

॥ श्रीः ॥

काशी संस्कृत ग्रन्थमाला

१०

ॐ नमः

श्रीदैवज्ञवैद्यनाथविरचितः

जातकपारिजातः

काशिकराजकीयसंस्कृतपरीक्षासमितिलब्ध-सुवर्ण-रजत-पदक-ज्योतिषाचार्य-
पोष्ठाचार्य-काव्यतीर्थादि-पदवीकचातुरध्वरिकोपाह्व-

पण्डित श्रीकपिलेश्वरशास्त्रिणा

स्वोपज्ञया 'सुधाशालिनो' समाख्यया संस्कृतटीकया

मिरजापुरमण्डलान्तर्गत 'आही' ग्रामस्थशङ्करपाठशालाध्यापक

दैवज्ञभूषणपाण्डेयोपाह्व

पण्डित श्रीमातृप्रसादशास्त्रि-

निर्मितया 'विमला' हिन्दीटीकया च

सनाथीकृत्य सम्पादितः

चौरवम्हा संस्कृत संस्थान

भारतीय सांस्कृतिक साहित्य के प्रकाशक तथा विक्रेता

पो० आ० चौखम्भा, पो० बा० नं० १३६

जड़ाव भवन, के. ३७/११६, गोपाल मन्दिर लेम

वाराणसी (भारत)

प्रकाशक : चौखम्भा संस्कृत संस्थान, वाराणसी

मुद्रक : विद्याविलास प्रेस, वाराणसी

संस्करण : चतुर्थ वि० संवत् २०३६

हमारे प्रकाशनों की एकमात्र वितरक संस्था—

चौखम्भा ओरियन्टालिया

प्राच्यविद्या एवं दुर्लभ ग्रन्थों के प्रकाशक तथा विक्रेता

पो० आ० चौखम्भा, पो० बा० नं० ३२

गोकुल भवन के. ३७/१०९, गोपाल मन्दिर लेन

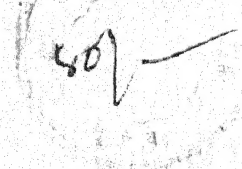
वाराणसी-२२१००१ (भारत)

टेलीफोन : ५२६३६

टेलीग्राम : गोकुलोत्सव

शाखा—बंगलो रोड, ९ यू० बी० जवाहर नगर

दिल्ली-११०००७

प्रधान शाखा :—

चौखम्भा विश्वभारती

पो० बाक्स नं० १३६

चौक (चित्रा सिनेमा के सामने)

वाराणसी

फोन : ६५४४४

32 43 43 43
THE
KASHI SANSKRIT SERIES

10
*****

JĀTAKAPĀRIJĀTA

OF

ŚRĪ DAIVAJŅA VAIDYANĀTHA

Edited with

‘SUDHĀŚALINĪ’ Sanskrit Commentary

by

Jyotiṣāchārya, Kāvya-tīrtha etc.,

Pt. KAPILEŚVARA CHAUDHARY

with

‘VIMALĀ’ Hindi Commentary

by

Daivajña Bhūṣaṇa

Pt. MĀTRPRASĀDA PĀṆDEYA

42

CHAUKHAMBHA SANSKRIT SANSTHAN

Publisher and Seller of Oriental Cultural Literature

P. O. Chaukhambha, Post Box No. 139

Jadau Bhawan K. 37/116, Gopal Mandir Lane

VARANASI (INDIA)

निवेदनम्

नाविदितन्त्रभवतामाधुनिक-ज्यौतिषशास्त्रसम्बन्धिनामयं जातकपारिजातोऽ-
द्यत्वे सकलप्रान्तीयराजकीयपरीक्षापटले आचार्यपरीक्षायामेवाङ्गीकृत इति । परञ्च
“टीका गुरूणां गुरुः” इति वचनं यथार्थयतामन्तेवसतां निष्ठीकेऽस्मिन् ग्रन्थेऽभिप्रेत-
सिद्धिर्न केवलं दीर्घकालेनोतातीवपरिश्रमेणापीति प्रत्यब्दं वाराणसेयराजकीयसंस्कृत-
महाविद्यालयपरीक्षापरीक्षयैर्विहारसंस्कृतसमितिपरीक्षापरीक्षयैश्च मुहुर्मुहुर्निवेदितो
वाराणसेय-चौखम्बासंस्कृतपुस्तकालयाध्यक्ष-महोदयो मामेतद्-(जातकपारिजात)
ग्रन्थसरलटीकासम्पादनार्थमभ्यर्थयदिति तथा वाराणसेयराजकीयसंस्कृतमहाविद्या-
लयीयपरीक्षाध्यक्षमहानुभावानुमत्या चान्तेवसतां सौकर्यबुद्ध्या यथामति वस्तु-
स्थितिव्यञ्जयित्रीं संक्षिप्तां टीकां सुखावगमनसंस्कृतगिराऽपूपुरम् । अथ च तेनैवोक्त-
पुस्तकालयाध्यक्षेण दैवज्ञभूषणपण्डितश्रीमातृप्रसादशास्त्रिलिखिताया हिन्दीटीकायाः
संस्कृत्यै सबहुमानमभ्यर्थितोऽहं हिन्दीभाषामपि प्रायः प्रतिशब्दं संस्कृत्य स्वनिर्मित-
भाषास्थले सु० शा० कार (सुधाशालिनीकारः) इति सङ्केतं विनिर्दिश्य च पुस्तक-
मिदं यावदुपयोगि-व्याख्योदाहरणोपपत्तिगणितचक्रकोष्ठविषयादिमूचीपरिशिष्टविषय-
रत्नैर्विभूष्य श्रेष्ठीवर-गोलोकवासी-बाबूहरिदासगुप्तात्मज-श्रीजयकृष्णदास-
महोदयाय प्रकाशनार्थमप्रयच्छाम् ।

दुरवगाहेऽस्मिन् महोदघावीषद्वलेन बालेन मया यत्साफल्यमवाप्तं तत्तत्रभवतां
महनीयचरणानामनुकम्पयैवातस्तत्रभवन्तो मनीषिणः स्वजनसम्पादितस्यैतद्ग्रन्थस्य
प्रचुरतरप्रचारेण सम्पादकस्य प्रकाशकस्य चोत्साहं वर्द्धयन्तुराम् ? । आशासे चात्म-
जनोत्कर्षाभिलाषिणो महनीमचरणा मनीषिणः जनमतिभ्रमोद्भवान् यन्त्रोद्भवान् नेत्र-
भ्रमोद्भवान् दोषानतिशयेन प्रेम्णा संस्कृत्य सूचनया मां समुत्साहयिष्यन्तीति । यतः—

गच्छतः स्वखलनं कापि भवत्येष प्रमादतः ।

हसन्ति दुर्जनास्तत्र समादधति सज्जनाः ॥ इति ।

अपरञ्च श्रीमतां पुरतो निवेदनमिदं यत्—एतद्ग्रन्थान्ते निवेशनार्थं कैश्चित्पर-
मोपयोगविषयैः सङ्कुले परिशिष्टे प्रकाशकाय प्रदत्तेऽपि साम्प्रतिकसार्वभौममहासंग्राम-
प्रकोपात् फलकानां (कर्जानां) दौर्लभ्यात् तत्प्रकाशनेऽसमर्थेन प्रकाशकेन, मया
सम्पादकेन च ग्रन्थान्तलिखितस्थले (परिशिष्टे द्रष्टव्यमित्यत्र) क्षमादानमभ्यर्थ्यते ।

श्रीजानकीविवाहोत्सवः

ई० सन् १९४२

विनीतो निवेदयिता

सम्पादकः

॥ श्रीः ॥

भूमिका

स जयति तेजोराशिन्नीमयो जगत्तस्थुषामात्मा ॥

भानुः सकलं ज्योतिर्विभासयन्नात्मसद्भासा ॥ १ ॥

सुविदितमेवैतत् तत्रभवतां निखलनिगमागमविधूतचेतसां विपश्चिदां यदिह जगति जनिमतां सर्वतः श्रेयोमार्गप्रदर्शको वेद एव । नात्र कश्चिदपि विषयोऽनुपलभ्यो याथातथ्ये-
नान्वेषयतां सताम् । इयमेव शासनपद्धतिर्जगन्त्रियन्तुः सवितुरीश्वरस्यैतदर्थमेव सर्वतः प्रथमं
मीनावतारोऽप्यङ्गीकृतो भगवतेति तज्ज्ञानप्रवर्त्तकानि तत्पङ्कजभूतानि शिचा-कल्प-शब्द-
ज्योतिष-निरुक्त-च्छन्दःशास्त्राणि प्रचक्ष्यन्ते । तथा च भास्कराचार्यः—

शब्दशास्त्रं मुखं ज्योतिषं चक्षुषी श्रोत्रमुक्तं निरुक्तं च कल्पः करौ ।

या तु शिचाऽस्य वेदस्य सा नासिका पादपद्मद्वयं छन्द आद्यैर्बुधैः ॥

तेषु षडङ्गेषु तावज्ज्योतिःशास्त्रं दिग्देशकालव्यञ्जकत्वेन यज्ञ-तपो-दान-व्रतोपवासा-
दीनामादिबीजमिति सकलशास्त्रापेक्षयाऽस्याध्ययनाध्यापनमतीवावरयकम् । यतो हि सर्व-
ेषामेव वेदवेदाङ्गोपनिषद्दर्शनपुराणेतिहासादीनामयमेवैकः सिद्धान्तो यत्—“सर्वैरेव नरजाते-
र्ब्रह्मतपोदानव्रतादिनियमैरीश्वर उपासनीय इति”, परञ्च काले कृतमेव यत्किञ्चिदपि कर्म
साफल्यमकाले कृतमपि कर्म वैफल्यं परिणमतीति तावत् कालात्मकस्यास्य शास्त्रस्य प्रति-
पदं प्रयोजनं भवत्येव । एष किल सामान्यो नियमो यद्यः कोऽपि स्वविषयस्यैव बाहुल्येन
पोषणं कुरुते । परञ्च निष्पत्तपातत्रियाऽपोदमेव सिद्धं यन्नैतद्विना लोकानां लौकिकं वैदिकं च
किमपि कर्म साफल्यमुपयातीत्युक्तमपि नारदेन —

वेदस्य निर्मलं चक्षुर्ज्योतिःशास्त्रमकल्मषम् ।

विनैतदखिलं कर्म श्रौतं स्मार्तं न सिद्ध्यति ॥ इति ॥

अथ ‘न जातु ज्योतिर्ज्योतिरन्तरा द्रष्टुं ज्ञातुं च शक्यत’ इति तेजोमयो भगवानव्ययो
मुक्तिमार्गो रविरीश्वरः (‘सूर्य आत्मा जगत्तस्थुषश्चे’ति श्रुतेः, ‘वर्मापुनर्जन्मनाम्’ इति
वराहवचनाच्च) तदंशका ज्योतिष्मन्तो प्रहा वै देवाश्च (‘प्रहास्ते देवतांशकाः’ इति भट्टोक्तेः)
षड्भूतज्योतिरशास्त्रं विना न केनापि शास्त्रेण ज्ञातुं शक्यन्त इति कथने न भवति काचि-
दपि वाच्यतेति ।

‘दैवाधीनं जगत् सर्वम्’ इति तथा ‘प्रहास्ते देवतांशकाः’ इति वचनात् सकलं जगद्
प्रहाधीनमेव । वस्तुतो रविकिरणसंयोगवशादेव सकलं जगज्जातं (चरमचरञ्च) जीवनं स्थैर्यं
च बहुतीति प्रत्यहं त्रिकालं .....पश्येम शरदःशतम्, जीवेम शरदः शतम्, शृणुयाम शरदः
शतम्, प्रव्रवाम शरदः शतम्, अदीनाः स्याम शरदः शतं भूयश्च शरदः शताः दित्यादि-ऋषी
रविरुपास्यते लोकैः । तेषां गगन-गगनेचर-भू-भूपर-त्रिदश-दानव-मानवानां स्थिति-
मिति-गतिज्ञानं ज्योतिषशास्त्रमन्तरा न केवलं दुर्घटमुतासम्भवमपीति । यथा नहि नेत्रं
विना कश्चिदपि जनो निरापदं स्वीयमभिलषितं पदं गन्तुं पारयेत्तथा ज्योतिषशास्त्रं (नेत्रं)
विना जगतः श्रेयोमार्गः कथमपि न सम्भवतीति ।

ईदृगिदं शास्त्रं नान्यशास्त्रवत्सन्देहास्पदमप्रत्यक्षञ्च, उत समन्ताद्युक्तिमत् प्रत्यक्षञ्च ।
नान्यत् किमपि शास्त्रं ज्योतिःशास्त्रवत्-इवमेव तत्, इदानीमेव तत्, अत्रैव तत्, एताव-
देव तत्, इत्यमेव तदित्यादि प्रकटयितुं पारयेदित्युक्तमपि तथा—

अप्रत्यक्षाणि शास्त्राणि विवादस्तेषु केवलम् ।
प्रत्यक्षं ज्योतिषं शास्त्रं चन्द्राकौ यत्र साक्षिणौ ॥ इति ॥

अथेदं शास्त्रं हि—

सूर्यः पितामहो व्यासो वसिष्ठोऽत्रिः पराशरः ।
कश्यपो नारदो गणो मरीचिर्मनुरङ्गिराः ॥
लोमशः पौलिशश्चैव च्यवनो यवनो भृगुः ।
शौनकोऽष्टादशश्चैते ज्योतिःशास्त्रप्रवर्त्तकाः ॥

इति कश्यपवचनादष्टादशपुराणानुकरूपमष्टादशर्षिप्रवरप्रवर्त्तितमत आर्व तेन, तथा—
दिव्यं चक्षुर्ग्रहर्क्षाणां दर्शितं ज्ञानमुत्तमम् ।
विज्ञायाकर्णदिलोकेषु स्थानं प्राप्नोति शाश्वतम् ॥

इति सूर्यसिद्धान्तवचनात् । एवम्—

ज्योतिश्चक्रे तु लोकस्य सर्वस्योक्तं शुभाशुभम् ।
ज्योतिर्ज्ञानं तु यो वेद स याति परमाङ्गतिम् ॥

इति गर्यवचनात् । अपि च—

न सांवत्सरपाठी च नरके परिपच्यते ।
ब्रह्मलोकप्रतिष्ठां च लभते दैवचिन्तकः ॥

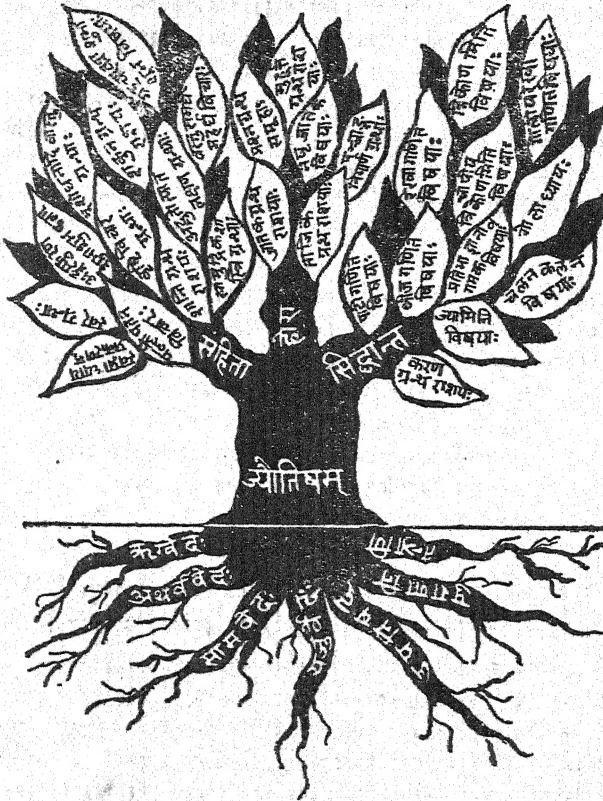
इति वराहमिहिरवचनाच्च न केवलमस्य शास्त्रस्य प्रयोजनातिशयादेवाप्यथवाध्यापनाव-
श्यकताऽपि तु परमार्थबुद्ध्याऽपि । एवं च सकलात्मनो जगन्नियन्तुः सवितुः स्थितिमितिग-
तिप्रतिपादकत्वादित्दं शास्त्रं दर्शनशास्त्रमपीति कथनेऽपि न काचिद्वचति विशेषोक्तिः ।

इदं शास्त्रं हि कश्यपकुरिव यावत्सेवितम् (अर्घ्यं) तावत्फलस्येवेत्यस्मिन्नास्त्रे मही-
वानेकोऽयं गुणः । नान्यस्मिन्नास्त्रेऽल्पयोग्यताकः किमप्यात्मप्रयोजनं कर्तुं पारयेत् । कश्य-
पमायुकरूपेऽस्मिन्नास्त्रे शास्त्रानुकरणं संहिता-तन्त्र-होरेति स्कन्धत्रयं फलपत्रानुकरूपवि-
विधविषयजालसङ्कुलमाभासते । तथा चाह वराहः—

ज्योतिःशास्त्रमनेकभेदविततं स्कन्धत्रयाधिष्ठितं
तत्काल्पन्योपनयस्य नाम मुनिभिः संकीर्त्यते संहिता ।
स्कन्धेऽस्मिन् गणितेन या ग्रहगतिस्तन्त्राभिधानस्त्वसौ
होराऽन्योऽङ्गविनिश्चयश्च कथितः स्कन्धस्तृतीयोऽपरः ॥

तत्र तावत् संहितास्कन्धे—स्थलगगनजातविविधप्राकृतिकलक्षणफलादेशकग्रन्थाः ।
तन्त्रस्कन्धे—कतिपय-सिद्धान्त-करण-व्यक्तव्यक्त-चापज्याचेत्र-गणितग्रन्थाः ।
होरास्कन्धे—विविध-जातक-ताजक-प्रश्न-सुहृत्संप्रश्नतिग्रन्था विभासन्तेतराम् ।

ज्योतिषकल्पद्रुमः—

तेषु संहिताग्रन्थेषु केवलं तावदेकस्यैव वराहमिहिरकृतस्य बृहत्संहिताभिषत्येदानीन्तने लोके उपलब्धः प्रचारश्च । अग्न्याः संहिता लुप्तप्रायाः प्राच्योऽसहापराधेन नियन्त्रिताः क्षेरते । तन्त्रस्कन्धे-सूर्यसिद्धान्त-सिद्धान्तशिरोमणि-सिद्धान्ततत्त्वविवेकेतिसिद्धान्तग्रन्थत्रयस्य, ग्रहलाघवाभिधैकस्य करणग्रन्थस्य, लीलावती-बीजगणितेतिगणितग्रन्थद्वयस्य, सर-लचापीयत्रिकोणगणितस्य चाद्यत्वे प्रचारो वर्तते । होरास्कन्धेऽपि-द्वित्रा एव मूलग्रन्थाः प्रचलितास्तद्विरास्विदानीन्तनाः सङ्कलिताः समविषयका एव भिन्नभिन्ननाम्ना नृणां अद्या-श्चालेके दूरीहरयन्ते । स्कन्धत्रयेऽपि प्राचीनार्थग्रन्था हतभाग्येऽस्मिन् भारते समागते सुग-लसाम्राज्ये (तेषां वैभवंयैश्वर्यत्वेन) नियन्त्रिता बहुधाः लुप्ता बभूवुः । देवा ए तदानीं तेषां कुटिलकटाक्षैर्वञ्चिता ये केचन ग्रन्था हतभाग्यानामस्माकं नयनपथमुपयान्ति । ते च यवना अस्माकमार्थग्रन्थानां यथावसरं सारं सङ्कलय्य स्वभाषावदान् कांश्चन ग्रन्थांश्चक्रुः । तदानीं तच्छुश्रूषया वराहमिहिरोऽपि स्वजातके राशीनां संज्ञा यवनभाषयैव कृतवान्, हन्त ! तावत् संज्ञा यथा—

क्रिय-तावुरि-जितुम-कुलीर-लेय-पाथोन-जूक-कौर्प्याख्याः ।

तौत्तिक-आकोकेरो-हृद्रोगश्चान्त्यभं चेत्यम् ॥ इति ।

एवं नीलकण्ठाचार्यश्च स्व-ताजिकनीलकण्ठीनामके ग्रन्थे सर्वाः संज्ञा यवनभाषयैवा-शुष्यन् । अपरेऽपि केचन ग्रन्था ईदृशा वर्तन्ते । ततः परं (सुगलसाम्राज्यावन्तरस्य) यूरप-वैसीयगुरण्डानां प्रचलितेऽस्मिन् साम्राज्ये ये केचिदुर्वरिता अस्माकमार्थग्रन्था अस्तसीयानां

सन्दर्भायैरनाहताः शनैः शनैः यूरपदेशमगच्छन्निति भारतेऽर्वाचीनविनिर्मिताः पौरुषा एव ग्रन्था दृष्टिपथमारोहन्ति । ते च पौरुषा ग्रन्थाः पञ्चदशशताब्द्याभ्यन्तरकालीना एव । यत्-आर्यभटः (३९७ शकाब्दकालीनः) प्रथमाचार्यः । पौरुषेष्वपि ग्रन्थेषु परिगणिताः केचि-देव ग्रन्थाः संस्कृतसमितौ परीक्षाक्रमाधिकारिजनैरवगाहितास्तत्र कथं कथमपि स्थैर्यं वहन्तीति केवलमर्थार्जनलिप्सया प्रमाण-पत्रलोलुपा इदानीन्तनाः संस्कृताध्येतारः परीक्षा-क्रमनिबद्धान् त्रिचतुरो ग्रन्थानधीत्योत्तीर्णपरीक्षाश्चात्मनः कृतकृत्यान्मन्यन्त इति कथं न ते पुण्यतमाः प्राचीना अर्वाचीनाश्च ग्रन्था लुप्तप्राया भवेयुः ? ।

अथ 'ज्योतिःशास्त्रफलं पुराणगणकैरादेशं हस्युच्यते' इति भास्करवचनात्, 'यदुपचित-मन्यजन्मनि शुभाशुभं तस्य कर्मणः पक्तिम् । व्यञ्जयति शास्त्रमेतत् तमसि द्रव्याणि दीप-इव, इति वराहवचनाच्चैतच्छास्त्रस्य फलादेशकरणमेव मुख्यं प्रयोजनम् । परञ्च फलादेशस्य लग्न-ग्रहाश्रितत्वालग्न-ग्रहादिसाधनार्थमादौ सिद्धान्तादिगणितज्ञानमावश्यकं, तदन्तरा तज्ज्ञानस्यासम्भवत्वान्महर्षिभिः सिद्धान्त-करण-गणित-प्रपञ्चः पल्लवितः । किन्तु आधु-निकाः सिद्धान्त-करण-गणितज्ञा अध्यापकाः शिष्याश्च तत्सूक्ष्मस्थूलविवादमन्तरा न जातु तदुपयोगमार्गे सङ्कुचितामपि दृष्टिमभिप्रयच्छन्ति । न केचनापि प्रायः स्वाधीतसूक्ष्मसि-द्धान्तगणितेन पञ्चाङ्गे जातके च वास्तवग्रहानयनं कृत्वा वेधादिना दृक्प्रतीतिं कुर्वन्ति । किं तर्हि केवलं स्थूलसूक्ष्मविचारव्याजेन वृथाविवादाद्वयसः कियद्द्वयार्थापनेन फलम् ? यदि परमस्थूलविधिनैव पञ्चाङ्गीयग्रहादीनामानयनसरणीमेव शरणमुरीकुर्वन्तीति ? । वस्तुतः परमसूक्ष्मसिद्धान्तगणितेनानीतैः दृग्गणितैक्यतामुपगतैर्ग्रहैरेव यत्किमपि फलं तथ्यतामुप-याति । तथा च भास्करः—

यात्राविवाहोत्सवजातकादौ खेटैः स्फुटैरेव फलस्फुटत्वम् ।

स्यात्प्रोच्यते तेन नभश्चराणां स्फुटक्रिया दृग्गणितैक्यकृया ॥ इति ।

अहो ! इयमेव सा भारतभूमिः, इयमेव सा ज्योतिषविद्या, यत्रैतद्विद्योपासकास्त्रिकाल-ज्ञा भवन्तिस्म, दैवज्ञा वस्तुतो दैवज्ञा भवन्तिस्म । सर्वे एव ज्योतिर्विदः स्वगृहे स्वयमेव ग्रहादीनां वेधोपकरणीभूतविविधयन्त्रादीनां निर्माणं कुर्वन्तिस्म । परञ्चाद्यात्वे दैवज्ञ-सम्पा-द-दैवज्ञशिरोमणि-ज्योतिर्भूषण-ज्योतिषरत्नेत्यादि यथेच्छोपाधिविधिर्यो दैवज्ञमानिनो न प्रायः प्रच्छुकानामेकस्यापि प्रश्नस्य याथातथ्येन सन्तोषजनकमुत्तरं दातुं पारयन्तीति कथं न ते तेषां पुरतो हास्यतामुपगच्छेयुः ।

अद्येयं भारतभूमिः समयप्रभावादसहस्रमिजनप्रकोपाच्च तादृक्पण्डितप्रकाण्डैर्नितरां सून्ये-त्यपि बलाद्भक्तं नोस्महे, यतो यथापूर्वमद्यापि केचन मनीषिणो विद्यन्त एव । परञ्च तेषु बहवः 'न देयं यस्य कस्यचित्' इति मूलमन्त्रोपासकाः, नास्मदन्तरा केचिदिमां विद्यामभि-जानन्तिवति परोत्कर्षमसहमानाः, स्वयं कार्यकरणकुशला अपि निरुध्यमा अतोऽर्थहीना-विविधयन्त्राद्युपकरणाभवाजडमूकान्धवत्सीदन्तीति कथमस्माकं, देशस्य, विद्याया-श्रोत्रातिः सम्भाव्यते ? । अस्माकं स्वयमेव सिद्धान्तो यदुत्तमपथा गच्छन्तो जना न जातु वैकल्यमुपयान्ति, तदन्यथा प्रतिपदमेव तस्यानर्थसम्भावनेति जगतां शुभाशुभमार्गप्रद-र्शकं ज्योतिःशास्त्रमेवातस्तस्मिन् सदोषे कथं न लोकानामकल्याणमत एवेदानीन्तना वर्षं विविधापदां पदवीं भजामः ।

अहो स्मारं स्मारं पूर्वजानां विद्यां, यशः, समादरं, दृष्ट्वा चात्मनामाधुनिकीं स्थितिं शतखण्डचेतसो भारतीया रोरुयन्ते । तथाऽस्मद्वय एव गृहीतविद्यका विदेशीयाः (यूरप-देशवासिनो जर्मनोप्रभृतयः) कायेन मनसा वाचा विद्योन्नतौ दृढपरिकरा अस्माकमेवाद-र्शभूता विभासन्तेतरास्म । अस्माकं स्वयमेव विद्यासो यत्-अद्यापि चेद्वैतच्छास्त्रसम्बन्धिनः पारस्परिकं मात्सर्यं विहायान्योन्यमुत्साहितचेतसः "किञ्च साध्यं मनुष्याणाम्" इति धियैतच्छास्त्रे चिरापरिततशैथिल्योद्धरणार्थं दृढपरिकरा भवेयुस्तदाऽचारादेव पुनरेतच्छा-स्त्रस्य परमाभ्युत्थति दर्शयन्तो ह्यात्मगौरवं स्थापयिष्यन्ति । तदर्थमार्थग्रन्थानां सम्यगव्य-

यनाध्यापनं तदनुमतं प्रहादिवधोपकरणीभूतयन्त्रादीनां निर्माणं तदुपयोगश्च प्रतिविद्यालयं, प्रतिच्छात्रं, प्रत्यध्यापकञ्चावरयकतया प्रतीयते । किमेतज्जगज्जनोपकृतिकार्यं शिक्षाधिकारि-जनैरध्यापकैरध्येतुमिच्छा सङ्कुचिताऽपि दृष्टिर्दास्यते ? ।

अथ प्रकृतमनुसरामः—होरास्कन्धे पौरुषग्रन्थेषु सर्वप्रथमं(१) बृहज्जातकस्याविर्भावः । अयञ्च ग्रन्थः प्राचीनार्थहोराग्रन्थसारभूतस्तस्मिन्मताधुनिकसकलपौरुषग्रन्थानां मूलभूतो गण्यते । अस्य ग्रन्थरसनस्याविर्भावकस्तत्रभवान् बराहमिहिरस्तथाहि तदुक्तम्—

आदित्यदासतनयस्तद्वाप्तबोधः काम्पिल्यके सवितृलब्धवरप्रसादः ।

आवन्तिको मुनिमतान्ययलौक्य धीमान् होरां बराहमिहिरो रुचिरां चकार ॥

इतः प्रभृतिराचार्यशब्देन बराहमिहिराचार्य (Vide Adh. 3, 51-80) होराशब्देनैत-स्यैव होरा (बृहज्जातकम्) उपयुज्यते । यथाऽस्मिन्नपि ग्रन्थे—आचार्यहोरायाम्, होरायाम् इत्युपयुक्तं दृश्यते । तथा चैतस्यैव ग्रन्थस्य सारभूतं लघुजातकाख्यं तत्कृतमेवातीव मनो-हरं जातकविदासुपकृत्यै विराजते । तस्यायमादिमः श्लोकः—

होराशास्त्रं वृत्तं मया निबद्धं निरीक्ष्य शास्त्राणि ।

यत्तस्याप्यार्याभिः सारमहं सम्प्रवक्ष्यामि ॥ इति ।

इतः परं कियन्तो जातकविषयकग्रन्थाः कियद्ग्रन्थो ग्रन्थेभ्यः प्राकरणिकवाक्यानि सङ्क-ल्य तत्तदाविर्भावकैराविष्कृताः । यथा च श्रीपतिपद्धतिः (By shripati) सारावली (By Kalyan Varma), सर्वार्थचिन्तामणिः (By Venktesha) जातकदेशः (By Gunakar), होरारत्नम्, (By Balabhadra) मानसागरी, जातकाभरणम्—जातकत-रवम्, जातकपारिजातः, (By Vaidya Natha) फलदीपिका (By Mantreshwar) इत्यादयोऽनेके ग्रन्था विविधविषयभूषिताः समुपलभ्यन्ते । तेषु तावदयं जातकसम्बन्धि-कयावद्विषयोपयुक्तो जातकपारिजातः यतो नामानुरूपगुणोऽतोऽध्यापकैरध्येतुमिच्छाधुना प्राय-आद्रियते । एतद्ग्रन्थादौ—

भारद्वाजकुलोद्भवस्य विदुषः श्रीवेङ्कटाद्रेरिह

ज्योतिःशास्त्रविशारदस्य तनयः श्रीवैद्यनाथः सुधीः ।

होरासारसुधारसज्ञविबुधश्रेणीमनःप्रीतये

राशिस्थाननिरूपणादि सकलं वक्ष्ये यथानुक्रमम् ॥

इत्युक्तवचनेनार्यं ग्रन्थो भारद्वाजगोत्रोत्पन्न—श्रीवेङ्कटादिदैवज्ञसुतश्रीवैद्यनाथदैवज्ञनि-र्मितः । अस्मिन् ग्रन्थे ग्रन्थकर्तुः समयस्यानिर्देशत्वात्स्य निर्माणकालो वास्तवः क इति तारतम्याधीनः । अयं किल ग्रन्थकर्ता वेङ्कटाद्रिपुत्रः, वेङ्कटाद्रिरपि ज्योतिर्विदिति 'श्रीवेङ्क-टाद्रेरिह ज्योतिःशास्त्रविशारदस्येति' वैद्यनाथोक्तेन स्फुटम् । अतोऽनुमीयते यत् सर्वार्थ-चिन्तामणिकार एवायं वेङ्कटः । जातकपारिजाते बहुत्र सर्वार्थचिन्तामणिमूलश्लोकानां निवेशदर्शनादयमेव वेङ्कटो वैद्यनाथस्य पितेति तर्कः सङ्गच्छते । परञ्च सर्वार्थचिन्तामणावपि तत्समयस्यादर्शनात् वास्तवोऽस्य समयो न स्फुटः । परञ्च—ज्योतिःशास्त्रमहाणवाहुदह-न्मोहूर्त्ततरवं बहु-न्याय्यदणं गुरुवैद्यनाथचरणद्वन्द्वरतः केशवः इति प्रहलाधवरकरणकर्तृगणेश-दैवज्ञपितृ—(केशव) कृतमुहूर्त्ततत्त्वोक्तवचनादयं वैद्यनाथो गणेशपितुः (केशवस्य) गुरु-रिति सिद्ध्यति । तत्र गणेशकृतप्रहलाधवरचनकालो 'द्वयन्वीन्द्रोन्मितशक्रः' इत्युक्तेन १४४२ शकाब्दः । तदानीं केशवस्य वयो यदि ७० वर्षाणि कल्प्यन्ते तदा केशवस्य जन्मकालः १३७२ शकाब्दः स्यात् । तदानीं वैद्यनाथस्यापि वयः २५ वर्षाणीति कल्पने न काचिदुपप-त्तिरिति तदा वैद्यनाथस्य ग्रन्थरचनाकालः १३४७ शकाब्दासन्नः सम्भाव्यते(२) ।

(१) बराहादपि पूर्व सत्याचार्यो जीवशर्मा च बृहज्जातके सत्याचार्यजीवशर्म—मतप्र दर्शनात्, परञ्च सत्याचार्यजीवशर्मादिकृतेरनुपलब्धत्वाद्बराह एव गृह्यते लोकेरिति ।

(२) गणकतरङ्गिण्यां म० म० सुधाकरद्विवेदिभिः गणेशात्प्राचीनयोर्वेङ्कट—वैद्यनाथ-योस्तुल्यो नाकारीति किं कारणं तन्न जाने ।

अथायं वैद्यनाथः—

‘नत्वा गर्गपराशरादिरचितं सङ्गृह्य होराफलं
कुर्वे जातकपारिजातमखिलज्योतिर्विदां प्रीतये’ ।

तथा—‘सङ्गृह्य सारावलिमुख्यतन्त्रं करोम्यहं जातकपारिजातम्’ ।

इति वचनेन इमं जातकपारिजातं प्राचीनार्थग्रन्थानां सारभागं सङ्गृह्यापि च सारावली-
बृहज्जातकप्रभृतिका ये पौरुषजातकग्रन्थास्तेषां सारभूतवान्यानि सङ्कलय्य रचयामासेति
स्फुटम् । वस्तुतस्तस्मिन् ग्रन्थे बृहज्जातकस्य मूलभूता एव कियन्तः श्लोका इत्यन्ते (Vi-
de वियोनिजन्माद्यध्यायः, अरिष्टाध्यायः, निर्याणविधिः, दशाप्रकरणम्, आयुर्हयप्रकरणम्)
केचन सारावल्याः सर्वार्थचिन्तामणेश्च मूलश्लोका एव केषाञ्चन ग्रन्थानां सङ्गृहीताः श्लो-
काः क्रियत्पाठभेदेन यथास्थितेन चाचार्येण निवेदितास्तेषां ग्रन्थानां यथानुसरं यथोपलब्धं
च नाम प्रयत्नेन नियोजितं मयेति । तथा च ये केचन ग्रन्थान्तरश्लोका एतद्ग्रन्थश्लोकार्थ-
पोषकास्तेऽपि यथोपलब्धस्तत्तच्छ्लोकव्याख्याने मया प्रमाणत्वेन संरचिताः । तानि किल
परम्परोपलब्धवचनमूलग्रन्थनामानि विनिर्दिश्यन्ते—गर्गजातकम्, यवनजातकम्, पाराशर-
होरा, जातकामरणम्, माण्डव्यजातकम्, जातकादेशः, जातकरत्नम्, होरारत्नम्, फलदी-
पिका, बृहज्जातकम्, सारावली, सर्वार्थचिन्तामणिः, सुहृत्तचिन्तामणिः, लघुजातकम्, सि-
द्धान्तशिरोमणिः, सूर्यसिद्धान्तः, केशवीया जातकपद्धतिः, जैमिनीयसूत्रम्, सुहृत्तमार्तचण्डः,
प्रनमार्गी, होरासारः, श्रीपतिपद्धतिः, कालप्रकाशिका इत्यादयोऽनेके ग्रन्था अत्रोद्धृताः ।

अस्मिन् ग्रन्थे १ राशिशीलः, २ ग्रहनामस्वरूपगुणभेदः, ३ वियोनिजन्मादिः ४ अरिष्टः,
५ आयुर्दोषः, ६ जातकमङ्गः, ७ राजयोगाः, ८ द्विप्रहादियोगः, ९ मान्द्यन्दादिफलम्, १० अ-
ष्टकवर्गः, ११ प्रथमद्वितीयभावफलम्, १२ तृतीय-चतुर्थभावफलम्, १३ पञ्चम-षष्ठभाव-
फलम्, १४ सप्ताष्टवमभावफलम्, १५ कर्म-लाभ-स्वयभावफलम्, १६ लीजातकम्,
१७ कालचक्रदशा, १८ दशान्तदशा इत्येतेऽष्टादशाध्याया निर्धारिताः । तथाहि तत्तुल्य-
न्योपसंहारे—

शास्त्राभिरष्टादशसङ्ख्याकभिरध्यायरूपाभिरतिप्रकाशः ।

ज्योतिर्मयः सर्वफलप्रधानः सङ्कीर्तितो जातकपारिजातः ॥

उक्तं राशिगुणालयं ग्रहगतिस्थानस्वभावकृतिः

आधानादि समस्तजीवजननं बालार्दानिष्टाकरः ।

आयुर्जातकमङ्गयोगजविधिः श्रीराजयोगादिजं

द्वित्र्यादिग्रहयोगजः शुभकरो मान्यवर्द्धनं च क्रमात् ॥

पश्चादष्टकवर्गबिन्दुगणितं, होराघनस्थानजं,

दुश्चिन्त्यावनिभावजं सुतरिपुस्थानप्रयुक्तं फलम् ।

कन्दर्पाष्टमधर्मराशिजनितं, व्यापारलाभान्त्यजं

नारीजातफलक्षणं निगदितं चान्द्रं दशान्तदृशा ॥

श्रीविद्याधिकवेङ्कटादितनयः श्रीवैद्यनाथः सुधीः

आदित्यादिसमस्तलेटकृपया विद्वज्जनप्रीतये ।

होरासिन्धुसमुद्भूतामृतमयीमष्टादशाध्यायिनी

चक्रे जातकपारिजातसरणिं गीतोत्सुकश्लोकिनीम् ॥ इति ।

अथात्र ‘गीतोत्सुकश्लोकिनीम्’ इत्यनेन गीतोत्सुकसङ्ख्यावतीं जातकपारिजातसरणिः
कृता वैद्यनाथेन । तत्र ‘क-ट-प-य-वर्गमवैरहितं’ संख्यासङ्केतेन गीतोत्सुक = १७६३ ।
तेनारिस्मिन् ग्रन्थे १७६३ श्लोकैर्वैतव्यम् । परञ्च वर्तमाने समुपलब्धेषु पुस्तकेषु अध्याय-

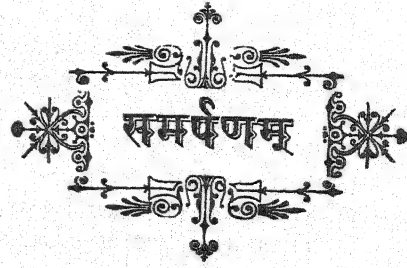

क्रमनिविष्टरलोकेष्वयम् = ११ + ८७ + ८० + १०७ + १२४ + १०२ + १८१ + ११८ + १२८ + ७३ + ९७ + १४९ + ८२ + १०३ + ८४ + ५४ + १११ + १७७ = १९१८ एतावदुपलभ्यते । अत एव मूलग्रन्थे १५५ रलोका अधिकाः प्रचिता इति वक्तुं युज्यते । अथवा 'गीतोत्सुकरलोकिनीम्' इत्येतद्वाक्यस्य—'गीतोत्सुकानां = एतद्ग्रन्थाध्ययनप्रवृत्तानां रलोकिनीं = यज्ञोदायिनीं' मेवं व्याख्यानं कुर्यादिति ।

अपि चास्मिन् ग्रन्थे बृहज्जातक—सारावली—सर्वांश्चिन्तामणिप्रभृतिग्रन्थापेक्षया ग्रहाणां कक्षाक्रमः, प्रवेशभेदाः, दोषापहारिता, पीडाप्रकाराः, केचिद्विद्योगाः, केचनायुषां भेदाः, छिद्रग्रहाः, निर्याणसमयाः, मरणान्तरपरिणामाः, दारिद्र्यादियोगभेदाः, राजयोगभेदाः, विशिष्टयोगभेदाः, ग्रहयोगभेदाः, मान्द्यन्दादिफलानि, गण्डकालः, वेलाफलम्, अष्टकवर्गे त्रिकोणैकाधिपत्यक्षोधनम् तत्फलानि च, अष्टवर्गप्रस्तारः, भावफलेषु कियन्तो विशेषाः, वरवधूजातकसंयोगः, कालचक्रदशाप्रपञ्चः, तत्फलानि च, कालचक्रगतिप्रकारः, कालचक्रदशाप्रस्तारकवचनानि, अन्तर्दशाभेदाः, निर्याणदशा, कुलिकदशा, शूलदशा, अन्तर्दशाफलानि, इत्येते विषयाः प्रायो विशेषेण निद्धारिता दृश्यन्ते । नराणां सकला एव विषया ग्रहाधान-द्वादशभावेर्विचार्यन्तं इत्यस्मिन् ग्रन्थे द्वादशभावानां योगानाञ्च विचारो बहुभिरवप्रकारैः ग्रहाणां तात्कालिकस्थिति—(Planetary Position) वशात् कृतो ग्रन्थक-र्त्रेति महदपि पुस्तकं लोकानां परमोपयोगि जातम् ।

एकमपीदं पुस्तकमधीयानो जातकीयसकलविषयसमञ्जो भवितुमर्हतीत्यत्र न स्यादस्पी-यस्यपि वाच्यता । यत आधुनिकसकलजातकमूलभूतस्य बृहज्जातकस्यास्मिन् ग्रन्थे प्रायः सन्निवेशो दृश्यते । अनयैव धियाऽयं ग्रन्थः प्रचलितपरीक्षापटले सर्वत्राप्याचार्यपरीक्षाश्रेण्या-मात्ममानं लभते । परीक्षोपयोगित्वेनायं ग्रन्थः प्रायः सर्वैरेवान्तेवासिभिर्विद्वद्भिश्च सबहु मा-नमाद्रियते । परञ्चाधुना टीकाग्रन्थपरायणाः किञ्चित् एव प्रायो मूलग्रन्थाध्ययनाध्यापने मा-न्यमुपगताः विद्वद्वन्ते तरामिति ग्रन्थमिमं निष्टीकं, तन्नाध्ययनाध्यापने काटिन्ध्यञ्चावलोक-यद्भिः परमकृपालुभिवाराणसेयराजकीयमहाविद्यालयपरीक्षाध्यक्षमहानुभावैराज्ञतो वाराण-सेयचौखम्बासंस्कृतपुस्तकालयाध्यक्षश्रेष्ठिवरश्रीजयकृष्णदास-हरिदासगुप्तमहोदयैः सुदुरभ्य-धितश्चाहमेतद्ग्रन्थटीकाकरणे प्रवृत्तोऽभवम् । तदस्मिन् पुण्यात्मके जगदुपकृतिकार्ये जगदी-शानुकम्पया परमात्पधियाऽपि मया त्वरितमेव निर्वाधं साफल्यमवाप्तमिति गुरुपदानुक-म्पेव बीजम् । दुरवगाहेऽप्यस्मिन् ग्रन्थे पूर्वोक्तकियद्ग्रन्थवचनप्रदर्शयता मयाऽभ्येतुणां सौकर्यधिया यावदुपयोगिव्याख्योदाहरणोपपत्तिगणितकोष्टकचक्राकृतीनां निवेशो विशेष-स्थले तदुल्लेखश्च (Notes) कृत इति विदुषां पुरती व्यक्तः स्यादेव ।

अथ महान्तोऽपि धीरा यत्र भग्नोद्यमा भवन्ति, दुरन्तरे तत्र ग्रन्थमहार्णवे परमात्प-स्वमतिना वा बालवद्बलात् साफल्यमिच्छता मया विदुषां पुरतो यद् दार्ढ्यमाविष्कृतं तत्त-त्रभवतां गुरुचरणानामाशीर्बलमेवातो 'बालादपि सुभाषित'मिति—नीतिमनुपालयन्तिस्त्र-भवद्भिर्नीरक्षीरविवेकधीभिः 'गुणान् स्वकीयान्गुणान् मदीयान्' विविच्य निदिश्य च पुनर-प्ययमहं भवज्जनः प्रोत्साह्य इति मिलितकरयुगः तत्रभवतः प्रार्थयते—

श्री १०८ साम्बशिष्यचरणकमलाभ्यां नमः ।

हे साम्बशिष्य ! भवदमलपदपङ्कजरसिकजनरञ्जिता ।

फलिता च सुखमनुकम्पया भवदीयैव सुधा-लता ॥

अनपायिनी भूयादनिशसुपकारिणी बुधसङ्गता ।

तव पादपङ्कजयोरियं 'कपिलेश्वरेण' समर्पिता ॥ १ ॥

विषयसूची

विषयः	पृष्ठाङ्काः	विषयः	पृष्ठाङ्काः
राशिशीलाध्याये ॥ १ ॥		प्रहाणां त्रिंशत्शतकम्	२४
मङ्गलाचरणम्	१	॥ दशवर्गजाताः पारिजातादि-	
ग्रन्थकारपरिचयः	२	संज्ञाः	२५
पुनर्मङ्गलाचरणम्	३	॥ पारिजातादिबोधकचक्रम्	२५
राशीनां संज्ञाः	४	॥ षड्वर्गाः सप्तवर्गाश्च	२५
राशिचक्रम्	४	भावानां नामानि	२५
कालपुरुषाङ्गे राशिन्यासः ✓	५	॥ केन्द्रादिसंज्ञाः	२५
॥ नराकृतिः	५	राशीनामुदयमानानि	२७
राशीनां स्वरूपवर्णनम् ✓	६	॥ शुभाशुभभागाः ✓	२८
॥ स्थानानि	७	॥ शुभाशुभभागचक्रम्	२८
॥ स्वरूपविशेषादि	७	॥ वासदेशाः	२९
॥ हस्व-दीर्घ-पुरुष-स्त्री-		राशीनां प्लवत्वनिरूपणम्	२९
दिक्-कर्-सौम्य-च-		१ अध्यायोपसंहारः	२९
रादि-बोधक चक्रम्	९	प्रहनामस्वरूपगुणभेदाध्याये ॥ २ ॥	
॥ सलिलादिसंज्ञाः	१०	प्रहाणां कालात्मत्वादिनिरूपणम्	३०
॥ चतुष्पदादि संज्ञाः	१०	॥ राजत्वादिनिरूपणम्	३०
॥ भावविशेषे बलित्वं च	१०	॥ नामान्तराणि	३०
॥ धातुमूलजीवसंज्ञाः ✓	१०	॥ उपग्रहाः	३१
॥ विप्रादिसंज्ञा	११	दिने कालाद्युपग्रहज्ञानचक्रम्	३१
॥ वर्णज्ञानचक्रम्	११	कालादिज्ञानप्रकारः (सं० टी०)	३१
॥ अन्धत्वादिनिरूपणम्	११	रात्रौ कालाद्युपग्रहज्ञानचक्रम्	३२
॥ वर्णविशेषः	१२	प्रहाणां स्वरूपम्	३२
॥ बलाबलफलम् ✓	१२	॥ शुभाशुभत्वादिनिरूपणम् ✓	३२
॥ स्वामिनिरूपणम्	१३	॥ उदयप्रकारः	३३
राशीशचक्रम्	१३	॥ आकारविशेषाः	३३
प्रहाणां त्रिकोणादिनिरूपणम्	१४	॥ सञ्चारदेशाः	३४
॥ मूलत्रिकोणचक्रम् ✓	१४	प्रहाणां बाह्यादिवयोनिरूपणम्	३४
॥ उच्चनीचनिरूपणम्	१५	॥ शाखाधिपत्यं धात्वादि संज्ञा च	३५
॥ दशवर्गीनिरूपणम् ✓	१५	॥ अवस्थाः	३५
॥ होराचक्रम् ✓	१६	॥ स्थानपरत्वेनावस्थाः	३५
॥ द्रेष्काणचक्रम्	१७	प्रहयुद्धलक्षणम्	३५
प्रहाणां शतांशचक्रम्	१८	पराजितलक्षणम्	३५
॥ नवांशचक्रम्	१८	प्रहाणां वर्णविशेषाः	३५
॥ दशांशचक्रम्	१९	॥ द्रव्याणि अधिदेवताश्च	३५
॥ द्वादशांशचक्रम्	२०	॥ रत्नानि	३६
॥ षोडशांशचक्रम्	२१	॥ वस्त्रादि	३६
॥ षष्ठ्यंशचक्रम्	२२	॥ प्रदेशविभागाः	३७
२ जा० पा०	२३		

विषयाः	पृष्ठाङ्काः	विषयाः	पृष्ठाङ्काः
ग्रहाणां जातयो गुणव्य	३७	वियोजनजन्माद्यध्याये ॥ ३ ॥	
„ नरादिसंज्ञा महाभूताधि-		वियोजनजन्मज्ञानप्रकारः ✓	६०
पत्यं च	३८	वियोजनजन्मज्ञाने प्रकारान्तरम्	„
„ कक्षाक्रमः	„	वियोन्यङ्गे राशिस्थापनम्	६१
„ न्यूनाधिकगतिकारणम्	} टी० ३६	वियोजनिवर्णज्ञानम्	„
„ कक्षाप्रदर्शनम्		चतुष्पदजन्मयोगः	६२
„ धातुविशेषादि	४०	पशुविशेषजन्मज्ञानम्	„
„ दृष्टयः	„	स्थलचरजलचरपक्षिजन्मज्ञानं ✓	„
„ दृग्बलम्	४१	तथा वृक्षजन्मज्ञानम्	„
„ ऊर्ध्वादिदृष्टयः	„	वृक्षमेदज्ञानम्	६३
„ रश्मिबलम्	४२	इति वियोजनजन्मप्रकरणम् ।	
„ दिग्बलम् ✓	„	जन्मप्रकरणम् ।	
„ कालबलम्	४३	निषेकविधिः	६४
„ चेष्टाबलम् ✓	„	गर्भधारणलक्षणम्	„
„ निसर्गबलम्	४४	गर्भाधाने मधुनप्रकारज्ञानम्	६५
„ बलसंख्याप्रमाणम्	४५	गर्भसम्भवयोगः ✓	„
„ तात्कालिकमैत्री	४६	गर्भे दम्पत्योः शुभाशुभफलम्	६६
„ नैसर्गिकमैत्री ✓	„	निषेककालवशाज्जन्मवशाच्च	„
„ पञ्चधामैत्री	४७	पित्रादीनां शुभाशुभविचारः ✓	६७
„ स्थिरादिदंष्ट्रा	४८	निषेधकालः	„
भावबाधकग्रहाः टी०	४९	निषेके त्याज्यानि, टी०	„
ग्रहेभ्यो विचारणीयविषयाः	„	घोषामृतुकालः	„
ग्रहाणां भावकारकत्वम्	५०	ऋतौ तुर्यादिरात्रौ सन्ताने विशेषः	„
„ स्थानविशेषे शुभाशुभप्रदता	५१	निषेकपुत्रादियोगविचारः	६८
„ स्वरूपाणि	„	षट्क्लीबयोगाः ✓	७०
„ इतरयोगे वृद्धिमत्ता	५२	यमलादियोगाः	७१
„ रथानवलविशेषाः	„	त्र्यधिकसन्तानयोगः	७२
„ अथोमुखत्वादि	५५	पुनः यमलादियोगाः	७३
„ स्थित्तिनिरूपणम्	„	„ क्लीबजन्मयोगः	„
„ विफलता	„	„ यमलयोगः ✓	„
„ दोषापहरणम्	५६	„ नपुंसकयोगः ✓	७४
„ पीडाकरणप्रकाराः	„	„ यमलयोगः	„
„ राशौ फलपरिपाकः	५७	पादजातयोगः	„
„ धातुजरोगे तत्पतिपूजनम्	५८	सर्पवेष्टितजन्मयोगाः ✓	„
„ बालाद्यवस्थानिरूपणम्	„	प्रसूतिकालज्ञानम्	७६
„ जाग्रदाद्यवस्थाः	५९	जन्मनक्षत्रानयनम् टी०	„
„ फलदानकालकथनम्	„	जन्मेष्टकालानयनम्	„
द्वितीयाध्यायोपसंहारः	„	दीर्घकालप्रसवयोगः	„

विषयः	पृष्ठाङ्काः	विषयः	पृष्ठाङ्काः
संस्कारविहीनजन्मयोगः	७७	वर्षद्वयमायुः	१०२
पितृपरोक्षे जन्मयोगः ✓	"	वर्षत्रयमायुः	"
औरसचेत्रजयोर्निर्णयः	७८	चतुर्वर्षे मरणम्	१०३
कुमारीपुत्रयोगः	७९	पञ्चमेन्दे मरणम्	"
दत्तकपुत्रसाधकयोगः	"	षड्वर्षायुः	"
ज्वारजत्वसाधकयोगः	"	सप्तमेन्दे मरणम्	१०४
परजातपरिहारयोगः ✓	"	सप्ताष्टवर्षे मृत्युः	"
जन्मनि पितुर्बन्धयोगः	८१	नवमेन्दे मरणम्	"
जन्मदेशज्ञानम्	"	दशवर्षायुः	१०५
मात्रा त्यक्तयोगः } ✓	८२	११ वर्षे मरणम्	"
तस्य दीर्घायुष्टम् }	८३	१२ वर्षे मरणम्	१०६
मात्रा त्यक्तस्य विनाशयोगः	८३	१३ वर्षे मृत्युः	"
प्रसवस्थानम्	"	१४ वर्षे "	"
प्रसूतीशयनं, प्रसवप्रकारः	"	१५ " "	१०७
प्रसूतीकष्टज्ञानञ्च ✓	"	१६ " "	"
प्रसूतीष्टहे दीपज्ञानम्	८४	१७ " "	"
प्रसूतीद्वारज्ञानञ्च	८४	१८ " "	१०८
सूतीष्टहस्वरूपम्	८५	सद्यो मृत्युः	"
सूतीष्टहृदिशः	"	१९ वर्षे मृत्युः	"
सूतीष्टहे जन्मस्थानम्	८६	२० " "	"
" उपसूतिकाज्ञानम्	"	२२ " "	१०९
जातस्य स्वरूपज्ञानम्	८७	२६।२७ वर्षे मृत्युः	"
लग्नद्रेष्काणवशादङ्गज्ञानम्	"	२८ " "	"
जाताङ्गे चिह्नज्ञानम्	८८	२९ " "	११०
३ अध्यायोपसंहारः	८९	२७ वा ३०, " "	"
अरिष्टाध्याये ॥ ४ ॥		३२ " "	"
द्वादशान्दीमध्ये आयुषोऽ		अल्पायुर्योगाः	१११
निश्चितता	९०	अरिष्टभङ्गाः	"
अरिष्टपूर्वकमायुषां भेदाः	"	चन्द्रकृतोऽरिष्टभङ्गः	११२
अरिष्टदा ग्रहस्थितिः	"	शुभग्रहकृतोऽरिष्टभङ्गः	"
पित्रादीनामरिष्टयोगाः	९१	पुनश्चन्द्रकृतोऽरिष्टभङ्गः	"
सगर्भाया मरणम्	९२	गुरुकृतोऽरिष्टभङ्गः	११३
जातस्य मातृमरणम्	९३	लग्नेशकृतोऽरिष्टभङ्गः	११४
गर्भमासेश्वराः	९४	ग्रहकृतोऽरिष्टभङ्गः	"
गर्भे सुखयोगः	९५	राहुकृतोऽरिष्टभङ्गः	"
जातस्य पितृमरणम्	"	पुनरपि चन्द्रकृतोऽरिष्टभङ्गः	"
जातस्य मरणयोगाः	"	राशीशकृतोऽरिष्टभङ्गः	११५
वर्षमध्ये मरणम्	१०१	लग्नेशकृतोऽरिष्टभङ्गः	"

विषयाः	पृष्ठाङ्काः	विषयाः	पृष्ठाङ्काः
मध्यमायुर्योगः	११५	निर्याणसमयाः	१४२
मध्यमायुषः केचन भेदाः (टीकायाम्)	११६	यमकण्टकज्ञानं (टीकायाम्)	१४४
पूर्णयुर्योगः ✓	११८	निर्याणमास-चन्द्र-लग्नानि	१४५
पूर्णयुः प्रमाणम्	१२०	निर्याणसमयान्तरम्	१४६
योगविशेषायुगान्तमायुः	१२१	निर्याणचन्द्रः	१४७
मुनित्वप्रदो ग्रहयोगः	१२१	किर्वाणदशा	१४७
अमितायुर्योगः ✓	१२१	निर्याणहेतुः	१४७
देवसाहस्यप्रदो योगः	१२१	हस्तादिविच्छेदयोगाः	१४८
असंख्ययुः प्रमाणम्	१२२	दुर्मरणयोगाः ✓	१४९
मुनिसमता	१२२	निर्याणदिव्यज्ञानम्	१५१
युगान्तायुर्योगः	१२२	मरणे मोहकालः शवपरिणामश्च	१५०
ब्रह्मपदप्राप्तियोगः	१२२	मरणानन्तरं गतिज्ञानम्	१५०
आयुषः सप्तविधता	१२२	अध्यायोपसंहारः	१५२
आयुर्द्वयाध्याये ॥ ५ ॥		बृहज्जातकोक्तनिर्याणाध्यायः (टीकायाम्)	१५२
निसर्गाद्यायुः कथनम्	१२४	जातकभङ्गाध्याये ॥ ६ ॥	
निसर्गायुषो वर्षाणि	१२४	जातकभङ्गपरिभाषा	१५३
पिण्डायुषो	१२४	राजभङ्गाः	१५३
पिण्डायुषः स्पष्टीकरणम्	१२५	नीचोऽपि निखिलां विधां प्राप्नोति, कुलीनोऽपि मित्रवज्जीवतीति योगौ	१५५
आयुषो हरणम्	१२६	मित्रयुगाः ✓	१५५
व्ययादिहरणम्	१२७	दुष्कर्मकृतप्रेष्ययोगौ	१५६
क्रूरोदयहरणम्	१२८	दुर्मौज्यादिनीचयोगाः	१५७
लभनायुः साधनम्	१२९	रेकायोगाः ✓	१७३
षड्विधायुर्हरणम्	१३०	रेकायोगफलम् ✓	१७५
अंशकायुः	१३३	दरिद्रयोगाः	१७६
रश्मिजायुः	१३३	अन्येपि दरिद्रयोगाः (टीकायाम्)	१७८
रश्मिजायुषो हरणम्	१३४	दरिद्रयोगफलम्	१७९
चक्रायुः	१३५	प्रेष्ययोगाः	१८१
दशायुः	१३५	प्रेष्ययोगफलम्	१८१
आयुषो ग्रहणम्	१३६	अज्ञहीनयोगाः ✓	१८२
आयुषः स्पष्टीकरणम्	१३७	द्विगुणाङ्गमूकयोगौ	१८२
आयुषोऽधिकारिणः	१३७	सदन्तकुब्जपङ्कजजन्मयोगाः	१८३
नानाजातीयमायुः	१३८	वामनहीनाङ्गयोगौ	१८३
अरिष्टदशा	१४१	विकलनेत्रयोगाः ✓	१८४
छिद्रग्रहाः	१४१	सूर्यस्थित्या नेत्रविकारः	१८४
देव्वाणस्वरूपम्	१४२	नेत्रविकारयोगाः	१८४
जीवदेहमृत्युसंज्ञाः	१४२		१८४

विषयः	पृष्ठाङ्काः	विषयः	पृष्ठाङ्काः
रोगयोगाः	१८६	अखण्डसाम्राज्यपतिः	२२३
सर्पाङ्गयोगः	१८७	भद्रयोगफलम्	"
कर्णरोगयोगः	१८८	हंसयोगफलम् ✓	२२४
पित्तरोगः	"	मालव्ययोगफलम् ✓	"
अपानरोगः	१८९	शशकयोगफलम् ✓	"
खीक्लीबयोगः	१९०	योगानां फलप्राप्तिकालः	२२५
उन्मादयोगः	१९१	भास्करादियोगाः	"
उन्मादबुद्धियोगः	१९२	इन्द्रयोगः	२२६
बुद्धिभ्रम-जड-मथपायीयोगः	"	मरुयोगः	"
गुह्यरोग-कण्ठरोगयोगः	"	बुधयोगः	"
उन्मादभावकलहयोगः	१९३	सुनफा-नफा-दुरधुरा-केमदुमयोगाः	२२७
दन्तक्षियोगः	"	अन्ये केमदुमसमफलयोगाः	२२८
अन्धयोगः	"	केमदुमयोगापवादः	२३०
कुष्ठयोगः	१९४	केमदुमफलम्	२३१
मूत्रकृच्छ्रशोणितरोगयोगः	"	बृहज्जातकोकं सुनफादियोगाः	"
गुल्मरोगदाहोरोगयोगः	१९५	सुनफा-नफा-दुरधुरा-केमदुमयो-	
उदररोगमेदः	"	गानां मेदज्ञानचक्राणि	"
हृदयशूलरोग शूलयोगः	"	सुनफादियोगफलम्	२३४
अपरिपाकरोग-पाण्डुरोगयोगः	१९६	कुजादिकृतसुनफायोगफलम्	२३५
अभिचारजातरोगयोगः	"	" अनफायोगफलम्	"
देवदर्शनाद् भूतप्रेतपिशाचदर्शना-		" दुरधुरायोगफलम्	२३६
ज्वातरोगयोगः	१९७	शकटयोगफलम् ✓	२३८
रोगयोगानां विवरणम्	"	पारिजातादियोगफलानि.	"
कासश्वासक्षयपीनसयोगः	"	अधमसमवर्तिष्ठयोगाः	"
जलोदररोगदीर्घरोगयोगः	१९८	चन्द्राधियोगः	२३९
जातस्य हृस्वयोगः	"	लग्नाधियोगः	"
निकलनयनदारजन्मयोगः	१९९	गजकेसरीयोगः ✓	२४०
कर्णरोगदन्तरोगयोगः	"	अमलायोगः	"
सुखयोगः	२००	वासिवेशी-उभयचरिकयोगः	२४१
राजयोगाध्याये ॥ ७ ॥		वास्यादियोगफलानि	"
राजयोगः	२००	शुभाशुभकर्त्तरियोगाः	२४२
राजाधिराजयोगाः ✓	२०७	पर्वतयोगः	२४३
नृपतुल्ययोगौ	२०८	काहलयोगः	२४४
विविधराजयोगमेदाः	२१०	मालिकायोगाः	"
ग्रहफलज्ञानविवरणम्	२२२	चापरयोगः ✓	२४६
पञ्चमहापुरुषयोगाः ✓	"	शंखयोगः	"
रुचक-योगफलम् ✓	२२३	भरीयोगः	२४७
		मृदङ्गयोगः	"

विषयाः	पृष्ठांकाः	विषयाः	पृष्ठांकाः
श्रीनाथयोगः	२४८	चतुर्थभावनतग्रहफलम्	२७६
शारदयोगः	"	पञ्चम-	"
मत्स्ययोगः	२४९	षष्ठ-	२७७
कूर्मयोगः	"	सप्तम-	"
खड्गयोगः	१५०	अष्टम-	२७८
लक्ष्मीयोगः	"	नवम-	२७९
कुसुमयोगः	२५१	दशम-	"
पारिजातयोगः	"	लाभ-	२८०
कलानिधियोगः	२५२	व्यय-	"
अंशावतारयोगः ✓	२५३	स्वोच्चफलम्	२८१
हरि-हर-विधियोगः	"	मूलत्रिकोणफलम् ✓	२८२
नाभसयोगः	२५४	स्वोच्चफलम्	"
हृहृजातकोत्ताश्रयदलयोग-		मित्रोच्चफलम्	"
लक्षणम्	"	शत्रुोच्चफलम्	२८३
प्राक्तनैराश्रयदलयोगानुत्कारणम्	२५६	नीचस्थफलम्	२८४
गदा-शकट-विहय-शृङ्गाटक-		मान्यब्दादिफलाध्याये ॥ ६ ॥	
हलयोगः	"	मान्दिस्थितद्वादशभावफलानि	२८५
चञ्च-यव-कमल-वापी-योगः	२५७	ग्रहयुक्तमान्दिफलम्	२८६
यूष-शर-शक्ति-दण्ड-योगः ✓	२५८	संवत्सरफलम्	२८७
नौकटच्छत्रचापार्धयोगः	२५९	संवत्सरायनप्रकारस्तथाभावि च	
समुद्र-चक्रयोगौ	२६०	(टीकायाम्)	२८८
संख्यायोगः	२६१	अयनफलम्	२९०
आश्रय-दलयोग-फलम्	"	ऋतुफलम्	२९१
गदादियोगफलम्	"	मासफलम्	"
७ अध्यायोपसंहारः	२६३	पक्षफलम्	२९२
व्यादिग्रहयोगाध्याये ॥ ८ ॥		कालफलम्	"
द्विग्रह-योगः	२६३	तिथिफलम्	"
त्रिग्रह-योगः	२६४	वारफलम्	१९३
चतुर्ग्रहयोगः ✓	२६७	नक्षत्रनामानि	२९४
पञ्चग्रहयोगः ✓	२६९	गण्डान्तताराः	२९६
षष्ठग्रहयोगः	२७०	अशुक्लचटिका ✓	"
मेघादिराशिस्थग्रहफलम्	२७१	ज्येष्ठाफलानि	"
दृष्टिफलम्	२७२	मूलफलानि	२९७
चन्द्रस्य दृष्टिफलम्	"	श्लेषागण्डान्तम्	२९८
लग्नादिभावगतग्रहफलम्	२७४	श्लेषा-मेषा-ज्येष्ठा-मूल-रेवत्य-	
द्वितीयभावनतग्रहफलम्	२७५	श्विनीषु गण्डान्तकथनम्	२९९
तृतीय-	"	अन्यगण्डान्तानि	"

विषयः	पृष्ठाङ्काः	विषयः	पृष्ठाङ्काः
गण्डकालः	३००	अष्टकवर्गादायुःसाधनम्	३३२
तिथिदोषः	३०१	लग्नाष्टकवर्गचक्रम् (टीकायाम्)	३३३
योगदोषः	३०२	अष्टकवर्गायुःप्रहस्थितिः	३३४
दन्तोद्गमफलम्	३०३	समुदायाष्टकवर्गः	३३५
अन्मतारादयः	३०४	सर्वाष्टके भावानां त्रिभागकल्पना	३३६
गण्डदोषापवादः	३०५	सर्वाष्टके खण्डत्रये प्रहफलम्	३३७
नक्षत्रफलम्	३०६	लग्नगतविशिष्टबिन्दुफलम्	३३८
राशिफलम्	३०७	योगवशादायुःप्रमाणम्	३३९
राशिनवांशफलम्	३०८	प्रहयोगवशाद्विन्दुफलानि	३४०
योगफलम्	३०९	बिन्दुवशाद्गोमादिज्ञानम्	३४१
करणफलम्	३१०	शुद्धाष्टकवर्गायुः	३४२
लग्नफलम्	३११	गणितागतायुषः पाकस्थितिः	३४३
होराफलम्	३१२	अध्यायोपसंहारः	३४४
ब्रेष्काणफलम्	३१३	प्रथमद्वितीयभाषाफलाध्याये ॥११॥	
ब्रेष्काणसंज्ञानचक्रम्	३१४	प्रहस्थितिवशाद्भावानां शुभाशुभा-	
नवांशफलम्	३१५	दिनिरूपणम्	३४५
द्वादशांशफलम्	३१६	तनुभावाद्विचारणीयविषयाः	३४६
त्रिंशांशफलम्	३१७	तनुभावफलानि	३४७
वेलाफलम्	३१८	द्वितीयभावे विचारणीयविषयाः	३४८
वेलाबोधकचक्रम्	३१९	धनविचारः	३४९
कालहोराफलम्	३२०	नेत्रविचारः	३५०
कालहोराङ्गनचक्रम्	३२१	मुखविचारः	३५१
अष्टकवर्गाध्याये ॥ १० ॥		विद्या-वाग्बिचारः	३५२
ग्रहानां शुभबिन्दुसङ्ख्याः	३२२	गणितज्ञयोगः	३५३
ग्रहानामष्टकवर्गाः (टीकायाम्)	३२३	तार्किकयोगः	३५४
अष्टकवर्गे बिन्दुपरत्वेन	३२४	वैयाकरणयोगः	३५५
भावफलानि	३२५	वेदान्तज्ञयोगः	३५६
सूर्याष्टकवर्गफलम्	३२६	सृष्ट्याज्ञयोगः	३५७
चन्द्राष्टकवर्गफलम्	३२७	कुटुम्बविचारः	३५८
भौमाष्टकवर्गफलम्	३२८	पात्राशनयोर्विचारः	३५९
शुद्धाष्टकवर्गफलम्	३२९	तृतीयचतुर्थभावफलाध्याये ॥१२॥	
गुर्वष्टकवर्गफलम्	३३०	तृतीयभावाद्विचारणीयविषयाः	३६०
शुक्लाष्टकवर्गफलम्	३३१	आतृविचारः	३६१
शन्यष्टकवर्गफलम्	३३२	सौदरसङ्ज्ञाज्ञानम्	३६२
अष्टकवर्ग-प्रस्तारकम्	३३३	आतृभार्याफलविचारः	३६३
अष्टकवर्गे त्रिकोणशोधनम्	३३४	आतृरिष्टविचारः	३६४
एकाधिपर्यशोधनम्	३३५	परक्रमविचारः	३६५
गुणकपिण्ड-गुणकाङ्काः	३३६	कण्ठविचारः	३६६

विषयाः	पृष्ठाङ्काः	विषयाः	पृष्ठाङ्काः
श्रुतिभूषणविचारः	३७६	पुत्रभावाभावौ	३९८
वस्त्रविचारः	"	पौत्रप्राप्तिरूपपुत्र एकपुत्रश्च	"
धैर्यविचारः	"	पुत्रस्त्रीरहितयोगो दत्तात्मजयोगश्च	३९९
बलविचारः	३७७	सुताभावयोगो जारपुत्रयोगश्च	४००
भोजनविचारः	"	पुत्रप्रदा योगः	४०१
चतुर्थभावफलानि	३७८	वंशहीनयोगाः	"
ऋतुर्यभावे विचारणीयविषयाः	"	अष्टविधस्त्रीत्यागः	"
विद्याविचारः	"	अनपत्यतायोगः ✓	"
मातृविचारः	३७९	दत्तादिसुतयोगः	४०२
पितृविटत्वम्	३८०	गुरुस्थित्या सन्तानविचारः	"
मातृव्यभिचारयोगाः	३८१	सन्तानक्षयकारणानि	४०३
पित्रोरनिष्टयोगः	"	दत्तकपुत्रयोगः ✓	४०४
सुखविचारः	३८३	विलम्बेन पुत्राप्तियोगः	"
सुखादिविचारनिर्णयः	३८४	पुत्र-प्रातृ-स्त्री-दास-दासी-	
सुगन्धविचारः	"	मित्राणां विचारः	४०६
वस्त्रविचारः	"	पुत्रोत्पत्तिकालः पुत्रसङ्ख्याज्ञानश्च	४०७
पशुविचारः	"	स्थितिवशेन पुत्रस्येष्टानिष्टे	४०८
बन्धुविचारः	३८५	पुत्रस्य जननमरणलक्षणौ	"
मनोविचारः	"	पितृविचारः	"
वाहनविचारः ✓	"	पित्रादीनां मरणम्	४१०
राज्यविचारः	३८६	बुद्धिविचारः	४१३
राजयोगाः (सिंहासन-✓		हृदययोगयोगः	४१४
प्रदयोगाः)	३९०	पुण्यविचारः	"
भाग्यविचारः	३९१	रोगविचारः	"
क्षेत्रविचारः	३९२	ग्रहकर्तृकरोगस्थानानि	४१७
निक्षेपधनप्राप्तियोगाः	"	शत्रोः पीडा, शत्रुनाशश्च	४१८
गृहविचारः	३९३	ज्ञान्युपकारीयोगः	"
पञ्चमपञ्चभावफलाध्याये ॥१३॥		सप्तमाष्टमनवमभावफलाध्याये ॥१४॥	
केषांचिद्भूतानां विचारक्रमः	३९४	सप्तमभावे विचारणीयविषयाः	४१९
पञ्चमभावफलानि	"	जारयोगः	"
देवताविचारः	३९५	कामुकयोगः	"
राज्यविचारः	"	जारयोगोऽपुत्रयोगो बहुस्त्रीयोगश्च	४२०
जन्मविचारः	३९६	कलत्रहीनैकपुत्रयोगौ	४२१
चतुष्पदानां जन्म	"	वन्ध्यापतिः, स्त्रीप्रकृतिश्च	"
पुत्रविचारः (दारहा-		नवांशवशात्स्त्रीविचारः	"
पुत्रमरणयोगौ)	३९७	सप्तमे ग्रहयोगात् स्त्रीविचारः	४२२
पुत्रपुत्रीयोगौ	३९८	बहुकलत्रेऽपि सन्ततिहीनयोगाः	४२३

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
नष्टदारयोगः	४२४	भाग्यहीनयोगः	४५०
कलत्रद्वययोगस्तत्त्वक्षणश्च	४२४	भाग्यवान् योगः	४५१
कलत्रत्रययोगः	"	शुभभक्तियोगः	"
बहुस्त्रीयोगः ✓	४२५	वर्महीन-योगः	४५२
व्रतपरायणदारयोगः	"	सुभाग्य-योगः	"
पतिध्वनीस्त्रीयोगः	"	पुत्रभावाभावयोगौ	"
सप्तमेशवशात्स्त्रीवंशज्ञानम्	"	जातस्य पितृमरणं दिने रात्रौ वा	४५३
स्त्रीसङ्ख्याज्ञानम्	४२६	पुण्यविचारः	"
विवाहकालः ✓	"	दशमैकादशद्वादशभावफल-	
विवाहकालः स्त्रीस्वभावश्च	४२६	ध्याये ॥ १५ ॥	
वरवधुजातकसंयोगः	४३०	दशमे भावे विचारणीयविषयाः	४५४
पुरुषे दारहा, स्त्रियां पतिघ्नयोगः	"	कर्मविचारः ✓	"
स्त्रीणां पतिमृत्युयोगः	"	प्रव्रज्यायोगः ✓	४५९
स्त्रीवियोग-सुखयोगौ	"	प्रव्रज्यायोगानामपवादः	४६६
पुत्रभावाभावयोगौ	४३१	स्त्रीविकायोगः	४६७
स्त्रियाः स्तनविचारः	"	ग्रहकर्तृकस्त्रीविकाट्टतिः	४६८
गम्यस्त्रीविवरणम्	"	केन्द्रेषु शुभकर्तृकराजयोगः	४७०
स्त्रीसङ्गमे स्थानविचारः	४३५	पुण्य-पापरतयोगौ	"
कलत्रशुभाशुभज्ञानम्	"	चन्द्रादशमे भौमादियुतसूर्यफलम्	४७१
भगवन्मुखनयोगः	४३३	" भौमादिद्विग्रहफलानि	४७२
स्त्रियाभगविचारः	"	आज्ञाविचारः	"
स्त्रीमरणसमयः	४३४	कीर्ति-मान-कृषि-व्यापार-	
अष्टमभावफलानि	४३५	निद्राविचारः	४७३
अल्पायुर्योगद्वयम्	"	लामे सूर्यादिस्थित्या लाभविचारः	४७४
दीर्घ-मध्याल्पयुषां भेदाः	"	शुभ पाप धनलाभविचाराः	४७५
मृत्युविचारः (मरणदशा)	४३७	व्यये विचारणीय-विषयाः, नाना-	
मारकग्रहदशायां मरणकालनिर्णयः	४३९	देशवनाटनयोगश्च	४७६
मात्रा पित्रा च सह मृत्युयोगः ✓	४४०	व्ययविचारः	४७७
देहे गन्धादिज्ञानम्	"	दानविचारः	४७८
चरादिलग्नवशाज्मरणकालनिर्णयः	४४१	धननाश-धनरक्षा-शय्यासुखयोगाः	४७९
नवमभावफलानि	"	शयनविचारः	"
भाज्यविचारः	"	गतिविचारः (मरणानन्तरम्)	४८०
नवमे गुरौ ग्रहदृष्टिफलानि	४४३	ग्रहस्थितिवशाद्भावशुभाशुभत्वम्	"
" द्विग्रहयोगफलानि	४४४	स्त्रीजातकाध्याये ॥ १६ ॥	
" त्रिग्रहयोगफलानि	४४६	जातकविवरणम्	४८१
" चतुर्ग्रहयोगफलानि	४५०	स्त्रीजन्मनि फलकयनविवरणम्	४८२
" त्र्यादिग्रहयोगफलम्	"	लग्नेन्दुवशात्स्त्रीफलम्	४८३

विषयः	पृष्ठाङ्काः	विषयः	पृष्ठाङ्काः
कुलटायोगः	४८४	देहजीवपरिभाषा	५०७
साध्वीयोगः	"	कानिचिन्मरणस्थानानि	५०८
युक्ताषिणी-ब्रह्मवादिनीयोगौ	"	ग्रहजनितदेहजीवफलम्	५०९
स्त्रीजातके त्रिंशंश फला न	४८५	चक्रदशाफलम्	५१०
लग्नत्रिंशंशफलचक्रम् (टीकायाम्)	४८६	चक्रशाय्यां विशेषः	५१३
पुनर्भू-विधवा-भर्तृत्यक्तयोगाः	४८७	त्रिविधा कालचक्रगतः	५१५
स्वैरिणी-पुनर्भूलक्षणम्	"	कालचक्रदशासाधनज्ञानम्	५१७
मात्रा सार्धं पुंश्चली-व्याधियोगि-		सव्यचक्रवाक्यानि	५१८
सुभगायोगाः	"	अपसव्यचक्रवाक्यानि	५१९
ग्रहपरत्वेन सप्तमभावफलम्	४८८	अन्तर्दशासाधनम्-	५२०
दुर्भगा-पतिवृक्षभायोगौ	४८९	दशाफलाध्याये ॥ १८ ॥	
स्त्रियाः पश्चात्पूर्वं वा पत्युर्मृतिः	"	दशमहत्वम्	५२२
भाग्य-दुर्भाग्ययोगौ	४९०	विंशोत्तरीमहादशानिवरणम्	"
पतिनिर्देशात्परगामिनीयोगः	४९१	दशानां शुभाशुभत्वम्	५२३
मात्रा सार्धं व्यभिचारिणीयोगः	"	इष्टकालीनदशाकथननिर्णयः	५२०
सुभगा-दुर्भगायोगौ	"	उत्पन्नादिसंज्ञादशा	"
सप्तमे शुभाशुभग्रहफलम्	"	निर्याणदशा	५३१
जन्मलग्ने ग्रहदृष्टिफलम्	४९२	गुलिकदशा	"
स्त्रीजातके प्रव्रज्यायोगः	४९३	शून्यदशा	५३२
स्त्रिया वैधव्ययोगो मरणयोगश्च	"	महादशा विशेषः	"
दम्पत्योः समकालमरणम्	४९४	अन्तर्दशाविशेषफलम्	५३३
स्त्रिया मरणकालः	"	भावेशदशाफलम्	"
" सोदरप्राप्तियोगौ	४९५	अन्तर्दशाफलानि	५३६
" पतिलक्षणम्	"	सूर्यान्तरे ग्रहाणां फलानि	५३७
कालचक्रदशाध्याये ॥ १७ ॥		चन्द्रान्तर्दशाफलानि	५३८
कालचक्रगतिविषये शङ्करं प्रति		भौमान्तर्दशाफलानि	५४०
देवीप्रश्नः	४९८	राहन्तर्दशाफलानि	५४२
देवीं प्रति शङ्करस्योत्तरम्	४९८	सूर्यन्तर्दशाफलानि	५४४
कालचक्रदशाप्रस्तारः	४९९	शन्यन्तर्दशाफलानि	५४५
सव्यचक्रम्	५००	बुधान्तर्दशाफलानि	५४७
अपसव्यचक्रम्	५०२	केत्वन्तर्दशाफलानि	५४८
कालचक्रदशोदाहरणम्		शुक्रान्तर्दशाफलानि	५५०
(टीकायाम्)	५०४	उपसंहारः	५५३
देहजीवफलम्	५०५		

॥ श्री मङ्गलमूर्तये नमः ॥

जातकपारिजातः

सुधाशालिनी-विमला-टीकाभ्यां पल्लवितः

अथ राशिशीलाध्यायः ।

श्रीकान्ताजशिवस्वरूपममरज्योतिर्गणस्वामिनं
मायातीतमशेषजीवजगतामीशं दिनेशं रविम् ॥
नत्वा गर्गपराशरादिरचितं सङ्गृह्य होराफलं
वक्ष्ये जातकपारिजातमखिलज्योतिर्विदां प्रीतये ॥ १ ॥

* सुधाशालिनी *

श्रीकान्तं कमनीयकञ्जनयनं हृन्मन्दिरे संस्थितं,
देवीं दैन्यविनाशिनीं विनमतामाराधयन् सर्वदाम् ।

ग्रन्थे जातकपारिजात इह ये सुख्यन्ति तेषां कृते

कार्यां 'श्रीकपिलेश्वरो' वितनुते टीकां "सुधाशालिनीम्" ॥

अध्यायमाचार्यो भारद्वाजकुलोद्भवः श्रीवैद्यनाथ इति नाम्ना प्रसिद्धो ज्योतिषविषये
जातकपारिजात-नामकं ग्रन्थं विकीर्णः 'देवाधीनं जगत्सर्वमित्यतो जगति सर्वस्मिञ्छुभकार्यं
देवार्चनं कार्यमिति सत्सम्प्रदायमनुपालयन् विधेयविषयस्य च कुशलेन परिसमाप्तिमिच्छन्
स्वविषयाधिष्ठातृदेवस्य श्रीसूर्यस्य नमस्कारात्मकं मङ्गलं कर्तव्यवस्तुनिदर्शनं च करोति श्रीति—

श्रीकान्ताजशिवस्वरूपं = श्रियो लक्ष्म्याः कान्तो विष्णुः, अजो ब्रह्मा, शिवश्चेति
त्रिदेवस्वरूपं "त्रिमूर्तिस्तु दिवाकर" इत्युक्तेः । अमरज्योतिर्गणस्वामिनं = अमरा देवा
ज्योतीषि ग्रहनक्षत्रादयस्तेषां गणानामखिलानां स्वामिनं प्रकाशकत्वेनाधिपतिम् । अत्रेदमुक्तं
भवति—सूर्य एवाखिलानि ज्योतीषि प्रकाशयति । तथोक्तं कमलाकरेण—

"तेजसां गोलकः सूर्यो ग्रहर्क्षप्यम्बुगोलकाः ।

प्रभावन्तो हि दृश्यन्ते सूर्यरश्मिप्रदीपिताः" ॥

मायातीतं = सत्स्वरूपमित्यर्थः । अशेषजीवजगतामीशं = सकलचराचरजीवानां नायक-
मात्मत्वेनाधिपति "सूर्य आत्मा जगत्स्तत्स्थुषब्धे"ति श्रुतेः । दिनेशं = दिनाधिपति, यतो
रवेरुदयादेव दिनप्रवृत्तिरिति । "दिनं दिनेशस्य यतोऽत्रदर्शने" इति भास्करोक्तेः । रवि =
श्रीसूर्य, नत्वा=नमस्कृत्य, गर्गपराशरादिरचितं = गर्ग-पराशरप्रमुखविप्रणीतं, होराफलं =
जातकशालं, सङ्गृह्य = सङ्कलय्य, अखिलज्योतिर्विदां=सकलज्योतिरशास्त्रवेत्तृणां, प्रीतये =
प्रमोदाय "सुप्रीतिः प्रमदो हर्षः प्रमोदामोदसम्मदाः" इत्यमरः । जातकपारिजातं = जातकेषु
(जातकशालेषु) पारिजातं (सुरतं) "पञ्चैते देवतरो मन्दारः पारिजातकः" इत्यमरः ।
अमुं ग्रन्थं वक्ष्येऽहमिति शेषः । प्रकृतग्रन्थादौ श्रीपदोपादानं सर्वेषां श्रेयःसूचकमित्यलं
पल्लवितेन ॥ १ ॥

* विमला *

लक्ष्मीकान्तमञ्ज गिरीन्द्रतनयानाथं दिनेशं गुहं,
वाग्देवीं गिरिजासुतं पवनजं श्रीरामचन्द्रप्रियम् ।
तातं छत्रधरं प्रणम्य सततं चानन्दिकां मातरं,
वक्ष्ये जातकपारिजातविमलां टीकां सतामुन्मुदे ॥

विष्णु ब्रह्मा और शङ्करजीके स्वरूप देवता और ज्योतिर्गणोंके अधिपति मायासे भिन्न तथा सम्पूर्ण जगतके जीवोंके प्रभु श्रीसूर्यनारायणको नमस्कार कर गर्गपराशर आविसे रचित होराफलका संग्रह करके सब ज्योतिषियोंकी प्रसन्नताके लिये मैं जातक-पारिजात को बनाता हूँ ॥ १ ॥

इदानीमात्मपरिचयपूर्वककर्त्तव्यतामाह—

भारद्वाजकुलोद्भवस्य विदुषः श्रीव्यङ्कटाद्रेरिह ।
ज्योतिःशास्त्रविशारदस्य तनयः श्रीवैद्यनाथः सुधीः ॥
होरासारसुधारसञ्ज्ञविबुधश्रेणीमनःप्रीतये ।
राशिस्थाननिरूपणादि सकलं वक्ष्ये यथाऽनुक्रमम् ॥ २ ॥

भारद्वाजकुलोद्भवस्य = भारद्वाजगोत्रजन्मनः, ज्योतिःशास्त्रविशारदस्य = ज्यौतिषशास्त्रे दक्षस्य, विदुषः = पण्डितस्य, श्रीव्यङ्कटाद्रेः = श्रीव्यङ्कटाद्रिनामस्तनयस्तनूजन्मा श्रीवैद्यनाथ इति नामा, सुधीः = विद्वान् कर्त्ताऽहं, होरासारसुधारसञ्ज्ञविबुधश्रेणीमनःप्रीतये = होराशास्त्राणां सारमेव सुधारसमर्पितं जानन्ति ये विबुधा विद्वान्सस्तेषां श्रेणीनामखिलानां मनसो मुदे, राशिस्थाननिरूपणादि = राशीनां मेषप्रभृतिद्वादशानां स्थाननिरूपणमादिर्यस्मिस्तत्सकलं = यावदशेषं विषयं, यथाऽनुक्रममनुक्रममनतिक्रम्य (क्रमपूर्वकमित्यर्थः) वक्ष्ये इति ॥ २ ॥

श्रीभारद्वाजऋषिके कुलमें उत्पन्न ज्योतिःशास्त्रके विशारद श्रीव्यङ्कटाद्रे पण्डितका पुत्र मैं वैद्यनाथ होराशास्त्रके रसको जाननेवाले विद्वानोंके मनके प्रसन्नतार्थ राशिस्थान निरूपण आदि सब विषयोंको कहता हूँ ॥ २ ॥

पुनरपि स्वामीष्टदेवताप्रणिपातपूर्वकं विधेयविषयमाह—

प्रणम्य वन्दारुजनाभिबन्धपदारविन्दं रघुनायकस्य ।
सङ्गृह्य सारावलिमुख्यतन्त्रं करोम्यहं जातकपारिजातम् ॥ ३ ॥

अहं = श्रीवैद्यनाथः, रघुनायकस्य = रघुकुलाधिपतेगर्भवतो रामचन्द्रस्य, वन्दारुज-नाभिबन्धपदारविन्दं = वन्दारुजनैरभिवादकैः “वन्दारुरभिवादके” इत्यमरः । अभिवन्धं सर्वथा वन्दनार्थं पदारविन्दं चरणकमलं प्रणम्य, सारावलिमुख्यतन्त्रं सङ्गृह्य = कल्याणवर्मभृतां सारावलीमेव मुख्यतन्त्रमागमत्वेन स्वीकृत्य जातकपारिजातमिमं ग्रन्थं करोमि विरचयामीति । ननु “गर्गपराशरादिरचितं सङ्गृह्य होराफलं” मित्युक्तमिदानीं “सङ्गृह्य सारावलिमुख्यतन्त्रं” मित्युच्यते किमिति ? सत्यं, सारावल्यामपि प्राक्तनर्षाणामभिमतविषया एव दरीदृश्यन्तेऽतोऽदोषः ॥ ३ ॥

देवताओंसे वन्दित रघुनाथजी के चरण कमलोंको प्रणाम करके सारावली मुख्यतन्त्र को संग्रह करके मैं जातकपारिजातको बनाता हूँ ॥ ३ ॥

अथ मेषादीनां संज्ञाविशेषाः ।

मेषाजविश्वक्रियतुम्बुराद्या वृषोच्चगोतावुरुगोकुलानि ।
द्वन्द्वं नृपुमं जुतुमं यमं च युगं तृतीयं मिथुनं वदन्ति ॥ ४ ॥

कुलीरकर्काटककर्कटाख्याः कण्ठीरवः सिंहसृगेन्द्रलेयाः ।

पाथोनकन्यारमणीतरुण्यस्तौली वणिक्जुकतुलाघटाश्च ॥ ५ ॥

अत्यष्टमं वृश्चिककौर्पिकीटाः धन्वी धनुश्चापशरासनानि ।

मृगो मृगास्यो मकरश्च नक्रः कुम्भो घटस्तोयधराभिधानः ॥ ६ ॥

मीनान्त्यमत्स्यपृथुरोमरुषा वदन्ति दक्षादिकर्षनवपादयुताः क्रियाद्याः ।

चक्रस्थिता दिविचरा दिननाथसंख्याः क्षेत्रक्षराशिभवनानि भसञ्ज्ञितानि ॥ ७ ॥

इदानीं राशिनां नामान्तराण्युच्यन्ते—

मेघः, अजः, विश्वः, क्रियः, तुम्बुरः, आयम्बैते मेघराशेः पर्यायाः सन्ति ।

वृषः, उक्षः, गौः, ताबुरुः, गोकुलमित्येता वृषराशेः सञ्ज्ञाः ।

मिथुनं = मिथुनराशि द्वन्द्वं, नृयुगं, जुतुमं, यमं, युगं, तृतीयं च विज्ञा वदन्ति ।

कुलीरः, कर्काटकः, कर्कट इत्येताः कर्कराशेराख्याः = सञ्ज्ञाः ।

कण्ठीरवः, सिंहः, सृगेन्द्रः, लेय इत्येते सिंहराशेः पर्यायाः ।

पाथोनः, कन्या, रमणी, तरुणीत्येते कन्याराशेः पर्यायाः ।

तौली, वणिक्, जुकः, तुला, घटश्चैते तुलाराशेः पर्यायाः ।

अलिः, अष्टमं, वृश्चिकः, कौर्पिः, कीटश्चैते वृश्चिकराशेः पर्यायाः ।

धन्वी, धनुः, चापं, शरासनमित्येते धनूराशेः पर्यायाः ।

मृगः, मृगास्यः, मकरः, नक्रश्चैते मकरराशेः पर्यायाः ।

कुम्भः, घटः, तोयधरश्चैते कुम्भराशेः पर्यायाः ।

मीनः, अन्त्यः, मत्स्यः, पृथुरोमः, रुषश्चैता मीनराशेः सञ्ज्ञा विबुधा वदन्ति ।

अथ नक्षत्रसङ्गता राशयो बुधैः कथं ज्ञायन्ते ? इत्यत आह—दक्षादिकर्षनवपादयुताः = अश्विन्यादिनक्षत्राणां नवभिर्नवभिः पादैर्युताः सङ्गताः (अत्रेवमवधेयं—प्रतिनक्षत्रं चत्वारः पादास्तथा = नवभिः पादैरेको राशिरिति । दक्षादिसप्तविंशतिनक्षत्राणामष्टोत्तरशतसंख्यकाः पादास्तैर्द्वादशराशयोऽतो नवभिः पादैरेको राशिरिति युक्तम्) क्रियाद्याः=मेघाद्याः, दिननाथ-सङ्ख्या दिननाथः सूर्यस्तत्सङ्ख्या द्वादशमिता इत्यर्थः “द्वादशात्मा दिवाकर” इत्युक्तेः । दिविचराः=आकाशचारिणो राशयश्चक्रस्थिताश्चक्राकारे (वृत्ताकारे) वर्त्तमाना भसञ्ज्ञितानि=भमिति सञ्ज्ञा येषां तानि (‘भम्’ इति राशेः पर्यायः) क्षेत्रक्षराशिभवनानि = क्षेत्रम्, ऋक्षं राशिः, भवनमित्येतानि नामान्तराणि भजन्ते । अत्र राशिरेव क्षेत्रमृक्षं भं भवनमित्यादि-नामान्तरैर्युज्यते ।

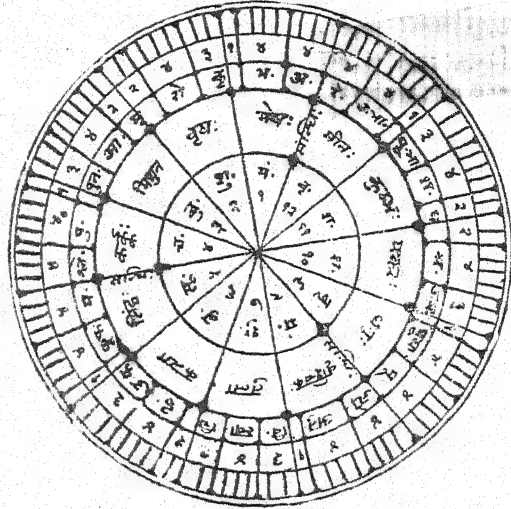
तथोक्तं ब्राह्मेण वृहज्जातके—

“राशिर्क्षेत्रक्षरभानि भवनञ्चैकार्षसम्प्रत्ययाः इति” ॥ ७ ॥

मेघ, अज, विश्व, क्रिय, तुम्बुर, और आद्य मेघके नाम हैं । वृष, उक्ष, गो, ताबुरु और गोकुल, वृषके नाम हैं । इन्द्र, नृयुग, यम, युग और तृताय, मिथुनका कहते हैं ॥ ५ ॥

कुलीर, कर्काटक और कर्कट, कर्कटके कहते हैं । कंठीरव, सिंह, सृगेन्द्र और लेय सिंह को कहते हैं । पाथोन, कन्या, रमणी और तरुणी, कन्याको कहते हैं । तौली, वणिक्, जुक, तुला और घट, तुलाको कहते हैं ॥ ६ ॥

अलि, अष्टम, वृश्चिक, कौर्पि और कीट, वृश्चिकके नाम हैं । धन्वी, धनुः, चाप और शरासन, धनुके नाम हैं । मृग, मृगास्य, मकर और नक्र, मकरके नाम हैं । कुम्भ, घट और तोयधर, कुम्भको कहते हैं ॥ ६ ॥

मीन, अन्त्य, मत्स्य, पृथुरोम और मृग, मीनको कहते हैं। चार चार चरणोंके एक एक नक्षत्र होते हैं। अश्विनी आदि नक्षत्रोंके नव २ चरणों से सहित मेषादि बारह राशि चक्र (चक्र) में रहते हुए आकाशमें घूमा करते हैं और ये ही १२ राशि क्षेत्र, ऋषि, राशि, भवन और भ इत्यादि नामसे कहे जाते हैं ॥ ७ ॥

अथ मेषादयो राशयः कालनरस्यावयवा इत्याह—

कालात्मकस्य च शिरोमुखदेशश्चोद्वत्कुक्षिभागकटिबस्तिरहस्यदेशाः ।

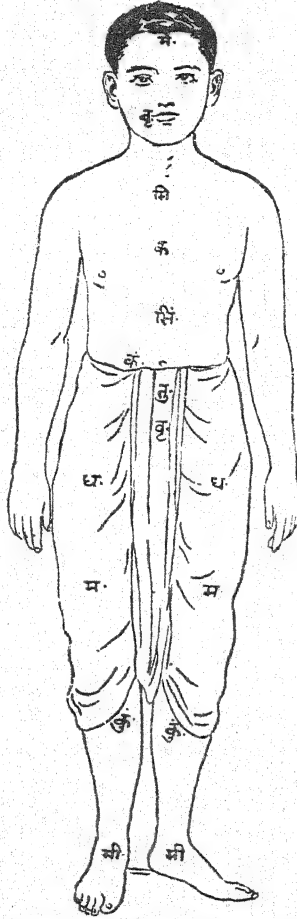
ऊरु च जालुयुगलं परतस्तु जङ्घे पादद्वयं क्रियमुखावयवाः क्रमेण ॥ ८ ॥

कालात्मकस्य=काल एवात्मा यस्यासौ कालात्मा स एव कालात्मकस्तस्य (कालपुरुष स्पष्टार्थः) क्रियमुखावयवाः = क्रियमुखा मेषादयोऽवयवा अङ्गानि क्रमेण सन्ति । के तेऽवयवा इति ! शिरोमुखदेशश्चोद्वत्कुक्षिभागकटिबस्तिरहस्यदेशाः, ऊरु च जालुयुगलं परतस्तु जङ्घे पादद्वयमिति । मेषः शिरः, वृषः मुखदेशः, मिथुनं (१) वक्त्रः, कर्कः हस्त = हृदयं, सिंहः कुक्षिभागः = सवर्गं, कन्या कटिः, तुला बस्तिनीभिलिङ्गयोर्मध्यदेशः, वृश्चिकः रहस्यदेशः = लिङ्गं, धनुः ऊरु द्वौ, मकरो जालुयुगलं, कुम्भो जङ्घे द्वे, मीनः पादद्वयं = चरणयुगलमिति । एतद्व्यतिरिक्तं जन्मादौ शुभग्रहाक्रान्तराद्यङ्गे पुष्टिः, पापाक्रान्तरा-स्यङ्गदेशो वैकल्यश्च वाच्यमिति । तथोक्तं स्वल्पजातके—

“कालनरस्यावयवान् पुरुषाणां चिन्तयेत्प्रसवकाले ।

सदसद्ग्रहसंयोगात् पुष्ट्याः सोपद्रवास्ते च” इति ॥ ८ ॥

(१) स्वल्पजातके मिथुनं बाहू, इत्युक्तं “शीर्षमुखबाहुद्वयोद्वाराणि.....”

इस राशि चक्रका न्यास काल पुरुषके शरीरमें इस प्रकार से विद्यमान है मेष शिर, वृष मुख, मिथुन स्तनमध्य, कर्क हृदय, सिंह उदर (पेट), कन्या कमर, तुला नाभिके नीचे (पेरू), वृश्चिक लिंग, धनु ऊरु, मकर दोनों घुटने, कुंभ दोनों जांघें और मीन दोनों पैर हैं। राशि चक्रके अङ्ग विभागका तात्पर्य यह है कि जन्म अथवा प्रसव वा गोबरमें जो राशि प्रापकान्त हो उस राशिवाले अङ्गमें तिल वा चोट या मासा आदिका चिह्न होगा। जो राशि शुभ ग्रहसे युक्त हो वह अङ्ग पुष्ट होगा यह विशेष रूपसे स्मरणीय है ॥ ८ ॥

अथ मीनादीनां स्वरूपवर्णनम् ।

व्यत्यस्तोभयपुच्छमस्तकयुतौ मीनौ सकुम्भो नर-

स्तौली चापधरस्तुरङ्गजघनो नक्रो मृगास्यो भवेत् ॥

वीणाढयं सगदं नृयुग्ममबला नौस्था ससस्यानला

शेषाः स्वस्वगुणाभिमानसदृशाः सर्वे स्वदेशाश्रयाः ॥ ६ ॥

मीनौ = द्वौ मत्स्यौ, व्यत्यस्तोभयपुच्छमस्तकयुतौ = अन्योन्यं सुखपुच्छसम्मिलितौ

यथा भवतस्तद्रूपं मीनराशेर्ज्ञेयम् । सकुम्भो नरः = स्कन्धानवृत्तरिककलशो नरो

यथा तथा कुम्भराशिर्ह्येयः । तौली=तुलावान् पुरुष इव तुलाराशिः । वापधरस्तुरङ्गजघनोऽध-
(१)स्तादश्वजघनश्चतुष्पादुपरि(२)छादस्तगृहीतवाप इव धनूराशिः । नकः = मकरराशि-
मृगास्यः = मृगमुखः । वीणाढ्यं संगदं त्र्युगममिति । त्र्युगमं = त्रीपुमांसौ । वीणाढ्यं संगदं
= स्त्री सवीणा पुमान्संगदो यथा तथा मिथुनराशिः । अबलेति । अबला = कन्या, नौस्था
ससस्यानला = सस्यं चानलं च ताभ्यां सह वर्तमाना नौकास्था कन्येव । शेषाः सर्वे =
मेष-वृष-कर्क-सिंह-वृश्चिकाः, स्वस्वगुणाभिधानसदृशाः = गुणनामसमानरूपाः, स्वदेशा-
श्रयाः = येषां ये देशास्तदाश्रया वर्तन्ते । यथा मेषो मेषसमानरूपो वनेचरश्च । वृषो वृषा-
कारः । कर्कसमः कर्को जलचारी । सिंहः केसरी आरण्यः । वृश्चिको वृश्चिकः (बिच्छू)
श्वभ्रचक्षेति । प्रयोजनश्च-हतनष्टादिषु द्रव्यादिपरिज्ञानम् । उक्तञ्च "राशिभ्यः कालदिग्दे-
शाः" इति ॥ ९ ॥

राशियों के स्वरूप का वर्णन-मीन राशि दो मछलियों में एकके मुखपर दूसरे की
पूछ लगकर गोल बनी हुई है । कुम्भ-कन्धेपर कलश लिये हुए पुरुषके सदृश है । तुला-
तराजू हाथ में लिये हुए पुरुषके तुल्य है । धनु धनुष हाथमें लिये हुए कमरके ऊपर
मनुष्य नीचे जानुनी जङ्घा आदि घोड़ेके समान है । मकर-मृगके सदृश मुख वाला है ।
मिथुन-स्त्री और पुरुष का जोड़ा, स्त्रीके हाथमें वीणा और पुरुषके हाथमें गदा धारण
किये हुए समान है । कन्या-नौकापर बैठी हुई हाथमें धानको और अश्वि को लिये हुए
है । मेष (मेष, वृष, कर्क, सिंह, वृश्चिक) राशियोंके स्वरूप नाम के तुल्य हैं । जैसे मेष
भेड़के समान, वृष बैल के समान, कर्क केंकड़ा के समान, सिंह शेरके समान और वृश्चिक
बिच्छूके सदृश है ॥ ९ ॥

अथ मेषादीनां स्थानवर्णनम् ।

मेषस्य धातुकररत्नधरातलं स्यात् उद्गस्तु सानुकृषिगोकुलकाननानि ।
यूतक्रियारतिविहारमही युगस्य वापीतटाकपुलिनानि कुलीरराशोः ॥ १० ॥
कण्ठीरवस्य घनशैलगुहावनानि षष्ठस्य शाद्वलवधूरतिशिल्पभूमिः ।
सर्वार्थसारपुरपण्यमही तुलायाः कीटस्य चारुमविषकीटबिलप्रदेशाः ॥ ११ ॥
चापस्य वाजिरथवारणवासभूमिः, एणाननस्य सरिदम्बुवनप्रदेशाः ।
कुम्भस्य तोयघटभाण्डगृहस्थलानि मीनाधिवाससरिदम्बुधितोयराशिः ॥ १२ ॥

अथ राशीनां निवासस्थानानि कथ्यन्ते । धातुकररत्नधरातलं = धातुकरं च (यत्र
धातवो भवन्ति) रत्नधरातलश्च (यत्र रत्नानि जायन्ते) तः मेषस्य = मेषराशौर्निवासस्थानं
स्यात् । कृषिगोकुलकाननानि = कृषिः कृषिस्थानं, गोकुलं गोष्ठं, काननानि वनानि तानि
उद्गणो वृषस्य स्थानानि । यूतक्रियारतिविहारमही = यूतस्य ग्लहस्य (जूआ) क्रिया यूत-
क्रिया, रतिः स्त्रीपुंसोः रहस्यक्रीडा, विहारो विहरणं तेषां मही=भूमिः, युगस्य=मिथुनराशौर्निवा-
सस्थानम् । वापीतटाकपुलिनानि = वाप्यो दीर्घिकास्तटाका जलाशयास्तेषां पुलिनानि तटप्र-
देशाः, कुलीरराशोः=कर्कस्य स्थानानि । घनशैलगुहावनानि = घना निविडानि ते शैलाश्च तेषां
गुहाः कन्दराश्च, वनानि च तानि कण्ठीरवस्य = सिंहस्य स्थानानि । शाद्वलवधूरतिशिल्प-
भूमिः=शाद्वलः, शादाः शष्पाण्यस्मिन्देश इति शाद्वलः शष्पश्यामलभूमिः, वधूः स्त्री, रतिः
स्त्रीपुंसोः क्रीडा, शिल्पं रचनादि तेषां भूमिः, षष्ठस्य=कन्याराशोः स्थानम् । सर्वार्थसारपुरप-
ण्यमही = सर्वे च तेऽर्थाश्च तेषां सारो विद्यतेऽस्मिन्पुरे तत्सर्वार्थसारपुरं (नगरं) तस्मि-

ऋष्यं तस्य मही तुलायास्तुलाराशेः स्थानम् । अश्वविषकीटबिलप्रदेशाः=अश्वमा पाषाणो विषं गरलं कीटाः कुम्भयस्तेषां बिलप्रदेशा गत्तानि, कीटस्य = वृश्चिकराशेः स्थानानि । वाजि-
रथवारणवासभूमिः=वाजिनोऽश्वाः, रथाः स्यन्दनानि, वारणा हस्तिनस्तेषां वासभूमिश्चापस्य=
धनूराशेः स्थानम् । सरिदम्बुवनप्रदेशाः = सरितां नदीनामम्बुनि जलानि, वनप्रदेशा आर-
ण्यानि तानि, एणाननस्य=मकरस्य निवासस्थानानि । अत्र मकरस्य पूर्वदलं (१५ अंशाः)
वनेषु, तथाऽपरं दलं जलेषु तिष्ठतीदमवधेयम् । तोयघटभाण्डगृहस्थलानि=तौर्यं जलं, घटः
कलशः, भाण्डानि पात्राणि, गृहाण्यायतनानि तेषां स्थलानि भूमयः कुम्भस्य निवासस्था-
नानि । मीनाधिवाससरिदम्बुधितौर्यराशिः=मीनानां मत्स्यान्ममधिवासो हृदादिः, सरितो नद्यः,
अम्बुधर्यौ महार्णवास्तेषां तोयानां राशिर्जलसमूहो मीनस्य निवासस्थानमिति । प्रयोजनञ्च,
प्रसवादिदेशपरिज्ञानं हतनष्टदौ द्रव्यादिस्थितिपरिज्ञानञ्चेति ॥ १०-१२ ॥

मेघ राशि का निवास स्थान धातुकर और रत्नभूमि है । वृषका पर्वतकी चोटी, कृषिभूमि,
गोशाला और जङ्गल वासस्थान है । मिथुनका जूला, रति और विहारभूमि रहनेकी जगह
है । कर्कका बावली पोखरा आदिका किनारा निवासस्थान है ॥ १० ॥

सिंहका सघन पहाड़, गुफा और वन स्थान है । कन्याका स्थान तृणोंसे हरी-भूमि,
वधूका स्त्री-पुरुषोंकी क्रीडाभूमि और शिवभूमि है । तुलाका सम्पूर्णधन सारके निरूपण
भूमिमें, और वाज्यामें और वृश्चिकका पत्थल, जहर तथा कृमियोंके बिलमें निवास है ॥ ११ ॥

धनुका घोड़ा, रथ और हाथीके निवास स्थानमें, मकरका नदियोंके जलमें तथा
वनमें (मकरका पूर्वार्ध वनमें और अपरार्ध जलमें), कुम्भका घड़ा और जलपात्र रखने
की भूमिमें वास है, और मीनका मङ्गलियोंके रहनेकी जगह (हृदयमें), नदी समुद्र
और जल की राशि में है ॥ १२ ॥

अथ मेषादीनां स्वरूपत्रिशेषादिवर्णनम् ।

ह्रस्वा गोऽजघटाः समा मृगनृयुक्चापान्त्यकर्काटकाः

दीर्घा वृश्चिककन्यकाहरितुला मेषादिपुंयोषितौ ॥

प्रागादिक्रियगोनृयुक्कटकभान्येतानि कोयान्विता-

न्याहुः क्रूरशुभौ चरस्थिरतरद्वन्द्वानि तानि क्रमात् ॥ १३ ॥

वीर्योपेता निशि वृषनृयुक्कर्किचापाजनकाः

हित्वा युग्मं भवनमपरे पृष्ठपूर्वोदयाश्च ॥

शेषाः शीर्षोदयदिनबलाः श्रेष्ठता राशयस्ते

मीनाकारद्वयमुभयतः काललग्नं समेति ॥ १४ ॥

गोऽजघटाः = वृष-मेघ-कुम्भाः, ह्रस्वाः = लघुकायाः सन्ति । मृगनृयुक्चापान्त्य-
कर्काटकाः = मकर-मिथुन-धनु-मीन-कर्काः, समाः = समकायाः नातिदीर्घा-नातिह्रस्वा-
श्चेति । वृश्चिककन्यकाहरितुलाः, दीर्घाः = बृहत्कायाः सन्ति । मेषादिपुंयोषितौ = मेषादयो
राशयः क्रमेण पुंयोषितौ = पुरुषवन्ति, यथा मेषो पुमान्, वृषः स्त्री, मिथुनं पुमान्, कर्कः
स्त्री । एवं मेष-मिथुन-सिंह-तुला-धनुः-कुम्भा नरराशयः । वृष-कर्क-कन्या-वृश्चिक-मकर-
मीनाः स्त्री राशयो ज्ञेयाः । प्रयोजनं च-नरराशिषु जातास्तेजस्विनः, स्त्रीराशिषु जाता मृद्वो
भवन्तीति । अथ राशिनां दिग्ग्यवस्थामाह-प्रागादीति । प्रागादिक्रियगोनृयुक्कटकभानि =

प्राक् पूर्वा दिगादिर्बेषां तानि प्रागादीनि, प्रागादीनि च क्रियगोनृयुककटकभानि प्रागादिक्रियगोनृयुककटकभान्येतानि कोणान्वितान्याहुः । अत्रेदमुक्तं भवति स्वस्वकोणेन नवमेन पञ्चमेन च सहितानि, क्रिय-(मेषः) गो-(वृषः) नृयुक्-(मिथुनं) कटक-(कर्कः) भान्येतानि पूर्वादिषु ज्ञेयानीत्याहुः । यथा पूर्वस्यां दिशि मेष-सिंह-धनुषि । दक्षिणस्यां वृष-कन्या-मकराः । पश्चिमायां मिथुन-तुला-कुम्भाः । उदीच्यां कर्क-वृश्चिक-मीना इति प्रयोजनं च हतनष्टादौ द्वयस्य चौरादेश्च दिग्विज्ञानम् । अपि च “यातन्यदिङ्मुखगतस्य सुखेन सिद्धिर्व्यर्थश्रमो भवति दिक्प्रतिलोमलग्ने” इति । अथ राशीनां शुभाशुभत्वमाह—
 क्रूरशुभाविति । मेषः क्रूरो वृषः शुभः, मिथुनं क्रूरः कर्कः शुभः । एवं मेषादिविषमाः क्रूराः स्तथा वृषादिसमाः शुभा ज्ञेयाः । प्रयोजनं च—“उग्रे क्रूराः पुरुषाः सौम्याः सौम्येषु भवनेषु” इति । अथ च तानि = मेषादीनि भानि क्रमात् = क्रमशः चरस्थिरतरद्वन्द्वानि ज्ञेयानि । यथा मेषः चरः, वृषः स्थिरः, मिथुनं द्वन्द्वमित्येवं मेष-कर्क-तुला-मकराश्चराः । वृष-सिंह-वृश्चिक-कुम्भाः स्थिराः । मिथुन-कन्या-धनुर्मीना द्विस्वभावा इति । प्रयोजनं, हतनष्टादौ द्रव्यादेश्चौरादेश्च ज्ञानमपि च जन्मनि चरे चरधियः, स्थिरे स्थिरधियः, द्वन्द्वे मिश्रस्वभावाः पुरुषा भवन्तीति ॥

अथ राशीनामुदयव्यवस्थां ब्रह्मसमयं च निर्दिशति—वीर्यपेता इति । वृषनृयुक्कर्किचापाजनकाः=वृष-मिथुन-कर्क-धनुर्मेष-मकराः निशि=रात्रौ वीर्यपेताः=बलिनो भवन्ति । युग्मं भवनं=मिथुनराशिं, द्वित्वा=त्यक्त्वा एत एव पृष्ठपूर्वोदयाश्च=पृष्ठोदया भवन्तीति । मिथुनं शीर्षोदयोदेति । शेषाः=पूर्वोक्तभ्योऽवशिष्टाः=सिंह-कन्या-तुला-वृश्चिक-कुम्भाः, शीर्षोदयदिनबलाः = शीर्षोदया दिवा बलिनश्च भवन्ति । अत्रैतत् दिनरात्रिबलावलकथनं सम्ब्रामात्रमेव । यतोऽप्रे वक्ष्यति विशेषतो बलाबलत्वमेतस्मिन्नेवाध्याये षोडशादिश्लोकत्रये । श्रेष्ठताराशयस्ते । स्वस्वोक्तसमये ते राशयः श्रेष्ठताः = श्रेष्ठाः सन्तीत्यर्थः । मीनाकारद्वयं = मत्स्यरूपद्वयं, उभयतोऽन्योन्यं, काललभं = काले = एककालावच्छेदेन लभं मुखपुच्छसंलग्नमित्यर्थः, समेति उदयं गच्छतीति । तथोक्तं बृहज्जातकेऽपि—

“गोधाधिकर्कमिथुनाः सप्तगा निशाख्याः पृष्ठोदया विमिथुनाः कथितास्त एव । शीर्षोदया दिनबलाश्च भवन्ति शेषा लग्नं समेत्युभयतः पृथुरोमयुग्मम्” इति ॥ १३-१४ ॥

मेष, वृष, और कुम्भ, हस्व हैं । मकर, मिथुन, धनु, मीन, और कर्क, सम हैं । वृश्चिक, कन्या, सिंह, और तुला दीर्घ हैं । मेषादि द्वादश राशि क्रमसे पुरुष और स्त्री संज्ञक हैं । मे. मि. सिं. तु. घ. कुं. ये नर-राशि हैं । एवं वृ. क. कं. वृ. म. मी. ये स्त्री-राशि हैं । मेष, वृष, मिथुन, कर्क, भवने २ पञ्चम और नवमसे सहित पूर्वादि दिशाके राशि हैं । जैसे मे. सिं. घ. पूर्व की । वृष, कन्या, मकर, दक्षिणकी । मिथुन, तुला, कुम्भ पश्चिमकी । और कर्क, वृश्चिक, मीन उत्तर दिशाकी राशि हैं । मे. मि. सिं. तु. घ. कुं. ये क्रूर हैं । एवं वृ. क. कं. वृ. म. मी. ये शुभ हैं । मेषादि राशियोंकी क्रूर और सौम्य संज्ञा है । मेषादि द्वादश राशि क्रम से चर स्थिर द्विस्वभाव संज्ञक हैं । जैसे—१।४।७।१० ये चर हैं । २।५।८।११ ये स्थिर हैं और ३।६।९।१२ ये द्विस्वभाव हैं ॥ १३ ॥

वृष, मिथुन, कर्क, धनु, मेष और मकर ये राशियां रात्रिमें बली हैं । मिथुनको छोड़ कर ये ही पृष्ठोदय हैं । शेष (सिंह-कन्या. तुला. वृश्चिक. कुम्भ) राशि दिनमें बली हैं । ये स्त्री और मिथुन शीर्षोदय हैं । मीन दो मछलियों के मुख पूंछ मिल कर उभयोदय है । जो पीठ से उदय होते हैं वे पृष्ठोदय जो शिर से उदय होते हैं वे शीर्षोदय हैं ॥ १४ ॥

मेघादिशाशीनां हस्वादिस्त्रीपुरुषसंज्ञा-दिशा-क्रूरसौम्य-
संज्ञा-चरादिसंज्ञाबोधकचक्रम-

राशि	मे.	वृ.	मि.	क.	सि.	क.	तु.	वृ.	ध.	म.	कुं.	मी.
हस्व सम दीर्घ	ह.	ह.	सम	सम	दी.	दी.	दी.	दी.	सम	सम	ह.	सम
स्त्रीपुरुष	उ.	स्त्री	पु.	स्त्री	पु.	स्त्री	पु.	स्त्री	पु.	स्त्री	पु.	स्त्री
दिशा	पू.	द.	प.	उ.	पू.	द.	प.	उ.	पू.	द.	प.	उ.
क्रूर सौम्य	क्रूर	सौ.	क्रूर	सौ.	क्रूर	सौ.	क्रूर	सौ.	क्रूर	सौ.	क्रूर	सौ.
चरादि संज्ञा	चर	स्थिर	द्विस्व.	च.	स्थि.	द्वि.	च.	स्थि	द्वि.	च.	स्थि	द्वि.

राशि	मे.	वृ.	मि.	क.	सि.	क.	तु.	वृ.	ध.	म.	कुं.	मी.
पृष्ठोदय शीर्षो-दय	पृ-पृ-ष्टो-ष्टो-दय	पृ-पृ-ष्टो-ष्टो-दय	शीर्षो-दय	पृष्ठो-दय	शीर्षो-दय	शीर्षो-दय	शीर्षो-दय	शीर्षो-दय	पृष्ठो-दय	पृ-पृ-ष्टो-ष्टो-दय	शीर्षो-दय	उभयो-दय
दिनब. रात्रिब.	रा रा त्रि त्रि	रा रा त्रि त्रि	रात्रि	रात्रि	दिन	दिन	दिन	दिन	रात्रि	रा-त्रि	दिन बली	सं.

अथ मीनादीनां सलिलादिसंज्ञाविशेषाः ।

मीनालिकर्कटमृगाः सलिलाभिधानास्तोयाश्रया घटवधूयुगगोपसंज्ञाः ॥

निस्तोयभूतलचराः क्रियचापतौलिकण्ठीरवाश्च बहवः प्रवदन्ति सन्तः ॥ १५ ॥

मीनालिकर्कटमृगाः=मीनवृश्चिककर्मकराः, सलिलाभिधानाः=जलसंज्ञकाः (जलचराः) भवन्ति । घटवधूयुगगोपसंज्ञाः=कुम्भ-कन्या-मिथुन-वृषास्तोयाश्रयाः=तोयाश्रयसंज्ञका न तु जलचरा भवन्ति । क्रियचापतौलिकण्ठीरवाश्च=मेघ-धनु-स्तुला-सिंहाः, निस्तोय-भूतलचराः=निस्तोयं निर्जलं यद्भूतलं तस्मिं श्रवन्तीति ते निर्जलभूमिविचरा भवन्तीति बहवोऽनेके सन्तो मनीषिणः प्रवदन्ति ॥ १५ ॥

मीन, वृश्चिक, कर्कट और मकर ये जलचर हैं । कुम्भ, कन्या, मिथुन और वृष जलाश्रयी हैं । मेघ, धनु, तुला और सिंह जल से हीन भूतल में विचरने वाले हैं यह बहुत विद्वान् कहते हैं ॥ १५ ॥

अथ भावविशेषसम्बन्धात्मेघादीनां चतुष्पदादिसंज्ञापूर्वकं बलिष्वकथनम् ।

चापापराद्धहरिगोमकरादिमेघा मानस्थिता बल्युताश्च चतुष्पदाख्याः ।

कन्यान्युग्मषट्तौलिशरासनाद्या लग्नान्विता यदि नरा द्विपदा बलाढ्याः ॥ १६ ॥

मृगापराद्धान्त्यकुलीरसंज्ञा जलाभिधाना बलिनश्चतुर्थे ।

जलाश्रयो वृश्चिकनामवेयः स सप्तमस्थानगतो बली स्यात् ॥ १७ ॥

केन्द्रं गतोऽहि द्विपदो बलाढ्यः चतुष्पदाः केन्द्रगता रजन्त्याम् ।

कीटास्तु सर्वे यदि कण्टकस्थाः सन्धिद्वये वीर्ययुता भवन्ति ॥ १८ ॥

चापापारार्द्धहरिगोमकरादिमेघाः = धनुःपारार्द्ध-सिंह-वृष-मकरपूर्वार्द्ध-मेघाश्चतुष्पदाख्या-
श्चतुष्पदसञ्ज्ञकास्तथा मानस्थिताः=माने दशमे स्थितास्तदा च बलयुताः=बलिनो भवन्ति ।
कन्यामृगश्रमघटतौलिशरासबाघाः=कन्या-मिथुन-कुम्भ-तुला-धनुराद्यभागा नरा नरराशयो
द्विपदा द्विपदसञ्ज्ञकास्तथा अमी यदि लग्नान्विताः स्युस्तदा बलाढ्या बलिनो भवन्ति ।
मृगापारार्द्धान्त्यकुलीरसञ्ज्ञाः=मकरोत्तरार्द्ध-मीन-कर्काः, जलाभिधानाः=जलचरसञ्ज्ञकास्तथा
चतुर्थे=चतुर्थभावे बलिनो भवन्ति । वृश्चिकनामधेयो वृश्चिकराशिर्जलाश्रयो जलाश्रयसञ्ज्ञस्तथा
स सप्तमस्थानगतो बली स्यात्, सप्तमे भावे वृश्चिको बलवानित्यर्थः । तथाऽऽह वराहः—
“कण्टककेन्द्रचतुष्टयसञ्ज्ञाः सप्तमलग्नचतुर्थखभानाम् ।

तेषु यथाभिहितेषु बलाढ्याः कीटनराम्बुचराः पशवश्च” इति ।

अथ कालपरत्वेन राशिबलं निरूप्यते—केन्द्रमिति । द्विपदो नरराशिः केन्द्रं=लग्नच-
तुर्थसप्तमदशमभावानामन्यतमं गतोऽवस्थितोऽहि=दिने बलाढ्यो भवति । केन्द्रवर्त्तो नररा-
शिर्दिने बलीत्यर्थः । चतुष्पदाः = चतुष्पदसञ्ज्ञकराशयः केन्द्रगता रजन्त्यां = रात्रौ बलि-
न इति । कीटास्तु सर्वे = सकलाः कीटा जलचराः (अत्र कीटाशब्देन न केवलं वृश्चिकस्य
ग्रहणं किन्तु सर्वे जलचरा गृह्यन्ते) यदि कण्टकस्थाः केन्द्रगताः स्युस्तदा सन्धिद्वये दिन-
राशयोः सन्धिद्युगले (सन्ध्याद्वितये) वीर्ययुता बलिनो भवन्ति । तथोक्तं च स्वल्पजा-
तके—“सन्ध्यायुरात्रिबलिनः कीटा मृचतुष्पदाश्चैवम्” इति । एतद्राशिबलाबलत्वं जन्मनि
प्रश्ने च सम्यग्विवेचनीयमिति ॥ १६-१८ ॥

धनुका पारार्द्ध, सिंह, वृष, मकरका (पूर्वार्द्ध) और मेघ ये चतुष्पद हैं और ये दशम
भागमें बली होते हैं । कन्या, मिथुन, कुम्भ, तुला, धनुका पूर्वार्द्ध ये नर राशि हैं और ये
लग्नमें बली होते हैं ॥ १६ ॥

मकर का पारार्द्ध, मीन और कर्क जलचर हैं और चौथेमें बली होते हैं । वृश्चिक जलाश्रय
है, वह सप्तम स्थानमें प्राप्त होनेपर बली होता है ॥ १७ ॥

द्विपद (नर) केन्द्रमें प्राप्त होकर दिनमें बली होते हैं । चतुष्पद, केन्द्रमें जानेपर
रात्रिमें बली होते हैं । सभी कीट (जलचर) केन्द्रमें प्राप्त होकर दोनों सन्ध्या- (सुबह
और शाम) में बली होते हैं ॥ १८ ॥

अथ राशीनां धातु-मूल जीवसञ्ज्ञाः ।

धातुमूलं जीवमित्याहुरार्या मेषादीनामोजयुग्मे तथैव ॥

स्वर्णाद्धातुर्मृत्तिकान्तं तृणान्तं वृक्षान्मूलं जीवकूटः स जीवः ॥ १९ ॥

अथ राशीनां धात्वादिविशेषसञ्ज्ञां कथयति—धातुरिति । मेषादीनां द्वादश-
राशीनां क्रमात् धातुः, मूलं, जीव इति सञ्ज्ञामार्या विद्वांस आहुः । यथा मेषो धातुसञ्ज्ञो
वृषो मूलसञ्ज्ञो मिथुनं जीवसञ्ज्ञम्, एवं मेष-कर्क-तुला-मकरा धातुसञ्ज्ञाः । वृष-सिंह-
वृश्चिक-कुम्भा मूलसञ्ज्ञाः । मिथुन-कन्या-धनुर्मीना जीवसञ्ज्ञा भवन्ति । ओजयुग्मे
तथैव । तथैव=तेनैव विधिना मेषादीनामोजयुग्मे सञ्ज्ञे भवतः । मेष ओजो वृषः
समः । एवं मेष-मिथुन-सिंह-तुला-धनुः-कुम्भा ओजराशयः (विषमाः) । वृष-
कर्क-कन्या-वृश्चिक-मकर-मीनाः समराशयः । अथ यदुक्तं धातुमूलं जीव इति तत्र को
धातुः, किं मूलं, कश्च जीव इति सन्देहे आह—स्वर्णाद्धातुरित्यादि । स्वर्णान्मृत्तिकान्तं =
स्वर्णाद्वारभ्य मृत्तिकापर्यन्तो धातुः । वृक्षात्तृणान्तं मूलं ज्ञेयम् । जीवकूटो जीवानां प्राणिनां

कूटो राशिः (प्राणिमात्रम्) “स्याशिकायः पुञ्जराशी तुत्तरः कूटमस्त्रियाम्” इत्यमरः, स जीवो ह्येव इति । प्रयोजनं च-सूतिकागारे प्रश्ने च द्रव्यादिज्ञानम् ॥ १९ ॥

विद्वान् लोग मेषादि राशियों की धातु, मूल और जीव संज्ञा कहते हैं, (जैसे १।३।७। १० धातु २।५।८।११ मूल और ३।६।९।१२ जीव हैं) एवं विषम और सम संज्ञा कहे हैं । सोना से मिट्टी तक धातु । वृष से वृण तक मूल । प्राणीमात्र जीव हैं ॥ १९ ॥

अथ मेषादीनां विप्रत्वादिनिरूपणम् ।

मीनालिवृषभा विप्राश्चापाजहरयो नृपाः ।

कुम्भयुग्मतुला वैश्याः स्त्रीमृगकर्कटाः ॥ २० ॥

मीनालिवृषभाः=मीनवृश्चिकवृषराशयः, विप्राः=ब्राह्मणवर्णाः । चापाजहरयः=धनु-
मेषसिंहाः, नृपाः=क्षत्रियाः । कुम्भयुग्मतुला वैश्याः स्त्रीमृगकर्कटाः=कन्यामकरकर्काः
शूद्राः=शूद्रवर्णा भवन्ति । प्रयोजनं च-चौरादेर्वर्णज्ञानम्, विवाहादौ च वधूवरयोर्वर्णज्ञानम् ।

Notes—अत्र प्रकृतग्रन्थे वर्णपाठे भेदः । द्रष्टव्यं रामाचार्योक्तम्—

द्विजाः ऋषालिकर्कटास्ततो नृपा विशोऽपिजाः ।

वरस्य वर्णतोऽधिका वधूर्न शस्यते बुधैः । इति ॥ २० ॥

ब्रा.	क्ष.	वै.	शू.	वर्णाः
१२।४।८	१।५।९	२।६।१०	३।७।११	राशयः
१२।८।२	१।५।९	११।३।७	६।१०।४	मतान्तरे

मीन, वृश्चिक और वृष राशि ब्राह्मण वर्ण हैं । धनु, मेष और सिंह क्षत्रिय वर्ण हैं ।
कुम्भ, मिथुन और तुला वैश्य वर्ण हैं । कन्या, मकर और कर्क शूद्र वर्ण हैं ॥ २० ॥

अथ मेषादीनां कालविशेषे अन्धत्वादिनिरूपणम् ।

सदा निशान्धाः क्रियगोमृगेशा मध्यन्दिने कर्कटयुग्मकन्याः ।

पूर्वाह्निकाले बधिरौ तुलाली धन्वी मृगाख्यश्च तथाऽपराह्णे ॥ २१ ॥

मृगाननश्चापधरश्च पङ्क सन्धिद्वये नाशकरौ भवेताम् ।

स्यादृक्षसन्धिः कट्कालिमीनभान्तं प्रगण्डान्तमिति प्रसिद्धम् ॥ २२ ॥

क्रियगोमृगेशाः (मेष-वृष-सिंहाः) सदा निशान्धाः=सदैव रात्र्यन्धा भवन्ति ।
न कस्यामपि रात्रौ तेषामन्धत्वन्निरस्यतीति सदापदोपादानम् । अत्र ‘महानिशान्धा’
इत्यपि पाठान्तरम् । तदा महानिशायामर्द्धरात्रे (निशीथे) अन्धाः स्युरिति ।
कर्कटयुग्मकन्याः, मध्यन्दिने=दिनस्य मध्यभागेऽन्धत्वमाप्नुवन्ति । तुलाली=तुलावृश्चिकौ
पूर्वाह्निकाले=दिनस्य प्रथमे त्रिभागे बधिरौ भवतः । धन्वी=धनुः, मृगाख्यश्च=मकरधनुषी
द्वौ, अपराह्णे=दिनस्य तृतीये त्रिभागे तथा=बधिरौ भवतः । मृगाननश्चापधरश्च=मकरधनुषी
सन्धिद्वये=सन्ध्याद्वितीये, पङ्क=पङ्कसङ्घातौ (खड्गौ) भवतः । नाशकराविति=तौ पङ्क राशी
नाशकरावनिष्टकरौ भवेताम् । सन्ध्याद्वये धनुर्मकरौ राशी यदि लग्ने भवेतां तदा जात-
कस्य प्रष्टुर्वा नाशकरौ भवत इत्यर्थः । स्यादृक्षसन्धिरिति । कर्कटालिमीनभान्तं=कर्कट-
वृश्चिकमीनराशीनामन्तमृक्षसन्धिरिति सम्बन्धकम् । यत्र नक्षत्रराशयोर्युगपदवसानं तदेवर्ध-
सन्धिः । यथा-कर्कस्य श्लेषान्तोऽवसानं, ज्येष्ठान्तरे वृश्चिकान्तं, पौष्णान्तरे मीनान्तं च भवति ।

प्रगण्डान्तमिति = ऋक्षसन्धिरेव गण्डान्तं लग्नगण्डान्तमिति प्रसिद्धमस्ति । तथोक्तम् रामा-
चार्येण “कर्काल्यण्डज्जमान्ततोऽर्धचटिका” इति । अथात्र रामाचार्येण सुहृत्तविषये “सिंहा-
जवृषा दिवान्धाः कन्यावृषकर्कटकाः मिश्रान्धाः दिने घटोऽन्यो निशि पञ्चसङ्गः” इत्यादि
युक्तं तत्प्रकृतप्रत्याङ्गिजमतोऽवगम्यते रामाचार्यपरिभाषितं सुहृत्तविषयकं, न जातकविषयक-
मिति सुधीर्निर्विचिनीयमिति ॥ २१-२२ ॥

मेष, वृष, और सिंह महानिशा-(ठीक आधी रात्रि) में अन्धे होते हैं । कर्क, मिथुन
और कन्या मध्यदिन-(दोपहर) में अन्धे रहते हैं । तुला, वृश्चिक पूर्वाह्न काल-(सुबह)
में बधिर हैं । धनु, मकर अपराह्न में (दोपहरके बाद) बधिर रहते हैं । मकर, धनु सन्ध्या-
कालमें पन्ध्र हैं । वे नाश करने वाले हैं । कर्क, वृश्चिक और मीनका अन्त ऋक्षसन्धि है, हले
गण्डान्त (लग्नगण्डान्त) भी कहते हैं ॥ २१-२२ ॥

अथ मेषादीनां वर्णविशेषः ।

रक्तगौरशुककान्तिपाटलाः पाण्डुचित्ररुचिनीलकाञ्चनाः ।

पिङ्गलः शबलबभ्रुपाण्डुरास्तुम्बुरादिभ्रनेषु कल्पिताः ॥ २३ ॥

तुम्बुरादिभ्रनेषु = तुम्बुरो मेष आदियेषां तानि तुम्बुरादिभ्रनानि तेषु (मेषादि-
राशिचित्रार्थः) रक्त-गौर-शुककान्ति-पाटलाः, पाण्डु-चित्ररुचि-नील-काञ्चनाः-पिङ्गलः,
शबल-बभ्रु-पाण्डुराः वर्णाः कल्पिताः । यथा, मेषो रक्त वर्णः । वृषो गौरः । मिथुनः
शुककान्ति (कीरपक्षिनिभम्) । कर्कः पाटलः (ईषच्छयामलरक्तवर्णः) । सिंहः पाण्डुः=श्वेतः ।
कन्या चित्ररुचिर्विविधवर्णा । तुला नीलः । वृश्चिकः काञ्चनः=सुवर्णनिभः । धनुः पिङ्गलः=
पीतम् । मकरः शबलः = ईषच्छ्वेतपीतः । कुम्भो बभ्रुर्नकुलनिभः । मीनः पाण्डुः
शुक्लवर्णः ॥ २३ ॥

मेषका लाल, वृषका सफेद, मिथुनका हरा, कर्कका रक्तश्वेत, सिंहका श्वेत, कन्याका
विविधवर्ण, तुलाका नील, वृश्चिकका स्वर्णवर्ण (पीला) धनुका पीला, मकरका पीतश्वेत-
युक्त, कुम्भका नेवलेके सदृश और मीनका उजला वर्ण है ॥ २३ ॥

अथ मेषादीनां बलाबलफलम् ।

वस्त्राद्यं शालिमुख्यं, वनफलनिचयः, कन्दली, मुख्यधान्यम्,

त्वक्सारं, मुद्गपूर्वं, तिलवसनमुखं, त्विक्षुलोहादिकं च ।

शस्त्रारवं, काञ्चनाद्यं, जलजनिकुसुमं, तोयजातं समस्तम्,

द्रव्याण्याहुः क्रियादिष्वबलबलयुतेष्वल्पताधिक्यमाञ्जि ॥ २४ ॥

श्लोकेनानेन मेषादिराशीनां द्रव्याणि कथयति । क्रियादिषु=मेषादिषु, अबलब-
लयुतेषु=निर्बलेषु सबलेषु चाल्पताधिक्यमाञ्जि । निर्बलेष्वल्पप्रमाणानि, सबलेष्वधि-
क्रमानानि द्रव्याणि विद्वांस आहुः । कानि तानीति ? वस्त्राद्यं शालिमुख्यं = मेषस्य वस्त्रं
परिधानीयं तदार्थं, शालिधान्यं तन्मुख्यमन्नजातम् । वृषस्य वनफलनिचयः=वन्यफलानी-
ति । मिथुनस्य कन्दली = मृगविशेषः (“कन्दली कन्दली चीनश्चमूरप्रियकावपि समुत्सवेति
हरिणाः” अमरः) । कर्कस्य मुख्यधान्यम् । सिंहस्य त्वक्सारं = त्वचि सारो यस्य
तत् । कन्यायाः मुद्गपूर्वं = मुद्गाद्यम् (भाषायां मृग) । तुलायाः तिलवसनमुखं =
तिलवस्त्राद्यम् । वृश्चिकस्य तु इक्षुलोहादिकम् । धनुषः शस्त्रारवं = शस्त्रमायुधमश्वो घोट-
कश्चेति तत् । मकरस्य काञ्चनाद्यं = सुवर्णाद्यम् । कुम्भस्य जलजनिकुसुमं = जलोत्पन्नपुष्पं
कमलाद्यम् । मीनस्य समस्तं तोयजातं=सकलं जलजं वस्तु इति । प्रयोजनं च-लाभादिप्रशने
जातके च तत्तद्द्रव्याणि ॥ २४ ॥

मेषादि बारह राशिके द्रव्य क्रमसे-१ वस्त्र और धान्य । २ वन्यफल । ३ हरिणविशेष
४ उत्तम अन्न । ५ जिसके त्वचा में बल हो । ६ मृग आदि । ७ तिल वस्त्र आदि । ८ ईख,
और लोहा आदि । ९ शस्त्र और घोड़ा । १० सुवर्णादि । ११ जलमें होने वाले फूल ।
१२ समस्त जलमें होने वाली चीजें हैं ॥ २४ ॥

अथ राशिस्वामिनिरूपणम् ।

धराजशुक्रशशीनसौम्यसितारजीवार्कजमन्दजीवाः ।

क्रमेण मेषादिषु राशिनाथस्तदंशपाश्चेति वदन्ति सन्तः ॥ २५ ॥

धराज-शुक्र-श-शशी-न-सौम्य-सितार-जीवार्कज-मन्द-जीवाः क्रमेण मेषादिषु
राशिनाथाः भवन्ति । यथा धराजो मङ्गलो मेषस्य । शुक्रो वृषस्य । शो
बुधो मिथुनस्य । शशी = चन्द्रः कर्कस्य । इनः = सूर्यः सिंहस्य । सौम्यो बुधः कन्यायाः ।
सितः = शुक्रस्तुलायाः । आरो मङ्गलो वृश्चिकस्य । जीवो बृहस्पतिर्धनुषः । अर्कजः = शनिः
मकरस्य । मन्दः शनिः कुम्भस्य । जीवो गुरुर्मीनस्याधिपतिरिति । तदंशपाश्च = अमी राशि-
स्वामिनस्तदंशपास्तेषां राशीनां यऽशाः = नवांशास्तेषामधिपश्च, राशीशा एव नवांशाधिपा
अपि भवन्ति, इन सन्तो मनीषिणो वदन्ति । अत्र सूर्याचन्द्रमसावेकैकराश्यधिपान्ने ग्रहा
द्विराशिपा इत्यत्र वृद्धानां वचनम्—

“कण्ठीरवं विक्रमिणं विलोक्य स्वीयं पदं तत्र चकार सूर्यः ।

मैत्र्या तदासन्नतया कुलीरे निजं बद्धन्धालयमेणलक्ष्मा ॥

अन्ये ग्रहा गृहयियाचिषया क्रमेण शीतांशुतीगममहसोः सदनं समीयुः ।

प्राप्तक्रमेण ददतुर्भवानानि तौ तु ताराग्रहा द्विभवनास्तत एव जाताः” ॥ २५ ॥

मेषादि राशियोंके स्वामी कहते हैं—मेषका मंगल । वृषका शुक्र । मिथुनका बुध ।
कर्कका चन्द्रमा । सिंहका सूर्य । कन्याका बुध । तुलाका शुक्र । वृश्चिकका मंगल । धनु का
बृहस्पति । मकरका शनि । कुम्भका शनैश्वर और मीनका बृहस्पति हैं ॥ २५ ॥

मेषादिराशीशचक्रम् ।

राशि	मे.	वृ.	मि.	क.	सि.	कं.	तु.	वृ.	ध	म.	कुं.	मी.
स्वामी	मं.	शु.	बु.	चं.	सु.	बु.	शु.	मं.	वृ.	श.	श.	वृ.

अथ सूर्यादीनां त्रिकोणराश्यादिवर्णनम् ।

मूलत्रिकोणा हरिताबुरुक्रिया वधूधनुस्तौलिघटा दिवाकरात् ।

सितासितावर्काङ्गिरसां नखांशकास्त्रिकोणमादौ परतः स्वमन्दिरम् ॥ २६ ॥

वृषादिभागत्रयमुच्चमिन्दोर्मूलत्रिकोणं परतस्तु सर्वम् ॥

मेषादिगा द्वादशभागसंज्ञाः कुजस्य कोणं परतः स्वभं स्यात् ॥ २७ ॥

कन्यार्द्धमुच्चं, शशिशस्य कोणं दशांशकाः, स्वर्त्तफलं शरांशाः ।

कुम्भस्त्रिकोणं, फणिनायकस्य तुङ्गं न्युरमं, रमणी गृहं स्यात् ॥ २८ ॥

सूर्यादीनां मूलत्रिकोणराशय उच्यन्ते । हरिताबुरुक्रियावधूधनुस्तौलिघटाः,

दिवाकरात्=सूर्यादेः, मूलत्रिकोणानि भवन्ति । यथा सूर्यस्य हरिः=सिंहो मूलत्रिकोण-

संज्ञः । चन्द्रस्य ताबुरुवृषः । कुजस्य क्रियः = मेषः । बुधस्य वधूः = कन्या । गुरोर्धनुः ।

शुक्रस्य तौली=तुला । शनैश्वरस्य घटः=कुम्भो मूलत्रिकोणसंज्ञो भवति । तथाऽऽह बराहः—

“सिंहो वृषः प्रथमषष्ठयाङ्गतौलिकुम्भास्त्रिकोणभवानानि भवन्ति सूर्याव” इति ।

अथ सूर्यस्य सिंहः स्वगृहं तदेव मूलत्रिकोणमुक्तम्, किमित्युच्यते—सितासितावर्काणि-

रसां=शुक्रशनि सूर्यगुरुणामादौ=प्रथमे, नखांशकाः = विंशतिरंशास्त्रिकोणं=मूलत्रिकोणं, परतः = विंशतेरुर्ध्वं त्रिंशदंशपर्यन्तं स्वमन्दिरमिति । इदमुक्तं भवति—शुक्रशनिरविगुरुणां क्रमेण तुल-कुम्भ-सिंह-धनुराशिषु पर्व नखांशाः २० मूलत्रिकोणानि । ततः परं स्वस्वगृहमिति । अथ चन्द्र-कुज-बुध-राहूणां मूलत्रिकोणादि कथयति । वृषादिभागत्रयं=वृष-राशौ प्रथममंशत्रयमिन्द्रोक्षेन्द्रन्योक्षमुच्चसंज्ञकं परतः सर्वमवशिष्टं (वृषस्य २७ भागाः) चन्द्रस्य मूलत्रिकोणं भवति । अथ कुजस्य मेषादिगाः=मेषराशेरादिमा द्वादशभागसंज्ञाः = द्वादशांशाः, कोणं = मूलत्रिकोणं, परतोऽष्टादशप्रमाणा अंशाः तस्य स्वभं=स्वगेहं स्यादिति । अथ बुधस्य । कन्यार्द्धं = कन्याराशेर्द्धं (पञ्चदशभागाः) शशिजस्य = बुधस्योच्चं ततो दशांशकाः = पञ्चदशमारभ्य पञ्चविंशतिं यावत्कोणं, ततः शरांशाः = पञ्चविंशतिमारभ्य त्रिंशत्यावत्स्वर्क्षफलं स्वराशिफलं (स्वगेहमित्यर्थः) च भवति । अथ राहोः । फणिनायकस्य = राहोः, कुम्भः=सकलः कुम्भराशिभिकोणं, न्युगमं = मिथुनं, तुङ्गम्=उच्चं, रमणी=कन्या, गृहं स्यात् । तथोक्ते प्रश्नभैरवे राहुकेतुगृहे—

“अङ्गीकृतं सौम्यगृहं सुहृत्वात्कन्याह्वयं तच्च विधुन्तुदेन ।

तत्सप्तमं यत् शिखिना गृहीतं मीनाह्वयं चेति बुधा वदन्ति ॥

एवमुक्ते अपि—“स्यासिंहिकायास्तनस्य तुङ्गं न्युगमसंज्ञं बुधदैवतम् ।

पुच्छस्य केतोर्गदितं च तुङ्गं तत्कार्मुकाह्वयं गुरुदैवतम् ॥ इति ॥ २६-२८ ॥

सूर्यादि ग्रहोंके मूलत्रिकोण क्रमसे सिंह, वृष, मेष, कन्या, धनु, तुला और कुम्भ हैं । शुक्र, शनि, सूर्य और बृहस्पतिके राशियोंमें २० अंश तक मूलत्रिकोण, वाद २१ वें अंश से ३० अंश तक उनकी वे स्वगेह राशि हैं । वृषका तीन अंश चन्द्रमाका उच्च है इसके बाद मूलत्रिकोण है । मङ्गलका मेष राशिके १२ अंश पर्यन्त मूलत्रिकोण है, वाद स्वगृह है । कन्याका आधा १५ अंश बुध का उच्च है, वाद १० अंश मूलत्रिकोण है, फिर ५ अंश स्वगृह है । राहुका मूलत्रिकोण कुम्भ है, मिथुन उच्च है और कन्या स्वगृह है ॥ २६-२८ ॥

सूर्यादिमूलत्रिकोणबोधकचक्रम्—

ग्रह	सूर्य	चन्द्र	मंग.	बुध	बृह.	शुक्र	शनि
मूलत्रिकोण	सिंह २०°	वृष २°	मेघ ७°	कन्या ६°	धनु १०°	तुला ७°	कुम्भ ११°

अथ सूर्यादीनामुच्चनीचराशिनिरूपणपूर्वकमत्युच्चनीचभागनिरूपणम् ।

मेघो वृषो मकरषष्ठकुलीरमीनाः तौली च तुङ्गभवनानि तदस्तनीचाः ॥

नित्याङ्गनाहरिमयामनुसारनीरसङ्ख्या दिवाकरमुखादसितुङ्गभागाः ॥ २६ ॥

अथानेन सूर्यादीनामुच्चराशय उच्यन्ते । दिवाकरमुखात् = सूर्यादेः, मेषो वृषो मकरषष्ठकुलीरमीनास्तौली च तुङ्गभवनानि भवन्ति । यथा सूर्यस्य मेषः । चन्द्रस्य वृषः । भौमस्य मकरः । बुधस्य षष्ठः = कन्या । गुरोः कुलीरः = कर्कः । शुक्रस्य मीनः । शनेस्तौली = तुला चैते तुङ्गभवनानि = उच्चराशयो भवन्ति । तदस्तनीचाः । उच्चानि यानि तेषां सप्तभवनानि (तुला-वृश्चिक-कर्क-मीन-मकर-कन्या-मेषाः) सूर्यादीनां नीचसंज्ञानि । अथात्र क्रमपठितो राशिः सकल उच्चनीचसंज्ञ उत केचिदंशास्तस्येति सन्देहे आह—नित्याङ्गनाहरिमयामनुसारनीरसङ्ख्या अतितुङ्गभागाः, इति । अत्र—

“क-ट-प-य-वर्गमवैरिह पिण्डान्त्यैरक्षरैरङ्काः ।

नि-मि-च शून्यं त्रेयं तथा स्वरे केवले कथितम् ॥”

इति सङ्केतेन नित्य = १० । अङ्गना = ३ । हरि = २८ । मया = १५ । मनु ५ ।
सार = २७ । नीर = २०, एताः संख्याः सूर्यादीनामुच्चराशिष्वतितुङ्गभागाः = परमोच्चवा-
शास्तथा नीचराशिषु परमनीचभागाश्च ज्ञेयाः । तथोक्तं वराहेण—

“अज-वृष-मृगा-ङ्गना-कुलीरा-ऊष-बणिजौ च दिवाकरादितुङ्गाः ।

दश-शिखि-मनुयुक्-तिथी-न्द्रियांशै-स्त्रिनवक-विंशतिभिश्च तेऽस्तनीचाः” इति ।

अत्र जातकादौ यदुक्तं ग्रहाणामुच्चं नीचं च तत्फलादेशार्थमेव । न तच्चलमिति ।

यस्मिन् राशौ यावत्त्यंशे यस्य ग्रहस्य फले वैशिष्ट्यं दृष्टमृषिभिस्तस्मिन् राशौ तावानंशस्तस्य
ग्रहस्योच्चत्वेन पठितस्तथैवैतत्प्रतिकूलं नीचमिति विभाग्यं निपुणैरिति । अथोच्चकथन-
प्रयोजनञ्चाह भगवान् गार्गिः—

“स्वोच्चगौ रविशीतांशू जनयेतां नराधिपम् । उच्चस्थौ धनिनं ह्ययातं स्वत्रिकोणगतावपि” ॥

एवमेव नीचप्रयोजनम्—

“अन्धं दिग्म्बरं मुखं परपिण्डोपजीविनम् । कुर्यातामतिनीचस्थौ पुरुषं शशिभास्करौ” इति ॥

सूर्यादिग्रहोंकी मेष, वृष, मकर, कन्या, कर्क, मीन, और तुला उच्च राशि हैं । जिसकी
जो उच्च राशि है उससे ७ वीं उसकी नीच राशि है । सूर्यादिग्रहोंकी जो उच्चराशि हैं
उनमें अति उच्च (परमोच्च) क्रमसे १०।३।२८।१५।०।२७।२० अंश तक हैं, और सातवीं
राशियोंके उक्त अंशके अनुसार परम नीचांश हैं । स्पष्टताके लिये चक्र देखिये ॥ २९ ॥

अथ ग्रहाणामुच्चनीचबोधकचक्रम—

सू.	चं.	मं.	बु.	दु.	शु.	श.	ग्रहः
०.१०	१।३	९।२४	५।१५	३।५	११।२७	६।२०	उच्चम्
६।१०	७।३	३।२४	११।१५	९।५	५।२६	०।२०	नीचम्

अथ दशावर्गानिरूपणं तत्स्वामिनिरूपणञ्च ।

लग्नं होरा दृक्काणं स्वरनवदशकद्वादशांशाः कलांशाः

त्रिंशत्षष्ठ्यंशकाख्या व्ययदुरितचयश्रीकरा मानवानाम् ॥

होरा राश्यर्धमोजे दिनकरशशिनोरिन्दुमार्त्तण्डहोरे (२)

युग्मे राशौ, द्वागणा निजतनयतपःस्थानपानां भवन्ति ॥ ३० ॥ (३)

लग्नादिसप्तमांशेशास्त्वोजे राशौ यथाक्रमम् ।

युग्मे लग्ने स्वरांशानामधिपाः सप्तमादयः ॥ ३१ ॥ (४)

चापाजसिंहराशीनां नवांशास्तुम्बुरादयः ।

वृषकन्यामृगाणां च मृगाद्या नव कीर्तिताः ॥ ३२ ॥

न्युक्तुलाघटानां च तुलाद्याश्चांशका नव ।

कर्कवृश्चिकमीनानां कर्कटाद्या नवांशकाः ॥ ३३ ॥

चरे चाद्यंशको ज्ञेयः, स्थिरे मध्यनवांशकः ।

अन्त्यांशको द्विस्वभावे वर्गोत्तम इति स्मृतः ॥ ३४ ॥ (५)

लग्नादिदशमांशेशास्त्वोजे, युग्मे शुभादिकाः । (६)

द्वादशांशाधिपतयस्तत्तद्वाशिवशानुगाः ॥ ३५ ॥ (७)

ओजे कलांशप्रमुखास्तदीशा विरश्चिशौरीशदिवाकराश्च ॥

युग्मे विलग्नं सति भास्कराद्या विलोमतः षोडशभागनाथाः ॥ ३६ ॥ (८)

आराकिजीवशशिनन्दनशुकभागास्वोजे समीरपवनाष्टकशैलबाणाः ।
युग्मे समीरगिरिपद्मगपद्मबाणाः त्रिंशंशकास्सितविद्यार्थशनिचक्रमाजाः ॥३७॥ (९)
षष्ठ्यंशकानामधिपास्त्वयुग्मे घोरांशकाद्यासुरदेवभागाः ॥

य इन्दुरेखादिशुभाशुभांशाः क्रमेण युग्मे तु यथाविलोमात् ॥ ३८ ॥ (१०)

घोरांशको राक्षसदेवभागौ कुबेरयक्षोगणकिन्नरांशाः ॥

अथः कुलत्रो गरलाभिसंज्ञौ मायांशकः प्रेतपुरीशभागः ॥ ३९ ॥

अपांपतिर्देवगणेशभागः कलाहिभागवृतांशचन्द्रौ ।

मृद्वंशकः कोमलपद्मभागलक्ष्मीशवागीशदिगम्बरांशाः ॥ ४० ॥

देवाद्वंशभागः कलिनाशसंज्ञः क्षितीश्वराख्यः कमलाकरांशः ।

मन्दात्मजो मृत्युकरस्तु कालो दावाभिघोराधमकण्टकांशाः ॥ ४१ ॥

सुधाऽमृतांशौ परिपूर्णचन्द्रो विषप्रदिग्धः कुलनाशभागः ।

मुख्यास्तु वंशक्षयपातकांशौ कालस्तु सौम्यो मृदुशीतलांशौ ॥ ४२ ॥

दंष्ट्राकरालेन्दुमुखाः प्रवीणः कालाभिदण्डायुधनिर्मलाख्याः ।

शुभाकरोऽशोभनशीतलांशौ सुधापयोधिभ्रमणेन्दुरेखाः ॥ ४३ ॥

अथ ग्रहाणां दशवर्गा निरूप्यन्ते । तत्र के दश वर्गा इत्याह—लग्नमित्यादि । लग्नं होराहकार्णं स्वरनवदशकद्वादशांशाः कलांशाः त्रिंशत्षष्ठ्यंशकाख्या एते दशवर्गा मानवानां मनुष्याणां व्ययदुरितचयश्रीकरा भवन्ति । अत्रेदमवधेयं, पापवर्गा व्ययदुरितकराः शुभवर्गाश्चयश्रीकरा भवन्तीति । तत्र १ लग्नानि = ग्रहाणां स्वराशय उक्ताः ।

२ अथ होरा । होरा = राश्यर्द्धमिति । राशेरर्द्धं (पञ्चदशांशाः १५) होराऽष्टदिकस्मिन् राशौ द्वे होरे भवतस्ते ओजे = विषमराशौ, दिनकरशशिनीः=पूर्वदले सूर्यस्यापरदले चन्द्रस्य । युग्मे=समे राशौ इन्दुमार्तण्डहोरे=प्रथमा चन्द्रस्यापरा सूर्यस्येति ।

३ अथ द्वाकाणाः । राक्षोन्निभागा द्वेष्काणास्ते, निजतनयतपःस्थानपानां = प्रथमपञ्चमनववेशानां भवन्ति । यथा मेषे प्रथमदशभागं यावन्मेषपतेर्भौमस्य । ततः परं विंशतिभागपर्यन्तं मेषात्पञ्चमस्य सिंहस्याधिपतेः सूर्यस्य । ततः परं मेषान्तं यावन्मेषाब्जवमस्य धनुषोऽधिपतेर्गुरोर्द्वेष्काणः । एवं सर्वत्र बोध्यमिति । अत्र यवनेश्वराचार्यः प्रत्येकग्रहस्य होरा भवन्ति तथा प्रथमद्वादशैकादशराशीशा द्वेष्काणपतयो भवन्तीति सम्मनुते । तथा तद्वाक्यम्—

आथा तु होरा भवनस्य पत्युरेकादशक्षेत्रपतेर्द्वितीया ।

स्वद्वादशैकादशराशिपानां द्वेष्काणसंज्ञाः क्रमशस्त्रयोऽत्र” इति ॥

परं तन्नान्येषामभिमतमेवमाह बराहः—

“मार्तण्डेन्दोरयुजि सममे चन्द्रभान्बोश्च होरे,

द्वेष्काणाः स्युः स्वभवनसुतत्रिचिकोणाधिपानामिति” ॥

४ अथ स्वरांशाः (सप्तमांशाः) राशेः सप्तमभागास्ते प्रतिराशि सप्त भवन्ति । प्रतिषष्ठं चत्वारोऽंशाः सप्तदश कला अष्टौ विकलाश्च भवन्ति ४°१७'१८" । ते कथं ज्ञायन्त इति । ओजे राशौ = मेषमिथुनादिषुमे राशौ लमादिसप्तमांशेः = राश्यादिसप्तमांशाधिपतयो यथाक्रमं = राशिक्रमेण भवन्ति । यथा मेषे प्रथमो मेषस्य, द्वितीयो वृषस्य, तृतीयो मिथुनस्य, तत्पतयश्च सप्तमांशाधिपः । एवं सप्त तुलान्ता ज्ञेयाः । युग्मे लग्ने = समे राशौ वृष-कर्कादौ, सप्तमादयः = प्रकृतराशेः सप्तमादयः स्वरांशानां = सप्तमांशानामधिपा भवन्ति । यथा-वृषे वृषात् सप्तमादयो वृश्चिकादयोऽर्थाद्वृषे प्रथमो वृश्चिकस्य,

द्वितीयो धनुषः, एवं सप्त वृषान्ता ज्ञेयाः । स्पष्टार्थं सप्तमांशचक्रं विलोक्यम् ।

५ अथ नवांशाः । राशेर्नवमो भागो नवांशो नखलित्ताधिकांशत्रयात्मकः ३०' १२०' तेषां प्रतिराशि नव खण्डानि भवन्ति । तज्ज्ञानविधिमाह-चाषाजसिंहराशीनां = धनुर्मेषसिंह-राशीनां नवांशास्तुम्बुरादयः=मेषादयो भवन्ति । उत्तराशित्रये प्रथमो मेषस्य, द्वितीयो वृष-स्य, तृतीयो मिथुनस्यैवं धनुरन्ता नव ज्ञेयाः । तेषामधिषाश्च नवांशेऽपि उच्यन्ते । वृष-कन्यामृगणां च, मृगायाः=मकराद्या नव नवांशाः कीर्तिताः । नृयुक्तुलाषट्कानां च=मिथुन-तुलाकुम्भानां, तुलायाश्चांशकाः = नवांशा नव ज्ञेयाः । कर्कशृक्षिकमीनानां कर्कटाद्याः = कर्काद्या नवांशका भवन्तीति नवांशचक्रं विलोक्यम् ।

अथ वर्गोत्तमाः । चरे = चरराशौ (मेष-कर्क-तुला-मकरराशौ) आद्यंशकः = प्रथम-नवांशो ३०' वर्गोत्तमः = वर्गोत्तमसञ्ज्ञ इति स्मृतः । स्थिरे = (वृष-सिंह-वृक्षिक-कुम्भराशौ) मध्यनवांशकः = पञ्चमो नवांशो (१३०' १२०' तः १६०' १४०' पर्यन्तम्) वर्गो-त्तमः । द्विस्वभावे (मिथुन-कन्या-धनु-मृगि) अन्त्यांशकः = नवमो नवांशो (२६०' ४०' तः ३००' पर्यन्तम्) वर्गोत्तम इति । तथोक्तं भिहिरेण—

“वर्गोत्तमाश्चरगृहादिषु पूर्वमध्यपर्यन्ततः शुभकला नवभागसञ्ज्ञा” इति ॥

६ अथ दशमांशाः । राशेर्दशमभागा अंशत्रयात्मकाः ३०' ते प्रतिराशि दश भवन्ति । ते च, श्रोजे=विषमराशौ लमादिदशमांशेऽपि=राश्यादिका दशमांशपतयो भवन्ति । युग्मे=समराशौ, शुभादिकाः = प्रकृतराशेः शुभादिकाः, शुभो नवमस्तदादिका ज्ञेया इति । तथोक्तं पाराशर्याम् -

“दिगंशया ततश्चौजे युग्मे तच्चवमाद्वदेत्” ॥

स्पष्टार्थं दशमांशचक्रं विलोक्यम् ।

७ अथ द्वादशांशाः । राशेर्द्वादशभागाः सार्द्धद्वयांशात्मकाः ३०' १२०' प्रतिराशि द्वादश भवन्ति । ते तत्तद्वाशिवशानुगाः = विचारणीयराशिमारभ्य द्वादशसङ्ख्या द्वादशांशाधिपतयो भवन्ति । मेषे मेषमारभ्य मीनान्ता एवं सर्वत्र ज्ञेयाः इति । स्पष्टार्थं द्वादशांशचक्रं विलोक्यम् ।

८ अथ षोडशांशाः । एकस्मिन् राशौ षोडश षोडशांशा भवन्ति । प्रतिखण्डमेकौऽपि सार्द्धद्विषाशत्कलासहितौ (१५२' १२०') भवति । श्रोजे=विषमराशौ, कलांशाः = षोड-शांशाश्चेत्तदा विरक्षिशौराशदिवाकराश्च = ब्रह्मविष्णुशिवसूर्यास्तदीशा भवन्ति । युग्मे विल-मे = समराशौ विलोमतः = व्यत्यासेन, भास्कराद्याः = सूर्यशिवविष्णुब्रह्माणः षोडशभागना-द्याः=षोडशांशेऽपि भवन्तीति । षोडशांशाः कथं गणनीया इति चेत् “चरे मेषात् स्थिरे सिंहाद् द्वितनौ धनुषः सदा । गणनीयाः षोडशांशा” इति चिन्त्यम् । स्पष्टार्थं चक्रं विलोक्यम् ।

९ अथ त्रिंशांशाः । प्रतिराशि पञ्च त्रिंशांशा भवन्ति । ते त्रोजे = विषमे राशौ, समीरपवनाष्टकशैलबाणाः, आराकिजीवशशिनन्दनशुक्रभागा भवन्ति । यथा प्रथमं समी-राः = पञ्चारस्य = भौमस्य । ततः परं पवनाः=पञ्चाक्षैः = शनैश्चरस्य । ततः परम् अष्टकाः=अष्टौ, जीवस्य = गुरोः । ततः परं शैलाः = सप्त, शशिनन्दनस्य = बुधस्य । ततः परं बा-णाः = पञ्च, शुक्रस्य, भागाः = अंशाः (त्रिंशांशाः) भवन्ति । युग्मे = समराशौ, समीर-गिरिपञ्चगपञ्चबाणाः = पञ्च-सप्ताष्ट-पञ्च-पञ्चभागाः, क्रमेण सितविदार्यशनिक्षमाजाः=शुक्र-बुध-गुरु-शनि-भौमानां त्रिंशांशका भवन्तीति । तथोक्तं बराहेण—

“ऊर्जरविजगुरुशुक्रभागाः पवनसमीरणकौपिञ्जकलेयाः ।

अयुजि, युजि तु मे विपर्ययस्थाः” इति ।

१० अथ षष्ठ्यांशाः । एकस्मिन् राशौ षष्टिमिताः, प्रतिखण्डं त्रिंशत्कलाश्च भवन्ति ।

तेषां षष्ठ्यंशकानामधिपास्तु अयुग्मे=विषमराशौ, घोरांशकायासुरदेवभागाः इत्यादितः सुधा-
पयोधिप्रमणैन्दुरेखा इत्यन्तं ज्ञेयाः । युग्मे=समराशौ यथा विलोमात्=विषमे यथोक्तं तद्वि-
लोमादिन्दुरेखादिक्रमेण घोरान्तावधिकाः षष्ठ्यंशकानां देवता विज्ञेयाः । अशुभपतिकः षष्ठ्यं-
शोऽशुभदः शुभपतिकश्च शुभदो भवतीति ज्ञेयम् । स्पष्टार्थं षष्ठ्यंशचक्रं विलोक्यमिति ॥

लग्न, होरा, द्रेष्काण, सप्तमांश, नवमांश, दशमांश, द्वादशांश, षोडशांश, त्रिंशांश, और
षष्ठ्यंश, ये दशवर्ग हैं । ये मनुष्योंके व्यय, दुःख एवं वृद्धि तथा सम्पत्ति करने वाले हैं, (शुभ
वर्ग होने से चय श्री तथा पापवर्ग होने से व्यय दुरित कारक होता है) । राशि के आधे भाग
(१५ अंश) को होरा कहते हैं । एकराशिमें दो होरायें होती हैं । विषम राशियोंमें पहले १५
अंश तक सूर्यकी बाद चन्द्रमाकी, और समराशिमें पहले १५ अंश पर्यन्त चन्द्रमा की बाद
सूर्य की होरा होती है । द्रेष्काण १० अंश तक उसी राशि का बाद २० अंश पर्यन्त उस
राशिसे ५ वीं राशिका फिर उस के बाद ३० अंश तक नवमीं राशिका होता है ॥ ३० ॥

विषम राशियोंमें सप्तमांशेश राश्यादिके क्रमसे होते हैं और समराशियोंमें उस राशि
से ७ राशिसे बादकी राशियोंके स्वामी सप्तमांशेश होते हैं । सप्तमांशका प्रत्येक भाग ४ अं०
१७ क० ८ वि० से कुछ अधिकका होता है ॥ ३१ ॥

धनु, मेष, सिंह राशिका नवांश मेषसे आरम्भ होता है । वृष, कन्या, और मकर, राशि
का मकर आदिसे नव राशि तक नवांश होता है । मिथुन, तुला कुम्भके तुला आदिसे ९
नवांश हैं । कर्क, वृश्चिक, मीनका कर्कसे ९ नवांशक कहे हैं । नवांशका प्रत्येक भाग ३
अंश २० कलाका होता है ॥ ३२-३३ ॥

चर-राशि (१४-७-१०) का प्रथम नवांश, स्थिर (२-५-८-११) राशियोंका मध्य (५ वां)
नवांश, द्विस्वभाव (३-६-९-१२) राशियोंका अन्य नवांश वर्गोत्तमांश कहा गया है ॥ ३४ ॥

विषम राशिमें दशमांशेश राशिक्रमसे और समराशिमें उस राशिसे नवम आदिसे
दशमांशेश होते हैं । दशमांशका एक २ भाग तीन अंशका होता है । द्वादशांशेश उस उस
राशिसे वशानुगामी है -- अर्थात् अपनी राशिसे ही आरम्भ होता है । द्वादशांशका एक २
अंश ढाई अंशका होता है ॥ ३५ ॥

राशिसे सोरहवें भागको षोडशांश कहते हैं । विषमराशिमें ब्रह्मा, विष्णु, हर, और सूर्य
इस क्रमसे, समराशिमें विपरीत अर्थात् सूर्य, शिव, विष्णु और ब्रह्मा ये षोडशांशके स्वामी
हैं । षोडशांशका प्रत्येक खण्ड १ अंश ५२ कला और ३० विकलाका होता है । चरराशिमें
मेषसे, स्थिरमें सिंहसे और द्विस्वभाव राशिमें धनुसे षोडशांश विचारणीय है । “चरे
मेषात् स्थिरे सिंहाद् द्विस्वभावे तु चापभात् । गणनीयाः षोडशांशाः दैवजकुलभूषणैः” ॥ ३६ ॥

विषम राशियोंमें ५ अंश तक मंगलका, फिर ५ अंश पर्यन्त शनिका, फिर ८ अंश तक
बृहस्पतिका, फिर ७ अंश पर्यन्त बुधका, बाद ५ अंश तक शुक्रका त्रिंशांशक होता है । सम
राशियोंमें ५ अंश तक शुक्रका, बाद ७ अंश तक बुधका, फिर ८ अंश तक गुरु का, फिर ५
अंश तक शनिका, फिर ५ अंश पर्यन्त मंगलका त्रिंशांश होता है ॥ ३७ ॥

एक राशि में ६० षष्ठ्यंश होते हैं । प्रत्येक खण्ड ३० कलाओं के होते हैं । षष्ठ्यंश के
स्वामी विषम राशि में घोरांश आदि क्रम से इन्दुरेखा पर्यन्त ६० हैं । सम राशि में इन
के विपरीत याने इन्दुरेखा आदि क्रम से घोरांशक पर्यन्त शुभ तथा अशुभ ६० हैं । वे इस
प्रकार हैं—१ घोरा, २ राक्षस, ३ देव, ४ कुबेर, ५ यज्ञोगण, ६ किन्नर, ७ अष्ट, ८ कुलधन, ९
गन्धर्व, १० अग्नि, ११ माया, १२ यम, १३ वरुण, १४ इन्द्र, १५ कला, १६ सार्व, १७ अमृत,
१८ चन्द्र, १९ मृदु, २० कोमल, २१ पद्म, २२ विष्णु, २३ गुरु, २४ शिव, २५ देव, २६
आदि, २७ कलिनाश, २८ त्रितीश, २९ कमलाकर, ३० मन्दासमज, ३१ मृत्युकर, ३२ काल,
३३ श्रावणि, ३४ बोर, ३५ अधम, ३६ कण्टक, ३७ सुधा, ३८ अमृत, ३९ पूर्णचन्द्र, ४०
विषदग्ध, ४१ कुलनाश, ४२ मुख्य, ४३ वंशक्षय, ४४ उत्पातक, ४५ काल, ४६ सौम्य, ४७
मृदु, ४८ शीतल, ४९ दंष्टाकराल, ५० इन्दुमुख, ५१ प्रवीण, ५२ कालाग्नि, ५३ दण्डायुध,

५४ निर्मल, ५५ शुभाकर, ५६ अशोभन, ५७ शीतल, ५८ सुधासमुद्र, ५९ भ्रमण, और ६० इन्दुरेखा। यहाँ शुभ और अशुभ नाम के अनुकूल ही जानना चाहिये। शुभषष्ठ्यंशमें ग्रह शुभ एवं अशुभ में अशुभ कारक होते हैं ॥ ३८-४३ ॥

होराचक्रमिदम्—

राशि.	मे.	वृ.	मि.	क.	सिं.	क.	तु.	वृ.	ध.	म.	कु.	मी.
अंश	सू.	चं.	सू.	चं.	सू.	चं.	सू.	चं.	सू.	चं.	सू.	चं.
१५												
अंश	च	सू.	चं.	सू.	चं.	सू.	चं.	सू.	चं.	सू.	चं.	सू.
३०												

द्रवकाणचक्रमिदम्—

राशि.	मे.	वृ.	मि.	क.	सिं.	क.	तु.	वृ.	ध.	म.	कु.	मी.
अंश	मं.	शु.	बु.	चं.	सू.	बु.	शु.	मं.	वृ.	श.	श.	वृ.
१०	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२
अंश	सू.	बु.	शु.	मं.	वृ.	श.	श.	वृ.	मं.	शु.	बु.	चं.
२०	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१	२	३	४
अंश	वृ.	श.	श.	वृ.	मं.	शु.	बु.	चं.	सू.	बु.	शु.	मं.
३०	९	१०	११	१२	१	२	३	४	५	६	७	८

सप्तशचक्रमिदम्—

राशि	मे.	वृ.	मि.	क.	सिं.	क.	तु.	वृ.	ध.	म.	कु.	मी.
अं० क० वि०	मं.	बु.	श.	सू.	वृ.	शु.	शु.	वृ.	चं.	श.	बु.	
४-१७-८	१	८	३	१०	५	१२	७	२	९	४	११	६
८-३६-१७	शु.	वृ.	चं.	श.	बु.	मं.	मं.	बु.	श.	सू.	वृ.	शु.
	२	९	४	११	६	१	८	३	१०	५	१२	७
१२-५१-२५	बु.	श.	सू.	वृ.	शु.	शु.	वृ.	चं.	श.	बु.	मं.	मं.
	३	१०	५	१२	७	२	९	४	११	६	१	८
१७-८-३४	चं.	श.	बु.	मं.	मं.	बु.	श.	सू.	वृ.	शु.	शु.	र.
	४	११	६	१	८	३	१०	५	१२	७	२	९
२१-२५-४२	सू.	वृ.	शु.	शु.	वृ.	चं.	श.	बु.	मं.	मं.	बु.	श.
	५	१२	७	२	९	४	११	६	१	८	३	१०
२५-४२-५१	मं.	मं.	बु.	श.	सू.	वृ.	शु.	शु.	वृ.	चं.	श.	
	६	१	८	३	१०	५	१२	७	२	९	४	११
३०-०-०	शु.	शु.	वृ.	चं.	श.	बु.	मं.	मं.	बु.	श.	सू.	वृ.
	७	२	९	४	११	६	१	८	३	१०	५	१२

नवांशचक्रमिदम्—

राशि	मे.	वृ.	मि.	क.	सि.	क.	तु.	वृ.	ध.	म.	कुं.	मी.
मं० क० ३-२०	मं.	श.	शु.	चं.	मं.	श.	शु.	चं.	मं.	श.	शु.	चं.
	१	१०	७	४	१	१०	७	४	१	१०	७	४
६-४०	शु.	श.	मं.	सू.	शु.	श.	मं.	सू.	शु.	श.	मं.	सू.
	२	११	८	५	२	११	८	५	२	११	८	५
१०-०	बु.	वृ.	वृ.	बु.	बु.	वृ.	वृ.	बु.	बु.	वृ.	वृ.	बु.
	३	१२	९	६	३	१२	९	६	३	१२	९	६
१३-२०	चं.	मं.	श.	शु.	चं.	मं.	श.	शु.	चं.	मं.	श.	शु.
	४	१	१०	७	४	१	१०	७	४	१	१०	७
१६-४०	सू.	शु.	श.	मं.	सू.	शु.	श.	मं.	सू.	शु.	श.	मं.
	५	२	११	८	५	२	११	८	५	२	११	८
२०-०	बु.	बु.	वृ.	वृ.	बु.	बु.	वृ.	वृ.	बु.	बु.	वृ.	वृ.
	६	३	१२	९	६	३	१२	९	६	३	१२	९
२३-२०	शु.	चं.	मं.	श.	शु.	चं.	मं.	श.	शु.	चं.	मं.	श.
	७	४	१	१०	७	४	१	१०	७	४	१	१०
२६-४०	मं.	सू.	शु.	श.	मं.	सू.	शु.	श.	मं.	सू.	शु.	श.
	८	५	२	११	८	५	२	११	८	५	२	११
३०-०	वृ.	बु.	बु.	वृ.	वृ.	बु.	बु.	वृ.	वृ.	बु.	बु.	वृ.
	९	६	३	१२	९	६	३	१२	९	६	३	१२

दशांशचक्रम्—

राशि	मे.	वृ.	मि.	क.	सि.	क.	तु.	वृ.	ध.	म.	कुं.	मी.
३	१	१०	३	१२	५	२	७	४	९	६	११	८
६	२	११	४	१	६	३	८	५	१०	७	१२	९
९	३	१२	५	२	७	४	९	६	११	८	१	१०
१२	४	१	६	३	८	५	१०	७	१२	९	२	११
१५	५	२	७	४	९	६	११	८	१	१०	३	१२
१८	६	३	८	५	१०	७	१२	९	२	११	४	१
२१	७	४	९	६	११	८	१	१०	३	१२	५	२
२४	८	५	१०	७	१२	९	२	११	४	१	६	३
२७	९	६	११	८	१	१०	३	१२	५	२	७	४
३०	१०	७	१२	९	२	११	४	१	६	३	८	५

द्वादशांशचक्रमिदम्—

राशि	मे.	वृ.	मि.	क.	सि.	क.	तु.	वृ.	ध.	म.	कु.	मी.
अ० क० २-३०	मं. १	शु. २	बु. ३	वं. ४	सू. ५	बु. ६	शु. ७	मं. ८	वृ. ९	श. १०	श. ११	वृ. १२
५-०	शु. २	बु. ३	वं. ४	सू. ५	बु. ६	शु. ७	मं. ८	वृ. ९	श. १०	श. ११	वृ. १२	मं. १
७-३०	बु. ३	वं. ४	सू. ५	बु. ६	शु. ७	मं. ८	वृ. ९	श. १०	श. ११	वृ. १२	मं. १	शु. २
१०-०	वं. ४	सू. ५	बु. ६	शु. ७	मं. ८	वृ. ९	श. १०	श. ११	वृ. १२	मं. १	शु. २	बु. ३
१२-३०	सू. ५	बु. ६	शु. ७	मं. ८	वृ. ९	श. १०	श. ११	वृ. १२	मं. १	शु. २	बु. ३	वं. ४
१५-०	बु. ६	शु. ७	मं. ८	वृ. ९	श. १०	श. ११	वृ. १२	मं. १	शु. २	बु. ३	वं. ४	सू. ५
१७-३०	शु. ७	मं. ८	वृ. ९	श. १०	श. ११	वृ. १२	मं. १	शु. २	बु. ३	वं. ४	सू. ५	बु. ६
२०-०	मं. ८	वृ. ९	श. १०	श. ११	वृ. १२	मं. १	शु. २	बु. ३	वं. ४	सू. ५	बु. ६	शु. ७
२२-३०	वृ. ९	श. १०	श. ११	वृ. १२	मं. १	शु. २	बु. ३	वं. ४	सू. ५	बु. ६	शु. ७	मं. ८
२५-०	श. १०	श. ११	वृ. १२	मं. १	शु. २	बु. ३	वं. ४	सू. ५	बु. ६	शु. ७	मं. ८	वृ. ९
२७-३०	श. ११	वृ. १२	मं. १	शु. २	बु. ३	वं. ४	सू. ५	बु. ६	शु. ७	मं. ८	वृ. ९	श. १०
३०-०	वृ. १२	मं. १	शु. २	बु. ३	वं. ४	सू. ५	बु. ६	शु. ७	मं. ८	वृ. ९	श. १०	श. ११

षोडशांशचक्रम्-

विषमे स्वा.	मे.	वृ.	मि.	क.	सिं.	क.	तु.	वृ.	ध.	म.	कु.	मे.	समे स्वा.	अं.	क.	वि.
ब्रह्मा	मं. १	र. ५	वृ. ९	मं. १	र. ५	वृ. ९	मं. १	सु. ५	वृ. ९	मं. १	सु. ५	वृ. ९	सूर्य.	१	५२	३०
विष्णु	शु. २	बु. ६	श. १०	शु. २	बु. ६	श. १०	शु. २	बु. ६	श. १०	शु. २	बु. ६	श. १०	शिव.	३	४५	०
हर	बु. ३	शु. ७	श. ११	बु. ३	शु. ७	श. ११	बु. ३	शु. ७	श. ११	बु. ३	शु. ७	श. ११	विष्णु	५	३७	३०
सूर्य	चं. ४	मं. ८	वृ. १२	चं. ४	मं. ८	वृ. १२	चं. ४	मं. ८	वृ. १२	चं. ४	मं. ८	वृ. १२	ब्रह्मा.	७	३०	०
ब्र.	सु. ५	बु. ९	मं. १	सु. ५	बु. ९	मं. १	सु. ५	बु. ९	मं. १	सु. ५	बु. ९	मं. १	सु.	९	२२	३०
वि.	बु. ६	श. १०	शु. २	बु. ६	श. १०	शु. २	बु. ६	श. १०	शु. २	बु. ६	श. १०	शु. २	हर	११	१५	०
ह.	शु. ७	श. ११	बु. ३	शु. ७	श. ११	बु. ३	शु. ७	श. ११	बु. ३	शु. ७	श. ११	बु. ३	वि.	१३	७	३०
सु.	मं. ८	वृ. १२	चं. ४	मं. ८	वृ. १२	चं. ४	मं. ८	वृ. १२	चं. ४	मं. ८	वृ. १२	चं. ४	ब्र.	१५	०	०
ब्र.	वृ. ९	मं. १	सु. ५	वृ. ९	मं. १	सु. ५	वृ. ९	मं. १	सु. ५	वृ. ९	मं. १	सु. ५	सु.	१६	५२	३०
वि.	श. १०	शु. २	बु. ६	श. १०	शु. २	बु. ६	श. १०	शु. २	बु. ६	श. १०	शु. २	बु. ६	ह.	१८	४५	०
ह.	श. ११	बु. ३	शु. ७	श. ११	बु. ३	शु. ७	श. ११	बु. ३	शु. ७	श. ११	बु. ३	शु. ७	वि.	२०	३७	३०
सु.	वृ. १२	चं. ४	मं. ८	वृ. १२	चं. ४	मं. ८	वृ. १२	चं. ४	मं. ८	वृ. १२	चं. ४	मं. ८	ब्र.	२२	३०	०
ब्र.	मं. १	सु. ५	वृ. ९	मं. १	सु. ५	वृ. ९	मं. १	सु. ५	वृ. ९	मं. १	सु. ५	वृ. ९	सु.	२४	२२	३०
वि.	शु. २	बु. ६	श. १०	शु. २	बु. ६	श. १०	शु. २	बु. ६	श. १०	शु. २	बु. ६	श. १०	हर.	२६	१५	०
ह.	शु. ३	बु. ७	श. ११	शु. ३	बु. ७	श. ११	शु. ३	बु. ७	श. ११	शु. ३	बु. ७	श. ११	वि.	२८	७	३०
सु.	चं. ४	मं. ८	वृ. १२	चं. ४	मं. ८	वृ. १२	चं. ४	मं. ८	वृ. १२	चं. ४	मं. ८	वृ. १२	ब्र.	३०	००	०

१० षष्ठ्यंशचक्रम् ।

वि शे सं.	विषये अं. । क.	शुभ वा अशुभ	अंशपतिः	समे अं. । क.	स मे सं.	विषये अं. । क.	शु भा शु भ	अंशपतिः	समे अं. । क.	स मे सं.
१	०१३०	अ.	बोर	३०१०	६० ३१	११३०	अ.	मृत्यु	१५१०	३०
२	११०	अ.	राक्षस	२९१३०	५९ ३२	१६१०	अ.	काल	१४३०	२९
३	१३३०	शु.	देव	२८१०	४८ ३३	१६३०	अ.	दावाभि	१४१०	२८
४	२१०	शु.	कुबेर	२८१३०	५७ ३४	१७१०	अ.	बोर	१३३०	२७
५	२३३०	अ.	यक्ष	२८१०	५६ ३५	१७३०	अ.	अधम	१३१०	२६
६	३१०	शु.	किन्नर	२७१३०	५५ ३६	१८१०	अ.	कण्डक	१२३०	२५
७	३३३०	अ.	भट्ट	२७१०	५४ ३७	१८३०	शु.	सुधा	१२१०	२४
८	४१०	अ.	कुलप	२६१३०	५३ ३८	१९१०	शु.	अमृत	११३०	२३
९	४३३०	अ.	गरल	२६१०	५२ ३९	१९३०	शु.	पूर्ण चन्द्र	१११०	२२
१०	५१०	अ.	अग्नि	२५१३०	५१ ४०	२०१०	अ.	विषदग्ध	१०३०	२१
११	५३३०	शु.	भाया	२५१०	५० ४१	२०३०	अ.	कुलनाश	१०१०	२०
१२	६१०	अ.	यम	२४१३०	४९ ४२	२११०	शु.	सुख	९३०	१९
१३	६३३०	शु.	अपांशपति	२४१०	४८ ४३	२१३०	अ.	बंशकय	९१०	१८
१४	७१०	शु.	इन्द्र	२३१३०	४७ ४४	२२१०	अ.	उत्पात	८३०	१७
१५	७३३०	शु.	कला	२३१०	४६ ४५	२२३०	अ.	कालरूप	८१०	१६
१६	८१०	अ.	सर्प	२२१३०	४५ ४६	२३१०	शु.	सौम्य	७३०	१५
१७	८३३०	शु.	अमृत	२२१०	४४ ४७	२३३०	शु.	सुदु	७१०	१४
१८	९१०	शु.	चन्द्र	२११३०	४३ ४८	२४१०	शु.	सुशीतल	६३०	१३
१९	९३३०	शु.	सुदु	२११०	४२ ४९	२४३०	अ.	दृष्टिकराल	६१०	१२
२०	१०१०	शु.	कोमल	२०१३०	४१ ५०	२५१०	शु.	इन्दुमुख	५३०	११
२१	१०३३०	शु.	पद्म	२०१०	४० ५१	२५३०	शु.	प्रवीण	५१०	१०
२२	१११०	शु.	विष्णु	१९१३०	३९ ५२	२६१०	अ.	कालाभि	४३०	९
२३	११३३०	शु.	बागीक्ष	१९१०	३८ ५३	२६३०	अ.	वृण्दायुष	४१०	८
२४	१२१०	अ.	दिगंबर	१८१३०	३७ ५४	२७१०	शु.	निर्मल	३३०	७
२५	१२३३०	शु.	देव	१८१०	३६ ५५	२७३०	शु.	शुभ	३१०	६
२६	१३१०	शु.	आर्द्र	१७१३०	३५ ५६	२८१०	अ.	अशुभ	२३०	५
२७	१३३३०	शु.	कलिनाश	१७१०	३४ ५७	२८३०	शु.	अतिशीत	२१०	४
२८	१४१०	शु.	क्षितीक्ष	१६१३०	३३ ५८	२९१०	शु.	सुधापयो	१३०	३
२९	१४३३०	शु.	मलाकर	१६१०	३२ ५९	२९३०	अ.	अमण	११०	२
३०	१५१०	अ.	मन्दात्मज	१५१३०	३१ ६०	३०१०	शु.	इन्दुरेखा	०३०	१

६ त्रिंशत्शकम् ।

मे.	वृ.	मि.	क.	सि.	क.	तु.	वृ.	ध.	म.	कुं.	मी.	राशि.
मं.	शु.	मं.	शु.	मं.	शु.	मं.	शु.	मं.	शु.	मं.	शु.	स्वामी
५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	अंश
श.	दु.	श.	दु.	श.	दु.	श.	दु.	श.	दु.	श.	दु.	स्वामी
५	७	५	७	५	७	५	७	५	७	५	७	अंश
वृ.	वृ.	वृ.	वृ.	वृ.	वृ.	वृ.	वृ.	वृ.	वृ.	वृ.	वृ.	स्वामी
८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	अंश
दु.	श.	दु.	श.	दु.	श.	दु.	श.	दु.	श.	दु.	श.	स्वामी
७	५	७	५	७	५	७	५	७	५	७	५	अंश
शु.	मं.	शु.	मं.	शु.	मं.	शु.	मं.	शु.	मं.	शु.	मं.	स्वामी
५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	अंश

अथ दशवर्गजाताः संज्ञाविशेषाः ।

मूलत्रिकोणस्वगृहोच्चभागवर्गोत्तमानां दशवर्गजानाम् ॥

संयोगजातोत्तमानामपूर्वा वैशेषिकांशा इति ते वदन्ति ॥ ४४ ॥

उत्तमं तु त्रिवर्गैक्यं चातुर्वर्गन्तु गोपुरम् ।

वर्गपञ्चकसंयोगं सिंहासनमिहोच्यते ॥ ४५ ॥

वर्गद्वयं पारिजातं षण्णां पारावतांशकः ।

सप्तमं देवलोकः स्यादष्टमं च तथा भवेत् ॥ ४६ ॥

ऐरावतं तु नवकं फलं तेषां पृथक् पृथक् ॥ ४७ ॥

अत्र दशवर्गजाताः काश्चित् विशेषसंज्ञा उच्यन्ते । दशवर्गजानां = दशवर्गजातः समुत्पन्नानां स्वस्वमूलत्रिकोणस्वगृहोच्चभागवर्गोत्तमानां (पूर्वोक्तानां) च संयोगजातोत्तमानामपूर्वाः = वर्गाणामैक्येनोत्पन्ना उत्तमानामपूर्वाः = उत्तमाया वैशेषिकांशास्ते विशेषयोगाः भवन्तीति विद्वांसो वदन्ति । अथ के ते विशिष्टसंज्ञा योगाः कथं चोत्पद्यन्ते तत्राह— उत्तममिति । त्रिवर्गैक्यं = त्रयाणां स्ववर्गाणामैक्ये (दशवर्गेषु चैत त्रयः स्ववर्गा भवन्ति तदा) उत्तमं १ । चातुर्वर्गं तु गोपुरसंज्ञम् २ । वर्गपञ्चकसंयोगम् इह सिंहासनमुच्यते ३ । वर्गद्वयं पारिजातम् ४ । षण्णां वर्गाणामैक्ये पारावतांशकः ५ । सप्तमं = सप्तवर्गाणामैक्यं देवलोकः ६ । अष्टमं चाष्टवर्गैक्यमपि तथा = देवलोक एव भवेत् । नवमं = नववर्गैक्यं ऐरावतम् ७ । दशैक्यं = (दशवर्गे स्वकीया एव यदि सर्वे वर्गाः स्युस्तदा) वैशेषिकांशो भवति ८ । तथोक्तं ग्रन्थान्तरे—

“द्विवर्गैक्ये पारिजातयोगस्तज्जो धनो भवेत् । त्रिवर्गैक्य उत्तमः श्रीधतुर्वर्गस्तु गोपुरः ॥

सिंहासनः पञ्चवर्गं योगस्तज्जो नृपो भवेत् । षड्वर्गैक्ये पारावतयोगोऽत्र शास्त्रविचरः ॥

सप्ताष्टैक्ये देवलोकयोगस्तज्जः सुदो नृपः । नववर्गैक्य ऐरावतयोगोऽत्र सार्वभौमकः ॥

दशवर्गैक्ये वैशेषिको योगोऽस्मिन्बुद्धिमाधरः । इति ॥

अत्र षराशरसतेन भेदो दृश्यते । तद्वचनम्—

“पारिजातं भवेद्द्वयभ्यामुत्तमं त्रिभिश्च्यते । चतुर्भिर्गोपुराख्यं स्याच्छरैः सिंहासनं तथा ॥

पारावतं भवेत्षड्भिर्देवलोकं च सप्तभिः । वसुभिर्ब्रह्मलोकाख्यं नवभिः शक्रवाहनम् ॥

दिग्भिः श्रीधामयोगः स्यादिति” ।

अथ कस्यचिन्मते “दिग्बर्गैक्ये वैशिष्टिकः” तथा कस्यचिन्मते “दिग्भिः श्रीधामयोगः” इति दृश्यते । परञ्च दिग्बर्गैक्यं तदैव भवितुमर्हति यदि सर्वेषां होरात्रिंशंशकाश्च भवेयुरन्यथा दिग्बर्गैक्यभाकाशपुष्पवदसम्भवमित्यतोऽवगम्यते यन्मते दिग्बर्गैक्यं सम्भवि तन्मते सर्वेषां होरात्रिंशंशकाश्चवश्यमेव सम्भाव्यन्त इति विवेचनीयं महात्मभिः । तेषां विशेषयोगानां फलं पृथक् पृथक् यथावसरं वक्ष्ये इति शेषः ॥ ४४-४६ ॥

अथ पारिजातादिदशवर्गसंज्ञाचक्रम् ।

२	३	४	५	६	७	८	९	१०	वर्गैक्ये
पारिजात	उत्तम	गोपुर	सिंहासन	पारावत	देवलोक	ब्रह्म- लोक	शक्र- वाहन	श्रीधाम	योगः

अपने २ मूलत्रिकोण, गृह, उच्चभाग, और वर्गोत्तमोंके योगसे एवं अपने २ दशवर्गके संयोगसे उत्पन्न उत्तम आदि वैशेषिकांश (विशिष्टयोग) होते हैं, यह विद्वानोंका मत है । उसमें दशवर्गमें तीन अपने वर्गके हों तो उत्तम, चार हों तो गोपुर, पाँच हों तो सिंहासन, दो हों तो पारिजात, छह हों तो पारावत, सात और आठ हों तो देवलोक, नव हों तो पारावत योग होता है । इन विशिष्ट योगोंके फल अलग २ कहे जायेंगे ॥ ४४-४६ ॥

अथ षड्वर्गाः सप्तवर्गाश्च ।

विलम्बहोराद्रेष्काणनवांशद्वादशांशकाः ॥ ४७ ॥

त्रिंशांशकश्च षड्वर्गः शुभकर्मसु शस्यते ।

सप्तांशयुक्तः षड्वर्गः सप्तवर्गोऽभिधीयते ॥ ४८ ॥

जातकेषु च सर्वेषु ग्रहाणां बलकारणम् ॥ ५ ॥

अथात्र षड्वर्ग सप्तवर्गश्चाह—विलम्बेति । विलम्ब—होरा—द्रेष्काण—नवांश—द्वादशांशकाः—त्रिंशांशकश्चेति षड्वर्गः कथ्यते । असौ षड्वर्गः शुभकर्मसु शस्यते । तथोक्तं रामाचार्येण—

“.....गेहं होराऽवदकनवमांशकसूर्यभागाः ।

त्रिंशांशकश्च षड्वर्गे कथितास्तु वर्गाः सौम्ये शुभं भवति चाशुभमेव पापैः” इति ॥

अयं षड्वर्गः सप्तांशेन युक्तस्तदा सप्तवर्गोऽभिधीयते = कथ्यते सुधीभिरिति । असौ सप्तवर्गः सर्वेषु जातकेषु ग्रहाणां बलकारणं भवति । यतो जातके बहुत सप्तवर्गत एव ग्रहाणां बलानि विचार्यन्ते ॥ ४७-४८ ॥

लग्न, होरा, द्रेष्काण, नवांश, द्वादशांश और त्रिंशांश ये षड्वर्ग हैं । षड्वर्ग शुभकर्मोंमें शुभ कहे गये हैं । षड्वर्गमें सप्तांशके मिलानेसे सप्तवर्ग होता है । यह सप्तवर्ग समस्त जातकोंमें ग्रहोंके बलका हेतु कहा गया है, बाने सप्तवर्गसे ग्रहोंके बलका विचार होता है ॥ ४७-४८ ॥

अथ भाषानां नामानि ।

कल्पोद्याद्यतनुजन्मविलम्बहोरा वार्ग्यभुक्तिनयनस्वकुटुम्बभानि ॥

दुश्चिक्रयविक्रमसहोदरवीर्यधैर्यकर्णास्तृतीयभवनस्य भवन्ति संज्ञाः ॥ ४९ ॥

पातालवृद्धिहिबुकक्षितिमातृविद्यायानाम्बुगेहमुखबन्धुचतुष्टयानि ।

धीदेवराजपितृनन्दनपञ्चकानि रोगांगशस्त्रभयषष्ठरिपुत्तानि ॥ ५० ॥

जामित्रकामगमनानि कलत्रसम्पदधूनास्तसप्तमगृहाणि वदन्ति चार्याः ।

रन्ध्रापुरघ्नरणमृत्युविनाशनानि धर्मो गुरुः शुभतपोनवभाग्यभानि ॥ ५१ ॥

व्यापारमेधूरणमध्यमानं ज्ञानं च राजास्पदकर्मसंज्ञाः ।

एकादशोपान्त्यमवायलाभा रिःफव्ययद्वादशकान्त्यभाति ॥ ५२ ॥

अथेदानीं लभादिद्वादशभावानां नामान्युच्यन्ते-कल्पेति । कल्पादीनि सप्त लग्नस्य नामानि । वागादीनि षट् धनभावस्य । दुश्चिक्यादीनि षट् तृतीयभवनस्य । पातालादीनि द्वादश चतुर्थभावस्य । धीमुखानि षट् पञ्चमभावस्य । रोगादीनि सप्त षष्ठभावस्य । जामिन्नादीनि अष्टौ सप्तमभावस्य । रन्ध्रादीनि षडष्टमभावस्य । धर्मादीनि षट् नवमभावस्य । व्यापारमुखानि अष्टौ दशमभावस्य । एकादशादीनि पञ्चैकादशभावस्य । रिःफादीनि चत्वारि द्वादशभावस्य नामान्यार्या वदन्ति ॥ ४९-५२ ॥

तनु भावके-कल्प, उदय, आद्य, तनु, जन्म, विलग्न और होरा नाम हैं ।

धन भावके-वाक्, अर्थ, भुक्ति, नयन, स्व और कटुम्ब नाम हैं ।

तृतीये-दुश्चिक्य, विक्रम, सहोदर, वीर्य, धैर्य और कर्ण नाम हैं ।

चतुर्थ भावके-पाताल, बुद्धि, हिबुक, चित्ति, मानु, विद्या, यान, गेह, सुख, बन्धु और चतुष्टय नाम हैं ।

पञ्चम भावके-धी, देव, राज, पितृ, नन्दन और पञ्चक नाम हैं ।

छठे भावके-रोग, अङ्ग, शस्त्र, भय, षष्ठ, रिपु और क्षत नाम हैं ।

सप्तमे-जामिन्न, काम, गमन, कलत्र, सन्पत्, द्यूत, अस्त और सप्तम नाम हैं ।

अष्टमे-रन्ध्र, आयु, अष्ट, रण, मृत्यु और विनाश नाम हैं ।

नवमे-धर्म, गुरु, शुभ, तप, नव और भाग्य नाम हैं ।

दशम भावके-व्यापार, मेधूरण, ज्ञान, राज, आस्पद और कर्म नाम हैं ।

ग्यारहवें भावके-एकादश, उपान्त्य, भव, आय और लाभ नाम हैं ।

बारहवें भावके-रिष्क, व्यय, द्वादश और अन्त्य नाम हैं ॥ ४९-५२ ॥

अथ भावानां केन्द्रादिसंज्ञाः ।

मेधूरणोदयकलत्ररसातलानि स्युः केन्द्रकण्टकचतुष्टयसंज्ञितानि ।

लम्बात्रिकोणभवनं नवपञ्चमं च स्यात्त्रिकोणमुदयास्तनवमं वदन्ति ॥ ५३ ॥

तनुसुखमदनाज्ञा राशयः केन्द्रसंज्ञाः पणफरभवनानि स्वायपुत्राष्टमानि ।

व्ययरिपुगुरुदुश्चिक्यानि चापोकृतिमानि प्रभवति चतुरस्रं मृत्युबन्धुद्वयं च ॥ ५४ ॥

दुश्चिक्यायारिमानान्युपचयभवनान्याहुः राचार्यमुख्याः

शेषाः पीडार्त्तसंज्ञा नवधनजलधीकामरन्ध्रान्त्यहोराः ॥

एते भावास्तदीशेन्दुजसितगुरुभिः संयुता वीक्षिता वा

नान्यैर्युक्ता न दृष्टा यदि शुभफलदा जन्मतः पृच्छते वा ॥ ५५ ॥

अथेदानीं भावानां केन्द्रादिविशष्टसंज्ञा उच्यन्ते-मेधूरणेति । मेधूरणोदयकलत्ररसातलानि = दशम-लग्न-सप्तम-चतुर्थभवनानि, केन्द्र-कण्टक-चतुष्टयसंज्ञितानि भवन्ति । तथोक्तं सारावल्याम्-

“होरास्तदशजलानां चतुष्टयं कण्टकं केन्द्रम् । नामानि” इति ।

अत्र त्रिकोणम् । लग्नात् नवपञ्चमं च त्रिकोणभवनमिति । त्रिकोणशब्देन नवम-पञ्चमौ गृह्यते । त्रित्रिकोणमिति । उदयारत्नगतात् नवमं त्रित्रिकोणं स्यादिति वदन्ति विद्वांसः । तथोक्तं सारावल्याम्-

“धर्मयुतयोत्रिकोणं सुतस्य धीक्षित्रिकोणमिति तपसः” इति ।

पुनः, केन्द्रम् । तनुसुखमदनाज्ञा राशयः = लग्न-चतुर्थ-सप्तम-दशमभावाः केन्द्र-संज्ञा भवन्ति । पणफरभवनानि । स्वायपुत्राष्टमानि = द्वितीयपञ्चमाष्टमैकादशभवनानि

पणफरसंज्ञकानि भवन्ति । व्ययिरिपुगुरुदुश्चिन्त्यानि = द्वादश-षष्ठ-नवम-तृतीयभवनानि च आपोक्लिमानि भवन्ति । तथोक्तं सारावल्याम्—

“केन्द्रात्परं पणफरमापोक्लिमसंज्ञितं तथोः परतः” इति ।

मृत्युबन्धुद्वयं च = अष्टमचतुर्थभावद्वयं “चतुरस्रं” प्रभवति । तथोक्तं वराहेण—

“लमाच्चतुर्थनिधने चतुरस्रसंज्ञे” इति ।

उपचयम् । दुश्चिन्त्यायारिमानानि = तृतीयैकादशषष्ठदशमभवनान्युपचयभवनान्या-
चार्यमुख्याः = प्राक्तना मुनय आहुः । शेषाः = अवशिष्टाः, नवधनजलधीकामरः प्रान्त्यहोराः =
नवम-द्वितीय-चतुर्थ-पञ्चम-सप्तमाष्टम-द्वादश प्रथमभावाः “पीडर्षसंज्ञाः” भवन्ति ।
तथोक्तं स्वल्पजातके—“त्रिषडेकादशदशभान्युपचयभवनान्यतोऽन्यथाऽन्यानि” इति ।

अथ भावानां स्थितिर्वशाच्छुभाशुभफलदत्वमुच्यते । एते भावाः पूर्वोक्तास्तदीशेन्दु-
जसितगुरुभिः = स्वस्वामि-बुध-शुक्र-बृहस्पतिभिः संयुताः = सहिताः, वा वीक्षिताः = अव-
लोकिताः, अन्यैरितरैर्न युक्ता न दृष्टाश्च यदि भवन्ति तदा जन्मतः पृच्छतो वा = जातस्य,
प्रष्टुर्वा शुभफलदा भवन्ति । तथोक्तं सारावल्याम्—

“आत्मीयनाथदृष्टः सहितस्तेनैव तत्प्रियैर्वाऽपि ।

राशिसुतजीवाभ्यामपि राशिर्बलवान् चेच्छेषैः ॥” इति ॥ ५३-५५ ॥

(१०।१।७।४) भावोंकी केन्द्र, कण्टक और चतुष्टय संज्ञा हैं । लग्नसे (१।५) की
त्रिकोण संज्ञा है । लग्नसे नवमको त्रिकोण कहते हैं ॥ ५३ ॥

(१।४।७।१०) भाव केन्द्र हैं । (२।५।८।११) भाव पणफर हैं । (१।२।६।९।३)
भाव आपोक्लिम संज्ञक हैं । अष्टम और चतुर्थ चतुरस्र हैं ॥ ५४ ॥

(३।१।१।६।१०) इन चार स्थानोंकी उपचय संज्ञा है । शेष ८ स्थान (१।२।४।६।७।८।
१।२।१) पीडर्ष संज्ञक हैं । ये भाव जन्मकुण्डली वा प्रसन्नकुण्डलीमें अपने अपने स्वामियोंसे
और बुध, शुक्र, बृहस्पतिसे युक्त हों वा देखे जाते हों तो और अन्यग्रहसे युत या दृष्ट न हों
तो शुभफल देते हैं ॥ ५५ ॥

अथ राशीनामुदयमानानि ।

नखा जिना विंशतिरष्टयुक्ता रदाङ्गलोका विद्यदर्णवाख्याः ।

मेषादिमानं क्रमशो वदन्ति तुलादिषट्कस्य विलोमतस्ते ॥ ५६ ॥

अथेदानीं लग्नानामुदयमानान्युच्यन्ते । तत्र मेषस्य नखां (२०)शाः । वृषस्य^१ जिन
(२४)भागाः । मिथुनस्याष्टाधिकविंशति-(२८)भागाः । कर्कस्य रदां-(३२)शाः ।^२ सिंह-
स्याङ्गलोकां-(३६)शाः । कन्यायाः विद्यदर्णवां-(४०)शा उदयमानानि सन्ति । एवमेतेषां
वैपरीत्येन तुलादिषट्कशीनामुदयंशा शेषाः ।

अथात्र पठिता एते उदयभागाः सार्द्धसप्ताङ्गुलपलभादेशीयाः । तत्प्रत्यक्षार्थं गणि-
तम्—पलभाऽङ्गुलादिः=७^३ । ततश्चरदलानि ७५, ६०, २५ । एभ्यः—

“लङ्घेदद्या विषटिका गजभानि गोऽङ्गदस्त्रास्त्रिपक्षदहनाः क्रमशोऽक्रमस्थाः ।

हीनान्विताश्चरदलैः क्रमशोऽक्रमस्थैर्मेषादिदो घटत उत्क्रमतस्त्वमे स्युः ॥”

इत्यादिना सार्द्धसप्ताङ्गुलपलभादेशीयोदयमानानि—

मे. मी.=२७८५—७५५ = २०३५	अत्र स्वल्पान्तरात् २००५ गृहीताः	दशाष्टाअंशा २०°
वृ. कुं.=२९९५—६०५ = २३९५	” ”	२४°
मि. म.=३२३५—२५५ = २९८५	” ”	२८°
क. घ.=३२३५+२५५ = ३४८५	” ”	३२°

सिं. वृ. = २९९^५ + ६०^५ = ३५९^५ अत्र स्वल्पान्तरात् ३६०^५ गृहीता दशांश अंश ३६^०
 क. तु. = २७८^५ + ७५^५ = ३५३^५ ,, ,, ४००^५ ,, ,, ,, ४०^०

स्वदेशीयोदयमानार्थं स्वदेशीयपलभातश्च खण्डैश्चोक्तविधिना गणितं कार्यम् । इह ये
 राशीनामुदयभागाः पठितास्ते स्थिराः केवलं नष्टादिविन्तायां द्रव्यपरिज्ञानाय पुरुषावयव-
 ज्ञानाय चेति ॥ ५६ ॥

मेषादि छ राशियोंके क्रमसे २०, २४, २८, ३२, ३६, ४० अंश मान हैं और तुलादि
 छ राशिके विलोमसे ये ही मान हैं ॥ ५६ ॥

अथ राशीनां शुभाशुभभागाः ।

तनुः शरा राखराः किरीटिनो घना गुरुर्हैनखा नरा तुकाः ।

शशाङ्कभागा यदि तुम्बुरादिके मुहूर्तजन्मादिषु मृत्युसूचकाः ॥ ५७ ॥

पुत्रो वटुर्दिव्यजनाधिको धनी विराटयो गोत्रवयो धिको धुनाः ।

मेघादिके पुष्करभागसंज्ञका मुहूर्तजन्मादिषु शोभनप्रदाः ॥ ५८ ॥

इदानीं राशीनामशुभभागान्छुभभागांश्चाह । मुहूर्तजन्मादिषु = मुहूर्तेषु जन्मसु च
 तुम्बुरादिके = मेषादिराशौ यदि तन्वादिकाः शशाङ्कभागाश्चन्द्रांशा भवेयुस्तदा ते मृत्युसूचका
 भवन्ति । यथा मेषे तनुरष्टौ (तनुशब्देन मूर्तिर्गृह्यते, मूर्तयोऽष्टौ-‘क्षिति-जल-पवन-हुता-
 शान-यजमाना-काश-सोम-सूर्याख्याः’ शिवस्येति ।) अष्टमोऽश्वान्द्रो मेषस्याशुभ-
 करो भवति जन्मवतामिति । वृषे शराः = पञ्चविंशः (अत्र “कटपयवर्गभवै” रित्याद्युक्तप्र-
 कारेणाङ्कसङ्केतो ज्ञेयः) मिथुने राखः = द्वाविंशः । कर्के खराः = द्वाविंशः । सिंहे किरी = एक-
 विंशः । कन्यायां टिनः = प्रथमः । तुलायां घनाः = चतुर्थः । वृश्चिके गुरुः = त्रयोविंशः ।
 धनुषि हेयः = अष्टादशः । मकरे नखाः = विंशः । कुम्भे नराः = विंशः । मीने तुकाः = दशमः
 अंशोऽशुभः । अत्रेदमवधेयं-यस्य जन्मकाले राशिपठितांशप्रमितश्चन्द्रो भवेत्तदा तावत्स-
 शुभामिते वर्षे तस्य जातकस्य मृत्युरादेश्य इति । तथोक्तं सर्वार्थचिन्तामणौ—

“कुम्भे विंशतिभागे स्यान्मृत्युं दद्याद्विशोकरः । एकविंशतिभागेस्तु सिंहे तत्वेस्तु ग्लौः वृषे ।
 अष्टमे मेषचन्द्रस्तु त्रयोविंशतिकोऽलिगः । द्वाविंशतिः कुलीरे तु तुलायां वेदभागकः ॥
 विंशतिर्वकरे चन्द्रः कन्यायां प्रथमांशकः । धन्विन्यष्टादशो भागो मीने दशमभागयुक् ॥
 द्वाविंशतिर्युग्मे तु चन्द्रोऽप्येवं मृतिप्रदः । ये ये निशाकरांशास्तु मृत्युभागा विवक्षिताः ॥

तावन्निर्वत्सरैर्जातो मृत्युमेति न संशयः” ॥ इति ॥

राश शुभांशाः । मेषादिके = मेषप्रभृतिराशौ, पुत्रादयः पुष्करभागसंज्ञाः = पुष्कराख्या-
 राः, मुहूर्तजन्मादिषु शोभनप्रदा भवन्ति । तद्यथा—मेषे पुत्रः = एकविंशतितमोऽंशः पुष्क-
 राख्यः शुभो भवति । एवं-वृषे वटुः = चतुर्दशः । मिथुने दिव्यं = अष्टादशः । कर्के जनः =
 अष्टमः । सिंहे अश्विकः = एकोनविंशः । कन्यायां धनी = नवमः । तुलायां विरा = चतु-
 विंशः । वृश्चिके दसो = एकादशः । धनुषि गोत्रः = त्रयोविंशः । मकरे वयः = चतुर्दशः ।
 कुम्भे धिकः = एकोनविंशः । मीने धुनाः = नवमोऽंशः पुष्करसंज्ञो भवति । जन्मकाले पठि-
 ताराशिभागानुस्यश्चन्द्रो जातस्य शुभकरो भवतीति ॥ ५७-५८ ॥

राशयः	मे.	वृ.	मि.	क.	सिं.	क.	तु.	वृ.	ध.	म.	कु.	मी.
शुभांशाः	२१	१४	१८	८	१९	९	२४	११	२३	१४	१९	९
अशुभांशाः	८	२५	२२	२२	२१	१	४	२३	१८	२०	२०	१०

मेघादि राशिमें क्रमसे ८॥५॥२॥२॥२॥१॥३॥२॥१॥२॥०॥२० और १० वाँ चन्द्रमा के अंश मूहूर्त और जन्मकालमें मरणसूचक हैं। एवं २१११३१३१८॥११११२१११२३॥११११२ और ९ वां अंश पुष्कर नामक होते हैं। ये मूहूर्त और जन्मकाल में शुभसूचक हैं। जिसके जन्मसमयमें चन्द्रमा मेघके ८ वें अंश पर हो उसका ८ वें वर्षमें मरण कहना चाहिये। इसी तरह हर एक राशिमें जाने। (सु० शा० कारः) ॥ ५७-५८ ॥

अथ मेषादिराशीनां वासदेशाः ।

क्रमात्पाटलकर्नाटचरचोलवसुन्धराः ।

पाण्ड्यकेरलकोल्लासमलयावनि सैन्यवाः ॥ ५६ ॥

उदक्पाञ्चालयवनकोशलक्षितिसंज्ञकाः ।

मेषादिसर्वराशीनां वासदेशाः प्रकीर्तिताः ॥ ६० ॥

इदानीं राशीनां वासदेशा उच्यन्ते । मेषादिसर्वराशीनां = द्वादशानां क्रमात् पाटलादयो द्वादश वासदेशा प्रकीर्तिताः सङ्घिरिति । मेषस्य पाटलाः । वृषस्य कर्नाटः । मिथुनस्य चरः । कर्कस्य चोलः । सिंहस्य पाण्ड्यः । कन्यायाः केरलः । तुलायाः कोङ्कासः । वृश्चिकस्य मलयः । धनुषः सैन्धवः । मकरस्योदकापचालः । कुम्भस्य यवनः । मीनस्य कोशलः । प्रयोजनम्-तद्वास्तुद्वये जनिमतां तदुक्तदेशः श्रेयस्करो भवतीति ॥ ५९-६० ॥

पाटल, कर्नाट, चर, चोल, पांडु, केरल, कोल्लास, मलय, सैन्धव, पांचाल, यवन, और कोशल ये क्रमसे मेषादि राशियों के देश हैं ॥ ५९-६० ॥

अथ राशीनां प्लवत्वनिरूपणम् ।

स्वाम्याशाख्यं यत्तदापल्लवत्वं भानुक्रान्तादम्बुसंज्ञोऽभिजित्स्यात् ।

होरातन्त्रे पारिजाताभिधाने संज्ञाध्यायः कीर्तितो राशिशीलः ॥ ६१ ॥

इति श्रीनवग्रहकृपया वैद्यनाथविरचिते जातकपारिजाते

राशिशीलाध्यायः प्रथमः ॥ १ ॥

इदानीं ग्रहाणां प्लवत्वकथनपूर्वकमध्यायमुपसंहरति । स्वाम्याशाख्यं यत् = स्वामिनी-
 धिपतेराशाख्यं यत् = या दिगिति, तद्राशेरापप्लवत्वं = निम्नता भवति । यथा मेघराशेराधिपो
 भौमस्तस्य दक्षिणा दिक्त्वायां मेघः प्लवाख्य इति । एवं सर्वत्र । अथामिजित् । भातुका-
 न्तादम्बुसंज्ञः = सूर्याक्रान्तराशेष्वनुर्थं राशिरामिजित्स्यादमिजित्संज्ञको भवति । यथा मेघे
 रविष्वेतदा कर्कोऽमिजिदिति ।

अथाध्यायोपसंहारः । होरात्रये = जातकशास्त्रे, पारिजाताभिधाने = 'पारिजात'
इति नामके ग्रन्थे राशिशीलः = राशीनां शीलविशिष्टः संज्ञाध्यायो मया ग्रन्थकर्त्रा कीर्तितो
वर्णित इति ॥ ६१ ॥

पारिजाते सुधा टीका कपिलेश्वररजिता । प्रथमे राशिशीलेऽस्मिन्नध्याये पूर्णतां गता ॥ १ ॥

सभी राशि अपने २ स्वामी की दिशामें प्लवित (नीचोन्मुख) होती हैं और सूर्य जिस राशिमें हो उससे चौथी राशि अभिजित संज्ञक है। होराशास्त्रके पाणिजात नामक ग्रन्थमें राशिशील नामक पहला संज्ञाध्याय समाप्त हुआ। (सु० शा० कारः) ॥ ६१ ॥

इति श्रीवैद्यनाथविरचिते जातकपारिजाते राशिशीलाख्ये प्रथमेऽध्याये

‘विमला’ हिन्दी टीका समाप्ता ॥ १ ॥

अथ ग्रहनामस्वरूपगुणभेदाध्यायः ॥ २ ॥

तत्रादौ सूर्यादीनां कालात्मत्वादिनिरूपणम् ॥

कालस्यात्मा भास्करश्चित्तमिन्दुः सत्त्वं भौमः स्याद्वचश्चन्द्रसूनुः ।

देवाचार्यः सौख्यविज्ञानसारः कामः शुक्रो दुःखमेवार्कसूनुः ॥ १ ॥

अथेदानीं कालाङ्गे सूर्यादिग्रहाणामधिकारनिरूपणं क्रियते—कालस्येति । भास्करः=सूर्यः, कालस्य = कालपुरुषस्यात्मा भवति । इन्दुश्चन्द्रश्चित्तमन्तःकरणम् । भौमः=मङ्गलः सत्त्वं = बलम् । चन्द्रसूनुः = बुधो वचः = वचनम् । देवाचार्यः = गुरुः, सौख्यविज्ञानसारः= सुखज्ञानपरः । शुक्रः कामः = मदनम् । अर्कसूनुः = शनिर्दुःखं भवति । प्रयोजनञ्च—जन्म-काले तत्तद्गृहे बलिनि पुरुषस्य तत्तदधिकृदङ्गभावो बलवान् भवति, निर्बले च निर्बल इति । तथोक्तं स्वल्पज्ञातके—

“आत्मादयो गगनगैर्बलिभिर्बलवत्तराः । दुर्बलैर्दुर्बला ज्ञेया विपरीतं शनेः स्मृतम् ॥” इति ।

काल (समय) रूपी पुरुषका अङ्गविभाग इति प्रकार है—सूर्य आत्मा, चन्द्रमा चित्त (मन), मङ्गल पराक्रम, बुध वचन, वृहस्पति सुख तथा विज्ञान का सार, शुक्र काम और शनि दुःख है । जन्मकालमें बली ग्रहका अङ्ग पुष्ट, निर्बलका निर्बल जाने ॥ १ ॥

अथ रव्यादीनां राजत्वादिनिरूपणम् ।

दिनेशचन्द्रौ राजानौ सचिवौ जीवभार्गवौ ।

कुमारो वित् कुजो नेता प्रेष्ठ्यस्तपननन्दनः ॥ २ ॥

स्पष्टार्थः । प्रयोजनञ्च—पुरुषस्य जन्मकाले यो ग्रहो बलीयानसौ निजानुरूपं जातकं करोति । तथोक्तं सारावह्याम्—

“सबला नराणां कुर्वन्ति जन्मसमये निजमेव सत्त्वम् ।” इति ॥ २ ॥

सूर्य और चन्द्रमा राजा, वृहस्पति और शुक्र मन्त्री, बुध राजकुमार, मङ्गल नेता और शनि दूत हैं ॥ २ ॥

अथ सूर्यादीनां नामान्तराणि ।

हेलिः सूर्यस्तपनदिनकृद्भानुपूषारुणार्काः,

सोमः शीतद्युतिरुडुपतिर्ग्लौर्भृगाङ्केन्दुचन्द्राः ॥

आरो वक्रक्षितिजरुधिराङ्गारककूरनेत्राः,

सौम्यस्तारातनयबुधविद्वोधाश्चेन्दुपुत्रः ॥ ३ ॥

मन्त्री वाचस्पतिगुरुसुराचार्यदेवेव्यजीवाः,

शुक्रः कान्यः सितभृगुसुताच्छास्फुजिहानवेज्याः ।

छायासूनुस्तरणितनयः कोणशान्यार्किमन्दाः,

राहुः सर्पामुरफणितमःसैहिकेयागवश्च ॥ ४ ॥

ध्वजः शिखी केतुरिति प्रसिद्धा वदन्ति तज्ज्ञा गुलिकश्च मान्दिः ॥ ४३ ॥

इदानीं ग्रहाणां नामान्तराण्युच्यन्ते । हेल्याद्यष्टौ नामानि सूर्यस्य । सोमादीनि सप्त नामानि चन्द्रस्य । आरादीनि षण्णामानि मङ्गलस्य । सौम्यादीनि षण्णामानि बुधस्य । मन्त्र्यादीनि षट् गुरोर्नामानि । शुक्रप्रभृति सप्त नामानि शुक्रस्य । छायासूनुसुखानि षट् शनेर्नामानि । राह्वादीनि सप्त राहोर्नामानि । ध्वजादीनि त्रीणि केतोर्नामानि । गुलिको मान्दिश्चेति द्वयं गुलिकस्य नाम तज्ज्ञाः = ज्योतिःशास्त्रविदो वदन्तीति ॥ ३-४३ ॥

सूर्यके—हेलि, सूर्य, तपन, दिनकृत्, भानु, पूषा, अरुण और अर्क नाम हैं । चन्द्रमाके—सोम, शीतद्युति, उडुपति, ग्लौ, भृगाङ्क, इन्दु और चन्द्र नाम हैं । मंगलके—आर, वक्र,

चित्तिज, रुधिर, अङ्गारक और ऋनेत्र नाम हैं। बुधके-सौम्य, तारातनय, बुध, विद्, बोधन और इन्दुपुत्र नाम हैं। बृहस्पतिके-मंत्री, वाचस्पति, गुरु, सुराचार्य, देवेज्य और जीव नाम हैं। शुक्रके-काव्य, सित, मृगुसुल, आच्छ, आस्कुञ्जित और दानवेज्य नाम हैं। शनिके-झायासुत, तरणितनय, कोण, शनि, आर्कि और मन्द नाम हैं। राहुके-सर्प, असुर, फणि, तम, संहिकेय और अगु नाम हैं। केतुके-ध्वज, शिखी, केतु नाम हैं। गुलिक और मान्दि ये दो गुलिक (शनिके अंश) के नाम हैं। ये सभी नाम प्रसिद्ध हैं, ऐसा विद्वानोंने कहा है ॥ ३-४३ ॥

अथ रव्यादीनामुपग्रहाः ।

उपग्रहा भानुमुखप्ररांशाः कालादयः कष्टफलप्रदाः स्युः ॥ ५ ॥

क्रमशः कालपरिधिधूमार्द्धप्रहराह्वयाः ।

यमकण्टककोदण्डमान्दिपातोपकेतवः ॥ ६ ॥

इदानीमुपग्रहनामानुस्यन्ते । के च ते उपग्रहा इति ? भानुमुखग्रहांशाः कालादयः । अत्रेदमवधेयं प्रतिदिनं प्रतिरात्रं च सर्वेषां ग्रहाणामंशा भवन्ति । ते कालादयो नवोपग्रहा उच्यन्ते । ते च कष्टफलप्रदा भवन्ति । तेषामुपग्रहाणां नामानि-रवेः कालः । चन्द्रस्य परिधिः (परिवेषः) । भौमस्य धूमः । बुधस्यार्द्धप्रहरा । गुरोर्यमकण्टकः । शुक्रस्य कोदण्डः । शनेर्मान्दिः (गुलिकः) । राहोः पातः । केतोरुपकेतुरिति । एतेषामुपग्रहाणां ज्ञानार्थं बृहत्पाराशरहोरायाः पूर्वार्द्धे द्वितीयाध्यायो द्रष्टव्यः ॥ ५-६ ॥

अथ दिने कालादिज्ञानचक्रम् ।

दिन	१ खण्ड	२ खं.	३ खं.	४ खं.	५ खं.	६ खं.	७ खं.	८ खं.
रवि	काल	परिधि	धूम	अर्धयाम	यमकण्ट	कोदण्ड	गुलिक	निरीश
सोम	प.	धू.	अ. या.	य. घं.	कोदं.	गु.	का.	„
मंगल	धू.	अ. या.	य. घं.	कोदं.	गु.	का.	प.	„
बुध	अ. या.	अ. घं.	कोदं.	गु.	का.	प.	धू.	„
बृह.	य. घं.	कोदं.	गु.	का.	प.	धू.	अ. या.	„
शुक्र	कोदं.	गु.	का.	प.	धू.	अ. या.	य. घं.	„
शनि	गु.	का.	प.	धू.	अ. या.	य. घं.	कोदं.	„

दिन-रात्रिचक्रद्वयज्ञानप्रकारः (रात्रिचक्रं ३२ पृष्ठे द्रव्यम्) —

दिवसानष्टवा कृत्वा वारेशादगणयेत्क्रमात् । अष्टमांशो निरीशः स्यात् शन्यंशो गुलिकः स्मृतः ॥

रात्रिरन्यष्टवा भक्ता वारेशात्पञ्चमादितः । गणयेदष्टमः खण्डो निष्पतिः परिकीर्तितः ॥

शन्यंशे गुलिकः प्रोक्तो पुर्वंशे यमकण्टकः । भौमांशे मृत्युरादिष्टो रव्यंशे कालसंज्ञकः ॥

सौम्यांशेऽर्द्धप्रहरकः स्पष्टकर्मप्रदेशकः । इति ।

सूर्य आदि ग्रहोंके अंश कालादि कष्ट फल देनेवाले उपग्रह हैं । काल, परिधि, धूम, अर्ध-प्रहर, यमकण्ट, कोदण्ड, मान्दि, पात, उपकेतु ये क्रमसे सूर्यादि उपग्रहोंके नाम हैं ॥ ५-६ ॥

रात्रौ कालादिज्ञानचक्रम्

रात्रि	१ खं.	२ खं.	३ खं.	४ खं.	५ खं.	६ खं.	७ खं.	८ खं.
र.	य. घं.	कोदं.	गु.	का.	प.	धू.	अ. या.	निरीश
चं.	कोदं.	गु.	का.	प.	धू.	अ. या.	य. घं.	,,
मं.	गु.	का.	प.	धू.	अ. या.	य. घं.	कोदं.	,,
बु.	का.	प.	धू.	अ. या.	य. घं.	कोदं.	गु.	,,
वृ.	प.	धू.	अ. या.	य. घं.	कोदं.	गु.	का.	,,
शु.	धू.	अ. या.	य. घं.	कोदं.	गु.	का.	प.	,,
श.	अ. या.	य. घं.	कोदं.	गु.	का.	प.	धू.	,,

अथ रव्यादीनां स्वरूपम् ।

भानुः श्यामललोहितद्युतितनुश्चन्द्रः सिताङ्गो युवा,
 दुर्वास्यामलकान्तिरिन्दुतनयः, संरक्तगौरः कुजः ॥
 मन्त्री गौरकलेवरः, सिततनुः शुक्रोऽसिताङ्ग शनिः,
 चानीलाकृतिदेहवानह्रिपतिः, केतुर्विचित्रद्युतिः ॥ ७ ॥

अथेदानीं सूर्यादीनां शरीरवर्णं उच्यन्ते । भानुः=सूर्यः श्यामललोहितद्युतितनुः =
 श्यामरक्तमिश्रितकान्तिशरीरः = जपाकुसुमवर्णः । चन्द्रः सिताङ्गः = श्वेतवर्णो यथा दुग्धम् ,
 युवा = यौवनावस्थश्च । इन्दुतनयः = बुधः, दुर्वास्यामलकान्तिः = दुर्वासदृशस्यामवर्णः ।
 कुजः मङ्गलः संरक्तगौरः=रक्तगौरमिश्रवर्णो यथा प्रवालः । मन्त्री=बृहस्पतिः, गौरकलेवरः=
 गौरशरीरः । शुक्रः सिततनुः = श्वेतशरीरः । शनिरसिताङ्गः = कृष्णवर्णः । अह्रिपतिः =
 राहुः, चानीलाकृतिदेहवान् = अतिनीलवर्णः । केतुर्विचित्रद्युतिः = अनेकवर्णमिश्रितशरीर इति ।
 प्रयोजनञ्च-जन्मनि जातकस्य तथा प्रश्ने प्रष्टुमिष्टवस्तुनश्च तत्काले बलीयान् ग्रह आ-
 त्मवर्णमिव वर्णं करोति ॥ ७ ॥

सूर्य-श्याम और लाल मिश्रित वर्ण है । चन्द्रमा-सफेद रंगका युवा है । बुध-दुर्वाके
 सदृश हरितवर्ण है । लाल और सफेद मिला हुआ वर्ण मङ्गलका है । बृहस्पति गौर शरीर-
 वाला है । शुक्रका सफेद शरीर है । शनिका कृष्ण शरीर है । नीले रङ्गकी देहवाला राहु और
 विचित्रवर्ण केतु है ॥ ७ ॥

अथ ग्रहाणां शुभाशुभत्वादिनिरूपणम् ।

प्रकाशकौ शीतकरप्रभाकरौ, ताराग्रहाः पञ्च घरासुतादयः ॥

तमः स्वरूपौ शिखिसिंहिकासुतौ, शुभाः शशिशामरवन्धुभार्गवाः ॥ ८ ॥

क्षीणेन्दुमन्दरविराडुशिखिचामाजाः पापास्तु पापयुतचन्द्रसुतश्च पापः ॥

तेपामतीव शुभदौ गुरुदानवेज्यौ, क्रूरौ दिवाकरसुतक्षितिजौ भवेताम् ॥ ९ ॥

शुक्रादिरात्रिदशकेऽहनि मध्यवीर्यशाली, द्वितीयदशकेऽतिशुभप्रदोऽसौ ।

चन्द्रस्तृतीयदशके बलवजितस्तु सौम्येक्षणादिसहितो यदि शोभनः स्यात् ॥ १० ॥

इदानीं ग्रहाणां शुभाशुभादि निरूप्यते-प्रकाशकाविति । शीतकर-प्रभाकरौ = चन्द्र-सूर्यौ, प्रकाशकौ (सकलतारकापेक्षयाऽधिकप्रभाकरावित्यर्थः) धरासुतादयः पञ्च = मङ्गल-बुध-गुरु-शुक्र-शनयस्ताराग्रहा न स्वतस्तेजस्का इति । तथोक्तं तत्त्वविवेके-

“तेजसां गोलकः सूर्यो ग्रहशीघ्रम्बुगोलकाः ।

प्रभावन्तो हि दृश्यन्ते सूर्यरश्मिप्रदीपिताः ॥” इति ।

शिखिसिंहिकासुतौ = केतुराहु, तमःस्वरूपौ = छायास्वरूपावन्धकारमयावित्यर्थः । शशिज्ञामरवन्धर्माणां = (१) चन्द्र-(२) बुध-गुरु-शुक्राः, शुभाः = शुभग्रहाः । क्षीणे-न्दुमन्दरविराहुशिखिशमाजाः = कृष्णपक्षीयचन्द्र-शनि-रवि-राहु-केतु-मङ्गलाः, पापाः = पापाग्रहाः । पापयुतचन्द्रसुतश्च = पापग्रहेण केनचियुतो बुधोऽपि पापी भवति । तथोक्तं बरा-हेण-“क्षीणेन्द्रकर्महीसुतार्कतनयाः पापा बुधस्तैर्युतः ।”

अथोक्तेषु शुभेष्वशुभेषु चात्यन्तशुभाशुभत्वनिरूपणम् । तेषामुक्तग्रहाणां गुरुदानवेज्यौ = बृहस्पतिशुक्रावतीव शुभदौ स्तः । दिवाकरसुतक्षितिजौ = शनिमङ्गलौ चातीव क्रूरावशुभौ भवेतामिति । अत्र कालपरत्वेन चन्द्रस्य शुभाशुभत्वमुच्यते । शुक्लादिरात्रिदशकेऽहनि = शुक्लपक्षप्रतिपदादितो दशमीं यावच्चन्द्रो मध्यवीर्यशाली = मध्यबली भवति । द्वितीयदशके = शुक्लैकादशीमारभ्य कृष्णपक्षपञ्चमीं यावदसौ चन्द्रोऽतिशुभप्रदो बलीयान् भवति । तृतीय-दशके = कृष्णपक्षपञ्चमीमारभ्यामावास्यां यावच्चन्द्रो बलवर्जितो निर्बलौऽशुभ इति । यदि सौम्येक्षणादिसहितः = अशुभोऽपि चन्द्रः शुभग्रहेर्युक्तो दृष्टश्च चेद्भवेत्तदा, शोभनः = शुभदो भवतीति ॥ ८-१० ॥

चन्द्रमा और सूर्य प्रकाश (उज्जला) करनेवाले हैं । मंगलादि पांच (मं०बु०बु०शु० शं०) तारा ग्रह हैं । केतु और राहु तम-(अन्धकार) स्वरूप हैं । चन्द्रमा, बुध, बृहस्पति और शुक्र शुभग्रह हैं । शीघ्रचन्द्रमा शनि, सूर्य, राहु, केतु और मंगल पापग्रह हैं । पापग्रहसे युक्त बुध भी पापग्रह है । इनमें बृहस्पति और शुक्र विशेष शुभ हैं । शनि और मंगल क्रूर हैं ।

शुक्रपक्ष की प्रतिपदासे दश दिन चन्द्रमा मध्यबली रहते हैं । फिर दश दिन पूर्ण बली, तीसरे दशकमें बलहीन रहते हैं । परन्तु यदि चन्द्रमा शुभग्रहोंसे दृष्टियुत हों तो शुभ होते हैं ॥ १० ॥

अथ रव्यादीनामुदयप्रकारः ।

रव्यारराहुमन्दाश्च पृष्ठेनोद्यन्ति सर्वदा ।

शिरसा शुक्रचन्द्रज्ञा जीवस्तूभयतो ब्रजेत् ॥ ११ ॥

इदानीं ग्रहाणामुदयविवरणं क्रियते । रव्यारराहुमन्दाश्च = सूर्यमङ्गलराहुशनयः, सर्वदा पृष्ठेनोद्यन्ति । ते पूर्वाभिमुखास्तेऽष्टन्तीति भावः । शुक्रचन्द्रज्ञाः शिरसा । एतेषां शिर एव प्रथममुदयक्षितिजे आयाति । जीवः = बृहस्पतिस्तूभयतः = पृष्ठेन शिरसा नोदेति ॥ ११ ॥

सूर्य, मङ्गल, राहु और शाने सदा पृष्ठ से उदित होते हैं । शुक्र, चन्द्रमा और बुध शिरसे उदित होते हैं । बृहस्पति पृष्ठ और शिर दोनों प्रकार से उदित होते हैं ॥ ११ ॥

अथ रव्यादीनामाकारविशेषाः ।

दिवाकरज्ञौ विहगस्वरूपौ सरीसृपाकारयुतः शशाङ्कः ।

पुरन्दराचार्यसितौ द्विपादौ चतुष्पदौ भानुसुतक्षमाजौ ॥ १२ ॥

इदानीं ग्रहाणामाकारविशेषा उच्यन्ते । दिवाकरज्ञौ = सूर्यबुधौ, विहगस्वरूपौ = पक्षि-रूपिणौ । शशाङ्कश्चन्द्रः सरीसृपाकारयुतः = कीटाकृतिसहितः । पुरन्दराचार्यसितौ = गुरु-

(१) चन्द्रः शुक्लपक्षीयः । (२) बुधः पापवियुक्तः ।

शुक्रौ, द्विपादौ = नररूपौ । भानुसुतक्षमाजौ = शनिमङ्गलौ, चतुष्पदौ = पशुसदृशौ वर्तेते इति ॥ १२ ॥

सूर्य और बुध पक्षी के सदृश रूपवाले हैं । चन्द्रमा सरीसृप (कीट) की आकृति से युक्त हैं । बृहस्पति और शुक्र द्विपद हैं । शनि और मङ्गल चतुष्पद हैं ॥ १२ ॥

अथ रव्यादीनां सञ्चारदेशाः ।

जलाशयौ चन्द्रसुरारिवन्धौ बुधालयग्रामचरौ गुरुज्ञौ ।

कुजाहिमन्दध्वजवासरेशा भवन्ति शैलाटविसञ्चरन्तः ॥ १३ ॥

इदानीं ग्रहाणां गोचरदेशा उच्यन्ते । चन्द्रसुरारिवन्धौ = चन्द्रशुक्रौ, जलाशयौ = जलचरौ । गुरुज्ञौ = बृहस्पतिबुधौ, बुधालयग्रामचरौ = गुरुबुधानां = विदुषामालयाः = भवनानि तेषु चरति, बुधो ग्रामः = सामान्यलोकानामधिवासस्तत्र चरतीति । द्वावपि ग्राम्यौ । कुजाहिमन्दध्वजवासरेशाः = मङ्गल-राहु-शनि-केतु-सूर्याः, शैलाटविसञ्चरन्तः = शैलाः पर्वताः अद्रव्यो वनानि तेषु सञ्चरन्तो विहरणशीला भवन्ति । प्रयोजनञ्च-प्रसवे प्रश्ने च बलीयान् ग्रह आत्मसञ्चारदेशं कुरुते ॥ १३ ॥

चन्द्रमा और शुक्र जलचर हैं । बृहस्पति और बुध पण्डितों के गृहमें और ग्रामचर हैं । मङ्गल, राहु, शनि, केतु और सूर्य पर्वतों और वनोंमें रहनेवाले हैं ॥ १३ ॥

अथ रव्यादीनां बाल्यादिवचोनिर्गणम् ।

बालो धराजः शशिजः कुमारकक्षिशद्गुरुः षोडशवत्सरः सितः ।

पञ्चाशद्वर्को विधुरवदसप्ततिः शताब्दसङ्ख्याः शनिराहुकेतवः ॥ १४ ॥

स्पष्टम् । प्रयोजनम्-हृत्तन्त्रादौ चौरादेर्व्योञ्जानम् ॥ १४ ॥

मङ्गल बाल है । बुध कुमार है । ३० वर्षका गुरु है । १६ वर्षका शुक्र है । ५० वर्षका सूर्य है । ७० वर्षका चन्द्रमा है । १०० वर्षके शनि, राहु और केतु हैं ॥ १४ ॥

अथ ग्रहाणां शाखाधिपत्यनिरूपणं धातुमूलादिसंज्ञाश्च ।

शाखाधिपा जीवसितारबोधना धातुस्वरूपयुचरौ कुजारूपौ ।

मूलप्रधानौ तुहिनाकरार्कजौ जीवौ सितार्थौ तु विमिश्र इन्दुजः ॥ १५ ॥

इदानीं शाखाधिपत्यनिरूपणपूर्वकं ग्रहाणां धात्वादिसंज्ञा उच्यन्ते । जीवसितारबोधनाः = बृहस्पति-शुक्र-मङ्गल-बुधाः, शाखाधिपा भवन्ति । तत्र बृहस्पतिः ऋग्वेदाधिपः, शुक्रो यजुर्वेदपतिः, मङ्गलः सामवेदाधिपः, बुधोऽथर्ववेदपतिर्भवति । तथोक्तं रामानुजैः-

“शाखेशाः स्युर्जीवशुक्रारसौम्याः ।” इति ।

प्रयोजनम्—

“शाखेशवारतनुवीर्यमतीव शस्तम् ।” इति ।

अथ धात्वादिसंज्ञा । कुजारूपौ = मङ्गलसूर्यौ, धातुस्वरूपयुचरौ = तौ धातुसंज्ञकौ ग्रहाविति । मूलप्रधानौ तुहिनाकरार्कजौ = चन्द्रशनी मूलमुख्यौ = तौ मूलसंज्ञाविति । सितार्थौ = शुक्रबृहस्पती, जीवौ = जीवकारकौ ग्रहाविति । इन्दुजः = बुधः, विमिश्रः = धातुमूलजीवानां सङ्कलनरूपोऽर्थाद्बुधस्य भागत्रये त्रयाणां यथाक्रमं निवेश इति । अत्र पराशरकृता संज्ञा यथा—

“राह्वारपङ्कचन्द्राश्च विज्ञेया धातुखेचराः ।

मूलग्रहौ सूर्यशुक्रावपरा जीवसंज्ञकाः ॥” इति ।

तत्र धातुः (१) स्वर्णादित्याद्युक्तरलोकोज्ज्वलं प्रत्येकस्य विवरणम् ॥ १५ ॥

(१) प्रथमाध्यायस्य १९ श्लोकः ।

बृहस्पति, शुक्र, मङ्गल और बुध शाखाओंके स्वामी हैं। जैसे ऋग्वेदका गुरु, यजुर्वेदका शुक्र, सामवेदका मङ्गल और अथर्ववेदका बुध है। मङ्गल और सूर्य धातुस्वरूप ग्रह हैं। मूल प्रधान चन्द्र और शनि हैं। शुक्र और बृहस्पति जीव हैं। बुध मिश्रसंज्ञक है ॥ १५ ॥

अथ ग्रहाणामवस्थेयत्ता ।

दीप्तः प्रमुदितः स्वस्थः शान्तः शक्तः प्रपीडितः ।

दीनः खलस्तु विकलो भीतोऽवस्था दश क्रमात् ॥ १६ ॥

स्पष्टम् ॥ १६ ॥

१ दीप्त, २ मुदित, ३ स्वस्थ, ४ शान्त, ५ शक्त, ६ प्रपीडित, ७ दीन, ८ खल, ९ विकल और १० भीत ये क्रमसे ग्रहों की दश अवस्थाये होती हैं ॥ १५ ॥

अथ स्थानविशेषादवस्थाविशेषाः ।

स्वोच्चत्रिकोणोपगतः प्रदीप्तः स्वस्थः स्वहेगे मुदितः सुहृद्भे ।

शान्तःतु सौम्यग्रहवर्गायातः शक्तोऽतिशुद्धः स्फुटरश्मिजालैः ॥ १७ ॥

ग्रहाभिभूतस्वतिपीडितः स्यादरातिराश्यंशगतोऽतिदीनः ।

खलस्तु पापग्रहवर्गयोगान्नी वेऽतिभीतो विकलोऽस्तयातः ॥ १८ ॥

ग्रहाभिभूत इति । ग्रहैः = स्वतरे रश्मिभूतो युद्धे पराजितोऽतिपीडितो भवति । अथ किं नाम ग्रहाणां युद्धं कथञ्च तत्र पराजितो भवतीत्युच्यते । भौमादिग्रहाणां परस्परयुक्तानां ग्रह-युद्धमिति नाम । उक्तञ्च—

“दिवसकरेणस्तमयः समागमः शीतरश्मिसहितानाम् ।

कुमुतादीनां युद्धं निगद्यतेऽन्योन्ययुक्तानाम् ॥”

तत्र ग्रहयुद्धे पराजितस्य लक्षणम्—

“दक्षिणदिक्स्थः पुरुषो वेपथुरप्राप्य सन्निवृत्तोऽणुः ।

अधिरूढो विकृतो निष्प्रभो विवर्णश्च यः स जितः ॥” इति ।

अन्यत्सर्वं स्पष्टमेवेति ॥ १७-१८ ॥

अपनी उच्चराशिमें, त्रिकोणमें स्थित ग्रह प्रदीप्त होता है। अपने गृहमें स्थित ग्रह स्वस्थ, मित्रके गृहमें रहनेवाला मुदित, शुभग्रहके वर्गमें स्थित ग्रह शान्त, स्फुटरश्मिजालों से अत्यन्त शुद्ध ग्रह शक्त, ग्रहोंसे पराजित (हारा हुआ) अतिपीडित, शत्रुकी राशि और नवांशमें प्राप्त ग्रह अतिदीन, पापग्रह के वर्गयोगसे खल, नीचमें अतिभीत और अस्त ग्रह विकल होता है ॥ १७-१८ ॥

अथ ग्रहाणां वर्णविशेषाः ।

वर्णास्ताम्रसितारक्तहरितापीतकर्बुराः ॥

कृष्णकान्तिरिनादीनां नष्टादौ च प्रकीर्तिताः ॥ १९ ॥

स्पष्टम् । ग्रहाणां वर्णास्तु पूर्वमस्यैवाध्यायस्य ७ में श्लोकैः वर्णिताः, पुनर्वर्णनं पिष्टपेष-णमेवेति ॥ १९ ॥

सूर्यादि ग्रहोंके ताम्र, सफेद, खल लाल, हरा, पीला, चित्र और कृष्ण वर्ण हैं। ये नष्ट द्रव्यादिके ज्ञान होनेके लिये कहे गये हैं ॥ १९ ॥

अथ रव्यादीनां द्रव्याणि अधिदेवताश्च ।

द्रव्याणि ताम्रमणिकाञ्जनशुक्तिरौप्यमुक्तान्ययश्च दिननाथमुखग्रहाणाम् ।

वह्मथम्बुषणमुखहरीन्द्रशचीविरश्चिमुख्या दिवाकरमुखादधिदेवताः स्युः ॥ २० ॥

इदानीं ग्रहाणां द्रव्याण्यधिदेवताश्चोच्यन्ते । दिननाथमुखग्रहाणां=सूर्यादीनां ग्रहाणां तां मणिकाञ्जनशुक्तिरौप्यमुक्तान्ययश्चैतानि द्रव्याणि सन्ति । यथा सूर्यस्य ताम्रम्, चन्द्रस्य

मणिः, कुजस्य काञ्चनं=स्वर्णम्, बुधस्य शुक्तिः=कास्यादिमिश्रितो धातुः, बृहस्पतेः रौप्यं=रजतम्, शुक्रस्य मुक्ता (मोती), शनैश्चरस्यायो लौहमिति । प्रयोजनम्-प्रसवे प्रश्ने च बलवद्ग्रहद्रव्यसत्ता, ग्रहशुभदशायां तत्तद्द्रव्यातिरिष्टकर्त्तरि ग्रहे तत्तद्द्रव्यदानञ्चेति । अथाधिदेवताः । दिवाकरमुक्तात् = सूर्यादितः क्रमेण-वह्मयम्बुषण्मुखहरीन्द्रशचीविरश्चिमुख्या अधिदेवता भवन्ति । यथा-सूर्यस्य वह्निरभिरधिदेवता । चन्द्रस्याम्बु = जलम् । मङ्गलस्य षण्मुखः = कार्तिकेयः । बुधस्य हरिर्विष्णुः । गुरोरिन्द्रो देवराट् । शुक्रस्य शचीन्द्रपत्नी । शनेः विरश्चिः=ब्रह्मेति । प्रयोजनञ्च-ग्रहप्रीतये ग्रहदेवता पूज्या, यात्रायाञ्च ग्रहदेवता सम्पूज्य तद्दिशां यायादिति ॥ २० ॥

सूर्यादि ग्रहोंके क्रमसे ताज्र, मणि, सुवर्ण, शुक्ति, रूपा, मोती और लोह द्रव्य हैं । सूर्यादि ग्रहोंकी क्रमसे अग्नि, जल, कार्तिकेय, विष्णु, इन्द्र, इन्द्राणी और ब्रह्मा अधिदेवता हैं ।

अथ रव्यादीनां रत्नानि ।

माणिक्यं दिननायकस्य, विमलं मुक्ताफलं शीतगोः

माहेयस्य च विद्रुमं मरकतं सौम्यस्य गारुत्मकम् ॥

देवेज्यस्य च पुष्परागमसुराचार्यस्य वज्रं शनेः

नीलं निर्मलमन्यथोश्च गदिते गोमेदवैदूर्यके ॥ २१ ॥

स्पष्टम् । प्रयोजनञ्च-ग्रहशुभदशायां तत्तन्मणिप्राप्तिः । ग्रहवैशुष्ये तत्तन्मणिधारणञ्च ॥

सूर्यका माणिक्य, चन्द्रमाका स्वच्छ मोती, मंगलका मृंगा, बुधका गारुत्मक, बृहस्पतिका पुष्पराग, शुक्रका हीरा, शनिका निर्मल नील, राहुका गोमेदमणि, केतुका वैदूर्य रत्न है ॥

अथ ग्रहाणां वस्त्रादिरूपणम् ।

स्थूलाम्बरं नूतनचारुचेलं कृशानुतोयाहतमध्यमानि ॥

हठांशुकं जीर्णमिनादिकानां वस्त्राणि सर्वे मुनयो वदन्ति ॥ २२ ॥

प्रागादिका भानुसितारराहुमन्देन्दुविद्देवपुरोहिताः स्युः ॥

शुकारचन्द्रज्ञसुरेज्यमन्दा वसन्तमुख्यत्वंधिपा हराणैः ॥ २३ ॥

देवतोयतटवह्निविहाराः कोशगेहशयनोत्करदेशाः ॥

भानुपूर्वनिलयाः परिकल्पया वेशमकोणनिलयावहिकेत् ॥ २४ ॥

इदानीं ग्रहाणां वस्त्राणि, दिशः, ऋतवो वासदेशाश्चोच्यन्ते ।

इनादिकानां वस्त्राणि । सूर्यस्य स्थूलाम्बरं = स्थूलसूत्ररचितमिति । चन्द्रस्य नूतनचारुचेलं = नयं मनोरमं च । मङ्गलस्य कृशानुहृतं = दग्धम् । बुधस्य तोयाहतं=जलाद्रम् । गुरोर्मध्यमं = नातिजीर्णं नातिनवम् । शुक्रस्य हठांशुकं = चिरस्थायि । शनेर्जीर्णं = पुरातनं वस्त्रं भवतीति सर्वे प्राक्तना मुनयो वदन्ति । प्रयोजनम्-स्तिकावस्त्रज्ञाने प्रश्ने च बलवद्ग्रहवशाद्वस्त्रज्ञानमिति ।

अथ दिशः । प्रागादिकाः=पूर्वादिकमतः, भानुसितारराहुमन्देन्दुविद्देवपुरोहिताः=सूर्य-शुक्र-मङ्गल-राहु-शनि-चन्द्र-बुध-गुरुः स्युः । पूर्वादिदिशां विदिशां चाष्टानामेतेषु ग्रहा अधिपा भवन्तीत्यर्थः ।

अथर्तवः । शुकारचन्द्रज्ञसुरेज्यमन्दा हराणैर्वसन्तमुख्यत्वंधिपा भवन्ति । अत्र हराणपरत्वेनर्तनां परिज्ञानं कृतमिति । यथा-लभे शुक्रहृक्कारो वसन्तर्तुः । लगने भौमहृक्कारो ग्रीष्मः । चन्द्रहृक्कारो वर्षा । बुधहृक्कारो शरत् । गुरुहृक्कारो हेमन्तः । शनिहृक्कारो शिशिरर्तुरिति । परञ्चात्र लग्नगतैः शुक्रादिभिर्ग्रहैर्वसन्तादयः ऋतवो वाच्याः । लभे ग्रहाभावे

शुक्रादिद्रेष्काणैरेवं लभे ग्रहबाहुल्येऽपि द्रेष्काणेनैवर्तुनिर्देशो वाच्य इति । प्रयोजनम्-नष्टजा-
तके ऋतुनिर्देशः ।

अथ वासदेशाः । देवस्थानादयो भानुपूर्वग्रहाणां निलया इति । तत्र सूर्यस्य देवस्था-
नम् । चन्द्रस्य तोयतटं = जलाशयकूलम् । कुजस्य वहिरभिस्थानम् । बुधस्य विहारस्था-
नम् । गुरोः कोशगेहं = भाण्डारागारम् । शुक्रस्य शयनालयः । शनैरुत्तरदेशः = ऊषर-
भूमिः । अहिकेतू=राहुकेतू वेश्मकोणनिलयौ । राहोर्वेश्म=गृहं, केतोः कोणः=गृहस्य कोणो
निलय इत्यर्थः । प्रयोजनञ्च-प्रसवगृहज्ञानं हतनष्टादौ द्रव्यादिस्थितिज्ञानं च बलीग्रहात्कु-
र्यात् ॥ इति ॥ २२-२४ ॥

मुनियोने सूर्यका मोटा, चन्द्रमाका नया रमणीय, मंगलका जला, बुधका जलहत,
गुरुका मध्यम, शुक्रका दड, शनिका पुराना वस्त्र कहा है ॥ २२ ॥

पूर्वादि दिशाओंमें क्रमसे सूर्य, शुक्र, मंगल, राहु, शनि, चन्द्र, बुध और बृहस्पति का
निवास है और ये उन दिशाओंके स्वामी हैं ।

शुक्र, मङ्गल, चन्द्रमा, बुध, बृहस्पति और शनि क्रमसे वसन्तादि ऋतुओंके स्वामी हैं ।
लग्नमें शुक्रादि ग्रहोंके द्रेष्काण होनेसे वसन्त आदि ऋतु जाननी चाहिये ॥ २३ ॥

सूर्यका देवालय, चन्द्रमाका जलाशय, मंगलका अग्निशाला, बुधका क्रीडाभूमि, बृह-
स्पति का भंडार, शुक्रका शयनागार, शनिका ऊसरभूमि, राहु और केतु का गृह और कोण
वासस्थल है ॥ २४ ॥

अथ प्रदेशविभाग इनादीनाम् ।

लङ्कादिऋष्णासरिदन्तमारः सितस्ततो गौतमिकान्तभूमिः ॥

विन्ध्यान्तमार्यः सुरनिम्नगान्तं बुधः शनिः स्यात्तुहिनाचलान्तः ॥ २५ ॥

इदानीं ग्रहाणां प्रदेशा उच्यन्ते । आरः = मङ्गलः, लङ्कादिऋष्णासरिदन्तं = लङ्कातः
ऋष्णानदीं यावज्ज्ञेयः । मङ्गलस्यैतावान्प्रदेश इति । ततः ऋष्णासरितो गौतमिकान्तभूमिः
गौतमीनदीं यावत्सितः = शुक्रः । ततो विन्ध्यान्तं = विन्ध्याचलं यावदायौ गुरुः । ततः
सुरनिम्नगान्तं = गङ्गावधिकं बुधः । ततस्तुहिनाचलान्तः = हिमगिरिं यावच्छनिः स्यात् । अत्र
सूर्यावन्मसोः प्रदेशो 'देवतोयतट' त्याद्युक्तो ज्ञेयः । सूर्यस्य देवभूमिर्मेरुगिरिः । चन्द्रस्य
तोयतटानि महार्णवा इति ॥ २५ ॥

लङ्कासे ऋष्णा नदी पर्यन्त मङ्गलका प्रदेश है । ऋष्णानदी से गौतमी नदी पर्यन्त शुक्रका,
गौतमीसे विन्ध्यपर्वत तक गुरुका, विन्ध्यसे गङ्गा नदी तक बुधका और गङ्गासे हिमा
लय पर्यन्त शनिका प्रदेश है । यहां सूर्य और चन्द्रमा का प्रदेश नहीं कहा गया । पीछे के
श्लोक 'देवतोयतट' के अनुसार सूर्य का देवभूमि (मेरु) और चन्द्रमाका जल (समुद्र)
प्रदेश कहना चाहिये । (सु. शा. कारः) ॥ २५ ॥

अथ ग्रहाणां जातयो गुणाश्च ।

विप्रौ जीवसितौ दिनेशरुधिरौ भूपालकौ वैश्यराड्

इन्दुः शूद्रकुलाधिपः शशिसुतो मन्दोऽवराणां पतिः ॥

आदित्यामरमन्त्रिशीतकिरणाः सत्प्रधानग्रहाः

शुक्रज्ञौ सरजोगुणौ शनिधरापुत्रौ तमःस्वामिनौ ॥ २६ ॥

इदानीं ग्रहाणां विप्रादिवर्णाधिपत्यं सत्त्वादिगुणाद्युच्यन्ते । जीवसितौ=गुरुशुक्रौ, विप्रौ=
ब्राह्मणवर्णाधिपौ । दिनेशरुधिरौ = सूर्यमङ्गलौ भूपालकौ=क्षत्रियाधिपौ । इन्दुधन्त्रौ वैश्यरा-
ट् = वैश्यवर्णाधीशः । शशिसुतो बुधः शूद्रकुलाधिपः । मन्दः = शनिरवराणामन्त्यजानां
पतिर्भवति । प्रयोजनम्-ग्रहोपघाते तद्वर्णोपघातो हतनष्टादौ च ग्रहबलाच्चौरादेर्वर्णज्ञानम् ।

अथ गुणाः । आदित्यामन्त्रिश्रीतकिरणाः = सूर्य-गुरु-चन्द्राः, सत्त्व(१)-प्रधानग्रहा भवन्ति । सूर्य-गुरु-चन्द्रेषु सत्त्वगुणोऽधिको भवति । शुक्रशौ-शुक्रबुधौ सरजो-गुणौ = रजोगुणयुक्ताविति । शनिधरापुत्रौ = शनिमङ्गलौ, तमःस्वामिनौ = तमोगुणाधिपतौ भवतः । अत्र भविष्यति कस्यचिदियमाशङ्का यदस्यैवाध्यायस्य प्रथमश्लोके 'सत्त्वं भोम' इत्युक्तमत्र शनिधरापुत्रौ तमः स्वामिनाधिति किमुच्यते ? । सत्यं तदुच्यते । तत्र सत्त्वं शौर्य-मिति बोद्धव्यम् । तनु कार्याकार्यप्रवृत्तानां समेषामेव वर्तते । इह सत्त्वं गुणवाचकम् । तत्तु महात्मन्येव तिष्ठति । तथोक्तं च—

“यः सात्त्विकरतस्य दयास्थिरत्वं सत्याज्जवं ब्राह्मणदेवभक्तिः ।

रजोऽधिकः कालकलाकतुलीसंसक्तचित्तः पुरुषोऽतिशूरः ॥

तमोऽधिकः वञ्चयिता परेषां मूर्खोऽलसः क्रोधपरोऽतिनिद्रः” ॥ इति ॥ २६ ॥

बृहस्पति और शुक्र ब्राह्मण हैं । सूर्य और मङ्गल क्षत्रिय हैं । वैश्यका स्वामी चन्द्रमा है । शूद्रका बुध और अंत्यजोंका स्वामी शनि है ।

सूर्य, बृहस्पति और चन्द्रमा सत्त्वगुणी हैं । शुक्र और बुध रजोगुणी हैं । शनि और मङ्गल तमोगुणी हैं ॥ २६ ॥

अथ ग्रहाणां नरादिसंज्ञा महाभूताधिपत्यञ्च ।

नराकारा भानुक्षितिजगुरवः शुक्रशशिनौ

बधूरूपौ षष्ठप्रकृतिपुरुषौ मन्दशशिनौ ॥

वियत्क्षोणीतेजपवनपयसामेव पतयः

सुराचार्यज्ञारद्युमणिसुतदेवारिसचिवाः ॥ २७ ॥

इदानीं ग्रहाणां पुरुषादिनिरूपणं पञ्चमहाभूताधिपत्यनिरूपणं च क्रियते । भानुक्षितिज-गुरवः = सूर्यमङ्गलबृहस्पतयः, नराकाराः = पुरुषग्रहा इति । शुक्रशशिनौ, बधूरूपौ = क्षीग्रहौ । मन्दशशिनौ = शनिबुधौ, षष्ठप्रकृतिपुरुषौ = नपुंसकग्रहौ भवतः । प्रयोजनम्—जन्मकाले प्रसक्तकाले च बलवानात्मपक्षमेव करोति ।

अथ महाभूताधिपाः । सुराचार्य-ज्ञा-र-द्युमणिसुत-देवारिसचिवाः वियत्क्षोणीतेजः पवनपयसामेव पतयो भवन्ति । यथा—सुराचार्यः = गुरुर्वियतः = गगनस्याधिपतिः । ज्ञः = बुधः, क्षोण्याः = पृथिव्याः । आरः = मङ्गलस्तेजसः । द्युमणिसुतः = शनिः, पवनस्य = वायोः । देवानामरयो दैत्यास्तेषां सचिवो मंत्री = शुक्रः पयसः = जलस्याधिपतिरिति । सुराचार्यपक्षेस्तु विंशतितमे श्लोके बहयम्बुन्युक्ते । प्रयोजनम्—स्वदशायां महाभूतच्छायां कुर्वन्ति ग्रहा इति ॥ २७ ॥

सूर्य मङ्गल और गुरु पुरुषग्रह हैं । शुक्र और चन्द्रमा क्षीग्रह हैं । शनि और बुध नपुंसकग्रह हैं । गुरु आकाशतत्त्वका स्वामी, बुध पृथ्वीका, मङ्गल तेज का, शनि वायुका और शुक्र जलतत्त्वका स्वामी है ॥ २७ ॥

अथ ग्रहाणां कक्षाक्रमः ।

कक्षायां क्रमशो दिनेशतनयाज्योतिर्भचक्राश्रिताः ।

ध्यायासूनुगुरुक्षमाजदिनकृच्छुक्रेन्दुपुत्रेन्दवः ॥ २७ ॥

इदानीं ग्रहाणां गतिद्योतकं कक्षाक्रमं निरूपयति । कक्षायां = स्वस्वग्रमणमार्गे दिनेश-

(१) सर्वेषु त्रयोऽपि गुणास्तित्प्रत्येव परं यस्मिन् यो गुणोऽधिको भवति स तद्गुणः कथ्यते । तेनात्र प्रधानपदोपादानमिति ।

तनयात् क्रमशः = शनिश्चरादिक्रमेण छायासूनुगुरुक्षमाज्जदिनकृच्छुकेन्दुपुत्रेन्दवः = शनि-बृह-
स्पति-मङ्गल-सूर्य-शुक्र-बुध-चन्द्राः, ज्योतिर्भचक्राश्रिताः = ज्योतिषां = नक्षत्राणां, भचक्रे =
राशिचक्रे, आश्रिताः = सङ्गताः भवन्ति । स्वस्वराशिचक्रे (कक्षायां) सर्वे ग्रहा भ्रमन्ति ।
तेषु सर्वोपरि शनिस्तस्याधो गुरुस्तस्याधो भौमस्ततो रविस्ततः शुक्रस्ततो बुधस्ततश्चन्द्रमा
इति । तथोक्तं श्रीभास्कराचार्येण—

“भूमेः पिण्डः शशाङ्ककविरविकृजेज्याकिंनक्षत्रकक्षा” इति ।

अत्रेदमप्यवधेयम्—यः सर्वोपरिस्थस्तस्य गतिः सर्वाल्पा । यश्च सर्वाधःस्थस्तस्य सर्वा-
धिका गतिरिति । यतः सर्वा अपि कक्षाश्चक्रकला- (२१६००') द्विता भवन्ति, तथा सर्वेषां
ग्रहाणां योजनात्मिका गतिस्तुल्यैव—

“पादोनगोक्षधृतिभूमितयोजनानि (११८५८१४५),

खेटा ब्रजन्त्यनुदिनं निजवर्त्मनीमे” इति भास्करोक्तेः ।

तेन महत्कक्षायां तावति योजनेऽल्पसङ्ख्याः कला भवन्ति, लघुकक्षायां तावत्येव योजने
बहुधा कला भवन्ति । तेन शनेः सर्वाधिककक्षायां सर्वाल्पा गतिश्चन्द्रस्य सर्वाल्पकक्षायां
सर्वाधिका गतिरिति गतिविदां स्पष्टमेवातोऽलमतिविस्तरेण । उक्तञ्च तत्रभवता भास्करेण—

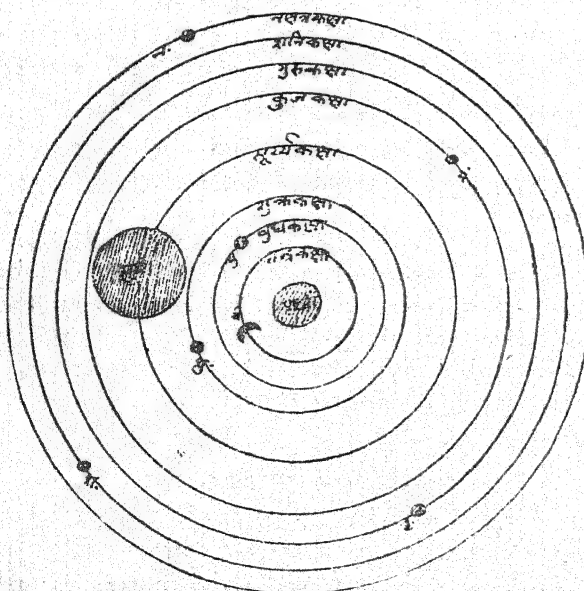
“कक्षाः सर्वा अपि दिविषदां चक्रलिताद्वितास्ता

वृत्ते लघ्व्यो लघुनि, महति स्युर्महत्यश्च लिप्ताः ॥

तस्मादेते शशिजभृगुजादित्यभौमेज्यमन्दा

मन्दाक्रान्ता इव शशधराङ्गान्ति यान्तः क्रमेण” ॥ इति ॥ २७६ ॥

कक्षाप्रदर्शनम्—

अपनी २ कक्षाओं में शनि आदि ग्रह ज्योतिश्चक्र (नक्षत्र राशि-मण्डल) में लगे हुये
भ्रमण करते हैं । सबसे ऊपर शनि, उसके नीचे गुरु, उसके नीचे मङ्गल, फिर

सूर्य, फिर शुक्र, फिर बुध, सबके नीचे (पृथिवीके ऊपर) चन्द्रमाकी कक्षा है। (सु० शा० कार) ॥ २०३ ॥

अथ सूर्यादीनां धातुविशेषादि ।

मज्जास्नायुवसाऽस्थिशुक्ररुधिरत्वग्धातुनाथाः क्रमाद्
आराकीज्यदिनेशशुक्रशशभृत्तारासुताः कीर्तिताः ॥ २० ॥

लवणकटुककषायस्वादुतिक्ताम्लमिश्राः शशिरविशनिजीवारासुरेज्यज्ञनाथाः ॥
अयनदिवसपक्षत्वन्दमासक्षणेणा रविकुजसितसौम्या मन्दजीवेन्दवश्च ॥ २६ ॥

इदानीं ग्रहाणां दैहिकधातुको रसाः समयाश्च निरूप्यन्ते । आराकीज्यदिनेशशुक्रश-
शभृत्तारासुताः क्रमान्मज्जादीनां नाथाः कीर्तिताः । यथा—मज्जाया आरः भौमः । स्नायुषः
आर्किः = शनिः । वसायाः ईज्यः=गुरुः । अस्थिनो दिनेशः=रविः । शुक्रस्य शुक्रः । रुधि-
रस्य शशश्चन्द्रः । त्वचस्तारासुतः = बुधो नाथोऽधिपतिः कीर्तितः । प्रयोजनम्—जन्मनि
यो ग्रहो बलीयांस्तद्भातुसारो जातको भवति । व्याधिप्रश्ने च तद्भातुकोपो वाच्य इति ।

अथ रसाः । शरयादीनां लवणादयो रसाः । यथा—शशिनश्चन्द्रस्य लवणः । रवेः
कटुः । शनेः कषायः । जीवस्य स्वादु = मधुरम् । आरस्य = मज्जालस्य तिक्तम् । असुरे-
ज्यस्य=शुक्रस्य आम्लम् । ज्ञस्य=बुधस्य मिश्राः षड्रसा इति । प्रयोजनम्—निषेक-
काले यो बलीयान्ग्रहस्तदुत्तरसदोहदो भवति गर्भिण्यास्तथा प्रसूतिकाले प्रसूताया भोजन-
ज्ञानमिति ।

अथ समयाः । सूर्यादीनामयनादयः । तत्र सूर्योऽयनपतिः (अयनं मासषट्कं तद्वै
द्वयं सौम्यायनं याम्यायनं च मकरकर्कटाभ्यामिति) । कुजो दिवसपतिः । सितः पक्षपतिः
(पक्षः पञ्चदश दिनानि) । सौम्यः ऋतुपतिः (ऋतुर्मासद्वयम्) । मन्दोऽब्दपतिः । जीवो
मासपतिः । इन्दुः क्षणपतिः (क्षणो घटीद्वयम्) भवति । प्रयोजनम्—प्रश्नकाले यस्य
ग्रहस्य नवांशो लग्ने भवेत्स ग्रहस्तस्माज्ज्वांशकाद्यावत्सङ्ख्ये नवांशके स्यात्तत्सङ्ख्येकायनादि-
काले ग्रहस्य शुभाशुभफलपक्षिर्वाच्या इति ॥ २८-२९ ॥

मज्जा, स्नायु, वसा (चर्बी), अस्थि (हड्डी), वीर्य, रक्त और चर्म इन
धातुओंके क्रमसे मज्जल, शनि, बृहस्पति, सूर्य, शुक्र, चन्द्रमा और बुध स्वामी कहे
गये हैं ॥ २८ ॥

लवण, कटु, कषाय, मधुर, तिक्त, अम्ल और मिश्रितरस इनके स्वामी क्रमसे चन्द्र, रवि,
शनि, बृहस्पति, मज्जल, शुक्र और बुध हैं । अयन, दिन, पक्ष, ऋतु, वर्ष, मास और क्षण
इनके स्वामी क्रमसे सूर्य, मज्जल, शुक्र, बुध, शनि, बृहस्पति और चन्द्रमा हैं (सूर्यका
① छः मासमें, मज्जलका दिन भरमें, शुक्रका १५ दिनमें, बुधका दो मासमें, शुक्रका एक
मासमें और चन्द्रमाका क्षण भरमें, फल होता है) प्रश्नके लग्नमें जिस ग्रहका नवांश हो
वह ग्रह उस नवांशसे जितने नवांशपर हो उतने अयन आदि कालपर वह ग्रह फल
देता है । (सु० शा० कार) ॥ २९ ॥

अथ रव्यादीनां स्थानविशेषे दृष्टयः ।

पादेक्षणं भवति सोदरमानराशयोरर्धं त्रिकोणयुगलेऽखिलखेचराणाम् ॥

पादोनदृष्टिनिचयश्चतुरस्रयुगमे सम्पूर्णहृग्वलमनङ्गगृहे वदन्ति ॥ ३० ॥

इदानीं ग्रहाणां स्थानपरत्वेन दृष्टय उच्यन्ते । अखिलखेचराणां=सर्वेषां ग्रहाणां सोद-
रमानराशयोः=तृतीयदशमभावयोः पादेक्षणं=चतुर्थांशदृष्टिर्भवति । सर्वे ग्रहा आत्मनस्तृ-
तीयदशमभावौ चतुर्थांशदृष्ट्याऽवलोकयन्ति । त्रिकोणयुगले = नवमपक्षमौ भावौ, तयोरर्धमी-

क्षणमर्धदृष्टिर्भवतीत्यर्थः । चतुरस्रयुग्मे = चतुर्थाष्टमयोः पादोनदृष्टिनिचयस्त्रिपाददृष्टिरिति ।
अनङ्गदृष्टेः=सप्तमस्थाने सम्पूर्णदृष्टबलं = सम्पूर्णा दृष्टिर्भवति । सर्वेषामिति सर्वत्रान्वयः ।

अत्र दृष्टिविषये युक्तिरुच्यते—तृतीयं बन्धुस्थानं, दशमं पितृस्थानं च बन्धुपि-
तरी लोकाः सामान्येनावलोकयन्तीति ग्रहाणामपि तयोरल्पा दृष्टिर्भवति । ततोऽधिका दृष्टि-
लोकानामात्मजे स्वभावे च भवतीति तथा ग्रहाणामपि पञ्चमे आत्मजस्थाने, नवमे भाग्य-
स्थाने दृष्टिर्भवति । ततोऽप्यधिका दृष्टिलोकानां स्वीये सुखे स्वीय आयुषि च भवति तयोश्च-
तुर्थाष्टमे स्थाने, तेन ग्रहाणामपि तथा भवति । ततोऽप्यधिकदृष्ट्या लोकाः स्वीयामर्धाङ्गिनीं
पश्यन्ति, तत्स्थानं सप्तमं, ग्रहा अपि पूर्णदृष्ट्यावलोकयन्तीति किं चित्रम् ? ॥ ३० ॥

सभी ग्रह अपने २ स्थानसे ३१० को एक चरणसे, दोनों त्रिकोण (५१९) को अर्ध
(दो चरण) से, ४१८ को तीन चरणसे देखते हैं, और ७ वेंको चारों चरणसे देखते हैं ।
अतः ७ में सम्पूर्ण दृष्टबल इनका रहता है, ऐसा विद्वान् लोग कहते हैं ॥ ३० ॥

अथ रव्यादीनां दृष्टिविशेषे बलित्वम् ।

शनिरतिबलशाली पाददृग्वीर्ययोगे सुरकुलपतिमन्त्री कोणदृष्टौ शुभः स्यात् ।
त्रितयचरणदृष्ट्या भूकुमारः समर्थः सकलगगनवासाः सप्तमे दृष्टबलाढ्याः ॥३१॥

इदानीं ग्रहाणां दृष्टबलमुच्यते । शनिः पाददृग्वीर्ययोगेऽतिबलशाली भवति । यत्र
ग्रहाणां पाददृष्टिर्भवति (स्वस्थानात्तृतीये दशमे च) तद्बलयोगाच्छूनैश्चरो बलीयान्
भवति । अर्थात्तृतीयं दशमं च शनिः पूर्णदृष्ट्या पश्यति । सुरकुलपतिमन्त्री=बृहस्पतिः
कोणदृष्टौ = नवमे पञ्चमे च या दृष्टिस्तस्यां शुभः स्यात् । नवमपञ्चमयोगुरोः पूर्णाः दृष्टि-
त्यर्थः । भूकुमारः = मङ्गलखितचरणदृष्ट्या समर्थो बलवान् भवति । चतुर्थेऽष्टमे च त्रिचर-
णदृष्टिर्भवति, तयोर्भौमो बली । चतुर्थेऽष्टमे च भौमस्य पूर्णदृष्टिरिति । सप्तमे भावे (स्वस्था-
नात्सप्तमे भावे) सकलगगनवासाः=सर्वे ग्रहा दृष्टबलाढ्या भवन्ति । सप्तमं भावं सर्वे ग्रहाः
पूर्णं पश्यन्तीत्यर्थः । तथोक्तं सारावल्याम्—

“पूर्णं पश्यति रविजस्तृतीयदशमं त्रिकोणमपि जीवः ।

चतुरस्रं भूमिसुतो धृन् च सितार्कशशिबुधाः क्रमशः” इति ॥

अथात्र युक्तिरुच्यते । पराक्रमं राज्यरक्षणं च भृत्यस्य कर्मेति तथाभूतो मन्द-
स्तयोः स्थाने तृतीयदशमे पूर्णं पश्यति । एवं विद्याधर्मौ गुरुणा शिष्येते रक्ष्येते चेति तथा-
भूतो गुरुर्विद्यास्थानं = पञ्चमं, धर्मस्थानं=नवमं च पूर्णं पश्यति । तथैव—सुखायुष्ययो रक्षणं
नेतुः कर्मेति नेता मङ्गलो हि सुखस्थानं चतुर्थमायुःस्थानमष्टमं च पूर्णं पश्यति । जाया तु
सर्वेषामर्धाङ्गिनीति सर्वे ग्रहा जायास्थानं सप्तमं पूर्णं पश्यन्तीति युक्ततमम् ॥ ३१ ॥

एक चरण दृष्टिबलसे शनि बली होता है, अर्थात् ३२ और १० वें भावोंमें शनिकी पूर्ण
दृष्टि होती है । बृहस्पति कोणदृष्टि (५१९) में शुभ होता है, अर्थात् ५१९ भावोंको पूर्ण
देखता है । मङ्गल तीन चरण दृष्टिसे बली है, याने ४ थे और ८ वें भावोंको पूर्ण देखता है ।
सभी ग्रह ७ वें भावमें पूर्ण दृष्टबली होते हैं । यहां भावों की गिनती अपने २ स्थानसे करनी
चाहिये । (सु० शा० कार) ॥ ३१ ॥

अथ ग्रहाणामूर्ध्वदिदृष्टयः ।

अथोर्ध्वदृष्टी दिननाथर्भौमो दृष्टिः कटाक्षेण कवीन्दुसून्वोः ।

शशाङ्कगुरोः समभागदृष्टिरोऽक्षिपातस्त्वहिनाथशन्योः ॥ ३२ ॥

इदानीं ग्रहणामुच्चार्यदिग्ग्विवरणम् । अथ दिननाथभौमौ = सूर्यमङ्गलावर्षदृष्टौ भवतः । तावुपरिष्ठादवलोकयतः । कवीन्दुसूत्रोः शुक्रबुधयोः कटाक्षेण दृष्टिर्भवति । तौ कटाक्षेणावलोकयतः । शशाङ्कगुर्वोः = चन्द्रबृहस्पत्योः समभागदृष्टिः । तौ समं पश्यतः । अहिनाथशान्योः = राहुशनैश्चरयोरधोऽक्षिपातः, शनिराहु निम्नदृष्टौ, तावधस्तादवलोकयत इति । प्रयोजनम्-जन्मनि बलीग्रहचशाज्जन्तोर्दिग्ग्विवारः ॥ ३२ ॥

सूर्य और मङ्गलकी ऊर्ध्व दृष्टि है । शुक्र और बुधकी कटाक्ष दृष्टि है । चन्द्रमा और बृहस्पतिकी सम दृष्टि है । राहु और शनिकी नीचे दृष्टि रहती है ॥ ३२ ॥

अथ ग्रहाणां स्थानबलम् ।

स्वोच्चत्रिकोणस्वसुहृद्दृगाणाराश्यंशवैशेषिकवर्गवन्तः ।

आरोहवीर्याधिकबिन्दुकास्ते खेचारिणः स्थानबलाधिकाः स्युः ॥ ३३ ॥

नीचारिपापखगयोगनिरीक्ष्यमाणास्तद्वर्गसन्धिलघुबिन्दुदुरंशकाश्च ।

आदित्यरश्मिपरिभूतपराजितास्ते दृष्ट्यादिशक्त्यसहिताश्च न शोभनाः स्युः ॥ ३४ ॥

इदानीं ग्रहाणां स्थानबलमुच्यते-स्वोच्चेत्यादि । स्वशब्दस्य सर्वत्रातुवृत्तिः । ये खेचारिणः = ग्रहाः स्वोच्चे, स्वत्रिकोणे, स्वमित्रराशौ, स्वद्रेष्काणे, स्वराशौ, स्वनवांशे, स्ववैशेषिकवर्गे (पारिजातादौ), आरोहवीर्याः = भावसमानाः, “आरोहवीर्याः प्रभवन्ति भावसमानपर्यन्तमतश्च्युताः स्युरि” त्युक्तेः । अधिकबिन्दुकाः = अष्टकवर्गे चतुरधिकशुभविहकाः स्युस्ते (उक्तानामन्यतमे वर्तमाना इत्यर्थः) स्थानबलाधिकाः स्युस्तेषां स्थानबलं पूर्णं भवतीति ।

अथ स्थानबलहीनानाह । नीचारिपापखगयोगनिरीक्ष्यमाणाः । ये ग्रहा नीचगताः, शत्रुग्रहगताः, पापयुक्ताः, पापनिरीक्षिताः, पापवर्गगताः, सन्धिगताः, लघुबिन्दुकाः (अष्टकवर्गे चतुररूपशुभविन्दुकाः) दुरंशकाः = पापांशगताः, आदित्यरश्मिपरिभूताः = अस्तं गताः, पराजिताः = ग्रहयुद्धे परास्ता भवन्ति, दृष्ट्यादिशक्त्यसहिताश्च = दृग्बलादिहीना अपि शोभना न स्युरगुभा एव ते भवन्तीति । तथोक्तं वराहेण—

“स्वोच्चसुहृत्स्वत्रिकोणनवांशैः स्थानबलं स्वग्रहोपगतैश्च” इति ॥ ३३-३४ ॥

अपने अपने उच्च, त्रिकोण, मित्रगृह, द्रेष्काण, राशि, नवांश, परिजातादि वैशेषिकवर्ग, आरोहवीर्य (भावतुल्य) और अधिकबिन्दु (अष्टवर्गमें ४ से जादे शुभ चिह्न) वाले ग्रह स्थानबली होते हैं । एवं नीच और शत्रुगृहमें रहनेवाले, पापग्रहोंसे युक्त तथा दृष्ट, पापवर्ग, सन्धि तथा लघुबिन्दु (४ से कम शुभचिह्न), पापांशवाले, सूर्यके किरणोंमें व्याप्त (अस्त) और दृष्टि आदि बलसे हीन ग्रह शुभ नहीं होते, अर्थात् ये अशुभ होते हैं । (सु० शा० कार) ॥ ३३-३४ ॥

अथ ग्रहाणां दिग्बलम् ।

विलम्बपातालवधूनभोगा बुधामरेज्यौ भृगुसूनुचन्द्रौ ॥

मन्दो धरासूनुदिवाकरौ चेत् क्रमेण ते दिग्बलशालिनः स्युः ॥ ३५ ॥

इदानीं ग्रहाणां दिग्बलं (भावबलम्) निरूपयति । बुधामरेज्यौ = बुधगुरु । भृगुसूनुचन्द्रौ = शुक्रचन्द्रौ । मन्दः = शनिरैक एव । धरासूनुदिवाकरौ = मङ्गलसूर्यौ चेद्यदि क्रमेण विलम्ब-पाताल-वधू-नभोगाः = प्रथम-चतुर्थ-सप्तम-दशमगता भवेयुस्तदा ते दिग्बल-

शालिनः स्युरिति । यथा-लभे बुधगुरु बलिनौ । चतुर्थे शुक्रचन्द्रौ । सप्तमे शनिः । दशमे भौमसूर्यौ बलिनौ भवतः । तथोक्तं भगवता मिहिरेण—

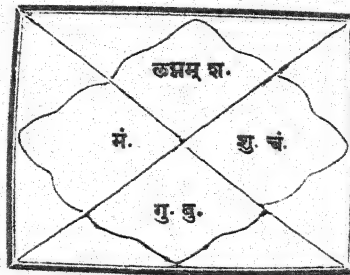
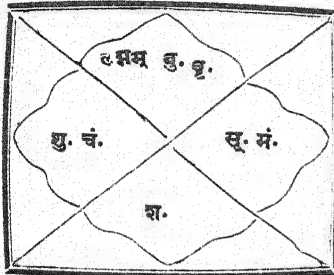
“दिक्षु बुधाङ्गिरसौ रविभौमौ सूर्यसुतः सितशीतकरौ च” इति ।

एतद्वैपरीत्येन तत्सप्तमे ते ग्रहा निर्बला भवन्तीत्यप्यवधेयम् ॥ ३५ ॥

लग्न, चतुर्थ, सप्तम और दशम स्थानमें क्रमसे बुध और गुरु । शुक्र और चन्द्र । शनि । मङ्गल और सूर्य दिग्बलशाली हैं । अर्थात् लग्नमें बुध और बुधस्पति । सुखमें शुक्र और चन्द्र । सप्तममें शनि । दशममें मङ्गल और सूर्य बली हैं ॥ ३५ ॥

दिग्बलचक्रम् ।

दिक्निर्बलचक्रम्

अथ कालबलम् ।

निशीन्दुमन्दावनिजाः परेऽहनि स्वकीयहोरासममासवासराः ।

सितादिपक्षद्वयगाः शुभाशुभा बुधः सदा कालजवीर्यशालिनः ॥ ३६ ॥

इदानीं ग्रहाणां कालबलमुच्यते । इन्दुमन्दावनिजाः = चन्द्रशनिमङ्गलाः, निशि=रात्रौ बलिनो भवन्ति । परे = सूर्य-गुरु-शुक्राः, अहनि = दिने बलिनः । स्वकीयहोरासममासवासराः = स्वकीया या होरा = कालहोरा, स्वीया समा = वर्षम्, स्वीयो यो मासः, स्वीयो यो वासरः तेषु ते ग्रहा बलिनः । होरेशः स्वहोरायाम् । वर्षपतिः स्ववर्षे । मासपतिः स्वमासे । वारेशः स्ववारे बली भवतीत्यर्थः । शुभाशुभाः सितादिपक्षद्वयगाः = शुभाः शुक्लपक्षे, अशुभाः = पापाः कृष्णपक्षे कालजवीर्यशालिनो भवन्ति । बुधः सदा = सर्वस्मिन्नेव काले बली भवन्ति । तथोक्तं ब्राह्मेण बृहज्जातके—

“निशि शशिकुजलौराः सर्वदा ज्ञोऽहि चान्ये, बहुलसितगताः स्युः क्रूरसौम्याः क्रमेण ।

द्यनदिवसहोरामासपैः कालवीर्यम्” इति ॥ ३६ ॥

चन्द्रमा, शनि और मङ्गल रात्रिमें, शेष (सू. वृ. शु.) दिनमें बली हैं । बुध सदा काल बली है । सभी ग्रह अपने २ कालहोरा, अपने २ वर्ष (जिसमें जो वर्षेश हो) अपने २ मास और अपने २ दिनमें बली होते हैं । शुक्लपक्षमें शुभग्रह शुभ और कृष्णपक्ष में पापग्रह शुभ हैं ॥ ३६ ॥

अथ चेष्टाबलम् ।

जैत्रा वक्रसमागमोपगसितज्ञारामरेज्यासिताः,

दिव्याशायनगेन्दुतिग्मकिरणौ चेष्टाबलांशाधिकाः ॥ ३६ ॥

इदानीं ग्रहाणां चेष्टाबलमुच्यते । जैत्राः = जेतारो ग्रहयुद्धे प्राप्तविजयका इत्यर्थः ।

वक्रो विलोभगतिः, समागमश्चन्द्रेण संयोगस्तयोरुपगाः = विलोभगतयश्चन्द्रयुक्ताश्च, सितझारा-
मरेज्यासिताः = शुक्र-बुध-मङ्गल-गुरु-शनयस्तथा दिव्याशायनगेन्दुतिग्मकिरणौ = दिव्य-
म्य (स्वर्गस्य) याऽऽशा (दिक्) सा दिव्याशा, तदयनमुत्तरायनमित्यर्थः । तस्मिन् गतौ
चन्द्रसूर्यौ चैते चेष्टाबलांशाधिका भवन्ति । अत्रेदमुक्तं भवति-सूर्याचन्द्रमसौ सौम्यायने
चेष्टाबलयुक्तौ भवतस्तथा भौमादयः पञ्च ग्रहा जयिनो वक्राश्चन्द्रसंयुक्ता वा भवेयुस्तदा
चेष्टाबलयुक्ताः स्युरिति ॥ ३६ ॥

शुक्र, बुध, मङ्गल, गुरु, और शनि ये ग्रह यदि युद्धमें विजयी हों, या वकी हों, या
चन्द्रमासे युक्त हों तो उनके चेष्टाबल पूर्ण होते हैं । चन्द्रमा और सूर्यके उत्तरायनमें
चेष्टाबल अधिक होते हैं । (सु० शा० कार) ॥ ३६ ॥

अथ ग्रहाणां निसर्गबलम् ।

सौम्यचेपयुता महीसुतमुखाश्चेष्टाबलाढ्याः क्रमान्
नैसर्गस्य बलाधिकाः शनिकुजज्ञाचार्यशुक्रेन्द्रिनाः ॥ ३७ ॥
क्रमेण दृक्स्थाननिसर्गचेष्टादिकालवीर्याणि च षड्बलानि ।
सुधाकरेष्विन्दुशरेन्दुशैलभेदानि तानि प्रवदन्ति सन्तः ॥ ३८ ॥
स्वरूपषष्ठ्यंशविषष्टिकांशा मृगादिवीर्योपगषड्बलाढ्याः ।
क्रमेण तद्योगभवं ग्रहाणां बलं हि पूर्णं त्रिपदं दलं वा ॥ ३९ ॥

इदानीं ग्रहाणां निसर्गबलानि तद्भेदांश्चाह । महीसुतमुखाः = भौमादयः पञ्च ग्रहाः
सौम्यचेपयुताः = उत्तरशरयुताश्चेष्टाबलयुक्ता भवन्ति । ग्रहाणामेकत्र योगे यो ग्रह उत्तरदिक्स्थः
स चेष्टाबलयुक्त इति । तथोक्तं बराहेण—

“उदगयने रविशीतमयूखौ वक्रसमागमगाः परिशेषाः ।

विपुलकरा युधि चोत्तरसंस्थाश्चेष्टितवीर्ययुताः परिकल्प्याः” इति ॥

अथ नैसर्गिकम् । शनिकुजज्ञाचार्यशुक्रेन्द्रिनाः = शनि-मङ्गल-बुध-गुरु-शुक्र-चन्द्र-
सूर्याः क्रमान्नैसर्गस्य बलाधिका भवन्ति । सर्वतोऽरुपवीर्यः शनिः, ततोऽधिकबली भौमस्ततो
बुधस्ततो गुरुस्ततः शुक्रस्ततश्चन्द्रस्ततः सूर्यो बली भवति । तथोक्तं बृहज्जातके—

“श-रु-बु-गु-शु-च-साया दृढितो वीर्यवन्तः” इति ।

अथ बलभेदाः । १ दृक् = दृष्टिबलम् । २ स्थानबलम् । ३ निसर्गबलम् । ४ चेष्टा-
बलम् । ५ दिग्बलम् । ६ कालवीर्यम् । इति क्रमेण प्रत्येकस्य षड्बलानि । तानि-सुधाक-
रेष्विन्दुशरेन्दुशैलभेदानि = एक-पद्मै-क-पद्मै-क-सप्त (१।५।१।५।७) भेदानि भव-
न्तीति सन्तः प्रवदन्ति । तानि यथा—‘दृग्बलमेकविधम् । स्थानबले-उच्चबलं, सप्तवर्ग-
बलं, युगमायुगमबलं, केन्द्रादिबलं, द्रेष्काणबलमिति’ पञ्च भेदाः । निसर्गबलमेकमेव ।
चेष्टाबले-वक्र-समागम-सौम्यायना-यनबलानीति चत्वारो भेदाः । दिग्बलमेकमेव । काल-
बले-‘नतोन्नत-पक्ष-दिनरात्रिभाग-वर्षेश-मासेश-दिनेश-होराशबलानीति’ सप्त भेदा
भवन्ति । (केशवीया दृष्टव्या) ।

अथ योगजं बलमाह । मृगादिवीर्योपगषड्बलाढ्याः = मृगादिवीर्यं = सौम्यायनबल-
मुपगतं = प्राप्तं यस्मिन् षड्बले तेनाढ्याः = युक्ताः स्वरूपषष्ठ्यंशविषष्टिकांशाः । ग्रहाणां
स्वरूपाः = पूर्णाङ्काः, षष्ठ्यंशाः = स्वरूपस्य षष्ठितमभागाः हेन, विषष्टिकांशाः = स्वरूपस्य
षष्ठ्यधिकशतत्रयांशाः इहेन, तदा तद्ग्रहाणां योगभवं-योगजं बलं स्यात् । तत् क्रमेण

पूर्ण, त्रिपदं $\frac{3}{4}$ दलं $\frac{1}{2}$ वा बलं भवतीति । अत्र ग्रहाणां मृगादिबलोपेते षड्बले यस्य ग्रहस्य स्वरूपाः (पूर्णाङ्काः) योज्यन्ते तस्य ग्रहस्य तद्योगबलं पूर्णं भवति । तत्रैव षड्बले षष्ठ्यंशः $\frac{1}{6}$ योज्यन्ते तदा तस्य योगजं त्रिपदं $\frac{3}{4}$ बलं जायते । एवं तत्रैव षड्बले विषष्ट्यंश $\frac{2}{3}$ योजनेन तस्य योगजं बलं दलं $\frac{1}{2}$ भवतीति ज्ञेयम् ॥ ३७-३९ ॥

मङ्गल, बुध, गुरु, शुक्र और शनि ये ग्रह उत्तर क्षर रहनेपर अधिक चेष्टाबल वाले होते हैं । नैसर्गिक बलमें क्रमसे शनि, मङ्गल, बुध, गुरु, शुक्र, चन्द्रमा और सूर्य उत्तरोत्तर बली होते हैं । जैसे शनि < मं० < बुध < बृ० < शु० < चं० < सू० । निसर्गबलमें सबसे निर्बल शनि और बली सूर्य होते हैं ॥

दृष्टि, स्थान, निसर्ग, चेष्टा, दिग् और काल ये छः प्रकार के बल षड्बल कहलाते हैं । इन के क्रमसे १, ५, १, ५, १ और ७ भेद हैं । (संस्कृत टीका देखिये) । इ=१ । स्था=५ । नि=१ । चे=५ । दि=१ । का=७, होते हैं ऐसा विद्वानोंने कहा है ॥

ग्रहोंके षड्बलमें ग्रहोंके स्वरूप (पूर्णाङ्क), षष्ठ्यंश $\frac{1}{6}$ और विषष्ट्यंश $\frac{2}{3}$ के जोड़ने पर ग्रहोंके योगजबल होते हैं । वे क्रमसे पूर्ण=१, त्रिपद= $\frac{3}{4}$ और दल= $\frac{1}{2}$ बल होते हैं । (सु० शा० कार) ॥ ३७-३९ ॥

अथ बलप्रमाणम् ।

अर्धाधिकं षट्कमिनस्य सूरः शुक्रस्य पञ्चाधिकमर्धरूपम् ।

सत्तेन्दुपुत्रस्य बलं षडिन्दोः सौरारयोः सायकरूपसंख्या ॥ ४० ॥

पूर्वश्लोके यदुक्तं स्वरूपषष्ठ्यंशेति तत्र कस्य बले कियद्रूपमित्युच्यते । इसस्य = सूर्यस्य अर्धाधिकं षट्कं = सार्धषट्कम् । सूरः = बृहस्पतेश्च सार्धषट्कम् । शुक्रस्य पञ्चाधिकमर्धरूपम् = सार्धषट्कम् । इन्दुपुत्रस्य = बुधस्य सप्त । इन्दोश्चन्द्रस्य षट् । सौरारयोः = शनिमङ्गलयोः सायकरूपसंख्या = पञ्चरूपप्रमितं बलं वर्तते । षड्बले बलिनां ग्रहाणामेता बलसंख्याः पठिता इति । सर्वार्थचिन्तामणौ तथाऽऽह वेङ्कटेश्वरः—

सार्धानि षट् तीक्ष्णकरो बलीयान् चन्द्रस्य षट् पञ्च वसुन्धराजः ।

सत्तेन्दुसूनोरपि षड् गुरोस्तु सार्धानि पञ्चाथ सितो बलीयान् ॥

मन्दस्तु पञ्चैव च षड्बलानां संयोग एवापरथाऽन्यथा स्युः ।

अथ प्रसङ्गादपरा अपि बलसंख्या योत्यन्ते—

रूपत्रयं बलमुशान्त्यथ पादहीनं २° । ४५' ।

स्थानं, तु दिग्बलमथांघ्रिविहीनरूपम् ००° । ४५' ॥

ऋत्वंशहीनबलमत्र तु चेष्टिताख्य-००° । ५०' ।

मर्शंशहीनयुगमेव तु कालवीर्यम् १° । ५२ १/२' ॥

पूर्णा बला रविशशाङ्कमुतामरेज्या-

श्चाद् ००° । ३०' बलं त्वयनजं हि प्रयत्नविभागे ॥

रसांशहीनं ००° । ५०' दिशि वीर्यमाहुः स्थाने तु पादाधिकयुगमरूपम् २° । १५'

कालं बलं त्र्यंशविहीनयुगम-१° । ४०' मर्द्धं भवेच्छेष्टितरीर्यमेव ००° । ३०' ॥

त्र्यंशोनमेकं ००° । ४०' त्वयनं बलं स्याच्छीतांशुदेवेन्द्रसप्तलपुर्वोः ।

चेष्टाबलं त्र्यंशविहीनमेकं ००° । ४०' साष्टांशरूपं १° । ७ १/२' समये बलं स्यात् ॥

दिश्यैरूपं १° । ३०' बलमायनं च ००° । २०' त्र्यंशं भवेत्स्थानिकमर्धयुगम २° । ३०'

दिनेशपुत्रस्य वसुन्धरायाः सूनोः क्रमाद्वीर्यमुदाहरन्ति ॥ इति ॥

षष्ठबलानयनं केशवीयेन कार्यमिति ॥ ४० ॥

सूर्यका तथा बृहस्पतिका बल ६३, शुक्रका ५३, बुधका ७, चन्द्रमाका ६, शनिका और भौमेका ५ बल है। ये बलबलके पूर्णाङ्क हैं ॥ ४० ॥

अथ ग्रहाणां तात्कालिक-मैत्रीविचारः ।

अन्योन्यतः सोदरलाभमानपातालवित्तव्ययराशिसंस्थाः ॥

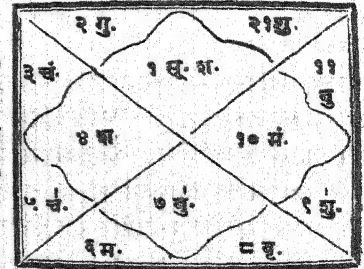
तत्कालमित्राणि खगा भवन्ति तदन्ययाता यदि शत्रवस्ते ॥ ४१ ॥

इदानीं ग्रहणां तत्काले मित्राणि शत्रवश्च निरूप्यन्ते । अन्योन्यतः=परस्परं यस्मात् प्रहाः सोदरलाभमानपातालवित्तव्ययराशिसंस्थाः=तृतीयैकादश-दशम-चतुर्थ-द्वितीय-द्वादश-भावगता भवन्ति ते तत्काले तस्य मित्राणि भवन्ति । सोऽपि तेषां मित्रं भवति । यदि ते खगाः=ग्रहास्तदन्ययाताः=उक्तेभ्योऽन्यत्र (प्रथम-पञ्चम-षष्ठ-सप्तमा-ष्टम-नवमभावे) गताः स्युस्तदा तस्य शत्रवो भवन्ति । सोऽपि तेषां तथा भवति । यथा हि-प्रदर्शितचक्रे सूर्यस्य पूर्वोक्तक्रमेण चन्द्र-बुध-मङ्गल-शनि-गुरु-शुक्रा मित्राणि तेषां सूर्यो मित्रमपि तु सर्व एवान्योन्यं मित्राणि सन्ति । एवमेव (चं-मं-बु-वृ-शु-श') एते सूर्यस्य शत्रवस्तेषामपि सूर्यो रिपुरिति । तयोक्तं वराहेण—

“अन्योन्यस्य धनव्ययायसहजव्यापारबन्धुस्थिता-

स्तत्काले सुहृदः स्वतुल्यभवेऽप्येकेऽरयस्त्वन्यथा” ॥ इति ॥ ४१ ॥

ग्रह जिस स्थानमें हो उससे तृतीय, एकादश, दशम, चतुर्थ, द्वितीय, और द्वादश राशिस्य ग्रह तात्कालिक मित्र होते हैं, और अन्यस्थान (११-५-७-८-९) के शत्रु होते हैं ॥ ४१ ॥

अथ सूर्यादीनां नैसर्गिकाः शत्रुमित्रोदासीनाः ।

मित्राणि भानोः कुजचन्द्रजीवाः शत्रू सितार्की शशिजः समानः ।

चन्द्रस्य मित्रे दिननायकश्चौ समा गुरुदमाजसितासिताः स्युः ॥ ४२ ॥

आरस्य मित्राणि रवीन्दुजीवाश्चान्द्री रिपुः शुक्रशनी समानौ ।

सूर्यासुरेज्यौ सुहृदौ बुधस्य समाः शनीज्यावनिजास्त्वरीन्दुः ॥ ४३ ॥

सूर्यारचन्द्राः सुहृदस्तु सूर्यः शत्रू सितश्चौ रविजः समानः ।

मित्रे शनिश्चौ भृगुन्दनस्येन्द्रिनावरी जीवकुजौ समानौ ॥ ४४ ॥

मन्दस्य सूर्येन्दुकुजाश्च शत्रवः समः सुरेज्यः सुहृदौ सिन्तेदुजौ ॥ ४५ ॥

अत्र नैसर्गिका मित्रसमशत्रवः पठिताः । स्पष्टार्थाश्चैते श्लोकाः ॥ ४२-४४ ॥

सूर्यके-मंगल, चन्द्रमा और बृहस्पति मित्र हैं । शुक्र और शनि शत्रु हैं । बुध सम है । चन्द्रमाके-सूर्य और बुध मित्र हैं, बृहस्पति, मंगल, शुक्र और शनि सम हैं । मंगलके-सूर्य, चन्द्रमा और बृहस्पति मित्र हैं, बुध शत्रु है, शुक्र और शनि सम हैं । बुधके-सूर्य और शुक्र मित्र हैं । शनि, बृहस्पति और मंगल सम हैं । चन्द्रमा शत्रु है । बृहस्पतिके-सूर्य, मङ्गल और चन्द्रमा मित्र हैं । शुक्र और बुध शत्रु हैं । शनि समान है ।

शुक्र-शनि और बुध मित्र हैं। चन्द्र और सूर्य शत्रु हैं। बृहस्पति और मङ्गल सम हैं। शनि-सूर्य, चन्द्रमा और मङ्गल शत्रु हैं। बृहस्पति सम है। शुक्र और बुध मित्र हैं। इसको नैसर्गिक मैत्री कहते हैं ॥ ४२-४३ ॥

अथ ग्रहाणां नैसर्गिकमित्रसमशत्रुबोधकचक्रम् ।

ग्रहाः	शत्रवः	मित्राणि	उदासीनाः
सूर्यस्य	शुक्रः, शनिः	मङ्गलः, चन्द्रः, गुरुः	बुधः
चन्द्रस्य	०	रविः, बुधः	गुरुः, मङ्गलः, शुक्रः, शनिः
मङ्गलस्य	बुधः	रविः, चन्द्रः, गुरुः	शुक्रः, शनिः
बुधस्य	चन्द्रः	सूर्यः, शुक्रः	शनिः, गुरुः, मङ्गलः
गुरोः	शुक्रः, बुधः	सूर्यः, मङ्गलः, चन्द्रः	शनिः
शुक्रस्य	सूर्यः, चन्द्रः	शनिः, बुधः	गुरुः, मङ्गलः
शनेः	सूर्यः, चन्द्रः, मङ्गलः	शुक्रः, बुधः	गुरुः

अथ पञ्चधा-मैत्रीविचारः ।

तत्कालनैसर्गिकतश्च पञ्चधा पुनः प्रकल्प्यास्त्वतिमित्रशत्रवः ॥ ४५ ॥

द्वयोः सुहृत्त्वं त्वतिमित्रता भवेद् द्विधाऽरयस्ते तु सदाऽतिशत्रवः ।

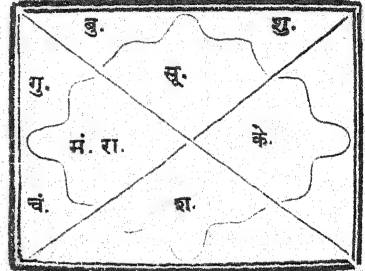
सुहृत्समत्वं सुहृदेव केवलं रिपुः समारिस्त्वरिमित्रता समः ॥ ४६ ॥

इदानीं तात्कालिक नैसर्गिकयोः संमिश्रणात्पञ्चधा मैत्री वर्ण्यते। पुनस्तत्कालनैसर्गिकतश्च= तत्काले "अन्योन्यतः सोदरे"त्यादिना या मैत्री कीर्तिता तथा नैसर्गिकी "मित्राणि मानोरि" त्यादिना या मैत्री वर्णिता ताभ्यां पुनरतिमित्राण्यतिशत्रवश्च प्रकल्प्यास्तदा पञ्चधा अतिमित्र-मित्र-सम-अतिशत्रु-शत्रव इति पञ्चप्रकारा मैत्री भवेत् । अथ तत्कालनैसर्गिकतः पञ्चधा मैत्री कथं जायते तदाह । द्वयोः = तत्कालनैसर्गिकयोः सुहृत्त्वं = मित्रत्वम-तिमित्रता भवेत् । यो ग्रहो यस्य तत्कालमित्रं निसर्गमित्रं च स तस्याधिमित्रं भवति । द्विधाऽरयः = ये तत्काले निसर्गौ च शत्रुत्वमुपगतास्ते सदाऽतिशत्रवौ भवन्ति । सुहृत्स-मत्वं = एकत्र मित्रमन्यत्र समस्तदा केवलं सुहृदेव=मित्रमेव । समारिस्तु=एकत्र समोऽन्य-त्रारिस्तदा तु रिपुः=शत्रुः । अरिमित्रता=एकत्रारिरन्यत्र मित्रं तदा समो भवतीति स्पष्टार्थं चक्रं विलोक्यम् ॥ ४५-४६ ॥

॥ पञ्चधामैत्रीचक्रम् ॥

नैसर्गिकः	तात्कालिकाः		
	मित्राणि	समाः	शत्रवः
मित्राणि	अतिमित्रम्	मित्रम्	समाः
समाः	मित्रम्	०	शत्रुः
शत्रवः	समः	शत्रुः	अधिशत्रुः

तात्कालिक मैत्री और नैसर्गिक (स्वाभाविक) मैत्रीसे अतिमित्र और अतिशत्रु बढ़ कर पांच प्रकारकी मैत्री होती है। तात्कालिक और नैसर्गिक दोनों जगह मित्र होनेसे वे अतिमित्र होते हैं। दोनों जगह शत्रुता होनेसे अतिशत्रु ग्रह होते हैं। एकमें मित्र दूसरे में सम होनेसे सिर्फ मित्र होते हैं। एकमें सम, और दूसरेमें शत्रु होनेसे केवल शत्रु। एवं एकमें शत्रु और दूसरेमें मित्र होनेसे सम होते हैं। जैसे-इस चक्रमें सूर्यसे तीसरे और चौथेमें, गुरु और मङ्गल सूर्यके तात्कालिक मित्र हैं, तथा नैसर्गिकमें भी मित्र हैं, इसलिये ये दोनों अतिमित्र हुवे। शुक्र १२ वें होनेसे तत्कालमें मित्र है, तथा निसर्गमें शत्रु है, इसलिये सूर्यका शुक्र सम हुआ। शनि ७ वें होनेसे तत्कालमें शत्रु तथा निसर्गमें भी शत्रु है, इसलिये सूर्यका शनि अतिशत्रु हुआ।

बुध २ रे होनेसे तत्कालमें मित्र, एवं नैसर्गिक सम है, इसलिये यह मित्र हुआ। इसी प्रकार अन्यत्र भी जानना चाहिये। (सु० शा० कार) ॥ ४५-४६ ॥

अथ ग्रहाणां स्थिरत्वादिनिरूपणम् ।

रविः स्थिरः शीतकरश्चरः स्यादुग्रः कुजश्चन्द्रसुतस्तु मिश्रः ।

शुक्रः सुरेज्यो भृगुजो लघुश्च शनिः सुतीक्ष्णः कथितो मुनीन्द्रैः ॥ ४७ ॥

क्रमाच्चरागद्विशरीरभानामुपान्त्यधर्मस्मरगास्तदीशाः ।

खरेशमान्दिस्थितराशिनाथा ह्यतीव बाधाकरखेचराः स्युः ॥ ४८ ॥

इदानीं ग्रहाणां स्वभावा वर्ण्यन्ते । रविः स्थिरः = स्थिरमतिः । शीतकरश्चन्द्रश्चरश्च-
लधीः । कुज उग्रः = क्रूरस्वभावः स्यादिति । चन्द्रसुतः = बुधः मिश्रः = विविधस्वभावः ।
सुरेज्यः = गुरुशुक्रः = शीतलमतिः । भृगुजः = शुक्रो लघुर्मन्दप्रकृतिः । शनिः सुतीक्ष्णः =
सूक्ष्मस्वभावो मुनीन्द्रैः कथितः ।

अथ भावानां बाधकग्रहा उच्यन्ते । चरागद्विशरीरभानां=चरस्थिरद्विस्वभावराशीनां
(पूर्वोक्तां) क्रमात् उपान्त्यधर्मस्मरगाः = एकादश-नवम-सप्तमस्थानानामधिपाः यदि खरेशमान्दिस्थितराशिनाथाः
स्युस्तदा ते तत्तद्भाषस्यातीव बाधाकरखेचराः स्युः । अत्रेदं विचिन्त्यम् । यस्य भावस्य
विचारः क्रियते स यदि चरराशिस्तदा तस्मादेकादशगतो वा तदीशो ग्रहो यदि खरेशमा-
न्दिस्थितराशिनाथः स्यात्तदा तद्भावस्य स ग्रहो बाधको भवति । यदि विचारणीयो राशिः
स्थिरस्तदा तस्मान्नवमगतो वा नवमेशः, एवं यदि विचारणीयभावो द्विस्वभावस्तदा तस्मा-
त्सप्तमगतः सप्तमेशो वा ग्रहो यदि खरेशमान्दिस्थितराशिनाथः स्यात्तदा असौ ग्रहो विचा-

रणीयभावस्यातीव बाधको भवतीति । अत्र खरो वक्ष्यमाणः 'विलग्नजन्मद्रेष्काणाद्यस्तु द्वाविंशतिः खरः' तदीशः, मान्दिः = गुलिको वा यत्र तिष्ठति तद्राशिपतिरिति खरेशमान्दि-स्थितराशिनाथ इत्यनेनावगन्तव्यः । बाधकग्रहदशायां तत्तद्भावस्य हानिरिति वाच्यम् । अत्रान्येऽपि बाधकग्रहा उक्ताः-सर्वार्थचिन्तामणौ—

“तत्तद्भावाद्ग्रहो वा खरेशो द्रेष्काणानां चापि नाथोऽर्कपुत्रः ।

मान्दीशो वा तच्चवांशाधिपो वा तेषां मध्ये यो ग्रहः क्रूरभावः ॥

तत्तद्भावशेषस्याधिशत्रुग्रहो वा यो वा खेटो विन्दुशून्यर्क्षयुक्तः ।

तत्तत्पाके मूर्तिभावादिकानां नाशं ब्रूयाद् दैववित्प्राशिक्षश्च” इति ॥ ४७-४८ ॥

सूर्य स्थिरबुद्धिः, चन्द्रमा चञ्चलः, मङ्गल क्रूरमतिः, बुध मिश्रस्वभावः, गुरु कोमलमतिः, शुक लघुबुद्धिः और शनि तीव्रण प्रकृति है, ऐसा पण्डितों ने कहा है ।

चर, स्थिर और द्विस्वभाव राशिसे क्रमसे ११, ९, ७ हस्त स्थानों में रहने वाले ग्रह या उनके स्वामी यदि खरेश या गुलिकस्थित राशिका स्वामी हों तो वे उन भावोंके बाधक होते हैं । (सु० शा० कार) ॥ ४७-४८ ॥

अथ सूर्यादिभ्यः फलविशेषचिन्ता ।

सूर्यादात्मपितृप्रभावनिरुजाशक्तिश्रियश्चिन्तयेत्

चेतोबुद्धिन्पप्रसादजननीसम्पत्करश्चन्द्रमाः ॥

सत्त्वं रोगगुणानुजावनिमुतज्ञातीर्धरासूनुना

विद्याबन्धुविवेकमातुलसुहृत्त्वकर्मकृद्बोधनः ॥ ४९ ॥

प्रज्ञानित्यशरीरपुष्टितनयज्ञानानि वागीश्वरात्

पत्नीवाहनभूषणानि मदनव्यापारसौख्यं भृगोः ॥

आयुर्जीवनमृत्युकारणविपत्सम्पत्प्रदाता शनिः

सर्पेणैव पितामहं तु शिखिना मातामहं चिन्तयेत् ॥ ५० ॥

इदानीं कस्माद्ब्रह्मात्मिक विचारणीयमित्युच्यते । आत्मनः = स्वशरीरस्य, पितुर्जनकस्य, प्रभावः = पराक्रमस्तस्य, नैरुज्यं = आरोग्यं तस्य, आशक्तिर्वस्त्वविच्छेदस्तस्य, श्रियः = सम्पदस्तां सूर्याद्विचारः कर्तव्यः । चेतः = मनः, बुद्धिः = क्षमता (व्यावहारिकं ज्ञानमिति) नृपाणां प्रसादः = प्रसन्नता, जननी = माता, सम्पदैर्धर्म्यमित्येतेषां करः = कर्ता चन्द्रमाः । एषां विचारश्चन्द्रतः कर्तव्यः । सत्त्वं = शौर्ध्यम्, रोगः, गुणाः, अजुजाः=आतरो भगिन्यश्च, अवनिः = भूः, सुताः = पुत्राः पुंन्यश्च, ज्ञातयो दायदा एतान्धरासूनुना = मङ्गलेन चिन्तयेत् । विद्यायाः, बन्धूनां, विवेकस्य, मातुलः = जननीसहोदरस्तस्य, सुहृदो मित्राणि तेषाम्, त्वचः, कर्म = कर्तव्यं तस्य चैतेषां कृतकर्ता बोधनः = बुधो भवति । एषां विचारो बुधात् कर्तव्यः । प्रज्ञा = बुद्धिः, नित्यशरीरपुष्टिः = स्वास्थ्यम्, तनयाः = आत्मजाः, ज्ञानान्यध्यात्मकानि तानि वागीशात् = बृहस्पतेश्चिन्तयेत् । पत्नी = स्त्री, वाहनानि=गजाश्वादयः, भूषणान्यलङ्करणानि, मदनः = कामः, व्यापारः=वाणिज्यं, सौख्यञ्चैतानि भृगोः=शुक्राचिन्तनीयानि । आयुः, जीवनम् (जीविका), मृत्युकारणम्, विपत् (दुःखम्), सम्पत् (सुखम्) एतेषां प्रदाता शनिः । शनैरेषां विचारः कर्तव्यः । पितामहः=पितुः पिता तं सर्पेण = राहुणा चिन्तयेदर्थपितामहस्य विचारो राहुणा सहापेक्ष्यते । मातामहः=मातुर्जनकं शिखिना=केतुना चिन्तयेत् । केतोः सकाशान्मातामहस्य विचारो विधेय इति ।

निर्दिष्टानां भावानामुक्तग्रहाः कारकत्वेन गृह्यन्तेऽतस्तेषां शुभाशुभबलाद्भावानामपि शुभाशुभं वाच्यमिति फलितम् ॥ ४९-५० ॥

- (१) सूर्यसे-पिता, आत्मा, प्रताप, आरोग्यता, आशक्ति और छद्मी का विचार करे ।
  - (२) चन्द्रमासे-मन, बुद्धि, राजाकी प्रसन्नता, माता और धनका विचार करे ।
  - (३) मङ्गलसे-पराक्रम, रोग, गुण, भाई, भूमि, शत्रु और जातिका विचार करे ।
  - (४) बुधसे-विद्या, बन्धु, विवेक, मामा, मित्र और वचनका विचार करे ।
  - (५) बृहस्पतिसे-बुद्धि, शरीरपुष्टि, पुत्र और ज्ञानका विचार करे ।
  - (६) शुक्रसे-स्त्री, वाहन, भूषण, कामदेव, व्यापार, और सुखका विचार करे ।
  - (७) शनिसे-आयु, जीवन, मृत्युकारण, विपत् और सम्पत्का विचार करे ।
- राहुसे-पितामह (पिताका पिता), केतुसे-मातामह-(नाना) का विचार करे॥४९-५०॥

अथ ग्रहाणां भावकारकत्वम् ।

द्युमणिरभरमन्त्री भूसुतः सोमसौम्यौ गुरुरिनतनयारौ भार्गवो भानुपुत्रः ॥
दिनकरदिविजेज्यौ जीवभानुश्चमन्दाः सुरगुरुरिनसूनुः कारकाः स्युर्विलम्नात् ॥५१॥

इदानीं लग्नादिद्वादशभावानां कारकग्रहा उच्यन्ते । विलग्नानाद्वादशभावानां क्रमशः
सूर्यः । गुरुः । कुजः । चन्द्रो बुधश्च । गुरुः । शनिः कुजश्च । शुक्रः । शनिः । सूर्यो
गुरुश्च । गुरुः सूर्यो बुधः शनिश्च । गुरुः । शनिः एते कारकाः स्युः । लग्नादीनां विचारस्त-
त्कारकग्रहाद्भवति । अत्र पराशरेणैकैकभावस्यैकैको ग्रहः कारकोऽभिहितस्तथा तद्वचनम्-
“सूर्यो गुरुः कुजः सोमो गुरुर्भौमो भृगुः शनिः ।

गुरुश्चन्द्रसुतो जीवो मन्दश्च भावकारकाः” इति ॥ ५१ ॥

द्वादश भावके कारक ये हैं-सूर्य लग्नका, बृहस्पति धन-भावका, मङ्गल सहजका,
चन्द्र और बुध सुखका, बृहस्पति पुत्रका, शनि और मङ्गल शत्रुका, शुक्र जायाका, शनि
मृत्युका, सूर्य और बृहस्पति धर्मका, बृहस्पति-सूर्य बुध और शनि कर्मका, बृहस्पति लाभका
और शनि व्ययका कारक हैं ॥ ५१ ॥

भावानां कारकज्ञानचक्रम् ।

भावाः	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२
कारकाः	सू.	बु.	मं.	चं. बु.	बृ.	श.	मं.	शु.	श.	सू. बु.	सू. बु. बु. श.	बृ. श.

- (१) पितृप्रतापारोग्याणां मनःशुद्धेः विचारणा ।
बलानुमानतो बुद्धेः कार्या वर्यैर्दिवाकरात् ॥ १ ॥
- (२) धवलचामरकीर्तिदयामनःसुखकलाजननीमनसामपि ।
विधुबलाबलयोगविमर्शतः कृतिकलानिपुणः सुखमादिशेत् ॥ २ ॥
- (३) पराप्रदादाहवसाहसानि सेनाधिपत्यं प्रभुताग्रहत्वम् ।
पराक्रमत्वं करवालकुन्तप्रहारविख्यातिमहीं महीजात् ॥ ३ ॥
- (४) विनयबान्धवमातुलसन्ततिप्रवरकाव्यपटुत्वमलं बुधात् ।
गणितवेदविनोदकलादिकं प्रवरबोधमनःशुचिमादिशेत् ॥ ४ ॥
- (५) वचनपटुत्वतुरङ्गमसौख्यं तन्त्रविचारनृपालविनोदम् ।
सन्ततिसौख्यमलं निगमार्थज्ञानसुताङ्गबलं गुरुतश्च ॥ ५ ॥
- (६) सङ्गीतसाहित्यकलाकलापप्रह्लादकान्तारतिगीतवाद्यम् ।
कलप्रसौन्दर्यविनोदविद्याबलानि वीर्याणि कवेः सकाशात् ॥ ६ ॥
- (७) लोभमोहनिषयानिलपीडा दुर्गातिवपर्ववधनशक्तिः ।
मन्दतो निधनयोगविचारो जीवनं च खलु जीवनवृत्तिः ॥ ७ ॥

अथ ग्रहाणां स्थानविशेषे शुभाशुभप्रदता ।

कामावनीनन्दनराशिधाताः सितेन्दुपुत्रामरवन्द्यमानाः ।

अरिष्टदास्तेऽखिलजातकेषु सदाऽष्टमस्थः शनिरिष्टदः स्यात् ॥ ५२ ॥

इदानीं स्थानपरत्वेन केचिदरिष्टदा ग्रहा उच्यन्ते । सितेन्दुपुत्रामरवन्द्यमानाः = शुक्र-
बुध-बृहस्पतयः कामावनीनन्दनराशिधाताः = सप्तम-चतुर्थ-पञ्चमभावेषु स्थिता भवन्ति
चेत्तदा ते अखिलजातकेषु = सकलेषु जातकेषु अरिष्टदाः कथिताः । अत्र शुक्रः सप्तमस्थो
बुधश्चतुर्थस्थो बृहस्पतिः पञ्चमस्थोऽरिष्टदो भवतीति बोद्धव्यम् । शनिरष्टमस्थः सदेष्टदः
स्यात् । अष्टमभावास्थितः शनिः शुभकरो भवति ।

एतद्विषये मन्त्रेश्वरः फलदीपिकायां स्वमतमुपन्यस्तवांस्तद्यथा —

धर्मे सूर्यः शीतगुर्वन्धुभावे शौर्ये भौमः पञ्चमे देवमन्त्री ।

कामे शुक्रश्चाष्टमे भावपुत्रः कुर्यात्तस्य क्लेशमित्याहुरन्ये ॥ इति ॥

Notes—कामावनीनन्दनराशिगतानां शुक्रबुधगुरुणां भावजं फलं शुभं तथाष्टमस्थस्य
शनेर्भावफलमशुभमेव भवतीत्यपि विन्त्यम् ॥ ५२ ॥

शुक्र, बुध और बृहस्पति क्रमसे सातवें, चौथे और पांचवें भावमें प्राप्त हों तो प्रत्येक
जातक में अरिष्टकारक होते हैं । शनि अष्टम भावमें होने पर सर्वदा मनोरथ पूरा करता है ॥

अथ सूर्यादीनां स्वरूपाणि ।

प्रतापशाली चतुरस्रदेहः श्यामारुणाङ्गो मधुपिङ्गलाक्षः ।

पित्तात्मकः स्वल्पकचाभिरामो दिवाकरः सत्त्वगुणप्रधानः ॥ ५३ ॥

सञ्चारशीलो मृदुवाग्विवेकी शुभेक्षणश्चातुरस्थिराङ्गः ॥

सदैव धीमांस्तनुवृत्तकायः कफानिलात्मा च सुधाकरः स्यात् ॥ ५४ ॥

क्रूरेक्षणस्तरुणमूर्तिरुदारशीलः पित्तात्मकः सुचपलः कृशमध्यदेशः ।

सरत्कमौरुचिरावयवः प्रतापी कामी तमोगुणरतस्तु धराकुमारः ॥ ५५ ॥

दूर्वादलद्युतितनुः स्फुटवाक् कृशाङ्गः स्वामी रजोगुणवतामतिहास्यलोलः ।

हानिप्रियो विपुलपित्तकफानिलात्मा सद्यः प्रतापविभवः शशिजश्च विद्वान् ॥ ५६ ॥

बृहदुदारशरीरः पीतवर्णः कफात्मा सकलगुणसमेतः सर्वशास्त्राधिकारी ।

कपिलरुचिकचाक्षः सात्त्विकोऽतीव धीमान्, अलघुनृपतिचिह्नः श्रीधरो देवमन्त्री ॥

असितकुटिलकेशः श्यामसौन्दर्यशाली समततरुचिराङ्गः सौम्यदृक् कामशीलः ।

अतिपवनकफात्मा राजसः श्रीनिधानः सुखबलसुगुणानामाकरश्चासुरेज्यः ॥ ५८ ॥

काठिन्यरोभावयवः कृशात्मा दूर्वासिताङ्गः कफमारुतात्मा ।

पीनद्विजश्चारुपिशङ्गदृष्टिः सौरिस्तमो बुद्धिरतोऽलसः स्यात् ॥ ५९ ॥

इदानीं ग्रहाणां स्वरूपाभ्युच्यन्ते । सूर्यः—चतुरस्रदेहः=चतुष्कोणशरीरो यावद्दीर्घस्ताव-
देव विस्तर इति । अन्यत्स्पष्टम् ।

चन्द्रः—सञ्चारशीलः = चञ्चलः, तनुवृत्तकायः=लघुगोलाकारशरीरः । अन्यत्स्पष्टम् ।

कुजः—क्रूरेक्षणः = पापदृक्, तरुणमूर्तिर्युवाशरीरः । अन्यत्स्पष्टम् ।

बुधः—दूर्वादलद्युतितनुः = दूर्वादलसदृशहरितवर्णशरीरः । हानिप्रियः=हानिरेव प्रिया
यस्य सः = नष्टप्रियः । अन्यत्स्पष्टम् ।

गुरुः—बृहदुदारशरीरः = बृहद्दीर्घसुदंशरीरं च यस्य तथा । कपिलरुचिकचाक्षः =
कपिला रुचिः, कपिलाः कचाः=केशाः, कपिले अक्षिणी=नेत्रे च यस्य तथा । ईषतिपङ्कलका-
न्तिवेशचक्षुष्मान् । अलघुनृपतिचिह्नः = महाराजलक्षणयुक्तः । अन्यत्स्पष्टम् ।

शुक्रः—समततश्चिराद्भूतः = समततं = तुल्यदैर्घ्यविस्तारं, रुचिरं=मनोज्ञञ्चाङ्गं यस्येति । अन्यत्स्पष्टम् ।

शनिः—काठिन्यरोमावयवः = कठिनलोमवान् कठिनावयववांश्च । पीनद्विजः = स्थूल-
दन्तः । अन्यत्सुगमम् ।

तमः=राहुः—बुद्धिरतः = बुद्धिशैलोऽलसः = दीर्घसूत्री चेति ।

प्रयोजनञ्च—जन्मनि बलीयान् ग्रह आत्मानुरूपं जातकं करोति ॥ ५३-५९ ॥

सूर्यः—प्रतापशाली, चतुरस्त्र, श्यामयुक्तलाल अङ्गवाला, मधुके सदृश पीले नेत्रवाला, पित्तप्रकृति, थोड़े बालसे सुन्दर और सत्त्वगुण-प्रधान है ॥ ५३ ॥

चन्द्रमा—संचारशील, मृदुवाणीवाला, विवेकी, शुभदृष्टिवाला, रमणीयस्थिर अङ्गवाला, सदा बुद्धिमान्, गोलशरीरवाला, कफ और वात प्रकृतिवाला है ॥ ५४ ॥

मङ्गल—पापदृष्टि, युवाशरीर, उदारशील, पित्त प्रकृतिवाला, चञ्चल, पतली कमर, लालसे युक्त गौर रुचिर अङ्ग, प्रतापी, कामी और तमो गुणी है ॥ ५५ ॥

बुध—दूबके सदृश हरितवर्ण शरीरवाला, स्पष्ट वक्ता, पतला शरीर, रजो गुणवाले का स्वामी, हास्यमें अत्यन्त प्रिय, हानिके प्रिय, सुन्दरशरीर, पित्त-कफ और वातप्रकृतिवाला, सद्यः प्रताप विभवशाली और विद्वान् है ॥ ५६ ॥

बृहस्पति—लम्बा पेट और शरीरवाला, पीतवर्ण, कफप्रकृतिवाला, समस्त गुणोंसे युक्त, सब शास्त्रके अधिकारी, कपिल रङ्गके बाल तथा नेत्रवाला, सात्विक, अत्यन्त बुद्धिमान्, बड़े राजचिह्नोंसे सम्पन्न, और लक्ष्मीको धारण करनेवाला है ॥ ५७ ॥

शुक्र—काले और टेढ़े बालवाला, श्यामवर्ण, सुन्दरतायुक्त, समरुचिर अङ्गवाला, शुभ-
दृष्टि, कामी, विशेष वात-कफ प्रकृतिवाला, राजसस्वभाव, लक्ष्मीका स्थान, सुख, बलों और गुणों का समूह है ॥ ५८ ॥

कठिन रोमावलीवाला, कृशाङ्ग, दूबके सदृश श्यामवर्ण, कफ और वात प्रकृतिवाला, मोटे दांत, सुन्दर पीले आँखवाला, तामस बुद्धि और आलसी है ॥ ५९ ॥

इतरयोगे ग्रहाणां वृद्धिमत्ता ।

अर्केण मन्दः, शनिना महीसुतः, कुजेन जीवो गुरुणा निशाकरः ॥

सोमेन शुक्रोऽसुरमन्त्रिणा बुधो बुधेन चन्द्रः खलु वर्द्धते सदा ॥ ६० ॥

इदानीं ग्रहाणां द्वययोगे वृद्धिमत्तोच्यन्ते । अर्केण = सूर्येण सह मन्दः = शनिः सदा वर्द्धते । सूर्यशन्योगे शनेरस्तदोषो न भवति किन्तु तदानीं शनिर्बलीयान् भवति । एवं शनिना सह महीसुतः = मङ्गलो वर्द्धते । शेषं स्पष्टमिति ॥ ६० ॥

सूर्यसे शनि, शनिसे मंगल, मङ्गलसे बृहस्पति, बृहस्पतिसे, चन्द्रमा, चन्द्रमासे शुक्र, शुक्रसे बुध, बुधसे चन्द्रमा सदा बढ़ते हैं । अर्थात् सूर्यके साथ शनिका बल बढ़ता है । शनि के साथ मङ्गलका बल बढ़ता है । एवं मङ्गलके साथ गुरुका, गुरुके द्वारा चन्द्रमाका, चन्द्रमा के द्वारा शुक्रका शुक्रके द्वारा बुधका और बुधके द्वारा चन्द्रमाका बल बढ़ता है ॥ ६० ॥

अथ ग्रहाणां स्थानबलविशेषः ।

स्वोच्चस्वकीयभवनस्वहृगाणहोरावारांशकोदगयनेषु दिनस्य मध्ये ।

राशिप्रवेशसमये सुहृदंशकादौ मेघूरणे दिनमणिर्बलवानजस्त्रम् ॥ ६१ ॥

चन्द्रः कर्किणि गोपतौ निजदिनद्रेकाणहोरांशके

राश्यन्ते शुभवीक्षणो निशि सुखे याम्यायने वीर्यवान् ॥

इन्दुः सर्वकलाधरो यदि बली सर्वत्र सन्धि दिना

सर्वव्योमचरेक्षितस्तु कुरुते भूपालयोगं नृणाम् ॥ ६२ ॥

आरः स्ववारनवभागदृगाणवर्गे मीनालिकुम्भमृगतुम्बुरुयामिनीषु ।
वक्रे च याम्यदिशि राशिसुखे बलाढ्यो मीने कुलीरभवने च सुखं ददाति ॥६३॥
कन्यानृगुम्भभवने निजवारवर्गे चापे विना रविमहर्निशमिन्दुसूनुः ।
सौम्यायने च बलवानपि राशिमध्ये लगने सदा यदि यशोबलवृद्धिदः स्यात् ॥६४॥
मीनालिचापकटके निजवर्गवारे मध्यन्दिनोदगयने यदि राशिमध्ये ।
कुम्भे च नीचभवनेऽपि बली सुरेज्यो लगने सुखे च दशमे बहुवित्तदः स्यात् ॥६५॥
स्वोच्चस्ववर्गदिवसे यदि राशिमध्ये शत्रुन्यायानुजगृहे हिबुकेऽपराहे ।
युद्धे च शीतकरसङ्गमवक्रचारे शुक्रोऽरुणस्य पुरतो यदि शोभनः स्यात् ॥ ६६ ॥
मन्दस्तुलामकरकुम्भगृहे कलत्रे याम्यायने निजदृगाणदिने दशायाम् ।
अन्ते गृहस्य समरे यदि कृष्णपक्षे वक्रः समस्तभवनेषु बलाधिकः स्यात् ॥ ६७ ॥
मेघालिकुम्भतरुणीवृषकर्कटेषु मेषूरणे च बलवानुरगाधिपः स्यात् ॥
कन्यावसानवृषचापधरे निशायामुत्पातकेतुजनने च शिखी बली स्यात् ॥ ६८ ॥
प्रोक्तप्रकारप्रबलान्विता ये मूलं गतास्ते विबला भवन्ति ।
भावेषु योगेषु दशाफलेषु न सम्यगुक्तानि फलानि सन्ति ॥ ६९ ॥

इदानीं ग्रहाणां स्थानविशेषेण प्रवक्ष्यमुच्यते—

सूर्यः—स्वकीयोत्तरे (११०°), स्वराशौ (रू) स्वदृगाग्रे, स्वहोरायाम्, स्ववारे, स्ववर्गशौ, उत्तरायणे मध्यन्दिने, राश्यादौ, मित्रस्य नवमांशे, लग्नादशमं च बलवान्भवति ।

चन्द्रः—कर्कराशौ (स्वगृहे), वृषे (उत्तरे), स्वदिने (सोमे), स्वदृगाग्रे, स्वहोरायाम्, स्वनवांशे, राश्यन्ते (नवमनवांशे) शुभग्रहावलोकिते, रात्रौ, लग्नाच्चतुर्थे भावे, दक्षिणायने (कर्कादिराशिषट्के) वीर्यवान् = प्रबलो भवति । अथ यदत्र राश्यन्त इत्युक्तं तत्कर्कवृश्चिकमोनान्तं विहायैव । तदुच्यते—सन्धि विनाः कटकालिमीनभान्तं (अ. १ श्लोक २२) विना सर्वकलाधरः=पूर्णबिम्बः सर्वत्र बली भवति । अयमिन्दुरचन्द्रो यदि सर्वव्योमचरोक्षितः = अखिलग्रहावलोकितो भवति तदा नृणां = जनिमतां भूपालयोगं कुरुते । पूर्णबलचन्द्रः सकलग्रहनिरीक्षमाणो राजयोगं करोतीत्यर्थः ।

आरः=मङ्गलः—स्ववारे (भौमे), नवमांशे, स्वदृगाग्रे, स्ववर्गे, मीन-वृश्चिक-कुम्भ-मकर-मेष-राशिषु गतो रात्रिषु, वक्रे, दक्षिणदिशि, राश्यादौ च बलाढ्यो भवति । तथा लग्नादशमे भावे कर्कराशौ सत्यपि तत्र वर्त्तमानो जातकस्य सुखं ददाति । दशमे नीचराशावपि शुभद इत्यर्थः । तथोक्तं—“दशमेऽङ्गारको यस्य स जातः कुलदीपकः” इति ।

इन्दुसूनुः=बुधः—कन्यामिथुनराशयोः (स्वगृहद्वये), निजदिने (बुधे), स्ववर्गे, धनुराशौ, रवि विना (रविवारे बुधो निर्बल इत्यर्थः) ग्रहर्निशं = सर्वस्मिन्काले, सौम्यायने (मकरादिराशिषट्के) बलवान् भवति । तथा यदि लगने जन्मकाले प्ररने वा राशिमध्ये (पञ्चमनवांशगतो भवति) तदा सदा यशो बलवृद्धिदो भवति ।

सुरेज्यः=बृहस्पतिः—मीनवृश्चिकधनुःकर्कराशौ, स्ववर्गे, स्ववारे (गुरुवारे), मध्यन्दिने, उत्तरायणे, राशिमध्ये (पञ्चमनवांशे) कुम्भराशौ च बली भवति । तथा लगने, सुखे, दशमे च नीचभवनेऽपि=मकरराशौ सत्यपि बहुवित्तदः स्यात् । अर्थात् लगने, चतुर्थे, दशमे च नीचस्थोऽपि गुरुः शुभ एव । श्रूयते च —

“किं कुर्वन्ति ग्रहास्सर्वे यस्य केन्द्रे बृहस्पतिः” इति ।

शुक्रः—स्वोच्चे (मीने), स्ववर्गे, स्ववारे (शुक्रदिने), राशिमध्ये, लग्नात् ६।१२।
३।४ भावेषु, अपराह्णे = दिनस्य तृतीयत्र्यंशे, तथा ग्रहयुद्धे, चन्द्रसंयुक्ते, वक्रगतौ च सूर्य-
स्याप्रतो विद्यमानो यदि भवेत्तदा शोभनः स्यात् ।

मन्दः=शनिः—तुला-(स्वोच्च-) मकर-कुम्भ (स्वग्रह-) राशिषु, लग्नात्
सप्तमे भावे (स्वदिशि), याम्यायने (कर्कादिषट्के), स्वदृक्काणे, स्वदिने (शनिवारे)
स्वदशायाम्, समरे = ग्रहयुद्धे राशयन्ते, तथा यदि कृष्णपक्षे वक्रो भवेत्तदा समस्तभवने-
षु = सकलराशिषु बलाधिकः स्यात् ।

उरगाधिपः = राहुः—मेष-वृश्चिक-कुम्भ-कन्या-वृष-कर्क-राशिषु, लग्नाद्दशमे भावे
च बलवान् भवति ।

शिखी=केतुः—कन्या-मीन वृष-धनूराशिषु, रात्रौ, उत्पातकेतुजनने च बली
स्यात् । उत्पातरे त्वोर्लक्षणमुक्तं ब्राह्मेण—

“यः प्रकृतिविपर्ययः प्रायः संचेषतः स उत्पातः

क्षितिगगनदिव्यजातो यथोत्तरं गुरुतरो भवति” । उत्पातः ।

“पौर्णिमास्यां तु यदृशं तस्मात्पञ्चदशो रविः । रवेर्द्वादशगः केतुः” इति केतुः ।

अथोक्तेषु ग्रहाणां बलेषु वैशिष्ट्यमाह—ये ग्रहाः प्रोक्तप्रकारप्रबलान्विताः = कथितप्रका-
रबलयुक्तास्ते यदि मूलं गताः = भावानामादिगताः स्युस्तदा ते ग्रहा विबलाः = बलहीना
भवन्ति । भावादौ स्थिता ग्रहा विबला भवन्ति, तत्र तत्तद्व्यतिरिक्तं निरंशत्वादित्यर्थः ।

अतस्तेषां ग्रहाणां भावेषु योगेषु दशाफलेषु चोक्तानि फलानि सम्यक् न सन्तीति वाच्यम् ॥

सूर्य—अपने उच्च राशि, द्रेष्काण, होरा, रविवार, नवांशमें, उत्तरायणमें, दोपह् दिनमें,
राशिके आदिमें, मित्रके नवांशादिमें और लग्ने १० वें भावमें हमेशा बलवान् होता है ॥ ६१ ॥

चन्द्रमा—कर्क राशिमें, वृष राशिमें, अपने दिन-द्रेष्काण-होरा-नवांशमें, राशिके
अन्तमें शुभ ग्रहोंसे देखे जानेपर, रात्रिमें, चौथे भावमें, दक्षिणायनमें, बली होता है ।
ऋतुसन्धिको छोड़ कर हर जगह पूर्ण-बिम्ब और बली चन्द्रमा यदि प्रत्येक ग्रहोंसे देखा
जाता हो तो वह चन्द्रमा मनुष्यों का राजयोग करता है । अर्थात् इस योग में जन्म लेने
वाला राजा होता है ॥ ६२ ॥

मङ्गल—अपने वारमें, नवमांसमें द्रेष्काण-वर्गमें, मीन-वृश्चिक-कुम्भ-मकर और मेष
राशिकी रात्रिमें, वक्रतापर, दक्षिण दिशामें राशिके आदिमें बली है और दशम भावमें कर्क
में रहने पर भी सुख देता है ॥ ६३ ॥

बुध—कन्या और मिथुन राशिमें, अपने दिनमें, अपने वर्गमें, धनु राशिमें, रविवारके
अतिरिक्त दिनरात (सर्वदा) और उत्तरायणमें, बली होता है । यदि राशिके मध्यका
होकर लग्ने प्राप्त हो तो सदा यश और बलकी वृद्धि करता है ॥ ६४ ॥

बृहस्पति—मीन-वृश्चिक-धन और कर्क राशिमें प्राप्त होने पर, अपने वर्ग और वारमें,
मध्य दिनमें, उत्तरायणमें, राशिके मध्यमें, कुम्भमें, बली होता है । नीचमें भी यदि लग्ने,
चतुर्थ और दशम भावमें प्राप्त हो तो बहुत धन देता है ॥ ६५ ॥

शुक्र—उच्चराशि (मीन), अपने वर्ग तथा वारमें, राशिके मध्यमें, षष्ठ-द्वादश-तृतीय
और चतुर्थ स्थानमें अपराह्णमें, युद्धके समय, चन्द्रमाके साथ रहने पर और वक्री होनेपर
यदि सूर्यके आगे रहे तो शुभ (बली) है ॥ ६६ ॥

शनि—तुला-मकर-और कुम्भ ग्रहमें, सप्तम भावमें, दक्षिणायनमें, अपने द्रेष्काण तथा
अपने दिन (शनिवार) में, दशमें, राशिके कन्यमें संग्राममें, बली है और यदि कृष्णपक्ष
में वक्री हो तो समस्त राशिमें बलवान् होता है ॥ ६७ ॥

राहु—मेष, वृश्चिक, कुम्भ, कन्या, वृष और कर्क राशि में, दशम स्थानमें बलवान् है ।
केतु—मीन-वृष तथा धनुमें, रात्रिमें, उत्पातमें, केतु-उदयमें बली है ॥ ६८ ॥

कहे हुए प्रकारसे ये प्रबल ग्रह हैं ये भावके मूलमें प्राप्त होनेपर विफल होते हैं । अतएव भावमें योगमें दशाफलमें उनके सब फल प्राप्त नहीं होते ॥ ६९ ॥

✓ अथ ग्रहाणामधोमुखत्वावि ।

अधोमुखा दिनेशस्य पूर्वषट्कस्थिता ग्रहाः ।

अपराद्धस्थिताः भानोरुर्ध्वास्थाः सुखवित्तदाः ॥ ७० ॥

भानामवस्थानगताः क्रमेण मन्दार्यभौमार्किसितचन्द्राः ॥

तेषामधःस्थानगतो बलीयान् राहुर्महीमण्डलमूर्ध्नि संस्थः ॥ ७१ ॥

इदानीं ग्रहाणामूर्ध्वाधोमुखत्वनिरूपणपूर्वकस्थितिक्रमो निरूप्यते । दिनेशस्य = सूर्यस्य पूर्वषट्कस्थिताः = प्रथमचक्राद्धे वर्तमाना ग्रहा अधोमुखा एवं भानोरपराद्धस्थिताः = सूर्यस्य द्वितीये चक्राद्धे वर्तमाना ग्रहा ऊर्ध्वास्थाः = ऊर्ध्वमुखा भवन्तीति । अत्रेदमवधेयम्—सूर्यो यत्र भवति तस्मिन् भाद्धेऽर्थात्सूर्यात् (१२।३।१२।११।१०) भावेषु वर्तमाना ग्रहा अधो-मुखाः = क्षीणद्युतयो भवन्ति । तत्र रवेः साक्षिध्यवशात् पूर्णभासो भवन्तीत्यर्थः । तथा परे षट्केऽर्थात्सूर्यात् (४।१।६।७।८।९) भावगता ग्रहा ऊर्ध्वमुखा द्युतिमन्तो भवन्ति । सूर्यादूरे वर्तमाना ग्रहाः बलवन्तता विभासन्तेऽतस्ते (ऊर्ध्वमुखाः) सुखवित्तदा भवन्ति । अर्थादिवाधो-मुखा निस्तेजस्का अशुभा इति चिन्त्यम् ।

अथ ग्रहस्थितिः । भानां = राशीनां नक्षत्राणाञ्चावस्थानं = स्थितिर्यत्र तस्मिन् (राशिचक्रे इत्यर्थः) गताः = वर्तमानाः क्रमेणोर्ध्वाधः क्रमेण शनि-गुरु-मङ्गल-सूर्य-शुक्र बुध-चन्द्रा वर्तन्ते । तेषामधः स्थानगतोऽर्थाच्चन्द्रो बलीयान्सर्वापेक्षया बलीत्यर्थः (एतद्धि कक्षा बलं वक्तुं शक्यते) । जन्मनि स्थितिक्रमस्था बलन्त इति भावः ।

राहुस्थितिनिरूपणम् । राहुः महीमण्डलस्य = भूबिम्बस्य, मूर्ध्नि = छायायां स्थि-तो भवति । अत्रेदमुक्तं भवति—सूर्यस्य विरुद्धदिशि भूबिम्बस्य छाया सूच्याकारा भवति स एव राहुरिति । तथोक्तं तत्रभवता भारुकरेण—“राहुः कुभामण्डलाः” इति ॥ ७०-७१ ॥

सूर्यके प्रथम छः राशिमें स्थित ग्रह अधोमुख हैं और सूर्यके द्वितीय छः राशिमें रहने वाले ग्रह ऊर्ध्वमुख हैं, ये सुख, वित्त देते हैं ॥ ७० ॥

अपने २ राशिचक्र (कक्षा-) में गत क्रमसे शनि, गुरु, मङ्गल, सूर्य, शुक्र, बुध और चन्द्रमा वर्तमान हैं । इनमें सबसे नीचे रहनेवाला (चन्द्रमा) अधिक बली होता है (इसको कक्षाबल कहना सज्जत होगा) । राहु पृथिवीबिम्बके शिरपर (छायामें) रहता है ॥ ७१ ॥

✓ स्थानविशेषे स्थितिक्रमविशेषे च ग्रहाणां विफलता ।

सभालुरिन्दुः शशिजश्चतुर्थे गुरुः सुते भूमिसुतः कुटुम्बे ।

शृगुः सप्तमे रविजः कलत्रे विलग्नतस्ते विफला भवन्ति ॥ ७२ ॥

इदानीं कुत्र को ग्रहो विफलो भवतीति निरूप्यते । सभालुरिन्दुः=भासुना सहितः सूर्यसंयुक्तश्चन्द्रो यत्र कुत्रापि राशौ विफलो भवति । अमायां तिथौ सूर्याचन्द्रमसोर्योगस्तत्र निष्प्रभश्च चन्द्रो भवति । शशिजः=बुधः विलग्नतस्तत्कालिकलग्नतश्चतुर्थे भावे । गुरुः = बृहस्पतिः, सुते=पथमे भावे । भूमिसुतः=मङ्गलः, कुटुम्बे=द्वितीयभावे । शृगुः=शुक्रः, सप्त-मे=शत्रुगृहे=षष्ठे । रविजः=शनिः कलत्रे=सप्तमे भावे, विफलो भवतीति सर्वत्रानुवृत्तिः । उक्ता ग्रहा उक्तपरिस्थितौ न किमपि स्वीयं सत्त्वफलं कुर्वन्तीति भावः ॥ ७२ ॥

✓ सूर्यके साथ चन्द्रमा, लग्नसे चौथे भावमें बुध, पांचवें भावमें बृहस्पति, दूसरेमें मङ्गल, छठेमें शुक्र और सातवें शनि हों तो विफल होते हैं ॥ ७२ ॥

अथ दोषापहरणम् ।

राहुदोषम्बुधो हन्यादुभयोस्तु शनैश्चरः ।

त्रयाणां भूमिजो हन्ति चतुर्णां दानवार्चितः ॥ ७३ ॥

पञ्चानां देवमन्त्री च षण्णां दोषं तु चन्द्रमाः ।

सप्तदोषं रविर्हन्त्याद्विशेषादुत्तरायणे ॥ ७४ ॥

इदानीं दोषापहर्तार उच्यन्ते । राहुदोषं = राहोर्दुःस्थानादिजनितदोषं बुधो हन्यान्नाशयतीति । कस्यचिज्जन्मकाले राहुश्चेदशुभस्तत्र यदि बुधो बलीयान् भवति तदाऽसौ राहुकृतं दोषं प्रशमयेदित्यर्थः । एवमेव सर्वत्रोक्तम् । उभयोस्तु = बुधराहोर्दोषं तु शनैश्चरो हन्यात् । त्रयाणां = राहु-बुध-शनीनां दोषं भूमिजः=मङ्गलो हन्यात् । चतुर्णां = मङ्गल-बुध-शनि-राहूणां दोषं दानवार्चितः=शुक्रो हन्यात् । पञ्चानां=भौम-बुध=शुक्र-शनि-राहूणां दोषं देवमन्त्री=बृहस्पतिर्हन्यात् । षण्णां दोषं चन्द्रमास्तथा सप्तदोषं=सकल-ग्रहकृतदोषं रविर्हन्यात् । रविरपि चेदुत्तरायणे भवेत्तदा विशेषादखिलगगनेचरदोषं नाशयति । उत्तरायणे रविर्यतोऽतीव बलवानतो विशेषपदोपादानमिति ॥ ७३-७४ ॥

राहुका दोष बुध नाश करता है । इन दोनोंके दोषोंको शनैश्चर नाश करता है । इन तीनोंके दोषोंको मंगल नाश करता है । इन चारोंके दोषोंको शुक्र नाश करता है । इन पाँचोंके दोषोंका नाश बृहस्पति करता है । इन छत्तीसके दोषोंका संहार चन्द्रमा करता है । सात दोषोंका हनन सूर्य करता है । सूर्य यदि उत्तरायणमें हो तो विशेष रूपसे दोषोंका नाश करता है ।

अथ ग्रहाणां पीडाकरणप्रकारः ।

सदाऽग्निरोगज्वरवृद्धिदीपनक्षयातिसारादिकरोगसङ्कुलम् ।

नृपालदेवावनिदेवकिङ्करैः करोति चित्तव्यसनं दिवाकरः ॥ ७५ ॥

पाण्डुदोषजलदोषकामलापीनसादिरमणीकृतामयैः ।

कालिकासुरसुवासिनीगणैराकुलं च कुरुते तु चन्द्रमाः ॥ ७६ ॥

पीनबीजकफशास्त्रपावकग्रन्थिरुगव्रणदरिद्रजामयैः ।

वीरशैवगणभैरवादिभिर्भीतिमाशु कुरुते धरासुतः ॥ ७७ ॥

गुह्योदरादृश्यसमीरकुष्ठमन्दाभिश्चूलग्रहणीरुगाद्यैः ।

बुधादिविष्णुप्रियदासभूतैरतीव दुःखं शशिजः करोति ॥ ७८ ॥

आचार्यदेवगुरुभूसुरशापदोषैः शोकं च गुल्मरुजमिन्द्रगुरः करोति ।

कान्ताविकारजनिमेहरुजा सुराद्यैः स्वेष्टाङ्गनाजनकृतैर्भयमासुरेज्यः ॥ ७९ ॥

दारिद्र्यदोषनिजकर्मपिशाचचौरैः क्लेशं करोति रविजः सह सन्धिरोगैः ।

कण्डूमसूरिरिपुकृत्रिमकर्मरोगैः स्वाचारहीनलघुजातिगणैश्च केतुः ॥ ८० ॥

करोत्यपस्मारमसूरिरज्जुक्षुद्दृक्कृमिप्रेतपिशाचभूतैः ।

उद्वन्धनेनारुचिकुष्ठरोगैर्विधुन्तुदश्चातिभयं नराणाम् ॥ ८१ ॥

इदानीमशुभकारकाणां ग्रहाणां पीडाप्रकारा उच्यन्ते—

दिवाकरः=सूर्यः—अग्निरोग-ज्वरवृद्धि-ज्वलन-क्षय-(यक्ष्मा) अतिसाररोगैस्तथा नृपालाः = राजानः, देवाः = देवताः, अवनिदेवाः = ब्राह्मणाः, किङ्कराः = श्रृत्यास्तैः सदा चित्तव्यसनं = मनोमालिन्यं करोति ॥ ७५ ॥

चन्द्रमाः—पाण्डुरोग-जलदोष-कामलारोग-पीनसरोग-स्त्रीजनितरोगैस्तथा कालिका देवी, सुराः = देवाः, सुवासिन्यः = स्त्रियस्तासां गणैराकुलं = व्यथितं करोति ॥ ७६ ॥

धरासुतः = मङ्गलः—पीनबीज-कफ-शस्त्र-पावक-ग्रन्थिद्वक्-व्रण-दारिद्र्योद्धतै रो-
नैस्तथा वीराः = शूराः, शैवगणाः = कपालिनः, भैरवाः = भृतादयस्तैः आशु = शीघ्रमेव
सीति = भयं कुरुते ॥ ७७ ॥

शशिजः = बुधः—गुह्यरोगेण, उदररोगेण, अहश्य- (रहस्यदेश-) रोगेण, वायुरो-
गेण, कुष्ठरोगेण, मन्दाग्निना, शूलरोगेण, संग्रहिणीरोगेण च तथा बुधादयः = मनीषिणः, वि-
ष्णुप्रियदासाः = वैष्णवास्तपस्विनः, भूताः = प्रेतास्तैरतीव दुःखं कारयति ॥ ७८ ॥

इन्द्रगुरुर्बृहस्पतिः—आचार्यः = गुरुः, देवः, गुरुः = श्रेष्ठजनः, भूसुराः = ब्राह्मणा-
स्तेषां शापदोषैः = दुर्वाक्यदोषैः शोकं, तथा गुल्मरोगं च करोति ।

आसुरेभ्यः = शुक्रः—स्त्रीविकृतिजनितप्रमेहरोगेण, सुराद्यैर्देवादिभिः स्वामिलषितस्त्री-
जनितैर्भयैश्च दुःखं करोति ॥ ७९ ॥

रविजः = शनिः—दारिद्र्यदोषेण, स्वकर्मदोषेण, पिशाचैश्चौरैः, सन्धिरोगैश्च सह
क्लेशं करोति केतुः—कण्डूरोग- (खूजली) मसुरि— (शीतला) शत्रुकृत-स्वकर्मकृत-
रोगैस्तथास्वाचारहीनेन = निजाचारत्यागेन लज्जातिगणैर्नोचजातिभिश्च दुःखं ददाति ॥ ८० ॥

विधुन्तुदः = राहुः—अपस्मारः = मृगीरोगः, मसुरिः = शीतला (चेचक), रज्जुः =
बन्धनं (फाँसी), क्षुब्धः = संक्रामकरोगः, दृक् = नेत्ररोगः, कृमिरोगधैतैः रोगैः, प्रेतपिशाचभू-
तैस्तथोद्बन्धनेन (कारागारेण), अरुचिरोगेण, कुष्ठरोगेण च नराणां भयं करोति ॥ ८१ ॥

सूर्य-अशुभ हो तो सदा अग्निरोग, ज्वरवृद्धि, जलन, खय, अतिसार, आदि रोगों से
एवं राजा, देव, ब्राह्मण और नौकरोंसे चित्तमें व्यसन उत्पन्न करता है ॥ ७५ ॥

चन्द्रमा-अशुभ हो तो पांडुदोष, जलदोष, कामला, पीनस, आदि रोग, स्त्रीसे उत्पन्न
रोगोंसे और कालिका, असुर और स्त्रीगणसे व्याकुल करता है ॥ ७६ ॥

मंगल-अशुभ हो तो पीनबीज, कफ, शस्त्र, अग्नि, ग्रन्थिरोग, घाव, दरिद्रज रोगों से
वीर, शैवगण और भैरवादिकसे शीघ्र भय देता है ॥ ७७ ॥

बुध-अशुभ हो तो गुह्य, उदर, नेत्र, वायु, कुष्ठ, मन्दाग्नि, शूल, ग्रहणी रोगोंसे पीडित,
विष्णुप्रियदासोंसे विशेष दुःख करता है ॥ ७८ ॥

बृहस्पति-दूषित हो तो आचार्य, देवता, गुरु और ब्राह्मणोंके शापदोषसे शोक और
गुल्म रोग करता है । शुक्र-अनिष्ट हो तो स्त्रीके विकारसे प्रमेह रोग हो । असुरोंसे तथा
अपनी खास स्त्रीजनका किया भय होता है ॥ ७९ ॥

शनि-अशुभ हो तो दरिद्रताके दोष, निजकर्म, पिशाच और चोरोंसे क्लेश उत्पन्न
करता है । केतु-दूषित हो तो संधि रोग, खूजली, शीतला, दाद, शत्रुकृत रोगोंसे अपने
आचारसे रहित होने से तथा नीच जातियोंसे क्लेश देता है ॥ ८० ॥

राहु-अनिष्ट हो तो मनुष्योंको मृगी, शीतला, फाँसी, संक्रामकरोग, नेत्ररोग, कृमिरोग
प्रेत, पिशाचोंसे भय होता है और कारागारसे, अरुचिसे, कुष्ठरोगसे भय करता है ॥ ८१ ॥

अथ राशौ ग्रहफलपरिपाककालः ।

आयन्तमध्यभवनोपगता नभोगाश्चादित्यभूमितनयौ शनिशीतरश्मी ।

जीवामुरेन्द्रसचिवौ फलदाः क्रमेण तारासुतः सकलकालफलप्रदः स्यात् ॥ ८२ ॥

अथ ग्रहाणां राशौ फलविपाककालमाह । आदित्यः = रविः, भूमितनयः = मङ्गलस्तौ,
शनिशीतरश्मी = शनिचन्द्रौ, जीवामुरेन्द्रसचिवौ = गुरुशुक्रौ चैते प्रहाः क्रमेण आयन्तमध्य-
भवनोपगताः फलदा भवन्ति । एतदुक्तं भवति—**दूर्वभौमौ राक्षसादौ फलदौ, शनिचन्द्रौ**

राश्यन्ते, एकशुक्रौ राशिमध्ये फलदौ भवतः । तथा तारासुतः = बुधः सकलकालफलप्रदः स्यात् । बुधः समस्ताराशौ तद्वाशिबन्धनं फलं करोति । तथाचोक्तं रामानुजैण—

“रास्यादिगौ रविकुजौ फलदौ, सितेज्यौमध्ये, सदाशिशुतश्चरमेऽब्जमन्दौ” इति ॥

सूर्य और मंगल राक्षिके आदिमें, शनि और चन्द्रमा मध्यमें, बृहस्पति और शुक्र अन्त्यमें फल देते हैं और बुध सम्पूर्ण राशिमें फल देता है ॥ ८२ ॥

अथ धातुजरोगे धातुनाथोपासना ।

यद्धातुकोपजनिताखिलरोगशान्त्यै तन्नाथमाशु जपतर्पणहोमदानैः ।

सम्पूज्य रोगभयशोकविमुक्तचित्ताः सर्वे नराः सुखयशोबलशालिनः स्युः ॥ ८३ ॥

इदानीं शान्तिरुच्यते । यस्य ग्रहस्य धातुकोपेन जनिताः = समुत्पन्ना अखिला रोगाः (पूर्वोक्ताः) तेषां शान्त्यै = रोगाणां विमुक्तये तन्नाथं = रोगकर्तृधातुपतिं ग्रहं जपेन, (तत्तद्ग्रहमन्त्रजपेन) तर्पणेन, होमेन, दानेन च आशु = शीघ्रं सम्पूज्य सर्वे नरा गोगभयशोकविमुक्तचित्ताः = रोगाणां भयजनितो यः शोकस्तस्माद्विमुक्तं चित्तमन्तःकरणं येषां ते तथा सन्तः सुखयशोबलशालिनः स्युः । अरिष्टदग्रहं विधिना सम्पूज्य विमुक्तरोगाः शीघ्रमेव सुखमेधन्त इत्यर्थः ॥ ८३ ॥

जिस धातुके कोपसे रोग होते हैं, उसको शान्तिके निमित्त उसके स्वामीके प्रसन्नार्थ शिघ्र जप-तर्पण-होम-दानोंसे अच्छी तरह पूजाकर सब मनुष्य रोग, शोक, भय और चिन्तासे रहित होकर सुख, यश और बलसे युक्त होते हैं । (सु० शा० कार) ॥ ८३ ॥

अथ ग्रहाणां बाल्याद्यवस्थानिरूपणम् ।

बालः कुमारोऽथ युवा च वृद्धो मृतश्च राशावयुजि क्रमेण ।

त्रिंशत्त्रैवैर्यत्ययतः समे स्युरेकैकशोऽशाः पुनरेव कार्याः ॥ ८४ ॥

इदानीं ग्रहाणां बालाद्यवस्था निरूप्यन्ते । अयुजि=विषमे राशौ क्रमेण बालः, कुमारः, युवा, वृद्धः, मृतश्चेताः पञ्चावस्था ज्ञेयाः । पुनः समे व्यत्ययतः = वैपरीत्येन मृतादिकाः पञ्चावस्था भवन्ति । अथैकस्मिन् राशावासां विभागः किमात्मक इति सन्देह आह । त्रिंशत्त्रैवैर्यत्ययतः कार्याः । पञ्चापि खण्डानि समविभागेन त्रिंशद्भागैः सम्पद्यन्ते तदा षड्भिरंशैकं खण्डं स्यादिति । विषमराशिषु प्रथमे षडंशा बालः । ततः षडंशाः कुमारः । ततो युवा । ततो वृद्धः । ततो मृतः । समराशौ क्रमेण मृतो वृद्धो युवा कुमारो बालश्चेति पञ्चावस्था भवन्ति । तथोक्तं पराशरेण—

बालो रसांशैरसमे प्रदिष्टततः कुमारो हि युवाऽथ वृद्धः ।

मृतः क्रमादुत्क्रमतः समक्षे बालाद्यवस्थाः कथिता ग्रहाणाम् ॥

प्रयोजनञ्चोक्तं तेनैव—

फलं तु किञ्चिद्विद्वदिति बालश्चाहं कुमारो यतते च पुंसाम् ।

युवा समग्रं खचरोऽथ वृद्धः फलं च दुष्टं मरणं मृताख्यः ॥ ८५ ॥

विषम राशिमें ग्रह क्रमसे बाल, कुमार, युवा, वृद्ध और मृत अवस्था तीस अंशोंमें होते हैं । अर्थात् ६ अंशतक बाल, ६ के बाद १२ अंश पर्यन्त कुमार, १२ के बाद १८ अंशतक युवा, १८ के बाद २४ अंशतक वृद्ध, इसके बाद मृत अवस्थामें प्राप्त होते हैं और सम राशिमें ग्रहोंकी पहले मृत, फिर वृद्ध, तब युवा, बाद कुमार, फिर बाल अवस्था छः छः अंशतक रहती है ॥ ८५ ॥

बालाद्यवस्थाचक्रम् ।

१।३।४।७।९।११ राशिषु	१-६	६-१२	१२-१८	१८-२४	२४-३०	अंशाः
अवस्थानामानि	बालः	कुमारः	युवा	वृद्धः	मरणम्	अवस्थाः
२।४।६।८।१०।१२ राशिषु	२४-३०	१८-२४	१२-१८	६-१२	१-६	अंशाः

अथ जाग्रदाद्यवस्थाः ।

उच्चांशे स्वनवांशे च जागरूकं वदन्ति हि ।

सुहृन्नांशकं स्वप्नं सुप्तं नाचारिभांशकम् ॥ ८५ ॥

इदानीं ग्रहाणां जाग्रदाद्यवस्था उच्यन्ते । उच्चांशं स्वनवांशं च जागरूकं वदन्ति । ग्रहो यद्युच्चांशे स्वकीयनवांशे च भवेत्तदा तस्य 'जाग्रत्' अवस्था भवति । सुहृन्नांशकं = मित्रनवांशकं स्वप्नं = स्वप्नावस्थां कथयति । नीचारिभांशकं = नीचारां शत्रुनवांशं च सुप्तं वदन्ति । नीचे शत्रुनवांशे च ग्रहो यदि स्यात्तदा सुप्तो भवतीति ॥ ८५ ॥

उच्चांशमें तथा अपने नवांशमें ग्रह जागृत होते हैं ऐसा विद्वान लोग कहते हैं । मित्रके नवांशमें रहनेवाले ग्रह स्वप्न अवस्थाके होते हैं । नीच और शत्रुके नवांशमें ग्रह सुप्त कह-
छाते हैं ॥ ८५ ॥

अथ ग्रहाणां फलदानकालः ।

शीर्षोदयगतः खेटः पाकादौ फलदो भवेत् ।

पृष्ठोदयस्थः पाकान्ते सदा चोभयराशिगः ॥ ८६ ॥

इदानीं ग्रहाणां राशिपरत्वेन फलदानकाल उच्यते । शीर्षोदयराशिषु (अ. १, श्लो. १४) गतः खेटः पाकादौ = स्वदशाया आरम्भे फलदो भवेत् । पृष्ठोदयराशिस्थो ग्रहः पाकान्ते = स्वदशाया अन्ते फलदः । तथा चोभयराशिगः = मीनगतो ग्रहः सदा=सर्वस्मिन्काले फलदो भवति । तथोक्तं बृहज्जातके—

“पृष्ठोभयकोदयर्षगास्त्वन्तेऽन्तः प्रथमेषु पाकदाः” इति ।

अत्रास्मिन्वचने उभयोदयगे भेदो दृश्यते । तथैवाह गार्गिरपि—

“आद्यन्तमध्यफलदः शिरःपृष्ठोभयोदये । दशाप्रवेशसमये तिष्ठन् वाच्यो दशापतिः” इति ॥

शीर्षोदय राशिमें प्राप्त ग्रह दशाके आदिमें फल देते हैं । पृष्ठोदय राशिमें प्राप्त ग्रह दशा के अन्तमें फल देते हैं । उभयराशिवाले सदा फल देते हैं ॥ ८६ ॥

समस्तहोराफलसारसान्द्रविराजिते जातकपारिजाते ।

ग्रहक्रियारूपगुणभेदः सङ्कीर्तितः खेटकृपाकटाक्षात् ॥ ८७ ॥

इति नवग्रहरूपया वैद्यनाथचिरचिते जातकपारिजाते

ग्रहनामस्वरूपगुणभेदाध्यायः ॥ २ ॥

अनेनाध्यायमुपसंहरति । स्पष्टार्थः श्लोकः ॥ ८७ ॥

पारिजाते सुधा टीका कपिलेश्वररजिता । द्वितीये ग्रहशीलेऽस्मिन्नध्याये पूर्णतां गता ॥ २ ॥

सम्पूर्ण होराफलके सार-तत्त्वसे विराजित जातकपारिजातमें ग्रहोंकी कृपाकटिले ग्रह क्रिया-रूप-गुणके भेदोंसे युक्त ग्रहनामस्वरूपगुण अध्यायका मैं वर्णन किया ॥ ८७ ॥

इति द्वितीयाध्याये 'निमला' हिन्दीटीका समाप्ता ॥

अथ वियोनिजन्माद्यध्यायः ॥ ३ ॥

अथेदानीं तृतीयाध्यायो व्याख्यायते । अस्मिन् अध्याये प्रथमं वियोनिजन्म ततो निषेको जन्मविधिक्षेति विषयाः सन्ति । तत्र किं नाम तावद्वियोनिजन्मेत्युच्यते । अखिलानां वियोनीनां मनुष्येतराणां पशुपक्षिचराचराणामुत्पत्तिरेव वियोनिजन्मवाक्येन व्यवह्रियते । तदस्मिन् अध्याये प्रथमं वियोनीनां जन्मविधिर्निरूप्यते, वराहमिहिराचार्यहोरायाम्—

कूरग्रहैः सुबलिभिर्विबलैश्च सौम्यैः क्लीबे चतुष्टयगते तद्वेक्षणद्वारा ।

चन्द्रोपगद्विरसभागसमानरूपं सत्त्वं वदेद्यादि भवेत्स वियोनिसंज्ञः ॥ १ ॥

कूरग्रहैरिति । जन्मकाले प्रश्नकाले वा कूरग्रहैः = सूर्य-कुज-सपापबुध-शनि-क्षीण-वन्द्यैः सुबलिभिर्बलयुक्तैः, सौम्यैः = शुभग्रहैः पापग्रहावशिष्टैर्विबलैर्निर्बलैः, क्लीबे = नपुंसकग्रहे (शनिबुधयोरन्यतरे) चतुष्टयगते = केन्द्रवर्तिनि । वा तद्वेक्षणात् = पापैः सबलैः शुभैर्बलैः क्लीबेनेक्षणात् लगने क्लीबग्रहावलोकिते इति द्वितीयो योगः, तदा चन्द्रोपगद्विरसभागसमानरूपं = चन्द्र उपगतो यस्मिन् द्विरसभागे (द्वादशांशे) तत्समानरूपं सत्त्वं वियोनिं वदेत् । स द्विरसभागो यदि वियोनिसंज्ञो नरातिरिक्तो भवेत्तदैवं वदेदन्यथाऽन्यथैवेति । यदि चन्द्रो मेघस्य द्वादशांशे भवेत्तदा मेघादेवृषे वृषमहिषादेः सिंहे सिंहव्याघ्रादेर्जन्म वाच्यमेवं सर्वत्र ज्ञेयम् । तथोक्तं सारावल्याम्—

“कूरैः सुबलसमेतैः सौम्यैर्विबलैर्वियोनिभागगते ।

चन्द्रे, ज्ञशनी केन्द्रे तदोक्षिते वोदये वियोनिः स्यात् ॥

आधाने जन्मनि वा प्रश्ने वा द्वादशांशके चन्द्रः ।

यस्मिन्व्यवस्थितः स्यात् लगने वा तत्समं सत्त्वम्” ॥ इति ॥

Notes—छूट जन्तूनां सङ्ख्या लगनगतद्वादशांशवशाज्ज्ञेयाः इति ॥ १ ॥

इस तीसरे अध्यायमें पहले वियोनिजन्मका निरूपण करते हैं । ‘वियोनि’ इस शब्दसे मनुष्यसे इतर पशु, पक्षी, कीट, जलचर और पेड़ पौधे इत्यादि समझना चाहिये ।

प्रश्न अथवा जन्मके समय चन्द्रमा जिसके द्वादशांशमें वर्तमान हो उसी जातिके वियोनिका जन्म कहना चाहिये । जैसे चन्द्रमा चतुष्पदराशिके द्वादशांशमें हो तो चतुष्पदका, जलचरमें हो तो जलचरका । एवं सर्वत्र समझे । उसमें भी विशेष कर राशियोंके अनुरूप अर्थात् मेघके द्वादशांशमें भेड़, बकरे इत्यादि । वृषमें बैल, भैंसे इत्यादि । इसी तरह सर्वत्र जाने । यह विचार चन्द्रगत द्वादशांश यदि वियोनिका हो तभी करना चाहिये, अन्यथा मनुष्यका जन्म कहे । उक्त हालतमें पापग्रह बली, शुभग्रह निर्बल और नपुंसक ग्रह केन्द्र में रहें तो पहला योग, एवं पापग्रह बली शुभग्रह निर्बल हों और नपुंसक ग्रह लग्न को देखता हो तो वियोनिजन्मका दूसरा योग होता है । (सु० शा० कार) ॥ १ ॥

पापा बलिनः स्वभागगाः पारक्ये विबलाश्च शोभनाः ।

लग्नं च वियोनिसंज्ञकं दृष्ट्वाऽत्रापि वियोनिमादिशेत् ॥ २ ॥

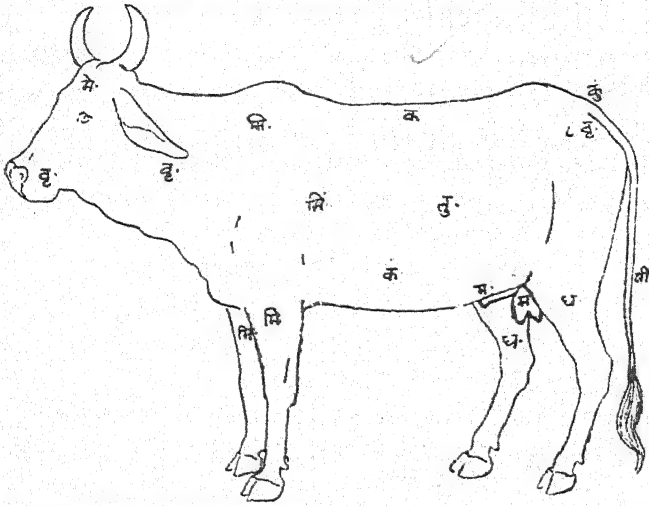
इदानीं वियोनिज्ञाने प्रकारान्तरमाह । बलिनः = सबलाः, पापाः = पूर्वोक्ताः पापग्रहा, स्वभागगाः = स्वनवांशे स्थिताः, शोभनाः = शुभग्रहाः, पारक्ये = परनवांशे वर्तमाना विबलाः = निर्बलाश्च भवेद्युस्तदा वियोनिसंज्ञकं लग्नं चेष्टकालिकं दृष्ट्वाऽत्रापि योगे चन्द्रस्थितद्वादशांशसमानरूपां वियोनिमादिशेत् ॥ २ ॥

बलवान् पापग्रह अपने नवांशमें हो, शुभग्रह निर्बलहों तथा दूसरेके नवांशमें स्थित हो और लग्न वियोनि संज्ञक (मे० वृ० क० वृ० इत्यादि) हो तो चन्द्रमाके द्वादशांशके सदृश वियोनि कहे ॥ २ ॥

क्रियः शिरो वक्त्रगलो वृषोऽन्ये पादांसकं पृष्ठमुरोऽथ पार्ष्वे ।

कुक्षिस्त्रिपानोऽध्रथथ मेढ्रमुष्कौ स्फिकपुच्छमित्याह चतुष्पदाङ्गे ॥ ३ ॥

इदानीं वियोन्यङ्गे राशिस्थापनमुच्यते । तत्र वियोनिषु पशुजातीनां प्राधान्यात्तदङ्ग एव राशिन्वासः । क्रियो मेषः शिरः । वृषो वक्त्रगलः—वक्त्रं=मुखं, गलः=ग्रीवा च । अन्ये मिथु-
नादयः क्रमेण पादांसकादयो भवन्ति । स्पष्टार्थं चतुष्पदाकारो राश्यङ्गितो द्रष्टव्यः ।
प्रयोजनञ्च—शुभोपलक्षितेऽङ्गे पुष्टिः अशुभोपलक्षितेऽङ्गे च व्रणोपघातादिरिति ॥ ३ ॥

वियोनिमें चतुष्पदकी प्रधानताके कारण—

पशुके शरीरमें राशिबिभाग इस प्रकार है कि—मेष शिर, वृष मुख और कण्ठ, मिथुन
आगेके पैर और कन्धा, कर्क पीठ, सिंह छाती, कन्या दोनों पार्ष्व, तुला पेट, वृश्चिक गुदा,
धनु पीछेके दोनों पैर, मकर लिंग और अण्डकोष, कुम्भ स्फिक (गुदाके दोनों तरफ) और
मीन पूंछ है ॥ ३ ॥

लभ्रांशकाद्ग्रहयोगेक्षणान्ना वर्णान् वदेद्वल्युक्ताद् वियोनौ ।

दृष्ट्या समानान् प्रवदेत्तु संख्यां रेखां वदेत्स्मरसंस्थैश्च पृष्ठे ॥ ४ ॥

इदानीं वियोनिवर्णज्ञानमुच्यते । लगने ग्रहयोगेक्षणान्ना वर्णान् वदेत् । एतदुक्तं भवति । लगने यो ग्रहो व्यवस्थितस्तद्वर्णं वियोनौ वदेत् । ग्रहयोगाभावात्
लग्नं येनावलोक्यते तद्ग्रहवर्णं वदेत् । अथ यदि लग्नं ग्रहयोगदृष्टिविहीनं तदा लगने यस्य
नवांशो भवेत्तत्राशिवर्णं वदेत् । दृष्ट्या समानानर्थकलग्नं यावद्भिर्ग्रहैर्युक्तं दृष्टं वा भवति
तावन्तो वर्णा वाच्यास्तेष्वपि बल्युक्तादर्थायो बलीयान् तस्याधिकवर्णो वाच्यः । स्मरसंस्थौ=
सप्तमस्थानगतैर्ग्रहैः पृष्ठे = वियोनिपृष्ठे तत्संख्यां=तन्मितां रेखां (चिह्नानि) वदेत् । तथा
चोक्तं कल्याणवर्मणा—

“मेषादिभिरुदयस्यैरशौर्वा ग्रहयुतैश्च दृष्टैर्वा ।

स्वं स्वं वर्णं ब्रूयाद्वात्रे चिह्नं ग्रणं वाऽपि ॥

स्वग्रहांशकसंयोगाद्विधावर्णान्परांशके ऋक्षात् ।

सप्तमसंस्थाः कुर्युः पृष्ठे रेखां स्ववर्णसमाम्” इत्यादि ॥

Notes—उपरोक्ताश्चत्वारः श्लोका बृहज्जातके विलसन्ति ॥ ४ ॥

जो ग्रह लग्नमें हो उसका वर्ण २ रे अध्यायके १९ वें श्लोकके अनुसार वियोनिका वा नष्टादि वस्तुका कहे। यदि लग्नमें कोई ग्रह न हो तो जो ग्रह लग्नको देखता हो उसका वर्ण कहे। यदि लग्न किसी ग्रहसे युक्त दृष्ट न हो तो लग्नके नवांशका वर्ण कहे। यदि लग्नमें अनेक ग्रह हों तो अनेक रंग कहे, उनमें बलवान् ग्रहका रंग अधिक कहे। स्वामियुक्त राशि का यदि लग्नमें नवांश हो तो उसीका रङ्ग कहे (पहलेका सब छोड़ दे)। सप्तम स्थानमें स्थित ग्रहके अनुसार वियोनिकी पीठपर रेखा कहे ॥ ४ ॥

देहाम्बुगौ सुखाङ्गेशौ चतुष्पाज्जननं भवेत् ॥

देहेशो सुखपे वाऽहिकेतुयुक्ते पशोर्जनिः ॥ ५ ॥

इदानीं चतुष्पदानां जन्मोच्यते। सुखाङ्गेशौ=चतुर्थेशश्चेशौ, देहाम्बुगौ=प्रथमचतुर्थ-भावगौ (सुखेशो लग्ने पष्ठेशश्चतुर्थे इत्यर्थः) तदा चतुष्पादाज्जननं=पशुजन्म भवेत्। एको योगः। देहेशो=लग्नेशो, वा सुखपे=चतुर्थेशो, अहिकेतुयुक्ते=राहुकेतुभ्यां क्रमेण युक्ते पशोर्जनिर्वाच्येति द्वितीयो योगः ॥ ५ ॥

यदि सुखेश और लग्नेश लग्नमें और ४.थे भावमें स्थित हों तो चतुष्पदका जन्म हो। लग्नेश वा सुखेश राहु, केतुसे युक्त हों तो पशुका जन्म जाने ॥ ५ ॥

अथ ग्रहविशेषेक्षणादिना पशुविशेषजनिः।

शुक्रेक्षिते गोजननं महिष्यार्कियुतेक्षिते ॥

राहुकेतुयुते मेषः पापाढ्येऽन्यपशोजनिः ॥ ६ ॥

तत्काललग्ने शुक्रेक्षिते गोजननं वाच्यमन्यत्पष्टमिति ॥ ६ ॥

लग्नको शुक्र देखता हो तो गौ का जन्म, शनिसे युत दृष्ट हो तो महिषीका, राहु केतुसे युत हो तो मेष-(भैंस बकरी) का, पापग्रह-(सूर्य, मङ्गल, शीघ्रचन्द्र, पापयुत बुध) से युत हो तो अन्य पशुका जन्म जाने ॥ ६ ॥

अथ स्थलाम्बुजनियोगकरी ग्रहस्थितिः।

खगे द्वाणो बलसंयुतेन वा ग्रहेण युक्ते चरभांशकोदये ॥

बुधांशके वा विहगाः स्थलाम्बुजाः शनैश्चरेन्द्रीक्षणयोगसंभवाः ॥ ७ ॥

होरेन्दुसूरिरविभिर्विबलैस्तरूणां तोयस्थले तरुभुवोऽशकृतः प्रभेदः ॥

लभाद्ग्रहः स्थलजलर्क्षपतिस्तु यावांस्तावन्त एव तरवः स्थलतोयजाताः ॥ ८ ॥

इदानीं पक्षिजन्मज्ञानमाह—खग इति। लग्ने खगे द्वाणो=पक्षिद्वाणो=मिथुन-

द्वितीय-सिंहप्रथम-तुलाद्वितीय-कुम्भप्रथमद्रेष्काणानामन्यतमे (बृहज्जातके द्रेष्काणाध्यायो द्रष्टव्यः) सति, वा चरभांशकोदये=लग्ने चरनवांश उदयति बलसंयुतेन ग्रहेण युक्ते=तत्र बलवद्ग्रहसहिते, वा बुधांशके=कन्यामिथुनयोरन्यतरनवांशके लग्ने वर्तमाने तत्रापि बलीग्रहसंयुक्तेऽस्मिन् योगत्रये शनैश्चरेन्द्रीक्षणयोगसंभवाः=शनिचन्द्रयोर्दृष्टियोगवशात्स्थलाम्बुजाः=स्थलजा जलजाश्च, विहगाः=पक्षिणो वाच्याः। योगत्रयेऽपि शनिना दृष्टे युक्ते वा स्थलजानां, शशिना दृष्टे युक्ते वा जलजानां पक्षिणां जन्म वाच्यमिति। तथोक्तं च सारावल्याम्—

“विहगोदितहक्काणो ग्रहेण बलिना युतेऽथ चरभांशे।

बोधेशो वा विहगाः स्थलाम्बुजाः शनिशरीक्षणयोगात्” ॥ इति ॥ ७ ॥

अथ तरुजन्मज्ञानमुच्यते। होरेन्दुसूरिरविभिः=लग्नचन्द्रगुरुसूर्यैर्विबलैस्तरूणां जन्म वाच्यम्। तत्र जलजानां स्थलजानां वा जन्मेति निर्णयमाह। तोयस्थले तरुभुवोऽशकृतः प्रभेदः। अंशकृतः=नवांशकविहितः प्रभेदस्तोयस्थले=जले स्थले च, तरुभवः=वृक्षोत्पत्तिरिति। अर्थात्लग्ने जलचरराशिनवांशोदये जलजास्तरवो वाच्याः। इतरथा स्थलजा इति।

अथ तरुसंख्यामाह—स्थलजलक्षपतिग्रहः = स्थलराशीशो जलराशीशो वा ग्रहो लग्नाद्यावानर्थाक्षलग्नाद्यावत्संख्यके राशी भवेत्तावन्तस्तत्संख्याप्रमिताः स्थलतोयजाताः = स्थलजा-जलजा वा तरवो वाच्यता इति ॥ ८ ॥

लग्नमें पक्षी द्रेष्काण (मिथुन का २ रा, सिंह का १ म, तु० का २ रा, अथवा कुं० का १ म द्रेष्काण) हो तो पक्षीका जन्म कहना (१) ।

लग्नमें चर (१११७१०) राशिका नवांश हो उसमें बली ग्रहयुक्त हो तो पक्षीका जन्म कहना (२) ।

वृषका (मिथुन वा कन्या) नवांश लग्नमें हो उसमें बली ग्रह हो तो पक्षीका जन्म कहना (३) ।

इन तीनों योगों में शनिकी दृष्टि वा योगसे स्थलचर तथा चन्द्रमा की दृष्टि वा योग से जलचर पक्षीका जन्म कहना चाहिये ॥ ७ ॥

वृक्ष-जन्म जानने का प्रकार यह है कि तत्कालमें लग्न, चन्द्रमा, बृहस्पति और सूर्य निर्बल हों तो वृक्षका जन्म कहे । लग्ननवांश जल राशि हो तो जल-वृक्ष, स्थल राशि हो तो स्थल-वृक्ष कहे । स्थल या जल राशिके स्वामी लग्नसे जितने राशिपर हों उतनी संख्या वृक्षोंकी कहे । उच्च या वक्र-गतिवाले ग्रहसे त्रिगुणी और अपने वर्गोत्तम, नवांश तथा राशिमें स्थित ग्रहसे द्विगुणी संख्या कहे । (सु० शा० कार) ॥ ८ ॥

अथ रव्यादीनां वृक्षविशेषजनिकारणता ।

अन्तःसारान् जनयति रविर्दुर्भगान् सूर्यसूतुः

क्षीरोपेतांस्तुहिनकिरणः कण्टकाढ्यांश्च भौमः ॥

वागीशज्ञौ सफलविफलान् पुष्पवृक्षांश्च शुक्रः

स्निग्धानिन्दुः कटुकविटपान् भूमिपुत्रस्तु भूयः ॥ ९ ॥

शुभोऽशुभक्षेत्रे रुचिरं कुभूमिजं करोति वृक्षं विपरीतमन्यथा ॥

परांशके यावति विच्युतः स्वकाद् भवन्ति तुल्यास्तरवस्तथाविधाः ॥ १० ॥

पूर्व यदुक्तमंशकृतः प्रमेदस्तत्रांशकपतिवशाद्विशेषज्ञानमाह । रविः = सूर्योऽशकपति-रन्तःसारान् = अन्तर्गतो मध्ये सारो बलं येषां (शिशपादयः) तान् जनयत्युत्पादयति । सूर्यसूतुः = शनिर्दुर्भगान् = कुत्सितवृक्षान् जनयति । तुहिनकिरणश्चन्द्रः क्षीरोपेतान्दुग्धयुक्तान्व-टादीन् । भौमः कण्टकाढ्यान् = कण्टकयुक्तान् खदिरादीन् । वागीशज्ञौ = गुरुबुधौ सफल-विफलान् जनयतः । गुरुः सफलानाम्रादीन्, बुधो विफलान्येषु न जातु फलानि रोहन्ते तान् । शुक्रः पुष्पवृक्षान् चम्पकादीन् । इन्दुश्चन्द्रो भूयः पुनरपि स्निग्धान्देवदारुप्रभृतीन् । भूमिपुत्रश्च = मङ्गलोऽपि भूयः कटुकविटपान् = कटुस्वादयुक्तवृक्षान् जनयति । अत्र चन्द्र-भौमयोरुभयजनकत्वेन 'भूयः' पदस्योपादानमिति ॥ ९ ॥

अथ शुभाशुभग्रहपरत्वेन वृक्षजन्म तत्संख्यामाह । शुभः शुभग्रहः (स्थलज-लक्षपतिः) अशुभक्षेत्रे = पापग्रहराशौ चेद्भवेत्तदा रुचिरं वृक्षं, कुभूमिजं = कुत्सितभूमिजनितं करोति । अन्यथा = शुभक्षेत्रे यद्यशुभोऽशपतिः स्यात्तदा, विपरीतं-अशुभवृक्षं शुभस्थानजं करोति । अथैव 'शुभे शुभक्षेत्रे रुचिरं सुभूमिजं क्रूरेऽशुभक्षेत्रे कुतरे कुभूमिजमिति सिद्धयति । अथ स्थलजलक्षपतिग्रहः स्वकात् = स्वनवांशकाद्विच्युतश्चलितो यावति = यत्संख्यके परां-शके = अन्यनवांशके भवेत्तुल्यास्तन्मितास्तथाविधाः (नवांशसंख्यका नवांशपतिजा-तीयाश्च) तरवो भवन्ति । तथा चाह कल्याणवर्म्मा—

“स्वांशात्परांशगामिषु यावत्संख्या भवन्ति तावन्तः ।

स्थलजा वा जलजा वा तरवः प्राक्संख्यया प्रवदेत्” ॥ इति ॥ १० ॥

Notes—(७-१०) श्लोका बृहज्जातकस्य ।

सूर्य-लग्ननवांशका स्वामी हो तो भीतरकी पुष्ट लकड़ी (शीशम आदि) कहे । शनि-हो तो देखनेमें अग्रिय (तेनुवा आदि) कहे । चन्द्रमा-हो तो दूधवाले वा रसवाले (जल गन्ना) आदि वृक्ष कहे । मङ्गल-हो तो कांटवाले (बेल बबूरादि) बृहस्पति-हो तो फलवाले (आम आदिके) वृक्ष, बुध-हो तो बिना फलवाले वृक्ष कहे । शुक्र-हो तो पुष्प वाले (चमेली चम्पा आदि) वृक्ष कहे । फिर चन्द्रमा-चिकने देवदाह आदि और पुनः मङ्गल-कटु वृक्षको उत्पन्न करता है ॥ ९ ॥

पूर्वोक्त स्थल या जलराशिके स्वामी शुभग्रह यदि पापग्रहकी राशिमें हो तो हचिर (अच्छा) वृक्ष दुष्ट भूमिमें पैदा हो । यदि पापग्रह शुभराशिमें स्थित हो तो अशोभन (दुष्ट) वृक्ष सुन्दर भूमिमें हो । शुभग्रह शुभराशिमें हो तो शुभ वृक्ष हचिर भूमिमें हो और अशुभसे अशुभ वृक्ष अशुभ भूमिमें जाने । वह ग्रह अपने नवांशसे जितने नवांशपर प्राप्त हो उतने ही वृक्ष उसी प्रकारके कहे ॥ १० ॥

इति वियोजिजन्मप्रकरणम् ।

अथ निषेकविधिः ।

कुजेन्दुहेतु प्रतिमासमार्तवं गते तु पीडर्क्षमनुष्णदीधितौ ॥

अतोऽन्यथास्थे शुभपुङ्गवहेक्षिते नरेण संयोगमुपैति कामिनी ॥ ११ ॥

इदानीं निषेकविधिरुच्यते । ऋतोस्तत्र प्रधानत्वात्प्रथमं ऋतुनिरूपणं ततो दम्पत्योयो-गलक्षणमाह । स्त्रीणां प्रतिमासं=मासं मासं प्रति यदा त्वं = ऋतौ जातं रजस्तत् कुजेन्दु-हेतु = कुजो मङ्गलः, इदुश्चन्द्रस्तौ हेतुनिमित्तं यस्य तदिति । स्त्रीणां रहस्यदेशात् प्रतिमासं यद्रजो निस्सरति तस्य कुजेन्दु कारणम् । यतश्चन्द्रो जलतत्त्वः, भौमोऽग्निगतत्त्वः, तत्र जल-मेव रक्तं तथाऽग्निरेव पित्तं, पित्तेनालोडितमक्षं रजोरूपेण परिणमति । तयोक्तं कल्याणवर्मणा-

“इन्दुर्जलं कुजोऽग्निर्जलमक्षं त्वमिरेव पित्तं स्यात् ।

एवं रक्ते क्षुभिते पित्तेन रजः प्रवर्तते स्त्रीषु” ॥ इति ॥

अथ गर्भधारणयोग्यमार्तवं निरूप्यते । अनुष्णदीधितौ=चन्द्रे, पीडर्क्षं गते=स्त्रिया जन्मराशेरनुपचयर्क्षं = नवधनजलधोकामरन्ध्रानन्यहोराणामन्यतमं प्राप्ते कुजेन छे-गर्भग्रहणयोग्यमार्तवं भवति, परं बालवृद्धातुरबन्ध्याभ्योऽन्यत्र । तथोक्तम्—

“स्त्रीणां गतोऽनुपचयर्क्षमनुष्णरश्मिः सन्दृश्यते यदि धरातनयेन न्तासाम् ।

गर्भप्रदार्तवमुशान्तिं तदा, न बन्ध्यावृद्धातुरात्पवयसामपि चैतदिष्टम्” ॥ इति ॥

अथ पुरुषसंयोगसम्भवमाह । अतोऽन्यथास्थे=चन्द्रे पुरुषजन्मार्शादुपचयर्क्षस्य, शुभपुङ्गवहेक्षिते=शुभग्रहेषु यः पुमान् ग्रहस्तेन (गुरुणा) ईक्षिते = दृष्टे, कामिनी=ऋतुवती स्त्री नरेण=पुरुषेण सह संयोगमुपैति । ईदृग्योग एव दम्पत्योयोगो गर्भधानयोग्यं मैथुनं च भवतीति । तथोक्तं च—

“पुरुषोपचयगृहस्थो गुरुणा यदि दृश्यते हिममयूखः ।

स्त्रीपुरुषसंयोगं तदा वदेदन्यथा नैव” इति ।

पुरुषसंयोगविचारोऽयमृतुशुद्धौ (चतुर्थदिने) कार्यः ।

“ऋतुविरमे स्नातायां यद्युपचयसंस्थितः शशी भवति ।

बलिना गुरुणा दृष्टो भर्त्रा सह सङ्गमश्च तदा” इति दर्शनात् ।

वक्ष्यति च स्वयं पुरतः—

“नाथाव्यतस्त्रोऽत्र निषेकयोग्या पराश्व युग्माः सुतदाः प्रशस्ताः” इति ॥ ११ ॥

स्त्रियोंकी योनिसे प्रत्येक मासमें तीन दिन तक रुधिर बहता है उसको रजोदर्शन कहते हैं । रजोदर्शनका हेतु (कारण) मङ्गल और चन्द्रमा है, क्योंकि मङ्गल अग्नितत्व और चन्द्रमा जलमय है । स्त्रीके जन्मराशिसे जिस रजोदर्शनमें उपचयस्थानमें चन्द्रमा न हो किन्तु १-२-४-५-७-८-९-१२ इन स्थानोंमें हो और गोचरमें मङ्गल पूर्ण दृष्टिसे देखता हो तो ऐसा रज गर्भको धारण करने योग्य होता है । चन्द्रमा उपचय राशिमें रहे किन्तु उसे मङ्गल न देखता हो तो ऐसे समयका रज निष्फल होता है । पुरुषके उपचय राशिमें चन्द्रमा हो उसको पूर्णदृष्टिसे बृहस्पति देखता हो उस समय स्त्री और पुरुषका यदि संयोग हो तो गर्भ अवश्य रहेगा । परन्तु यह विचार बन्ध्या स्त्री तथा बाल, वृद्ध और नपुंसकके लिये नहीं है ॥ ११ ॥

यथाऽस्तराशिर्मिथुनं समेति तथैव वाच्यो मिथुनप्रयोगः ।

असद्व्रह्मलोकितसंयुतेऽस्ते सरोष इष्टैः सविलासहासः ॥ १२ ॥

इदानीं गर्भाधानकालं विज्ञाय मैथुनज्ञानप्रकारमाह । अस्तराशिः = आधानलभात् प्रश्न-लभाद्वा सप्तमो राशिर्यथा मिथुनं समेति = सप्तमराशियोनौ यथा मिथुनं सम्पद्यते तथैव मिथुनप्रयोगो वाच्यः । तादृगेव मैथुनमस्मिन् गर्भाधाने कृतं ब्रूयात् । सप्तमो राशिर्यदि चतुष्पात्तदा चतुष्पदां मैथुनमिव । यदि जलचरस्तदा तदिदं सर्वत्र योनितुल्यं मिथुनं वाच्यमिति । तत्रापि कलहेन प्रेम्णा वा मिथुनमित्याह । अस्ते = निषेकलभात्सप्तमे राशौ असद्व्रह्मैः = पापव्रह्मैरालोकिते दृष्टे, संयुक्ते वा सरोषो रोषेण सहितः (कलहेन), इष्टैः = शुभव्रह्मैर्दृष्टे वा युक्तेऽस्ते सविलासहासो विलासेन हासेन च सहितः (प्रेम्णा) मिथुनप्रयोगो वाच्यः । अतोऽन्यथा साधारण्येनेति । तथोक्तं सारावस्थाम्—

“द्विपदादयो विलभात् सुरतं कुर्वन्ति सप्तमे यद्वत् ।

तद्वत्पुरुषाणामपि गर्भाधानं समादेश्यम् ॥

अस्तेऽशुभयुतदृष्टे सरोषकलहं भवेद्ब्राम्ह्यम् ।

सौम्यं सौम्यैः सुरतं वात्स्यायनसम्प्रयोगिकाख्यातम्” ॥ इति ॥ १२ ॥

प्रश्नसे अथवा आधानलभसे जो सप्तम राशि हो उसी राशिके समान मैथुन होना कहे । यदि सप्तममें रोष हो तो बकराके सदृश । वृष हो तो बैलके तुल्य मैथुन कहे । इसी प्रकार आगेकी राशिके भी सप्तम प्राप्त होनेपर मैथुन कहे । सप्तममें पापव्रह्म हों वा उस भावको पापव्रह्म देखते हों तो सरोष (कलहसे युक्त) मैथुन कहे, और सप्तममें शुभव्रह्म हों वा सप्तमभावको शुभव्रह्म देखते हों तो प्रेम और विलास पूर्वक मैथुन कहे ॥ १२ ॥

रवीन्दुशुक्रावनिजैः स्वभानगैः गुरौ त्रिकोणोदयसंस्थितेऽपि वा ।

भवत्यपत्यं हि विबीजिनामिमे करा हिमांशोर्विदृशामिवाफलाः ॥ १३ ॥

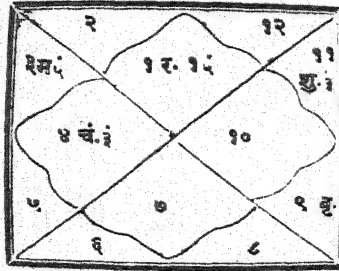
इदानीं गर्भसम्भवयोगमाह । रवीन्दुशुक्रावनिजैः=सूर्य-चन्द्र-शुक्र-मङ्गलैः स्वभागैः=स्वस्वनांशस्थैः । यत्र कुत्रापि राशौ सूर्येन्दुशुक्रभौमाः स्वनांशगताः स्युस्तदा हि=निश्चयेतापत्यं=गर्भं सन्ततिर्भवति । अयमेको योगः । वा योगान्तरमाह-गुरौ त्रिकोणोदयसंस्थितेऽपि=बृहस्पतिर्यदि लग्ने, पञ्चमे, नवमे वा भवेत्तदाऽपि भवत्यपत्यमिति । अत्र प्रथमे पूर्णयोगाभावे सूर्यशुक्रयोर्नोपचयर्क्षगयोरेवं चन्द्रारयोर्बिधुपचयर्क्षगयोः स्वनांशो स्थितिरपेक्षिताऽपत्यसम्भवे । तथोक्तं स्वरूपजातके वराहेण—

“बलयुक्तौ स्वगृहांशेष्वर्क्षसितावुपचयर्क्षौ पुंसाम् ।

जीर्णां वा कुजचन्द्रौ यदा तदा गर्भसम्भवो भवति” ॥ इति ॥

गर्भयोगः

योगवैफल्यमाह । इमेऽपत्यसम्भवयोगा विबीजिनां=वीर्यहितानां (षण्ढानां) स्त्रीपुरुषाणामफला निष्फला भवन्ति । यथा विदशा-मन्धानां हिमांशोश्चन्द्रस्य कराः=मयूखा विफला वर्तमाना अपि निष्फला भवन्ति तथैवेत्युपमा । रजोवीर्याभ्यामेवापत्योत्पत्ति-सम्भवात् तद्विहीनानां नैष्कल्यमुचितमेवेति ॥

गर्भ है या नहीं है इसके जाननेका विधान यह है कि—प्रश्नकाल वा आधानकाल में सूर्य, चन्द्रमा, शुक्र और मंगल अपने नवांशमें हों तो निश्चय गर्भ है । यदि इस प्रकार न हों और पुरुषके उपचय ३६।१०।११ में सूर्य और शुक्र अपने नवांशमें हों तो भी गर्भका सम्भव कहे । अथवा स्त्रीके उपचयमें अपने २ नवांशमें मंगल और चन्द्रमा हों तो भी गर्भ सम्भव कहे । वा बृहस्पति पञ्चम, नवम या लग्नमें हो तो भी गर्भसम्भव कहे । ये सब योग जिस प्रकार अंशको चन्द्रमाके किरणोंकी शोभा विफल है उसी प्रकार नपुंसकों को निष्फल होते हैं ॥ १३ ॥

दिवाकरेन्द्रोः स्मरगौ कुजार्कजौ गदप्रदौ पुङ्गलयोषितोस्तदा ।

व्ययस्वगौ मृत्युकरौ युतौ तथा तदेकदृष्ट्या मरणाय कल्पितौ ॥ १४ ॥

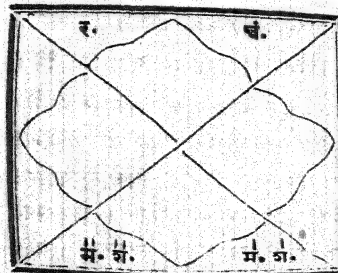
इदानीं सति गर्भे प्रसवपर्यन्तं दम्पत्योः शुभाशुभमाह । आधानकाले दिवाकरेन्द्रोः=सूर्यचन्द्राच्च क्रमेण कुजार्कजौ=मङ्गलशनी, स्मरगौ=सप्तमस्थौ, तदा पुङ्गलयोषितोः=नर-नार्योः गदप्रदौ=रोगप्रदौ भवतः । सूर्यात्सप्तमे भौमशनी पुरुषस्य रोगकरौ । चन्द्रात्सप्तमे शनिभौमौ स्त्रिया रोगकराविति । तथा व्ययस्वगौ । सूर्यादुभयत्र यदि कुजार्कजौ तदा पुंसो मरणायैवं चन्द्रादुभयत्र यदि कुजार्कजौ तदा स्त्रिया मरणाय भवतः । तथा च युतौ तदेकदृष्ट्या=सूर्यः कुजार्कजयोरेकेन युतोऽन्वेन दृष्टः पुंसो मरणायैवं चन्द्रस्तयोरेकेन युक्तोऽपरेण दृष्टो योषितो मरणाय कल्पितः । तत्र बलीयान्स्वमासे रोगादि करोतीति सर्वत्र विशेषम् ॥

यथा—अत्र (१) र. म. शं. = पुरुषस्य । च. मं. शं. = स्त्रियाः ।

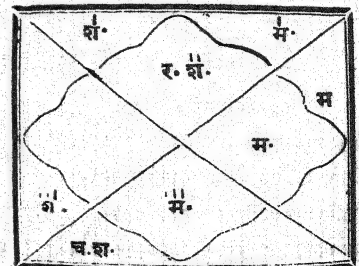
अत्र (२) र. शं. मं. तथा मं. शं. = पुरुषस्य ।

च. शं. मं. तथा श. म. = स्त्रियाः ॥ १४ ॥

रोमयोगः (१)

मृत्युयोगः (२)

आधानकालसे प्रसवकाल तकका शुभाशुभ फल-आधान अथवा प्रश्नकालमें सूर्यसे सप्तम भागमें मंगल और शनि हों तो अपने महीनेमें पुरुषको कष्ट देते हैं । चन्द्रमासे सप्तम मंगल और शनि हों तो अपने महीनेमें स्त्रीको पीड़ा देते हैं । सूर्यसे दूसरे और बारहवें

मंगल और शनि हों तो अपने महीनेमें पुरुषकी मृत्यु करते हैं । इसी प्रकार चन्द्रमासे दूसरे और बारहवें मंगल और शनि हों तो अपने महीनेमें स्त्रीकी मृत्यु करते हैं । सूर्य यदि शनि और मंगल इनमेंसे एकसे युक्त एकसे दृष्ट हो तो पुरुषकी मृत्यु, ऐसे ही चन्द्रमा शनि और मंगलमेंसे एकसे युक्त एकसे दृष्ट हो तो स्त्रीकी मृत्यु करता है ॥ १४ ॥

दिवाऽर्कशुक्रौ पितृमातृसंज्ञितौ शनैश्चरेन्दू निशि तद्विपर्ययात् ॥

पितृव्यमातृष्वसृसंज्ञितौ च तावथौज्युग्मर्त्तगतौ तयोः शुभौ ॥ १५ ॥

इदानीं निषेककालवशात् पित्रादीनां शुभाशुभमाह । दिने निषेकश्चेत् तदा सूर्यः पिता, शुक्रो मातृसंज्ञको भवति । रात्रौ निषेके शनिः पिता, चन्द्रो माता । दिने शनैश्चरः पितृव्यः, चन्द्रो मातृष्वसा । रात्रौ सूर्यः पितृव्यः, शुक्रो मातृष्वसेति जन्मन्यपि बोद्धव्यम् । प्रयोजनच्चाह । तावथौज्युग्मर्त्तगतौ तयोः शुभाविति । दिने सूर्यो विषमराशिगतस्तदा पितुः शुभो रात्रौ पितृव्यस्य । दिने शुक्रः समराशिगतो मातुः शुभकृद्वात्रौ मातृष्वसुः । शनैश्चरो निशि विषमस्थस्तदा पितुः शुभकृद्दिने पितृव्यस्य । चन्द्रो रात्रौ समर्क्षगो मातुर्दिने मातृष्वसुः शुभकृद्भवति । अर्थादेवोक्तविपर्ययस्थे तयोरशुभः इति ।

Notes-अत्र ११-१५ श्लोकाः बृहज्जातकस्य वर्तन्ते ॥ १५ ॥

दिनके आधानमें सूर्य पिता, शुक्र माता, शनि पितृव्य (चाचा), चन्द्रमा मौसी (माताकी बहिन) और रात्रिके आधानमें शनि पिता, चन्द्रमा माता, सूर्य चाचा, शुक्र मौसी है ' इन संज्ञाओंका प्रयोजन यह है कि, दिनके आधानमें सूर्य विषम राशि (१-३-५-७-९-११) में पिताको शुभ, रात्रिके आधानमें चाचाको शुभ होता है । दिनके गर्भाधानमें शुक्र समराशि (२-४-६-८-१०-१२) में हो तो माताको शुभ, रात्रिमें मौसीको शुभ होता है । शनि रात्रिके आधानमें विषम राशिमें हो तो पिताको शुभ, दिनमें चाचाको शुभ होता है । रात्रिके गर्भमें चन्द्रमा समराशिमें हो तो माताको शुभ, दिनमें मौसीको शुभ होता है । इससे अन्यथा अशुभ कहना चाहिये ॥ १५ ॥

शीतज्योतिषि योषितोऽनुपचयस्थाने कुजेनेक्षिते ।

जातं गर्भफलप्रदं खलु रजः स्यादन्यथा निष्फलम् ॥

दृष्टेऽस्मिन् गुरुणा निजोपचयगे कुर्यान्निषेकं पुमान् ।

अत्याज्ये च समूलभे शुभगुणे पर्वादिकालोज्झिते ॥ १६ ॥

इदानीं गर्भशमरजोनिरूपणपूर्वकं निषेककालमाह । शीतज्योतिषि=चन्द्रे योषितोऽनुपचयस्थाने=स्त्रिया जन्मर्क्षादनुपचयस्थाने पूर्वोक्ते वर्तमाने कुजेनेक्षिते जातं रजः खलु=निषेधेन गर्भफलप्रदं=गर्भधारणयोग्यं स्यात् । अन्यथोकादितरावस्थायां तद्रजो निष्फलं यातीति । अस्मिन्योषिदनुपचयस्थे चन्द्रे पुमान्=पुरुषो निजोपचयगे=स्वजन्मर्क्षादनुपचयस्थानगते गुरुणा=बृहस्पतिना दृष्टेऽवलोकिते च निषेकं कुर्यात् । इत्यम्भूते योगे दम्पत्योयोगे गर्भाधानं भवतीति भावः ।

निषेकमुहूर्त्तमाह । अत्याज्ये=विहिते च समूलभे, मूलनक्षत्रेऽप्युत्तमेतद्ग्रन्थकर्त्रेति । पर्वादिकालोज्झिते=पर्वादिकालरहिते शुभगुणे=सद्गुणयुक्ते समये गर्भाधानं प्रशस्तमिति । अथात्र प्रसङ्गान्निषेके त्याज्यानि लिख्यन्ते—

“गण्डान्तं त्रिविधं त्यजेन्नधनजन्मक्षे च मूलान्तकम् ।

दासं पौष्णमघोपरागदिवसान् पातं तथा वैधृतिम् ॥

पित्रोः श्राद्धदिनं दिवा च परिषाद्यर्थं स्वपत्नीणमे ।

मान्युत्पातहतानि मृत्युभवनं जन्मर्क्षतः पापभम् ॥

भद्राषष्ठीपर्वरिक्ताश्च सन्ध्याभौमार्काकार्कानाद्यरात्रीधृतसः ।

एवं निषेके प्रशस्तमुद्धर्तः—

‘गर्भाधानं व्युत्तरेन्द्रकर्मत्रप्राज्ञास्वातीविष्णुबस्वम्बुपे सत् ॥

केन्द्रत्रिकोणेषु शुभैश्च पापैश्चापारिगैः पुङ्गवहृष्टलग्ने ।

श्रीज्योतिषोऽज्जेऽपि च युगमरात्रौ, चित्रादितीज्याभिषु मध्यमे स्यात्” ॥ इति ॥ १६ ॥

श्रीके जन्मराशिसे अतुपचय (१,२,४,५,७,८,९,१२) राशिमें चन्द्रमा यदि मङ्गल से देखा जाता हो, ऐसे समयमें उत्पन्न रज गर्भप्रद होता है । इससे अन्यथा रज निष्कल होता है । इस गर्भयोग्य रजके समय चन्द्रमा पुरुषके उपचय (३,६,१०,११) राशिमें हो, उसे बृहस्पति देखता हो तो पुरुषको निषेक (स्त्रीसंगम) करना चाहिये । मूल सहित विहित नक्षत्रादिमें पर्वदिकालसे रहित शुभगुणयुक्त मुहूर्तमें गर्भाधान करना चाहिये । सु० शा० कार ॥ १६ ॥

अथ स्त्रीणामृतकालपरिमाणम् ।

विभावरीषोडश भाभिनीनामृततूद्गमाद्या ऋतुकालमाहुः ॥

नाद्याश्चतस्रोऽत्र निषेकयोग्याः पराश्च युग्माः सुतदाः प्रशस्ताः ॥ १७ ॥

रजः प्रादुर्भावात्षोडशरात्रिपर्यन्तमृतकालो भवति योषिताम् । तत्र प्रथमाध्वतक्षः रात्रयो निषेके गहिता भवन्ति । परा या द्वादश रात्रयः पञ्चाथास्तासु युग्माः = समाः = षड्वाद्याः (६।८।१०।१२।१४।१६) सुतदाः = पुत्रजन्मकारिण्यो भवन्ति । यतस्ताः प्रशस्ता इति । ‘नाद्यारात्रिध्वतक्षः’ तथा ‘युगमरात्रौ’ इति प्रमाणात् ॥ १७ ॥

स्त्रियोंके ऋतु प्रारम्भ-कालसे १६ रात ऋतुकाल कहा गया है । उनमें पहले की ४ रात निषेक योग्य नहीं हैं । शेष १२ रातमें युग्म (६।८।१०।१२।१४ और १६ वीं) रात निषेकमें प्रशस्त और पुत्र देनेवाली हैं । सु० शा० कार ॥ १७ ॥

अथ तुर्यादिरात्रिषु निषेके सन्ताने विशेषः ।

पुत्रोऽल्पायुर्दारिका वंशकर्ता बन्ध्या पुत्रः सुन्दरीशो विरूपा ॥

श्रीमान् पापा धर्मशीलस्तथा श्रीः सर्वज्ञः स्यात्तुर्यरात्रात् क्रमेण ॥ १८ ॥

स्त्रीणामृतकाले तुर्यरात्रात् (चतुर्थरात्रादित्यतस्तिष्ठः रात्रयः प्रथमा निषिद्धाचतुर्थी शुद्धा “भर्तुः स्पृश्या चतुर्थे हि स्नानेन स्त्री रजस्वले”ति वचनात्) क्रमेण ‘पुत्रोऽल्पायुरित्यादयः । चतुर्थरात्रे निषेकेऽल्पायुः पुत्रो जायते । पञ्चम्यां दारिका = कन्या । षष्ठ्यां वंशकर्ता पुत्रः । सप्तम्यां बन्ध्या = अपुत्रा स्त्री । अष्टम्यां पुत्रः । नवम्यां सुन्दरी कन्या । दशम्यामीशः = समर्थः पुत्रः । एकादश्यां विरूपा कन्या । द्वादश्यां श्रीमान् पुत्रः । त्रयोदश्यां पापा कन्या । चतुर्दश्यां धर्मशीलः पुत्रः । पञ्चदश्यां श्रीमती कन्या । षोडश्यामन्तिमायां सर्वज्ञः पुत्रो जायते । इत्थं निषेकव्यवस्थामवगम्य कासुकः कामिनीमुपेयादिति ॥ १८ ॥

चौथी रातके निषेकमें अल्पायु पुत्र, पांचवीं रातमें कन्या, छठीं रातमें वंशकर्ता पुत्र, ७ वीं रातमें बन्ध्या (बांझ) स्त्री, ८ वीं रातमें पुत्र, ९ वीं रातमें सुन्दरी कन्या, १० वीं रातमें प्रभावशाली पुत्र, ११ वीं रातमें कुरूप कन्या, १२ वीं रातमें श्रीमान् (भाग्यशाली) पुत्र, १३ वीं में पापिनी कन्या, १४ वीं में धर्मात्मा पुत्र, १५ वीं में लक्ष्मीवती कन्या और १६ वीं रातमें सर्वज्ञ पुत्र उत्पन्न होता है । सु० शा० कार ॥ १८ ॥

अथ सुतादियोगकरी ग्रहस्थितिः ।

अष्टमाष्टमगे सूर्ये निषेककर्तासुतोद्भवः ।

अथवाऽऽधानतन्मातु त्रिकोणस्थे दिनेश्वरे ॥ १९ ॥

अस्मिन्नाधानलग्ने तु शुभदृष्टियुतेऽथवा ॥

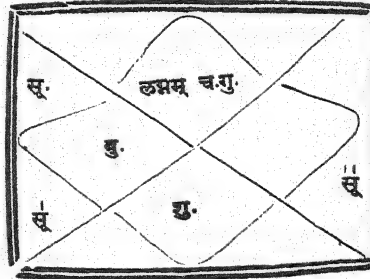
दीर्घायुर्भाग्यवान् जातः सर्वविद्यान्तमेष्यति ॥ २० ॥

ओजर्त्ते पुरुषांशकेषु बलिभिर्लमार्कगुर्विन्दुभिः
पुञ्जन्म प्रवेत्समांशकगतैर्युग्मेषु तैर्योषितः ।
गुर्वर्को विषमे नरं शशिसितौ वक्रश्च युग्मे स्त्रियम्
व्याङ्गस्था बुधवीक्षणश्च यमलौ कुर्वन्ति पक्षे स्वके ॥ २१ ॥
विहाय लग्नं विषमर्त्तसंस्थः सौरोऽपि पुंजन्मकरो विलग्नान् ॥
प्रोक्तग्रहाणामवलोक्य वीर्यं वाच्यः प्रसूतौ पुरुषोऽङ्गना वा ॥ २२ ॥

निषेकर्षादाधानलमादष्टमाष्टमी = अष्टमादष्टमं = लग्नात्तृतीयं तस्मिन् गते सूर्ये सुतोद्भवः
(१) । अथवा दिनेश्वरे = सूर्ये आधानलग्नात् त्रिकोणे = नवमपञ्चमयोरन्यतरस्थे सुतोद्भवो

वाच्यः (२) । अथवा अस्मिन्नाधानलग्ने
शुभग्रहैरवलोकिते युक्ते वा जातो दीर्घायुर्भा-
ग्यवान् सर्वविश्व भवेदिति (३) । यथा
चक्रेऽस्मिन् सू = (१) योगः । सू. वा सू =
(२) योगः । गु. च. बु. शु. = (३) योगः ।

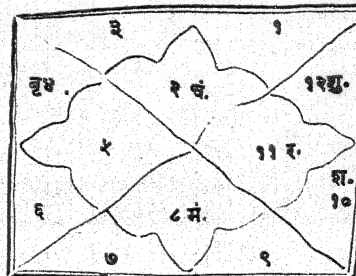
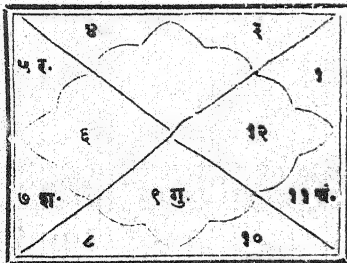

अथ प्रथमलमादाधानलमाज्जन्मलमाद्वा
स्त्रीपुरुषविभागज्ञानमुच्यते । बलिभिः =

सबलैर्लमार्कगुर्विन्दुभिरोजर्त्ते पुरुषांशकेषु च व्यवस्थितैः । एतदुक्तं भवति । तत्काले लमस-
र्यबृहस्पतिचन्द्रमतः पूर्वोक्तैः स्वषड्बलैर्युक्ता विषमराशि विषमनवांशगताश्च भवन्ति, तदा
पुंजन्म = पुरुषस्य जन्म प्रवेदत् । अथ तैरेव लमार्कगुर्विन्दुभिः समांशकगतैः = स्त्रीराशिनवां-
शस्थितैर्युग्मेषु = स्त्रीराशिषु च स्थितैर्योषितः = स्त्रिया जन्म वाच्यम् । तत्रोभयगतानां बाहु-
ल्यात्तत्तज्जन्म । साम्ये च बलाधिक्यपक्षं वदेत् । गुर्वर्को = बृहस्पतिसूर्यौ विषमे राशौ नरं
जनयतः । शशिशुक्रौ वक्रश्च = चन्द्रशुक्रमङ्गला युग्मे = समराशौ स्थिताः स्त्रियं जनयन्ति ।
व्याङ्गस्थाः = त एव गुरुसूर्यशशिशुक्रभौमा द्विशरीरांशस्थास्तत्र बुधवीक्षणश्च स्वके पक्षे
यमलौ = युगलं कुर्वन्ति । अत्रेदमवधेयम् - मिथुनकन्याधनुर्मीनाबतवारो द्विस्वभावास्तत्र
मिथुनधनुर्धरौ पुरुषौ, कन्यामीनौ स्त्रियौ, तेन यदि गुर्वर्को मिथुनधनुरंशगतौ बुधवीक्षितौ च
भवतस्तदा पुरुषद्वयं वाच्यम् । एवं कन्यामीनांशगताब्ध्वन्द्वगुभौमा यदि बुधेन वीक्ष्यन्ते
तदा कन्यायुगलं कुर्वन्तीति । तत्रोभयस्थितौ स्त्रीपुंसोर्मिथुनमर्थादेकः पुमानेका कन्या चेति
युगलं ज्ञेयम् ।

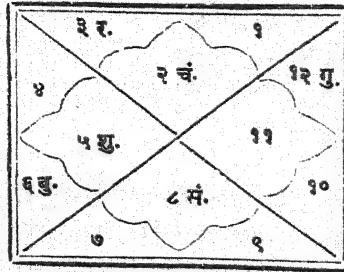
पुरुषजन्म (१)

स्त्रीजन्म (२)

यमलजन्म (३)

अत्रोदाहरणम्-(१) चक्रे-

र = ४।३। शु = ३।१। चं = १०।३।

लग्नं = २।१। श = ६।३। पुंजन्मदाः।

(२) चक्रे-ल = १।३। र = १०।६।

गु = ३।५। चं = १।१। मं = ७।३। शु =

११।१०। श = ९।३। स्त्री जन्मकराः।

(३) चक्रे-र = २।२७। शु = ११।

१३। पुरुषयुगलम्। चं = १।२४। शु =

४।२९। मं = ७।३। कन्यायुगलम्।

अस्मिन् चक्रे (३) स्थापिताखिलग्रहात् मिथुनजन्मापि स्यात्। एतत् कल्पनामात्रमेवेति।

अथोक्तयोगानामभावे शनिवशात्पुंस्त्रीज्ञानमाह। सौरोऽपि शनैश्चरोऽपि = लग्नं तात्कालिकं विहाय = त्यक्त्वा विलम्बाद्विषमर्क्षसंस्थस्तृतीयप्रभृतिविषमभावानामन्यतमस्थः पुंजन्मकरो भवति। ३, ५, ७, ९, ११, भावानामन्यतमवर्तिनि शनिग्रहे पुरुषजन्म वाच्यमित्यर्थः। अत्र प्रोक्तग्रहाणामुक्तपुंस्त्रीजन्मयोगकर्तृणां ग्रहाणां वीर्यं = बलमवलोक्य यदि पुरुषजन्मकारको बली तदा पुरुषः, स्त्रीकारको बली तदा अङ्गना वा प्रसूती वाच्या। तथोक्तं सारावल्याम्—

“लग्नं त्यक्त्वा विषमे शनैश्चरः पुत्रजन्मदो भवति।

योगे विहगस्य बलं समीक्ष्य वदेन्नरं स्त्रियं वाऽपि” ॥ इति ॥ १९-२२ ॥

गर्भाधानके लग्नसे जो अष्टम स्थान उससे जो अष्टम स्थान याने लग्नसे ३ रे भावमें सूर्यके रहने पर पुत्र उत्पन्न होता है। वा आधान लग्नसे त्रिकोण (९।५) में सूर्यके प्राप्त होने पर पुत्र होता है ॥ १९ ॥

इस आधान लग्नमें शुभग्रहकी दृष्टि हो तो जातक दीर्घायु और भाग्यवान् हो, तथा सभी विद्याका ज्ञाता हो ॥ २० ॥

आधान, जन्म अथवा प्रश्न कालमें बलवान् लग्न, सूर्य, गुरु, और चन्द्रमा विषमराशि और विषम-नवांशमें हों तो पुत्रका जन्म कहे और वे ग्रह समराशि तथा सम-नवांशमें हों तो कन्याका जन्म जाने। बलवान् बृहस्पति और सूर्य विषम राशिमें हों तो पुत्रका जन्म, एवं बलवान् चन्द्रमा, शुक्र और मङ्गल समराशिमें हों तो कन्याका जन्म जाने। बृहस्पति, सूर्य, चन्द्रमा, शुक्र और मङ्गल ये द्विस्वभाव (३-६-९-१२) राशिसे नवांशमें हों और उन्हें बुध देखता हो तो यमल (दोषसे) का जन्म जाने। यहाँ द्विस्वभावके पुरुषांश (३।९) में गुरु और सूर्य हों तो दो पुत्र, एवं चन्द्र, शुक्र और मङ्गल द्विस्वभावके स्त्रीनवांश (६।१२) में हों तो दो कन्यायें, यदि दोनों योग हों तो एक पुत्र और एक कन्या कहे ॥ २१ ॥

उक्त योगोंके अभावमें लग्नको छोड़कर विषम भाव (३-५-७-९-११) में शनि स्थित होतो पुरुषका जन्म कहे, अन्यथा कन्याका जन्म जाने। यहाँ कहे हुये कन्या तथा पुत्र कारक ग्रहोंका बल विचार कर अधिक पक्षमें पुरुष वा कन्याका जन्म कहना चाहिये ॥ २२ ॥

अथ स्त्रीवत्त्वकरा योगाः।

अन्योन्यं यदि परयतः शशिरवी यद्यार्किसौम्यावपि

वक्रो वा समगं दिनेशमसमे चन्द्रोदयौ चेत्स्थितौ ॥

युग्मौजर्गतावपीन्दुशशिजौ भूम्यात्मजेनेक्षितौ

पुंभागे सितलप्रशीतकिरणाः षट् स्त्रीवयोगास्त्विमे ॥ २३ ॥

इदानीं नपुंसकजन्मयोगा उच्यन्ते। यदि शशिरवी = चन्द्रसूर्यौ (विषमर्क्षगौ) अन्योन्यं = चन्द्रः सूर्यः, सूर्यश्चन्द्रं च परयतस्तदैकः स्त्रीवयोगः।

यथकिंभौम्यावपि = शनिबुधौ च तथा परस्परं पश्यतस्तदा द्वितीयो योगः ।

वक्रो भौमो वा विषमगतो समगं दिनेशं = सूर्यं पश्यति तदा तृतीयो योगः ।

चेत् चन्द्रोदयौ = चन्द्रो लग्नश्च असमे = विषमराशौ भवेतामपि च भौमेनेक्षितौ तदा चतुर्थो योगः ।

युग्मौ बर्क्षगतावपि = समविषमराशिस्थिताविन्दुशशिजौ = चन्द्रबुधौ भूम्यात्मजेन = मङ्गलेन ईक्षितौ दृष्टौ तदा पञ्चमो योगः ।

अथ सितलग्नीतकिरणाः = शुक्र-तत्काललग्न-चन्द्राः पुम्भागे = पुरुषराशिनवांशके वर्तमानास्तदा षष्ठो योगः ।

इमे षट् क्लीबयोगाः सन्ति । जन्मकाले निषेके प्रश्ने वा अमी योगा नपुंसकजन्मदा भवन्तीति । तथोक्तं सारावल्याम्—

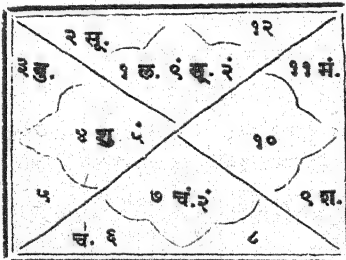
‘अन्योन्यं रविचन्द्रौ विषमर्क्षगतौ निरीक्षेते । इन्दुजरविपुत्रौ वा दृष्टौ बलिनौ नपुंसकं कुरुतः ॥ पश्यति वक्रः सममे सूर्यं चन्द्रोदयौ च विषमर्क्षं । यद्येवं गर्भस्थः क्लीबो मुनिभिः समादिष्टः ॥

ओजसमराशिसंस्थौ ज्ञेन्दु षण्डं कुजेक्षितौ कुरुतः ।

नरमे विषमनवांशे होरेन्दुबुधाः सिताकिं दृष्टा वा” ॥ इति ॥

Notes—पूर्वोक्तपुंस्त्रीजन्मयोगानामभावेऽमी योगाश्चिन्त्याः ॥ २३ ॥

६ क्लीबयोगाः

सूर्य और चन्द्रमामें परस्पर दृष्टि हो (१) या शनि और बुधमें परस्पर दृष्टि हो (२) या विषमराशिका मङ्गल, समराशिगतसूर्य इनमें परस्पर दृष्टि हो (३) या चन्द्रमा और लग्न विषम राशिके हों, उन्हें मङ्गल देखता हो (४) या चन्द्रमा लग्न और बुध विषम राशि के हों, उन्हें मङ्गल देखता हो (५) या शुक्र, लग्न और चन्द्रमा पुरुष (विषम) नवांशमें हों तो (६) ये छै प्रकारके नपुंसक-योग होते हैं, अर्थात् इन योगोंमें जन्म लेनेवाले नपुंसक होते हैं । सु. शा. कार ॥ २३ ॥

अथ यमलादिजनिकरा योगाः ।

युग्मे चन्द्रसितौ तथौजभवने स्युर्हारजीवोदयाः

लग्नेन्दू नृनिरीक्षितौ च समगौ युग्मेषु वा प्राणिनः ॥

कुर्युस्ते मिथुनं गृहोदयगतान्द्र-यगांशकान्पश्यति

स्वांशे ज्ञे त्रितयं ज्ञगांशकवशाद्युगमं त्वमिश्रैः समम् ॥ २४ ॥

चन्द्रसितौ युग्मे राशौ तथा हारजीवोदयाः=बुधभौमगुरुलग्नानि, ओजभवने=विषम-राशौ भवेयुस्तदा मिथुनं = बालकं बालिकां च कुर्युरित्येको योगः ।

लग्नेन्दू समगौ नृनिरीक्षितौ = पुरुषग्रहेण वीक्षितौ तदा चेति द्वितीयो योगः ।

प्राणिनः = बलिनस्त एव हारजीवोदया युग्मेषु वा व्यवस्थितास्तदेति तृतीयो मिथुन-जन्मयोगः ।

अथ त्रितयजन्मयोगः—ग्रहोदयगतान्द्रव्यज्ञांशकान् स्वांशे ज्ञे पश्यति सति । एतदुक्तं भवति—स्वनवांशे वर्तमानो बुधो द्विस्वभावराशिनवांशे व्यवस्थितान् ग्रहान् लग्नं च यदि पश्यति तदा गर्भे त्रितयं वाच्यम् । तत्र ज्ञांशकवशाद्युगमम् । बुधो यदि मिथुन- (नर) नवांशगतस्तदा नरद्वयमेका कन्या । यदि बुधो योषि- (कन्या) नवांशगतो भवेत्तदा कन्याद्वयमेको नर इति त्रितयं वक्तव्यम् । अमित्रैः = समानांशकगतैः सममेकलिङ्गमेव त्रितयम् । अत्रेदमवचेयम्—मिथुनांशगतो बुधो मिथुनधनुरंशगतान् ग्रहोदयान् पश्यति तथा पुरुषत्रयमेवं कन्यांशकस्थो बुधो कन्यामीनांशगतान् ग्रहोदयान् पश्यति तदा कन्यात्रयं वाच्यमिति । तथा सारावल्यामाह कल्याणः—

“लग्ने समराशिगते चन्द्रे च निरीक्षिते बलबुतेन ।

गगनसदा वक्तव्यं मिथुनं गर्भस्थितं नित्यम् ॥

समराशौ शशिसितयोर्विषमे गुरुवक्रसौम्यलग्नेषु ।

द्विशरीरे वा बलिषु प्रवदेत् स्त्रीपुरुषमत्रैव ॥

मिथुनांशे कन्यैका द्वौ पुरुषौ त्रितयमेवं स्यात् ॥

द्विशरीरांशकयुक्तान् ग्रहान् विलग्नं च पश्यतीन्दुसुते ।

कन्यांशे द्वे कन्ये पुरुषश्च निश्चित्यते गर्भे ॥

मिथुने धनुरंशगतान् ग्रहान् विलग्नं च पश्यतीन्दुसुतः ।

मिथुनांशस्थश्च यदा पुरुषत्रितयं तदा गर्भे ॥

कन्यामीनांशस्थान् विहगालुदयं च युवतिभागगतः ।

पश्यति शिशिरगुतनयः कन्यात्रितयं तदा गर्भे” ॥ २४ ॥

समराशिमें चन्द्रमा और शुक्र हों तथा विषमराशिमें बुध, मङ्गल, बृहस्पति और लग्न ये हों तो मिथुन (एक पुत्र और एक कन्या) का जन्म कहे । समराशिमें लग्न और चन्द्रमा हों, उन्हें पुरुषग्रह (सु०-मं०-वृ०) मेंसे कोई देखे तो भी एक पुत्र और एक कन्याका जन्म कहे । समराशिमें बलवान् पूर्वोक्त बुध, मङ्गल, बृहस्पति और लग्न हों तो भी वही फल जाने और द्विस्वभावके नवांशमें पूर्वोक्त ग्रह और लग्न वर्तमान हों, उन्हें अपने (३।६) नवांशगत बुध देखता हो तो गर्भमें तीन बच्चे होते हैं । यहां बुधके स्थितिवश युगम कहना याने बुध यदि नर (मिथुन) नवांशमें हो तो दो लड़के एक लड़की, यदि बुध स्त्री (कन्या) नवांशमें होकर द्विस्वभावांश गत ग्रहोदयोको देखे तो २ लड़की १ लड़का कहना चाहिये । समान अंशमें याने बुध मिथुनांशमें होकर मिथुन और धनुके अंशगत ग्रहोंको देखे तो ३ पुरुष, एवं बुध कन्या नवांशमें स्थित होकर कन्या तथा मीनके नवांशगत ग्रहोंको देखे तो २ लड़कियां कहनी चाहियें । सु० शा० कार ॥ २४ ॥

अथ त्र्यधिकजननयोगः ।

धनुर्धरस्यान्त्यगते विलग्नं ग्रहैस्तदंशोपगतैर्बलिष्ठैः ॥

ज्ञेनाकिंणा वीर्ययुतेन दृष्टे सन्ति प्रभूता अपि कोशसंस्थाः ॥ २५ ॥

धनुराशेरन्तिमो नवांशो लग्नगतस्तथा धनुरंशगता बलिनो ग्रहाश्चैव भवेयुः, इत्थं भूतं लग्नमीदृमग्रहैस्तथा बलवता ज्ञेन=बुधेनाकिंणा=शनिना चावलोकितं स्यात्तदा कोशसंस्थाः=गर्भगताः, प्रभूताः=त्र्यधिका अपि सन्ति वाच्यम् । परन्तु सानवयोनी पूर्णगर्भस्यास्य प्रसवसम्भवत्वात्कालीननिर्बलग्रहस्य मासे तद्गर्भस्य स्थलनं भवतीति ज्ञेयम् ॥ धनु राशिमें अन्त्य नवांशका लग्न हो, पूर्वोक्त योग कारक ग्रह धनुके नवांशमें हों और लग्नको बलवान् बुध और शनि देखे तो गर्भमें तीनसे अधिक बच्चे जानें । परन्तु मनुष्य

योनिसमें ऐसे गर्भका प्रसव होना असम्भव है, इसलिये आधानमें जो ग्रह बलहीन हो उसके महीनेमें गर्भलाव कहना चाहिये ॥ २५ ॥

द्विशरीरांशसंयुक्तान् ग्रहान् लग्नं च पश्यति ॥
कन्यांशकगतश्चान्द्रिर्गर्भस्थं त्रितयं वदेत् ॥ २६ ॥
युग्मांशकस्तु कन्यैका द्वौ पुमांसौ च गर्भजाः ॥
युग्मांशगान्विलग्नं च गर्भस्थाः पुरुषास्त्रयः ॥ २७ ॥
कन्यायुग्मांशकोपेतास्तथा युग्मांशगो बुधः ॥
कन्यानवांशकः सौम्यस्तिस्त्रो गर्भगताङ्गनाः ॥ २८ ॥

अत्र २४ श्लोकटीका विलोक्या ॥ २६-२८ ॥

कन्या राशिके नवांशमें गत बुध यदि द्विस्वभाव (३६।१।१२) राशिके नवांशमें प्राप्त ग्रहों और लग्नको देखता हो तो गर्भमें ३ बच्चे, जिनमें २ पुत्री और १ पुत्र हों ॥ २६ ॥

यदि बुध मिथुन नवांशका होकर उन्हें देखे तो एक पुत्री और २ पुत्र गर्भमें कहे । यदि बुध मिथुनांशगत होकर मिथुनांशगत ग्रह और लग्नको देखे तो तीनों पुत्र हों ॥ २७ ॥

कन्या और मिथुननवांशगत ग्रहों तथा लग्नको मिथुनांशगत बुध देखे तो ३ पुत्र, यदि कन्यांशगत बुध देखे तो ३ लड़कियां कहनी चाहिये । (सु० शा० कार) ॥ २८ ॥

द्विस्वभावगतावर्कगुरु बुधनिरीक्षितौ ॥
पुंयुग्मं कुरुतस्तद्वत् शशिशुक्रमहीमुताः ॥ २९ ॥
कुर्वन्ति स्त्रीयुगं तत्र बलाबलविशेषतः ॥ २९३ ॥

अत्र २९ श्लोकव्याख्यावलोकनेन स्पष्टं स्यात् ॥ २९ ३ ॥

द्विस्वभाव राशिके अंशमें स्थित सूर्य और गुरु यदि बुधसे दृष्ट हों तो दो पुरुषका जन्म कारक होते हैं । एवं चन्द्र, शुक्र और मङ्गल द्विस्वभावमें हों तो दो कन्याकी उत्पत्ति करते हैं । दोनों योगोंकी प्राप्तिसमें बलाबल देखकर अधिक बलवालेका पक्ष कहना । (२९ श्लोककी सं० टी० देखिये ॥ २९३ ॥

स्त्रीनपुंसकद्वान्द्रिः पुंनपुंसकदोऽर्कजः ॥ ३० ॥
निषेककाले चन्द्रार्कविन्योन्यं यदि पश्यतः ॥
तथैव चन्द्रमन्दौ वा स्त्रीवज्जन्मप्रदौ तथा ॥ ३१ ॥

अनेन स्त्रीवज्जन्म निगदितं तदपि २३ श्लोकव्याख्यानान्तर्गतमेव ॥ ३०-३१ ॥

बुध कन्या नपुंसकको उत्पन्न करनेवाला होता है, शनि पुरुष नपुंसक उत्पन्न करनेवाला होता है ॥ ३० ॥

गर्भाधानके समय चन्द्रमा और सूर्य यदि परस्पर देखते हों, इसी प्रकार चंद्र और शनि भी तो नपुंसकको उत्पन्न करते हैं ॥ ३१ ॥

निषेके भ्रातृलग्नेशयोगे यमलसम्भवः ।
लग्नेशे भ्रातृपक्षस्थे स्वोच्चे वा यमलोद्भवः ॥ ३२ ॥

अत्रापि यमलयोग उच्यते । निषेके=आधानकाले, भ्रातृलग्नेशयोगे—लग्नेशसहजे-शयोगे यमलसंभवो वाच्यः । तथा लग्नेशे भ्रातृपक्षस्थे=तृतीयगते वा स्वोच्चगते यमलोद्भवो वाच्यः । सर्वार्थचिन्तामणावपि यमलजन्मयोगः—

“निषेकलग्नेशतृतीयनाथौ लग्नस्थितौ चेयमलोद्भवः स्यात् ।

तृतीयनाथेन युतो निषेकलग्नेशस्तत्सहजे तथैव” इति ॥ ३२ ॥

गर्भाधानके समय भ्रातृस्थानेश और लग्नेशका योग हो तो यमल (दो) का जन्म हो । लग्नेश भ्रातृस्थानमें हो, या उच्चस्थानमें हो तो यमल होता है ॥ ३२ ॥

षष्ठेशो देहसम्बन्धी बुधः षष्ठगतो यदि ॥

बुधक्षेत्रे च जननं यस्य स स्त्रीनपुंसकः ॥ ३३ ॥

बुधस्थानेन शनिना पुंनपुंसकता भवेत् ॥ ३४ ॥

अथ पुंस्त्रीकलौबयोगमाह । षष्ठेशो देहसम्बन्धी = लग्नसम्बन्धी (दृष्टिसम्बन्धिको योगसम्बन्धिको वा) भवेत्, बुधः षष्ठभावगतो भवेत् । बुधक्षेत्रे च = लग्नं बुधक्षेत्रयोः मिथुनकन्ययोरन्यतरं यदि स्यात्तदानीं यस्य जन्म भवति स स्त्रीनपुंसको भवेदर्थतस्य स्त्री च नपुंसकत्वमाप्नुयादिति । तत्रैव शनिना बुधस्थानेनार्थादुक्तयोगे शनिना सहितो बुधश्चेत्तदा पुंनपुंसकता पुरुष एव नपुंसकत्वमाप्नुयादित्यर्थः । अन्यदपि सर्वार्थचिन्तामणौ —

“लग्ने बुधक्षेत्रगतेऽरिनाथे लग्नेश्वरे सोमसुतर्क्षसंस्थे ।

जातस्तु सस्त्रीकनपुंसकः स्याच्छून्यारयोगात्पुरुषस्तु षष्ठः” ॥ ३३ ॥

निषेककालमें या जन्मकालमें षष्ठेश लग्नका सम्बन्धी हो (लग्नमें प्राप्त हो या लग्नको देखता हो) बुध ६ ठें भावमें हो और बुधके क्षेत्र याने लग्न (३६) में जिसका जन्म हो उसकी स्त्री नपुंसक होती है । यदि यहां बुधके साथ शनि हो तो पुरुष नपुंसक हो ॥ ३३ ॥

निषेकलग्नेशतृतीयनाथौ लग्नस्थितौ चेद्यमलोद्भवः स्यात् ॥ ३४ ॥

अथमपि यमलजन्मयोगः । लग्ने (निषेककालिके) लग्नेशतृतीयेशयोर्योगो यमलजन्मदो भवतीति ॥ ३४ ॥

आधानलग्नका स्वामी और तृतीयेश लग्नमें स्थित हो तो यमलका जन्म हो ॥ ३४ ॥

अथ पादजातत्वप्रदौ योगौ ।

तृतीयनाथेन युते निषेके भोगीशयुक्ते यदि पादजातः ॥ ३४ ॥

* राहुद्वये लग्ननाथे कर्मस्थे पादपूर्वजः ॥ ३५ ॥

इदानीं प्रसवे पादजातयोग उच्यते । निषेकलग्ने तृतीयेशो राहुश्च यदि भवेतां तदा जातः पादजातो (मातृगर्भात्प्रथमं पादावेव निःसरिताविति) भवति । तथा राहुलग्नगतो लग्नेशः कर्म- (दशम) भावगतस्तदा पादपूर्वजः प्रथमं पादावेव जातो जातस्येति वाच्यम् । उक्तम् —

“लग्नेश्वरे कर्मगते विलग्नो भोगीन्द्रयुक्ते सति पादजातः” इति सर्वार्थचिन्तामणौ ३४ ॥

निषेकलग्न तृतीयेश और राहुसे युक्त हो तो पैरसे उत्पन्न हो । राहु लग्नमें और लग्नेश कर्ममें हो तो पहले पैरसे जन्म होता है ॥ ३४ ॥

अथ सर्पवेष्टितदेहप्रदा योगाः ।

सराहौ रन्ध्रपे लग्ने जातः स्यात् सर्पवेष्टितः ॥ ३५ ॥

रन्ध्रेश्वरे पापयुते विलग्नो जातो नगैर्वेष्टितदेहवान्स्यात् ।

केन्द्रे सराहौ गुलिकेन युक्ते लग्नेश्वरे वा निधनेशयुक्ते ॥ ३६ ॥

क्रूरग्रहाणां च दृगाणलग्ने जातो नगैर्वेष्टितदेहवान् स्यात् ।

लग्नत्रिभागेऽण्डजसर्पकोलास्तन्नाथयुक्तस्तु तथा त्रिभागः ।

शुभग्रहाणां च दृशा विहीने जातो नगैर्वेष्टितदेहवान् स्यात् ॥ ३७ ॥

शशांके पापलग्ने वा वृश्चिकेशत्रिभागो ।

शुभैः स्वायस्थितैर्जातः सर्पस्तद्वेष्टितोऽपि वा ॥ ३८ ॥

* राहुलग्ने इति साधुः । † जातोरगैरिति पाठान्तरमसाधु ।

चतुष्पादगते भानौ शेषैर्वीर्यसमन्वितैः ।

द्वितनुस्थैश्च यमलौ भवतः कोशवेष्टितौ ॥ ३६ ॥

छागसिंहवृषे लग्ने तत्स्थे सौरेश्वा कुजे ।

राशयंशसदृशे गात्रे जायते नालवेष्टितः ॥ ४० ॥

लग्ने सपापे बहुपापदृष्टे राहुध्वजाभ्यां सहितेऽथवाऽत्र ।

पापग्रहाणां तु विलग्नभे वा जातो नरो नालविवेष्टिताङ्गः ॥ ४१ ॥

क्रूरान्तरे लग्नगते सराहौ लग्ने कुजे वासरनाथदृष्टे ।

लग्ने शनौ भूमिसुतेन दृष्टे जातो नरो नालविवेष्टिताङ्गः ॥ ४२ ॥

इदानीं जन्मकाले सर्पवेष्टितशरीरजन्मयोगा उच्यन्ते । गर्भे सर्पस्यासम्भवात्तदाकारनालेन वेष्टितो भवति जातक इत्यवगन्तव्यम् । लग्ने राहुलग्नेशयोर्योगे सर्पवेष्टितो भवति (१) लग्ने पापग्रहालग्नेशयोर्योगे सर्पवेष्टितस्य जन्म (२) ।

केन्द्रे (१४१७१०) राहुः, लग्नेशो गुलिकेन वाऽष्टमेशेन युक्तः तथा लग्ने पाप-
द्रेष्काणौ सति सर्पवेष्टितस्य जन्म (३) ।

लग्नस्य त्रिभागे (द्रेष्काणौ) अण्डजो विहङ्गः, सर्पो व्यालः, कोलो निगलः एते भवे-
युरादिदेषां द्रेष्काणानामन्यतमो लग्ने भवेत् (५ अ० ५५ श्लो० द्रष्टव्यः) तथा त्रिभागः =

द्रेष्काणस्तत्रायेन = तत्पतिनायुक्तो भवेत् लग्ने शुभग्रहदृष्टिविहीने च सर्पवेष्टितस्य जन्म (४) ।

चन्द्रः पापग्रहराशिलग्नो भवेद्वा भौमस्य द्रेष्काणो भवेत्, शुभग्रहा द्वितीयैकादशस्थान-
गताः स्युस्तदा सर्पवेष्टितस्य जन्म सर्पस्य वेति (५) ।

सूर्ये चतुष्पदराशिमते, शेषैश्चन्द्रादिभिर्बलिभिर्द्विस्वभावगतैश्चैकजरायुवेष्टितौ यमलौ
जायेते (६) ।

मेघे, सिंह, वृषे वा लग्नगते, तत्र शनौ वा भौमे विद्यमाने, राशयंशसदृशे गात्रे = लग्ने
यस्य राशेर्नवांशो भवेत्स राशिः पुरुषस्य (कालात्मकस्य) यस्मिन्नङ्गे भवति तस्मिन्नङ्गे
नालवेष्टितो जायते जातक इति (७) ।

सपापे लग्ने इत्यादि स्पष्टमेव (८) ।

पापग्रहयोर्मध्ये लग्ने, तत्र राहुर्भवेत्, वा लग्ने कुजे रविणाऽयलोकितो भवेत्, वा लग्ने
शनिः कुजेनावलोकितो भवेदिति योगत्रयेऽपि नालवेष्टितस्य जन्म वाच्यम् (९) ।

Notes—एषु ३८-४० श्लोका वराहस्यापरे सर्वार्थचिन्तामणौः ॥ ३५-४२ ॥

अष्टमेश राहुके साथ लग्नमें हो तो जातक सर्पसे वेष्टित उत्पन्न होता है ॥ ३५ ॥

अष्टमेश पापग्रहके सहित लग्नमें हो तो जातक सर्पसे वेष्टित उत्पन्न हो । केन्द्र राहुसे
युक्त, लग्नेश गुलिकसे वा अष्टमेशसे युक्त हो, क्रूरग्रहके द्रेष्काणमें लग्न हो तो जातक नाल-
वेष्टित जन्म ले ॥ ३६ ॥

लग्नमें अण्डज (सि. का १ ला) सर्प (कर्कका २, मीनका ३, वृश्चिकका १ द्रेष्काण)
और कोल (सूकर = मकरका १ द्रे०) द्रेष्काण हो तथा द्रेष्काण उसके पल्लिसे युक्त हो
लग्नमें शुभग्रहोंकी दृष्टि न हो तो जातक सर्पसे लिपटा हुआ जन्म लेता है ॥ ३७ ॥

चन्द्रमा पापग्रहकी राशिका हो अथवा मङ्गलके द्रेष्काणमें हो शुभग्रह २ रे और १२ वें
में हों तो सर्पका अथवा सर्पसे लिपटे हुये का जन्म कहे ॥ ३८ ॥

सूर्य चतुष्पद राशिका हो, शेषग्रह बली होकर द्विस्वभावमें हों तो दो बालक नालसे
बँधे हुये जाने ॥ ३९ ॥

मेघ, सिंह, वा वृष लग्न हो, वहां शनि वा मङ्गल स्थित हो तो लग्नके नवांशकी राशि
नाले अङ्गमें नालसे लिपटा हुआ जातकको जाने ॥ ४० ॥

लग्नमें पापग्रह हो पापग्रहोंसे दृष्ट हो, वा राहु या केतुसे युक्त हो, वा पापग्रहोंकी राक्षसि हो तो जातक नालसे वेष्टित उत्पन्न होता है ॥ ४१ ॥

लग्न क्रूरग्रहोंके बीचमें राहुके साथ हो, वा लग्नमें मङ्गल हो उसे सूर्य देखता हो वा लग्नमें शनि हो उसे मङ्गल देखता हो तो उत्पन्न होने वाले बालकका शरीर नालसे वेष्टित होता है ॥ ४२ ॥

अथ प्रसूतिकालज्ञापिका ग्रहस्थितिः ।

* तत्काल इन्दुसहितो द्विरसांशको यस्तत्तुल्यराशिसहिते पुरतः शशाङ्के ।
यावानुदेति दिनरात्रिसमानभागस्तावद्वते दिननिशोः प्रवदन्ति जन्म ॥४३॥

उदयति मृदुभांशे सप्तमस्थे च मन्दे ।

यदि भवति निषेकः सूतिरब्दत्रयेण ॥

शशिनि तु विधिरेष द्वादशाब्दैः प्रकुर्यात् ।

निगदितमिह चिन्त्यं सूतिकालेऽपि युक्त्या ॥ ४४ ॥

इदानीं निषेकात्प्रश्नाद्वा प्रसवकालज्ञानमाह । तत्काले = निषेककाले वा प्रश्नकाले यस्य राशेर्यस्मिन्द्वादशभागे चन्द्रो भवेत्तस्माद्द्वादशांशराशेस्तत्तुल्यराशिसहिते = तावन्मिते राशौ चन्द्रेऽप्रतो विद्यमाने सति दशमे मासे प्रसवो वाच्यः ।

अत्रोदाहरणम्—माघशुक्लपञ्चम्यां कस्यचिन्निषेककाले = स्पष्टचन्द्रः = ५१२०'१५" / १०" । तत्र कन्याराशेर्नवमो द्वादशांशो वृषस्य भवति, तेन वृषाजवमो मकरस्तस्मिन्यदा चन्द्रो दशमे मासे कालिके भवेत्तदा प्रसवो वक्तव्य इति ।

अथ जन्मकालनूत्रानयनम् । शुक्रवृषद्वादशांशसमानम् = ०'१५'१०" = १५' स्वल्पान्तरात् । ततः सम्पूर्णद्वादशांशप्रमाणेन १५०' अनेन चक्रकला लभ्यन्ते तदा १५' अनेन का इति = $\frac{१५०' \times १५'}{१५०'} = १५०'$ । प्रतिराशिं नव चरणास्तेनैकस्मिन्चरणे २००

कला भवन्ति, तस्मात् १५०' ÷ २०० = १ स्व० अं० । अतो मकरराशेः प्रथमचरणे (उत्तराषाढनक्षत्रस्य द्वितीयचरणे) प्रसवो भविष्यतीति वाच्यम् ।

अथ दिनरात्रिकालज्ञानम् । यावानुदेति दिनरात्रिसमानभागः । दिनरात्रिसंज्ञकाः प्रथमाध्याये चतुर्दशश्लोके व्याख्याताः । निषेककालिको लग्नभागो दिनसंज्ञको रात्रिसंज्ञको वा यावद्गत उदेति । एतदुक्तं भवति—निषेकलग्ने दिनरात्रिसंज्ञकस्य नवांशकस्य ये गतांशा भवन्ति, तावद्गते = तद्वराहिननिशोर्गते काले जन्म प्रवदन्ति विज्ञा इति ।

अत्र कल्प्यते निषेकलग्नम्—३'१०'१२'१५" । अत्र कर्कराशेऽधुनो नवांशो हि तुलाया भवति, तुला दिनसंज्ञिका तेन दिने जन्म भवेत् । तत्रेष्टकालानयनम् । अत्र चतुर्थनवांशशुक्तमानम् = १२'१५" । तेनानुपातो यदि निखिलमानेन (२००') अनेन निषेक-दिनमितिः (२६।३०) लभ्यते तदा—(१२'१५") नेन का इति = $\frac{२६\frac{३}{१०} \times १२\frac{३}{१०}}{२००} =$

१।४० स्वल्पान्तरात् । अतो दिने १।४० घट्यादीष्टकाले जन्म स्यादिति वाच्यम् ॥४३॥

अथ दीर्घकालप्रसवयोगमाह । मृदुभांशे उदयति = निषेकलग्ने मकरकुम्भयोरन्यतरस्य नवांशे विद्यमाने, मन्दे = शनैश्चरे सप्तमस्थे च यदि निषेकः = गर्भाधानं भवति तदा तस्य गर्भस्य वर्षत्रयानन्तरं सूतिः = प्रसवो भवति । तु पुनरेष एव विधिर्यदि शशिनि = चन्द्रे भवेत्, अर्थात् निषेकलग्ने कर्कराशेर्नवांशो भवेत् तथा लग्नात्सप्तमगच्छन्दो भवेत्तदा

* तत्कालमिन्दुसहितः इति पाठान्तरम् ।

निषेकानन्तरं द्वादशे वर्षे प्रसवो वाच्यः । एतद्योगद्वयमधुना मानुषयोनौ प्रायो न दृश्यते ।
इह = निषेकप्रकरणे निगदितं = ग्रहयोगादिवशाच्छुभाशुभमुक्तं तत्सकलं, सूक्तिकालेऽपि =
जन्मकाले, अपि-शब्दात्प्रश्नकाले च युक्त्या = विवेकपूर्वकं विन्त्यमिति ॥ ४४ ॥

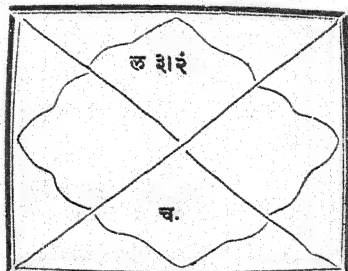
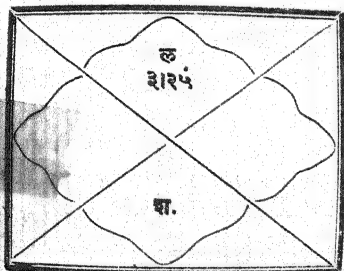
गर्भाधानके समय चन्द्रमा जिस राशिमैं जिसके द्वादशांशमें हो उतनी ही संख्या वाली राशिमैं द्वादशांशवाली राशिके आगे दशवें मासमें चन्द्रमाके होनेपर जन्म कहे । जैसे किसीका गर्भाधानकालिक चन्द्रमा सिंह राशिमैं वृषके द्वादशांशमें है, सिंहसे वृष १० वां है, इसलिये वृषसे १० वीं कुम्भराशिमैं चन्द्रमा जब १० वें मासमें होगा तो जन्म होगा । दिन तथा रात्रि-संज्ञक निषेकलक्षणका नवांश जितना बीता हो उसके अनुपातसे प्राप्त दिन, रात्रिके बीतने पर जन्म कहना चाहिये । संस्कृत टीकामें उदाहरणसे स्पष्ट समझें । (सु० शा० कार) ॥ ४३ ॥

आधानलग्नमें यदि शनिका नवांश हो और शनि सप्तम स्थानमें बैठा हो तो तीन वर्षमें प्रसव होता है ।

यदि चन्द्रमा का नवांश आधानके लग्नमें हो और चन्द्रमा सप्तम स्थानमें बैठा हो तो बारहवें वर्षमें प्रसव होगा । इस निषेकप्रकरणमें हीनाधिक अङ्ग और पित्रादिकके कष्टके योग कहे हैं, वे जन्म तथा प्रश्नमें भी युक्तिसे विचार करके कहे ॥ ४४ ॥

३ वर्षे प्रसवयोगः ।

१२ अब्दे प्रसवयोगः ।

अथ संस्कारविहीनपुत्रजन्मज्ञापका योगाः ।

पितृकर्मेश्वरौ दुःस्थौ देहेशो बलसंयुते ।

विना सीमन्तकर्मादि जातः पुत्रो न संशयः ॥

लाभे पापे पापगृहे न सीमन्तयुतो भवेत् ॥ ४५ ॥

ग्रन्थकर्त्रा 'पितृ' इति पञ्चमभावस्य संज्ञा कृता 'धीदेवराजपितृनन्दनपञ्चकानि' (१ अ०, ५० श्लो०) इति । परस्मै सर्वार्थचिन्तामणौ—

“दुःस्थानगौ कर्मशुभाधिनाथौ बली विलग्ननाधिपतिस्तदानीम् ।

सीमन्तकर्मादि विनैव जातो भवेन्नरः प्राथमिकोऽपि तत्र ।

लाभे सपापे त्वथ तद्गृहे वा जातो नरः प्राथमिकोऽपि तत्र” ॥

इत्यवलोक्यते । तेन 'पितृकर्मेश्वरौ' इत्यत्र धर्मकर्मेश्वराविति बोध्यम् । तथा सति जन्मकाले नवमेशदशमेशौ दुःस्थौ = षडष्टव्ययगतौ । शेषं स्पष्टमेवेति ॥ ४५ ॥

जन्मकालमें नवमेश और दशमेश दुष्ट स्थानमें हों, लग्नेश बली हो तो सीमन्त आदि कर्मके विना ही पुत्र उत्पन्न हुआ कहे । एकादश स्थानमें पापग्रह हो या एकादश पापग्रह हो तो उस बालकको सीमन्त संस्कारसे हीन समझे ॥ ४५ ॥

अथ पितुरसन्निधौ जन्मयोगाः ।

पितुर्जातः परोक्षस्य लग्नमिन्दावपश्यति ।

विदेशस्थस्य चरमे मध्याह्ने दिवाकरे ॥ ४६ ॥

उदयस्थेऽथवा मन्दे कुजे वाऽस्तं समागते ।

स्थिते वाऽन्तः क्षपानाथे शशाङ्कुसुतशुक्रयोः ॥ ४७ ॥

चन्द्रो लग्नं न पश्यति तदा पितुः परोक्षे जन्म वाच्यम् । सूर्ये मध्याह्नमभावाद्भ्रष्टे-
रहिते सति (एकादशे नवमे वा) चरभे = चरराशौ विद्यमाने जन्मकाले जातकस्य पिता
विदेशगतो भवति । तत्रापि चन्द्रे लग्नमपश्यतीति वक्तव्यम् । तथोक्तं ग्रन्थान्तरे—

चरराशिगते भानौ नवमाष्टमसंस्थिते ।

शिशोः पिता विदेशस्थो लग्नं चन्द्रेण नैक्षितम् ॥ इति ॥ ४६ ॥

अथवा मन्दे = शनादुदये = लग्ने विद्यमाने, अथवा कुजे अस्तं = सप्तमभावं समागते,
अथवा क्षपानाथे = चन्द्रे शशाङ्कुसुतशुक्रयोर्बुधशुक्रयोरन्तर्मध्यङ्गते (चन्द्रादेको द्वितीयेऽपरो
द्वादशे विद्यमानस्तदा) पितुः परोक्षे जन्म वाच्यमिति ।

स्वल्पजातकेऽप्युक्तम्—

“चन्द्रे लग्नमपश्यति मध्ये वा सौम्यशुक्रयोश्चन्द्रे ।

जन्म परोक्षस्य पितुः यमोदये वा कुजे वास्ते” इति ॥ ४७ ॥

बदि जन्मकुण्डलीमें चन्द्रमा लग्नको न देखे तो उस बालकका पिता उस समय परो-
क्षमें था । सूर्य चरराशिमें तथा ८।९।११।१२ स्थानमें से किसी स्थानमें हो तो पिताको
बिदेशमें जाने । यदि चन्द्रमा लग्नको न देखता हो और सूर्य स्थिरराशिमें तथा
८।९।११।१२ स्थानोंमें से किसीमें हो तो पिताको उसी देशमें परोक्षमें जाने । चन्द्रमा लग्नको
न देखता हो और सूर्य द्विस्वभाव राशिमें तथा ८।९।११।१२ स्थानोंमेंसे किसी स्थानमें स्थित
हो तो स्वदेश परदेशके मध्य में पिताको जाने ॥ ४६ ॥

अथवा शनि लग्नमें हो तो पिताको परोक्षमें जाने, वा मङ्गल सप्तममें हो तो पिता
को परोक्षमें जाने, वा बुध और शुक्रके मध्यमें चन्द्रमा (चन्द्रमासे एक दूसरे, एक १२ वें)
हो तो पिताके परोक्षमें जन्म जाने ॥ ४७ ॥

पितुरौरसः क्षेत्रजो वेति ज्ञापिका युचरस्थितिः ।

लग्ने वा यदि शीतांशौ शुभखेचरराशिगे ।

औरसोऽयं भवेज्जातो गुरुवर्गसमन्विते ॥ ४८ ॥

जीवो न भौमसंहृष्टः स्ववर्गे चार्कचन्द्रमाः ।

क्षेत्रजोऽयं भवेज्जातः ससौम्यो वा बलान्वितः ॥ ४९ ॥

मन्दवर्गगते चन्द्रे मन्दयुक्ते तु पञ्चमे ॥

भानुभार्गवसंहृष्टे पुत्रः पौनर्भवो भवेत् ॥ ५० ॥

लग्ने वा चन्द्रे शुभग्रहाणां राशौ विद्यमाने तत्र पुरोः वर्गो (क्षेत्रादिकः) यदि भवेत्तदा
जातकोऽयमौरसः = स्वस्य पितुरिति वाच्यम् । अथ गुरुर्भौमिना न वलोक्यमानः, सूर्येण सह
चन्द्रमाः स्ववर्गे विद्यमानो वा बुधयुक्तो बली च भवेत् तदा जातकोऽयं क्षेत्रजः = स्वमात्रा
परपुरुषेण वोत्पादितो भवतीति वाच्यम् । अथ चन्द्रे मन्दवर्गगते, तु पुनः पञ्चमे भावे
शनियुक्ते विद्यमाने, उभयत्र भानुभार्गवाभ्यां संहृष्टे जातकः पौनर्भवः पुत्रः भवेत् । पुनर्भु-
वोत्पादितः पौनर्भवः । तत्र पुनर्भूरेकदा परिणीता स्त्री पुनरन्यपुरुषपरिणीतेति कथ्यते ॥ ४८-५० ॥

जन्मकालमें लग्न या चन्द्रमा शुभग्रहकी राशिका हो और गुरुके वर्गसे युक्त हो तो यह
जातक औरस है ऐसा जाने ॥ ४८ ॥

बृहस्पति मङ्गलसे न देखा हो, बलवान् सूर्य और चन्द्रमा अपने वर्गमें हों और बुधके
साथ हों तो जन्मलेनेवाला क्षेत्रज (अपनी माता तथा पर पुरुषसे उत्पन्न) होता है ॥ ४९ ॥

शनिके वर्गमें चन्द्रमा हो, शनिसे युक्त पञ्चममें हो सूर्य और शुक्रसे दृष्ट हो तो यह जातक पौनर्भव है सो जानना ॥ ५० ॥

अथ अनुहापत्यत्वसाधको ग्रहयोगः ।

व्यये भास्करसंहृष्टे वर्गे भास्करचन्द्रयोः ।

चन्द्रसूर्ययुते वाऽपि कानीनोऽयं भवेन्नरः ॥ ५१ ॥

इदानीं कन्यकाजात उच्यते । स्पष्टार्थः श्लोकः । कानीनः कुमारिकायामुत्पन्नः ।

“कानीनः कन्यकाजातः” इत्यमरोक्तेः ॥ ५१ ॥

बारहवां भाव सूर्यसे देखा जाता हो, या सूर्य और चन्द्रमाके वर्गमें क्रमसे चन्द्र और सूर्य युक्त हों तो जन्म लेनेवाला कानीन याने बिना व्याही लड़की (कुमारी) का पुत्र होता है ॥ ५१ ॥

अथ दत्तपुत्रत्वसाधको योगः ।

चन्द्रदृष्टियुतो मान्दिर्भानुपुत्रसमन्वितः । तद्वीक्षणयुतो वाऽपि दत्तपुत्रो भवेन्नरः ॥ शन्यङ्गारकसंयुक्ते सप्तमे वाऽथ पञ्चमे । अन्यैरवीक्षिते खेटैः कृत्रिमं तु विनिर्दिशेत् ॥

इदानीं दत्तपुत्रयोगमाह । मान्दिर्गुलिकश्चन्द्रेणावलोकितः, शनियुक्तः, शनिनावलोकितो वा भवेत्तदा जायमानो नरो दत्तपुत्रो भवेदथादसौ कस्यचिद्दत्तको भविष्यतीति ज्ञेयम् । अथ कृत्रिममाह । जन्मकाले शनिभौमौ सप्तमे वा पञ्चमे भावे भवेतां तत्रान्यग्रहाणां दृष्टेरभावत्वेत्तदा जातकं कृत्रिमं पुत्रं विनिर्दिशेत् । असौ जातकः कारणवशात्कस्यचित्पुत्रत्वं भजत इत्यर्थः ॥ ५२-५३ ॥

चन्द्रमा गुलिकको देखता हो, गुलिक शनिसे युक्त हो अथवा शनिसे देखा जाता हो तो जन्म लेनेवाला किसीका दत्तक पुत्र होता है ॥ ५२ ॥

शनि और मङ्गल सातवें अथवा पांचवें भावमें हों उसमें अन्य ग्रहोंकी दृष्टि यदि न हो तो जातकको कृत्रिम पुत्र कहना, याने वह किसी कारणवशा (पालन, पोषण, या लालचसे) किसीका पुत्र बन जायेगा । (सु. शा. कार) ॥ ५३ ॥

अथ जारजत्वसाधका योगाः ।

परस्परक्षेत्रगतौ तु होरारसातलेशौ यदि जन्मलग्नात् ।

लग्नेश्वरो वा हिबुकेश्वरो वा ध्वजाहियुक्तो जननं परेण ॥ ५४ ॥

लग्नं शशाङ्कं सुरराजमन्त्री न वीक्षते नैकगृहस्थितौ वा ।

न जीववर्गेण युतौ तदानीं जातं वदेदन्यसमागमेन ॥ ५५ ॥

स्वातीद्वितीया रविवारयुक्ता सप्तमी सोमजरेवती च ।

सद्वादशीभानुसुतश्रविष्ठा चैतेषु जातः परतो वदन्ति ॥ ५६ ॥

भद्राख्यतिथियुक्तेषु त्रिपादार्त्तान्वितेषु च ।

मन्दार्कभौमवारेषु जातमन्योद्भवं विदुः ॥ ५७ ॥

न लग्नमिन्दु च गुरुनिरीक्षते न वा शशाङ्कं रविणा समागतम् ।

सपापकोऽर्केण युतोऽथवा शशी परेण जातं प्रवदन्ति निश्चयात् ॥ ५८ ॥

गुरुक्षेत्रगते चन्द्रे तद्युक्ते चान्यराशिगे ।

तद्द्वेष्काणे तदंशे वा न परैर्जाति इष्यते ॥ ५९ ॥

इदानीं जारजयोगानाह । जन्मनि लग्नेशश्चतुर्थेशश्च, चतुर्थेशो लग्नेशश्च हे च भवेत्

(ताराग्रहाणां द्विराशपतित्वादित्यमुक्तमित्यनुक्तमपि ज्ञेयम्) अथवा, लग्नेशहिबुकेशयो-
रन्वतरो यत्र कुत्रापि राहुणा केतुना वा युक्तत्वेत्तदा जातकस्य परेणान्यपुरुषेण जननं
भावम्, इति योगत्रयम् ॥ ५४ ॥

अथ गुरुः लग्नं चन्द्रं च न वीक्षते, वा एकराशिगतौ लग्नचन्द्रौ न वीक्षते गुरुस्तथा लग्नचन्द्रौ गुरुवर्गेण युतावपि न भवेतां तदानीं जातकं परपुरुषेणोत्पादितं ब्रूयादिति योगत्रयम् ।
रविवार-द्वितीयातिथि-स्वातीनक्षत्राणां योगे, वा बुधवार-सप्तमीतिथि-रेवतीनक्षत्राणां योगे, वा शनिवार-द्वादशीतिथि-घनिष्ठानक्षत्राणां योगे जातो बालः परजातो भवतीति विद्वान्ति । तथोक्तं च ग्रन्थान्तरे—

“स्वातीद्वितीयारविवारयोगे सोमात्मजे सप्तमिरेवतीषु ।

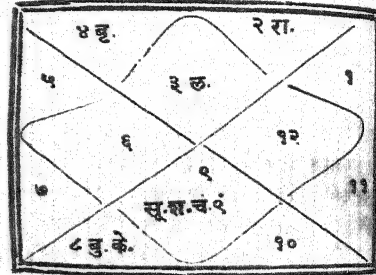
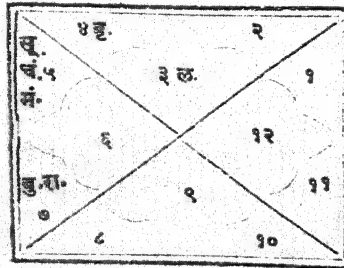
स्याद्द्वादशीवासवमन्दवारे जारेण जातं प्रवदन्ति बालम्” । इति योगत्रयम् ॥ ५५-५६ ॥
शनिःसूर्यमङ्गलवारेषु भद्रातिथयः (२।७।१२) त्रिपादक्षणि (पुनर्वसु-विशाखा-पूर्वभाद्रपदाः) च यदि भवेयुस्तदानीं जातः परजात इति योगत्रयम् ॥ ५७ ॥

जन्मलग्नं, चन्द्रं, वा सूर्यसहितं चन्द्रं बृहस्पतिर्यदि न पश्यति, अथवा चन्द्रः केनचित्पापग्रहेण सूर्येण च युक्तो भवति तदा जातकं परजातकं ब्रूयादिति योगत्रयम् ॥ ५८ ॥

अथात्र परजातयोगे चन्द्रो यदि गुरुराशि-(६।१२) गतो वाऽन्यराशौ गुरुयुक्तो वा गुरोर्द्रेष्काणे नवांशे वा भवेत्तदा न परैरन्यैर्जात इष्यते इति परजातयोगपरिहारः ॥ ५९ ॥

परजातयोगः

परजातपरिहारः ।

जन्मलग्नसे ११४ भावोंके स्वामी परस्पर याने लग्नेश चतुर्थशके क्षेत्रमें और चतुर्थेश लग्नेशके क्षेत्रमें हों, अथवा लग्नेश या चतुर्थेश राहु या केतुसे युक्त हो, तो जातकको दूसरे (परपुरुष) से जन्मा हुआ जाने ॥ ५४ ॥

बृहस्पति, लग्न तथा चन्द्रमाको न देखता हो, वा लग्न तथा चन्द्रमा एक घरमें न हों, बृहस्पतिके वर्गमें भी न हों, तब दूसरे पुरुषके समागमसे जन्म कहे ॥ ५५ ॥

द्वितीया तिथि स्वाती नक्षत्र और रविवारसे युक्त हो, सप्तमी बुधवार रेवती नक्षत्रसे युक्त हो और द्वादशी रविवार घनिष्ठा नक्षत्रसे युक्त हो तो इन योगोंमें जायमान जातकको अन्यके बीर्यसे उत्पन्न जाने ॥ ५६ ॥

शनि, रवि और मंगल दिनोंमें भद्रा तिथि (२।७।१२) और ३ चरणवाले (पुनर्वसु, विशाखा और पूर्वभाद्रपद) नक्षत्रोंके योगमें जन्म लेनेवाला परजात कहा गया है ॥ ५७ ॥

जन्मलग्न और चन्द्रमाको बृहस्पति न देखता हो तो बालको जारोत्पन्न जाने । यदि गुरुके नवांशका लग्न हो तो उसे जारपुत्र न जाने । सूर्य और चन्द्रमा एक राशिपर हों, उन्हें बृहस्पति न देखता हो तो जारपुत्र कहे । एक राशिमें सूर्य और चन्द्रमा होकर शनि या मंगलसे युक्त हो तो भी जारपुत्र कहे ॥ ५८ ॥

चन्द्रमा बृहस्पतिकी राशिमें हो, अथवा बृहस्पतिके साथ किसी दूसरी राशिमें हो, अथवा चन्द्रमा बृहस्पतिके द्रेष्काण या नवांशमें हो तो परजात योग होते हुये भी वह परजात नहीं होता । स्पष्टताके लिये संस्कृत टीका और चक्र देखिये । (सु० शा० कार) ॥ ५९ ॥

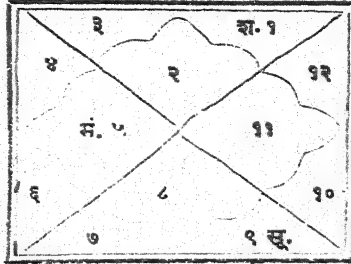
अथ जन्मनि पितुर्बद्धत्वादि ।

ऋतूत्तंगतावशोभनौ सूर्याद्द्यूननवात्मजस्थितौ ।

बद्धस्तु पिता विदेशगः स्वे वा राशिवशात्तथा पथि ॥ ६० ॥

पथि बद्धयोगः ।

इदानीं पितुर्बद्धयोगमाह । अशोभनौ = द्वौ पापग्रहौ (शनिभौमौ) पापग्रहराशिगतौ सूर्यात्सप्तम-नवम-पञ्चमभावानामन्यतमगतौ च भवेतां तदा जातकस्य पिता राशिविशद् विदेशगो वा स्वदेशेऽथवा पथि = मार्ग बद्धो (कारागारादौ) भवति । इदमुक्तं भवति । सूर्ये चरराशौ विद्यमाने विदेशे, स्थिरराशौ स्वदेशे, द्विस्वभावे च पथि = मार्गे बद्धो भवतीति ॥ ६० ॥

पापग्रहकी राशि (१ । ५ । ८ । १० । ११) में दो पापग्रह हों और सूर्यसे सप्तम नवम या पंचम भाव में हों तो जन्मके समय बालकके पिताको बन्धनमें जाने । यदि सूर्य चर-राशिमें हो तो परदेशमें पिता बँधा है । स्थिर राशिमें हो तो स्वदेशमें, द्विस्वभाव राशिमें हो तो मार्गमें बँधा है, ऐसा कहे ॥ ६० ॥

अथ जन्मदेशाः ।

पूर्णे शशिनि खराशिगे सौम्ये लग्नगते शुभे सुखे ।
लग्ने जलजेऽस्तगेऽपि वा चन्द्रे पोतगता प्रसूयते ॥ ६१ ॥
आप्योदयमाप्यगः शशी सम्पूर्णः समवेक्षतेऽथवा ।
मेधूरणबन्धुलभगः स्यात् सूतिः सलिले न संशयः ॥ ६२ ॥
उदयोदुपयोर्व्यस्थिते गुप्त्यां पापनिरीक्षिते यमे ।
अलिकर्कियुते विलभगे सौरे शीतकरेक्षितेऽवटे ॥ ६३ ॥
मन्देऽब्जगते विलभगे बुधसूर्येन्दुनिरीक्षिते क्रमात् ।
कीडाभवने मुरालये जननं* चौषरभूमिषूद्दिशेत् ॥ ६४ ॥
मृलभगं प्रेक्ष्य कुजः श्मशाने रम्ये सितेन्दू गुरुग्निहोत्रे ।
रविर्नरेन्द्रामरगोकुलेषु शिल्पालये ज्ञाः प्रसवं करोति ॥ ६५ ॥
राश्यंशसमानगोचरे मार्गे जन्म चरे स्थिरे गृहे ।
स्वर्चाशगते स्वमन्दिरे बलयोगात्फलमशक्तयोः ॥ ६६ ॥

इदानीं जातकस्य जन्मप्रदेशज्ञानमुच्यते । पूर्णचन्द्रः कर्कटस्थः, सौम्यः = बुधो लग्नगतः, शुभः = वृहस्पतिरेव चतुर्थगतः (शुभे शुक्रस्यापि ग्रहणे चतुर्थे भवने सूर्याङ्गशुक्रौ भवतः कथमित्यापत्तिः स्यात् । यतः शुक्रबुधौ सूर्यादग्रे पृष्ठे च राशिचतुष्काभ्यन्तर एव सदा भवत एष नियमः) स्यात्तदा अथवा जलजराशौ लग्ने तस्मात्सप्तमे भावे चन्द्रः पूर्णोऽपूर्णो वा भवेत्तदा पोते (नौकायाम्) प्रसवो भवतीति ज्ञेयम् (योगद्वयम्) ॥ ६१ ॥

जलचरराशिगतचन्द्रो जलचरं लग्नञ्च भवति, अथवा पूर्णचन्द्रो जलचरलग्नं परयति, अथवा जलचरलग्नान् चन्द्रः प्रथमे, चतुर्थे, दशमे वा भवेत्तदा सलिले = जलसन्निधौ सूति-निश्चयेन वाच्येति योगत्रयम् ॥ ६२ ॥

यमे = शनौ लग्नचन्द्राभ्यामेकत्र स्थिताभ्यां द्वादशे भावे वर्तमाने तस्मिन् पापग्रहेणा-

* 'सोखरभमिष च प्रसूयते' इति पाठान्तरम् ।

वलोकिते, गुप्तां = कारागारे प्रसवो वाच्यः । यदि लग्ने कर्को वृश्चिको वा राशिर्भवति तत्र शनौ विद्यमाने चन्द्रदृष्टे च, अष्टे = कुपथे (गते) प्रसवो वाच्य इति ॥ ६३ ॥

जलचरराशिलगने वर्तमानः शनिर्बुधेनावलोकितश्चेत्तदा क्रीडागृहे, सूर्येणावलोकितस्तदा देवमन्दिरं, चन्द्रेणावलोकितस्तदोषरभूमौ प्रसवो भवतीति ॥ ६४ ॥

मृगलग्नं = पुरुषराशिलग्नगतं मन्दं (शनिं) कुजः = मङ्गलः प्रेक्ष्य (विलोक्येति स्म) त्राणुवर्त्तते) श्मशानभूमौ, सितेन्दुः = शुक्रचन्द्रौ रम्ये = रमणीयभूमौ, गुरुरग्निहोत्रे = हवनागारे, रविर्नरेन्द्रामरगोकुलेषु = राजगृहे देवालये गोष्ठे वा, ज्ञः = बुधः शिल्पालये = चित्रपुस्तकादिरचनागारे प्रसवं = जन्म करोति ॥ ६५ ॥

एतेषां योगानामभावे प्रसवदेशज्ञाने योगान्तरमाह—राश्यंशसमानगोचरे मार्गे चरे स्थिरे च गृहे जन्म वाच्यम् । एतदुक्तं भवति । यदि चरो वा स्थिरो राशिलग्नं भवति, तथा लग्ने नवांशोऽपि चरो वा स्थिरो भवति तदा तस्य राशेर्नवांशस्य वा गोचरः = सञ्चारमार्गस्तस्मिन्प्रदेशे जन्म वक्तव्यम् । अथ च सर्वेषां राशीनां लग्ने स्वर्गशगते = निजनवांशप्राप्तौ, स्वमन्दिरं = आत्मभवने जन्म वाच्यम् । अत्र यदुक्तं राश्यंशसमानगोचरे तत्किं लग्नराशिगोचर उत नवांशराशिगोचर इति सन्देहेन आह—‘बलयोगात्फलमंशकार्क्षयोः’ । लग्नराशिनवांशराश्योर्वलयसोर्गोचरप्रदेशे जन्म वाच्यमिति ॥ ६६ ॥

पूर्ण चन्द्रमा कर्क राशिमें, बुध लग्नमें और बृहस्पति सुखभावमें हों तो जातकको नावपर उत्पन्न जाने । वा लग्न जलचर राशिका हो और चन्द्रमा सप्तम भावमें हो तो भी नावपर प्रसव जाने ॥ ६७ ॥

जन्मलग्नमें जलचर राशि और चन्द्रमा भी जलचर राशिका हो तो जलमें प्रसव जाने । लग्नको पूर्ण चन्द्रमा देखता हो तो भी जलमें प्रसव जाने । जलचर लग्नसे चन्द्रमा दक्षाय या चतुर्थ या प्रथममें हो तो भी वही फल जाने ॥ ६८ ॥

जन्मलग्न और चन्द्रमासे शनि १२ वें हो और उसको पापग्रह देखता हो तो कारागार (जेल) में जन्म जाने । वृश्चिक या कर्क राशिका लग्न हो, उसमें शनि हो और उसपर चन्द्रमाकी दृष्टि हो तो गढ़में जन्म जाने ॥ ६९ ॥

जलचर राशिका शनि लग्नमें हो, उसको बुध देखता हो तो क्रीडाभवन (रतिगृह) में जन्म जाने । सूर्य देखता हो तो देवमन्दिरमें जन्म जाने । इसी प्रकार शनिको चन्द्रमा देखे तो उसर भूमिमें जन्म जाने ॥ ७० ॥

जन्मलग्न पुरुषराशि हो और उसमें शनिको मङ्गल देखता हो तो श्मशानमें जन्म जाने । शुक्र और चन्द्रमा देखें तो रमणीय घरमें जन्म, गुरु देखे तो अग्निहोत्रके घरमें, अथवा रतोईके घरमें जन्म, सूर्य देखता हो तो राजा अथवा देवताके घरमें वा गोशालामें जन्म, और बुध देखता हो तो शिल्पके घरमें जन्म जाने ॥ ७१ ॥

पूर्वमें जो प्रसव देशके ज्ञान कहे गये हैं, उनके अभावमें योगान्तर कहते हैं—चर और स्थिर राशिके लग्नमें लग्नकी राशि और नवांशकी राशिके सहश भूमिमें जन्म कहना चाहिये (जिस राशिकी जो भूमि कही गयी है, उसी भूमिमें) । सभी राशिके लग्नमें यदि अपना नवांश विद्यमान हो तो अपने घरमें जन्म कहना । यहां राशिकी समान भूमि या नवांशकी भूमि कहनी चाहिये ? इस सन्देहमें उत्तर यह है कि राशि या नवांशमें जो बली हो उसी की भूमि कहनी चाहिये । (सु० शा० कार) ॥ ७२ ॥

अथ मात्रा त्यक्तस्य दीर्घायुष्टम् ।

आरार्कज्याखिकोणगे चन्द्रेऽस्ते च विसृज्यतेऽम्बया ।

दृष्टेऽभरराजमन्त्रिणा दीर्घायुः सुखभाक् च स स्मृतः ॥ ७३ ॥

इदानीं मात्रा त्यक्तस्य योगं तस्य दीर्घायुश्च आह । चन्द्रे मंगलशन्योरेकत्रस्थयो-

द्विकोषौ (५१९) विद्यमाने, अथवा सप्तमे च विद्यमाने जातो बालोऽम्बया=मात्रा विसृज्यते= त्यज्यते । तथोक्तं समुद्रजातके—

‘एकस्थाक्यारयोः कोषोऽस्ते चन्द्रे त्यज्यतेऽम्बया’ इति ।

अथ तत्र योगे गुरुणा दृष्टे स जातो मात्रा त्यक्तोऽपि दीर्घायुश्चिरजीवी सुखभाक् च भवति ।

‘दृष्टे सुरेन्द्रगुरुणा सुखान्वितो दीर्घजीवी च’ इत्यपि दर्शनात् ॥ ६७ ॥

मङ्गल और सूर्य एक स्थानमें हों और उस स्थानसे ९ वें वा ५ वें वा ७ वें भावमें चन्द्रमा हो तो बालकको माता त्याग देती है । ऐसे योगमें बृहस्पति चन्द्रमाको देखता हो तो मातासे त्यागा हुआ भी दीर्घायु और सुखी होता है ॥ ६७ ॥

अथ मात्रा त्यक्तस्य विनाशयोगः ।

पापेक्षिते तुहिनगावुदये कुजेऽस्ते त्यक्तो विनश्यति कुर्जाकजयोस्तथाऽऽये ।

सौम्येऽपि पश्यति तथाविधहस्तमेति सौम्ये तरेषु परहस्तगतोऽप्यनायुः ॥ ६८ ॥

लग्नवर्त्तिनि चन्द्रे पापग्रहेणालोकिते, भौमे सप्तमगते च जातो मात्रा त्यक्तो विनश्यति=म्रियते । तथा पूर्वोक्तचन्द्रः (लग्नगतः, सूर्यदृष्टः) कुजशन्योरेकादशस्थानगतो भवति तदा मात्रा त्यक्तो म्रियते । तथाभूते चन्द्र, सौम्येऽपि पश्यति = शुभग्रहेणाप्यबलोक्यमाने तथाविधस्य = स ग्रहे जो वर्णस्तस्य वर्णस्य हस्तमेति जीवति च । सौम्येतरेषु पश्यत्सु (पापग्रहैरवलोक्यमाने चन्द्रे) परहस्तगतोऽपि अनायुर्भवति = म्रियत एवेत्यर्थः ॥ ६८ ॥

लग्नस्थित चन्द्रमाको पापग्रह (सूर्य, शनि) देखते हों और मङ्गल ७ वें भावमें हो तो मातासे त्याग किया बालक मर जाता है । यदि चन्द्रमा (लग्नगत, सूर्यदृष्ट) मङ्गल और शनिसे ११ वें भावमें हो तो मातृत्यक्त बालक मरता है । उस हालतमें चन्द्रमा शुभग्रहसे देखा जाता हो तो जिस जातिके शुभग्रहसे देखा जाता हो उसी जातिके हाथमें वह बालक जाता है और जीता है । यदि चन्द्रमा पापग्रहसे देखा जाता हो तो दूसरेके हाथमें जाने पर भी बालक मरता ही है । (सु० शा० कार) ॥ ६८ ॥

अथ प्रसवस्थानम् ।

पितृमातृगृहेषु तद्वलात्तरुशालादिषु नीचगतैः शुभैः ।

यदि नैकगतैश्च वीक्षितौ लग्नेन्दू विजने प्रसूयते ॥ ६९ ॥

दिवार्कशुकावित्यादिना (१५ श्लो०) पितृमातृग्रहा उक्ताः । तत्र जन्मकाले मातृग्रहे बलवति मातृगृहे, पितृग्रहे बलवति पितृगृहे प्रसवो वाच्यः । शुभग्रहाः सर्वे नीचगतास्तदा तरुशालादिषु=वृक्षमूले, आरामे, नदीकूले, इत्यादिषु जन्म वाच्यम् । अथ लग्नचन्द्रौ त्रिप्र-
थतिभिर्ग्रहैरेकगतैर्यदि न वीक्षितौ=नावलोकिता भवतस्तदा विजने=ज्वरहिते स्थले प्रसूयते ।
अर्थादेव लग्नेन्दू त्रिप्रथतिग्रहैरेकगतेरवलोकितौ तदा जनशङ्कले जन्मेति ॥ ६९ ॥

पितृसंज्ञक ग्रह (सूर्य, शनि) बलवान् हों तो पिता या चाचाके घरमें बालकका जन्म जाने । मातृसंज्ञक ग्रह (चन्द्रमा, शुक्र) बलवान् हों तो माता या मौसीके घरमें बालक-
का जन्म जाने । शुभग्रह नीच राशिमें हों तो वृक्षके नीचे, वा काष्ठके गुहमें, वा नदी तटपर अथवा पर्वतपर जन्म जाने । यदि लग्न और चन्द्रमाको एक राशिगत बहुत ग्रह न देखें तो निर्जन जगहमें जन्म हो । यदि बहुत ग्रह देखें तो मनुष्योंके समुदायमें जन्म जाने ॥ ६९ ॥

मन्दर्क्षाशो शशिनि हिवुके मन्ददृष्टेऽब्जगे वा

तद्युक्ते वा तमसि शयनं नीचसंस्थैश्च भूमौ ।

यद्वद्राशिर्जजति हरिजं गर्भमोक्षस्तु तद्वत्

पापैश्चन्द्रस्मरसुखगतैः क्लेशमाहुर्जनन्याः ॥ ७० ॥

अधुना प्रसूतिशयनज्ञानं; प्रसवप्रकारं, प्रसूतिकष्टज्ञानञ्चाह । शशिनि=चन्द्रे यत्र कुत्रा-

पि = राशौ शनेः (१०।११) नवांशे विद्यमाने, वा हिबुके=लग्नाच्चतुर्थे, वा मन्ददष्टे=यत्र कुत्रापि शनैश्चरेणावलोकिते, वा अञ्जये = कर्के मीने वा, (मकरकुम्भयोः पूर्वमुक्तत्वात्) वा तेन शनिना युक्ते चन्द्रे तमसि = अन्धकारे प्रसूतिकायाः शयनं वाच्यम् । परञ्चैतेषु योगेषु चन्द्रे रविणाऽवलोकिते प्रकाश एव ।

“इन्द्रुः सूर्येण दृष्टश्चेत्तेजस्येव तदादिशेत्”

इति दर्शनात् । नीचसंस्थैः = विप्रभृतिभिर्ग्रहेर्नीचगतैर्भूमौ = धरायां शयनं वाच्यम् ।

अथ गर्भमोक्षमाह—राशिः=प्रसवलग्नं, यद्वदरिजं व्रजति यथोदयं गच्छति तद्वत्-
शैव गर्भमोक्षः = प्रसवो भवति । यदि लग्नं पृष्ठोदयराशिस्तदा पृष्ठं दर्शयतोऽधोमुखस्य गर्भस्य मोक्षः । शीर्षोदये लग्ने उपरिक्तोदरस्योर्ध्वमुखस्य गर्भस्य मोक्षः । एवमुभयोदये पार्श्वदिगतस्य मोक्षो वाच्यः ।

अथ जननीक्लोशयोगः । पापैः = पापग्रहैः, चन्द्रयुक्तैः, लग्नात् सप्तमगतैश्चतुर्थ-
गतैर्वा जनन्याः = मातुः प्रसवकाले क्लेशं = कष्टं विज्ञा आहुः । तथोक्तं च सारावल्याम्—

“क्लेशो मातुः क्रूरैर्वन्धस्तगतैः शशाङ्कयुक्तैर्वा” इति ॥ ७० ॥

चन्द्रमा शनिकी राशि (१०।११) या नवांशमें हो, अथवा लग्नसे ४ थे भावमें हो, वा किसी भी राशिमें शनिले देखा जाता हो, वा जलचर (४।१२) राशिमें हो, वा कहीं भी शनिके साथ हो तो अन्धेरमें प्रसूतीका शयन कहना चाहिये । इन योगोंमें चन्द्रमापर सूर्यकी दृष्टि रहनेपर पहलेके कहे हुए योगका फल नहीं होता है अर्थात् सूतिकागृहमें दीप अवश्य जन्मके समय रहता है । तीनसे अधिक ग्रह नीच राशिमें हों तो भूमिमें जन्म कहे । शीर्षोदय लग्नमें जन्म हो तो प्रसव समयमें बालकका मुख ऊपर जाने (उत्तान जन्मा हुआ) । पृष्ठोदय लग्न हो तो नीचे मुख करके जन्म जाने । मीन लग्नमें जन्म हो तो कर्कट जन्म जाने, क्योंकि यह उभोदय राशि है । लग्नेश वा नवांशपति ग्रह वृक्षी हो तो उल्टा प्रसव जाने अर्थात् योनिके बाहर पहले पैर निकला होगा । यदि जन्मके समय पाप-ग्रह चन्द्रमाके साथ, वा लग्नसे सप्तम वा चतुर्थमें हो तो माताको प्रसवके समय अधिक कष्ट हुआ होगा ॥ ७० ॥

अथ सूतीगृहे दीपज्ञानं द्वारज्ञानं च ।

स्नेहः शशाङ्कादुदयाच्च वर्ती दीपोऽर्कयुक्त्तवशाच्चराद्यः ।

द्वारं च तद्वास्तुनि केन्द्रसंस्थैर्ज्ञेयं ग्रहैर्वीर्यसमन्वितैर्वा ॥ ७१ ॥

इदानीं सूतिकागारे दीपादिज्ञानं गृहद्वारज्ञानमाह । चन्द्रादीपे तैलं वाच्यमर्थान्त्रो-
राश्यादौ भवेत्तदा दीपपात्रं तैलपूर्णं, राशयन्ते तैलशून्यं, मध्येऽर्द्धमात्रमिति । उदयास्तला-
द्वर्ती वाच्या । राश्यादौ लग्ने तत्कालदत्ता, मध्येऽर्द्धदग्धा, राशयन्ते सम्पूर्णदग्धा वर्तीति ।
सूर्यस्थितराशिवाश्वराद्यो द्वीपो वाच्यः । सूर्ये चरराशौ दीपश्चलितः, स्थिरे दीप एकत्र
स्थितः, द्विस्वभावे दीप एकस्थानादन्यत्रावधारितो वाच्यः ।

अथ सूतिकागृहे द्वारज्ञानम् । लग्नाकेन्द्र- (१।४।७।१०) गतैर्ग्रहैर्वास्तुनि=सूति-
कालये द्वारं वाच्यमर्थात्केन्द्रे यो ग्रहो भवति, तस्य या दिक्मुखं प्रसवगृहं वाच्यम् । यदि
केन्द्रेऽनेके ग्रहाः स्युस्तदा वीर्यसमन्वितैर्ग्रहैस्तेषां यो बलीयैस्तदिगमिमुखमिति । केन्द्रे
ग्रहाभावे लग्नराशिदिगमिमुखं द्वारं वाच्यमिति दिक् ॥ ७१ ॥

जन्मके समय चन्द्रमा राश्यादिमें हो तो दीपमें तेल भरा जाने । जिस प्रकार चन्द्रमाके
अंश होते हैं उसी प्रकार दीपमें तेल जाने । राशयन्तमें हो तो खाली दीप जाने । इसी प्रकार
लग्नके आरम्भमें जन्म हो तो पूरी बत्ती, मध्य लग्नमें आधी जली बत्ती, अन्त्य लग्नमें
थोड़ी बत्ती जाने । सूर्य चर राशिमें हो तो दीप चञ्चल समझे, स्थिरमें स्थिर, द्विस्वभावमें

एक जगहसे दूसरी जगह रखी जाने । जिस दिशाकी सूर्यकी राशि हो उसी दिशामें दीप कहे । अथवा सूर्य आठ ग्रहर आठों दिशाओंमें घूमता है, उस समय जिस दिशामें सूर्य हो उसी दिशामें दीप कहे । लम्पका जैसा रंग हो उसी रंगकी बत्ती कहे । केन्द्रमें जो ग्रह हो उसकी जो दिशा हो उसी दिशाके तरफ सूर्यकाके गृहका द्वार कहे । बहुत ग्रह केन्द्रमें हों तो बलवान् ग्रहकी दिशा कहे । केन्द्रमें कोई ग्रह न हो तो लग्नराशिकी दिशा अथवा लग्न द्वादशांशकी दिशामें सूर्यका गृहका द्वार कहे ॥ ७१ ॥

अथ सूतीगृहस्वरूपम् ।

जीर्णं संस्कृतमर्कजे क्षितिसुते दग्धं नवं शीतगौ
काष्ठाढ्यं सुदृढं रवौ शशिसुते चानेकशिल्प्युद्भवम् ।
रस्यं चित्रयुतं नवं च भृगुजे जीवे दृढं मन्दिरं
चक्रस्थैस्तु यथोपदेशरचनां सामन्तपूर्वा वदेत् ॥ ७२ ॥

अधुना प्रसवगृहस्वरूपमुच्यते । वीर्ययुते इति सर्वग्रहेऽनुवर्त्तते । स्पष्टमेव सर्वम् । अथ चक्रस्थैः = भवचक्रगतेर्ग्रहेर्गृहयोगकर्तृग्रहनिकटस्थैः, सामन्तपूर्वा = समन्तात्सर्वदिक्षु यथोपदेशरचना भूयात् । अत्रेदमवधेयम्—प्रसवगृहकारको यो ग्रहस्तस्याग्रतः पृष्ठतः पार्श्वतश्च विद्यमाना ग्रहा आत्मस्थितिक्रमेण सूतीगृहस्य सन्निधावन्यानि स्वतुल्यानि गृहोपगृहाणि कुर्वन्ति ।

तथोक्तं च सारावल्याम्—

“भवनग्रहसंयोगैः प्रतिवेशमाश्विन्तनीयाश्च ।

देवालयाम्बुपावककोशविहारायवस्करस्थानम् ॥

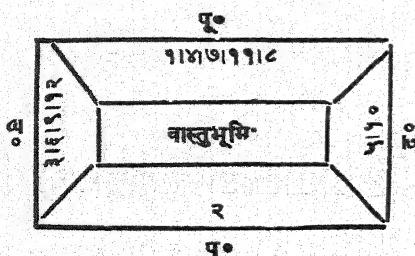
निद्रागृहं च भास्करशशिकुजगुरुभार्यावर्किबुधयोगात्” इति ॥ ७२ ॥

जन्मकार्कमें शनि बलवान् हो तो सूतिकाका गृह पुराना, मङ्गल बली हो तो जला हुआ, बन्दूमा बलवान् हो तो नवीन, शुक्र पक्षमें पोता हुआ, सूर्य बली हो तो काष्ठसे भरा हुआ मजबूत, बुधसे विन्न-विचित्र, शुक्रसे सुन्दर रमणीय, अनेक चित्रोंसे युक्त और नया, दृह-स्थिति से दृढ (मजबूत) कहना चाहिये । जिस ग्रहका गृह-उपगृह पाया जाय उसके समीप आगे पीछे जितने ग्रह हों उतने गृह उसके आगे पीछे होंगे ॥ ७२ ॥

अथ सूतीगृहदिशा ।

मेघकुलीरतुलालिघटैः प्रागुत्तरतो गुरुसौम्यगृहेषु ।
पश्चिमतश्च वृषेण निवासो दक्षिणभागकरौ मृगसिंहौ ॥ ७३ ॥

अधुना समस्तमास्तुनि प्रसवदिगञ्चानमुच्यते । मेघ-कर्क-तुला-वृषिक-कुम्भानामन्य-तमे राशौ लग्ने पूर्वभागे सूतिकागरो भवति । धनुर्मानमिथुनकन्यासु उत्तरभागे । वृषराशौ पश्चिमभागे । मकरसिंहयोः दक्षिणभागे प्रसवालयो वाच्य इति ॥ ७३ ॥

मेष, कर्क, तुला, वृश्चिक, और कुम्भ इन राशियों में से कोई राशि लग्नमें हो वा इनके अंशमें से किसीका अंश हो तो वास्तुके पूर्व भागमें जन्म कहे । धनु, मीन, मिथुन और कन्या, इन राशियों में वा इनके अंशमें लग्न हो तो उत्तरमें, वृष राशि हो तो पश्चिममें, सिंह वा मकर राशि लग्नमें हो तो दक्षिण दिशामें प्रसव कहे ॥ ७३ ॥

अथ सूतीगृहे जन्मस्थानम् ।

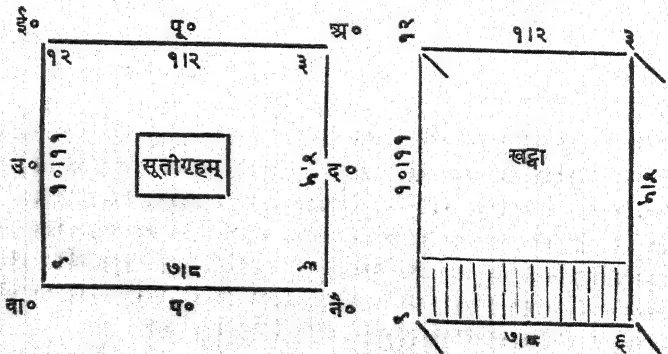
प्राच्यादिगृहे क्रियादयो द्वौ द्वौ कोणगता द्विमूर्त्ययः ।

शय्यास्वपि वास्तुवद्वदेत् पादैः षट्त्रिनवान्त्यसंस्थितैः ॥ ७४ ॥

सूतिकागृहे पूर्वायासु चतसृषु दिक्षु मेषादिक्रमेण द्वौ द्वौ राशी, तथा आग्नेयादिकोण चतुष्टयेषु मिथुनवा द्वन्द्वाः स्थाप्याः । अर्थाच्चन्मनि यो राशिराग्नं तस्य या दिक्स्या-
मेव दिशि सूतिकागृहे जन्म वाच्यम् । एवमेव शय्यायामपि वाच्यम् । स्पष्टार्थं चक्रद्वयं विलोक्यम् । शय्यायां यत्र द्वन्द्वस्तत्र विनतत्वं यत्र पापस्तत्रोपवातो वाच्यः इति ॥ ७४ ॥

अत्र अङ्का राशयो ज्ञेयाः ।

अत्र अङ्का भावाः ।

मेष, वृष राशिका लग्न हो तो प्रसूती घरमें पूर्व, मिथुनसे अग्निकोण, कर्क, सिंहसे दक्षिण, कन्यासे नैऋत्यकोण, तुला, वृश्चिकसे पश्चिम, धनुसे वायव्य, मकर, कुम्भसे उत्तर और मीनसे ईशान भागमें जन्म कहना चाहिये । इसी तरह शय्या (चारपाई) में भी विचारना । यहाँ विशेषता यह है कि शय्यामें भावोंका न्यास करना, बाने लग्न और २ रा भाव शिरकी ओर, ३ रा भाव शिरहानेकी दक्षिण पावा, ४ । ५ भाव दाहिनी पाखी, ६ रा भाव पौथानेकी दाहिनी पावा, ७ । ८ भाव पैरकी ओर, ९ वां पौथानेकी बाँयी पावा, १० । ११ भाव बाँयी पाखी और १२ वां भाव शिरहानेकी बाँयी पावापर न्यास करे । इसका प्रयोजन यह है कि जिस भागमें द्विस्वभाव राशि हो, उस अङ्गमें देड़ापन और जिस भागमें पापग्रह हों उस अङ्गमें आघात कहना चाहिये । (बु. ज्ञा. कार) ॥ ७५ ॥

अथ उपसूतिकाज्ञानम् ।

लग्नचन्द्रान्तरगतैर्ग्रहैः स्युरपसूतिकाः ।

बहिरन्तश्च चक्राद्धे हरयाहरयेऽन्यथा परे ॥ ७६ ॥

लग्नाच्चन्द्रपर्यन्तं यावन्तो ग्रहा भवेयुस्तावन्मिता उपसूतिकाः = प्रसवदर्शिकाः स्त्रियो भवन्ति । तत्र हरये चक्राद्धे = सप्तमादिद्वादशाभावाभ्यन्तरे यावन्तो ग्रहास्तावत्यः स्त्रियो

गृहाद्बाह्ये, एवमदृश्ये=लभादिषष्ठभावाभ्यन्तरे वर्तमानग्रहतुल्या गृहाभ्यन्तरे स्त्रियो वाच्यः ।
अत्रापरे आचार्या अन्यथा = दृश्ये गृहे, अदृश्ये बाह्ये उपसृतिका इति वदन्ति । तथा च
बीजः—“उदयशशिमध्यस्थैर्ग्रहैः स्युरुपसृतिकास्तत्र । उदगर्धस्थैर्बाह्ये दक्षिणैरन्तरे ज्ञेयाः इति ॥
परञ्चैतन्नाचार्याभिमतमिदमुक्तमन्यथा परे इति ।

तथोक्तञ्च स्वल्पजातकेऽपि—

“उदगर्धेऽभ्यन्तरगा बाह्याधकस्य दृश्येऽर्धे” इति ॥ ७५ ॥

जन्मके समय लग्न और चन्द्रमाके बीचमें जितने ग्रह हों उतनी उपसृतिका (अन्ध
क्षी) होंगी उपसृतिका का वर्ण, रूप अवस्था उन्हीं ग्रहोंके सदृश कहे । लग्नसे सप्तम गृह
पर्यन्त अदृश्य चक्रार्ध कहाता है । उसमें जितने ग्रह हों उतनी क्षियां भीतर रहेंगी । सप्तम-
से १२ पर्यन्त ग्रहों के मुख्य क्षियां बाहर होंगी । जो ग्रह चक्री तथा उच्चका हो उसकी
तिगुनी, जो उच्चोन्न, स्वांश, स्वद्रेष्काणमें हो उसकी द्विगुनी संख्या कहे ॥ ७५ ॥

अथ जातकस्य स्वरूपादिज्ञानम् ।

लग्ननवांशपुल्यतनुः स्याद्वीर्ययुतग्रहतुल्यतनुर्वा ।

चन्द्रसमेतनवांशपवर्णः कादिविलग्नविभक्तभगात्रः ॥ ७६ ॥

जन्मलग्ने विद्यमाननवांशस्य योऽधिपतिस्तत्तुल्यं शरीरं जातकस्य वाच्यम् । अथवा
तत्काले बलीग्रहस्य सदृशं शरीरं वाच्यम् । वा चन्द्रमा यस्मिन्नवांशे भवेत्तत्पतिसमान-
वर्णको जातो भवतीति । कादिविलग्नविभक्तभगात्र इति । कादिभिः = शीर्षादिभिः, विल-
ग्नानादिभिर्लग्नप्रभृतिभिः विभक्तानि गात्राणि यस्य सः । इदमुक्तं भवति—पूर्वं यथा—
‘कलात्मकस्य च शिरोमुखदेशेत्यादिना’ शरीरे राशीनां स्थापनं कृतं, तथैवात्र जातस्य
शरीरे शीर्षादिगात्रेषु लग्नादयो द्वादश भावाः स्थाप्याः । तेषु यत्राङ्गे बृहन्मानके
राशौ दीर्घराशिपतिरेवं लघुराशौ लघुराशिपतिः स्यात्तत्क्रमेण तत्तदङ्गं बृहत्लघुमानकं
वाच्यम् ॥ ७६ ॥

जन्मलग्नमें जिस ग्रहका नवांश हो, उसी ग्रहके सदृश बालकका रूप कहे, वा जिस
ग्रहका सब ग्रहोंसे अधिक बल हो उसके समान रूप कहे । यदि राशि-बल विशेष हो तो
लग्न नवांशके तुल्य, ग्रहबल अधिक हो तो ग्रहके सादृश्य, अथवा जिस नवांशपर चन्द्रमा
हो उसके स्वामीके तुल्य बालकका वर्ण जाने । यहां लग्नादि १२ भावोंको शिर आदि
१२ अंगोंमें न्यास करे (जैसे १२ राशियोंका न्यास किया है) । प्रयोजन यह है कि जिस
अंगमें अधिक मान वाली राशि होगी वह अङ्ग बड़ा और अल्पमानवाली राशि का अङ्ग
छोटा होता है । लेकिन उस बड़े मानवाली राशिमें यदि अधिक मानके राशिपति विद्यमान
हों तब ही सङ्गत होगा । (सु० शा० कार) ॥ ७६ ॥

कण्टकश्रोत्रनसाकपोलहनवो वक्त्रं च होरादय-

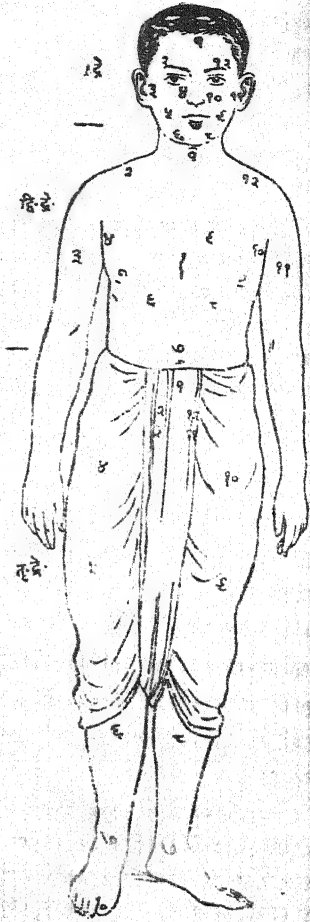
स्ते कण्ठांसकबाहुपार्श्वहृदयक्रोडानि नाभिस्ततः ।

बस्तिः शिरनगुदे ततश्च वृषणावूरु ततो जानुनी

जङ्घाङ्घ्रीत्युभयत्र वाममुदितैर्द्रेष्काणभागैस्त्रिधा ॥ ७७ ॥

इदानीं जातस्य शरीरे द्रेष्काणवशाद् भावानां त्रिधा-परिकल्पनम् । तत्र लग्ने
प्रथमद्रेष्काणे विद्यमाने शिरःप्रभृत्यङ्गभेदो द्वितीये द्रेष्काणे कण्ठावस्तृतीये बस्त्यायोऽ-
ङ्गविभागो वाच्यः । तत्रोदितराशिभिः (१२।११।१०।९।८।७) वाममङ्गमुदितैर्लग्ना-
दिषट्कैः (१।२।३।४।५।६) दक्षिणमङ्गं वाच्यम् । स्पष्टार्थं नरचक्रं विलोक्यमूलं
विस्तरेण ॥ ७७ ॥

लग्नके द्रेष्काणानुसार तीन भागोंमें १२ भावोंका न्यास होता है । लग्नमें प्रथम द्रेष्काण हो तो लग्न शिर, दूसरी और बारहवीं नेत्र, तीसरी और ग्यारहवीं कान, चौथी और दशवीं नाक, पांचवीं और नववीं गाल, छठीं और आठवीं दाढ़ी, सातवीं मुख । दूसरा द्रेष्काण हो तो लग्न-राशि कण्ठ, २।१२ कंधे, ३।११ बाहु, ४।१० बगल, ५।९ हृदय, ६।८ पेट, ७ नाभि । तीसरा द्रेष्काण हो तो लग्न-राशि वस्ति (लिङ्ग और नाभिके बीच), २।१२ छिंग और गुदा, ३।११ कृष्ण (पोता), ४।१० ऊरू, ५।९ घुटने, ६।८ जाङ्घें, ७ पैर इस प्रकारसे द्रेष्काणवशात् अङ्गोंके विभाग हैं । इसमें लग्नसे सप्तम पर्यन्त दक्षिण भागके अंग और सप्तमसे द्वादश पर्यन्त वाम भागके अंग जाने ॥ ७७ ॥

अथ जाताङ्गे चिह्नज्ञानम् ।

तस्मिन्पापयुते व्रणं शुभयुते दृष्टे च तस्मादिशेत्
स्वर्चांशे स्थिरसंयुते च सहजः स्यादन्यथाऽऽगन्तुकः ॥
मन्देऽस्मानिलजोऽग्निशस्त्रविषजो भौमे बुधे भूभवः
सूर्ये काष्ठचतुष्पदेन हिमगौ शृङ्गथञ्जजोऽन्यैः शुभम् ॥ ७८ ॥
समनुपतिता यस्मिन् भागे त्रयः सबुधा ग्रहा
भवाति नियमात्तस्यावाप्तिः शुभेष्वशुभेषु वा ॥
व्रणकृदशुभः षष्ठे देहे तनोर्भस्माश्रिते
तिलकमशकृद्दृष्टः सौम्यैर्युतश्च स लक्ष्मवान् ॥ ७९ ॥

पूर्वोक्ताङ्गेषु त्रिधा राशिकल्पनाप्रयोजनमुच्यते । तस्मिन् (लग्नस्य प्रथमद्रेष्काणो शीर्षा-
दौ, द्वितीये कण्ठादौ, तृतीये वस्त्रादौ) पापग्रहयुते व्रणमादिशेत् । तत्र शुभग्रहावलोकिते
युते च तदङ्गे तिलमशकादि चिह्नमादिशेत् । स च व्रणादिकारको ग्रहो निजराशौ नवांशेवा,

स्थिरराशौ स्थिरनवांशे च भवेत्तदा तद्ग्रहादि सहजोत्पन्नं वाच्यम् । अन्यथा = अन्य-
राश्यादौ चरादौ च केनचित्कारणेनागन्तुको ग्रहादिको भवति । आगन्तुकस्य ग्रहादेः ग्रह-
वशाभित्तमुच्यते । मन्देऽश्मानिलज इत्यादिकं सरलार्थमेव ॥ ७८ ॥

अथ पूर्वप्रदर्शिते यस्मिन्भागे बुधसहिताः परे त्रयो ग्रहाः शुभाः पापा वा विद्यमाना
भवन्ति तत्राङ्गे पूर्वोक्तस्य ग्रणादेरवश्यमेव प्राप्तिर्भवति । तनोः षष्ठे भावे पापग्रहो देहे व्रणं
करोति । कुत्रेत्युच्यते । भसमाश्रिते । स षष्ठो भावो यस्मिन्नाङ्गे (कालपुरुषस्य) भवेत्तत्रैवे-
ति । स षष्ठस्थः पापः शुभग्रहैर्दृष्टस्तदा तिलकमशकृद्भवति । सौम्यैर्द्युतस्तदा लक्ष्मणान्
भवति = तस्मिन्नाङ्गे चिह्नं भवतीत्यलम् ॥ ७९ ॥

उन पूर्वोक्त अङ्गमें जिस अङ्गमें पापग्रह हो उस अङ्गमें चोट या घाव करता है । यदि
उस पापग्रहके साथ शुभग्रह भी हो या शुभग्रहसे देखा जाता हो तो तिला मासा आदि
होवे । यदि वह व्रण (घाव) आदि के करनेवाला ग्रह अपनी राशि वा अपने नवांशमें हो,
वा स्थिर राशि वा स्थिर राशिके अंशमें हो तो उस अंशमें घाव आदि चिह्न जन्मसे ही
रहेगा । यदि ऐसा न हो तो वह चिह्न पीछे होगा । यदि चिह्न करनेवाला शनि हो तो पथर
या वायुसे, मंगल हो तो अग्निसे वा शस्त्रसे वा विषसे चिह्न होगा । बुध हो तो भूमिपर गिरने
से, सूर्य हो तो काष्ठसे या चतुष्पदसे, चन्द्रमा हो तो सीङ्गवाले लुटे या जलजन्तुसे व्रण
आदि होते हैं । बृहस्पति और शुक्र व्रणकारक नहीं होते हैं, वे शुभ होते हैं ॥ ७८ ॥

वाग वा दक्षिण जिस भागमें बुधके सहित तीन ग्रह (शुभ या पाप) युक्त हों उस
अङ्गपर अवश्य चिह्न कहे । उन ग्रहोंमें विशेष बलवान् ग्रहकी दशामें व्रण, चोट
होगी । लग्न से छठे भावमें पापग्रह हो तो “कालात्मकस्य च शिरो” इसके अनुसार वह
बुढ़ा भाव जिस अङ्गमें है उस पर घाव करेगा । वह बह-भावस्थित ग्रह शुभ ग्रहसे
दृष्ट हो तो मत्सा करता है । यदि शुभ ग्रहसे युक्त हो तो उस अङ्गमें कोई अच्छा
चिह्न करता है ॥ ७९ ॥

वियोजनजन्मविज्ञानं निषेकोदयजं फलम् ।

जन्मकालपारिज्ञानं यत्तदाचार्यमाधितम् ॥ ८० ॥

इति नवग्रहकृपया वैद्यनाथविरचिते जातकपारिजाते

आधानजन्माध्यायस्तृतीयः ॥ ३ ॥

अथात्र तृतीयेऽध्याये वियोजनजन्मज्ञानम्, निषेकफलमजं फलम्, तथा जन्मविधिपरि-
ज्ञानमिति विषयत्रयं यदुद्भासते तत्सर्वमेवाचार्येण तत्र भक्ता वराहमिहिराचार्येण भाषितं
वर्तते । तत्सर्वं सङ्ग्रहकृपेणात्र मया वैद्यनाथेन निवेशितमिति भावः ॥ ८० ॥

पारिजाते सुधा टीका कपिलेश्वररक्षिता ।

जन्माख्ये च तृतीयेऽस्मिन् अध्याये पूर्णतां गता ॥ ३ ॥

इस ३ रे अध्यायमें जो वियोजनजन्मज्ञान, गर्भाधान का फल और जन्मके प्रकारोंके
ज्ञान हैं वे सब आचार्य वराहमिहिरने कहे हैं अर्थात् ये बातें बृहज्जातक की हैं ॥ ८० ॥

इति श्रीवैद्यनाथदेवज्ञविरचिते जातकपारिजाते तृतीयाध्याये

‘बिमला’ हिन्दी टीका समाप्ता ॥ ३ ॥

अथारिष्टाध्यायः ॥ ४ ॥

तत्रादौ द्वादशाब्दीमध्ये आयुषोऽनिश्चितता ।

अथाधुना अरिष्टाध्यायो व्याख्यायते । तत्र सत्यप्यायुषि द्वादशाब्दाभ्यन्तरे बालान् कतिभिः कारणैर्मरणसम्भवात् जन्मतो द्वादशाब्दं यावदायुषोऽनिश्चित्वमाह—

आद्वादशाब्दान्तरयोनिजन्मनामायुष्कला ॐ निश्चयितुं न शक्यते ।

मात्रा च पित्रा कृतपापकर्मणा बालग्रहैर्नाशमुपैति बालकः ॥ १ ॥

आद्ये चतुष्के जननीकृताधैर्मध्ये तु पित्राऽजितपापसङ्घैः ।

बालस्तदन्त्यासु चतुः समामु स्वकीयदोषैः समुपैति नाशम् ॥ २ ॥

सर्वेषामेव जनिमतां सत्यप्यायुयोगे जन्मतो द्वादशवर्षाभ्यन्तरे तदायुर्न निर्णेतव्यम् । यतस्तत्र प्रथमे द्वादशाब्दे मातृपितृकृतकित्ववैर्बालग्रहैश्च बालको मरणमेति । तत्र प्रथमे वर्षचतुष्टये जननीकृतपापैस्ततो द्वितीये वर्षचतुष्टके (५-८) पितृकृतपापैरन्तिमे वर्षचतुष्टके (९-१२) स्वकीयदोषैः प्राक्तनैः (बालारिष्टभूतैः) बालको मृत्युमुपैति । अत एव द्वादशाब्दाद्वालानामयुष्कांतुं न शक्यते । जपहोमविक्रित्साधैर्बालरक्षां तु कारयेत् ॥ पित्रोर्दोषैः मृताः केचित् केचिद्बालग्रहरपि । अपरेऽरिष्टयोगाच्च त्रिविधा बालमृत्यवः” इति ॥ १-२ ॥

योनिसे जायमानोंके बारह वर्षके भीतर आयुका निश्चय नहीं हो सकता, क्योंकि मातापिताके किये हुए पाप कर्मसे और बालग्रहोंसे बालकका नाश होता है ॥ १ ॥

जन्मसे १२ वर्ष तक चार २ वर्ष तीन जगह विभाग किया है । चार वर्ष तकका बालक माताके पापसे मरता है । उसके बाद आठ वर्ष पर्यन्तका बालक पिताके पापसे मरता है, और अन्त्यके जो चार वर्ष हैं (आठवेंके बाद १२ तक) उसमें अपने पापोंसे मरता है ॥ २ ॥

अथारिष्टपूर्वकमायुषां सेदाः ।

अष्टौ बालारिष्टमादौ नराणां योगारिष्टं प्राहुराविंशतिः स्यात् ।

अल्पं चाद्वात्रिंशतान्मध्यमायुरासप्तत्याः पूर्णमायुः शतान्तम् ॥ ३ ॥

अष्टौ वर्षाणि बालारिष्टं, ततोऽनन्तरं विंशतिवर्षपर्यन्तं योगारिष्टं (प्रतिकूलग्रहजनि- तम्) विंशतिः प्राहुः । द्वात्रिंशद्वर्षाणि अल्पमायुस्तथा सप्ततिवर्षाणि (७०) मध्यमायुरेवं च वर्षशतं पूर्णायुः । वक्ष्यति चाग्रे ‘द्वात्रिंशद्वत्सरादुपरि सप्ततिपर्यन्तं मध्यमायुर्योगः’ तथा ‘सप्तत्युपरि शतान्तं पूर्णमायुः’ इति । अत्र शतोर्ध्वमुत्तमायुः पूर्णायुर्वेति ज्ञेयम् । लक्ष्म सर्वार्थचिन्तामणौ—

“द्वात्रिंशत्पूर्वमल्पं स्यात्तदूर्ध्वं मध्यमं भवेत् । आसप्ततेस्तदूर्ध्वं तु दीर्घायुरिति सम्मतम् ॥

उत्तमायुः शतादूर्ध्वमिह शंसन्ति तद्विदः” इति ॥ ३ ॥

जन्मसे प्रथम ८ वर्ष तक बालारिष्ट रहता है । उसके बाद २० वें वर्ष तक योगारिष्ट (दुष्ट ग्रहोंसे उत्पन्न) रहता है । ३२ वें वर्ष तक अल्पायु, ३२ से ७० तक मध्यमायु और ७० के बाद १०० तक पूर्णायु कही गयी है । एवं १०० से १२० वर्ष तक परमायु सम्पन्नी चाहिये । (सु. शा. कार) ॥ ३ ॥

अथ अरिष्टदा ग्रहस्थितिः ।

विलग्नयातस्त्वपि देवमन्त्रीं विनाशरिः फारिगते शशाङ्के ।

विलोकिते पापत्रियम्बरेण विभानुना मृत्युमुपैति बालकः ॥ ४ ॥

*अत्र निरन्तरमिति—साधुपाठे छन्दोभङ्गमयाक्षिधयितुमिति पठितम् ।

जन्मकाले चन्द्रे षष्ठ्ययभावानामन्यतमगते, तत्र सूर्यरहितेन पापग्रहेण (मं० श० रा० के०) वीक्षिते, देवमन्त्री=बृहस्पतिर्विलगने प्राप्तोऽपि भवति तदाऽपि बालको मृत्युमुपैति । अत्र विलगनयातस्त्वपि देवमन्त्री इत्यनेनेदमुक्तं भवति-लग्नवर्त्ती गुरुअरिष्टनाशको भवति ।

“एक एव बली जीवो लग्नस्थोऽरिष्टसञ्चयम् ।

हन्ति पापक्षयं भक्त्या प्रणाम इव शूलिनः ॥” इत्युक्तः ।

परञ्च चन्द्रमा यदि षष्ठ्ययगतः पापदृष्टश्च भवति तदानीं लग्नवर्त्तिन्यपि गुरौ बालकस्य मृत्युरेव भवति । प्रबलारिष्टोऽयमिति भावः ॥ ४ ॥

जन्मकालमें यदि चन्द्रमा कृठे, आठवें या १२ वें भावमें रहकर सूर्यके अतिरिक्त पाप- (मं० श० रा० के०) ग्रहसे देखा जाता हो तो बृहस्पतिके लग्नमें रहने पर भी बालक मरता ही है, याने यह प्रबल अरिष्ट योग है । (सु० शा० कार) ॥ ४ ॥

गण्डान्ततारासहिते मृगाङ्के पापेक्षिते पापसमन्विते वा ।

बालो लयं याति समृत्युभागो चन्द्रे तथा पापनिरीक्षिते वा ॥ ५ ॥

गण्डान्तमृक्षसन्धिः (१ अ. २२ श्लो.) तेषां ताराः “ज्येष्ठापौष्णमसर्पमान्यब-
टिकायुगं च मूलाश्विनीपित्र्यादौ षटिकाद्वयम्” एतेषामन्यतमे विद्यमाने चन्द्रे, पापग्रहेण विरीक्षिते वा युक्ते बालो लयं = मृत्युं याति । अथवा चन्द्रे कस्मिन्नपि राशौ मृत्युभागगते (अ. १. श्लो. ५७ द्रष्टव्यम्) पापग्रहेणावलोकिते तथैव = मृत्युमुपैति ॥ ५ ॥

गण्डान्त नक्षत्रमें चन्द्रमा हो, पापग्रहसे दृष्ट या युक्त हो, वा चन्द्रमा मृत्युभागमें पाप-
दृष्ट हो तो बालक मृत्युको प्राप्त हो (मरे) ॥ ५ ॥

अथ पित्रादीनामरिष्टयोगाः ।

ताताम्बिकासोदरमातुलाश्च मातामही मातृपिता च बालः ।

सूर्यादिकैः पञ्चमधर्मयातैः क्रूरक्षौगैराशु हताः क्रमेण ॥ ६ ॥

रसातलस्थौ यदि भानुचन्द्रौ शनिः स्मरस्थो मरणाय मातुः ।

यदा यदा क्रूरस्वगो विलग्नादरातिगः सोदरनाशहेतुः ॥ ७ ॥

क्रूरेक्षितौ चन्द्रविलग्नराशी सौम्यग्रहैर्वीक्षणयोगहीनौ ।

केन्द्रच्युतो यद्यमरेशमन्त्री जातस्य माता समुपैति नाशम् ॥ ८ ॥

इदानीं तातादीनां मरणयोगा उच्यन्ते । लग्नात्पञ्चमो वा नवमः भावः पापक्षौ भवेत्,
तत्र सूर्यादिग्रहे प्राप्ते तातादीनामाशु नाशं ब्रूयात् । यथा सूर्ये तातस्य (पितुः) । चन्द्रे-
म्बिकायाः (मातुः) । भौमे सोदरस्य । बुधे मातुलस्य (मातृभ्रातुः) । गुरौ मातामह्याः
(मातृमातुः) । शुक्रे मातृपितुः । शनैश्चरे बालस्य = जातकस्थैव मृत्युर्भवतीति ॥ ६ ॥

अथ सूर्याचन्द्रमसौ लग्नाच्चतुर्थभावगतौ भवेतां शनिश्च सप्तमस्थो भवेत्तदाऽयं योगो
मातुः मरणकारको भवति । एवं लग्नात् षष्ठगतोऽशुभग्रहः सोदरस्य नाशको भवति । अत्र
यदा यदा इति पुनरुक्तेन गोचरे वर्षे च षष्ठस्थोऽशुभग्रहः सोदरनाशक इति ध्वन्यते ॥ ७ ॥

अथापरो जननीमरणयोगः । लग्नं चन्द्रश्च पापग्रहनिरीक्षितौ भवेतां तथा
शुभग्रहेरनवलोकितौ विद्युक्तौ च भवेतां, गुरुश्च केन्द्रगतो न भवेत् तदा जातस्य माता
नाशमुपैति = म्रियत इत्यर्थः । अथादेव यदि चन्द्रः शुभेक्षितयुतो गुरुः केन्द्रे च भवति
तदा शुभं स्यान्मातुरिति ॥ ८ ॥

लग्नसे ५१९ भाव पापग्रहकी राशि हो उसमें सूर्यादि ग्रह हों तो क्रमसे पिता, माता,
माई, मामा, मातामही (नानी) मातामह (नाना) और बालक जल्द नाश
होते हैं ॥ ६ ॥

यदि सूर्य, चन्द्रमा चतुर्थ स्थानमें स्थित हों और शनि सप्तममें हो तो माताकी मृत्यु कहे । यदि छानसे छूटे स्थानमें क्रूरग्रह हो तो माईके नासका कारण होता है ॥ ७ ॥
लग्न और चन्द्रमा क्रूरग्रहसे दृष्ट हों शुभग्रहोंसे दृष्ट-युत न हों और बृहस्पति यदि केन्द्रमें न हो तो जातककी माता नासको प्राप्त होवे ॥ ८ ॥

अथ सगर्भामृत्युयोगौ ।

सभानुजे शीतकरे विलग्नाद् दिवाकरे रिःफगृहोपयाते ।

धरासुते बन्धुगते तदानीं विपद्यते तज्जननी सगर्भा ॥ ६ ॥

विलम्बचन्द्रौ शुभदृक्विहीनावशोभनव्योमचरान्तरस्थौ ।

विनाशमेति प्रमदा सगर्भा वदन्ति सर्वे युगपत् पृथग्वा ॥ १० ॥

षष्ठावसानाष्टमभावगेषु क्रूरेषु सौम्यग्रहवर्जितेषु ।

पापान्तरस्थे भृगुजे गुरौ वा नारी सपुत्रा म्रियते तु सद्यः ॥ ११ ॥

लग्नास्तयातौ यदि पापस्त्रेचरौ शुभैर्युक्तौ शुभदृष्टिवर्जितौ ।

शस्त्रेण मृत्युं समुपैति गर्भिणी मासाधिपो नष्टकरो यदा वदेत् ॥ १२ ॥

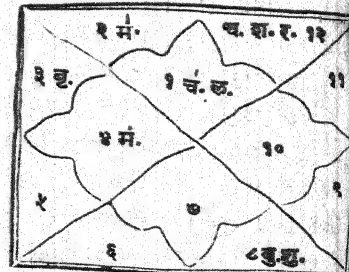
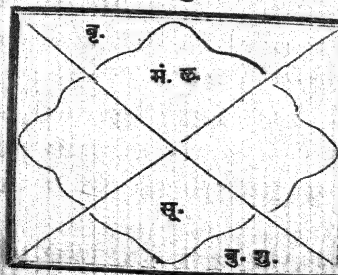
इदानीं गर्भयुक्तायाः स्त्रिया मरणयोगा उच्यन्ते । लभाद्वाद्यदो भावे शनिसूर्ययुक्तबन्धो भवेत्तथा मङ्गलश्चतुर्थभावे भवेत्तदा तज्जननी = गर्भस्थस्य शिशोर्माता सगर्भा = गर्भयुक्ता विपद्यते = म्रियते । अयं विचारो निषेककाले युक्तः, प्रसवे सगर्भाया मरणासम्भवात् । अत एव गर्भाधाने यद्ययं योगः स्यात्तदा गर्भिण्याः स्त्रिया मरणं भवेदिति । योगान्तरम्— निषेककाले लग्नं चन्द्रश्च युगपदेकत्र वा पृथक् शुभग्रहदृष्टिरहितौ, पापग्रहद्वयमप्यङ्गतौ न भवेतां तदा सगर्भा स्त्री मरणमेतीति । उक्तञ्च बृहज्जातके—

“पापद्वयमध्यसंस्थितौ लग्नेन्दु न च सौम्यवीक्षितौ ।

युगपत्पृथगेव वा वदेत् नारी गर्भयुता विपद्यते ॥” इति ।

योगकर्तृणां बलवतो ग्रहस्य भासे मरणं वाच्यमिति ॥ सगर्भामरणयोगौ ।

अथ पापग्रहाः षष्ठाष्टमव्ययभावगता भवेयुः तेषु शुभग्रहा न भवेयुः; अथवा पाप-
द्वयवर्ती शुक्रो वा गुरुर्भवेत्तदा सपुत्रा नारी =
पुत्रेण सहिता स्त्री सद्यः = प्रसृतिकाल एव
म्रियते । प्रसवकालिकोऽयं विचारः । निषेके-
ऽप्यस्मिन्योगे सगर्भाया मरणं वाच्यमिति ।
अथ पापस्त्रेचरौ = भौमसूर्यौ क्रमेण लग्ना-
शस्त्रकृतमृत्युयोगः ।

स्तयातौ (१७) भवेतां (कुजो लग्नगतः सूर्यः सप्तमगतश्च स्यादिति) तौ च शुभ-
ग्रहयुतिदृष्टिरहितौ यदि स्यातां तदा गर्भिणी
स्त्री शस्त्रेण = खड्गादिना मृत्युं समुपैति यदा
मासाधिपो (१७ श्लोके बध्यमाणः) नष्ट-
करो विबलो भवेत् । अत्रेदमुक्तं भवति-
निषेककाले यो ग्रहो निर्बलो भवेत्तस्य
यस्मिन्भासे आधिपत्यं भवति तस्मिन्भासे

गर्भयुक्ता स्त्री शस्त्रद्वारेण मरणमेति । तथोक्तं च बृहज्जातके—

उदयास्तगयोः कुजार्कयोर्निधनं शस्त्रकृतं वदेत्तथा ।

मासाधिपतौ निपीडिते तत्कालं स्त्राणं समादिशेत् ॥

तथा च सारावल्याम्—“जामित्रे रवियुक्ते लग्नगने वा कुजे निषितस्य ।

गर्भस्य भवति मरणं शस्त्रच्छेदः सह जनन्या” इति ॥ ६-१२ ॥

शनिके साथ चन्द्रमा और सूर्य बारहवेंमें हों, मङ्गल चौथेमें हो तो उसकी माता गर्भ के साथ मरे ॥ ९ ॥

लग्न और चन्द्रमा एक साथ या अलग २ शुभग्रहकी दृष्टिसे रहित हों, पापग्रहके मध्यमें हों तो स्त्री गर्भके सहित मरे ॥ १० ॥

षष्ठ, द्वादश और अष्टम भावमें क्रूर ग्रह हों और इन स्थानोंमें शुभग्रह न हों, पापग्रहके मध्यमें शुक्र वा गुरु हो तो प्रसव होते ही स्त्री पुत्रके सहित मरे ॥ ११ ॥

आधानमें यदि दो पापग्रह लग्न और सप्तम स्थानोंमें हों शुभग्रहसे युक्त दृष्ट न हों तो जो मासाधिप नष्ट-प्रभाव हो उस समय गर्भिणी शस्त्रसे मृत्युको प्राप्त होवे ॥ १२ ॥

अथ जातस्य मातृमरणयोगाः ।

चन्द्राच्चतुर्थोपगतैरसङ्गिर्वा नस्थितैः शोभनदृष्टिमुक्तैः ।

द्वयापारगैर्वा यदि वासरेशाजातस्य माता निधनं प्रयाति ॥ १३ ॥

शुक्रात्तृते विषयगो दद्यात्वे मन्देक्षिते मन्दसमन्विते वा ।

क्षीणे शशाङ्के यदि वा सप्तमं माता सपुत्रा म्रियतेऽचिरेण ॥ १४ ॥

लग्नादिने वाऽष्टमगे धराजे पापेक्षिते सौम्यदशा विहीने ।

ताराधिपे वृद्धिकलाविहीने माता कृतान्तस्य पदं समेति ॥ १५ ॥

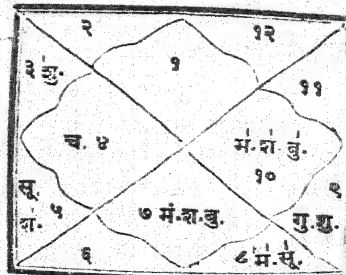
शुक्रात् कुजेऽहनि तपः सुतराश्रियाते चन्द्राधिकोणगृहगे रविजे रजन्याम् ॥

पापेक्षिते च शुभयोगदृशा विहीने नाशं समेति जननी विबले शशाङ्के ॥ १६ ॥

इदानीं जातस्य मातृमरणयोगा उच्यन्ते । चन्द्राच्चतुर्थगतैर्वा नस्थितैः = ने दशम-
धाने गतैरसङ्गिः = पापग्रहैः शुभग्रहदृष्टिरहितैरुपलक्षिते काले जातस्य माता निधनं=मरणं
प्राप्ति । अथवा वासरेशास्सूर्याद्वयापारगैर्दशमगतैः पापग्रहैः शुभदृष्टिमुक्तैर्जातस्य माता
मरणमेतीति वाच्यम् । अथ क्षीणे सूर्यः शनिना दृष्टो युक्तो वा यदि शुक्रात्तृतीयस्थानगतो
भवेत्, अथवा क्षीणो वा पापयुक्तरचन्द्रः शुक्रात्तृतीयगो भवेत्तदा माता सपुत्रा = पुत्रेण स-

हिता अचिरेण=शीघ्रमेव (प्रसवकाले) म्रियते ।

अथ सूर्यो वा भौमो लग्नादष्टमभावगतो पाप-
ग्रहेण (शनिना) दृष्टः, शुभदृष्टिविहीनीश्च भ-
वेत्, ताराधिपश्चन्द्रो वृद्धिकलाविहीनोऽर्थात्क्षी-
णो भवेत्तदा जातस्य माता म्रियते इति । अथ
च अहनि=दिने प्रसवे जायमाने शुक्रात् नवमे
पञ्चमे वा राशौ कुजे भौमे प्राप्ते तत्र पापेन=
रविणा शनिना वाऽवलोकिते शुभग्रहयोगदृष्टि-

हिते, चन्द्रे निर्बले च जातस्य जननी नाशं समेति (म्रियते) । तथा रजन्यां = रात्रौ
प्रसवे चन्द्रात्त्रिकोण-(५१९) गृहगते रविजे=शनिश्चरे, पापेन=सूर्येण भौमेन वा वीक्षिते शुभ-
योगदृष्टिरहिते, शशाङ्के च विबले जातस्य जननी मरणमेतीति । तथा चोक्त सारावल्याम्—
चन्द्रात् त्रिकोणराशौ रविजो मातुर्वधं दिशति रात्रौ ।

शुक्रात् तथैव दिवसे भौमः पापेन सन्दृष्टः ॥ इति ॥ १३-१६ ॥

चन्द्रमासे ४ थे, या १० वें आबमें पापग्रह हों, उन्हें शुभग्रह न देखते हों तो माता मृत्यु हो। अथवा सूर्यसे १० वें पापग्रह शुभग्रहोंसे न देखे जायें तो माताकी मृत्यु होती है। बली सूर्य शनिसे दृष्ट या युक्त होकर शुक्रसे ३ रे भावमें हो, अथवा जीण चन्द्रमा पापग्रहके सहित शुक्रसे ३ रे हो तो प्रसव होते ही माता पुत्रके साथ मरती है ॥ १४ ॥

छन्दसे अष्टम सूर्य वा मङ्गल पापग्रह हो शुभग्रहसे देखा न जाता हो चन्द्रमा शुक्र से हीन (कृष्णपक्ष) का हो तो उस जातककी माता यमपदको प्राप्त हो (मरे) ॥

दिनमें जन्म हो तो शुक्रसे सूर्य ९।५ में हो और रात्रिमें चन्द्रमासे शनि ९।५ में हो उसे पापग्रह देखते हों और शुभग्रहकी दृष्टि न हो तथा चन्द्रमा बलरहित हो तो माता का नाश हो ॥ १६ ॥

अथ गर्भस्य मासाधिपाः (होरायाम्)

कललघनाङ्कुरास्थिचर्माङ्गजचेतनताः

सितकुजजीवरविचन्द्रार्किबुधाः परतः ॥

उदयपचन्द्रसूर्यनाथाः क्रमशो गविता

वदन्ति शुभाशुभं च मासाधिपतेः सदृशम् ॥ १७ ॥

अथाधुना निषेकानन्तरं प्रसूतिं बोधयितुं मासाधिपाः गर्भस्थितिस्थितिषु निरूपयन्ते। प्रथममासमारम्भेन्द्रोऽथ कललोऽध्याः ॥ १७ ॥ तत्कालेऽपि मासेन्द्रोऽध्याः भवति। तथैवा प्रथमे मासे गर्भे कललं=शुक्रशोणितयोः मिश्रणं भवति, उत्र सितः शुक्रो मासपतिरिति। द्वितीये घनत्वं=शुक्रशोणितयोः पिण्डं काठिन्यमुपयाति, तत्र कुजो भौमो मासपतिः। तृतीयेऽङ्कुरो हस्तपादायुष्यवोत्पत्तिस्तत्र जीवो गुरुरधिपः। चतुर्थेऽस्थिप्रादुर्भासस्तत्र सूर्योऽधिपतिः। पञ्चमे चर्म=त्वग्भाव्यते तत्र चन्द्रोऽधिपः। षष्ठे अङ्गजाः=लोभावि भवन्ति, तत्रार्किः=शनिरधिपः। सप्तमे चेतनता=प्राणोद्गमो भवति, तत्र बुधोऽधिपः। परतः 'अशानोद्वेगप्रसवा' इति लघुजातकोक्त्या अष्टमे मासे अशानं=भक्षणं, मात्रा भुक्तस्य पीतस्य च रसस्य गर्भस्थो जीवो नाभिलग्ननालेनाकर्षणं करोति। तत्रोदयपः=आधानलग्नेशोऽधिपतिः। नवमे मासे उद्वेगो भवति तत्र चन्द्रो मासेश्वरः। दशमे प्रसवः=जन्म जायते, तत्र सूर्यो नाथः=मासपतिर्भवतीति। तेषु मासाधिपतेः सदृशं शुभाशुभं वदन्ति। निषेककाले यो ग्रहो जलवान् भवति तस्य मासे गर्भस्य शुभं (पुष्टिः) भवति। यो ग्रहो विवर्णो भवेत्तन्मासे गर्भे पीडा, तथा यो ग्रहो निपीडितो भवेत्तन्मासे गर्भस्य स्खलनं वाच्यम्। उक्तं च लघुजातके—

“कलुषैः पीडा, पतनं निपीडितैः, निर्मलैः पुष्टिः” इति ॥ १७ ॥

जब गर्भ रह जाता है तो पहले महीनेमें रज और वीर्य खौलता है। दूसरे महीनेमें रज वीर्य जम कर पिण्डके समान हो जाता है। तीसरे महीनेमें अङ्कुर (मुख, हाथ, पैर) निकलते हैं। चौथे महीनेमें हड्डी पैदा होती है। पांचवें मासमें चर्म (खाल) पैदा होता है। छठे मासमें रोम, सातवें महीनेमें चेतना (शिर, हाथ, पैर, हिलना) इन सात मासोंका शुक्र, मङ्गल, बृहस्पति, सूर्य, चन्द्र, शनि और बुध क्रमशः स्वामी हैं, अर्थात् प्रथम मासका शुक्र, दूसरे मासका मङ्गल, तीसरे मासका बुध, चौथे मासका सूर्य, पांचवें मासका चन्द्र, छठे मासका शनि, सातवें मासका बुध है। आठवें मासमें माताकी खाई हुई वस्तु खाता है। नववें मासमें बालक गर्भमें चलता है। दशवें मासमें जन्म लेता है। आठवें मासका स्वामी छन्देश। नववें मासका ईश चन्द्रमा और दशवें मासका स्वामी सूर्य है। मासाधिपति ग्रह पीडित हो तो अपने मासमें गर्भपात करता है, निर्बल हो तो पीडा देता है, बलवान् हो तो पुष्टि करता है ॥ १७ ॥

अथ गर्भे सुखम् ।

शशाङ्कलभोगतैः शुभग्रहैस्त्रिकोणजायार्थसुखास्पदस्थितैः ।

तृतीयलाभर्त्तगतैश्च पापकैः सुखी च गर्भो रविणा निरीक्षितः ॥ १८ ॥

इदानीं गर्भे पुष्टियोग उच्यते । शशाङ्कश्चन्द्रो यत्र भवेत्सप्तधाधानकालिकं यद्भवेत्तत्र युगपत्पृथग् भोगतैः = विद्यमानैश्शुभग्रहैरथवा लग्नाच्चन्द्राद्वा शुभग्रहैस्त्रिकोणजायार्थसुखास्पदस्थितैः = पञ्चमनवमसप्तमद्वितीयचतुर्थदशमस्थानगतैः, पापकैः = पापग्रहैश्चन्द्राक्षगनाद्वा तृतीयलाभर्त्त- (३।११) गतैश्च गर्भो रविणा निरीक्षितः सुखी भवति । अर्थादुक्तयोगे लग्नं वा चन्द्रो यदि सूर्येण दृष्टो भवेत्तदा गर्भो सुखी भवति = सुखेन प्रसूत इत्यर्थः । तथोक्तं सारावस्थाम्—“होरेन्दुयुतैः सौम्यैस्त्रिकोणजायासुखाम्बरार्थस्थैः ।

पापैस्त्रिलाभयतैः सुखी च गर्भो निरीक्षितो रविणा ॥” इति ॥ १८ ॥

आधानकालमें लग्न और चन्द्रमा एकत्र या अलग २ हों, उनसे युक्त शुभग्रह हों, लग्न या चन्द्रमासे १।५।७।२।१।१० स्थानों में शुभग्रह हों और ३।११ में पापग्रह हों लग्न या चन्द्रमा सूर्यसे दृष्ट हो तो गर्भ सुखी रहता है । (सु. शा. कार) ॥ १८ ॥

अथ जातस्य पितृमरणयोगाः ।

व्ययस्थितेऽर्के समुते विलम्बादपि क्षयेन्दौ मदनोपयाते ।

पितृर्वियोगं प्रवदन्ति सद्यः शुभेक्षिते तु त्रिभिरब्दमानैः ॥ १९ ॥

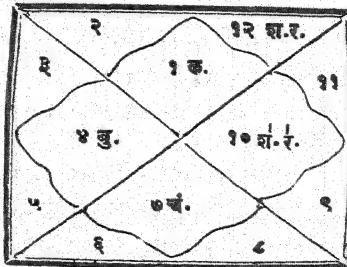
चरोपगे चन्द्रमसि क्षपायां बुधेक्षिते दूरदिशं प्रयातः ।

चरे शनौ भानुयुते निशायां विदेशगो याति पिता विनाशम् ॥ २० ॥

इदानीं जातस्य शिशोः पितृमरणयोगा उच्यन्ते । अर्के समुते = शनिसहिते सूर्ये विलम्बाच्चन्द्रमाद्व्ययस्थिते = द्वादशभावगते तत्र क्षयेन्दौ = क्षीणे चन्द्रे मदनोपयाते = सप्तमभावगते अपि सद्यः शीघ्रमेव पितृर्वियोगं = पितृमरणं सन्तः प्रवदन्ति । तत्र योगे शुभेक्षिते = शुभग्रहावलोकिते त्रिभिरब्दमानैः = वर्षत्रयेण पितृमरणं स्यादिति ॥ १९ ॥

अथ जन्मनि विदेशस्थस्य पितृमरणयोगौ । क्षपायां = रात्रौ प्रसवे चन्द्रमसि चरोपगे = मेघ-कर्क-तुला-मकराणामन्यतम-गते, बुधेनावलोकिते दूरदिशं प्रयातो जातकस्य पिता विनाशं याति । अथवा निशायां = रात्रौ जन्मनि शनौ चरे = चरराशिगते तत्र भानुना = सूर्येण युते = सहिते जातस्य पिता विदेशगो विनाशं = मरणं याति = प्राप्नोति २०

पितृमरणयोगाः ।

यदि लग्नेसे १२ वें स्थानमें सूर्य और शनि हों क्षीण चन्द्रमा सप्तममें हो तो पिता का मरण वियोग जाने । शुभग्रह देखते हों तो तीन वर्षमें पिताका वियोग जाने ॥ १९ ॥

रात्रिके जन्ममें चर राशिमें चन्द्रमा को बुध देखता हो तो दूर देशमें पिताका मरण करे । रात्रिमें चरराशिमें शनि सूर्ययुक्त हो तो विदेशमें पिताका विनाश हो ॥ २० ॥

अथ जातस्य मृत्युयोगाः ।

क्षीणे शशिन्युदयगे यदि कण्टकस्थे पापेऽथवा निधनगे म्रियतेऽथ बालः ॥

रन्प्रारिगैरशुभखेटदृशा समेतैः सौम्यैः कृतान्तनगरं समुपैति मासात् ॥ २१ ॥

अथाधुना जातस्य मरणयोगा उच्यन्ते । क्षीणे शशिनि = निर्बले चन्द्रे, उदयगे = लग्नगते, पापे कण्टकस्थे = केन्द्रगते, वा निधनगेऽष्टमगते यदि जन्म भवेत्तदा जातो

बालो भ्रियते । 'लगने क्षीणे' शशिनि निधनं रन्ध्रकेन्द्रेषु पापैः' इति च श्रवणात् । अथ सौम्यैः=शुभग्रहैः रन्ध्रागिरष्टमषष्ठभावगतैरशुभग्रहावलोकितैश्च जातो बालो मासात् कृतान्त-नगरं=यमपुरीं समुपैति । अस्मिन्योगे बालो मासमेकं जीवति तदनन्तरं भ्रियते इत्यर्थः ॥२१॥

यदि क्षीण चन्द्रमा लघ्ने, पापग्रह केन्द्रमें हो वा अष्टममें हो तो बालक मरे । अष्टम वृद्ध में प्राप्त शुभग्रह पापग्रहसे दृष्ट हों तो वह बालक एक मास में यमपुर जाय ॥ २१ ॥

एकत्र मन्दावनिनन्दनार्का रन्ध्रस्थिता वा रिपुराशियाताः ।

सौम्यैरयुक्ता अबिलोकितास्ते जातस्य सद्यो मरणप्रदाः स्युः ॥ २२ ॥

मन्दावनिनन्दनार्काः=शनिभौमसूर्याभ्रयः पापा एकत्र युक्ता रन्ध्रस्थिताः=अष्टमभाव-गता वा रिपुराशियाताः=षष्ठभावगतास्ते सौम्यैः = शुभग्रहैरयुक्ता अबिलोकिताश्च भवेयुस्तद् जातस्य सद्यः = शीघ्रमेव मरणप्रदाः स्युरर्थादस्मिन्योगे जात एव भ्रियत इति ॥ २२ ॥

एकत्र शनि मङ्गल और सूर्य अष्टम स्थान में वा षष्ठस्थान में होकर शुभग्रह से न युक्त हों न दृष्ट हों तो जातकके दुरन्त मरणप्रद होते हैं ॥ २२ ॥

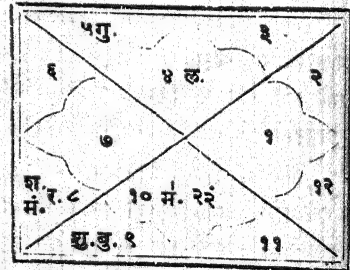
चन्द्रांशे सप्तमे भौमे सौम्यदृष्टिविवर्जिते ।

सप्तसप्ततितारायामुपैति मरणं शिशुः ॥ २३ ॥

मन्दावनिजमार्तण्डैः पुत्रस्थानसमन्वितैः ।

सप्तसप्ततिनक्षत्रे जातस्य मरणं वदेत् ॥ २४ ॥

भौमो मङ्गलो लमात्सप्तमे भावे चन्द्रनवांशे वर्तमानः शुभदृष्टिरहितश्च भवेत्तदानीं जातो बालकः सप्तसप्तति-(७७) तारायां = यस्मिन्नक्षत्रे जन्म भवेत्तस्मात्सप्तसप्ततिमिमे नक्षत्रे तृतीयावृत्तस्य त्रयोविंशे नक्षत्रे मरण-मुपैति । अभिनीये जातस्तृतीयावृत्तस्य धनि-ष्टायां भ्रियत इति । एवं मन्दावनिजमार्तण्डैः=शनिभौमसूर्यैर्बिम्भिः पुत्रस्थानसमन्वितैः = पञ्चमभावगतैः जातस्य शिशोः सप्तसप्तति-(७७) नक्षत्रे मरणं वदेदिति ॥ २३-२४ ॥

चन्द्रमाके नवांशमें सप्तमस्थ मङ्गल हो शुभ ग्रहकी दृष्टिसे रहित हो तो बालक ७७ वें नक्षत्र में मरे ॥ २३ ॥

शनि मङ्गल और सूर्य पुत्र स्थानमें हों तो ७७ वें नक्षत्रमें जातक का मरण हों ॥ २४ ॥

धरासुते चन्द्रनवांशकस्थे लग्नांशके वा न च जीवदृष्टे ।

सुधाकरे नन्दनराशियाते समेति याम्यं पदमाशु बालः ॥ २५ ॥

धरासुते = भौमे यत्र कुत्रापि चन्द्रस्य नवांशे विद्यमाने, अथवा लग्नांशे नवांशके विद्यमाने, न च जीवदृष्टे=गुरुणाऽनवलोकिते, सुधाकरे=चन्द्रे नन्दनराशौ=पञ्चमभावे याते च जायमानो बाल आशु=शीघ्रमेव याम्यं पदं=कृतान्तस्थानं समेति, भ्रियत इत्यर्थः ॥२५॥

मङ्गल चन्द्रमाके नवांशमें हो वा लघ्ने के नवांशमें हो उसपर गुरुकी दृष्टि न हो और चन्द्रमा पञ्चम भावमें हो तो बालक मरे ॥ २५ ॥

नीचं गते लग्नपतौ विलग्नान्नाशं गते वा रविजे तथाऽस्ते ।

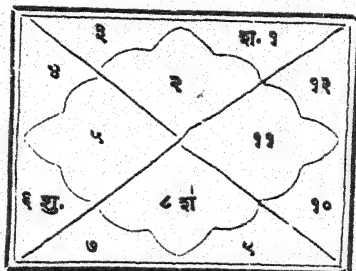
जातो मृतप्रायकलेवरः सन् कृच्छ्रेण वैवस्वतलोकमेति ॥ २६ ॥

लग्नपतौ = लग्नेशो नीचं = स्वनीचराशिं गते, अथवा विलग्नान्नाशं गते = अष्टमभाव-
मुपगते, रविजे = शनैश्चरे तथास्तेऽर्थाचीचगते, वा सप्तमभावगते जातो बालो मृतप्रायकले-
वरः = विविधकलेशैर्व्यथितदेहः सन् कृच्छ्रेणातीव कष्टेन वैवस्वतलोकं = प्रेतपुरीमेति =
म्रियत इत्यर्थः ।

ग्रन्थान्तरे—

“विलमाधिपतौ नीचे निधने चार्कजो भवेत् ।
कृच्छ्रेण जीवितं विद्यादणप्रायो विनश्यति” ॥

इति दृश्यते । परञ्च सदाष्टमस्थः शनिरिष्टदः
स्यादित्युक्ते (२ अ. ५२ श्लो.) सप्तमे शनि-
रिति युक्तं ‘रविजः कलत्रे विफलः’ इत्युक्तेश्च
(२ अ. ७२ श्लो.) ॥ २६ ॥

लग्नेश नीच राशिमें हो या लग्नसे अष्टममें हो और शनि भी उसी तरह तथा सप्तममें
हो तो जातकका मृतकके समान कष्टान्वित शरीर यम-भवन जाय ॥ २६ ॥

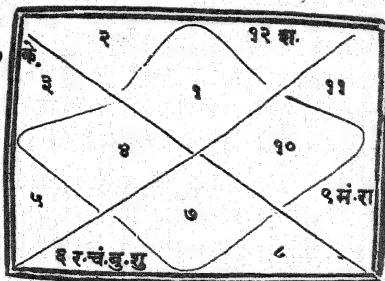
आपोक्लिमस्थानगता न भोगा विधूतवीर्या यदि भानुमुख्याः ।

मासद्वयं तस्य ऋतुत्रयं वा जातस्य चायुः कथयन्ति तज्ज्ञाः ॥ २७ ॥

विधूतवीर्याः = निर्बला भानुमुख्याः = सूर्यादयो नभोगाः = ग्रहाः, आपोक्लिम—
(१।६।१२) स्थानेषु वर्तमाना यदि भवेयुस्तदानीं जातस्य तस्य=तस्य बालस्य मासद्वयम्,
ऋतुत्रयं = षण्मासं वा आयुः तज्ज्ञाः = विज्ञाः कथयन्ति । उक्तञ्च शुक्रजातके—

“आपोक्लिमे स्थिताः सर्वे ग्रहा बलविव जताः ।

षण्मासं वा द्विमासं वा तस्यायुः समुदाहृतम्” २७

अत्रोदाहरणम्—र=५।३°।१५'। चं=५।

२°।१०'। मं=८।९°।२०'। बु=५।२०°।

१५'। वृ=२। ३°।१५'। शु=५।२०°। ३०'।

श=११।४°।२०'। रा=८।१२°।१५'। एवं

प्रकल्प्योदाहृतमिति ॥ २७ ॥

सूर्यादि बलहीन ग्रह यदि आपोक्लिम (१।६।१२) में हों तो उस जातककी दो
महीने या छे महीनेकी आयु विद्वान् लोग कहते हैं ॥ २७ ॥

लग्नारिरन्ध्रऋयगो शशाङ्के पापेन दृष्टे शुभदृष्टिहीने ।

केन्द्रेषु सौम्यग्रहवर्जितेषु प्राणैर्वियोगं व्रजति प्रजातः ॥ २८ ॥

शशाङ्के = चन्द्रे लग्नारिरन्ध्रव्ययानां (१।६।८।१२) अन्यतमभावगते पापग्रहेण
केनचिद्दृष्टे शुभग्रहाणां दृष्टिरहिते केन्द्रेषु (१।४।७।१०) शुभग्रहवर्जितेषु प्रजातो बालः
प्राणैर्वियोगं = मरणं व्रजति । ‘व्ययाष्टषष्टोदयगो शशाङ्के पापेन युक्ते शुभदृष्टिहीने’ इत्यपि
श्रुत्वात् ॥ २८ ॥

चन्द्रमा लग्न, छुट्टे, आठवें, या १२ वें में हो उसे पापग्रह देखते हों शुभग्रहकी दृष्टिसे
हीन हो तो वह बालक मरे ॥ २८ ॥

सौर मदस्थे यदि वा विलग्ने जलोदयेऽब्जे यदि कीटगे वा ।

सौम्येषु केन्द्रोपगतेषु सद्यो जातस्य नाशं यवनोपदिष्टम् ॥ २९ ॥

सौर = शनौ मदस्थे = सप्तमस्थे, वा विलग्नस्थे, अब्जे = चन्द्रे जलोदये = जलचरलग्ने
यदि वा कीटगे = वृश्चिकराशिगे, सौम्येषु = शुभग्रहेषु केन्द्रो- (१।४।७।१०) पगतेषु जातस्य
सद्यः = त्वरितमेव नाशं = मरणं यवनान्वायेंणोपदिष्टं वाच्यम् ॥ २९ ॥

यदि शनि सप्तममें हो वा लग्नमें हो, जलचर राशिमें वा वृश्चिक राशिमें चन्द्रमा हो
शुभग्रह केन्द्रमें हो तो जातक का हीन नाश होवे ॥ २९ ॥

भौमक्षेत्रगते जीवे नीचराशिगतेऽथवा ।

सन्ध्यात्रये च सज्जातो मासान्मृत्युमुपैति सः ॥ ३० ॥

जीवे = बृहस्पतौ भौमक्षेत्रे = मेषे वा वृश्चिके गते, अथवा नीचराशौ (मकरे) गते,
सन्ध्यात्रये = सूर्योदयात्पूर्वं घटीत्रयं पूर्वसन्ध्या, मध्यन्दिनात्पूर्वं पश्चाच्च सार्धघटीति षड-
कात्रयं मध्यसन्ध्या, सूर्यस्यास्तमनात्परं घटीत्रयं सायंसन्ध्येति सन्ध्यात्रयं तस्मिन् सज्जातो
बालको मासान्मृत्युमुपैति, मासमेकं जीवति ततो म्रियते । अत्र 'सन्ध्यात्रये' इति पठे
सन्ध्यात्रयं = कटकालिमीनभान्तं, तस्मिन्निति व्याख्येयम् । सर्वार्थचिन्तामणौ—

“नीचस्थे देवपूज्ये तु भौमक्षेत्रगतेऽथवा ।

सन्ध्यात्रयेऽपि सज्जातो मासान्मृत्युं प्रयच्छति” ॥ इति ॥ ३० ॥

बृहस्पति मंगलके गृहमें हो, वा नीच राशि (मकर) में हो, तीनों सन्ध्यामें से किसी
में उत्पन्न हो तो वह जातक एक मासमें मरे ॥ ३० ॥

रन्ध्रे धरासूतुदिनेशसौरा जातस्तु मृत्युं समुपैति मासात् ।

केतुस्तु यस्मिन्नुदितोऽत्र जातो मासद्वयेनैव यमं प्रयाति ॥ ३१ ॥

धरासूतुदिनेशसौराः = मङ्गलसूर्यशनिचराः, रन्ध्रे = जन्मलमादृष्टमे वर्तमानाब्देऽपि
स्तदा जातो बालको मासान्मृत्युं प्राप्नोति । अथ यस्मिन्क्षेत्रे केतुः (२ अ० ६८ श्लो०
टीका द्रष्टव्या) उदितो भवति, अत्रास्मिन् नक्षत्रे जायमानो बालो मासद्वयेन यमं प्रयाति
मरणं प्राप्नोतीति । उक्तं च सारावस्थाम्—

भौमदिवाकरसौरादिखेटे जातस्म भौमग्रहे । म्रियतेऽवश्यं स नरो यमकृतारक्षोऽपि मासेन ।

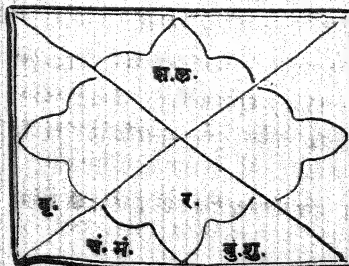
केतुर्बस्मिन्क्षेत्रेऽभ्युदितस्तस्मिन्प्रसूयते यो हि ।

मासद्वयेन मरणं विनिर्द्दिशेत्तस्य जातस्य ॥” इति ॥ ३१ ॥

मङ्गल, सूर्य और शनि अष्टममें हों तो वह जातक एक मासमें मरे । जिस नक्षत्रमें
केतुका उदय हो उस नक्षत्रमें जन्म लेनेवाला बालक २ मासमें मृत्यु पाता है ॥ ३१ ॥

पापावुदयास्तगतौ क्रूरेण युतश्च शशी ।

दृष्टश्च शुभैर्न यदा मृत्युश्च भवेदचिरात् ॥ ३२ ॥

द्वौ पापावुदयास्तगतावेक उदये = लगे,
एकोऽस्ते = सप्तमे गतः, शशी = चन्द्रः क-
रेण = पापग्रहेण सहितो यत्र कुत्रापि भवे-
स यदा शुभग्रहैरनवलोकितो भवेत्तदाऽपि
राक्षसीप्रभेव जातस्य मृत्युर्भवेदिति वाच्यम् ।
उक्तं स्कान्दे—

“यदा लगनगतः पापस्तथैवास्तगतोऽपरः । क्रूरयुक्त्व चन्द्रश्चेत्कुम्भदृष्टिविजितः ।

तदा जातस्य सद्यः स्यान्मरणं नान्यथा भवेत् ॥ इति ॥ ३२ ॥

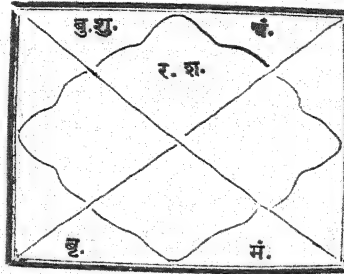
लग्न तथा सप्तम दोषों स्थानमें पापग्रह हो क्रूर ग्रहसे युत चन्द्रमा को शुभ ग्रह यदि न देखते हों तो शीघ्र ही बालक की मृत्यु होवे ॥ ३२ ॥

क्षीणो हिमगौ व्ययगो पापैरुदयाष्टमगैः ।

केन्द्रेषु शुभाश्च न चेत् क्षिप्रं निधनं प्रवदेत् ॥ ३३ ॥

सरलार्थः श्लोकः ॥ ३३ ॥

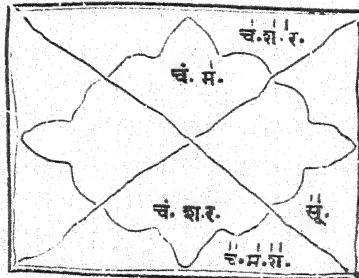
क्षीण चन्द्रमा १२ वें हो, पापग्रह लग्न तथा अष्टममें हों केन्द्रमें शुभग्रह न हों तो शीघ्र मृत्यु जाने ॥ ३३ ॥

क्रूरेण संयुतः शशी स्मरान्त्यमृत्युलभगः ।

कण्टकाद्वहिःशुभैरवीक्षितश्च मृत्युदः ॥ ३४ ॥

पापग्रहेण संयुक्चन्द्रः स्मरान्त्यमृत्यु
लग्ना— (७१२१८११) नामन्वतमगतः
कण्टकाद्वहिःस्थितैः = केन्द्र— (११४१७१०)
वर्जितस्थानगतैः शुभग्रहैरवीक्षितोऽनवलोकितो
मृत्युदो भवति । अत एव यदि शुभाः
केन्द्रगाः स्युस्तदा न मरणदो भवेदिति ।
तथैव सारावस्थाम्—

व्ययाष्टसप्तोदयगो शशाङ्क पापैः समेते शुभदृष्टिहीने ।

केन्द्रेषु सौम्यग्रहवर्जितेषु जातस्य सद्यः कुक्कटे प्रणाशम् ॥ इति ॥ ३४ ॥

क्रूरग्रहसे युक्त चन्द्रमा ७ वें, वा १२ वें, वा ८ वें, वा लग्नमें हो, शुभग्रह केन्द्रमें न हों तो उस बालक की मृत्यु हो ॥ ३४ ॥

शशिन्यरिविनाशगो निधनमाशु पापेक्षिते ।

शुभैरथ समाष्टकं दलमतश्च मिश्रेक्षिते ॥

असद्भिरवलोकिते बलिभिरत्र मासं शुभे

कलत्रसहिते च पापविजिते विलम्बाधिपे ॥ ३५ ॥

शशनि=चन्द्रे, अरिविनाशगो=षष्ठाष्टमयोरन्यतरभावगते, पापग्रहेणावलोकिते, आशु=
शीघ्रमेव, निधनं = मरणं, भवेत् । अथ षष्ठाष्टमस्थे चन्द्रे, शुभैरीक्षिते, समाष्टकं = वर्षाष्टक-
मासुः स्यात् । तस्मिन्नेव चन्द्रे, मिश्रः = पापैः शुभैरक्षिते, अतः = समाष्टकाद् दलमर्थम-
थाद्विषयवृत्तयं जीवति, पश्चाद्विषयत इति । अत एव षष्ठाष्टमस्थे चन्द्रे न केनापि दृष्टे अरि-
शभाव इति । अथात्रास्मिन्नेव षष्ठेऽष्टमे वा स्थाने विद्यमाने, शुभे=शुभग्रहे, बलिभिरसद्भिः=
पापग्रहैरवलोकिते, मासमेकं जीवति । तथा विलम्बाधिपे = जन्मलग्नेशे, कलत्रसहिते =

सप्तमभावमुपगते, पापविजिते = पापग्रहेण पराजिते च, मासमेकं जीवति, ततो म्रियते ।
अत्र विशेषोऽयमवधेयः-शुक्ले रात्रौ, कृष्णे दिने च प्रसवे सति षष्ठाष्टमस्थध्वन्ः शुभाशुभ-
द्वयोऽपि जातकस्यारिष्टदो न भवति—

“पक्षे सिते भवति जन्म यदि क्षपायां कृष्णोऽथवाऽहनि शुभाशुभदृश्यमानः ।

तं चन्द्रमा रिपुविनाशगतोऽपि यत्नादापत्सु रक्षति पितेव शिशुं न हन्ति ॥” इत्युक्ते ॥ ३५ ॥
चन्द्रमा छूटे वा आठवें हो उसे पापग्रह देखते हैं तो जातक क्षीघ्र मरे । शुभग्रह देखते
हैं तो आठ वर्ष में मृत्यु होय । उन्हीं (३५८) स्थानोंमें शुभग्रह बली पाप ग्रहोंसे दृष्ट हों,
लग्नेश सप्तम भावमें हो और पापग्रहसे पराजित (हारा) हो तो १ मासमें मरे ॥ ३५ ॥

अशुभसहिते ग्रस्ते चन्द्रे कुजे निधनाश्रिते

जननिमुत्तयोर्मृत्युर्लग्ने रवौ तु सशस्त्रजः ॥

उदयति रवौ शीतांशौ वा त्रिकोणविनाशगै-

निधनमशुभैर्वीर्योपेतैः शुभैरयुतेक्षिते ॥ ३६ ॥

अशुभेन = शनिना सहिते, ग्रस्ते = राहुयुक्ते च, चन्द्रे लग्ने गतवति, कुजे निधनाश्रि-
ते = अष्टमभावगते प्रसवे सति जननिमुत्तयोः = मातृपुत्रयोर्मृत्युर्भवति । रवौ = सूर्ये, एवं
विधे जननिमुत्तयोः सशस्त्रजः = खड्गाद्यायुधजनितो मृत्युर्भवति । अत्र रविग्रहयोऽशुभ-
सहितेऽनेन शनिना, बुधेन, चन्द्रेण च सहिते इति व्याख्येयम्, तत्र बुधचन्द्रयोऽपि
पापत्वभावात् ।

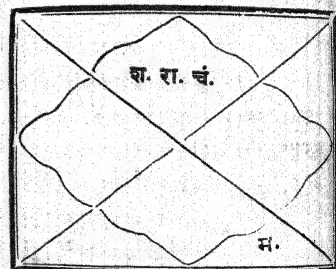
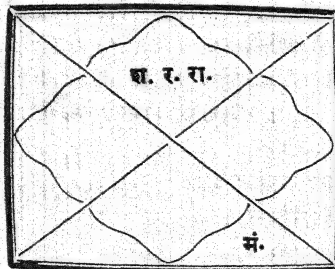
अथ रवौ = सूर्ये उदयति = लग्नप्राप्तेऽथवा शीतांशौ = चन्द्रे, लग्नगते, अशुभैः =
पापग्रहैस्त्रिकोणविनाशगैः = नवमपञ्चमाष्टमभावगतैः सङ्घिस्तथा वीर्योपेतैः = बलिभिः शुभैः,
सूर्ये, वा चन्द्रे, न युक्ते, न चेक्षिते, जातस्य निधनं मरणं वाच्यम् । उक्तं च—

“ग्रहणोपगते चन्द्रे सङ्कूरे लग्नगे कुजेऽष्टमे । मात्रा सार्धं म्रियते चन्द्रवदकं च शस्त्रेण ॥

लग्ने चन्द्रऽर्के वा पापा बलिनस्त्रिकोणनिधनेषु ।

सौम्यैरदृष्टयुक्ताः सद्यो मरणाय कीर्त्तिता यवनैः ॥”

अर्थादेवोक्ते योगे रवौ चन्द्रे वा बलवच्छुभैर्युक्ते दृष्टे वाऽरिष्टाभाव इति ॥ ३६ ॥

लग्नमें ग्रस्त चन्द्रमा पापग्रहके साथ हो, मङ्गल अष्टम में हो तो माता और पुत्र दोनों
मरें । सूर्य लग्नमें हो तो बालक और उसकी माताकी मृत्यु शस्त्रसे होवे । लग्नमें सूर्य वा
चन्द्रमा हो, त्रिकोणमें (५१९) वा अष्टममें स्थित बलवान् पापग्रह हो और शुभग्रहसे युक्त
दृष्ट न हो तो जातक क्षीघ्र मरे ॥ ३६ ॥

असितरविशशाङ्कभूमिजैर्व्ययनवमोदयनैधनाश्रितैः ॥

भवति मरणमाशु देहिनां यदि बलिना गुरुणा न वीक्षितैः ॥ ३७ ॥

असितरविशशाङ्कभूमिजैः = शनिसूर्यचन्द्रमङ्गलैः, व्ययनवमोदयनैधना- (१२६११८)
श्रितैर्वात शनिर्द्वादशे, सूर्यो नवमे, चन्द्रो लग्ने, भीमोऽष्टमे प्राप्तः । एते सर्वे किल यदि

बलिना गुरुणा न वीक्षिताः=न दृष्टाः स्युस्तदा देहिनां=जनिप्रतामाशु=शीघ्रमेव मरणं भवति ।
तथा हि—“लग्नान्त्ययनवमनैघनसंयुक्ताश्चन्द्रसूर्यसौराराः ।

जातस्य बधकृतः स्युः सद्यो गुरुणा न चेद्दृष्टाः ॥” इति दर्शनात् ।

इह खलु व्ययनवमोदयनैघनाश्रिताः सर्वे
गुरुणा अनवलोकिताः स्युरित्यसम्भवम् ।
तेन केचिद्दृष्टाः केचिद्दृष्टाश्च भवन्ति । अतः
तथा भूते योगे न शीघ्रं मरणं किन्तु काला-
न्तरेणेति । यदि असितरविशशाङ्कभूमिजाः
यथासम्भवं व्ययनवमोदयनैघनाश्रिता भवेयुः,
न क्रमिका इति व्याख्यानं चेत्तदा सर्वे
गुरुणाऽदृष्टा इति सम्भवम् । अत्र यदि गुरुः

१	ल. १२ वं	११श.
२	अरिष्ट- परिहारः	१०
३	६	६
४ वृ.	५	८ र.
५	६	७ मं.

पञ्चमगो भवेत्तदा सर्वान् परयेदिति तदाऽरिष्टाभावः । चक्रं द्रष्टव्यम् ॥ ३७ ॥

रवि १२ वें, सूर्य नववें, चन्द्रमा लग्नमें हो और मंगल अष्टममें हो, इनको बलवान्
बुद्धस्ति न देखता हो तो बालककी शीघ्र मृत्यु हो । बृहस्पति किसी को देखता हो और
किसी को न देखता हो तो अरिष्टमात्र कहे । बलहीन बृहस्पति इन सबोंको देखे तो दोष-
परिहार नहीं करता है । यदि गुरु ५ वें भावमें हो तो सब (११२१८१९१) को देख सकेगा ।
तब दोषका परिहार समझना चाहिये ॥ ३७ ॥

सुतमदननवान्त्यलग्नरन्ध्रेष्वशुभयुतो मरणाय शीतरश्मिः ॥

भृगुसुतशशिपुत्रदेवपूज्यैर्यदि बलिभिर्न युतोऽवलोकितो वा ॥ ३८ ॥

अशुभयुतः = पापग्रहसहितः, शीतरश्मिश्चन्द्रः, सुतमदननवान्त्यलग्नरन्ध्रेषु = पञ्च-
मसप्तमनवमद्वादशप्रथमाष्टमानामन्यतमस्थाने गतो यदि बलिभिर्भृगुसुतशशिपुत्रदेवपूज्यै-
रितिः शुभग्रहेयुतोऽवलोकितो वा न भवति तदा जातस्य मरणाय = मृत्युकारणं भवति ।
तथा हि सारावल्याम्—

“निधनास्तव्यलग्नत्रिकोणगाः क्षीणचन्द्रसंयुक्ताः ।

पापा बलिभिः शुभदैरदृश्यमाना गतायुषं कुर्युः ॥” इति ॥ ३८ ॥

चन्द्रमा पापग्रहसे युक्त होकर पंचम वा सप्तम वा नवम वा द्वादश वा लग्न अथवा
अष्टममें हो और उसे बलवान् शुक्र, बुध और बृहस्पति न देखें तो बालककी मृत्यु शीघ्रहोवे ॥

अथ वर्षमस्ये मरणम् ।

योगे स्थानं गतवति बलिनश्चन्द्रे स्वं वा तनुगृहमथवा ॥

पापैष्टे बलवति मरणं वर्षस्यान्तः किल मुनिगदितम् ॥ ३९ ॥

अथाधुनाऽनुक्तकालानामरिष्टानां कालज्ञानमुच्यते । योगे=अनुक्तकालारिष्टयोगे, बलिना
ग्रहस्य स्थानं गतवति चन्द्रे, अथवा स्वमात्मीयराशि गते, वा तनुगृहं गते चन्द्रे, वर्ष-
स्यान्तः = वर्षाभ्यन्तरे मरणं वाच्यम् । अत्रेदमुक्तं भवति । जन्मकाले अरिष्टकारकग्रहाणां
मध्ये यो ग्रहो बलीयान् स यस्मिन् राशौ भवेत् तस्मिन्नेव राशौ चारवशाज्जाते चन्द्रे,
अथवा जन्मनि यत्र राशौ चन्द्रो भवेत्तस्मिन्नेव चारवशात्पुनरागते चन्द्रे वा जन्मलग्न-
राशौ पुनः समागते चन्द्रे वर्षमध्ये मरणं वक्तव्यम् । त्रिष्वपि बलवद्ग्रहणम् । अनुक्तका-
लारिष्टे वर्षोर्ध्वं न जीवतीति भावः ।

ननु चन्द्रः प्रतिमासं सर्वत्रापि स्थानेषु गच्छतीति किं वर्षान्ते मरणमुक्तमित्युच्यते । तेषु न केवलं गते चन्द्रे किन्तु बलवति = बलयुक्ते, चन्द्रे पापैर्दृष्टे च । यस्मिन्मासे बलवान् चन्द्रः पापदृष्टश्च पूर्वोक्तस्थानेषु चारवशाद्गच्छेत्तदा मरणं किल इति निश्चयेन मुनिभिः प्राक्तनैर्गदितं = भाषितं वक्तव्यमिति । उक्तं च सारावल्याम्—

“योगे बलिनः स्थानं स्वं वा लग्नं गतेऽपि वा चन्द्रे ।

बलवति पापैर्दृष्टे वर्षान्ते मृत्युकालः स्यात् ॥” इति ॥ ३९ ॥

जिन अरिष्टोंके फलका समय नहीं लिखा है उनमें योग करनेवाले ग्रहोंमेंसे जो बलवान् हो उसकी राशिपर जब गोचरका चन्द्रमा हो उस समय अरिष्ट होगा । अथवा अपनी राशिमें या लग्नराशिमें चन्द्रमा चारवशा जब जाय तथा बलयुक्त रहे और पापग्रहसे दृष्ट रहे तो १ सालके भीतरमें मृत्यु होती है ऐसा प्राचीन मुनियों ने कहा है । (सु.शा.कार) ॥३९॥

अथ वर्षद्वयमायुः ।

वकी शनिभौमगृहोपयातः केन्द्रेऽथवा शत्रुगृहे विनाशे ॥

कुजेन सम्प्राप्तबलेन दृष्टो वर्षद्वयं जीवयति प्रजातम् ॥ ४० ॥

वकी = वक्रगतिकः, शनिः, भौमगृहो-
(१८) पयातः सन् केन्द्रे (१४।७।१०भावे)
अथवा शत्रुगृहे = षष्ठभावे वा विनाशेऽष्टमे
भावे, विद्यमानः, सम्प्राप्तबलेन = पूर्णबलेन,
कुजेन, दृष्टो भवेत् तदा प्रजातं बालकं, वर्ष-
द्वयं जीवयति, तदनन्तरं मारयतीति ॥ ४० ॥

३	२	१ मं.
४		१२
५	२ वर्षायुः	११
६		१०
७	८ श.	९

वकी शनि मंगलके गृहमें (१८) होकर केन्द्रमें हो अथवा छठे या ८ वेंमें हो उसे बलवान् मंगल देखता हो तो ऐसे समयका उत्पन्न बालक दो वर्ष तक जीता है ॥ ४० ॥

अथ वर्षत्रयमायुः ।

बृहस्पतिभौमगृहेऽष्टमस्थः सूर्येन्दुभौमार्कजदृष्टमूर्तिः ॥

अब्दैर्जिभिर्भागवदष्टिहीनो लोकान्तरं प्रापयति प्रजातम् ॥ ४१ ॥

भौमगृहे विद्यमानो बृहस्पतिर्लग्नादष्ट-
मभावगतो भवति, तत्र सूर्येन्दुभौमार्कजदृष्ट-
मूर्तिः = सूर्यचन्द्रमङ्गलशनिष्वरैरवलोकितश्च भ-
वति, तथा भागवदष्टिहीनः = शुक्रदृष्टिरहितो
भवति, तदा प्रजातं बालकं त्रिभिर्ब्दैः
लोकान्तरं प्रापयति = मारयतीत्यर्थः । उक्तं
च ग्रन्थान्तरे—

७	६ वं. श.	५
८ शु.		४
९ र. बु.	३ वर्षायुः	३
१० मं.		२
११	१२	१ बु.

“मेषालिगः सुरगुहनिधने विशुकैरालोकितो गगनगैर्मृत्तिकृत त्रिवर्षात् ।

वर्षद्वयेन रिपुनाशगतस्तथैव वकी शनिर्बलवता कुसुतेन दृष्टः ॥” इति ॥ ४१ ॥

बृहस्पति मंगलके गृहमें अष्टम भावमें हो (मेष या कन्या लग्नमें इस योगका संभव होता है) उसे सूर्य-चन्द्रमा-मंगल-शनि देखते हों और शुक्र न देखता हो तो वह बालक तीन वर्ष में मरे ॥ ४१ ॥

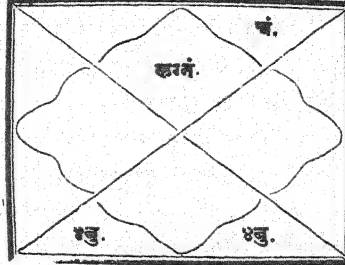
अथ चतुर्थवर्षे मरणम् ।

षष्ठाष्टमे कर्कणि जन्मलग्नात् सौम्ये सुधारश्मिनिरीक्ष्यमाणे ॥
अब्देऽतुभिः समुपैति नाशं जातो नरः सर्वबलान्वितोऽपि ॥ ४२ ॥

४ वर्षायुः

कर्कराशिगते सौम्ये=बुधे जन्मलग्नात् षष्ठे-
ऽष्टमे वा विद्यमाने सुधारश्मिना = चन्द्रेण निरी-
क्ष्यमाणे = अवलोकिते जातो नरः सर्वबलान्वि-
तोऽपि यदि भवति तथापि चतुर्भिरब्दैः नाशं=
मृत्युं समुपैति । तथा सारावल्याम्—

“कर्कटधामनिसौम्यः षष्ठाष्टमसंस्थितो बिलग्नश्चात्
चन्द्रेण दृष्टमूर्तिर्वर्षचतुष्टकेण मारयति ॥” इति ॥ ४२ ॥

कर्कका बुध जन्मलग्नसे छठें वा आठवेंमें हो उसको चन्द्रमा देखता हो तो जातक सर्व-
बल-सम्पन्न होनेपर भी चौथे वर्षमें मरे ॥ ४२ ॥

अथ पञ्चमेऽब्दे मरणम् ।

रविचन्द्रभौमगुरुभिः कुजगुरुसौरेन्दुभिः सहैकस्थैः ॥

रविशनिभौमशराङ्गैर्मरणं खलु पञ्चभिर्वर्षैः ॥ ४३ ॥

यत्र कुत्रापि रविचन्द्रभौमगुरुणामेकत्र
योगे, अथ च कुजगुरुराशिनचन्द्राणां योगे, खलु =
निश्चयेन पञ्चभिर्वर्षैर्मरणं भवति । अत्र—
“तिग्मांशुनीहारकरावनीज-
युक्तैः क्रमादेकगृहाभितैस्तैः ।

	र. चं. मं. बु. (१)	
(२) मं. बु. श. चं.	पञ्चमाब्दे मृत्युः	
	र. श. मं. चं. (३)	

सूर्यात्मजेनाङ्गिरसा सितेन

स्यात्पञ्चता पञ्चभिरेव वर्षैः” इति गुणाकरः ४३

रवि-चन्द्र-मंगल-गुरु एकत्र हों, वा मंगल-गुरु-शनि-चन्द्रमा एकत्र हों वा रवि-
शनि-मंगल-चन्द्रमा एकत्र हों तो ५ वर्षमें बालककी मृत्यु करते हैं ॥ ४३ ॥

अथ षड्वर्षमायुः ।

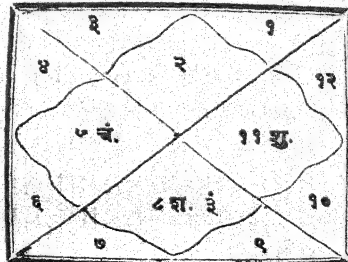
यदा सुधारश्मिनवांशकस्थे निरीक्षिते शीतकरेण मन्दे ॥

लग्नाधिपे चन्द्रदृशा समेते जातस्य षड्वर्षमितं तदाऽऽयुः ॥ ४४ ॥

६ वर्षायुः

यदा = यस्मिन्काले, मन्दे = शनौ यत्र
कुत्रापि सुधारश्मेश्चन्द्रस्य नवांशकस्थे, शीत-
करेण = चन्द्रेण निरीक्षिते, लग्नाधिपे च
चन्द्रदृशा समेते (चन्द्रदृष्ट इत्यर्थः) सति
जन्म भवति, तदा जातस्य षड्वर्षमितमायु-
र्भवति । ततोऽनन्तरं म्रियते ॥ ४४ ॥

यदि शनि चन्द्रमाके नवांशमें हो उसे

चन्द्रमा देखता हो और लग्नेशपर चन्द्रमाकी दृष्टि हो तो जातककी कृ. वर्षकी आयु होती है ॥ ४४ ॥

अथ सप्तमेऽब्दे मरणम् ।

लग्ने यद्द्रेक्काणो निगलाहिविहङ्गपाशधरसञ्ज्ञः ॥

मरणाय सप्तवर्षैः क्रूरयुतो न स्वपतिसंदृष्टः ॥ ४५ ॥

जन्मलग्ने निगलाहिविहङ्गपाशधरसञ्ज्ञानामन्यतमो द्रेक्काणो यदि पापग्रहेण युक्तो निज-
नाथेन (द्रेक्काणेशेन) नावलोकितश्च भवेत्तदा जातस्य सप्तवर्षैर्मरणाय = मृत्युकारणं
भवति । तथाऽऽह गुणाकरः—

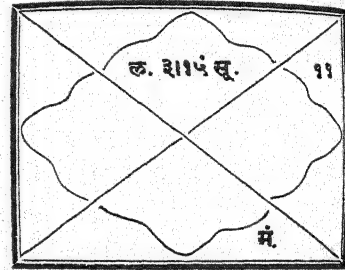
“द्रेक्काणा लग्नगाः सर्पश्चगालपाशपक्षिणाम् ।

सपापा मृत्युदा वर्षैः सप्तभिर्नेशवीक्षिताः ॥” इति ।

अत्र निगलाहिविहङ्गपाशा द्रेक्काणा
वक्ष्यमाणेन “कुलीरमीनालिगता दृगाणा
मध्यावसानप्रथमा भुजङ्गाः । अलिद्वितीयो
मृगलेपपूर्वः क्रमेण बाधो निगलो विहङ्गः” ।
इत्यनेन श्लोकेन (५ अ. । ५५ श्लो०)
ज्ञेयाः ॥ ४५ ॥

यदि लग्नमें निगल या अहि या पाशधर
संज्ञावाला द्रेक्काण क्रूरग्रहसे युक्त हो और
अपने पतिसे दृष्ट न हो तो सात वर्षमें बालक
मरे ॥ ४५ ॥

७ वर्षे मरणम्

अथ सप्ताष्टवर्षे मृत्युः ।

लग्ने रविशनिभौमाः शुक्रगृहे सप्तमे राशी क्षीणः ॥

दृष्टो न देवगुरुणा सप्तभिरष्टभिरब्दकैर्वा स्यात् ॥ ४६ ॥

लग्ने=जन्मलग्ने रविशनिभौमा भवेयुः
क्षीणः राशी=चन्द्रः शुक्रगृहे सप्तमे (तुला-
यामित्यर्थः) भवेत् । शुक्रस्य वृषतुले इति
द्वे गृहे, परन्तु वृषे चन्द्रस्योच्चत्वमतस्तुलाया
ग्रहणेमेवोचितम् । सप्तमो राशिस्तुलेति ‘शुक्र-
गृहे सप्तमे कथितम् । केचित्तु सप्तमे भावे
शुक्रगृहे राशी क्षीण इति व्याख्यायन्ति ।
परञ्च न तन्मन्मतम् । लग्ने विद्यमाने रवौ

९	र. श. मं. ८	७ चं.
१०		६
११	७८ वर्षे मृत्युः	५
१२	२	४
१		३

तद्माससप्तमे चन्द्रमसा पूर्णेन भवितव्यं न तु क्षीणेनेति विवेचनीयं मनीषिभिरिति । तथा
भूतबन्धो देवगुरुणा दृष्टो न भवेत्तदा सप्तभिर्वाष्टभिर्वर्षैर्मरणं स्यादिति ॥ ४६ ॥
लग्नमें रवि, शनि और मंगल हों, शुक्रके गृह ७ में क्षीण चन्द्रमाको बृहस्पति न देखता
हो तो बालक सात, वा आठ वर्षमें मरे ॥ ४६ ॥

अथ नवमेऽब्दे मृत्युः ।

दिवाकरेन्दुभूपुत्राः पुत्रस्थानसमन्विताः ॥

जातो यमपुरं याति नवमाब्दे न संशयः ॥ ४७ ॥

सरलार्थः ।

सर्वार्थचिन्तामणौ-तरणीन्दुकुजाः पुत्र-
स्थाने युक्ता न सौम्यगाः । जातो यमपुरं
याति नवमेऽब्दे न संशयः ॥ ४७ ॥

सूर्य, चन्द्र, मंगल ये पंचम भाव में हों
ऐसे योगमें जायमान बालक ९ वर्षमें मरे
इसमें संदेह नहीं है ॥ ४७ ॥

	नवमेऽब्दे मरणम्	
र.व.मं.		

पापो विलगनाधिपतिः शशांकादन्त्यस्थितः क्रूरनिरीक्षितश्चेत् ॥
चन्द्रांशकस्थे यदि वा तदीशो जातः शिशुर्याति लयं नवाब्दैः ॥ ४८ ॥

जन्मलगनाधिपः पापो भवेदसौ चन्द्रा-
दन्त्ये=द्वादशस्थितो भवेत्क्रूरप्रहनिरीक्षितश्च
चेद्भवेदथवा तदीशो लग्नेशश्चन्द्रांशकस्थश्च-
न्द्रस्य नवांशो भवेत्तदा जातो बालो नवाब्दै-
र्लयं=मरणं याति ।

तथोक्तं च सारावस्थाम्—

११ श. ३°	१०	९ ८ मं.
१	६ वर्षे मरणम्	७
श. २ चं. ३	४	६ बु.र. ५

लग्नाधिपतिः पापः शशिनोऽशौ रिःफगो यदि च चन्द्रात् ।

क्रूरैर्विलोक्यमानो मारयति शिशुं नवभिरब्दैः ॥ इति ॥ ४८ ॥

लग्नेश पापी हो (याने पापग्रह का लग्न हो) वह चन्द्रमासे १२ वें स्थान में हो या
लग्नेश किसी भी राशिमें चन्द्रमाके नवांशमें हो उसे पापग्रह देखते हों तो ९ वें वर्षमें
बालक मर जाय ॥ ४८ ॥

अथ दशवर्षाणुः ।

मृगांशकस्थिते मन्दे सौम्यदृष्टिसमन्विते ॥

जन्मप्रभृतिशत्रुत्वं तस्यायुर्दशवत्सरम् ॥ ४९ ॥

मन्दे=शनैश्चरे यत्र कुत्र राशौ मृगांशक-
स्थिते=मकरनवांशगते, तथाभूते सौम्यदृष्टिस-
मन्विते=बुधेनावलोकिते जातस्य जन्मप्रभृ-
तिशत्रुत्वं=जन्मत एव तस्य लोकैः सह
शत्रुत्वं जायते । सर्व एव तस्य मरणमिच्छ-
न्तीति भावः । तथा तस्य दशवत्सरमायुर्भ-
वति तदनन्तरं म्रियत इति ॥ ४९ ॥

५	३
६	४
७ हा. १२	८ र. बु. १
९ चं.	१० बु.
११	१२

शनि मकरके अंशमें हो उसे बुध देखता हो तो उस बालकके जन्मसे ही लोग शत्रुता
करे और उसकी आयु १० वर्ष की होवे ॥ ४९ ॥

अथ एकादशे वर्षे मरणम् ।

रविणा युक्तः शशिजः सौम्यैर्दृष्टो विनाशयति ॥

एकादशभिर्वर्षैर्जातं नृपतुल्यभोगसम्पन्नम् ॥ ५० ॥

सरलार्थः । उदाहरणं ४९ चके द्रष्टव्यम् ॥ ५० ॥

बुध सूर्यके साथ होकर शुभग्रहोंसे देखा जाता हो तो राजाके समान सुखभोग युक्त बालकको ११ वें वर्षमें मारता है । अर्थात् ऐसे योगमें राजकुमारकी भी ११ वें वर्षमें मृत्यु होती है । (सु. शा. कार) ॥ ५० ॥

अथ द्वादशेऽब्दे मरणम् ।

चन्द्रलग्नाधिपः सूर्यः स्वपुत्रेण समन्वितः ॥

लग्नादष्टमराशिस्थो द्वादशाब्दे सितेक्षितः ॥ ५१ ॥

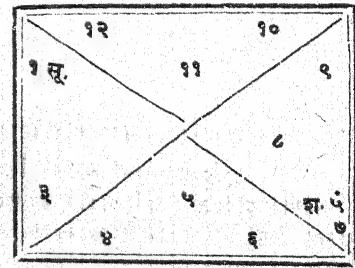
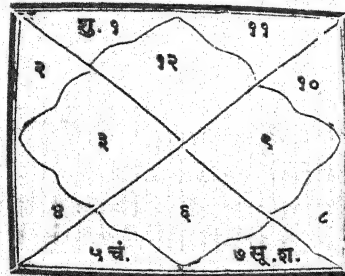
अल्पयशकस्थिते मन्दे सूर्येणैव निरीक्षिते ॥

पितृद्वेषसमायुक्तो द्वादशाब्दं च जीवति ॥ ५२ ॥

चन्द्रलग्नाधिपः सूर्यश्चन्द्रो यस्मिन् लग्ने (राशौ) भवेत्तदधिपः सूर्यो भवेदर्थार्थचन्द्रः सिंहराशौ भवेत्तथा सूर्यः स्वपुत्रेण = शनिना सहितो लग्नादष्टमराशिगतो भवेच्छुक्लेश्चि- तश्च भवेत्तदा जातस्य द्वादशाब्दे मरणं वाच्यम् । अस्मिन्योगे गुणाकारेण नवमे वर्षे मरणं कथितम् । तथा तद्वचनम्—

‘जन्मेश्वरो दिनकरः समुत्तस्तयैव दृष्टः सितेन नवमप्रमितैश्च वर्षैः ।’ इति ।

मन्दे=शनैश्चरे अल्पयशके=वृश्चिकनवांशे यत्र तत्र राशौ विद्यमाने, सूर्येणैव निरीक्षिते= दृष्टे, जातकः पितृद्वेषसमायुक्तः (तस्मिन्पुत्रे पितृवैरिभावमुत्पद्यत इति भावः, यथा प्रह्लादे हिरण्यकशिपोः) द्वादशाब्दं जीवत्यतः परं म्रियते पितृद्वेषेण ॥ ५१-५२ ॥

चन्द्रलग्नाधिपः सूर्य (याने सिंहमें चन्द्रमा हो) अपने पुत्र (शनि) से युक्त होकर अष्टम स्थानमें हो, उन्हें शुक्र देखता हो तो १२ वें वर्ष में बालक मरे ॥ ५१ ॥

शनि वृश्चिकके नवांशमें हो उसे सूर्य देखता हो तो वह बालक पिताके बैरसे युक्त हो १२ वर्ष जीवे ॥ ५२ ॥

अथ त्रयोदशेऽब्दे मृत्युः ।

तुलांशकस्थिते मन्दे जीवदृष्टिसमन्विते ॥

त्रयोदशाब्दे मरणं जातस्य पितृवैरिणः ॥ ५३ ॥

शनैश्चरे यत्र तत्र तुलानवांशे विद्यमाने गुरुणा दृष्टे च जातो बालः पितुः वैरी भवति । तथा तस्य पितृद्विषस्त्रयोदशे वर्षे मरणं जायते ॥ ५३ ॥

तुलाके नवांशमें शनि हो उसे गुरु देखते हों तो वह जातक पिताका वैरी हो और १३ वें वर्षमें मरे ॥ ५३ ॥

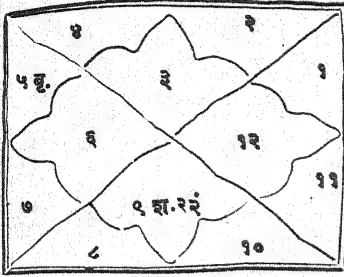
अथ चतुर्दशेऽब्दे मृत्युः ।

कन्यांशकस्थिते मन्दे सौम्यदृष्टिसमन्विते ॥

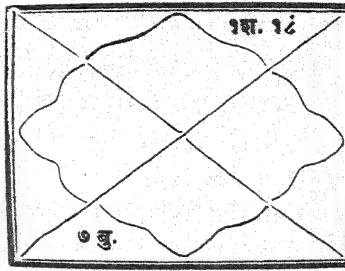
चतुर्दशाब्दे मरणं जातः कोपी समेति च ॥ ५४ ॥

मन्दः = शनिः यत्र तत्र कन्याराशिनवांशे भवेत्तथाभूतो बुधदृष्टिसहितश्च भवेत्तदा जातकः कोबवाल (कोपी) भवति । तदाबुध चतुर्दश वर्षाणि । इति ॥ ५४ ॥

१३ वर्षे मृत्युः

१४ वर्षे मृत्युः

कन्याके नवांशमें शनि हो उसे कुछ देखता हो तो वह जातक क्रोधी हो और १४ वें वर्षमें मरे ॥ ५४ ॥

अथ पञ्चदशाब्दायुः ।

सिंहांशकस्थिते मन्दे राहुणा च निरीक्षिते ॥

शस्त्रपीडा भवेत्तस्य चायुः पञ्चदशाब्दकम् ॥ ५५ ॥

सरलार्थः ॥ ५५ ॥

सिंहके नवांशमें शनि हो, राहु उसको देखता हो तो उस बालकको शस्त्रसे घाव लगे और उसकी आयु १५ वर्षकी होवे ॥ ५५ ॥

अथ षोडशेऽब्दे मरणम् ।

कर्कांशकस्थिते मन्दे जीवदृष्टिसमन्विते ॥

सर्पपीडा भवेत्तस्य षोडशाब्दान्मृतिं वदेत् ॥ ५६ ॥

सरलार्थः ॥ ५६ ॥

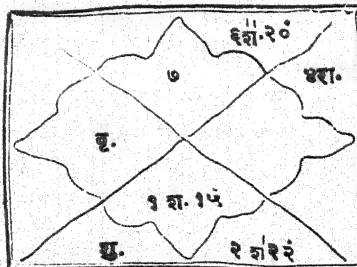
कर्कके नवांशका शनि हो बृहस्पति उसको देखता हो तो उस बालकको सर्प उसनेका कट हो और १६ वें वर्षमें मृत्यु कहे ॥ ५६ ॥

अथ सप्तदशेऽब्दे मृत्युः ।

यमांशकस्थिते मन्दे लग्ननाथेन वीक्षिते ॥

रणशूरो महाभोगी मृतः सप्तदशाब्दके ॥ ५७ ॥

यत्र तत्र गते मन्दे यमांशकस्थिते = मिथुननवांशे विद्यमाने तथा लग्ननाथेन = ज-म-लग्नपतिना यत्र तत्र वर्तिना वीक्षिते जातको रणै = युद्धे शूरो भवति, महाभोगी = उत्तममुख-युक्त्व भवति, तथा सप्तदशाब्दके मृतो भवति । सप्तदशवर्षे त्रियत इत्यर्थः ॥ ५७ ॥

अत्रोदाहरणे (रा. श.) अनेन १५ वर्षाणि । (बु. श.) अनेन १६ वर्षाणि । (शु. श.) अनेन १७ वर्षाणि आयुः ।

शनि मिथुनांशकमें हो उसको लग्नेश देखता हो तो वह बालक रणशूर हो, महाभोगी हो और १७ वें वर्षमें मरे ॥ ५७ ॥

अथ अष्टादशेऽब्दे मृत्युः ।

परस्परक्षेत्रसमन्वितौ वा रन्ध्रेशलग्नाधिपती न सौम्यौ ॥

रिःफारिभे वा गुरुणा वियुक्ते त्वष्टादशाब्दे निधनं प्रयाति ॥ ५८ ॥

रन्ध्रेशोऽष्टमेशः, लग्नाधिपतिर्लग्नेशस्तौ न सौम्यौ=पापौ वा शुभग्रहयोगरहितौ वा परस्परक्षेत्रसमन्वितौ लग्नेशोऽष्टमेशगृहे तथाऽष्टमेशो लग्नेशगृहे स्थितः, अथवा तावेव गुरुणा वियुक्ते=बृहस्पतिरहिते रिःफारिभे=षष्ठे द्वादशे वा भावे भवेतां तदा जातस्त्वष्टादशाब्दे निधनं=मरणं प्रयाति ॥ ५८ ॥

लघ्नेश-अष्टमेश दोनो पापग्रह हों, परस्पर एक दूसरेके गृहमें हों, वा १२ या ६ ठें हों गुरुसे वियुक्त हों तो वह बालक १८ वें वर्षमें मरे ॥ ५८ ॥

अथ सद्यो मृत्युः ।

जीवांशकस्थिते मन्दे राहुणा च निरीक्षिते ॥

देहाधिपे शुभाष्टे जातः सद्यो विनश्यति ॥

अथ १६ वर्षे मृत्युः ।

तदीशस्तुङ्गभागश्चेदायुरेकोनविंशतिः ॥ ५९ ॥

यत्र तत्र मन्दे = शनौ जीवस्थ = बृहस्पतेः (९।१२) अंशके=नवांशे स्थिते राहुणा निरीक्षिते च देहाधिपे = लग्नेशे शुभाष्टे=शुभग्रहैरनवलोकिते जातो बालः सद्यः जातमात्र एव विनश्यति = म्रियते ।

अथास्मिन्योगे तदीशः = लग्नेशो यदि तुङ्गभागः = उच्चांशगतो भवेत्तदा तस्यैकोनविंशति-(१९)वर्षाभ्यायुर्भवत्यनन्तरं म्रियते ॥

बृहस्पतिके नवांशमें शनि हो उसे राहु देखता हो और लघ्नेश शुभग्रहोंसे अदृष्ट हो तो वह बालक जन्म लेते ही मरे । यदि उसका स्वामी उच्चांशमें हो तो १९ वर्ष उसकी आयु होवे ॥ ५९ ॥

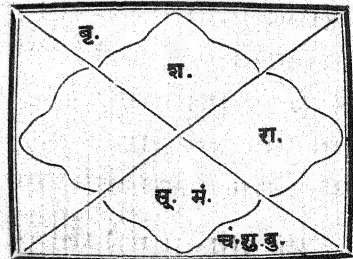
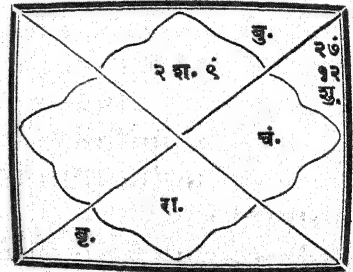
अथ २० वर्षे मृत्युः ।

केन्द्रेषु पापेषु निशाकरेण सौम्यग्रहैरीक्षणवर्जितेषु ॥

षष्ठाष्टमे वा यदि शीतरश्मौ जातः सुखी विंशतिवत्सरान्तम् ॥ ६० ॥

केन्द्रेषु (१।४।७।१०) यथासम्भवं विद्यमानेषु पापग्रहेषु निशाकरेण = चन्द्रेण तथान्यैः शुभग्रहैः (बु.गु.शु.) रक्षेक्षणवर्जितेषु=अनवलोकितेषु, वा यदि शीतरश्मौ = चन्द्रे लग्नात् षष्ठेऽष्टमे वा विद्यमाने (केन्द्रेषु पापेषु च) जातकः विंशतिवत्सरान्तं सुखी भवति, तदनन्तरं मरणमेतीति ॥ ६० ॥

केन्द्रोंमें पापग्रह हों उन्हें चन्द्रमा तथा शुभग्रह न देखते हों, या यदि चन्द्रमा छठें वा ८ वें स्थानमें हो तो वह बालक उत्पन्न होनेपर २० वर्षके भीतर सुखी रहे, बादमें मरे ॥ ६० ॥

अथ २२ वर्षे मृत्युः ।

जीवेन सहितः सूर्यो लग्नस्थः कीटराशिगः ॥

अष्टमाधिपतौ केन्द्रे द्वाविंशत्यब्दके मृतिः ॥ ६१ ॥

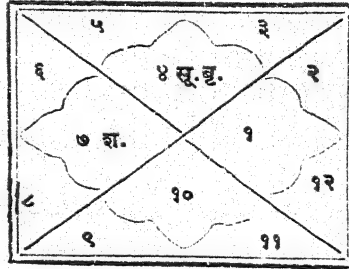
कीटराशिगः = कर्कराशिस्थः सूर्यो जीवेन = बृहस्पतिना सहितो लग्नस्थो भवेदर्थात्क-
र्कराशिर्लग्नं भवेत्तस्मिन् सूर्यगुरु च भवेतां तथा लग्नादष्टमाधिपतिः केन्द्रे (१।४।७।१० भावे)
भवेत्तदा जातस्य द्वाविंशत्यब्दके (२२ वर्षे)

मृतिर्मरणं भवति ।

ननु संज्ञाध्याये 'अल्यष्टमं वृश्चिकौर्षि-
कीटाः' इत्यनेन कीट इति वृश्चिकराशेः
संज्ञा, तत्कथं कीट इत्यत्र कर्कटो व्या-
ख्यातः ? उच्यते, कीट इत्यनेन वृश्चिक-
स्य ग्रहणे कृते तस्मादष्टमं मिथुनं, तत्पति-
र्बुधो वर्तते, स तदा लग्नस्थसूर्यात्केन्द्रेषु

१।४।७।१० न जातु भवितुमर्हतीति । यदि केन्द्रमित्यनेन केवलं प्रथमस्यैव ग्रहणं क्रियेत तदा
'अष्टमाधिपतिस्तत्र' इत्येवमेव पाठमकरिष्यदिति । अस्तु 'कीटः कर्कराशिः' इति वराह-
वचनमुरीकृत्य कीटे कर्कटो व्याख्यातः ॥ ६१ ॥

बृहस्पति के साथ सूर्य कर्कराशिका लग्नमें हो और अष्टमेश केन्द्रमें हो तो जातक २२-
वें वर्ष में मरे ॥ ६१ ॥

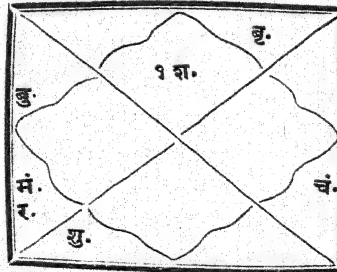
२६।२७ वर्षे मृत्युः ।

मन्दोदये शत्रुराशौ सौम्यैरापोक्तिमोपगैः ॥

षड्विंशत्यब्दके वा स्यात् सप्तविंशतिवत्सरे ॥ ६२ ॥

शत्रुराशौ लग्नवर्त्तिन शनौ (लग्नेशो
मन्दस्य शत्रुः शनैश्चरो लग्नवर्त्ता च भवेत्)
सौम्यैः=शुभग्रहैरापोक्तिमे (३।६।९।१२)
उपगतैः जातस्य षड्विंशत्यब्दके, अथवा
सप्तविंशतिवत्सरे (२६।२७) मरणं स्यादिति ॥

लग्नमें शनि शत्रुकी राशिका हो सौम्य-
ग्रह आपोक्तिममें हों तो उस जातककी
आयु २६-या २७ वर्ष की जाने ॥ ६२ ॥

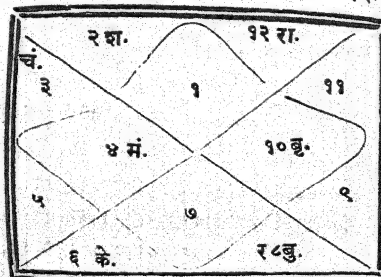

अथ २८ वर्षे मरणम् ।

रन्ध्रेशो जीवसंष्टे पापे पापनिरीक्षिते ॥ रन्ध्रस्थे जन्मपे मृत्युरष्टाविंशतिवत्सरे ॥ ६३ ॥

रन्ध्रेशोऽष्टमभावपतौ पापे = पापग्रहे
जीवसंष्टे=यत्र तत्र गुरुणाऽवलोकिते तथा
जन्मपे=जन्मराशिपतौ पापनिरीक्षिते=पापग्र-
हेण दृष्टे रन्ध्रस्थेऽष्टमभावमुपगते च जातस्या-
ष्टविंशति-(२८)वत्सरे मृत्युः स्यादिति ॥ ६३ ॥

अष्टमेश पापग्रह हो उसे गुरु देखता हो
और जन्मराशीश आठवें में हो तथा पापग्रह

से दृष्ट हो तो बालककी मृत्यु २८ वें वर्षमें होती है ॥ ६३ ॥

अथ २६ वर्षे मृत्युः ।

चन्द्रो मन्दसहायस्तु सूर्यश्चाष्टमसंस्थितः ॥

एकोनत्रिंशके वर्षे जातो यमपुरं व्रजेत् ॥ ६४ ॥

चन्द्रो मन्दस्य = शनैश्चरस्य सहायः = सम्बन्धी (स्थानसम्बन्धी वा दृष्टिसम्बन्धी)
तु=तथा सूर्यश्चाष्टमे = लगनादष्टमभावे संस्थितो भवेत्तदा जात एकोनत्रिंशके (२९) वर्षे
यमपुरं=यमालयं व्रजेदर्थान्निग्रयते ॥ ६४ ॥

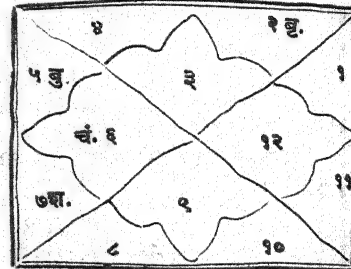
चन्द्रमा शनिका सहायक हो सूर्य अष्टममें स्थित हो तो जातक २९ वें वर्षमें यमपुरकी यात्रा करे, याने मरे ॥ ६४ ॥

अथ २७ वा ३० वर्षे मृत्युः ।

जन्मरन्ध्रपयोर्मध्ये निशानाथे व्यये गुरौ ॥

सप्तविंशतिवर्षे वा त्रिंशद्वयसि वा मृतिः ॥ ६५ ॥

निशानाथे=चन्द्रे जन्मरन्ध्रपयोर्जन्मरा-
शिपत्यष्टमभावेशयोर्मध्ये भवति सति इद-
मुक्तं भवति । चन्द्राब्जन्मरन्ध्रेशयोरेको द्वाद-
शोऽपरो द्वितीये भवेत्, तथा गुरौ व्यये=लभात्
द्वादशे भावे विद्यमाने जातस्य सप्तविंशति-
(२७) वर्षे वा त्रिंशद्वयसि (३० वर्षे)
मृतिर्भवति ॥ ६५ ॥

जन्मपति और अष्टमेशके मध्यमें चन्द्र-
मा हो और बृहस्पति १२वें हो तो २७ वें वर्ष वा ३० वर्षकी उमरमें बालककी मृत्यु हो ॥ ६५ ॥

अथ ३२ वर्षे मरणम् ।

अष्टमाधिपतौ केन्द्रे लग्नेशे बलवर्जिते ॥

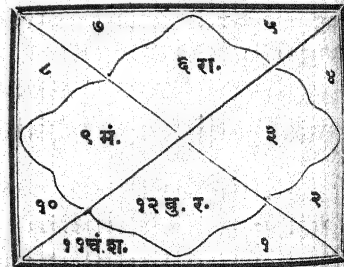
त्रिंशद्वर्षमितायुष्मान् द्वात्रिंशद्वत्सरे मृतिः ॥ ६६ ॥

क्षीणे शशाङ्के यदि पापयुक्ते रन्ध्राधिपे केन्द्रगतेऽष्टमे वा ॥

पापान्विते हीनबले विलग्ने द्वात्रिंशदब्दे निधनं प्रयाति ॥ ६७ ॥

सरलार्थः ॥ ६६ ॥

अथ क्षीणे=कृष्णपक्षीये शशाङ्क = चन्द्रे
यदि पापग्रहेण युक्ते, रन्ध्राधिपेऽष्टमेशे केन्द्रे
(११।७।१०) गते वाऽष्टमे गते, तथा
विलग्ने = जन्मलगे पापान्विते = पापग्रहयुक्ते
हीनबले च जातको द्वात्रिंशदब्दे निधन =
मरणं प्रयाति ।

उदाहृते चक्रे (मं० बु०) अनेन प्रथमो
योगः । (चं०श०रा०मं०) अनेन द्वितीयो
योगो विचारणीयः ॥ ६७ ॥

अष्टमेश केन्द्रमें हो और लग्नेश बलसे रहित हो तो जातक ३० वर्ष की आयुवाला हो
और ३२ वें वर्ष में मृत्यु पावे ॥ ६६ ॥

यदि क्षीण चन्द्रमा पापग्रहसे युक्त हो, अष्टमेश केन्द्रमें वा अष्टममें हो, लग्ने पापग्रह
हो और लग्न निर्बल हो तो वह बालक ३२ वें वर्षमें मरे ॥ ६७ ॥

अथ अल्पायुर्योगाः ।

षष्ठाष्टमे व्यये पापे लग्नेशे दुर्बले सति ॥
अल्पायुरनपत्यो वा शुभग्रहाणां दृष्ट्या योगेन च रहिते जातोऽल्पायु-
क्रूरषष्ठ्यंशके वाऽपि रन्ध्रेशे भानुजेऽपि वा ॥
पापान्विते पापखेदे चाल्पमायुर्विनिर्दिशेत् ॥ ६६ ॥
व्ययार्थो पापसंयुक्तौ शुभदृष्टिविवर्जितौ ॥
क्रूरषष्ठ्यंशसंयुक्तौ वाऽल्पमायुर्विनिर्दिशेत् ॥ ७० ॥

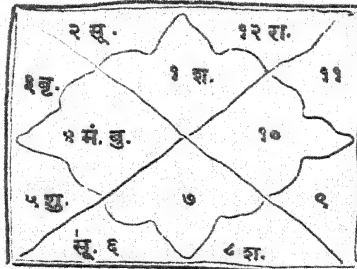
इति द्वात्रिंशद्वत्सरान्तर्भूतबालारिष्टयोगारिष्टस्वल्पायुर्भेदाः समाप्ताः ॥

अथायुनाऽल्पायुर्योगाः उच्यन्ते । लग्नात् षष्ठेऽष्टमे व्यये वा (६८/१२) पापे विद्य-
माने लग्नेशे च दुर्बले = बलहीने तथा शुभग्रहाणां दृष्ट्या योगेन च रहिते जातोऽल्पायु-
र्वाऽनपत्यः = सन्तानहीनो भवति । अपि वा योगान्तरमुच्यते । रन्ध्रेशेऽष्टमेशेऽपि वा भानु-
जे = शनैश्चरे क्रूरषष्ठ्यंशे (प्रथमाध्याये षष्ठ्यंशवक्तृं विलोक्यम्) विद्यमाने पापखेदे च
(रन्ध्रेशे) पापान्विते जातस्याल्पमायुर्विनिर्दिशेदिति । अथवा लग्नात् व्ययार्थो = द्वादश-
द्वितीयौ, पापग्रहेण संयुक्तौ, शुभग्रहाणां दृष्ट्या रहितौ, तथा क्रूरषष्ठ्यंशगतौ च भवेतां
तदा जातस्याल्पमायुर्विनिर्दिशेदिति ॥ ६८-७० ॥

अस्मिन् बालारिष्टप्रकरणे द्वात्रिंशद्वर्षान्तर्गतानां बालारिष्टयोगारिष्टाध्यायार्थं भेदाः प्रवर्णिताः

अत्रोदाहरण्यै (सू० श० रा० म०)

अनेन प्रथमो योगः । द्वितीययोगे (म० बु०
श०) अस्मिन् मं = ३१।२०, श = ०।०।
२५। तृतीययोगे (सू० रा०) द्वितीयभावे
सू = १।४।२० द्वादशभावे रा = ११।५।५०।
इति प्रकल्प्य विवेचनीयम् । अत्र याग्युदाह-
रणानि दर्शितानि तानि कल्पनामात्राण्येव,
केवलं बालबोधार्थानीति ।

पापग्रह कुटे, आठवें और बारहवें हों, लग्नेश बलरहित हो, शुभग्रहसे दृष्ट-युक्त न हो
तो वह बालक अल्पायु या अनपत्य (सन्तानरहित) होता है ॥ ६८ ॥

अष्टमेश या शनि क्रूरषष्ठ्यंशकमें हों पाप पापग्रह युक्त हों तो अल्पायु जाने ॥ ६९ ॥

पापग्रहसे युक्त द्वादश द्वितीयभवनमें हों और शुभग्रहकी दृष्टिसे हीन हों क्रूरषष्ठ्यंशकमें
हों तो अल्पायु जाने ॥ ७० ॥

अथारिष्टभङ्गाः ।

अथायुना पूर्वोक्तैरिष्टयोगेषु सत्स्वपि कैश्चिद्ग्रहयोगैरिष्टानां परिहारो भवति, अतस्ते-
परिष्टभङ्गयोगाः समुच्यन्ते—

अत्यन्तसत्त्वे यदि लग्ननाथे सौम्यान्विते तादृशदृष्टियोगे ॥

केन्द्रस्थिते पापदशा विहीने सद्भाग्ययुग्म जीवति दीर्घमायुः ॥ ७१ ॥

लग्ननाथे = जन्मलग्नेशे, अत्यन्तसत्त्वे = पूर्णबलयुक्ते (स्ववर्गगतो ग्रहो भवति पूर्ण-
बलः), सौम्यान्विते = शुभग्रहयुक्ते, तादृशानामर्थान्छुभग्रहाणां दृष्टियोगे (शुभग्रहदृष्ट
इत्यर्थः), केन्द्रस्थिते (१।४।१०।७ भावगते), पापग्रहाणां, दशा = दृष्ट्या, विहीने
च जातोऽरिष्टयोगे सत्यपि, सद्भाग्ययुगुत्तमसुखभोगादिष्वहितो दीर्घमायुश्चिरकालं जीवति ।
उक्तमपि—

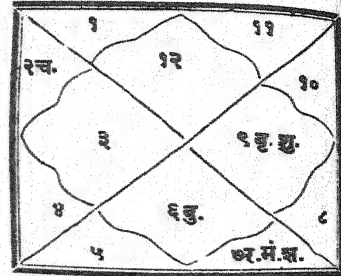
“लग्नाधिपोऽतिबलवान्गुभैरदृष्टः केन्द्रस्थितैः शुभस्त्रगैरवलोक्यमानः ।

शृत्तुं विद्म्य विदधाति स दीर्घमायुः सार्द्धं गुणैर्बहुभिरुज्जितया च लक्ष्म्या ॥”

इति, स्वल्पजातके ॥ ७१ ॥

अत्रोदाहरणे २२ रलोकोक्तयोगेन (१० मं०श०) सद्यो मरणम् । परधानेनोक्त-(७१) रलोक्तयोगेनारिष्टभङ्गो जात इति चिन्त्यम् ।

यदि लग्नेश जत्यन्त बलवान् हो, शुभ-
ग्रहसे युक्त या दृष्ट हो, केन्द्रमें स्थित हो,
पापग्रहकी दृष्टिसे रहित हो तो वह जातक
सदा भाग्य से युक्त होकर दीर्घायु होता है ७१

अथ चन्द्रकृतोऽरिष्टभङ्गः ।

चन्द्रः सम्पूर्णगात्रस्तु सौम्यक्षेत्रांशगोऽपि वा ॥

सर्वारिष्टनिहन्ता स्याद् विशेषाच्छुक्रवीक्षितः ॥ ७२ ॥

सम्पूर्णगात्रः=पूर्णबिम्बरचन्द्रो वा सौम्यक्षेत्रांशगोऽपि=शुभग्रहराशौ शुभग्रहनवांशेऽपि
गतः (अत्र अपिशब्देन क्षीणोऽपि चन्द्रः शुभराशेगतो बोध्यः) सर्वेषामरिष्टानां
निहन्ता = नाशको भवति । तत्रापि शुक्रसन्दृष्टचन्द्रो विशेषात् सर्वारिष्टान्नाशयतीति । उक्तं
च बराहेण—

“चन्द्रः सम्पूर्णतलुः सौम्यक्षेपगतः स्थितः शुभस्यान्तः ।

प्रकरोत्यरिष्टभङ्गं विशेषतः शुक्रसन्दृष्टः ॥” इति ॥ ७२ ॥

पूर्ण चन्द्रमा शुभग्रहमें वा शुभांशमें हो तो सम्पूर्ण अरिष्टोंका नाश करता है, यदि
उसको शुक्र देखता हो तो और विशेषारिष्टनाशक होता है ॥ ७२ ॥

अथ शुभग्रहकृतोऽरिष्टभङ्गः ।

जीवभार्गवसौम्यानामेकः केन्द्रगतो बली ॥

पापकृद्योगहीनश्चेत्सद्योऽरिष्टस्य भङ्गकृद् ॥ ७३ ॥

जीवभार्गवसौम्यानामेकः=बृहस्पति-शुक्र-बुधेति त्रयाणां कश्चिदेको बली=स्ववर्गादिगतः
सन् केन्द्रे=लग्नात् ११४।७।१० भावानामन्यतमे गतो भवति तथाभूतश्चेत्पापग्रहाणां दृष्ट्या
योगेन च हीनो भवति तदा सद्यः = शीघ्रमेवारिष्टस्य भङ्गकृद् भवतीति । बराहेणशुक्रं
स्वरूपजातके—

“बुधभार्गवजीवानामेकतमः केन्द्रयागतो बलवान् ।

यदाभूरसहायः सद्योऽरिष्टस्य भङ्गाय ॥” इति ॥ ७३ ॥

बृहस्पति, शुक्र, और बुध इनमें एक भी बली होकर केन्द्रमें हो, उसे पापग्रहसे योग
न हो तो तुरन्त अरिष्टका संहार करता है ॥ ७३ ॥

अथ चन्द्रकृतोऽरिष्टभङ्गः ।

त्वोक्तस्थः स्वग्रहेऽथवापि सुहृदां वर्गे च सौम्यस्य वा

सम्पूर्णः शुभवीक्षितः शराधरो वर्गे स्वकीयेऽपि वा ॥

रात्रौणमवलोकनादिरहितः पापैर्युक्तेक्षितोऽ-

रिष्टं हन्ति सुदुस्तरं दिनमणिः प्रातेयराशि यथा ॥ ७४ ॥

शशधरचन्द्रः, स्वोच्चस्थः=वृषगणितः, स्वगृहे=कर्कटे वा गतोऽथवा सुहृदां = स्वभि-
त्राणां वर्गे, वा सौम्यस्थः=शुभग्रहस्थ (बुधशुक्रशुक्राणामन्यतमस्थ) वर्गं स्थितो वा सम्पूर्णः=
परिपूर्णबिम्बः शुभग्रहावलोकितो वा स्वकीये वर्गे न भवेत्तथाभूतरचेच्छत्रूणामवलोकनेन
योगेन च रहितस्तथा पापग्रहाणां योगेन दृष्ट्या च रहितो भवेत्तदा सुदुस्तरमतीव कठिन-
मरिष्टं हन्ति । अत्रोपमा—यथा दिनमणिः = सूर्यः सुदुस्तरमतिगहनं प्रालेखराशि = तुषार-
बालं स्वकिरणैर्विनशयति तथैवोक्तपरिस्थितिगतचन्द्रमा अरिष्टसङ्कुलमपि हन्तीति ॥ ७४ ॥

जैसे सूर्य अपने किरणों के द्वारा अत्यन्त निविड़ कुहरों (पाला) को नाश करता है
उसी तरह चन्द्रमा अपने उच्च (वृष) में, या अपने गृह (कर्क) में, वा अपने मित्रों के
वर्गमें, अथवा शुभवर्गमें, या पूर्णबिम्ब हो तथा शुभदृष्ट हो, वा अपने वर्गमें हो, ऐसा
होनेपर अपने शत्रुओं की दृष्टि और योगसे सहित न हो, तो अति कठिन अरिष्टों को
नाश करता है ॥ ७४ ॥

पक्षे सिते भवति जन्म यदि क्षपायां कृष्णोऽथवाऽहनि शुभाशुभदृष्टमूर्तिः ॥
तं चन्द्रमा रिपुविनाशगतोऽपि नूनमापत्सु रक्षति पितेव शिशुं प्रजातम् ॥ ७५ ॥

अथ शशिन्यरिबिनाशग इत्यादि ३५ रलोके यच्चन्द्रारिष्टमुक्तं तस्य परिहारोऽपुनो-
च्यते । यदि सिते = शुक्ले पक्षे क्षपायां = रात्रौ जन्म भवति, तथा कृष्णपक्षे अहनि=दिने
जन्म भवति, तथा क्रमेण शुभैरशुभैश्चावलोकितश्च चन्द्रो भवेत्तदा रिपुविनाशगतोऽपि=षष्ठा-
ष्टमभावगतोऽपि (चन्द्रः) प्रजातं शिशुमापत्सु नूनं = निश्चितमेव रक्षति । यथा पिताऽऽ-
त्मजमापत्सु यत्नेन रक्षति तथैवोक्तलक्षणलक्षितचन्द्रः षष्ठाष्टमगतोऽपि जायमानं शिशुमा
पत्स्वरिष्टेषु रक्षति, न मारयतीति भावः । तथा च—

वलक्षपक्षे यदि जन्म रात्रौ कृष्णे दिवाऽष्टारिगतोऽपि चन्द्रः ।
क्रमेण दृष्टः शुभमापत्खेटः पितेव बालं परिपालयेत्सः ॥ इत्युक्तं जातकाग्रणे ॥ ७५ ॥

शुक्लपक्षमें रात्रिमें जन्म हो और कृष्णपक्षमें दिनमें जन्म हो तो शुभाशुभदृष्ट मूर्ति
चन्द्रमा षष्ठ या अष्टम स्थानमें प्राप्त होनेपर भी निश्चय जातककी रक्षा जिस प्रकार पिता
करता है उस प्रकार रक्षा करता है ॥ ७५ ॥

अथ गुरुकृतोऽरिष्टभङ्गः ।

केन्द्रोपगोऽतिबलवान् स्फुरद्शुमाली स्वर्लोकराजसचिवः शमयेदवश्यम् ।

एको बहूनि दुरितानि सुदुस्तराणि भक्त्या प्रयुक्त इव शूलधरे प्रणामः ॥ ७६ ॥

अतिबलवान् = वीर्योत्कटः, स्फुरद्शुमाली=देदीप्यमानकिरणवान् स्वर्लोकराजसचिवः=
इन्द्रस्य मन्त्री (बृहस्पतिः), केन्द्रोपगः=१।४।७।१० भावानामन्यतमगतो यदि भवेत्तदा एक
एवासौ गुरुः सुदुस्तराण्यतिकठिनानि बहूनि=अनेकानि दुरितानि=पापानि (अरिष्टानि) अव-
श्यमेव शमयेवाशयेतिकमुतान्येपि शुभग्रहाः केन्द्रगताश्चेद्भवेदुरिति । यथा किल शूलधरे=
गदादेवे भक्त्या प्रयुक्तः=विनम्रभावेन पुरस्कृत एकोऽपि प्रणामः सुदुस्तराणि बहूनि=विवि-
धजन्मकर्माजितानि, दुरितानि=कलमपाणि, नाशयति तथैवैकोऽपि केन्द्रगतः पूर्णबल्लो गुरुः
वर्तकस्य विविचारिष्टानि नाशयतीति । उक्तमपि—

‘लक्षान्दोषान् हन्ति देवेन्द्रमन्त्री केन्द्रं प्राप्तः’ इति ॥ ७६ ॥

पूर्ण-बल्लवान् और निर्मलचित्तबल्लवाका बृहस्पति यदि केन्द्र (१।४।७।१०) में हो तो
वह अनेकों भी अनेकों कठिन अरिष्टों को अवश्य ही नाश करता है । जैसे भक्तिपूर्वक श्रीसङ्कर
जी के किन्हे एकवार भी किवा हुआ प्रणाम कलिनसे कठिन पापों को नाश करता है ॥ ७६ ॥

अथ लग्नेशकृतोऽरिष्टभङ्गः ।

लग्नेशो बलयुक्तश्चेत् त्रिकोणे वा चतुष्टये ॥

अरिष्टयोगजातोऽपि बालो जीवति निश्चयः ॥ ७७ ॥

सरलार्थः ॥ ७७ ॥

यदि लग्नेश बलवान् होकर त्रिकोण वा केन्द्रमें हो तो अरिष्टयोगमें भी उत्पन्न बालक निश्चय जीवे ॥ ७७ ॥

अथ ग्रहकृतोऽरिष्टभङ्गः ।

यस्य जन्मनि तुङ्गस्थाः स्वक्षेत्रस्थानमाश्रिताः ॥

चिरायुषं शिशुं जातं कुर्वन्त्यत्र न संशयः ॥ ७८ ॥

तुङ्गस्थाः=स्वस्वोच्चराशिगताः, वा स्वक्षेत्रस्थानमाश्रिताः=आत्मीयराशिगता ग्रहाः (बहुवचनात् व्यादिकाः) यस्य जन्मनि=जन्मकाले भवेयुस्तं जातं, शिशुं=बालकं, चिरायुषं=दीर्घजीविनं कुर्वन्त्यत्र न संशयः । व्यधिका उच्चस्थाः स्वराशिस्था वा अरिष्टनाशका भवन्तीति भावः ॥ ७८ ॥

जिसके जन्मसमयमें उच्चस्थ वा स्वगृहमें बहुत ग्रह हों तो वे ग्रह बच्चेको चिरायु करते हैं इसमें संशय नहीं है ॥ ७८ ॥

अथ राहुकृतोऽरिष्टभङ्गः ।

राहुस्त्रिषष्ठलाभे लग्नात्सौम्यैर्निरीक्षितः सद्यः ॥

नारायति सर्वदुरितं मारुत इव तलसङ्घातम् ॥ ७९ ॥

अजवृषकर्कविलगने रक्षति राहुर्निरन्तरं बालम् ॥

पृथिवीपतिः प्रसन्नः कृतापराधं यथा पुरुषम् ॥ ८० ॥

लग्नात् त्रिषष्ठलाभे (३६।११) गतो राहुः सौम्यैः = शुभग्रहेष्वेजिरीक्षितो भवति तदा सद्यः सर्वदुरितं = निखिलमरिष्टं नाशयति । तलसङ्घातं = तलराशि मारुतः = वायुरिवेत्युपमा । अथ राहुः, अज-वृष-कर्कविलगने = मेष-वृष-कर्कटानामन्यतमे लग्ने विद्यमान-क्षेत्ता जातं बालं निरन्तरं सततं रक्षति । न तदाऽरिष्टदोषोऽभिभवति । तथोक्तं च—

‘राहुस्तृतीये षष्ठे वा लाभे वा शुभसंयुतः ।

तद्दृष्टो वा तदाऽरिष्टं सर्वं शमयति ध्रुवम् । इति शौनकेन ।

एवम्—‘युतजन्मोद्भवान् दोषान् हन्ति ध्वान्तं यथा रविः ।

राहुस्त्रिषष्ठलाभस्थः शुभग्रहनिरीक्षितः ॥

वृषकर्काजगो वाऽपि सर्वाऽरिष्टविनाशकृत् ।’ इति कालप्रकाशिकायाम् ॥

अत्रोत्तरार्धेनोपमोदाहियते । प्रसन्नः=प्रकुक्षितान्तःकरणो हि पृथिवीपती राजा (क्षमाशीलो भूत्वा) कृतापराधं = जातदोषं पुरुषं यथा रक्षति, तथैवोक्तलक्षणलक्षितो राहुररिष्टदिदोषन्यातं बालकमनुकूलो रक्षति । इति ॥ ७९-८० ॥

राहु लग्नसे तीसरे, छठे या ग्यारहवें हो उसको शुभग्रह देखते हैं तो जिस प्रकार रई की ठेरकी वायु नाश करता है उसी प्रकार राहु सब कष्टों का संहार करता है ॥ ७९ ॥

मेष वृष कर्क लग्नमें राहु निरन्तर बालक की रक्षा उस प्रकार करता है जिस प्रकार प्रसन्न राजा अपराधी पुरुषकी रक्षा करता है ॥ ८० ॥

अथ पुनर्ग्रहकृतोऽरिष्टभङ्गः ।

निशाकरः शोभनवर्गयुक्तः शुभेक्षितः पूरितदीप्तिजालः ॥

जातस्य निशेषमरिष्टमाशु निहन्ति यद्गद्गरलं गरुत्मान् ॥ ८१ ॥

ति । तत्र मध्यमायुषः प्रमाणमुच्यते-द्वात्रिंशद्वत्सरा-(३२) दुपरि सप्तति-(७०) वर्षपर्यन्तं मध्यमायुरिति ।

अथात्र प्रसङ्गात् मध्यायुषः केचन भेदा ग्रन्थान्तरसङ्गृहीता विलिख्यन्ते ।

चतुरस्रगताः पापा लग्नात्पूर्वन्ति मध्यमायुष्यम् ।

चन्द्रात्तयैव दिवसैः सौम्यैरनवीक्षिता न शुभयुक्ताः ॥

सौम्यैः पापांशकार्कश्यैः पापैः केन्द्रगतैस्तथा । मध्यमायुरयं योगः सौम्यैः केन्द्रविजितैः ॥
सुतदंशमे सौम्यैः स्थाविष्यते रन्यन्विते व्यये चन्द्रे । गुरुशुक्रावेकगतौ जातस्तत्रैव मध्यायुः ॥

पापग्रहे रन्ध्रपतौ सचन्द्रे केन्द्रस्थिते वा यदि वा त्रिकोणे ।

निरीक्षिते पापखगैर्नभस्वैर्जातस्त्रयस्त्रिंशदुपैति वर्षम् ॥

चन्द्रे कुजक्षे तनुगे प्रष्टे क्रूरग्रहैः शोभनस्त्रेचरेन्द्रैः ।

केन्द्राद्द्विहस्त्यैर्निधनं प्रयाति वर्षैस्त्रयस्त्रिंशसमानकैस्तु ॥

लग्ने शनौ रात्रिकरेण युक्ते भौमे घटस्थे सुरसङ्घे (३३) वर्षैः ॥

गुरुशुक्रौ च केन्द्रस्थौ लग्नेशे पापसंयुते । आपोविलमस्ये सन्ध्यायां जातस्यायू रवित्रयम् (३६)

पापमध्यगते सूर्ये लग्नस्ये शत्रु वेरमनि । जातश्च रोगपीडार्तः परमायू रवित्रयम् (३६)

क्रान्तरे लग्नगते तदांशे युग्मस्थिते देवगुरौ रिपुस्थे ।

जातस्तु मृत्युं मुनिबहि ३७ वर्षैः प्रयाति शास्त्रपरैः प्रदिष्टम् ॥

अष्टमपतौ विलग्नने स्थिरराशौ जायते नरो यस्तु ।

चत्वारिंशद्वर्षैः (४०) मरणं रन्ध्रे न शुभयुक्ते ॥

लग्नेश्वरे रन्ध्रगते सपापे केन्द्राद्द्विहस्त्ये यदि सौम्यखेपे ।

चत्वारिंशद्वत्सरे ४० मृत्युमेति जातः पुत्रो नान्यथा शास्त्रमेतत् ॥

सभूमिजे रन्ध्रपतौ विलग्नने राशौ स्थिरे वा यदि वा धराजे ।

रिःफेऽष्टमे मृत्युमुपैति जातस्त्वब्दैर्द्विचत्वारि ४२ समानकैर्वा ॥

केन्द्रे गुरौ कर्मणि सूर्यपुत्रे लग्ने चरे वेदयुगैः ४४ समानैः ॥

अष्टमाधिपतौ केन्द्रे भौमे लग्नं समाश्रिते । अर्काकजौ त्रिषष्ट्यौ जीवेद्भूचतुष्टयम् (४४) ॥

स्वोच्चे विलग्नने क्षितिनन्दने च जीवेऽस्तगे कर्मणि सूर्यपुत्रे ।

जातो घनाङ्गो बहुशास्त्रवेत्ता वेदान्वि (४०) वर्षैर्निधनं प्रयाति ॥

जन्माधिपे रन्ध्रगते सपापे पापान्विते लग्नपतौ रिपुस्थे ।

बलान्विते वा शुभदग्निमुक्ते पञ्चाब्धि (४५) वर्षैर्निधनं प्रयाति ॥

मेघे शशाङ्के तनुगे सुपूषे सौम्येक्षिते भूपतिरत्र जातः ।

पापग्रहार्णां च दशाविहीने नागाब्धि (४८) वर्षैर्निधनं प्रयाति ॥

वर्षोत्तमांशगे चन्द्रे लग्नस्ये पापवोक्षिते । सौम्यैर्बलविहीनैश्च द्वादशाब्दचतुष्टयम् (४८) ॥

लग्नेशे निधनांशस्ये लग्नांशे निधनेश्वरे । पापयुक्ते तदा जातः पञ्चाशद्वर्षजीवितः ॥

द्विशरीरोदयजातं मन्दे चन्द्रे व्ययेऽष्टमे वाऽपि ।

जातस्तत्र मनुष्यो जीवेद्द्वर्षाणि द्विपञ्चाशत् (५२) ॥

शनैश्चरो लग्नगतः सहायस्त्वन्वयेन चन्द्रो व्ययेऽष्टमाः स्युः ।

वेदान्तविज्ञानसुशीलवृत्तौ जातस्तु मृत्युं नयनेषु ५२ वर्षैः ॥

चापे गुरौ लग्नगतेऽष्टमस्ये भौमे सराहौ मुनिबाण ५७ वर्षे ।

रन्ध्रेश्वरे कामगते शशाङ्के पापान्विते षण्मृतिगेऽष्टबाणो (५८) ॥

शन्यंशे लग्नेशे निधनेशसमन्विते निशानाये ।

षष्ठेऽष्टमे व्यये वा जीवेजातोऽष्टपञ्चाशत् (५८) ॥

षष्ठाष्टमव्ययगतैर्ग्रहेः समस्तैर्नृपालयोगे च । अस्मिन् योगे जातः परमायुष्याष्टपञ्चाशत् ॥ ५८ ॥

यस्य केन्द्रे पाषाण्युके लग्ने ऋचिवर्जिते । षष्टिवर्षात् परं नास्ति पापैः पञ्चमसंस्थितैः ॥

लग्नेशे व्ययसंस्थे च क्षीणे पाषाण्युकेऽपि वा । षष्टिवर्षात्परं नास्ति न लग्ने च वृहस्पतिः ॥

लग्नाधीशान्मृत्युषष्ठव्ययस्थाः पापाः सन्तो नैव न वज्र्यसंस्थाः ।

अस्मिन् योगे जायते यो मनुष्यस्तस्यायुः स्यात् षष्टिवर्षं ६० प्रदिष्टम् ॥

सौरं विलग्नं, हिन्दुके शशाङ्के, कुजे कलत्रे, गगने दिनेशे ।

कवीज्यसौम्येष्विह तैर्युतेषु नरेश्वरो जीवति वर्षषष्ट्या ॥

लग्नाधिमाने विबुधारिपूज्ये बुधेज्यचन्द्रैः परिपश्यमाने ।

जातं नरं भूमिपतिं धनाढ्यं करोति षष्ठ्या सुतमेन्द्रपूज्ये ॥

सिते विलग्नं बुधभास्कराभ्मजौ चतुष्टयस्थाः परमोद्धखेचराः ।

तृतीयलाभार्शगतास्तु योगे महीपतिः स्यान्निधनं च षष्ठ्या ॥

सरन्ध्रगे देवगुरौ विलग्नं क्रुन्मे सपापे यदि केन्द्रराशौ ।

सर्वज्ञानं पुण्यवान् शास्त्रवेत्ता जातस्तु षष्ठ्या ६० निधनं प्रयाति ॥

केन्द्रे मपापे तनुपे व्ययस्थे लग्नेश्वरे रन्ध्रगते हि बहौ ।

लोकान्तरं प्रापयति प्रजातं कुशीलवृत्तं कुलपांसनं तम् ॥

होराजन्माधिपती केन्द्रगतौ मृत्युनाथसंयुक्ता ।

लग्नचतुष्टयहीने देवगुरौ पञ्चषष्टि ६५ वर्षान्तम् ॥

चन्द्रे विलग्नं स्वग्रहे प्रयाते नीचे शनौ भास्करे सप्तमे च ।

अस्मिन् योगे मातुषी ज्ञातिमुख्यो जीवेत् षष्टिः पञ्चभिः सम्प्रयुक्ता (६५) ॥

होराजन्माधिनाथौ निधनसुषगतौ मृत्युनाथे च केन्द्रे

योगे जातो नरोऽस्मिन् जनयति न परं कीर्तिवित्तान्वितं च ।

षष्ठ्यां षडभिर्युतायां (६६) निधनमभिहितं नन्दकोके तदिधम्

वर्षे त्रिशेऽथवा स्यात्स्वखिलमिति खगेर्जायते पाथिवेन्द्रः ॥

जीवे विलग्नं बुधसूर्ययुके मीने शनौ द्वादशे शीतरश्मौ ।

जातो योगे चार्थवान् मृत्युभाक् च जीवेत् षष्ठ्या षट्सहाय्यो (६६) मनुष्यः ॥

नक्षत्रनाथसहितः सविता नभस्यः सौरिर्विलग्नसहितो हिन्दुके सुरेज्यः ।

अस्मिन् योगे जायमानो मनुष्यः क्षोणीपतिर्नैधनमष्टषष्ठ्या (६८) ॥

अर्ककुजमन्दयुके बलवर्जिते देवराट्पूज्ये ।

चन्द्री व्यये सुते वा सप्ततिवर्षाणि (७०) जीवति प्रायः ॥

नीचे मन्दे केन्द्रगे वा त्रिकोणे सौम्ये केन्द्रे भास्करे वा ससौम्ये ।

योगे जातः पण्डितो धर्मशीलो ज्ञानी प्राज्ञः सप्ततेर्वत्सराणाम् ॥

बले केन्द्रगे सौम्ये निधने सौम्यवर्जिते । लग्नाधिपेन दृष्टश्चेत्पापैर्जायति सप्ततिम् (७०) ॥

पञ्चमस्थे धरासुनौ नीचे मन्देऽस्तगे रवौ ।

अस्मिन् जातो मनुष्यस्तु सप्तत्यां ७० निधनं व्रजेत् । इति ॥ ८४ ॥

लग्नेषु बलवर्जिते हो और बृहस्पति केन्द्र (१११७/१०) त्रिकोण (५१९) में हो, हो छुटें आठवें बारहवें पापग्रह हों तो मध्यमायु होती है ॥ ८४ ॥

बत्तीस वर्षके बाद ७० वर्ष पर्यन्त मध्यमायुका योग होता है ।

अथ पूर्णायुःप्रदा योगाः ।

चतुष्टये शुभैर्युक्ते लग्नेशे शुभसंयुते ॥

गुरुणा दृष्टिसंयोगे पूर्णमायुर्विनिर्दिशेत् ॥ ८५ ॥

केन्द्रान्विते विलग्नशे गुरुशुक्रसमन्विते ॥

ताभ्यां निरीक्षिते वाऽपि पूर्णमायुर्विनिर्दिशेत् ॥ ८६ ॥

उच्चान्वितैस्त्रिभिः खेटैर्लग्नरन्ध्रे शसंयुतैः ॥

रन्ध्रे पापविहीने च दीर्घमायुर्विनिर्दिशेत् ॥ ८७ ॥

रन्ध्रेस्थितैस्त्रिभिः खेटैः स्वोच्चमित्रस्ववर्गैः ॥

लग्नेशे बलसंयुक्ते दीर्घमायुर्विनिर्दिशेत् ॥ ८८ ॥

स्वोच्चस्थितेन केनापि खेचरेण समन्वितः ॥

शनिर्वा रन्ध्रनाथो वा दीर्घमायुर्विनिर्दिशेत् ॥ ८९ ॥

त्रिपढायगताः पापाः शुभाः केन्द्रत्रिकोणगाः ॥

लग्नेशो बलसंयुक्तः पूर्णमायुर्विनिर्दिशेत् ॥ ९० ॥

षट्सप्त रन्ध्रभावेषु शुभेषु सहितेषु च ॥

त्रिपढायेषु पापेषु दीर्घमायुर्विनिर्दिशेत् ॥ ९१ ॥

रिःफशत्रुगताः पापा लग्नेशो यदि केन्द्रगः ॥

रन्ध्रस्थानगता पापाः कर्मेशः शोद्धराशिगः ॥

योगद्वयेऽपि दीर्घायुरपैति बहुसम्भतम् ॥ ९२ ॥

रन्ध्रे शस्त्रगृहाधीशो यस्मिन् राशौ व्यवस्थितः ॥

तदीशो लग्ननाथश्च केन्द्रगो यदि तादृशम् ॥ ९३ ॥

द्विस्वभावं गते लग्ने तदीशे केन्द्रगेऽपि वा ॥

स्वोच्चमूलत्रिकोणे वा चिरं जीवति भाग्यवान् ॥ ९४ ॥

द्विस्वभावं गते लग्ने लग्नेशात् केन्द्रगौ यदि ॥

द्वौ पापौ यस्य जनने तस्यायुर्दीर्घमादिशेत् ॥ ९५ ॥

चरांशकस्था रविमन्दभीमाः स्थिरांशकस्थौ गुरुदानवेज्यौ ॥

शेषाश्च युग्मांशगता यदि स्युस्तदा समुद्भूतनरः शतायुः ॥ ९६ ॥

अथाधुना येषु योगेषु समुद्भवा मनुजाः पूर्णमायुष्यं भजन्ति ते योगाः समुच्यन्ते ।
तत्र सरलार्था अपि श्लोका बालबोधार्थं व्याख्यायन्ते । चतुष्टये = केन्द्रे (११४।७।१०)
शुभैः = शुभग्रहैर्युक्तेऽर्थाच्छुभग्रहाः केन्द्रवर्तिनो भवेयुः, लग्नेशे शुभग्रहाणामन्यतमेन
संयुक्ते, गुरुणा दृष्टिसंयोगे = गृहस्पतिनाऽवलोकिते लग्नेशे जातस्य पूर्णमायुः (सप्तसूच्यं
शतान्तं) विनिर्दिशेत् (१) ॥ ८५ ॥

विलग्नशे = जन्मलग्नपतौ केन्द्रान्विते (११४।७।१० भावनामन्यतमगते) गुरुणा
शुक्लेन च समन्विते वा ताभ्यां = गुरुशुक्राभ्यां केन्द्रगते लग्नेशे निरीक्षितेऽपि जातस्य पूर्ण-
मायुः विनिर्दिशेदिति (२) ॥ ८६ ॥

त्रिभिः शुभैः पापैर्वा खेटैः = ग्रहैः उच्चान्वितैः = स्वस्वोच्चराशिगतैस्तथाभूतैर्लग्नेशन,
रन्ध्रेशेनाष्टमभावपतिना च संयुतैस्तथा रन्ध्रेऽष्टमे भावे पापविहीने = पापग्रहरहितेऽस्मिन्
योगे जातस्य दीर्घमायुः विनिर्दिशेदिति (३) ॥ ८७ ॥

त्रिभिः खेटैः (पापैः शुभैर्वा) रन्ध्रस्थितैरष्टमभावगतैः, वा स्वीचराशिगतैर्वा स्वमित्राणां वर्गगतैर्वा स्ववर्गगतैश्च तथा लग्नेशे = जन्मलग्नाधिपतौ बलसंयुक्ते (स्ववर्गादि-गते) जातस्य दीर्घमायुर्विनिर्दिशेदिति (४) ॥ ८८ ॥

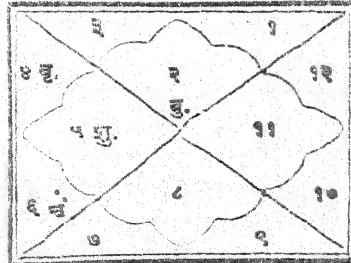
यस्य जन्मकाले यत्र तत्र गतः शनिर्वा रन्ध्रनाथोऽष्टमेशः स्वीचस्थितेनास्वीचराशि-गतेन केनापि खेचरेण=ग्रहेण समन्वितो भवति तस्य जातस्य दीर्घमायुर्विनिर्दिशेदिति (५) ॥

यस्य जन्मकाले पापाः (रविभौमशानिसपापबुधश्रीयेन्दुराहुकेतवः) त्रिषडाय- (३।६।११) गताः, शुभाः (बुधबुधशुक्रशुक्लचन्द्राः) केन्द्रत्रिकोण—(१।४।७।१०।५।९) गताः स्युस्तथा लग्नेशो बलसंयुक्तो भवेत्तस्य जातस्य पूर्णमायुर्विनिर्दिशेदिति (६) ॥ ९० ॥

जन्मकाले षट्सप्तसन्ध्रभाव—(६।७।८) गताः शुभग्रहा भवेयुः, पापग्रहाश्च त्रिषडाय- (३।६।११) भावगताः स्युस्तथा जातस्य दीर्घमायुर्विनिर्दिशेदिति (७) ॥ ९१ ॥

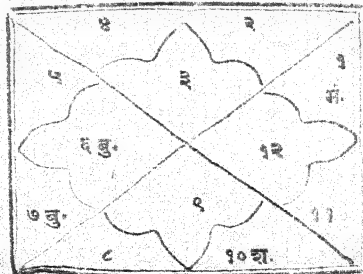
यदि जन्मसमये पापग्रहा रिफशङ्कुगताः = द्वादशे पक्षे च स्थिताः स्युः, लग्नेशश्च केन्द्र—(१।४।७।१०) गतो भवेत् (८) एवं पापग्रहा रन्ध्रस्थानेऽष्टमे भावे गताः स्युः, कर्मेशः = दशमभावपतिः स्वकीयोच्चराशिगतो भवेत् (९) तदा अस्मिन् (८।९) योग-द्वयेऽपि जातो दीर्घमायुरूपैति, तद्वह्नां सम्मतमस्तीति ॥ ९२ ॥

जन्मकाले रन्ध्रेशस्थग्रहाधीशः=रन्ध्रेशो-ऽष्टमभावपतिः स यत्र राशौ स्थितो भवेत्तद्गृ-हस्याधिपतिर्यस्मिन् राशौ व्यवस्थितो भवेत् तद्वाशीशो लग्नाथः=जन्मलग्नेशश्च यदि केन्द्र-गतौ भवेतां तदा तादृशं=पूर्वं यथोक्तमर्थादीर्घा-युर्विनिर्दिशेदिति। यथाऽत्रोदाहरणे रन्ध्रेशो गुरुः कर्मस्थस्तथा कर्कराशिपतिश्चन्द्रः कन्यायां व्यवस्थितः कन्यापतिः बुधो लग्नेशः शुक्रश्च केन्द्रगतावतोऽत्र दीर्घायुर्योग इति वाच्यम् (१०) ॥

अथ यस्य जन्मलग्ने द्विस्वभावं = मिथुनकन्याधनुर्भौमनामन्यतमं गते तद्रीशे = लग्नेशे केन्द्र—(१।४।७।१०) गे, अपि वा (अपि चेति पक्षान्तरावधारणे) स्वीचमूल-त्रिकोणे स्वीचराशौ, वा स्वकीयमूलत्रिकोणराशौ स्थिते जन्म भवति, स जातो भाग्यवान् सन् विरं = पूर्णमायुर्जायतेति (११) ॥ ९४ ॥

यस्य जन्मे=जन्मकाले लग्ने द्विस्वभावं पूर्वाक्तं गते यदि द्वौ पापग्रहौ लग्नेशात्=लग्नेशो यस्मिन् राशौ भवेत्तस्मात् केन्द्रगौ भवेतां तदा तस्य जातस्य दीर्घमायुरादि-शेदिति (१२) ॥ ९५ ॥

रविमन्दभौमाः=सूर्यशनिमङ्गलाश्चराशक-स्थाः=यत्र तत्र चर—(१।४।७।१०) राशी-

नां नवांशके वर्तमानाः स्युः, गुरुदानवेज्यौ = बृहस्पतिशुक्रौ स्थिरांशकस्थौ = स्थिररा-शीनां (२।५।८।११) नवांशके गतौ भवेताम्, शेषाश्च = चन्द्रबुधराहुकेतवो यदि

शुभांशगतः = द्विस्वभावः (३६।१।१२) राशीनां नवांशगतः स्युस्तदाऽस्मिन् को
समुद्भूतः = जातो नरः शतायुः = वर्षशतं जीवेदिति (१३) ॥ ६६ ॥

अथ पूर्वोक्तेषु (१३ मेदेषु) दीर्घायुर्गेषु दीर्घायुषः प्रमाणमुच्यते सप्तत्युपरिश-
तान्तं पूर्णमायुः = सप्ततिवर्षा- (७०) दूर्ध्वं शतान्तं (१०० वर्ष) यावत् पूर्णायुः
(दीर्घायुः) भवतीति ।

चतुष्टय (३६।७।१०) भाव शुभग्रहसे युक्त हो लग्नेश शुभग्रहसे युक्त हो और गुप्ते
देखा जाता हो तो पूर्ण आयुको देता है ॥ ८५ ॥

केन्द्रस्थ लग्नेश गुरु और शुक्रसे युक्त हो वा गुरु और शुक्र उसे देखते हों तो पूर्णायु
को देता है ॥ ८६ ॥

तीन ग्रह उच्चराशिके हों लग्नेश और अष्टमेशसे युक्त हों, तथा अष्टम स्थान पापग्रहसे
रहित हो तो पूर्णायुको देता है ॥ ८७ ॥

अष्टमभावनमें तीनग्रह हों या अपनी उच्चराशिके मित्रस्थानके वा अपने वर्ग के हों और
लग्नेश बलवान् हो तो दीर्घायुको देता है ॥ ८८ ॥

उच्चराशिमें स्थित कोई भी ग्रह हो उससे शनि वा अष्टमेश युक्त हो तो दीर्घ आयुको
देता है ॥ ८९ ॥

पापग्रह तृतीय, एकादश, षष्ठ स्थानमें हों शुभग्रह केन्द्र-त्रिकोणमें हों और लग्नेश बली
हो तो पूर्णायुको देते हैं ॥ ९० ॥

शुभग्रहसे युक्त षष्ठ, सप्तम और अष्टम भाव हों और तीसरे, ग्यारहवें, छठे पापग्रह हों
तो दीर्घायु को करते हैं ॥ ९१ ॥

पापग्रह १२ वें ६ ठें हों और यदि लग्नेश केन्द्रमें बैठा हो, वा अष्टमस्थानमें पापग्रह हों
और दशमेश अपनी उच्चराशिमें हो तो बहुत पंडितों का संमत है कि इन दोनों बोधोंसे
दीर्घायु होती है ॥ ९२ ॥

अष्टमेश जिस भावमें हो उसका स्वामी जिस राशिमें स्थित हो उस राशिका स्वामी
और लग्नेश केन्द्रमें हों तो दीर्घायु होती है ॥ ९३ ॥

जिसका द्विस्वभाव लग्नमें जन्म हो, लग्नेश केन्द्रस्थ हो वा अपनी उच्च राशिका वा
शुक्रत्रिकोणका हो तो वह चिरकाल तक जीवे और भाग्यशाली होवे ॥ ९४ ॥

जिसके जन्मसमयमें द्विस्वभाव लग्न हो और लग्नेशसे केन्द्रमें दो पापग्रह हों तो
उसकी दीर्घायु होती है ॥ ९५ ॥

सूर्य, शनि और मंगल चरराशिके नवांशमें हों, बृहस्पति और शुक्र स्थिर राशिके
नवांशमें हो, और शेष (चं० बु० रा० के०) ग्रह द्विस्वभाव राशिमें स्थित हों तो इस
योगका उत्पन्न मनुष्य सौ वर्ष तक जीवित रहता है ॥ ९६ ॥

अथ पूर्णायुषः प्रमाणम् ।

सप्तत्युपरिशतान्तं पूर्णमायुः ।

सत्तर वर्षके बाद सौ वर्ष पर्यन्त पूर्णायु होती है ।

अथ योगविशेषात् युगान्तमायुः ।

मन्दांशकस्था रविजीवभौमा धर्मस्थितास्तत्त्वभागसंस्थाः ।

बलान्विता लग्नगतो हिमांशुर्युगान्तमायुः श्रियमादधाति ॥ ६७ ॥

रविजीवभौमा = सूर्यबृहस्पतिमङ्गलाः, मन्दस्थ = शनैश्चरस्थ (१०।१।१२ राशयोः) ग्रंथने =
नवांशे यत्र तत्र स्थिताः स्युः, वा त एव धर्मस्थिताः = नवमभावगतास्तत्त्वभागसंस्थाः =
तस्यैव नवमभावराशेर्नवांशे स्थिता एवं बलान्विताश्च भवेद्युस्तथा बलान्वितो हिमांशु-
श्चन्द्रो लग्नगतो भवेत्तदा जातस्य युगान्तं जातयुगसमानमायुः, श्रियं = सम्पत्तिश्चादधाति ।
तयोक्तं होराप्रकाशे—

मन्दांशकस्या रविभौमजीवा धर्माश्रिताः कर्मयुताः बलाढ्याः ।

राश्यावसाने हिमगौ विलम्बे युगान्तमायुः श्रियमादधाति ॥ इति ॥

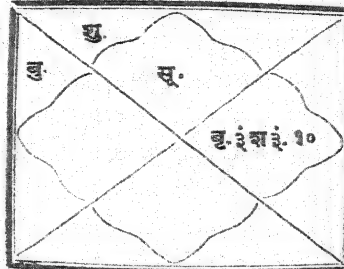
सूर्य, गुरु, और भौम शनि के नवांशमें स्थित हों, या नवमभावमें वा उसके नवांशमें बलवान् हों और लग्नमें चन्द्रमा हो तो लक्ष्मीयुत युगान्त आयु होती है ॥ ९७ ॥

अथ मुनित्वप्रदो ग्रहयोगः ।

एकांशभागौ गुरुसूर्यपुत्रौ धर्मस्थितौ वा यदि कर्मसंस्थौ ।

अर्कोदये सौम्यनिरीक्ष्यमाणौ मुनिर्भवेदत्र भवश्चिरायुः ॥ ६८ ॥

धर्मस्थितौ=नवमगतौ यदि वा कर्मसंस्थौ=दशमगतौ गुरुशनि एकांशभागौ=तुल्यनवांशगतौ, सौम्यैः=शुभग्रहैर्निरीक्ष्यमाणौ=दृष्टौ च भवेतां तथा अर्कोदये = सूर्यस्योदयेऽर्धा-लग्नस्थः सूर्यो भवेत् तदाऽत्रास्मिन् योगे भवः=जातश्चिरायुर्दार्ढ्यजीवी मुनिः = तपस्वी भवेदिति ॥ ६८ ॥

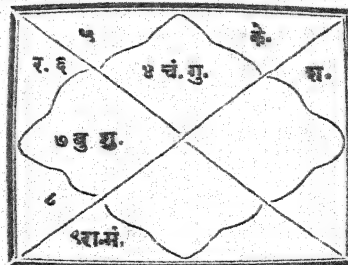
बृहस्पति और शनि एक ही अंशके होकर धर्म में (९) वा कर्म (१०) में स्थित हों सूर्योदयमें शुभग्रहसे देखे जाते हों तो इस योगमें उत्पन्न होनेवाला विरायुमुनि (तपस्वी) होता है ॥ ९८ ॥

अथ अमितमायुः ।

गुरुशशिसहिते कुलीरलग्ने शशितनये भृगुजे च केन्द्रयाते ।

भवरिपुसहजोपगैश्च शेषैरमितमिहायुरुनुक्रमाद्विना स्यात् ॥ ६९ ॥

कर्कटो राशिलग्नं भवेत्तस्मिन् गुरुचन्द्रौ भवेतां, बुधः शुक्रश्च केन्द्रगतौ भवेतां, शेषाः (सूर्य-भौम-शनि-राहु-केतवः) पापाः भवरिपुसहजेषु (११।६।३) उपगताश्चेद्भवेयुस्त-देहास्मिन् योगे जातस्यानुक्रमाद्विना=गणि-तागतं विनैवामितमप्रमाणमायुः स्यादथाद-स्मिन् योगे जातस्यायुर्गणना न कार्या, तस्या-सम्भत्वादिति । उक्तं च सारावल्याम्—

“कर्किलग्ने गुरुः सेन्दुः केन्द्रगौ बुधभार्गवौ ।

शेषैश्चिषष्टलाभस्यैरभितायुर्भवेन्नरः” ॥ इति ॥ ९९ ॥

कर्क लग्न हो उसमें बृहस्पति और चन्द्रमा हों, बुध और शुक्र केन्द्रमें बैठे हों, शेष ग्रह (सू० भ० श० रा० के०) ग्यारहवें छुटे तीसरे स्थानमें हों तो अमित आयु होती है ॥ ९९ ॥

अथ देवसादृश्यप्रदा ग्रहस्थितिः ।

त्रिकोणे पापनिर्मुक्ते केन्द्रे सौम्यविवर्जिते ।

रन्ध्रे पापविहीने च जातस्त्वमरसन्निभः ॥ १०० ॥

शान्यादिभौमपर्यन्तं लग्नादौ खेचराः स्थिताः ।

वैशेषिकांशसंयुक्ता जातस्त्वमरसन्निभः ॥ १०१ ॥

पापग्रहाः त्रिकोणे (६।९) न भवेयुः, शुभग्रहाः केन्द्रे (१।४।७।१०) न भवेयुः, अष्टमेषि भावे पापग्रहरहिते जातोऽमरसन्निभः = देवतुल्यो भवति ॥ १०० ॥

शन्यादिभौमपर्यन्तः=शनिमारभ्य कुजावधिकाः खेचराः = ग्रहा लमादौ = लमादिभावे स्थितस्तथा सन्तो वैशेषिकांशसंयुक्ताः = दशवर्गे तत्कालविचारेण द्वित्र्यादिस्ववर्गे वर्तमानाः (अ० १ श्लो० ४४-४७) चेद् भवेयुस्तदा जातोऽभरसजिभः = देवतुल्यो भवेत् ॥ १०१ ॥

त्रिकोणमें पापग्रह न हों और केन्द्रमें शुभग्रह न हों अष्टमभाव पापग्रहसे रहित हो ऐसे योगमें उत्पन्न जातक देवताके सदृश होता है ॥ १०० ॥

लग्नादि भावोंमें शनिके लेकर मंगल पर्यन्त ग्रह स्थित होकर अपने २ वैशेषिकांशके हों तो जातक देवता के तुल्य होवे ॥ १०१ ॥

अथ असङ्ख्यायुःप्राप्तिः ।

मेषान्त्यलग्ने सगुरौ भृगौ वा निशाकरे गोगृहमध्यमांशे ।

सिंहासनांशे यदि वा धराजे जातस्त्वसङ्ख्यायामुपैति मन्त्रैः ॥ १०२ ॥

इदानीमसङ्ख्यायुयोग उच्यते । मेषान्त्यलग्ने=मेषराशेरन्तिमो भागो लग्नं भवेत्तस्मिन् सगुरौ वा भृगौ=बृहस्पतिर्वा शुक्रो गतो भवति, निशाकरे=चन्द्रे, गोगृहमध्यमांशे=वृषराशेरन्त्ये (५) नवांशे विद्यमाने, तथा धराजे=भौमे सिंहासनांशे = स्वकीयपञ्चवर्गे स्थिते जातस्तु मन्त्रैः=मन्त्रादीनामनुष्ठानैरसङ्ख्यातं=सङ्ख्यारहितमायुर्हपैति । उक्तयोगे जातो नरो मान्त्रिको भवति तथा मन्त्रादीनां जपादिबलेनातिदीर्घजीवित्वमाप्नोतीति भावः ॥ १०२ ॥

मेषका अन्त्यलग्न गुरु या शुक्रसे युत हो और चन्द्रमा वृषके मध्य नवांशमें हो मंगल अपने सिंहासनांशमें हो तो जातक मन्त्रबलसे असंख्यायु होवे ॥ १०२ ॥

अथ मुनिसमत्वम् ।

देवलोकांशके मन्दे भौमे पारावतांशके ।

सिंहासने गुरौ लग्ने जातो मुनिसमो भवेत् ॥ १०३ ॥

इदानीं मुनित्वप्राप्तियोग उच्यते । यस्य जन्मकाले मन्दो देवलोकांशके = स्वसप्तवर्गे, भौमः पारावतांशके = स्वकीयपञ्चवर्गे, गुरुः सिंहासने=स्वकीयपञ्चवर्गे लग्ने च भवेत्स जातो मुनिसमो भवेत् ॥ १०३ ॥

शनि देवलोकांशमें हो मंगल पारावतांशमें हो और गुरु सिंहासनांशका लग्नमें हो तो जातक मुनिके सदृश होवे ॥ १०३ ॥

अथ युगान्तमायुः ।

गोपुरांशे गुरौ केन्द्रे शुके पारावतांशके ।

त्रिकोणो कर्कटे लग्ने युगान्तं स तु जीवति ॥ १०४ ॥

गुरौ केन्द्रे वर्तमाने गोपुरांशे = स्वकीयचतुर्वर्गे च प्राप्ते, शुके त्रिकोणे (६।५) गते पारावतांशके स्वपञ्चवर्गे प्राप्ते, कर्कराशौ लग्ने च जातो नरो यः स तु युगान्तं यावज्जीवति ॥ १०४ ॥

गुरु गोपुरांशका होकर केन्द्रमें हो, शुक्र पारावतांशमें त्रिकोणमें हो, कर्क लग्न हो तो वह युगान्त पर्यन्त जीवित रहता है ॥ १०४ ॥

अथ ब्रह्मपदप्राप्तिः ।

चापांशे कर्कटे लग्ने तस्मिन् देवेन्द्रपूजिते ।

त्रिचतुर्भिर्ग्रहैः केन्द्रे जातो ब्रह्मपदं ब्रजेत् ॥ १०५ ॥

लग्ने सेज्ये भृगौ कामे कन्यायासुडुनायके ।

चापे मेषांशके लग्ने जातो याति परं पदम् ॥ १०६ ॥

यस्य जन्मकाले कर्कराशिर्लग्नं स्यात्तस्मिन्बृहस्पतिर्नवांशो भवेत्तथा तत्र बृहस्पतिः स्थितो भवेत् शनौ वा चत्वारो ग्रहाः केन्द्रे भवेयुः तदा स जातो ब्रह्मपदं = ब्रह्मसायुष्यं

ब्रजेत् । अस्मिन् योगे जातो नरो ज्ञानी भवति, तथा ज्ञानाभिदग्धाखिलपुण्यपापः सन् मोक्षभागभवति ॥ १०५ ॥

तथा च लमे गुरुर्भवेत्, सप्तमे शुभः (शुक्रः) भवेत्, कन्यायां चन्द्रो भवेत्, धनुराशौ मेघनवांशके लग्नं भवेत्तदाऽस्मिन् योगे जातोऽपि परं पदं=ब्रह्मसायुज्यं याति ॥ १०६ ॥

कर्कलक्ष्म धनुके अंश (१६ अं० ४० क० के बाद २० अं० तक) का हो उसपर गुरु हो, तीन या चार ग्रह केन्द्रमें हों तो जातक ब्रह्मपदको प्राप्त करे ॥ १०५ ॥

जिसके जन्म समयमें धनु राशिमें मेघका नवांश याने ८१ १/२० लग्न हो उसमें बृहस्पति हो, ७^० भावमें शुक्र हो और कन्या राशिमें चन्द्रमा हो वह जातक परस्पद याने मोक्ष प्राप्त करता है । (सु. शा. कार) ॥ १०६ ॥

(२)

५ ६	ल. २० वृ. ४	३ २
७ शु. र.	मोक्षयोगः १	१ चं.
८ ९	१० मं. श.	११ १२

१० ११	१ वृ. ल. ३	८ ७
१२	६ चं.	५
१ २	३ शु.	४

अथ आयुषः सप्तविधता ।

बालारिष्टं योगसञ्ज्ञातमल्पं तेषां भङ्गान्मध्यमं दीर्घमायुः ।

दिव्यं योगाभ्यासमन्त्रक्रियाद्यैरायुः सप्तैतानि सङ्कीर्तितानि ॥ १०७ ॥

इति श्रीनवग्रहकृपया वैद्यनाथरचिते जातकपारिजाते

बालारिष्टाध्यायः चतुर्थः ॥ ४ ॥

अथेदानीमायुषः सप्त भेदा निरूप्यन्ते । प्रथमं बालारिष्टं वर्षाष्टकं यावत् । द्वितीयं योगसञ्ज्ञातं दशतिवर्षं यावत् । तृतीयमल्पमल्पायुरिति द्वात्रिंशद्यावत् । तेषां त्रयाणां भङ्गादतिक्रमणाच्चतुर्थं मध्यममायुः सप्ततिपर्यन्तम् । ततो दीर्घमायुः शतान्तं तत्पञ्चमम् । ततो दिव्यं देवतुल्यमायुस्तत्षष्ठम् । ततोऽप्यूर्ध्वं योगाभ्यासमन्त्रक्रियाद्यैर्जातमसङ्ख्यमायुस्तत्सप्तममिति सप्त भेदा भवन्त्यायुषः । तेषां पूर्वपूर्वस्य भङ्गाद्यथोत्तरं वर्द्धते । अथात्रायुषां प्रमाणभेदा ये प्रदर्शितास्ते सत्यपि ग्रहयोगे न भवन्ति सर्वेषामनाचारादिदुष्टक्रियानिरतानाम् । तथोक्तं चायुःप्रकरणे केशवेन—

“स्याद्दर्मिष्ठसुशीलपथ्यसुशुभां न स्यादिदं पापिनाम्” इति ॥ १०७ ॥

पारिजाते सुधा टीका कपिलेश्वररजिता । चतुर्थेऽरिष्टसञ्ज्ञेऽस्मिन्नध्याये पूर्णतां गता ॥ ४ ॥

(१) बालारिष्ट ८ वर्ष तक, (२) योगारिष्ट २० वर्ष तक, (३) अल्पायु ३२ वर्ष तक, इनके भङ्गसे (४) मध्यायु ७० वर्ष तक, (५) दीर्घायु १०० वर्ष तक, उसके बाद (६) देवायु उसके अनन्तर (७) योगाभ्यास, मन्त्रादिके अनुष्ठानादि द्वारा असङ्ख्यायु ये सात प्रकारके आयुके भेद कहे गये हैं । (सु. शा. कार) ॥ १०७ ॥

इति जातकपारिजाते चतुर्थाध्याये ‘बिमला’ हिन्दीटीका समाप्ता ॥

अथ आयुर्दायाध्यायः ॥ ५ ॥

अथाधुनाऽऽयुर्दायाध्यायो व्याख्यायते । तत्र पूर्वोक्तारिष्टयोगरहितानामेव च निमित्त-
मायुर्दायविचारः कर्तव्यः । समुपस्थिते चायुर्विचारे प्राक्तनैः पराशराद्यैर्निर्दिष्टान्यायूष्यत्रोच्यन्ते-
निसर्गपैण्ड्यांशकरश्मिचक्रनक्षत्रदायाष्टकवर्गजानि ।

पराशराद्यैः कथितानि यानि संगृह्य तानि क्रमशः प्रवक्षि ॥ १ ॥

निसर्गैति । पराशराद्यैर्मुनिभिः कथिताति यानि निसर्ग-पिण्डां-शक-रश्मि-चक्र-
नक्षत्र-दायाष्टकवर्गजानि अष्टावायूषि तानि सङ्गृह्य क्रमशोऽहं प्रवक्षि ॥ १ ॥

पराशर आदि ने जिन निसर्गायु, पिण्डायु, लम्बायु, अंशकायु, रश्मिजायु, चक्रायु,
नक्षत्रायु, अष्टवर्गजायु को कहा है उन आयुष्योंको संग्रह करके क्रमशः कहता हूँ ॥ १ ॥

अथ निसर्गायुषो वर्षसङ्ख्याः ।

नखाः शशी द्वौ नवकं घृतिश्च कृतिः खवाणा रविपूर्वकाणाम् ।

इमा निरुक्ताः क्रमशो ग्रहाणां नैसर्गिके ह्यायुषि वर्षसंख्याः ॥ २ ॥

अथ नैसर्गिके सूर्यादीनां नखाद्या वर्षसङ्ख्या बोद्धव्याः । सूर्यस्य = २० वर्षाणि ।
चन्द्रस्य = १ व० । मं० = २ व० । बु० = १ । शु० = १५ । श० = २० । श० = ५० ।
उक्तञ्च सारावल्याम्—

“विंशतिरेकं द्वितयं नव घृतिरिह विंशतिश्च पञ्चाशत् ।

वर्षाणामपि सङ्ख्याः सूर्यादीनां निसर्गभवाः” ॥ इति ।

अत्रोक्तानि निसर्गायुर्वर्षाणि ग्रहेषूच्यन्तेति । तत्काले च दित्यतिवशेन कानिचिद्
हीयन्ते, तेषां स्पष्टीकरणमग्रतो द्रष्टव्यमिति ॥ २ ॥

ग्रहोंकी निसर्ग आयु इस प्रकार है—२० वर्ष सूर्यकी, १ वर्ष चन्द्रमाकी, २ वर्ष मंगलकी,
९ वर्ष बुधकी, १८ वर्ष बृहस्पतिकी, २० वर्ष शुक्रकी और ५० वर्ष शनिकी आयु है ॥ २ ॥

अथ पिण्डायुषो वर्षसंख्याः ।

नवेन्द्वो बाणयमाः शरदमा दिवाकराः पञ्चभुवः कुपत्ताः ।

नखाश्च भास्वत्प्रमुखग्रहाणां पिण्डायुषोऽब्दा निजतुङ्गयानाम् ॥ ३ ॥

इदानीं ग्रहाणां पिण्डायुर्वर्षायुच्यन्ते । निजतुङ्गयानां स्वकीयोच्चगतानां भास्वत्प्र-
मुखग्रहाणां=सूर्यादीनां नवेन्द्रादयः पिण्डायुषोऽब्दाः पठितास्ते चाङ्केन दीत्यन्ते । सूर्यस्य =
१५ वर्षाणि । च० = २५ व० । मं० = १५ व० । बु० = १२ व० । श० = १५ व० ।
शु० = २१ व० । श० = २० व० ।

तथैव सारावल्याम्—

एकोनविंशतिर्मानोः शशिनः पञ्चविंशतिः । त्रियः क्षितिपुत्रस्य द्वादशैव बुधस्य तु ॥
गुरोः पञ्चदशान्दाणि शुक्रस्याप्येकविंशतिः । विंशती रविपुत्रस्य पिण्डायुः स्वोच्चसंस्थिते ॥
बृहज्जातकेऽपि—

“मययवनमणित्यशक्तिपूर्वैर्दिवसकरादिषु वत्सराः प्रदिष्टाः ।

नवतिथिविषयाश्चिभूतकदैर्दशसहिता दशभिः स्वतुङ्गयेषु” ॥ इति ।

अत्रोक्तानि वर्षाणि ग्रहाणां स्वस्वपरमायुःप्रमाणानि । एतानि किल वर्षाणि तुङ्गस्थानां
ग्रहाणां वर्तन्ते । तत्कालस्थितौ स्पष्टीकरणमग्रेद्रष्टव्यम् ॥ ३ ॥

उक्त राशि स्थित सूर्यादि ग्रहोंकी पिण्डायु इस प्रकार है—सूर्यकी १५ वर्ष, चन्द्रमाकी

३५ वर्ष, मंगलकी १५ वर्ष, बुधकी १२ वर्ष, बृहस्पतिकी १५ वर्ष, शुक्रकी २१ वर्ष और
शनिकी २० वर्ष आयु है ॥ ३ ॥

अथ पिण्डायुषः स्पष्टीकरणविधिः ।

निजोच्चशुद्धः खचरो विशोध्यो भमण्डलात् षड्भवनोनकश्चेत् ।

यथास्थितः षड्भवनाधिकश्चेत्क्षिप्तीकृतः सङ्गुणितो निजाब्दैः ॥ ४ ॥

तत्र खाभ्ररसचन्द्रलोचनैरुद्धृते सति यदाप्यते फलम् ।

वर्षमासदिननाहिकादिकं तद्धि पिण्डभवमायुरुच्यते ॥ ५ ॥

स्वोच्चोनस्फुटस्वेचरं यदि रसादल्पं भवक्रोद्धृतम्

क्षिप्तीकृत्य निजायुरब्दगुणितं तच्चकलिप्राहृतम् ।

लब्धं वासरनायकादिखचरैर्हृत्तायुरब्दादिकम्

नीचार्द्धक्रमशो वदन्ति मुनयः पैण्ड्ये च नैसर्गिके ॥ ६ ॥

अथायुना आयुषः स्पष्टीकरणमुच्यतेऽर्थात्तत्काले ग्रहस्य कियन्मितमायुः स्यात्तदानयनं
क्रियते । निजोच्चशुद्धः = आत्मीयोच्चन रहितो ग्रहः षड्भवनोनकः = राशिषट्कादल्पेष्ट-
वेत्तदा भमण्डलात् = द्वादशराशीविशोध्यस्तथोच्चोनो ग्रहः षड्भवनाधिकश्चेत्तदा यथास्थि-
तोऽविकृत एव स्थान्यः । एतदुक्तं भवति । यस्य ग्रहस्यायुः साध्यते तस्माद् ग्रहादुच्चं
विशोधयेत् । यदि ग्रहादुच्चमेवाधिकं भवेत्तदा ग्रहे द्वादश राशीन् संयोज्य तस्मादुच्चं
विशोधयेत् । एवमुच्चोनो ग्रहो यदि षड्भादूनं भवेत्तदा तमुच्चोनं ग्रहं द्वादशराशिभ्यो
विशोधयेत् । षड्भादधिके उच्चोने ग्रहे तं यथास्थितमेव संस्थापयेदिति । ततस्तथाभूतो
ग्रहो क्षिप्तीकृतः = कलीकृतस्तथा निजाब्दैः = स्वायुःप्रमाणवर्षैः सङ्गुणितः कार्यः । तत्र =
तस्मिन् गुणनफले खाभ्ररसचन्द्रलोचनैः २१६०० उद्धृते = भक्ते सति यत्फलं वर्षमास-
दिननाहिकादिकमाप्यते = लभ्यते, तद्धि = तदेव पिण्डभवं = पिण्डान्नायमानं स्पष्टायुरुच्यते
मनोविभिरिति । अत्र षष्ठश्लोकेऽप्ययमेव विषयः । भवक्रोद्धृतमित्यत्र भवक्रात् (१२)
शोधयमिति व्याख्येयम् ॥ ४-६ ॥

अत्रोपपत्तिरुच्यते—उच्चस्थाने विद्यमाने ग्रहे तस्य पठिताङ्कतुल्यं पूर्णमायुर्भवति ।
तत उच्चादुभयदिशि सममपचीयमानमायुर्नाचस्थानेऽर्द्धमवशिष्यते 'नीचेऽतोर्द्धं हसति
हि' इति वक्ष्यमाणवचनात् । अत एवाभीष्टस्थाने ग्रहोच्चयोरन्तरज्ञानार्थमुच्चोनो ग्रहः
क्रियते । ततः षड्राशिमितेन ग्रहोच्चान्तरेणायुषोऽर्द्धमपचीयते तदेष्टेनान्तरेण किमित्यनुपातेन
३ आ × अं लब्धं फलं पूर्णायुर्मानादिशोधितमिष्टस्थानीयमायुर्भवेदिति ।

६ रा

$$\therefore \text{इष्टस्थानीयमायुः} = \text{आ} - \frac{\text{आ} \times \text{अं}}{२ \times ६} = \frac{१२ \times \text{आ} - \text{आ} \times \text{अं}}{१२}$$

$$= \frac{\text{आ} (१२ - \text{अं})}{१२} । \text{अत उपपद्यते उच्चोनो ग्रहो यदि षड्भवनोनस्तदा भमण्डला-}$$

द्विशोध्यः इति (१) ।

अथ यदि ग्रहोच्चान्तरं षड्भादधिकमर्थानीचादग्रं उच्चाभिमुखो ग्रहो भवेत्तदा युक्तिः—
नीचे ग्रहेऽर्द्धमितमायुस्ततो वर्धयमाणमुच्चे पूर्णं भवति । नीचादुच्चं यावद्राशिषट्केऽर्द्धं
वद्धेति इति ।

अतो मध्येऽनुपातः $\frac{३ \text{ आ} \times \text{अं}}{६}$, फलं नीचायुषि (आयुषोऽर्द्धे) युक्तमिष्टस्थानी-
यमायुर्भवेदिति ।

$$\therefore \text{इष्टस्थानीयमायुः} = \frac{३\text{आ} + \frac{\text{आ} \times \text{अं}}{२ \times ६}}{१२} = \frac{६ \times \text{आ} + \text{आ} \times \text{अं}}{१२}$$

$$= \frac{\text{आ} (६ + \text{अं})}{१२} \quad | \quad \text{अत्र अं} = \text{नीचग्रहान्तरमतः } ६ + \text{अं} = \text{उच्चग्रहान्तरं जातम्} \quad |$$

अत उपपद्यते नीचादग्रेऽर्थात् षड्राश्यधिके ग्रहोच्चान्तरे यथा स्थितः इति (२) ।

अत्र (१), (२) स्वरूपयो राश्यात्मकयोः लिनीकृतयोः हरे १२ × ३० × ६० = २१६००' । तेन सर्वसुपपन्नमित्यलं विस्तरेण ॥ ४-६ ॥

पिण्डायु तथा निसर्गायुका स्पष्टीकरण इत्थ प्रकार है—स्पष्ट ग्रहमें उच्चको घटावे, वह उच्चोत्तम ग्रह यदि ६ राशिसे कम हो तो उसे १२ राशिमें घटावे यदि ६ से अधिक हो तो यों ही रखे । उस ग्रह की कला बनाकर अपने निसर्ग या पिण्डायुके वर्ष से गुणा करे उस में २१६०० का भाग देकर जो वर्ष, मास, दिन और दण्ड लब्धि मिले वही पिण्डसे अथवा निसर्ग से उत्पन्न उस ग्रहकी स्पष्टायु होती है ॥ ४-६ ॥

जैसे—स्पष्ट बुध १११३१२१४९। बुधका उच्च ५११५।०।०। स्पष्ट बुधमें उच्चके घटानेसे शेष = ७।२९।२९।४९। यह अन्तर ६ राशिसे अधिक है (यदि ६ राशिसे कम होता तो उसे १२ में घटाता) इसलिये उस अन्तरकी कला बनाई १४३६९।४९ । इसे बुधकी पिण्डायु १२ से गुणा किया तो १७२४३७।४८ हुआ । इसमें २१६०० का भाग देनेसे बुधकी आयु वर्षादि ७।११।२४।१ हुई । यह स्पष्ट पिण्डायु हुई । इसी तरह निसर्गायुका स्पष्टीकरण भी होता है । (सु. शा. कार) ॥ ४-६ ॥

अथायुषो हरणं होरायाम् ।

नीचेऽतोऽर्द्धं हसति हि ततश्चान्तरस्थेऽनुपातो

होरा त्वंशप्रतिममपरे राशितुल्यं वदन्ति ।

हित्वा वक्रं रिपुगृहगतैर्हीयते स्वत्रिभागः

सूर्योच्छिन्नद्युतिषु च दलं प्रोक्ष्य शुक्रार्कपुलौ ॥ ७ ॥

चोगीपुत्रं वर्जयित्वा रिपुस्थास्त्रयंशं नीचस्थानगास्ते तदर्धम् ।

अस्ते याताः शर्व एवार्द्धहानिं कुर्युर्हित्वा शुक्रमार्तण्डपुत्रौ ॥ ८ ॥

अथायुना पठितायुषः क्षयो ग्रहस्थितिबशेनोच्यते । नीचे वर्तमाने ग्रहे अतः = पठित-पूर्णायुर्मानादर्द्धं हसति — क्षीयते । तत उच्चनीचयोरन्तरस्थे ग्रहेऽनुपातः कार्यः । तद्यथा—उच्चनीचान्तरेण भगणाद्धकलातुल्येन (१०८००') यदि पठितायुषोऽर्धमपचीयते तदेष्टग्रहो-च्चान्तरेण किमिति लब्धं परमायुः प्रमाणाच्छोध्मवशिष्टमिष्टग्रहस्य स्पष्टायुः (पिण्डायुर्नि-सर्गायुर्वा) भवेदिति ।

अथ लग्नायुः । होरा = लग्नं, तु अंशप्रतिमं=यत्र तत्र राशौ यावन्तो नवांशा लग्नेन युक्ताः तावन्ति वर्षाणि तथाऽनुपातागतमासाद्यं च लग्नस्यायुर्ज्ञेयमिति । अत्रापरे केचिदाचार्या राशितुल्यं लग्नस्यायुर्वदन्ति । लग्नेन यावन्तो राशयो भुक्तास्तावन्त्येव वर्षाणीति । तथाऽऽह भणित्यः—

“लग्नराशिसमाश्वाब्दा मासाद्यमनुपाततः ।

लग्नायुर्दायमिच्छन्ति होराशान्नविशारदाः” इति ।

अथ सिद्धस्याप्यायुषो हरणम् । वक्रं = भौमग्रहं हित्वा रिपुगृहगतैः = शत्रुराशिस्थितैः ग्रहैः स्वत्रिभागः = सिद्धस्य निष्ठायुषत्रिभागः ($\frac{१}{३}$) हीयते । भौमः शत्रुगृहगतोऽपि नापह-रतीति भावः । उक्तमपि—

“भूम्याः पुत्रं वर्जयित्वाऽरिमस्या हन्युः स्वात्स्वादायुषस्ते त्रिभागम्” इति वादरा-
यणेन ।

तथा शुक्रार्कपुत्रौ प्रोज्झ्य = शुक्रशनी वर्जयित्वा, सूर्योच्छिन्नयुतिषु = सूर्येणोच्छिन्ना
कृतिता युतियेषां तेष्वर्थादस्तमितेषु ग्रहेषु दलमायुषोऽर्द्धं हीयते । अस्ततस्तत्तावपि शुक्रशनी
स्वायुर्नापहरतोऽन्येषामस्तंगतानां तु सिद्धस्य स्वायुषोऽर्द्धं क्षीयते ॥ ७ ॥

अष्टमश्लोकेऽपि पूर्व (७) श्लोकार्थसादृश्यमवलोक्य पुनरुक्ततया न व्याख्यातमिति ॥८॥
उच्च राशिमैं ग्रहोंकी जो पूर्णायु कही गई है उसकी आधी नीचमें प्राप्त होने पर नाश
होती है याने जो ग्रह नीचमें रहते हैं उनकी आयु आधी होती है । जैसे सूर्यकी आयु
११० में २० वर्ष, तथा रा११० में १० वर्ष । एवं सर्वत्र जानना चाहिये । उच्च और नीच
के बीचमें ग्रह हो तो अनुपातसे समझना । जैसे ६ राशिमैं, याने १०८०० कलामैं आधी आयु
बढ़ती है तो इस ग्रह और उच्चके अन्तरमें क्या ? यहाँ दोनों ओर ग्रह तथा उच्चकी दूरी
जानकर अनुपात करे । उससे जो फल मिले उसे पूर्णायुमें घटावे वह उस ग्रहकी स्पष्ट
पिण्डायु या निसर्गायु होती है । मङ्गलको छोड़कर शत्रुगृहमें प्राप्त ग्रह अपने आयुका
त्रिभाग ३ नाश करता है । मङ्गल शत्रुगृहमें रहनेपर भी पूर्णायु पाता है । शुक्र और शनि
के बिना सभी ग्रह अस्त होनेपर अपनी आयुका आधा नाश करते हैं । शुक्र और शनि
अस्त होनेपर भी पूर्णायु पाते हैं । (सु. शा. कार) ॥ ७-८ ॥

अथ व्ययादिहरणम् ।

सर्वाद्धत्रिचरणपञ्चषष्ठभागाः क्षीयन्ते व्ययभवनादसत्सु वामम् ।

सत्त्वर्थं ह्रसति तथैकराशिगानामेकौऽशं हरति बली तथाऽऽह सत्यः ॥ ६ ॥

एकक्षौपगतानां यो भवति बलाधिको विशेषेण ।

क्षपयति यथोक्तमंशं स एव नान्योऽपि तत्रस्थः ॥ १० ॥

असत्सु = पापग्रहेषु, व्ययभवनात्=द्वादशभावात्, वामं=विपरीतं, व्यवस्थितेषु (व्य-
यभावमारभ्य सप्तमपर्यन्तमवस्थिताः पापग्रहाः स्युस्तदा) स्वायुषः सर्वाद्धत्रिचरणपञ्चषष्ठ-
भागाः क्षीयन्ते । यथा व्यये पापः सर्वमायुरपहरति । एकादशस्थोऽर्द्धमपहरति । दशमस्थ-
त्रिभागम् । नवमे चतुर्थांशम् । अष्टमे पञ्चमांशम् । सप्तमे षष्ठभागमपहरति ॥ सत्त्वर्द्ध-
मिति । तेष्वेव शुभग्रहा विद्यमानास्तदर्द्धमर्थात्पापेषु यन्मितमुक्तं तदर्द्धमपहरन्तीति । तद्यथा
व्यये शुभोऽर्द्धमपहरति । एकादशे चतुर्थांशम् । दशमे षष्ठांशम् । नवमेऽष्टमांशम् । अष्टमे
दशमभागम् । सप्तमे द्वादशांशमपहरति । तथैवैकराशिगानामुक्तस्थानेषु यदा द्वादशयो
ग्रहा एकस्थानगता भवन्ति तदा तेषां मध्ये बली ग्रह एक एव स्वीयं यथापठितमंशं हरति
नान्यो न्यूनबलः कश्चिदिति सत्याचार्य आह । तथा च—

“एकक्षौपगतानां यो भवति बलाधिको विशेषेण ।

क्षपयति यथोक्तमंशं स एव नान्योऽपि तत्रस्थः” ॥ इति ।

अत्र दशमश्लोकः सत्याचार्यभाषितः पूर्वश्लोकार्थपोषक इति ॥ ९-१० ॥

यदि पापग्रह बारहवें हो तो पुरी आयु घटती है । ग्यारहवें में आधा भाग १० वें में
तीसरा भाग, नववें में चौथाई, आठवें में पंचमांश, सप्तममें छठा भाग घटता है । और शुभ
ग्रह का आधा घटेगा । यथा बारहवें में आधा, ग्यारहवें में चौथाई, दशवें में छठा, नववें में
आठवां, आठवें में दशवां, और सातवें में बारहवां भाग घटता है । यदि एक ही स्थान
में दो तीन वा बहुत ग्रह हों तो सब ग्रहोंका भाग नहीं घटता है उनमें जो सबसे अधिक
बलवान् हो उसीका एक भाग घटता है याने जिस आबमें पाप वा शुभमें जितना घटता है
उतना बलवान् एकही ग्रहका घटेगा । यद्यपि क्षीण चन्द्रमा और पापग्रहसे युक्त बुध क्रूर है

परन्तु स्मरण रखिये कि यहां उनका पापबाला कार्य नहीं है अर्थात् आधा भाग बटेगा पूरा भाग नहीं बटेगा, ऐसा सत्वाचार्यने कहा है ॥ ९-१० ॥

अथ क्रूरोदयहरणम् ।

साद्धोदितोदितनवांशहतात्समस्ताद् भागोऽष्टयुक्तशतसङ्ख्य उपैति नाशम् ।

क्रूरे विलग्नसहिते विधिना त्वनेन सौम्येक्षिते दलमतः प्रलयं प्रयाति ॥ ११ ॥

लिप्तीभूतैर्लग्नभागैर्निहन्त्यादायुर्द्वायं खेचराणां पृथक्स्थम् ।

व्योमाकाशत्विन्दुपक्षैर्भजेत्तत् स्वायुर्दायाच्छोध्यमब्दादि लब्धम् ॥ १२ ॥

एतत् क्रूरे लग्नके सौम्यदृष्टे तस्मिन्पापे तत्फलार्द्धं विशोध्यम् ।

एतद्दायेनांशसञ्ज्ञे विधेयं पिण्डायुर्वत् कर्म नैसर्गिके च ॥ १३ ॥

इदानीं लग्नस्थे पापग्रहे हरणमाह । क्रूरे = पापग्रहे विलग्नसहिते = लग्ने वियमाने साद्धोदितोदितनवांशहतात् = अर्धोदितेन (उदितावयवेन) सहिताः उदिता (भुक्ताः) ये नवांशास्ते साद्धोदितोदितनवांशाः तैर्हतात् = गुणितात् समस्तात् ग्रहस्य गणितागतायुर्मानात् । इदमुक्तं भवति । तत्काले लग्नेन यावन्तो भागा भुक्तास्तेषां कलाः, शतद्वयेन भक्ताः सावय-वलम्बोदितनवांशा जायन्ते तैः पृथक् पृथक् ग्रहस्य स्वं स्वं गणितागतायुः सङ्गुण्य तस्मिन् ऋष्टयुक्तेन शतेन (१०८) भक्ते लब्धमायुस्तत्तद्ग्रहस्य नाशमुपैति = क्षीयते । अतस्तदायु-गणितागतायुः पिण्डाच्छंशोध्यं शेषं तत्तद्ग्रहस्य स्पष्टमायुर्भवति । अथ तस्मिन्नेव लग्नस्थे पापे सौम्येक्षिते = शुभग्रहेणाबलौकिते अनेन विधिना (साद्धोदितोदितेत्यादिना) यदायुरा-गच्छति अतोऽस्मादलमर्थमेव प्रलयं = नाशं प्रयाति न यावदागतमिति । एवं कृते ग्रहाणा-मायुः शुद्धानि तद्शावर्षाणि जायन्ते ।

अयमेवार्थः पुनरुच्यते । लिप्तीभूतैरिति । लग्नभागः = लग्नस्य भुक्तौलिप्तीभूतैः = कलौकृतैः खेचराणां पृथक्स्थं स्वं स्वमायुर्द्वायं निहन्त्यात् = गुणयेत् तस्मिन् व्योमाकाशत्विन्दु-पक्षैः २१६०० भक्ते यदब्दादि = वर्षादि लब्धं तत् तद्ग्रहस्य स्वायुर्दायाद्गणितागताच्छो-ध्यमेवं स्पष्टायुर्भवेत् । एतत्कर्म लग्नगे क्रूरे सति कार्यम् । तस्मिन् पापे (लग्नस्थे) सौम्य-दृष्टे तत्फलार्धं विशोध्यम् । अंशसञ्ज्ञे दाये = अंशागुणि एतत्कर्म न विधेयम् । अंशागुणि लग्ने पापे सत्यपि नायुषो हानिर्भवतीति भावः । पिण्डायुर्वत् कर्म नैसर्गिके च विधे-यम् । यथा पिण्डायुषि कर्म कृतं तथैव निसर्गायुषि च कार्यमिति । एतद्विषये कल्याणवर्मा-
“लग्नांशलितिका हत्वा प्रत्येकं विहगायुषा । भाज्या मण्डललिप्ताभिर्लब्धं वर्षादि शोधयेत् ॥

स्वायुषो लग्नगे क्रूरे, सौम्यदृष्टे च तद्वलम्” इत्याह ।

अथात्रोपपत्तिरुच्यते—होरा त्वंशप्रतिममित्युक्त्या लग्ननवांशवशेन ग्रहायुषोऽपवय-दर्शनादर्थहत्वादायै पूर्णमायुर्लग्नान्ते ग्रहायुषो द्वादशांशहानिरित्येकराशेर्नवनवांशैरनुपातः

यदि नवभिर्नवांशैः द्वादशांशतुल्या हानिस्तदा लग्नेष्टभुक्तौशैः केति ? $\frac{\text{आ} \times \text{ल. भु. न.}}{१२ \times ९} =$

$\frac{\text{आ} \times \text{ल. भु. न.}}{१०८} =$ इष्टहीनांशाः । $\therefore$ उपपन्नम् ।

अथात्र $\frac{\text{आ} \times \text{ल. भु. न.}}{१०८}$ स्वरूपे हरभाज्ययोः शतद्वयेन गुणितयोः लग्नभुक्त-

नवांशानां कला जायन्ते ।

एकस्मिन्नवांशे २०० कला भवन्ति । तथा हरे २१६०० भवेत् ।

$\therefore \frac{\text{आ} \times \text{ल. भु. न.} \times २००}{१०८ \times २००} = \frac{\text{आ} \times \text{ल. भु. न. क.}}{२१६००}$

अतः—लग्नांशलिप्तिकां हत्वा प्रत्येकं विहगायुषा । भाज्या मण्डलनिष्ठाभिरिति कल्याणवर्मेकमप्युपपद्यते ॥ ११-१३ ॥

अब और संस्कार इसका इस प्रकार है कि—लग्नके जितने नवांश भुक्त हुए हों वे उदित नवांशके नामसे कहे जाते हैं । जिस नवांशमें जन्म है वह जितना भुक्त हुआ हो उसपरसे त्रैराशिक द्वारा जो फल मिले उसको उदित नवांशमें जोड़नेसे साद्धौदित उदित नवांश होता है इसकी कला करके लग्नमें यदि पापग्रह हैं तो इष्ट ग्रहकी दशापिंडसे गुणन कर उसमें १०८ का भाग देनेसे जो लब्धि मिले वह उस ग्रहके वर्षादिमें हीन करे यदि उस लग्नस्थित पापग्रहपर शुभग्रह की पूर्ण दृष्टि हो तो उस लब्ध फलका आधा ही घटावे ।

इस संस्कारमें ऐसा भी अर्थ कोई २ आचार्य करते हैं कि लग्नमें पापग्रह हों तो साद्धौदित उदित नवांशसे सब ग्रहोंके आयुयोगको गुणे फिर उसमें १०८ का भाग देनेसे जो मिले उसे सम्पूर्ण पिंडमें घटावे यदि लग्नमें शुभग्रह हो तो उस लब्धि फलका आधा घटाने से जो बचे वह समस्त ग्रहोंकी दशा होती है । बाद दशाकी गगना से सब ग्रहोंकी दशा वर्षादि लेवे ॥ ११ ॥

लग्नके भुक्त अंशोंकी कला बनाकर उससे ग्रहोंकी अपनी २ आयुको अलग २ गुण दे और २१६०० से भाग दे, जो लब्धि मिले उसे ग्रहोंकी गणितागत आयुमें घटावे, शेष ग्रह की स्पष्टायु होती है । परन्तु यह क्रिया यदि पापग्रह लग्नमें हो तभी करनी चाहिये । यदि उस लग्नस्थित पापग्रहके ऊपर शुभग्रहकी दृष्टि हो तो ऊपर की क्रियासे जो वर्षादि लब्धि मिले उसका आधा ही ग्रहोंकी आयुमें घटाना चाहिये । परन्तु यह प्रकार अंशायुमें नहीं होता । पिण्डायुकी तरह निसर्गायुकी भी प्रक्रिया करनी चाहिये ॥ १२-१३ ॥

अथ लग्नायुःसाधनम् ।

आयुस्तथैतेषु बलाढ्यलग्ने विहाय राशीन् कृतलिसिकेऽत्र ।

भक्ते द्विशत्या फलमब्दपूर्वं यस्याद्विलग्नान्युषि तच्च योज्यम् ॥ १४ ॥

लग्नराशिसमाश्चाब्दास्तन्मासाद्यनुपाततः ।

लग्नायुर्द्वयमिच्छन्ति होराशास्त्रविशारदाः ॥ १५ ॥

अथाधुना लग्नायुः साध्यते । आयुस्तथैतेषु = यथा किल ग्रहाणामायुः साध्यते तथा एतेषु पिण्डादिषु लग्नस्याप्यायुः साध्यमिति भावः । तत्र बलाढ्यलग्ने स्वषड्बलेन सहिते लग्ने लग्नस्य राशीन् विहाय भुक्तभागानां कृतलिसिके = कलीकृतेऽत्र द्विशत्या भक्त अब्द-पूर्वं वर्षाद्यं फलं यस्यात् तच्च लग्नायुषि लग्नायुर्द्वये योज्यं वाच्यमित्यर्थः । लग्नस्य पिण्डाद्यायुर्मानं यथा ग्रहाणामुक्तं तथा नोक्तम् “होरात्वंशप्रतिममपरे राशितुल्यं वदन्तीति” श्रवणात् । अत्र लग्नस्य भुक्तभागाः कलीकृताः शतद्वयेन विभक्ता नवांशा लभ्यन्तेऽतो लग्ने नवांशतुल्यमेवायुर्वर्षाद्यमिति होरात्वंशप्रतिमं सङ्गच्छते । अथापरे राशितुल्यं वदन्तीति द्योत्यते । लग्नेन यावन्तो राशयो मेधादयो भुक्तास्तावन्ति वर्षाणि, तथाऽनुपाततस्तन्मासादिः लग्नायुर्द्वयो भवति । तत्र मासाद्यर्थमनुपातो यथा यद्यष्टादशशतकलाभिर्द्वादशमासास्तदा लग्नस्य भुक्तकलाभिः क इति लब्धं मासादि राशितुल्यवर्षे संयोज्य लग्नायुर्ज्ञेयम् । अथात्र केशवेन ।

“स्याह्निष्ठाः खनखोद्धृता विभक्तनोर्वर्षादि पैज्यत्रिके

लग्नायुर्निखिलैस्तदंशकसमं कैश्चिद्भुतुल्यं स्मृतम् ।

यस्येशोऽधिबलस्तदेव हि परैस्तेनाढ्यमन्यैर्यदं

शायुर्वत् त्वय चांशतुल्यमखिलोक्तं ग्राह्यमेवादिमम्” ॥

इत्युक्तवाह्निष्ठांशतुल्यमेव लग्नस्यायुर्प्राप्तमिति भगवति मतम् ॥ १४-१५ ॥

इन पूर्वोक्त आयुर्दायोंमें लग्न यदि बली हो ('होरा स्वामिगुरुज्वीचितयुता' इस लघ-
णसे सहित हो) तो लग्न की राशि को छोड़कर भुक्त अंशों की कला करले उसमें १०० से
भाग देनेसे जो वर्षादि लब्धि मिले वही लग्नायु होती है। किसी २ का मत है कि लग्नमें
जितनी राशियां भुक्त हों उतने ही वर्ष तथा भुक्तांश परसे त्रैराशिकके द्वारा याने १८००
कलाओं १२ महीने तो भुक्तकलामें क्या ? इस प्रकार जितने महीने मिले, सब वर्षादि लग्नायु
होती है। परन्तु यहां पूर्व मतमें ही बहुतां की सम्मति है। (सु शा. कार) ॥ १४-१५ ॥

अथ षड्विधहरणम् ।

क्रूरोदयास्तरिपुनीचखगीपगानां रिःफायमाननवरन्ध्रकलत्रगानाम् ।

कृत्वा यथाहरणषट्कमिनादिकानां लग्नायुषा सह युते यदि तुल्यमायुः ॥ १६ ॥

अधुना षड्विधमायुषो हरणमुच्यते (१) क्रूरोदयहरणम् (साद्वौदितोदितेत्याद्युक्तम्)
(२) अस्तज्ञतहरणम् (अस्तं याता सर्व एवाद्धेत्याद्युक्तम्) । (३) रिपुचैत्रहरणम् (क्षोणी-
पुत्रं वर्जयित्वेत्याद्युक्तम्) । (४) नीचगतहरणम् (नीचेऽतोर्द्धमित्युक्तम्) । (५) खगो-
पगानां हरणम् (एकक्षोपगतानामित्युक्तम्), (६) रिःफायमाननवरन्ध्रकलत्रगानां = १२,
११, १०, ९, ८, ७ भावगतानां हरणम् (व्ययादिहरणम्) इत्येतद्यथोद्दिष्टं हरणषट्क-
मिनादिकानां = सूर्यादिग्रहाणां कृत्वा हरणावशेषाणां ग्रहायुषां लग्नायुषा सह लग्नायुर्दायस-
हिते युते = योगे तत्तुल्यमायुर्भवति तल्लक्षणजातपुरुषस्येति । हरणरहितं सप्तग्रहाणामायुः
(स्पष्टायुः) लग्नायुषेत्यष्टायुषां योगतुल्यं पुरुषायुरिति फलितार्थः ॥ १६ ॥

(१) लग्नमें पापग्रहके रहनेमें, (२) अस्त होनेमें, (३) शत्रुराशिमें, (४) नीच में, (५)
ग्रहोंके योगमें, और (६) व्ययादि (१२।११।१०।९।८।७) भावमें जो हरण कहे गये हैं सब
करके सूर्यादि ग्रहोंके सहित लग्न की भी आयुर्दायोंके योगके समान मनुष्यकी स्पष्टायु होती
ह। तात्पर्य है कि हरणके अतिरिक्त सूर्यादि ग्रहोंकी शेष आयुर्दायोंके योगमें लग्नकी आयु
भी जोड़नी चाहिये। योगतुल्य मनुष्यकी आयु होती है। (सु. शा. कार) ॥ १६ ॥

अथ अंशकायुः ।

स्वमतेन किलाह जीवशर्मा प्रहदायं परमायुषः स्वरांशम् ।

प्रहभुक्तनवांशराशितुल्यं बहुसाम्यं समुपैति सत्यवाक्यम् ॥ १७ ॥

सत्योक्ते प्रहमिष्टं लिप्तीकृत्वा शतद्वयेनाप्तम् ।

मण्डलभागविशुद्धेऽब्दाः स्युः शेषात्तु मासाद्याः ॥ १८ ॥

स्वतुल्लवक्रोपगतैस्त्रिसंगुणो द्विरुत्तमस्वांशकभन्निभागैः ।

इयान् विशेषस्तु भदन्तभाषिते समानमन्यत् प्रथमेऽप्युदीरितम् ॥ १९ ॥

किन्त्वत्र भांशप्रतिमं ददाति वीर्यान्विता राशिसमं च होरा ।

क्रूरोदये योऽपचयः स नात्र कार्यं च नाब्दैः प्रथमोपदिष्टैः ॥ २० ॥

सत्योपदेशो वरमत्र किन्तु कुर्वन्त्ययोग्यं बहुवर्णाभिः ।

आचार्यकं त्वत्र बहुघ्नतायामेकं तु यद् भूरि तदेव कार्यम् ॥ २१ ॥

अथाधुना जीवशर्म-सत्याचार्ययोर्मतेनायुःप्रमाणे उच्यते । तत्र सत्याचार्यस्यांशायुरे-
वाभिमतम् । अंशायुर्नांशावशात्साधितमायुः । अस्मिन्नायुषि राशेः प्रयोजनं न भवति ।
परमायुषः = पञ्चदिनोत्तरस्य विंशाधिकशताब्दस्य स्वरांशं = सप्तमांशं १७।१२२।८।३।४।
वर्षादि प्रहदायं = प्रत्येकस्य प्रहस्य तुल्यमायुः जीवशर्मा नामाचार्यः स्वमतेन किलाह ।
परमुच्चस्थानामिति । नीचस्थानां तथैवाहं क्षीयते । तथोक्तं जीवशर्मणा—

सप्तदशो द्वियमौ वसवो वेदाग्नयो ग्रहेन्द्राणाम् ।

वर्षाण्युच्चस्थानां नीचस्थानामतोऽर्द्धं स्यात् ॥

मध्येऽनुपाततः स्यादानयनं शेषमत्र यत्किञ्चित् ।

पिण्डायुष इव कार्यं तत्सर्वं गणिततत्त्वज्ञैः ॥ इति ॥

अतोऽनेन जीवशर्मणा आयुः स्पष्टीकरणादि सर्वं कर्म तुल्यमेवाकारि केवलं वर्षपाठे विशेषः । परमस्मिन्नायुषि न कस्याप्यभिमतम् । इति । अथ सत्याचार्यमतमुच्यते । ग्रह-
भुक्तनवांशराशितुल्यं यत्र तत्र राशौ ग्रहो यस्मिन्नवांशे भवेत्तन्नांशराशिसङ्ख्यातुल्यानि
वर्षाणि तस्य ग्रहस्यायुर्भवति । यथा कुत्रापि राशौ ग्रहो सिंहनवांशे तदा ५ वर्षाणि, मक-
रनवांशे १० वर्षाण्येवं सर्वत्र ज्ञेयम् । एतत् सत्याचार्यस्य वाक्यं बहुसाम्यं = बहूनामाचा-
र्याणां वाक्येन सादृश्यमुपैति । यथा वचनम्—

“आयूषि राशयंशकचारयोगात्” इति यवनेश्वरस्य ।

सत्यवाक्यं बहुसाम्यमुपैतीत्यनेन वराहस्यापि सत्यमतमेवाभिमतमिति । अत्र बादरा-
यणोऽपि—

“राशयंशकला गुणिता द्वादशनवभिः ग्रहस्य भगण्येभ्यः ।

द्वादशहताऽवशेषेऽब्दमांसदिननाडिकाः क्रमशः” इत्याह ॥

अथ वराहेण सत्याचार्यमतायुःसाधनं क्रियते । सत्योक्ते = सत्याचार्योक्तायुःकरणे
(ग्रहभुक्तनवांशराशितुल्यमित्यत्र) इष्टं ग्रहं लिप्ताकृत्वा = कलामयं कृत्वा तस्मिन् शतद्व-
येन भक्ते, यद्वाप्तं, तस्मिन्द्वादशाधिक्ये, मण्डलभागविशुद्धे = द्वादशतष्टे, शेषमब्दाः = व-
र्षाणि भवन्ति । अंशायुः द्वादशवर्षाधिकं न भवतीति भावः । तथा शेषान्मासाद्याः । द्विशत-
भक्तेन यच्छेषं तस्मिन्द्वादशगुणिते तेनैव (२००) हरेण भक्ते लब्धं मासाः । एवं
मासशेषं त्रिशद्गुणितं हारहृतं दिनानि भवन्ति । दिनशेषं षष्टिगुणितं हारहृतं दण्डा इति ।

यथा तत्काले ग्रहः = २।५।१०।०। अस्य कलाः = ३९९०। शतद्वयेन भक्ताः । ३९
१० ÷ २०० = १९, शेषं ११० अत्र १९ इदं द्वादशाधिकमतो द्वादशतष्टमवशेषं = ७।
अतः ७ वर्षाणि । पूर्वशेषम् ११० द्वादशगुणितं ११० × १२ = १३२० । हारहृतम् १३-
२० ÷ २०० = ६ मासाः, शेषम् १२० त्रिशद्गुणितम् १२० × ३० = ३६००। हारहृतं
३६०० ÷ २०० = १८ दिनानि । एवं जातमायुर्वर्षादि ७।६।१८।०।

अथास्मिन्सत्याचार्यमतायुर्दाये विशेषमाह—स्वतुङ्गेति । ये ग्रहाः स्वकीये तुङ्गे = उच्च-
स्थिताः वक्रोपगताः=वक्रगतिका वा भवन्ति तैर्दत्तायुस्त्रिसङ्कुणं कार्यं गणितागतस्य त्रिगुणित-
मायुर्भवति वक्रोपगतानामित्यर्थः । उत्तमस्वांशकभन्निभागनैः = ये ग्रहाः स्वकीये वर्गोत्तमे,
नवांशे, गृहे, द्वेकाण्ये वा भवन्ति तैर्यद्दत्तमायुस्तद्द्विगुणं कार्यम् । उत्तमस्वांशकभन्निभाग-
नानां द्विगुणमायुर्भवतीति भावः । भदत्तभाषिते = सत्याचार्योदिते आयुर्दाये इयान् स्वतु-
ङ्गवक्रोपगतानां त्रिगुणमुत्तमस्वांशकभन्निभागगतां द्विगुणमायुरेतावान् विशेषः । नान्येन
केनचिदित्युक्तमिति भावः । अन्यत्सकलं=नीचेऽर्द्धं शत्रुचेत्रे त्र्यंशमस्तत्तत्स्वार्द्धमित्यादि
पातनार्थं प्रथमे=पूर्वाचार्यमते यथोक्तं तत्समानमेव सत्यमतेऽपि विज्ञेयमिति ॥

अथ सत्यमते लग्नायुषि विशेषमाह—किन्त्वत्रेति । अत्र सत्यमतायुर्दाये लग्नं
भांशप्रतिमं = भस्म राशेरंशस्य = नवांशस्य तुल्यमायुर्द्वादति । लग्ने यस्य राशेरंशस्य
भवति तद्वाशिसंख्यातुल्यवर्षमिति । यथा मेषनवांशे वर्षमेकम् । वृषनवांशे वर्षद्वयमेवं यथा-
वृद्धया मीननवांशे द्वादश वर्षाणि । मासाद्यनुपाततो यथा सत्योक्ते ग्रहमिष्टमित्यादिना
वृद्धायुरानीयते तथा कर्तव्यम् । यदि होरा = लग्नं वीर्याम्बिता = होरा स्वामिगुरुवृक्षवृक्षित-

युता' इति लक्षणलक्षिता भवेत् तदा राशिसमं = लग्नेन यावन्तो राशयो मेषादयो भुक्तास्ता-
वन्ति वर्षाभ्यायुर्हाये ददाति । तत्रापि मासाद्यं भुक्तांशवशाज्ज्ञेयम् । तथोक्तं वादरायणेन—
होरादायोऽप्येवं बलयुक्तान्मानि राशितुल्यानि ।

वर्षाणि सम्प्रयच्छत्यनुपातांशकादि फलम् ॥ इति ।

अत्र = सत्यमतांशायुर्हाये क्रूरदये साक्षोदितोदितेत्यादिना यः अपचयः पूर्वाचार्यमतेन
क्रियते स न कार्यः । तथा प्रथमोपदिष्टैः 'नवेन्दो बाणयमा' इत्यादि पूर्वोक्तैरब्दैरेवं 'ग्रहदायं
परमायुषः स्वरांशमिति' च तैरायुषः स्पष्टीकरणं न कर्तव्यमिति ॥

अथात्रायुर्विषये सत्यमताङ्गीकरणमाह-सत्येति । अत्रास्मिन्नायुःसाधनेऽन्या-
चार्यपेक्षया सत्यापदेशो वरं = समीचीन इति । किन्तु वरमपि सत्यमतं बहुवर्गणाभिः =
स्वतुङ्गवक्रोपगतैश्चिसङ्कुणामित्यादिभिरनेकगुणनाभिरयोग्यकुर्वन्ति=विनाशयन्ति । यथा कश्चि-
द्ग्रहः स्वीय एव षड्वर्गादौ भवेत्तदा तस्य स्वग्रहगतत्वात्तदायुर्द्विगुणं कुर्वन्ति । तस्यैव स्वदे-
ष्काणो गतत्वात्पुनर्द्विगुणमेवं तस्यैव स्वोच्चगतत्वात् त्रिगुणमेवं पुनः पुनर्गुणनाभिरनवस्था
भवति । तथा हि—

वर्गोत्तमे स्वरांशौ द्वेष्काणौ स्वे नवांशके द्विगुणम् ।

वक्रोच्चगते त्रिगुणं द्विगुणं कार्यं यथासङ्गम् ॥

इत्येवं बहुवर्गणाभिः सत्यमतमयोग्यं कुर्वन्ति । अत एव बहुव्रतायां = पुनः पुनर्गुणनायां
यदेकं भूरि = बहुतरं तदेव कार्यम् । पुनः पुनः द्विगुणो सकृदेव द्विगुणम् । यत्र द्विगुणत्वं
त्रिगुणत्वं च प्राप्तं तत्र सकृत्त्रिगुणम् । पुनः पुनर्द्वैगुण्ये सकृदेव त्रिगुणमिति । एतदाचार्यक-
माचार्याभिमतमिति । तथाऽऽह्याचार्यः स्वल्पजातके वराहः—

वर्गोत्तमे द्वेष्काणौ स्वनवांशके सकृद् द्विगुणम् ।

वक्रोच्चयोस्त्रिगुणितं द्वित्रिगुणत्वे सकृत् त्रिगुणम् ॥ इति ॥

अत्र यथा बहुव्रतायामेकैव महती गुणना क्रियते तथैव बहुवारं हानिष्वपि प्राप्तास्वेकवा-
रमेवापहानिः प्रकर्तव्या । तथा च भगवान् गार्गिः—

.....ततोऽन्यासु बहुष्वपि । प्राप्तास्वेकैव कर्तव्या या स्यात्तासु महत्तरा ।

ततोऽपि गुणना कार्याऽप्येकैव महती सकृत् ॥ इत्याह ॥ १५-२१ ॥

इस अध्यायके तीसरे श्लोकमें सूर्यकी १९ वर्ष, चन्द्रमा की २५ वर्ष इत्यादि क्रमसे
ग्रहायु कही है । परन्तु जीवशर्माजीका मत है कि मनुष्योंके परमायु का प्रमाण १२० वर्ष
५ दिन हैं, और सूर्यादि सात ग्रह हैं इन सबकी बराबर आयु उच्चमें १७ वर्ष, १ मास,
२२ दिन, ८ घटी, ३४ पल, १७ विपल हैं और नीचमें इसका आधा वर्षादि ८।६।२६।१।१७
है, बीचमें अनुपातसे कहा है । और कर्म चक्र पातादि पहले ही के प्रकार कहा है । इस
बात को केवल जीव शर्माने अपनी युक्तिके कहा है । इसमें किसी की सम्मति नहीं है ।
यवनेश्वर सत्याचार्यादिके मतानुसार वराहमिहिरने जो प्रमाण कहा है वही ठीक है ।

किसी भी राशिमें ग्रह जिस राशिके नवांशमें हों उसके बराबर वर्ष ग्रहायु जाने । जैसे
जहाँ तहाँ मेषके नवांशमें होने से १ वर्ष, वृष नवांशमें २ वर्ष, यौ द्विष्टि क्रमसे मीनके
नवांशमें १२ वर्ष ग्रहायु होती है । यह सत्याचार्यका मत अधिक आचार्योंके मतसे सहमत
है । सं० टी० देखिये ॥ १७ ॥

सत्याचार्यके मतसे आयुका निर्णय इस प्रकारसे है कि २५६ ग्रहके राश्यादिकी कला-
पिंड बनाकर उसमें २०० का भाग देनेसे जो लब्धि मिले उसको वर्ष जाने यदि लब्धि १२
से अधिक होती उसमें १२ का भाग देनेसे शेष वर्ष जाने । दो सौ का भाग देनेके बाद जो
शेष बचा है उसको १२ से गुणाकर दो सौका भाग देने पर लब्ध मास होते हैं शेष को ३०

से गुणाकर दो सौका भाग देनेसे लब्ध दिन होते हैं । शेष को ६० से गुणाकर दो सौका भाग देने से लब्ध घटी होती है, शेष को ६० से गुणा कर २०० का भाग देने से लब्ध पल होते हैं ॥

उदाहरण संस्कृत टीका में देखिये । (सु० शा० कार) ॥ १८ ॥

इसकी उपपत्ति यह है कि—‘ग्रहभुक्तनवांशराशितुल्यम्’ के अनुसार ग्रह जिसके नवांश-पर हों उतने वर्ष होते हैं । इसलिये ग्रहभुक्तराशियों तथा अंशादिकों की कलामें २०० का भाग देनेसे लब्ध नवांशा होते हैं ।

‘१ नवांशामें २०० कलायें होती हैं ।

‘१ ग्र. भु. क ÷ २०० = नवांशा = वर्ष ।

यहां राशिसङ्ख्या ११ ही होनेके कारण १२ से अधिक नवांशसंख्या (वर्ष) होने पर १२ से भाग देना उचित है ।

शेष परसे २०० कलामें यदि १ वर्ष (१२ महीने) तो शेषकलामें क्या $\frac{१२ \times \text{शे}}{२००}$ इस अनुपातसे मासादि आते हैं । (सु. शा. कार) ॥ १८ ॥

सत्याचार्यके मतमें इतना विशेष है कि जो ग्रह अपनी उच्च राशिमें है, अथवा वक्की है उसकी आयु वर्षादि जो मिले उसको तिगुना करे, और जो ग्रह वर्गोत्तम नवांश वा स्वनवांश या अपने द्वेष्काणमें हो वा अपनी राशिमें हो उसको द्विगुणा करे और सब कर्म पूर्वोक्त प्रकारसे करे । जो ग्रह शत्रु राशिमें है उसका तीसरा भाग घटता है और शुक्र, शनि के बिना अस्तंगत ग्रहका आधा घटता है तथा “सर्वाधेति” इस श्लोक के अनुसार चक्र पात करे ॥ १९ ॥

यहां सत्याचार्यके मतमें लग्न भुक्तनवांशके बराबर आयु देता है । यदि लग्न बलवान् (स्वामिगुरुवृत्तितयुता) हो तो भुक्त राशिके तुल्य वर्ष आयु देता है । सत्याचार्यके मतमें क्रोदय (साद्धोदितोदितोक्त) प्रकारसे जो हरण करते हैं वह नहीं करना चाहिये । तथा पूर्वोक्त पिण्डायु तथा निसर्गायु इत्यादि परसे आयुकी स्पष्टी क्रिया नहीं करनी चाहिये ॥

मय आदिके तथा जीवशर्मके मतसे सत्याचार्य का मत श्रेष्ठ है । परन्तु शंका यह है कि कोई ग्रह स्वगृहमें है तो द्विगुण हुआ, वही स्वनवांशमें है तो फिर द्विगुण हुआ, फिर स्वद्वेष्काणमें होनेसे फिर द्विगुण, और वर्गोत्तमांशमें होनेसे फिर द्विगुण वही ग्रह वक्की हो तो त्रिगुण और उच्चराशिमें हो तो पुनः त्रिगुण इस प्रकार इसकी अनवस्था होती है । इस शङ्काकी निवृत्ति इस श्लोकके उत्तरार्धमें है कि बहुत बार द्विगुण की प्राप्ति हो तो भी एक ही बार द्विगुण करे । बहुत बार त्रिगुणकी प्राप्ति हो तो भी एक बार त्रिगुण करे, और जहां द्विगुण त्रिगुण दोनों की प्राप्ति हो वहां एक बार त्रिगुण करे । घटनेके क्रममें भी बहुतकी प्राप्तिमें एकही बार घटेगा (चक्र पात भिन्न है वह सबका होता है) अर्थात् दो भाग तीन भाग घटनेमें दो भाग ही घटेगा । जहां किसी प्रकारसे घटता है और किसी प्रकारसे बढ़ता है वहां पहले घटनेका मुख्य भाग घटा करके तब वृद्धिके मुख्यभागसे वृद्धि करे । घटानेमें पहले चक्रपातसे हानि करले पश्चात् और क्रमसे घटावे इसके बाद वृद्धि करे । यह अंशायु-दशा है । आचार्यने पिंडायु निसर्गायुको छोड़कर अंशायुकी ही प्रमाणित माना है । औरोंके मतमें लग्नके अधिक बल होनेसे अंशायु, सूर्य अधिक बली हो तो पिण्डायु और चन्द्रमा विशेष बलवान् हो तो निसर्गायु होती है ॥ २१ ॥

अथ रश्मिजायुः ।

दशगोशरवाणाद्रिवसुसायकरश्मयः । दिननायकमुख्येषु निजतुङ्गगतेषु च ॥ २२ ॥

स्वोच्चोनिमिष्टस्वचरं यदि षड्गृहोर्न चक्राद्विशोध्य कृतलिप्तकर्मशुमानैः ॥

हत्वा भचक्रकलिकाहृतमब्दपूर्वं रव्यादिरश्मिजनितायुरिति ब्रुवन्ति ॥ २३ ॥

इदानीं प्रहाणां रश्म्यानयनमुच्यते । निजतुङ्गगतेषु दिननायकमुख्येषु = सूर्यादिग्रहेषु

१२ जा०

दशादिसङ्ख्याका रश्मयः सन्ति । सूर्यस्य दश । चन्द्रस्य गावः = नव । भौमस्य शराः पञ्च । बुधस्य बाणाः = पञ्च । गुरोरद्रयः = सप्त । शुक्रस्य वसवः = अष्टौ । शनैः सायकाः = पञ्चरश्मयो ज्ञेयाः । नीचगता ग्रहा रश्मिरहिताः, नीचाद्भ्रष्टा ग्रहा अभिमुखरश्मयः, उच्चाद्भ्रष्टाः पराङ्मुख उच्यन्ते । तथोक्तं सारावल्याम्—

“स्वोचस्थे दश सूर्ये, नव चन्द्रे, पञ्च भूमितनये च ।

पञ्चन्दुजे, सुरेज्ये सप्ताष्टौ भार्गवे, शनौ पञ्च ॥

एवं महेन्द्रशास्त्रे मणित्थमयवादरायणप्रोक्ते ।

सप्त प्रत्येकस्था निर्दिष्टा रश्मयो ग्रहेन्द्राणाम् ॥

सर्वे प्रमाणमेते सुनिवचनात् किन्तु सप्तसङ्ख्यैव ।

बहुवाक्यादस्माकं नीचगतः स्याद्विगतरश्मिः ॥

अभिमुखरश्मिर्नीचाद् भ्रष्टः, स्वोच्चात्पराङ्मुखो ज्ञेयः” इति ॥

अथोच्चनीचयोर्मध्ये ग्रहस्य रश्म्यानयनम् । इष्टखचरं स्वकीयोच्चनोनं कृत्वा यदि षड्ग्रहोऽथवात्रिंशद्वक्त्रानो भवेत्तदा तं चक्रात् (१२) विशोध्य कृतलिसकं = कलीकृतं तं स्वकीयैरंशुमानैरुच्चपठितरश्मिप्रमाणैः हत्वा = सङ्ख्येय भचक्रकालिकाभिः २१६००’ हत्वा = भक्तं लब्धमब्दपूर्वं = वर्षाद्यं व्यादीनां रश्मिजनितमायुर्भवति, इति विज्ञां ब्रुवन्ति । अत्र प्रकृतप्रत्येकता पिण्डायुर्वदुच्चगते ग्रहे पूर्णा रश्मिस्तथा नीचे तदर्धमुरीकृत्य नीचोच्चान्तरे षड्राशिमिते रश्मेर्द्धमवशिष्यते तदेष्टग्रहोच्चान्तरे किमित्यनुपातागतं फलं पठित-पूर्णरश्मिमानाच्छंशोध्येष्टरश्मिसाधनं कृतम् ।
$$र. - \frac{र.}{२} \times \frac{अं}{६} = \frac{र. \times १२ - र. \times अं}{१२}$$

$$\frac{र. (१२ - अं)}{१२} = इ. र. ।$$

परन्तु सारावलीकारेण नीचगते ग्रहे शून्या रश्मिरभिहिता—‘नीचगतः स्याद्विगतरश्मिः’ इति । तथा तेनैवेष्टस्थाने रश्मिसाधनपथमुक्तम्—

“नीचविहीनः शोध्यश्चक्रात्षड्भवनतो यदाभ्यधिकः ।

आत्मीयरश्मिगुणितात्षड्भक्तद्रश्मयस्तस्मात्” इति ।

एतन्मते उच्च पूर्णरश्मिस्तत उभयदिशि क्षीणत्वमुपगता नीचे शून्यत्वमुपयाति । नीचे रश्म्यभाव उच्च परमरश्मिरिति षड्राशिमिते ग्रहनीचान्तरे पूर्णा रश्मिस्तदाऽभीष्टग्रहनीचान्तरे किमित्यनुपातेन रश्म्यानयनमुपपद्यते । तत्र षड्भाधिके (उच्चवाद्रे) ग्रहनीचान्तरे चक्राच्छुद्धं कार्यमुच्चादुभयत्र रश्मेस्तुल्यमेवावचयत्वादिति ॥ २२-२३ ॥

सूर्यादि ग्रहोके अपनी उच्च राशिमें होनेसे दश आदि रश्मिजायु हैं । सूर्य की १०, चन्द्र की ९, मंगल की ५, बुधकी ५, वृहस्पतिकी ७, शुक्रकी ८ और शनिकी ५ रश्मिजायु हैं ॥ २१ ॥

इष्ट ग्रहमें उसके उच्च को हीन करे, यदि उच्चोन ग्रह ६ राशि से ऊन हो तो चक्र (१२) में घटाकर कला बनाकर रश्मि मानसे गुणाकर भचक्र (२१६००) का भाग देने से वर्षादि होते हैं । यह आचार्य लोग सूर्यादि के रश्मिजायु कहते हैं । यहाँ विशेष संस्कृत टीकामें देखिये ॥ २३ ॥

अथ रश्मेर्हरणम् ।

स्वराशितुङ्गातिसुहृत्गृहस्थे वक्रोपगो तद्विगुणीकृतांशुः ।

वक्रावसानेऽष्टमभागवर्ज्या सप्ततन्ने द्वादशभागहानिः ॥ २४ ॥

अस्तङ्गतेषु युचरेषु चार्द्धं हित्वा शनिं दानवपूजितं च ।

तद्रश्मयोगो ग्रहदत्तमायुर्महेन्द्रशास्त्रोदितमाहुरार्याः ॥ २५ ॥

स्वराशौ, स्वोच्चे, अतिमित्रस्य गृहे, वक्रत्वे च स्थिते ग्रहे गणितागता रश्मयो द्विगु-
णिता भवन्ति । वक्रावसानेऽष्टमभागवर्ज्या अष्टमांशेन रहिता रश्मयो भवन्ति । सप्तमगे =
शत्रुराशौ द्वादशभागहानिः कार्या । शनिं, दानवपूजितं=शुक्रं, च हित्वा अस्तङ्गतेषु युचरेषु
चार्द्धं हसति । शनिशुक्रयोरस्तङ्गतयोरपि न हानिर्भवति । तथोक्तं—

मित्रद्वादशभागे द्विगुणास्त्रिगुणाः स्वके च दीधितयः ।

वक्रे पुनस्तथोच्चे स्वराशिगे तन्द्रवत्वेव ॥

द्विगुणाः स्युर्दीधितयो वक्रस्येऽप्येवमेव स्युः ।

वैरिद्वादशभागे नीचे च भवन्ति षोडशांशोनाः ॥

अस्तं गतो विरश्मिः शनिसितवर्ज्यं ग्रहो ज्ञेयः ॥ इति सारावल्याम् ।

अनेन विधिना लब्धा ये ग्रहाणां रश्मयस्तेषां योगे ग्रहदत्तं रश्मिजमायुः (रश्मियोगतु-
ल्यवर्षकमायुः) महेन्द्रशास्त्रोदितं=महेन्द्रनामाचार्यकथितमार्या आहुः । तत्र रश्मियोगसङ्-
ख्याफतानि सारावल्यां ३६ अध्याये द्रष्टव्यानि । बाहुल्यभयादत्र नाङ्कितानि ॥ २४-२५ ॥

यदि ग्रह अपनी राशिमें, उच्चमें, अतिसुहृदके गृहमें, वक्रमें गणितागत रश्मि दूनी
करे । वक्रके अवसानमें अष्टमांश हीन करे । शत्रु स्थानमें हो तो १२ वां भाग घटावे । शनि
और शुक्रको छोड़कर अस्त ग्रह हो तो आधा त्याग दे । सब रश्मियोंके योगतुल्य ग्रहोंके
रश्मिजमायु होती है यह महेन्द्रशास्त्रका कहा हुआ श्रेष्ठ विद्वान् कहे हैं ॥ २४-२५ ॥

अथ चक्रायुः ।

रव्यादिसप्तग्रहतारकांशभुक्तावशेषाब्दसमूहमायुः ।

सव्यापसव्योपगवाक्यजं वा वदन्ति चक्रायुरिनादिकानाम् ॥ २६ ॥

अधुना चक्रायुरुच्यते—रव्यादीति । चक्रायुषो विशेषविवरणं १७ अध्याये द्रष्टव्यम् । इह
दिग्दर्शनमात्रमेव क्रियते । रव्यादिसप्तग्रहैस्तारकांशानां भुक्तावशेषा ये तैः साधितमब्दसमूहं
वर्षसङ्कुलमायुः । अत्रेदमुक्तं भवति । सूर्यादिसप्तग्रहैः पृथक् पृथक् भुक्तस्य नक्षत्रस्य ये भागा
अवशिष्टास्तेभ्योऽनुपातेनोर्वरितान्यायुर्वर्षाणि समानीय तेषां योगश्चक्रायुर्भवति । तत्रानुपातः
यदि नक्षत्रमानैः (भभोगैः) पठितमायुस्तदा भोग्यघटीभिः किमिति सर्वेषामायुः पृथक्
पृथक् भवति । तत्र १७ अध्याये पठितायुषि—“भूतैकविंशद्विरयो नवदिक्षोडशाब्दयः सूर्या-
दीनां क्रमादब्दाः” इति । एतदेवायुः सव्यापसव्योपगवाक्यजं (वक्ष्यमाणम्) इनादिकानां
ग्रहाणां चक्रायुरार्या वदन्ति ॥ २६ ॥

सूर्यादि सप्तग्रहका तारकांशभुक्तसे अवशिष्ट वर्षोंका जो समूह वही आयु है, वा सूर्या-
दि की आयु सव्यापसव्यसे जो प्राप्त हो वही चक्रायु है ऐसा विद्वान् लोग कहते हैं ॥ २६ ॥

अथ दशायुः ।

आदित्यमुख्यनवखेचरयोगताराभुक्तावशिष्टघटिकाजनिवत्सराद्यम् ।

आयुर्दशाजनिमष्टकवर्गजातं यत्प्रोक्तमेव सकलं प्रवदन्ति तज्ज्ञाः ॥ २७ ॥

एतेन दशायुरुच्यते । दशायुषो विवरणं १८ अध्याये द्रष्टव्यम् । इह किञ्चिदुच्यते ।
आदित्यमुख्यनवखेचराणां=सूर्यादिनवग्रहाणां योगताराभुक्तावशिष्टघटिकाजनिवत्सराद्यम् ।
एतदुक्तं भवति । सूर्यादयो नवग्रहाः पृथक् पृथक् येषु नक्षत्रेषु भवेयुस्तेषां भोग्यघटीभ्योऽ-
नुपातबशाज्जायमानं वर्षाणं यत्तेषां दशाजनिमत्मायुः (दशायुः) स्यात् । अथ अष्टकवर्गजातं
यदायुः प्रोक्तं तत्सकलमेवायुः तज्ज्ञा आयुर्विषयज्ञाः प्रवदन्ति । नाष्टकवर्गायुषि भुक्तभोग्या-

नयनं कर्त्तव्यमिति भावः । अथ पराशराद्यैर्दशाधुरेव नक्षत्राधुरपरनाम्ना व्यवहियते । तत्र कृत्तिकादिनवनक्षत्राणां प्रथमाद्वत्तौ, उत्तरफल्गुनी प्रभृतिनवनक्षत्राणां द्वितीये पर्यये, उत्तराषाढादिनक्षत्रनवकानां तृतीये पर्यये सूर्यादयो नव प्रहाः स्वामिनो भवन्ति । कृत्तिकायां जन्म चेत् तदा सूर्यस्य दशा । रोहिण्यां चन्द्रस्यैवं क्रमेण । ते च क्रमिका प्रहास्तथा तेषां वर्षप्रमाणानि च पराशरोक्तानि—

रवीन्द्राराहिजीवाकिंबुधकेतुसिताः क्रमात् । आग्नेयाङ्गणशेषाः स्युः स्वामिनो वत्सराः क्रमात् । षडाशाः सप्त धृतयो नृपा एकोनविंशतिः । अस्थष्टिः सप्त च नखा उच्चैः नीचैऽर्धमुच्यते ॥

सू०=६ । च०=१० । मं०=७ । रा०=१८ । वृ०=१६ । श०=१९ । बु०=१७ । के०=७ । शु०=२० । एतान्युच्ये । एवम् ३।१।३३।९।८।९।३।८।३।३।१० क्रमेणैतानि नीचनक्षत्रे वर्षायाः ॥ २७ ॥

सूर्यादि नव ग्रहोक्तौ जो योग तारा उसके भोगनेसे बची हुई जो घटिकादि वह दशा है अष्टकवर्गसे उत्पन्न आयु जो होती है वह पूरी आयु विद्वान् लोग कहते हैं ॥ २७ ॥

अथ आयुर्ग्रहणम् ।

विलग्नपे बलोपेते शुभदृष्टेऽशसम्भवम् ।

रवौ पिण्डोद्भवं कुर्याच्चन्द्रे नैसर्गिकं क्रमात् ॥ २८ ॥

उच्चङ्गते रवौ चान्ये बलिष्ठाः केन्द्रकोणगाः ।

सर्वेषु स्वोच्चभावेषु बलिष्ठे शशहंसके ॥ २९ ॥

एवं चिरायुषां योगेष्वन्येषु गणितेषु च ।

चान्द्रयोगेषु तुर्ये तु चन्द्रे च बलसंयुते ॥ ३० ॥

महापुरुषयोगेषु वीर्योत्कटयुतेषु च ।

राजयोगेषु सर्वेषु पैण्ड्यमाह पराशरः ॥ ३१ ॥

लग्ने गुरौ कर्मगते च भानौ चन्द्रे सुखे वाऽस्तगते बलाढ्ये ।

केन्द्रत्रिकोणोपचये च सौम्ये पापेष्वथापोक्लिमणेषु पैण्ड्यम् ॥ ३२ ॥

पैण्ड्यं भानौ निसर्गप्रभवमुडुपतौ रश्मिजं सोमपुत्रे

भौमे भिन्नाष्टवर्गोदितमसुरगुरौ कालचक्रोद्भवायुः ।

देवाचार्ये दशायुर्दिनकरतनये सामुदायं बलिष्ठे

लग्ने यद्यंशकायुर्भवति बलयुते चाहुराचार्यमुख्याः ॥ ३३ ॥

इदानीं पूर्वोक्तानामायुषां कतमं ग्राह्यमित्युच्यते—विलग्नपे इति । विलग्नपे = जन्मलग्नपतौ बलोपेते = स्ववर्गादिगते शुभग्रहावलोकिते चांशसम्भवमंशशुभग्राह्यम् । रवौ बलयुते = यदि जन्मकाले रविर्बलीयान्स्यात् तदा पिण्डोद्भवमायुर्ग्राह्यम् । चन्द्रे बलवति नैसर्गिकमायुः कुर्यादिति क्रमाद् बलयुक्ते कथितग्रहे कथितमाधुरेव ग्राह्यमिति । अथ चेदुक्ते लग्नसूर्यचन्द्रेषु कयोश्चित् द्वयोस्तुल्यं बलं स्यात्तदा तयोरायुषोर्योगार्द्धमेवं यदि त्रयोऽपि तुल्यबलास्तदा त्रयाणामायुषां योगत्रिभागं ग्राह्यम् । यदि लग्नसूर्यशशिनस्तयोऽपि विबलास्तदा जीवशर्मकथितमायुः (ग्रहादायं परमायुषः स्वरांशमित्युक्तम्) ग्रहीतव्यम् । तथोक्तं केशवाचार्येण—

“अंशायुश्च तनाविनेऽधिकबले पैण्डं, निसर्गं विधौ

स्याच्चेत्तुल्यबलं द्वयोर्युतिदलं तज्जायुषोर्ध्वं त्रयः ।

त्रयायुषि त्रिबलैर्निहत्य च युतिर्वार्यैक्यहृद्वा त्रिजा-

युयुत्यान्निलवोऽथ जैवमुदितं चेद्दीनवीर्यान्नयः” इति ॥ २८ ॥

अस्मादन्येष्वपि (२६-३२) श्लोकोक्तयोगेषु पिण्डायुः ग्राह्यम् । अथ च जन्मकाले सूर्यं बलवति (सर्वपिक्षया बलिनि) पिण्डायुः । चन्द्रे बलिनि निसर्गायुरेवं बुधे रश्मिजा-
युः । भौमेऽष्टकवर्गायुः (वक्ष्यमाणम्) शुक्रे कालचक्रायुः । देवाचार्ये दशायुः । शनौ समु-
दायजम् । लग्ने बलवति अंशायुर्भवति । इति प्राचीना आचार्यप्रवरा आहुः ॥ २९-३३ ॥

सुधाशालिनीकर्त्ता, पूर्वकथित आयुर्हार्थोंमें कौनसी आयु लेनी चाहिये इसका निर्णय करते हैं । जन्मसमयमें लग्नेश, सूर्य और चन्द्रमा इन तीनोंमें यदि लग्नेश सबसे बली हो और शुभग्रहसे दृष्ट हो तो अंशायु लेनी चाहिये । यदि सूर्य बली हो तो पिण्डायु, चन्द्रमाके बली होनेपर निसर्गायु लेनी चाहिये । यदि दो ग्रहोंकी तुल्यता हो तो दोनोंकी आयुका योगार्द्ध याने सूर्य और लग्नेशके तुल्य बल होनेपर अंशायु तथा पिण्डायुका योगार्द्ध । सूर्य, चन्द्रमाके तुल्य होनेपर पिण्डायु तथा निसर्गायुका योगार्द्ध । लग्नेश और चन्द्रमाके तुल्य बलमें अंशायु-निसर्गायुका योगार्द्ध लेना चाहिये । यदि तीनों तुल्यबल हों तो तीनों आयुर्हार्थोंके योगका तृतीयांश ग्रहण करना चाहिये ॥ २८ ॥

सूर्य उच्चमें हो, अन्य ग्रह बलयुक्त हों, केन्द्र (१११।७।१०) या कोण (५।९) में हों या सभी ग्रह उत्तमभावमें हों, या बलयुक्त, शशयोग और हंसयोग हो, तथा दीर्घायु योगोंके अनेक भेदोंमें, चन्द्रयोगों (सुनफा, अनफा, दुरधुरा) में, तथा चौथे चन्द्रयोग (केमद्रुम) में, चन्द्रमाके बली होनेपर, महापुरुषयोगोंमें, प्रत्येक राजयोगोंमें पराशर ने पिण्डायु लेनेको कहा है ॥ २९-३१ ॥

गुरु लग्नमें हो, सूर्य १० वें भावमें हो, चन्द्रमा ४ थे, या ७ वेंमें बली हो, शुभग्रह केन्द्र (१११।७।१०) त्रिकोण (५।९) उपचय (१११।११।१०) में हों, पापग्रह आपोक्लिम (१११।१।१२) में हों तो पिण्डायु लेनी चाहिये ॥ ३२ ॥

और भी प्रकारान्तर देखिये-जन्मसमय यदि सूर्य बली हो तो पिण्डायु, चन्द्रमा बली हो तो निसर्गायु, बुध बली हो तो रश्मिजायु, मङ्गल बली हो तो अष्टकवर्गायु, शुक्र बली हो तो अंशायु लेनी चाहिये । यहां आठों में सबसे बली ग्रहकी आयु ग्रहण करनी चाहिये । बलकी समतामें उनके योगमें उतनेसे भाग देकर आयु लेनी चाहिये । ऐसा आचार्यों ने कहा है ॥ ३३ ॥

अथायुषः स्पष्टीकरणम् ।

आयुरब्दादिकं सर्वं निश्चलेन गुणीकृतम् ।

मातङ्गेन हृतं लब्धं सौरमानायुरुच्यते ॥ ३४ ॥

इदानीं पूर्वानीतस्य क्षेत्रात्मकस्यायुषः सौरमानेन वर्षादिकरणमुच्यते । पूर्वमानात्तमायुः क्षेत्रात्मकं राश्यादिवशादानीतत्वात् । अपेक्षितं तु सौरकालात्मकम् । वर्षायनर्तुयुगपूर्वक-
मत्र सौरादित्युक्तत्वात् । अतोऽब्दादिकं सर्वमायुः निश्चलेन गुणीकृतम् । अत्र 'क ट प य' वर्षाभवेरिह, इति पूर्वोक्तसंख्याबोधकसङ्केतेन निश्चल = ३६०, तेन गुणितं कृत्वा, मातङ्गेन = (३६५) हृतं = भक्तं च कुर्यात् तदा लब्धं सौरमानेन वर्षायमायुर्भवेदित्युच्यते विद्भिः ।
अत्र द्वादशराश्यात्मके (सौरे) एकस्मिन्वर्षे ३६० भवन्ति । तथैकस्मिन्सौरवर्षे ३६५ दिनानि सावयनानि भवन्ति । अर्थात् ३६० अंशाः सूर्येण ३६५ दिनैर्भुज्यन्ते । तेनायुर्वर्ष-
संख्याः ३६० गुणिताः, ३६५ भक्ताश्च सौरवर्षाणि भवन्तीत्युपपन्नं यथोक्तम् । परञ्चैत-
त्सुतं, प्रत्यब्दं १५।३०।२२।३० घट्यादेस्त्यागात् ॥ ३४ ॥

आयुके वर्षादिको ३६० से गुणाकर उसमें ३६५ से भाग देनेसे जो लब्धि मिले वह सौरमान आयु होती है ॥ ३४ ॥

आयुषोऽधिकारिणः ।

ये धर्ममार्गानिरता द्विजदेवभक्ता ये पथ्यभोजनरता विजितेन्द्रियाश्च ।

येमानवादधृतिसत्कुलशीलसीमास्तेषामिदं कथितमायुरुदारधीभिः ॥३५॥

ये पापलुब्धाश्चोराश्च देवब्राह्मणनिन्दकाः ।

सर्वाशिनश्च ये तेषामकालमरणं नृणाम् ॥ ३६ ॥

धर्मे विकल्पबुद्धीनां दुःशीलानां च विद्विषाम् ।

ब्राह्मणानां च देवानां परद्रव्यापहारिणाम् ॥ ३७ ॥

भयङ्कराणां सर्वेषां मूर्खाणां पिशुनस्य च ।

स्वधर्माचारहीनानां पापकर्मोपजीविनाम् ॥ ३८ ॥

शास्त्रेष्वनियतानां च मूढानामपमृत्यवः ।

अन्येषामुत्तमायुः स्यादिति शास्त्रविदो विदुः ॥ ३९ ॥

इदानीमुदाहृतस्यायुषः केऽधिकारिणः के चानधिकारिण इत्युच्यते पञ्चभिः श्लोकैः । श्लोकाश्च सरलार्थाः । धर्मात्मनां सदाचारवतां चानीतमायुः सम्भवति । पापिनां कुकर्मा-
निरतानां च गणितसाधितमप्यायुर्न सम्भवति । पापिनः सत्यप्यायुर्दाये (अकाले) म्रियन्ते । ननु 'नाकाले म्रियते कश्चिदिति' श्रूयतेतरां तर्हि पापिनः कथमकाले म्रियन्ते । इत्युच्यते । इह यदायुः साधितं तत्परिभाषापरमर्थात् प्रशस्तेन्द्रियपुरुषस्य यः श्वालोच्छ्वासान्तर्वर्ती कालः स प्राणोऽनुर्वी कथ्यते । तै षड्भिः प्राणैरेकं पलम् । पलषष्ठ्या घटिकैका । षष्टिघटीनां दिनमेकम् । त्रिंशद्दिनैरेको मासः । द्वादशभिर्मासैरेकं वर्षम् । एवं यथापतं वर्षार्थं जीवितं जितेन्द्रिया जीवन्ति । जितेन्द्रियाणां धर्मात्मनां च तदनुकूलश्वासोच्छ्वासानां निर्गतत्वात् । पापिनां दुष्कर्मनिरतानां च शरीरास्वस्थवशात् तत्प्रतिकूलं (प्रमाण-
दधिकमात्रायां) श्वासोच्छ्वासाः (प्राणाः) निस्सरन्ति । तदनुसारेण तस्य कालोऽपि परिणमति । तेनैव कारणेन शताब्दमायुरपि केनचित् ३० वर्षैः, केनचित् ४० वर्षैः स्वप्न-
णानुसारेण यान्यत इति । अत एवोक्तं यथा श्रूयते—

‘ब्रह्मचर्येण तपसा देवा मृत्युमपाप्नत’ इति ।

तथा चिरजीवित्वमिच्छता प्रयतितव्यमपि । केशवेनाप्युक्तम्—

स्यादमिप्रसुशीलपथ्यसुभुजां न स्यादिदं पापिनामिति ॥ ३५-३९ ॥

जो धर्म कर्म में निरत हैं, द्विज-देवभक्त हैं, पथ्यसे भोजन करते हैं और जितेन्द्रिय हैं, मान, वाद, धैर्य युक्त सत् कुल सीमामें निरत हैं उनको यह कथित आयु है ऐसा उदा-
बुद्धिके विद्वानोंने कहा है ॥ ३५ ॥

जो पापी, लोभी, चोर, देव-ब्राह्मणका निन्दक, मद्य-मांसादि सब खानेवाले हैं उन मनुष्यकी अकालमृत्यु होती है ॥ ३६ ॥

जिनकी धर्ममें विकल्प बुद्धि है, जो दुःशील और वैर करनेवाले हैं, ब्राह्मण-देवता और दूसरेका द्रव्य हरनेवाले हैं, सबको भय देनेवाले हैं, चुगलखोरांकी, अपने धर्म आचार से हीनकी, पापकर्मसे जीविका करनेवालेकी, शास्त्रोंको न माननेवाले मूर्खोंकी अपमृत्यु होती है ॥ ३७-३९ ॥

अथ नानाजातीयमायुः ।

गृध्रोद्धकशुकवाङ्मत्स्यसर्पाणां च सहस्रकम् ।

श्येनवानरभल्लूकमण्डूकानां शतत्रयम् ॥ ४० ॥

पञ्चाशदुत्तरशतं राक्षसानां प्रकीर्तितम् ।

नराणां कुञ्जराणां च विंशोत्तरशतं विदुः ॥ ४१ ॥

द्वात्रिंशदायुरश्वानां पञ्चविंशत् खरोष्ठयोः ।

वृषमाहिषयोश्चैव चतुर्विंशतिवत्सराः ॥ ४२ ॥

विंशत्यायुर्मयूराणां छागादीनां च षोडश ।

हंसस्य पञ्चनवकं द्वादशाब्दाः पिकाः शुकाः ॥ ४३ ॥

तद्वत्पारावतानां च कुक्कुटस्याष्टवत्सराः ।

बुद्बुदानामण्डजानां सप्तसङ्ख्याः समाः स्मृताः ॥ ४४ ॥

सरलार्थाः श्लोकाः । वियोजनमनां जन्मकालं विज्ञाय तस्मान्मनुष्यायुर्वेदायुः समा नैव मनुष्यपरमायुषोऽनुपातेन तत्तत्परमायुष्यायुरानेयम् । यथा मनुष्यपरमायुषि (१२० व० । ५ दि०), एतदायुस्तदा वियोजनपरमायुषि किमिति तत्तद्वियोजनेरायुर्भवति ॥ ४०-४४ ॥

गिद्ध-उल्-शुक-काक और सपों की हजार वर्षकी आयु है । बटेर-बानर-भालू-मेघा की तीन सौ वर्षकी आयु है । राक्षसोंकी १५० वर्षकी आयु है । मनुष्योंकी और हाथियों की १२० वर्षकी आयु है । घोड़ेकी आयु ३२ वर्षकी है । गदहा-ऊँटकी आयु २५ वर्षकी है । बैल भैंसेकी आयु २४ वर्षकी है । मोरकी २० वर्षकी आयु है । बकरा-भैंडा आदिकी १६ वर्षकी आयु है । हंसकी आयु १४ वर्षकी है । कोकिल-शुककी १२ वर्षकी आयु है । और कव्तरकी भी आयु १२ वर्षकी है । मुरगेकी आयु ८ वर्षकी है । बुलबुलोंकी ७ वर्ष की आयु कही है ॥ ४०-४४ ॥

अरिष्टदशा ।

त्रिमण्डलेष्वथैकस्मिन् पापस्तिष्ठति दुर्बलः ।

न सौम्यग्रहसंयुक्तस्तद्दशान्ते मृतिं वदेत् ॥ ४५ ॥

राशिसन्धिस्थखेटानां दशा रोगप्रदा भवेत् ।

त्रिंशद्भागमनुक्रान्तदशायां मरणं नृणाम् ॥ ४६ ॥

षष्ठमस्थो रिपुदृष्टमूर्तिः पापग्रहः पापग्रहोपगच्छेत् ।

स्वान्तर्दशायां मरणं नराणां वदन्ति युद्धे विजितस्य दाये ॥ ४७ ॥

पञ्चम्यारदशा मृत्युं दद्यात्पट्टी गुरोर्दशा ।

शनेश्चतुर्थी मृत्युः स्याद्दशा राहोस्तु पञ्चमी ॥ ४८ ॥

नीचारातिविमूढस्य विपत्प्रत्यारिर्नैधनाः ।

दशा दद्युर्मृतिं तस्य पापयुक्ता विशेषतः ॥ ४९ ॥

तत्तद्भावार्थकामेशदशास्वन्तर्दशासु च ।

तत्तद्भावविनाशः स्यात् तद्युक्तेक्षितकारकैः ॥ ५० ॥

अष्टमस्य त्रिभागांशपतिस्थितगृहं शनौ ।

तदीशनवभागान् गते वा मरणं भवेत् ॥ ५१ ॥

अथाधुना स्थितिवशेनारिष्टदशोच्यते—त्रिमण्डलेष्वथैकस्यादि । त्रिमण्डलेषु = लग्नपञ्चमनवमेषु अथैकस्मिन्पि (लग्ने वा पञ्चमे वा नवमे) दुर्बलः पापग्रहस्तिष्ठति तथा स पापग्रहः सौम्यग्रहेण = शुभग्रहेण केनचित् संयुक्तो न भवेत् तदा तस्य पापग्रहस्य दशान्ते तस्य जातकस्य मृतिं = मरणं वदेत् । अत्र त्रिमण्डले चतुरार्यग्रहैः क्रमाद्दीर्घमध्यात्पञ्जी-विस्तृप्तं जातकादेशे—

“लग्नपञ्चमभागादिभावेष्वेकत्र संस्थितैः । चतुरार्यग्रहेर्जाता दीर्घमध्यात्पञ्जीविनः” इति ॥

राशिसन्धिगतग्रहाणां दशासु जातको रोगी भवति । तथा यो ग्रहो राशेऽस्ति तत्र भागमनुक्रान्तो भवति तस्य दशायां नृणां मरणं भवति । पापग्रहोपगः = पापग्रहराशिगतः कथितपापग्रहश्चेत् लग्नात् पट्टेऽष्टमे वा स्थितो भवेत्तथाभूतश्च रिपुदृष्टमूर्तिः = स्वशत्रुणा

निरीक्षितो भवेत्तदाऽसौ पापग्रहो युद्धे = ग्रहयुद्धे विजितस्य=पराजितस्य ग्रहस्य दाये=महा-
दशायां स्वान्तर्दशां प्राप्य तस्यां नराणां मरणं करोतीति विज्ञा वदन्ति । इदमुक्तं भव-
ति । प्रत्येकस्य ग्रहस्य दशायां सर्वेषामन्तर्दशा भवन्ति । तत्काले कथितलक्षणलक्षितः
पापग्रहः युद्धे विजितस्य ग्रहस्य दशायामात्मीयावान्तर्दशायां पुरुषस्य मरणं करोतीति ।

आरस्य = भौमस्य पञ्चमी दशाऽर्थाद्दशायां जन्म भवेत्ततः पञ्चमी दशा यदि मा-
लस्य स्यात्तदा जातस्य भौमदशायां मृत्युं दद्यात् = मरणं कुर्यादित्यर्थः । एवं गुरोः षष्ठी,
शनेश्वतुर्थी, राहोः पञ्चमी दशा मृत्युप्रदा भवति । तथा नीचारातिविमूढस्य क्रमेण विप-
त्प्रत्यरि नैधना दशा मृत्युं दद्युः । नीचगतस्य ग्रहस्य विपत्तृतीया दशा, अरातिः = शत्रु-
स्तदग्रहं गतस्य प्रत्यरिः = पञ्चमी दशा, विमूढोऽस्तङ्गतस्तस्य नैधनाऽष्टमी दशा मृत्युकारण-
भवति । तद्दशायां प्रियत इत्यर्थः । ता एव दशा यदि पापयुक्ता अर्थात्पापग्रहसम्बन्धि-
भवेयुस्तदा विशेषतो निश्चयेन मरणं कुर्वन्तीति ।

यस्य यस्य भावस्य विचारोऽपेक्षितस्तत्तद्भावानामर्थेशो द्वितीयेः, कामेशः = सप्त-
मेश, यो भवति तद्दशासु तथा तदन्तर्दशासु च तत्तद्भावस्य विनाशः स्यात् । यथा तृतीयस्य
विचारोपस्थिते चतुर्थेशनवमेशयोर्दशायामन्तर्दशायां च तृतीयभावस्य विनाशो वाच्यः ।
एवमेव सर्वत्र विचारणीयम् । अत्र न केवलं द्वितीयेऽसप्तमेशदशाऽन्तर्दशासु मरणं वाच्यम-
पि तु तेन द्वितीयेन सप्तमेशेन वा युक्ता ईक्षिता वा तत्तद्भावकारका ग्रहा यदि भवेयुरिति ।
कारका ग्रहा पूर्वमेवोक्ताः (द्वितीयाध्याये ५१ श्लोके) ।

अष्टमस्य = जन्मलमादष्टमभावस्य त्रिभागांशपतिः = द्रेष्काणेशः । एतदुक्तं भवति ।
जन्मकाले लग्ने यो द्रेष्काणस्तेनैव द्रेष्काणेनाष्टमभावेऽपि भवितव्यम् । यदि लग्ने प्रथमो
द्रेष्काणस्तदाऽष्टमेऽपि प्रथम एव द्रेष्काणो ग्रहीतव्यः । द्वितीये द्वितीयस्त्वृतीये तृतीय इति ।
'उदयाद् द्वाविंशतितमं द्रेष्काणं कारणं मृत्योरिति' वच्यमाणवचनात् । तद्द्रेष्काणपरित्य-
स्मिन् ग्रहे तिष्ठति तद्ग्रहं शनौ प्राप्ते सति (गोचरेण), अथवा तद्द्रेष्काणस्य यः स्वामी
स यस्मिन्नवांशे स्थितो भवेत्तच्चवांशराशिमुपगते शनौ (गोचरेण) जातस्य मरणं भवेत् ।
अत्र राशिनवांशयोर्वलवतो ग्रहणं कर्तव्यमिति ॥ ४५-५१ ॥

तीन मण्डलमें से एकमें भी यदि दुर्बल पापग्रह हो और शुभग्रहसे युक्त न हो तो
उसकी दशाके अन्त्यमें मृत्युको कहे ॥ ४५ ॥

राशियोंकी सन्धिमें स्थित ग्रहोंकी दशा रोग देनेवाली होती है । ३० वें अंशको प्रति-
क्रमण करनेवाले ग्रहोंकी दशामें मनुष्योंका मरण होता है ॥ ४६ ॥

षष्ठ, अष्टम भवनमें स्थित शत्रु-दृष्ट-मूर्ति पापग्रह पापग्रहकी राशिमें प्राप्त हो तो अपने
अन्तर्दशामें युद्धमें विजितग्रहकी दशामें मनुष्योंके मरणको करते हैं ॥ ४७ ॥

जिस ग्रहकी दशामें जन्म हो उससे मङ्गलकी दशा यदि ५ वीं हो, गुरु की दशा ६ वीं
हो, और शनि की दशा ४ थी हो एवं राहुकी दशा ५ वीं हो तो ये दशाएँ मृत्यु देनेवाली
होती हैं । जो ग्रह अपने नीचमें हो उसकी ३ री दशा, जो शत्रु ग्रहमें हो उसकी ५ वीं दशा,
जो सूर्यके साथ अस्त हो उसकी ८ वीं दशा मृत्यु देती है । यदि वे दशा पापग्रह सम्बन्धी
हों तो निश्चय ही मरण होता है ।

विचारणीय भावसे २ रे और ७ वें भावके स्वामीकी दशा तथा अन्तर्दशामें उस स्वामी
की हानि कहनी चाहिये । यदि उस भावके द्वितीयेऽश या सप्तमेशसे उस भावका कारण युक्त
युक्त या दृष्ट हो ।

जन्मकालिक अष्टम भावमें जो द्रेष्काण हो उसका स्वामी जिस राशिमें स्थित हो उस
राशिमें चार वंश शनिके जानेपर अथवा वह द्रेष्काणेश जिसके नवांशमें हो उस स्वामी
राशिमें शनिके जानेपर मरण कहना चाहिये ॥ ४८-५१ ॥

अथ छिद्रग्रहाः ।

रन्ध्रेश्वरो रन्ध्रयुक्तो रन्ध्रद्रष्टा खरेश्वरः ।

रन्ध्राधिपयुतश्चैव चतुःषष्ट्यंशनायकः ॥ ५२ ॥

रन्ध्रे श्वरातिशानुश्च सप्त छिद्रग्रहाः स्मृताः ।

तेषां मध्ये बली यस्तु तस्य दाये मृतिं वदेत् ॥ ५३ ॥

तत्तद्भावाद्व्ययस्थस्य तद्भावाधीश्वरस्य वा ।

वीर्योपेतस्य खेटस्य पाके मृत्युर्न संशयः ॥ ५४ ॥

अथाधुना मारकग्रहा उच्यन्ते । रन्ध्रेश्वरो लम्बादष्टमभावपतिः (१), रन्ध्रयुक्तोऽष्टमभावस्थितो ग्रहः (२), रन्ध्रद्रष्टा = अष्टमभावे यस्य सर्वाधिका दृष्टिर्भवेत् (३), खरेश्वरो जन्मलग्ने यो द्रेष्काणस्तस्माद्द्वाविंशो द्रेष्काणः खरस्तस्येशः (४), रन्ध्राधिपयुतश्चैवाष्टमेशेन सहितो ग्रहो वाऽष्टमेशाधिष्ठितराशीशः (५), चतुःषष्ट्यंशनायकः = जन्मकाले चन्द्रो यस्मिन्नांशे भवति तस्माच्चतुःषष्टितम—(६४) नवांशोऽप्यावन्मते नवांशे यस्मिन् राशौ चन्द्रो भवेत्तावन्मितो नवांशस्तस्मादष्टमभावस्य चतुःषष्टितमो भवति तत्पतिः (६), रन्ध्रे श्वरातिशानुश्च = अष्टमेश्वरस्यातिशानुर्यो ग्रहो भवेत्सोऽपीदृशे (७) सप्त छिद्रग्रहा उच्यन्ते । तेषां सप्तग्रहाणां मध्ये यो ग्रहो बलीयान् भवति तस्य दाये = दशायां नरस्य मृतिं = मरणं वदेत् । एवं प्रत्येकस्य भावस्य विचारः कर्त्तव्यः । पक्षान्तरमुपदिशति—वा तत्तद्भावात् = यस्य यस्य भावस्य विचारः क्रियते तत्तद्भावात् व्यये = द्वादशे स्थितस्य ग्रहस्य, तद्भावाधीश्वरस्य = तद्भावव्ययाधीश्वरस्य चानयोः मध्ये वीर्योपेतस्य = बलीयतः खेटस्य पाके = दशायां तद्भावस्य मृत्युर्भवतीत्यत्र संशयो नेति । अथ तत्तद्भावादित्यत्र श्लोके पाठान्तरं फलदीपिकायाम्—

‘तत्तद्भावाद् व्ययस्थस्य तद्भावव्ययपस्य च ।

वीर्यहीनस्य खेटस्य पाके मृत्युमवाप्नुयात्’ इति ॥ ५२-५४ ॥

अष्टमेश १, अष्टममें स्थित २, अष्टमको देखनेवाला ३, खरेश्वर ४, अष्टमेशसे युक्त ग्रह ५, चतुःषष्टि अंशका स्वामी ६, रन्ध्रेश्वरका अतिशानु ७ ये सात छिद्रग्रह हैं । इन सप्तों में जो बली हो उसकी दशमें मृत्युको कहे । उस उस भावका व्ययस्थ वा उस उसभावके व्ययेश इन दोनोंमें बलवान् ग्रहकी दशमें मृत्यु होती है इसमें सन्देह नहीं है ॥ ५२-५४ ॥

अथ द्रवकाणस्वरूपम् ।

कुलीरमीनालिगता दृगाणाः मध्यावसानप्रथमा भुजङ्गाः ।

अलिद्वितीयो मृगलेयपूर्वः क्रमेण पाशो निगडो विहङ्गः ॥ ५५ ॥

विलग्नजन्मद्रेष्काणाद्यस्तु द्वाविंशतिः खरः ।

सुधाकरोपगांशार्त्ता चतुःषष्ट्यंशको भवेत् ॥ ५६ ॥

अथाधुना द्रेष्काणानां स्वरूपाण्युच्यन्ते—कुलीरेत्यादिना । कुलीरमीनालिगता मध्यावसानप्रथमा दृगाणा भुजङ्गा उच्यन्ते । कुलीरस्य (कर्कस्य) मध्ये द्वितीयो द्रेष्काणः, मोनस्यावसानोऽन्तिमो द्रेष्काणः, अलेवृद्धिकस्य प्रथमो द्रेष्काणश्चेति त्रयो द्रेष्काणा भुजङ्गाः सर्पाख्या भवन्ति । अलिद्वितीयो मृगलेयपूर्वः क्रमेण पाशः, विहङ्गः ज्ञेयः । यथा वृद्धिकस्य द्वितीयः पाशसंज्ञः । मकरस्य प्रथमो निगडाख्यः । सिंहस्य प्रथमो विहङ्गः = पक्षी द्रेष्काण उक्तः । अतोऽपि विशेषा बृहज्जातके द्रेष्काणाध्याये द्रष्टव्याः । प्रयोजनं पूर्वमुक्तं ‘खरो दृगाणो’ तथा ‘लम्बत्रिभागेऽण्डजसर्पकोलाः’ इत्यादौ । अन्यच्च, षट्पन्नाशिकायाम्—

“अंशकाज्ज्ञायते द्रव्यं द्रेष्काणैस्तस्कराः स्मृताः ।

राशिभ्यः कालदिग्देशा वयो जातिश्च लग्नपात्” इति ।

अथ खरः परिभाष्यते । जन्मकाले लगने यो द्रेष्काणस्तस्मात् द्वाविंशतिष्वव्यक्तो द्रेष्काणः खरसङ्गक उच्यते । यदि लगने प्रथमो द्रेष्काणः स्यात्तदा लगनादष्टमभावस्य प्रथम-
द्रेष्काणः खरः । एवं लगने द्वितीयो द्रेष्काणस्तदाऽष्टमस्य द्वितीयो द्रेष्काणः खरः इति । स
खरो जन्मकाले सुधाकरचन्द्रो यस्मिन्नवांशे स्थितो भवेत्तस्माच्चतुः षष्ट्यंशकः (६४) भवेत् ।
चन्द्रो यस्य भावस्य यस्मिन्नवांशे भवेत्तस्मादष्टमभावस्य तावन्मितो नवांशः खरः । प्रति
राशि नव नवांशास्त्रयो द्रेष्काणाश्चेति $७ \times ९ = ६३$ नवांशाः । तथा $७ \times ३ = २१$ द्रेष्काणाः ।
वर्तमानवैक इति योगे तथात्वमुपपद्यते । खरस्य प्रयोजनमुक्तं ‘खरेश्वरो मारकग्रहः’ । तथैव
बृहज्जातकेऽपि—

द्वाविंशः कथितस्तु कारणं द्रेष्काणो निधनस्व सूरिभिः ।

तस्याधिपतिर्भषोऽपिवा निर्याणं स्वगुणैः प्रयच्छति ॥ इति ॥ ५५-५६ ॥

अब द्रेष्काणोंके स्वरूप कहते हैं । कर्कराशिका २ रा, मीनका ३ रा, वृश्चिका १ ला,
द्रेष्काण भुजङ्ग (सर्प) कहलाता है । वृश्चिका २ रा पाश, मकर का १ ला, निगड़ और
सिंहका १ ला, बिहङ्ग कहलाता है ।

लग्नके जिस द्रेष्काणमें जन्म हो उससे २२ वां द्रेष्काण याने ८ वें भावका लग्न गुप्त
द्रेष्काण ‘खर’ कहलाता है । वह ‘खर’ चन्द्रमा जिस नवांशपर हो उससे ६४ वां नवांश
भी होता है । (सु० शा० कार) ॥ ५५-५६ ॥

अथ जीवदेहमृत्युसंज्ञाः ।

लग्नं पञ्चहतं च मान्दिसहितं प्राणस्फुटं प्राणिनाम्

चन्द्रस्य स्फुटमष्टकेन गुणितं देहं समान्दिस्फुटम् ।

सप्तध्वं गुलिकस्फुटं सह दिवानाथेन मृत्युर्भवेत्

तस्माज्जीवकलेवरैक्यविपुले जातश्चिरं जीवति ॥ ५७ ॥

लग्नं तात्कालिकं पञ्चभिर्हतं=गुणितं कार्यं, ततो मान्दिसहितं=गुलिकेन युक्तञ्च कार्यं
तदा तत् प्राणिनां प्राणस्फुटं=जीवाख्यं भवति । अथ चन्द्रस्य स्फुटं राश्यादिकं अष्टकेना-
ष्टसंख्यया गुणितं, समान्दिस्फुटं=गुलिकस्पष्टराश्यादिना सहितञ्च कार्यं तत् देहं=देहसंज्ञकं
भवति । अथ च गुलिकस्फुटं=गुलिकस्य राश्यादि सप्तध्वं=सप्तगुणितं कृत्वा दिवानाथेन-
स्पष्टसंख्येण सह युक्तं कार्यं तदा तन्मृत्युसंज्ञकं भवति । तस्मान्मृत्युपञ्चकात् जीवकलेवरैक्य-
विपुले=जीवदेहयोगेऽधिके (मृत्यु < जीव + देह) जातश्चिरं जीवति=दीर्घायुर्भवति ।
अर्थादेव मृत्युमानात् जीवदेहयोगे न्यूनोऽल्पायुः (मृत्यु > जीव + देह) इति ॥ ५७ ॥

लग्नको ५ से गुणाकर उसमें स्पष्ट गुलिक जोड़नेसे प्राणियोंका स्पष्ट ‘प्राण’ (जीव)
होता है । स्पष्ट चन्द्रमाको ८ से गुणाकर उसमें गुलिक जोड़नेसे ‘देह’ स्पष्ट होता है ।
स्पष्ट गुलिकको ७ से गुणा कर स्पष्ट सूर्य जोड़ने से ‘मृत्यु’ स्पष्ट होता है । इन प्राण, देह
और मृत्युओंका प्रयोजन कहते हैं—उससे याने मृत्युसे जीव और देहका योग यदि
अधिक (मृत्यु < जीव + देह) हो तो प्राणी चिरजीवी (दीर्घायु) होता है । यदि मृत्युसे जीव
और देहका योग कम (मृत्यु > जीव + देह) हो तो अल्पायु कहनी चाहिये । (सु.शा.कार)

अथ निर्याणसमयाः ।

जीवमृत्युतनुयोगराशिगे गोचरेण रविजे धनक्षयः ।

तन्निर्कोपगृहगेऽथवा नृणां तन्नवांशकयुते मृतिं वदेत् ॥ ५८ ॥

भावत्रिकोणगे मन्दे भावनाशं वदेद्बुधः ।

भावाधिपतिकोणे वा गुरौ प्राप्ते मृतिर्भवेत् ॥ ५६ ॥

पूर्वानीतानां जीव-मृत्यु-देहानां योगराशौ गते गोचरेण=चारवशात् रविजे = शनैश्चरे धनस्यो धनस्य नाशो वाच्यः । अथ तत्रिकोणगृहगे=तस्माज्जीवमृत्युतनुयोगराशौत्रिकोण- (५९) राशौ गतवति रविजे, अथवा तस्मिन्योगे यस्य राशौर्नवांशो भवेत्तद्राशियुते रवि- जे (चारवशादागते शनौ) गृणां = जनिमरां मृतिं = मरणं वदेत् ॥ ५८ ॥

भावात् त्रिकोणे (५९) गतवति मन्दे तस्य भावस्य नाशं बुधो वदेत् । धनभावस्य विचारे षष्ठे वा दशमे भावे गते शनैश्चरे धनस्य नाशं ब्रूयादेवं सर्वत्र । तथा भावाधिपतियत्र तिष्ठति तस्मात्त्रिकोणे (६१५) प्राप्ते गुरौ तद्भावस्य मृतिर्भवेत् । तत्र लग्नेशात् कोणे गते गुरौ जातस्य मरणं, धनेशाद्धनस्य कुटुम्बस्य च हानिः, सहजेशात् भ्रातुर्मरणमेवं प्रत्येकस्य विचारः कर्तव्यः ॥ ५९ ॥

पूर्वोक्त जीव, मृत्यु और देहका योग करनेपर जो राशि हो उस राशिमें जब गोचरसे शनि पहुँचे तब धनका नाश कहना चाहिये । अथवा उस योग राशिसे ५९ भावमें वा उस योगराशिमें जिसका नवांश हो उस राशिपर जानेसे (शनिके) मनुष्योंका मरण करता है ॥ ५८ ॥

भावसे त्रिकोणमें शनि हो तो भावका नाश होना पण्डितोंने कहा है, वा भावाधिपके कोणमें गुरुके पहुँचनेपर मृत्यु होवे ॥ ५९ ॥

लग्नाकर्कमान्दिस्फुटयोगराशेरधीश्वरो यद्भवनोपगस्तु ।

तद्राशिसंस्थे पुरुहूतवन्द्ये तत्त्रिकोणगे वा मृतिमेति जातः ॥ ६० ॥

स्फुटे विलग्ननाथस्य विशोध्य यमकण्टकम् ।

तद्राशिनवभागस्थे जीवे मृत्युर्न संशयः ॥ ६१ ॥

मान्दिस्फुटे भानुसुतं विशोध्य राश्यंशकोणे रविजे मृतिः स्यात् ।

धूमादिपञ्चग्रहयोगराशिद्वेक्काणयातेऽर्कमुते च मृत्युः ॥ ६२ ॥

जन्मकाले स्पष्टलग्नं, स्पष्टसूर्यः, स्पष्टमान्दिरिति त्रयाणां योगतुल्यराशेर्योऽधीश्वरः = पतिः स यद्भवन् (राशि) उपगतस्तस्मिन् राशौ चारवशात् संस्थे पुरुहूतवन्द्ये = गुरौ, वा तस्माद्योगराशिपतेत्रिकोणगे गुरौ जाते जातो मृतिमेति ॥ ६० ॥

विलग्ननाथस्य=जन्मलग्नेशस्य स्फुटे = स्पष्टराश्यादिमानतो यमकण्टकं विशोध्य शेषं वा तद्राशौ यस्य नवांशो भवेत्तस्मिन्वादागते जीवे = गुरौ जातस्य मृत्युर्भवति । तत्र न संशयः कश्चिदिति ।

अथ प्रसङ्गायमकण्टकज्ञानमुच्यते—

द्विसप्तत्यध्या कृत्वा वारेशाद्गणयेत्क्रमात् ।

अष्टमांशो निरीशः स्याच्छून्यंशे गुलिकः स्मृतः ॥

रात्रिरप्यष्टधा भक्ता वारेशात्पञ्चमादितः ।

गणयेदष्टमः खण्डो निष्पत्तिः परिकीर्तितः ॥

शून्यंशे गुलिकः प्रोक्तो गुर्वंशे यमकण्टकः ।

भौमांशे मृत्युरादिष्टो रव्यंशे कालसंज्ञकः ॥

सौम्यांशेऽर्धग्रहरकः स्पष्टकर्मप्रदेशकः ॥

इत्यनेन यथा गुलिकेष्टज्ञानं कृत्वा गुलिकसाधनं लग्नवत् क्रियते तथैव प्रतिदिनं यम- कण्टकेष्टज्ञानं कृत्वा ततो लग्नवद्यमकण्टकसाधनं कर्तव्यम् ॥ ६१ ॥

र.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.	प्रहाः
५	४	३	२	१	७	६	दिवा
१	७	६	५	४	३	२	रात्रौ

मान्दिस्फुटे (स्फुटगुलिकात्) भानुयुतं=शनिं विशोध्योर्न कृत्वा शेषमितराशौ यस्य-
शक्तो भवेत्तस्मात्कोणे (९।५) चारवशादागते रविजे=शनौ मृतिः स्यात् । अथ च घृण-
दयो ये पञ्च उपग्रहास्तेषां योगप्रमिते राशौ यस्य द्रष्टव्यो भवेत्तत्र यातेऽर्कयुते=शने
मृत्युः स्यात् । तावत्प्रसङ्गात् धूमादीनां साधनप्रकारः—

चत्वारो राशयो भानौ युक्तभागान्नयोदश । धूमो नाम महादोषः सर्वकर्मविनाशकः ॥
धूमो मण्डलतः शुद्धो व्यतीपातोऽत्र दोषदः । सषड्मेऽत्र व्यतीपाते परिवेषस्तु दोषकृत् ।
परिवेषश्च्युतश्चक्रादिन्द्रचापश्च दोषकृत् । अत्यष्टयंशयुते चापे केतुखेटः परोः विषम् ॥

एकराशिभुते केतौ सूर्यः स्यात्पूर्ववत्समः । अप्रकाशप्रहायैते दोषाः पापग्रहाः स्मृताः ॥ इति ।
लग्न, सूर्य, गुलिक एषष्टके योग राशिका स्वामी जिस गृहमें प्राप्त हो उस राशिमें गुरु
रवति के जानेपर या उससे कोण (९।५) में जानेपर मनुष्य मृत्यु पाता है ॥ ६० ॥

स्पष्ट लग्नेशमें यमकण्टकको घटाकर शेष जो राशि हो उसके नवांशराशिमें गोचरी
गुरु के जानेपर मृत्यु होती है इसमें सन्देह नहीं । यमघण्टके लानेका प्रकार संस्कृत टीका
में देखिये ॥ ६१ ॥

स्पष्ट गुलिकमें स्पष्ट शनिको घटाकर जो शेष हो उस राशिके नवांशवाले राशिसे ५५
राशिमें गोचरीय शनिके जानेपर मृत्यु होती है । धूम चगैरह पांच उपग्रहोंके योग
करनेसे जो राशि हो उसमें जिसका द्रष्टव्य हो उस राशिमें शनिके जानेपर भी मृत्यु
कहनी चाहिये ॥ ६२ ॥

मान्दिस्फुटोदितनवांशगतेऽमरेज्ये तद्द्वादशांशसहिते दिननाथसूनौ ।
द्रष्टव्यकोणभवने दिनपे च मृत्युर्लग्नेन्दुमान्दियुतमेंऽशगतोदये स्यात् ॥ ६३ ॥

मान्दिस्फुटोदितनवांशगते=स्पष्टगुलिके यस्य राशेर्नवांश उदितो भवेत्तस्मिन् गतेऽम-
रेज्ये = गुरौ, तथा तस्मिन्स्पष्टगुलिके यस्य द्वादशांशो भवेत्तस्मिन्सहिते = प्राप्ते दिननाथ
सूनौ = शनौ मृत्युः स्यात् । तत्र मृत्युमास उच्यते । तस्मिन्नेव मान्दिस्फुटे यस्य द्रष्टव्यो
भवेत्तस्मात्कोण- (५।९) भवने दिनपे = सूर्ये गते मृत्युः । अंशमुपदिशति । लग्नं, इन्द्र-
धन्द्रः मान्दिगुलिक इति त्रयाणां योगतुल्ये मे = राशौ यावानंशस्तद्गतस्य दिनपस्योदये
मृत्युर्वाच्यः ॥ ६३ ॥

गुलिकरपष्टके उदित नवांशमें गुरु के प्राप्त होनेपर, उसके द्वादशांशमें शनि होनेपर
द्रष्टव्य कोण भवनेमें सूर्य प्राप्त होनेपर, लग्न-चन्द्र-गुलिकयुत राशि अंशगत सूर्य
मृत्यु होवे ॥ ६३ ॥

विलग्नमान्दिस्फुटयोगभांशं निर्याणमांसं प्रयदन्ति तज्ज्ञाः ।

निर्याणचन्द्रो गुलिकेन्दुयोगो लग्नं विलग्नार्किसुतेन्दुयोगम् ॥ ६४ ॥

अत्र निर्याणस्य मासः चन्द्रो लग्नश्चोक्तम् । श्लोकः सरलार्थः ॥ ६४ ॥

स्पष्ट लग्न और गुलिकका योग करनेसे जो राशि हो उसमें जिस राशिका नवांश
उस राशिकी सङ्ख्याके बराबर मृत्युका मास जानना चाहिये । जैसे योग राशिमें सूर्य

नववांश होनेसे १ मास, वृष होनेसे २ रा, एवं सिंहसे ५ वां हृत्पादि । इसी तरह गुलिक और चन्द्रमाके योगसे निर्याणका चन्द्रमा याने योग-तुल्य राशिमें जब चन्द्रमार है तो मरण हो । एवं लग्न, गुलिक और चन्द्रमाके योगवाले राशिका लग्न निर्याणका लग्न जानना चाहिये । (सु. शा. कार) ॥ ६४ ॥

गुलिकं रविसूनुं च गुणित्वा नवसङ्ख्यया ।

उभयोरैक्यराश्यंशगृहगो रविजे मृतिः ॥ ६५ ॥

षष्ठावसानरन्ध्रे शस्कुटैक्यभवनं गते ।

तन्निर्गोणोपगो वाऽपि मन्दे मृत्युभयं नृणाम् ॥ ६६ ॥

स्फुटार्थो श्लोकौ ॥ ६५-६६ ॥

गुलिक और शनिको नवसे गुणा करके दोनोंके योगके राश्यंश गृहमें शनिके प्राप्त होनेपर मृत्यु होवे ॥ ६५ ॥

षष्ठश, द्वादशेश और अष्टमेशके स्पष्ट राश्यादिका योग करनेसे जो राशि हो उस राशिमें मृत्युवा उससे १५ राशिमें गोचरीय शनिके जानेपर मनुष्योंको मृत्युभय होता है ॥ ६६ ॥

जीवे नन्दहते विरिञ्चिगुणितं मन्दं च मान्दिस्फुटम्

संयोज्यं पुनरङ्गवृद्धिमिनजं मन्दात्मजं योजयेत् ॥

तद्देवेशपुरोहितस्फुटचयप्राप्तं नवांशं गते

जीवे गोचरगे यदा यदि नृणां निर्याणकालो भवेत् ॥ ६७ ॥

नन्दहते = नवगुणिते जीवे = बृहस्पतौ विरिञ्चिगुणितं = नवगुणितं मन्दं = शनि मान्दि-स्फुटं = स्पष्टगुलिकं च संयोज्यं = युक्तं कर्तव्यम् । तस्मिन् योगे पुनरपि अङ्गवृद्धि = नवगुणं नव = शनि मन्दात्मजं = गुलिकं च योजयेत् । तदेतद्योगजातं देवेशपुरोहितस्य = गुरोः स्फुटं = स्पष्टराश्यादौ चयं = वृद्धिमर्थायुक्तं कृतं सद्यःप्राप्तं राश्यादि तद्वाशिनवांशं गते = चारवशादागते गोचरगे जीवे नृणां निर्याणकालः = मरणकालो भवेत् । अत्रोक्तेनेदं फलितम् । तात्कालिके स्पष्टगुरौ दशगुणिते, शनि मान्दि चाष्टादशगुणितं संयोज्य यो राशिलभ्यते तत्तवांशे चारवशादागते जीवे मृत्युर्वाच्य इति । एतेन निर्याणवर्षं यातं गुरोश्चारेण विज्ञानात् ॥ ६७ ॥

स्पष्ट गुरुको ९ से गुणा करके उसमें ९ गुणित शनि और गुलिक जोड़े, फिर उसमें शनि और गुलिक ९ गुणित जोड़कर उस समस्त योगको स्पष्ट गुरुमें जोड़े । उस योग राशिके नवांश राशिमें गोचरीय गुरुके जानेपर निर्याण काल समझना चाहिये । (सु. शा. कार) ॥ ६७ ॥ भानुस्फुटे नवहते रविजं च मान्दिं हत्वा ग्रहैस्तदिनराशिगणेषु योज्यम् ।

मान्दि पुनश्च नवकेन हतं च युज्यात् तद्वाशिकांशगतपूषणि मृत्युकालः ॥ ६८ ॥

इदानीमन्योऽपि मृत्युकाल उच्यते । भानुस्फुटे = स्पष्टसूर्ये नवहते = नवभिर्गुणिते, रविजं = शनि, मान्दि = गुलिकं च ग्रहैर्नवसङ्ख्याभिर्हत्वा = सङ्ख्यया तद्गुणनफलमिनराशिगणेषु = स्पष्टसूर्ये योज्यम् । तस्मिन् योगे पुनर्नवकेन = नवभिर्हतं = गुणितं मान्दि युज्याद्योजयेत् । एवं योगेन यज्जातं राश्यादि तद्वाशिनवांशे चारवशादागते पूषणि = सूर्ये मृत्युकालो वाच्यः । पूर्वश्लोकेभ्यो (६५-६७) निर्याणवर्षं विज्ञाय तस्मिन् वर्षे प्रकृत (६८) श्लोकान्मासज्ञानं विन्यति । सूर्यस्य चारेण राश्यात्मकेन माससम्भवात् ॥ ६८ ॥

नवसे गुणे हुये स्पष्ट सूर्यमें शनि और गुलिक को ९ से गुणाकर जोड़े, फिर उसमें ९ गुणित गुलिक को जोड़ दे, उस योगकी राशिमें जिसका नवांश हो उस राशिमें जब सूर्य गोचरमें जाय तो मृत्युकाल जानना चाहिये । इससे निर्याणका मास ज्ञात होता है । वर्ष का ज्ञान पूर्व श्लोक (६५-६७) से करना चाहिये । (सु. शा. कार.) ॥ ६८ ॥

सुतेशसंयुक्तनभश्चराणां दशाब्दसङ्ख्या दिननायकात्माः ।

तच्छेषिते मासि मृतिं नराणां वदन्ति लग्नेशयुतग्रहैर्वा ॥ ६६ ॥

जन्मकाले सुतेशेन = पञ्चमभावेशेन संयुक्तानां नभश्चराणां दशाब्दसङ्ख्या दिननायकेन (द्वादशसङ्ख्याया) आत्माः = भक्ताः कार्यास्तच्छेषिते=शेषतुल्ये मासि नराणां मृतिं वदन्ति । अथवा लग्नेशेन युतैर्ग्रहैरेवं मृत्युमासो ज्ञेयः । लग्नेशेन संयुक्ता ये ग्रहास्तेषां दशावधौ कर्त्राकृत्य द्वादशभिर्भक्तशेषतुल्ये मासि मृत्युर्वाच्यः । यदि लग्नेशेन पञ्चमेशेन वा न केचित् खेदाः संयुक्ताः स्युस्तदा केवलं लग्नेशदशातः पञ्चमेशदशातो वा मासानयनमुक्तवर्त्कार्यमिति ॥ ६९ ॥

पुत्रेष्टसे युत ग्रहोंकी दशाकी वर्ष संख्यामें १२ से भाग देकर शेषित मासमें मनुष्यों की मृत्यु आचार्य लोग कहते हैं वा लग्नेश युत ग्रहसे इसी तरह मनुष्यों की मृत्यु कहते हैं ॥ चन्द्रस्फुट नवकसङ्गणिते तु मान्दि मन्दं च नन्दहतमिन्दुनियोजनीयम् । कृत्वा पुनर्नवहताकिसुतं समेतं यत्तन्नवांशकशशी मरणप्रदः स्यात् ॥ ७० ॥

श्लोकेनानेन निर्याणकालिकं चन्द्रानयनं कृतम् । व्याख्या ६७।६८ श्लोकवज्ज्ञेया । गणितश्च (१० × चं.) + (१८ × श.) + (९ × गु.) । लब्धराशौ यज्ञवांशकस्ततरे चन्द्रे मरणमिति ॥ ७० ॥

स्पष्ट चन्द्रमाको ९ से गुणा करके शनि और गुलिकको ९ से गुणाकर एकत्र जोड़कर पुनः ९ से गुणित गुलिकको युक्तकर जो हो उस नवांशका चन्द्रमा मृत्युको देनेवाला होता है ॥ ७० ॥

जातोऽहि चेदर्कशनिस्फुटैक्यतारादिनिर्याणदशा प्रकल्प्या ।

तारेशराहुस्फुटयोगतारापूर्वा दशाऽनिष्टकरा रजन्याम् ॥ ७१ ॥

इनानां निर्याणदशाज्ञानमुच्यते-जात इति । चेद्यदि अहि जातः = दिने जन्म भवेत् तदा अर्कशनिस्फुटैक्यतारा = स्पष्टसूर्यशनैश्चरयोयोगे कृते या तारा (यक्षक्षत्रम्) लभ्यते तदादिनिर्याणदशा प्रकल्प्या । तस्यां तारायां यस्य ग्रहस्य दशा भवति तदादिग्रहदशा निर्याणदशा नाम्नी भवति । रजन्यां = रात्रौ जन्म चेत्तदा तारेशराहुस्फुटयोगतारा = चन्द्राद्धोयोगे कृते या तारा तत्पूर्वा दशाऽनिष्टकरा = निर्याणस्य दशा भवति । तत्र स्पष्टग्रह-शास्त्रज्ञानयनम् । स्पष्टग्रहं कालोक्त्याष्टशतैर्भागमपहत्य लब्धमितं गतनक्षत्रं, शेषादनुपातैर् वर्त्तमाननक्षत्रस्य भुक्तमानमिति ($\frac{६० \times \text{शे.}}{८००}$ = वर्तमाननक्षत्रभुक्तमानम्) । तस्मिन्वर्त्तमाननक्षत्रे यस्य ग्रहस्य दशा भवति तदादिनिर्याणदशेति । तत्र नक्षत्रपरत्वेन ग्रहाणां दशाज्ञानार्थं चक्रमवलोकयम् ॥

सू.	चं.	मं.	रा.	वृ.	श.	बु.	के.	शु.	ग्रहाः
६	१०	७	१८	१६	१९	१७	७	२०	वर्षाणि
कृ.	रो.	मृ.	आ.	पुन.	पु.	श्ले.	मं.	पू. फ.	ह लि ङ्गि
उ. फ.	ह.	चि.	स्वा.	वि.	अनु.	उग्रे.	मू.	पू. षा.	
उ. षा.	अ.	ध.	श.	पू. भा.	उ. भा.	रे.	अ.	भ.	

एतद्दशायाः स्पष्टीकरणं १८ अध्याये दशाप्रकरणे द्रष्टव्यम् ॥ ७१ ॥

यदि दिनमें जन्म हो तो स्पष्ट सूर्य और शनिके योगसे जो नक्षत्र हो वही निर्याणकी प्रथम दशा होती है, अर्थात् उस नक्षत्र जिस ग्रहकी दशाहो तदादि निर्याणकी दशा जानना

बाहिये । रात्रिके जन्ममें चन्द्रमा और राहुके योगसे जो नक्षत्र मिले उसकी दशा नियामकी प्रथम दशा जाने । स्पष्ट ग्रह परसे नक्षत्रका ज्ञान तथा दशा ज्ञान सं० टी० में देखें ॥ ७१ ॥

अथ निर्याणहेतुः ।

उदयाद्द्वाविंशतिकं द्रेक्ष्वाणं कारणं मृत्योः ।

तस्याधिपस्य निर्याणं सूचयेद्विधिवत्तमः ॥ ७२ ॥

अथाधुना निर्याणहेतुरयादस्य जातस्य किञ्चित्कालं मरणं भवेदिति व्याख्यायते—उद-
यादिति । उदयाजन्मलभात् द्वाविंशतिकं (२२) द्रेक्षाणं, लग्ने यस्मिन् द्रेक्षाणौ जन्म भवेत्
तदेव द्रेक्षाणं लग्नादष्टमभावस्य द्वाविंशतिकं द्रेक्षाणं भवति (५६ श्लोके द्रष्टव्यम्)
तन्मृत्योः कारणं भवति तस्य द्वाविंशतितमद्रेक्षाणस्य योऽधिपः = स्वामी तस्य विधिवत् =
तस्य ग्रहस्योक्तदोषैः (२ अध्याये ७५—८१ श्लोकोक्तैः) निर्याणं = मरणं सूचयेत् ।
तयोक्तं ब्राह्मेण—

“द्वाविंशः कथितस्तु कारणं द्रेक्षाणो निधनस्य सुरभिः ।

तस्याधिपतिर्भोऽपि वा निर्याणं स्वगुणैः प्रयच्छति ॥” इति ॥ ७२ ॥

लक्षसे २२ वां द्रेक्षाण मृत्युका कारण है । उसका स्वामी अपने विधिले निर्याण सूचित करता है ॥ ७२ ॥

ज्ञेया जन्मनि यज्ञवांशकगतो मान्दिस्तदीयास्तके

राशौ तिष्ठति चेत् शुभस्तु बलवान् सौख्येन नूनं मृतिः ।

भूपुत्रे समरेण सूर्यतनये चोरादिभिर्दानवैः

सर्पाद्यैश्च तथा रवौ नृपभयात्क्षीणोऽप्युपेतो यजात् ॥ ७३ ॥

जन्मनि = जन्मकाले मान्दिर्गुलिको यस्य राशेर्नवांशके गतो भवेत्तस्मादस्तके = सप्तमे
राशौ चेददि शुभग्रहो बलवान् = बलीभूतस्तिष्ठति तदा मरणकाले नूनं = निश्चितमेव तस्य
सौख्येन = सुखपूर्वकं, मृतिर्मरणं भवति । तथा तत्र मान्दिस्थितनवांशराशितः सप्तमे भूपुत्रे =
मङ्गले गतवति जातस्य समरेण = युद्धादिना मरणं स्यात् । सूर्यतनये = शनैश्चरे तत्र सति
चोरादिभिर्धनलुब्धकैर्दानवैर्भूतप्रेतपिशाचादिभिः, सर्पाद्यैः = पन्नगादिर्दशनेनैव मरणं स्यात् ।
तथा रवौ = सूर्ये तत्र गते नृपभयात् = राजशासनकर्तृकं मरणं (फांसी) स्यात् । क्षीणो-
ऽप्युपेतो = क्षीणे चन्द्रे सति तोयजात् = जले निमज्जितो म्रियत् इति । उक्तमपि—

“मान्यारूढनवांशकामगृहगाः सौम्याः सुमृत्युप्रदाः,

पापास्तत्र गतास्तु दुर्घटिकरास्तेष्वर्क उर्वीपतेः ।

क्षीणेन्दुः सलिले बुधि क्षितिसुते सूर्यात्मजो वञ्चनात् ,

राहुः पन्नगदर्शनामरणदो यद्वा विषस्पर्शनात् ॥” इति ॥ ७३ ॥

जन्म-समय जिस नवांशमें गुलिक हो उसके सातवें राशिमें यदि बलवान् शुभग्रह हो
तो निश्चय सुखसे मृत्यु होवे । वहाँ मङ्गल हो तो समरमें मृत्यु हो, शनि हो तो चोरों से,
जानवसे, सर्पसे मृत्यु होवे, सूर्य हो तो राजदंडसे, क्षीण चन्द्रमा हो तो जलसे मृत्यु होवे ७३
रन्ध्रं येन निरीक्षितं बलवता तद्वातुकोपान्मृतिः

सूर्यादग्निजलायुधज्वरकफक्षुत्तृकृतैश्चामयैः ।

लग्नादष्टमधामपे तनुगते कालस्य ग्रहेहजैः

छिद्रांशे च चरस्थिरोभयगते देशान्तरे स्वे पथि ॥ ७४ ॥

जन्मकाले रन्ध्रं = लग्नादष्टमो भावो येन बलवता ग्रहेण निरीक्षितं भवति तद्वातुकोपात् =
तस्य ग्रहस्य मो धातुस्तद्वातुकोपात् । तत्र सूर्येणाग्निर्कोपात् । चन्द्रेण जले मज्जनात् ।

भौमेनायुधाच्छ्लादितः । बुधेन ज्वरकोपात् । गुरुणा कफात् । शुक्रेण क्षुधो बुभुक्षान्कोपात् । शनैश्चरेण तृषः कोपात् कृतैर्जातैरामयै रोगैर्मरणं वाच्यम् । बहुभिर्बलिभिरवलोकितेषु षष्ठे बहुभिर्होषैर्मरणम् । अथ लग्नादष्टमधामये = अष्टमेशो तनुगते = लग्ने गतवति, कालस्य यद्देहजैः = लग्नराशिः कालपुरुषस्य यस्मिन्नाङ्गे भवति तज्जैः रोगैरष्टमेशकर्तृकैर्मरणं वाच्यम् । छिद्रांशो च चरस्थिरोभयगते = तत्राष्टमभावे चरराशि- (१।४।७।१०) नवांशसति देशान्तरे, स्थिरराशि- (२।५।८।११) नवांशो स्वे = स्वकीयदेशे, द्विस्वभावे- राशि- नवांशो पथि = स्वदेशादन्यत्र मार्गे मरणं वाच्यम् ॥ ७४ ॥

अष्टम स्थानको जो बलवान् ग्रह देखता हो उसके धातु के कोपसे मृत्यु होती है । देखता हो तो अग्निसे, चन्द्रमा देखता हो तो जल से, मङ्गल देखता हो तो आयुधसे, बुध देखता हो तो ज्वरसे, बृहस्पति देखता हो तो कफसे, शुक्र देखता हो तो क्षुधासे, शनि देखता हो तो वृषासे रोगोत्पन्न होकर मृत्यु होती है । लग्ने अष्टम स्थानका स्वामी लग्ने तो वह लग्नराशि जिस अङ्गमें (कालपुरुषके) हो उस अङ्गमें उत्पन्न रोगसे मरण हो । अष्टम भावका नवांश चरराशिमें हो तो विदेशमें, स्थिर राशिमें गृहमें, द्विस्वभाव राशिमें हो तो रास्तेमें मृत्यु होवे ॥ ७४ ॥

शून्यागारे रन्ध्रराशौ बलिष्ठैरादित्याद्यैर्वीक्षिते खेचरेन्द्रैः ।

नो चेत् छिद्रस्थानयातैश्च नो चेत् तद्द्रेष्काणस्वामिना मृत्युमेति ॥ ७५ ॥

रन्ध्रराशौ = अष्टमे भावे बलिष्ठैर्बलियुक्तैरादित्याद्यैः = सूर्यादिभिः खेचरेन्द्रैर्देवेश्वरैर्वीक्षिते तथा नो चेच्छिद्रस्थानयातैश्चार्थात् बलिभिः सूर्याद्यैरष्टमं स्थानं न युक्तं नावलोकितम् । तदा शून्यागारे = लोकारहिते ग्रहे तद्द्रेष्काणस्वामिना = तस्याष्टमभावस्य यो द्रेष्काणस्तस्मात् तस्मात् तना (२२ द्रेष्काणोपशेनेत्यर्थः) मृत्युं = मरणमेति । तद्द्रेष्काणपतेर्यो धातुस्तत्कोपात् मरणं प्राप्नोतीति भावः ॥ ७५ ॥

यदि बली सूर्य आदि ग्रहोंसे ८ वां भाव दृष्ट या युत न हो तो शून्य घरमें मृत्यु होने यहाँ ८ वें भावमें जो द्रेष्काण हो उसके पतिकी धातु रोगसे मृत्यु कहनी चाहिये ॥ ७५ ॥

रव्यादिखेटनिजधातुभवाभयने जातस्तदीयखलकिंकरपीडया वा ।

रन्ध्रे शुभग्रहयुते तु विलापहेतुं सौख्येन मृत्युमुपयाति शुभोपयाते ॥ ७६ ॥

रन्ध्रे = अष्टमे भावे सूर्यादिग्रहाणां स्थितौ तत्तद्ग्रहस्य निजः = आत्मीयो यो धातुस्तदा वामयेन तदुत्पन्नरोगेण, वा तदीयखलकिङ्करपीडया तत्तद्ग्रहस्य खलाः = प्रतिकूलाः वेदिकाः = उपग्रहाः कालादयस्तदुत्पादितपीडया जातो मृत्युमुपयाति = म्रियते । तत्राशुभग्रह- (र. मं. श. के. रा.) युते रन्ध्रेऽतिविलापहेतुमतितातनापूर्वकं मरणं वाच्यम् । शुभोपयाते रन्ध्रे शुभग्रह- (बु. बृ. शु. चं.) संयुक्ते सौख्येनावलेशेन जातो मृत्युमुपयातीति ॥ ७६ ॥

सूर्यादि ग्रहके अपनी धातुके रोगसे और उनके उपग्रहकी पीडासे जातककी मृत्यु अष्टम में पापग्रह युक्त हो तो कष्टसे मरण हो और शुभयुक्त हो तो सुखसे मृत्यु होती है ।

तुलायां रुधिरं प्राप्ते वृषभस्थे दिवाकरे ।

चन्द्रे मन्दगृहं प्राप्ते विरमभ्ये मरणं भवेत् ॥ ७७ ॥

बलिना शनिना दृष्टे क्षीणेन्दौ निधनाश्रिते ।

गुदाक्षिरुक्पीडया वा मृत्युः शस्त्रकृतो भवेत् ॥ ७८ ॥

लग्नाच्छिद्रत्रिकोणस्थैरकार्काकिनिशाकरैः ।

मृत्युः स्याच्छैलपातेन वज्रकुड्यादिभिश्च वा ॥ ७९ ॥

भौमारुणौ यदि परस्परराशियुक्तौ केन्द्रस्थितौ निधननायकखेचरेन्द्रात् । जातोऽवसानसमये क्षितिपालकोपात् शूलादिकायुधवरैर्निधनं समेति ॥ ८० ॥

रुधिरं=मङ्गले तुलायां=तुलाराशौ याते, दिवाकरे=सूर्ये वृषराशिगते, चन्द्रे मन्दग्रहं = मकरकुम्भयोरन्यतरं प्राप्ते जातस्य विष्ममध्ये=पुरीषमये स्थाने मरणं भवेत् ॥ ७७ ॥

निधानाश्रितेऽष्टमभावमुपागते क्षीणेन्दौ बलिना शनिना दृष्टे जातस्य गुदा = गुह्यमार्ग-
मक्षिणी = नेत्रे तयोः रुजा = रोगेणोद्भूतया पीडया, वा शस्त्रकृतः = शस्त्राघातात्जनितो
मृत्युर्भवेत् ॥ ७८ ॥

अर्काराक्षिनिशाकरैः=सूर्यभौमशनिचन्द्रैः, लग्नाच्छिद्रत्रिकोणस्थैः=जन्मलग्नादष्टमनव-
मपञ्चमभावगतैर्जातस्य शूलपातेन = पर्वतात्पतनेन, वा वज्रकुब्जादिभिश्च = वज्र इन्द्रायुधः
(विबली) तस्मात्, कुब्जो भित्तिः (दिवाल) तदादिभिर्मृत्युः स्यात् । अर्थान्मरणसमये
तस्योपरि वज्रः कुब्जो वा पतति ॥ ७९ ॥

भौमाश्वि = मङ्गलसूर्यौ यदि परस्परराशियुक्तौ, (भौमः सिंह, सूर्यो मेषे वा वृश्चिके
भवेत्) तथा निधननायकखेचरेन्द्रात् = अष्टमभावेशग्रहात् केन्द्र- (१।४।७।१०) स्थितौ
भवेतां तदा जातो नरोऽवसानसमये=मरणावसरे क्षितिपालकोपात=नृपस्य वैमुख्यात् शूला-
दिकायुधवरैः = कुन्तादिभिर्निधनं = मरणं समेति । अस्मिन् योगे जातं नरं नृपो मारयति
शूलादिनेति भावः ॥ ८० ॥

गुढामें मंगल, बुधमें सूर्य और शनिके गृहमें चन्द्रमा हो तो विष्टामें मृत्यु हो ॥ ७७ ॥
श्रीण चन्द्रमा अष्टमस्थ हो उसे बलवान् शनि देखता हो तो गुदारोगसे, नेत्ररोगकी
पीडा से वा शस्त्रसे मृत्यु हो ॥ ७८ ॥

लग्नसे अष्टम या त्रिकोणस्थ सूर्य, शनि, चन्द्र और मंगल हों तो शूलसे, वज्रसे, या
दिवालसे मृत्यु जाने ॥ ७९ ॥

यदि मङ्गल और सूर्य परस्पर राशिमें हों, अष्टमेशसे केन्द्रमें स्थित हों तो अवसान समय
प्राप्त होनेपर राजाके कोपसे शूलादि श्रेष्ठ आयुधसे जातक मृत्युको प्राप्त होता है ॥ ८० ॥

चन्द्रे तनौ दिनकरे विबलेऽष्टमस्थे

लग्नाद्व्यये सुरगुरौ सुखगे च पापे ।

जातस्य तस्य शयनाच्च्युतहेतुमृत्युः

शस्त्रेण वा निशि निषादकृतेन वा स्यात् ॥ ८१ ॥

लग्नेशे निधनांशस्थे मूढे षष्ठगतेऽथवा ।

क्षुद्बाधया च मरणं बन्धुहीने महीतले ॥ ८२ ॥

आयुर्विलग्नाधिपती बलेन हीनौ धरासूनुर्ऋणेशयुक्तः ।

युद्धे मृतिं तस्य वदन्ति तज्ज्ञाः शस्त्रेण जातस्य मृतिं विशेषात् ॥ ८३ ॥

लग्नेश्वरे बाहननाथयुक्ते वागीश्वरेणापि युते त्वजीर्णात् ।

दारेश्वरे बाहनवित्तराशिनाथान्विते वा मरणं त्वजीर्णात् ॥ ८४ ॥

मुक्त्यंशपो भानुसुतेन युक्तो दुःस्थानगो वा विषभक्षणेन ।

सहाहिना वा शिखिना च तस्य मृत्युर्भवेद्भुज्जुनिबन्धनेन ॥ ८५ ॥

पिशाचपीडाऽग्निजले विपत्त्याद्भौमाहिमन्दान्यतमेन युक्ते ।

क्षीणे शशाङ्के निधनस्थिते च दुःस्थे त्वपस्मारभयान्मृतिः स्यात् ॥ ८६ ॥

चन्द्रे (क्षीणे पूर्णे वा) तनौ = लग्नगते, दिनकरे = सूर्ये निर्बले विबले (नीचादिगते)

तस्य अष्टमस्थे, सुरगुरौ = बृहस्पतौ लग्नाद्व्यये (१२) गते, पापे = भौमशनिग्रहयोरन्यतरे

सुखगे = लग्नाच्चतुर्थभाषगते यस्य जन्म भवति, तस्य जातस्य शयनात्=खट्वादिदशच्युत-

हेतुमृत्युः = पतननिमित्तकं मरणं वा शस्त्रेण मरणं वा निशि = रात्रौ निषादकृतेन=निषा-

दशाण्डालः 'निषादश्चपचावन्तेवासिचाण्डालपुष्कसाः' इत्यमरोक्तेः, तत्कृतेन मृत्युः स्यादिति ॥ ८१ ॥

लग्नेशे = जन्मलग्नपतौ निधनांशस्थे = जन्मलग्नस्थितनवांशाब्जतुःषष्टितमनवांशगते । लग्ने यत्सङ्ख्ये नवांशे जन्म, तत्सङ्ख्ये एव नवांशेऽष्टमभावस्येत्यर्थः । वा लग्नेशे मूढे = सूर्येण सहस्तङ्गते वा लग्नात्पङ्गते जातस्य बन्धुहीने = आत्मीयजनविहीने महीतले श्लुद्धाध्या = बुभुक्षोद्भूतपीडया मरणं जायत इति ॥ ८२ ॥

आयुर्विलग्ननाधिपतौ = अष्टमेशलग्नेशौ बलेन हीनौ = निर्बलौ चेद्भवेतां, धरासूनुभौमः ऋणैरोन = षष्ठेशेन युक्तश्च भवेत्तदा तस्य जातस्य युद्धे = सङ्ग्रामे शस्त्रेण मृति = मरणं तज्ज्ञा विद्रांसो विशेषाग्निश्चयेन वदन्ति ॥ ८३ ॥

लग्नेश्वरे = लग्नपतौ वाहननाथेन = चतुर्थेशेन युक्ते वागीश्वरेणापि = द्वितीयभावेशेन च युते जातस्याजीर्णादधिकभुक्तस्यापराकात् मरणं भवेत् वा दारेश्वरे = सप्तमेशे वाहनवित्तनाथाभ्यां = चतुर्थेशद्वितीयेशाभ्यामन्विते = सहिते तु अजीर्णान्मरणं भवेदिति ॥ ८४ ॥

भुक्त्यंशपः = दशमभावस्य नवांशेशो भासुसुतेन = शनिना युक्तो वा दुःस्थानगो (पक्षे वाऽष्टमे वा द्वादशे) भवेत्तदा जातस्य विषभक्षणेन = विषं गालं तस्य भक्षणेन मरणं वाच्यम् । अथ स भुक्त्यंशपोऽहिना = राहुणा वा शिखिना केतुना = सह युक्तो भवेत्तदा तस्य जातस्य रज्जुनिबन्धनेन = रज्ज्वा गुण्येन (रस्सी) निबन्धनेन मृत्युर्भवेदिति । अत्र पाठभेदः सर्वार्थचिन्तामणौ—

“भुक्त्यङ्गपौ भासुसुतेन युक्तौ दुःस्थानगौ वा विषभक्षणेन ।

राहुष्वजाभ्यां सहितौ च दुःस्थानुद्बन्धनात्तस्य मृतिं वदन्ति ॥” इति ॥ ८५ ॥

क्षीणे शशाङ्के = क्षीणबले चन्द्रे, भौमाहिमन्दानामन्यतमेन युक्ते निधनस्थिते च पिशाचपीडाग्निजले विपन्नमरणं स्यात् । अष्टमस्थे क्षीणचन्द्रे भौमेन युक्ते पिशाचपीडया, आहिना = राहुणा युक्तेऽग्नौ, मन्देन = शनिना युक्ते जले मरणं वाच्यम् । तथा क्षीणे शशाङ्के तथाभूते दुःस्थे (६।८।१२) तदा तु अपस्मारभयात्, अपस्मारो मृगीरोगः Apilepsy तस्य भयान्मृत्युः स्यादिति ॥ ८६ ॥

चन्द्रमा लग्नमें हो, सूर्य निर्बल अष्टममें हो, लग्नेसे १२ वें बृहस्पति हो, सुखमें पापप्रसू हो तो उस जातककी मृत्यु चारपाई वगैरहसे गिरनेपर होवे ॥ ८१ ॥

यदि लग्नेश मृत्यु अंश (६४ वें नवांश) में हो अथवा सूर्यके साथ अस्त हो या ६ वें भावमें हो तो भूखसे पीड़ित होकर अपने बन्धुओंसे रहित जगहमें (अकेला) मृत्यु पाता है ॥ ८२ ॥

अष्टम और लग्नके स्वामी बलसे हीन हों मङ्गल षष्ठेशके साथ हो तो उस जातक की मृत्यु युद्धमें हो । विशेषतः शस्त्रसे मरण हो ॥ ८३ ॥

लग्नका स्वामी चतुर्थेशसे युक्त हो और गुरुसे युक्त हो तो अजीर्ण मृत्यु हो । सप्तमेश चतुर्थेश या द्वितीयेशके साथ हो तो अजीर्णसे मरण होता है ॥ ८४ ॥

१० वें भावका नवांशपति शनिसे युक्त हो, दुःस्थानमें प्राप्त हो तो विष खाकर मरे । राहुसे अ केतुसे युक्त हो तो गलेमें रस्सी बांध कर (फाँसी लगा कर) मरे । मंगल-राहु-शनिसे युक्त हो तो पिशाच पीडासे, आगसे या अगाध जलमें मरण हो । क्षीण चन्द्रमा अष्टम स्थानमें स्थित हो तो अपस्मार (मृगीरोग) भयसे मृत्यु हो ॥ ८५-८६ ॥

रन्ध्रस्थानगते सूर्य भौमे वा बलवजिते ।

वित्ते पापप्रहर्युक्ते पित्तरोगान्मृतिं वदेत् ॥ ८७ ॥

जलरारागते चन्द्रे चाष्टमस्थेऽथवा गुरौ ।

पापग्रहेण संहृष्टे क्षयरोगान्मृतिं वदेत् ॥ ८८ ॥

अष्टमस्थानगे शुके पापग्रहनिरीक्षिते ।

वातरोगात्क्षयाद्वाऽपि प्रमेहाद्वा मृतिं वदेत् ॥ ८९ ॥

सूर्यस्थानगते सौम्ये पापग्रहनिरीक्षिते ।

त्रिदोषान्मरणं विन्द्याज्ज्वररोगेण वा वदेत् ॥ ९० ॥

मृत्युस्थानगते राहौ पापग्रहनिरीक्षिते ।

पित्कायुष्णरोगाद्वा सर्पदोषान्मृतिर्भवेत् ॥ ९१ ॥

पराभवगते राहौ पापग्रहनिरीक्षिते ।

मसूरिकादिरोगाद्वा पित्तभ्रंशान्मृतिं वदेत् ॥ ९२ ॥

सरलार्थः श्लोकाः ॥ ८७-९२ ॥

अष्टमस्थानमें निर्बल सूर्य हो वा निर्बल मंगल हो, धनभावमें पापग्रह हों तो पित्तरोग से मृत्यु कहे ॥ ८७ ॥

चन्द्रमा या गुरु जलचर राशिमें होकर अष्टममें हो उसे पापग्रह देखते हों तो क्षय रोग से मृत्यु कहे ॥ ८८ ॥

अष्टमस्थानमें शुक्र हो उसे पापग्रह देखते हों तो वातरोगसे वा क्षयरोगसे वा प्रमेहसे मृत्यु कहे ॥ ८९ ॥

सूर्यके स्थानमें बुध हो उसे पापग्रह देखते हों तो त्रिदोषसे वा ज्वररोगसे मृत्यु कहे ॥ ९० ॥
मृत्युस्थानमें राहु हो उसे पापग्रह देखता हो तो पित्तकसे वा गर्भरोगसे वा सर्पसे मृत्यु होवे ॥ ९१ ॥

राहु ८ वेंमें प्राप्त हो पापग्रह उसको देखता हो तो मसूरिकादि रोगसे वा पित्तरोग से मृत्यु कहे ॥ ९२ ॥

॥ ८७ ॥

॥ ८८ ॥

मं. १ श.	१२	११
रा.	ल.	१०
२		
३	पित्तरोगा- न्मरणम्	९
४	६	८
५		के.सू. ७

॥ ८९ ॥

श.	५ ल.	४
६		३
७		
८ सू. मं.	क्षयरोगा- न्मरणम्	२
९	११	१
१०		१२ बु.चं.

॥ ९० ॥

श.	ल.	
मं.	वात-क्षय- प्रमेहान्मरणम्	
सू.		शु.

मं.	ल.	
५ बु. र.	त्रिदोषान्मर- णम्	श.

के.	ल.	
श.	पिटकोष्णरोगा द्वा सपदशना- त मरणम्	
मं.		रा.

के.	ल.	
	वसन्ताद्वा- पित्तत्रशात	
मं.		रा.

अथ हस्तादिविच्छेदयोगाः ।

धर्मे शनौ चाथ गुरौ तृतीये करच्छिदः स्यान्निधने व्यये वा ।

कर्मस्थिताश्चेद्यदि राहुमन्दसौम्याः करच्छेदयुतोऽत्र जातः ॥ ६३ ॥

धर्मे = लग्नाश्रमे भावे शनौ, अथ च गुरौ तृतीये भावे विद्यमाने, वा तौ शनिगुरु क्रमेण निधनेऽष्टमे, व्यये = द्वादशे भवेतां तदा जातः करच्छिदो भवति । तस्य जातस्य करच्छेदो जायते । अथ चेद्यदि राहुमन्दसौम्याः = राहुशनिबुधाः कर्मस्थिताः = दशम-
आवगता भवेयुस्तदाऽस्मिन्योगे जातः करच्छेदयुतो भवति । असौ जातो हस्तरहितो भवेदित्यर्थः । अत्र सर्वार्थचिन्तामणिकारः—

धर्मे शनौ वा सगुरौ तृतीये करच्छिदोऽर्के निधने व्यये वा ।

विधौ कलत्रे निधनान्विते वा कुजेन युक्ते यदि वा सजीवे । इत्याह ॥ ९३ ॥

यदि ९ वें भावमें शनि और ३ रेमें गुरु हो तो जातकके हाथ कट जाय । अथवा ८ वें शनि और १२ वें गुरु हो तो भी यही फल कहे । यदि राहु शनि और बुध १० वें भावमें हों तो जातक हाथसे रहित हो । (सु, शा, कार) ॥ ९३ ॥

शुक्ले दृष्टे यदि रन्ध्रनाथे सूर्ये शनौ वा फणिनाथयुक्ते ।

क्रूरादिषष्ठ्यंशसमन्विते वा विच्छेदनं तच्छिरसो वदन्ति ॥ ६४ ॥

मन्दे विलग्ने मदने सराहौ कन्यान्विते भार्गवनन्दने च ।

क्षीणे शशाङ्के मदराशियुक्ते विच्छिन्नहस्तश्च पदेन सार्द्धम् ॥ ६५ ॥

रन्ध्रनाथेऽष्टमभावशे शुक्ले दृष्टे, सूर्ये वा शनौ फणिनाथेन=राहुणा युक्ते, वा क्रूरादि-
षष्ठ्यंशेन = पापादिषष्ठ्यंशेन समन्विते (अशुभषष्ठ्यंशगत इत्यर्थः) यदि जन्म भवति तदा तस्य जातस्य शिरसो विच्छेदनं भवति । अस्मिन्योगे जातो नरः शिरश्छेदेन म्रियत इति भावः । अत्र पाठ्येदः—

‘शुक्ले दृष्टे दिवसाधिनाथे सारे शनौ वा फणिनाथयुक्ते’ इति सर्वार्थचिन्तामणौ ॥ ९४ ॥

मन्दे = शनौ विलग्ने = जन्मलग्ने, मदने = सप्तमभावे सराहौ = राहुयुक्ते, भार्गव-
नन्दने = शुक्ले कन्यान्विते = कन्याराशिगते, क्षीणे शशाङ्के = कृष्णचन्द्रे च मदराशियुक्ते =
सप्तमभावगते जातः पदेन = चरणेन सार्द्धं विच्छिन्नहस्तो भवति । उक्तयोगे जातो नरो हि करचरणरहितो भवेदित्यर्थः । अत्र सर्वार्थचिन्तामणौ पाठान्तरम्—

मन्दे विलग्ने मदने सराहौ कर्मान्विते भार्गवनन्दने च ।

क्षीणे शशाङ्के मदराशियुक्ते विच्छिन्नहस्तः स भवेत्पदेन ॥ इति ॥ ६५ ॥

यदि अष्टमेश शुक्रसे देखा जाता हो, सूर्य वा शनि राहुसे युक्त हो वा क्रूरादिषडर्षश युक्त हो तो उसका शिर विच्छेद (शिर कटा) कहे ॥ ९४ ॥

शनि लग्नमें, राहु सप्तममें, शुक्र कन्यामें, और क्षीण-चन्द्रमा सप्तममें हो तो जातकके हाथ और पैर दोनों ही कट जाते हैं ॥ ९५ ॥

भूसूनुलगने यदि वा तदंशे सूर्यान्विते कृष्णनिशाकरे तु ।

फणीशचन्द्रात्मजसंयुतेऽर्कराशौ यदा तर्ह्युदरप्रभेदम् ॥ ९६ ॥

मन्दोदये सौम्यदृशा विहीने सर्पाक्युक्ते यदि कृष्णचन्द्रे ।

नाभिप्रवेशोदरभेदमाहुः शस्त्रेण जातस्य पराशराद्याः ॥ ९७ ॥

भूसूनोर्मङ्गलस्य लगने=मेषवृश्चिकयोरन्यतरे राशौ लगने वा तदंशे=मेषस्य वृश्चिकस्य वा नवांशे लग्नगते, तत्र सूर्यान्विते सूर्ये गतवति, कृष्णपक्षस्य निशाकरे=चन्द्रे तु फणीशचन्द्रात्मजाभ्यां राहुबुधाभ्यां संयुतेऽर्कराशौ = सिंह विद्यमाने । एतदुक्तं भवति । सूर्यो लग्ने भौमग्रहे वा भौमनवांशे भवेत्, क्षीणचन्द्रराहुबुधाः सिंह भवेयुः । अस्मिन्योगे यदा जन्म भवेत्तर्ह्युदरप्रभेदमर्थात्तस्य जातस्य कुक्षिभेदेन मरणं भवेदिति । अत्रोत्तरार्द्धे भेदः—

‘फणीशचन्द्रात्मजसंयुतेऽर्कराशौ भूते ह्युदरस्य भेदः’ । सर्वार्थचिन्तामणौ ॥ ९६ ॥

मन्दे उदयो मन्दोदयस्तस्मिन्लग्नगते शनावित्यर्थः सौम्यदृशा विहीने = शुभग्रहदृष्टिरहिते सर्पाभ्यां = राहुसूर्याभ्यां युक्ते कृष्णचन्द्रे = क्षीणचन्द्रे (सूर्ययुक्तश्चन्द्रोऽमायामेव भवति, तेन कृष्णचन्द्र इति विशेषणं व्यर्थमिवाभाति) यदि जन्म स्यात्तदा जातस्य नाभिप्रदेशे उदरस्य भेदं शस्त्रेण पराशराद्या महर्षय आहुः ॥ ९७ ॥

यदि मङ्गलकी राशि या मङ्गलका नवांश सहित लग्नमें सूर्य हो और कृष्णपक्षका चन्द्रमा सूर्यकी राशिमें राहु-बुधसे युक्त हो तो जातकका पेट विदीर्ण होवे ॥ ९६ ॥

यदि लग्नवर्ती शनि शुभग्रहोंकी दृष्टिसे वञ्चित हो और कृष्णपक्षका चन्द्रमा राहु और सूर्यसे युक्त हो तो उस जातककी नाभिके नीचे (पेरु) शस्त्रसे भेदित हो ऐसा पराशर प्रवृत्ति मुनियोंने कहा है । (सु. शा. कार) ॥ ९७ ॥

अथ दुर्मरणयोगाः ।

षष्ठाष्टमव्यये चन्द्रे लग्ननाथेन वीक्षिते ।

मन्दमान्यगुसंयुक्ते तस्य दुर्मरणं वदेत् ॥ ९८ ॥

चन्द्रे षष्ठाष्टमव्ययाना—(६।८।९२)

मन्यतमे गते लग्ननाथेन = जन्मलग्नपतिना वीक्षिते, मन्दमान्यगुभिः = शनिगुलिकराहुभिः संयुक्ते च यस्य जन्म भवति तस्य दुर्मरणमपमृत्युर्भवतीति वदेत् ॥ ९८ ॥

यदि चन्द्रमा शनि, गुलिक, राहुसे युक्त होकर १३, या ८ वें, या १२ वें भावमें हो और लग्नेशसे देखा जाता हो तो उस जातककी अपमृत्यु होती है ॥ ९८ ॥

१० ११	९	च.रा.८ श.गु.७
१२	दुर्मरणम्	६
१ २	३	४ ४ वृ.

मेपूरणस्थे यदि चित्रभानौ भौमे चतुर्थे न च सौम्ययुक्ते ।

सौम्ये विलग्नोपगते तु मृत्युं गोशृङ्गतः शूलनिपाततो वा ॥ ९९ ॥

चित्रभानौ = सूर्ये मेपूरणस्थे = लग्नाद्दशमभावगते, भौमे चतुर्थे, न च सौम्यः=शुभग्रहैः युक्ते (शुभग्रहयोगरहित इत्यर्थः), सौम्ये = बुधे तु विलग्नोपगते = जन्मलग्नस्थे

यदि जन्म स्यात्तदा जातस्थ गोशृङ्गतो वा शूलनिपाततो मृत्युमुपदिशेत् । अस्मिन्योगे जातं नरं गौः शृङ्गेण व्यापादयेत् वा कश्चित् शूलेन भेदयेदिति भावः ॥ ९९ ॥

यदि सूर्य दशमं स्थानमें हो, मङ्गल चौथेमें हो, शुभग्रहसे युक्त न हो और बुध लग्नमें हो तो जातककी मृत्यु गाय-बैलकी सीबसे या शूलके निपातनसे हो ॥ १०० ॥

दशमसुखसमेतैः पापदृष्टैश्च सौम्यै-

रुदयनिधनयातैः शूलपातान्मृतिः स्यात् ।

शशिनि तनुगृहस्थे बन्धुगे भानुपुत्रे

कलहजनितदोषैरम्बरस्थे च भौमे ॥ १०० ॥

सौम्यैः = शुभग्रहैर्दशमसुखसमेतैरुदयनिधनयातैः पापदृष्टैश्च । इदमुक्तं भवति । शुभग्रहा लग्नादशमचतुर्थप्रथमाष्टमभावगताः पापग्रहैर्दृष्टाश्च भवेयुस्तदा जातस्य शूलपातान्कुन्तादिभेदेन मृतिर्मरणं स्यात् । अथ शशिनि = चन्द्रे तनुगृहस्थे = लग्नगते, भानुपुत्रे = शनौ बन्धुगे = चतुर्थभावस्थे, भौमे = मङ्गलेऽम्बरस्थे = दशमभावगते कलहजनितदोषैर्विवादोत्पन्नदोषैर्मरणं स्यादिति ॥ १०० ॥

दशम, चतुर्थ, लग्न, और अष्टममें शुभग्रह हों और वे पापग्रह से दृष्ट हों तो शूलपात से मृत्यु हो । चन्द्रमा लग्न में हो, शनि चतुर्थ में हो और दशवें में मंगल हो तो कलह से मृत्यु हो ॥ १०० ॥

लग्नं गते दिनकरे तरुणीगतेन्दौ पापेक्षिते कलहतोयभयान्मृतिः स्यात् ।

लग्ने दिनेशशशिनौ द्विशरीरकेऽन्ये पापेक्षिता यदि बहूदकशृङ्गिदंष्ट्रात् ॥ १०१ ॥

दिनकरे = सूर्ये लग्नं गते, इन्दौ = चन्द्रे तरुणीगते = जायामुपगते, पापेक्षिते = पापग्रहावलोकिते च कलहतोयभयात् = कलहभयात् तोयभयाद्वा मृतिः स्यात् । अथ लग्ने = जन्मलग्ने दिनेशशशिनौ = सूर्याचन्द्रमसौ भवेतामन्ये ग्रहा भौमादयो द्विशरीरके (३१६।६।१२) स्थिताः, पापेक्षिताः = यथासम्भवं पापग्रहेणावलोकिताश्च यदि भवेयुस्तदा बहूदकशृङ्गिदंष्ट्रात् = बहूदकेऽगाधजले प्रवृडाच्छृङ्गाणां दंष्ट्राद्वा मरणं स्यादिति ॥ १०१ ॥

सूर्य लग्नमें, और चन्द्रमा सप्तममें हों दोनोंको पापग्रह देखते हों तो कलहसे या जल में डूबने से जातक की मृत्यु हो । सूर्य और चन्द्रमा लग्न में हों, और सभी ग्रह जहाँ कहीं द्विस्वभाव राशियों में हों पापग्रहों से दृष्ट हों तो अगम जल में तथा सींगवाले जानवरों के काटने से मृत्यु होती है ॥ १०१ ॥

तुहिनकिरणलग्नात् पापखेटोपयाते नवमतनयराशौ पापखेटेक्षिते वा ॥

भुजगनिगडपाशे रन्ध्रजन्मत्रिभागे जननसमयलग्नान्मृत्युमुद्बन्धनेन ॥ १०२ ॥

तुहिनकिरणलग्नाच्चन्द्राधिष्ठितभावाज्जन्मतनयराशौ (९।५ भावे) पापखेटोपयाते = पापग्रहे गतवति, तस्मिन्पापखेटे स्थिते पापग्रहावलोकिते च, वा पश्चान्तरेण - जननसमयलग्नात् = जन्मसमये यत्लग्नं तस्मात्, रन्ध्रजन्मत्रिभागे = अष्टमे भावे जन्ममुख्यद्रेष्कारो (जन्मलग्ने यदि प्रथमद्रेष्काणं तदाऽष्टमेऽपि प्रथमद्रेष्काणमिति) भुजगनिगडपाशे = पूर्वोक्तानां (५५ श्लोको द्रष्टव्यः) सर्पनिगडपाशासङ्गकद्रेष्काणानामन्यतसे सति जातस्योद्बन्धनेन (कारागारादिना) मृत्युः स्यादिति ॥ १०२ ॥

जन्मकालमें चन्द्राश्रित राशिसे ५ वें और ९ वें स्थानमें पापग्रह हो या पापग्रहकी दृष्टि हो, तथा जन्मलग्नसे ८ वें भावका (लग्नसे २२ वां) द्रेष्काण यदि सर्प, निगड या पाश संज्ञक (५५ श्लो० देखिये) हो तो जातककी मृत्यु बन्धन (जेल वगैरह) से होती है । (सु० शा० कार) ॥ १०२ ॥

मीनोदये शशिरवी यदि पापयुक्तौ पापेऽष्टमे च मरणं रमणीकृतं स्यात् ॥

भौमे सुखे दिनकरे यदि वा मदस्थे मन्देऽष्टमे शशिनि चान्नविशेषजन्यम् ॥ १०३ ॥

शशिरवी = चन्द्रसूर्यौ यदि मीनोदये = मीनलग्ने पापयुक्तौ = भौमशन्योरन्यतरेण सहितौ भवेतां, तथा पापे = मङ्गले वा शनौ लग्नादष्टमे च विद्यमाने (अत्र पापेक्षिते इत्यपि पाठा-
न्तरम् । तदा लग्ने पापग्रहेण केनचिदवलोकिते इति व्याख्येयम्) जातस्य रमणीकृतं = ब्रिज-
न्तितं मरणं स्यात् । उक्तयोगे जातस्य स्त्रीविद्वेषान्मरणं जायत इति भावः । अथ भौमेऽङ्गा-
रके सुखे = चतुर्थभावे यदि वा दिनकरे = सूर्ये मदस्थे = सप्तमभावगते, मन्दे = शनौ,
शशिनि = चन्द्रे चाष्टमे गतवति जातस्यान्नविशेषजन्यं = कस्यचिदन्नविशेषस्य (कोद्रवादेः)
भक्षणान्मरणं वाच्यमिति ॥ १०३ ॥

मीन राशि लग्न हो, उसमें पापग्रहके साथ सूर्य और चन्द्रमा हों और ८ वें भावमें पापग्रह हो तो स्त्रीके द्वारा मरण होता है । यदि मंगल सुख भावमें हो, सूर्य सप्तममें हो, शनि और चन्द्र अष्टममें हों तो किसी अन्नसे मृत्यु हो ॥ १०३ ॥

मन्दे धने सुखगते शशिनि क्षमाजे मानस्थिते व्रणकृतेन मृतिं समेति ॥
बन्धुस्थितेऽवनिमुते धनगे शशाङ्के भानौ नभस्थलगते तु गजान्धयानात् ॥ १०४ ॥

सरलार्थः ॥ १०४ ॥

श.	ल.	
चं.	व्रणान्मृत्युः	मं.

चं.	ल.	
मं.	यानात्पत- नेन मरणम्	सू.

शनि धन भावमें हो, चन्द्रमा सुख भावमें हो, और मंगल दशममें हो तो व्रण (बाव) से मृत्यु होती है ।

मंगल चौथेमें हो, चन्द्रमा द्वितीयमें हो, और सूर्य दशममें हो तो हाथी घोड़ा आदि सवारीसे मृत्यु होती है ॥ १०४ ॥

रन्ध्रे शनौ विद्यति हीनबले शशाङ्के भानौ सुखे निश्चतकाष्टहतेन मृत्युः ॥

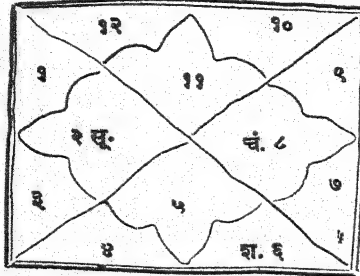
पापान्तरे जननलग्नपतौ सकेतौ लग्नाष्टमे खलयुते सति मातृकोपात् ॥ १०५ ॥

शनौ रन्ध्रे = जन्मलग्नादष्टमे भावे, हीनबले (नीचगते शत्रुग्रहगते वा) शशाङ्के =
चन्द्रे विद्यति = दशमे भावे, भानौ = सूर्ये सुखे = चतुर्थे भावे विद्यमाने सति जातस्य निश्चत-
काष्टहतेन = निर्धारितकाष्टपतनाघातेन मृत्युर्भवति । जननलग्नपतौ = जन्मलग्नस्वामिनि, सके-
तौ = केतुना सहिते । अत्र सकेन्द्रे इति पाठान्तरे, केन्द्रेण (१४१७१०, भावानामन्यतमेन)
सहित इति व्याख्येयम् । पाठान्तरे = पापग्रहयोरन्तरेऽर्थात्लग्नेशादेकः पापे द्वितीयेऽन्यो
द्वादशे च विद्यमानो भवेत्तथा लग्नाष्टमे = लग्नादष्टमे भावे खलेन = केनचित्पापग्रहेण युते
सति मातृकोपात् = स्वमातुर्वैमुख्यान्मृत्युर्भवति । अत्र योगे जातस्य माता दुष्टा भवत्यतस्त-
त्कोपान्मरणमिति ॥ १०५ ॥

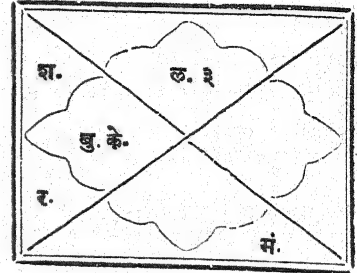
शनि अष्टममें हो, बलरहित चन्द्रमा दशममें हो और सूर्य सुखभाव (४) में हो तो काष्ठोंकी ठेरमें दब कर मृत्यु होती है ।

लग्नेश पापग्रहोंके मध्यमें हो केतुसे युत हो और लग्नसे अष्टम स्थान पापग्रहसे युक्त हो तो माताके कोपसे मृत्यु होती है ॥ १०५ ॥

काष्ठाघातान्मृत्युः ।

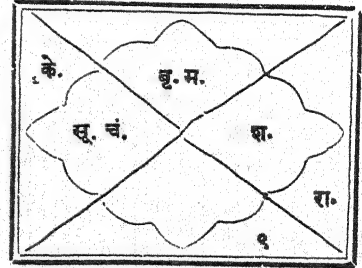
मातृकोपान्मृत्युः ।

सुखास्पदस्थैरशुभैर्ग्रहेन्द्रैस्त्रिकोणगैर्वाऽथ विलग्नराशौ ॥

रन्ध्रेष्वरे भूतनयेन सार्द्धं उद्बन्धनात्तस्य मृतिं वदन्ति ॥ १०६ ॥

अशुभैर्ग्रहेन्द्रैः=पापग्रहैः सुखास्पदस्थैश्च-
तुर्यदशमभावगतैरथवा त्रिकोणगैर्नवमपञ्चम-
भावगैः, रन्ध्रेष्वरे = अष्टमभावशेषे भूतनयेन
सार्द्धं = भौमेन सह विलग्नराशौ=बन्धनलग्ने
गते सति जातस्योद्बन्धनात्काराण्यहादौ बन्ध-
नेन मरणं वाच्यम् ॥ इति ॥ १०६ ॥

अशुभ ग्रह लग्नसे ४ और १० वें भावमें हों, अथवा ५।९ भावमें हों और अष्टमेश मंगलसे युक्त होकर लग्नमें हो तो उसकी मृत्यु बन्धनसे कहते हैं ॥ १०६ ॥

लग्ने रवौ सुते मन्दे रन्ध्रस्थे तूडुनायके ॥

धर्म गते धरासूनौ वृक्षाशनिभयान्मृतिः ॥ १०७ ॥

सरलार्थः । अस्मिन्योगे जातस्योपरि
वृक्षनिपातेन वज्रनिपातेन वा मरणं वाच्यम् ।
एवमेव होरासारे—

अर्कोदयेऽर्कपुत्रे

सुतगे, रन्ध्रे विधौ, कुजे भाग्ये ।

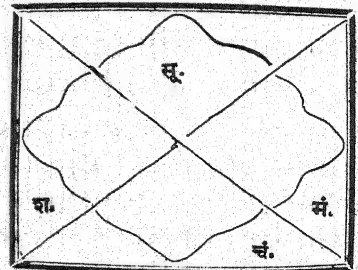
वृक्षाशनिःकुक्ष्यपातै—

योगि जातस्य निर्दिशेन्मरणम् ॥ इति ॥

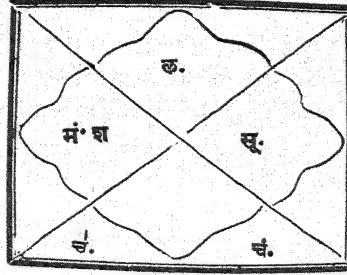
सूर्य लग्नमें हो, शनि पञ्चममें हो, चन्द्रमा अष्टममें हो और मङ्गल नवममें हो तो वृक्ष-
से या वज्रसे मृत्यु होवे ॥ २०७ ॥

पापेष्वान्नाबन्धुराशस्थितेषु क्षीणेषु तारानायके शत्रुराशौ ॥

लग्नाच्छिद्रस्थानराशि गते वा यात्राकाले शत्रुदोषान्मृतिः स्यात् ॥ १०८ ॥

पापेणु = सूर्यभौमशनिषु, आज्ञाबन्धु-
राशिसंस्थितेषु = लग्नादशमचतुर्थभावगतेषु,
क्षीणे = कृष्णे तारानामके=चन्द्रे शत्रुराशौ=
लग्नात्षष्ठे भावे स्थिते, वा लग्नात् छिद्र-
स्थानराशि गतेऽष्टमभावे यो राशिस्तद्वत्ते
(अष्टमभावगत इत्यर्थः) जातस्य यात्राकाले
शत्रुदोषाद्वैरिचिद्वेषान्मृतिः स्यात् ॥ १०८ ॥

पापग्रह दशम और चतुर्थ स्थानमें स्थित हों, क्षीण-चन्द्रमा छूटे भावमें हो वा ८ वें
भावमें हो तो यात्रा समयमें शत्रुके दोषसे मृत्यु होती है ॥ १०८ ॥

लग्नान्त्यगौ भानुधराकुमारौ दिनेशचन्द्रेन्दुसुता मदस्थाः ॥

सुरालयोद्यानवनप्रदेशे प्रवासभूमौ म्रियते तु जातः ॥ १०९ ॥

भानुधराकुमारौ=शनिभौमौ लग्नान्त्यगौ=शनिर्लग्ने, भौमोऽन्त्ये=द्वादशे, तथा दिनेश-
चन्द्रेन्दुसुताः=सूर्यचन्द्रबुधाः, मदस्थाः=सप्तमभागवता भवेयुस्तदा जातस्तु सुरालये=
देवमन्दिरे उद्याने=आरामे, वनप्रदेशेऽरण्ये, प्रवासभूमौ = स्निवासभूमौ वा म्रियते ।
अत्र होराधारे—

अर्ककुजौ व्ययसंस्थौ, राहुः शशी सप्तमे, गुरुः केन्द्रे ।

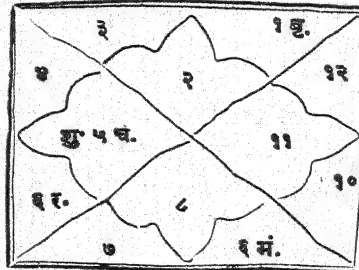
जातस्य मृतिं विन्यात्प्रवासभूमौ सुरालयोद्याने । इति ॥ १०९ ॥

सूर्य और मङ्गल लग्न और द्वादशमें हों और सप्तम स्थानमें सूर्य, चन्द्र और बुध हों तो
जातक देवगृहमें, या बागमें, या जङ्गलमें मरता है ॥ १०९ ॥

लग्नाष्टमे पापयुतेऽष्टमेशे रिःकोपयाते यदि केन्द्रगे वा ॥

लग्नेश्वरे हीनबलेन युक्ते दुर्भागदोषात्प्रवदन्ति मृत्युम् ॥ ११० ॥

लग्नाष्टमे=लग्नादष्टमे भावे पापग्रहेण युते,
अष्टमेशे रिःकोपयाते = द्वादशभावगते अथवा
लग्नेश्वरे हीनबलेन=दुर्बलेन केन चिद्ग्रहेण
युक्ते केन्द्र-(१४।५।१०) गते यदि जन्म
भवेत्तदा जातस्य दुर्भागदोषात् मृत्युर्भवेत् ।
उक्तलक्षणो योगे जातो नरः कुपये गच्छन्मृ-
त्युमुपैतीति भावः ॥ ११० ॥

यदि लग्नसे अष्टम भाव पापग्रहसे युक्त हो, अष्टमेश बारहवें हो, वा केन्द्रमें होकर
लग्नेश हीनबली ग्रहसे युक्त हो तो खराब रास्ताके दोषसे मृत्यु होना आचार्योंने कहा है ॥

भौमार्कजक्षेत्रगते शशाङ्के पापेक्षिते पापखगान्तरस्थे ॥

कन्यागृहे वा हिवुकोपयाते मृतिं वदेदग्निजशस्त्रपातैः ॥ १११ ॥

शशाङ्के=चन्द्रे भौमार्कजक्षेत्रगते=मङ्गलशनिश्वरयोः क्षेत्राणा-(१८।१०।११) मन्यतमे
याते, पापेक्षिते = केनचित्पापग्रहेणावलोकिते, तथा पापखगयोरन्तरे मध्ये स्थिते, अथवा
शशाङ्के कन्यागृहे हिवुके = चतुर्थभावे चोपगते जातस्याग्निजशस्त्रपातैः = अग्निदाहेन शस्त्रा-
दिपातेन वा मृतिं = मरणं वदेत्प्राज्ञः इति ॥ होरासारे—

भौमार्कजभवनेऽन्त्ये पापद्वयमध्यगे न सौम्ययुते ।

कन्यायां हिमगौ वा ज्वरामिसम्पातशस्त्रदोषैर्वा ॥ इति ॥ १११ ॥

यदि चन्द्रमा मङ्गलके या शनिके गृहमें हो उसे पापग्रह देखता हो वा पापग्रहके बीचमें कन्याराशिमें हो, वा चतुर्थ भावमें हो तो अग्निसे या शस्त्रके प्रहारसे मृत्यु कहे ॥ १११ ॥

यदि विषघटिकायामष्टमे पापयुक्ते विषशिखिभवसस्त्रैर्जायते तस्य मृत्युः ॥

बहुदिविचरयुक्ते लग्नपे साष्टमेशे बहुजनमृतिकाले मृत्युमेति प्रजातः ॥ ११२ ॥

यदि चेत् विषघटिकायां, प्रतिनक्षत्रं केचिच्चत्वारो दण्डा विषघटिका उच्यन्ते । तथा हि मुहूर्तमार्तपण्डे—

५० १४ ३० ४० १४ २१
पञ्चाशजिनखाग्नयश्च खकृता आखण्डला मूर्च्छनाः ।

३० २० ३१ ३० २० १८ २१ २०
त्रिशद्विशरदाः खरामनखधृत्येकाश्विनौ विशतिः ॥

१४ १४ १० १४ ५६ २४ २० १० १०
शकेन्द्रो दश वासवा रसशराः सिद्धा नखाऽऽशा दिशो

१८ १६ २४ ३० ४
धृत्यष्टौ जिनखाग्नयोऽरिवत् इमाभ्योऽग्नेऽब्धिनाडयो विषम् ।

नक्षत्रस्य गतैष्ययोगगुणितः स्वस्वध्रुवः षष्टिहत्

स्पष्टः स्यादत् उर्ध्वमर्धघटिकाः स्पष्टाः स्युरेवं कृताः । इति ।

तस्यां विषघटिकायां तथाऽष्टमे भावे पापग्रहयुक्ते यस्य जन्म भवति तस्य विषशि-
खिभवशत्रैः = विषं गरलम्, शिखी अनलम्, भवः शिवस्तस्य शस्त्रं शूलं तैर्गरलानलशूलै-
र्मरणं जायते । साष्टमेशे = अष्टमभावशेन सहिते लग्ने बहुभिर्दिविचरैर्ग्रहयुक्ते
प्रजातो नरः बहुजनमृतिकाले = बहवो जना म्रियन्ते यस्मिन्काले (महामारीप्रभृतिरोगपद्वे)
तस्मिन्काले मृत्युमेति = म्रियते ॥ ११२ ॥

यदि विषघटीमें जन्म हो और लग्ने अष्टम स्थान पापग्रहसे युक्त हो तो जहरीले वा
अग्निवाले शस्त्रसे उस जातककी मृत्यु होती है ।

लग्नेश अष्टमेशके साथ और भी बहुत ग्रहोंसे युक्त हो तो जिस समय बहुत लोगोंकी
मृत्यु होती हो (हैजा, प्लेगके समय) उस समय उसकी मृत्यु हो ॥ ११२ ॥

लग्नेशस्थनवांशस्य राशिकोपोद्भवामयैः ॥

मृत्युं तस्य वदन्त्येके हौरिका मुनिपुङ्गवाः ॥ ११३ ॥

लग्नेशः=जन्मलग्नपतिस्तिष्ठति यस्य नवांशे तस्य राशेः कोपोद्भवामयैः (तस्य नवांश-
राशेर्गो धातुस्तद्भातुविकारो गौरित्यर्थः) तस्य जातस्य मृत्युमेके हौरिकाः=होराशास्त्रविदे
मुनिपुङ्गवाः = महर्षयो वदन्ति ॥ ११३ ॥

लग्नेश जिसराशि सम्बन्धी नवांशमें स्थित हो उस राशिके कोपसे उत्पन्न रोगसे उस
जातककी मृत्यु हो ऐसा होरा (ज्योतिः शास्त्रके) ज्ञाता श्रेष्ठ मुनि लोग कहते हैं ॥ ११३ ॥

होरेशोऽशगते तु तुम्बुरगृहे तापज्वरान्मुद्भवै-

रुक्ते श्वासविकारशूलजनितैर्युग्मे शिरःशूलजैः ॥

वातोन्मादभवैः कुलीरभवने सिंहे विषस्फोटकैः

कन्यायां जठराग्निगुह्यजनितैर्जातस्य मृत्युं वदेत् ॥ ११४ ॥

जूकेशोकचतुष्पदज्वरभवैः कीटेऽस्मशस्त्रादिभि-

आपे तीव्रमरुद्भवैर्मृगमुखे व्याघ्रादिशूलामयैः ॥

कुम्भे व्याघ्रवधूकृतैरनिमिषे तोयातिसायैर्मृतिम्

रंघ्रस्यांशगता प्रचारधरणी जातस्य मृत्युप्रदा ॥ ११५ ॥

हृदानीं मेघादिद्वादशराश्यांशगते लग्नेशे जातस्य निर्माणकारणान्मुच्यन्ते । होरेशे=जन्म-
लग्नेशे तुम्बुरगृहे = मेघराशांशगते=नवांशस्थिते तु जातस्य तापज्वरान्मुद्भवैः रोगैर्मरणं

स्यत् । क्लेशे=वृषणवांशो श्वासविकारशूलजनितैः रोगैः, युग्मे=मिथुने शिरःशूलजैः=शिरोवेद-
नाभिः, कुलीरभवने = कर्कराशौ वातोन्मादभवैः, सिंहे विषस्फोटकैः, कन्यायां जठराग्निगु-
हजनितैः, जूके = तुलायां शोकचतुष्पदज्वरभवैः, कौटे = वृश्चिके अरमशस्त्रादिभिः, वापे=
धनुषि तीव्रमरुद्धवैरतिवातरोगैः, सुगमुखे = मकरे व्याघ्रादिशूलामयैः, कुम्भे व्याघ्रधूकृतैः=
व्याघ्रकृतैः धूकृतैश्च, अनिमिषे = मीने तोयातिष्ठारैः जातस्य मृत्युं वदेत् । इदमप्यवधेयम् ।
यस्य राशेर्या प्रचारधरणी (अ. १. श्लो. १०-१२) तस्यां मरणमिति । तथा च रज्ज-
स्याष्टमभावस्यांशगता=नवांशगता या प्रचारधरणी=सञ्चरणभूमिः (लग्नगतनवांशाच्चतुः
षष्ठितमो नवांशो अत्र सञ्चरति) सा भूमिः जातस्य मृत्युप्रदा भवति । अत्र होरासारे—

लग्नादष्टमराशोः स्वभावदोषोद्धवं विजानीयात् ।

निधनेशस्य नवांशस्थितराशिनिमित्तदोषजनितं वा ॥ इति ११४-११५ ॥

लग्नेश यदि मेष-राशिके नवांशमें हो तो तापज्वर या अग्निभयसे मृत्यु हो । वृषके
नवांशमें हो तो श्वास विकार और शूलसे मृत्यु हो । मिथुनमें शिरकी पीडासे मृत्यु हो ।
कर्कराशिमैं हो तो बात और उन्मादसे, सिंहमें विस्फोटकसे, कन्यामें जठराग्निसे तथा
गुह्यरोगसे, जातककी मृत्यु कहे । तुलामैं शोकसे चतुष्पदसे और ज्वरसे, वृश्चिकमें पत्थल
और शास्त्रादिसे, धनुमें अत्यन्त वायुसे, मकरमें व्याघ्रादिसे, शूल-रोगसे, कुम्भमें व्याघ्रसे
और छीसे, मीनमें ज्वरसे और अतिसारसे मृत्यु होती है, अष्टम भावका नवांश (जन्म-
कालके नवांशसे ६४ वां नवांश, श्लो० ५६ देखिये) जिस राशिका हो उस राशि की जो
भूमि है (१ अ० १०-१२ श्लो.) उसी भूमिमें जातककी मृत्यु कहनी चाहिये ॥ ११४-११५ ॥

अथ निर्याणदिग्ज्ञानम् ।

निशि बलयुतराशौ लग्नयातेऽह्निकाले

यदि दिनबलयुक्ते जन्मलग्ने रज्ज्याम् ॥

उदयगनवभागे स्वामियोगेक्षितानाम्

दिशि मृतिमुपयाति स्थानवीर्याधिकस्य ॥ ११६ ॥

इदानीं निर्याणदिग्ज्ञानमुच्यते । अह्निकाले = दिने जन्मकाले, निशि बलयुतराशौ =
रात्रिबलित राशौ (वृषद्युक्कर्किचापाजनक्राणामन्यतमे) लग्नयाते = लग्ने गते, रज्ज्यां =
रात्रौ जन्मकाले दिनबलयुक्ते राशौ (सिंहकन्यातुलावृश्चिकमिथुनकुम्भानामन्यतमे) जन्म-
लग्ने सति, उदये = लग्ने गतस्य नवभागस्थ = नवांशस्य स्वामी ग्रहो यैर्योगः कृतो यैरी-
क्षितेषु तेषां मध्ये स्थानवीर्याधिकस्य = यस्य स्थानबलं सर्वतोधिकं तस्य ग्रहस्य दिशि
जातो नरो मृति = मरणमुपयाति ॥ ११६ ॥

दिनके जन्ममें रात्रिवली राशि या रात्रिके जन्ममें दिनबली राशि लग्न हो तो लग्नगत
नवांशपति, उसमें स्थितग्रह, और उसको देखनेवाले ग्रहोंमें जिसका स्थानबल अधिक हो
उसकी दिशामें जातक मृत्यु पाता है । (सु० शा० कारः) ॥ ११६ ॥

अथ मोहकालः शषपरिणामश्च ।

होराशेषनवांशमानघटिका मोहः स्वभाशेक्षिते

पापैस्तद्विगुणीकृतस्त्रिगुणितः सौम्यैरवस्थात्मकः ॥

क्रूरपञ्चरसौम्यमिश्रतनुगैर्द्वाविंशतित्र्यंशकै-

नर्शां याति शरीरमग्निजलसंमिश्रमसुख्यैः क्रमात् ॥ ११७ ॥

इदानीं मरणवसरे व्यामोहकाल उच्यते-होरेति । होरायाः=लग्नस्य शेषाः=अनुदिता
ये नवांशास्तेषां मानादनुपातेन (यद्यष्टाधिकशतेन नवांशेन षष्ठिघटिका लभ्यन्ते तदा लग्ना-

नुदितनवांशेन किमिति !) या घटिकात्तावन्मिमी मोहो मरणकाले मोहाख्यः कालः स्यात् । तस्मिन्वर्गशेषेति = स्वनवांशपतिनाऽवशोकिते तावन्मिमी एव । पापैरवलोकिते द्विगुणकृतः कालः, सौम्यैरवलोकिते लगने त्रिगुणितोऽवस्थात्मकः कालः स्यात् ।

अथ क्रूरः = पापैः, अपक्षरैर्जलचरैः, सौम्यैः = शुभैः, मिश्रतनुगैः = पापशुभसंयुक्तैः लग्नाद्द्वाविंशतिव्यंशकैर्द्वाविंशद्रेष्काणैः क्रमात् अग्निजलसंमिश्रश्चमुख्यैः शरीरं नाशं याति । अत्रेदमुक्तं भवति । पापद्रेष्काण्ये (द्वाविंशतिमे) सति मरणान्तरं शरीरमग्निना दह्यते । जलद्रेष्काण्ये शरीरं जले क्षियते । सौम्यद्रेष्काण्ये संमिश्रम्भवति शुध्यत इति । मिश्रद्रेष्काण्ये शुमुख्यैः = कुक्कुरशृगालादिभिर्मर्क्ष्यते शरीरमिति । एवमुक्तमपि—

“मोहस्तु मृत्युसमयेऽनुदितांशुत्थः स्वेषोक्षिते द्विगुणितत्रिगुणः शुभैश्च । तथा—दहनजलविमिश्रैर्भस्मसंक्लेदशेषैः निधनभवनसंस्थैर्व्यालवर्णैर्विदम्बः ।

इति शवपरिणामक्षिन्तनीयो यथोक्तः” इति वराहमिहिरेण ।

अत्र क्रूरजलसौम्यमिश्रद्रेष्काणा वक्ष्यमाणा नवमाध्याये (११२-११५ श्लोकेषु) द्रष्टव्याः ॥ ११७ ॥

लग्नके शेष (भोग्य) नवांश परसे अनुपातसे जितनी घड़ी (दण्ड) समय मिले सो यदि नवांशपतिकी दृष्टि उसपर हो तो उतना काल मोह कहना चाहिये । यदि उस पर (लग्ननवांशपर) पापोंकी दृष्टि हो तो गणितागत कालको दूना और शुभ ग्रहों की दृष्टि में त्रिगुण करके मोहकाल कहना चाहिये । अर्थात् मरने के समय उतनी देर तक मोहग्रस्त रहता है ।

अब मरनेके बाद शव-परिणाम कहते हैं । यदि जन्मलग्नसे १२ वां द्रेष्काण (८वें भावका द्रेष्काण) क्रूर हो तो शव अग्नि में जलाया जाय । जलचर हो तो जल में प्रवाह किया जाय । सौम्य हो तो मिट्टीमें गाड़ा जाय । मिश्र हो तो कुत्ता सियार वगैरह खा जावे । (सु० शा० कारः) ॥ ११७ ॥

अथ मरणानन्तरं गतिज्ञानम् ।

देवमर्त्यपितृनारकालयप्राणिनो गुरुरिन्द्रमासुतौ ॥

कुर्युरिन्दुभृगुजौ बधार्कजौ मृत्युकालभवलग्नगा यदि ॥ ११८ ॥

इदानीं मरणान्ते गतिज्ञानमुच्यते—देवमर्त्येति । गुरु=बृहस्पतिः, इनक्षमासुतौ=सूर्यसौम्यौ, इन्दुभृगुजौ=चन्द्रशक्रौ, बधार्कजौ=बुधशनी जैते यदि मृत्युकालभवलग्नगाः=मरणकाले भवमुत्पन्नं यल्लग्नं तस्मिन् गता (मरणलग्नगता इत्यर्थः) भवेयुस्तदा क्रमात् देवमर्त्यपितृनारकालयप्राणिनः कुर्युः । गुरुमरणकाललग्नगो मृतं देवलोकं नयति । सूर्यसौम्यौ मरणलग्नगौ मृतं मर्त्यलोकं नयतः । चन्द्रशुक्रौ पितृलोकं नयतः । बुधशनी नरकलोकं नयतः । अत्र स्वरूपजातके वराहेण जन्मकालिकग्रहस्थितिवशेन मृतस्य गतिज्ञानमभिहितम्—

‘सुरपितृतिर्यङ्मरकात् गुरुरिन्दुसितावसृज्यमौ ।

रिपुरन्ध्रव्यंशकपा नयन्ति चास्तारिनिधनस्थाः’ इति ।

परञ्च तत्रैव—‘षष्ठाष्टमकण्टकगो गुरुश्चो भवति मीनलग्ने वा ।

शेषैरवलैर्जन्मनि मरणे वा मोक्षगतिमाहुः’ ॥

इत्युक्तलोकैः मरणे वेति वाक्यावलोकनात् मरणकाललग्नादपि गतिज्ञानं वराहस्यायमभिहितमिति ॥ ११८ ॥

मरनेके बाद गतिका विचार करते हैं—मरणकालके लग्नमें बृहस्पति हो तो देवलोक (स्वर्ग) जाता है । सूर्य और शुक्र हों तो मृत्युलोकमें जाता है । चन्द्रमा और शुक्र हों तो पितृलोक जाता है । एवं बुध और शनिके होनेसे नरक में जाता है । (सु० शा० कारः) ॥ ११८ ॥

भूश्चक्रं स्यात् तुम्बुराद्यं चतुष्कं सिंहागाराद्यं भुवश्चक्रमाहुः ॥

चापादिस्थं तत्तुम्बुराद्यं भूश्चक्रजन्यं जीवो मृत्युक्षेत्रलोकं समेति ॥ ११६ ॥

इदानीं लग्नपरत्वेन गतिज्ञानमुच्यते-भूश्चक्रमिति । तुम्बुराद्यं = मेषाद्यं चतुष्कं मेषवृष-
मिथुनकर्कंति लग्नचतुष्टयं भूश्चक्राख्यम् । सिंहागाराद्यं = सिंहकन्यातुलावृश्चिकेति चतुष्कं
भुवश्चक्राख्यम् । चापादिस्थं = धनुर्मकरकुम्भमीनेति चतुष्कं भुवश्चक्राख्यं विद्वांस आहुः ।
चक्रप्रयोजनमुच्यते । जीवो मृत्युक्षेत्रलोकं समेति । यस्मिन्लग्ने म्रियते तत्लग्नं यच्चक्रगतं
भवति तत्लोकं मरणानन्तरं जीवः समेति=यातीति । मेषादिचतुष्के लग्ने मृतो भूलोकमुप-
याति । सिंहादिचतुष्टये भुवर्लोकमेवं चापादिचतुष्टये स्वर्लोकं गच्छति ॥ ११९ ॥

मेष, वृष, मिथुन और कर्क ये चार स्थान भूचक्र कहलाते हैं, ये मरणलग्न हों तो जीव
भूलोकको जाता है । सिंह, कन्या, तुला और वृश्चिक भुवश्चक्र हैं, ये मरणलग्न हों तो जीव
भुवर्लोक जाता है । शेष = धनु, = मकर, कुम्भ और मीन ये चार राशि स्वश्चक्र हैं, इन
लग्नोंमें मरनेवाला स्वर्लोक जाता है । (सु० शा० कार) ॥ ११९ ॥

रिःफाधीशो पापषष्ठ्यंशयाते पापैर्दृष्टे नारकं लोकमेति ॥

राहौ रिःफे मान्दिरन्ध्रेशयुक्ते शत्रुस्थानस्वामिदृष्टे तथा स्यात् ॥ १२० ॥

अन्यथोगान्तरमुच्यते । रिःफाधीशे = जन्मलग्नान्मरणलग्नाद्वा व्ययभावपतौ पापष-
ष्ठ्यंशमुपगते पापग्रहैर्दृष्टे च नारकं लोकं समेति । राहौ रिःफे = द्वादशे, मान्दिरन्ध्रेशाभ्यां
युक्ते, तथा शत्रुस्थानस्य षष्ठ्यंशस्य स्वामिना (षष्ठेशेन) दृष्टे तथा स्यादर्थावरकं गच्छ-
तीति ॥ १२० ॥

बारह वें भावका स्वामी पापषष्ठ्यंशमें हो उसे पापग्रह देखते हों तो नरकलोक जाता
है । राहु, गुलिक और अष्टमेशसे युक्त होकर यदि १२ वें भावमें हो और उसे षष्ठेश देखता
हो तो भी नरकलोकमें जाता है । (सु० शा० कार) ॥ १२० ॥

उच्चस्थे शुभखेचरे व्ययगते पापग्रहैः शोभनैः

सन्दृष्टे शुभवर्गके च विपुलं स्वर्गादिभोगं वदेत् ॥

कर्मस्थानपतौ पुरन्दरगुरौ रिःफोपयातेऽथवा

सौम्यव्योमनिवासदृष्टिसहिते तस्यामरत्वं भवेत् ॥ १२१ ॥

शुभग्रहे स्वकीयोच्चराशिगते, व्ययगते = द्वादशभावगते, शुभवर्गके च गते, पापग्रहैः
शुभग्रहैश्च सन्दृष्टे, मृतस्य विपुलमुत्कृष्टं स्वर्गादि-भोगं वदेत् । अथवा कर्मस्थानपतौ =
दशमभावशे पुरन्दरस्तेन्द्रस्य गुरौ=बृहस्पतौ, रिःफोपयाते = द्वादशभावगते तथा सौम्याश्च
ते व्योमनिवासिनो ग्रहाः (शुभग्रहाः) तेषां दृष्ट्या सहिते तस्य मृतस्यामरत्वं=देवत्वं भवेत्
अस्मिन्योगे जातो मृतो वा देवपदवीमुपयातीति भावः ॥ १२१ ॥

शुभग्रह उच्चराशिमें होकर १२ वें भावमें हो, उसे पापग्रह और शुभग्रह देखते हों,
शुभवर्गमें भी हो तो उसको सुन्दर स्वर्गादिका भोग मिले यह फल कहै । बृहस्पति दशमेश
होकर बारहवें हो और शुभग्रहों की दृष्टिसे युक्त हो तो उस जातकको अमर (देव) पद
प्राप्त हो ॥ १२१ ॥

बृहस्पतौ चापनवांशकस्थे बलान्विते कर्कटलग्नयाते ॥

त्रिभिश्चतुभिः सह कण्टकेषु नभश्चरैर्ब्रह्मपदं प्रयाति ॥ १२२ ॥

अथ ब्रह्मपदप्राप्तियोग उच्यते । बृहस्पतौ चापनवांशकस्थे = धनुर्नवांशगते, बला-
न्विते = बलयुक्ते, कर्कटलग्नयाते (अत्र कर्कलभं भवति, तस्मिन्गुरुश्रोपगतो भवेत् । कर्क-
राशिः गुरोरुच्चं धनुर्नवांशकोऽपि गुरोर्नैज इति तत्र गुरुर्वलीयान्भवत्येवेति 'बलान्विते' पद-

मुक्तम्) त्रिभिर्वा चतुर्भिः नभश्चरैर्ग्रहेः कण्टकेषु = केन्द्रेषु (११।७।१०) सह गतैः जातो मृतो वा ब्रह्मपदं = ब्रह्मलोकं प्रयाति । अस्मिन्योगे ब्रह्मपदवीमुपयातीति ॥ १२२ ॥

बलवान् बृहस्पति धनुके नवांशमें होकर कर्क कर्ममें प्राप्त हो और तीन या चार मूल केन्द्रमें हों तो ब्रह्मपद प्राप्त करता है ॥ १२२ ॥

धनुर्विलगने यदि तुम्बुरांशके लगने गुरौ दानवपूजितेऽस्तमे ॥

कन्यागते शीतकरे बलान्विते परं पदं लोकमुपैति शाश्वतम् ॥ १२३ ॥

अथ मोक्षयोग उच्यते । धनुर्विलगने = धनुर्धरराशिलगने, तुम्बुरांशके = मेषराशौर्नवो-
शके च लगने, गुरौ = बृहस्पतौ विद्यमाने, दानवपूजिते = शुक्रेऽस्ते = लग्नास्सप्तमभावगते,
बलान्विते = बलिनि, शीतकरे = चन्द्रे कन्यागते (धनुषि लगने कन्याराशिर्दशमो भावो
भवति, तद्वत्ते चन्द्रे) जातो वा मृतः परं = सर्वत उत्कृष्टं पदं, शाश्वतं = जन्ममरणादिरहितं
लोकं (मोक्षपदमिति) उपैति । एतद्विष्णुपदमित्युक्तम् । न तस्मात्पुनर्निवर्त्तते । तथोक्तं
भगवता श्रीकृष्णेन ।

अव्यक्तोऽक्षर इत्युक्तस्तमाहुः परमां गतिम् । यं प्राप्य न निवर्त्तन्ते तद्धाम परमं मम ॥

आब्रह्मभुवनास्त्रोकाः पुनरावर्त्तिनोऽर्जुन । ।

मासुपेत्य तु कौन्तेय ! पुनर्जन्म न विद्यते ॥ इति गीतायाम् ।

अत्र वराहोक्तो मोक्षयोगः स्पष्टपञ्चातके—

षष्ठाष्टमकण्टकगो गुरुश्चो भवति मोनलग्ने वा ।

शेषैरवलैर्जन्मनि मरणे वा मोक्षगतिमाहुः ॥ इति ॥ १२३ ॥

गुरु धनुकर्ममें मेषके नवांशका हो, शुक्र सप्तम भावमें हो और बलवान् चन्द्रमा कन्य
राशिमें हो तो मरनेके बाद परम्पद (मोक्ष) को प्राप्त हो ॥ १२३ ॥

१०	९ ल. वृ. ३	८
११		७
र. १२	मोक्षप्राप्तियोगः	६ चं २१
१	३ शु.	५
२		४

अध्यायोपसंहारः

नसर्गदायप्रमुखायुरब्दस्फुटक्रियामृत्युदशाप्रभेदाः ॥

निर्याणकालप्रभवाश्च सर्वे सङ्कीर्तिता भानुमुखप्रसादात् ॥ १२४ ॥

इति श्रीनवग्रहकृपया वैद्यनाथविरचिते जातकपारिजाते

आयुर्दायाध्यायः पञ्चमः ॥ ५ ॥

अत्र प्रसङ्गात् बृहज्जातकोक्तनिर्याध्यायो विलिखितस्तत्र

पञ्चदश श्लोका अधोनिर्दिष्टाः—

अनेनाध्यायोपसंहारः क्रियते । सरलार्थः ॥ १२४ ॥

मृत्युर्धृत्युपदेक्षणेन बलिभिस्तद्वातुकोपोद्भवस्तत्संयुक्तभगवान्जो बहुभवो वीर्यान्वितैर्भूमिभिः ।

अप्रथमव्युत्पन्नो ज्वरामयकृतस्तुट्कृतश्चाष्टमे सूर्याद्यनिधने चरादिषु परस्वाध्वप्रदेशोऽस्त्विति ।
शैलाप्राभिहतस्य सूर्यकुजयोर्धृत्युः खन्धुस्थयोः कूपे मन्दशशाङ्कभूमितनयैर्बन्ध्वस्तकर्मस्थितैः ।
कन्यायां स्तजनादिमोष्णकरयोः पापग्रहैर्दृष्टयोः स्यातां यद्युभयोदयेऽर्कशशिनौ तोये तदा भस्मितः
मन्दे कर्कटगे जलोदरकृतो मृत्युर्गृहाङ्के मृगे शस्त्राग्निप्रभवः शशिन्यशुभयोर्मध्ये कुजक्षे स्थिते ।
कन्यायां रुधिरोत्थशोषजनितस्तद्वत्स्थिते शीतगौ । सौरक्षे यदि तद्वदेव हिमगौ रज्ज्वमिपातैः कृतः ।
बन्धाद्धीनवमस्थयोरशुभयोः सौम्यग्रहादृष्टयोर्द्रेष्काणैश्च सपाशसर्पनिगडैरिच्छद्रस्थितैर्बन्धतः ।
कन्यायामशुभान्वितेऽस्तमयगे चन्द्रे सिते मेघगे सूर्ये लग्नगते च विद्धि मरणं ब्रूहिदुर्गमं मन्दिरं ॥
शूलोद्धिञ्चतनुः सुखेऽवनिषुते सूर्येऽपि वा स्वे यमे सप्रक्षीणहिमांशुभिश्च युगपदपापैश्चिकोणाद्यगैः ।
बन्धुस्थे च रवौ वियत्यवनिजे क्षीणेन्दुसंनोक्षिते काष्ठेनाभिहतः प्रयाति मरणं सूर्यात्मजेनेक्षिते ॥

रन्ध्रास्पदाङ्गहिबुर्कैर्लग्नाहताङ्गः प्रक्षीणचन्द्ररुधिरार्किदिनेशयुक्तैः ।

तैरेव कर्मनवमोदयपुत्रसंस्थैर्धूमामिबन्धनशरीरनिकुट्टनान्तः ॥ ६ ॥

बन्ध्वस्तकर्मसहितैः कुजसूर्यमन्दैर्निर्याणमायुश्शिक्षितिपालकोपैः ।

सौरैन्दुभूमितनयैः स्वसुखारूपदस्थैर्ज्ञेयः क्षतकृमिकृतश्च शरीरघातः ॥ ७ ॥

खस्थेऽर्कजनिजे रसातलगते यानप्रपाताद्वधो यन्त्रोत्पीडनजः कुजेऽस्तमयगे सौरैन्द्वनाभ्युदगमे ।

विपण्ये रुधिरार्किशीतकिरणैर्जुकाजसौरक्षेणैर्यातैर्वागलितेन्दुसूर्यरुधिरैर्व्यामास्तबन्धाह्वयान् ॥ ८ ॥

वीर्यान्वितवक्रवीक्षिते क्षीणेन्दौ निधनस्थितेऽर्कजे ॥

गुह्योद्भवरोगपीडया मृत्युः स्यात् कृमिशस्त्रदाहजः ॥ ९ ॥

अस्ते रवौ सरुधरे निधनेऽर्कपुत्रे क्षीणे रसातलगते हिमगौ खगान्तः ॥

लमात्मबाह्यमतपःस्विनभौममन्दचन्द्रेस्तु शैलशिखराशानिकुष्मपातैः ॥ १० ॥

द्वाविंशः कथितस्तु कारणं द्रेष्काणो निधनस्य सूरिभिः ।

तस्याधिपतिर्भूपोऽपि वा निर्याणं स्वगुणैः प्रयच्छति ॥ ११ ॥

होरानवांशकप्रयुक्तसमानभूमौ योगेक्षणादिभिरतः परिकल्प्यमेतत् ॥

मोहस्तु मृत्युसमयेऽनुदितांशतुल्यः स्वशेक्षिते द्विगुणितस्त्रिगुणः शुभैश्च ॥ १२ ॥

दहनजलविमिश्रैर्मस्मसंक्लेदशोषैः निधनभवनसंस्थैर्व्याजवर्गैर्विहम्बः ।

इति शवपरिणामश्चिन्तनीयो यथोक्तः पृथुविरचितशास्त्राद् गत्यनूकादि चिन्त्यम् ॥ १३ ॥

गुरुद्विपतिशुक्रौ सूर्यभौमौ यमज्ञौ विबुधपितृतिरश्चो नारकीयांश्च कुर्युः ।

दिनकरशशिवीर्याधिष्ठितात् व्यंशनाथात् प्रवरसमनिकृष्टास्तुङ्गहासादनूके ॥ १४ ॥

गतिरपि रिपुरन्ध्रव्यंशपोऽस्तस्थितो वा गुरुशरिपुकेन्द्रच्छिद्रगः स्वोच्चसंस्थः ।

वदयति भवनेऽन्त्ये सौम्यभागे च मोक्षो भवति यदि बलेन प्रोत्थितास्तत्र शेषाः ॥ १५ ॥

एषां श्लोकानां व्याख्या भट्टोत्पलकृता विलोक्याः । अत्र भूयस्त्वभयाच्च

लिखिता इति ॥

पारिजाते सुधा टीका कपिलेश्वररजिता । आयुर्वाङ्मन्येऽध्याये पञ्चमे पूर्णतां गता ॥ ५ ॥

सूर्य आदि नव ग्रहों की कृपासे मैं (वैद्यनाथ दैवज्ञ) ने निसर्गायु प्रभृति विविध मायुकी स्पष्टीक्रिया, और मृत्यु दशाके अर्थों को इस पांचवे अध्यायमें वर्णन किया । (सु० शा० कार) ॥ १२५ ॥

इति श्रीवैद्यनाथदैवज्ञविरचिते जातकपारिजाते आयुर्वाङ्मन्ये पञ्चमेऽध्याये
'विमला' हिन्दी टीका समाप्ता ॥ ५ ॥

अथ जातकभङ्गाध्यायः ॥ ६ ॥

तत्रादौ जातकभङ्गपरिभाषा ।

केचिद् योगा राजयोगस्य भङ्गाः केचिद्रेका नाम दारिद्र्ययोगाः ॥

केचित्प्रेष्याः के च केमदुमाख्यास्ते चत्वारो जातभङ्गाकराः स्युः ॥ १ ॥

अथातो जातकभङ्गाध्यायो व्याख्यायते । तत्र को नाम जातकभङ्ग इत्युच्यते । केचिदिति । राजयोगस्य = यस्मिन्योगे जातो राजा भवति तस्य राजयोगस्य भङ्गाः = नाशकाः केचियोगाः (मेषे जूकनवांशक इत्यादिवक्ष्यमाणाः) केचिद्रेका नाम दारिद्र्ययोगाः (लग्नेशे बलवर्जिते इत्यादिवक्ष्यमाणाः) केचित्प्रेष्या योगाः (माने रबावित्यादिवक्ष्यमाणाः) के च केमदुमयोगाः (लग्नस्थिते हिमकरे इत्यादिवक्ष्यमाणाः) इत्येते चत्वारो जातभङ्गाकाराः स्युरिति । एषां चतुर्णां मध्ये कश्चिदेको योगो यस्य जन्मकाले भवति तस्य जीवनं व्यर्थमिवेति भावः ॥ १ ॥

कितने राजयोगके नाशक योग, कितने रेका नामक दारिद्र्ययोग, कितने प्रेष्ययोग, कितने केमदुमयोग ये चार प्रकारके जातकभङ्ग (शुभ योग नाशक) कहे गये हैं । (सु० शा० कारः) ॥ १ ॥

राजभङ्गाः ।

मेषे जूकनवांशके दिनकरे पापेक्षिते निर्धनः

कन्याराशिगते यदा भृगुसुते कन्यांशके भिक्षुकः ॥

नीचर्क्षे त्वतिनीचभागसहिते जातो दिवानायके

राजश्रेष्ठकुलाग्रजोऽपि विगतश्रीपुत्रदाराशनः ॥ २ ॥

यस्मिन्योगे जातो राजाऽपि दुःखभागभवतीत्युच्यते । राजश्रेष्ठकुलाग्रजोऽपि = राजश्रेष्ठकुले उत्तमकुलेऽग्रजः प्रथमजन्माऽपि, दिनकरे = सूर्ये मेषे (स्वोच्चे) राशौ जूकनवांशके = तुलानवांशे (मेषस्य विंशतिभागादुपरि त्रयोविंशति सत्र्यंशे ($20^{\circ}-23^{\circ}12'0''$) विद्यमाने तस्मिन् पापग्रहेयुक्ते च यदि जायते तदाऽसौ जातो निर्धनो भवति । एतदुक्तं भवति राजकुले यः प्रथमः पुत्रः स राजा भवति, परन्तु तस्य जन्मकाले यदीदृशयोगो भवेत्तदा (राज्ञो ज्येष्ठपुत्रोऽपि) निर्धन एव भवति । एवं सूर्यसुते = शुके कन्याराशिगते कन्यांशके च विद्यमानेऽर्थात्कन्याया नवमे नवांशे ($26^{\circ}14'0''-30^{\circ}$) विद्यमाने जातो भिक्षुको यावको भवति । अथ च दिवानायके = सूर्ये नीचर्क्षे = तुलाराशौ त्वतिनीचभागसहिते = दशमेशे ($6^{\circ}10'$) विद्यमाने सति सः (राजश्रेष्ठकुलाग्रजोऽपि) विगतश्रीपुत्रदाराशनः = श्रियः सम्पदः, पुत्रा आत्मजाः, दाराः = स्त्रियः, अशानं = भोजनं तैर्विगतो रहितो भवति । सर्वथा दुर्भागो भवतीति भावः ॥ २ ॥

यदि सूर्य मेष राशिमें तुलाके नवांशमें हो उसे पापग्रह देखते हों तो जातक निर्धन होता है । यदि शुक्र कन्या राशिमें कन्या के ही नवांशमें हो तो भिक्षुक होता है । यदि सूर्य नीच राशि (तुला) में अतिनीच भाग (10°) से युक्त हो तो जातक श्रेष्ठ राज कुल होनेपर भी लक्ष्मी, पुत्र, स्त्री और भोजनसे रहित होता है ॥ २ ॥

मन्दाराहिसमन्वितेऽमरगुरौ शुकेन्दुपुत्रेक्षिते

जातः शूद्रकलेवरोऽपि निखिलां विद्यामुपैति श्रियम् ।

तारानाथविकर्तनौ गदगतौ सौरेण संवीक्षितौ

जातोऽसौ समुपैति नीचविहितोपायेन सङ्जीवनम् ॥ ३ ॥

अमरगुरौ = बृहस्पतौ मन्दाराहिसमन्विते = शनिभौमराहुभिर्युक्ते शुक्रेन्दुपुत्रेक्षिते = शुक्रबुधभ्यामवलोकिते च जातः शुद्रकलेवरोऽपि=शूद्रजातिरपि यदि भवति तथापि निखिला विद्यां श्रियं = सम्पदश्चोपैति = प्राप्नोति । तथोक्तं सर्वार्थचिन्तामणौ—

“अजाहिमन्दैः सहितेन्द्रपूज्ये शुक्रेक्षिते वा शशिसुनुदृष्टे ।

शूद्रोऽपि चेद्विप्रसत्त्वमेति विद्यां च सर्वामधिगम्य जातः” इति ॥

तारानाथविकर्त्तनौ = चन्द्रसूर्यौ गदगतौ = षष्ठभावगतौ सौरेण = शनैश्चरेण वीक्षितौ च भवेतां तदा जातोऽसौ नीचविहितोपायेन = नीचजातीनां जीवने य उपायो विहितस्तेन (दासादिकर्मणा) सजीवनं = जीवनवृत्ति समुपैति । अर्थादस्मिन्योगे कुलीनोऽपि जातो नीचवृत्तिको भवतीति तात्पर्यम् ॥ ३ ॥

गुरु यदि शनि, मङ्गल और राहुसे युक्त हो, शुक्र और बुधसे दृष्ट हो तो जातक शुद्र कुलमें उत्पन्न होने पर भी सम्पूर्ण विद्या और लक्ष्मीको प्राप्त करता है ।

लग्नसे छूटे स्थानमें चन्द्रमा और सूर्य हों उन्हें शनि देखता हो तो वह जातक नीच कर्मके द्वारा जीविका पावे ॥ ३ ॥

केन्द्रस्थे वा विलग्ने दिनकरतनये सौम्यखेतैरदृष्टे

भूसूनोः कालहोरासमयजमनुजो भिक्षुको दासभूतः ॥

सौम्यादृष्टेऽर्किदृष्टे शशिनि सरुधिरे मेषगे भिक्षुकः स्या-

दर्शीन्द्रकैः सकेन्द्रैर्जडतगुरधनश्चान्यमुक्ताशनः स्यात् ॥ ४ ॥

दिनकरतनये = शनैश्चरे केन्द्र-(१४।७।१०) स्थे वा विलग्ने = लग्नगते, सौम्य-खेटैः = शुभग्रहैरदृष्टे=अनवलोकिते तथा भूसूनोर्भौमस्य कालहोरासमये जातो मनुजो भिक्षुको यावको, दासभूतोऽन्यस्य मृत्युश्च भवति । अथ सरुधिरे=भौमसहिते शशिनि=चन्द्रे मेषराशि-गते सौम्यैः = शुभैरदृष्टे, अर्किणा = शनिना दृष्टे च जातो भिक्षुकः स्यात् । अत्र सर्वार्थ-चिन्तामणौ—मेषे शशांके रविसुनुदृष्टे भिक्षाशानो भूमिसूतेन दृष्टे ।

निःश्रीर्विलग्नस्य निशाकरस्य लुब्धो दिनेशात्मजदृष्टियोगात् ॥

शुभग्रहाणामवलोकनेन हीनाद्भवेदत्र ससन्विताद्वा ।

तत्कालहोराधिपतौ धराजे केन्द्रं शनौ चेद्यदि वा विलग्ने ।

शुभग्रहाणामवलोकहीने दासस्तु भिक्षाशनर्हेदृशीलः ॥ इति ॥

अर्कीन्द्रकैः=शनिचन्द्रसूर्यैः सकेन्द्रैः = केन्द्र-(१४।७।१०) गतैः जातो नरो जड-तनुः = प्रज्ञाहीनशरीरः, अधनः = निर्धनः, अन्यमुक्ताशनः=परोक्षिष्टभोजी च भवति ।

अत्र प्रसङ्गात् कालहोराज्ञानप्रकारः—

वारार्धेष्टिकाद्विघ्ना स्वाक्षहचल्लेषवर्जिता । सैका तद्या नगैः कालहोरेशा दिनपात् क्रमात् ॥ ४ ॥

शनि केन्द्रमें वा लग्नमें हो, उसको शुभग्रह न देखते हों तथा मङ्गलकी कालहोरा में उत्पन्न हो तो मनुष्य भिक्षुक तथा दास होता है । चन्द्रमा मङ्गलके साथ मेष राशिमें हो उसको शुभ ग्रह न देखता हो और शनि देखता हो तो भिक्षुक होता है । केन्द्र में शनि, चन्द्र और सूर्य हों तो जब शरीर हो, दरिद्र हो, दूसरेका जूठा खानेवाला हो ॥ ४ ॥

मन्दे केन्द्रगते विलग्नगृहगे चन्द्रेऽन्त्यभे वाक्पतौ

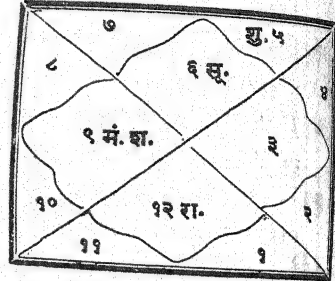
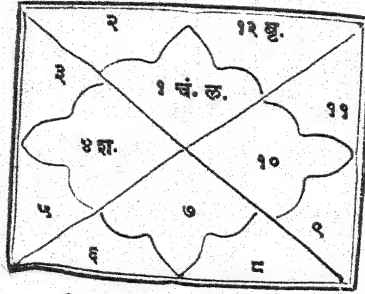
जातो भिक्षुक एव शोकजलधौ मग्नो विदेशं गतः ॥

धर्मस्थानपतौ तु रिःफगृहगे पापग्रहे केन्द्रगे

जातः पापरतः पराब्रधनभुग् विद्याविहीनो भवेत् ॥ ५ ॥

मन्दे=शनौ केन्द्र-(१।४।७।१०) गते, चन्द्रे विलग्नग्रहगे=जन्मलग्ने गते, वाक्यतौ= गुरावन्त्वमे=द्वादशभावे गतवति जातो भिक्षुकः सन्नेव शोकजलधौ=चिन्तासागरे मग्नो लीनो विदेशं गतोऽन्यदेशं गतो भवति । तु पुनः-धर्मस्थानपतौ=नवमेशे रिःफग्नहगे=द्वादश- भावगते, पापग्रहे केन्द्रगते च जातः पापरतः, पराब्रधनभुक्, विद्याविहीनश्च भवेत् ॥ ५ ॥

शनि केन्द्रमें हो, चन्द्रमा लग्नमें हो और बृहस्पति बारहवें में हो तो जातक भिक्षुक और शोकरूपी समुद्रमें निमग्न होकर विदेश चला जाय । नववें भावका स्वामी बारहवें हो पापग्रह केन्द्रमें हो तो जातक पापमें रत हो, पराया अन्न, धन भोगनेवाला तथा मूर्ख हो ।

जीवे राहुयुतेऽथवा शिखियुते पापेक्षिते नीचकृन् नीचे नीचसमीक्षिते सुरगुरौ विप्रोऽतिदुष्कर्मकृत् ॥

निद्री चन्द्रविलग्नपौ सह दिवानाथेन मन्देक्षितौ

प्रेष्यः स्यादशुभैः शुभग्रहद्वारा हीनैश्च मानस्थितैः ॥ ६ ॥

यत्र तत्र जीवे = बृहस्पतौ राहुणा युतेऽथवा शिखिना=केतुना युते, पापेन=शनिभौम- सूर्याणामन्यतमेनेक्षिते = दृष्टे च जातो नीचकृदुच्चकुले जायमानोऽपि नीचकर्मकृत् भवति । सुरगुरौ=बृहस्पतौ नीचे=मकरराशौ गतवति नीचसमीक्षिते=नीचगतग्रहे=(पापग्रहे)-रवलो- किते च विप्रो ब्राह्मणोऽपि जायमानोऽतिदुष्कर्मकृदतिगर्हितकर्मा भवति ।

अत्र सर्वार्थचिन्तामणिकारेण—

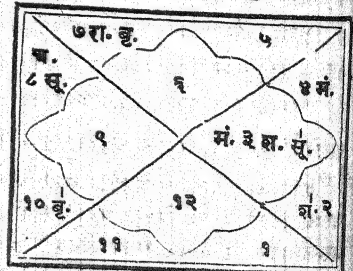
जीवे सकेतौ यदि ना सराहौ चाण्डालता पापनिरीक्षिते चेत् ।

नीचांशके नीचसमन्विते वा जीवे द्विजबेदपि तादृशः स्यात्, इत्युक्तम् ॥

दिवानाथेन सह=संयुक्तौ चन्द्रविलग्नपौ मन्देक्षितौ = शनिना दृष्टौ भवेतां तदा जातः निद्री=सदा निद्रालुः भवेत्, तथा मानस्थि- तैर्दशमभागवतैरशुभैः=पापग्रहैः शुभग्रहाणां द्दारा = दृष्ट्या हीनैः = रहितैश्च जातो नरः प्रेष्यः=परभृत्यो भवति ॥ ६ ॥

बृहस्पति राहु, वा केतुसे युक्त हो उसे पापग्रह देखते हैं तो जातक नीच कर्म करने वाला हो । बृहस्पति नीच राशिमें नीच गत पर भी अत्यन्त दुष्कर्म करनेवाला होता है ।

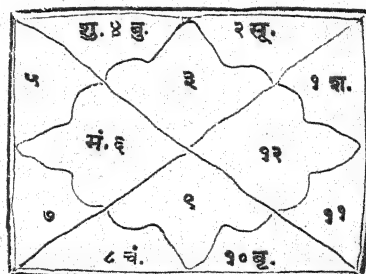
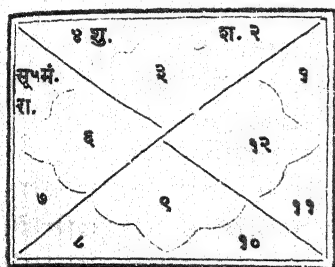
लग्नेश वा चन्द्रमा नीच राशिमें होकर सूर्यके साथ हो उसे शनि देखतां हो तो जातक विद्राक् हो । यदि पाप ग्रह वृषसममें हो उन्हे शुभग्रह न देखते हैं तो दूत हो ॥ ६ ॥

भाग्येशोऽन्त्यगते सहादरगतैः पापैर्व्ययेशोऽर्थगे
दुर्भोजी परिबन्धनादिसहितो जातोऽन्यजायारतः ॥
सर्वैर्नीचसपन्नभागसहितैः कर्मेतरस्थानगै-
र्विद्याबुद्धिकलत्रपुत्ररहितः कोपी सदा भैक्षकृत् ॥ ७ ॥

भाग्येशो = नवमभावेशो अन्त्यगते = द्वादशभावगते, पापैः सहोदरगतैस्तृतीयभावगतैः
व्ययेशोऽर्थगे = द्वितीयभावगते जातो दुर्भोजी = गर्हिताशनी भवति, परिबन्धनादिभिः = या-
तनादिभिः सहितो भवति, अन्येषां = परेषां जायासु = स्त्रीषु रतो लीनो भवति ।

अथ सर्वैः ग्रहैर्नीचसपन्नभागसहितैः = कैश्चिर्नीचभागसहितैः कैश्चिच्छत्रुभागसहितैश्च
कर्मेतरस्थानगैः = कर्म विहाय = दशमभावं विहायेतरेषु स्थानेषु स्थितैर्जातो नरो विद्यया,
बुद्ध्या, कलत्रेण, पुत्रैश्च रहितो विहीनो भवति, कोपी = क्रोधनो भवति, तथा सदा भैक्षकृद्
भवति ॥ ७ ॥ (१) (२)

नवमेश बारह वें में हो, तृतीय में पाप ग्रह हों, व्ययेश दूसरे में हो तो जातक दुर्भोजी
(मांस, लहसून, पियाज आदि खानेवाला) बन्धनसे युक्त और दूसरे की स्त्री से बिलास
करनेवाला हो । सभी ग्रह नीचराशिमें शत्रुके नवांशमें हों दशमसे भिन्न स्थानमें स्थित हों
तो विद्या, बुद्धि, स्त्री, और पुत्रसे रहित क्रोधी हो और भिक्षा मांगनेवाला हो ॥ ७ ॥

लग्नस्वामिनि रिःफगे तु वियति क्रूरे सचन्द्रे कुजे
जातोऽसौ परदेशगः सुखधनत्यागी दरिद्रो भवेत् ॥

होराजन्मपती न शोभनयुतावस्तंगतावन्त्यगो

भाग्येशो यदि नष्टदारतनयो जातः कुलध्वंसकः ॥ ८ ॥

लग्नस्वामिनि = जन्मलग्नेशो रिःफगे = लग्नाद्द्वादशभावगते, क्रूरे = पापग्रहे शनिस्-
र्ययोरन्यतरे वियति = दशमभावगते तत्र सचन्द्रे कुजे (चन्द्रभौमौ तत्र संयुक्तौ भवेताम्)
तदाऽसौ जातः परदेशगः, सुखधनत्यागी, दरिद्रश्च भवेत् ।

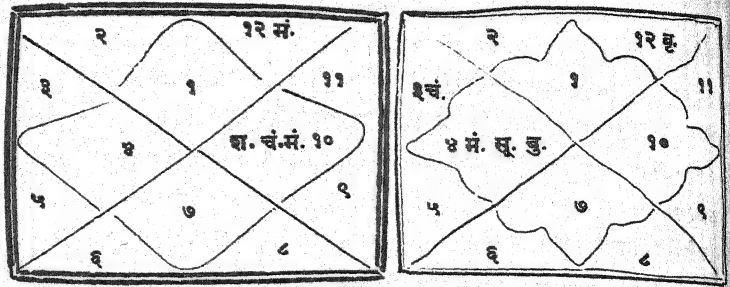
होराजन्मपती = लग्नेश-चन्द्रराशीशौ शोभनेन = शुभग्रहेण युतौ न भवेतामस्तंगतौ
वा भवेतां, भाग्येशो = नवमभावेशोऽन्त्यगते = द्वादशभावगते यदि जन्म भवेत्तदा जातो
नष्टदारतनयः = मृतस्त्रीपुत्रकः कुलध्वंसकश्च भवति । उक्तश्च सर्वार्थचिन्तामणौ—

“होरेश्वरे रिःफगते तु माने कूरान्विते भौमयुते शशाङ्के ।

जातोऽभिशास्तः परदेशवासी भिक्षाशानी दुःखितदेहभावस्याय ॥

भाग्येश्वरे चान्त्यगते सपापे जन्मोदयेशो रविगो कुलध्वनः ।

विनष्टपुत्रार्थकलत्रभावस्याच्छुभैर्न युक्तौ यदि वीक्षितौ वा” इति ॥ ८ ॥

यदि लग्नेश बारहवें भावमें हो, दशवें भावमें पापग्रह हो उसमें मङ्गल चन्द्रमाके साथ हो तो वह जातक परदेशवासी हो, सुख और धनसे रहित होकर दरिद्र हो ।

यदि लग्नेश और जन्मराशीश ये दोनों शुभग्रहोंसे युक्त नहीं हों अथवा अस्तङ्गत हों तथा नवमेश १२वें भावमें हो तो जातक स्त्री और पुत्रोंसे रहित होता है, तथा अपने कुलका संहार करनेवाला होता है । (सु० शा० कार) ॥ ८ ॥

सौम्यासौम्ययुतेषु केन्द्रभनेष्विन्दौ तनुस्वामिना
दृष्टे मन्दनवांशके सति कुलध्वंसी विदारात्मजः ॥

कामेबोधनशुक्रयोः सुतगृहे जीवे सुखस्थे शुभे

पापे रन्ध्रगते च चन्द्रभवनाज्जाताः कुलध्वंसिनः ॥ ६ ॥

केन्द्रभवनेषु (१।४।७।१०) सौम्यासौम्ययुतेषु, (शुभग्रहाः पापग्रहाश्च केन्द्रगत भवेयुस्त्वित्यर्थः) इन्दौ=चन्द्रे यत्र तत्र तनुस्वामिना=जन्मलग्नेशेन दृष्टे मन्दनवांशके=शशि- (१०।११) राशिनवांशे च गते सति जातो नरः कुलध्वंसी = वंशनाशकः, विदारात्मजः=जीपुत्ररहितश्च भवति । उक्तं सर्वार्थचिन्तामणौ—

शुभाशुभैः केन्द्रगतैः शशाङ्क! लग्नेशचरेणापि निरीक्षितश्चेत् ।

सौरांशके वा यदि संयुतश्चेज्जातः कुलध्वंसकरो विदारः ॥ इति ॥

बोधनशुक्रयोः कामे = लग्नात्सप्तमे भावे स्थितयोः, सुतगृहे = पञ्चमे भावे जीवे=गुर्गे गतवति, अशुभे=कस्मिंश्चित्पापे सुखस्थे=चतुर्थभावे गत, तथा च चन्द्रभवनाच्चन्द्राविष्टराशितो रन्ध्रगते पापग्रहे जाताः = समुत्पन्ना नरः कुलध्वंसिनो भवन्ति ॥ ९ ॥

लग्नेसे केन्द्र (१।४।७।१०) स्थानमें शुभ तथा शुभ ग्रह हों चन्द्रमा लग्नेशसे देखा जाता हो और शनिके नवांशमें हो तो जातक कुलका नाश करनेवाला तथा स्त्री और पुत्रों से रहित हो ।

यदि ७ वें स्थानमें बुध और शुक्र हों, ५ वें स्थानमें गुरु हो, ४ थेमें पापग्रह हो और चन्द्रमासे भी ८ वें में पापग्रह हो तो जन्मलेनेवाले कुलका संहार करनेवाले होते हैं । (सु० शा० कारः) ॥ ९ ॥

चरावसाने शशिनि स्थिरादौ द्विदेहमध्ये बलवर्जिते च ॥

हीने विलगने यदि केचरेन्द्रैर्विनाशमेति क्षितिपालयोगात् ॥ १० ॥

शशिनि=चन्द्रे चरराशीनां (मेष-कर्क-तुला-मकराणाम्) अवसानेऽन्त्ये (राशयन्त्ये) स्थिरराशीनां (२।३।४।११) आदौ तथा द्विदेहानां = द्विस्वभावराशीनां (३।६।९।१२) मध्ये गतवति, बलवर्जिते=निर्बले च सति, विलगने=जन्मलग्ने खेचरेन्द्रैर्ग्रहीहीने = रहितेष्वर्कलग्ने न कोऽपि ग्रहो भवेत्तदा क्षितिपालयोगो राजयोगो नाशमेति = विनश्यतीति । एवं सारावस्थाम्—अन्त्याष्टमादिभागं चरराश्यादिषु शशी यदा क्षीणः ।

एकेनापि न दृष्टो ग्रहेण भङ्गस्तदा नृपतेः ॥

अस्मिन्योगे राजकुतोद्भूतोऽपि न राज्यं लभत इति तात्पर्यम् ॥ १० ॥

चर राशिके अन्य भागमें, स्थिर राशिके आदिमें, द्विस्वभाव राशिके मध्यमें बलहीन चन्द्रमा हो, और कोई भी ग्रह लग्नमें न हो तो राजयोगका विनाश होता है ॥ १० ॥

लग्नराशिनवभावनायका भानुशीतकरदेवपूजिताः ॥

शत्रुभागसहिताः स्वनीचभस्वामिभांशसहिताः परानुगः ॥ ११ ॥

लग्नं = जन्मलग्नम् । राशिजन्मकाले चन्द्राधिष्ठितो राशिः । नवभावो जन्मलग्नवर्गो (धर्मः) भाव इत्येषां नायकाः = स्वामिनः (लग्नेशराशीशनवमेशा इति) तथा भानुशीतकरदेवपूजिताः = सूर्येन्दुगुरवः यदि शत्रुभागसहिताः = शत्रुनवांशगता वा स्वनीचभस्वामिभांशसहिताः = स्वस्वनीचराशिपतिनवांशगता भवेयुस्तदा जातो नरः परानुगोऽन्येषामनुचरो भवति ॥ ११ ॥

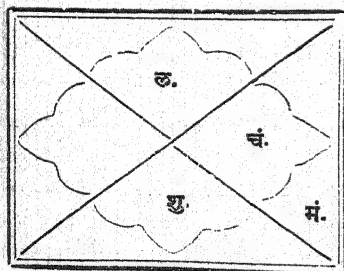
जन्मलग्न, जन्मराशि, और ९ वें भावका स्वामी, तथा सूर्य चन्द्रमा और बृहस्पति ये सब अपने शत्रु ग्रहके नवांशमें हों या अपने नीच राशिपति के अंशमें हों तो दूसरेके पीछे चलनेवाला हो ॥ ११ ॥

शशिनि गगनयाते कामगे दानवेज्ये नवमभवनयाते पापखेटे कुलघ्नः ॥

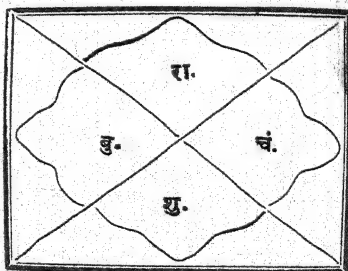
भृगुजशशिजचन्द्राः केन्द्रगा जन्मलग्ने तमसि विहितकर्मध्वंसको नीचतुल्यः ॥ १२ ॥

शशिनि=चन्द्रे गगनयाते=दशमभावगते, दानवेज्ये=शुके कामगे=सप्तमभावगते पापखेटे = सूर्यभौमशनीनामन्यतमे नवमभवनयाते=लग्नाश्वमं भावमुपगते जातो नरः कुलघ्नो वंशच्छेदको भवति । अथ च भृगुजशशिजचन्द्राः=शुक्रबुधचन्द्राः केन्द्रगा भवेयुः, तमसि=राहौ (तमस्तु राहुः, इत्यमरः) जन्मलग्ने गतवति जातो विहितकर्मध्वंसकः = स्वस्य विहितकर्मणो ध्वंसको भवति, नीचतुल्यः = उच्चकुले समुद्भूतोऽपि स्वकर्मरहितो नीचसदृशो भवतीति ॥ १२ ॥

(१)

(२)

यदि चन्द्रमा दशवें भावमें हो, शुक्र सप्तममें हो और पापग्रह नववें स्थान में हो तो जातक कुलका नाश करनेवाला हो । शुक्र, बुध और चन्द्रमा यदि केन्द्रमें हों जन्मलग्नमें राहु हो तो विहित कर्मोंका नाशक और नीचके समान हो ॥ १२ ॥

नीचे भृगो मन्दनवांशके वा दुःस्थानगे भानुसुतेक्षिते च ॥

कामस्थिते शीतकरे सभानौ मात्रा सह प्रैष्यमुपैति नित्यम् ॥ १३ ॥

भृगौ = शुके नीचे=स्वनीच-(कन्या) राशौ मन्दस्य नवांशके वा दुःस्थानगे=बडष्ट-व्ययगे तथा भूते भानुमुतेन = शनिनेक्षितेऽवलोकिते च, वा सभानौ=सूर्यसहिते शीतकरे=

चन्द्रेकामस्थिते=सप्तमभावमुपगते शनिदृष्टे च जातो नरो मात्रा सह = जनन्या सहितो नित्यं प्रैष्यं = दास्यमुपैति । परप्रेष्ययोगः सर्वार्थचिन्तामणौ—

नीचे शृगौ मन्दनवांशके वा

व्ययस्थिते, चन्द्रवी कलत्रे ।

निरीक्षितौ भावुयुतेन चात्र

जातः परप्रेष्यमुपैति नित्यम् ॥ १३ ॥

यदि शुक्र नीच राशिमें शनिके नवांशमें हो, दुष्टस्थानमें हो या शनिसे देखा जाता हो अथवा चन्द्रमा और सूर्य सप्तम में हों और शनि दृष्ट हों तो वह बालक अपनी माताके साथ नित्य दूत कर्म करने वाला (सेवक) होता है ॥ १३ ॥

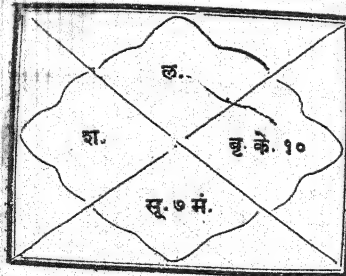
	१ ल.	१२ शु.
	मात्रा सह प्रेष्ययोगः	श.
६ शु. ६	चं. सू.	

नीचे गुरौ वासरनायके वा केन्द्रस्थिते पापयुते शिशुघ्नः ॥

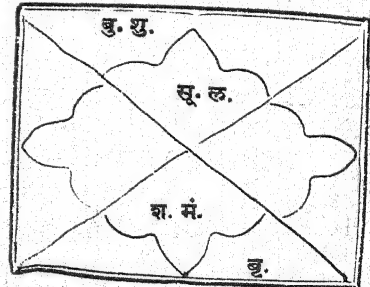
केन्द्रे सपापे शुभदृष्टिहीने रन्ध्रे गुरौ गोमृगजातिहन्ता ॥ १४ ॥

गुरौ = बृहस्पतौ, वा वासरनायके = सूर्ये, नीचे = स्वनीचराशौ केन्द्र-(१४।७।१०) स्थिते, पापयुते = शनिना भौमेन वा युते जातः शिशुघ्नो बालघातको भवति । अथ केन्द्रे (१४।७।१०) सपापे = पापग्रहयुक्ते तस्मिन् शुभदृष्टिहीने = शुभग्रहाणां दृष्ट्या रहिते, गुरौ = बृहस्पतौ रन्ध्रेऽङ्गमे च गते जातो गोमृगजातिहन्ता = आखेटादौ गवां मृगादीनाम् विनाशको भवति । अत्र सर्वार्थचिन्तामणौ—‘शुभदृष्टियुक्ते रन्ध्रे शृगौ’ इति पाठान्तर-मुपलभ्यते ॥ १४ ॥

(१)

(२)

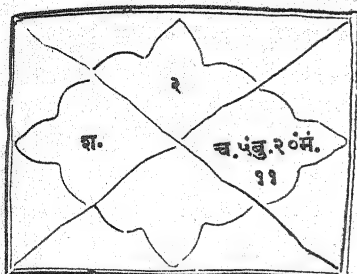

बृहस्पति वा सूर्य नीच राशिमें होकर केन्द्रमें स्थित हो, पापग्रहसे युक्त हो तो वह जातक बालघाती होता है । केन्द्रमें पापग्रह हो उसपर शुभग्रहकी दृष्टि न हो, गुरु अष्टममें हो तो गौ और मृगोंके मारनेवाला हो ॥ १४ ॥

शशाङ्कसौम्यौ दशमोपयातौ पापेक्षितौ पापसमन्वितौ च ।

नीचांशगौ सौम्यदशा विहीनौ जातस्तु नित्यं खलु पक्षिहन्ता ॥ १५ ॥

शशाङ्कसौम्यौ = चन्द्रबुधौ दशमोपयातौ = लम्बादृशमभावमुपगतौ पापेक्षितौ = केन-चित्पापग्रहेणावलोकितौ पापसमन्वितौ = केनचित्पापेन युक्तौ च भवेतामपि च नीचांशगौ = स्वनीचराशिनावांशगतौ, सौम्यदशा = शुभग्रहदृष्ट्या विहीनौ च यदि भवेतां तदा जातस्तु खलु = निश्चयेन नित्यमनवरतं पक्षिहन्ता = विहगघातको भवति ॥ १५ ॥

चन्द्रमा और बुध दशवेमें हों,
पापग्रहसे देखे जाते हों और पापग्रहसे
युक्त भी हों, नीचनवांशमें हों और
शुभग्रहकी दृष्टिसे रहित हों तो वह जातक
निश्चय पक्षी मारनेवाला होता है ॥ १५ ॥

चन्द्रात्सुते लग्नपतौ धने वा सौम्ये तरेष्वष्टमराशिगेषु ।

मानस्थिते शीतकरे तदानीं जातस्तु जीवत्यतिहेयवृत्त्या ॥ १६ ॥

जन्मकाले चन्द्रात्सुते = पञ्चमे, वा धने = द्वितीये भावे लग्नपतौ = लग्नेशे गते, सौम्ये-
तरेषु = पापग्रहेषु चन्द्रादष्टमराशिगेषु, शीतकरे = चन्द्रे मानस्थिते = लग्नादशमभावगते ।
अत्रेदं फलितम्—चन्द्रो दशमगतो भवेत्तस्मात्सुते वा धने अर्थात्समाद्वितीये वैकादशे
लग्नेशो गतो भवेत्तथा चन्द्रादष्टमेऽर्थात्समात्पञ्चमे पापग्रहा भवेयुस्तदानीं जातस्तु अतिहेय-
वृत्त्या = कुत्सितजीविकया जीवति । अत्र सर्वार्थचिन्तामणौ पाठः—

चन्द्रात्सुतेऽर्थे यदि लग्नभावे रन्ध्रस्थितैः सौम्यखगैतदैर्वा ।

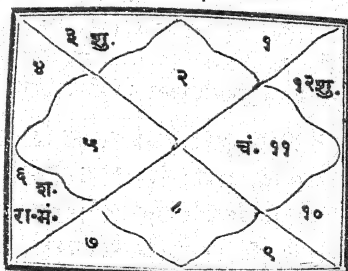
मानस्थिते रात्रिकरे तदानीं जातस्तु जीवत्यतिहेयवृत्त्या ॥ १६ ॥

यदि लग्नेश चन्द्रमासे पञ्चम स्थानमें

हो, वा दूसरेमें हो, और पापग्रह अष्टमरा-

शिमें हो, चन्द्रमा दशममें हो तो वह

जातक अत्यन्त नीच जीविकासे जीवे ॥ १६ ॥

नीचारिभांशौ श्रृगुदेवपूज्यौ तदंशके वासरनाथपुत्रे ।

जातः सुदुःखः सुतदारहीनः कृच्छ्रेण संजीवति भाग्यहीनः ॥ १७ ॥

श्रृगुदेवपूज्यौ = शुक्रगुरु नीचारिभांशौ = नीचनवांशं शत्रुराशिनवांशं वोपगतौ, वासर-
नाथपुत्रे = शनैश्चरे तदंशके = शुक्रस्य गुरोर्वा नवांशे वियमाने जातो नरः सुदुःखभाक्,
सुतदारहीनः = पुत्रकलत्ररहितश्च भवति तथा भाग्यहीनः सन् कृच्छ्रेणातीव कष्टेन संजीवति ।
सर्वार्थचिन्तामणावत्र पाठभेदः—

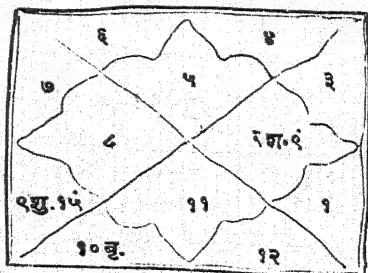
नीचारिभांशे यदि देवपूज्ये

तदंशके वासरनाथपुत्रे ।

जातोऽतिदुःखी सुतदारहीनः

कृच्छ्रादसौ जीवति भाग्यहीनः ॥ इति ॥ १७ ॥

शुक्र और गुरु नीचराशिके या शत्रु-
ग्रहके नवांशमें हों, गुरु या शुक्रके नवांश
में शनि हो तो जातक स्त्री पुत्रोंसे रहित
और भभागा बन कर बड़े कष्टसे किसी

तरह जीता है । (सु० शा० कार) ॥ १७ ॥

सर्वे पापाः केन्द्रनीचारिसंस्थाः सौम्यैर्हृष्टा रिःफरन्धारियातः ,

निम्नन्येते राजयोगं ग्रहेन्द्रा नीचारातिक्रूरषष्ठ्यंशकाश्च ॥ १८ ॥

सर्वे पापाः=सूर्यभौमशनैश्वरक्षीणैन्दुसपापबुधाः, केन्द्रनीचारिसंस्थाः = केन्द्रे (१।४।७। १०) वा स्वनीचे, वा शत्रुराशिगता भवेयुस्तथा रिःफरन्धारियातैः = व्याघ्रपञ्चभावगतैः सौम्यैर्हृष्टा भवेयुस्तदैते ग्रहेन्द्रा ग्रहा राजयोगं निम्नन्ति=नाशयन्ति । अपि च नीचारातिक्रूरषष्ठ्यंशकाः = ये ग्रहाः नीचराशिगताः, शत्रुराशिगताः, क्रूरषष्ठ्यंशगता वा भवन्ति ते राजयोगं निहन्ति । ईहयोगे राजकुलोद्भूतोऽपि न राजफलं लभत इति भावः । उक्तञ्च सारावल्याम्-

सर्वे क्रूराः केन्द्रे नीचारागता न सौम्ययुतदृष्टाः ।

शुभदा व्ययिरिपुरन्ध्रे तदाऽपि भङ्गो भवेन्नृपतेः ॥ इति ॥ १८ ॥

सभी पापग्रह यदि केन्द्र, वा नीच, वा शत्रुगृहमें स्थित हों उन्हें १२, ८, ६ भावगत शुभग्रह देखते हों तो राजयोगका नाश कहना चाहिये । इसी तरह नीच, शत्रुराशि और पापषष्ठ्यंशवाले ग्रह राजयोगको नाश करते हैं । (सु० शा० कार) ॥ १८ ॥

केन्द्रस्थिता मन्दनिशाकरार्काः शुभैरदृष्टा यदि मद्यपायी ।

क्रूरारिषष्ठ्यंशकनीचभागा दुष्कर्मयुक्तोऽन्यकलत्रगामी ॥ १९ ॥

मन्दनिशाकरार्काः शनिचन्द्रसूर्याः केन्द्रस्थितास्तथा यदि शुभैः=शुभग्रहैरदृष्टा=अनवलोकिताश्च भवेयुस्तदा जातो मद्यपायी = मद्योपभोक्ता (सुरापः) भवति । त एव मन्दनिशाकरार्काः क्रूरारिषष्ठ्यंशकनीचभागयुक्ताश्चेद्भवेयुस्तदा जातो दुष्कर्मयुक्तो गर्हितकर्मा, अन्यकलत्रगामी = परधूलोलुपश्च भवति ॥ १९ ॥

यदि शनि, चन्द्रमा और सूर्य केन्द्रमें स्थित हों शुभग्रहसे दृष्ट न हों तो जातक शराव पीनेवाला होवे । यदि वे तीनों ग्रह क्रूर और शत्रुके षष्ठ्यंश तथा नीच भागमें हों तो दुष्कर्मसे युक्त, दूसरेकी स्त्रीका उपभोग करनेवाला हो ॥ १९ ॥

नीचे भृगौ धर्मगते सपापे द्विजप्रहर्ता यदि पापदृष्टे ।

व्यये शुभर्क्षेऽर्कसुतांशकस्थे भृगौ च दासीवरनन्दनः स्यात् ॥ २० ॥

नीचे=नीचराशिर्वर्त्तिनि भृगौ=शुक्रे धर्मगते=नवमभावगते सपापे=केनचित्पापग्रहेण युक्ते तथाभूते यदि पापदृष्टे=केनचित्पापग्रहेण दृष्टे जातो द्विजप्रहर्ता=ब्राह्मणघातको भवति । अथ च भृगौ=शुक्रे व्यये=द्वादशभावसुपगते शुभर्क्षे=शुभराशौ वर्त्तमानेऽर्कसुतस्थ=शनैश्वरस्यांशकस्थे = नवांशे च गतवति जातो नरो दासीवरनन्दनः स्यात् = प्रेम्णापुत्रो भवेत् । अत्रेदमुक्तं भवति-द्वादशभावो हि शुभग्रहराशिस्तद्गतः शनिनवांशो भवेत्तस्मिच्छुक्रे विलसति जातो दासीपुत्रो भवेदिति ॥ २० ॥

११ मं.	१०	९
१२		८
१	द्विजप्रहर्ता	७
२		६ शु.श.
३	४	५

४	३	२ शु. ६
५		१
६	दासीपुत्रः	१२
७		११
८	९	१०

यदि नीचराशिस्थ शुक्र पापग्रहसे युक्त होकर नवर्षमें हो उसे पापग्रह देखता हो तो

ग्राहणको मारनेवाला होवे । बारहवां भाव शुभराशि हो उसमें शुक्र शनिके नवांशमें हो तो जातक दासीपुत्र होवे ॥ २० ॥

अथ रेकायोगाः ॥

लग्नेशे बलवर्जिते परिभवस्थानाधिपेनेक्षिते
सूर्योच्छिन्नकरे पुरन्दरगुरौ रेकाख्ययोगो भवेत् ।
बन्धुस्थानपसंयुतांशकपतौ तिग्मांशुलुप्तयुतौ
रिःफेशेन निरीक्षिते सति यदा योगास्तु रेकाह्वयः ॥ २१ ॥

अधुना रेकायोगा उच्यन्ते । लग्नेशे=लग्नस्वामिनि बलवर्जिते=निर्बले परिभवस्थानाधिपे-
नाष्टमभावशेनेक्षितेऽवलोकिते पुरन्दरगुरौ=बृहस्पतौ सूर्योच्छिन्नकरे=सूर्येण सह लुप्तकिरणौ
(अस्तङ्गतौ) सति रेकाख्ययोगो भवेत् । ईदम् योगो रेकानामको भवति । बन्धुस्थानपश्च-
तुर्थभाववेशस्तेन संयुतेऽशकपतौ = नवांशस्वामिनि अर्थात्तत्काले चतुर्थेशो यस्मिन् नवांशे
स्यात्तदीशे, तिग्मांशुलुप्तयुतौ=तिग्मांशुना = सूर्येण लुप्ता = नष्टा द्युतिर्यस्य तस्मिन्नस्तङ्गत
इत्यर्थ, तथाभूते रिःफेशेन = द्वादशेशेन निरीक्षितेऽवलोकिते सति यदा जन्म भवति तदा
रेकाह्वयो रेकानामको योगो भवति ॥ २१ ॥

४ ५	३ ल.	२ १	४ ५	३ ल.	२ १
६ श.	रेकायोगः १	१२ बु.	६	रेकायोगः २	१२ श. र.
७ ८	९	११२ बु. १०	७ ८	९	११ बु. १० शु.

बलहीन लग्नेशको अष्टमेश देखता हो और बृहस्पति सूर्यके साथ अस्तङ्गत हो तो 'रेका' नामका योग होता है ।

चतुर्थेशसे युक्त नवांशपति ग्रह सूर्यके साथ अस्त हो और द्वादशेशसे देखा जाता है तो 'रेका' योग होता है ॥ २१ ॥

षष्ठस्वामिनिरीक्षिते सुखपतौ रन्ध्रेशयुक्ते तथा
मानेशे सुतगे विलग्नरमणे नीचं गते रेकभाक् ।
रन्ध्रारिव्ययराशिगा यदि शुभाः केन्द्रत्रिकोणोपगाः
पापा लाभग्रहाधिपे च विबले रेकाभिशास्तो भवेत् ॥ २२ ॥

सुखपतौ = चतुर्थेशे यत्र तत्र षष्ठस्वामिनिरीक्षिते = षष्ठेशेनावलोकिते, रन्ध्रेशेनाष्टमेशेन
युक्ते = सहिते तथा मानेशे=दशमभावशे सुतगे = षष्ठमभावगते, विलग्नरमणे=जन्मलग्नेशे
नीचं=स्वनीचराशि गते रेकभाक्=अस्मिन्योगे जातो रेकायोगवान्भवति । अथ यदि शुभाः=
शुभग्रहा रन्ध्रारिव्ययराशिगाः = अष्टम-षष्ठ-द्वादशभावगताः, पापाः=पापग्रहाः केन्द्रत्रिकोणो-
(१।४।७।१०।५।८) पगा भवेयुः, लाभग्रहाधिपे=एकादशभावस्वामिनि विबले च रेकाभि-
शास्तो भवेदर्थादीहयोगो रेकानामतो व्याख्यायते लोकैरिति ॥ २२ ॥

३	२	१
४		१२
५	रेका ३	११
६श.शु.	८	१०
७	र. वृ.	९

२	१	कं. १२
३	रा.	११
४	रेका ४	१०
५श.शु.	७ मं. कं.	९
६	शु. बु. ६	८

चतुर्थेश अष्टमेशसे युक्त होकर षष्ठेशसे देखा जाता हो तो रेका योग होता है ।
दशमेश ५ वें भावमें हो और लग्नेश नीचमें हो तो रेकायोग होता है । यदि शुभग्रह
८, ९, १२ भावोंमें हों, पापग्रह केन्द्र और त्रिकोणमें हों और लग्नेश निर्बल हो तो भी रेका
योग होता है ॥ २२ ॥

होरेशः खलसंयुतः सित गुरु चास्तं गतौ तद्वदेद्
बन्धुस्थानपतिः शुभेतरयुतश्चास्तं गतो रेकदः ॥
भाग्यस्थानपतौ विकर्तनकरच्छन्ने विलग्नधाधिपे
नीचस्थे धनपे च नीचगृहगे रेकाभिधानो भवेत् ॥ २३ ॥

होरेशो=जन्मलग्नेशः खलेन = केनचित्पापग्रहेण संयुतो भवेत्, सितगुरु = शुक्रबृह-
स्पती चास्तंगतौ = सूर्ययुतौ भवेतां तदा तद्वदेदर्थत् रेकायोगं ब्रूयादिति ।

बन्धुस्थानपतिश्चतुर्थभावेशः शुभे-
रयुतः = पापग्रहसंयुक्तोऽस्तंगतश्च यदि
भवेत्तदा रेकदो भवति । ईदृगयोगोऽपि
रेकाख्य इति ।

अथ च भाग्यस्थानपतौ = नवमभा-
वेशो = विकर्तनकरच्छन्नेऽर्थात्सूर्येण स-
हास्तं गते, विलग्नधाधिपे = लग्नेशो नीच-
स्थे = स्वनीचराशिं गते, धनपे च =

१.शु.४वृ.	२	१
५	बु. ३ श.	१२
६	रेका ५	११
७	९	१०

द्वितीयभावेशो च नीचगृहगे = स्वनीचराशिं गते रेकाभिधानो रेकानामको योगो भवेत् ॥ २४ ॥

४	३	२
५		१
६	रेका ६	१२
७	९	११
८	१०	९

४	३	२
५		१
६	रेका ७	१२ बु.
७	९ र. श.	११
८	१०	९

लग्नेश पापग्रहके साथ हो शुक्र और गुरु अस्त हों तो 'रेका' योग होता है ।
चतुर्थभावका स्वामी पापग्रहके साथ होकर अस्त होवे तो 'रेका' योग होता है ।

भाष्य (नवमभाव) पति सूर्यके साथ अस्त हो, लग्नेश नीचमें हो और द्वितीयेश भी नीचमें हो तो 'रेका' योग होता है ॥ २३ ॥

नीचस्था यदि वा दिनेशकिरणच्छन्नाल्लयो लग्नपे

दुष्टस्थानगतेऽथवा गतबले योगस्तु रेकप्रदः ॥

होरावित्तनवास्पदायसुखधीकामानुजस्थाः खला-

स्तस्यायुर्नवभागरेकफलदा नीचारिपापेक्षिताः ॥ २४ ॥

केचित् त्रयो ग्रहा यदि नीचस्थाः = स्वस्वनीचराशिगता वा दिनेशस्य=सूर्यस्य किरणै-
श्छन्नाः = नष्टयुतयः (अस्तंगताः) भवेयुः, लग्नपे = जन्मलग्नेशे दुष्टस्थानगते = षडष्टन्य-
यभावानामन्यतमं गते, अथवा गतबले = निर्बले सति रेकप्रदो योगो भवति ।

होरा = लग्नम्, विंत्तं = द्वितीयः, नव = नवमः, आस्पदं = दशमः, सुखं = चतुर्थः,
धीः=पञ्चमः, कामः=सप्तमः, अनुजस्तुतीय एतेषु स्थिताः खलाः=पापग्रहाः, नीचारिपापेक्षि-
ताः=नीचराशिस्थाः, शत्रुराशिस्थाः, पापेक्षिता वा स्युस्तदा ते तस्य जातस्यायुषो नवमे भागे
रेकफलदा रेकायोगफलकारका भवन्ति । अर्थात् ईदृग्योगो रेकाख्य इति । अत्र नीचारिपापे-
क्षिता इत्युक्तेरेव यदि उच्चस्वमित्रशुभेक्षिताः स्युस्तदा न रेकाफलदाः स्युरिति ॥ २४ ॥

कोई भी तीन ग्रह नीचमें हों या अस्त हों और लग्नेश दुष्ट स्थानमें हो अथवा निर्बल हो तो 'रेका' योग होता है ।

पापग्रह १।१।१०।१।१।१।७।३ भावोंमें स्थित हों नीच या शत्रुग्रहमें स्थित हों या पापग्रहसे दृष्ट हों तो उस जातककी आयुके ९ वें भागमें 'रेका' योगका फल देते हैं ॥ २४ ॥

एकद्विक्रिकखलद्युचरा नराणां कल्पस्वविक्रमगताः परतस्तथैव ।

आदौ तु मध्यवयसि क्रमशस्तदन्त्ये रेकप्रदा रिपुखलग्रहनीचदृष्टाः ॥ २५ ॥

एकः, द्विकः, त्रिकः खलद्युचराः=पापग्रहाः क्रमेण कल्पे=लग्ने, स्वे=द्वितीये, विक्रमे=
तृतीये गताः स्युरर्थात् लग्ने एकः पापग्रहः, द्वितीये द्वौ पापौ, तृतीये त्रयः पापाः भवेयुः ।
परतस्तथैव = तेनैव प्रकारेण परतोऽपि = चतुर्थे एकः, पञ्चमे द्वौ, षष्ठे त्रयः । सप्तमे एकः,
अष्टमे द्वौ, नवमे त्रयः, एवमेव दशमे एकः, एकादशे द्वौ, द्वादशे त्रयः पापाः स्युस्तदा
नराणां=जनिमतां क्रमेणादौ वयसि=वयसः प्रथमे व्यंशे, मध्यवयसि=द्वितीयव्यंशे, तदन्त्ये=
वयसोऽन्त्ये रेकप्रदाः = रेकायोगफलप्रदा भवन्ति । इदमुक्तं भवति । यस्य जन्मकाले १,४,
५,१० भवेयुः कस्मिन्नपि यथेकः पापग्रहो भवेत्तदा तस्य प्रथमे वयसि रेकाफलदो भवेत् ।
(२,५,८,११) पणफरे एकत्र द्वौ पापौ भवेतां तस्य मध्ये वयसि तथा च आपोक्विलमे
(३।६।९।१२) एकत्र त्रयः पापाः भवेयुस्तदा तस्य चरमे वयसि रेकाफलदा भवेयुः ।
यदि ते रिपुखलग्रहनीचदृष्टाः = शत्रुणा, पापग्रहेण, नीचस्थेन वा दृष्टाः स्युस्तदैवार्थत एव
मित्रशुभग्रहोच्चदृष्टा न रेकप्रदा इति । रेकाफलमग्रतो वक्ष्यति २।६।२७ श्लोकाभ्यामिति ॥ २५ ॥

१।१।७।१० भावोंमें १ पापग्रह यदि शत्रुग्रह, पापग्रह, या नीचगत ग्रहसे दृष्ट होवे तो प्रथम वयसमें 'रेका' फल देता है २।५।८।११ भावोंमें २ पापग्रह हों तो मध्यवयसमें, एवं ३।६।९।१२ भावोंमें ३ पापग्रह हों तो अन्त्य अवस्थामें 'रेका' योगका फल देते हैं ॥ २५ ॥

रेकायोगफलम् ।

निर्विद्यो विधनो दरिद्रसहितो रेकोद्भवः कामुकः

क्रोधी दुःखितमानसो रुचिकरः सौभाग्यहीनः पटुः ॥

भिक्ताशी मलिनो विवादनिरतो मात्सर्यरोषान्वितो

देवब्राह्मणदूषकः प्रतिदिनं दारात्मजैर्निन्दितः ॥ २६ ॥

दुष्टात्मा कुनखी कुमार्गनिरतो दौर्भाग्ययोगान्वितो

बन्धूतामपकारदूषणपरः स्वल्पायुराभिक्षुकः ॥

मूकोऽन्धो बधिरः प्रमत्तहृदयः कामातुरो रोषवान् ।

पङ्कजैर्नैत्रविकारभावसहितो रेकोद्भवः स्यान्नरः ॥ २७ ॥

इदानीं श्लोकद्वयेन सरलार्थेन पूर्वोक्तानां रेकायोगानां फलान्युच्यन्ते । सर्व एव रेका-
योगा दुष्फलाः पूर्वमुक्ताः केचियोगाः राजयोगस्य भङ्गाः केचिद्रेकाः इति स्मरणात् ॥ २६-२७ ॥

रेकायोगमें उत्पन्न मनुष्य मूर्ख, धनरहित, दरिद्रतासे विकल, कामी, क्रोधी, दुःखी,
हृचिकर, सौभाग्यहीन, चतुर, भिक्षुक, मलिन, विवादी, चुगलखोर, रोषवाला, प्रतिदिन
देवता ब्राह्मणके निन्दक, स्त्री-पुत्रसे निन्दित होता है ॥ २६ ॥

दुष्ट आत्मवाला, कुनखी, कुमार्गी, अभागा, बन्धुवोंके अपकार और निन्दा करनेवाला
अल्पायु, भिक्षुक, गुंगा, अन्धा, बहिर, मतवाला हृदयवाला, कामातुर, रोषवाला, लङ्का,
नेत्ररोगयुक्त रेकायोगोत्पन्न मनुष्य होता है ॥ २७ ॥

अथ दरिद्रयोगाः ।

भाग्येश्वरादतिबलो निधनेश्वरो वा लग्नाधिपस्त्रिदशनाथगुरुर्यदि स्यात् ।

केन्द्राद्बहिर्दिनकरस्य कराभितप्तो लाभधिपो यदि विहीनबलो दरिद्रः ॥ २८ ॥

अधुना केचिद् दरिद्रयोगा उच्यन्ते । निधनेश्वरोऽष्टमेशो भाग्येश्वराजवमेशादतिबलो
बलीयान् भवेदथादष्टमेशवमेशयोर्मध्ये अष्टमेशो बली भवेत्, वा लग्नाधिपो जन्मलग्ने-
शस्त्रिदशनाथगुरुर्बृहस्पतिर्यदि केन्द्राद्बहिःस्थितो दिनकरस्य=सूर्यस्य कराभितप्तो सुप्तकिरणो
(अस्तङ्गतः) भवेत्, तथा लाभधिपो लाभभावेशो यदि विहीनबलो निर्बलो भवेत्तदा
दरिद्रो दरिद्रयोगो भवति ॥ २८ ॥

यदि अष्टमेश ग्रह नवमेशके अपेक्षा अधिक बली हो अथवा बृहस्पति लग्नेश होकर
केन्द्रके बाहर सूर्यके साथ अस्त हो और लाभेश निर्बल होवे तो जातक दरिद्र होता है ॥ २८ ॥

लाभारिव्ययरन्ध्रपुत्रगृहगा जीवारमन्देन्दुजा

नीचस्थानगता यदा रविकरच्छत्रास्तदा भिक्षुकः ॥

भाग्यस्थानगतो दिनेशतनयः सौम्येतरैरीक्षितो

लग्नस्थः शशिनन्दनो रवियुतो नीचांशगो भिक्षुकः ॥ २९ ॥

यदा जीवारमन्देन्दुजाः = गुरुभौमचन्द्रबुधाः, यथासम्भवं लाभे=एकादशे, अरौ=षष्ठे,
व्यये=द्वादशे, रन्ध्रेऽष्टमे, पुत्रे=पञ्चमे गृहे=भावे गता वा नीचस्थानगताः=स्वस्वनीचराशि गताः,
वा रविकरैः=सूर्यकिरणैश्छत्राः=चष्टतिबो भवेयुस्तथा भूतः सौम्येतरैः=पापग्रहैः (बहुबचन-
त्वात् त्र्यादिभिः पापैः) ईक्षितोऽवलोकितो भवेत् तथा शशिनन्दनः=बुधो लग्नस्थो जन्म-
लग्नगतो रवियुतो सूर्येण सहितो (अस्तङ्गतः) नीचांशगतोऽपि भवेत्तदा जातो भिक्षुकः
स्यादिति ॥ २९ ॥

बृहस्पति, मङ्गल, शनि और बुध नीचस्थ होकर एकादश, षष्ठ, द्वादश, अष्टम, पञ्चम
स्थानमें स्थित हों या सूर्यके किरणसे आक्रान्त हों तो भिक्षुक होवे । भाग्य (९) भववमें
शनि हो उसे पापग्रह देखते हों, लग्नमें सूर्ययुक्त बुध नीचांशमें हो तो भिक्षुक होवे ॥ २९ ॥

जीवज्ञशुकरविनन्दनभूमिपुत्रा रन्ध्रारिः फलकर्मगता यदि स्यात् ।

लग्नेश्वरादतिबली व्ययभावनाथो नीचस्थितो रविकराभिहितो दरिद्रः ॥ ३० ॥

जीवज्ञशुकरविनन्दनभूमिपुत्राः = गुरुबुधशुक्रशनिभौमाः यथासम्भवं रन्ध्रारिः फलक-
कर्मगताः = अष्टमषष्ठद्वादशपञ्चमदशमभावगता यदि भवेयुः, व्ययभावस्य नाथो व्ययेशो

लग्नेश्वरादतिबली, अर्थात्लग्नेशापेक्षया द्वादशेशो बलीयान् स्यात् तथा नीचस्थितो रवि-
कराभिहतोऽस्तज्ञतोऽपि भवेत्तदा जातो नरो दरिद्रो भवतीति ॥ ३० ॥

यदि अष्टम, षष्ठ, द्वादश, पञ्चम, और दशम स्थानमें यथासम्भव गुरु, बुध, शुक्र शनि
और मङ्गल हों द्वादशेश लग्नेशसे विशेष बली होकर नीच राशिमें हो, सूर्यके किरणसे
सन्तप्त हो तो दरिद्र होता है ॥ ३० ॥

शुक्रार्थद्विजराजभूमितनया नीचस्थिता जन्मनि
व्योमाये नवमे कलत्रतनये जातो दरिद्रो भवेत् ॥
लग्ने दानवपूजितेऽमरगुरौ पुत्रे धरानन्दने
लाभे रात्रिकरे तृतीयभवने नीचं गते भिक्षुकः ॥ ३१ ॥

शुक्रः, आर्यो गुरुः, द्विजराजचन्द्रमाः, भूमितनयो भौम एते जन्मनि=जन्मकाले नीच-
स्थिताः=स्वस्वनीचराशिगताः, तथा यथासम्भव व्योमे = दशमे, आये = एकादशे, नवमे,
कलत्रे = सप्तमे, तनये = पञ्चमे स्थिताश्च भवेयुस्तदा जातो नरो दरिद्रो निर्वर्णो भवेत् ।
अथ च दानवपूजिते=शुके लग्ने, अमरगुरौ=बृहस्पतौ पुत्रे=पञ्चमे, धरानन्दने=भौमे लाभे=
एकादशे, रात्रिकरे = चन्द्रे तृतीयभवने गते, नीचज्ञते = स्वस्वनीचराशौ विद्यमाने जातो
भिक्षुको भिक्षावृत्तिको भवेत् । एतदुक्तं भवति । उक्ताः सर्वे प्रह्ला उक्तेषु भावेषु स्वस्वनीच-
राशिगता भवेयुस्तदा भिक्षुको भवति जातक इति ॥ ३१ ॥

१	१२ ल.	११	७	६ ल. शु.	५
२		१० वृ.	८ चं.		४ मं.
३	दरिद्रः	९	९	भिक्षुकः	३
४ मं.		८ चं.	१० वृ.		२
५	शु. ६	७	११	१२	१

जन्म समयमें शुक्र, बृहस्पति, चन्द्रमा और मङ्गल ये नीच राशिमें स्थित होकर लग्न,
दशम, नवम, सप्तम और पञ्चम भावमें स्थित हों तो जातक दरिद्र हो ।

शुक्र लग्नमें बृहस्पति पञ्चममें, मङ्गल एकादश में, चन्द्रमा तृतीय भावमें होकर नीच
राशिमें हो तो जातक भिक्षुक हो ॥ ३१ ॥

लग्ने चरे चरनवांशगतेऽसितेन दृष्टे च नीचगुरुणा यदि भिक्षुकः स्यात् ।

जातो विनाऽमरपुरोहितलग्नराशिं जीवे रिपुव्ययगते तु भवेद्दरिद्रः ॥ ३२ ॥

लग्ने=जन्मलग्ने चरे=चरराशौ (मे० क० तु० म०) चरनवांशगते=चरराशिनवांशे
न गते तस्मिन्क्षितेन=शनिना, नीचगुरुणा=मकरस्थेन गुरुणा च दृष्टे यदि जन्म स्यात्तदा
जातो भिक्षुकः स्यात् ।

अथ अमरपुरोहितलग्नराशिं = गुरोर्लग्नराशिं (धनुर्मानौ) विहाय रिपुव्ययगते =
पष्ठे द्वादशे वा गते जीवे=गुरौ जातस्तु दरिद्रो भवेत् । अर्थादेव धनुः, मीनं वीरगते जीवे
रिपुव्ययगतेऽपि दरिद्रो न भवेदिति ॥ ३२ ॥

यदि चरराशि और चरनवांशमें लग्न हो उसे शनि और नीचगत गुरु देखते हों तो
जातक भिक्षुक होवे । यदि बृहस्पति अपनी राशि न हो किन्तु जुंटे या १२ वें भावमें हो तो
जातक दरिद्र होवे । यहां इतना विशेष जानना चाहिये कि यदि गुरु स्वगृहीका हो तो
बोधावह नहीं होता । (सु० भा० कार) ॥ ३२ ॥

जातः स्थिरे लग्नगते तु पापाः केन्द्रत्रिकोणोपगताश्च सर्वे ।

केन्द्राद्बहिःस्थानगतास्तु सौम्या भिक्षाशनः स्यात्परपोषितश्च ॥ ३३ ॥

स्थिरे राशौ (२।५।८।११) लग्नगते तु सर्वे पापाः = पापग्रहाः केन्द्रत्रिकोणोपगताः (१।४।७।९।१५।१७ भावगताः) भवेयुस्तथा सौम्याः = सर्वे शुभग्रहाः केन्द्राद्बहिःस्थानगताः पणफराषोक्लिमगता भवेयुः तदा जातस्तु भिक्षाशनो याच्नावृत्याजीविको भवेत्परपोषितोऽन्यपालितश्च भवेत् ॥ ३३ ॥

यदि स्थिर लग्नमें जन्म हो, समस्त पापग्रह केन्द्रत्रिकोणमें हों केन्द्रके बाहर शुभग्रह हों तो वह जातक भिक्षा मांगकर भोजन करे और दूसरेसे पाला जाय ॥ ३३ ॥

चरे विलग्ने निशि सौम्यखेटास्त्रिकोणकेन्द्रोपगता नवीर्याः ।

खलग्रहाः केन्द्रबहिःस्थिताश्चेद् भिक्षाशनं नित्यमुपैति जातः ॥ ३४ ॥

निशि=रात्रिसमये चरे विलग्ने=चरराशौ लग्ने, सौम्यखेटाः=शुभग्रहाः नवीर्याः=निर्वलाः सन्तस्त्रिकोणकेन्द्रोपगताः (५।९।१।४।७।१० भावगताः) भवेयुः, खलग्रहाः=पापाः केन्द्रबहिःस्थिताः=पणफरे आपोक्लिमे वा गताः स्युरचेत्तदा जातो नित्यं=सर्वदा भिक्षाशनं उपैति । ईदृशयोगे जातो नरः सदैव मैत्र्यमन्नमश्नातीति ॥ ३४ ॥

रातमें चरराशिका लग्न हो, शुभग्रह निर्वल होकर त्रिकोण या केन्द्रमें हों और पापग्रह केन्द्रमें न हों तो जातक प्रतिदिन भिक्षा मांगकर गुजर करे ॥ ३४ ॥

पापा नीचस्थानगाः पापकर्मा, सौम्या नीचस्थानगा गूढपापः ।

जीवे नीचस्थानगे कर्मराशौ, नीचे भौमे नन्दनस्थे तथैव ॥ ३५ ॥

यदि जन्मकाले पापाः पापग्रहाः = रविभौमशनिश्रीचन्द्राः नीचस्थानगा भवेयुस्तदा जातः पापकर्मा भवति । चेतसौम्याः = शुभग्रहा नीचस्थानगा भवेयुस्तदा जातो गूढपापो रहस्ये पापकृद्भवति । जीवे = गुरौ नीचस्थानगे कर्मराशौ = दशमभावगते (मेघलग्ने सह उतेऽयं योगः), एवं नीचे भौमे = स्वनीच—(कर्क) राशिगते भौमे नन्दनस्थे = पञ्चमभावगते (मीनलग्ने योगोऽयं सङ्गच्छेत) तथैव फलमर्थात्पापकर्मा भवति जातक इति ॥ ३५ ॥

यदि सभी पापग्रह नीचमें हों तो जातक पापी होवे । यदि शुभग्रह नीचमें हों तो गूढ पापी (छिपकर पाप करनेवाला) हो । यदि गुरु नीच—(मकर) का हो कर १० वें भावमें हो तो, अथवा मङ्गल नीच (कर्क) का होकर ५ वें भावमें हो तो जातक पापी होवे ॥ ३५ ॥

नीचांशगस्तुङ्गगृहोपयाता जातस्य नीचं फलमाशु दद्युः ।

नीचङ्गतास्तुङ्गनवांशकस्थाः सौम्यं फलं व्योमचराः प्रकुर्युः ॥ ३६ ॥

तुङ्गग्रहोपयाताः=स्वस्वोच्चराशिगता व्योमचराः=ग्रहाः (शुभाः पापाश्च) नीचांशगाः=स्वस्वनीचराशिनवांशगताश्च भवेयुर्यादुच्चराशौ नीचनवांशका भवेयुस्तदा ते ग्रहा जातस्याशु = शीघ्रमेव नीचं फलमशुभं फलं दद्युः । अथ ते ग्रहा नीचं गताः = स्वस्वनीचराशिगतास्तुङ्गनवांशकस्थाः, अर्थात्नीचराशादुच्चराशेर्नवांशकमुपगता भवेयुस्तदा ते जातस्य सौम्यं = शुभं फलं प्रकुर्युरिति । तथोक्तमपि सर्वार्थचिन्तामणौ—

नीचस्थिता जन्मनि ये ग्रहेन्द्राः स्वोच्चांशगा राजसमानभावाः ।

उच्चस्थिताश्चेदपि नीचभागा ग्रहा न कुर्वन्ति तथैव भाग्यम् ॥ इति ॥

अत्र प्रसङ्गादन्येऽपि दरिद्रयोगा विलिख्यन्ते—

सकूरो धनपथैव धनभं सौम्यसंयुतम् । धनस्वामी चास्तगतो मानवो द्रव्यवर्जितः ॥
धनाधिपो यदा षष्टे मृत्युमेऽप्यथवा व्यये । सकूरं धनभं चैव निर्धनः खलु मानवः ॥

लमाधीशो व्ययस्थो वै सकूरो वा विशेषतः । निर्वर्लोऽस्तं गताः सौम्यानिर्द्रव्यो जायते नरः ॥
 लग्नस्वामी होनवीर्यो द्रव्यनाथोऽस्तगो यदा । केन्द्रभाः सबलाः कूरा दरिद्रो मानवो भवेत् ॥
 सकूरं धनं चैव कूरेणैव निरीक्षितम् । धनपो रविसंयुक्तो दरिद्रोपहतो भवेत् ॥
 धनमं कूरसंयुक्तं कूरदृष्टं तथा पुनः । धनस्वामी तृतीये वै दरिद्रो नाम जायते ॥
 पापाश्वत्थुः केन्द्रेषु तथा पापो धने स्थितः । दरिद्रयोगं जानीयात् स्ववंशस्य क्षयं करः ॥
 *रविणा सहितो मन्दः शुक्रेण च युतो भवेत् । तदा दरिद्रयोगोऽयं सद्रव्यमपि शोषयेत् ॥ २६ ॥
 उच्च राशस्थ ग्रह नीच नवांशमें हों तो जातकको शीघ्र नीच फल देते हैं । नीच राशमें होकर उच्च नवांशस्थ हों तो शुभ फल देते हैं ॥ २६ ॥

अथ दरिद्रयोगफलम् ।

निर्भाग्यो विकलेन्द्रियो विषमधीर्दारात्मजैर्निन्दितो
 भिक्षाशी विषमस्थितो विषमवाक् शिश्रोदरे तत्परः ॥
 अन्याथार्जनतत्परस्त्वनुदिनं मात्सर्यवाक् कण्टकी
 नित्यं स्यात्परदारसक्तहृदयो नीचोऽन्धमूको जडः ॥ २७ ॥
 दरिद्रयोगे कलहप्रियः स्यात् कुष्ठी परेषां हितहृत् कृतघ्नः ।
 वाचालको भूसुरभक्तिहीनः कुदारयुक्तः कुनखी च जातः ॥ २८ ॥
 इदानीं श्लोकद्वयेन पूर्वोक्तानां दरिद्रयोगानां समासेन फलं प्रोच्यते । तत्र श्लोकौ स्पष्टार्थविति ॥ २७-२८ ॥

दरिद्रयोगमें उत्पन्न मनुष्य भाग्यहीन, विकलेन्द्रिय, विषमबुद्धि, स्त्रीपुत्रसे निन्दित, भिक्षाशी, विषमस्थिति, विषम वचन, पेट भरने और लग्नपट काबमें लीन, नित्य अन्यायका सञ्जय करनेवाला, उग्र वचन बोलने वाला, कटंक, परस्त्रीमें नित्य आसक्त हृदय, नीच, अन्धा, गूंगा, जड, कलहप्रिय, कुष्ठी, दूसरेके हितका नाशक, कृतघ्न, वाचाल, ब्राह्मणके भक्तिसे रहित, दुष्टस्त्री युत, तथा कुनखी होता है ॥ २७-२८ ॥

अथ प्रेक्ष्ययोगाः ।

माने रवौ मन्मथगे निशीशे गेहे शनौ सोदरगे धराजे ।
 लग्ने चरे देवगुरौ धनस्थे जातो निशायां परकार्यकृत्स्यात् ॥ ३१ ॥
 धर्मे भृगौ कामगते मृगाङ्के वाचस्पतौ वित्तविलम्बे वा ।
 रन्ध्रस्थिते भूतनये च कीर्त्या लग्ने स्थिरे प्रेक्ष्यभवा भवन्ति ॥ ४० ॥
 प्रेक्ष्यश्वरोदयपतौ निशि सन्धिधाते केन्द्रस्थिते यदि खलद्युच तु जातः ।
 मन्देन्दुजीवभृगुजा दिवि केन्द्रकोणे सन्धिस्थिताः स्थिरविलम्बयुते तथा स्यात् ॥
 ऐरावतांशेन्द्रगुरौ ससन्धौ शीतद्युतौ चोत्तमवर्गयुक्ते ।
 केन्द्राद् बहिःस्थे निशि कृष्णपक्षे शुके विलग्नने परकर्मजीवी ॥ ४२ ॥
 प्रेक्ष्यो भवेदरिसुखास्पदसन्धिधाता भूपुत्रदेवगुरुवासरनायकाश्चेत् ।
 पापांशके शशिनि शोभनराशियुक्ते जीवे विलम्बयुते परकार्यकृत्स्यात् ॥ ४३ ॥
 मृगाननस्थे पुरुहूतवन्द्ये सपत्नभावाष्टमरिःफराशौ ।
 रसातलस्थे हिमगौ विलम्बाजातः परप्रेक्ष्यमुपैति नित्यम् ॥ ४४ ॥
 अधुना केचित् प्रेक्ष्ययोगा उच्यन्ते । येषु योगेषु जातो नरः प्रेक्ष्यत्वं (दासत्वम्)

* अस्य भङ्गः—सिंहे मेषे यदा भानुः सितमन्दयुतो भवेत् ।

गुरुसौम्यसमालोकी सधनो भवति ध्रुवम् ॥

प्राप्नोति ते प्रेष्ययोगाः । रवौ=सूर्यं माने=दशमे भावे, निशीशे=चन्द्रे मन्मथगे=सप्तमभाव-
गते, शनौ गेहे=चतुर्थे, धराजे=मङ्गले सोदरगे=तृतीयभावमुपगते, लग्ने चरे=चराराशौ
(१।४।७।१० राशौ) देवगुरौ=बृहस्पतौ च धनस्थे निशायां=रात्रौ जन्मनि जातो नरः
परकार्यकृत्=अन्यस्य कार्यकर्त्ता भृत्यो भवति ॥ ३९ ॥

भृगौ=शुके धर्मे=नवमभावे, मृगाङ्गे=चन्द्रे कामगते=सप्तमभावगते, वाचस्पतौ=बृह-
स्पतौ वित्तविलम्बे=द्वितीये लग्नेशे- वा (लग्नेशो वा धनेशो गुरुर्भवेदित्यर्थः) भूतवने=
मङ्गले रन्ध्रस्थितेऽष्टमभावगते च स्थिरे स्थिरराशौ लग्ने जाताः कीर्त्या प्रेष्यमवा भवन्ति,
अस्मिन्प्रेष्ययोगे समुद्भूता नराः कीर्त्या=यशसाऽन्विता भवन्तीत्यर्थः ।

अथात्र स्थिरे लग्ने वाचस्पतौ वित्तविलम्बे वेत्यत्र यदि वृश्चिकः कुम्भो वा लग्नं
स्यात्तदा गुरुर्वित्तेशो भवितुमर्हति, परञ्च स्थिरे लग्ने गुरुर्विलम्बनपतिर्न जातु भवितुमर्हो गुरोः
राशिद्वयस्यैव (९।१२) द्वन्द्वत्वात्, इति विवेचनीयं विज्ञैरिति ॥ ४० ॥

निशि=रात्रौ जन्मनि चरोदयपतौ=वरराशिलग्नेशो सन्ध्याते=ऋषसन्धि कटकालिमी-
नमान्तमुपयाते । एतदुक्तं भवति । रात्रौ चरराशिलग्नं स्यात्तदीशश्चरसन्धिगतो भवेत् ।
खलचुचरे पापग्रहे केन्द्रस्थिते जातस्तु प्रेष्यो भवेत् । अथ दिवि = दिने जन्मनि मन्देन्दु-
जीवश्चगुजाः=शनिचन्द्रगुरुशुक्राः केन्द्रकोण्ये गताः (१।४।७।१०।११ भावगताः) सन्धि-
स्थिताश्च भवेयुस्तथा स्थिरविलम्बयुते = लग्नं स्थिरराशिः (२।१।८।११) भवेत्तदा जात-
स्तथा स्यादर्थप्रेष्यः स्यादिति ॥ ४१ ॥

ऐरावतांशेन्द्रगुरौ=बृहस्पतिरैरावतांशे=स्वकीये नवाधिकारे (१ अ० ४५-४८ श्लो०)
ससन्धौ = सन्धिगतश्च भवेत्, शीतयुतौ = चन्द्रे चोत्तमवर्गयुक्ते = स्वकीयेऽधिकारप्रति-
(१ अ० श्लो ४५ द्रष्टव्यः) विद्यमाने केन्द्राद्वहिःस्थे केन्द्रतोऽन्यत्रस्थे निशि = रात्रौ
कृष्णपक्षे तथा शुके विलम्बे तत्कालीनलग्नगते यस्य जन्म भवति स जातः परकर्मजीवी =
परस्य कर्मद्वारा जीवति । अन्यस्य भृत्यो (प्रेष्यः) भवतीत्यर्थः ॥ ४२ ॥

चेद्यदि भूपुत्रदेवगुरुवासरनायकाः = मङ्गलबृहस्पतिसूर्याः अरिसुखारूपदसन्धियाताः =
षष्ठचतुर्थदशमभावानां सन्धौ प्राप्ताः स्युरर्थाङ्गौमः षष्ठभावसन्धौ, गुरुष्वतुर्थभावसन्धौ, सूर्यो
दशमभावसन्धौ स्थितो भवेत् । शशिनि=चन्द्रे शोभनराशियुक्ते शुभराशौ, पापांशके=पाप-
नवांशे गतवति, जीवे=गुरौ विलम्बपेन=लग्नेशेन युते=सहिते यत्र तत्र गते जातः परकार्य-
कृत् = प्रेष्यः स्यादिति ॥ ४३ ॥

गुरुहृतवन्धे=बृहस्पतौ मृगाननस्थे = मकरस्थे (स्वलीचस्थे) तथा सति सप्तमभाव-
मरिःफराशौ = षष्ठव्ययभावे गतवति । एतदुक्तं भवति । षष्ठेऽष्टमे द्वादशे वा भावे मक-
रराशिस्तद्गतो गुरुर्भवेदिति । तथा हिमगौ = चन्द्रे विलम्बान्नमलग्नान् रसातलस्थे=वतु-
र्थभावगते जातो नरो नित्यमनवरतं परप्रेष्यं = दास्यमुपैति = प्राप्नोतीति ॥ ४४ ॥

यदि सूर्य १० वें, चन्द्रमा ७ वें शनि ४ थे, मङ्गल ३ रे बृहस्पति २ रे भावमें हों और
लग्न चरराशि (१।४।७।१०) का हो तथा यदि रातमें जन्म हो तो वह जातक दूसरेका
नौकर होवे याने इसे प्रेष्य योग कहते हैं ॥ ३९ ॥

यदि शुक्र ९ वें, चन्द्रमा ७ वें, और मङ्गल ८ वें हो बृहस्पति लग्नेश, या धनेश हो और
लग्न स्थिर राशि- (२।५।८।११) का हो तो यह प्रेष्य योग कहलाता है, इसमें उत्पन्न होने
वाला यशस्वी नौकर होता है ॥ ४० ॥

यदि रातमें जन्म हो वहाँ चर लग्न हो, तथा लग्नेश सन्धिमें गत हो और पापग्रह
केन्द्रगत हों तो जातक प्रेष्य (दूसरे का नौकर) होवे । यदि दिनमें जन्म हो वहाँ शनि

चन्द्रमा, गुरु और शुक्र केन्द्र या त्रिकोणस्थ होकर सन्धिगत होवें तथा लग्न स्थिर राशिका हो तो जातक प्रेक्ष्य होता है ॥ ४१ ॥

सन्धिस्थ बृहस्पति ऐरावत अंशमें हो, चन्द्रमा उत्तम वर्गमें होकर केन्द्रके बाहर हो, कृष्णपक्षकी रात्रिमें जन्म हो, शुक्र लग्नमें हो तो दूसरेका कार्य करके जीवे ॥ ४२ ॥

मङ्गल, बृहस्पति और सूर्य षष्ठ, चतुर्थ और दशमभावकी सन्धिमें स्थित हों, चन्द्रमा पार्श्वकमें हो, शुभ राशिमें बृहस्पति लग्नेशसे युक्त हो तो दूसरेका कार्य करनेवाला होवे ।

बृहस्पति मकरमें होकर शत्रुभाव, अष्टम या द्वादशमें हो, चन्द्रमा लग्नसे चतुर्थमें हो तो वह जातक नित्य दूसरेका कार्य करनेवाला होवे । (सु० शा० कार) ॥ ४३ ॥

अथ प्रेक्ष्ययोगफलम् ।

पापात्मा कलहप्रियः कठिनवाग् भूदेवतादूषको
विद्याभाग्यविहीनदुष्टरसिको मात्सर्यकोपान्वितः ।

मिथ्यावादविनोदवञ्चनरतः शिशनोदरे तत्परः

कारुण्यास्थिरमानमङ्गिचतुरो योगे परप्रेक्ष्यके ॥ ४५ ॥

इदानीं पूर्वोक्तानां प्रेक्ष्ययोगानां सामान्येन फलमनेन श्लोकेन सरलार्थकेनोच्यते ।

पापात्मेति ॥ ४५ ॥

प्रेक्ष्ययोगमें उत्पन्न मनुष्य पापात्मा, कलहप्रिय, कटुभाषी, ब्राह्मणनिन्दक, विद्या-भाग्य-हीन, दुष्ट, रसिक, डाह-क्रोधसे युक्त, मिथ्यावादी, ठगैलीमें लीन, पेट भरने और रंडीवाजी करनेमें तत्पर, कारुणीक, चल चित्त और अपमान सहनेमें चतुर होता है ॥ ४५ ॥

अथ अङ्गहीनयोगाः ।

मेघे वृषे चापधरे विलग्ने विकारदन्तो यदि पापदृष्टे ।

मन्दे मदस्थेऽहियुते कुजे वा बलैर्विहीनेऽङ्गविहीनवान् स्यात् ॥ ४६ ॥

मेघे, वा वृषे, वा चापधरे=धनुषि विलग्ने = जन्मलग्ने, तस्मिन् यदि पापदृष्टे = पाप-ग्रहेण केनचिदवलोकिते जातो विकारदन्तो विकृतदर्शनो भवेत् । अथ मन्दे=शूनौ, वा अहियुते = राहुसहिते कुजे (कुजराहू) मदस्थे = सप्तमभावगते बलैर्विहीने = निर्बले च जातोऽङ्गविहीनवान् स्यात् । एतयोर्गो जातस्य कश्चिदङ्गो हीनः स्यादित्यर्थः ॥ ४६ ॥

मेघ, वृष वा धनु लग्नमें जन्म हो उसे पापग्रह देखता हो तो जातकके दांतमें विकार हो । शनि सप्तममें हो या मङ्गल राहुके साथ निर्बल होकर ९ वें में हो तो अङ्गहीन होवे ॥ ४६ ॥

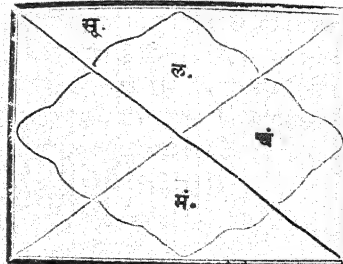
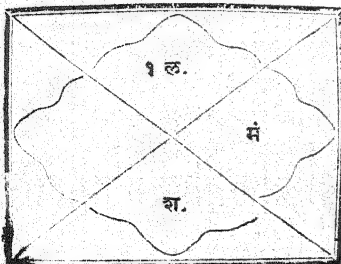
लग्नादशमगश्चन्द्रः सप्तमस्थो धरासुतः ।

द्वितीयस्थानगो भानुरङ्गहीनो भवेन्नरः ॥ ४७ ॥

चन्द्रमा लग्नसे दशवें में हो, मङ्गल सप्तममें हो, सूर्य दूसरे भावमें हो तो मनुष्य अङ्ग हीन होवे ॥ ४७ ॥

उ. ४६ श्लो. (१)

उ. ४७ श्लो. (२)

त्रिकोणगे ज्ञे विबलैस्ततोऽपरैर्मुखाब्धिग्रहस्तैर्द्विगुणैस्तदा भवेत् ।

अवाग्गवीन्दावशुभैर्भसन्धिगैः शुभेक्षिते चेत् कुरुते गिरं चिरात् ॥ ४८ ॥

इदानीं द्विगुणाङ्गयोगो मूकयोगश्चोक्त्यते । ज्ञे = बुधे त्रिकोणगे = जन्मलमात्रचमे पञ्चमे वा स्थिते, ततोऽपरैर्बुधादितरैः सर्वग्रहैर्विबलैर्यत्र कुत्रापि निर्बलैर्जातो मुख्याब्धिग्रहस्तैर्द्विगुणैर्युतो भवेत् । उक्तयोगे यस्य जन्म भवेदसौ द्विमुखश्चतुर्मुखश्चतुष्पाच्च भवेदित्यर्थः । इन्दौ = चन्द्रे गवि = वृषे गतवति, अशुभैः = पापग्रहैर्भसन्धिगैः = कटकालिमीनानामन्यगतैर्जातोऽवाक् = मूको भवति । चेद्यद्यस्मिन्योगे चन्द्रः शुभेक्षितः = शुभग्रहैरवलोकितो भवेत्तदा जातस्य चिरादधिककालेन गिरं = वारं कुरुते । अर्थादेव चन्द्रे पापेक्षिते मूक एव भवेत् । मिश्रग्रहेक्षिते बलवतो ग्रहणमिति । उक्तश्च शर्णेण—

कुलीरालिभवान्तस्यैः पापैश्चन्द्रे वृषोपगैः । मूकः पापेक्षितैः सौम्यैश्चिरेण लभते गिरम् ॥

मिश्रग्रहैर्यथावीर्यं फलं बोध्यं मनीषिणा ॥ इति ॥ ४८ ॥

यदि बुध लग्ने त्रिकोण (१९) में हो और सब ग्रह जहां कहीं निर्बल हों तो जातक के मुख, पैर, हाथ दोगुने होते हैं, याने दो मुख, ४ पैर और ४ हाथ होते हैं । यदि चन्द्रमा वृष राशिमें हो और पापग्रह सब ऋच सन्धिमें हों तो जातक गूंगा होवे । यदि इस योगमें चन्द्रमा शुभग्रहसे देखा जाता हो तो बहुत दिनोंपर वह जातक बोलता है ॥ ४८ ॥

सौम्यक्षौशे रविजरुधिरौ चेत् सदन्तोऽत्र जातः

कुब्जः स्वर्क्षे शशिनि तनुगे मन्दमाहेयदृष्टे ॥

पङ्कमीनि यमशशिकुजैर्वीक्षिते लग्नसंस्थे

सन्धौ पापे शशिनि च जडः स्यान्न चेत्सौम्यदृष्टिः ॥ ४९ ॥

इदानीं सदन्तकुब्जपङ्कजजन्मयोगा उच्यन्ते । रविजरुधिरौ = शनिभौमौ चेद्यदि सौम्य-क्षौशे = यत्र तत्र बुधस्य राशौ (मिथुने कन्यायां वा) वा बुधस्य नवांशे (मिथुनस्य कन्याया वा नवांशे) स्थितौ भवेतां तदाऽत्र योगे जातः सदन्तो भवति, दन्तसहित एव प्रादुर्भवतीति । कुब्ज इति । शशिनि = चन्द्रे स्वर्क्षे = कर्कराशिस्थे तथासति तनुगे = लग्नगते मन्दमाहेयदृष्टे = शनिभौमाभ्यामवलोकिते च जातः कुब्जः (कुबर् Dwarf) भवति । पङ्क-रिति । मीने = मीनराशौ लग्नसंस्थे मीनराशिर्लग्नं भवेदित्यर्थः, तस्मिन् यमशशिकुजैः = शनिचन्द्रमङ्गलैर्वीक्षिते = दृष्टे जातः पङ्कः = पदविकलो (लङ्गरा Cripple) भवति । पापे = शनिभौमसूर्याणामन्यतमे, शशिनि = चन्द्रे च सन्धावृक्षसन्धौ (कर्कालिमीनान्त्ये) विद्यमाने जातो जडः = श्रोत्रेन्द्रियहीनो वधिर इति यावत् (Dull) भवति । चेद्यद्यस्मिन्योग-चतुष्टये सौम्यदृष्टिः = शुभग्रहाणां दृष्टिर्न स्यात्तदैवोक्तं फलं पूर्णं परिणमति । शुभदृष्टिस्तवे पूर्वोक्तं योगचतुष्टयं व्यर्थमेवेत्युक्तमपि सारावल्ल्याम्—

“.....व्यर्था भवन्ति योगाः सौम्यग्रहवीक्षिताः सर्वे” इति ॥ ४९ ॥

शनि और मङ्गल किसी भी राशिमें बुधके नवांशमें (३ के या ६ के नवांशमें) हों तो बालक दांतके सहित जन्म लेवे । चन्द्रमा अपनी राशि (४) का होकर लग्नमें हो उसपर शनि और मङ्गलकी दृष्टि हो तो जातक कुबड़ा होवे । यदि मीनराशि जन्मलग्न हो उसपर शनि, चन्द्रमा और मङ्गलकी दृष्टि होवे तो जातक लङ्गरा होवे । यदि चन्द्रमा और पापग्रह ऋचसन्धिमें हो तथा उसपर शुभग्रहकी दृष्टि नहीं हो तो जातक जड़ (वधिर) होवे ॥ ४९ ॥

सौरशाशाङ्कद्विवाकरदृष्टे वामनको मकरान्त्यविलगने ।

धीनवमोदयगैश्च दृगाणैः पापयुतैरभुजाब्धिप्रशिराः स्यात् ॥ ५० ॥

लग्नद्रेक्षाणगो भौमः सौरसूर्यन्दुवीक्षितः ।

कुर्याद्विशिरसन्तद्वत् पञ्चमे बाहुवर्जितम् ॥ ५१ ॥

इदानीं वामनहीनाङ्गयोगौ कथ्येते । मकरान्त्यविलम्बने = मकरराशेरन्त्यो नवांशको लग्ने भवेत् तस्मिन् सौरशशाङ्कदिवाकरदृष्टे = शनिचन्द्रसूर्यैरवलोकिते जातो वामनको लघुकायो भवति । धीनवमेति । धीः पञ्चमः, नवमः, उदयो लग्नं एतत्त्रयगतैर्द्रेष्काणैः पापयुतैः, सौर-शशाङ्कदिवाकरदृष्टैर्जातोऽभुजाङ्गप्रिशिराः स्यात् । अत्र पञ्चमे भावे यो द्रेष्काणस्तस्मिन्पापे-नाङ्कारकेण युते सूर्यचन्द्रशनिभिर्दृष्टे जातोऽभुजो भुजहीनो भवेत् । नवमे भावे यो द्रेष्का-णस्तस्मिन्नाङ्कारकेण युते सूर्यचन्द्रशनिदृष्टे जातोऽङ्गप्रिहीनो विपदो भवेत् । लग्ने यो द्रेष्का-णस्तस्मिन्मौमे गतवति सौरशशाङ्कदिवाकरदृष्टे जातोऽशिराः शिरोरहितो भवेदिति । तथोक्तं भगवता गार्गिणा—

“लग्नद्रेष्काणगो भौमः सौरसूर्येन्दुवीक्षितः । कुर्याद् विशिरस तद्वत्पञ्चमे बाहुवर्जितम् ।

विपदं नवमस्थाने यदि सौम्यैर्न वीक्षितः” इति ।

अत्रापि शुभदृष्टिसत्त्वे उक्तयोगानां भङ्ग एव भवति ‘यदि सौम्यैर्न वीक्षितः’ इति गार्गि-वचनाद्विधेयम् । अत्र ५१ श्लोकोस्तु ५० श्लोकोक्तधीनवमोदयगैश्च दृगाणैरित्यस्य स्पष्टीक-रणमेवेत्यलं विस्तरेण ॥ ५०-५१ ॥

मकरके अन्त्यका (११२७°-३०°) लग्न हो उसे शनि, चन्द्र और सूर्य देखते हैं तो वामन हो । पञ्चम, नवम और लग्नका द्रेष्काण पापग्रहसे युक्त हो तो जातक क्रमसे बिना हाथ, पैर, शिरका होवे ॥ ५० ॥

लग्नके द्रेष्काणमें मङ्गल हो शनि, सूर्य और चन्द्रमा उसे देखते हैं तो बिना शिरवाला हो और यही योग पञ्चममें हो तो हस्तहीन हो । (सु शा. कार) ॥ ५१ ॥

रविशशियुते सिंहे लग्ने कुजार्किनिरीक्षिते

नयनरहितः सौम्यासौम्यैः सबुद्बुदलोचनः ॥

व्ययगृहगतश्चन्द्रो वामं हिनस्त्यपरं रवि-

र्न शुभगदिता योगा याप्या भवन्ति शुभेक्षिताः ॥ ५२ ॥

इदानीं विकलनयनयोगा उच्यन्ते । सिंहे लग्ने रविशशियुते=सूर्यचन्द्रमसौ जन्मल-ग्नगतसिंहराशौ भवेतां तस्मिन्, कुजार्किनिरीक्षिते=भौमशनिभ्यामवलोकिते जातो नयन-रहितोऽन्धो भवति । तस्मिन्नेव योगे सौम्यासौम्यैः = शुभग्रहैः पापग्रहैश्च निरीक्षिते जातः बुद्बुदलोचनः=पुष्पिताक्षः (Blear eyed) भवति=अत्रेदमवधेयम् । यदि सिंहलग्ने केवलं सूर्यः कुजार्किनिरीक्षितो भवेत्तदा दक्षिणाक्षिकाणः, मिश्रग्रहनिरीक्षितस्तदा दक्षिण-बुद्बुदाक्षो भवति । केवलं चन्द्रः सिंहलग्ने कुजार्किनिरीक्षितो वामाक्षिकाणः, सौम्यासौम्यै-निरीक्षितो वाम-बुद्बुदाक्षो भवति । व्ययगृहेति । चन्द्रो लग्नाद् व्ययगृहगतो द्वादशभा-वगतश्चेद् वामं नेत्रं हिनस्ति । तदानीं जातो वामाक्षिकाणो भवति । रविव्ययगृहगतोऽपरं = दक्षिणं नयनं हिनस्ति । न शुभगदितेति । पूर्वोक्ताः सर्वे योगा न शुभगदिताः = अशुभफल-दास्ते चेच्छुभेक्षिताः=शुभग्रहदृष्टा भवेयुस्तदा याप्या भवन्ति । पूर्णं फलं न ददति किन्तु किञ्चिदेव फलं प्रयच्छन्तीत्यर्थः । तथैवाह सारावल्याम्—

स्यातां यथाधाने रविशशिनौ सिंहशशिगौ लग्ने ।

दृष्टौ कुजसौरिभ्यां जात्यन्धः सम्भवति तत्र ॥

आग्नेयसौम्यदृष्टौ रविशशिनौ बुद्बुदोक्षणं कुरुतः ।

नयनविनाशोऽपि यथा तथाऽधुना सम्प्रवक्ष्यामि ॥

व्ययभवनगतश्चन्द्रो वामं बभ्रुर्विनाशयति हीनः ।

सूर्यस्तथैव चान्यच्छुभदृष्टौ याप्यतां नयतः ॥ इति ॥

Notes-पूर्वोक्ता एते श्लोका बृहज्जातके सारांश्यां चाधानकालिकविचारार्हाः, परस्मै तत्रैव 'जन्मन्याधाने प्ररनकाले वे'त्यपि दर्शनाज्जन्मकालेऽपि विचारणीया इति ॥ ५२ ॥

सिंह लग्नमें सूर्य और चन्द्र हों उन्हें मङ्गल और शनि देखते हों तो वह बालक नेत्र-रहित हो। यदि शुभग्रह पापग्रह दोनों देखते हों तो बुद्धि बुद्ध नेत्र हो। व्ययमें चन्द्रमा हो तो वाम नेत्रकी हानि करे और सूर्य हो तो दक्षिण नेत्रकी हानि करे। अशुभ ग्रहोंके देखने से ये योग होते हैं। यहां शुभ ग्रहके देखनेसे उससे न्यून फल होता है ॥ ५२ ॥

शूरः स्तब्धो मध्यदृष्टिर्विलगने मेघे स्वोच्चे रोगदृक् सिंहगेऽर्के।

रात्रावन्धस्तौलगे निर्द्वनी स्यात् कर्कश्यर्के लग्ने बुद्धिबुदाक्षः ॥ ५३ ॥

इदानीं रवेः स्थितिवशेन नेत्रविकारयोगा उच्यन्ते। अर्के-सूर्य विलगनेजन्मकाले गते सति जातः शूरः=सहप्राप्ती, स्तब्धश्चिरकार्यकृत्, मध्यदृष्टितयैव नयनश्च भवेत्। एतत्काल सामान्येन लग्नगतसूर्यफलम्। मेघ-सिंह-तुला-कर्कलग्नगतोऽर्के फले वैलक्षण्यं तदुच्यते। मेघे स्वोच्चे लग्ने गतेऽर्के रोगदृक्=नेत्ररोगी भवति। सिंहगेऽर्के=सिंहराशिगतलग्ने विलसति सूर्ये जातो रात्रावन्धो निशान्धो भवति। तौलगे=तुलालग्ने (नीचे) गतेऽर्के जातो निर्द्वनी=दृष्टिरो भवति। अर्के=सूर्ये कर्कणि लग्ने=कर्कराशिलग्न गतवति जातो बुद्धि-बुदाक्षः=पुष्पिताक्षो भवति। उक्तमपि बृहज्जातके—

“शूरस्तब्धो विकलनयनो निर्धृणोऽर्के तनुस्थे, मेघे सस्वस्तिमिरनयनः, सिंहसंस्थे निशान्धः नीचेऽन्धोऽस्वः, शशिगृहगते बुद्धिबुदाक्षः पतङ्गे, भूरिद्रव्यो नृपहृत्तधनो वक्त्ररोगी द्वितीये इति”॥

यदि सूर्य जन्मलग्नमें हो तो जातक शूर (संप्राप्तप्रिय), स्तब्ध (चिरकार्य कर्ता) और मध्यनेत्र होवे। सूर्य यदि मेघ लग्नका हो तो नेत्रमें रोग हो। सिंह लग्नमें सूर्यके होनेसे राश्यन्ध हो। तुला लग्नस्थ सूर्य हो तो दृष्टि हो। कर्क लग्नमें सूर्य हो तो बहुत छोटी आंखें हों ॥ ५३ ॥

व्यये रवीन्दू युगपत् पृथक्स्थौ नेत्रे हरेतामपसव्यसव्ये।

षट्छिद्रगाश्चाक्षि हरन्ति पापाः सव्यं रिपौ दक्षिणमष्टमस्थाः ॥ ५४ ॥

रवीन्दू=सूर्याचन्द्रमसौ युगपत्सम्मिलितौ व्यये = लग्नाद् द्वादशगतौ भवेतां तदा जा-तस्य नेत्रे=द्वे चक्षुषी हरेतां=विनाशयेताम्। तावेव सूर्येन्दू व्यये पृथक्स्थौ भवेतां तदा सव्यापसव्ये नेत्रे हरेतामर्थात् सूर्यो हि केवलं व्यये तदा दक्षिणं नेत्रं, चन्द्रः केवलं व्यये स्थितो वामं नेत्रं नाशयतीति। षट्छिद्रगा इति। पापाः=पापग्रहाः षट्छिद्रगाः षडष्टभा-वगताश्चाक्षि=नेत्रं हरन्ति=नाशयन्ति। तत्र रिपौ = षष्ठे स्थिताः पापाः सव्यं = वामनेत्रं हरन्ति, अष्टमस्थाः पापा दक्षिणं नेत्रं हरन्ति। तथोक्तमपि सर्वार्थचिन्तामणौ—

दिनेशचन्द्रौ व्ययगौ तदानीमन्धो भवेत्सौम्यदृशा विहीनौ।

युक्ते तयोरन्यतरेण रिप्ते काणो भवेत्सौम्यदृशा विहीनौ ॥

उक्तयोगे शुभग्रहदृष्टिसत्त्वे न तथोगफलमिति सर्वार्थचिन्तामण्युक्तवचनाद्बोध्यमिति ॥

यदि सूर्य और चन्द्रमा दोनों १२ वें भावमें हों तो दोनों आंखोंसे अन्धा हो। यदि केवल सूर्य १२ वें हो तो दाहिनी आंख और केवल चन्द्रमा १२ वें हो तो बायीं आंख अन्धी हो। या पापग्रह (मं० १० रा० के० सू०) छूटे, आठवें भावोंमें हों तो आंखें अन्धी होती हैं। यहां भी छूटेमें पापग्रह बायीं आंख और आठवेंमें दाहिनी आंखको नष्ट करते हैं ॥ ५४ ॥

विकर्तनो लग्नगतोऽस्तगो वा दिनेशपुत्राभियुतेक्षितरचेत्।

तस्येक्षणां दक्षिणमाशु हन्यादहिंसासूनुयुतस्तु वामम् ॥ ५५ ॥

विकर्तनः=सूर्यो लग्नगतो वा अस्तगतः=सप्तमभावगतो दिनेशपुत्रेण=शनिनाऽभियु-तेक्षितः=सहितोऽवलोकितो वा चेद्भवेत्तदा तस्य जातस्य दक्षिणमीक्षणं=चक्षुराशु=शीघ्रमेव

हन्यानाशयेत् । स एव लग्नगतो वा सप्तमस्थो रविरहिष्मत्सुभ्यां = राहुभौमाभ्यां चेषुतो भवेत्तदा तु वामं चक्षुर्हन्यादिति ॥ ५५ ॥

यदि सूर्य लग्न या ७ वें भावमें हो उसे शनि देखता हो या शनि सूर्यके साथ हो तो जातककी दाहिनी आंख नष्ट करता है । यदि लग्नस्थ या ७ मस्थ सूर्य राहु और मङ्गलसे युक्त हो तो बायीं आंख नष्ट करता है । (सु०, शा० कार) ॥ ५५ ॥

दिनेशचन्द्रौ यदि रिष्कयातौ सपत्नरन्ध्रव्ययगास्त्वसौम्याः ।

हन्यादरिस्थो नयनं हि वामं रन्ध्रस्थितो दक्षिणभागनेत्रम् ॥ ५६ ॥

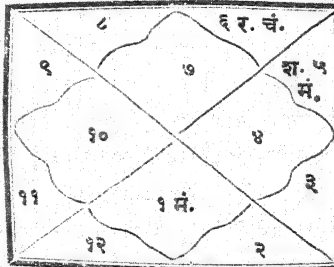
दिनेशचन्द्राविति । सूर्यचन्द्रमसौ यदि जन्मलग्नात् रिष्कयातौ = द्वादशभावगतौ भवेतां तथैव चासौम्याः = पापग्रहाः सपत्नरन्ध्रव्ययगाः = षष्ठ्ययभावगतास्तु भवेयुः (तुशब्दोऽत्र पक्षान्तरवाची) तदा जातस्य नेत्रद्वयं विनश्यति । हन्यादिति । अरिस्थः षष्ठ्यस्थो हि पापग्रहो वामं नेत्रं हन्यात् । तथा रन्ध्रस्थितोऽष्टमभावगतः पापो दक्षिणभागनेत्रं हन्यादिति । श्लोकोऽयं ५४ श्लोकतुल्यार्थ एवेति ॥ ५६ ॥

वा यदि सूर्य और चन्द्र चारहवें हों, षष्ठ, अष्टम और द्वादशभावमें पाप हों तो षष्ठ-स्थानीय ग्रह वाम नेत्रका नाश करे और अष्टमस्थ ग्रह दक्षिण नेत्रका नाश करे ॥ ५६ ॥

कुजे धनेशे निधने रवीन्द्रोः शत्रुव्ययस्थानगतेऽर्कजेऽन्वः ।

रन्ध्रावसानारिगते शशाङ्के शनौ सभौमे यदि नष्टनेत्रः ॥ ५७ ॥

कुज इति । धनेशे = द्वितीयभावपतौ कुजे रवीन्द्रोः = सूर्याचन्द्रमसोरकस्थयोः सकाशा-
निधनेऽष्टमे गते, अर्कजे = शनैश्चरे शत्रुव्य-
यस्थानगे = रवीन्द्रोः षष्ठे वा द्वादशे गते जातो-
ऽन्वो भवति । रन्ध्रेति । शशाङ्के = चन्द्रे रन्ध्रा-
वसानारिगते = लग्नात् षष्ठ्ययभावगते, शनौ
सभौमे = कुजयुते च यदि जन्म भवेत्तदा जातो
नष्टनेत्रो गलितनेत्रो (Sightless) भवति ।

यदि मंगल द्वितीयेश होकर सूर्य और चन्द्रमासे ८ वें भावमें हो और शनि ६ ठे या १२ वें भावमें हो तो जातक अन्धा हो । यदि चन्द्रमा ८, १२, ६ भावमें हो और शनि मङ्गल के साथ हो तो (नष्ट नेत्र) हो । (सु० शा० कार) ॥ ५७ ॥

षष्ठे चन्द्रेऽष्टमे भानौ लग्नादन्त्यगतेऽर्कजे ।

वित्तस्थानगते भौमे शक्रोऽप्यन्धो भवेद् ध्रुवम् ॥ ५८ ॥

षष्ठ इति । चन्द्रे लग्नात्षष्ठे, भानौ = सूर्ये लग्नादष्टमे, अर्कजे = शनौ लग्नादन्त्यगते,

भौमे वित्तस्थानगते = द्वितीयभावगते चात्र योगे जातो नरः शक्रोऽपि = महेंद्रसमोऽप्य-
न्धो ध्रुवं = निश्चयेन भवेदिति । तथा च बृह-
ज्जातके—

निधनारिधनव्ययस्थितौ

रविचन्द्रारयमा यथा तथा ।

बलवद्ग्रहदोषकारणै-

र्मनुजानां जनयन्त्यनेत्रताम् ॥ ५८ ॥

मं.	ल.	श.
	प्रबलान्ध- योगः	
चं.		सू.

चन्द्रमा छुटे हो, सूर्य आठवें हो, लग्नसे १२ वें शनि हो और दूसरे मङ्गल हो तो इस योगमें इन्द्र भी निश्चय अन्धा हो ॥ ५८ ॥

लग्नेश्वरेण सहिते यदि वित्तनाथे दुःस्थेऽक्षिनाशनमथास्फुजिदिन्दुयुक्ते ।

नेत्रेश्वरे तनुगते यदि नैशिकोऽन्धः स्वोच्चे शुभग्रहयुते न तथा वदन्ति ॥ ५९ ॥

लग्नेश्वरेणेति । यदि वित्तनाथे=द्वितीयभावेशे लग्नेश्वरेण=लग्नपतिना सहिते दुःस्थे=षष्ठ्ययगे जन्म भवेत्तदा जातस्याक्षिनाशनं=नेत्रविनाशं ब्रूयात् । अथेति । अथानन्तरं-नेत्रेश्वरे=द्वितीयभावेशे आस्फुजिदिन्दुयुक्ते=शुक्लचन्द्रसहिते तनुगते=लग्नगते यदि नाथे तदा नैशिकोऽन्धो (Night blind) भवति । तस्मिन्नेत्रेश्वरे स्वोच्चे स्वकीयोच्चराशिगते शुभग्रहयुते च तथाऽन्धत्वं न वदन्ति विज्ञा इति ॥ ५९ ॥

यदि द्वितीयभावेश लग्नेशसे युक्त होकर ६, ८, १२ में हो तो आँखें अन्धी हो । यदि द्वितीयेश शुक्र और चन्द्रमाके साथ होकर लग्नमें हो तो जातक शाय्यन्ध हो । यदि वह द्वितीयेश उच्चगत ग्रह और शुभग्रहसे दृष्ट हो तो वैसा न हो जाने आँखें अच्छी हों । (सुधा-शालिनीकार) ॥ ५९ ॥

अथ रोगयोगाः ।

राहौ विलग्ने सकुजेऽर्कपुत्रे साहौ बृहद्बीजमिवाहुरार्याः ।

लग्नेश्वरे मृत्युगते सराहौ रन्ध्रे समान्दौ च तथैव वाच्यम् ॥ ६० ॥

लग्ने सराहौ गुलिके त्रिकोणे रन्ध्रे कुजे मन्दयुते तथैव ।

लग्नेश्वराक्रान्ततदंशनाथे राह्वारमान्धादियुते तथैव ॥ ६१ ॥

अथाधुना केचिद् रोगयोगा उच्यन्ते । राहाविति । सकुजे=मङ्गलयुक्ते राहौ विलग्ने गतवति, वा साहौ=राहुणा सहिते अर्कपुत्रे=शनौ विलग्ने सति वातं बृहद्बीजमिव=दीर्घ-षण्मार्था विद्वांस आहुः । लग्नेश्वर इति । सराहौ=राहुसहिते लग्नेश्वरे मृत्युगतेऽष्टमभा-गतेऽथवा समान्दौ =गुलिकयुक्ते लग्नेश्वरे रन्ध्रेऽष्टमभावगते, (च शब्दोऽत्र पक्षान्तर-योजकः) तथैव वाच्यमर्थाज्जातं बृहद्बीजं वाच्यमिति ॥ ६० ॥

लग्न इति । लग्ने=जन्मलग्ने सराहौ=राहुणा युक्ते (राहुर्लग्नगतो भवेदित्यर्थः) गुलिके त्रिकोणे=लग्नात्पञ्चमे वा नवमे गते, मन्दयुते=शनिसहिते कुजे रन्ध्रेऽष्टमभावगते तथैवार्थाद्बृहद्बीजं वाच्यम् । लग्नेश्वरेति । लग्नेश्वराक्रान्ततदंशनाथे=लग्नेश्वरेणाक्रान्त-स्तदंशो नवांशस्तस्य नाथे =पतौ (लग्नेशो यस्मिन्नांशे भवेत्तत्पताविति) राह्वारमा-न्यादियुते = राहुभीमगुलिकादिना सहिते (केनचित्पापेन युत इत्यर्थः) तथैव =पूर्वाक्तमेव फलं (बृहद्बीजमिति) ज्ञेयम् ॥ ६१ ॥

मङ्गल या शनिके साथ राहु यदि लग्नमें हो तो जातक बृहद्बीज (बड़ा अण्डकोडावाला) होता है । यदि लग्नेश राहुके साथ या गुलिकके साथ ८ वें आवमें हो तो जातक बृहद्बीज होता है ॥ ६० ॥

लग्न राहुके सहित हो, गुलिक त्रिकोणमें हो, मङ्गल अष्टममें शनिके युक्त हो तो बृहद्बीज होवे । लग्नसे आक्रान्त नवांशका पति राहु या मङ्गल या गुलिकसे युक्त हो तो बृहद्बीज हो ॥ ६१ ॥

लग्ने रवौ भूमिसुतेन दृष्टे गुल्मक्षयश्वासनिपीडितः स्यात् ।

भौमे विलग्ने शनिसूर्यदृष्टे वसूरिरोगाभिहतो मनुष्यः ॥ ६२ ॥

इदानीं गुल्मक्षयश्वासवसूरिरोगयोगा उच्यन्ते-लग्न इति । रवौ=सूर्ये लग्ने=जन्मका-लीन लग्ने गते तस्मिन् भूमिसुतेनाङ्गाकरेण दृष्टे सति जातो गुल्मक्षयश्वासनिपीडितः स्यात्-गुल्म उदरे रक्तग्रन्थिः, क्षयो यक्ष्मा, श्वासः कासश्वासः इत्येतैः (Colic, Consump-

tion and asthma) रोगैः व्यथितो भवति । भौम इति । भौमे=मङ्गले विलगने तस्मिन् शनिसूर्यदृष्टे=शनिना सूर्येण वावलोकिते जातो मनुष्यो वसूरिरोगेण=वसन्तरोगेण (Sma-llpox) अभिहतः पीडितो भवेदिति ॥ ६२ ॥

सूर्यं लग्नमें हो उसे मंगल देखता हो तो गुल्म, ज्वर और श्वास रोगसे पीडित हो । मंगल लग्नमें हो उसे शनि और सूर्य देखते हों तो शीतला रोगसे मनुष्य हत हो ॥ ६२ ॥

पापेक्षिते रविसुते धनराशियुक्ते पापान्विते शुनकभीतिमुपैति मर्त्यः ।

तद्भावनाथसहिते दिननाथपुत्रे दृष्टेऽथ वा शुनकभीतिमुपैति जातः ॥ ६३ ॥

इदानीं कुक्कुरकतृ करोग उच्यते । पापेक्षित इति । पापग्रहेण=रविणा भौमेन वेक्षिते=दृष्टे, रविसुते=शनैश्चरे पापेन=भौमेन सूर्येण वाऽन्विते=युक्ते तथामृते धनराशियुक्ते=द्वितीयभावगते जातो मर्त्यो नरः शुनकेन = कुक्कुरेण भीति = भयमुपैति = प्राप्नोति । कुक्कुरेण दृश्यत इत्यर्थः । तदिति । दिननाथपुत्रे = शनैश्चरे तद्भावनाथेन=द्वितीयभावपतिना सहितेऽथवा दृष्ट जातो नरः शुनकभीतिमुपैति ॥ ६३ ॥

द्वितीय भावमें शनि पापग्रहसे दृष्ट वा युत हो तो मनुष्यको कुत्तेका भय प्राप्त हो । यदि शनि २ रे भावके स्वामीसे युक्त हो वा दृष्ट हो तो मनुष्यको कुत्तेका भय होता है ॥ ६३ ॥

वीर्यान्विते राहुसमेतराशिनाथान्विते राहुयुते विलगने ।

सर्पाद् भयं विक्रमराशिनाथे बुधेन युक्ते गलरोगमेति ॥ ६४ ॥

इदानीं सर्पाङ्गययोगो गलरोगयोगश्चोच्यते । वीर्यान्वित इति । वीर्यान्विते = सबलसे तृतीयभाववेशे राहुसमेतराशिनाथान्विते = राहुणा समेतो यो राशिस्तत्राथेन सहिते, विलगने राहुयुते वा सर्पाङ्गयमेति जातक इति । अथ-विक्रमराशिनाथे = तृतीयभाववेशे बुधेन युक्ते जातो गलरोगं=कण्ठरोगं प्राप्नोति । अयमेव श्लोको द्वादशाध्याये ४२ तमे श्लोके 'वीर्यान्विते' इत्यत्र 'शौर्याधिपे' इति पाठान्तरं कृत्वा वक्ष्यते । अन्यत्सर्वं समानमेव ॥ ६४ ॥

सहजेषां राहुसे युत राशिके स्वामीसे युत हो, वा राहुलग्नमें प्राप्त हो तो सर्पसे भय होवे । तृतीयका पति बुधसे युक्त हो तो गल रोग होवे ॥ ६४ ॥

२	१ रा.	१२	३	२	१
३		११	४		१२
४	सर्पभयं	१०	५	गलरोगः	११
५	७ के.	९	६		१०
६ बु. मं.		८	७	८ दं. बु.	९

नीचे तृतीयेऽरिगृहे विमूढे पापेक्षिते तद्गलरोगवान् स्यात् ।

विषप्रयोगाद्विषभक्षणाद्वा तेषामभावेऽर्थविनाशनार्थः ॥ ६५ ॥

तृतीये=तृतीयभावे नीचे=नीचवर्तिनि, अरिगृहे=शत्रुराशिके विमूढे=अस्तङ्गते वा ग्रहे पापेक्षिते = पापग्रहदृष्टे । एतदुक्तं भवति । लग्नात् तृतीयभावे यो ग्रहः स नीचवर्ती, शत्रुराशिकः, अस्तो वा भवेत्तस्मिन्नुभयग्रहेण दृष्टे, तद्गलरोगवान् = तस्मिन्योगे जातो नरः कण्ठरोगी भवति । तत्र गलरोगे हेतुवक्ष्यते । विषप्रयोगाद्विषभक्षणाद्वा । विषस्य प्रयोगाद्यवहाराद्वा विषस्य भक्षणाद्गलरोगी भवेत्, यथा नीलकण्ठः । तेषामुक्तप्रयोगानामभावे

पठेशौ शुक्रेण समन्वितौ भवेतां तदा जातस्य भार्याविपदं=जीमरणं विज्ञा वदन्ति । मन्देन=शनिना युक्तौ लग्नेशपठेशौ तदा जातस्य नीचानिलरोगं = नीचानिलमपानवायुः तज्जात-रोगं = गुदारोगमाचार्या आहुरुचुरिति ॥ ७३ ॥

अथ सर्पपीडाचौरभीतिनिगलयोगानाह—सराहुकेत्विति । तावेव लग्नेशपठेशौ यदि सराहुकेतु=राहुणा केतुना वा सहितौ भवेतां तदा जातस्य सर्पपीडां कुरुतोऽर्थादस्मिन्योगे जातः सर्पेण दृश्यते, तथा चौरादिभिस्तत्करादिभिर्भीतिं = भयमुपैति=प्राप्नोति । अथ तौ यदि केन्द्रत्रिकोणे साहिकेतू भवेतामर्थात् अहिना=राहुणा, केतुना वा सहितौ केन्द्रे वा त्रिकोणे भवेतां तदानीं जातं नरं निगलं=गलामययुक्तं तज्ज्ञा विद्वांसो वदन्ति ॥ ७४ ॥

लग्नेश और पठेश सूर्यसे युक्त हों तो ज्वर हो । चन्द्रमासे युक्त यदि हों तो जलमें डूबने का भय हो । मङ्गलसे युक्त हों तो युद्धसे वा स्फोटक समूह (गैश वगैरह) से भय हो ॥ ७५ ॥
यदि बुधसे युक्त हो तो पित्तके प्रमादसे भय हो । गुरुसे युक्त हो तो व्याधिसे रहित हो । शुकसे युक्त हो तो स्त्रीका मरण हो । शनिसे युक्त हो तो अधोवायुका रोग सुनि लोग कहे हैं ॥ ७६ ॥

राहु या केतुसे युक्त हों तो सर्प की पीडा हो और जातकको चोरादिका भय प्राप्त हो । केन्द्र त्रिकोणमें राहु, या केतुसे युक्त हो तो निगल रोग पण्डित लोग कहते हैं ॥ ७४ ॥

इदानीं लिङ्गच्छेदनयोगो लिङ्गरोगयोगश्चोच्यते—

षष्ठेश्वरश्चन्द्रसुतेन युक्तः सागुर्विलगने स्वयमत्र शिरनम् ।

छिनत्त्यसौ सौम्यदृशा विहीनः सभूमिपुत्रो यदि लिङ्गरोगी ॥ ७५ ॥

षष्ठेश्वर इति । षष्ठेश्वरः=षष्ठभावाधिपतिश्चन्द्रसुतेन=बुधेन युक्तः सागू राहुयुक्तोऽपि यदि विलगने=जन्मलग्ने स्थितो भवेत्तदाऽत्र जातो नरः स्वयमेव शिरनं = लिङ्गं छिनत्ति=कर्त्तयति । असौ=षष्ठेश्वरः सौम्यदृशा विहीनः=गुह्यदृष्टिरहितो भवेत्तथा सभूमिपुत्रो मङ्गलेन युक्तश्च भवेत्तदा जातो लिङ्गरोगी=मूत्रकृच्छ्रादि-(सजाक) रोगयुतो भवेदिति ॥ ७५ ॥

षष्ठ भावका स्वामी बुध और राहुसे युक्त होकर लग्नमें हो तो वह जातक अपने लिङ्ग को स्वयं कटावे । यदि मङ्गलसे युक्त हो, उसे शुभग्रह न देखते हों तो जातक लिङ्गरोगी हो ।

इदानीं स्त्रीक्लीबयोगं बन्धनयोगश्चाह—

कामेश्वरः शुकयुतो रिपुस्थः कलत्रषण्डत्वमुदीरयन्ति ।

षष्ठेशलगाधिपती समन्दौ केन्द्रत्रिकोणे यदि बन्धनं स्यात् ॥ ७६ ॥

कामेश्वर इति । कामेश्वरः=सप्तमभावेशः शुकयुतो रिपुस्थः = षष्ठभावगतो भवेत्तदा जातस्य कलत्रषण्डत्वं=स्त्रियाः क्लीबत्वं उदीरयन्त्यार्याः । अत्र योगे जातस्य स्त्री क्लीबत्वमाप्नुयादित्यर्थः । यदि षष्ठेशलग्नाधिपती = षष्ठेशलग्नेशौ समन्दौ = मन्देन शशिना युक्तौ केन्द्रे (११।४।१०) त्रिकोणे (५।६) वा भवेतां तदा जातस्य बन्धनं = कारागारादौ यातनं भवेदिति ॥ ७६ ॥

सप्तमेश शुकसे युक्त षष्ठ स्थानोंमें हो तो उसकी स्त्री नपुंसकी हो । षष्ठेश और लग्नेश शनिसे युक्त होकर केन्द्रमें या कोणमें हो तो बांधा जाय ॥ ७६ ॥

इदानीमभिचारकृतरोगयोगमाह—

चरे विलगने रिपुनाथदृष्टे कुजे च लाभे स्थिरगे च धर्मे ।

द्वन्द्वेऽस्तराशौ प्रवदेन्नराणां रोगं रिपूणां कृतमाभिचारम् ॥ ७७ ॥

चर इति । चरे=मेष-कर्क-तुला-मकराणामन्यतमे विलगने = जन्मलग्ने तस्मिन् रिपुनाथदृष्टे = षष्ठेशेन दृष्टे च, कुजे = मङ्गले लाभे = एकादशभावे, धर्मे=नवमभावे स्थिरगे=स्थिरराशि (२।५।८।११) गते च, अस्तराशौ=सप्तमे भावे द्वन्द्वे=द्विस्वभावराशि (३।६।९।१३)

गते च (च शब्दोऽत्र पश्चान्तरार्थे) नराणां = तदानीं जातानां रिपूणां=द्विषदां कृतं सम्पा-
दितमाभिचारं=कृत्या प्रयुक्तं रोगं (मन्त्रादिप्रयोगोत्पादितं) प्रवदेदिति ॥ ७७ ॥

चर राशिका लग्न हो षष्ठेश उसको देखता हो, या मङ्गल लाभमें हो, या धर्ममें स्थिर
राशि हो, सप्तम द्विस्वभाव हो तो शत्रुओंके किये हुए अभिचार (प्रयोग) से रोग हो ॥७७॥

इदानीं वैकल्यं शरीरशोषणञ्चाह—

जीवे समन्दे दशमेऽर्धचन्द्रे वैकल्यमङ्गे क्षितिजे कलत्रे ।

दिनेशचन्द्रौ रविराशियुक्तौ चन्द्रर्क्षगौ वा यदि शोषणं स्यात् ॥ ७८ ॥

जीव इति । जीवे=गुरौ यत्र तत्र समन्दे = शनियुक्ते, अर्धचन्द्रे = सूर्यादुभयत्र त्रिरा-
शिमितान्तरे विद्यमानश्चन्द्रोऽर्धो भवति तथा सार्द्धसप्तम्यां तिथौ भवतीति बोध्यम् ।
तस्मिन्नर्धचन्द्रे दशमे भावे गतवति । क्षितिजे=भौमे कलत्रे = सप्तमभावगते जातस्याङ्गे
शरीरे वैकल्यं = दौर्बल्यं वाच्यम् । दिनेशचन्द्राविति । सूर्याचन्द्रमसौ रविराशियुक्तौ=रेः
राशिः=सिंहस्तद्गतौ वा चन्द्रर्क्षगौ=कर्कराशिगतौ यदि भवेतां तदा शोषणं जातस्य शरीरे
शोषणम् अस्थिमात्रमेवावशेषं ब्रूयादिति ॥ ७८ ॥

२	१ सू. १०°	१२
३		
४	वैकल्यम्	१० चं. १०°
५		
६	७ मं.	बृ.श.८

	१	
४ सू. चं.	शोषणं	
५ सू. चं.		

बृहस्पति शनिके साथ हो, अर्धचन्द्र दशममें हो सप्तममें मंगल हो तो जातक विकल
हो । सूर्य और चन्द्रमा सूर्यकी राशि (सिंह) में हों वा चन्द्रराशि (कर्क) में हों तो
शोषण (सूखा) रोग हो ॥ ७८ ॥

इदानीमनेन श्लोकेनोन्मादयोगमाह—

लग्ने रवौ भूमिसुते कलत्रे सून्मादभाक् तत्र नरो हि जातः ।

उन्मादबुद्धिं समुपैति लग्ने शनौ कलत्रे सकुजे त्रिकोणे ॥ ७९ ॥

लग्न इति । सरलार्थः ॥ ७९ ॥

	सू.	
	उन्माद	
	मं.	

	श.	
	उ० बु०	
मं.	मं.	मं.

लग्नमें सूर्य हो, सप्तममें मंगल हो तो मनुष्य उन्माद भागी (पागल) होवे । लग्नमें
शनि, सप्तम, या त्रिकोणमें मंगल हो तो मनुष्यकी उन्माद बुद्धि होती है ॥ ७९ ॥

इदानीमुन्मादबुद्धियोगमाह—

लग्नत्रिकोणे दिननाथचन्द्रौ शौर्यं गुरौ केन्द्रसमन्विते वा ।

सोन्मादबुद्धिः स भवेत्तदानीं शरासनादौ यदि जन्मलग्ने ॥ ८० ॥

लग्नत्रिकोण इति । यदि शरासनादौ=धनुराश्यादौ जन्मलग्ने लग्नत्रिकोणे (१।४।९)

दिननाथचन्द्रौ = सूर्याचन्द्रमसौ, गुरौ = बृहस्पतौ शौर्य = वृत्तये वा केन्द्रे (१।४।७।१०)

भावे) समन्विते तदानीं=तस्मिन्काले यस्य जन्म भवेत्स उन्मादबुद्धिर्भवति । तत्काल-जातोऽगृहीतबुद्धिर्भवतीत्यर्थः ।

अत्र चतुर्थचरणे 'शरासनादौ यदि जन्मलग्ने' इत्यस्य स्थाने 'शन्यारवारे यदि जन्मकाले' इति पाठान्तरं सर्वार्थ-चिन्तामणिकर्त्रा पठितम् । एवं जात-कादेशे—

बृ.	ल. ८।३।	
	उन्मादबुद्धिः	
सू. चं.		

नवमोदयात्मजस्थौ रविचन्द्रौ भ्रातृकेन्द्रगे जीवे ।

युक्ते शनिकुजवारे जातः सोन्माद इव चपलः स्यात् ॥

इति दृश्यते । अतस्तत्र 'शन्यारवारे यदि जन्मकाले' इति पाठे जन्मकाले यदि शनिर्वा भौमो भवेदिति व्याख्यानमन्यत्सर्वं समानमेव ॥ ८० ॥

लग्न या त्रिकोणमें सूर्य और चन्द्रमा हों, गुरु ३ रे, या केन्द्रमें हो और यदि चतुके आदिमें लग्न हो तो जातककी उन्माद बुद्धि होती है ॥ ८० ॥

इदानीं बुद्धिभ्रम-जड-मद्यपायीयोगानाह—

केन्द्रस्थितौ सौम्यनिशाकरौ वा सौम्यांशहीनौ भ्रमसंयुतः स्यात् ।

केन्द्रस्थिता मन्दनिशाकरार्का जडो भवेदत्र मधूपभोक्ता ॥ ८१ ॥

केन्द्रस्थिताविति । सौम्यनिशाकरौ=बुधचन्द्रौ केन्द्रस्थितौ, सौम्यांशहीनौ=शुभप्रहांश-रहितौ वा भवेतामर्थात्पापनवांशगतौ भवेतां तदा जातो नरो भ्रमसंयुतः Aberration of the mind स्यात् । मन्दनिशाकरार्का=शनिचन्द्रसूर्याः केन्द्रस्थिता भवेयुस्तदाऽत्र योगे जातो जडो मतिरहितो भवेत्तथा मधूपभोक्ता = सुरापो भवेदिति ॥ ८१ ॥

बुध और चन्द्रमा केन्द्रमें हों वा सौम्यांश (शुभनवांश) से हीन हों तो वह मनुष्य भ्रमसे युक्त हो । शनि, चन्द्र और सूर्य केन्द्रमें स्थित हों तो जातक क्षराव पीने वाला और जड हो ॥ ८१ ॥

इदानीं गुह्यरोग-कण्ठरोगयोगमाह—

कुलीरकुम्भालिनवांशयुक्ते चन्द्रे समन्दे यदि गुह्यरोगी ।

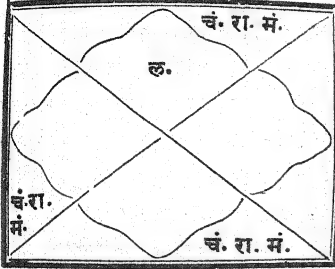
चन्द्रे सुखे तद्भवनांशयुक्ते पापान्विते स्याद्यदि कण्ठरोगी ॥ ८२ ॥

कुलीरेति । समन्दे चन्द्रे=शनियुक्तचन्द्रे कुलीरकुम्भालिनवांशयुक्ते=कर्ककुम्भभृथिका-नामन्यतमराशेर्नवांशे गतवति यदि जन्म भवेत्तदा जातो गुह्यरोगी = रहस्याङ्गदेशे रोगवान् भवति । चन्द्र इति । चन्द्रे सुखे = चतुर्थभावे तद्भवनांशेन = चतुर्थभावरान्तिनवांशेन युक्तं सहिते तथा पापान्विते = पापग्रहसहिते यदि जन्म स्यात्तदा जातः कण्ठरोगी = गले रोग-वान् भवति ॥ ८२ ॥

यदि चन्द्रमा शनिके साथ कर्क, कुम्भ, वृश्चिकके नवांशमें स्थित हो तो गुह्यरोगी होता है । चन्द्रमा सुख में हो या सुख भाव के अंश में हो यदि पाप ग्रह से युक्त हो तो कण्ठ रोगी हो ॥ ८२ ॥

श्लोकेनानेनोन्मादभाक्कलहप्रिययोगमाह—

चन्द्रे सपापे फणिनाथयुक्ते रिःफे सुते रन्ध्रगतेऽथवाऽपि ।
उन्मादभाक् तत्र सरोषयुक्तो जातस्तु नित्यं कलहप्रियः स्यात् ॥ ८३ ॥

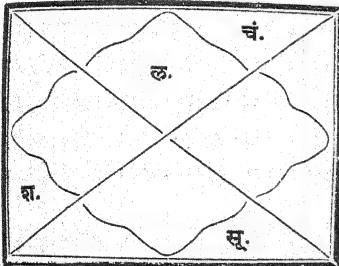

✓ चन्द्र इति । सरलार्थः ॥ ८३ ॥
चन्द्रमा पापग्रहके साथ राहुसे युक्त होकर १२ वें, वा ५ वें, वा ८ वें हो तो वह उन्मादी, क्रोधी और नित्य कलहप्रिय होवे ॥ ८३ ॥

इदानीं दन्ताक्षिरोगमाह—

चन्द्रे व्यये वा यदि वाऽसुरेशे मन्दे त्रिकोणे मदरन्ध्रगेऽर्के ।
दन्ताक्षिरोगी च भवेत्तदानीं नीचारिपापांशगतास्तथैव ॥ ८४ ॥

चन्द्र इति । चन्द्रे वा असुरेशे = राहौ व्यये = लग्नाद् द्वादशभावगते, मन्दे = शनौ त्रिकोणे (५।९) गते अर्के = सूर्ये मदे = सममे रन्ध्रेऽष्टमे वा भावे गते स जातो दन्ताक्षिरोगी = दन्तरोगी नेत्ररोगी च भवेत् । तदानीमिति । तदानीं = जन्मकाले ते = उक्ताः (चन्द्र-राहुशनि सूर्याः) ग्रहा नीचारिपापांशगताः = यत्र कुत्र नीचे वा शत्रुमे वा पापनवांशे गताः स्युस्तदा तथैव (दन्ताक्षिरोगी) भवेत् ॥ ८४ ॥

यदि चन्द्रमा वा राहु व्ययमें हो, शनि त्रिकोणमें हो, सूर्य सातवें या आठ वें हो तो दांत और नेत्रका रोगी होवे । वे ग्रह नीचे, शत्रुराशिस्थ, पापांशकमें हों तो भी वही फल कहे ॥ ८४ ॥

इदानीमन्धयोगमाह—

सुताम्बुगौ पापखगौ विशेषाच्चेदष्टरिःफारिगतेऽन्धता स्यात् ।
शुभग्रहाणामवलोकहीने चान्धो भवत्येव शुभैर्न दोषः ॥ ८५ ॥

सुताम्बुगविति । पापखगौ = द्वौ पापौ सुताम्बुगौ = सुते पञ्चमे अश्विनि चतुर्थे वा गतौ भवेतां, चेच्चन्द्रे (चन्द्र इति पूर्वस्मादनुवर्तते) अष्टमे, रिःफे = द्वादशे, अरौ = षष्ठे भावे वा गते विशेषादतिशयेन (निश्चयेन) अन्धता स्यात् । उक्तयोगे शुभग्रहाणामवलोकहीने = दृष्टिरहिते चान्धो भवत्येव जातकः (एवेति निश्चयार्थं) । अर्थादेव शुभैः = शुभग्रहै-रवलोकिते तस्मिन्योगे चन्द्रमासि दोषो न अर्थाच्छुभदृष्टिस्त्वेऽन्धो न भवेदित्यर्थः ॥ ८५ ॥

यदि पांचवें और चौथे भावमें पापग्रह हों और चन्द्रमा यदि ८ वें या १२ वें में हो तो निश्चय अन्धा होवे । इन योगोंमें शुभग्रहोंकी दृष्टि न होनेसे अन्धा होता ही है । किन्तु यदि यहां शुभग्रहोंकी दृष्टि और योग हो तो दोष नहीं होता याने अन्धा नहीं होता । (सु० भा० कार) ॥ ८५ ॥

इदानीं कुष्ठयोगमाह—

हित्वा लग्नपतिं विलग्नसहितेष्वन्येषु कुष्ठं वदेत् ।
नीलं भानुसुते तु चण्डकिरणे रक्तं सितं भूमिजे ॥
मन्देन क्षितिजेन वा यदि युते कर्कश्यन्त्यनक्रांशके ।
चन्द्रे शोभनयोगदृष्टिरहिते कुष्ठं वदेद् देहिनाम् ॥ ८६ ॥

हित्वेति । लग्नपतिं=लग्नेशग्रहं हित्वा=वर्जयित्वा अन्येषु ग्रहेषु विलग्नसहितेषु=जन्म-
कालीनलग्ने स्थितेषु जातस्य कुष्ठं वदेत् । लग्नेशो लग्नगतो यदि स्यात्तदा कुष्ठं नेति
हित्वा लग्नपतिमित्यनेनावगम्यः । अन्येषु कुष्ठं वदेदित्यत्र कुष्ठविवरणमुच्यते । नीलं भानु-
सुते = शनौ लग्नगते, नीलं नीलकुष्ठं, चण्डकिरणौ = सूर्ये लग्नगते तु रक्तं=लोहितवर्णं कुष्ठं,
भूमिजे = मङ्गले लग्नगते सितं = श्वेतकुष्ठं, वदेत् । चन्द्रे, कर्कश्यन्त्यनक्रांशके = कर्क-मीन-
मकरराशीनामन्यतमस्य नवांशे विलसति यत्र तत्र मन्देन = शनिना, क्षितिजेन = भौमेन
वा युते तथाभूते शोभनयोगदृष्टिरहिते = शुभग्रहाणां योगेन दृष्ट्या च रहिते यदि जन्म स्या-
त्तदा देहिनां = जनिमतां कुष्ठं = चर्मरोगविशेषं (कोढ़-चर्कादि) वदेत् ॥ ८६ ॥

लग्नपतिको छोड़ कर अन्य पाप ग्रह लग्न में हो तो जातकके शरीरमें कुष्ठ होना कहे ।
यदि शनि हो तो नीलकुष्ठ, सूर्य हो तो रक्तकुष्ठ, मंगल हो तो श्वेत कुष्ठ कहे । शनि से वा
मंगलसे युक्त चन्द्रमा कर्क, मीन, या मकरके नवांशमें हो उसमें शुभग्रहका योग या इष्टि
न हो तो मनुष्योंको कुष्ठ कहे ॥ ८६ ॥

इदानीं गुह्यरोगे योगान्तरावाह—

पापान्विते शशिनि रन्ध्रपलग्नराशौ सर्पेक्षिते निधनपे यदि गुह्यरोगी ।
रन्ध्रे चतुस्त्रितयपापयुते तथैव सौम्यग्रहेण सहिते यदि रोगहीनः ॥ ८७ ॥

पापान्वित इति । शशिनि = चन्द्रे पापान्विते=केनचित् पापग्रहेण युक्ते, रन्ध्रपलग्नरा-
शौ = रन्ध्रपोऽष्टमेशस्तस्य यो लग्नराशिरात्मस्थानं तस्मिन् गतवति । अथ निधनपेऽष्टम-
भावेशे सर्पेण = राहुपेक्षिते=दृष्टे यदि जन्म स्यात्तदा जातो गुह्यरोग = रहस्याङ्गे रोगयुग्म-
वेत् । रन्ध्र इति । अष्टमे भावे चतुस्त्रितयपापयुते = पापचतुष्टयेन पापत्रितयेन वा युते
तथैवार्थात् गुह्यरोगी भवेत् । उक्तयोगे यदि सौम्यग्रहेण=शुभग्रहेण सहिते सति रोगहीनः =
स्वास्थ्यवान् भवेदिति ॥ ८७ ॥

पापग्रहयुक्त चन्द्रमा अष्टमेशकी राशिमें हो अष्टमेश को राहु देखता हो तो गुह्यरोगी
(बवासीर रोगवाला) होय । अष्टम भवन चार या तीन पापग्रहोंसे युक्त हो तो भी यही
फल होता है । यहाँ शुभग्रहके योग होनेसे रोग नहीं होता है ॥ ८७ ॥

इदानीं मूत्रकृच्छ्रशोणितरोगयोगौ कथ्येते—

जलचरगृहणेन्दौ तत्पतौ षष्ठयाते जलगृहगतखेटैरीक्षिते मूत्रकृच्छ्रम् ।

परिभवरिपुयाते शीतगौ भौमदृष्टे रविसुतयुतलग्ने शोणितं रोगमेति ॥ ८८ ॥

जलचरेति । जलचरराशिगत इन्दौ = चन्द्रे, तत्पतौ = जलचरराशीं षष्ठयाते =
षष्ठभावमुपगते तस्मिन् जलगृहगतैः (मकरापरार्धकर्कमीनराशिगतैः) खेटैर्ग्रहीरक्षिते =
दृष्टे जातो मूत्रकृच्छ्र रोगमाप्नोति । परिभवेति । शीतगौ = चन्द्रे परिभवेऽष्टमे रिपौ = षष्ठे
वा भावे गतवति तस्मिन् भौमदृष्टे=मङ्गलेनावलोकिते, रविसुतयुतलग्ने = शनिसहिते लग्ने
सति जातः शोणितं रोगं = रक्तजातामयमेति = प्राप्नोतीति । सर्वार्थचिन्तामणौ—

“जलराशिगते चन्द्रे षष्ठे तद्भवनाधिपे ।

जलर्क्षस्थविदा दृष्टे मूत्रकृच्छ्रादिकं भवेत्” इति ॥ ८८ ॥

चन्द्रमा चलचर राशिमें हो, उस स्थानका स्वामी षष्ठ स्थानमें हो उसे जलचरराशि-
गत ग्रह देखते हैं तो सूत्रकृच्छ्र (सूजाक) रोग होवे । चन्द्रमा अष्टमभाव या शत्रुभावमें
हो उसे मंगल देखता हो और लग्नमें शनि हो तो रक्तरोग होवे ॥ ८८ ॥

इदानीं गुल्मरोगं दाहरोगञ्चाह—

क्षीणो मन्दगृहोदये हिमकरे पापग्रहैरन्विते
रन्ध्रातिगतेऽथवा पवनकृद् गुल्मादिरोगं वदेत् ।

चन्द्रे पापवियच्चरान्तरंगते मन्दे मदस्थानगे

जातो विद्रधिजन्मशोषजनितैः सन्तप्तदेहो भवेत् ॥ ८९ ॥

क्षीणो इति । क्षीणो = क्षयिष्णौ हिमकरे=चन्द्रे पापग्रहैरन्विते=सहिते मन्दगृहोदये=
मकरोदये वा कुम्भोदयेऽथवा रन्ध्रातिगतेऽष्टमे षष्ठे वा भावे गतवति पवनकृत्=वायुजनितं
गुल्मादिरोगं वदेत् । चन्द्र इति । चन्द्रे पापवियच्चरयोरन्तरे = मध्ये गते (चन्द्रादेको
द्वितीयेऽपरो द्वादशे पापो भवेत्) मन्दे=शनौ मदस्थानगे=सप्तमभावमुपगते जातो नरो
विद्रधिजन्मशोषजनितैः=विद्रधिरुदरव्याधिभेदः 'व्याधिभेदाः विद्रधिः क्षी' इत्यमरः । जन्म-
शोषो व्याधिभेदस्तैर्जनितैरामयैः जातः सन्तप्तदेहो भवेदिति ॥ ८९ ॥

शनिके गृहमें क्षीण चन्द्रमा पापग्रहोंसे युक्त हो, वा अष्टम या षष्ठ स्थानमें हो तो
वायुकुपित गुल्मरोग कहे । चन्द्रमा पापग्रहके मध्यमें हो, शनि सप्तम हो तो जातक जन्मसे
ही सूखा रोगसे सन्तप्त देह हो ॥ ८९ ॥

रलोकेनानेनोदररोगभेदा उच्यन्ते—

अजीर्णगुल्मामयशूलमेति कुजे विलग्ने विबलेऽरिनाथे ।

लग्ने सपापे फणिनाथके वा मन्देऽष्टमे कुक्षिरुगर्हितः स्यात् ॥ ९० ॥

अजीर्णंति । सरलार्थः ॥ ९० ॥

मंगल लग्नमें हो और षष्ठेश निर्बल हो तो
अजीर्ण और गुल्म रोगसे पीड़ा होती है ।
लग्न पापग्रहसे युक्त हो, वा राहुसे युक्त हो,
शनि अष्टममें हो तो कुक्षि (पेटके) रोगसे
पीड़ित हो ॥ ९० ॥

२	१ मं.	१२ बु.
३		११
४	कुक्षिरोगः	१०
५		९
६	७	८ श.

इदानीं हृदयशूलरोगयोगं शूलयोगञ्चाह—

हृच्छूलरोगमुपयाति सुखे फणीशे पापेक्षिते गतबले यदि लग्ननाथे ।

शूलामयं तनुपतौ रिपुनीचराशौ भौमे सुखे रविसुते यदि पापदृष्टे ॥ ९१ ॥

हृदिति । सरलार्थः ॥ ९१ ॥

यदि राहु सुख (४) में हो और लग्ननाथ पापदृष्ट और बलहीन हो तो हृदय-शूल
रोग होता है । लग्नेश शत्रुगृहमें, वा नीच राशिमें हो और मंगल चौथे हो, शनि यदि
पापग्रहसे देखा जाता हो तो शूलरोग होता है ॥ ९१ ॥

३	२		२	१	१.
४			३		
५ रा.	हृच्छलं	मं. श.	४ मं.	शूलामयं	
६ शु.			५.	७	
			६ श.		

इदानीमपरिपाकरोगं पाण्डुरोगं चाह—

जातो भुक्तिविरोधरोगनिहतो रन्ध्रेश्वरे दुर्बले
लग्ने पापनिरीक्षिते परिभवस्थाने समन्देक्षिते ।
वान्तिभ्रान्तिजपाण्डुमेति सकुजे चन्द्रे रिपुस्थानगे
जातः शूलविसर्पमेति दिनकृच्चन्द्रारयुक्ते यदा ॥ ६२ ॥

जात इति । रन्ध्रेश्वरेऽष्टमभावेऽपि दुर्बले = बलरहिते लग्ने = जन्मकालीनलग्ने पाप-
ग्रहेण निरीक्षिते = दृष्टे, परिभवस्थानेऽष्टमे भावे समन्देक्षिते = शनिदृष्टिसहिते जातो नरो
भुक्तिविरोधरोगेणाशनावरोधामयेन (भोजने शलावरोधेन) निहतो भवेन्म्रियत इति ।
तथा प्रश्नमार्गे—

“पापग्रहेक्षितं लग्नं रन्ध्रं रविजवीक्षितम् ।

रन्ध्रेशो विबलो योग एष भुक्तिविरोधकृत्” ॥ इति ।

वान्तिभ्रान्तिजेति । सकुजे = भौमयुक्ते चन्द्रे रिपुस्थानगे=षष्ठभावे वा वान्तिभ्रान्तिज-
पाण्डु (कामलारोगं) प्राप्नोति । दिनकृच्चन्द्रारयुक्ते=षष्ठे भावे सूर्यचन्द्रभौमैः सहिते च
जातो नरः शूलविसर्पमेति = शूलभेदाद्विसर्पं प्रसरं (व्रणप्रसारम्) ‘प्रसरस्तु विसर्पणम्’
इत्यमरोक्तेः । एति=प्राप्नोतीति ॥ ६२ ॥

अष्टमेश निर्यल हो, लग्नमें पापग्रहों की दृष्टि हो, ८ वें भावमें शनिका योग या दृष्टि हो
तो जातक भुक्तिविरोध (गलेमें भोजनके रुकनेके) रोगसे निहत हो (मरे) । यदि चन्द्रमा
मङ्गलके साथ शत्रुभावमें हो तो वायुके विकारसे पाण्डुरोग हो । यदि सूर्य, चन्द्रमा और
मङ्गल शत्रुभाव (६) में हों तो जातकको शूलरोग होवे । (सुधाशालिलीनकारः) ॥ ६२ ॥

इदानीमभिचारजातं रोगमाह—

आरेक्षिते यदि विलग्नगृहेऽरिनाथे मानेऽथवाऽस्ततनुगे कृतमाभिचारम् ।

लग्नाधिपेन सहितेऽवनिजे विलग्नने केन्द्रेऽथवा रिपुपतौ तनुगे तथा स्यात् ॥ ६३ ॥

आरेक्षित इति । यदि आरेणाङ्गारकेयोक्षिते=दृष्टे विलग्नगृहे=जन्मलग्ने, अरिनाथे =
षष्ठेशे माने=दशमे भावे, अथवाऽस्ततनुगे=सप्तमे लग्ने तिष्ठति सति आभिचारं=अभिचार-
सम्बन्धं (कृत्वोत्पादितं) कृतं रोगं विजानीयात् । अथ लग्नाधिपेन=लग्नेशेन सहितेऽ-
वनिजे = भौमे विलग्नने=जन्मलग्ने गते रिपुपतौ=षष्ठेशे केन्द्रे (७।४।१०) अथवा तनुगे=
लग्ने स्थिते सति तथा स्यादर्थादाभिचारं कृतं वाच्यम् ॥ ६३ ॥

यदि लग्नको मंगल देखता हो, षष्ठेश १०, या ७ भावमें हो तो अभिचारसे (जादू
चौरहसे) रोग होवे । मंगल लग्नेशसे युक्त लग्नमें हो षष्ठेश केन्द्रमें वा लग्नमें हो तो
अभिचारसे कष्ट होवे ॥ ६३ ॥

इदानीं देवदर्शनाद् भूतप्रेतपिशाचदर्शनाच्च जातं रोममाह—

जातो निर्जरदर्शनेन जनितं रोगं सुखस्थानगे

माने लग्नगतेऽथवाऽमरगुरौ केन्द्रे समन्दात्मजे ।

मन्देऽस्ते चरलग्नगे यदि शुभे पापेक्षिते शीतगौ

भूतप्रेतपिशाचदर्शनवशाद् रोगं समेति ध्रुवम् ॥ ६४ ॥

जात इति । अमरगुरौ = बृहस्पतौ सुखस्थानगे = चतुर्थभावगते, माने = दशमभावे, लग्नगते=जन्मलग्ने स्थिते वा, केन्द्रे (१।४।७।१० भावानामन्यतमे) समन्दात्मजे=गुलिकयुक्ते च जातो नरो निर्जरदर्शनेन=देवदर्शनेन=देवदर्शनादेव जनितमुत्पन्नं=रोगमेति । मन्दे-इति । मन्दे=शनैश्चरेऽस्ते=सप्तमे गते, शुभे=शुभग्रहे यदि चरलग्नगे=लग्नगतचरराशौ, शीतगौ = चन्द्रे यत्र तत्रस्थे पापेक्षिते जातो भूतप्रेतपिशाचानां दर्शनवशाद् ध्रुवं = निश्चयेन रोगं = व्याधिं समेति = प्राप्नोतीति ॥ ६४ ॥

यदि बृहस्पति चौथे, या दशवें, या लग्नमें हो 'और गुलिक केन्द्रमें हो तो जातकको देवताके देखनेसे रोग उत्पन्न होवे । यदि शनि ७ वें, शुभग्रह चर लग्नमें हो और चन्द्रमा जहां कहीं पापग्रहसे दृष्ट होवे तो जातक को भूत-प्रेत-पिशाचके देखनेसे रोग होता है । (सु० शा० कार) ॥ ६४ ॥

इदानीं केषांचिद्रोगयोगानां विवरणमाह—

चन्द्रे पापनिरीक्षिते रिपुगते पापान्विते वातजम्

जातः शोणितपित्तमेति वसुधापुत्रे तथाऽस्ते सति ।

सौम्ये वातकफामयं भृगुसुते मूलातिसारं तथा

मन्दे गुल्ममुपैति राहुशिखिनोः पैशाचरोगं वदेत् ॥ ६५ ॥

चन्द्र इति । चन्द्रे पापेन केनचिन्निरिक्षिते=दृष्टे, केनचित् पापेनान्विते=युक्ते, रिपुगते च जातो वातजं=वायुरोगं प्राप्नोति । वसुधापुत्रे=भौमेऽस्ते=सप्तमभावे तथा सति (पाप-निरीक्षिते पापान्विते च) शोणितपित्तरोगमेति । सौम्ये=बुधेऽस्ते पापनिरीक्षिते पापान्विते च वातकफामयं=वायुकफजातं रोगं प्राप्नोति । भृगुसुते=शुके तथोक्तवत् स्थिते मूलातिसारं (Dysentery) मन्दे=शनैश्चरे तथा सति गुल्मं (Colic) रोगमुपैति । एवं राहु-शिखिनोः=राहुकेत्वोस्तथा स्थितयोः पैशाचरोगं जातकस्य वदेदिति ॥ ६५ ॥

चन्द्रमा षष्ठस्थानमें पापग्रहसे देखा जाता हो वा युक्त हो तो वातरोग होता है । मंगल सातवेंमें हो तो रक्तपित्त रोग होवे । बुध सप्तममें हो तो वातकफका रोग होवे । शुक ७वेंमें हो तो मूलातिसार रोग हो । शनि ७ वेंमें हो तो गुल्म रोग हो । राहु या केतु हो तो पिशाच रोग कहे ॥ ६५ ॥

इदानीं कासश्वासक्षयरोगं पीनसरोगमाह—

कासश्वासक्षयजनिरुजं भानुभौमाहिदृष्टे

षष्ठे सौरौ गुलिकसहिते सौम्यद्वययोगहीने ।

रिःफे पापे शशिनि रिपुगे भानुजे रन्ध्रयाते

पापांशस्थे तनुगृहपतौ पीनसं रोगमेति ॥ ६६ ॥

कासेति । सौरौ = शनैश्चरे गुलिकेन सहिते षष्ठे = षष्ठभावज्ञते तस्मिन् भानुभौमाहि-भिः=सूर्यमङ्गलराहुभिर्दृष्टे सौम्यद्वययोगहीने = शुभग्रहदृष्टियोगरहिते जातः कासश्वास-क्षय-जनिरुजं=कासश्वासेन क्षयेन च जनितं रोगं (Cough asthma and Consumption) प्राप्नोति । तस्मिन्नेव योगे शुभद्वययोगे सति च रोगमेति । रिःफ इति । पापे =

सूर्ये भौमे वा रिःके=द्वादशभावसुपगते शशिनः=चन्द्रे=रिपुगे षष्ठगते, भाजुजे=शनौ रन्ध्र-
यातेऽष्टमभावगते, तनुगृहपतौ = लग्नेशे पापांशस्थे = पापग्रहनवांशगते च जातो नरः
पीनसं रोगमेति । तथा सर्वार्थचिन्तामणौ—

चन्द्रे षष्ठे, शनौ रन्ध्रे, व्यये पापे, विलम्बे । पापांशकसमायुक्ते, पीनसं रोगमादिशेत् ॥

षष्ठ शनौ सगुलिके रव्यारफणिवीक्षिते । शुभैर्नदृष्टे युक्ते वा श्वासकासक्षयादियुक् । इति ॥ ९६ ॥

यदि शनि गुलिकके साथ ६ ठे भावमें सूर्य, मङ्गल और राहुसे देखा जाता हो तथा
शुभग्रहके योग और दृष्टिसे रहित हो तो जातकको कासश्वास, क्षय सम्बन्धी रोग होवे ।
बारहवें भावमें पापग्रह हो, चन्द्रमा ६ ठे और शनि ८ वें में हो लग्नेश पापग्रहके नवांशमें
कहीं भी हो तो जातकको पीनस रोग होता है । (सु० शा० कार) ॥ ९६ ॥

इदानीं जलोदररोगदीर्घरोगरोगाह—

मन्दे कुलीरभवनोपगते मृगस्थे चन्द्रे जलोदररुजं समुपैति जातः ।

सारे शनौ रिपुगते रविराहुदृष्टे लग्नाधिपे च विबले सति दीर्घरोगी ॥ ९७ ॥

मन्द इति । मन्दे = शनैश्चरे कुलीरभवनोपगते=यत्र तत्र कर्कराशिस्थे, चन्द्रे मृगस्थे=
मकरराशिगते जातो जलोदररुजं समुपैति । सार इति । सारे = भौमसहिते शनौ रिपुगते=
षष्ठभावगते तस्मिन् रविराहुभ्यां दृष्टे, लग्नाधिपे=जन्मलग्नेशे विबले=निबले च सति जातो
दीर्घरोगी=चिरं रोगयुग्म भवतीति । तथा सर्वार्थचिन्तामणौ—

शन्यारसहिते षष्ठे रविराहुनिरीक्षिते । लग्नेश्चरे हीनबले दीर्घरोगी भविष्यति ॥ इति ॥ ९७ ॥

शनि कर्कका हो, चन्द्रमा मकरका हो तो जातको जलोदर रोग हो । षष्ठस्थानमें मंगल-
से युक्त शनिको सूर्य और राहु देखते हों लग्नेश निबल हो तो दीर्घरोगी होवे ॥ ९७ ॥

२	१	
३		
४ श.	जलोदरम्	१० चं.

३	२	१ रा.
४		१२
५ र.	दीर्घरोगः	११
६ शु.		१०
मं. श.	८	९

इदानीं जातस्य हस्वयोगमाह—

ह्रस्वः कुजे निजगृहे सुखविक्रमस्थे चन्द्रात्मजे रविमुते यदि लग्नगे स्यात् ।
स्वर्णे कुजे सुखसहोदरगेन्दुसूनौ होराधिपे शनिमुते तु तथा वदन्ति ॥ ९८ ॥

ह्रस्व इति । कुजे = भौमे निजगृहे=मेघे
वृश्चिके वा गते, चन्द्रात्मजे=बुधे सुखे
(४) वा विक्रमे (३) स्थिते, रविमुते =
शनैश्चरे यदि लग्नगे तदा जातो ह्रस्वो लघु-
कायः स्यात् । स्वर्णे इति । कुजे स्वर्णे
(११ गते) इन्दुसूनौ=बुधे सुखसहोदरगे
(४।३ भावगते) होराधिपे=लग्नेशे शनि-

४	३	१
५ बु.	३ श.	१
६	१२ श. बु.	११
७	९	१०
८ मं.		

युते तु तथा=ह्रस्वः स्यादिति वदन्ति विद्वाः ॥ ९८ ॥

यदि मङ्गल अपने राशि (१८) का हो, बुध ४ थे, या ३ रे भावमें हो और शनि लग्नमें हो तो जातक ह्रस्व (छोटे कदवाला) हो। यदि मङ्गल स्वगृहमें, बुध ३ रे, या ४ थे में हो और लग्नेश यदि शनिके साथ कहीं हो तो भी जातक ह्रस्व होवे। (सु० शा० कार) ॥९८॥

अथ होरायाम्

इदानीं विकलनयनदारजन्मयोगमाह होरायां वराहः—

लभ्राद्व्ययारिगतयोः शशितिग्मरश्म्योः पत्न्या सहैकनयनस्य वदन्ति जन्म ॥

धूनस्थयोर्नवमपञ्चमसंस्थयोर्वा शुक्रार्कयोर्विकलदारमुशन्ति जातम् ॥ ६६ ॥

लभ्रादिति। शशितिग्मरश्म्योश्चन्द्रसूर्ययोः लभ्राज्जन्मलग्नाद् व्ययारिगतयोरर्थात् लग्नाद् द्वादशे षष्ठे च यथासम्भवं चन्द्रः सूर्यश्चैकौ भवेत् तदा पत्न्या=स्त्रिया सहैकनयनस्यैकाक्षस्य जन्म भवति। अस्मिन्योगे समुद्भूतः सपत्नीकः काणत्वमाप्नुयात्। पुमान्स्वयं काणः तस्य स्त्री च काणीति। धूनस्थयोरिति। शुक्रार्कयोः=शुक्रसूर्ययोः लभ्राद् धूनस्थयोः=सप्तमगतयोः, वा नवमस्थयोः, वा पञ्चमस्थयोर्द्वयोरेव जातं विकलदारं=विकला हीनाज्ञा दाराः स्त्री यस्य तं विकलदारमुशन्ति=वदन्ति विज्ञाः। अस्मिन्योगे जातस्य स्त्री हीनाज्ञा भवतीति। तथा सारावल्याम्—

लभ्राद् व्ययारिपुगतयोः शशाङ्कभान्त्वोर्वदन्ति पुरुषस्य।

प्रभवं समस्तमुनयः क्रमेण पत्न्या सहैकनयनस्य ॥

धूने कुजभार्गवयोर्जातः पुरुषो भवेद्विकलदारः।

धीधर्मस्थितयोर्वा परिकल्प्यं पण्डितैरेवम् ॥ इति ॥ ९९ ॥

लभ्रसे बारहवें या छठे स्थानमें चन्द्रमा और सूर्य हों तो जातक और उसकी स्त्रीके भी एक २ ही आँखें होती हैं। शुक्र और सूर्यके सप्तमस्थ होनेसे वा नवम-पञ्चम स्थित होनेसे भी विकलाज्ञी हो ऐसा फल आचार्यों ने कहा है। (सु० शा० कार) ॥ ९९ ॥

	ल.	च. र.
	एकाक्षः सदारः	
चं. र.		

	ल.	
	विकलदारः	
र. शु. I.	र. शु. II.	र. शु. III.

इदानीं कर्णरोगं दन्तरोगयोगमाह—

नवमायतृतीयधीयुता न च सौम्यैरशुभा निरीक्षिताः।

नियमाच्छ्रवणोपघातदा रदवैकृत्यकराश्च सप्तमे ॥ १०० ॥

नवमेति। अशुभाः=पापग्रहा नवमायतृतीयधीयुताः=यथासम्भवं नवमतृतीयैकादशपञ्च-मभावेषु संस्थितास्ते च सौम्यैः=शुभग्रहैः निरीक्षिताः=दृष्टा न भवेयुस्तदा नियमात्=निश्च-येन जातस्य श्रवणोपघातदाः=कर्णेन्द्रियनाशका भवन्ति। त एव पापा लभ्रात् सप्तमे भावे स्थिताः शुभग्रहैरदृष्टाश्च भवेयुस्तदा जातस्य रदवैकृत्यकराः=दन्तानां वैकृत्यकरा भवन्ति। उक्तञ्च सारावल्याम्—

धर्मायसहजसुतगाः पापाः सौम्यैर्न बोक्षिता जन्तोः ।

अवगणविनाशं कुर्युः सप्तमसंस्थाय दन्तानाम् ॥ इति ॥ १०० ॥

नवम, एकादश, तृतीय, पंचम स्थानमें पापग्रह हों उन्हें शुभग्रह न देखते हों तो जातक अवश्य ही बहिरा होता है । यदि सप्तममें पापग्रह हों उन्हें शुभग्रह न देखते हों तो दांतमें बिकार हो ॥ १०० ॥

इदानीं जातस्य सुखयोगमाह—

वर्गोत्तमादिशुभवर्गयुतेऽमरेज्ये लग्ने रसातलगते यदि वा बलाढ्ये ।

वित्तायवृद्धिगृहगेषु वियच्चरेषु लग्नाधिपे बलयुते सुखमेति जातः ॥ १०१ ॥

वर्गोत्तमेति । अमरेज्ये=गुरौ वर्गोत्तमादिशुभवर्गयुते=वर्गोत्तमाः 'चरगृहादिषु पूर्व-मध्यपर्यन्ततः शुभफला नवभागधञ्जाः' इत्युक्ताः, आदिशब्देन मूलत्रिकोणोच्चस्वर्गा-ग्राह्याः ते च शुभवर्गाश्च तेषु सहिते, लग्ने = जन्मलग्ने, रसातले=चतुर्थभावे वा गते, यदि वा बलाढ्ये=बलयुक्ते गुरौ सति, अन्येषु वियच्चरेषु=ग्रहेषु वित्तायवृद्धिगृहगेषु=द्वितीयैका-दशचतुर्थभावेषु गतेषु, लग्नाधिपे=जन्मलग्नेषु, बलयुते=बलवते च जातः सुखमेति ॥ १०१ ॥

यदि बृहस्पति वर्गोत्तम आदि शुभ वर्गमें होकर लग्नमें, या ४ थेमें हो, वा बलवान् हो और ग्रह सब द्वितीय, एकादश, चतुर्थ गृहमें प्राप्त हों और लग्नाधिप बलवान् हो तो जातकको अनेक प्रकारका सुख हो ॥ १०१ ॥

ये जातभङ्गा नृपयोगभङ्गाः प्रेक्ष्या दरिद्राङ्गविहीनरेकाः ।

ये रोगभेदाः परिकीर्तितास्ते सूर्यादिसर्वद्युचरप्रसादान् ॥ १०२ ॥

रलोकेनानेन सरलार्थकेनाध्यायमुपसंहरति ॥ १०२ ॥

पारिजाते सुधा टीका कपिलेश्वररक्षिता । षष्ठे जातकभङ्गेऽस्मिन्नाध्याये पूर्णतां गता ॥ ६ ॥

इस छठे अध्यायमें जितने जातकभङ्गयोग, राजभङ्ग योग, प्रेक्ष्ययोग, व रिद्रयोग, हीनाङ्गयोग, रेकायोग और रोगोंके अनेकभेद कहे गये हैं वे सब श्री सूर्य आदि नवग्रहोंकी कृपासे ही कहे गये हैं । (सु० शा० कार) ॥ १०२ ॥

इति श्रीवैद्यनाथदैवज्ञविरचिते जातकपारिजाते जातकभङ्गाख्ये षष्ठाध्याये

'विमला' हिन्दी टीका समाप्ता ॥ ६ ॥

अथ राजयोगाध्यायः ॥ ७ ॥

इदानीं राजयोगाध्यायो व्याख्यायते । तत्र येषु योगेषु समुद्भूता नरा राजानो भवन्ति ते योगाः समुच्यन्ते—

कन्यामीननृयुग्मगोहरिधनुः कुम्भस्थितैः खेचरैः

सेनामत्तमतङ्गवाजिविपुलो राजा यशस्वी भवेत् ॥

तौलिच्छागवृषावसानगृहगैर्जातोऽखिलक्षमापति-

गोचापान्त्यभकेन्द्रगैः पृथुयशाः पृथ्वीश्वरो जायते ॥ १ ॥

कन्यामीनेत्यादि । कन्यामीनौ प्रसिद्धौ, नृयुग्मं = मिथुनं, गौ = वृषः, हरिः = सिंहः, धनुः कुम्भौ प्रसिद्धौ एतेषु सप्तषु राशिषु स्थितैः खेचरैर्ग्रहैरर्थात्सर्व एव ग्रहा यथा सम्भवमुक्तेषु सप्तराशिषु स्थिता भवेयुस्तदा जातो नरो हि सेनाभिः, मत्तमतङ्गजैर्दन्तावलैः, वाजिभिस्तुरङ्गैश्च सङ्कुलोऽती विपुलो विशालो (महान्), यशस्वी कीर्तिमान् (ख्यातः) राजा भवेत् । तौलिच्छागवृषावसानगृहगैस्तुलामेषवृषमीनराशिगतैर्निखिलैर्ग्रहैर्जातो नरोऽखि-

लक्ष्मीपतिः = समस्ताया भुवोऽधिपतिर्भवेत् । अथ गोचापान्त्यभकेन्द्रगैः = गौः वृषः, चापं धनुः, अन्त्यो मीन एतेषु मेषु राशिषु तथा केन्द्र—(१।४।७।१०) गतैश्च सकलैर्ग्रहेर्जायमानो नरः पृथुयशाः = अतीव यशस्वी पृथ्वीधरो राजा जायते भवति ॥ १ ॥

कन्या, मीन, मिथुन, वृष, सिंह, धनु और कुम्भराशिमैं सब ग्रह स्थित हों तो वह मनुष्य सेना, मत्तवाले हाथी, घोड़ेके समूहसे युक्त यशस्वी राजा होवे । बुला, मेष, वृष, मीन, राशिमैं सभी ग्रह जिसके जन्म समयमें हों वह सम्पूर्ण भूमण्डलका स्वामी हो । जिसके जन्म समयमें वृष, धनु, मीन राशिमैं सब ग्रह स्थित हों, और केन्द्रमें हों वह राजा होता है ॥ १ ॥

कन्यामेषतुलामृगेन्द्रघटगैर्जातो महीपालको

दुश्चिक्व्यप्रतिभारसातलगतैर्बह्वर्धदेशाधिपः ॥

खेटा विक्रमबन्धुपुत्रगृहगा द्वौ वित्तधर्मस्थितौ

शेषौ लग्नकलत्रराशिसहितौ राजा भवेद्धार्मिकः ॥ २ ॥

कन्यामेषतुलामृगेन्द्रघटगैर्निखिलग्रहेर्जातो महीपालको नृपो भवति । दुश्चिक्व्यं = तृतीयं, प्रतिभा = पद्मम्, रसातलं = चतुर्थं, तेषु गतैर्ग्रहै बह्वर्धदेशाधिपः = बहूनामर्थानां देशानाधाधिपो भवति । अथ खेटाः = त्रयो ग्रहा विक्रमबन्धुपुत्रगृहगास्तृतीयचतुर्थपञ्चमभावगता भवेयुः । अथ च द्वौ ग्रहौ वित्तधर्मस्थितौ = द्वितीयनवमभावगतौ भवेतां । शेषौ = द्वौ लग्नकलत्रराशिसहितौ = लग्नसप्तमभावगतौ भवेतां तदा जातो धार्मिको राजा भवेत् । अत्रेदमवधेयम् । सर्व एव (७) ग्रहा यथासम्भवं प्रथम-द्वितीय-तृतीय-चतुर्थ-पञ्चम-सप्तम-नवमभावे-व्येकैकशः स्थिता भवेयुस्तदा धर्मशीलो राजा भवेदिति । तथा च भावकुतूहले—

एकैकेन खगेन जन्मसमये सैकावली कीर्तिता मुक्तालीव समस्तभूपमुकुटालङ्कारचूडामणिः । तज्जातोरिपुपुञ्जभञ्जनकरो गन्धर्वदिन्याङ्गनामृन्दानन्दपरो गुणव्रजधरो विद्याकरो मानवः ॥ इति ।

जिसके जन्म समयमें सभी ग्रह कन्या, मेष, तुला, सिंह और कुम्भमें स्थित हों वह राजा हो । जिसके जन्म समय ३।५।४ भावोंमें सब ग्रह हों वह बहुत धन और देशका मालिक हो । जिस मनुष्यके जन्म समय ३ ग्रह ३।४।५ भावों में हों २ ग्रह ३।९ में हों शेष दो ग्रह लग्न और सप्तममें हों (१।२।३।४।५।७।९ में सब ग्रह हों) वह धार्मिक राजा होवे ॥ २ ॥

तारेशहोरासहिता नभोगा जातो यशस्वी मनुजाधिपः स्यात् ।

सौम्यास्तपोलाभगृहोपयाताः पापा रिपुव्योमगता नरेशः ॥ ३ ॥

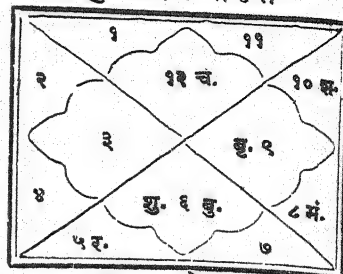
नभोगाः = सर्वे ग्रहास्तारेशहोरासहिताश्चन्द्रस्य होरायां गता भवेयुः । 'होरा राशयर्द्धे-मोक्षे दिनकरशशिनोरिन्दुमार्त्तण्डहोरे युग्मे राशौ' इत्युक्तत्वात् १,३,५,७,९,११ राशीना-मुत्तरार्द्धे २,४,६,८,१०,१२ राशीनामाद्यर्धे चन्द्रस्य होरा भवन्ति तासु यथासम्भवं सर्वे ग्रहा भवेयुः (समराशीनामाद्यर्द्धे विषमराशीनामपराद्धे चैत्यर्थः) तदा जातो नरो यशस्वी = कीर्तिमान् मनुजाधिपो राजा स्यात् । सौम्या इति । सौम्याः = शुभगुरुशुक्रशुक्लचन्द्राः तपोलाभगृहोपयाताः = नवमैकादशभावगताः, पापाः = क्षीणैर्नृद्धैर्महीसुतार्कतनयाः रिपुव्योम-गताः = षष्ठदशमभावगता भवेयुस्तदा जातो नरेशो राजा भवेत् ॥ ३ ॥

सभी ग्रह चन्द्रमाकी होरामें होवें ऐसे समय जिस मनुष्यका जन्म हो वह यशस्वी राजा होता है । शुभग्रह नववें और ११ वें भावमें हों पाप ग्रह छठे और दशवें हों तो आतंक राजा होता है ॥ ३ ॥

लग्नास्पदानङ्गगृहोपयाता बलान्विताः शोभनखेचरेन्द्राः ।
कुजार्कपुत्रौ नवमायसंस्थौ नृपो भवेत्सर्वगुणाभिरामः ॥ ४ ॥

बलिनः शुभग्रहाः लग्न-दशम-सप्तमभा-
वगताः, भौमो नवमे, शनिरैकादशे स्थितो भवे-
त्तदा जातः सर्वगुणसम्पन्नो राजा भवेत् ॥ ४ ॥

जिसके जन्म समयमें बलवान् शुभ ग्रह
लक्ष दशम और सप्तम भावमें प्राप्त हों, मङ्गल
और शनि नववें और श्यारहवें हों तो वह सर्व-
गुणोंसे सुशोभित राजा होवे ॥ ४ ॥

वर्गोत्तमांशोपगते विलगने चन्द्रेऽथवा चन्द्रविमुक्तखेटैः ।

सुखास्पदानङ्गगृहोपयातैर्विलोकितैर्मानवनायकः स्यात् ॥ ५ ॥

वर्गोत्तमेति । विलगने=जन्मलगने वर्गोत्तमांशोपगते=स्वकीयवर्गोत्तमनांशे गतेऽथवा
चन्द्रे वर्गोत्तमांशोपगते तस्मिन् सुखास्पदानङ्गगृहोपयातैश्चतुर्थदशमसप्तमस्थैश्चन्द्रविमु-
क्तखेटैश्चन्द्रं विहायापरैर्ग्रहैर्विलोकिते = दृष्टे जातो मानवनायको राजा स्यात् । तथा च
बृहज्जातके—

वर्गोत्तमगते लगने चन्द्र वा चन्द्रवर्जितैः । चतुरायैर्ग्रहैर्दृष्टे नृपा द्वाविंशतिः स्मृताः ॥ इति ॥

अत्र लग्नं चन्द्रः पश्येन्नवा पश्येत्परश्च स द्रष्टृत्वेन न गण्यत इति चन्द्रविमुक्तखेटैरि-
त्युक्तं, चन्द्रः पश्यतु कामं स द्रष्टृत्वेन न गण्यते' इति प्राजापत्यवचनात् ॥ ५ ॥

जिसके जन्म समयमें लग्न वा चन्द्रमा वर्गोत्तमांशमें हो उसे चन्द्रमा को छोड़ कर
चतुर्थ, दशम, सप्तम, स्थानमें प्राप्त सब ग्रह देखते हों तो वह राजा होता है ॥ ५ ॥

अश्विन्यामुदयस्थिते भृगुसुते सर्वग्रहैरीक्षिते

जातो राजकुलाग्रजो रिपुकुलध्वंसी बहुक्षीरतः ॥

हित्वा नीचनवांशमन्वरचरैस्त्रयाद्यैः स्वभागान्वितै-

रेको लग्नगतो यदि क्षितिपतिः पञ्चादिकैर्वित्तवान् ॥ ६ ॥

अश्विन्यामिति । भृगुसुते=शुके अश्विन्यामुदयेऽश्विनीनक्षत्रे जन्मलगने स्थिते सति
सर्वग्रहैः = षड्भिः (र. चं. मं. बु. ब्र. श.) ईक्षिते = दृष्टे जातो राजकुलाग्रजः=महाराजः.
रिपुकुलानां = द्विषतां ध्वंसी = विनाशको बहुक्षीरतश्च भवति । तथा जातकादेशे—

अश्विन्यां लग्नगः शुक्रः सर्वग्रहनिरीक्षितः । करोति पृथिवीपालं विजितरातिमण्डलम् ॥ इति ॥

हित्वेति । नीचनवांशकं=यत्र कुत्रापि नीचराशिनवांशकं परित्यज्य व्याघ्रिप्रभृति-
भिरन्वरचरैः = ग्रहैः स्वभागान्वितैरात्मीयनवांशे समवस्थितैस्तेषां कश्चिदेको ग्रहो लग्नगतो
भवेत्तदा जातः क्षितिपती राजा भवति । पञ्चादिकैर्ग्रहैः स्वभागान्वितैर्वित्तवान्=पञ्च षट् सप्त
वा ग्रहाः स्वनवांशगाः स्युस्तदा जातो वित्तवान् नृपो भवेत् । तथा हि—

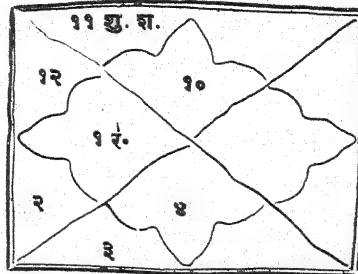
नीचांशकान् परित्यज्य व्यादिद्वेन्द्रोच्चसंस्थिताः । तेषामेको विलम्ब्यः कुर्वन्ति पृथिवीपतिम् ।
पञ्चादिभिस्तथा भूतैर्ग्रहैरन्योऽपि नान्यथा । द्वाभ्यां चतुर्भिरिते स्युः कभये धनिनः परम् ॥ इति ॥

जिस मनुष्यके जन्म समय शुक्र अश्विनी नक्षत्रमें होकर लग्नमें स्थित हो उसे लम्बी ग्रह
देखते हों तो वह राजा-कुलमें अग्रज, शत्रु-कुलका संहारक, बहुत धनियोंसे विलास करने
वाला होता है ।

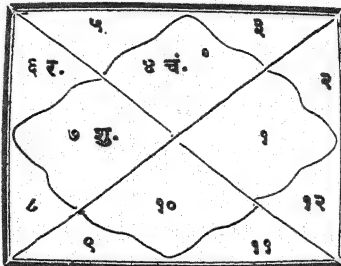
नीच नवांशको छोड़कर तीन आदि ग्रह स्वभावमें स्थित हों उसमें एक भी लग्नमें
यदि हो तो राजा हो । पांच आदि ग्रह स्वभावमें हों तो वित्तवान् राजा हो ॥ ६ ॥

शुक्रेऽग्निनीचमपहाय कुटुम्बसंस्थे लग्नेश्वरे बलयुते पृथिवीपतिः स्यात् ।
चन्द्रेऽतिमित्रनिजभागगते निशायां शुक्रेक्षिते नृपतिरन्यविलोकहीने ॥७॥
शुक्र इति । अग्निनीचं=शत्रुराशिं नीचराशिश्चापहाय=त्यक्त्वा कुटुम्बसंस्थे = द्वितीय-

भागगते शुक्रे (द्वितीयो भावः शुक्रस्य नीचं
शत्रुग्रहं वा न भवेत्तत्र शुक्रः स्थितः स्यादि-
ति) लग्नेश्वरे तत्र बलयुक्ते सति जातः पृथि-
वीपती राजा भवेत् । तथा जातकादेशे—
शत्रुनीचग्रहं त्यक्त्वा कुटुम्बस्यः सभागवः ।
लग्नेश्वरो बली यत्र स नरः पृथिवीपतिः । इति ॥

चन्द्र इति । अतिमित्रस्य=तत्काले नैस-
र्गिके च मित्रस्य वा निजस्यात्मनोभागगते
निशायां=रात्रौ च चन्द्रे शुक्रेक्षिते, अन्यवि-
लोकहीनेऽन्येषां दृष्टिरहिते जातो नृपतिः =
राजा भवति ।

तथा सारावहयाम्—
अतिमित्राशगन्धर्वो दृष्टो दानवमन्त्रिणा ।
अतिशुं कुरुते लक्ष्मीस्वामिनं भूपतिं नरम् ॥

जिस मनुष्यके जन्म समय शुक्र अपने शत्रु राशि (११) नीचराशि (६) के अतिरिक्त
राशिमें स्थित होकर द्वितीय स्थानमें हो और लग्नेश बली हो तो वह मनुष्य भूमिपति
(राजा) होवे । रात्रिमें चन्द्रमा अपने अतिमित्रके या अपने भाग (नवांश) में प्राप्त हो
उसे शुक्र देखता हो तो राजा होता है ॥ ७ ॥

मीने मीननवांशके भृगुसुते लग्नस्थिते भूपतिः
स्वोच्चे लग्नगृहाधिपे बलयुते राजा शशाङ्केक्षिते ।

लग्नस्वामिनि तुङ्गमन्दिरगते नीचारिभागं विना
केन्द्रस्थानगते नभोगवियुते जातो महीपालकः ॥ ८ ॥

मीन इति । मीने मीननवांशके च लग्नस्थिते भृगुसुते=शुक्रे सति । एतदुक्तं भवति ।
जन्मकाले मीनराशिर्लग्नं तस्मिन्मीनराशेर्नवांशो भवेदर्थान्मीनराशेर्नवमे नवांशे लग्नं तत्र
शुक्रो भवेत्तदा जातो भूपतिर्नृपो भवति । तथा हि जातकादेशे—

‘मीने मीनान्शके लग्ने शुक्रे जातो नृपो भवेत्’ इति ।

स्वोच्च इति । लग्नगृहाधिपे=लग्नेशे स्वोच्चे=स्वकीयोच्चराशौ बलयुते=सबले च
शशाङ्गे=चन्द्रेक्षिते=दृष्टे जातो राजा स्यात् । लग्नस्वामिनि=जन्मलग्नपतौ नीचारिभागं
विना=नीचराशिनवांशं शत्रुराशिनवांशं चापहाय, तुङ्गमन्दिरगते=स्वोच्चराशिस्थेऽर्धाल-
ग्नशे नभोच्चराशौ नीचस्य शत्रोर्वा नवांशे न भवेदिति, केन्द्रस्थानगते राशौ नभोगवि-
युते=महः रहिते सति जातो महीपालको राजा भवेत् ॥ ८ ॥

जिसके जन्म समयमें लग्नमें मीनराशिमें मीन हीके नवांशमें शुक्र स्थित हो वह राजा
होता है । लग्नेश अपने उच्च राशिमें स्थित बलवान् हो उसे चन्द्रमा देखता हो तो राजा
होता है । जिसके जन्मसमय लग्नेश अपने उच्च राशिका हो अपने नीच और शत्रुके

नवांशका न हो और केन्द्रमें कोई भी ग्रह न हों तो वह महीपाल (राजा) होता है ॥ ८ ॥

भाग्यस्थे निजतुङ्गमित्रभवने सम्पूर्णगात्रे विधौ

लग्नादास्पदवित्तराशिगतयोः शन्यारयोर्भूपतिः ।

चन्द्रे पूर्णकलान्विते बलयुते लग्नं विना केन्द्रगे

दृष्टे दानवमन्त्रिणा च गुरुणा राजा महीदानकृत् ॥ ९ ॥

भाग्यस्थे इति । सम्पूर्णगात्रे=पूर्णचिम्बे विधौ=चन्द्रे निजतुङ्गमित्रभवने=स्वोच्चे (वृषे) मित्रराशौ वा स्थिते, भाग्यस्थे=नवमभावे विलसति, लग्नाज्जन्मकालीनलग्नादशमद्वितीय-भावागतयोः शन्यारयोः=शनिभौमयोः जातो भूपतिर्नृपो भवेत् । चन्द्र इति । पूर्णकलान्विते बलयुते च चन्द्रे लग्नं विना केन्द्रगेऽर्थात्सप्तमचतुर्थदशमभावानामन्यतमस्थे तस्मिन् दानवमन्त्रिणा=शुक्रेण, गुरुणा=जीवेन च दृष्टे महीदानकृत्=भूमिदानकर्ता राजा भवेत् । तथा च सारावल्याम्—

लग्नं विहाय केन्द्रे सकलकलापूरितो निशानाथः ।

विदधाति महीपालं विक्रमधनवाहनोपेतम् ॥ इति ।

जातकादेशे च—लग्नं विहाय केन्द्रे सकलकलापूरितो निशानाथः ।

भार्गवदेवगुरुभ्यां दृष्टो राजा भवेन्नित्यम् ॥ ९ ॥

जिस मनुष्यके जन्मसमयमें पूर्ण चन्द्रमा अपने उच्च या मित्रके राशिका होकर भाग्य स्थानमें हो लग्नसे दशम-द्वितीय स्थानमें शनि और मङ्गल हों तो वह राजा होता है । पूर्ण चन्द्रमा बलवान् होकर लग्नको छोड़ अन्य केन्द्र (४/७/१०) में हो, शुकसे और बृहस्पतिसे देखा जाता हो ऐसे योगमें जायमान मनुष्य भूमि दान करनेवाला राजा होता है ॥ ९ ॥

७ श.	६	५
र. ८		४
९	(१)	३ मं.
१०		२ चं.
११	१२	१

२	१	१२ दृ.
३		११
चं. ४	(२)	सू. १०
५		९ शु.
६	७	८

एकस्मिन्परमोच्चगेऽतिसुहृदा दृष्टे यदि दमापति-

स्तत्तुल्यो भृगुनन्दने बलयुते लाभेऽथवा रिःफगे ।

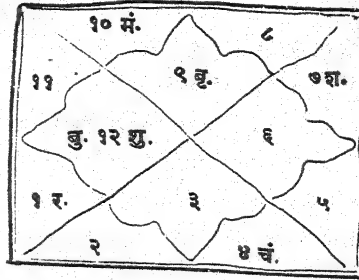
द्वित्रिव्योमचरेषु तुङ्गगृहगेष्विन्दौ कुलीरे स्थिते

लग्ने पूर्णबलान्विते नरपतिः सर्वत्र पूज्यो भवेत् ॥ १० ॥

एकस्मिन्नि । परमोच्चगे=स्वकीयपठितपरमोच्चभागे गतवत्येकस्मिन्कस्मिन्नपि ग्रहेऽ-तिसुहृदाऽतिमित्रग्रहेण दृष्टे यदि जन्म भवेत्तदा जातः दमापतिर्नृपो भवेत् । तथा हि सारावल्याम्—एक एव खगः स्वोच्चे गर्वोत्तमगतो यदि ।

बलवान् मित्रघ्नदृष्टः करोति पृथिवोपतिम् ॥

तत्तुल्य इति । बलयुते भुगुणन्दने=सबले
शुके लामेऽथवा रिःफगे = लग्नादेकादशे
द्वादशे वा गते जातस्तत्तुल्यो नृपसमो धन-
वान्भवतीत्यर्थः । द्वित्रीति । द्वित्रिग्योमचरेषु
तुङ्गग्रहेषु = द्वौ वा त्रयो ग्रहा निजोच्च-
राशिगता भवेयुरिति । इन्दौ=चन्द्रे कुलीरे=
कर्कटे (स्वराशौ) स्थिते, लगने=जन्मलग्ने
पूर्णबलान्विते स्वामिगुरुक्षवीक्षितयुते च जातः

सर्वत्र पूज्यः = सर्वजनमान्यो नरपती राजा भवति ॥ १० ॥

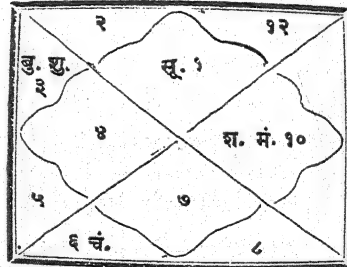
जिसके जन्मसमयमें एक भी ग्रह परमोच्च राशिमें स्थित हो उसको यदि उसका अति-
मित्र ग्रह देखता हो तो भूमिपति (राजा) होता है । बलवान् शुक्र यदि ग्यारहवें वा
बारहवें हो तो भी पूर्ववत् फल जाने । दो या तीन ग्रह उच्चमें हों, चन्द्रमा कर्कराशिमें हो
और लग्न पूर्णबली हो तो सर्वत्र पूज्य राजा होवे ॥ १० ॥

सर्वे चोपचयस्थिताः शुभखगाः पापा विलग्नस्थिता
मानस्था यदि वा जितारिनिचयः क्रूरो महीपालकः ।

भानौ सप्तमगे निशाकरयुते तुङ्गादिवर्गस्थिते ।

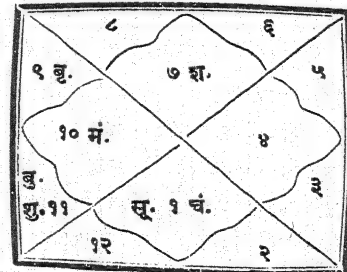
सौम्यासौम्यनिरीक्षितेऽतिचपलो राजाऽथवा तत्समः ॥ ११ ॥

सर्व इति । सर्वे च शुभखगाः=बुधगुरु-
शुक्रशुक्लचन्द्रा उपचयस्थितान्निषडेकादश-
दशमेषु भावेषु स्थिताः, सर्वे पापाः=रविभौम-
शनिशुक्लचन्द्रा विलगने = जन्मलग्ने स्थिता
वा माने = दशमे भावे गता यदि भवेयुस्तदा
जातो जितारिनिचयः=शत्रुकुलोन्मूलको मही-
पालको राजा, क्रूरः=कलुषमतिश्च भवति ।

उक्तेऽस्मिन्योगे जातो नरः पराक्रमी पापमतिश्च राजा भवतीत्यर्थः ।

भानविति । भानौ=सूर्ये निशाकरेण
चन्द्रेण युते सप्तमगे, तुङ्गादिवर्गस्थिते स्वोच्च-
त्रिकोणग्रहादिनिजाधिकारगते तस्मिन्सौम्या-
सौम्यैः=शुभैरशुभैश्च निरीक्षिते=दृष्टे जातश्च-
पलक्षपलमती राजा तत्तुल्यो वा भवतीति ॥ ११ ॥

जिसके जन्म समयमें सभी शुभग्रह
उपचय (१६।१०।११) में हों पापग्रह

लग्नमें हों वा दशममें हों तो वह सम्पूर्ण शत्रुसमूह को जीतनेवाला क्रूर स्वभावका
राजा होता है । उच्चादि वर्गमें स्थित सूर्य चन्द्रमाले युत सप्तम भावमें हो, शुभाशुभ
ग्रहोंसे देखा जाता हो तो अति चंचल राजा हो, वा राजाके समान हो ॥ ११ ॥

चापाजसिंहभवनोदयगे धराजे मित्रेक्षिते निजबलार्जितराज्यकर्ता ।

दुश्चिन्त्यधर्मसुतगा रविचन्द्रजीवा वीर्यान्विता यदि कुबेरसमो नृपालः ॥ १२ ॥

चापेति । चापाजसिंहभवनोदयगे = धनुर्मेघसिंहराशौनामन्यतमे लग्ने धराजे=भौमे

स्थिते तस्मिन् मित्रग्रहेणैक्षिते = दृष्टे जातो निजवर्जितराज्यकर्त्ता=स्वपराक्रमेणोपार्जितस्य राज्यस्य भोक्ता भवेत् । अस्मिन् योगे जातो राजकुलादन्योऽपि स्वपराक्रमेण राज्यमुपार्जयति । तथा फलदीपिकायाम्—

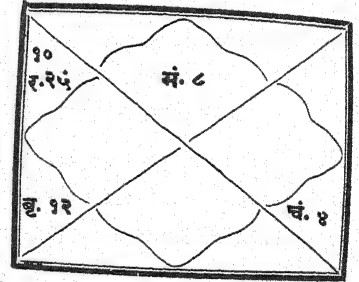
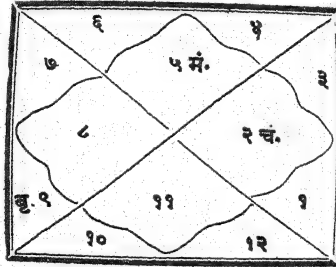
भौमश्वेदजहरिचापलभसंस्थः पृथ्वीशं कलयति मित्रखेटदृष्टः । इति ।

दुश्चिक्येति । वीर्यान्विताः=बलशालिनो रविचन्द्रजीवाः=सूर्यचन्द्रगुरुवः लभद्वा भौमाद् दुश्चिक्यधर्मसुतगा यथाक्रमं तृतीय-नवम-पञ्चमभावगता यदि भवेयुस्तदा जातः कुबेर-समो नृपालोऽक्षयकोषवान् राजा भवेत् । तथा चोक्तं सारावल्याम्—

जीवनिशाकरसूर्याः पञ्चमनवमतृतीयगा वक्रात् ।

यदि भवति तदा राजा कुबेरतुल्यो धनैर्वाऽसौ ॥ १२ ॥

धनु, मेष या सिंह राशिके लग्नमें मङ्गल स्थित हो अपने मित्रसे देखा जाता हो उस समय जिस मनुष्यका जन्म हो वह अपने बलसे उत्पन्न किये हुए राज्यको भोगनेवाला होता है । तृतीय, नवम और पञ्चम भावमें यदि बलवान् सूर्य, चन्द्रमा और गुरु हों तो कुबेरके सदृश राजा होवे । (सु. शा. कार) ॥ १२ ॥

नीचङ्गतो जन्मनि यो ग्रहः स्यात्तद्राशिनाथोऽपि तदुच्चनाथः ।

स चन्द्रलग्नाद्यदि केन्द्रवर्ती राजा भवेद्धार्मिकचक्रवर्ती ॥ १३ ॥

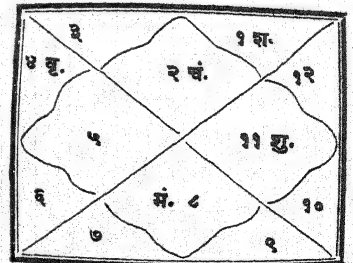
नीचमिति । जन्मनि=नरस्य जन्मकाले यो ग्रहो नीचमात्मीयनीचराशिगतो भवति तद्राशिनाथस्तस्य नीचराशेरधिपः=स्वामी, तथा तदुच्चनाथस्तस्य नीचस्थग्रहस्य यदुच्चं तद्राशिपतिरपि द्राघुच्चनीचपती वैकः कश्चिच्चन्द्राङ्गनाद्वा यदि केन्द्रवर्ती=केन्द्रस्थान- (१४।७।१०) गतो भवति तदा जातो धार्मिकचक्रवर्ती च (पुण्यात्मा सार्वभौमश्च) राजा भवेदिति ।

फलदीपिकायामपि—नीचे तिष्ठति यस्तदाश्रितगृहाधीशो विलम्बायदा चन्द्राद्वा यदि नीचगस्य विद्वगस्योच्चक्षणाथोऽथवा । केन्द्रे तिष्ठति चेत् प्रपूर्णविभवः स्याच्चक्रवर्ती नृपो धर्मिष्ठोऽन्यमहीशवन्दितपदस्तेजोयशोभायवान्

जिसके जन्मके समय जो ग्रह नीच राशि में प्राप्त हो उस नीच राशिका स्वामी या उस ग्रह के उच्चस्थानका स्वामी लग्न से वा चन्द्रमासे केन्द्रमें स्थित हो तो वह धर्मात्मा और चक्रवर्ती राजा होता है । (सु. शा. कार) ॥

नीचस्थितग्रहनवांशपतौ त्रिकोणे केन्द्रेऽथवा चरगृहे यदि जन्मलग्ने ।

तद्भावपे चरगृहांशसमन्विते वा जातो महीपतिरतिप्रबलः स्यात्वा ॥ १४ ॥

नीचेति । जन्मकाले नीचस्थितो ग्रहो यस्मिन्नवांशे भवेत् तन्वांशराशिपतौ ग्रहे त्रिकोणे (५१९) अथवा केन्द्रे (११४।७।१०) गतवति, यदि चरगृहे=मेषकर्कतुला-मकराणामन्यतमे राशौ, जन्मलग्ने, तद्भावे=लभराशीये, चरगृहांशसमन्विते = चररा-शिनवांशे गते, वा (वा पक्षान्तरे बोध्यः) जातो नरो महीपती राजा, अथवाऽतिप्रबली बहुधनवान्पुरुषो भवेदिति । तथा सर्वार्थचिन्तामणौ —

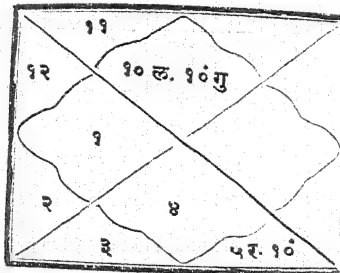
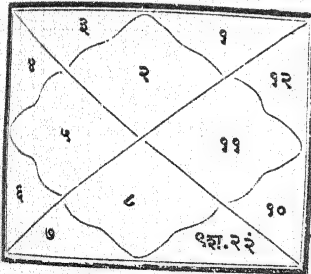
नीचस्थितांशनाथस्तु खेटः केन्द्रत्रिकोणगः । चरलग्ने तदीशे तु चरांशादौ नृपो भवेत् ॥ इति ।
जिसके जन्मकालमें नीच राशिगत ग्रहका नवांश स्वामी त्रिकोणमें हो अथवा केन्द्रमें हो, चर राशिका जन्म-लग्न हो वा लग्नेश चरगृहके नवांशमें हो तो वह मनुष्य राजा हो वा अत्यन्त प्रभावशाली हो ॥ १४ ॥

मानस्थानपतौ पराभवगते पारावतांशेऽथवा
स्वोच्चस्वर्कसुहृन्नवांशकगते राजाधिराजो भवेत् ॥

लग्ने नीचगृहे पुरन्दरगुरौ रन्ध्रे सपापग्रहे

तद्वाश्यंशसमन्विते यदि तदा राजाधिराजो भवेत् ॥ १५ ॥

मानेति । मानस्थानपतौ = दशमभावशे, पराभवगते = अष्टमभावमुपस्थिते, पाराव-तांशे = स्वकीयपडधिकारेषु गते अथवा स्वोच्च-स्वर्क-सुहृन्नवांशकगते=स्वकीयोच्च=स्वकी-यराशि-स्वमित्रराशीनामन्यतमस्य नवांशके प्राप्ते, जातो राजाधिराजो राज्ञामपि राजा (King of Kings) भवेत् । लग्न इति । पुरन्दरगुरौ=बृहस्पतौ, नीचगृहे=मकरराशौ स्थिते लग्ने गतवति, अर्थात्मकरराशिजन्मलग्नगतो गुरुः स्यादिति । रन्ध्रे = अष्टमे भावे (सिंहराशौ) सपापग्रहेण = केनचित्पापग्रहेण सहिते, तद्वाश्यंशसमन्विते=तस्याष्टमभावस्य नवांशे (लग्नगतनवांशाच्चतुःषष्ठितमे नवांशे) गतवति पापग्रहे च यदि कस्यचिज्जन्म स्यात्तदाऽसौ राजाधिराजो (King of Kings) भवेत् । अत्रोदाहरणे—प्रथमे योगे दशमेशः शनिरष्टमे भावे तुला- (स्वोच्च-) राशिनवांशगतो योगकारकः । द्वितीये योगे मकरलग्ने तृतीयनवांशे गुरुः, अष्टमे भावे तृतीयनवांशगतः सूर्यश्च योगं कुरुतः ॥ १५ ॥

दशमभावका स्वामी ८ वें भावमें प्राप्त हो, पारावतांशमें हो वा उच्च, स्वराशि, मित्र-राशिके नवांशका हो उस समय जो मनुष्य उत्पन्न हो वह राजाओंका राजा (चक्रवर्ती) होवे। लग्नमें नीच गृहका (मकरका) गुरु हो, अष्टम भाव पापग्रहसे युक्त हो और उस (८ भाव) के नवांशसे यदि युक्त हो तो वह राजाधिराज हो ॥ १५ ॥

जीवस्थ व्ययगे शनौ सहजपे लाभेऽथवा भास्करे

रिःफे लग्नपतौ तु निर्जरगुरावुर्वीशराजो भवेत् ॥

भाग्येशस्थनवांशपे तनयगे बन्धुस्थिते वा नृपो

दृष्टे वा शशिजे सुरेन्द्रगुरुणा युक्ते स राजप्रियः ॥ १६ ॥

जीवस्येति । जीवस्य = गुरोः, व्ययगे = द्वादशे भावे स्थिते, सहजपे = तृतीयभावपतौ शनौ लाभे = एकादशगते, अथवा भास्करे = सूर्ये लाभगते । अत्र जीवस्य व्यये स्थितिरुक्ता तत्र कथं भूतस्य जीवस्येति ? उच्यते । रिःफे लग्नपतौ तु निर्जरगुरौ । लग्नपतौ = लग्नेशे, निर्जरगुरौ = बृहस्पतौ तु, रिःफे = द्वादशगते, जातो नरः, उर्वारराजः = राजराजो (King of Kings) भवेत् । तथा च सर्वार्थचिन्तामणौ—

गुरौ व्यये रवौ लाभे शनौ वा विक्रमाधिपे । गुरौ व्यये विलग्नशे राजराजो भवेन्नरः ॥

अत्र लग्नपतौ गुरौ सहजेशः शनिस्तदैव भवितुमर्हो यदा लग्नं धनूराशिः स्यादिति चिन्त्यम् । भाग्येशेति । भाग्येशः = नवमभावेशः, यत्र नवांशे तिष्ठति तद्वाशिपतौ, तनयगे = लग्नपक्षमभावगे, वा बन्धुस्थिते = चतुर्थभावगते, जातो नृपो भवति । तत्र च सुरेन्द्रगुरुणा = बृहस्पतिना, दृष्टे वा युक्ते, शशिजे = बुधे स जातो राजप्रियो (Kings favorite) भवति । तथा च—

भाग्याधिपसमायुक्तनवांशाधिपतौ सुखे । पुत्रस्थानं गते वाऽपि नृपश्रेष्ठो भवेन्नरः ॥

(१)

इति सर्वार्थचि० ॥ १६ ॥

१०	बृ. ८
११	श. ७ द.
१२	६
१	५
२	४

४ बृ. ३"	२	१० बु.
चं.		९

जिस मनुष्यके जन्म समयमें बृहस्पति बारहवें हो, शनि तीसरे भावका मालिक होकर ग्यारहवें हो, वा सूर्य ११ वें हो और बृहस्पति लग्नेश होकर १३ वें हो तो वह भूमिपाल (राजा) होता है । नवमेश जहां स्थित हो उसका नवांशेश पांचवें वा चौथे हो तो वह राजा होता है । बुधको बृहस्पति देखता हो वा दोनों युक्त हों तो वह राजाका प्रिय हो ॥ १६ ॥

भाग्येशेन निरीक्षिते शशिसुते केन्द्रस्थिते भूमिजाम्

तुल्यत्वं समुपैति जातमनुजो लग्नस्थिते वाक्पतौ ॥

केन्द्रे वा यदि कोणगे रविसुते मूलत्रिकोणोच्चगे

लाभेशेन निरीक्षिते बलयुते भूपालतुल्यो भवेत् ॥ १७ ॥

भाग्येशेनेति । केन्द्रस्थिते = लग्नचतुर्थ-सप्तमदशमानामन्यतमे भावे स्थिते, शशिसुते = बुधे, भाग्येशेन = नवमेशेन यत्र तत्रगेन, निरीक्षिते = दृष्टे, वाक्पतौ = गुरौ, लग्नस्थिते = जन्मलग्नमुपगते सति, जातमनुजो = जायमानो नरः, भूमिजा = राज्ञाम्, तुल्यत्वं = सादृश्यं समुपैति । अस्मिन् योगे जातो राज तुल्यो भवतीति ।

१	१२ बृ.	११
२		१०
३ सं.	वृषतुल्यः	९ बु.
४		८
५	६	७

केन्द्र इति । रविसुते = शनैश्चरे, केन्द्रे = (१४।७।१०), वा कोण- (५।९) गे सति

मूलत्रिकोणोच्चगे=मूलत्रिकोणो कुम्भे, वा स्वोच्चे (तुलायाम्) गतवति, लामेशेन=एकाद-
शेशेन, निरीक्षते=दृष्टे, बलयुते च जातो भूपालतुल्यो नृपसमो भवेत् ॥ १७ ॥

जिसके जन्म-समय लग्नमें गुरु हो, केन्द्रमें बुध स्थित हो, उसको नवमेश देखता हो
तो वह मनुष्य राजाओंके समान धनी होता है। यदि शनि केन्द्र या कोणमें मूलत्रिकोण
या उच्चका हो, बली हो, उसको लामेश देखता हो तो वह राजाके सदृश धनाढ्य होता है॥

लग्ने शीतकरे गुरौ सुखं गते कर्मस्थिते भार्गवे

तुङ्गस्वर्चगते दिवाकरसुते राजाऽथवा तत्समः ।

अन्योपा न्तर्विलग्नवित्तसहजव्यापारगोहेषु वा

सौम्यव्योमचरेषु भूपतिसमो राजाधिराजप्रियः ॥ १८ ॥

लम इति । स्पष्टार्थः श्लोकः ॥

उक्तयोगद्वये सर्वार्थचिन्तामणिकारः—

(१) लग्ने चन्द्रे गुरौ सौख्ये कर्मस्थे शुभनन्दने ।

स्वोच्चस्वर्क्षस्थिते मन्दे नृपतुल्यो भवेन्नरः ॥

(२) दशमैकादशे रिःफलग्नवित्तसहोत्थमे ।

ग्रहास्तिष्ठन्ति चेत्सौम्या नृपतुल्यो भवेन्नरः ॥ इति ॥ १८ ॥

जिस मनुष्यके जन्म समयमें लग्नमें चन्द्रमा हो, बृहस्पति सुख (४) में हो, दशवें शुक्र
हो, शनि अपनी उच्चराशिमें (७) वा अपने गृह (१०।११) में हो तो वह राजा हो, वा
राजाके समान हो । १२, १३, १, २, ३, १०, भावोंमें यदि शुभ ग्रह हों तो राजाधिराजका
प्रिय, वा राजाके समान होवे । (सु० शा० कार) ॥ १८ ॥

	चं. १		चं.	ल. वृ.	
वृ.	।	शु.		॥	वृ.
	श. ७				

मन्दे चोत्तमवर्गके बलयुते नीचांशवर्ज्ये गुरौ

भानौ शोभनदृष्टिभागसहिते राजप्रियस्तत्समः ।

राहौ कर्मणि लाभगे रविसुते भाग्याधिपेनेक्षिते

लग्नेशे यदि नीचखेटरहिते पृथ्वीशतुल्यो भवेत् ॥ १९ ॥

मन्द इति । बलयुते=स्ववर्गादिगते मन्दे = शनैश्चरे यत्र तत्र उत्तमवर्गगे = स्वकीया-
विकारत्रये (उत्तमं तु त्रिवर्गैक्यमित्युक्तेः) च गतवति, गुरौ = बृहस्पतौ, नीचांशवर्ज्ये=
ननु कुत्रापि भावे नीचराशेः (मकरस्थ) नवांशरहिते स्थिते, भानौ = सूर्ये, शोभनदृष्टिभा-
गसहिते = शुभग्रहदृष्टया शुभग्रहनवांशेन च सहिते सति जातो राजप्रियो वा तत्समः =
राजतुल्यो भवेत् । राहाविति । राहौ, कर्मणि = दशमे भावे, रविसुते = शनौ, लाभगे =
एकादशभावे, तस्मिन्, भाग्याधिपेन = नवमेशेन, ईक्षिते = दृष्टे, लग्नेशे = जन्मलग्नपतौ,

नीचखेटरहिते = नीचगतग्रहेण विद्युते यदि जन्म स्यात्तदा जातः पृथ्वीशतुल्यः = नृपसमो भवेदिति । अत्र द्वितीययोगे सर्वार्थचिन्तामणौ सादृश्यं यथा—

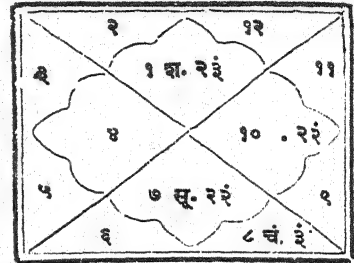
माने राहौ भवे मन्दे भाग्यनाथेन वीक्षिते । लग्नेशे नीचखेटेनायुते नृपसमो भवेत् ॥ इति ॥ १९ ॥

जिसके जन्म समयमें शनि बलवान् होकर उत्तम वर्गमें हो और शुक्र नीच नवांशमें न हो, सूर्य शुभग्रहसे दृष्ट हो वा शुभग्रहके नवांशमें हो तो वह मनुष्य राजाका प्रिय तथा राजाके सदृश होवे । राहु कर्म भावमें हो, शनि लाभमें हो, भाग्येश उसकोदे खता हो और लग्नेश नीचस्थ ग्रहसे युत न हो तो राजाके तुल्य होवे । (सु० शा० कार) ॥ १९ ॥

नीचं गता द्वित्रिचतुर्ग्रहेन्द्राः षष्ठ्यंशके शोभनभागयुक्ताः ।

स्वतुङ्गराश्यंशसमन्विता वा धरापतिधार्मिकचक्रवर्ती ॥ २० ॥

नीचमिति । द्वित्रिचतुर्ग्रहेन्द्राः=द्वौ वा त्रयो वा चत्वारो ग्रहाः (न पञ्चादयः, सीमितत्वात्) नीचज्ञताः = स्वस्वनीचराशिगताः सन्तः षष्ठ्यंशके शोभनभागयुक्ताः = शुभषष्ठ्यंशगता भवेयुः, वा स्वतुङ्गराश्यंशसमन्विताः=निजोच्चराशिनवांशगता भवेयुः । इदमुक्तं भवति । द्वौ, त्रयो वा चत्वारो ग्रहा यत्र

तत्र भावे नीचराशिषु भूत्वा यदि स्वकीयोच्चराशीनां नवांशेषु वा शुभषष्ठ्यंशेषु गता भवेयुः, तदा जातो नरो धार्मिकचक्रवर्ती = पुण्यात्मा, सार्वभौमश्च धरापतिर्नृपो भवतीति । तथा च सर्वार्थचिन्तामणौ—

त्रयो वा द्वौ खगौ वाऽपि चत्वारो नीचसंयुताः ।

शुभषष्ठ्यंशसंयुक्ताः स्वोच्चरांशे वा धरापतिः ॥ २० ॥

जिसके जन्म समय दो, तीन या चार ग्रह नीचमें हों और शुभ-षष्ठ्यंशमें हों वा अपनी उच्चराशिके नवांशमें हों तो धार्मिक चक्रवर्ती भूमिपाल (राजा) हो ॥ २० ॥

लभात्कर्मशुभाधिपौ शुभगृहाद्यापारधर्मेश्वरौ

मानादास्पदभाग्यपौ च सहितावन्योन्यराशिस्थितौ ।

अन्योन्येक्षणकेन्द्रगौ धनपतेः सम्बन्धिनौ चेद्वनी

जातो यानपकायपेक्षितयुतौ बह्वर्थयानाधिपः ॥ २१ ॥

लभादिति । १. लभाज्जन्मकालीनलभात्, कर्मशुभाधिपौ=दशमनवमभावपती (नवमेशदशमेशौ), २. शुभगृहात् = नवमभावात्, व्यापारधर्मेश्वरौ=दशमेशनवमेशौ, लभात्पञ्चमेशपञ्चेशौ, इत्यर्थः । ३. मानात् = दशमभावात् = आस्पदभाग्यपौ=दशमेशनवमेशौ, लभात्षष्ठेशसप्तमेशौ, इत्यर्थः । च शब्दो विकल्पाय । उक्तौ तौ, सहितौ = यत्र तत्रैकत्र संयुक्तौ, वा अन्योन्यराशिस्थितौ = नवमेशो दशमे, दशमेशो नवमे च स्थितौ भवेताम्, वा अन्योन्येक्षणकेन्द्रगौ = परस्परं दृष्टियुतौ परस्परं केन्द्रगतौ च भवेतां, तथा भूतौ धनपतेः=द्वितीयभावेशस्य सम्बन्धिनौ चेद्ववेतां, तथा यानपकायपेक्षितयुतौ = यानपेन चतुर्थेन कायपेन लग्नेशेन चेक्षितौ दृष्टौ युतौ वा भवेतां तदा जातो नरो धनी = धनवान्, बह्वर्थयानाधिपः = बहुधनशहनामधीशो भवेत् ॥

अत्र प्रसङ्गात् सम्बन्धः प्रदर्श्यते—

प्रथमः स्यान्सम्बन्धो दृष्टिजस्तु द्वितीयकः । तृतीयस्वेकतो दृष्टिः स्थित्येकत्र चतुर्थकः ॥

अन्योन्यौ तथा स्वे स्वे संयुतावन्ये स्थितौ । पूर्णैश्चितौ मिथो वाऽपि चैकवर्गगतौ यदा ॥ पराशरः ।

अपि च द्वयोर्द्वयोः सम्बन्धायोगा उदाहृताः पराशरेण—

१. लम्वित्तौ, २. स्वदुश्चिक्चौ, ३. त्रितुयौ, ४. तुर्यपञ्चमौ ।
५. द्विषात्मजौ, ६. षष्ठमारौ, ७. खौरन्ध्रौ, ८. मृतिभाग्यकौ ॥
९. धर्मकर्मै, १०. खलाभौ च, ११. रिःफलाभौ, १२. तनुय्यौ ।

पुष्कलाः, १. लाभयोगार्थं, २. राजमृत्यं, ३. चमूपकम् ।

४. अमात्यं, ५. दारुणं कर्म, ६. राजयोगं, ७. प्रियामृतिम् ॥

८. भाग्यव्ययं, ९. राजयोगं, १०. भूमिद्रव्यं, ११. ऋणव्ययम् ।

१२. वित्तहानिः द्वादशैते योगा वै सर्वदा स्मृताः ॥ इति २१ ॥

जिसके जन्मसमयमें लग्नसे कर्म और धर्मके (१०।९) स्वामी, या धर्मसे दशमेश-
नवमेश, या दशवेंसे नवमेश-दशमेश युक्त हों और अन्योन्य राशिमें स्थित हों, वा परस्पर
केन्द्रमें प्राप्त हों, वा परस्पर देखते हों, धनेशके सम्बन्धो हों तो वह धनी होता है । यदि
वे चतुर्थेश और लग्नेशसे युक्त दुष्ट हों तो बहुत धन-वाहनोंका स्वामी हो ॥ २१ ॥

षट्सु ग्रहेष्वगृहस्थितेषु राजाधिराजोऽखिलभूपतिः स्यात् ।

उच्चं गतैः पञ्चभिर्निद्रवन्धे लग्नस्थिते सर्वजनावनीशः ॥ २२ ॥

वर्णित । केऽपि षट् ग्रहा यत्र तत्र किल स्वस्वोच्चगता भवेयुस्तदा राजाधिराजोऽखि-
लभूपतिश्चकर्त्ता राजा स्यात् । चेत्पञ्च ग्रहाः स्वोच्चगता भवेयुः गुरुश्च लग्नेभ वेत्तदा
जातः सर्वजनावनीशः = सर्वमान्यो राजा भवेत् । अत्राधिकसङ्ख्यके पापग्रहे उच्चगते
फले न्यूनता भवति । तथा बृहज्जातके—

ग्रहयवनाः स्वतुङ्गैः क्रूरैः क्रूरमतिर्महीपतिः । क्रूरैस्तु न जीवशर्मणः पक्षे क्षित्यधिपः प्रजायते ॥

अत्र पापाब्देदुच्चस्थाः स्युस्तदा जातो राजा न किन्तु धनी स्यादिति जीवशर्मणस्तम् ।

तथा तद्वचनम्—

पापैश्चगताैर्जाता न भवन्ति नृपा नराः । किन्तु वित्तान्वितास्ते स्युः क्रोधिनः कलहप्रियाः ॥

अथत्र वराहेण तु सामान्यवचनमेवोक्तं न तत्र पापशुभभेदः उक्तः । तथा च—

“त्रिप्रभृतिभिरुच्चस्थैर्नृपवंशमवा भवन्ति राजानः ।

पञ्चादिभिरन्यकुलोद्भवाश्च तद्वच्च त्रिकोणगतैः ॥” इति ॥

अत्र वराहवचने त्रयो वा चत्वारो ग्रहा उच्चगता नृपपुत्रमेव राजानं कुर्वन्ति । पञ्च,
षट्, सप्त वात्यकुलोत्पन्नमपि राजानं कुर्वन्ति किमुत राजपुत्रमिति ज्ञेयम् ॥ २२ ॥

जिसके जन्मसमयमें छः ग्रह उच्च राशिमें हों वह सब राजाका राजाधिराज (सम्राट्)
हो । यदि पांच ग्रह उच्चके हों, बृहस्पति लग्नमें हो तो समस्त जन समुदायका राजा हो ॥ २२ ॥

कुम्भोदयस्थे रविजे चतुर्भिः स्वोच्चगतैः सर्वमहीपतिः स्यात् ।

मेषोदयस्थे यदि चन्द्रपुत्रे स्वोच्चं गते देवगुरौ नृपालः ॥ २३ ॥

कुम्भेति । कुम्भराशिलगने शनिर्भवेत्, केऽपि चत्वारो ग्रहाः स्वोच्चगता भवेयुस्तदा
जातः सर्वमहीपतिश्चकर्त्ता राजा भवेत् । अत्र ‘कुटुम्बसंस्थे रविजे’ इत्यपि पाठान्तरं तदा
शनी द्वितीये गतवति, व्याख्येयम् । अथ मेषलग्ने बुधे सति गुरौ स्वोच्चगते (कर्कस्थे)
च जातो नृपालः = राजा स्यात् ॥ २३ ॥

शनि कुम्भ लग्नमें हो और चार ग्रह उच्चके हों तो समस्त पृथ्वीका राजा हो । यदि
मेष लग्नमें बुध हो, बृहस्पति उच्च (कर्क) का हो तो राजा हो ॥ २३ ॥

बु. शु. १२	११ श.	१०
२. १		९
२ चं.	१	८
३		७
बु. ४	५	६

२	१ बु.	
३		
४ बु.	॥	

चन्द्रे वृषोदयगते यदि षड्भिरन्यैर्दृष्टेऽतिबाल्यवयसि क्षितिनायकः स्यात् ।

तुङ्गस्थितैकखचरे निजमित्रयातैरन्यैः समेति नरपालसमानभोग्यम् ॥ २४ ॥

चन्द्र इति । वृषोदयगते = वृषराशिलगने (स्वोच्च इति यावत्), चन्द्रे विलसति, अन्यैः = स्वेतरैः (सू. मं. बु. गु. शु. श.) षड्भिर्ग्रहैर्दृष्टे जातोऽतिबाल्यवयसि (कौमार एव) क्षितिनायकः = राजा स्यात् । तुङ्गेति । तुङ्गस्थितैकखचरे = स्वोच्चगत एकस्मिन् ग्रहे, निजमित्रयातैः = स्वराशिगतैर्वा मित्रराशिस्थितैरन्यैः षड्भिर्ग्रहैः । इदमुक्तं भवति । कश्चिदेको ग्रह उच्चं गतो भवेत्तस्योच्चगतस्येतरे ये षड् ग्रहाः स्वराशिगता वा मित्रराशिगता भवेयुस्तदा जातो नरपालस्य=राज्ञः समानभाग्यं समेति राजगमो भवेदित्यर्थः ॥ २४ ॥

जिस मनुष्यके जन्म-समयमें वृषलग्नमें चन्द्रमा हो उसे अन्य छः ग्रह देखते हों तो अत्यन्त बचपनमें ही राजा होवे । एक ग्रह उच्च का हो और अन्य सब ग्रह निज या मित्र-गृहमें प्राप्त हों तो उसका भाग्य राजाके समान हो ॥ २४ ॥

वर्गोत्तमे वा यदि पुष्करांशे सारेन्दुदेवेन्द्रगुरौ नृपालः ।

कर्मस्थिते शोभनदृष्टियुक्ते सम्पूर्णगात्रे शशिनि क्षितीशः ॥ २५ ॥

वर्गोत्तम इति । सारेन्दुदेवेन्द्रगुरौ=भौमचन्द्राभ्यां संहिते गुरौ (मं. चं. बु.) वर्गोत्तमे=स्ववर्गोत्तमवांशे पूर्वोक्ते, यदि वा पुष्करांशे=प्रति शिं केचिदंशाः पुष्करांशाः शुभदाः पठिताः (१ अ० ५८ श्लो० द्रष्टव्यः) तस्मिन्पुष्करांशे गतवति, जातो नृपालः = राजा भवति । कर्मस्थिते इति । सम्पूर्णगात्रे = पूर्णबिम्बे (पूर्णमायां) शशिनि चन्द्रे, कर्मस्थिते = दशमभावगते, शोभनदृष्टियुक्ते=शुभग्रहावलोकिते च जातः क्षितीशो राजा भवतीति ॥ २५ ॥

जिस मनुष्यके जन्मसमयमें वर्गोत्तम वा पुष्करांशमें बृहस्पति मङ्गल और चन्द्रमाके साथ हो वह राजा हो । पूर्ण चन्द्रमा शुभग्रहसे दृष्ट युत होकर कर्ममें स्थित हो तो राजा होवे ॥ २५ ॥

गुरुसितयुतचन्द्रे चापगे चन्द्रसूनौ यदि तनुगृहयाते भूमिजे कन्यकायाम् ।

मृगमुखभवनस्थे भानुपुत्रे नृपः स्यादतिशयबलयुक्तः सर्वभूपालपूज्यः ॥ २६ ॥

गुर्विति । गुरुसिताभ्यां युक्ते चन्द्रे (बु. शु. चं.) चापगे = धनूराशिगे, चन्द्र-सूनौ = बुधे, यदि तनुगृहयाते=लग्नमुपगते, भूमिजे=मङ्गले कन्यकायां=कन्याराशि गते, भानुपुत्रे=शनैश्चरे, मृगमुखभवनस्थे = मृगो मकर एव मुखभवनं चतुर्थो भावस्तस्मिन् स्थिते (मकरगतचतुर्थभावमुपगत इत्यर्थः) ।

८	७ बु.	६ मं.
बु. ९ शु. चं.		५
१० श.		४
११		३
१२	१	२

अत्रेदमुक्तं भवति । चतुर्थो भावो मकरराशिस्तत्र शनिर्भवेत्तदा धनराशिस्तृतीयो भावस्तत्र गुरुशुक्रचन्द्रा भवेयुः, तदानीं लग्नं तुलाराशिस्तत्र बुधो भवेत्तथा कन्या द्वादशो भावस्तत्र कुज इति । तदानीं जातोऽतिशयबलयुक्तः = महाबलशाली, सर्वभूपालपूज्योऽखिलवृषति-
वन्द्यो नृपः = राजाधिराजो भवेदिति ॥ २६ ॥

जिसके जन्मसमयमें गुरु और शुक्रसे युक्त चन्द्रमा धनुमें हो, बुध लग्नमें हो, मंगल कन्यामें हो, मकरका शनि सुख (४) में हो तो वह अत्यन्त बलसे युक्त सब राजाओंका पूज्य राजा होवे ॥ २६ ॥

कन्यावसानयुगाचापमृगाननस्थैः सौम्येन्दुभौमगुरुभानुसुतैर्नृपालः ।

मीनोदये शशिनि पूर्णतनौ बलाढ्ये स्त्रोचचे कुजे रविसुते घटगे नरेशः ॥ २७ ॥

कन्येति । कन्यावसानयुगाचापमृगाननस्थैः = कन्या-मीन-मिथुन-धनुर्धर-मकरराशि-
गतैः सौम्येन्दुभौमगुरुभानुसुतैः = बुध-चन्द्र-मङ्गल-बृहस्पति-शनिश्चरैः । एतदुक्तं भवति ।
बुधः कन्यायां, चन्द्रो मीने, मङ्गलो मिथुने, गुरुर्धनुषि, शनिर्मकरे स्थितो भवेत्तदा जातो
नृपालो राजा भवति । अत्र केवलं राशिनिर्देश एव कृतो न भावनिर्देशः । किन्तु बृहज्जातके
वराहेण तेष्वेव राशिषु तेषामेव ग्रहाणां भावपरत्वेन स्थितिरुक्ता । तद्यथा—

नृगे मन्दे लगने सहजरीपुधर्मव्ययगतैः

शशाङ्कयैः ख्यातः पृथुगुणयशाः पुङ्गवपतिः ।

इति ॥ एवं सारावल्याम्—

नृगे मन्दे लगने कुमुदवनबन्धुश्च तिमिगः

तथा कन्यां त्यक्त्वा बुधभवनसंस्थः कुतनयः ।

स्थितो नार्या सौम्यो धनुषि सुरमन्त्री यदि भवेत्

तदा जातो भूपः सुरपतिसमः प्राप्तमहिमा । इति ॥

११	१० श.	९ वृ.
चं. १२		८
१	नृपयोगः	७
२		६ बु.
३ मं.	४	५

तथास्वे लगने मकरगतः शनिः । कन्यागतो नवमे बुधः । मीने तृतीये चन्द्रः ।
मिथुने षष्ठे भौमः । धनुषि द्वादशे गुरुश्च भवेदिति ।

मीनोदय इति । पूर्णतनौ = सकलकले,
बलाढ्ये = सबले च, शशिनि = चन्द्रे, मीनोदये =
मीनराशिगतलगने विलसति, कुजे = मङ्गले,
स्त्रोचचे = मकरराशौ, (लाभगते) रविसुते = शनौ,
घटगे = कुम्भराशिगते (व्ययगते) जातो
नरेशो भवति । तथा सारावल्याम्—

१	११ श.
२	१२ चं.
३	९
४	६
५ र.	७
	१० मं.

उदयति मीने शशिनि नरेन्द्रः सकलकलाढ्यः, क्षितिसुत उच्चैः ।

मृगपतिसंस्थे दशशतरश्मौ षट् धरगे स्याद्दिनकरपुत्रे ॥ इति ॥ २७ ॥

जिसके जन्मसमय बुध, चन्द्रमा, मंगल और शनि यदि कन्या, मीन, कर्क, धनु और
मृगमें क्रमशः स्थित हों तो वह राजा हो । यदि मीन लग्न हो उसमें पूर्ण बली चन्द्रमा हो
मंगल उच्च (मकर) में हो शनि कुम्भमें हो तो राजा होता है ॥ २७ ॥

मृगोदयस्थे यदि भूकुमारे कुलीरगे चन्द्रमसि क्षितीशः ।

धराजपूषामरवन्धमाना मृगाजकुम्भोपगता नरेशः ॥ २८ ॥

मृगेति । यदि भूकुमारे = मङ्गले, मृगोदयस्थे = मकरराशिलगने गतवति, चन्द्रमसि, कुलीरगे=कर्कराशिगते (सप्तमभाव इति) तदा जातः क्षितीशो राजा, भवति । धराजेति । धराजपूषामरवन्धमानाः = भौमसूर्यगुरवः, मृगाजकुम्भोपगताः = मकरमेषकुम्भगताः अर्थाच्च तत्र भौमो मकरे, सूर्यो, मेषे, गुरुः कुम्भे स्थितो भवेत्तदा जातो नरेशः = राजा भवति ॥ २८ ॥

जिस मनुष्यके जन्म-कालमें मंगल मकर लग्नमें हो, कर्कका चन्द्रमा हो तो वह राजा होता है । यदि मंगल, सूर्य और बृहस्पति मकर, मेष, कुम्भमें क्रमशः स्थित हों तो राजा होता है ॥ २८ ॥

लग्नाधिपेतरयुते यदि पूर्णचन्द्रे शुक्रज्ञदेवगुरुदृष्टियुते तु राजा ।

वर्गोत्तमांशसहिता गुरुशुक्रभौमाः पापा न केन्द्रभवनोपगता नरेशः ॥ २९ ॥

लग्नेति । यदि पूर्णचन्द्रे=सकलकलान्विते चन्द्रे, लग्नाधिपेतरयुते=लग्नपति विहायान्येन केनचिद् ग्रहेण युते, तथाभूते शुक्रज्ञदेवगुरुदृष्टियुते = शुक्रबुधगुरुणामन्यतमेन सर्वैर्वा निरीक्षिते तु जातो राजा भवति । अथ च गुरुशुक्रभौमाः वर्गोत्तमांशसहिताः = स्वस्ववर्गोत्तमनवांशगताः स्युः, पापाः (सूर्यशनिशीघ्रचन्द्राः) केन्द्रभवनोपगताः (१।४।७।९० भावगताः) न भवेद्युस्तदा जायमानो नरो नरेशः = राजा भवेदिति ॥ २९ ॥

जिसके जन्मसमय चन्द्रमा लग्नाधिपके अतिरिक्त ग्रहसे युक्त और शुक्र-बुध-बृहस्पतिसे दृष्ट हो तो वह राजा हो यदि गुरु, शुक्र और मंगल वर्गोत्तमांशमें हों और पापग्रह केन्द्रमें न हों तो राजा होता है ॥ २९ ॥

शीर्षोदयेषु निखिलद्युचरेषु चन्द्रे सौम्यग्रहेक्षणयुते कटके महीपः ।

लग्नाधिपे नवमगे दशमस्थिते वा लग्ने सुधाकरयुते पृथिवीपतिः स्यात् ॥ ३० ॥

शीर्षेति । निखिलद्युचरेषु = सकलग्रहेषु चन्द्रवर्जितेषु, शीर्षोदयेषु = सिंहकन्यातुला-वृश्चिकमिथुनकुम्भेषु राशिषु गतेषु, चन्द्रे सौम्यग्रहेक्षणयुते=शुभग्रहदृष्टिहिते, कटके=कर्कराशिलगने विलसति जातो महीपः=राजा भवति । तथा हि सारावल्याम्—

शीर्षोदयक्षेपु गताः समस्ता नीवारिवर्गे स्वर्यहे शशाङ्कः ।

सौम्येक्षितोऽन्यूनकलो विलगने दधानमहीं रत्नगजाश्वपूर्णम् ॥ इति ।

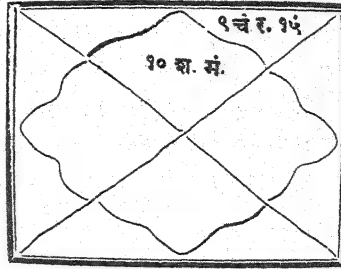
लग्नाधिप इति । लग्नाधिपे=लग्नेश, नवमगे वा दशमस्थिते, लग्ने च सुधाकरेण चन्द्रेण युते (चन्द्रे लग्नगत इत्यर्थः) जातः पृथिवीपतिः = राजा स्यादिति ॥ ३० ॥

जिसके जन्मसमय शीर्षोदयरशि (मि० सि० क० तु० वृ० कु०) में सभी ग्रह हों और चन्द्रमा शुभ ग्रहसे दृष्ट वा युत होकर कर्कमें हो तो वह राजा होता है । लग्नेश नवम वा दशम हो और लग्नमें चन्द्रमा हो तो राजा होता है ॥ ३० ॥

चापाद्धं गतवान् सहस्रकिरणस्तत्रैव ताराधिपो
लग्ने भानुयुतेऽतिवीर्यसहिते स्वोच्चे च भूतन्दनः ।

यद्येवं भवति क्षितेरधिपतिः सन्त्यज्य शौर्यं भयाद्
दूरादेव नमन्ति तस्य रिपवो दग्धाः प्रतापामिता ॥ ३१ ॥

चापाद्धिमिति । सहस्रकिरणः=सूर्यः, चापा-
र्द्ध=धनुषः प्राग्दलं गतवान् भवेत्, तत्रैव =
चापार्द्ध एव (रविणा सह) ताराधिपः=चन्द्रो
भवेत्, अतिवीर्यसहिते = स्वस्थानं गतवति,
भानुयुते=शनौ लग्ने=मकरराशिलगने प्राप्ते,
भूनन्दनः=मङ्गलः, स्वेच्छे=मकरराशौ (शनि-
ना सह लग्नगत इत्यर्थः) यद्येवं स्यात् तदा

जातः क्षितेः=भुवः, अधिपतिः=स्वामी (राजा) भवति । तस्य रिपवः=शत्रवः, स्वीर्यं
शौर्यं=बलं, सन्त्यज्य, भयात्=साध्वसात्, दूरादेव नमन्ति=प्रणमन्ति तमिति । यतस्ते
रिपवस्तस्योक्तयोगसमुद्भूतस्य प्रतापाग्निना = पराक्रमरूपानलेन दग्धा निस्तेजस्का भव-
न्ति । उक्तयोगे जातस्य बलीयांसोऽपि शत्रवो वश्यमेवोपगच्छन्तीति भावः । तथा
व माण्डव्यः—

आदित्यश्च निशाकरश्च भवतो वागीशराशौ यदा
सार्द्धं भास्करिणा स्ववीर्यसहितः प्राप्तो मृगे मङ्गलः ।
प्राप्नोति प्रभवं तदा स सुकृती क्षमापालचूडामणिः
त्रस्यन्ति प्रतिपन्थिनो रणमुखे यस्मात् कृतान्तादिव ॥

एवं वराहोऽपि—

‘कुजे तुङ्गेऽर्केन्द्रोर्ध्वसुषि यमलग्ने च कुपतिः’ इति ॥ ३१ ॥

धुराशिके आधे (१५°) पर सूर्य हो, वहाँ ही चन्द्रमा भी हो और मकर लग्नमें अति
बलवान् शनि हो तथा मंगल उच्च (मकर) का यदि हो तो उसके प्रतापाग्निके मथले
जलकर कबु पराक्रम त्यागकर भयसे दूरसे ही बमस्कार करते हैं । (सु. शा. कार) ॥ ३१ ॥

उपचयगृहसंस्थो जन्मपो यस्य चन्द्रात्
शुभगृहनवमांशे केन्द्रयाताश्च सौम्याः ।
सकलबलवियुक्ता ये च पापाभिधानाः
स भवति नरनाथः शक्रतुल्यो बलेन ॥ ३२ ॥

उपचयेति । यस्य नरस्य जन्मपः = जन्मलग्नेशः, चन्द्रात्, उपचयगृहसंस्थः=त्रिषडे-
कादशदशमानामन्यतमगृहं गतो भवेत्, सौम्याः=शुभग्रहाः (बुधगुरुशुक्रशुक्लचन्द्राः)
केन्द्रयाताः=प्रथम-चतुर्थ-सप्तम-दशमभावोपगताः, शुभगृहनवमांशे = शुभग्रहराशिनवांशं
ओपगता भवेयुः । ये च पापाभिधानाः=पापग्रहाः (रविभौमशनिकृष्णचन्द्राः) ते, सकल-
बलवियुक्ताः = सकलैः स्थानादिबलैः वियुक्ताः, (अतिनिर्बलाः) भवेयुः स जातो नरः,
बलेनात्मपराक्रमेण, शक्रतुल्यः = इन्द्रसमः, नरनाथः = नृपो भवति ॥ ३२ ॥

जिसके जन्मकालमें चन्द्रमासे उपचय (३११०११) स्थानमें लग्नेश हो शुभग्रह
शुभराशिके नवांशका होकर केन्द्रमें स्थित हों और पापग्रह हर एक प्रकारसे बल रहित हों
तो वह मनुष्य बलसे इन्द्रके समान राजा होता है । (सु. शा. कार) ॥ ३२ ॥

उच्चाभिलाषी सविता त्रिकोणे स्वर्त्ते शशी जन्मनि यस्य जन्तोः ।

स शास्ति पृथ्वीं बहुरत्नपूर्णां बृहस्पतिः कर्कटकोपगश्चेत् ॥ ३३ ॥

उच्चाभिलाषीति । यस्य जन्तोः=मनुष्यस्य, जन्मनि=जन्मकाले, उच्चाभिलाषी =
स्वकीयोच्चराशि गन्तुकामः (मेघं गन्तुमिच्छुः, मोक्षान्ते विद्यमान इत्यर्थः) सविता =
सूर्यः, त्रिकोणैः=लग्नात् पञ्चमे नवमे वा भावे विद्यमानः स्यात् (कर्कटं वा वृश्चिके लग्ने

‘उच्चाभिलाषी सविता त्रिकोणे’ सम्भाव्यते) तदानीं राशी=चन्द्रः, स्वर्धे=कर्कें स्थितो भवेत्, चेद्यदि बृहस्पतिः, कर्कटकोपगः=कर्कराशौ (स्वोच्चे चन्द्रयुक्तश्च) स्थितो भवेत्तदा स जातः बहुरत्नपूर्णा=विविधरत्नपूरितां पृथ्वीं शास्ति = राजा भवतीत्यर्थः ॥ ३३ ॥

जिस मनुष्यके जन्मसमय उच्चराशि (मेघ) में जानेवाला सूर्य त्रिकोणमें हो, चन्द्रमा कर्कका हो और गुरु भी कर्कका हो तो वह बहुत रत्नोंसे परिपूर्ण भूमिका राजा होता है ॥ ३३ ॥

५	बृ. ४ चं.	३
६		२
७	१	१
८	१०	१२२.३०
९		११

९	८	७
१०		६
११	॥	५
सू. ३०° १२		४ चं. ३
१	२	बृ.

स्वस्य त्रिकोणे रविरुच्चगोऽपि वा स्वस्वांशकस्था रविशुकसोमजाः ।

तृतीयषष्ठाष्टमगा निशाकरात् कुर्वन्ति गोपालमिव त्रितीश्वरम् ॥ ३४ ॥

स्वस्येति । रविः=सूर्यः, स्वस्य=आत्मनः, त्रिकोणे = मूलत्रिकोणे (सिंहे) अपि वा उच्चगः = मेघगतो भवेत् । रविशुकसोमजाः=सूर्यशुकबुधाः, स्वस्वांशकस्थाः=निजनिजनवांशगताः, सूर्यः सिंहनवांशे, शुक्रो बृषस्य तुलाया वा नवांशे, बुधो मिथुनस्य कन्याया वा नवांशे स्यादिति । तथाभूतास्ते त्रयः, निशाकरात्=चन्द्रात्, तृतीयषष्ठाष्टमगाः, सूर्य-ध्वन्द्रात्तृतीये, शुक्रध्वन्द्रात्षष्ठे, बुधध्वन्द्रादष्टमे भवेत्तदा जातं गोपालं (गोपालकुलोत्पन्नमपि) त्रितीश्वरमिव = तृपतुल्यं कुर्वन्ति । किम्पुना राजकुलोत्पन्नमिति ॥ ३४ ॥

जिसके जन्मसमय सूर्य अपने मूल-त्रिकोणमें वा उच्च राशिमें हो, रवि शुक्र और बुध अपने ३ नवांशका होकर चन्द्रमासे तृतीय षष्ठ और अष्टममें हों तो वे गोपालको भी राजाके समान बनाते हैं ॥ ३४ ॥

रविशशिबुधशुकैर्व्योम्नि मित्रांशकस्थैर्न च रिपुभवनस्थैर्नाप्यदृश्यैर्न नीचैः ।

स भवति नरपुत्रो भूपतिर्यत् प्रयागे गजमदजलसेकैः सिच्यते यस्य रेणुः ॥ ३५ ॥

रविशशीति । रविशशिबुधशुकैः=सूर्य-चन्द्र-बुध-शुकैः, व्योम्नि=दशमे भावे, मित्रांशकस्थैः=प्रत्येकं स्वमित्रग्रहनवांशगतैः, न च रिपुभवनस्थैः=ते चत्वारो ग्रहाः शत्रु-ग्रहस्थानगता न भवेयुः । चतुर्णां रिपवः शुक्रशनिचन्द्रसूर्यास्तेषां गृहाणि २, ७, १०, ११, ४, ५ एतेषु ते चत्वारो ग्रहा न भवेयुः । नाप्यदृश्यैः = ते रविशशिबुधशुक्रा अदृश्या अस्त-ज्ञाना न भवेयुः । अत्र सूर्येण सह ग्रहा अस्तं यांति, परं कालांशात्पान्तराणां अन्तरिताः । अत एव शशिबुधशुक्राणां सूर्येण सह कालांशाधिकं अन्तरं भवेदिति । रविश्च रात्रावस्त-गच्छतीति दिने जन्म भवेत् । न नीचैः । ते रविशशिबुधशुक्रा नीचं गताः ७, ८, १२, ६ राशिगता न भवेयुः । अत्रेदमवधेयम् । दशमे भावे २।४।५।६।७।८।९।१०।११।१२ राशि-नवके न कश्चिद्वाशिर्भवेदुत मेघो मिथुनं धनुराशिर्वा दशमे भवेदिति । तत्र रविशशिबुध-शुक्राः स्वमित्रनवांशगता भवेयुस्तदा स नरपुत्रः = मनुष्यजातः, भूपतिः = राजा भवति । यस्य राक्षः, प्रयागो=व्रतगयात्रायां, गजमदजलसेकैः=गजानां दन्तिनां यानि मदजलानि

तेषां सेकैः सीकरैः, रेणुः=पांशुः (धूलिः) सिच्यते=आर्द्रत्वं नीयते । अस्मिन्योगे जातो नरः गजाश्वसङ्कुलश्चलतीति भावः ॥ ३५ ॥

जिसके जन्म-समय रवि, चन्द्र, बुध और शुक्र मित्रांशकमें होकर दशम स्थानमें हों, शत्रुकी राशिमें न हों, अस्तङ्गत न हों, न नीच राशिमें हों तो वह मनुष्य राजा होता है, उसकी यात्रामें धूलियोंको मतवाले गजराज अपने मदसे सींचते हैं ॥ ३५ ॥

क्षामुतः स्वोच्चमुपाश्रितो बली रवीन्दुवाचस्पतिभिर्निरीक्षितः ।

भवेन्नरेन्द्रो यदि कुत्सितस्तदा समस्तपृथ्वीपरिरक्षणक्षमः ॥ ३६ ॥

क्षामुत इति । बली = दिगादिचार्यसहितः, क्षामुतः = भौमः, स्वोच्चं = मकरराशि, उपाश्रितः = प्राप्तो भवेत् । तथा भूतः, रवीन्दुवाचस्पतिभिः=सूर्येन्दुगुरुभिः, निरीक्षितः= दृष्टो यदि भवेत्तदा कुत्सितः = नीचकुलजातोऽपि, समस्तपृथ्वीपरिरक्षणक्षमः=निखिलाया भुवः शासने दक्षो नरेन्द्रः = राजा भवेदिति ॥ ३६ ॥

जिस मनुष्यके जन्म-समय मङ्गल उच्च राशिका हो, बली हो, उसको सूर्य, चन्द्र और बुधस्पति देखते हों तो वह यदि कुल-हीन भी हो तो भी समस्त भूमण्डलका पालन करने में समर्थ राजा होवे ॥ ३६ ॥

बुधोदये सप्तमगे बृहस्पतौ चन्द्रे कुलीरे सुखराशिगेऽमले ।

वियद्रते भार्गवनन्दने ग्रहे प्रशास्ति पृथ्वीमगदो निराकुलः ॥ ३७ ॥

बुधोदय इति । बुधोदये=बुधे उदयो लग्नमिति बुधोदयस्तस्मिन् (लग्नगते बुध इत्यर्थः) बृहस्पतौ सप्तमराशिगे = लग्नात्सप्तमे भावे गते, अमले चन्द्रे=शुक्लचन्द्रे, कुलीरे सुखराशिगे = कर्कराशिगतचतुर्थभावगते, भार्गवनन्दने=शुक्रे, वियद्रते=दशमे भावे गतवति । एतदुक्तं भवति । 'कुलीरे सुखराशिगे' इत्यनेन वाक्येन कर्कराशिधत्तुर्थो भावस्तत्र चन्द्रस्तदा लग्नं मेषराशिस्तत्र बुधः, सप्तमस्तुलाराशिः तत्र गुरुः, दशमो मकरस्तत्र शुक्रो भवेत्तदा जातो नरोऽगदः=रोगरहितः, निराकुलः = सुखेन, पृथ्वीं प्रशास्ति । निरामयो निर्भयश्च राज्यं करोतीति भावः ॥ ३७ ॥

बुध लग्नमें, गुरु सप्तममें, पूर्ण चन्द्रमा कर्क और सुखमें, शुक्र दशम गृहमें हों तो वह मनुष्य निराकुल पृथिवीका राज्य करता है ॥ ३७ ॥

प्रधानबलसंयुक्तः सम्पूर्णः शशलाञ्छनः ।

एकोऽपि कुरुते जातं नराधिपमरिन्दमम् ॥ ३८ ॥

प्रधानेति । सम्पूर्णः=सकलकलान्वितः, शशलाञ्छनः=चन्द्रः, प्रधानबलेन=उच्चबलेन स्थानबलेन वा संयुक्तः एकोऽपि तथाभूतश्चन्द्रो जातं नरम्, अरिन्दमं=विदिषोन्मूलकं, नराधिपं=नृपालं कुरुते । अत्रेदमवधेयम् । इकाकी अपि चन्द्रः शुभभावस्थ उच्चे स्वये वा नियमानो राज्यं ददातीति ॥ ३८ ॥

जिसके जन्म-समय एकभी पूर्ण चन्द्रमा प्रधान बलसे युक्त हो तो बालकको शत्रुओंका दमन करनेवाला राजा बचाता है ॥ ३८ ॥

देवमन्त्री कुटुम्बस्थो

भार्गवेण समन्वितः ।

करोति वसुधानाथं

निर्जितारातिमण्डलम् ॥ ३९ ॥

देवमन्त्रीति । स्पष्टार्थः ॥ ३९ ॥

जिस मनुष्यके जन्म-समय बृहस्पति शुक्रसे युक्त होकर दूसरे स्थानमें स्थित हो,

१६ जा०

वृ. शु.	ल.	

वह उस बालकको शत्रु-मण्डलको जीतनेवाला भूपति बनाता है ॥ ३९ ॥

लग्नेशे केन्द्रराशिस्थे
कर्मेशे वृद्धिराशिगे ।

भाग्येशे लाभगे जात-

श्विरस्त्रीवी महीपतिः ॥ ४० ॥

लग्नेशे इति । सरलार्थः ॥ ४० ॥

जिस मनुष्यके जन्म-समय लग्नेश केन्द्र-में हो, कर्मेश ४ थे में हो, भाग्येश लाभमें हो वह दीर्घजीवी राजा होवे ॥ ४० ॥

रविलुप्तकरः सौम्यः

स्वस्थो मूलत्रिकोणगः ।

सर्वविद्याधिको राजा

नेतरेषां खचारिणाम् ॥ ४१ ॥

रविलुप्तकर इति । सरलार्थः ॥ ४१ ॥

जिसके जन्मकालमें बुध सूर्यके साथ अस्त होकर भी यदि स्वस्थ (अपनेगृह ३ का) हो वा अपने मूलत्रिकोण (६) में हो तो वह

जातक हर एक विद्याको जाननेवाला राजा होवे । यहां दूसरे ग्रहोंकी आवश्यकता नहीं है ॥ ४१ ॥

अर्कज्ञौ सुखराशिस्थौ

मन्देन्दू दशमस्थितौ ।

कुजोदये च सञ्जातो

यदि राजा न संशयः ॥ ४२ ॥

अर्कज्ञाविति । स्पष्टार्थः ॥ ४२ ॥

जिसके जन्म-समय सूर्य और बुध सुखमें हों, शनि और चन्द्रमा दशवमें स्थित हों और यदि मङ्गल लग्नमें हो वह राजा हो इसमें सन्देह नहीं है ॥ ४२ ॥

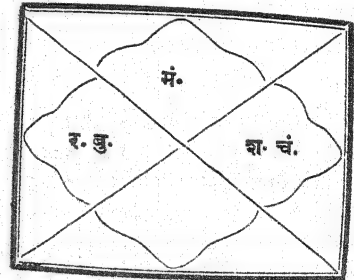
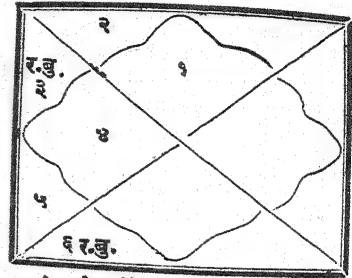
दिवाकरोदये सिंहे शुक्रांशकविवर्जिते ।

कन्यागते बुधे जातो नीचोऽपि पृथिवीपतिः ॥ ४३ ॥

दिवाकरोदये इति । सिंहे=सिंहराशौ, दिवाकरोदये=सूर्यगतलग्ने, अर्थात् सिंहराशिगते जन्मलग्ने सूर्यो भवेत् । तस्मिन् शुक्रांशकविवर्जिते, सिंहराशौ द्वितीयसप्तमी (वृषतुल्योः) शुक्रस्य नवांशौ, ताभ्यां रहिते सिंहात्म इत्यर्थः । बुधे, कन्यागते = कन्याराशौ (द्वितीयभाव इत्यर्थः) गतवति, जातः नीचोऽपि=नीचकुले समुद्भूतोऽपि, पृथिवीपतिः = राजा भवति । किम्पुनः उच्चकुले जात इति ॥ ४३ ॥

Notes—सूर्यः सिंहोदये भाद्रमास एव भवितुमर्हतीति ज्ञेयम् ।

२	१ ल.	१२
३		वृ. ११
४ श.	दीर्घायू राजा	१० मं.
५	७	९
६		८

६ बु.	५ र. १५°	

जिसके जन्म-समय शुक्रके नवांशसे रहित सिंहका सूर्य लग्नमें हो, कन्यामें बुध हो तो वह नीच कुलमें उत्पन्न हो तो भी राजा होता है। भाद्रमासमें इसकी सम्भावना है। (सु. शा. कार) ॥ ४३ ॥

मानपुत्रोदयस्थौ वा मन्दावनिसुतौ यदि ।

पूर्णेन्दौ गुरुराशिस्थे जातो राजा भविष्यति ॥ ४४ ॥

मानेति । यदि, मन्दावनिसुतौ=शनिमङ्गलौ, मानपुत्रोदयस्थौ=माने (दशमे) पुत्रे (पञ्चमे) उदये (लग्ने) वा गतौ भवेताम् । पूर्णेन्दौ=पूर्णकलान्विते चन्द्रे, गुरुराशिस्थे=भनुषि मीने वा विलसति जातो नरो राजा भविष्यति ॥ ४४ ॥

यदि शनि और मङ्गल १० वें, ५ वें, या लग्नमें हों और पूर्ण चन्द्रमा गुरुके (१११२) राशिमें हो ऐसे समयमें जो बालक उत्पन्न हो वह राजा हो। (सु. शा. कार) ॥ ४४ ॥

बली विलग्नाधिपतिश्च केन्द्रे

भूपालयोगं कुरुते नराणाम् ।

तन्मित्रदृष्टे यदि नीचवंशे

जातोऽपि राजा नृपवन्दितो वा ॥

बलीति । सरलार्थः ॥ ४५ ॥

लग्नेश बली होकर केन्द्रमें हो तो मनुष्योंका राजयोग करता है। वह मित्रसे दृष्ट हो तो नीच वंशमें जन्म हो तो भी राजा हो, वा राजासे पुजानेवाला हो ॥ ४५ ॥

२	१	१२
३		११
४ चं. वृ.		१० मं.
५	७	९
६		८

जन्माधिपः स्वोच्चगृहे मृगाङ्कं पश्यत्यवश्यं यदि भूमिपालः ।

गजादिसेनातुरगादिसङ्घैर्जितारिकोटिर्जगति प्रजातः ॥ ४६ ॥

जन्माधिप इति । जन्माधिपः = लग्नेशः, स्वोच्चगृहे विद्यमानः, मृगाङ्कं=चन्द्रं पश्यति, (यत्र तत्रस्थमिति) अन्यत्रपष्ठमेवेत्यलम् । उदाहरणं ४५ श्लोके चक्रं विलोक्यम् ॥ ४६ ॥

यदि उच्चगत लग्नेश चन्द्रमाको देखता हो तो अवश्य ही वह जातक हाथी, घोड़े, सेनाओंसे परिपूर्ण होकर करोड़ों शत्रुओंको जीतनेवाला प्रसिद्ध राजा होवे ॥ ४६ ॥

लग्नं विहाय केन्द्रस्थे चन्द्रे पूर्णकलान्विते ।

गुरुभार्गवसन्दृष्टे जातो राजा भवेन्नरः ॥ ४७ ॥

लग्नमिति । स्पष्टमेव ॥ ४७ ॥

लग्नके अतिरिक्त केन्द्र (४१७।१०) में चन्द्रमा पूर्ण बली हो उसको गृहस्पति और शुक्र देखते हों ऐसे समयमें जायमान बालक राजा हो ॥ ४७ ॥

लग्नेशे केन्द्रभावस्थे नीचमूढारिभं विना ।

नान्यग्रहयुते राजा सार्वभौमो भविष्यति ॥ ४८ ॥

लग्नेश इति । लग्नेश=जन्मलग्नपतौ, नीचमूढारिभं विना=स्वनीचराशि, सूर्येण संयोगं, शत्रुराशि च त्यक्त्वा केन्द्रभावस्थे अर्थात् केन्द्रराशिः लग्नेशस्य नीचं, सूर्यसहितः, लग्नेशस्य शत्रुगृहं च न भवेदिति । तथा नान्यग्रहयुते=केनाप्यन्येन ग्रहेण न युक्ते, जातो सार्वभौमः = चक्रवर्ती राजा Emperor, भविष्यति ॥ ४८ ॥

जिस मनुष्य के जन्म समयमें लग्नेश नीच, अस्त, और शत्रु राशिसे अतिरिक्त केन्द्रमें हो अन्यग्रहसे युत न हो तो वह सार्वभौम राजा होता है ॥ ४८ ॥

गुरुचन्द्रदिवानाथाः

सुतविक्रमधर्मगाः ।

जातो यदि महीपालः

कुबेरसमवित्तवान् ॥ ४६ ॥

शुर्विति । सरलार्थः ॥ ४९ ॥

जिस मनुष्यके जन्म-समयमें गुरु, चन्द्र और सूर्य पञ्चम, तृतीय और धर्म भावमें स्थित हों तो वह बालक कुबेरके सदृश धनवाला राजा हो ॥ ४९ ॥

चं.	ल.	
	कुबेरसमः	
वृ.		सू.

चापोदयस्थे बलिनि प्रभाकरे

महीसुते कर्मगते सशीतगौ ।

उपान्त्यगे वा भृगुजे व्ययस्थिते

सुरेन्द्रतुल्यो नृपतिः प्रजायते ॥ ५० ॥

चापेति । सरलार्थः ॥ ५० ॥

धनु लग्नमें बलवान् सूर्य हो, चन्द्रमाके साथ मङ्गल दशवें हो, ग्यारहवें वा बारहवें शुक्र हो ऐसे योगमें जायमान बालक इन्द्रके समान राजा होता है । पूस महीनेमें इस योगकी सम्भावना है । (सु. शा. कारः) ॥ ५० ॥

	९ सू.	८ शु.
	इन्द्रतुल्यः	शु. ७
		६ मं. चं.

विक्रमार्थरिगाः पापा

जन्मपः शुभवीक्षितः ।

राजा भवति तेजस्वी

समस्तजनवन्दितः ॥ ५१ ॥

विक्रमेति । सरलार्थः । जन्मपः=

लग्नेश इति ॥ ५१ ॥

जिस मनुष्यके जन्मके समय पापग्रह तृतीय, एकादश और षष्ठस्थ हों, लग्नेश

शुभ ग्रहसे दृष्ट हो तो वह सब जनोंसे पूजनीय तेजस्वी राजा हो ॥ ५१ ॥

२	१	१२
३ मं.		११
४	तेजस्वी राजा	१०
५	७ शु. बु.	९ वृ.
६ र.		८

मृगोदयस्थे बलिनि क्षमासुते

शानौ तर्पःस्थानगतेऽथवाऽन्त्यगे ।

दिवाकरे सप्तमगौ सशीतगौ

महीपतिश्चञ्चलमानसो भवेत् ॥ ५२ ॥

मृगोदयस्थ इति । स्पष्टार्थः ॥ ५२ ॥

जिस मनुष्यके जन्म-समय बलवान् मङ्गल मकर राशिमें हो, शनि नववें वा

१२ वें हो, सूर्य चन्द्रमाके साथ ७ वें हो तो वह चञ्चल चित्तवाला राजा होता है ॥ ५२ ॥

११	१० मं.	९ श.
१२		८
१	चञ्चलो राजा	७
२	८ र. चं. ४	६ श.
३		५

लाभे सुखे वा दशमे
समन्दश्चन्द्रमा यदि ।

जातो नृपकुले राजा

तत्समो वा धनी भवेत् ॥५३॥

लाभ इति । स्पष्टम् ॥ ५३ ॥

यदि शनिके सहित चन्द्रमा लाभमें,
वा सुखमें, अथवा दशवेंमें हो तो राज-
कुलमें उत्पन्न होने वाला राजा हो, अन्य
राजाके सदृश धनी हो ॥ ५३ ॥

	ल.	॥ चं. श.
१. चं. श.	राजा वा धनी	चं. श. ॥

जातश्चोपचयस्थिते तनुपतौ चन्द्रे तपःस्थानगे
केन्द्रस्थाः शुभवर्गगा यदि शुभा वीर्यान्विता भूपतिः ।

जीवेन्दू वृषभस्थितौ बलयुतः कोणस्थितो लग्नपः

शन्यारेक्षणवर्जितो यदि तदा जातोऽवनीशो भवेत् ॥ ५४ ॥

जातश्चेति । तनुपतौ=जन्मलग्नेशे,

उपचयस्थिते=३६।११।१० भावानाम-

न्यतमगते, चन्द्रे तपःस्थानगे=नवमभाव-

गते, वीर्यान्विताः = स्थानादिबलयुताः

शुभाः=शुभग्रहाः, शुभवर्गगाः=शुभग्रह-

वर्गगता यदि केन्द्रस्थाः=(१।४।७।१०

भावगताः) भवेयुस्तदा च जातो नरो

भूपतिः=राजा भवति । जीवेन्द्रित्ति । जीवेन्दू=गुरुचन्द्रौ वृषभस्थितौ भवेतां, बलयुतो

लग्नपः = लग्नेशः कोण- (९।५ भावे) स्थितो भवेत्, तथाभूतः शन्यारेक्षणवर्जितः =

शनभौमयोर्दृष्ट्या रहितो यदि भवेत्तदा जातो नरः, अवनीशः = भूपतिः भवेत् । तथा

चात्रोत्तरार्द्धसमानार्थकः सारावल्याम्—

भूपतिगुरुः सेन्दुर्लग्ने वृषे समक्षस्थितो यदि बलयुतो लग्नेशश्च त्रिकोणगृहं गतः ।

रविशनिर्कुजैर्वीर्योपैतैर्न युक्तनिरक्षितो भवति स नृपः कीर्त्या युक्तो हताखिलकण्टकः ॥ इति ॥ ५४ ॥

जिस मनुष्यके जन्म-समय लग्नेश उपचय स्थानमें हो, चन्द्रमा नववें हो और शुभ

वर्ग में प्राप्त केन्द्रमें बलवाच शुभग्रह हों तो वह राजा होता है । जिसके जन्म-समय गुरु-

रहित और चन्द्रमा वृषमें स्थित हों और बलयुक्त लग्नेश कोणमें होकर यदि शनि और

मङ्गलसे दृष्ट न हो तो वह राजा हो ॥ ५४ ॥

दियाकरे मीनगृहोपयाते कुलीरलग्ने शशिनि क्षितीशः ।

अरातिनीचग्रहदृष्टियुक्ता भूपालयोगं न दिशन्ति सर्वे ॥ ५५ ॥

दिवाकर इति । कुलीरलग्नेः = कर्कराशिलभे, शशिनि=चन्द्रे विद्यमाने, दिवाकरे=सूर्ये,

मीनगृहोपयाते = मीनराशौ (नवमे भाव इति कर्कलग्नत्वात्) जातः क्षितीशः = राजा

भवति । चैत्रशुक्ले सम्भाव्यतेऽयं योगः । अरातीति । सर्वे = पूर्वोक्ता योगाः अरातिनीच-

ग्रहदृष्टियुक्ताः=अरातयः शत्रुग्रहाः, नीचग्रहा नीचराशिगतास्तेषां दृष्ट्या युक्ताश्चेद्भवेयुस्तदा

ते भूपालयोगं=राजयोगं (राज्यं) न दिशन्ति न प्रयच्छन्ति । अर्थात्तदानीमुक्तानां राज-

योगानां भङ्गो भवति ॥ ५५ ॥

सूर्य मीन राशिका हो, कर्क लग्नमें चन्द्रमा हो ऐसे योगमें जायमान नर राजा होता है। उपर्युक्त जितने राजयोग कारक ग्रह हैं वे अपने शत्रु और नीचगत ग्रहसे देखे जावें तो राजयोग नहीं करते। (सु० शा० कार) ॥ ५५ ॥

जनयति नृपमेकोऽप्युच्चगो मित्रदृष्टः प्रचुरगुणसमेतं मित्रयोगाच्च सिद्धम् ।

विवसुविमुखमूढव्याधितो बन्धुततो वधदुरितसमेतः शत्रुनिर्भर्त्स्येषु ॥ ५६ ॥

जनयतीति । एकः अपि उच्चगः = स्वकीयोच्चराशिस्थो ग्रहो मित्रदृष्टः = मित्रग्रहेणावलोकितश्च यदि भवेत्तदा एकोऽप्यसौ ग्रहो जातं प्रचुरगुणसमेतं नृपं = भूपतिं जनयति करोति । मित्रयोगाच्च = उच्चस्थ एकोऽपि ग्रहो मित्रग्रहेण युक्तो भवेत्तदा सिद्धं = सिद्धियुक्तं नृपं जनयति । विवसु-इति । उक्तयोगकारकेषु ग्रहेषु, शत्रुनिर्भर्त्स्येषु = शत्रुराशिगतेषु, नीचराशिगतेषु च जातो विवसुः = धनहीनः 'वसु तोये धने मणौ' इति मेदिनी । विमुखः = सुखहीनः (दुःखो), मूढो मूर्खः, व्याधितः = रुग्णः, बन्धुतप्तः = कुटुम्बैः पीडितः, वधदुरितसमेतः = वधपापयुक्तश्च भवति ॥ ५६ ॥

एक भी ग्रह मित्रसे दृष्ट उच्च राशिमें स्थित हो और अपने मित्र ग्रहसे युक्त हो तो प्रचुर गुण संपन्न राजाको उत्पन्न करता है। शत्रु स्थान, नीच स्थानमें प्राप्त ग्रह धन-सुख रहित, व्याधिमान्, बंधुओंसे संतप्त, वधादि पापयुक्त दुश्चरित्रोंको उत्पन्न करते हैं ॥ ५६ ॥

धनुर्मीनतुलामेषमृगकुम्भोदये शनौ ।

चार्वङ्गो नृपतिविद्वान् पुरप्रामाप्रणीर्भवेत् ॥ ५७ ॥

धनुरिति । स्पष्टार्थः । अत्र कुम्भे वैमत्यं, तथाहि—

कुम्भद्वादशभागो लग्नगतो न प्रशस्यते यवनैः ।

यथेवं सर्वेषां लग्नगतानामनिष्टफलता स्यात् ॥

षट्योगाद्राशीनां न मर्तं तत्सर्वशास्त्रकाराणाम् ।

तस्मात् कुम्भविलग्नं जन्मन्यशुभं न तद्भागः ॥ इति ॥ ५७ ॥

धनु, मीन, तुला, मेष, मकर या कुम्भ लग्नमें शनि हो तो जातक सुन्दर शरीरवाला राजा, विद्वान् और पुर ग्राममें मुखिया होता है ॥ ५७ ॥

इदानीमनेन श्लोकेन ग्रहशुभाशुभफलदानविवरणमाह—

स्वोच्चत्रिकोणस्वसुहृच्छत्रुनीचगृहार्कगैः ।

शुभं सम्पूर्णपादोनदलपादाल्पनिष्फलम् ॥ ५८ ॥

स्वोच्चेति । स्वोच्चगतो ग्रहः शुभं फलं सम्पूर्णं ददाति । स्वमूलत्रिकोणगतः पादोनं = $\frac{1}{2}$ फलं, स्वग्रहस्थो दलं = $\frac{1}{2}$ फलं, मित्रराशिगतः पादमितं $\frac{1}{2}$ फलं, शत्रुग्रहगतः पादाल्पं $\frac{1}{2}$ > फलं, नीचगतः वा अर्कगः (सूर्येण सहास्तज्जतः) निष्फलमर्थ्याश्च किञ्चिदपि शुभफलं ददाति । अत्र शुभमिति ग्रहणादशुभफले व्युत्क्रमो ज्ञेयः । उच्चगतोऽशुभं फलं न किमपि, त्रिकोणस्थः पादाल्पं, एवं क्रमेण नीचास्तगतः पूर्णमशुभं फलं ददातीति वाच्यम् ॥ ५८ ॥

सूर्यादि ग्रह उच्च राशिमें हों तो पूर्ण शुभफल देते हैं । मूलत्रिकोणमें तीन चरण, स्वराशिमें आधा, मित्रग्रह में $\frac{1}{2}$, शत्रुग्रहमें पादाल्प, नीचमें और अस्तज्जत ग्रह निष्फल होते हैं ॥

अथ पञ्च महापुरुषयोगाः ।

मूलत्रिकोणनिजतुङ्गग्रहोपयाता भौमज्ञजीवसितभानुसुता बलिष्ठाः ।

केन्द्रस्थिता यदि तदा रुचभद्रहंसमालव्यचारुशशयोगकरा भवन्ति ॥ ५९ ॥

मूलोति । बलिष्ठाः = बलयुक्ताः, भौम-ज्ञ-जीव-सित-भानुसुताः, स्वमूलत्रिकोणं, निजतुङ्गं (उच्चं) स्वग्रहं चोपयाताः सन्तो यदि केन्द्रस्थिता भवेयुस्तदा क्रमेण रुच-भद्र-हंस-

मालव्य-चारशशेतियोगकरा भवन्ति । अर्थाद् बलवान् भौमो मूलत्रिकोणोच्चगृहं गतः केन्द्रवर्ती स्यात्तदा रुचको योगः स्यात् । तथाभूतेन बुधेन भद्रयोगः । एवं गुरुणा हंस-योगः । शुक्रेण मालव्ययोगः । शनिना चारुशशयोगो वाच्य इति । तथा च जातकाभरणे—
“स्वगेहदुःखश्रयकेन्द्रसंस्थैरुच्योपगैर्वाऽवनिस्तुमुख्यैः ।

क्रमेण योगा रुचकाख्य-भद्र-हंसाख्य-मालव्य-शशाभिधानाः ॥ इति ॥५६॥

यदि बलवान् मंगल मूलत्रिकोण, स्वगृह, उच्चगृहमें प्राप्त होकर केन्द्रमें स्थित हो तो “रुचक” योग होता है । बुध हो तो “भद्र” योग होता है । बृहस्पति हो तो “हंस” योग होता है । शुक्र हो तो “मालव्य” योग होता है और शनि हो तो “शश” योग होता है ॥५९॥

अथ रुचक-योगफलम् ।

जातः श्रीरुचके बलान्वितवपुः श्रीकीर्तिशीलान्वितः
शास्त्री मन्त्रजपाभिचारकुशलो राजाऽथवा तत्समः ।
लावण्यारुणकान्तिकोमलतनुस्त्यागी जितारिर्धनी
सप्तत्यं बद्धमितायुषा सह सुखी सेनातुरङ्गाधिपः ॥ ६० ॥

श्लोकेनानेन रुचकयोगी जातानां फल-
मुच्यते—जात इति । सरलार्थः ॥ ६० ॥

रुचक योगमें उत्पन्न होने वाला मनुष्य बलपुर्ण शरीरवाला, कीर्ति और शीलसे युक्त, शास्त्री, मन्त्रके जप और अभिचारमें कुशल, राजा, वा उसके सदृश धनी, सौन्दर्ययुक्त लाल कान्ति, कोमल शरीर, त्यागी, शत्रु-विद्, धनी और ७० वर्षकी आयु तक सुखी, सेना और घोड़ोंसे युक्त होता है ॥ ६० ॥

	१० मं. ल.	
	१.	
	रुचकयोगः	

धर्मशालाभेशधनेश्वराणामेकोऽपि शीतद्युतिकेन्द्रवर्ती ।

स्वयं च लाभधिपतिर्गुरुश्चेदखण्डसाम्राज्यपतित्वमेति ॥ ६१ ॥

धर्मशेति । धर्मेश-लाभेश-धनेश्वराणां= नवमेरौकादशशद्वितीयेशप्रहाणां मध्ये एकः अपि कश्चित्, शीतद्युतेश्वन्दात् केन्द्रवर्ती (वन्दतः ११४।७।१० भवने) भवेत्, गुरुः= बृहस्पतिश्चेद्यदि लाभधिपतिः=एकादशभावे- शो भवेत्तदा जातः स्वयं स्वपराक्रमेणाख- ण्डसाम्राज्यपतित्वमेति=चक्रवर्तित्वं प्राप्नोति ॥

१२	ल. चं. ११	१०
१		९
२ वृ.	अखण्ड- साम्राज्यपतिः	८
३		७
४	५	६

नवमेश, लाभेश, धनेश, उनमें एक भी चन्द्रमासे केन्द्रमें हो और लाभधिपति खास बृहस्पति हो तो जातको अखंड राज्यका पति बनावे ॥ ६१ ॥

अथ भद्रयोगफलम् ।

शार्ङ्गप्रतिमाननो गजगतिः पीनोरुवक्षस्थलो
लम्बापीनसुवृत्तबाहुयुगलस्तत्तुल्यमानोच्छ्रयः ।

मानी बन्धुजनोपकारनिपुणः श्रीभद्रयोगोद्भवो

राजाऽशीतिमितायुरेति विपुलप्रज्ञायशोवित्तवान् ॥ ६२ ॥

इदानीं भद्रयोगे जातस्य फलमाह—
शार्दूलेति । स्पष्टम् ॥ ६२ ॥

भद्र योगमें जायमान मनुष्य शेरके
समान मुख, मतवाले हाथीके सदृश गति,
मोटे जंघा, छाती, लम्बा-मोटा और गोला
होनों बाहु उसीके समान ऊंचा, मानी, बन्धु-
जनोंके उपकारमें निपुण, विशेष बुद्धिवाला,
सथा यश-धन-वाला और ८० वर्षकी आयु
प्राप्त करनेवाला राजा होता है ॥ ६२ ॥

४	३ ल.	
५	॥ भद्रयोगः	
६ बु.		

अथ हंसयोगफलम् ।

रक्तास्योन्नतनासिकः सुचरणो हंसस्वरः श्लेष्मको
गौराङ्गः सुकुमारदारसहितः कन्दर्पतुल्यः सुखी ।

शास्त्रज्ञानपरायणोऽतिनिपुणः श्रीहंसयोगे गुणी

जातोऽशीतिक्रमायुरेति सयुगं ८४ साधुक्रियाचारवान् ॥ ६३ ॥

इदानीं हंसयोगफलमाह-रक्तास्येति
सरलार्थः ॥ ६३ ॥

हंस योगमें उत्पन्न होनेवाला मनुष्य
लाल मुख, ऊंची नासिका, सुन्दर चरण,
हंस स्वर, कफ प्रकृति, गौरांग, सुकुमार
स्त्रीयुत, कामदेवके तुल्य सुन्दर, सुखी,
शास्त्रज्ञानमें परायण, अत्यन्त निपुण,
गुणी, अच्छी क्रियाका आचारवाला और
८४ वर्षकी आयुवाला होता है ॥ ६३ ॥

२	१ ल.	
३	॥ हंसयोगः	
४ वृ.		

अथ मालव्ययोगफलम् ।

स्त्रीचेष्टो ललिताङ्गसन्धिनयनः सौन्दर्यशाली गुणी
तेजस्वी सुतदारवाहनधनी शास्त्रार्थवित्परिणतः ।

उत्साहप्रभुशक्तिमन्त्रचतुरस्त्यागी परस्त्रीरतः

सप्तत्यब्दमुपैति सप्तसहितं (७७) मालव्ययोगोद्भवः ॥ ६४ ॥

इदानीं मालव्ययोगफलमाह-स्त्रीति ।

स्पष्टम् ॥ ६४ ॥

मालव्य योगमें जायमान प्राणी स्त्री-
की तरह स्वभाववाला, सुन्दर शरीरकी
सन्धि और नेत्रवाला, सुन्दर, गुणी,
तेजस्वी, पुत्र-स्त्री-वाहन-वाला, धनी,
शास्त्रार्थ पंडित, उत्साही, प्रभुशक्ति-
वान्, मन्त्रज्ञ, चतुर, त्यागी, परस्त्रीरत
और ७७ वर्षकी आयुवाला होता है ॥ ६४ ॥

	ल. १	
	१७. मालव्ययोगः	
	शु. ७	

अथ शशयोगफलम् ।

भूपो वा सचिवो वनाचलरतः सेनापतिः क्रूरधी-
र्धातोर्वादिबिनोदवञ्चनपरो दाता सरोषेक्षणः ॥

तेजस्वी निजमातृभक्तिनिरतः शूरोऽसिताङ्गः सुखी
जातः सप्त तिरायुरेति शशके जारक्रियाशीलवान् ॥ ६५ ॥

इदानीं शशयोगफलमाह—भूपो वेति ।
स्पष्टार्थकम् ॥ ६५ ॥

शशक योगमें उत्पन्न होनेवाला पुरुष
राजा वा राजमंत्री हो, वन और पर्वत में
रत, सेनानायक, क्रूरबुद्धि, धातुके बादमें
बिनोदी, ठगहारीमें निरत, दानी, रोषा-
न्वित दृष्टि-वाला, तेजस्वी, अपनी मातृ-
भक्तिमें निरत, पराक्रमी, श्यामाङ्ग, सुखी,
जारक्रिया (छिनारी) में तत्पर होता है
और ७० वर्ष आयु पाता है ॥ ६५ ॥

९	८ ल.	
१०		
११ श.	१.	शशकयोगः

गर्गहोरायाम् ।

श्लोकेनानेनोक्तानां वक्ष्यमाणानाञ्च योगानां फलप्राप्तिकालमाह—
यस्य योगस्य यः कर्ता बलवान् जितदृग्युतः ।

अधियोगादियोगेषु स्वदशायां फलप्रदः ॥ ६६ ॥

यस्येति । बलवान् = स्वस्थानादिबलयुक्तो, वा जितदृग्युतः=जितेन ग्रहेण दृष्टो युतश्चा-
र्थात् क्षीणबलो भवेत् । अत्र जितलक्षणम्—

“दक्षिणदिक्स्थः पुरुषो वेपथुरप्राप्य सच्चित्तोऽणुः ।

अधिरूढो विकृतो निष्प्रभो विवर्णश्च यः स जितः” इति ॥

एतादृशो यो ग्रहो यस्य योगस्य कर्ता = कारको भवति, तथा चाधियोगादियोगेषु

वक्ष्यमाणचन्द्रलग्नाधियोगेषु (अस्यैवाध्यायस्य ११३-११५ श्लोका द्रष्टव्याः) यो ग्रहः
कर्ता भवति स स्वदशायां फलप्रदो भवति । बलवतो ग्रहस्य दशायां तदधिष्ठितयोगस्य ।
प्रतिरेवं जितदृग्युतस्य नीचारिगृहगतस्य च दशायां तदधिष्ठितभावस्य (यद्भावस्यासौ कार-
कस्तस्येति) हानिश्च भवतीति वाच्यम् ॥ ६६ ॥

किसी भी योगका जो ग्रह कारक होवे वह यदि बली और बली ग्रहसे दृष्ट या युत हो
तो वह ग्रह अपनी दशामें उस उस विशिष्ट योगका फल देता है । एवं वह कारक ग्रह यदि
निर्बल हो, नीचमें या क्षत्रगृहमें प्राप्त और निर्बल ग्रहसे दृष्ट हो तो वह अपनी दशामें अपने
भाव और योगको नष्ट करता है । (सु० शा० कार) ॥ ६६ ॥

अथ भास्करादियोगाः ।

भानोरर्थगते बुधे शशिसुताल्लोभस्थितश्चन्द्रमा-

श्चन्द्रात्कोर्णगतेः पुरन्दरगुरुर्योगस्तदा भास्करः ॥

शूरो भास्करयोगजः प्रमुसमः शास्त्रार्थविद्वृषवान्

गान्धर्वश्रुतिवित्तवान् गणितविद्वीरः समर्थो भवेत् ॥ ६७ ॥

इदानीं भास्करादीन् कांश्चियोगान् विव-
क्ष्यादौ सफलं भास्करयोगमाह—भानोरिति ।
श्लोकः सरलार्थ एवेति । स्पष्टार्थं चक्रं
द्रष्टव्यम् ॥ ६७ ॥

Notes—अत्रेदं फलितं—सूर्याद् द्वितीये
बुधे द्वादशे चन्द्रश्चतुर्थेऽष्टमे वा गुरुर्वेत्तदा
भास्करयोगः स्यादिति ।

यदि सूर्यसे दूसरेमें बुध हो, बुधसे ग्यार-

चं.		चु.
सु.	भास्करयोगः	
बु.	चु.	

हवेंमें चन्द्रमा हो, चन्द्रमासे कोणमें बृहस्पति हो तो भास्कर योग होता है ।

भास्कर योग में उत्पन्न होनेवाला मनुष्य पराक्रमी, प्रभुके सहा, साक्षार्थवि, रूप-वान्, गान्धर्व विद्याका ज्ञाता, धनी, गणितज्ञ, धीर और समर्थ होता है ॥ ६७ ॥

अथ इन्द्रयोगः ।

चन्द्रादिक्रमगः कुजोऽवनिमुतादस्ते शनिः सूर्यजा-

दस्ते दैत्यगुरुः सितान्मदनगो जीवो यदीन्द्राह्वयः ।

ख्यातस्तत्रभवः सशीलगुणवान् भूपोऽथवा तत्समो

वाग्मी वित्तविचित्रभूषणयशोरूपप्रतापान्वितः ॥ ६८ ॥

इदानीं सफलमिन्द्रयोगमाह—चन्द्रादिति । स्पष्टार्थः श्लोकः ॥ ६८ ॥

Notes—अत्रेदं फलितम्—चन्द्रात्

तृतीये मङ्गलशुक्रौ, नवमे शनिगुरु च भवेतां
तदा इन्द्रयोगो भवतीति ।

यदि चन्द्रमासे तीसरेमें मंगल हो, और
मंगलसे सातवेंमें शनि हो, शनिसे सातवें
शुक्र हो और शुक्रसे सातवें गुरु हो तो “इन्द्र”
सम्पन्न योग होता है ।

इन्द्र योगमें उत्पन्न होनेवाला मनुष्य
विख्यात, शीलवान्, गुणवान्, राजा वा
राजा के मुख्य धनी, वाचाल, अनेक प्रकारके
धन-भूषण-यश-रूप-प्रतापसे युत होता है ॥ ६८ ॥

मं. शु.	चं.	
	इन्द्रयोगः	
		बृ. श.

अथ मरुद्योगः ।

शुक्रात् कोर्णगतौ गुरुः सुरगुरोः पुत्रे शशी शीतगोः

केन्द्रस्थानसमाश्रितो दिनकरो योगो मरुत्संज्ञकः ।

वाग्मी वायुभवो विशालहृदयः स्थूलोदरः शास्त्रवित्

सम्पन्नः क्रयविक्रयेषु कुशलो राजाऽथवा तत्समः ॥ ६९ ॥

इदानीं सफलं मरुत्-योगमाह—शुक्रादिति । स्पष्टार्थ एव ॥ ६९ ॥

Notes—अत्रेदं फलितम्—शुक्रात्-

नवमे वा प्रथमे चन्द्रः, १।३।४।६।७।९।१०।

१२ भावान्यतमे सूर्यः, पञ्चमे वा नवमे गुरु-

भवेत्तदा मरुत्संज्ञको योगो भवतीति ।

यदि शुक्रसे कोणमें गुरु हो, गुरुसे पांचवें
चन्द्रमा हो, चन्द्रमासे केन्द्रमें सूर्य हो तो
“मरुत्” योग होता है ।

इस मरुत् (वायु) योगमें उत्पन्न होने

वाला मनुष्य वाचाल, विशाल हृदयवाला,

स्थूल उदरवाला, शास्त्रका ज्ञाता, धन सम्पन्न, क्रय-विक्रयमें निपुण, राजा वा राजाके

सहाय धनी होता है ॥ ६९ ॥

सु.	शु. चं.	
सं.	मरुद्योगः	१० बु.
बृ.		चं. बृ.

अथ बुधयोगः ।

लग्नेऽथो गुरुकेन्द्रगो हिमकरश्चन्द्रादहिवित्तगः

सौर्यस्थानगतौ च भानुरुधिरौ योगो बुधः कीर्तितः ।

राजश्रीबुधयोगजोऽतुलबलप्रख्यातनामा विदुः

शास्त्रज्ञानकरक्रियासु चतुरो धीमानशत्रुर्भवेत् ॥ ७० ॥

इदानीं सफलं बुधयोगमाह-लग्नेष्व इति । स्पष्टम् ॥ ७० ॥

Notes-गुरुलग्ने, चन्द्रः लग्नात् १।

४।७।१० एतदन्यतमे, राहुः लग्नात् २।५।

८।११ एतदन्यतमे, सूर्यभौमौ लग्नात् ३।६।

९।१२ एतदन्यतमे भावे सति बुधनामको योगो भवतीति ।

यदि लग्ने गुरु, गुरुसे केन्द्रमें चन्द्रमा हो, चन्द्रमासे दूसरे राहु हो, पराक्रमके ३ रे स्थानमें सूर्य और मंगल हों तो बुधयोग होता है ।

	दृ. ल.	१
		१२
	बुधयोगः	११
	चं.	मं. सू.
		रा.

इस बुध योगमें उत्पन्न होनेवाला मनुष्य राजश्रीसे युक्त, विशेष बली, बड़ा नामी, शास्त्र-ज्ञाता, व्यापारमें चतुर, बुद्धिमान् और शत्रुरहित होता है ॥ ७० ॥

अथ सुनफा-ऽनफा-धुरन्धुरा-केमद्रुमयोगाः ।

लग्नस्थिते हिमकरे यदि वा मदस्थे केमद्रुमो भवति जीवदृशा विहीने ।

अत्यल्पबिन्दुसहिता यदि खेचरेन्द्राः केमद्रुमयोगफलदा विबलाश्च सर्वे ॥ ७१ ॥

द्वितीये द्वादशे पार्श्वे द्वये खेचरसंयुते ।

शीतांशोः सुनफायोगस्त्वनफानाम कीर्तितः ॥ ७२ ॥

योगो धुरन्धुराख्यः स्याद्विना सर्वत्र भास्करम् ।

एतद्योगत्रयाभावे केमद्रुमफलं वदेत् ॥ ७३ ॥

इदानीं केमद्रुमयोगमाह—लग्नस्थित इति । लग्नस्थिते, यदि वा मदस्थे = सप्तमस्थे हिमकरे = चन्द्रे, जीवदृशा = गुरुदृष्ट्या विहीने सति केमद्रुमो योगो भवति । अथ च यदि सर्वे ग्रहाः, अत्यल्पबिन्दुसहिताः = अष्टकवर्गोऽल्पशुभचिह्नकास्तथा विबलाः = बलहीनाश्च वदेयुस्तोऽपि केमद्रुमयोगफलदा भवन्ति । केमद्रुमयोगफलं वदयते = २ तमे श्लोके ॥ ७१ ॥

अथ सुनफाऽनफाधुरन्धुराकेमद्रुमयोगानाह—द्वितीयितिश्लोकयुग्मेन । शीतांशोः = चन्द्रात्, द्वितीये स्थाने, खेचरसंयुते = सूर्येतरग्रहयुक्ते (विना सर्वत्र भास्करमित्युक्तेः) सुनफा नाम योगो भवति । चन्द्राद् द्वादशे स्थाने सूर्येतरग्रहयुक्ते अनफा नाम योगः सुधी-भिः कीर्तितः । चन्द्राद् द्वये पार्श्वे = द्वितीये द्वादशे च भावे सूर्येतरखेचरसंयुते धुरन्धुराख्यः (दुरधुरेति ग्रन्थान्तरे) योगो भवति । एतत्पूर्वोक्तयोगत्रयाभावे = चन्द्राद् द्वितीये द्वादशे च स्थाने शून्ये सति केमद्रुमयोगस्य फलं वदेदर्थान्तदानीं केमद्रुमो योगो भवति । तथा च लघुचातके वराहः—

रविवर्ज्यं द्वादशगैरनफा चन्द्राद् द्वितीयगैः सुनफा ।

उभयस्थितैर्दुरधुरा केमद्रुमसञ्ज्ञकोऽतोऽन्यः । इति ॥

इदमप्यवधेयम् । चन्द्राद् द्वितीये वा द्वादशे सूर्यो भवतु न वा भवतु किन्तु न स योगकारको भवति । भौमादयः पञ्च (मं. बु. वृ. शु. श.) ग्रहाः एकैकाः सम्मिलिता वा चन्द्राद् द्वितीये सुनफायोगकराः, द्वादशे अनफायोगकरा भवन्ति । एवं पञ्चभिर्ग्रहैः ३१ भेदाः अनफाः सुनफाश्च भवन्ति । एवमेव चन्द्राद् द्वितीयद्वादशगतैः पञ्चभिर्ग्रहैः एकाकिभिः सम्मिलितैश्चारात्यधिकशत (१८०) भेदा दुरधुराः ज्ञेयाः । तेषां विवरणं बृहज्जातके उत्प-लकृतटीकायां द्रष्टव्यम् । भुवस्त्वभयादत्र न लिखितमिति । बृहज्जातके तद्वचनम्—

त्रिंशत्तरूपाः (३१) सुनफानफाख्याः षष्टित्रयं (१८०) दौर्धरे प्रमेदाः ।

इच्छाविकल्पैः क्रमशोऽभिनीय नीते निवृत्तिः पुनरन्यनीतिः ॥ इति ॥ ७३ ॥

Notes—अत्रोक्तसुनफादिशेखमेदानां विवरणं अग्रे (८३ श्लोके, भाषाचक्रेषु)

द्रष्टव्यम् ।

मं.	चं.	०
	सुनफा	

०	चं.	बु.
	अनफा	

मं.	चं.	बु.
	दुरधरा	

चं.	०	
०	केमद्रुमः	

यदि लग्नें या सप्तममें चन्द्रमा हो उसे बृहस्पति न देखता हो तो 'केमद्रुम' योग होता है । ग्रह यदि अष्टक बर्गमें अल्प बिंदुके हों और विबल हों तो केमद्रुम योगके फल देनेवाले होते हैं ॥ ७१ ॥

सूर्यके अतिरिक्त ग्रह चन्द्रमाके दूसरे और बारहवें स्थानोंमें हो तो "सुनफा" "अनफा" "दुरन्धरा" योग होते हैं । ये तीनों योग न हों तो केमद्रुम योग होता है, अर्थात् चन्द्रमासे दूसरे सूर्यके अतिरिक्त ग्रह हों तो सुनफा, बारहवें हों तो अनफा, दोनों जगह (२।१२) ग्रह हों तो दुरन्धरा योग होते हैं । यदि चन्द्रमासे दूसरे, बारहवें कोई ग्रह न हो तो केमद्रुम (दरिद्र फलद) योग होता है ॥ ७२-७३ ॥

इदानीमन्येऽपि केमद्रुमफलदा दरिद्रयोगा उच्यन्ते—

चन्द्रे सभानौ यदि नीचदृष्टे पापांशके याति दरिद्रयोगम् ।

क्षीयेन्दुलग्नाग्निधने निशायां पापेक्षिते पापयुते तथा स्यात् ॥ ७४ ॥

चन्द्रेति । सभानौ = सूर्यसहिते, चन्द्रे नीचगतग्रहेण दृष्टे, पापांशके = पापग्रहनवांशे विद्यमाने सति दरिद्रयोगं (केमद्रुमतुल्यं) याति = प्राप्नोति जातक इति । क्षीयेन्द्विति । निशायां = रात्रिसमये जन्मनि क्षीयेन्दुलग्नात्-क्षयिष्णु- (कृष्णपक्षीय) चन्द्रगतलगात्, निधने = अश्वमे भावे, पापेक्षिते = पापग्रहेण दृष्टे, पापग्रहेण युते च तथा स्यादर्थः दरिद्रयोगः स्यादिति ॥ ७४ ॥

चन्द्रमा सूर्यके साथ नीच गत ग्रहसे दृष्ट पापांशक में हो तो दरिद्र योग होता है । रातके जन्ममें लग्नगत क्षीण चन्द्रमासे ८ वें पापग्रहकी दृष्टि हो, या पापग्रह बैरा हो तो दरिद्रयोग होता है ॥ ७५ ॥

विधुन्तुदादिग्रहीषितेन्दौ पापेक्षिते चाशु दरिद्रमेति ।
लग्नाच्चतुष्केन्द्रगृहे सपापे निशाकराद्वाऽऽशु दरिद्रमेति ॥ ७५ ॥

विधुन्तुदादीति । विधुन्तुदादिभिर्ग्रहैः = राह्यादिपापग्रहैः पीडिते, इन्दौ=चन्द्रे पापेक्षिते च जात आशु = शीघ्रमेव दरिद्रयोगमेति । लग्नादिति । लग्नात् चतुष्केन्द्र- (१४।७।१०) गृहे, वा निशाकरात् = चन्द्रात् चतुष्केन्द्रगृहे = चतुर्षु केन्द्रेषु सपापे = पापग्रहयुक्ते जातो नर आशु दरिद्रमेति ॥ ७५ ॥

राहु आदि उपग्रहसे निपीडित चन्द्रमा पापग्रहसे देखा जाता हो तो जल्द दरिद्र बनता है । लग्नासे वा चन्द्रसे चारों केन्द्रोंमें पापग्रह हों तो भी जल्द दरिद्र बनावें ॥ ७५ ॥

चन्द्रे पराजितशुभग्रहदृष्टियुक्ते राह्यादिपीडिततनौ तु दरिद्र एव ।
नीचारिवीक्षणयुते रिपुराशिवर्गे चन्द्रे तुलाधरगते तु तथा वदन्ति ॥ ७६ ॥

चन्द्र इति । चन्द्रे राह्याद्यशुभग्रहेण पीडिततनौ = दूषितबिम्बे, पराजितस्य (युद्धे जितस्य) शुभग्रहस्य = बुधगुरुशुक्राणामन्यतमस्य दृष्टया युक्ते च सति जातो दरिद्र एव भवति । अथ च तुलाधरगते = तुलाराशिगते चन्द्रे, रिपुराशिवर्गे = शत्रुराशिवर्गे गतवति, नीचगेन, शत्रुगृहगततेन वा ग्रहेण वीक्षिते युते च तथा वदन्तीति । दरिद्रयोगः स्यादित्यर्थः ॥

चन्द्रमा युद्धमें पराजित शुभग्रह से देखा जाता हो, राहु आदिसे पीडित हो तो जातक दरिद्र होवे । यदि चन्द्रमा नीचगत या शत्रुग्रहसे दृष्ट युत हो, या शत्रु की राशि या वर्ग में हो, तुलामें हो तो दरिद्र होवे ॥ ७६ ॥

केन्द्रे वा यदि कोणगे हिमकरे नीचारिवर्गस्थिते,
चन्द्रादन्यसपत्नरन्ध्रगृहगे जीवे दरिद्रो भवेत् ॥
पापांशे रिपुवीक्षिते चरगृहे चन्द्रे चरांशेऽथवा ।
जातो याति दरिद्रयोगमतुलं देवेज्यहम्वर्जिते ॥ ७७ ॥

केन्द्र इति । नीचराशेर्वा शत्रुराशेर्वर्गगते हिमकरे = चन्द्रे यदि केन्द्रे वा कोणगे = लग्नात् १४।७।१०।५।९ एतदन्यतमभावसुपगते । तस्माच्चन्द्रात् अन्यसपत्नरन्ध्रगृहे = १८।१२ एषामन्यतमे भावे गतवति जीवे = गुरौ दरिद्रो योगो भवेत् । पापांश इति । चन्द्रे चरगृहे = मेष-कर्क-तुला-मकराणामन्यतमराशौ पापांशे = पापग्रहनवांशे विद्यमाने रिपुणा वीक्षिते, अथवा चरांशे विद्यमाने शत्रुणा वीक्षिते, तस्मिन् देवेज्यस्य = गुरोः दृष्टया वर्जिते जातोऽतुलं दरिद्रयोगं याति = प्राप्नोति ॥ ७७ ॥

नीच या शत्रुके वर्गका चन्द्रमा, लग्नासे केन्द्र वा कोणमें हो और चन्द्रमासे द्वादश, षष्ठ वा अष्टम गृहमें गुरु हो तो दरिद्र होवे । पापग्रहके नवांशमें शत्रुदृष्ट, चर राशिस्थ वा चरांशमें चन्द्रमा हो उसे गुरु न देखता हो ऐसे योगमें उपपन्न हो तो बहुत दरिद्र होता है ॥ ७७ ॥

अन्योन्यदृष्टौ शनिदानवेज्यौ नीचारिपापग्रहवर्गयातौ ।
एकवर्गौ वा यदि राजवंशे जातोऽपि केन्द्रमयोगमेति ॥ ७८ ॥

अन्योन्येति । शनिदानवेज्यौ = शनिशुक्रौ, नीचराशेर्वा शत्रुराशेर्वा पापग्रहस्य वर्गे यातौ, अन्योन्यदृष्टौ (शनिना शुक्रः, शुक्रेण शनिश्च दृष्टौ भवेत्) वा तौ द्वावेवैकवर्गयातौ = एकराशिगतौ भवेतां तदा राजवंशे जातोऽपि = राजगुप्तोऽपि केन्द्रमयोगं = दरिद्रयोगमेति ॥ ७८ ॥

नीचमें, या शत्रुगृहमें, या पापग्रहके वर्गमें प्राप्त ज्ञानि और शुभ इन दोनोंमें परस्पर दृष्टि हो या दोनों एक राशिमें हों तो राजकुलमें उत्पन्न होनेपर भी दरिद्रताको प्राप्त होवे ॥७८॥

चन्द्रे पापयुते तु पापभवने पापांशके वा निशि
व्योमेशेन निरीक्षिते गतबले केमद्रुयोगो भवेत् ॥
भाग्यस्थानपवीक्षिते खलुयुते नीचांशकेऽब्जे तथा
चन्द्रे नीचयुते निशि क्षयतनौ जातस्य केमद्रुमः ॥ ७९ ॥

चन्द्र इति । गतबले = निर्बले, चन्द्रे पापग्रहेण युक्ते, तु (तु पक्षान्तरे) पापग्रहस्य भवने वा पापग्रहस्य नवांशे स्थिते, निशि=रात्रौ, व्योमेशेन दशमेशेन=निरीक्षिते सति केम-द्रुयोगो भवेत् । अथ खलेन = पापग्रहेण युते, अब्जे = चन्द्रे, नीचराशिनवमांशके गतवति भाग्यस्थानपेन = नवमेशेन वीक्षिते = दृष्टे सति तथाऽर्थात्केमद्रुमो भवेत् । अथ च क्षयतनौ क्षयिष्णौ (कृष्णपक्षीये) चन्द्रे निशि = रात्रौ जन्मनि नीचयुते = स्वनीचराशि गते जातस्य केमद्रुमो योगो भवेदिति ॥ ७९ ॥

यदि चन्द्रमा पापग्रहसे युक्त हो, पापग्रहकी राशिमें हो, वा पाप-नवांशमें हो, रात्रिके जन्ममें दशमेशसे देखा जाता हो, निर्बल हो तो केमद्रुम योग होता है ।

चन्द्रमा खलु ग्रहसे युत नीचांशकमें हो, भाग्येश उसे देखता हो, वा रात्रिमें क्षीण चन्द्रमा नीचगत हो, उस समय उत्पन्न होनेवालाका केमद्रुम योग होता है ॥ ७९ ॥

अथ केमद्रुमयोगापवादः ।

निशाकरे केन्द्रगते भृगौ वा जीवेक्षिते नैव दरिद्रयोगः ।

शुभान्विते वाऽशुभमध्यगेन्दौ जीवेक्षिते नैव दरिद्रयोगः ॥ ८० ॥

चन्द्रेऽतिमित्रनिजतुङ्गगृहांशकस्थे जीवेक्षिते यदि दरिद्रतया विहीनः ।

पूर्णे तनौ शुभयुते दिवि तुङ्गयाते जीवेक्षिते हिमकरे न भवेदरिद्रः ॥ ८१ ॥

हृदानीमुक्तानां केमद्रुमयोगानां कदा भङ्गो भवतीत्याह—निशाकरे, चन्द्र इति श्लोक-द्वयेन । निशाकरे = चन्द्रे, वा भृगौ = शुक्रे, केन्द्र-(१।४।७।९० भाव-) गते तस्मिन् जीवने=गुरुणा, ईक्षिते = दृष्टे सति दरिद्रयोगो नैव भवति । अथ च शुभान्विते = शुभग्रहेण सहिते, शुभमध्यगेन्दौ = शुभग्रहद्वयस्यैकैर्दृष्टस्य मध्ये विद्यमाने चन्द्रे, जीवेक्षिते = गुरुणा दृष्टे दरिद्रयोगो नैव भवति । ईदृगलक्षणो पूर्वोक्तलक्षणव्याप्तावपि केमद्रुमयोगो न भवति ॥८०॥

अतिमित्र-निजतुङ्गगृहे वा तन्नांशे गतवति चन्द्रे जीवेक्षिते यदि पूर्वोक्तलक्षणं स्यादपि तथापि दरिद्रतया = केमद्रुमफलान् विहीनो भवति जातकः । पूर्वोक्तम् चन्द्रमसि शुभग्रहेण संयुक्ते दिवि = दशमे भावे निजोच्च-(वृष) गते जीवेक्षिते च दरिद्रो केमद्रुमफलवान् न भवेज्जातक इति ॥ ८१ ॥

केमद्रुम योगके लक्षण होनेपर भी यदि चन्द्रमा वा शुक्र केन्द्रमें हो बृहस्पतिसे देखा जाता हो तो दरिद्र (केमद्रुम) योग नहीं होता है । चन्द्रमा शुभ ग्रहसे युक्त हो वा शुभग्रहोंके मध्यमें हो उसको बृहस्पति देखता हो तो दरिद्र योग नहीं होता है ॥ ८० ॥

चन्द्रमा अतिमित्रके गृहमें, अपनी उच्चराशिमें, अपने गृह या नवांश में हो उसे बृहस्पति देखता हो वो दरिद्रतासे हीन होता है अर्थात् केमद्रुमका भङ्ग होता है । पूर्ण चन्द्रमा

कर्ममें हो शुभ ग्रहसे युत हो, या १० वें भावमें उच्चका हो उसे शुभ देखता हो तो दरिद्र नहीं होता है । (सु. शा. कार) ॥ ८१ ॥

इदानीमनेन श्लोकेन पूर्वोक्तेषु केमद्रुमयोगेषु जातस्य फलमाह—

योगे केमद्रुमे प्राप्ते यस्मिन् कस्मिन् जातके ।

राजयोगा विनश्यन्ति हरिं दृष्ट्वा यथा द्विपाः ॥ ८२ ॥

योग इति । जातके पूर्वोक्ते यस्मिन् कस्मिन् केमद्रुमे योगे प्राप्ते सति राजयोगा विनश्यन्ति । यस्य कस्यापि जन्मकाले राजयोगाश्चेत्तथा तस्मिन् कश्चित् केमद्रुमोऽपि भवेत्तदा ते राजयोगाः केमद्रुमदोषाज्जश्यन्त्येव । तदानीं दरिद्र एव भवेन्न राजेति भावः । अत्रोपमा—‘हरिं दृष्ट्वा यथा द्विपाः’ द्विपाः = हस्तिनः, हरिं = सिंहं दृष्ट्वा यथा पलायन्ते, तथैव केमद्रुमं दृष्ट्वा राजयोगा निष्कृता भवन्तीति ॥ ८२ ॥

किसीके जन्म समयमें यदि केमद्रुम योग होवे तो उसके राजयोग भी अगर हों तो विफल हो जाते हैं । तात्पर्य यह है कि केमद्रुम योग राजयोगको भी नाश कर देता है । जैसे सिंह हाथियोंको नाश करता है । (सु० शा० कार) ॥ ८२ ॥

होरायाम् ।

ब्राह्मेण बृहज्जातके यदुक्तं सुनफादि योगचतुष्टयं तदन्यमतपुरस्सरमिदानीमाह—

हित्वाऽर्कं सुनफाऽनफादुरुधुरा स्वान्त्योभयस्थैर्ग्रहैः

शीतांशोः कथितोऽन्यथा तु बलिभिः केमद्रुमोऽन्यैस्त्वसौ ।

केन्द्रे शीतकरेऽथवा ग्रहयुते केमद्रुमो नेष्यते

केचित् केन्द्रनवांशकेषु च वदन्त्युक्तिप्रसिद्धा न ते ॥ ८३ ॥

हित्वेति । शीतांशोः=चन्द्रात्, अर्कः=सूर्य, हित्वा, स्वान्त्योभयस्थितैः=द्वितीये, द्वादशे, उभये (द्वितीये द्वादशे च) स्थितैः, ग्रहैः कुजादिभिः क्रमेण सुनफा, अनफा, दुरुधुरा इति त्रयो योगा जायन्ते । अन्यथा तु चन्द्रादुभयत्र द्वितीये द्वादशे च शून्ये सति बहु-मिन्यैराचार्यैः केमद्रुमो योगः कथितः । एतदुक्तं भवति । चन्द्राद् द्वितीये द्वादशे च स्थाने ग्रहशून्ये सति केमद्रुमो भवति । केमद्रुमस्य भङ्गमाह—केन्द्रे इति । केन्द्रे = लमात् केन्द्रे (११४।७।१०) शीतकरे = चन्द्रे, अथवा ग्रहैर्भौमादिमिथुते केमद्रुमो योगो नेष्यते = न भवतीति । परमतमाह—केचिदिति । केचिच्छ्रुतकीर्तिप्रमुखाः केन्द्रेषु, नवांशकेषु चैते योगा भवन्तीति वदन्ति । अर्थात् चन्द्राच्चतुर्थे भौमादिग्रहे सुनफा, दशमे अनफा । चतुर्थे दशमे च दुरुधुरा । उभयत्र शून्ये केमद्रुमः । तथा श्रुतकीर्तिः—

चन्द्राच्चतुर्थेः सुनफा, दशमस्थितैः कीर्तितोऽनफा विद्वगैः ।

उभयस्थितैः दुरुधुरा, केमद्रुमसंज्ञितोऽन्यथा योगः ॥

एवं नवांशकेषु । अर्थाच्चन्द्रो यत्र तत्र यद्वाशिनवांशो भवेत् तस्माद्वाशेद्वितीये राशौ भौमादिग्रहे सुनफा, द्वादशेऽनफा, उभयत्र दुरुधुरा, तयोः शून्यत्वे केमद्रुम इति । तथा हि नीवशर्मा—

यद्वाशिनवांशे शीतांशुर्नवांशे जन्मनि स्थितः । तद्द्वितीयस्थितैर्योगः सुनफाख्यः प्रकीर्तितः । द्वादशैरनफा ज्ञेयो ग्रहेद्दिद्वादशस्थितैः । प्रोक्तो दुरुधुरा योगोऽन्यथा केमद्रुमः स्मृतः ॥

परश्चैतन्मतं नाचार्याभिमतम् । अत एवाह—उक्तिप्रसिद्धा न ते । येषामिदमभिमतं 'केन्द्रनवांशकेष्विति' ते आचार्याः, उक्तिप्रसिद्धाः=उक्तावादेशे प्रसिद्धा मान्या न सन्तीति॥८३॥

सूर्यको छोड़कर भौमादिकमें से कोई ग्रह चन्द्रमासे दूसरे हो तो सुनफा योग होता है। सूर्यके अतिरिक्त चन्द्रमासे १२ वें कोई ग्रह हो तो अनफा योग होता है। चन्द्रमासे दूसरे और बारहवें सूर्यको छोड़कर कोई ग्रह हों तो बुधुरा योग होता है। यदि चन्द्रमासे २ रे और १२ वें कोई भी ग्रह न हो तो केन्द्रम योग होता है।

यदि केन्द्रमें चन्द्रमा हो वा अन्य कोई ग्रह हो तो केन्द्रम योगका अंग हो जाता है। किसी का मत है कि चन्द्रमासे केन्द्र और नवांशमें भी वे योग होते हैं। परन्तु यह मत प्रसिद्ध नहीं है। संस्कृत टीका देखिये ॥ ८३ ॥

यहां प्रसङ्गवश बृहज्जातकोक्त—

“त्रिंशत् सरूपाः सुनफानफाख्याः षष्टिभ्यं दौर्धरे प्रभेदाः ।

इच्छाविकल्पैः क्रमशोऽभिनीय नीते निवृत्तिः पुनरन्यनीतिः ॥”

इस वचनका स्पष्टीकरण दिखलाता हूँ—सुनफा, और अनफा योगके ३१ भेद हैं। बुधुरा योगके १८० भेद हैं। इच्छाविकल्पसे उन विकल्पोंके बनानेसे निवृत्ति होती है और रीति स्थानान्तर चालानकी होती है। यथा—सुनफा और अनफा योग मङ्गल-बुध-बृहस्पति-शुक्र-शनि इन पाँच ग्रहों से होते हैं। अतः इच्छा विकल्प पाँच हूए। अतः प्रस्तारकी रीतिसे १।१।३।१।१ इन अङ्कोंके भेद प्रथम विकल्प १, द्वितीय १०, तृतीय १०, चतुर्थ ५, पञ्चम १, इस प्रकारसे योग ३१ हुए।

प्रथम विकल्प—चन्द्रमासे २ रे—मं. बु. वृ. शु. श. ये ग्रह एक २ हों तो प्रथम विकल्पके पाँच भेद हैं। द्वितीय विकल्प—मं. बु., मं. वृ., मं. शु., मं. श. । बु. वृ., बु. शु., बु. श. । वृ. शु., वृ. श. । शु. श. । इस प्रकार दूसरा विकल्प १० प्रकारके हुए। तृतीय विकल्प—मं. बु. वृ., मं. बु. शु., मं. बु. श., मं. वृ. शु., मं. वृ. श., मं. शु. श. । बु. वृ. शु., बु. वृ. श. । वृ. शु. श. इस प्रकार तीसरा विकल्प १० प्रकारके हुए। चतुर्थ विकल्प—मं. बु. वृ. शु., मं. बु. वृ. श., मं. वृ. शु. श., मं. बु. शु. श., बु. वृ. शु. श. इस प्रकार चौथे विकल्पके पाँच भेद हुए। पञ्चम विकल्प—मं. बु. वृ. शु. श. इस प्रकार पाँचवें विकल्पका १ भेद हुआ। इन पाँच विकल्पोंसे सुनफा योगके ३१ भेद हुए। इसी प्रकार ३१ भेद अनफा योगके भी होते हैं।

बुधुरा योगके २० भेद एक स्थानमें एक ग्रह रहनेसे—

चन्द्रसे २ रे स्थानमें	चन्द्रसे १२ वें स्थानमें	भेद संख्या	चन्द्रसे २ रे स्थानमें	चन्द्रसे १२ वें स्थानमें	भेद संख्या
मं.	बु.	१	बु.	शु.	११
बु.	मं.	२	शु.	बु.	१२
मं.	वृ.	३	बु.	श.	१३
वृ.	मं.	४	श.	बु.	१४
मं.	शु.	५	वृ.	शु.	१५
शु.	मं.	६	शु.	वृ.	१६
मं.	श.	७	वृ.	श.	१७
श.	मं.	८	श.	वृ.	१८
बु.	वृ.	९	शु.	श.	१९
वृ.	बु.	१०	श.	शु.	२०

एक ग्रह दूसरे में दो ग्रह १२ वें, दो ग्रह दूसरे और एक ग्रह १२ वें के ६० भेद—

चन्द्रसे १२ स्थान में	चन्द्रसे १२ वें स्थान में	मेद सं.	चन्द्रसे २२ स्थान में	चन्द्रसे १२ वें स्थान में	मेद सं.	चन्द्रसे २२ स्थान में	चन्द्रसे १२ वें स्थान में	मेद सं.
मं.	बु. वृ.	१	बु.	वृ. श.	२१	शु.	मं. श.	४१
मं. वृ.	बु.	२	बु. श.	वृ.	२२	शु. श.	मं.	४२
वृ.	बु. शु.	३	बु.	शु. श.	२३	शु.	बु. वृ.	४३
मं. शु.	बु.	४	बु. श.	शु.	२४	वृ. शु.	बु.	४४
मं.	बु. श.	५	वृ.	मं. बु.	२५	शु.	बु. श.	४५
मं. श.	बु.	६	बु. वृ.	मं.	२६	शु. श.	बु.	४६
मं.	वृ. शु.	७	वृ.	मं. शु.	२७	शु.	वृ. श.	४७
मं. शु.	वृ.	८	वृ. शु.	मं.	२८	शु. श.	वृ.	४८
मं.	वृ. श.	९	वृ.	मं. श.	२९	श.	मं. बु.	४९
मं. श.	वृ.	१०	वृ. श.	मं.	३०	बु. श.	मं.	५०
मं.	शु. श.	११	वृ.	बु. शु.	३१	श.	मं. वृ.	५१
मं. श.	शु.	१२	वृ. शु.	बु.	३२	वृ. श.	मं.	५२
बु.	मं. वृ.	१३	वृ.	बु. श.	३३	श.	मं. शु.	५३
मं. बु.	वृ.	१४	वृ. श.	बु.	३४	शु. श.	मं.	५४
बु.	मं. शु.	१५	वृ.	शु. श.	३५	श.	बु. वृ.	५५
बु. शु.	मं.	१६	वृ. श.	शु.	३६	वृ. श.	बु.	५६
बु.	मं. श.	१७	शु.	मं. बु.	३७	श.	बु. शु.	५७
बु. श.	मं.	१८	बु. शु.	मं.	३८	शु. श.	बु.	५८
बु.	वृ. शु.	१९	शु.	मं. वृ.	३९	श.	वृ. शु.	५९
बु. शु.	वृ.	२०	वृ. शु.	मं.	४०	शु. श.	वृ.	६०

एक ग्रह दूसरे तीन ग्रह १२ वें, तीन ग्रह दूसरे एक ग्रह बारहवें के ४० भेद—

चन्द्रमासे २२	चन्द्रमासे १२ वें	मे. सं.	चन्द्रमासे २२	चन्द्रमासे १२ वें	मे. सं.	चन्द्रमासे २२ स्थ.	चन्द्रमासे १२ वें स्थ.	मे. सं.
मं.	बु. वृ. शु.	१	बु.	वृ. शु. श.	१५	शु.	मं. वृ. श.	२९
बु. वृ. शु.	मं.	२	वृ. शु. श.	बु.	१६	मं. वृ. श.	शु.	३०
मं.	बु. वृ. श.	३	वृ.	मं. बु. शु.	१७	शु.	बु. वृ. श.	३१
बु. वृ. श.	मं.	४	मं. बु. शु.	वृ.	१८	बु. वृ. शु.	श.	३२
मं.	बु. शु. श.	५	वृ.	मं. बु. श.	१९	श.	मं. बु. वृ.	३३
बु. शु. श.	मं.	६	मं. बु. श.	वृ.	२०	मं. बु. वृ.	श.	३४
मं.	श. वृ. शु.	७	वृ.	मं. शु. श.	२१	श.	मं. बु. शु.	३५
वृ. शु. श.	मं.	८	मं. शु. श.	वृ.	२२	मं. बु. शु.	श.	३६
बु.	मं. वृ. शु.	९	वृ.	बु. शु. श.	२३	श.	मं. वृ. शु.	३७
मं. वृ. शु.	बु.	१०	बु. शु. श.	वृ.	२४	मं. वृ. शु.	श.	३८
बु.	मं. वृ. श.	११	शु.	मं. बु. वृ.	२५	श.	बु. वृ. शु.	३९
मं. वृ. श.	बु.	१२	मं. बु. वृ.	शु.	२६	बु. वृ. शु.	श.	४०
बु.	मं. शु. श.	१३	शु.	मं. बु. श.	२७			
मं. शु. श.	बु.	१४	मं. बु. श.	शु.	२८			

एक ग्रह २ रे, चार ग्रह १२ वें, चार ग्रह २ रे एक ग्रह १२ वेंके भेद १०—

चन्द्रमासे २ रे स्था.	चन्द्रसे १२ वें स्थानमें	मे. सं.	चन्द्रमासे २ रे स्था.	चन्द्रमासे १२ वें	मे. सं.	चन्द्रमासे २ रे स्था.	चन्द्रमासे १२ वें स्था.	मे. सं.
मं.	बु. वृ. शु. श.	१	वृ.	मं. बु. शु. श.	५	श.	मं. बु. वृ. शु.	९
बु. वृ. शु. श.	मं.	२	मं. बु. शु. श.	वृ.	६	मं. बु. वृ. शु.	श.	१०
बु.	मं. वृ. शु. श.	३	शु.	मं. बु. वृ. श.	७			
मं. वृ. शु. श.	बु.	४	मं. बु. वृ. श.	शु.	८			

दो ग्रह दूसरे, दो ग्रह बारहवेंके भेद ३० हैं—

चन्द्र से २ रे स्था.	चन्द्र से १२ वें स्था.	यो. सं.	चन्द्र से २ रे स्था.	चन्द्र से १२ वें स्था.	यो. सं.	चन्द्र से २ रे स्था.	चन्द्र से १२ वें स्था.	यो. सं.
मं. बु.	वृ. शु.	१	मं. वृ.	शु. श.	११	मं. श.	बु. शु.	२१
वृ. शु.	मं. बु.	२	शु. श.	मं. वृ.	१२	बु. शु.	मं. श.	२२
मं. बु.	वृ. श.	३	मं. शु.	बु. वृ.	१३	मं. श.	वृ. शु.	२३
वृ. श.	मं. बु.	४	बु. वृ.	मं. शु.	१४	वृ. शु.	मं. श.	२४
मं. बु.	शु. श.	५	मं. शु.	बु. श.	१५	बु. वृ.	शु. श.	२५
शु. श.	मं. बु.	६	बु. श.	मं. शु.	१६	शु. श.	बु. वृ.	२६
मं. वृ.	शु. बु.	७	मं. बु.	वृ. श.	१७	बु. शु.	वृ. श.	२७
शु. बु.	मं. वृ.	८	वृ. श.	मं. बु.	१८	वृ. श.	बु. शु.	२८
मं. वृ.	बु. श.	९	बु. वृ.	मं. श.	१९	वृ. शु.	बु. श.	२९
बु. श.	मं. वृ.	१०	मं. श.	बु. वृ.	२०	बु. श.	वृ. शु.	३०

दूसरे २ ग्रह, १२ वें तीन ग्रह, दूसरे तीन ग्रह १२ वें दो ग्रहके भेद २० हैं—

चन्द्रसे २ रे स्थान में	चन्द्रसे १२ वें स्थान में	यो. सं.	चन्द्रसे २ रे स्थान में	चन्द्रसे १२ वें स्थान में	यो. सं.	चन्द्रसे २ रे स्थान में	चन्द्रसे २ रे स्थान में	यो. सं.
मं. बु.	वृ. शु. श.	१	बु. वृ. शु.	मं. श.	८	वृ. शु.	मं. बु. श.	१५
वृ. शु. श.	मं. बु.	२	बु. वृ.	मं. शु. श.	९	मं. बु. श.	वृ. शु.	१६
मं. वृ.	बु. शु. श.	३	मं. शु. श.	बु. वृ.	१०	वृ. श.	मं. बु. शु.	१७
बु. शु. श.	मं. वृ.	४	बु. शु.	मं. वृ. श.	११	मं. बु. शु.	वृ. श.	१८
मं. शु.	बु. वृ. श.	५	मं. वृ. श.	बु. शु.	१२	शु. श.	मं. बु. वृ.	१९
बु. वृ. श.	मं. शु.	६	बु. श.	मं. वृ. शु.	१३	मं. बु. वृ.	शु. श.	२०
मं. श.	बु. वृ. शु.	७	मं. वृ. शु.	बु. श.	१४			

इस प्रकार सब भेदों का योग २० + ६० + ४० + १० + ३० + २० = १८०, ये दुरुधुराके १८० भेद हुये । (सु० शा० कार) ॥ ८३ ॥

अथ सुनफादियोगफलम् ।

स्वयमधिगतवित्तः पार्थिवस्तत्समो वा भवति हि सुनफायां धीधनख्यातिमांश्च ।
प्रमुग्गदशरीरः शीलवान् ख्यातकीर्तिविषयसुखसुवेषो निर्वृतश्चानफायाम् ॥८४॥
उत्पन्नभोगसुखभागधनवाहताद्व्यस्त्यागान्वितो दुरुधुराप्रभवः सुमृत्यः ।
केमद्रुमे मलिनदुःखितनीचनिःस्वाः प्रेक्ष्याः खलाश्च नृपतेरपि वंशजाताः ॥८५॥

इदानीं श्लोकद्वयेन वराहोक्तेन सुनफादियोगचतुष्टयस्य फलमाह । श्लोकौ सरलार्थौ ।
तत्र सुनफानफादुरुधुराणां फलं शुभमेव । केमदुमस्य फलमशुभमिति सारार्थः ॥ ८४-८५ ॥

सुनफा भोगमें उत्पन्न मनुष्य अपने हाथसे कमाये हुये धनसे राजा होता है, वा राजा के सदृश धनी, विख्यात, यशवाला होता है । अनफा योगमें उत्पन्न होनेवाले मनुष्यकी आज्ञाका सब पालन करते हैं, और रोग रहित, शीलवान्, विख्यात कीर्ति, शब्द, स्पर्श, रूप, रस, गन्ध इन विषयोंका भोगनेवाला, सुन्दर शरीरवाला और मानसिक दुःखोंसे रहित होता है ॥ ८४ ॥

दुरुधुरा योगमें उत्पन्न मनुष्य विविध भोग और सुखका भागी, धन-वाहनसे युत, यागी, और सुन्दर भृत्यवाला होता है । केमदुम योगमें उत्पन्न मनुष्य राजाके कुलमें पैदा हुआ हो तो भी मलिन, दुःखित, नीच, निर्धन, नौकर और खल होता है ॥ ८५ ॥

अथ कुजादिकृतसुनफायोगफलानि ।

जातश्च भूपतिश्चण्डो हिंस्रो डिम्भः सुधीरधीः ।

धनविक्रमवान् कोपी चन्द्राद्विगतते कुजे ॥ ८६ ॥

वेदशास्त्रकलागेयकुशलः सुशरीरवान् ।

मनस्वी हितवाग् धर्मी चन्द्राद्विगतते बुधे ॥ ८७ ॥

सर्वविद्याधिकः श्रीमान् कुटुम्बी नृपवल्लभः ।

राजतुल्यशस्त्री च चन्द्राद्विगतते गुरौ ॥ ८८ ॥

विक्रमस्त्रीधनक्षेत्रकर्मवान् बहुवित्तवान् ।

चतुष्पदाढ्या राजश्रीः सिते चन्द्रात् कुटुम्बगे ॥ ८९ ॥

पुरप्रामस्थिताशेषैः पूजितो धनवान् सुधीः ।

निपुणः सर्वकार्येषु चन्द्राद्विगतते शनौ ॥ ९० ॥

इदानीं कुजादिग्रहजनितसुनफायोगफलान्युच्यन्ते-जातश्चेत्यादिश्लोकपञ्चकेन । चन्द्रा-
त्केवलं द्वितीये स्थाने भौमादिग्रहे एतानि पृथक् पृथक् फलानि भवन्ति । यदि द्वितीये
द्वितीयादयो ग्रहा भवेयुस्तदा तत्समिश्रणं फलं वाच्यम् । श्लोकाः सरलार्था एव ॥ ८६-९० ॥

चन्द्रमासे धन(२)भावमें मंगल हो ऐसे समयका उत्पन्न मनुष्य उग्र बुद्धिवाला, हिंसा
करनेवाला, साहसी, धनी, पराक्रमी, और कोपी राजा होता है ॥ ८६ ॥

चन्द्रमासे दूसरे बुध हो तो वेदशास्त्रके कलामें-गान करनेमें चतुर, सुन्दर शरीरवाला,
मनस्वी, हित बोलनेवाला और धर्मात्मा होता है ॥ ८७ ॥

चन्द्रमासे दूसरे गुरु हो तो विद्यामें प्रवीण, श्रीमान्, कुटुम्बवाला, राजाका प्रिय और
राजाके सदृश यशस्वी होता है ॥ ८८ ॥

चन्द्रमासे दूसरे शुक्र हो तो पराक्रमी, स्त्री-धन और जगह-जमीनवाला, कर्मवान्,
सब धनी, चतुष्पद (बैल, गाय, घोड़ा, हाथी आदि) से युक्त और राजलक्ष्मी-युक्त
होता है ॥ ८९ ॥

चन्द्रमासे द्वितीय शनि हो तो पुर-ग्राममें रहनेवाले सब मनुष्योंसे पूजित, धनवान्,
बुद्धिमान् और सब कार्योंमें निपुण होता है ॥ ९० ॥

अथ कुजादिग्रहकृतानफायोगफलानि ।

मानी रणोत्सुकः क्रोधी धृष्टश्चोरजनप्रभुः ।

धीरः स्वतन्त्रलोभी स्याच्चन्द्रादन्त्यगते कुजे ॥ ९१ ॥

गान्धर्वलैख्यपटुवाक् कविर्वक्ता सुदेहवान् ।

यशःस्वी राजपूज्यः स्यात् चन्द्राद्विगतते बुधे ॥ ९२ ॥

राजपूज्योऽतिमेधावी गान्भीर्यगुणसत्त्ववान् ।

शुचिः स्थानधनाढ्यः स्याद् चन्द्राद् द्वादशगे गुरौ ॥ ६३ ॥

युवतीजनकन्दर्पः पश्चादिधनवान् सुधीः ।

धनधान्याधिकश्चन्द्रादन्त्यस्थानगते भृगौ ॥ ६४ ॥

विस्तीर्णबाहुगुणवान् नेता पश्चादिवित्तवान् ।

गृहीतवाक्यो दुस्त्रीकश्चन्द्रादन्त्यङ्गते शनौ ॥ ६५ ॥

इदानीं चन्द्राद् द्वादशे स्थाने गते भौमादिग्रहे (अन्नफायोग-) फलान्बुच्यन्ते ।
मानीत्यादिरलोकपञ्चकेन । तत्र प्रत्येकस्य ग्रहस्य पृथक् पृथक् फलं वाच्यम् । द्वित्र्यादि-
ग्रहसंयोगे तन्मिश्रं फलं वाच्यम् । श्लोकाः स्पष्टार्थकाः इति ॥ ९१-१५ ॥

चन्द्रमासे १२ वें मंगल हो तो मानी, युद्धमें साहसी, क्रोधी, छद्म-चोरोका मालिक,
धीर और अपने शरीरकी रक्षा करनेवाला हो ॥ ९१ ॥

चन्द्रमासे बारहवें बुध हो तो गान्धर्व विद्या (संगीत) का ज्ञाता, लेखक, चतुर, कवि,
वक्ता, सुन्दर देहवाला, यशस्वी और राजपूज्य हो ॥ ९२ ॥

चन्द्रमासे वियमें गुरु हों तो राजपूज्य, विशय बुद्धिमान्, गंभीर गुणवाला, सखगुणी,
पवित्र, उत्तम स्थानवाला और धनाढ्य होवे ॥ ९३ ॥

चन्द्रमासे १२ वें शुक्र हो तो युवतियोंके साथ विलास करनेवाला, पशु आदि धनोसे
शुक्र, बुद्धिमान् और धन-धान्यसे पूर्ण होवे ॥ ९४ ॥

जिसके चन्द्रमासे विय स्थानमें शनि हो वह बड़े बाहुवाला, गुणवान्, नेता, पशु
आदि धनवाला, वचनप्राही तथा दुष्टा स्त्रीवाला होवे ॥ ९५ ॥

अथ धुरन्धरायोगफलानि ।

असत्यवादी गुणवान् निपुणोऽतिशयो गुणी ।

लुब्धो वृद्धोऽसतीसक्तश्चन्द्रे सौम्यारमध्यगे ॥ ६६ ॥

स्वकर्मविभवो दृष्टो यशस्वी रिपुपीडितः ।

स्वगेहशीलकृच्चन्द्रे मध्यगे कुजजीवयोः ॥ ६७ ॥

व्यायामी सुभगः क्रूरो दृष्टः सत्कामवित्तवान् ।

भयादशीलः शीतांशौ मध्यगे कुजशुक्रयोः ॥ ६८ ॥

कुत्सितस्त्रीरतः क्रोधी धनवान् पिशुनोऽरिमान् ।

असन्तुष्टो निशानाथे मध्यगे कुजमन्दयोः ॥ ६९ ॥

धर्मात्मा शास्त्रविद्वान्मी सत्कविः सज्जनान्वितः ।

यशस्वी च निशानाथे मध्यगे बुधजीवयोः ॥ १०० ॥

नृत्यगानरतः कान्तः प्रियवाक् सुभगः सुधीः ।

शूरप्रकृतिकश्चन्द्रे मध्यगे बुधशुक्रयोः ॥ १०१ ॥

देशादेशं गतः पूज्यो नातिविद्याधनान्वितः ।

स्वबन्धुजनविद्वेषी चन्द्रे मन्दज्ञमध्यगे ॥ १०२ ॥

नृपतुल्यकरः श्रीमान् नीतिज्ञो विक्रमान्वितः ।

ख्यातोऽदुष्टमतिश्चन्द्रे मध्यगे गुरुशुक्रयोः ॥ १०३ ॥

सुखी विनयविज्ञानविद्यारूपगुणान्वितः ।

धनी शान्तिकरश्चन्द्रे मध्यगे शनिजीवयोः ॥ १०४ ॥

वृद्धाचारः कुलाढ्यश्च निपुणबीजनप्रभुः ।

धनी नृपप्रियश्चन्द्रे सितादित्यसुतान्तरे ॥ १०५ ॥

सोऽस्वमित्रभवनोपगतेषु सर्वं प्राप्नोति जातमनुजो नियतं यदुक्तम् ।

स्वार्थेषु वा निजसुहृद्गृहसंयुतेषु प्राहुस्तथैव फलमस्ति पराशराद्याः ॥ १०६ ॥

चन्द्रः सराहुर्यदि वा सकेतुश्चन्द्रादहिर्वा यदि रिःफयातः ।

नीचास्तगो वा यदि योगकर्ता जातस्य मिश्रं फलमाहुरार्याः ॥ १०७ ॥

इदानीं द्वादशभिः श्लोकैः दुरुधुरायोगफलान्युच्यन्ते । अत्रोक्ताद्विशेषग्रहयोगेऽपि तार-

तन्त्रेण फलं वाच्यम् । श्लोकाश्च स्पष्टार्था एवेति ॥ ६६-१०७ ॥

जिसके जन्म-समय बुध और मंगलके मध्यमें चन्द्रमा हो वह असत्यवादी, गुणवान्,

निगुण, भारी शठ, दयायुक्त, लोभी और बृद्धा स्त्रीमें आसक्त होता है ॥ ९६ ॥

जिसके जन्मसमय मंगल और बृहस्पतिके मध्यमें चन्द्रमा हो वह स्वकर्मसे धनी,

वक्तास्त्री, शत्रुओंसे पीड़ित, और सदा अपने घरमें रहनेवाला होता है ॥ ९७ ॥

जिसके जन्म-समय मंगल और शुक्रके मध्यमें चन्द्रमा हो वह व्यायामी, देखनेमें

सुन्दर, कामुक, क्रूर-स्वभाव, हृष्ट, धनी, और भयसे शीलरहित (पागल की तरह)

होता है ॥ ९७ ॥

जिसके जन्म-समय मंगल और शनिके मध्यमें चन्द्रमा हो वह निन्दित-खीरत, क्रोधी,

धनवान्, चुगुलखोर, शत्रुवाला और अधीर होता है ॥ ९९ ॥

जिस मनुष्यके जन्म-समय बुध और बृहस्पतिके मध्यमें चन्द्रमा हो वह धर्मात्मा,

शास्त्र ज्ञाननेवाला, वाचाल, श्रेष्ठकवि, सज्जनोंसे युक्त और यशस्वी होता है ॥ १०० ॥

जिस मनुष्यके जन्म-समय बुध और शुक्रके मध्यमें चन्द्रमा हो वह नाच गानमें मग्न,

सुन्दर रूपवाला, प्रियवक्ता, सुन्दर शरीर, सुन्दरबुद्धि और साहसी प्रकृतिवाला होता है ॥

जिस मनुष्यके जन्मके समय शनि और बुधके बीचमें चन्द्रमा हो वह अनेक देश में

आकर पूज्य हो, विशेष विद्या तथा धनसे युक्त न हो और अपने बन्धुजनोंका बैरी हो ॥ १०१ ॥

जिस मनुष्यके जन्म-समय गुरु और शुक्रके बीचमें चन्द्रमा हो वह राजाके सहस्र होता

है और वह मनुष्य श्रीमान्, नीतिज्ञ, पराक्रमी, विख्यात और शुद्ध चित्तवाला होता है ॥

जिस मनुष्यके जन्म-समय शनि और बृहस्पतिके बीचमें चन्द्रमा हो वह सुखी, विन-

यविज्ञान-विद्या-रूप और गुणोंसे युक्त, धनी और दूसरोंको शान्ति करनेवाला होता है ॥

जिस मनुष्यके जन्म-समय शुक्र और शनिके मध्यमें चन्द्रमा हो वह दुष्टोंके आचारों

से युक्त, कुलीन, गुणहीन-स्त्रीका स्वामी, धनी, और राजप्रिय होता है ॥ १०५ ॥

जो वे फल कहे हैं वे योगकारक ग्रह यदि उच्छके हों, स्वगृहमें हों, अपने नवांश या

अपने मित्रगृह के हों तो नियत सब फल होते हैं, यह पराशारादि ऋषिोंने कहा है ॥ १०६ ॥

चन्द्रमा राहु वा केतुसे युक्त हो, वा चन्द्रमासे १२ वें राहु हो या दुरुधुरा योग कारक

ग्रह नीच या अस्तङ्गत हों तो मिश्र फल होता है ऐसा श्रेष्ठ विद्वानोंने कहा है ॥ १०७ ॥

अथ शकटयोगः ।

पञ्चमगतचन्द्रात्सुरराजपुरोहितः । केन्द्रादन्यगतो लग्नाद्योगः शकटसंज्ञितः ॥ १०८ ॥

इदानीं शकटयोगमाह-बध्नेति । च-

त्रात्के वा अष्टमे गुरुत्वेऽथैतथाऽसौ गु-

ह समात् केन्द्रतरेऽर्थात् केन्द्रे न भवेत्

तदा शकटसंज्ञो योगो भवति ।

तथा फलदीपिकायाम्—

“बीबादष्टारिसंस्थे शशिनि तु शकटः

केन्द्रगे नास्ति लग्नात्” इति ॥ १०८ ॥

चन्द्रमासे छूटे वा आठवें बृहस्पति

हो, छप्पसे केन्द्रमें न हो तो ‘शकट’ संज्ञक

योग होता है ॥ १०८ ॥

चं.	ल.	
	शकट-योगः	
		दृ.

अथ शकटयोगफलम् ।

अपि राजकुले जातो निःस्वः शकटयोगजः ।

क्लेशायासवशान्नित्यं सन्तप्तो नृपविप्रियः ॥ १०६ ॥

अनेन श्लोकेन सरलार्थेन शकटयोगफलमुच्यते ॥ १०९ ॥

शकट योगमें उत्पन्न होनेवाला राजकुलका भी हो तो भी दरिद्र, अनेक कष्ट और प्रयास से नित्य सन्तप्त और राजाका अप्रिय होता है ॥ १०९ ॥

अथ पारिजातादियोगफलानि ।

सपारिजातद्युचरः सुखानि नीरोगतामुत्तमवर्गयातः ।

सगोपुरांशो यदि गोधनानि सिंहासनस्थः कुरुते विभूतिम् ॥ ११० ॥

करोति पारावतभागयुक्तो विद्यायशःश्रीविपुलं नराणाम् ।

सदेवलोको बहुयानसेनामैरावतस्थो यदि भूपतित्वम् ।

प्रथमाध्याये ४५।४६ तमे श्लोके उक्ता ये पारिजातादिवर्गास्तेषां फलान्यत्रोच्यन्ते श्लोकद्वयेन सरलार्थेनेति ॥ ११०-१११ ॥

अपने पारिजात भागमें (१ अ० ४५-४७ श्लो०) रहनेवाला ग्रह सुख देता है । उत्तम वर्गवाला ग्रह निरोग करता है । यदि गोपुरांशमें ग्रह हो तो गौ और धन देता है । सिंहासन वाला ग्रह विभूति (सम्पत्ति) को देता है । पारावत भागमें युक्त ग्रह मनुष्यों को विद्या, यश और विपुल लक्ष्मीको प्राप्त कराता है । देवलोकेसे युक्त ग्रह बहुत सवारी और सेनाको देता है और यदि ऐरावत अंशमें स्थित हो तो राजा बनाता है ॥ ११०-१११ ॥

अथ अधमादि योगाः ।

अधमसमवरिष्ठान्यर्ककेन्द्रादिसंस्थे

शांशानि विनयवित्तज्ञानधीनैपुणानि ।

अहनि निशि च चन्द्रे स्वाधिमित्रांशके वा

सुरगुरुसितदृष्टे वित्तवान् स्यात् सुखी च ॥ ११२ ॥

इदानीं सूर्याचन्द्रमसोः स्थितिवशेनाधममध्यवरिष्ठयोगानाह—अधमेति । शशिनः = चन्द्रे, अर्ककेन्द्रादिसंस्थे = सूर्यात् केन्द्रादौ गतवति अधमसमवरिष्ठानि विनयवित्तज्ञानधीनैपुणानि भवन्ति । एतदुक्तं भवति । सूर्यात् केन्द्रगते चन्द्रे अधमो योगस्तस्मिन् विनयवित्तज्ञानधीनैपुणानि अधमानि भवन्ति । सूर्यात् पणफरे गतवति चन्द्रे समो योगस्तस्मिन् विनयादि समं वाच्यम् । सूर्यात् आपोक्लिमे गते चन्द्रे वरिष्ठो योगस्तस्मिन् विनयादि वरिष्ठं वाच्यमिति । तथोक्तम्—

“सहस्ररश्मितश्चन्द्रे कम्पकादिगते सति ।

न्यूनमध्यवरिष्ठानि धनधीनैपुणानि च” इति । पाराशरीये ।

अहनीति । अहनि = दिने, निशि = रात्रौ च स्वांशे, वा अधिमित्रग्रहज्ज्वांशे गतवति चन्द्रे क्रमेण गुरुणा, शुद्धेण दृष्टे । दिने स्वांशे वाऽधिमित्रांशे चन्द्रे गुरुणा दृष्टे, रात्रौ शुद्धे दृष्टे सति जातो वित्तवान् सुखी च स्यात् । तथा हि—

स्वांशेऽधिमित्रस्वांशे वा स्थिते वा दिवसे शशी । गुरुणा दृश्यते तत्र जातो वित्तसुखान्वितः ॥

स्वाधिमित्रांशगश्चन्द्रे दृष्टो दानवमन्त्रिणा ।

निशासु कृते लक्ष्मीं क्षत्रध्वजसमाकुलाम् ॥ इति पाराशरीये ॥ ११२ ॥

यदि सूर्यसे चन्द्रमा केन्द्र (१।१।१०) में हो तो अधम, पणफर (२।५।८।११) में हो तो मध्यम, आपोक्लिम (३।६।५।१२) में हो तो वरिष्ठ (उत्तम) योग होते हैं । उन

अथम आदि योगोंमें विनय, विष, ज्ञान, बुद्धि और निपुणता योगोंके नामानुसार ही होती है। दिनमें या रात्रिमें चन्द्रमा अपने या अधिमिच्छके नवांशमें हो उसे क्रमसे बृहस्पति और शुक्र देखता हो तो धनवान् और सुखी हो। (सु० ब्रा० कार) ॥ ११२ ॥

अथ चन्द्राधियोगः ।

सौम्यैः स्मरारिनिधनेष्वधियोग इन्दोस्तस्मिन्मूपसचिवक्षितिपालजन्म ।

सम्पत्तिसौख्यविभवा हतशत्रवश्च दीर्घायुषो विगतारोगभयाश्च जातः ॥ ११३ ॥

इदानीं चन्द्राधियोगमाह—सौम्यैरिति । इन्दोः = चन्द्रस्थानात्, स्मरारिनिधनेषु = सप्तमषष्ठमभावेषु, सौम्यैः = शुभग्रहैः (बुधगुरुशुक्रैः) यथासम्भवमुपगतैः, अधियोगः स्यात् । योगोऽयमधियोगसंज्ञको भवति । तत्फलमाह । तस्मिन् अधियोगे चमूपस्य = सेनापतेः (Commander's) सचिवस्य = राजमन्त्रिणः (Minister's) क्षितिपालस्य = राज्ञः, जन्म भवति । अधियोगे जातो राजा, मन्त्री, चमूपो वा भवति । तथा तत्र जातः सम्पत्तिसौख्यवन्तो हतशत्रवः दीर्घायुषो विगतारोगभयाश्च भवन्ति । तथाहि—

“शशिनः सौम्याः षष्ठे

धूने वा निधनसंस्थिता वा स्युः ।

जातो नृपतिर्ज्ञेयो

मन्त्री वा सैन्यनायको वाऽपि ॥

स्यादधियोगे जातः सौम्यैः सबलैर्धराधीशः ।

मध्यबलैर्मन्त्री स्यादधमबलैः सैन्यना-

यकः स्यात्” इति वादरायणः ॥ १११ ॥

Notes—चन्द्रावष्टसप्ताष्टमभावेषु पापैः

पापाधियोगः, मिश्रग्रहैः (पापैः शुभैश्च) मिश्रयोगो भवति । ‘पापः पापैरेवं मिश्रैर्मिश्रस्तर्क-
वोक्तः’ इति वचनात् ।

यदि चन्द्रमासे छठे, सातवें या आठवें भवनमें शुभग्रह हों तो ‘अधियोग’ होता है । इस योगमें सेनापति, राजमन्त्री और राजाका जन्म होता है । इसमें जन्म लेनेवाले सम्पत्ति-सौख्य-विजय युक्त, शत्रु रहित, रोगरहित और भयरहित होते हैं ॥ ११३ ॥

अथ लग्नाधियोगः ।

लग्नादरिधूनगृहाष्टमस्थैः शुभैर्न पापग्रहयोगदृष्टैः ।

लग्नाधियोगो भवति प्रसिद्धः पापः सुखस्थानविवर्जितैश्च ॥ ११४ ॥

लग्नाधियोगे बहुशास्त्रकर्ता विद्याविनीतश्च बलाधिकारी ।

मुख्यस्तु निष्कापटिको महात्मा लोके यशोविस्तृगुणान्वितः स्यात् ॥ ११५ ॥

इदानीं लग्नाधियोगमाह—लग्नादि-

ति । जन्मलग्नात्, अरिधूनगृहाष्टमस्थैः =

षष्ठ-सप्तमाष्टमभावेषु व्यवस्थितैः शुभैः =

शुभग्रहैः (बुधगुरुशुक्रैः) न पापग्रहयुक्तैः,

न पापग्रहदृष्टैश्च, तथा पापैः = पापग्रहैः,

सुखस्थानविवर्जितैः = चतुर्थस्थानरहितैः ।

एतदुक्तं भवति । लग्नात् ६, ७, ८ भावेषु

यथासम्भवं सर्वे शुभग्रहा भवेयुस्तेषु कश्चित्

	चं.	
	चन्द्रात् अधियोगः	
बु.	शु.	बु.

	ल.	
०	लग्नाधियोगः	
बु.	चं. बु.	शु.

पापग्रहो न भवेत्तथा पापग्रहस्य दृष्टिरपि न भवेत्तथा चतुर्थभावे पापग्रहा न भवेत्युक्तिः ।
तथा प्रसिद्धः लग्नाधियोगो भवति । तथा च—

षट्सप्ताष्टमसंस्थैर्लग्नात्सौम्यैरपापदृष्टियुतैः ।

लग्नाधियोगश्चायं पापैः सुखवर्जितो भवति ॥ जातकादेशे ।

लग्नाधियोगफलमाह—लग्नाधियोगे इत्यादिना सरलार्थेन श्लोकेन ॥११४-११५॥

Notes—लग्नात् ६, ७, ८ इति भावत्रयेऽपि पापग्रहाणां योगो दृष्टिश्च न स्यादित्यसम्भवम् । कस्मिन्नपि भावे पापानां स्थितिः कल्प्यते तदा कश्चिदेको भावः पापदृष्टः पापयुतो वा स्यादेवेति विविच्यम् । अत एव ६, ७, ८ भावेषु पापग्रहयोगरहितेषु, इत्येवं मदभिप्रेतमिति ।

छप्रसे षष्ठ, सप्तम और अष्टम स्थानमें शुभग्रह हों उन्हें पापग्रह न देखते हों न युक्त हों और सुख ४ स्थानमें पापग्रह न हो तो “छप्राधियोग” होता है ॥ ११४ ॥

जिस मनुष्यका जन्म छप्राधियोगमें हो वह बहुत शास्त्रोंका रचनेवाला, विद्यासे विनीत, बहुत बलका अधिकारी, सुख्य, निष्कपट, महात्मा और लोकमें यश-वित्त-गुणसे युक्त होवे ॥ ११५ ॥

अथ गजकेसरीयोगः ।

केन्द्रस्थिते देवगुरौ मृगाङ्काद्योगस्तदाहर्गजकेसरीति ।

दृष्टे सितार्थेन्दुयुतैः शशाङ्के नीचास्तहीनैर्गजकेसरी स्यात् ॥ ११६ ॥

गजकेसरिसंज्ञातस्तेजस्वी धनधान्यवान् ।

मेधावी गुणसम्पन्नो राजप्रियकरो भवेत् ॥ ११७ ॥

इदानीं गजकेसरीयोगमाह—केन्द्रस्थिते इति । यत्र तत्रस्थात् मृगाङ्कात् = चन्द्रात्, केन्द्रस्थिते देवगुरौ = बृहस्पतौ सति गजकेसरी योगो भवतीत्याहुरार्याः इति ।

अथ च शशाङ्के=चन्द्रे, नीचास्तहीनैः सितार्थेन्दुयुतैः = शुक्रगुरुबुधा नीचं गता अस्तमिताश्च न भवेद्युतैः दृष्टे सति गजकेसरी योगः स्यात् । तत्फलमाह—गजकेसरिसंज्ञात इति सरलार्थेन पदेन ॥११६-११७॥

चं. २	१ ल.	
	गजकेसरी	
र.	शु. ७	बृ. ८

चन्द्रमासे केन्द्रमें बृहस्पति हो तो “गजकेसरी” योग होता है । शुक्र-गुरु-बुध नीच राक्षिमें तथा अस्त न हों इनसे चन्द्रमा देखा जाता हो तो “गजकेसरी” योग होता है ॥११६॥

जिस मनुष्यका जन्म गजकेसरी योगमें हो वह तेजस्वी, धन-धान्य वाला, मेधावी, गुणसम्पन्न और राजाका प्रियकर होता है ॥ ११७ ॥

अथ अमलायोगः ।

यस्य जन्मसमये शशिलग्नात् सद्ग्रहो यदि च कर्मणि संस्थः ।

तस्य कीर्तिरमला भुवि तिष्ठेदायुषोऽन्तमविनाशनसम्पत् ॥ ११८ ॥

लग्नाद्वा चन्द्रलग्नाद्वा दशमे शुभसंयुते ।

योगोऽयममला नाम कीर्तिराचन्द्रतारकी ॥ ११९ ॥

राजपूष्यो महाभोगी दाता बन्धुजनप्रियः ।

परोपकारी गुणवान् अमलायोगसम्भवः ॥ १२० ॥

इदानीं सफलममलायोगमाह—यस्ये-
त्पादिश्लोकत्रयेण । यस्य नरस्य जन्मसमये
शशिलम्नात् = चन्द्रलग्नात् (चन्द्राक्षमादा)
इहमे भावे यदि कश्चिच्छुभग्रहः (बुधो
शुक्रः शुक्रो वा) व्यवस्थितो भवेत्तदा अम-
ला नाम योगो भवति । तस्मिन् काले जात-
स्य तस्यायुषोऽन्तं=यावज्जीवनं भुवि = पृथि-
व्याममला कीर्तिरक्षया समम्पन्न तिष्ठेत् ।

	ल. वृ.	
चं.	अमला योगः	शु.

कीर्तिराचन्द्रतारकी = यावत् कालं चन्द्रस्तारकाश्च भवन्ति तावत्कालं (आकल्पमित्यर्थः)
तस्य कीर्तिर्जगति तिष्ठतीति भावः । अन्यस्पर्ष्टमेव ॥ ११८-१२० ॥

जिसके जन्म-समय चन्द्रमासे दशवें शुभग्रहहो उसकी स्वच्छ कीर्ति, भूमिमें विद्यमान
रहती है और जीवन भर उसे अविनाशी धन रहता है ॥ ११८ ॥

छप्पसे वा चन्द्रमासे दशवां स्थान शुभग्रहसे युक्त हो तो 'अमला' नामक योग होता
है । इस योगमें उत्पन्न हुये मनुष्यकी किति जब तक चन्द्रमा और तारे रहें तब तक अच्छ-
रहती है । वह राजपूज्य, महाभोगी, दाता, बन्धुजनोका प्रिय, परोपकारी और गुणवान्,
होता है ॥ ११९-१२० ॥

अथ वास्यादियोगाः ।

व्ययधनयुतखेटैर्वासिवेशी दिनेशादुभयचरिकयोगश्चोभयस्थानसंस्थैः ।

निजगृहसुहृदुच्चस्थानयातेश्च जाता बहुधनसुखयुक्ता राजतुल्या भवन्ति ॥ १२१ ॥

इदानीं वासि-वेशि-उभयचरिकयोगानाह—व्ययेति । दिनेशात् = सूर्यात्, व्ययधन-
युतखेटैः वासिवेशी योगौ भवतः । सूर्याद् द्वादशे भावे ग्रहे द्वितीये च ग्रहरहिते सति
वासियोगः, सूर्याद् द्वितीये स्थाने सग्रहे व्यये शून्ये च वेशियोगः । उभयस्थानसंस्थैः =
सूर्याद् द्वितीये द्वादशे च स्थाने सग्रहे सति उभयचरिको योगो ज्ञेयः । योगत्रयेऽपि ग्रहा
निजग्रहे, सुहृद्ग्रहे, उच्चस्थाने वा गताः स्युस्तदा जाताः = जायमाना नराः बहुधनसुख-
युक्ता राजतुल्याश्च भवन्ति ॥ १२१ ॥

सूर्यसे बारहवें ग्रह हो तो 'वासि' योग, दूसरे हो तो 'वेशि'योग, एवं बारहवें और दूसरे
दोनों स्थानोंमें ग्रह हों तो उभयचरिक योग होता है । वे ग्रह यदि स्वगृहीके, मित्र गृहीके
वा उच्चस्थानीय हों तो इनमें उत्पन्न हुये व्यक्ति बहुत धन और सुखसे युक्त राजाके
सुख होते हैं ॥ १२१ ॥

वास्यादियोगफलानि—

जातः सुशीलः शुभवेसियोगे वाग्मी धनी वीतभयो जितारिः ।

पापग्रहे दुष्टजानानुरक्तः पापात्मको वित्तसुखादिहीनः ॥ १२२ ॥

वासौ शुभग्रहयुते निपुणः प्रदाता विद्याविनोदसुखवित्तयशोबलाढ्यः ।

पापान्विते यदि विदेशगतोऽस्तिमूर्खः कामातुरो वधरुचिर्विकृताननः स्यात् ॥ १२३ ॥

सौम्यान्वितोभयचरिप्रभवा नरेन्द्रास्तचतुल्यवित्तसुखशीलदयानुरक्ताः ।

पापान्वितोभयचरौ यदि पापकृत्या रोगाभिभूतपरकर्मरता दरिद्राः ॥ १२४ ॥

इदानीं वास्यादियोगानां फलमाह—जात इत्यदिश्लोकत्रयेण । तत्र शुभपापादिभेदे-
नार्थाद् योगत्रये योगकारकः शुभग्रहः पापग्रहो वा भवेत्तदा तत्तदुक्तं फलं पृथक् पृथक्
वाच्यम् । श्लोकारश्चैते स्पष्टार्थाः ।

Notes—चन्द्राद् द्वितीये, व्यये, उभयत्र च सग्रहे सुनफाऽनफा दुरुधुरा यथा

भवन्ति, तथैवात्र सूर्याद् द्वितीये, द्वादशे, उभये च सग्रहे वेशि-वासि उभयचरिका विज्ञेयाः।
परस्व धुनफादौ रविवर्जिता एव ग्रहाः कारका उकास्तथैवात्र वेद्यादौ चन्द्रवर्जितैः ग्रहेः
कारकैः भतिव्यम् । तथाऽऽह पराशरः—

वासिश्चान्यैर्गतेर्ग्रहेर्द्रविर्गैर्वेशिः शशाङ्कोज्जितैः
आनोस्त्रभयैस्तदोभयचरीयोगः स्मृतः प्राक्तनैः

एवं जातकादेशे च—

“सूर्याद् व्यैयग्रीवासि-

वित्तैर्गतेर्द्रवर्जितैर्वेशिः ।

उभयस्थितैर्ग्रहेर्द्रवभयचरी-

नामतो योगाः” इति ॥१२२-१२४॥

०	सू.	मं.
	वासिः	

बु.	सू.	०
	वेशिः	

श.	सू.	मं.
	उभयचरी	

जिस पुरुषका जन्म शुभग्रहसे युक्त वेशि योगमें हो वह सुशील, वक्ता, धनी, अभय तथा कष्टोंको जीतनेवाला होता है। यदि पापग्रह युक्त वेशि योग हो तो वह जातक दुष्ट-जनोपसेवक, पापात्मा, तथा धन और सुखसे हीन होता है ॥ १२२ ॥

जिस जातकका शुभग्रह युक्त वासि योग हो वह चतुर बानी, विद्वान्, सदा आनन्दित, परम सुखी, यशस्वी तथा बलवान् होता है। यदि वही योग पापग्रह युक्त हो तो जातक विदेशी, अत्यन्त मूर्ख, कामातुर, खून करनेकी इच्छा रखनेवाला, विकृत मुख-युक्त होवे ॥ १२३ ॥

शुभग्रहयुक्त उभयचरिक योगमें उत्पन्न हुये बालक पुरुषोंमें श्रेष्ठ, राजाओंके सहा, धन-सुख-शील और दयासे अनुरक्त हृदयवाला होवे। यदि वही योग पापग्रहसे युक्त हो तो वह पुरुष पाप करनेवाला, रोगी, दूसरेका कार्य करनेवाला और वरिष्ठ होवे ॥१२४॥

अथ शुभादियोगाः ।

शुभाशुभाढ्ये यदि जन्मलग्ने शुभाशुभाख्यौ भवतस्तदानीम् ॥

व्ययस्वगैः पापशुभैर्विलम्भात् पापाख्यसौम्यग्रहकर्तरी च ॥ १२५ ॥

शुभयोगभवो वाग्मी रूपशीलगुणान्वितः ।

पापयोगोद्भवः कामी पापकर्मा परार्थभुक् ॥ १२६ ॥

शुभकर्तारिसञ्ज्ञातस्तेजोवित्तबलाधिकः ।

पापकर्तारिके पापी भिक्षाशी मलिनो भवेत् ॥ १२७ ॥

इदानीं शुभाशुभ-शुभकर्तारि-पापकर्तारियोगान्नाह—शुभाशुभाढ्येत्यादिभिः । जन्म-लग्ने शुभग्रहसंयुक्ते शुभयोगः, पापग्रहसंयुक्ते अशुभयोगो भवति । लम्बाद् व्यये = द्वादशे, स्वे = द्वितीये च पापैः व्यवस्थितैः पापकर्तारिः शुभैर्व्यवस्थितैः शुभकर्तारिः योगो भवति । अर्थादेव व्यये, द्वितीये चैकस्मिन्पापेऽपरस्मिन्बुद्धये च स्थिते मिश्रकर्तारिरिति वाच्यम् । उक्तयोगचतुष्टयस्य फलानि सरलायानि ॥ १२५-१२७ ॥

बु.	ल. शु.	वृ.
शुभकर्तरी योगः		

मं.	ल. र.	श.
पापकर्तरी		

यदि जन्म लग्न शुभ ग्रहसे युक्त हो तो शुभ योग और यदि पापग्रहसे युक्त हो तो अशुभ योग होता है। लग्नसे बारहवें और दूसरे दोनों स्थानोंमें पापग्रह हों तो पाप-कर्तरी और सौम्य हों तो सौम्य-कर्तरीक योग होता है ॥ १२५ ॥

शुभ योगमें उत्पन्न हुआ नर, खूब बोलनेवाला (वक्ता) रूप, शील, सदाचार तथा गुणसे पूर्ण रहता है। और पाप योगमें उत्पन्न नर कामी, पापी तथा दूसरोंका पैसा खाने वाला होता है ॥ १२६ ॥

शुभ-कर्तरी योगमें उत्पन्न जातक तेजस्वी, धनी और अधिक बलवान् होता है तथा पाप-कर्तरीमें उत्पन्न जातक पापी, भिक्षुक, और मलिन चित्त होता है ॥ १२७ ॥

अथ पर्वतयोगः ।

सौम्येषु केन्द्रग्रहगेषु सप्तत्तरन्ध्रे शुद्धेऽथवा शुभयुते यदि पर्वतः स्यात् ॥

लग्नान्त्यपौ यदि परस्परकेन्द्रयातौ मित्रेक्षितौ भवति पर्वतनाम योगः ॥ १२८ ॥

भाग्यान्वितः पर्वतयोगजातो विद्याविनोदाभिरतः प्रदाता ।

कामी परस्त्रीजनकेलिलोलस्तेजोयशस्वी पुरनायकः स्यात् ॥ १२९ ॥

इदानीं पर्वतयोगमाह—सौम्येष्विति । शुभग्रहाः केन्द्रगता भवेयुः, षष्ठाष्टमौ भावौ शुद्धौ ग्रहरहितौ, अथवा शुभग्रहयुतौ यदि भवेतां तदा पर्वतो योगः स्यात् । लग्नान्त्य-पविति । यदि लग्नेशद्वादशेशौ परस्परं केन्द्रयातौ भवेतामर्थात् एकस्यापेक्षयाऽन्यो हि केन्द्रवर्ती स्यादिति । तथाभूतौ द्वावपि मित्रग्रहदृष्टौ स्यातां तदा पर्वतो नाम योगः स्यादिति । तथा युवनः—

“लग्नान्त्यमेव पूर्णगणः प्रशस्ताः सर्वे ग्रहेन्द्रा इदं चेदपापाः ।
तं पर्वतं विद्धि बलाधिकानां महीपतीनां प्रसवाय योगम् ॥”

जातकादेशे च—“उदयास्तकर्महिंस्रके ग्रहयुक्ते रिः कर्मेधने शुद्धे ।
यः कश्चिन्नवमगतो योगोऽयं पर्वतो नाम” इति ॥

पर्वतयोगे जातस्य फलमाह—भाग्यान्वित इत्यनेन सरलार्थेन श्लोकेन ॥१२८-१२९॥

र.	बु.	०
शु.	पर्वत योगः ।	वृ.
०	चै.	०

मं.	१	१२
	पर्वत योगः ॥	र.
वृ.		

शुभग्रह केन्द्रमें हों, षष्ठ और अष्टमस्थान शुद्ध हों, या शुभयुत हों तो "पर्वत" योग होता है। लघुश और व्ययेश यदि परस्पर केन्द्रमें प्राप्त हों मित्रसे दृष्ट हों तो "पर्वत" योग होता ॥ १२८ ॥

पर्वत योगमें उत्पन्न होनेवाला पुरुष भाग्ययुक्त, विद्यायिनोद्धमें लीन, दाता, कामी, परस्त्रीसे रमण करनेमें चञ्चल, तेजस्वी, यशस्वी और ग्रामका प्रधान नायक होता है ॥ १२९ ॥

अथ काहलयोगः ।

अन्योन्यकेन्द्रगृहगौ गुरुबन्धुनाथौ लग्नाधिपे बलयुते यदि काहलः स्यात् । कर्मेश्वरेण सहिते तु विलोकिते वा स्वोच्छस्वके सुखपतौ यदि तादृशः स्यात् ॥ १३० ॥

ओजस्वी साहसी मूर्खश्चतुरङ्गबलैर्युतः ।

यत्किञ्चिद्भ्रामनाथस्तु जातः स्यात् काहले नरः ॥ १३१ ॥

इदानीं काहलयोगमाह—अन्योन्येति । गुरुबन्धुनाथौ = नवमेशचतुर्थेशौ, अन्योन्य-केन्द्रग्रहगौ = परस्परं केन्द्रगतौ भवेतां, एकस्मादन्यः केन्द्रगत इत्यर्थः । लग्नाधिपे = लग्नेशे, यदि बलयुते = स्थानादिबलसहिते सति 'काहलः' योगः स्यात् । योगान्तर-माह—कर्मेश्वरेणेति । स्वोच्चे = आत्मीयोच्चारणौ, वा स्वके = आत्मगृहे विद्यमाने, सुख-पतौ = चतुर्थभावेशे, कर्मेश्वरेण = दशमभावेशेन सहिते यदि वा विलोकिते सति तादृशः स्यादर्थः 'काहलः' योगः स्यादिति । तथा च जातकादेशे—

"बन्धुधर्मगृहाधोशावन्योन्यं केन्द्रमाश्रितौ । लग्नाधीशे बलवति योगः काहलसंज्ञकः" इति ॥

काहलयोगफलमाह—ओजस्वीति सरलार्थेन श्लोकेन ॥ १३०-१३१ ॥

२	चं. १ ल.	
४	काहलः ।	१० सं.
	वृ.	९

२	१ ल.	१२
३		११
चं. ४ श.	काहलः ॥	१०
५		९
६	७	८

यदि नवमेश और चतुर्थेश परस्पर केन्द्र में हों और लघुश बलवान् हो तो 'काहल' योग होता है। सुखसे अपने उच्च, या स्वकीय भवनमें हो, दशमेष्टसे युत वा दृष्ट हो तो "काहल" योग होता है ॥ १३० ॥

काहल योगमें जायमान बालक बलवान्, साहसी, मूर्ख, चतुरङ्गिणी सेनासे युक्त और कुछ ग्रामोंका स्वामी होता है ॥ १३१ ॥

अथ मालिकायोगः ।

लग्नादिसप्तगृहा यदि सप्त खेटा जातो महीपतिरनेकगजाश्वनाथः ।

वित्तादिगो निधिपतिः पितृभक्तियुक्तो धीरोऽग्ररूपगुणवान् नरचक्रवर्ती ॥ १३२ ॥

जातो यदा विक्रममालिकायां भूपः स शूरो धनिकश्च रोगी ।

सुखादिकषेद् बहुदेशभाग्यभोगी महादानपरो महीपः ॥ १३३ ॥

पुत्रोऽपि यदि मालिका नरपतिर्यज्ञाऽथवा कीर्तिमान् ।

जातः षष्ठगृहात् कचिद् धनसुखप्राप्तो दरिद्रो भवेत् ॥

यौनादिग्रहमालिका यदि बहुस्त्रीवल्लभो भूपतिः ।

दीर्घायुर्धनवर्जितो नरवरक्षीनिर्जितश्चाष्टमात् ॥ १३४ ॥

धर्मादिग्रहमालिका गुणनिधिर्यज्वा तपस्वी विभुः ।

कर्माद्या यदि धर्मकर्मनिरतः सम्पूजितः सज्जनैः ॥

लाभाद्राजवराङ्गनामणिपतिः सर्वक्रियादक्षको ।

जातो रिःफगृहाद्बहुव्ययकरः सर्वत्र पूज्यो भवेत् ॥ १३५ ॥

इदानीं मालिकायोगमाह—लग्नादित्यादिश्लोकचतुष्टयेन । तत्र प्रत्येकभावतो मालि-

कायोग उक्तः । यथा सप्त ग्रहा यथास-
म्भवं लग्नादिमारभ्य सप्तमभावावधिः
प्रतिभावमेकैकग्रहक्रमेण स्थिताः स्युस्तदा
लग्नमालिका स्यात् । द्वितीयादिमारभ्या-
ष्टमं यावत्तथैव स्थिताः सप्त ग्रहाः स्युस्तदा
वित्तमालिका स्यादेवं प्रतिभावमालिका
ज्ञेया । प्रत्येकमालिकायोगस्य फलं पृथक्
पृथगुक्तं तत्स्पष्टार्थमेवेति ॥ १३२=१३५ ॥

चं.	मं. लं.	
बु.		
सू.	१ लग्नमालिका	
शु.	श.	
वृ.		

मं.	लं.	
बु.		
सू.	२ वित्तमालिका	
शु.	चं.	
श.	वृ.	

चं.	लं.	
बु.	३ विक्रम मालिका	
र.	श.	मं.
शु.		वृ.

किसी भी भावसे ७ भावोंमें ७ ग्रह हों तो उस भाव सम्बन्धी मालिका योग होता है । जैसे लग्नादि सात ग्रहमें यदि सात ग्रह हों तो “लग्नमालिका” योग होता है । इस योग में जायमान नर राजा, अनेक हाथी-घोड़ोंका स्वामी होता है । धनादि सात भावोंमें हो तो धनवान्, पिताकी भक्तिमें युक्ति, धीर, सुरूप, गुणवान् और मनुष्योंमें चक्रवर्ती होता है ॥ १३२ ॥

यदि विक्रम मालिकामें उत्पन्न हो तो पराक्रमी राजा, धनी और रोगी होता है । यदि सुखादिमें सप्त ग्रह हों तो बहुत देशोंमें भाग्यवान् और बहुत बड़ा दान करनेवाला राजा होता है ॥ १३३ ॥

यदि पुत्रादि मालिकामें उत्पन्न हो तो यज्ञ करनेवाला राजा वा कीर्तिमान होता है । यदि षष्ठ ग्रहमें मालिका हो उसमें उत्पन्न मनुष्य हो तो कभी धन सुख प्राप्ति हो और कभी व्रिद्ध होता है । कमादि (७ आवादि) मालिकामें उत्पन्न होनेवाला मनुष्य बहुत श्रियोका स्वामी और राजा होता है । अष्टम भावकी मालिकामें उत्पन्न मनुष्य दीर्घायु, दरिद्र, नर-श्रेष्ठ और स्त्रीसे निर्जित होता है ॥ १३४ ॥

धर्मादि मालिकामें उत्पन्न होनेवाला मनुष्य गुणका निधान, यज्ञ करनेवाला, तपस्वी, और समर्थ होता है । कर्मादि मालिकामें जायमान मनुष्य धर्म-कर्ममें निरत और सज्जनों-से अर्द्धा अरह पूजित होता है । लाभ मालिकामें उत्पन्न होनेवाला मनुष्य राज्य-जी-मणिका स्वामी, सर्वक्रियामें दक्ष होता है । रिक्त मालिकामें जायमान मनुष्य बहुत लार्च करनेवाला और सर्वत्र पूज्य होता है ॥ १३५ ॥

अथ चामरयोगः ।

लग्नेश्वरे केन्द्रगते स्वतुङ्गे जीवेक्षिते चामरनाम योगः ।

सौम्यद्वये लग्नगृहे कलत्रे नवास्पदे वा यदि चामरः स्यात् ॥ १३६ ॥

योगे जातचामरे राजपूज्यो विद्वान् वाग्मी पण्डितो वा महीपः ।

सर्वज्ञः स्याद्वेदशास्त्राधिकारी जीवेल्लोके सप्ततिर्वत्सराणाम् ॥ १३७ ॥

इदानीं चामरयोगं तत्फलञ्चाह—लग्नेश्वर इत्यादिश्लोकयुगलेन । स्वतुङ्गे = स्वकीयोच्च-
राशि गतवति, लग्नेश्वरे, केन्द्र-(१।४।७।१० एतदन्यतमभाव-) गते तस्मिन्, जीवे-

क्षिते-गुरुष्ठाष्टे चामरनाम योगः स्यात् ।

योगान्तरमाह—यदि लग्नगृहे, वा
कलत्रे = सप्तमे भावे, वा नवमे, वा आस्प-
दे = दशमे भावे, सौम्यद्वये व्यवस्थिते
चामरः योगः स्यात् । तत्फलं योग इत्य-
नेन स्पष्टार्थकेन श्लोकेनाह ॥ १३६-१३७ ॥

लग्ना स्वामी अपनी उच्च राशिका
होकर केन्द्रमें स्थित हो और गुरुले दृष्ट हो
तो “चामर” योग होता है । यदि लग्नमें, या सप्तममें या नवम, या दशममें दो शुभग्रह हों
तो “चामर योग होता है ॥ १३६ ॥

चामर योग में उत्पन्न होनेवाला मनुष्य राक्षसपूज्य, विद्वान्, ब्रह्मा, पण्डित, या राजा,
सर्वज्ञ, वेदशास्त्रका अधिकारी और ७० वर्षतक जीनेवाला होता है ॥ १३७ ॥

अथ शङ्खयोगः ।

अन्योन्यकेन्द्रगृहगौ सुतशत्रुनाथौ लग्नाधिपे बलयुते यदि शङ्खयोगः ।

लग्नाधिपे च गगनाधिपतौ चरस्थे भाग्याधिपे बलयुते तु तथा वदन्ति १३८

शङ्खे जातो भोगशीलो दयालुः स्त्रीपुत्रार्थक्षेत्रवान् पुण्यकर्मा ।

शास्त्रज्ञानाचारसाधुक्रियावान् जीवेल्लोके वत्सराणामशीतिः ॥ १३९ ॥

अथुना शङ्खयोगं तत्फलञ्चाह—अन्योन्येति । सुतशत्रुनाथौ = पञ्चमेशषष्ठेशौ, अन्यो-
न्यकेन्द्रगृहगौ = परस्परं केन्द्रगतौ भवेतां, लग्नाधिपे = लग्नेशे यदि बलेन (स्वस्थानादि-
वीर्येण) युते सति शङ्खनामको योगः स्यात् । अथ योगान्तरमाह—लग्नाधिपे, गगना-
धिपतौ = दशमेशे च (च शब्दः पुनरर्थे) चरस्थे (१।४।७।१० राशिनामन्यतमस्थे)
सति, भाग्याधिपे = नवमेशे तु बलयुते तथाऽर्थाच्छङ्खयोगं वदन्ति मनीषिणः इति । तत्फ-
लञ्च शङ्खे जात इत्यादिना स्पष्टार्थेन श्लोकेनाहेति ॥ १३८-१३९ ॥

३	शु. २ ल.	१
४		१२
५ बु.	शङ्खयोगः ।.	११
६		१० सं.
७	८	९

३	२ ल.	१
४ शु.		१
५	शङ्खयोगः ॥.	११
६		१० श.
७	८	९

उज्ज्वल और वज्रेश परस्पर केन्द्रमें स्थित हों लज्जेश बलवान् हो तो “शङ्ख” योग होता है। लज्जेश और दशमेश चरराशिमें हों भाग्येश बली हो तो “शङ्ख” योग होता है ॥ १३८ ॥
 संलग्नयोगमें उत्पन्न होनेवाला भोगशील, दयालु, स्त्रीवान्, पुत्रवान्, सैन्यवान्, पुण्यकर्मा, साधु ज्ञान द्वारा आचार और साधु क्रिया वाला और लोक में ८० वर्ष जीनेवाला होता है ॥

अथ भेरीयोगः ।

स्वान्त्योदयास्तभवनेषु वियच्चरेषु कर्माधिपे बलयुते यदि भेरियोगः ।
 केन्द्रं गतौ सुरगुरोः सितलग्ननाथौ भाग्येश्वरे बलयुते तु तथैव वाच्यम् ॥१४०॥
 दीर्घायुषो विगतारोगभया नरेन्द्राः बह्वर्थभूमिसुतदारयुताः प्रसिद्धाः ।
 आचारमुरिसुखशौर्यमहानुभावाः भेरीप्रजातमनुजा निपुणाः कुलीनाः ॥१४१॥

इदानीं भेरीयोगं तस्य फलञ्चाह—स्वान्त्येति । स्वान्त्योदयास्तभवनेषु = द्वितीयद्वादशप्रथमसप्तमभावेषु, वियच्चरेषु = ग्रहेषु यथासम्भवं वियमानेषु यदि कर्माधिपे = दशमेशे बलयुते = सबले सति भेरियोगो भवति । अथ च सुरगुरोः = बृहस्पतेः सकाशात्, केन्द्रं (१४१/१० एतदन्यतमभावं) गतौ, सितलग्ननाथौ = शुक्र-जन्मलग्नेशौ भवेतां, भाग्येश्वरे = नवमेशे तु बलयुते तथैव वाच्यमर्थात् भेरीयोगः स्यादिति वाच्यम् । तस्य भेरीयोगस्य फलं दीर्घायुष इत्यनेन सुखावगमेनोक्तमिति ॥ १४०-१४१ ॥

यदि दूसरे, बारहवें, लग्न और सप्तममें ग्रह हों दशमेश बली हो तो “भेरी” योग होता है ।
 बृहस्पतिसे केन्द्रमें शुक्र और लज्जेश हों और भाग्येश बलवान् हो तो “भेरी” योग होता है ॥
 भेरीयोगका जातक दोषायु, रोग-भयसे रहित, राजा, बहुत धन-भूमि-पुत्र-स्त्रीसे युक्त, प्रसिद्ध, आचारवान्, पूर्ण सुखी, पराक्रमसे युक्त, महानुभाव, प्रत्येक कार्यमें निपुण तथा कुलीन होता है ॥ १४१ ॥

शु.चं.नु.२	सू. १	वृ. १२
३		११
४	भेरी-योगः ।	१०
५		९
६	मं. ७ श.	८

२	१	१२
३		११
४ वृ.	भेरी-योगः ॥	मं. १०
५		९
६	७ शु.	८

अथ मृदङ्गयोगः ।

वृषप्रहांशकपतौ यदि कोणकेन्द्रे तुङ्गस्वकीयभवनोपगते बलाढ्ये ।
 लग्नाधिपे बलयुते तु मृदङ्गयोगः कल्याणरूपन्तुपतुल्ययशःप्रदः स्यात् ॥१४२॥

इदानीं मृदङ्गयोग उच्यते—उच्येति ।

वृषप्रहांशकपतौ = जन्मकाले यो ग्रहः स्वोच्चराशिस्थः च यद्राशिसम्बन्धिनवांशे व्यवस्थितो भवेत्तत्रवांशराशिपतौ ग्रहे यदि लग्नात् केन्द्रकोणौ (१४२/१० १० १४ १६ एतदन्यतमे) याते, तुङ्गस्वकीयभवनोपगते = स्वोच्चे वा स्वराशौ गतवति बलाढ्ये च, लग्नाधिपे = लग्नेशे तु बल-

२	ल. १	
३		
४ वृ. १२°	मृदङ्ग योगः	१० मं.
	७ शु.	

युते सति मृदङ्गयोगः स्यात् । अत्र यदुक्तमुच्चग्रहंशकपताविति, तत्र यदि द्वौ बहवो वा ग्रहा उच्चस्थाः स्युस्तदा बलवतो ग्रहणं कार्यमिति । मृदङ्गयोगफलमाह—कल्याणरूपनृपतुल्य यशःप्रदः स्यादिति स्पष्टमेवेति ॥ १४२ ॥

यदि उच्चगत ग्रहका नवांशपति कोण या केन्द्रमें हो और अपने उच्चगृही या स्वगृहीमें हो, बलवान् हो, और छमेश भी बली हो तो “मृदङ्ग” योग होता है । यह मृदङ्ग योग कल्याण, रूप और राजाके लक्षण यश देनेवाला है ॥ १४२ ॥

अथ श्रीनाथयोगः ।

कामेश्वरे कर्मगते, स्वतुङ्गे कर्माधिपे भाग्यपसंयुते च ।

श्रीनाथयोगः शुभदस्तदानीं जातो नरः शक्रसमो नृपालः ॥ १४३ ॥

इदानीं श्रीनाथयोग उच्यते—कामेश्वर इति । कामेश्वरे = सप्तमभावेशे, कर्मगते=दश-मभावमुपगते, स्वतुङ्गे = स्वकीयोच्चराशि-मुपगते कर्माधिपे = दशमेशे, भाग्यपेन (नवमेशेन) संयुते च सति शुभदः श्रीनाथयोगः स्यात् । तदानीं (श्रीनाथ-योगोपलक्षिते काले) जातो नरः शक्र-समः = इन्द्रतुल्यः, नृपालः = राजा भवति ॥ १४३ ॥

	ल. १	
	श्रीनाथः	१० शु.
	वृ. ७ श.	९

सप्तमेश कर्ममें हो और कर्मेश अपनी उच्च राशिमें स्थित होकर भाग्येशके साथ होतो “श्रीनाथ” योग होता है । इस योगका जातक इन्द्रके समान राजा होता है ॥ १४३ ॥

अथ शारदयोगः ।

योगः शारदसंज्ञकः सुतगते कर्माधिपे चन्द्रजे
केन्द्रस्थे दिननायके निजगृहप्राप्तेऽतिवीर्यान्विते ॥
चन्द्रात् कोणगते पुरन्दरगुरौ सौम्यत्रिकोणे कुजे
लाभे वा यदि देवमन्त्रिणि बुधात्तच्छारदासंज्ञकः ॥ १४४ ॥

स्त्रीपुत्रबन्धुमुखरूपगुणानुरक्ताः भूप्रिया गुरुमहीसुरदेवभक्ताः ।
विद्याविदोदरतिशीलतपोबलाढ्याः जाताः स्वधर्मनिरता भुवि शारदाख्ये ॥ १४५ ॥

इदानीं शारदयोगं तस्य फलमाह—योग इति । कर्माधिपे = दशमेशे, सुतगते = पञ्च-मभावगते, चन्द्रजे = बुधे, केन्द्र- (१।४।७ १० भाव-) गते, दिननायके=सूर्ये, निजगृह-प्राप्ते = सिंहराशिमुपगतेऽतिवीर्यान्विते (पूर्णबलयुक्ते) शारदसंज्ञकः योगः स्यात् । योग-न्तरमाह—पुरन्दरगुरौ=बृहस्पतौ, चन्द्रात् यत्र तत्र गतात्, कोणगते (९।५ भावगते), कुजे=भौमे, सौम्यत्रिकोणे = बुधात् पञ्चमं नवमं बोपगते, अथवा देवमन्त्रिणि = गुरौ बुधात् यदि लाभे=एकादशमुपगते सति तच्छारदसंज्ञको योगो भवति ॥ शारदयोगफलमाह—स्त्रीपुत्रेत्यादिना स्पष्टार्थेन ॥ १४४-१४५ ॥

१	१	
३		
४ बु.	शारदः ।	१०
श. र. ५		

बु.		बु.
चं.	शारदः ॥	मं.

१. यदि कर्मेला पञ्चममें हो, बुध केन्द्रमें हो, अत्यन्त बलवान् सूर्य सिंह राशिका हो, वा १. चन्द्रमासे त्रिकोणमें गुरु हो, बुधसे त्रिकोणमें मङ्गल हो, बुधसे बृहस्पति लाभमें हो तो वे दोनों 'शारदा योग' होते हैं ॥ १४४ ॥

शारदा योगका जातक स्त्री-पुत्र-वन्धु-सुख-गुणमें अनुरक्त, राजाके प्रिय, गुरु-ब्राह्मण-देवताका भक्त, विद्याविनोदी, कामुक, तप, तथा बलसे युत, अपने धर्ममें लीन रहनेवाले होते हैं ॥ १४५ ॥

अथ मत्स्ययोगः ।

लग्नधर्मगते पापे पञ्चमे सदसद्युते ।

चतुरस्रं गते पापे योगोऽयं मत्स्यसंज्ञकः ॥ १४६ ॥

कालज्ञः करुणासिन्धुर्गुणधीबलरूपवान् ।

यशोविद्यातपस्वी च मत्स्ययोगसमुद्भवः ॥ १४७ ॥

प्रधुना मत्स्ययोगं तत्फलञ्चाह—लग्नधर्मगत इति । लग्नधर्मगते=लग्नाक्षवमे भावे ।

मिसे कस्मिंश्चित्पापग्रहे, पञ्चमे=लग्ना-
तममे भावे सदसङ्ख्यां = शुभपापग्रहा-
णां युते, चतुरस्रं=लमात् चतुर्थेऽष्टमे
त भावे गतवति कस्मिंश्चित्पापे सत्ययं
योगो मत्स्यसंज्ञको भवति । तत्फलं कालज्ञ
इति श्रुतार्थेनाह ॥ १४६-१४७ ॥

	मत्स्य योगः	
रं. शु.		श.
		मं.

छत्रसे धर्म ९ भाव पाप ग्रहसे युक्त
हो पञ्चमभाव पापग्रह और शुभग्रहसे

युक्त हो, चौथे या आठवें पापग्रह हो तो 'मत्स्य' योग होता है ॥ १४६ ॥

मत्स्य योगका जातक कालका ज्ञाता, अत्यन्त दयालु, गुणवान्, बुद्धिमान्, रूपवान्,
यशस्वी, विद्वान्, तथा तपस्वी होता है ॥ १४७ ॥

अथ कूर्मयोगः ।

कलत्रपुत्रारिगृहेषु सौम्याः स्वतुङ्गमित्रांशकराशियाताः ।

तृतीयलाभोदयगास्त्वसौम्या मित्रोच्चसंस्था यदि कूर्मयोगः ॥ १४८ ॥

विख्यातकीर्तिर्भुवि राजभोगी धर्माधिकः सत्त्वगुणप्रधानः ।

धीरः सुखा वागुपकारकर्ता कूर्मोद्भवो मानवनायको वा ॥ १४९ ॥

इदानीं कूर्मयोगस्तत्फलश्चोच्यते—कलत्रेति । स्वतुङ्गमित्रांशकराशियाताः—स्वकीयोच्च-

मित्रग्रहनवांशस्वराशीनामन्यतमोपगताः
सौम्याः, कलत्रपुत्रारिहेषु=सप्तम-पञ्च-
म-षष्ठभावेषु स्थिता भवेयुः, मित्रोच्चसं-
स्थाः=स्वमित्रग्रहराशावुच्चं वा व्यवस्थिता
असौम्याः=पाषा यदि तृतीय-लाभोदय-
गाः=तृतीयैकादशलगता भवेयुस्तदा
कूर्मयोगो भवति । तत्फलं च विख्यात-
कीर्तिरित्यनेन सरलार्थकेनोक्तमिति ॥

श. ३	रा. ल. १	११ मं. १२°
	कूर्म योगः	
५३. १५°	७ शु.	६ बु.

यदि अपने उच्चका, वा मित्रांश, वा स्वकीय राशिका शुभग्रह सप्तम, पञ्चम और षष्ठ-
गृहमें हों और पाप ग्रह तृतीय, लाभ और लग्नमें अपने मित्रगृह या उच्चमें हो तो "कूर्म"
योग होता है ॥ १४८ ॥

कूर्म योगमें उत्पन्न जातक पृथ्वीपर विख्यात कीर्तिवाला, राज-सुखका भोगी, धर्मात्मा,
सार्विक गुणवाला, धैर्यवान्, सुखी, वक्ता, परोपकारी, या मनुष्योंका नायक (राजा)
होता है ॥ १४९ ॥

अथ खड्गयोगः ।

भाग्येशो धनभावस्थे धनेशे भाग्यराशिने ।

लग्नेशे केन्द्रकोणस्थे खड्गयोग इतीरितः ॥ १५० ॥

वेदार्थशास्त्रनिखिलागमतत्त्वयुक्तिबुद्धिप्रतापबलवीर्यसुखानुरक्ताः ।

निर्मलसराश्च निजवीर्यमहानुभावाः खड्गे भवन्ति पुरुषाः कुशलाः कृतज्ञाः ॥ १५१ ॥

इदानीं सरलार्थेन श्लोकेन खड्गयो-
गं, तत्फलं स्पष्टार्थमाह-भाग्येश इति ॥

यदि भाग्येश धन भावमें हो, धनेश
भाग्य राशिमें हो और लघ्नेश केन्द्र या
कोणमें स्थित हो तो खड्ग योग होता है ॥

इस खड्ग योगमें उत्पन्न जातक वेद
के अंको जाननेवाला, सभी शास्त्रों तथा
ज्योतिष और तन्त्रोंके तत्त्वको जाननेवाला
हो । वह बुद्धि, प्रताप, बल तथा पराक्र-
मसे सुखी रहे । मत्सरता रहित और अपने पराक्रमसे श्रेष्ठ हो । खड्गयोगमें उत्पन्न पुरुष
कार्यकुशल, तथा कृतज्ञ होता है ॥ १५१ ॥

सू.	ल. २ शु.	
५	खड्गयोगः	
६		१० बु.
७	८	९

अथ लक्ष्मीयोगः ।

केन्द्रे मूलत्रिकोणस्थे भाग्येशे परमोच्चगे ।

लग्नाधिपे बलाढ्ये च लक्ष्मीयोग इतीरितः ॥ १५२ ॥

गुणाभिरामो बहुदेशनाथो विद्यामहाकीर्तिरनङ्गरूपः ।

दिगन्तविश्रान्तनृपालवन्द्यो राजाधिराजो बहुदारपुत्रः ॥ १५३ ॥

इदानीं लक्ष्मीयोगं तत्फलञ्चाह—
केन्द्र इति । भाग्येशो नवमभावेशे, मूल-
त्रिकोणस्थे, वा परमोच्चगे सति केन्द्रे व्य-
वस्थिते, लग्नाधिपे जन्मलग्नेशे, बला-
द्वये स्थानादिवीर्ययुते च लक्ष्मीयोगः स्या-
दिति मनीषिभिरीरितः कथितः । तथाहि—
परमोच्चगते केन्द्रे भाग्यनाथे शुभेक्षिते ।
लग्नाधिपे बलाद्व्येतु लक्ष्मीयोग इतीरितः ॥
जातकादेशे ।

	१ ल.	
४ वृ. ५°	लक्ष्मीयोगः	मं. १०
		९

एवं च—स्वर्शोच्चे यदि कोणकण्डकयुतौ भाग्येशशुक्राबुधौ लक्ष्म्याख्यः ।

इति फलदीपिकायाम् ।

लक्ष्मीयोगस्य फलञ्च सरलायेंन 'गुणाभिराम' इति श्लोकेनोक्तमिति ॥ १५२-१५३ ॥
यदि भाग्येश परमोच्चमें या मूलत्रिकोणमें होकर केन्द्रमें स्थित हो और लग्नेश बलवान्
हो तो वह 'लक्ष्मीयोग' होता है ॥ १५२ ॥
इस लक्ष्मी योगमें जातक सुन्दर गुणवाला, बहुत देशका स्वामी, विद्या और कर्तिसे
शुक्र तथा कामदेवके सदृश सुन्दर रूपवाला, दश दिशाओंमें राजोंसे पूजनीय, श्रेष्ठ राजा
और बहुत श्री तथा पुत्रवाला होवे ॥ १५३ ॥

अथ कुसुमयोगः ।

स्थिरलग्ने भृगौ केन्द्रे त्रिकोणेन्दौ शुभेत्तरे ।

मानस्थानगते सौरे योगोऽयं कुसुमो भवेत् ॥ १५४ ॥

दाता महीमण्डलनाथवन्द्यो भोगी महावंशजराजमुख्यः ।

लोके महाकीर्तियुतः प्रतापी नाथो नराणां कुसुमोद्भवः स्यात् ॥ १५५ ॥

इदानीं कुसुमयोगं तत्फलञ्चाह—स्थि-
रलग्न इति । स्थिरलग्ने = २, ५, ८, ११
एतदन्यतराशौ व्यवस्थिते भृगौ = शुके,
केन्द्रे गतवति, शुभेत्तरे = नवमभावरहिते,
त्रिकोणेन्दौ = त्रिकोणगतचन्द्रे, (त्रिकोण-
गन्धेन पञ्चमनवमौ भावौ गृह्येते तत्र
'शुभेत्तरे' इत्यनेन पञ्चमभाव एवावशिष्ट-
स्तम चन्द्रे पञ्चमभावगते इत्यर्थः) सौरे =
शुकेभरे मानस्थानगते = दशमभावमुपगते
सप्तमेव ॥ १५४-१५५ ॥

३	२ शु.	१
४	कुसुम योगः ।	१२
५		११ शः
६ चं.	८	१०
७		९

स्थिर लग्नमें शुक्र केन्द्रमें हो, चन्द्रमा शुभतर त्रिकोणमें हो याने ५ वें भावमें हो और
यदि दशम हो तो यह "कुसुम" योग होता है ॥ १५४ ॥

कुसुम योगमें उत्पन्न जातक दानी, राजा से पूजित, भोगी, उत्तम कुलमें उत्पन्न, राजोंमें
शुद्ध, समस्त लोकोंमें वंशस्वी, प्रतापी राजा होता है ॥ १५५ ॥

अथ पारिजातयोगः ।

विलग्ननाथस्थितराशिनाथस्थानेश्वरो वाऽपि तदंशनाथः ।

केन्द्रत्रिकोणोपगतो यदि स्यात्स्वतुङ्गो वा यदि परिजातः ॥ १५६ ॥

मध्यान्तसौख्यः क्षितिपालवन्द्यो युद्धप्रियो वारणवाजियुक्तः ।

स्वकर्मधर्माभिरतो दयालुर्योगो नृपः स्याद्यदि पारिजातः ॥ १५७ ॥

इदानीं पारिजातयोगमाह-विलगने-
ति । विलगननाथो जन्मलगनेशो यत्र स्थि-
तः स्यात्तद्राशिनाथो यस्मिन्स्थाने भवेत्तदी-
श्वरः वा तदंशनाथः = लगननाथस्थितरा-
शिनाथस्थनवांशपतिः । एतदुक्तं भवति ।
लगनेशो यत्र तिष्ठति तस्य राशेशपतिर्य-
स्मिन् राशौ भवेत्तद्राशीशो वा लगनेशाधि-
ष्ठितराशीशो यस्मिन्नवांशे भवेत्तन्नवांश-
पतिः केन्द्रत्रिकोणानां- (१।४।७।१०।१३।१६) मन्यतमे प्राप्नोति यदि स्यादथवा यदि स्व-
ङ्गो निजोच्चराशिं गतो भवेत्तदा 'पारिजातः' योगो ज्ञेयः । यथा—अत्रोदाहृत्यो मेषल-
गनेशो भौमः कर्कगतः, कर्कराशीशश्चन्द्रो दशमिरंशैर्दृष्टे वर्तते । वृषराशौ दशमिरंशेगुरो-
र्नवांशाः । अतो नवांशेशो गुरुत्रिकोणे वृषराशीशः शुक्रोऽपि केन्द्रे वर्तते, तेन प्रकारेण
पारिजातस्य लक्षणं सङ्घट्टत इति । फलमपि स्पष्टमेव ॥ १५६-१५७ ॥

२ चं. १०	१	
मं ४	पारिजातः	
	शु. ७	९ बु.

लग्नेश जिस राशिमें हो उस राशि का स्वामी जिस राशिमें हो उसका स्वामी या
उसका नवांशपति यदि केन्द्र या त्रिकोणमें प्राप्त हो, अथवा अपनी उच्च राशिमें हो तो
“पारिजात” योग होता है ॥ १५६ ॥

पारिजात योगमें उत्पन्न जातक मध्य और अन्य अवस्थामें सौख्ययुक्त, राजाओंसे
पूजित, युद्धप्रिय, हाथी-बोड़ोंसे युक्त अपने कर्म-धर्ममें रत और दयालु राजा होता है ॥ १५७ ॥

अथ कलानिधियोगः ।

द्वितीये पञ्चमे जीवे बुधशुक्रयुतेक्षिते ।

क्षेत्रे तयोर्वा सम्प्राप्ते योगः स्यात्स कलानिधिः ॥ १५८ ॥

कामी कलानिधिभवः सगुणाभिरामः संस्तूयमानचरणो नरपालमुख्यैः ।

सेनातुरङ्गमद्वारणशङ्खभेरीवाद्यान्वितो विगतरोगभयारिसङ्घः ॥ १५९ ॥

इदानीं कलानिधियोगमाह—द्वितीये
इति । बुधेन शुक्रेण च युते, वा हृष्टे, वा तयोः
बुधशुक्रयोः क्षेत्रे (३, ६, २, ७) सम्प्राप्ते,
जीवे = बृहस्पतौ द्वितीये वा पञ्चमे भावे व्यव-
स्थिते सति स योगः कलानिधिः ज्ञेयः । तत्फ-
लञ्च 'कामी'त्यादिश्लोकेन स्पष्टार्थेनोक्तमि-
त्यलम् ॥ १५८-१५९ ॥

५	४	३
	लं. ३	२
६	१	१२
७ बु. शु. बु.	१०	११
	९	

यदि बृहस्पति दूसरे या पांचवें भावमें बुध और शुक्र से युक्त वा देखा जाता हो, अथ-
वा उन्हींके गृहमें प्राप्त हो तो वह 'कलानिधि योग' होता है ॥ १५८ ॥

इस कलानिधि योगमें उत्पन्न बालक कामी, सुन्दर गुणवाला, बड़े बड़े राजाओंसे
पूजित, सेना छोड़े मतवाले हाथीसे युत हो, तथा नित्य उसके यहाँ शंख और भेरी बजती
रहें । वह रोग रहित तथा क्षत्रगणों से निर्भय रहे ॥ १५९ ॥

अथ अंशावतारयोगः ।

केन्द्रगौ सितदेवेज्यौ स्वोच्चे केन्द्रगतेऽर्कजे ।

चरलग्ने यदा जन्म योगोऽयमवतारजः ॥ १६० ॥

पुण्यरत्नोक्तस्तार्थचारी कलाज्ञः कामासक्तः कालकर्ता जितात्मा ।

वेदान्तज्ञो वेदशास्त्राधिकारी जातो राजश्रीधरोऽंशावतारे ॥ १६१ ॥

अधुना अंशावतारयोगस्तत्फलञ्चोच्यते ।

सितदेवेज्यौ = शुक्रगुरु, केन्द्रगौ चरराशि-
गतौ भवेतां (चरलग्न इत्युक्तत्वात्),
अर्कजे = शनैश्चरे, स्वोच्चे तुलायां केन्द्रगते,
चरलग्ने = मेषकर्कतुलामकरान्यतमे राशौ
लग्ने, यदा जन्म भवेत्तदा अयं अवतारजः
योगो भवति । अस्मिन्योगे जातो नरः -
पुण्यरत्नोक्तः, तीर्थचारी, कलाज्ञः, कामासक्तः,

	शु. १ ल.	
४ वृ.	अंशावतार योगः	
	७ श.	

कालकर्ता, जितात्मा, वेदान्तज्ञः, वेदशास्त्राधिकारी, राजश्रीधरश्च भवति ॥ १६०-१६१ ॥

यदि शुक्र और बृहस्पति केन्द्रमें हों, शनैश्चर अपने उच्च का होकर केन्द्रमें स्थित हो
और चरलग्ने जन्म हो तो यह 'अवतार' योग कहा जाता है ॥ १६० ॥

अंशावतार योग में उत्पन्न जातक पुण्यचरित्रवाला, तीर्थसेवी, कलावित् काममें
मासक, सामयिक, जितेन्द्रिय, वेदके तत्त्वको जाननेवाला, वेद और शास्त्र का अधिकारी
और राज्यश्रीवाला पुरुष होता है ॥ १६१ ॥

अथ हरि-हर-विधियोगाः ।

वित्तेशाद्धनरिः फरन्ध्रभवनप्राप्ताश्च सौम्यग्रहाः,

कामेशात् सुखभाग्यरन्ध्रगृहगा जीवाब्जचन्द्रात्मजाः ।

देहेशाद्यदि बन्धुमानभवगा सूर्यास्फुजिद्भूमिजाः

प्रोक्तास्तत्र पुरातनैर्हरिहरब्रह्माख्यायोगा इमे ॥ १६२ ॥

निखिलनिगमविद्यापारगः सत्यवादी सकलसुखसमेतश्चार्वाक् कामशीलः ।

जितरिपुकुलसङ्घः सर्वजीवोपकारी हरिहरविधियोगे सम्भवः पुण्यकर्मा १६३

इदानीं हरिहरब्रह्मयोगान् तत्फलानि चाह—वित्तेशादिति । हरियोगः—वित्तेशात्=

द्वितीयभावपतेः सकाशात्, धनरिः फरन्ध्रभवनप्राप्ताः=द्वितीय-द्वादशा-ष्टमभावानुपगताः,

सौम्यग्रहाः=शुभग्रहाः (यथासम्भवम्) भवेयुस्तदा हरियोगः ।

हरयोग-कामेशात्=सप्तमभावेशात्,

१. हरियोगोदाहरणम् ।

सुखभाग्यरन्ध्रगृहगाः=चतुर्थ-नवमा-ष्टमभा-

वगताः, जीवाब्जचन्द्रात्मजाः=शुक्रचन्द्रबुधा

भवेयुस्तदा हरयोगः ।

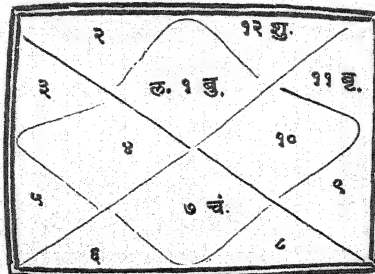
ब्रह्मयोगः—देहेशात्=जन्मलग्नेशात्,

बन्धुमानभवगाः=चतुर्थदशमैकादशभावन-

ता यदि सूर्यास्फुजिद्भूमिजाः=सूर्यशुक्रभौमा

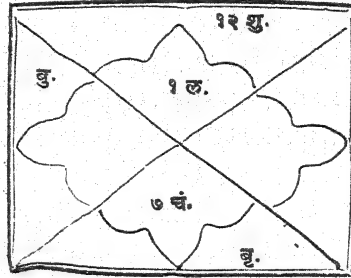
भवेयुस्तदा ब्रह्माख्यः (ब्रह्म) योगः । पुरात-

नैर्देवैर्मानिषिभिः इमे त्रयो योगाः प्रोक्ता इति ।

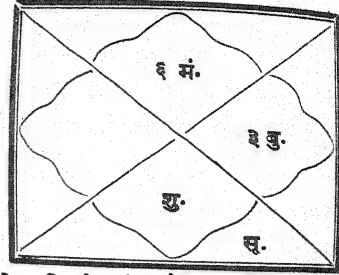

उक्तयोगत्रयस्य फलानि सरलार्थकानि चेति ॥ १६२-१६३ ॥

२. हरयोगोदाहरणम् ।

३. विधियोगोदाहरणम् ।

द्वितीयेन २१२१८ स्थानोंमें शुभग्रह हों तो 'हरि' योग होता है ।

सप्तमेन ४१९१८ स्थानोंमें यथा सम्भव गुरु, चन्द्रमा और बुध हों तो 'हर' योग होता है ।
छत्तमेन ४१९०११ स्थानोंमें यथा सम्भव सूर्य, शुक्र और मङ्गल हों तो 'ब्रह्म' योग होता है ऐसा प्राचीन आचार्योंने कहा है । (सु० शा० कार) ॥ १६२ ॥

इन तीनों हरि-हर तथा विधि योगोंमें उत्पन्न हुआ जातक सभी शास्त्रोंको जाननेवाला सत्यवादी, सकल सुखका भोगी, प्रियवादी, कामशील, सब शत्रुओंको जीतनेवाला, सब जीवोंका उपकारकर्त्ता तथा पुण्य कर्म करनेवाला होता है ॥ १६३ ॥

अथ नाभसयोगाः ।

यूपेषुशक्तियवदण्डगदासमुद्रच्छत्रार्द्धचन्द्रशकटाश्विजपक्षियोगाः ।

नौचक्रयज्ञहलकार्मुककूटवापीशृङ्गाटकश्र विविधाकृतिविंशतिः स्युः ॥ १६४ ॥

रज्जुर्नलश्च मुसलश्चितयाश्रयाख्याः स्रग्भोगिनौ तु दलयोगभ्रवौ भवेताम् ।

वीणादयश्च कथिता वरदामपाशकेदारशूलयुगगोलकसप्तसंख्याः ॥ १६५ ॥

इदानीं नाभसयोगा उच्यन्ते । तेषु यूपदयो विंशतिराकृतियोगाः । रज्ज्वादयश्च आश्रययोगाः । सप्तसर्पौ द्वौ दलयोगौ । वीणादयः सप्त सङ्ख्यायोगाश्चेति विकल्पचतुष्टयम् । तत्राकृतियोगाः—१. यूपः, २. इष्टुः, ३. शक्तिः, ४. यवः, ५. दण्डम्, ६. गदा, ७. समुद्रः, ८. छत्रम्, ९. अर्द्धचन्द्रम्, १०. शकटम्, ११. अश्विजम्, १२. पक्षि-योगः, १३. नौः, १४. चक्रम्, १५. वज्रम्, १६. हलम्, १७. कार्मुकम्, १८. कूटम्, १९. वापी, २०. शृङ्गाटकः । इति विंशतियोगाः । आश्रययोगाः—१. रज्जुः, २. नलः, ३. मुसलः, इति त्रयः । दलयोगौ—१. स्रक्, २. सर्पः, इति द्वौ । संख्यायोगाः—१. वीणा, २. वरदामः, ३. पाशः, ४. केदारः, ५. शूलम्, ६. युगम्, ७. गोलकम्, इति सप्तय योगाः । एतेषां लक्षणानि फलानि चाप्रतो वक्ष्यति ॥ १६४-१६५ ॥

१. यूपः, २. इष्टुः, ३. शक्तिः, ४. यवः, ५. दण्डः, ६. गदा, ७. समुद्रः, ८. छत्र, ९. अर्द्धचन्द्रम्, १०. शकट, ११. अश्विज, १२. पक्षि, १३. नौ, १४. चक्र, १५. वज्र, १६. हल, १७. कार्मुक, १८. कूट, १९. वापी और २०. शृङ्गाटक इस प्रकार विविध आकृति के बीस योग हैं । १ रज्जु, २ नल, और ३ मुसल ये तीन आश्रय योग हैं । १ स्रक् और २ सर्प, ये दो दल योग हैं, और १ वीणा, २ वरदाम, ३ पाश, ४ केदार, ५ शूल, ६ युग, ७ गोलक ये सात 'संख्या-योग' हैं ॥ १६४-१६५ ॥

होरायाम्-

इदानीमाश्रययोगत्रयस्य दलयोगद्वयस्य च लक्षणमाह—

रज्जुर्मुसलं नलं चराद्यैः सत्यस्त्वाश्रयजान् जगाद् योगान् ।

केन्द्रैः सदसद्युतैर्दलाख्यौ स्रक्सर्पौ कथितौ पराशरेण ॥ १६६ ॥

रज्जुरिति । चराद्यैः=चर-स्थिर-द्विभाषणतैर्ग्रहैः क्रमेण रज्जुः, मुसलं, नल इति त्रीन

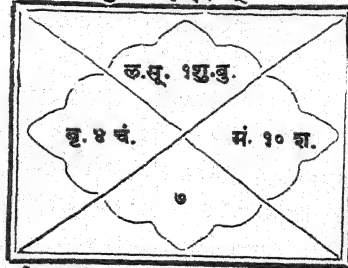
योगानामयजान सत्याचार्यो जगद् । अत्रैतदुक्तं भवति । एकस्मिन् चरराशौ, द्वयोस्त्रिषु वा चतुर्षु चरराशिषु यदा सर्वे ग्रहा भवेयुर्न स्थिरै द्वन्द्वे च कश्चिद् ग्रहः स्यात्तदा रज्जुः योगः । एकस्मिन् द्वयोस्त्रिषु वा चतुर्षु स्थिरराशिषु सर्वे ग्रहाः स्युर्न कश्चिच्चे द्वन्द्वे च भवेत्तदा मुसलः योगः । एवं द्विस्वभावेऽपि सर्वे ग्रहाः नलो योगो ज्ञेयः । उक्तञ्च—

एको द्वौ वा त्रयः सर्वे चरा युक्ता यदा ग्रहैः । चरयोगस्तदा रज्जुः दुःखिनां जन्मदो भवेत् ॥
स्थिराश्चेन्मुसलं नाम मानिनां जन्मकृन्मृणाम् । द्विस्वभावो नलाख्यस्तु धनिनां परिकीर्तितः ॥ इति ।
दलयोगावाह—केन्द्रैरिति । यदि शुभग्रहाः केन्द्रेषु भवेयुर्न कश्चित्पापः केन्द्रवर्ती स्यात्तदा स्रक् (माला) योगो भवति । यदि पापग्रहाः केन्द्रेषु भवेयुर्न कश्चिच्छुभः केन्द्र-
वास्तदा सर्पयोगो ज्ञेयः इति स्रक्सर्पो योगौ पराशरेण कथितौ ।

Notes—चन्द्रो हि शुक्लकृष्णपक्षभेदेन शुभत्वं पापत्वं चाप्नोति । तेन शुक्ले सचन्द्रा बुधगुरुशुक्राश्चतुर्षु केन्द्रेषु शुभा इति । कृष्णे सचन्द्रा भौमरविशनिष्वत्वारः पापा-
श्चतुर्षु केन्द्रेषु भवेयुरन्यथा त्रयः शुभाः पापाश्च त्रिषु केन्द्रेष्विति विवेचनीयमिति ॥ १६६ ॥

सभी ग्रह चर राशिमें हों तो रज्जु योग होता है । सभी ग्रह स्थिर राशिमें हों तो “मुसल” योग होता है और सभी ग्रह द्विस्वभाव राशिमें हों तो “नल” योग होता है । ये तीन आश्रयज योग सत्याचार्य कहे हैं । स्रक् और सर्प ये दलयोग दो प्रकारके होते हैं । सब शुभ-
ग्रह केन्द्रमें हों पापग्रह केन्द्रमें न हों तो “माला” योग होता है । केन्द्रमें सब पापग्रह हों केन्द्रमें शुभग्रह न हों तो “सर्प” योग होता है । ऐसा पराशर ने कहा है ॥ १६६ ॥

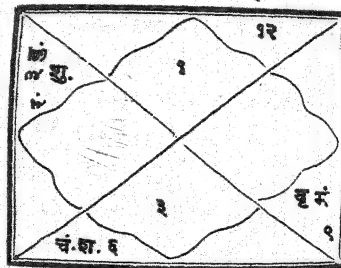
१. रज्जुयोगोदाहरणम् ।

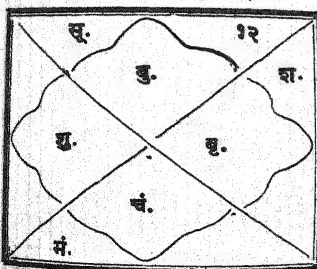
२. मुसलयोगोदाहरणम् ।

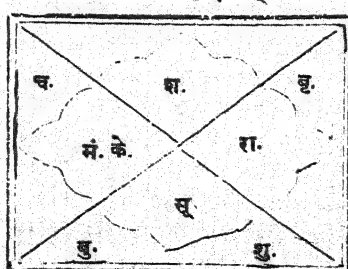
३. नलयोगोदाहरणम् ।

४. स्रक-योगोदाहरणम् ।

५. सर्पयोगोदाहरणम् ।

इदानीं प्राक्तनैः कौशिकाश्रयदलयोगाः कथं नोक्तास्तस्य कारणमाह—

योगा ब्रजन्त्याश्रयजाः समत्वं यावाब्जवज्राण्डजगोलकाद्यैः ।

केन्द्रोपगप्रोक्तफलौ दलाख्यावित्याहुरन्ये न पृथक् फलौ तौ ॥ १६७ ॥

योगा इति । आश्रयजा योगाः—रज्जुमुसलो नलश्चेति त्रयो योगाः, यवाब्जवज्राण्डजगोलकाद्यैर्यैः समत्वं = तुल्यत्वमुपगच्छन्ति (कथं समत्वं यान्तीति यवादियोगलक्षणे द्रष्टव्यम्) अतोऽन्यैर्नोक्ता इति । दलाख्यौ = स्रक्सर्पौ, केन्द्रोपगप्रोक्तफलौ = केन्द्रेषु व्यवस्थितैर्ग्रहैर्योक्तं फलं तद्वन्तौ । स्रक् योगस्तु शुभैः केन्द्रगैरुक्तः । सर्पयोगः पापैः केन्द्रगैरुक्तः । केन्द्रत्रिकोणेषु शुभाः प्रशस्तास्तेष्वेव पापा न शुभप्रदाः स्युरिति वचनात्केन्द्रेषु शुभाः शुभं फलं, पापाः पाप फलं ददति, तेन तौ स्रक्सर्पौ न पृथक्फलौ (उक्तार्थत्वात्) इति अन्ये विज्ञा आहुः । पुनरुक्तदोषभयाच्चाहुरिति भावः ॥ १६७ ॥

आश्रय (रज्जु-मुसल-नल) योगके फल यव-पद्म-वज्र-पद्मि-गोलक-युग-केदार-शूल योगोंके फलके समान होते हैं, इस लिये अन्य आचार्योंने उन्हें नहीं कहे । दल (स्रक्-सर्प) योग केन्द्रगत शुभ और पापग्रहके फलके समान फलवाले हैं इस लिये फलमें कुछ विशेषता नहीं होनेके कारण प्राचीनोंने दलयोगको नहीं कहा । (सु० शा० कार) ॥ १६७ ॥

इदानीं गदाशकटविहगशृङ्गाटकहलात् पञ्च योगानाह—

आसन्नकेन्द्रभवनद्वयगैर्गदाख्यस्तन्वस्तगेषु शकटं विहगः खबन्ध्वोः ।

शृङ्गाटकं नवमपञ्चमलग्नसंस्थैर्लग्नान्यगैर्हलमिति प्रवदन्ति तज्ज्ञाः ॥ १६८ ॥

आसन्नेति । आसन्ने = समीपवर्तिनि, केन्द्रभवनद्वये गतैः सकलैर्ग्रहैः गदाख्यो योगो भवति । एतदुक्तमवधेयम् । लग्नचतुर्थ्योः, चतुर्थसप्तमयोः, सप्तमदशमयोः, दशमलग्न-योर्वा इति भेदचतुर्के कस्मिन्नप्येकस्मिन्भेदे सर्वे ग्रहा भवेयुस्तदा गदा योगः भवति । तन्वस्तगेषु = लग्नसप्तमगतेषु सकलग्रहेषु शकटं नाम योगः स्यात् । खबन्ध्वोः = दशम-चतुर्थ्योर्गतेषु ग्रहेषु विहगः = पक्षियोगः स्यात् । नवमपञ्चमलग्नसंस्थैः सर्वैर्ग्रहैः शृङ्गाटकं योगं वदन्ति । लग्नान्यगैः = लग्नैरन्योन्यं त्रिकोणगतैः निखिलखेटैः हलं योगमिति तज्ज्ञा होराशास्त्रज्ञाः प्रवदन्ति । अर्थात् द्वितीय-षष्ठ-दशमोपगैः, वा तृतीय-सप्तम-लाभगैः, वा चतुर्थ-रन्ध्र-व्ययगैः सर्वैर्ग्रहैः हलयोगः स्यादिति । तथोक्तम्—

“लग्नान्धुर्गैर्भुवनगैस्थितैर्वा सप्तैर्धरैर्भवनलग्नसंस्थैः ।

एवं चतुर्धा कथितो गदाख्यः शुगाशुभैः खेवरकैस्तु सर्वैः ।

लग्नान्धुर्गैस्तु शकटं, विहगः सुखैर्कर्मगैः । लग्नपञ्चमनन्दैरथैः खगैः शृङ्गाटकं स्मृतम् ॥
द्वितीयषष्ठकर्मस्थैस्त्रिसप्तत्योर्गतैः खगैः । बन्धुनैर्धनरिक्तैर्धनविधा तु हलासञ्चकः ॥ इति १६८ ॥

सभी ग्रह दो समीपके केन्द्रमें हों तो 'गदा' योग होता है । यह गदा योग चार प्रकार का है—१ लग्न और चतुर्थमें, २ चतुर्थ और सप्तममें, ३ सप्तम और १० में, दशम और लग्नमें सब ग्रह होने से होता है । सब ग्रह लग्न और सप्तममें हों तो "शकट" योग होता है । समस्त ग्रह दशम और चतुर्थमें हो "विहग-योग" होता है । सब ग्रह नवम, पंचम और लग्नमें हों तो शृङ्गाटक योग होता है । लग्न को छोड़कर सबग्रह परस्पर त्रिकोणमें हो तो "हल" योग होता है । हलयोग के

	मं. र. शु. बु.	
मे. इ. श.	गदा	

१ मेह हैं । २।६।१० तथा ३।७।११ और ४।८।१२ भावोंमें सब ग्रह हों तो हृत्त योग होते हैं ॥

	मं. र. शु. बु.	
	शकटम्	
	चं. मं. वृ.	

	ल.	
र. बु. वृ. शु.	विहगः	श. मं. चं.

	र. बु. शु.	
	शृङ्गाटकम्	
मं. वृ.		मं. श.

	ल.	वृ. श.
र. बु. शु.	हलम्	
		मं. चं.

इदानीं वज्र-यव-कमल-वापीति योगचतुष्टयमाह-

शकटाण्डजवच्छुभाशुभैर्विषयान्तद्विपरीतगैर्यवः ।

कमलं तु विमिश्रसंस्थितैर्वापी तद्यदि केन्द्रबाह्यतः ॥ १६६ ॥

शकटेति । शकटाण्डजवच्छुभाशुभैः = शकटयोगवच्छुभैर्व्यवस्थितैरण्डज (विहग)-
योगवदशुभैर्व्यवस्थितैः वज्रं स्यात् । अत्रेदमवधेयम् । लग्नसप्तमयोः शुभग्रहाः, चतुर्थ-
दशयोः पापग्रहाश्च भवेयुस्तदा वज्रयोगो भवति । तद्विपरीतगैर्यवः । चतुर्थदशमयोः
शुभग्रहाः, लग्नसप्तमयोः पापग्रहाश्च भवेयुस्तदा यवयोगः स्यादिति । कमलं तु विमिश्र-
संस्थितैः = तैरेव सौम्यासौम्यैः विमिश्रसंस्थितैः (चतुर्ष्वपि केन्द्रेषु व्यवस्थितैः) कमलयोगो
भवति । वापी तद्यदि केन्द्रबाह्यतः । तत्कमलं यदि केन्द्रबाह्यतः स्यादर्थत्पणफरे वा
आपोज्झिमे भवेत्तदा वापी स्यात् । सर्वैरेव ग्रहैः पणफरेषु, आपोज्झिमेषु वा संस्थितैः
वापी योगो ज्ञेयः ।

	बु. शु.	
श. मं.	वज्रम्	सू.
	वृ. चं.	

	मं. श.	
वृ. चं.	यवः	बु. शु.
	सू.	

	मं.	
शु. र. बु.	कमलम्	वृ. श.
	चं.	

	मं.	
	वापी	वृ.श.
र.शु.वृ.		चं.

Notes—अत्र लग्नसप्तमयोः शुभाः, चतुर्थदशमयोः पापाः स्युस्तदा वज्रं, तद्विपरीते यव इत्यादि यदुक्तं तज्ज्यौतिषसिद्धान्तविरुद्धमेव । यतो हि लग्नसप्तमयोः शुभग्रहेषु बुधशुक्रौ लग्नसप्तमगौ भवेतां, सूर्यः, पापश्चतुर्थे दशमे वा भवेत्तदा, अथवा चतुर्थे दशमे बुधशुक्रौ, लग्ने वा सप्तमे सूर्ये इति तदा सूर्येण सह बुधशुक्रयोरन्तरं राशिचतुष्टयमिति परममसङ्गतम् । यतो मध्यमौ बुधशुक्रौ सूर्यसमावेव, तथा यदि बुधशुक्रयोः शीघ्रं मन्दं च फलं परममृणं, सूर्यस्य परमं फलं धनमथवा सूर्यस्य परमफलं ऋणं, बुधशुक्रयोः परमं फलद्वयं धनं कल्प्यते तदा स्पष्टयोः सूर्यबुधयोः परममन्तरं स्यात् । तच्च रवेः परममन्दफलम् = $2^{\circ}19'13''$ । बुधस्य परमफलयुगलयोगः = $2^{\circ}13'13''$, एतदैक्यम् = $2^{\circ}19'13'' + (2^{\circ}13'13'') = 2^{\circ}13'14''$, इदमेकराशितोऽप्यस्मिन् सूर्यबुधयोः परमान्तरं भवति । एवं शुक्रस्यापि । तेनैकराशितोऽधिकमन्तरं सूर्य बुधयोर्न जातु भवितुमर्हति । कथं तर्हि राशिचतुष्टयेऽन्तरे सति प्राचीनैर्योगाः परिभाषिताः । अत आह वराहः पूर्वशास्त्रानुसारेण मया वज्रादयः कृताः । चतुर्थे भवने सूर्यात् ज्ञशुक्रौ भवतः कथम् ? इति ॥ दस्तुतोऽसौ योगा न भवन्तीति भावः ॥ १६६ ॥

शकट योगके समान शुभग्रह (110° में) हों और अण्डज योगके समान (81° में) पापग्रह हों तो “वज्रयोग” होता है । इसके विरुद्ध (110° में पापग्रह, 81° में शुभग्रह) हों तो “यव” योग होता है । शुभग्रह और पापग्रह सब केन्द्रमें हों, अन्य पणफर आपो-ह्मि में कोई भी न हों तो “कमल” योग होता है । यदि सभी केन्द्रके बाहर हों तो “वापी” योग होता है । उदाहरण चक्रोंमें देखिये ॥ १६९ ॥

इदानीं यूपेषु शक्तिदण्डयोगानाह—

कण्टकादिप्रवृत्तैश्च चतुर्गृहगतैर्ग्रहैः ।

यूपेषुशक्तिदण्डाख्या होराद्यैः कण्टकैः क्रमात् ॥ १७० ॥

कण्टकादीति । होराद्यैः = लग्नाद्यैः, कण्टकैः = केन्द्रैः लग्नेकेन्द्रमारभ्य क्रमात्कण्टकादिप्रवृत्तेष्वतुर्षु ग्रहेषु गतैर्ग्रहैः यूपेषुशक्तिदण्डाख्यास्त्वारो योगा भवन्ति । तथा हि—लग्न-द्वितीय-तृतीय-चतुर्थभावगतैः निखिलैर्ग्रहैः यूपयोगः । चतुर्थ-पञ्चम-षष्ठ-सप्तमेषु सर्वैर्ग्रहैरिषुयोगः । सप्तमादिदशमान्तेषु गतैः शक्तियोगः । दशमादिलग्नान्तेषु चतुर्षु सर्वैर्ग्रहैर्दण्डयोगो भवति । उक्तमपि तथा—

‘एकद्वित्रिचतुर्थस्यैः सर्वखेटैस्तु यूपकम् । तुर्यादिसप्तमान्तस्थैरेवं षाणः प्रजायते ॥ सप्ताष्टनन्दकर्मस्यैः खगैः शक्तिरिति स्मृतः । दशादिलग्नपर्यन्तैः सर्वैर्दण्डाभिधानकः’ ॥

इति ज्ञानमुक्तावहयाम् ॥ १७० ॥

बु. शु.	र. मं. ल.	
बृ.		
चं. श.	यूपयोगः	

	ल.	
र. मं.	हृषुयोगः	
बु. शु.	श.	
चं. बृ.		

शक्तियोगः	र. मं.	
चं. श.	बु. शु.	
	बृ.	

	शु. बु.	र. मं.
	दण्डयोगः	बृ.
		चं. श.

लग्नसे चौथे भाव तक चारों गृहोंमें यदि सब ग्रह हों तो “यूप” योग, और यदि चौथे भावसे सप्तम भाव तक सब ग्रह हों तो “हृषु” योग, तथा सप्तमसे दशम भाव तक सब ग्रह हों तो “शक्ति” योग, और दशम से लग्न पर्यन्त सब ग्रह हों तो “दण्डयोग” होता है ॥ १७० ॥

अधुना नौकूटच्छत्रचापाईचन्द्रयोगानाह—

नौकूटच्छत्रचापानि तद्वत्सप्तर्क्षसंस्थितैः ।

अर्धचन्द्रस्तु होराद्यैः प्रोक्तादन्यर्क्षसंस्थितैः ॥ १७१ ॥

नौकूटेति । तद्वत् = पूर्वोक्त- (यूपादियोगोक्तप्रकार-) वत्, अर्थादिकस्मात्केन्द्रा-
त्सप्तर्क्षसंस्थैः क्रमात् नौकूटच्छत्रचापानि स्युः । यथा च लग्नादिसप्तमन्तेषु सप्तसु
भावेषु सप्तग्रहा भवेयुस्तदा नौयोगः । चतुर्थादशमन्तेषु सप्तसु सर्वग्रहैः कूटयोगः
सप्तमादिलभान्तेषु सप्तसु भावेषु सप्तग्रहैश्छत्रयोगः । दशमादिचतुर्धामन्तेषु चापयोगो
भवति । तथोक्तं च—

लग्नादिसप्तमन्तस्थैः सर्वखेटैस्तु नौरिति । तुर्यादिदशमन्तस्थैः कूट इत्यभिधीयते ॥

सप्तमादिलभान्तैश्छत्रः सकलखेचरैः । एवं दशादितुर्यान्तैश्चाप इत्युच्यते तुषैः ॥

इति ज्ञानमुक्तावल्याम् ।

अर्द्धचन्द्र इति । नावाद्यैरुक्तैर्योगैरन्यर्क्षसंस्थितैः अर्द्धचन्द्रो योगः प्रोक्तः । नावाद्या
योगो केन्द्रेषुकाः । तदितरस्थैरर्थात्पणफरगतैरापोक्लिमगतैश्च सप्तग्रहैरर्द्धचन्द्रो योगः
स्यादिति । एतदुक्तं भवति । द्वितीयादि-अष्टमन्तेषु सप्तसु भावेषु सप्तग्रहैरर्द्धचन्द्रः ।
तृतीयादिनवमन्तेऽर्द्धचन्द्रः । एवं पञ्चमादिलाभान्ते । षष्ठादि द्वादशान्ते । अष्टमादिविती-
यान्ते । नवमादितृतीयान्ते । लाभादिपञ्चमन्ते । द्वादशादिषष्ठान्ते । एवं सप्तसु भावेषु सप्त-

ग्रहैरष्टधा अर्द्धचन्द्रयोगः

स्यादिति । तथा हि—

परस्परं द्वायदष्टौ

तृतीयाश्वमान्तिकम् ।

पञ्चमैकादशः षष्ठाद्

द्वादशं त्वष्टया शशी ॥

इति ज्ञा. सु. ॥ १७१ ॥

२ बु.	१ ल. वृ.			ल.		
३ र.						१० मं.
४ शु.	नौयोगः			४ बु.	कूटयोगः	श.
५ श.	६ मं.	७ चं.		र.	शु.	चं. वृ.

१ ल.	वृ.	मं.	शु.	र. ल.	बु.	मं.	मं.	ल.	वृ.
श.			श.			१० चं.	बु. मं.	अर्द्धचन्द्रस्य	वृ.
	छत्रयोगः	चं.	४ वृ.	चापयोगः			र. बु.	त्रयो मेदाः	श'व.
		बु.					शु. र.	श. शु' वृ. श.	व. शु' वृ.
	७ शु.	र.					म'	बु' र'.	वृ.

लग्नसे सप्तम भाव तक प्रत्येक भाव में एक एक ग्रह हों तो “नौ” योग, चतुर्थसे द्वात्रिंशत् पर्यन्त सब ग्रह हों तो “कूट” योग, और सप्तमसे लग्न तक सब ग्रह हों तो “छत्र” योग, और इसी प्रकार द्वात्रिंशत् पर्यन्त प्रत्येक भावमें एक एक ग्रह हों तो “चाप” योग, होता है । इसके अतिरिक्त स्थानोंमें ग्रह हों तो “अर्ध चन्द्र” योग होता है वह आठ प्रकार का है । द्वितीय भावसे अष्टम भाव तक सब ग्रह हों तो १ भेद, ३ से ९ तक हों तो २ भेद, ५ से ११ तक हों तो ३ भेद, ६ से १२ तक हों तो ४ भेद, ८ से २ तक हों तो ५ भेद, ९ से ३ तक हों तो ६ भेद, ११ से ४ तक ७ भेद, और बारहसे छः पर्यन्त ८ भां भेद है ॥

इदानीं समुद्र-चक्रयोगावाह—

एकान्तरगतैरर्थात्समुद्रः षडगृहाश्रितैः ।

विलग्नादिस्थितैश्चक्रमित्याकृतिजसङ्ग्रहः ॥ १७२ ॥

एकान्तरगतैरिति । अर्थात् = द्वितीयभावात्, एकान्तरगतैः = एकस्मात्परमेकं परित्यज्यैव यथावसानभावगैः षडगृहाश्रितैः समुद्रो योगः स्यात् । एतदुक्तं भवति—द्वितीय-चतुर्थ-षष्ठा-ष्टम-दशम-द्वादशेति-भावषट्के सप्त ग्रहा भवेयुस्तदा समुद्रो नाम योगो भवति । चक्रमहाह—विलग्नादिस्थितैः = लग्नप्रभृतिषड्दिशि चक्रान्तरगतेषु सर्वैर्ग्रहैर्व्यवस्थितैः चक्रं नाम योगः । लग्न-तृतीय-पञ्चम-सप्तम-नवम-लाभेति-भावषट्के सप्त ग्रहा भवेयुस्तदा चक्रयोगो भवति । इत्येतावानाकृतिजानां योगानां सङ्ग्रहो जात इति । सारावह्यां समुद्र-चक्रयोर्लक्षणं च तथा—

राशयन्तरितैर्लगात् षड्भवनगतैर्भवेच्चक्रम् । अर्थात्तथैव यातैश्चक्राकारो भवेच्चलधिः ॥ १७३ ॥

मं. २	ल.	श.	
			१० चं
	समुद्र-योगः		
र. शु. ४			
	बु.		वृ. ८

मं. ल.		११ श.
१		
र. बु. ३	चक्रयोगः	
		वृ. ९
शु. ५		चं. ७

द्वितीय भावसे बारहों भावोंके बीचमें यदि एक २ स्थान छोड़ कर (२११६।८।१०।१२) में सब ग्रह हों तो “समुद्र” योग और लग्नसे ११ पर्यन्त इसी प्रकार एक एक भाव छोड़ कर (१११५।१०।११) में सब ग्रह हों तो “चक्र” योग होता है। इस प्रकार आचार्यों ने साकृति योगका संग्रह किया है ॥ १७२ ॥

अधुना सङ्ख्यायोगानाह—

सङ्ख्यायोगाः सप्त सप्तर्क्षसंस्थैरेकापायाद्वल्लकीदामपाशाः ।

केदारख्यः शूलयोगो युगं च गोलशचान्यान् पूर्वमुक्तान्विहाय ॥१७३॥

सङ्ख्येति । सप्तर्क्षसंस्थैः=येषु तेषु सप्तसु भावेषु व्यवस्थितैः सप्तभिर्ग्रहेरेकापायादेकमेकं पूर्वस्मात्पूर्वस्माद्विहाय वल्लकी- (वीणा) प्रभृति-सप्त सङ्ख्यायोगाः स्युः । इदमुक्तं भवति । येषु तेषु सप्तसु भावेषु सप्त ग्रहा भवेयुस्तदा वल्लकी (वीणा) योगः । षट्सु भावेषु सर्वेग्रहेर्दामिनी (दाम) योगः । पञ्चसु भावेषु सर्वेग्रहैः पाशः । चतुर्षु केदारः । त्रिषु शूलः । द्वयोः युगम् । एकस्मिन्नेव भावे सप्त ग्रहाः स्युस्तदा गोलो योगो भवतीति । पर-
वैते योगाः पूर्वमुक्तानन्यान्योगान् विहाय सम्भवन्ति । अत्रेदं चिन्त्यम् । पूर्वोक्तानामाकृति-
योगानां मध्याब्धि कस्मादपि संख्यायोगस्य सादृश्यं भवति तदा अग्नी सङ्ख्यायोगा न
स्वीकार्याः । तदानीमाकृतियोगा एवाङ्गीकर्त्तव्या इति ॥ १७३ ॥

संख्या योग सात प्रकार का होता है। किसी भी सात स्थानोंमें सात ग्रह हों तो “वल्लकी” योग होता है। छः स्थानोंमें सातों ग्रह हों तो “दामिनी” योग। पाँच स्थानों में हों तो “पाश” योग। चार स्थानोंमें हों तो “केदार” योग। तीन स्थानोंमें हों तो “शूल” योग। दो स्थानोंमें सब ग्रह हों तो “युग” योग होता है। एक स्थानमें सब ग्रह हों तो “गोल” योग होता है। इस प्रकार संख्या योगोंको कहे हैं। जिस जगह संख्या योगकी प्राप्तिमें पूर्वोक्त योगोंकी भी प्राप्ति हो वहाँ वे योग ही फल देते हैं, संख्यायोग फल नहीं देते। संख्यायोग वहाँ ही फल देगा जहाँ पूर्वोक्त आश्रय योगोंकी प्राप्ति नहीं हो ॥ १७३ ॥

अथ आश्रयदलयोगफलम् ।

ईष्युर्विदेशनिरतोऽध्वरतश्च रज्ज्वाम्, मानी धनी च मुसले बहुभृत्यसक्तः ।
व्यङ्गः स्थिराढ्यनिपुणो नलजः स्रगुत्थो, भोगान्वितो भुजगतो बहुदुःखभाजः ॥

अथ गदादियोगफलम् ।

यज्वाऽर्धभाक् सततमर्थरुचिर्गदायां, तद्वृत्तिभुक् शकटजः सरुजः कुदारः ।
दूतोऽटनः कलहकृद्धिहो प्रदिष्टः, शृङ्गाटके चिरसुखी कृषिकृद्धलाख्ये ॥१७४॥
वक्रोऽन्त्यपूर्वसुखितः सुभगोऽतिशूरः, शौचान्वितोऽपि च यवे सुखितो वयोऽन्तः ।
विख्यातकीर्त्यमितसौख्यगुणाश्च पद्मे वाप्यां तनुस्थिरसुखी निधिपोऽन्नदाता ॥
त्यागात्स्वान् क्रतुवरैर्यजते च यूपे हिंस्रोऽथ गुप्त्यधिकृतः शरकृच्छराख्ये ।
नीचोऽलसः सुखधनैर्विद्युतश्च शक्तौ दण्डे प्रियैर्विरहितः पुरुषोऽन्त्यवृत्तिः ॥१७५॥

छत्रे चाद्यन्तसौख्यातुलधनबलवान् नौभवस्तोयजीवी
चक्रे राजा यशस्वी जलधिभवनरस्तोयवृत्तिः क्षितीशः ।

अर्धेन्दौ भोगशाली गिरिविपिनचरः क्रूरकर्मा च कूटे

चापे जाता मनुष्या यदि गहनचराश्चौर्यनिष्ठा निकृष्टाः ॥ १७८ ॥

वीणायां सकलक्रियासु निपुणः सङ्गीतनृत्यप्रियो-

दामिन्यामुपकारकृत्पटुमतिः प्रख्यातविद्याधनी ।

पाशे शीलधनार्जनेऽतिचतुरो वाचालकः पुत्रवान्

केदारे कृषिवित्तवानलसधीर्बन्धूपकारी भवेत् ॥ १७६ ॥

शूले कोपरसान्वितो धनरुचिः शूरः क्षतो निर्धनी
 भिक्षाशी युगयोगजोऽतिचपलः पाषण्डको मद्यपः ।
 गोले निर्द्धनकोऽलसोऽटनपरः स्वल्पायुरज्ञानधी-
 द्वात्रिंशत् कथिता वराहमिहिराचार्येण योगा इमे ॥ १८० ॥

इदानीं श्लोकषट्केण पूर्वोक्तद्वात्रिंशद् (विंशत्याकृतित्रयाश्रयद्विदलसप्तसङ्ख्येतिद्वा-
 त्रिंशत्-) योगानां फलानि कथ्यन्ते । श्लोकाश्च स्पष्टार्था एवेत्यलमतिविस्तरेण ॥ १७४-१८० ॥

रज्जु योगोत्पन्न जातक पराई भलाईसे जलनेवाला तथा निरंतर परदेश में रहने वाला और हमेशा मार्ग पर चलने में रुचि रखने वाला होता है ।

जो सुखल योगमें उत्पन्न हो वह मानी, धनी और विशेष नौकर वाला होता है ।

जो मनुष्य नल योगमें उत्पन्न हो वह अङ्गहीन, दृढ़ निश्चयवाला, धनी और समस्त कार्यमें सुख दृष्टिसे विचारनेवाला होता है । ये तीनों आश्रययोगके फल हैं ।

माळा योगमें उत्पन्न होनेवाला भोगी होता है । सर्प योगोत्पन्न मनुष्य अनेक प्रकार का दुःख भोगता है ॥ १७४ ॥

गदा योगवाला मनुष्य यज्ञ करने वाला और धन भोगने वाला तथा धनसंग्रहमें उद्यमी होता है ।

क्षकट योगोद्भव मनुष्यकी जीविका गाड़ी रथ आदिसे होती है, निम्न रोगी और उसकी बी कुरूपा होती है ।

विहंग योगवाला मनुष्य दूत का काम करता है और झगड़ाहू होता है ।

शृङ्गाटक योगवाला मनुष्य बहुत काल तक सुखी रहता है ।

हलयोग वाला मनुष्य खेती का काम और पशुपालन आदि बहुत उत्तम जानता है ॥ १७५ ॥

वज्र योगमें उत्पन्न होनेवाला मनुष्य प्रथम और अन्य अवस्थामें सुखी, मध्यमें दुःखी और सबका प्यारा तथा अत्यन्त पराक्रमी होता है ।

यव योग वाला मनुष्य बलवान् और मध्य अवस्थामें सुखी रहता है ।

पद्म योगोद्भव मनुष्य विख्यात कीर्तिवाला और अत्यन्त सुख, गुण तथा विद्यावाला होता है ।

वापी योगवाला मनुष्य बहुत काल पर्यन्त थोड़े सुख वाला और धन बढ़ाने वाला तथा कृपण होता है ॥ १७६ ॥

यूप योगमें उत्पन्न मनुष्य दानी, अहंकारी और यज्ञ करनेवाला होता है । शर (इशु) योग में हिंसक, संघे हुयेको पालनेवाला और शर बनानेवाला होता है ।

शक्ति योगमें नीच कर्म करनेवाला, आलसी, दुःखी और दरिद्र होता है । इण्ड योगमें प्रिय (पुत्रादि) से रहित और शूद्रकी वृत्तिवाला (टहलुआ) होता है ।

छत्र-योगोद्भव जातक आदि और अन्य अवस्थामें सुखी, अतुल धनवाला तथा बली होता है ।

नौ योगोत्पन्न जातक जलकी जीविकावाला होता है । चक्र योगका जातक यक्षस्वी राजा होता है । जलधि (समुद्र) योगवाला मनुष्य जलवृत्तिवाला राजा होता है । अर्धेन्दु योगमें जायमान मनुष्य भोगक्षाली होता है । कूट योगमें उत्पन्न नर पहाड़ और जंगलका रहनेवाला तथा क्रूर कर्म करनेवाला होता है । चाप योगमें उत्पन्न होनेवाला मनुष्य जंगली, चोरी कर्म करनेवाला और निकृष्ट होता है ॥ १७८ ॥

वीणा योगमें उत्पन्न मनुष्य सकल क्रियामें चतुर, संगीत नृत्यका प्रिय होता है । दामिनी योगमें उत्पन्न मनुष्य उपकारी, पट्ट बुद्धिवाला, विद्यामें विख्यात और धनी होता है । पाश योगमें उत्पन्न जातक शीलवान्, धनोपार्जनमें चतुर, वाद्याल और पुत्रवान् होता है । केदार योगमें उत्पन्न होनेवाला जातक कृषि-कार्य परायण, धनवान्, आलसी बुद्धिवाला और बन्धुजनोका उपकारी होता है ॥ १७९ ॥

गुरु योगमें पैदा हुआ मनुष्य क्रोध-रससे युक्त, धनमें रुचिवाला, लड़ाका, घाववाला और दरिद्र होता है। युग योगमें उत्पन्न होनेवाला मनुष्य अत्यन्त चञ्चल पालण्डी और शराबी होता है। गोल योगमें उत्पन्न होनेवाला मनुष्य दरिद्र, आलसी, भटकनेवाला, बोदी आयुवाला और नादान बुद्धिवाला होता है। ये ३१ योग श्रीवराहमिहिराचार्यजी-ने ब्रह्मजातकमें कहे हैं। सु० शा० कारः ॥ १८० ॥

भूपालयोगरुचपञ्चकभास्कराद्याः केमद्रूमाधमसमग्रहमालिकाश्च ।

लक्ष्मीहरीशविधिकाहलनाभसाद्याः सूर्यादिदेवकृपया परिकीर्तितास्ते ॥१८१॥

श्लोकेनानेनाध्यायमुपसंहरतीति । स्पष्टार्थः ॥ १८१ ॥

पारिजाते सुधा टीका कपिलेश्वररञ्जिता ।

सप्तमे राजयोगोऽस्मिन्नध्याये पूर्णतां गता ॥ ७ ॥

सभी राजयोग, रुचक आदि पांच योग, भास्कर आदि योग, केमद्रूम, अधम, सम, ग्रह-मालिका योग, लक्ष्मयोग, हरि-हर विधियोग, काहलयोग और नाभसादि योग इनके सर्वादि ग्रहोंकी कृपासे इस ७ वें अध्यायमें वर्णन किया ॥ १८१ ॥

इति श्रीबैद्यनाथदैवज्ञविरचिते जातकपारिजाते राजयोगाख्ये सप्तमेऽध्याये
'विमला' हिन्दी टीका समाप्ता ॥ ७ ॥

अथ द्रवादिग्रहयोगाध्यायः ॥ ८ ॥

अथाधुना द्रवादिग्रहयोगाध्यायो व्याख्यायते । तत्र प्रथमं द्विग्रहयोगः—

जातः स्त्रीवशागः क्रियासु निपुणश्चन्द्रान्विते भास्करे,

तेजस्वी बलसत्त्ववाननृतवाक् पापी समौमे रवौ ।

विद्यारूपबलान्वितोऽस्थिरमतिः सौम्यान्विते पूषणि,

श्रद्धाकर्मपरो नृपप्रियकरो भानौ सजीवे धनी ॥ १ ॥

स्त्रीमूलार्जितबन्धुमाननियुतः प्राज्ञः सशुक्रेऽरुणे

मन्दप्राथमतिः सपत्नवशागो मन्देन युक्ते रवौ ॥

शूरः सत्कुलधर्मवित्तगुणवानिन्दौ धराजान्विते ।

धर्मी शास्त्रपरो विचित्रगुणवान् चन्द्रे सतारासुते ॥ २ ॥

जातः साधुजनाश्रयोऽतिमतिमानार्येण युक्ते विधौ,

पापात्मा क्रयविक्रयेषु कुशलः शुके सशीतद्युतौ ।

कुस्त्रोजः पितृदूषको गतधनस्तारापतौ सार्कजे,

वाग्मी चौषधशिल्पशास्त्रकुशलः सौम्यान्विते भूसुते ॥ ३ ॥

कामी पूज्यगुणान्वितो गणितविद् भौमे सदेवाञ्जिते,

धातोर्वादरतः प्रपञ्चरसिको धूर्तः समौमे भृगौ ॥

वादी गानविनोदविज्जडमतिः सौरेण युक्ते कुजे ।

वाग्मी रूपगुणान्वितोऽधिकधनी वाचस्पतौ सेन्दुजे ॥ ४ ॥

शास्त्री गानविनोदहास्यरसिकः शुके सचन्द्रात्मजे

विद्यावित्तविशिष्टधर्मगुणवानर्कात्मजे सेन्दुजे ॥

तेजस्वी नृपतिप्रियोऽतिमतिमान् शूरः सशुके गुरौ ।

शिल्पी मन्त्रिणि साकजे पशुपतिर्मल्लः सिते सासिते ॥ ५ ॥

जीवाकार्वाविनिजैरतिप्रियकरा मन्त्री चमूपोऽथवा
भौमार्कासुरवन्दितैर्नयनरुग् भोगी कुलीनोऽर्थवान् ॥ ७ ॥
मन्दार्काविनिजैः स्वबन्धुरहितो मुखोऽधनो रोगभाक् ।
इन्द्राचार्यरवीन्दुजैः पटुमतिर्विद्यायशोवित्तवान् ॥
भानुज्ञासुरपूजितैर्मृदुतनुर्विद्यायशस्वी सुखी
सौरादित्यवुधैर्विबन्धुरधनो द्वेषी दुराचारवान् ॥ ८ ॥
जीवादित्यसितैः सदारतनयः प्राज्ञोऽक्षिरुग् वित्तवान्
मन्देन्द्रार्चितभानुभिर्गतभयो राजप्रियः सात्विकः ॥
जातो भानुसितासितैः कुचरितो गर्वाभिमानान्वित-
श्चन्द्रारेन्दुसुतैः सदाऽशनपरो दुष्कर्मकृद् दूषकः ॥ ९ ॥
जीवेन्दुक्षितिजैः सरोषवचनः कामातुरो रूपवा-
निन्दुद्धमाजसितैर्विशीलतनयः सञ्चारशीलो भवेत् ॥
तारेशार्कजभूसुतैश्चलमतिर्दुष्टात्मको मातृहा
जीवेन्दुज्ञसमागमे बहुधनख्यातोऽवनीशप्रियः ॥ १० ॥
विद्यावानपि नीचकर्मनिरतः सेव्यः सितज्ञेन्दुभि-
स्त्यागी भूपतिपूजितश्च गुणवानिन्दुज्ञतिग्मांशुजैः ॥
प्राज्ञः साधुसुतः कलासु निपुणः शुक्रेन्दुदेवार्चितैः
शास्त्री वृद्धबधूरतो नृपसमो वाचस्पतीन्द्रर्कजैः ॥ ११ ॥
वेदी राजपुरोहितोऽतिसुभगः शुक्रेन्दुचण्डांशुजैः
गान्धर्वश्रुतिकाव्यनाटकपरो जीवज्ञभूतन्दनैः ॥
हीनाङ्गः खलवंशजश्चलमतिः शुक्रारचन्द्रात्मजः
प्रेक्ष्यः सामयलोचनोऽटनपरस्ताराजभौमासितैः ॥ १२ ॥
शुक्रारेन्द्रपुरोहितैर्नरपतेरिष्टः सपुत्रः सुखी
जीवारार्कसुतैः कृशोऽसुखतनुर्मान्नी दुराचारवान् ॥
सौरारासुरपूजितैः कुतनयो नित्यं प्रवासान्वितः
शुक्रज्ञामरमन्त्रिभिर्जितरिपुः कीर्तिप्रतापान्वितः ॥ १३ ॥
देवेज्येन्दुजभानुजैरतिसुखश्रीकः स्वदारप्रियो
मन्दज्ञासुरवन्दितैरनृतवाग् दुष्टोऽन्यजायारतः ॥
जातो जीवसितासितैर्मलधीर्विख्यातसौख्यान्वित-
चन्द्रे पापयुते सदात्पसुखवान् भानौ पितुस्तद्वदेत् ॥ १४ ॥

अत्र त्रिग्रहयोगे पञ्चत्रिंशद्भेदा भवन्ति । यथा हि—१. र. चं. मं. । २. र. चं. बु. ।
३. र. चं. बु. । ४. र. चं. शु. । ५. र. चं. श. । ६. र. मं. बु. । ७. र. मं. बु. । ८. र.
मं. शु. । ९. र. मं. श. । १०. र. बु. बु. । ११. र. बु. शु. । १२. र. बु. श. । १३.
र. बु. शु. । १४. र. बु. श. । १५. र. शु. श. । १६. चं. मं. बु. । १७. चं. मं. बु. । १८.
चं. मं. शु. । १९. चं. मं. श. । २०. चं. बु. बु. । २१. चं. बु. शु. । २२. चं. बु. श. ।
२३. चं. बु. शु. । २४. चं. बु. श. । २५. चं. शु. श. । २६. मं. बु. बु. । २७. मं. बु.
शु. । २८. मं. बु. श. । २९. मं. बु. शु. । ३०. मं. बु. श. । ३१. मं. शु. श. । ३२.
बु. बु. शु. । ३३. बु. बु. श. । ३४. बु. शु. श. । ३५. बु. शु. श. । इति । एषां फला-
न्वेषोपाणि । श्लोकाः स्पष्टार्था इति ॥ ६-१४ ॥

यदि सूर्य, चन्द्रमा तथा मङ्गल तीनों एक स्थानीय हों तो जातक शत्रुओंको मारने वाला, धनी तथा नीति (कानून) का जानने वाला होवे। यदि सूर्य, चन्द्र तथा बुध एकत्रित हों तो राजाके समान यशवाला और विद्वान् हो। यदि सूर्य चं० वृ० एकत्र हों तो वह गुणवान्, विद्वान्, और, राजाओंका प्रिय होवे। यदि रवि, सोम, और शुक एकस्थानी हों तो वह बरखीगामी, क्रूर, शत्रुसे डरनेवाला, धनिक होवे ॥ ६ ॥

यदि शनि, चन्द्रमा और सूर्य एक राशिस्थ हों तो जातक खलबुद्धि, मायावी, विदेश-प्रिय होवे। सूर्य, मङ्गल और बुधके एक राशिमें होनेसे जातक सुख रहित, पुत्र स्त्रीसे युक्त होवे। बृहस्पति, सूर्य और मङ्गलके एकत्र होनेसे लोगोंका विशेष प्रिय हो तथा मन्त्री, या सेनापति होवे। चन्द्रमा, सूर्य और शुक एकत्र हों तो नेत्ररोगी, भोगी, कुलीन और धनवान् होवे ॥ ७ ॥

शनि सूर्य और मङ्गलके एकत्र होनेसे बन्धुवृद्धि, मूर्ख, धनी और रोगी हो। बृहस्पति, सूर्य, और बुध एकत्र हों तो चतुरबुद्धि, विद्वान् यशस्वी और धनवान् होवे। सूर्य बुध और बृहस्पति एकत्र हों तो कोमल शरीर, विद्वान्, यशस्वी और सुखी हो। शनि सूर्य और बुधसे बन्धुहीन, धनहीन, वैरी, तथा दुराचारी होवे ॥ ८ ॥

बृहस्पति, सूर्य और शुकके एकत्र होनेसे पुत्र-स्त्रीसे युक्त, बुद्धिमान्, नेत्ररोगी और धनवान् होवे। शनि, बृहस्पति और सूर्यसे भयरहित, राजप्रिय और सात्विक होवे। सूर्य शुक और शनिके एकत्र रहनेपर उत्पन्न हो तो दुष्ट चरित्रवाला, गर्वी, और अभिमानी होवे। चन्द्रमा, मङ्गल और बुध एकत्र हों तो सदा भोजनमें रत दुष्कर्मी और दूसरोंका दूषक हो ॥

बृहस्पति, चन्द्रमा और मङ्गल एकत्र हों तो रोषयुक्त वचन बोलनेवाला, कामादुर और रूपवान् हो। चन्द्रमा, मङ्गल और शुक एकत्र हों तो विशाल, विपुत्र और भ्रमणशील हो। चन्द्रमा, शनि और मङ्गल एकत्र हों तो चञ्चलबुद्धि, दुष्टात्मा और माताको मारने वाला होवे। बृहस्पति, चन्द्रमा और बुधके एकत्र होनेसे भारी धनी और राजाका प्रिय होवे ॥

शुक बुध और चन्द्रमाके एकत्र होनेसे विद्वान्, नीच कर्म करनेवाला, सेव्य (सेवा करने योग्य) होता है। चन्द्र-बुध-शनि एकत्र हों तो जातक दानी, राजपूजित और गुणवान् होता है। शुक, चन्द्रमा और बृहस्पतिके एकत्र होनेसे जातक प्राज्ञ, सुपुत्री और कलामें निपुण होता है। बृहस्पति, चन्द्रमा और शनिके एकत्र होनेसे जातक शास्त्री, वृद्धा स्त्रीमें रत और राजाके मुख्य होता है ॥ ११ ॥

शुक, चन्द्रमा और शनि एकत्र हों तो वेद जाननेवाला, राजपुरोहित, और अत्यन्त सुभग होता है। बृहस्पति, बुध और मङ्गलके एकत्र होनेसे गान्धर्व विद्या-काव्य-वाटकका ज्ञाता होता है। शुक, मङ्गल और बुध एकत्र हों तो जातक हीनाङ्ग, दुष्टवंशोत्पन्न और चञ्चल बुद्धिवाला होता है। बुध, मङ्गल और शुकके एकत्र होनेसे प्रेम्ण (दत्त) नेत्ररोगी और सदा भ्रमणशील होता है ॥ १२ ॥

शुक, मङ्गल और चन्द्रमा एकत्र हों तो राजाका मित्र, सुपुत्री और सुखी होता है। बृहस्पति मङ्गल और शनि एकत्र हों तो दुबला शरीरवाला, मानी, और दुराचारी होवे। शनि, मङ्गल और बृहस्पतिके एकत्र होनेसे कुपुत्री, सदा प्रदेष्टामें रहनेवाला होता है। शुक, बुध और बृहस्पति एकत्र हों तो शत्रुओंको जीतनेवाला और कीर्ति-प्रतापसे युक्त होता है ॥ १३ ॥

बृहस्पति, बुध और शनिके एकत्रतासे विशेषसुखी, श्रीमान्, और अपनी स्त्रीका प्रिय होता है। शनि, बुध और बृहस्पतिके एकत्र रहनेसे शूद्र बोलनेवाला, दुष्ट, परकीगामी होता है। बृहस्पति, शुक और शनिके एकत्र होनेसे स्वच्छ बुद्धिवाला, विख्यात, और सुखसे युक्त होता है। चन्द्रमा पापग्रह युक्त हो तो जातक अल्पसुखी और सूर्य पापयुक्त हो तो उसके पिताको अल्पसुखी जाने ॥ १४ ॥

अथ चतुर्ग्रहयोगाः ।

एकत्रैगैरिनसुधाकरभूसुतज्ञैर्भायी प्रपञ्चकुशलो लिपिकश्च रोगी ।
चन्द्रभानुगुरुभिर्धनवान्यशस्त्री धीमान्पृथक्प्रियकरो गतशोकरोगः ॥१५॥
आरार्कचन्द्रभृगुजैः सुतदारसम्पद् विद्वान् मिताशनसुखी निपुणः कुपालुः ।
सूर्येन्दुभानुसुतभूमिसुतैरशान्तनेत्रोऽटनश्च कुलटापतिरर्थहीनः ॥ १६ ॥
तारासुतेन्दुरविमन्त्रिभिरिष्टपुत्रदाराध्वान् गुणयशोबलवानुदारः ।
शुक्रेन्दुभानुशशिशैर्विकलश्च वाग्मी मन्देन्दुविहिनकरैरधनः कृतघ्नः ॥ १७ ॥
तोयाटवित्तिचिरोऽवनिपालपूज्यो भोगी दिनेशतुहिनद्युतिजीवशुकैः ।
जातो विशालनयनो बहुवित्तपुत्रो वाराङ्गनापतिरिनेन्दुसुरेज्यमन्दैः ॥ १८ ॥
मन्देन्दुभानुभृगुजैर्विबलोऽतिभीरुः कन्याजनाश्रयधनाशनतत्परश्च ।
आरारुणज्ञगुरुभिः सबलो विपन्नो दारार्थवान् नयनरोगयुतोऽनुगः स्यात् १९
रविकुजबुधशुकैरन्यदारापुरक्तो विषमनयनवेषश्चोरधीर्वीतसत्त्वः ।

दिनकरकुजतारासूनमन्दैश्चमूपो नरपतिसचिवो वा नीचकृद् भोगशीलः २०
सूर्यार्यसितैर्महीपतिसमः ख्यातोऽतिपूज्यो धनी
जीवारार्कदिवाकरैर्गतधनो भ्रान्तः सुहृद्बन्धुमान् ।
भूपुत्रार्कसितासितैः परिभवप्राप्तो विकर्माऽगुणः
शुक्रार्केन्दुजसूरिभिर्धनयशोमुख्यप्रधानो भवेत् ॥ २१ ॥
जीवार्कज्ञदिवाकरैः कलहकृन् मानी दुराचारवान्
मन्दज्ञारुणभार्गवैः सुवदनः सत्यव्रताचारवान् ।
अर्कार्कीज्यसितैः कलासु निपुणो नीचप्रभुः साहसी
जीवेन्दुज्ञकुजैर्नृपप्रियकरो मन्त्री कविः क्षमापतिः ॥ २२ ॥
चन्द्रार्कज्ञसितैः सुदारतनयः प्राज्ञो विरूपः सुखी-
मन्दारेन्दुबुधैर्द्विमातृपितृकः शूरो बहुस्त्रीसुतः ।
चन्द्रार्यसितैरधर्मकुशलो निद्रालुरथातुरो
जीवारार्कनिशाकरैः स्थिरमतिः शूरः सुखी पण्डितः ॥ २३ ॥
शुक्रज्ञेन्दुसुरार्चितैः स वधिरो विद्वान्यशस्त्री धनी
चन्द्रार्कज्ञसुरार्चितैरतिधनो बन्धुप्रियो धार्मिकः ।
शीतांशुज्ञसितासितैर्बहुजनद्वेषी परस्त्रीपति-
जीवेन्दुर्कजभार्गवैर्गतसुखः श्रद्धादयावर्जितः ॥ २४ ॥

कुजबुजगुरुशुकैरर्थवान्निन्दितः स्यात् बुधगुरुशनिभौमैः सामयो वित्तहीनः ।
गुरुसितशानिसौम्यैरेकगोहोपयातैरतिशयधनविद्याशीलमेति प्रजातः ॥ २५ ॥

इदानीं चतुर्ग्रहयोगा उच्यन्ते । तेषु (१) र. चं. मं. बु. । (२) र. चं. मं. बु. ।
(३) र. चं. मं. शु. (४) र. चं. मं. श. (५) र. चं. बु. वृ. (६) र. चं.
शु. (७) र. चं. बु. श. (८) र. च. वृ. शु. (९) र. चं. बु. श. (१०)
र. च. शु. श. (११) र. मं. बु. वृ. (१२) र. मं. बु. शु. (१३) र. मं. बु. श.
(१४) र. मं. वृ. शु. (१५) र. मं. वृ. श. (१६) र. म. शु. श. (१७) र.
बु. वृ. शु. (१८) र. बु. वृ. श. (१९) र. बु. शु. श. (२०) र. वृ. शु. श.
(२१) चं. मं. बु. वृ. (२२) चं. मं. बु. शु. (२३) चं. मं. बु. श. (२४) चं.

मं. बु. शु. (२५) चं. मं. वृ. श. (२६) चं. मं. शु. श. (२७) चं. बु. वृ. शु. (२८) चं. बु. वृ. श. (२९) चं. बु. शु. श. (३०) चं. वृ. शु. श. (३१) मं. बु. वृ. शु. (३२) मं. बु. वृ. श. (३३) मं. बु. शु. श. (३४) मं. वृ. शु. श. (३५) बु. वृ. शु. श., इति ३५ भेदा जायन्ते, तेषु-२६, ३३, ३४, तमभेदास्तत्फलानि चात्र नोक्तानि । शेषं सर्वं स्पष्टमेवेति ॥ १५-२५ ॥

एक राशिमें सूर्य, चन्द्रमा, मंगल और बुध हों तो जातक मायावी, प्रपञ्ची, लेखक और रोगी होवे । चन्द्रमा, मंगल, सूर्य और बृहस्पतिके एकराशिस्थ होने से जातक बनवान्, यशस्वी, बुद्धिमान्, राजाका प्रिय करनेवाला, निरोग और निश्चिन्त होता है ॥ १५ ॥

मंगल, सूर्य, चन्द्रमा और शुक्रके एक राशिमें होनेसे पुत्र-स्त्री-धनसे युक्त, विद्वान्, अस्पृश्वोजी, सुखी, कार्योंमें निपुण और कृपाळु होता है । सूर्य, चन्द्रमा, शनि और मंगलसे चञ्चल नेत्रवाला, धूमने वाला, व्यभिचारिणी स्त्रीका स्वासी, और निर्धन होता है ॥ १६ ॥

एक राशिस्थ बुध, चन्द्र, सूर्य और गुरु होनेसे जातक मित्र-पुत्र-स्त्रीसे युत, धनवान्, गुणी, यशस्वी, बलवान् और उदार होवे । शुक्र, चन्द्रमा, सूर्य और बुध एकत्र हों तो विकल और वाचाल होवे । शनि, चन्द्र, सूर्य और बुध एकत्र हों तो निर्धन और कृतज्ञ होवे ।

सूर्य, चन्द्रमा, बृहस्पति और शुक्र एकत्र हों तो जलमें, बनस्थलमें चलनेवाला, राजपूज्य और भोगी हो । सूर्य, चन्द्र, गुरु और शनि एक राशिस्थ हों तो विशाल नेत्र, बहुत धन पुत्र से युत हो और वेश्याका पति होवे ॥ १८ ॥

शनि, चन्द्रमा, सूर्य और शुक्र एक राशिस्थ हों तो निर्बल, डरपोक, कन्याओंके द्वारा धनोपार्जन और खाने पीने में तत्पर होता है । मंगल, सूर्य, बुध और गुरु एकत्र हों तो सबक, विपत्तिसे युक्त, स्त्री-सम्पत्तिवाला, नेत्र रोगी, और अमणशील होता है ॥ १९ ॥

✓ सूर्य, मंगल, बुध और शुक्र के एकत्र रहनेसे दूसरेकी स्त्रीमें लीन, विषमनेत्र (छोटा बड़ा नेत्र, या टेढ़ा नेत्र) चोर बुद्धि, भनादिसे रहित होता है । सूर्य, मंगल, बुध और शनि एक राशिमें हों तो सेनापति वा राजमन्त्री, नीच कर्म करनेवाला और भोगी होता है ॥ २० ॥

सूर्य, मंगल, बृहस्पति और शुक्रके एकत्र होनेसे राजाके सदश, विख्यात, विशेष पूज्य और धनी होता है । बृहस्पति, मंगल, शनि और सूर्य एक राशिमें हों तो निर्धन, भ्रान्त हो तथा मित्र और परिवारवाला होवे । मंगल, सूर्य, शुक्र और शनि एक राशिस्थ हों तो हारनेवाला, कुकर्मियोंमें प्रधान हों । शुक्र, सूर्य, बुध और गुरु एकत्र हों तो धन और यशमें मुख्य, लोकमें प्रधान होवे ॥ २१ ॥

बृहस्पति, शनि, बुध, और सूर्यके योगसे जगदालु, मानी और दुराचारी होता है । शनि, बुध, सूर्य और शुक्रके योगसे सुन्दरमुख, सत्यव्रत, और आचारवान् होता है । सूर्य, शनि, बुध और शुक्र एकत्र हों तो कलामें निपुण, नीचोंका मालिक और साहसी होता है । बृहस्पति, चन्द्रमा, बुध और मंगल एकत्र हों तो राजाका प्रिय करनेवाला, मंत्री, कवि और राजा होता है ॥ २२ ॥

चन्द्रमा, मंगल, बुध और शुक्र एकत्र हों तो सुन्दरी स्त्री-सुन्दर पुत्रसे युत, बुद्धिमान्, विरूप और सुखी होता है । शनि, मंगल, चन्द्रमा और बुध एकत्र हों तो जातक दो माता पितावाला, पराक्रमी और विशेष स्त्री-पुत्रवाला होता है । चन्द्रमा मंगल बृहस्पति और शुक्र एकत्र हों तो पापकर्ममें निपुण, निद्रालु और धनादिमें आतुर होता है । बृहस्पति, मंगल, सूर्य और चन्द्रमा एक राशिमें हों तो स्थिर बुद्धि, पराक्रमी सुखी और पण्डित होता है ।

शुक्र, बुध, चन्द्रमा और बृहस्पतिके योगसे बधिर, बिद्वान्, यशस्वी और धनी होता है । चन्द्रमा, शनि, बुध और गुरु एक राशिमें हों तो बड़ा धनी, बन्धुप्रिय, और धार्मिक होता है । शुक्र, बुध, शुक्र और शनिके एकत्र होनेसे बहुत जनसमूहोंका वैरी, दूसरेकी स्त्रीका प्रेमी होता है । बृहस्पति, चन्द्रमा, शनि और शुक्र एक राशिमें हों तो सुख और अन्ध-दृष्टासे हीन होता है ॥ २४ ॥

मंगल, बुध, गुरु और शुक्रके एकत्र होनेसे धनवान् और निन्दित होता है ।

बुध, शुक्र, शनि और मंगलके एकत्र होनेसे रोगी और धनहीन होता है । बृहस्पति, शुक्र, शनि, और बुधके एक गृहमें प्राप्त होनेसे जातक खूब धनी, विद्वान् और लोभवान् होता है ॥ २५ ॥

अथ पञ्चग्रहयोगाः ।

एकलैरैरिनशशिक्षितजिज्ञासीवैर्जातस्तु युद्धकुशलः पिशुनः समर्थः ।
शुक्रारभानुबुधशीतकरैर्विधर्मश्रद्धालुरन्यजनकार्यपरो विबन्धुः ॥ २६ ॥
भनन्दनेन्दुरविमन्दपुरन्दरेज्यैराशालुरिश्रमणीविरहाभिभूतः ।
चन्द्रारभानुशशिसूनुदिनेशपुत्रैरल्पायुरर्जनपरो विकलत्रपुत्रः ॥ २७ ॥
जीवेन्दुभौमसितभानुभिराततायी त्यक्तः स्वमातृपितृबन्धुजनैरनेत्रः ॥
मन्देन्दुशुक्ररविभूमिसुतैर्विनामवित्तप्रभावकुशला मलिनोऽन्यदारः ॥ २८ ॥
तारेभानुगुरुबोधनदानवेज्यैर्मन्त्री धनी बलयशोनिजदण्डनाथः ॥
भास्वद्वुबेन्दुगुरुभानुसुतैः परान्नभोजी सुभीरुरतिपापरतोमृवृत्तिः ॥ २९ ॥
सौम्यासितेन्दुसितभानुभिरर्थहीनो दीर्घाकृतिर्गतसुतो बहुरोगगात्रः ।
जीवेन्दुशुक्ररविभानुसुतैः सदारो वाग्मीन्द्रजालचतुरो विभयः सशत्रुः ॥ ३० ॥
शुक्रारभानुगुरुचन्द्रसुतैर्विशोकः सेनातुरङ्गपतिरन्यवधूविलोलः ।
भूसूनुजीवरविबोधनभानुपुत्रैर्भिक्ताशनो मलिनजीर्णतराम्बरः स्यात् ॥ ३१ ॥
पूज्यः कलासु निपुणो वधबन्धनाढ्यो रोगी सितासितगुरुज्ञधराकुमारैः ।
श्रेष्ठोऽतिदुःखभययोगयुतः क्षुधार्तः शन्यारबोधनविकर्तनदानवेद्यैः ॥ ३२ ॥
प्रेष्योऽधनो मलिनवेषयुतोऽतिमूर्खश्चोरः कुजेन्दुगुरुशुक्रदिनेशपुत्रैः ।
मन्त्रक्रियासुरतधातुबलप्रसिद्धकर्मा गुरुज्ञशनिचन्द्रवसुन्धराजैः ॥ ३३ ॥
ज्ञानी सदेवगुरुसन्मतिधर्मशीलः शास्त्री दिनेशगुरुशुक्रशनीन्दुपुत्रैः ।
साधुः सुखी बहुधनप्रबलश्च विद्वान्निन्दुज्ञदेवगुरुदानवपूजितारैः ॥ ३४ ॥
पञ्चग्रहैरेकगृहोपयातैश्चन्द्रज्ञजीवासुरबन्धमन्दैः ।
सर्वत्र पूज्यो विकलेक्षणश्च महीपतुल्यः सचिवोऽथवा स्यात् ॥ ३५ ॥

इदानीं पञ्चग्रहयोगफलान्युच्यते । तत्र क्रमात्-र. चं. मं. बु. वृ. । रं. चं. मं. बु. शु. ।
र. चं. मं. वृ. श. । र. चं. मं. बु. श. । र. चं. मं. वृ. शु. । र. चं. मं. शु. श. । र. चं.
बु. वृ. शु. । र. चं. बु. वृ. श. । र. चं. बु. शु. श. । र. चं. वृ. शु. श. । र. मं. बु.
वृ. शु. । र. मं. बु. वृ. श. । वृ. मं. बु. शु. श. । र. मं. बु. शु. श. । चं. मं. वृ. शु.
श. । चं. मं. बु. वृ. श. । र. बु. वृ. शु. श. । चं. मं. बु. वृ. शु. । चं. बु. वृ. शु. श. ।
इत्येते योगास्तत्फलानि चोक्तानि । परञ्चात्र र. मं. वृ. शु. श. । चं. मं. बु. शु. श. ।
योगद्वयं नोक्तमिति बिबेक्ष्यम् । श्लोकाः स्पष्टार्था एवेति ॥ २६-३५ ॥

सूर्य-चन्द्रमा मङ्गल-बुध और बृहस्पति ये ५ ग्रह एक राशिमें स्थित हों तो जातक सुखमें कुशल, सुगुला और समर्थ होता है । शुक्र, मंगल, सूर्य, बुध और चन्द्रमा एकत्र हों तो विधर्मी, श्रद्धावान्, अन्यकार्यपरायण, और बन्धुरहित होता है ॥ २६ ॥

मंगल, चन्द्रमा, सूर्य, शनि और गुरु एक राशिमें हों तो परायेकी आशा करनेवाला और हृष्टित स्त्रीके विरहसे सन्तप्त होवे । चन्द्रमा, मंगल, सूर्य, बुध और शनि एक राशि में हों तो अस्पायु, धन कमानेमें तत्पर, बिचा स्त्री पुत्र बाळा होवे ॥ २७ ॥

बृहस्पति, चन्द्रमा, मंगल, शुक्र और सूर्य एकत्र हों तो आततायी, अपने पिता-माता-बन्धुबन्धनेसे त्यक्त और नेत्र हीन होवे । शनि, चन्द्रमा, शुक्र, सूर्य और मंगल एक राशिमें हों तो भान-धन-प्रभावसे हीन, मलिन और परस्त्रीरत होवे ॥ २८ ॥

चन्द्रमा, सूर्य, बृहस्पति, बुध और शुक्र एक राशिमें हों तो मन्त्री, धनी, प्रतापसे दूसरों को दण्ड देनेवाला होवे। सूर्य, बुध, चन्द्र, गुरु, और शनि एकत्र हों तो पराजयोभी, विशेष करके, पाप करनेवाला, और उग्रवृत्ति वाला होवे ॥ २९ ॥

बुध, शनि, चन्द्रमा, शुक्र और सूर्य एकत्र हों तो धन-हीन, दीर्घ आकृति, पुत्ररहित और बहुत रोगवान् हो। बृहस्पति, चन्द्रमा, शुक्र, सूर्य और शनि एकत्र हों तो वह जो सहित वाचाल, इन्द्रजाल करनेमें चतुर, भयरहित और शत्रु युक्त होवे ॥ ३० ॥

शुक्र, मंगल, सूर्य, गुरु और बुध एकत्र हों तो शोकरहित, सेना और घोड़ोंका स्वामी और अन्य स्त्रीमें चञ्चल हो। मंगल, गुरु, रवि, बुध और शनि एकत्र हों तो भिक्षासे भोजन, मलीन-पुराना वस्त्र धारण करनेवाला होवे ॥ ३१ ॥

शुक्र, शनि, बृहस्पति, बुध और मंगल एकत्र हों तो जातक पूज्य, रोगी, कलामें निपुण, और बन्धनसे युक्त होवे। शनि-मंगल-बुध-सूर्य-शुक्र एकत्र हों तो श्रेष्ठ, अतिदुःख-भय रोगसे युक्त और बुधार्त होवे ॥ ३२ ॥

मंगल-चन्द्रमा-बृहस्पति-शुक्र-शनि एकत्र हों तो दूत, दरिद्र, मलिनवेश युक्त, भारी मुख होवे तथा चोर होवे। बृहस्पति-बुध-शनि-सूर्य-मंगल एक राशिस्थ हों तो मन्त्र-क्रियामें, धातु विषयमें तथा बलमें प्रसिद्ध होवे ॥ ३३ ॥

सूर्य-बृहस्पति-शुक्र-शनि-चन्द्र एकत्र हों तो ज्ञानी-देवगुरु-भक्त, धर्मशील और शास्त्री होवे। चन्द्रमा-बुध-बृहस्पति-शुक्र-मंगल एकत्र हों तो साधु, सुखी, धन-धान्यमें प्रबल और विद्वान् होवे ॥ ३४ ॥

चन्द्रमा-बुध-बृहस्पति-शुक्र-शनि ये पञ्चग्रह एक गृहमें प्राप्त होनेसे सर्वत्र पूज्य, विकलनेत्र, राजाके मुख्य वा मंत्री होवे ॥ ३५ ॥

अथ षडग्रहयोगाः ।

सूर्येन्द्वारबुधामरेज्यभृगुजैरेकैर्गैस्तीर्थक-

जातोऽरण्यगिरिप्रदेशनिलयः स्त्रीपुत्रवित्तान्वितः ॥

शुक्रेन्द्रकंबुधामरेज्यदिनकृत्युत्रैः शिरोरोगवा-

नुन्मादप्रकृतिश्च निर्जनधरावासो विदेशं गतः ॥ ३६ ॥

जीवज्ञारुणभूमिजासितसितैः सञ्चारशीलः सुधी-

रिन्दुञ्चारसितार्किदेवगुरुभिस्तीर्थार्दनः स्याद् व्रती ॥

जीवारेन्दुरवीन्दुजारुणसुतैश्चोरः परस्त्रीरतः

कुप्री बान्धवदूषितो गतसुतो मूर्खो विदेशं गतः ॥ ३७ ॥

नीचोऽन्यकर्मनिरतः क्षयपीनसार्तो निन्द्यो महीसुतरवीन्दुसितासितज्ञैः ॥

मन्त्री कलत्रधननन्दनमोदहीनः शान्तः सितसितकुजारुणजीवचन्द्रैः ॥ ३८ ॥

इदानीं षडग्रहयोगफलान्युच्यन्ते । तत्र क्रमात् (१) र. च. मं. बु. वृ. शु. । (२) र. चं. बु. वृ. शु. श. (३) र. मं. बु. वृ. शु. श. (४) चं. मं. बु. वृ. शु. श. । (५) र. चं. मं. बु. वृ. श. (६) र. चं. मं. बु. शु. श. (७) र. चं. मं. वृ. शु. श. । इति सप्त योगास्तेषां फलानि चोक्तानि । सरलार्थाः श्लोकाः ॥ ३६-३८ ॥

सूर्य-चन्द्रमा-मंगल-बृहस्पति-बुध-शुक्र एक राशिमें होनेसे तीर्थ करनेवाला, वन और पहाड़में रहनेवाला हो, स्त्री-पुत्र और धनसे युक्त होवे। शुक्र-चन्द्र-सूर्य-बुध-बृहस्पति-शनि एकत्र होनेसे क्षिरमें पीडावाला, उन्माद प्रकृतिवाला, देवभूमिमें वासी और विदेशमें प्राप्त होवे ॥ ३६ ॥

बृहस्पति-बुध-सूर्य-मंगल-शुक्र-शनि एकत्र होनेसे संचारशील और विद्वान् होने। चन्द्रमा-बुध-मंगल-शुक्र-शनि-बृहस्पति एकत्र हों तो जातक तीर्थ करनेवाला और मही

होता है । बृहस्पति-मंगल-चन्द्रमा-रवि-बुध-शनि एक राशिमैं हों तो चोर परखीमें रत, कोरी, बाँवोंसे दूषित, पुत्र-रहित, मूल और विदेशी होवे ॥ ३७ ॥

मंगल-सूर्य-चन्द्र-शुक्र-शनि-बुध एक राशिमैं हों तो जातक नीच, दूसरेके कर्ममें लीन, सब ओर पीनस दुःखसे दुःखी हो । शुक्र-शनि-मंगल-सूर्य-बृहस्पति-चन्द्रमा एक राशिमैं हों तो मन्त्री, स्त्री-धन-पुत्र-हर्षसे हीन और शान्त होवे ॥ ३८ ॥

अथ मेषादिराशिस्थग्रहफलम्

जातः स्वल्पधनस्तु गानरैसिको विद्याधनकलेशधी-
रज्ञः सर्वकलारसज्ञचतुरो हैरण्यकैः साहसी ।

सम्पूज्यः कुर्वणिक्रियासु कुशलः पुत्रादिभाग्यच्युतः
श्रीमास्तोयकृषिक्रियादिभिरिने मेषादिराशिस्थिते ॥ ३९ ॥

स्वर्धनं भूपकृषिक्रियादनधनः, शुक्रैर्धनं कामधीः
सौम्यैर्धनं परिदीनवाक्कटकभे राजप्रियो वित्तवान् ॥

सिंहे भूमिसुते तु निर्भयधनो जैवे जितारिः सुखी
कुम्भे दुर्जनसेवितो मृगंगते भूपोऽथवा तत्समः ॥ ४० ॥

कौजे चन्द्रसुतेऽधनः, सितगृहे विद्वान्मृगुमे सुखी,
कर्कस्थे निजवित्तहा हरिगते जातो वधूनिजितः ॥

कन्यास्थे सुगुणाकरो गतभयश्चापे नृपालप्रियो

मीनस्थे जितसेवकः शनिगृहे शिल्पी परप्रेष्यकः ॥ ४१ ॥

सेनावित्तसुताधिकः सुगुणवान् दाता कुर्जर्त्तुं गुरौ
तेजस्वी सितभे परिच्छदसुहृत्तारास्तुर्त्तुं गते ॥

प्राज्ञः पुत्रधनश्च कर्किणि धंदे भोगी यशस्वी हरौ ।

राजा राजसमोऽथवा निजगृहे नीचोऽटनः क्लेशधीः ॥ ४२ ॥

जारः श्रीमतिमित्रबन्धुविभवो विद्याधनज्ञानवान्,
भीरुर्मन्दसुतोऽतिनीचविहिताचारो नृपालप्रियः ॥

दुष्टस्त्रीगणसेवितो जनपतिर्भोगी, कुमारीरतः,
श्रीविद्यागुणशीलवान् भृगुसुते मेषादिराशिस्थिते ॥ ४३ ॥

मूर्खो नातिधनो गतस्वसुतधीरम्बासुखप्रच्युतोऽ-
नार्यः स्वल्पधनात्मजो गुणपुरमाप्रणीरुधधीः ॥

जातः पुत्रकलत्रवित्तविभवो राजप्रियो वित्तवान्,
तेजोराजगुणाधिको रविस्तुते मेषादिराशिस्थिते ॥ ४४ ॥

यदुक्तमुडुनाथस्य फलं मेषादिराशिषु ।

तदंशफलं चात्र परिचिन्त्य वदेद् बुधः ॥ ४५ ॥

इदानीं मेषादिद्वादशराशिषु ग्रहस्थितिकलान्युच्यन्ते । तत्र श्लोकाः स्पष्टार्थाः ३९-४५ मेषादि राशिमैं सूर्यका फल-मेष राशिमैं सूर्य हो तो जातक अल्पधनी हो, बुधमें हो तो गान विद्याका रसिक हो, मिथुनमें होतो विद्याका धनी, क्लेश बुद्धि होवे, कर्ममें हो तो तादात हो, सिंहमें हो तो सर्वकलारसज्ञ, चतुर हो, कन्यामें सुवर्णबाला, तुलामें साहसी, शुक्रमें पूज्य, निष्कृष्ट वाणिज्य, मकरमें दक्ष, कुम्भमें पुत्रादि भाग्यसे हीन, मीनमें जलसे और कृषि आदिसे श्रीमान् होवे ॥ ३९ ॥

मङ्गल अपनी राशि (मे. बुध्नि.) में हो तो राजासे, कृषि क्रियासे, यात्रासे धन प्राप्त होवे । शुक्रके गृह (वृ. तु.) में हो तो कामबुद्धि हो । बुधके गृह (मि. कं.) में हो तो दीन वचन बोलने वाला, कर्ममें राजप्रिय, धनवान्, सिंहमें हो तो निर्भय धनी होवे । बृहस्पति की राशि (ध. मी.) में होतो शत्रुजित्, सुखी, कुम्भमें हो तो बुर्जनसेवित, मकरमें हो तो राजा वा राजाके सदस्य होता है ॥ ४० ॥

बुध मङ्गलकी राशि (१. ८.) में होतो दरिद्र, शुक्रके गृहमें (वृ. तु.) में विद्वान्, मिथुन में सुखी, कर्ममें निज धनका नाशक, सिंहमें अपनी स्त्रीसे पराजित, कन्यामें हो तो सुन्दर-गुणका खान, भयरहित, धनुमें हो तो राजा का प्रिय, मीनमें हो तो सेवकसे पराजित और शनिके गृहमें हो तो शिल्पी (कारीगर) और दूत होता है ॥ ४१ ॥

बृहस्पति मङ्गलके गृह (१. ८.) में हो तो अधिक सेना-वित्त-सुतसे युत हो, गुणी तथा दाता हो । शुक्रके गृहमें (वृ. तु.) में हो तो तेजस्वी हो, बुधके गृह (मि. कन्या) में हो तो परिच्छेद-सुहृद्-युत हो, कर्ममें हो तो बुद्धिमान्, पुत्र-धनी, कुम्भमें भोगी, सिंहमें यशस्वी और अपने गृह (ध. मी.) में राजा या राजाके सदस्य हो और नीच (मकर) में हो तो घूमनेवाला, श्लेश बुद्धिवाला होवे ॥ ४२ ॥

शुक्र मेषादि राशिमें स्थित हो तो द्विनार, वृषमें हो तो धन-बुद्धि-मित्र-बन्धु वाला हो, मिथुनमें हो तो विद्या-धन-ज्ञानवान्, कर्ममें हो तो डरपोक, सिंहमें हो तो अल्पपुत्र, कन्यामें हो तो अति नीच आचारवाला, तुलामें हो तो राजप्रिय, बुध्निमें हो तो बुद्धि कीगणोंसे सेवित, धनुमें हो तो जनोंका स्वामी, मकरमें हो तो भोगी, कुम्भमें हो तो कुमारी कन्यासे भोग करनेवाला, मीनमें हो तो श्री-विद्या-गुण-शीलवान् होवे ॥ ४३ ॥

मेषादि राशिस्थ शनिका फल-मेष राशिमें शनि हो तो मूर्ख, वृषमें हो तो अल्पधनी, मिथुनमें हो तो धन-पुत्र-बुद्धिसे हीन, कर्ममें हो तो मादसुखसे रहित, सिंहमें हो तो स्त्रीके अनुकूल, कन्यामें हो तो थोड़ा धन-पुत्र, तुलामें होतो गुणाग्रणी, पुर तथा ग्राममें सुखिया, बुध्निमें उग्र बुद्धिवाला, धनुमें पुत्र कलत्र-धन-विभवयुक्त, मकरमें राजप्रिय कुम्भमें धनवान्, मीनमें तेज आदि गुणसे बढ़ा होवे ॥ ४४ ॥

चन्द्रमाके मेषादि राशिमें जो फल कहे हैं वे तथा यहां नवांशका फल विचार कर पण्डित कहें ॥ ४५ ॥

अथ दृष्टिफलम्—

पापेक्षिते गगनगामिनि दुष्टरोगी जातः स्वधर्मेगुणवित्तयशोविहीनः ।

पापान्विते तु परवित्तवधूविलोलः पारुष्ययाक्कपटबुद्धियुतोऽलसः स्यात् ॥ ४६ ॥

यदि शुभकरदृष्टे खेचरे जातमर्त्यः सुतधनयुतभोगी सुन्दरो राजपूज्यः ।

परिभवरहितः स्यात्सौम्यखेटोपयाते जितरिपुरिह धर्माचारवानिङ्गितज्ञः ॥ ४७ ॥

इदानीं दृष्टिफलमुच्यते । गगनगामिनि=ग्रहे (अत्र ग्रहशब्देन कारकग्रहोऽवगन्तव्यः)

पापेक्षिते = पापग्रहेणावलोकिते, शेषे स्पष्टार्थमेवेत्यलं विस्तरेण ॥ ४६-४७ ॥

कारक ग्रह पापग्रहसे यदि देखा जाता हो तो दुष्ट-रोगी, अपने धर्म-गुण-धन-यशसे हीन होवे । पापग्रहसे युक्त हो तो परायेका धन-स्त्री भोगनेवाला, नीरसवचन-कपटबुद्धिसे युक्त, आलसी होवे ॥ ४६ ॥

यदि शुभ ग्रहकी दृष्टिसे युत ग्रह हो तो पुत्र-धनसे युक्त, भोगी, सुन्दर, राजपूज्य, पराभवसे रहित हो । शुभ युक्त हो तो शत्रुके जीतनेवाला, धर्माचारवान्, बुद्धिमान् होवे ॥

अथ चन्द्रस्य दृष्टिफलम्—

चन्द्रे मेषगते कुजादिखचरैरालोकिते भूपति-

र्विद्वान् राजसमः समस्तगुणवान् चोरो दरिद्रो भवेत् ।

निस्वस्थेयनृमान्यभूपधनिकप्रेष्यो वृषस्थे तथा

युग्मस्थे विकलो नृपः सुमतिमान् धीरः खलो निर्धनः ॥ ४८ ॥

कर्कस्थे शशिनि क्षमासुतमुखैरालोकिते शौर्यवा-
नार्यश्रेष्ठकविर्महीपतिरयोजीवी सनेत्रामयः ।

भूपः परिडतवाग् धनी नरपतिः पापी विभुः सिंहगे
कन्यायां धनिको विभुः प्रभुसमो विद्वान् विशीलः सुखी ॥ ४६ ॥

तौलिस्थे हिमगौ बुधादिशुभदैरालोकिते स्यात् क्रमाद्
भूपः स्वर्णकरो वणिक्कुजरविच्छायासुतैर्वज्रकः ।

कीटस्थे शशिनि द्विमातृपितृको राजप्रियो नीचकु-
द्रोगी निर्धनिको नृपालसचिवो दृष्टे बुधादिग्रहैः ॥ ४७ ॥

चन्द्रे धनुःस्थे शुभदृष्टियुक्ते विद्याभ्रनज्ञानयशोबलाढ्यः ।

दृष्टे कुजादित्यदिनेशपुत्रैः सभाशठः परवधधूरतः स्यात् ॥ ४९ ॥

राजा महीपतिर्विद्वान् धनी निर्धनिको विभुः ।

कुजादिग्रहसन्दृष्टे मकरस्थे निशाकरे ॥ ५२ ॥

कुम्भस्थिते निशानाथे शुभदृष्टे यशोधनः ।

जातः परवधूलोलः पापखेटनिरीक्षिते ॥ ५३ ॥

मीनस्थे शुभवीक्षिते हिमकरे हास्यप्रियो भूपति-

र्विद्वान् पापनिरीक्षिते परुषवाक् पापात्मको जायते ।

पापांशे खलवीक्षिते शठमतिजातोऽन्यजायारतः

सौम्यांशे शुभवीक्षिते हिमकरे जातो यशस्वी भवेत् ॥ ५४ ॥

राशिदृष्टिफलं यत्तदंशकेषु च योजयेत् ।

भवन्ति शुभदाः सर्वे शुभदृष्ट्योगसंयुताः ॥ ५५ ॥

पूर्व सामान्यतो दृष्टिफलमुक्तमिदानीं चन्द्रस्य स्थानपरत्वेन ग्रहदृष्टिफलमुच्यते । चन्द्रे
मेषराशौ गते तत्र कुजादिखचरैर्मङ्गलादिग्रहैरवलोकिते जातो भूपतिः, विद्वान्, राजसमो वा
समस्तगुणवान् भवति । एतदुक्तं भवति, जन्मकाले यदि चन्द्रे मेषराशौ भौमादिकेन ग्रहे-
णावलोक्यते तदा जातः क्रमात् राजा, विद्वान्, राजसदृशः, सकलगुणयुक्तः, चोरः, दरिद्रः,
भवति । एवं स्पष्टमेव निखिलमिति । अत्र राशिपरत्वेन चन्द्रस्य यथा दृष्टिफलमुक्तं तथैव
तत्तत्प्रादेशेन वांशवशेनापि दृष्टिफलं तदेव तथैव चावगन्तव्यम् । तत्र शुभग्रहस्य योगो दृष्टिश्च
यदि भवेत्तदा शोभनमन्यथा (पापयोगदृष्ट्या) न शुभमिति ॥ ४८-५५ ॥

चन्द्रमा मेष राशिमें स्थित हो मंगलादि ग्रह उसको न देखते हैं तो क्रमसे राजा,
विद्वान्, राजसम, समस्त गुणवान्, चोर, दरिद्र होवे । बुध राशिमें चन्द्रमा को मङ्गल
देखा हो तो निर्धन, बुध देखे तो राजा, गुरुकी दृष्टिसे मान्य, शुक्रकी दृष्टिसे राजा,
शनिकी दृष्टिसे धनी, सूर्यकी दृष्टिसे दूत होता है ॥ ४८ ॥

चन्द्रमा मिथुन राशिमें हो उसपर मंगलकी दृष्टि हो तो विकल, बुधकी दृष्टिसे राजा,
गुरुकी दृष्टिसे सुमतिमान्, शुक्रकी दृष्टिसे धीर, शनिकी दृष्टिसे खल, सूर्यकी दृष्टिसे दरिद्र
होता है । कर्क राशिमें चन्द्रमा हो उसपर यदि मंगलकी दृष्टि हो तो पराक्रमी, बुधकी
दृष्टिसे श्रेष्ठ कवि, शुक्रकी दृष्टिसे राजा, शनिकी दृष्टिसे लौहजीवी, सूर्यकी दृष्टिसे नेत्र
रोगी होवे । कन्या राशिमें चन्द्रमापर कुजादि ग्रहकी दृष्टि हो तो फल इस प्रकार है कि
मंगलकी दृष्टिसे धनिक, बुधकी दृष्टिसे विभु (स्वामी-व्यापक) गुरुकी दृष्टि हो तो
प्रभुके सदृश, शुक्रकी दृष्टि हो तो विद्वान्, शनिकी दृष्टि हो तो शीकरहित, सूर्यकी दृष्टि
हो तो सुखी होता है ॥ ४९ ॥

गुला राशिमें चन्द्रमाको बुधादि शुभग्रह देखते हैं तो फल इस प्रकार है कि बुधकी

इष्टि हो तो राजा, बृहस्पतिकी इष्टि हो तो सोनार, शुक्रकी इष्टि हो तो वैश्य हो। मंगल सूर्य-शनिकी इष्टि हो तो ढग होता है। चन्द्रमा वृश्चिक राशिमें हो, उसपर बुधादि ग्रह की इष्टि होनेसे फल-बुधकी इष्टि हो तो दोमाता-वाला, बृहस्पतिकी इष्टि हो तो राज-प्रिय, शुक्रकी इष्टिवाला नीचकर्मा, शनिकी इष्टिसे रोगी हो, सूर्यकी इष्टिसे दरिद्र, और मंगलकी इष्टिसे राजाका मन्त्री होवे ॥ ५० ॥

चन्द्रमा धनुराशिमें हो शुभ ग्रहसे दृष्ट युत हो तो जातक विद्या-धन-ज्ञान-यशसे बली हो, मङ्गल-सूर्य-शनिकी इष्टि हो तो सभा-शठ, वेश्याओंसे विहार करनेवाला होवे ॥

मकर राशिसे चन्द्रमापर बुधादि ग्रहकी इष्टि होनेसे इस प्रकार फल है-बुधकी इष्टि हो तो राजा, बृहस्पतिकी इष्टि हो तो राजा, शुक्रकी इष्टि हो तो विद्वान्, शनिकी इष्टिमें धनी, सूर्यकी इष्टि हो तो दरिद्र, मङ्गलकी इष्टि हो तो विभु (व्यापक) होता है ॥ ५२ ॥

कुम्भ राशिमें चन्द्रमा स्थित हो उसे शुभ ग्रह देखते हैं तो जातक यश-धनसे युक्त हो, और पापग्रह देखते हैं तो दूसरेकी स्त्रीसे रमण करे ॥ ५३ ॥

मीन राशिमें चन्द्रमा हो शुभग्रह उसे देखते हैं तो हास्यप्रिय, राजा, या विद्वान् हो, पापग्रह देखते हैं तो कठोर वचनवाला तथा पापात्मा होवे। पापांशकमें चन्द्रमाको पापग्रह देखते हैं तो शठ बुद्धि हो और दूसरेकी स्त्रीसे भोग करे। चन्द्रमा शुभांशमें हो और शुभग्रह देखते हैं तो जातक यशस्वी हो ॥ ५४ ॥

राशि दृष्टिका जो फल वही नवांशकमें भी योजना करे। शुभग्रहकी इष्टिसे वा योगसे सब शुभ ग्रह होते हैं ॥ ५५ ॥

अथ लग्नादिभावगतग्रहफलम् ।

मार्तण्डो यदि लग्नगोऽल्पतनयो जातः सुखी निर्घृणः

स्वल्पाशी विकलेक्षणो रणतलश्लाघी सुशीलो नटः ।

ज्ञानाचाररतः सुलोचनयशःस्वातन्त्र्यकस्तूषणे

मीने स्त्रीजनसेवितो हरिर्गते रात्र्यन्धको वीर्यवान् ॥ ५६ ॥

क्षीणे शशिन्युदये वधिरोऽङ्गहीनः प्रेयश्च पापसहिते तु गतायुरेव ।

स्वोच्चैर्वर्षे धनयशोबहुरूपशाली पूर्णे तनौ यदि चिरायुरूपैति विद्वान् ॥ ५७ ॥

क्रूरः साहसिकोऽटनोऽतिचपलो रोगी कुजे लग्ने

विद्यावित्ततपःस्वधर्मनिरतो लग्नस्थिते बोधने ।

जीवे लग्नगते चिरायुरमलज्ञानी धनी रूपवान्

कामी कान्तवपुः सदारतनयो विद्वान् विलग्ने भृगौ ॥ ५८ ॥

दुर्नासिको वृद्धकलत्ररोगी मन्दे विलग्नोपगतेऽङ्गहीनः ।

महीपतुल्यः सुगुणाभिरामो जातः स्वतुङ्गोपगते चिरायुः ॥ ५९ ॥

क्रूरो दयाधर्मविहीनशीलो राहौ विलग्नोपगते तु रोगी ।

केतौ विलग्ने सरुजोऽतिलुब्धः सौम्येक्षिते राजसमानभोगी ॥ ६० ॥

रविर्क्षेत्रोदये राहू राजभोगाय सम्पदि ।

स्थिरार्थपुत्रान् कुरुते मन्देक्षेत्रोदये शिखी ॥ ६१ ॥

इदानीं भावपरत्वेन ग्रहाणां फलानि विवक्षुः प्रथमं लग्नगतग्रहफलान्युच्यन्ते । श्लोकाः सरलार्था एव ॥ ५६-६१ ॥

यदि जन्मलग्नमें सूर्य हो तो थोड़े पुत्रवाला, सुखी, निर्दयी, अल्पभोजी, विकलनेत्र, रणकी इच्छा रखनेवाला, सुशील, नाट्य करनेवाला हो, लग्नमें यदि उच्च राशिका सूर्य हो तो ज्ञानाचारमें रत, सुन्दर-वैभवं, तथा यशस्वी और स्वतन्त्र हो। मीनमें स्त्रीजनसेवित हो सिंहाका सूर्य लग्नमें हो तो रात्र्यन्ध तथा वीर्यवान् होवे ॥ ५६ ॥

बीज चन्द्रमा लग्नमें हो तो वधिर, अङ्गहीन हो । पापग्रहसे युक्त हो तो दूत और अल्पगुण होवे । अपनी उच्च राशिका हो तो धनी यशस्वी, बहुत रूपवान् हो । यदि पूर्ण चन्द्रमा लग्नमें हो तो दीर्घायु और विद्वान् हो ॥ ५७ ॥

मङ्गल लग्नमें हो तो क्रूर, साहसी, घूमनेवाला, अत्यन्त चपल और रोगी हो । बुध लग्नमें हो तो विद्या, धन, तपसे युक्त, धर्मात्मा हो । बृहस्पति लग्नमें हो तो बड़ी आयु-वाला, स्वच्छ-ज्ञानी, धनी और रूपवान् हो । शुक्र लग्नमें हो तो कामी, सुन्दर शरीर, स्त्री-पुत्रसे युक्त, और विद्वान् हो ॥ ५८ ॥

शनि लग्नमें हो तो दुर्नासिका, बूढ़ाकीवाला, रोगी और अङ्गहीन हो । यदि शनि अपने उच्च स्थानमें हो तो राजाके समान, सुन्दर गुणवाला हो ॥ ५९ ॥

राहु लग्नमें हो तो क्रूर, ब्या-धर्म-हीन, शीलवान् और रोगी हो । केतु लग्नमें हो तो तेजसे युक्त, लोभी हो । शुभग्रह देखते हैं तो राज-समान भोगी हो ॥ ६० ॥

सूर्यके गृहमें होकर लग्नमें राहु हो तो जल्द राज-भोग प्राप्त करता है । शनिके गृहमें हो तो स्थिर-धन-पुत्रको देता है ॥ ६१ ॥

अथ द्वितीयस्थग्रहफलम् ।

त्यागी धातुद्रव्यवानिष्टशत्रुर्वाग्मी वित्तस्थानगे चित्रभानौ ।

कामी कान्तश्चारुवागिङ्गितज्ञो विद्याशीलो वित्तवान् वित्तगेन्दौ ॥ ६२ ॥

धातोर्वादकृषिक्रियाटनपरः कोपी कुजे वित्तगे

बुद्धयोपार्जितवित्तशीलगुणवान् साधुः कुटुम्बे बुधे ।

वाग्मी भोजनसौख्यवित्तविपुलस्त्यागी धनस्थे गुरौ

विद्याकामकलाविलासधनवान्वित्तस्थिते भार्गवे ॥ ६३ ॥

असत्यवादी चपलोऽटनोऽधनः शनौ कुटुम्बोपगते तु वञ्चकः ।

विरोधवान्वित्तगते विधुन्तुदे जनापराधी शिखिनि द्वितीयगे ॥ ६४ ॥

अत्र त्रिभिः श्लोकैर्द्वितीयभावगतग्रहाणां फलान्युक्तानि । श्लोकाः स्पष्टार्थाः ॥

सूर्य द्वितीय भावमें हो तो जातक दानी धातु द्रव्यवाला, इष्ट शत्रुवाला और वाचाल हो । चन्द्रमा द्वितीय स्थानमें होतो कामी, तेज स्वरूप, सुन्दरवचन, बुद्धिमान्, विद्याशील और धनवान् हो ॥ ६२ ॥

मङ्गल द्वितीय स्थानमें हो तो धातुबाढ़-खेती-और घूमनेमें तत्पर तथा क्रोधी हो । बुध सूर्य भावमें हो तो बुद्धिसे उपार्जन किये धन-शील-गुण हैं और साधु हो । शुक्र द्वितीय भावमें प्राप्त हो तो वाचाल, भोजन-सौख्यवाला, विशेष धनी और दानी हो । शुक्र द्वितीय स्थानमें हो तो विद्या-काम-कलाका ज्ञाता तथा धनवान् बालक हो ॥ ६३ ॥

शनि द्वितीय स्थानमें हो तो असत्य-वादी, चञ्चल, घूमनेवाला, दरिद्र, और रग हो । वन भाषमें राहु हो तो विरोधी हो । केतु द्वितीय भावमें हो तो लोगों का अपराधी हो ॥ ६४ ॥

अथ तृतीयस्थग्रहफलम् ।

शूरो दुर्जनसेवितोऽतिधनवान् त्यागी तृतीये रवौ ।

चन्द्रे सोदरराशिगेऽल्पधनिको बन्धुप्रियः सात्त्विकः ।

ख्यातोऽपारपराक्रमः शठमतिर्दुश्चिन्त्ययाते कुजे

मायाकर्मपरोऽटनोऽतिचपलो दीनोऽनुजस्थे बुधे ॥ ६५ ॥

भ्रातृस्थानगते गुरौ गतधनः स्त्रीनिजितः पापकृत्

शुक्रे सोदरगे सरोषवचनः पापी वधूनिजितः ।

अल्पाशी धनशीलवंशगुणवान् भ्रातृस्थिते भानुजे

राहौ विक्रमगेऽतिवीर्यधनिकः केतौ गुणी वित्तवान् ॥ ६६ ॥

सोदरारातिगः शुक्रः शोकरोगभयप्रदः ।

तत्रैव शुभकारी स्यात् पुरतो यदि भास्करात् ॥ ६७ ॥

श्लोकत्रयेण तृतीयभावस्थग्रहाणां फलान्युक्तानि । बरलार्थाः श्लोकाः ॥ ६५-६७ ॥

सूर्य तीसरे भावमें हो तो पराक्रमी, दुर्जन सेवित, विशेष धनी, और दानी हो । चन्द्रमा तृतीय भावमें हो तो अल्प धनी, बन्धुप्रिय, और सार्विक हो । मंगल तीसरे भावमें हो तो अपार पराक्रमी, और शठ-बुद्धि हो । बुध तृतीय स्थानमें हा तो मायावी, धूमनेवाला, अत्यन्त चञ्चल और दीन हो ॥ ६५ ॥

शुक्र भातृ स्थानमें हो तो धन रहित, स्त्रीसे पराजित, पाप करनेवाला हो । शुक्र तृतीय भवनमें हो तो रोष युक्त वचन बोले, और पापी हो, तथा स्त्रीसे पराजित हो । शनि तृतीय स्थानमें हो तो अल्प भोजी, धन-शील-वंशसे युक्त और गुणावान् हो । राहु तीसरे भावमें हो तो अत्यन्त बली और धनी हो । केतु हो तो गुणी और धनी हो ॥ ६६ ॥

शुक्र तृतीय और षष्ठभाबमें हो तो शोक-रोग-भय देता है, और उन्हीं स्थानों में शुक्र यदि सूर्यके आगे हो तो शुभ फल देता है ॥ ६७ ॥

अथ चतुर्थस्थग्रहफलम् ।

हृद्रोगी धनधान्यबुद्धिरहितः क्रूरः सुखस्थे रवौ

विद्याशीलसुखान्वितः परवधूलोलश्रुतये विधौ ॥

भौमे बन्धुगते तु बन्धुरहितः स्त्रीनिर्जितः शौर्यवान्

बन्धुस्थे शशिजे विबन्धुरमलज्ञानी धनी परिहृतः ॥ ६८ ॥

वाग्मी धनी सुखयशोबलरूपशाली जातः शठप्रकृतिरिन्द्रगुरौ सुखस्थे ।

स्त्रीनिर्जितः सुखयशोधनबुद्धिविद्यावाचालको भृगुसुते यदि बन्धुयाते ॥ ६९ ॥

आचारहीनः कपटी च मातृक्लेशान्वितो भानुसुते सुखस्थे ।

राहौ कलत्रादिजनावरोधी केतौ सुखस्थे च परापवादी ॥ ७० ॥

त्रिभिः श्लोकैश्चतुर्थभावगतानां ग्रहाणां फलान्युक्तानि । स्पष्टार्थाश्च श्लोकाः ॥ ६८-७० ॥

सूर्य चतुर्थ स्थानमें हो तो हृदय रोगवाला, धन-धान्य-बुद्धिरहित और क्रूर होवे ।

चन्द्रमा चतुर्थ स्थानमें हो तो विद्या-शील-सुखसे युक्त और परस्त्रीगामी हो । मंगल चतुर्थ स्थानमें हो तो परिवारसे हीन, स्त्रीसे निर्जित और पराक्रमी हो । बुध चतुर्थ स्थानमें हो तो परिवार रहित, श्रेष्ठ ज्ञानी, धनी, और पंडित हो ॥ ६८ ॥

बृहस्पति सुख स्थानमें हो तो वाचाल, धनी, सुख-यश-रूप-बलवाला, शठ-स्वभाव होता है । यदि शुक्र चतुर्थ स्थानमें हो तो स्त्रीसे पराजित, सुख-यश-धन-विद्या युत हो और वाचाल हो ॥ ६९ ॥

शनि सुख भवन में हो तो आचार हीन, कपटी, मातृ-क्लेश युक्त हो । राहु चतुर्थमें हो तो स्त्री आदि जनोंका अवरोध करनेवाला हो । केतु सुखमें हो तो दूसरों को दोष लगानेवाला हो ॥ ७० ॥

अथ पञ्चमस्थग्रहफलम् ।

राजप्रियश्चञ्चलबुद्धियुक्तः प्रवासशीलः सुतगे दिनेशे ।

मन्त्रक्रियासक्तमना दयालुर्धनी मनस्वी तनये मतीन्दौ ॥ ७१ ॥

क्रूरोऽटनश्चपलसाहसिको विधर्मा भोगी धनी च यदि पञ्चमगे धराजे ।

मन्त्राभिचारकुशलः सुतदारवित्तविद्यायशोबलयुतः सुतगे सति ज्ञे ॥ ७२ ॥

मन्त्री गुणी विभवासार समन्वितः स्यादत्पात्मजः सुरगुरौ सुतराशियाते ।

सत्पुत्रमित्रधनवानविरूपशाली सेनातुरङ्गपतिरात्मजगे च शुके ॥ ७३ ॥

मत्तश्चिरायुरसुखी चपलश्च धर्मी जातो जितारिनिचयः सुतगेऽर्कपुत्रे ।
भीरुर्हयालुरधनः सुतगे फणीशे केतौ शठः सलिलभीरुरतीव रोगी ॥ ७४ ॥
अत्र चतुर्भिः श्लोकैः पञ्चमभावगतग्रहफलान्युक्तानि । श्लोकाः सरलार्थाः ॥ ७१-७४ ॥
सूर्य पञ्चम स्थानमें हो तो राजाका प्रिय, चञ्चल बुद्धिवाला, और परदेशमें रहनेवाला होता है । चन्द्रमा पञ्चम स्थानमें हो तो मन्त्र-क्रियामें आसक्त चित्त, दयावान्, धनी, और मनस्वी होवे ॥ ७१ ॥
मंगल पञ्चम स्थानमें हो तो क्रूर, घूमनेवाला, चपल, साहसी, विधर्मी, भोगी और धनी होता है । बुध पञ्चम स्थानमें हो तो मन्त्र तथा अभिचारमें कुशल, पुत्र-स्त्री-धन-विद्या-यश-बलसे युक्त होवे ॥ ७२ ॥
बृहस्पति पञ्चम स्थानमें हो तो मन्त्री, गुणी, विभवसारसे युक्त और अल्प सन्तान-वाला हो । शुक पञ्चम भावमें हो तो सुपुत्रवान्, धनी, अत्यन्त रूपवान्, सेना और घोड़ों-का पति होवे ॥ ७३ ॥
शनि पञ्चम भावमें हो तो मत्त, चिरायु, सुखरहित, चपल और धर्मात्मा हो । राहु पञ्चममें हो तो बरपोक, दयालु और दरिद्र हो । ५ वें केतु हो तो शठ, जलभीरु और विशेष रोगी हो ॥ ७४ ॥

अथ षष्ठस्थग्रहफलम् ।

कामी शूरो राजपूज्योऽभिमानी ख्यातः श्रीमान् शत्रुघ्नायते दिनेशे ।
अल्पायुः स्यात् क्षीणचन्द्रेऽरिर्लस्ये पूर्णे जातोऽतीव भोगी चिरायुः ॥ ७५ ॥
सामी रिपुक्षयकरः प्रबलोदराग्निः श्रीमान् यशोबलयुतोऽवनिजे रिपुस्थे ।
विद्याविनोदकलहप्रियकृद्विशालो बन्धूपकाररहितः शशिजेऽरियाते ॥ ७६ ॥
कामी जितारिबलोऽरिगतेऽमरेज्ये शोकापवादसहितो भृगुजे रिपुस्थे ।
बलशतो विषमशीलसपत्नभीतः कामी धनी रविसुते सति शत्रुघ्नायते ॥ ७७ ॥
राहौ रिपुस्थानगते जितारिश्चिरायुरत्यन्तसुखी कुलीनः ।
बन्धुप्रियोदारगुणप्रसिद्धविद्यायशस्वी रिपुगे च केतौ ॥ ७८ ॥
श्लोकैश्चतुर्भिः षष्ठभावे ग्रहाणां फलानि कथितानि । श्लोकाः स्पष्टार्थाः ॥ ७५-७८ ॥
सूर्य षष्ठ स्थानमें हो तो कामी, शूर, राजपूज्य, अभिमानी, ख्यात और श्रीमान् हो ।
राहु चन्द्रमा शत्रुस्थान (षष्ठ) में हो तो अल्पायु हो, पूर्ण चन्द्रमा हो तो अति भोगी और दीर्घायु हो ॥ ७५ ॥
मङ्गल षष्ठ स्थानमें हो तो जनस्वामी, शत्रुनाशक, प्रबल जठराग्नि, श्रीमान्, यश-बल युक्त हो । बुध षष्ठ स्थानमें हो तो विद्याविनोदी, कलहप्रिय, शीलरहित, परिवारके उपकार-से हीन होवे ॥ ७६ ॥
बृहस्पति षष्ठ स्थानमें हो तो कामी, शत्रुओंको जीतनेवाला और अबल हो । शुक षष्ठ स्थानमें हो तो शोक-अपवादसे युक्त हो । शनि षष्ठ स्थानमें हो, तो विशेष भोजन करने वाला, विषमबुद्धि, शत्रुसे भयभीत, कामी और धनवान् हो ॥ ७७ ॥
राहु शत्रु स्थानमें हो तो शत्रुसंहारक, दीर्घायु, विशेष सुखी और कुलीन हो । केतु षष्ठ स्थानमें हो तो बन्धुप्रिय, उदार, गुणप्रसिद्ध, विद्वान् और यशस्वी हो ॥ ७८ ॥

अथ सप्तमस्थग्रहफलम् ।

क्षीद्वेषी मर्दनस्थिते दिनकरेऽतीव प्रकोपी खल-
श्चन्द्रे कामगते दयालुरटनः क्षीवश्यको भोगवान् ।
क्षीमूलप्रविलापको रणरुचिः कामस्थिते भूमिजे
व्यङ्गः शिल्पकलाविनोदचतुरस्तारासुतेऽस्तं गते ॥ ७९ ॥

धीरश्चारुकलत्रवान् पितृगुरुद्वेषी मदस्थे गुरौ
 वेश्यास्त्रीजनवल्लभश्च सुभगो व्यङ्गः सिते कामगे ।
 भाराध्वश्रमतप्तधीरधनिको मन्दे मदस्थानगे
 गर्वी जारशिखामणिः फणिपत्नौ कामस्थिते रोगवान् ॥ ८० ॥
 अनङ्गभावोपगते तु केतौ कुदारको वा विकलत्रभोगः ।

निद्री विशीलः परिदीनवाक्यः सदाऽटनो मूर्खजनाग्रगण्यः ॥ ८१ ॥

अत्र त्रिभिः श्लोकैः सप्तमे भावे ग्रहफलान्युक्तानि । तेषु—स्त्रीमूलप्रविलापकः = स्त्रीज-
 नितदुःखसन्तप्तान्तःकरणः । भाराध्वश्रमतप्तधीरधनिकः = भारेणोत्पन्नो योऽध्वश्रमो मार्ग-
 क्लान्तिस्तेन ततो मनोदुःखी, धीरो धनिकश्चेति । जारशिखामणिः = परस्त्रीरता जारास्ते-
 षां शिखामणिः शिरोमणिः, जाराप्रणीरिति । अन्यत्सर्वं स्पष्टमिति ॥ ७९-८१ ॥

सूर्य मदन (सप्तम) भावमें हो तो स्त्रीका बैरी, विशेष कोपी तथा खल होवे । चन्द्रमा
 सप्तम भावमें हो तो दयालु, भ्रमणशील, स्त्रीके वशमें रहने वाला और भोगवान् होवे ।
 मङ्गल सप्तम भावमें हो तो स्त्रीके कारण विलाप करनेवाला और रणमें प्रीति रखने वाला
 होवे । बुध सातवें हो तो व्यङ्ग (शरीरभावयवमें वक्रतायुत), क्षिप्त कलाका ज्ञाता,
 विनोदी और चतुर हो ॥ ७९ ॥

बृहस्पति सप्तम भावमें हो त धीर, रमणीय स्त्रीवाला, पिता-गुरुका बैरी हो । शुक्र
 सप्तम भावमें हो तो वेश्याका स्वामी, सुन्दर और बभ्रु हो । शनि सप्तममें हो तो रास्ताके
 बोझा होने चलेनेसे तप्त, धीर, धनिक हो । राहु सप्तम हो तो अहङ्कारी व्यभिचारियोंमें
 शिरोमणि और रोगवान् हो ॥ ८० ॥

केतु सप्तम हो तो निष्ठुरस्त्रीवाला वा स्त्रीभोग रहित हो और शीलरहित, निद्रालु,
 दीन वचन बोलनेवाला, सदा अति भ्रमणशील और मूर्खोंमें अग्रगण्य हो ॥ ८१ ॥

अथ अष्टमस्थग्रहफलम् ।

मनोऽभिरामः कलहप्रवीणः परार्भवस्थे च रवौ न वृत्तः ।

रणोत्सुकस्यागविनोदविद्याशीलः शशाङ्के सति रन्ध्रयाते ॥ ८२ ॥

विनीतवेषो धनवान् गणेशो महीसुते रन्ध्रगते तु जातः ।

विनीतबाहुल्यगुणप्रसिद्धो धनी सुधारश्मिसुतेऽष्टमस्थे ॥ ८३ ॥

मेधावी नीचकर्मा यदि दिविजगुरौ रन्ध्रयाते चिरायु-

र्द्धर्थायुः सर्वसौख्यातुलबलधनिको भार्गवे चाष्टमस्थे ।

शूरो रोषाग्रगण्यो विगतबलधनो भानुजे रन्ध्रयाते

राहौ क्लेशापवादी परिभवगृहगे दीर्घसूत्रश्च रोगी ॥ ८४ ॥

केतौ यदा रन्ध्रगृहोपयाते जातः परद्रव्यधूरतेच्छुः ।

रोगी दुराचाररतोऽतिलुब्धः सौम्येक्षितेऽतीव धनी चिरायुः ॥ ८५ ॥

अत्र सरलार्थकैश्चतुर्भिः श्लोकैरष्टमे भावे ग्रहाणां फलान्युक्तानि ॥ ८२-८५ ॥

सूर्य पराभव (अष्टम) भावमें हो तो खूब सुन्दर और कलहमें चतुर होता है । चन्द्र-
 मा अष्टम भावमें हो तो लड़ाईमें उत्सुक, दान-प्रमोद-विद्याशील हो ॥ ८२ ॥

मङ्गल अष्टम स्थानमें हो तो विनीतवेष, धनवान् और सुखिया हो । बुध अष्टम
 भावमें हो तो विनीत, विशेष गुणोंसे प्रसिद्ध और धनी हो ॥ ८३ ॥

यदि गुरु अष्टममें हो तो बुद्धिमान्, नीचकर्मा और दीर्घायु हो । शुक्र अष्टम स्थानमें
 हो तो दीर्घायु, सर्व सौख्य युत, अतुलबल और धनिक हो । शनि अष्टम स्थानमें हो तो
 वीर, क्रोधिजने अग्रसर, विगतबल-अन्तवाला हो । राहु अष्टम भावमें हो तो क्लेशी,
 अपवादी, दीर्घसूत्री और रोगी हो ॥ ८४ ॥

यदि केतु रश्मि (अष्टम) गृहमें हो तो जातक परद्रव्य-परस्त्रीमें रत हो, रोगी, दुरा-
चारी, विशेषे लोभी हो । यदि शुभ ग्रह उसे देखते हैं तो धनी तथा दीर्घायु हो ॥८५॥

अथ नवमस्थग्रहफलम् ।

आदित्ये नवमस्थिते पितृगुरुद्वेषी विधर्माश्रित-

श्चन्द्रे पैत्रिकदेवकार्यनिरतस्त्यागी गुरुस्थे यदा ।

भूसूतौ यदि पित्र्यनिष्ठसहितः ख्यातः शुभस्थानगे

सौम्ये धर्मगते तु धर्मधनिकः शास्त्री शुभाचारवान् ॥ ८६ ॥

ज्ञानी धर्मपरो नृपालसचिवो जीवे तपःस्थानगे

विद्यावित्तकलत्रपुत्रविभवः शुक्रे शुभस्थे सति ।

मन्दे भाग्यगृहस्थिते रणतलख्यातो विदारो धनी

भाग्यस्थे भुजगे तु धर्मजनकद्वेषी यशोवित्तवान् ॥ ८७ ॥

केतौ गुरुस्थानगते तु कोपी वाग्मी विधर्मी परनिन्दकः स्यात् ।

शूरः पितृद्वेषकरोऽतिदम्भाचारो निरुत्साह्रतोऽभिमानी ॥ ८८ ॥

सरलायैत्रिभिः पवैरत्र नवमभावे ग्रहाणां फलानि परिकीर्तितानि ॥ ८६-८८ ॥

सूर्य नवम भावमें स्थित हो तो पिता-गुरुका द्वेषी, विधर्मके आश्रय रहनेवाला हो ।

यदि चन्द्रमा नवम भावमें हो तो पितृ कार्य (तर्पण-आदि) देवकार्य (सन्ध्या-पूजा-जप-
पूजा) में युक्त और दानी हो । यदि मङ्गल नवम भावमें हो तो पिताका अनिष्ट करने
वाला, और विख्यात हो । बुध धर्म (नवम) भावमें हो तो धर्मका धनिक, शास्त्री, और
शुभ आचारवान् होवे ॥ ८६ ॥

गुरुस्थित नवमें भावमें हो तो ज्ञानी धर्ममें तत्पर, राजाका मन्त्री हो । शुक्र नवम
भावमें हो तो विद्या-धन-स्त्री-पुत्रसे युक्त हो । शनि भाग्यगृह (नवम) में हो तो
रणमें विख्यात, विना स्त्रीवाला, और धनी हो । नवम भावमें राहु हो तो धार्मिक जनोका
वैरी, और यक्षस्वी हो ॥ ८७ ॥

केतु नवम भावमें हो तो क्रोधी, वाचाल, अधर्मी, परनिन्दक, वीर, पिताका वैरी,
विशेष दम्भजी, आलस्यमें लीन और अभिमानी हो ॥ ८८ ॥

अथ दशमस्थग्रहफलम् ।

मानंस्थिते दिनकरे पितृवित्तशील-विद्यायशोबलयुतोऽवनिपालतुल्यः ।

चन्द्रो यदा दशमगो धनधान्यवस्त्र-भूषावधूजनविलासकलाविलोलः ॥ ८९ ॥

मेघूरणस्थेऽवनिजे तु जाताः प्रतापवित्तप्रबलप्रसिद्धाः ।

व्यापारगे चन्द्रसुते समस्त-विद्यायशोवित्तविनोदशीलः ॥ ९० ॥

सिद्धारम्भः साधुवृत्तः स्वधर्मी विद्वानाढ्यो मानंगे चामरेण्ये ।

शुक्रे कर्मस्थानगे कर्षकाश्च स्त्रीमूलाद्वा लब्धवित्तो विभुः स्यात् ॥ ९१ ॥

मन्दे यदा दशमगे यदि दण्डकर्ता मानी धनी निजकुलप्रभवश्च शूरः ।

चोरक्रियानिपुणबुद्धिरतो विशीलो मानं गते फणिपतौ तु रणोत्सुकः स्यात् ॥ ९२ ॥

सुधीबली शिल्पविदात्मबोधी जनानुरागी च विरोधवृत्तिः ॥

कफात्मकः शूरजनाप्रगण्यः सदाऽटनः कर्मगते च केतौ ॥ ९३ ॥

सुखावगमार्थकैः पञ्चभिः श्लोकैर्दशमे भावे ग्रहाणां फलान्यत्रोक्तानि ॥ ८९-९३ ॥

सूर्य दशम भावमें हो तो पिताका धन और शील प्राप्त हो, विद्या व यशसे युक्त हो और
राजाके सहाय हो । यदि चन्द्रमा दशम भावमें हो तो धन-धान्य-वस्त्र-भूषणसे युक्त,
विद्यो का विलासी, कला जाननेवाला हो ॥ ८९ ॥

मङ्गल दशम स्थानमें हो तो प्रबल-प्रताप-धनसे प्रसिद्ध हो । बुध दशम स्थानमें हो तो समस्त विद्याका ज्ञाता, यशस्वी, धनी विनोदी हो ॥ ९० ॥

बृहस्पति दशम स्थानमें हो तो सिद्ध, साधुचरित, स्वधर्मी, विद्वान और धनी होवे । शुक्र दशम स्थानमें हो तो खेती आदि कार्यसे, स्त्रीसे धन प्राप्त हो, विशु हो ॥ ९१ ॥

यदि शनि दशम स्थानमें हो तो दण्डकर्ता, मानी, धनी, निजकुलमें वीर हो । राहु दशम स्थानमें हो तो चोरांमें निपुण, बुद्धिमान और उद्धत हो ॥ ९२ ॥

केतु दशम स्थानमें हो तो विद्वान्, बली, शिल्पविद्, आत्मज्ञानी, जनानुरागी, विरोधघृत्ति, कफामक, वीरोमें श्रेष्ठ और सदा घूमनेवाला होता है ॥ ९३ ॥

अथ लाभस्थग्रहफलम् ।

भानौ लाभगते तु वित्तविपुलस्त्रीपुत्रदासान्वितः
सन्तुष्टश्च विषादशीलधनिको लाभस्थिते शीतगौ ।
आर्यस्थे धरणीमुते चतुरवाक्कामी धनी शौर्यवान्
सौम्ये लाभगृहं गते निपुणधीर्विद्यायशस्वी धनी ॥ ९४ ॥

आयस्थेऽमरमन्त्रिणि प्रबलधीर्विख्यातनामा धनी
लाभस्थे भृगुजे सुखी परवधूलोलाटनो वित्तवान् ।
भोगी भूपतिलब्धवित्तविपुलः प्राप्तिं गते भानुजे
राहौ श्रोत्रविनाशको रणतलश्लाघी धनी पण्डितः ॥ ९५ ॥

उपार्जय्याते शिखिनि प्रतापी परप्रियश्चान्यजनाभिवन्द्यः ।

सन्तुष्टचित्तः प्रभुरल्पभोगी शुभक्रियाचाररतः प्रजातः ॥ ९६ ॥

अत्र त्रिभिः श्लोकैर्लाभ-(११) भवने ग्रहाणां फलान्युक्तानि । तेषु—परवधूलोलाटनः = परेषामन्येषां वधूषु स्त्रीषु लोलश्चञ्चलचित्तः (परस्त्रीकामुक इति) अटनो भ्रमण-शीलश्चेति । श्रोत्रविनाशकः = कर्णविहीनो बधिर इति । रणतलश्लाघी = सम्प्रामप्रियः । अन्यत्सकलं स्पष्टमेवेति ॥ ९४-९६ ॥

सूर्य लाभ (एकादश) स्थानमें हो तो विपुल धन, स्त्री, पुत्र और दाससे युक्त हो । चन्द्रमा लाभमें हों तो सन्तुष्ट, विषादी और धनी हो । मङ्गल लाभमें हो तो चतुर-वचन बोलनेवाला, कामी, धनी और पराक्रमी हो । बुध लाभमें हो तो निपुणबुद्धि, विद्या-यशवाला, और धनी हो ॥ ९४ ॥

शुक्र लाभमें हो तो प्रबल बुद्धि, विख्यातनाम और धनी हो । शुक्र लाभमें हो तो सुखी, परस्त्रीमें रत, घूमनेवाला और धनी हो । शनि लाभमें हो तो भोगी और राजासे प्राप्त विपुल धनवान् हो । राहु लाभमें हो तो कर्णरहित, रणोत्सुक, धनी और पण्डित हो ॥ ९५ ॥

केतु लाभमें हो तो प्रतापी, परप्रिय, अन्यजनसे वन्दनीय, सन्तुष्टचित्त, समर्थ, अल्प भोगी, शुभ क्रिया तथा आचारवान् हो ॥ ९६ ॥

अथ व्ययस्थग्रहफलम् ।

व्ययस्थिते पूषणि पुत्रशाली व्यङ्गः सुधीरः पतितोऽटनः स्यात् ।
चन्द्रेऽन्ययाते तु विदेशवासी भौमे विरोधी धनदारहीनः ॥ ९७ ॥

बन्धुद्वेषकरो धनी विगतधीस्तारासुते रिषर्के
चार्वाकी चपलोऽटनः खलमतिर्जावे यदाऽन्यं गते ।

शुके बन्धुविनाशकोऽन्यगृहगे जारोपचारोऽधनी
मन्दे रिषगृहं गते विकलधीर्मूर्खो धनी वञ्चकः ॥ ९८ ॥

विधुन्तुदे रिष्कगते विशीलः सम्पत्तिशाली विकलश्च साधुः ।

पुराणवित्स्थितिनाशकः स्याच्चलो विशीलः शिखिनि व्ययस्थे ॥ ६६ ॥

स्पष्टार्थकैलिभिः श्लोकैर्न्ययभावे (१२) ग्रहाणां फलान्यत्रोक्तानि । उक्तेषु भावेषु यदि ग्रहाः स्वभवेन स्वोच्चे स्ववर्गे च भवन्ति तदोक्तफलानि पूर्णम्परिणमन्ति । अर्थादेव नीचे पापग्रहे च विद्यमानानां फले विपर्ययोऽपि भवतीति विवेचनीयम् ॥ ९७-९९ ॥

सूर्य द्वादश भावमें हो तो पुत्रवान्, व्यङ्ग, सुन्दर, धीर, पतित और धूमनेवाला हो । चन्द्रमा अन्यभावे (द्वादश) में हो तो विदेशवासी हो । १२वें मङ्गल हो तो विरोधी, धन छोड़े हीन हो ॥ ९७ ॥

बुध द्वादश हो तो बन्धुओंसे वैर रखनेवाला, धनी और बुद्धिरहित हो । बृहस्पति द्वादश हो तो चार्वाक मत, चञ्चल, धूमनेवाला और खलबुद्धि हो । शुक्र द्वादश भावमें हो तो बन्धुनाशक, व्यभिचारबुद्धि और दरिद्र हो । शनि द्वादश भावमें हो तो विकलबुद्धि, मूर्ख, पतवान् और ठग हो ॥ ९८ ॥

राहु बारहवें हो तो शीलरहित, सम्पत्तिमान्, विकल, साधु, पूर्वस्थित धनका नाश करनेवाला और केतु १२ वें हो तो चंचल और शीलरहित हा ॥ ९९ ॥

अथ स्वोच्चफलम् ।

उच्चस्थे दिननायके यदि धनी सेनापतिः शीतगौ

मिष्टान्नान्भूषणः कुतनयो भूनन्दने शौर्यवान् ।

सौम्ये वंशविबर्द्धनो जनपतिर्धीमाञ्जितारिः सुखी

जीवे वंशकरः सुशीलचतुरो विद्वान्भूपालप्रियः ॥ १०० ॥

शुके स्वोच्चगते विलासवनितासङ्गीतनृत्यप्रियो

मन्दे ग्रामपुराटवीक्षितपतिर्जातः कुमारीरतः ।

राहौ चोरजनाधिपः कुलवरः शूरः कुकर्मी धनी

केतौ चोररतस्तु हीनधरणीपालप्रियो जायते ॥ १०१ ॥

एकः स्वतुङ्गगः खेटो मित्रग्रहनिरीक्षितः ।

जनयत्यवनीशं तं पूज्यं शस्यं सुहृद्युतम् ॥ १०२ ॥

तुङ्गस्थैकवियच्चरे बलयुते जातः स धन्यो धनी

सामन्तः खचरद्वये त्रिषु यदा जातोऽवनीशो भवेत् ।

उच्चस्थेषु चतुर्ग्रहेषु बलवान् केन्द्रेषु भूपालराट्

पञ्चन्योमचरेषु तुङ्गभवनप्राप्तेषु लोकेश्वरः ॥ १०३ ॥

अधुना ग्रहाणामुच्चगतानां फलान्युच्यन्ते । यस्य जन्मकाले स्वतुङ्गगत एकोऽपि ग्रहः स्वमित्रग्रहेणावलोकितो भवति स जातो राजा भवति । यदि स्वोच्चगत एको ग्रहः केवलं बलवान् भवेत् मित्रग्रहावलोकितस्तदा जातो धन्यो धनी च भवति, न तदानीं राजा भवतीति । खचरद्वये स्वोच्चगते जातः सामन्तो मण्डलेश्वरो भवति । त्रिषु ग्रहेषु स्वोच्चगतेषु जातोऽवनीशो राजा भवति । यदि चत्वारो ग्रहाः स्वोच्चस्थाः स्युस्तथा केन्द्रगताश्च स्युस्तदा जातो बलवान् भूपालराट् महाराजो (बादशाह) भवति । चैतपञ्च ग्रहाः स्वोच्चगता भवेयुस्तदा लोकेश्वरः सार्वभौमो (चक्रवर्ती) भवतीति । अन्यत्सर्वं स्पष्टमेवेति ॥ १००-१०३ ॥

यदि सूर्य अपनी उच्च राशिमें हो तो धनी, चन्द्रमा हो तो सेनापति, मङ्गल हो तो मिष्टान्न-वस्त्र-भूषणयुत हो और पराक्रमी हो । बुध हो तो वंश बढ़ाने वाला, जनौका स्वामी, बुद्धिमान्, शत्रुनिज और सुखी हो । बृहस्पति हो तो वंशका कर्ता, सुशील, चतुर, विद्वान्, और राजाका प्रिय हो ॥ १०० ॥

शुक्र अपनी उच्च राशिमें हो तो स्त्री-संगीत-नृत्य का बड़ा प्रेमी हो। शनि हो तो ग्राम-पुर-बाजारका राजा और कुमारी स्त्रीसे भोग करनेवाला हो। राहु हो तो चोरोंका मालिक, कुलश्रेष्ठ, कुकर्मी तथा धनी हो। केतु हो तो चोरोंसे प्रेम रखनेवाला, नीच राजाका प्रिय हो ॥ १०१ ॥

एक भी उच्च स्थानी ग्रह मित्र ग्रहसे दृष्ट हो मित्रसे युक्त हो तो वह राजा, पूज्य, धनादियुक्त बालकको पैदा करता है, अर्थात् इस प्रकारके योगमें उत्पन्न होनेवाला, धनयुक्त पूज्य राजा होता है ॥ १०२ ॥

एक ग्रह उच्चके बलवान् होनेपर उत्पन्न हो तो वह धन्य और धनी हो। दो ग्रह हों तो सामन्त (छोटा राजा), तीन ग्रह हों तो राजा हो। बलवान् चार ग्रह उच्चके केन्द्रमें हों तो महाराजा हो। पांच ग्रह उच्चके हों तो चक्रवर्ती हो ॥ १०३ ॥

अथ मूलत्रिकोणगतफलम् ।

मार्तण्डे यदि मूलकोणगृहगे जातो धनी वन्दित-

श्चन्द्रे वित्तसुखान्वितश्च रुधिरे कोपी दयावर्जितः ।

ताराजे धनिको जपी, सुरगुरौ भोगी नृपालप्रियः

शुके ग्रामपुराधिपस्तरणिजे शूरस्तु, राहौ धनी ॥ १०४ ॥

इदानीं स्वस्वमूलत्रिकोणो ग्रहाणां फलान्युच्यन्ते । श्लोकः स्पष्टार्थ इति ॥ १०४ ॥

यदि सूर्य स्वमूलत्रिकोण गृह (सिंह) में हो तो धनी तथा वन्दनीय हो। चन्द्रमा हो तो धन सुखसे युक्त हो। मङ्गल अपने मूलत्रिकोणमें हो तो क्रोधी और निर्बन्धी हो। बुध हो तो धनी और तपस्वी हो। बृहस्पति हो तो भोगी राजप्रिय हो। शुक्र हो तो ग्राम-पुरका स्वामी हो। शनि हो तो वीर और राहु हो तो धनी हो ॥ १०४ ॥

अथ स्वक्षेत्रस्थफलम् ।

स्वर्त्तं भास्वति चारुमन्दिरदुराचारोऽप्रकामी, विधौ

तेजोरूपधनी, कुजे कृषिवलख्यातो बुधे पण्डितः ।

जीवे काव्यकलागमश्रुतपरः, शुक्रो मनस्वी धनी,

मन्दे चण्डपराक्रमो गतसुखी, राहौ यशोवित्तवान् ॥ १०५ ॥

स्वजातिकल्पाधिकपूज्यवित्तो धनाधिकः दमापतितुल्यभूपः ।

एकादिभिः स्वर्त्तगतैर्ग्रहेन्द्रैर्जालकमेणैव भवेन्मनुष्यः ॥ १०६ ॥

अत्र श्लोकद्वयेन स्वस्वराशौ ग्रहाणां फलान्युक्तानि । यस्य जन्मकाले एकादयो ग्रहाः स्वस्वराशिगता भवेयुरसौ मनुष्यः 'स्वजातिकल्पाधिकपूज्यवित्तो धनाधिकः दमापति-तुल्यभूपः' इति जालकमोक्तवान्भवति । एतदुक्तं भवति, एकस्मिन्ग्रहे स्वराशिस्थे स्वजा-तिसमः, ग्रहद्वये स्वराशिस्थे कल्पाधिकः = स्वकुलाधिकः, एवं क्रमेण निखिले ग्रहे स्वस्व-राशिस्थे भूपो भवति । अन्यत् स्पष्टम् ॥ ०५-१०६ ॥

सूर्य अपन गृहमें हो तो रमणीय मन्दिरवाला, दुराचारी और अतीव कामी होवे। चन्द्रमा हो तो तेज और रूपका धनी हो। मङ्गल हो तो कृषि और बलमें विख्यात हो। बुध हो तो पण्डित हो। बृहस्पति हो तो काव्य-कला-वेद-शास्त्रमें तत्पर हो। शुक्र हो तो मनस्वी, धनी हो। शनि हो तो प्रचण्ड पराक्रमवाला सुखसे रहित और राहु हो तो यमस्वी हो ॥ १०५ ॥

एकादिक ग्रह अपने २ स्थानमें हों तो क्रमसे अपने कुलसम, जातिमें श्रेष्ठ, सबसे मान्य, धनी, खूब धनी, राजाके सदृश और राजा होवे। (सु. शा. कार) ॥ १०६ ॥

अथ मित्रक्षेत्रस्थफलम् ।

मित्रक्षेत्रगते रवौ दृढसुहृद्वाता यशस्वी भवे-

त्तारोरे बहुमानसौख्यधनिको जातो धरानन्दते ।

वित्तागारसुहृत्प्रियः शशिसुते चातुर्यहास्याग्रणी-
जीवे शिष्टरतः सिते सुतसुखी मन्दे परान्नो धनी ॥ १०७ ॥
ख्यातः सुखी सुहृत्प्रीतश्चातुर्यगुणवान् सुधीः ॥
भोगी परान्नभोक्ता च मित्रराशिफलं क्रमात् ॥ १०८ ॥
परद्रव्योपभोक्ता स्यादेको मित्रक्षगो ग्रहः ।
द्वौ सुहृद्विस्तभोगी स्यात् त्रयः स्वार्जितवित्तभुक् ॥ १०९ ॥
सुहृच्चतुष्टये दाता गणपः पञ्चखेचराः ।
चमूपः षड्ग्रहाः सप्त ग्रहाः स्याद्धरणीपतिः ॥ ११० ॥
त्रिभिरुच्चगतैर्भूपस्त्रिभिर्मन्त्री स्वराशिनैः ।
त्रिभिरस्तं गतैर्दासः त्रिभिर्नीचं गतैर्जडः ॥ १११ ॥

इदानीं स्वस्वमित्रक्षेत्रे ग्रहाणां फलान्युच्यन्ते । जन्मकाले त्रयो ग्रहा उच्चगताः
यदि भवेयुस्तदा जातो राजा भवति । त्रयो ग्रहाः स्वराशिगताः स्युस्तदा जातो राज्ञो
मन्त्री भवति । यदि त्रयो ग्रहा अस्तगतः = सूर्यरश्मिपरिभूताः स्युस्तदा जातो दासो
भूयो भवति । त्रयो ग्रहा यदि स्वनीचगताः स्युस्तदा जातो जडो भवति । शेषं सर्वं
स्पष्टार्थकमिति ॥ १०७-१११ ॥

सूर्य मित्रगृहमें हो तो इह मित्र, दाता, और यशस्वी हो । चन्द्रमा हो तो बहुत मान्य,
सुखी-धनी हो । मङ्गल हो तो धन-गृह-मित्र-प्रिय हो । बुध हो तो चतुर, हास्यमें अग्रणी
हो । गुरु हो तो अच्छे लोगोंका प्रेमी हो । शुक्र हो तो पुत्रसुखी, शनि हो तो दूसरेके
ग्रहसे धनी हो ॥ १०७ ॥

ख्यात (नामी), सुखी, मित्रप्रीति, चतुरगुणवान्, सुधी, भोगी, परान्नभोजी, ये क्रमसे
मित्रराशिगत सूर्यादि ७ ग्रहोंके फल हैं ॥ १०८ ॥

एक ग्रह मित्रराशिमें हो तो परद्रव्यका भोगी, दो मित्रगृहीमें हों तो मित्र धनका
भोगी हो । तीन हों तो धन पैदा कर के भोग करे ॥ १०९ ॥

चार मित्रगृहीमें हों तो दाता हो । पाँच ग्रह हों तो सुखिया हो । छः ग्रह हों तो सेना
पति हो । सात ग्रह हों तो राजा हो ॥ ११० ॥

तीन ग्रह उच्च राशिमें हों तो राजा हो । तीन ग्रह अपनी राशिमें हों तो मन्त्री हो ।
तीन ग्रह अस्त हों तो दास हो और तीन ग्रह नीच राशिमें हों तो जड होता है ॥ १११ ॥

अथ शत्रुक्षेत्रस्थफलम् ।

शत्रुक्षेत्रगते रवौ पितृसुखत्यागी च सेवापरः

शीतांशौ यदि मातृदुःखनिरतो हृद्रोगशाली भवेत् ।

भूसूनौ विकलोऽकृतज्ञमलिनः सौम्ये सुखी पापधी-

जीवे भन्यरतः सिते तु भृतको मन्देऽध्वशोकाकुलः ॥ ११२ ॥

मिश्रदा रिपुगाः पञ्च षड् ग्रहा हीनसौख्यदाः ।

सर्वदुःखकराः सप्त मूढाः कुर्वन्त्यशोभनम् ॥ ११३ ॥

इदानीं शत्रुक्षेत्रस्थानां ग्रहाणां फलानि श्लोकद्वयेनोच्यन्ते । यदि जन्मकाले पञ्च
ग्रहा रिपुगाः = शत्रुराशिगताः स्युस्तदा ते मिश्रदाः = शुभाशुभविमिश्रफलदा भवन्ति । षड्-
ग्रहाः शत्रुराशिगता हीनसौख्याः = सौख्यविहीनं जातकं कुर्वन्ति । सप्त ग्रहाः शत्रुरा-
शिस्थाः सर्वदुःखकराः = विषयदुःखदायका भवन्ति । एवमेवोक्तप्रकारेण मूढाः = अस्तङ्गता
ग्रहाः जातकस्याशोभनं कुर्वन्तीति । अन्यत्स्पष्टमेवेति ॥ ११२-११३ ॥

सूर्य शत्रुक्षेत्रमें हो तो पितृसुखका त्यागी, दूसरेका सेवक हो । यदि चन्द्रमा हो तो

माताको कष्ट देनेवाला, हृदयकः रोगी हो। मङ्गल हो तो विकल, कृतघ्न, और मलीन हो। बुध हो तो सुखी और पाप बुद्धि हो। गुरु हो तो अच्छे कार्योंमें रत शुक्र हो तो दास हो। शनि हो तो मार्गके शोकमें व्याकुल हो ॥ ११२ ॥

शत्रुस्थानमें पांच ग्रह हों तो मिश्र फल देवें, छः ग्रह हों तो सुखहीन करें, सात ग्रह हों तो सब प्रकारका दुःख करें और अस्तग्रह सब अशुभ ही करते हैं ॥ ११३ ॥

अथ नीचस्थफलम् ।

नीचस्थे दिननायके तु पतितोऽबन्धुः प्रवासे रतः

शीतांशौ सरुजोऽल्पपुण्यधनवान् भीमे कृतघ्नो धनी ।

क्षुद्रो बन्धुविरोधकृच्छशिसुते जीवेऽपवादी खलः

शुक्रे दुःखरतः शनौ गतधनस्त्रीको विपन्नः खलः ॥ ११४ ॥

स्वेष्टभावेपु फलं समग्रं त्रिकोणवत्स्यात्फलमंशकेषु ।

स्वराशितुल्यं सुहृदंशकेषु नीचारिमूढेष्वरिराशितुल्यम् ॥ ११५ ॥

स्वोच्चत्रिकोणस्वसुहृच्छत्रुनीचगृहाकर्माः ।

फलं सम्पूर्णपादोनदलपादाल्पनिष्फलम् ॥ ११६ ॥

केन्द्रत्रिकोणगाः सर्वे शुभदा बलिनः शुभाः ।

त्रिषडायगताः पापा बलिनो यदि शोभनाः ॥ ११७ ॥

षट्पञ्चकत्रितुरक्षिविंशरेन्द्रसम्पर्कजद्युचरभावभवानि यानि ।

तुङ्गादिकग्रहफलानि च कीर्तितानि प्रद्योतनप्रमुखलब्धवरप्रसादात् ॥ ११८ ॥

इदानीं नीचस्थितग्रहफलकथनपूर्वकं फलप्रमाणमुच्यते । स्वेष्टचभावेषु ग्रहाणां समग्रं सकलं तद्भावजं फलं भवति । अंशकेषु यत्र तत्र स्वराशेरुच्चस्य वा नवांशकेषु ग्रहात्रिकोणराशिवत् फलं ददति । मित्रांशकेषु स्वराशितुल्यं फलं ददति । ये ग्रहा नीचं गताः शत्रु-राशिगता अस्तङ्गता वा भवेयुस्ते शत्रुराशिस्थितिफलतुल्यं फलं ददति ।

अथ फलप्रमाणं निरूप्यते । स्वेष्टे पूर्ण फलम् । त्रिकोणे (मूलत्रिकोणे पादोन १/२ फलम् । स्वमित्रगृहे दलमर्द्ध १/४ फलम् । शत्रुगृहे पादं १/४ फलम् । नीचेऽल्पं=पादाल्पं १/८ फलम् । अर्कगतेऽर्थास्येण सहास्तङ्गते ग्रहे निष्फलं = न किञ्चित्फलमिति । बलिनो बल्युक्ताः शुभाः ग्रहाः केन्द्रत्रिकोणेषु (१।४।७।१०।१।९) गताः सर्वे शुभदा भवन्ति । यदि बलिनः पापाः त्रिषडाय- (३।६।११) गताः स्युस्तदा ते शोभनाः = शुभदा भवन्ति । अन्यत्पष्ठमेव सर्वम् । ११८ तमश्लोकेनाध्यायमुपसंहरतीति ॥ ११४-११८ ॥

पारिजाते सुधा टीका कपिलेश्वररक्षिता । अष्टमे ग्रहयोगेऽस्मिन्नध्याये पूर्णतां गता ॥ ८ ॥

सूर्य नीच राशिमें हो तो पतित, बन्धुहीन और प्रवासी हो । चन्द्रमा नीच राशिमें हो तो रोगी, अल्प पुण्यवाला और धनवान् हो । मङ्गल हो तो कृतघ्न और धनी हो । बुध हो तो क्षुद्र, बन्धुओंसे विरोध करनेवाला हो । वृहस्पति हो तो अपवादी तथा खल हो । शुक्र हो तो दुःखी हो । शनि हो तो निर्धनी, स्त्रीके अधीन, विपत्तिपुक्त और खल हो ॥ ११४ ॥

जो ग्रह उच्च राशिमें हों उनका सम्पूर्ण फल होता है, और मूलत्रिकोणके समान अपने नवांशमें फल होता है । अपने राशिके तुल्य मित्रांशमें फल होता है, और नीचमें, शत्रु-गृहमें, तथा अस्तंगतका शत्रु राशि सहस्र फल होता है ॥ ११५ ॥

सूर्यादि ग्रहका उच्चादिमें फल इस प्रकार है कि अपनी उच्च राशिमें सम्पूर्ण फल देते हैं, त्रिकोणमें चतुर्थांश कम, मित्रांशकमें आधा, शत्रुगृहमें चतुर्थांश, नीचमें स्वल्प, मूल-ग्रहका कुछ भी फल नहीं होता है ॥ ११६ ॥

केन्द्र-त्रिकोणमें सब शुभग्रह बलवान् होते हैं । यदि तीसरे-छठे-न्यारहवें पाप हों तो शुभ होते हैं ॥ ११७ ॥

छः, पांच, चार, तीन, दो ग्रहोंके मेलका अर्थात् द्विग्रह त्रिग्रहादि योगोंका और ग्रहों का भाव फल तथा उच्चदिकमें स्थित ग्रहोंके फलको सूर्यादि ग्रहोंके प्रसादसे इस ८ वें अध्यायमें वर्णन किया है ॥ ११८ ॥

इति जातकपारिजाते इथादिग्रहयोगाख्येऽष्टमेऽध्याये 'विमला' हिन्दी टोका समाप्ता ॥८॥

अथ मान्यब्दादिफलाध्यायः ॥ ९ ॥

अथाधुना मान्यब्दादिफलाध्यायो व्याख्यायते । तत्र प्रथमं मान्दिस्थितद्वादशभावफलानि ततोऽब्दादिफलानि च कथयिष्यन्ते—

मान्यब्दादिफलानि वच्मि गुलिके लग्नस्थिते मन्दधी

रोगी पापयुते तु वञ्चनपरः कामी दुराचारवान् ।

वित्तस्थे विषयातुरोऽटनपरः क्रोधी दुरालापवान्

पापव्योमचरान्विते गतधनो विद्याविहीनोऽथवा ॥ १ ॥

विरहगर्वमदादिगुणैर्युतः प्रचुरकोपधनार्जनसम्भ्रमः ।

विगतशोकभयश्च विसोदरः सहजधामनि मन्दसुते यदा ॥ २ ॥

हिबुक्भवनसंस्थे मन्दजे वीतविद्याधनगृहसुखबन्धुक्षेत्रयातोऽटनः स्यात् ।

तनयभवनयाते मन्दसूनौ विशीलश्चलमतिरघुबुद्धिः स्वल्पपुत्रोऽल्पजीवी ॥ ३ ॥

बहुरिगुणहन्ता भूतविद्याविनोदी यदि रिपुर्गृह्याते मन्दपुत्रे तु शूरः ।

कलहकृदिनपौत्रे कामयाते कुदारः सकलजनविरोधी मन्दबुद्धिः कृतघ्नः ॥ ४ ॥

विकलनयनवक्रः स्वल्पदेहोऽष्टमस्थे गुरुजनपितृहन्ता नीचकृत्यो गुरुस्थे ।

अशुभशतसमेतः कर्मगो मन्दसूनौ निजकुलहितकर्माचारहीनो विमानः ॥ ५ ॥

अतिमुखधनतेजोरूपवान् लोभयाते दिनकरसुतपुत्रे चाग्रजं हन्ति जातः ।

विषयरहितवेधो दीनवाक्यः प्रवीणो निखिलधनहरः स्यान्मदजेरिः फयाते ॥ ६ ॥

मान्यब्दादिफलानीति । अस्मिन् अध्याये मान्यब्दादिफलानि वच्मि, अहं कर्त्तैति

शेषः । गुलिके लग्नस्थिते जातो मन्दधी रोगी च भवति । तत्र पापग्रहेण युते गुलिके

जातो वञ्चनपरः, कामी, दुराचारवाँश्च भवति । वित्तस्थे = द्वितीयभावगते गुलिके जातो

विषयेष्वतुरोऽटनपरो भ्रमणशीलः, क्रोधी, दुरालापवान् = कुत्सितभाषी च भवति । तत्र

गुलिके पापव्योमचरान्विते = पापग्रहयुक्ते जातो गतधनो धनहीनः, अथवा विद्याविहीनो

भवति । एवमपरे स्पष्टार्थाः ॥ १-६ ॥

गुलिकका भावफल कहते हैं—गुलिक लग्नमें हो तो जातक मन्द बुद्धिवाला, रोगी हो ।

गुलिक वहां पापग्रहसे युक्त हो तो ठग, क्रोधी और दुराचारी हो । गुलिक धन भावमें हो

तो विषयातुर, धूमनेवाला, क्रोधी, खराब बकवाद करनेवाला हो । यदि गुलिक वहां पाप-

ग्रहसे युक्त हो तो द्रिष्ट या मूर्ख होवे ॥ १ ॥

यदि गुलिक तृतीय भावमें हो तो विरह, अहंकार आदि दुर्गुणसे युक्त, विशेष कोपवाला

धनके एकत्र करनेमें व्यग्र-चित्त, शोक भयसे रहित, तथा आवृत्त रहित होता है ॥ २ ॥

चतुर्थ स्थानमें गुलिक हो तो विद्यासे रहित, धन-गृह-सुख-परिवारसे रहित हो ।

तथा परदेशमें रहनेवाला होता है । पञ्चम स्थानमें गुलिक हो तो शील-रहित, चञ्चल-

मति, पापबुद्धि, थोड़े पुत्र और थोड़ी आयु वाला होवे ॥ ३ ॥

यदि शत्रुस्थानमें गुलिक हो तो बहुत शत्रुओंके मारनेवाला, भूतविद्यामें विनोदी और पराक्रमी हो । सप्तम स्थानमें गुलिक हो तो कलह करनेवाला, दुष्टा स्त्रीवाला, सब जनों का विरोधी, मन्द बुद्धि और कृतघ्न होता है ॥ ४ ॥

अष्टम स्थानमें गुलिक हो तो विकल नेत्र और सुखवाला तथा छोटा देहवाला हो । नवममें हो तो गुरुजन तथा पितरोंको मारनेवाला नीचकर्मा हो । दशम स्थानमें गुलिक हो तो सैकड़ों अशुभ कर्म से युक्त, निजकुलके हितकारी-आचरणसे रहित, बिना मानवाला होवे ॥ ५ ॥

यदि गुलिक ११ वें भावमें हो तो जातक बहुत सुखी, धनी, तेजस्वी, सुन्दर हो तथा अपने ज्येष्ठ भाईको मारनेवाला होवे । यदि द्वादश स्थानमें गुलिक हो तो विषयसे रहित वेष, दीन वचनमें प्रवीण और सबका धन हरनेवाला होता है ॥ ६ ॥

मान्दित्रिकोणोपगते विलगने तद्द्वादशांशे यदि वा नवांशे ।

मान्द्यन्विता मान्दियुतर्चनाथाः सर्वे सदाऽनिष्टकरा भवन्ति ॥ ७ ॥

मान्दिगुलिको यत्र तिष्ठति तस्मात् त्रिकोणे (५१९) उपगते विलगने = जन्मलगने, अथवा तद्द्वादशांशे मान्दिद्वादशांशे वा नवांशे स्थिता ग्रहाः, मान्द्यन्विता गुलिकसहिता ग्रहाः, मान्दियुतर्चनाथाः = मान्दिर्यस्मिन् राशौ भवति तद्राशिपतिश्चैते सर्वे सदा जातस्यानिष्टकरा भवन्ति ॥ ७ ॥

गुलिकसे त्रिकोण गत लग्नमें जो ग्रह हों, उसके द्वादशांश वा नवांशमें जो ग्रह हों, गुलिकसे युक्त ग्रह, गुलिक स्थित राशिका स्वामी वे सब सदा अनिष्ट करनेवाले होते हैं ॥ ७ ॥

अथ ग्रहयुक्तमान्दिफलम् ।

संयुक्ते यदि भास्करेण गुलिके जातः पितृद्वेषको
मातृक्लेशकरस्तु शीतरुचिना भौमेन वीतातुजः ॥

सोन्मादः शशिजेन देवगुरुणा पाखण्डको दूषकः
शुकेण प्रमदाकृतामयहतो नीचाङ्गनावल्लभः ॥ ८ ॥

जातः सौख्यरतस्तु मन्दतनये मन्देन युक्ते यदा
सर्पणैव विषप्रदस्तु शिखिना वह्निप्रदो जायते ।

भिक्षुः स्याद्विषनाडियुक्तगृहगे भूपालकोऽपि ध्रुवं

जातस्योपखगान्विता गगनगाः कुर्वन्त्यनिष्टं फलम् ॥ ९ ॥

हृदानीं प्रहयोगान्मान्दिफलान्बुध्यन्ते—संयुक्त इति । भास्करेण—सूर्येण संयुक्ते गुलिके यदि जन्म स्यात्तदा जातः पितृद्वेषकः—पित्रा सह द्वेषकरो भवति । शीतरुचिना = चन्द्रेण संयुक्ते गुलिके मातृक्लेशकरो भवति । भौमेन = मङ्गलेन संयुक्ते वीतातुजो अतृहीनो भवति । शशिजेन = बुधेन संयुक्ते सोन्मादः = उन्मादेन सहितो (पागलः) भवति । देवगुरुणा जीवेन संयुक्ते पाखण्डको नास्तिको दूषकोऽन्यदोषदर्शी च भवति । शुकेण संयुक्ते प्रमदाकृतेन = स्त्रीकृतेनामयेन = रोगेण (प्रमेहादिना) हतो भवति, तथा नीचाङ्गनायाः = कुलहीनायाः स्त्रिया वक्ष्यो भवति ॥ ८ ॥

मन्देन = शनिना युक्ते मन्दतनये = गुलिके जातो नरः सौख्यरतो भवति । सर्पणैव = राहुणा युक्ते विषप्रदोऽन्येषां गरलदाता भवति । शिखिना युक्ते वह्निप्रदोऽन्येषां वेश्मप्रदीपको भवति । अथ विषनाडियुक्तगृहगे गुलिके भूपालकोऽपि = वृषवंशजातोऽपि ध्रुवं—निश्चयेन भिक्षुभिर्काशी भवति (विषनाडिकाविवरणं ५ अ. १२ स्त्रीकटीकार्यां द्रष्टव्यम्) उपखगैरुपग्रहैर्धूम्रादिभिरन्विताः सहिता गगनगाः = ग्रहाः जातस्यानिष्टं = प्रतिकूलं फलं कुर्वन्ति । गुलिकयुक्ताः सर्वे एव भावाः खेदाधानिष्टकरा एव भवन्ति । तथोक्तम्—

गुलिकस्य तु संयोगे दोषान् सर्वत्र निर्दिशेत् । यमकण्टकसंयोगे सर्वत्र कथयेच्छुभम् ॥
दोषप्रदाने गुलिको बलीयान् शुभप्रदाने यमकण्टकः स्यात् ।

अन्ये च सर्वे व्यसनप्रदाने मान्युक्तवीर्यार्द्धबलान्विताः स्युः ॥ इति ॥ ६ ॥

यदि सूर्यसे युक्त गुलिक हो तो पितासे विरोध करनेवाला हो । चन्द्रमासे युक्त हो तो माताको क्लेश देनेवाला हो । मंगलसे युक्त हो तो छोटे भाईसे रहित हो । बुधसे युक्त हो तो उन्मादी हो । बृहस्पतिसे युक्त हो तो पाखण्डी और दूसरोंका दूषक हो । शुक्रसे युक्त हो तो स्त्रीजनित रोगसे निहत हो और नीच स्त्रीका स्वामी हो । शनि से युक्त यदि अनित्य (गुलिक) हो तो सौख्यसे युक्त हो । राहुसे युक्त हो तो जहर खिलानेवाला हो । केतुसे युक्त हो तो गृहादिके जलानेवाला होता है । विष नाडीसे युक्त गृहमें गुलिक हो तो राजा भी निश्चय भिक्षुक होवे । जन्म कालमें उपग्रहसे युक्त ग्रह जातकके अनिष्ट फलको करते हैं ॥ ८-९ ॥

अथ संबत्सरफलम् ।

प्रभवशरदि जातः साहसी सत्यवादी सकलगुणसमेतः कालविद्धर्मशाली ।
विभवशरदि कामी निर्मलो नित्यतुष्टः प्रबलधनसमेतो बन्धुविद्यायशस्वी ॥१०॥

शुक्लाब्दे परदारको गतबलस्त्यागी मनस्वी भवे-
न्मन्त्री कार्यपरोऽतिभाषणपटुर्जातः प्रमोदाभिधे ।
धर्मी दानपरायणः सुतधनः शान्तः प्रजोत्पत्तिजो
नीतिज्ञो निपुणः कृपालुरनिशं चाङ्गीरसाब्दे धनी ॥ ११ ॥

जातः श्रीमुखवत्सरे परवधूलोलः शुचिर्वित्तवान्
योगी राजकरो महाधनबलख्यातो भर्वाब्दे भवः ॥
लुब्धश्चञ्चलधीः कुशामयतनुः क्रोधी युवाब्दे भिषक्
जातो धार्मिकोऽन्यद्वारनिरतः कार्यार्थवादी शठः ॥ १२ ॥

श्रीमानीश्वरवत्सरे बलमतिर्जातो गुणग्राहकः
सत्कर्मा बहुधान्यवत्सरभवो भोगी वणिग्वृत्तिमान् ।
क्रूरः पापरतः प्रमाथिशरदि क्रोधी विबन्धुः सुखी
जातो विक्रमवत्सरे यदि धनी सेनापतिः शौर्यवान् ॥ १३ ॥

वृषशरदि दरिद्रो वीतलज्जो विकर्मा दिनकरसमतेजोरूपवान् चित्रभानौ ।
यदि निजकुलविद्याचारधर्मः सुभानौ बहुधनबलशाली तारणाब्दे विवेकी ॥१४॥

जातः पार्थिववत्सरे नरपतिः श्रीमानतुल्यः सुखी
कामी भीरुरशीलवित्तगुणवान् पापी व्यर्थवत्सरे यदि ।
वाग्मी सर्वजिदब्देऽतिबलवान् शास्त्री गुणी तत्त्ववित्
सम्पन्नो यदि सर्वधार्मिकजनितः शिल्पी नृपालप्रियः ॥ १५ ॥
शोकी दुष्टपरोऽतिपापनिरतः क्रूरो विरोध्यब्दे
मायावी मदनतुरो विकृतिजो मन्त्रक्रियातन्त्रधीः ।
निर्मोही विगुणोऽतिदीनवचनः पापी खराब्दे खलः,
सर्वानन्दकरो नृपप्रियनरो मन्त्रार्थविघ्नवन्दने ॥ १६ ॥

विजयशरदि धर्मी सत्यसम्पन्नशाली,
यदि जयशरदि स्याद्राजतुल्यो नृपो वा ।
मदनरतिविलोलो मन्मथवत्सरे जितारि-
गुणधनरहितः स्याद्दुर्मखाब्दे विशीलः ॥ १७ ॥

दुष्टात्मा यदि हेमलैम्बिजनितः कृष्यादिकर्मोत्सुकः,
 श्रीमान्विप्रजनाश्रितः फलपरित्यागी विलैम्ब्यद्वदे ।
 रोगी भीरुरवित्तवान् चलमतिनीचो विकैर्यद्वदे-
 शैर्वर्यामतिवित्तभोगसुमनाः सत्यव्रताचारवान् ॥ १८ ॥
 शान्तोदारकृपाकरः प्लवभैवः शूरः स्वधर्माश्रितो,
 जातः स्त्रीजनवञ्चितः शुभकृति प्राज्ञः शुभाङ्गः सुधीः ।
 ज्ञानी शोभकृति क्षितीशगुणवान् विद्याविनोदप्रियो
 दुर्भोगी परदारकः शठमतिः क्रोध्यदैजः क्रोधयुक् ॥ १९ ॥
 मानी हास्यरसप्रियो गुणधनश्लाघी च विद्वैवसौ,
 दुष्टाचारपरः परामर्शशरज्जातः कुलध्वंसकः ।
 कामी बन्धुरतः प्लवङ्गजनितो बालप्रियो मन्दधी-
 देवाराधनतत्परोऽतिसुभगः शौर्यान्वितः कीर्लके ॥ २० ॥
 शान्तः सर्वजनप्रियोऽतिधनिकः सौम्यादैजो धैर्यवान्,
 नानाशास्त्रविशारदो विकलधीः सार्धोऽरणन्दे नरः ।
 आशालुश्च विरोधकृदैर्भवनरः क्रोधी दरिद्रोऽटनो,
 दुशीलः परिधौविवत्सरभवः पारुष्यवाग्वित्तवान् ॥ २१ ॥
 जातो बन्धुविरागकृत् परवधूलोलः प्रमोदीजनि-
 र्मोदात्मा निखिलागमश्रुतिपरश्चानन्दैजस्तत्त्ववित् ।
 पापी राक्षसवत्सरे यदि वृथालापोऽपकारी सतां,
 दाता दानगुणान्वितोऽनेलभवः शान्तः सदाचारवान् ॥ २२ ॥
 योगी पिङ्गलवत्सरे जितमना जातस्तपस्वी भवेत्,
 कालज्ञो यदि कालैयुक्तशरदि श्रीभोगसत्कर्मवान् ।
 सिद्धार्थो गुरुदेवभक्तिनिरतः सिद्धैर्थाजितः सुधी-
 जारो रौद्रैः समुद्रवः कुटिलधीर्मानी दुराचारवान् ॥ २३ ॥
 कामी दुर्गतिवत्सरे जडमतिः शोकाभितप्तः खलः,
 स्थूलोरुदरबाहुमस्तकतनुः स्याद्दुर्नुभौ भोगवान् ।
 प्राज्ञः सत्यरतः सुखी च हृदिरोद्रार्यद्वजो वित्तवान्,
 शान्तो बन्धुजनप्रियोऽतिसुभगो रक्ताक्षिजः शीलवान् ॥ २४ ॥
 जातो जारः क्रोधनोऽन्दे कुमार्गी बन्धुद्वेषी चोरनिष्ठारतः स्यात् ।
 शिष्टाचारः सुप्रसन्नः सुरूपो मानी वीतारातिरोगः क्षयान्दे ॥ २५ ॥
 अधुना सैवत्सरफलान्युच्यन्ते । तत्र प्रथमं प्रसङ्गाद्वर्षाणां नामानि तेषामानयनप्रकारश्च
 लिख्यन्ते—
 प्रभवो विभवः शुक्लः प्रमोदोऽथ प्रजापतिः । अङ्गिराः श्रीमुखो भावो युवा धाता तथैव च ।
 ईश्वरो बहुधान्यश्च प्रमाथी विक्रमो वृषः । चित्रभानुः सुभानुश्च तारणः पार्थिवो व्ययः ॥
 सर्वाङ्गित् सर्वधारी च विरोधी विकृतिः खरः । नन्दनो विजयश्चैव जयो मन्मथदुर्मुखः ।
 हेमलम्बी विलम्बी च विकारी सावरो प्लवः । शुभकृत् शोभकृत् क्रोधी विश्वावसुपराभवौ ॥
 प्लवङ्गः कीलकः सौम्यः साधारणविरोधकृत् । परिधावो प्रमादो च आनन्दो राक्षसोऽनलः ॥

अथर्तुफलम् ।

दीर्घायुर्धनिको वसन्तसमये जातः सुगन्धप्रियो,
ग्रीष्मर्तौ धनतोयसेव्यचतुरो भोगी कृशाङ्गः सुधीः ।
हारहीरकटुप्रियः सुवचनो वर्षर्तुजः स्वच्छधीः,
पुण्यात्मा सुमुखः सुखी यदि शरत्कालोद्भवः कामुकः ॥ २७ ॥
योगी कृशाङ्गः कृषकश्च भोगी हेमन्तकालप्रभवः समर्थः ।
स्नानक्रियादानरतः स्वधर्मी मानी यशस्वी शिशिरर्तुजः स्यात् ॥ २८ ॥

इदानीं ऋतुफलमुच्यते । तत्र 'मृगादिराशिद्वयभानुभोगात् षडर्तवः स्युः शिशिरो
वसन्त' इत्याद्युक्तेः, मकरकुम्भयोः सञ्चरति भास्वति शिशिरर्तुः । मीनमेषयोर्वसन्तः ।
वृषमिथुनयोर्ग्रीष्मः । कर्कसिंहयोर्वर्षा । कन्यातुलयोः शरत् । वृश्चिकधनुषोर्हेमन्त इति षड्
ऋतवो भवन्ति । तेषु ऋतुषु जातानां फलान्यत्रोक्तानि । दीर्घायुरित्यादयः । स्पष्टार्थी
श्लोकौ ॥ २७-२८ ॥

वसन्त ऋतुमें बालक उत्पन्न हो तो दीर्घायु, धनिक, सुगन्धप्रिय होवे । ग्रीष्म ऋतुमें
पैदा हो तो भगाध जलका सेवी, चतुर, भोगी, कृशतनु और पण्डित होवे । वर्षा ऋतुका
जायमान मनुष्य चार-दूध-कटु-पदार्थका प्रेमी, सुवचन, स्वच्छ, बुद्धिवाला होवे । शरद्
ऋतुका जन्मा हुआ बालक पुण्यात्मा, सुमुख, सुखी, कामी हो । हेमन्त ऋतुका जायमान
बातक योगी, कृशशरीर, कृषक, भोगी और समर्थ होवे । शिशिर ऋतुका जायमान मनुष्य
स्नान-क्रिया-दानमें रत, स्वधर्मी मानी और यशस्वी होवे ॥ २७-२८ ॥

अथ मासफलम् ।

चैत्रे सर्वकलागमश्रुतिपरो नित्योत्सवः श्रीरतो
वैशाखे यदि सर्वशास्त्रकुशलः स्वातन्त्रिको भूपतिः ।
ज्येष्ठे मासि चिरायुरर्थतनयी मन्त्रक्रियाकोविद-
श्रापादेऽतिघनी कृपालुरनिशं भोगी परद्वेषकः ॥ २९ ॥
जातः श्रावणमासि देवधरणीदेवार्चने तत्परो
नानादेशरतश्च भाद्रपदजस्तन्त्री मनोराज्यवान् ।
मासे चाश्वयुजि स्वकीयजनविद्वेषी दरिद्रश्चलः
पुष्याङ्गः कृषको विशालनयनो वित्ताधिकः कार्तिके ॥ ३० ॥
मृगशिरसि भक्तो मार्गशीर्षे च धर्मी धनगुणबलशाली तुङ्गनासस्तु पुष्ये ।
खलमतिरतिधर्माचारवान् माघमासि प्रतिदिनमुपकर्ता फाल्गुने गानलोतः ॥ ३१ ॥

अथुना मासफलान्युच्यन्ते । तत्र 'मासास्तथा च तिथयस्तुहिनां शुभानात्' इत्युक्तेः,
मासाश्चान्द्रा एव ग्राह्याः । चान्द्रो मासस्तु दर्शान्तद्वयान्तर्वर्ती कालः 'दर्शविधिश्चान्द्र-
स्तु मासः' इति प्रमाणात् । अत्रेदमवधेयम्—चैत्रामान्तकालाद्वैशाखामान्तावधिरेकचान्द्र-
मासः । तस्मिन् सूर्ये मेषराशौ सञ्चरति स चान्द्रमासश्चैत्राख्यः । एवं वैशाखामान्ताज्ज्येष्ठा-
मान्तपर्यन्तं वृषे सञ्चरति सूर्ये वैशाखो मास इत्येवमपरैऽपि मासाः ।

"मेषादिस्थे सवितरि यो यो मासः प्रपूर्यते चान्द्रः ।

चैत्राख्यः स ज्ञेयः" इति वचनस्वरसात् ।

तेषु चैत्रादिद्वादशमासेषु जातानां फलान्यत्रोक्तानि । श्लोकास्तु स्पष्टार्था एवेति २९-३१
चैत्र मासमें जन्म हो तो सभी कला-आगम और वेदका ज्ञाता हो, नित्य उत्सव तथा
जन्ममें रत रहे । यदि वैशाखमें जन्म हो तो सब शास्त्रमें कुशल तथा स्वतन्त्र रहे और

यस्य मास्ये जन्म ते खली भला भाग्य और वैदिक रीति से, जित
 वलक्ष्मणे स रे।

सटीकजातकपारिजाते-

राजा होवे। ज्येष्ठ मासमें उत्पन्न हो तो बड़ी आयु वाला हो, धनवान् तथा पुत्रवान् हो
 मन्त्र क्रियाका ज्ञाता हो। आषाढ़ मासमें जन्म हो तो विशेष धनी, कृपालु, अहर्निश
 भोगी और परायेसे बैर करनेवाला हो ॥ २९ ॥

श्रावण मासमें जन्म हो तो भूमिदेव (ब्राह्मण) तथा देवता की पूजा करनेमें तत्पर हो।
 भाद्रपदमें जन्म हो तो नाना प्रकारके देशमें लीन, तन्त्री, मनोराज्यवान् होवे। आश्विन
 मासमें जन्म हो तो अपने जनोका वैरी, दरिद्र, चंचल हो। कार्तिक मासमें हो तो पुष्टांग,
 कृषक, विशालनेत्र तथा अधिक धनवाला हो ॥ ३० ॥

मार्गशीर्ष (अगहन) मासमें जन्म हो तो देवता-गुरु-पितरका भक्त और धर्मात्मा
 हो। पौषमें जन्म हो तो धन-गुण-बलमें प्रबल और ऊँची नासिकावाला हो। माघमें जन्म
 हो तो खलबुद्धि, विशेष धर्म करनेवाला हो। फाल्गुन मासमें जन्म हो तो प्रतिदिन उपकार
 करनेवाला और गानमें चतुर होवे ॥ ३१ ॥

अथ पक्षफलम्।

वलक्ष्मणे यदि पुत्रपौत्रधनाधिको धर्मरतः कृपालुः ॥

स्वकार्यवादी निजमातृभक्तः स्वबन्धुवैरी यदि कृष्णपक्षे ॥ ३२ ॥

इदानीं पक्षफलमुच्यते। प्रतिमासं शुक्लकृष्णभेदेन द्वौ पक्षौ भवतः। दर्शाः तात्पूर्णि-
 मान्तं यावदेकः शुक्लपक्षः। पूर्णिमान्ताद्दर्शान्तं यावद् द्वितीयः कृष्णपक्षः। तस्मिन्पक्षद्वि-
 तये जातस्य फलमत्रोक्तम्। वलक्षेति। शुक्लपक्षे 'वलक्षो धवलोऽर्जुनः' इत्यमरोक्तेः। शेषं
 स्पष्टमिति ॥ ३२ ॥

शुक्ल पक्षमें जन्म हो तो अधिक पुत्र-पौत्र-धनसे युक्त, धर्ममें लीन और कृपालु हो।
 कृष्ण पक्षमें जन्म हो तो अपने कार्यमें वाद-विवाद करनेवाला, अपनी माताका भक्त और
 अपने परिवारका शत्रु हो ॥ ३३ ॥

अथ कालफलम्।

जातः प्रत्युषसि स्वधर्मनिरतः सत्कर्मजीवी सुखी

मध्याह्ने यदि राजतुल्यगुणवान् जातोऽपराह्णे धनी।

सायंकालभवः सुगन्धवन्तितालोलः खलात्माऽटनो

रात्रौ तत्फलमेव सौख्यबहुलः सूर्योदये जायते ॥ ३३ ॥

इदानीं कालफलमुच्यते। प्रत्युषसि = दिनमुखे (प्रातः काले) जातः स्वधर्मनिरत
 इत्यादि सर्वं स्पष्टमेवेत्यलम् ॥ ३३ ॥

प्रातः काल जन्म हो तो अपने धर्ममें युक्त, सत्कर्म से जीवन रखनेवाला और सुखी
 होवे। मध्याह्नमें जन्म हो तो राजाके तुल्य, गुणवान् होवे। अपराह्णमें जन्म हो तो धनी
 होवे। सायंकालका उत्पन्न मनुष्य सुगंध और स्त्रीमें प्रीति रखनेवाला, खल, घूमने-फिरने
 वाला होता है। रात्रिमें उत्पन्न नरको सायंकालके सदृश ही फल होता है और सूर्योदयके
 समय उत्पन्न हो तो बहुत सौख्य वाला होवे ॥ ३३ ॥

अथ तिथिफलम्।

महोद्योगी जातः प्रतिपदि तिथौ पुण्यचरितो-

द्वितीयायां तेजःपशुबलयशोवित्तविपुलः।

तृतीयायां पुण्यप्रबलभयशीलश्च पटुवाक्

चतुर्थ्यामाशालुस्त्वटनचतुरो मन्त्रनिपुणः ॥ ३४ ॥

पञ्चम्यामखिलागमश्रुतिरतः कामी कुशज्ञश्चलः

षष्ठ्यामल्पबल्लो महीपतिसमः प्राज्ञोऽतिकोपान्वितः।

सप्तम्यां कठिनोरुवाग् जनपतिः श्लेष्मप्रधानो बली

षाष्ठ्यामतिकामुकः सुतवधूलोलः कफात्मा भवेत् ॥ ३५ ॥

ख्यातो दिव्यतनुः कुदारतनयः कामी नवम्यां तिथौ
धर्मात्मा पटुवाक्कलत्रतनयः श्रीमान् दशम्यां धनी ।
देवब्राह्मणपूजको हरितिथौ दासान्वितो वित्तवान्
द्वादश्यामतिपुण्यकर्मनिरतस्त्यागी धनी पण्डितः ॥ ३६ ॥
त्रयोदश्यां लुब्धप्रकृतिरतिकामी च धनवान्
चतुर्दश्यां कोपी परधनवधूको गतमनाः ।

अमायामाशालुः पितृसुरसमाराधनपरो
धनी राकाचन्द्रे यदि कुलयशास्वी च सुमनाः ॥ ३७ ॥

इदानीं तिथिफलान्युच्यन्ते । एकस्मिन्पक्षे पञ्चदश तिथयः । ताश्च सूर्याचन्द्रमसो-
रन्तरद्वादशांशतुल्या भवन्ति । यतोऽमान्ते सूर्याचन्द्रमसोरन्तराभावः 'दर्शः सूर्येन्दुसङ्गमः'
इत्युक्तेः । पूर्णान्ते तयोरन्तरं षड्राशमितम् । राशिषट्के शताधिकांशोतिभागाः (१८०°) ।
अतः १ तिथिः = $\frac{१८०°}{१५} = १२$ । तासु पञ्चदशतिथिषु जातानां फलान्यत्रोक्तानि । महोयो-

गीत्यादिभिः । स्पष्टार्थाश्चेते इतोकाः ॥ ३४-३७ ॥

प्रतिपदा तिथिर्मे जन्म हो तो महा उद्योगी, धर्माचरणवाला हो । द्वितीया तिथिर्मे
पैदा हो तो तेजस्वी, गिपुल पशु-बल-यश-वाला हो । तृतीया तिथिर्मे जन्म हो तो पुण्यमें
प्रबल, बराकू और बुद्धिपूर्वक वाक्य बोलनेवाला हो । चतुर्थी तिथिर्मे जन्म हो तो दूसरे
की भासा रखनेवाला, घूमता, चतुर और मंत्रनिष्ठ हो ॥ ३४ ॥

पंचमी तिथिर्मे उत्पन्न हो तो समस्त आगम-शास्त्र-वेदमें तत्पर हो, कामी तथा दुर्बल
हो । षष्ठी तिथिर्मे पैदा हो तो अल्पबली, राजाके मुख्य, बुद्धिमान् और क्रोधी हो ।
सप्तमी तिथिर्मे उत्पन्न हो तो कठिन जंघा और कबी बचन बोलनेवाला, मनुष्योंका स्वामी,
कफप्रकृति और प्रधान बली होवे । अष्टमी तिथिर्मे जायमान हो तो विशेष कामी, पुत्र-
हीमें लीन, कफ-प्रकृतिवाला हो ॥ ३५ ॥

नवमी तिथिर्मे उत्पन्न हो तो विख्यात, दिव्यशरीर, दुष्ट स्त्री-पुत्रवाला और कामी हो ।
दशमी तिथिर्मे उत्पन्न हो तो धर्मात्मा, चतुर-वचन, स्त्री-पुत्रसे सम्पन्न, श्रीमान् और धनी
हो । एकादशी तिथिर्मे देव-ब्राह्मणका पूजन करनेवाला, दासयुक्त और धनवान् हो । द्वादशी
तिथिर्मे अत्यन्त पुण्य कर्ममें युक्त, त्यागी, धनी और पंडित हो ॥ ३६ ॥

त्रयोदशी तिथिर्मे उत्पन्न हो तो लोभी, अतिकामी और धनी होवे । चतुर्दशी तिथिर्मे
बापमान हो तो पर-धनग्राही, परस्त्रीग्राही और हीनबुद्धि हो । अमावास्या तिथिर्मे उत्पन्न
हो तो आशा रखनेवाला, पितर-देवकी पूजामें तत्पर रहे । यदि पूर्णिमा तिथिर्मे उत्पन्न हो
तो धनी, कुलमें यशस्वी और प्रसन्न चित्त हो ॥ ३७ ॥

अथ वारफलम् ।

मानी पिङ्गलकेशलोचनतनुश्चादित्यवारं विभुः

कामी कान्तवपुर्दयालुरनिशं शीतांशुवारोद्भवः ।

क्रूरः साहसवादकार्यनिरतो भूसूनुवारं सदा

देवब्राह्मणपूजकः सुवचनः सौम्यस्य वारोदये ॥ ३८ ॥

यज्वा भूपतिवल्लभश्च गुणवान् ख्यातो गुरोर्वासरे

धान्यक्षेत्रधनाश्रितः सितदिने सर्वप्रियः कामधीः ।

मन्दप्रायमतिः परान्नधनभुग् वादप्रवान्निवतो

द्वेषी बन्धुजनावरोधकुशलो मन्दस्य वारोद्भवः ॥ ३९ ॥

इदानीं वारफलमुच्यते । तत्र सूर्यादिसप्तग्रहाणां स्वस्वनाम्ना सप्त वाराः सूर्योदयद्वय-

‘तर्गतकालप्रमाणा भवन्ति इन्द्रोदयद्वयान्तरं तदर्कसावनं दिनमित्युक्तेः १ । ते च रवि-
सोम-मङ्गल-बुध-शुक्र-शनि इति सप्त वारा यथाक्रमं भवन्ति, ‘मन्दादधः
क्रमेण स्थित्तुर्था दिवसाधिपाः’ इति सूर्यसिद्धान्तवचनस्वरसात् । तेषु सप्तवारेषु जातस्य
फलान्यत्रोक्तानि । रवौको स्पष्टार्थाविति ॥ ३८-३९ ॥

रविवारमें कर्म हो तो मानी, पिंगल बाल-नेत्र-शरीर हो और समर्थ हो । चन्द्रवार
में जायमान हो तो कामी, कान्तशरीर और अहर्निश दयालु हो । मंगलवारमें उत्पन्न होने
से क्रूर, सदा साहसवादी और कार्यपरायण हो । बुधवारमें उत्पन्न हो तो देव-ब्राह्मण को
पूजनेवाला और सुवचन बोलनेवाला हो ॥ ३८ ॥

शुक्रवारमें उत्पन्न हो तो यज्ञ करनेवाला राजवल्लभ, गुणवान् और विख्यात हो ।
शुक्रवारमें उत्पन्न हो तो धान्य-क्षेत्र-धनाश्रित, सर्वप्रिय, कामबुद्धिवाला हो । शनिवार में
उत्पन्न हो तो प्रायः मन्दबुद्धि पराङ्मन-धनयुक्, वाद प्रवादसे युक्त, वैरी, बन्धुजनोंके रोकनेमें
कुशल होता है ॥ ३९ ॥

अथ नक्षत्रनामानि ।

तुरङ्गदसाश्वियुगस्थिनीहया यमः कृतान्तो भरणी च याम्यभम् ।
हुताशनोऽग्निर्बहुला च कृत्तिका विधिर्विरिञ्चिः शकटं च रोहिणी ॥ ४० ॥

सौम्यश्चान्द्राग्रहायण्युद्धुपमृगशिरस्तारका रौद्रमाद्रा
चादित्यं तत्पुनर्वसविति सुरजननी तिष्यपुष्यामरेज्याः ।
आश्लेषाहिर्मुजङ्गः पितृजनकमघाः फल्गुनी भाग्यभं स्या-
दर्यस्मश्चोत्तराख्यं भगमिति कथितं भानुहस्तारुणार्काः ॥ ४१ ॥
त्वष्टा च चित्रासुरवर्द्धको तु स्वाती मरुद्वातसमीरणाख्याः ।
वायुः समीरः परतो विशाखा द्विदैवतेन्द्राग्रिकशूर्पभानि ॥ ४२ ॥
अनूराधा मैत्रं त्वथ कुलिशताराः शतमखः

सुरस्वामी ज्येष्ठा परमसुरमूलक्रतुभुजः ।
पयःपूर्वाषाढा सलिलजलतोयानि च समु-
त्तराषाढा विश्वं परमभिजिदाहुर्मुनिगणाः ॥ ४३ ॥
श्रोणाविष्णुहरिश्रुतिश्रवणभान्याहुः श्रविष्ठा वसु
प्राचेताः शततारका वरुणभं चाजैकपादोऽजपात् ।
पूर्वप्रोष्ठपदार्कं परमहिर्बुध्न्योत्तरा प्रोष्ठपात्
पूषारवतिपौष्णभानि मुनिभिः सङ्कीर्तितानि क्रमात् ॥ ४४ ॥

इदानीं नक्षत्राणां नामान्युच्यन्ते । तत्र प्रथमं किञ्चाम नक्षत्रमित्युच्यते । न क्षरति न
गच्छतीति नक्षत्रम् । एतदुक्तं भवति । यथा सूर्यादयो ग्रहाः स्वस्वभावेनैव ब्रजन्तो दृश्यन्ते
तथा नक्षत्राणां चलनं नेति । तानि स्थिराण्येव । षट्शताधिकैकविंशतिसहस्र-(२१६००)
कलात्मकस्य क्रान्तिमण्डलस्य तुल्यानि सप्तविंशतिखण्डान्यष्टशत-(८००) कलामानकानि
कृत्वा प्रत्येकस्य फलादेशार्थं ग्रहगतिमानार्थं च नक्षत्रमिति नामाकारि प्राकनैः । तान्येव
क्रान्तिवृत्तस्य सप्तविंशति खण्डानि सप्तविंशति नक्षत्राण्युच्यन्ते । तानि च पूर्वपूर्वक्रमेण
स्थापितानि ज्ञेयानि । यथा-१ अश्विनी, २ भरणी, ३ कृत्तिका, ४ रोहिणी, ५ मृगशिरा,
६ आर्द्रा, ७ पुनर्वसु, ८ पुष्यः, ९ श्लेषा, १० मघा, ११ पूर्वफल्गुनी, १२ उत्तरफल्गुनी,
१३ हस्तः, १४ चित्रा, १५ स्वाती, १६ विशाखा, १७ अनूराधा, १८ ज्येष्ठा, १९ मूलम्,
२० पूर्वाषाढा, २१ उत्तराषाढा, २२ श्रवणः, २३ धनिष्ठा, २४ शतभिषा, २५ पूर्वभाद्रः,

२६ उत्तरभाद्र, २७ रेवती । अत्रोत्तराषाढस्यान्तिमं चतुर्थांशं तथा श्रवणस्यादिमं पञ्चद-
शांशं (२५२) शतद्वयाधिकद्विपञ्चाशत्कलामानकमभिजिज्ञाम नक्षत्रमुच्यते । तत्केवलं
फलादेशार्थमेव । वैश्वप्रान्त्याब्धिप्रश्रुतितिथिभागतोऽभिजित्त्यादिति, रामान्वायोक्तैः । तेषां
नक्षत्राणां नामान्तराभ्यत्रोक्तानि ।

१ अश्विनी = तुरङ्गः, दस्तः, अश्वियुक्, अश्विनी, हयः । २ भरणी = यमः, कृतान्तः,
भरणी, याम्यभम् । ३ कृत्तिका = हुताशनः, अग्निः, बहुला, कृत्तिका । ४ रोहिणी =
विधिः, विरिञ्चिः, शकटं, रोहिणी । ५ मृगशिराः = सौम्यः, चान्द्रः, अग्रहायणी, उडुपः,
मृगशिरः । ६ आर्द्रा = तारकाः, रौद्रम्, आर्द्रा । ७ पुनर्वसुः = आदित्यम्, पुनर्वसु,
सुरजननी । ८ पुष्यः = तिष्यः, पुष्यः, अमरेज्यः । ९ श्लेषा = आश्लेषा, अहिः, भुजङ्गः ।
१० मघा = पितृ, जनकः, मघा । ११ पू. फ. = फल्गुनी, भाग्यभम् । १२ उ. फ. =
अर्धमा, उत्तरभगम् । १३ हस्तः = भानुः, हस्तः, अरुणः अर्कः । १४ चित्रा = त्वष्टा,
चित्रा, सुरवर्धकिः । १५ स्वाती = मरुत्, वातः, समीरणः, वायुः, समीरः । १६ विशाखा =
द्विदैवतम्, इन्द्राभिकम्, शूर्पभम् । १७ अनुराधा = अनूराधा, मैत्रम् । १८ ज्येष्ठा =
कुलिशतारा, शतमखः, सुरस्वामी, ज्येष्ठा । १९ मूलम् = असुरः, मूलम्, क्रतुभुक् ।
२० पू. भा. = पूर्वाषाढा, पयः, सलिलम्, जलम्, तोयम् । २१ उ. भा. = उत्तराषाढा,
विरवम् (चतुर्थ-चरणमभिजित्) । २२ श्रवणा = श्रोणा, विष्णुः, हरिः, श्रुतिः, श्रवणः ।
२३ धनिष्ठा = श्रविष्ठा, वसु, धनिष्ठा । २४ शतभिषा = प्रचेताः, शततारकाः, वरुणभम् ।
२५ पू. भा. = अजैकपादः, अजपात्, पूर्वप्रोष्ठपदम् ॥ २६ उ. भा. = अहिर्बुध्न्यम्,
उत्तरप्रोष्ठपात् । २७ रेवती = पूषा, रेवती, पौष्णभम् ।

इत्येतानि नक्षत्राणां नामान्तराणि मुनिभिः क्रमात् सङ्कीर्तितानि । अन्यान्यपि नामान्त-
राणि ग्रन्थान्तरेभ्यो ज्ञेयानि ॥ ४०-४४ ॥

तुरङ्ग, दस्त, अश्वियुक्, अश्विनी, हय ये अश्विनीके नाम हैं । यम, कृतान्त, भरणी,
याम्य ये भरणीके नाम हैं । हुताशन, अग्नि, बहुला, कृत्तिका ये कृत्तिके नाम हैं ।
विधि, विरिञ्चि, शकट, ये रोहिणीके नाम हैं ४ ॥ ४० ॥

सौम्य, चान्द्र, अग्रहायणी, उडुप, मृगशिर ये मृगशिराके नाम हैं । तारका, रौद्र,
आर्द्रा ये आर्द्राके नाम हैं । आदित्य, पुनर्वसु, सुरजननी ये पुनर्वसुके नाम हैं । तिष्य
पुष्य, अमरेज्य ये पुष्यके नाम हैं । आश्लेषा, अहि, भुजङ्ग ये श्लेषाके नाम हैं । पितृ,
जनक, मघा, ये मघा के नाम हैं । फल्गुनी, भाग्य ये पूर्वाषाढाके नाम हैं ।
अर्धमा, उत्तरभग, ये उत्तराषाढाके नाम हैं । भानु, हस्त, अरुण, अर्क ये हस्तके
नाम हैं १३ ॥ ४१ ॥

त्वष्टा, चित्रा, सुरवर्धकि ये चित्राके नाम हैं । स्वाती, मरुत्, वात, समीरण,
वायु, समीर ये स्वातीके नाम हैं । विशाखा, द्विदैवत, इन्द्राभिक, शूर्पभ ये विशाखाके
नाम हैं १६ ॥ ४२ ॥

अनुराधा, मैत्र ये अनुराधाके नाम हैं । कुलिशतारा, शतमख, सुरस्वामी, ज्येष्ठा,
ये ज्येष्ठाके नाम हैं । असुर, मूल, क्रतुभुक् ये मूलके नाम हैं । पयः, पूर्वाषाढ,
सलिल, जल, तोय ये पूर्वाषाढके नाम हैं । उत्तराषाढके विरव उसके ४ थ चरणके
नाम अभिजित् मुनिगणों ने कहा है २३ ॥ ४३ ॥

श्रोणा, विष्णु, हरि, श्रुति, श्रवण ये नाम श्रवणके हैं । श्रविष्ठा, वसु ये नाम धनि-
ष्ठाके हैं । प्रचेताः, शततारका, वरुण शतभिषाके नाम हैं । अजैकपादः, अजपात्, पूर्वप्रो-
ष्ठपद, पूर्वभाद्रके नाम हैं । अहिर्बुध्न्य, उत्तरा, प्रोष्ठपात्, उत्तराभाद्र पदके नाम हैं ।
पूषा, रेवती, पौष्ण ये रेवतीके नाम हैं । ये नक्षत्रोंके नाम मुनि लोग क्रमसे कहे हैं ॥ ४४ ॥

अथ गण्डान्तताराः ।

मूलावासवयोर्मघाभुजगयोः पौष्णाश्वयोः सन्धिजं
गण्डान्तं प्रहरप्रमाणमधिकानिष्टप्रदं प्राणिनाम् ॥
ज्येष्ठादानवतारसन्धिघटिका चामुक्तसंज्ञा भवेत्
तन्नाडीप्रभवान्नासुतपशुप्रेष्याः कुलध्वंसकाः ॥ ४५ ॥

उक्तेषु केषुचिन्नक्षत्रेषु केचिद्भाग गण्डान्तशब्देनोच्यन्ते । तेऽत्रोच्यन्ते । मूलावासव-
योर्मूलज्येष्ठयोः, मघाभुजगयोर्मघाश्लेषयोः, पौष्णाश्वयोः = रेवत्यश्विनयोः नक्षत्रयोः सन्धिजं
प्रहरप्रमाणं सार्द्धसप्तघटीप्रमाणम् । एतदुक्तं भवति । ज्येष्ठान्ते पादोनं घटिकाचतुष्टयं मूलादौ
घटिकाचतुष्टयं पादोनञ्चेति संमिश्रणेन प्रहरप्रमाणं सार्द्धसप्तघटीमितं (७।३०) गण्डान्तं =
गण्डान्ताख्यः कालः स्यात् । तद्गण्डान्तं प्राणिनामधिकानिष्टप्रदमत्यशुभदं भवतीति । तथोक्तं
गण्डान्तं रामाचार्येण, परं घटिकाचतुष्टयमेव—“ज्येष्ठापौष्णभसार्पभान्त्यघटिकायुगलं च
मूलाश्विनीपित्र्यादौ घटिकाद्वयं निगदितं तद्भस्य गण्डान्तकम्” इति ।

अथाभुक्तघटिकोच्यते—ज्येष्ठादानवतारयोः = ज्येष्ठा मूलनक्षत्रयोः सन्धिघटिका
(ज्येष्ठान्त्यमूलादिभवेकघटिकात्मकमिति) अभुक्तसंज्ञा भवेत् । तस्यामभुक्तसंज्ञनाज्या
प्रभवाः = जायमानाः अङ्गनाः = कन्याः, सुताः पुत्राः, पशवश्चतुष्पदाः, प्रैष्याः भृत्याश्च कुल-
ध्वंसकाः, अर्थाद्यस्मिन्कुले जायन्ते तत्कुलस्य नाशका भवन्तीति । अत्राभुक्तघटीविषये सुहृ-
त्सन्दितामणौ रामाचार्यः—

अभुक्तमूलं घटिकाचतुष्टयं ज्येष्ठान्त्यमूलादिभवं हि नारदः ।

वशिष्ट एकद्विघटीमितं जगौ बृहस्पतिस्त्वेकघटीप्रमाणकम् ॥

अथोच्यते प्रथमाष्टघट्यो मूलस्य शाक्रातिमपञ्चनाब्जः ।

जातं शिशुं तत्र परित्यजेद्वा सुखं पिताऽस्याष्टसमा न पश्येत् ॥

तत्राभुक्ते जातस्य दोषशान्त्यै तस्य परित्याग एवोत्कृष्टः पक्षः । अशक्तौ पिता तस्य
पुत्रस्य वा कन्याया मुखपष्टवर्षपर्यन्तञ्चावलोकयेत् । तथाह नारदः—

अभुक्तमूलजं पुत्रं पुत्रीमपि परित्यजेत् । अथवाऽष्टाब्दकं तातस्तन्मुखं न विलोकयेत् ॥ इति ॥

मूल-ज्येष्ठाकी, मघा-श्लेषाकी, रेवती-अश्विनीकी सन्धिमें प्रहर प्रमाण पर्यन्त गण्डान्त
होता है, यह प्राणियोंको अधिक अनिष्टकारक होता है । ज्येष्ठा-मूलकी सन्धिकी १ घटिका
अभुक्तसंज्ञक है । उस अभुक्त नाडीमें उत्पन्न कन्या, पुत्र, पशु और नौकर कुलका नाश
करते हैं ॥ ४५ ॥

अथ ज्येष्ठाफलानि ।

विभक्ता दशभिर्ज्येष्ठानक्षत्राखिलनाडिकाः ।

आद्यंशे जननीमाता द्वितीये जननीपिता ॥ ४६ ॥

तृतीये जननीभ्राता यदि माता चतुर्थके ।

पञ्चमे जाततनयः षष्ठे गोत्रविनाशकः ॥ ४७ ॥

सप्तमे चोभयकुलं त्वष्टमे वंशनाशनम् ।

नवमे श्वशुरं हन्ति सर्वं हन्ति दशांशके ॥ ४८ ॥

भौमवासरयोगेन ज्येष्ठाजा ज्येष्ठसोदरम् ।

मानुवासरयोगेन मूलजा श्वशुरं हरेत् ॥ ४९ ॥

ज्येष्ठावपादेऽग्रजमाशु हन्याद् द्वितीयपादे यदि तत्कनिष्ठम् ।

तृतीयपादे पितरं निहन्ति स्वयं चतुर्थे मृतिमेति जातः ॥ ५० ॥

इदानीं ज्येष्ठानक्षत्रे जातस्यांशमेदेन फलान्मुच्यन्ते । ज्येष्ठानक्षत्रस्याखिलनाडिकाः (भोगकालमिति) दशभिर्भक्ताः कार्याः । एवं भोगमानस्य तुल्यदश-खण्डानि जायन्ते । तेषु आद्यंशे = प्रथमे दशांशे जातस्य जाताया वा जननीमाता = मातामही नाशमुपयाति । द्वितीये दशांशे जननीपिता = मातामहः । तृतीये जननीभ्राता=मातुलः । यदि चतुर्थे दशांशे जन्म भवेत्तदा जातस्य माता नाशमियात् । पञ्चमे दशांशे जाततनयो यस्य जन्म भवति स स्वयमेव म्रियते । षष्ठे दशांशे जातो गोत्रविनाशकः=स्ववंशच्छेदको भवति । न तस्मात्पुनः सन्ततिरुत्पद्यते । सप्तमे दशांशे जात उभयकुलं = मातृकुलं पितृकुलं च नाशयति । अष्टमे दशांशे तु वंशनाशनं = स्वकीयवंशस्य नाशं कुरुते । नवमे दशांशे जातो हि स्वश्व-गुरं हन्ति । दशमे दशांशके जायमानः सर्व = स्वकीयं यत्किञ्चिज्जगद्व्यावहारिकं तत्सर्वमेव हन्ति । तथोक्तं भगवता भरद्वाजेन—

ज्येष्ठौ मातृजननीं मातामहं द्वितीयके । तृतीये मातुलं हन्ति चतुर्थे जननीं तथा ॥
आत्मानं पञ्चमे हन्ति षष्ठे गोत्रक्षयो भवेत् । सप्तमे कुलनाशः स्यादष्टमे ज्येष्ठसौदरम् ॥

नवमे श्वशुरं हन्ति सर्वस्वं दशमे तथा ॥ इति ॥

अत्रोक्तं फलं पुत्रकन्ययोर्द्वयोरेव जन्मनि विज्ञेयम् । अथ भौमवासरयोगेन ज्येष्ठाजा = मङ्गलवासरे ज्येष्ठानक्षत्रं स्यात्तस्मिन्यदि कन्या जायेत तदा ज्येष्ठसौदरं हरेत् । तथा भौमवासरयोगेन मूलजा = रविवासरसहिते मूलनक्षत्रे जाता श्वशुरं हरेत् । अत्र ज्येष्ठसौदरेण पतिज्येष्ठसौदरमपि विजानीयात् ।

‘मूलजा श्वशुरं हन्ति व्यालजा च तदङ्गनाम् ।

ऐन्द्री पत्यग्रजं हन्ति देवरं तु द्विदैवजा’ ॥ इति नारदवचनात् ॥

अथ ज्येष्ठानक्षत्रे चरणवशेन जातस्य फलम् । ज्येष्ठानक्षत्रमानं (भोगः) चतु-र्भक्तं चत्वारः पादास्तस्य भवन्ति । तेषु आद्यपादे=प्रथमचरणौ जातोऽग्रजं = स्वज्येष्ठमाशु = शीघ्रमेव हन्यात् । यदि ज्येष्ठाद्वितीयपादे जन्म स्यात्तदा तत्कनिष्ठं = जातः स्वकनिष्ठं पञ्चाब्दात् हन्यात् । तृतीयपादे जातः स्वपितरं निहन्ति । चतुर्थे तु जातः स्वयमेव मृति-मति = म्रियते ॥ ४६-५० ॥

ज्येष्ठाकी सम्पूर्णं नाडी दश भागोंमें विभक्त करे, पहले अंशमें उत्पन्न हो तो माताकी माता (नानी) का, द्वितीय भागमें माताका पिता (नाना) का, तृतीय अंशमें माताका माई (आमा) का, चौथे अंशमें माता का, पञ्चममें अपना, छठेमें कुलका नाश करे । सातवां अंश दोनों कुलका नाश करता है । आठवां वंश नाश करता है । नवम अंश श्वशुरका संहार करता है, और दशवां अंश सबका संहार करता है ॥ ४६-४८ ॥

ज्येष्ठा नक्षत्र और मङ्गलवारके योगमें उत्पन्न कन्या ज्येष्ठ भाईका नाश करती है । मूल नक्षत्र और सूर्यवार दोनोंके योगमें कन्या श्वशुरका नाश करती है ॥ ४९ ॥

ज्येष्ठाके आदि चरणमें उत्पन्न ज्येष्ठ भाईका नाश करता है । यदि दूसरे चरणमें पैदा हो तो छोटे भाईका संहार करता है । तीसरे चरणमें उत्पन्न हो तो पिताका नाश करता है, और चौथे चरणमें उत्पन्न हो तो जातक स्वयं मरता है ॥ ५० ॥

अथ मूलफलानि ।

मूलाद्यपादे पितरं निहन्त्याद् द्वितीयके मातरमाशु हन्ति ।

तृतीयजो वित्तविनाशकः स्याच्चतुर्थपादे समुपैति सौख्यम् ॥ ५१ ॥

मूलर्चनिखिला नाड्यस्तिथिसङ्ख्याविभाजिताः ।

आद्ये पिता पितृभ्राता तृतीये भगिनीपतिः ॥ ५२ ॥

पितामहश्चतुर्थे तु माता नश्यति पञ्चमे ।

षष्ठे तु मातृभगिनी सप्तमे मातुलस्तथा ॥ ५३ ॥

अष्टमांशे पितृव्यस्त्री निखिलं तु नवांशके ।

दशमे पशुसंघातो भृत्यस्त्वेकादशांशके ॥ ५४ ॥

द्वादशे तु स्वयं जातस्तज्ज्येष्ठस्तु त्रयोदशे ।

चतुर्दशे तद्भगिनी त्वन्ते मातामहस्तथा ॥ ५५ ॥

अथ मूलनक्षत्रे जातस्य चरणपरत्वेन फलम् । मूलनक्षत्रमानं (भभोगः) चतुर्धा विभजेत् । तत्र प्रथमे पादे जातः पितरं निहन्यात् । द्वितीये जातो मातरमाशु=त्वरितमेव निहन्यात् । तृतीयचरणजो वित्तानां=स्वधनानां विनाशको भवति । तथाऽस्य मूलस्य चतुर्थे पादे जायमानः सौख्यं समुपैति । चतुर्थपादो न दोषावह इति । तथा रामाचार्यः—

आथे पिता नाशमुपैति मूलपादे, द्वितीये जननी, तृतीये ।

धनं, चतुर्थोऽस्य शुभोऽथ शान्त्या सर्वत्र तत्स्यादहिमे विलोमम् ॥ इति ॥

अथ च मूलक्षेत्रस्य=मूलनक्षत्रस्य निखिलाः (भभोगः) नाड्यः तिथिसंख्यया (१५) पञ्चदशसंख्यया विभाजिताः कार्याः । तदा पञ्चदश खण्डानि जायन्ते । तेषु क्रमेण जातस्य फलान्यत्रोक्तानि । श्लोकाः स्पष्टार्था इति ॥ ५१-५५ ॥

मूलके प्रथमचरणमें पिताका, २ रेमें माताका, ३ रेमें धनका नाश होता है और ४ था चरण शुभ है ॥ ५१ ॥

मूल नक्षत्रकी सम्पूर्ण नाडीमें १५ का भाग देकर १५ खण्ड बनावे, उसके एक २ अंशका फल कहते हैं—प्रथम अंशमें पिताका नाश, दूसरेमें चाचाका, तीसरेमें भगिनीपति(बहनोई)का, चौथेमें पितामहका, पांचवें अंशमें माताका नाश होता है, छठे अंशमें मौसीका, सातवें अंशमें मामाका, आठवें अंशमें चाचीका, नववें अंशमें सबका, दसवें अंशमें पशुका, ग्यारहवें अंशमें नौकरका नाश होता है । बारहवें अंशमें स्वयं जातकका नाश होता है । तेरहवें अंशमें उसके ज्येष्ठ भाईका संहार होता है । चौदहवें अंशमें उस जातककी बहिन का नाश होता है और १५ वें अंशमें नानाका नाश होता है ॥ ५२-५५ ॥

अंश	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५
फल	पिता	पितृव्य		माता	माता	मौ	मा	चा	सर्व	पशु	नौ	स्व	ज्येष्ठ	ब	ना
	का	(चाचा)	बहनो	मह	का	सी	मा	ची	ना	का	कर	यं	भाई	हिन	ना
	नाश	का	ईका	का	नाश	का	का	का	श	ना	का	नष्ट	का	का	का
		नाश	नाश	नाश		ना	ना	ना		श	ना	हो	नाश	ना	ना
						श	श	श		श	य		श	श	श

उदाहरण—मूलका सर्व भोग ६४ द० १५ प० है इसमें १५ का भाग देनेसे लब्ध १ खंड में ४ दण्ड १७ पल हुआ । जन्म कालमें भयात ३५।५ है, भयातमें ८ वां अंश ३४ द० १६ पल तक है नववां अंश ३८ द० ३३ प० पर्यन्त है इसी वीचका भयात ३५।५ प० ५ पल होता है । इससे निश्चय हुआ कि ९ वें अंशमें जन्म है । ९ वें अंशका फल—सर्व नाश है ।

इदानीं श्लेषानक्षत्रे गण्डान्तमुच्यते—

आश्लेषाद्ये न गण्डं स्याद्धनगण्डं द्वितीयके ।

तृतीये मातृगण्डं तु पितृगण्डं चतुर्थके ॥ ५६ ॥

आश्लेषाद्ये = श्लेषानक्षत्रस्य प्रथमे चरणे गण्डं न स्यात् । तस्य प्रथमपादं शुभम् । द्वितीयके = श्लेषाद्वितीयचरणे धनगण्डं, तत्र जातस्य धननाशं ब्रूयात् । तृतीये चरणे

मातृगण्डमर्थात्तृतीये चरणे जातस्य माता म्रियते । चतुर्थके चरणे पितृगण्डं पिता नाश-
मुपैतीति । उक्तञ्च—

सापदि प्रथमे राज्यं द्वितीये तु धनक्षयः ।

तृतीये जननीनाशश्चतुर्थे मरणं पितुः ॥ ५६ ॥

श्लेषा नक्षत्रके प्रथम चरणमें गण्ड नहीं है । दूसरा चरण धनगण्ड है । तीसरा चरण
मातृगण्ड है और चौथा चरण पितृगण्ड है (चौथा पिताके, तीसरा माताके, दूसरा चरण
धनके लिये अनिष्टकारक है, प्रथम चरण शुभ) ॥ ५६ ॥

इदानीं श्लेषामघाज्येष्टामूलरेवत्यश्वेषु गण्डान्तमुच्यते—

मूलामघान्धिवचरणे प्रथमे पितुश्च पौष्णेन्द्रयोश्च फणिनस्तु चतुर्थपादे ।

मातुः पितुः स्ववपुषोऽपि करोति नाशं जातो यथा निशि दिनेऽप्यथ सन्ध्ययोश्च ॥

दिवा जातस्तु पितरं रात्रिजो जननीं तथा ।

आत्मानं सन्ध्ययोर्हन्ति नास्ति गण्डे विपर्ययः ॥ ५८ ॥

मूलमघाश्विनीनक्षत्राणां प्रथमे चरणे जातः पितुर्नाशं करोति । पौष्णेन्द्रयोश्च=रेवती-
ज्येष्ठयोः, फणिनः=श्लेषायाश्च चतुर्थपादे जातः क्रमेण मातुः, पितुः, स्ववपुषोऽपि नाशं
करोति । रेवतीचतुर्थचरणे जातो मातुर्नाशं, ज्येष्ठाचतुर्थचरणे जातः पितुर्नाशं, श्लेषाचतु-
र्थपादे आत्मनो नाशं करोति । अत्र न केवलं रेवतीज्येष्ठाश्लेषाचतुर्थचरणे जातोऽपितु यथा
क्रमं निशि = रात्रौ, दिने, सन्ध्ययोर्द्वयोश्चेति । रात्रौ रेवतीचतुर्थचरणे, दिने ज्येष्ठाचतुर्थच-
रणे प्रातःसायंसन्ध्ययोः श्लेषाचतुर्थचरणे, जातः क्रमेण मातुः, पितुः, स्वस्य च नाशं कुरुते
इति भावः ॥ ५७ ॥

पूर्वोक्तमनेन श्लोकेन दृढं करोति । अत्र गण्डे जातस्योक्तफले विपर्ययो न भवति,
तत्फलं भवत्येवेति भावः । उक्तदोषपरिहारार्थं शान्तिः प्रकर्तव्या । “.....शुभाः
शान्तिः” इति श्रवणात् ॥ ५८ ॥

मूल, मघा, अश्विनी इनके प्रथम चरणमें पिताको कष्ट कहै और रेवती, ज्येष्ठा, श्लेषा
इनके चतुर्थ चरणमें पिताको अनिष्ट कहै । रातमें रेवती ४ चरणमें, दिनमें ज्ये० ४ चरणमें
और संध्याओंमें श्लेषा ४ चरणमें जन्म होनेसे क्रमसे माता, पिता और अपना नाश कहै ५७
उक्त गण्डमें दिनका जन्मा हुआ बालक पिताको, रात्रिका जन्मा हुआ माताको और
दोनों संध्याका जन्मा हुआ अपनेको नाश करता है । गंड दोषमें विपर्यय नहीं होता है ५८

ऋक्षस्यान्ते भवेद्वात्रावादौ यदि दिने तथा ॥

संध्यासु ऋक्षसन्धौ तु तदेतद् गण्डलक्षणम् ॥ ५९ ॥

यदि रात्रौ ऋक्षस्यान्ते जन्म भवेत्तथा दिने नक्षत्रस्यादौ जन्म भवेत् एवं सन्ध्यासु-
ऋक्षसन्धौ (कर्कटकालिमीनभान्ते) जन्म भवेत्तदेतद् गण्डस्य लक्षणमर्थात्पूर्वोक्ताशुभफलदं
भवतीति ॥ ५९ ॥

नक्षत्रके अन्तमें रात्रिमें, दिनमें आदिमें, दोनों संध्यामें ऋक्षसन्धिमें यह भी गण्डका
लक्षण है, याने यहां भी अशुभ फल कहै ॥ ५९ ॥

पूर्वाषाढे धनुर्लग्ने जातः पितृविनाशकः ।

पुष्ये कर्कटके लग्ने पितृमृत्युकरो भवेत् ॥ ६० ॥

पूर्वाषाढे तु पुष्ये च पितरं मातरं सुतम् ।

मातुलं च शिशुर्हन्यात्प्रथमांशकतः क्रमात् ॥ ६१ ॥

उत्तराफाल्गुनीताराप्रथमे चरणे यदि ।

तिष्यनक्षत्रमध्यस्थपादयोरुभयोर्यदि ॥ ६२ ॥

पादे तृतीये चित्रायाः पूर्वाद्धै यमभस्य च ।

तृतीयांशोऽर्कतारायाश्चतुर्थांशोऽन्त्यभस्य च ॥

जातस्तु पितरं हन्ति जाता चेन्मातरन्तथा ॥ ६३ ॥

पूर्वाषाढे नक्षत्रे धनुर्धरराशिलगने जातः पितृविनाशको भवति । तत्र जातस्य पितृ-
त्रितये इति । पुष्ये नक्षत्रे कर्कटके लगने च जातस्तथैव पितृमृत्युकरो भवेत् ॥ ६० ॥

पूर्वाषाढे पुष्ये च नक्षत्रे प्रथमांशकतः = प्रथमचरणकमात् पितरं, मातरं, सुतं, मातुलं
च जातः शिशुः हन्यात् । पूर्वाषाढस्य पुष्यस्य च प्रथमे चरणे जातो बालकः पितृ-
नाशको भवति । द्वितीयचरणे मातरं नाशयति । तृतीयचरणे बालकमेवं चतुर्थचरणे
मातुलं नाशयति ॥ ६१ ॥

उत्तराफल्गुनीनक्षत्रस्य प्रथमे चरणे, तिष्य-(पुष्य-) नक्षत्रस्य मध्यस्थपादयोरुभयोः
द्वितीयतृतीयचरणयोः, चित्रायास्तृतीये पादे, यमभस्य = भरणीनक्षत्रस्य पूर्वाद्धै च, अर्कता-
रायाः = हस्तनक्षत्रस्य तृतीयांशे = तृतीयपादे तथाऽन्त्यभस्य = रेवतीनक्षत्रस्य चतुर्थांशे =
चतुर्थचरणे जातस्तत्पश्चो बालकस्तु पितरं हन्ति तथा यदि चेत्तत्र जाताऽर्थात्तत्र कन्या
जायते तदा मातरं हन्ति ॥ ६२-६३ ॥

पूर्वाषाढमें धनु लग्नमें उत्पन्न हुआ बालक पिताका नाश करे । पुष्यमें कर्क लग्नमें
उत्पन्न हो तो पिताकी मृत्यु करनेवाला होवे ॥ ६० ॥

पूर्वाषाढ और पुष्यमें बालक प्रथमांशकके क्रमसे पिता, माता, बालक तथा मामाका
नाश करता है ॥ ६१ ॥

उत्तराफल्गुनीके प्रथम चरणमें, पुष्य नक्षत्रके मध्यके दोनों चरणोंमें, चित्राके तीसरे चरण
में भरणीके पूर्वाद्धैमें, हस्तके तृतीय पादमें और रेवती नक्षत्रके अन्त्य चरणमें पुत्रके जन्मसे
पिताको, कन्याके जन्मसे माताको अनिष्ट होता है ॥ ६२-६३ ॥

अथ गण्डकालः ।

षोडशाब्दास्तुरङ्गायै मघाये चाष्टवत्सराः ॥ ६४ ॥

एकाब्दः शक्रतारायां चत्वारस्त्वाष्टमूलयोः ।

सार्पे वर्षद्वयं चैव रेवत्यामेकवत्सरः ॥ ६५ ॥

द्वौ मासौ चोत्तरादोषः पुष्यर्क्षे तु त्रिमासकम् ।

नवमे मासि पितरं पूर्वाषाढोद्धवं हरेत् ॥ ६६ ॥

हस्तर्क्षे यदि जातस्तु पितरं द्वादशाब्दके ।

अभुक्तमूलजः पुत्रः पितरं हन्ति तत्क्षणात् ॥ ६७ ॥

अभुक्तमूलजनितो यदि जीवति मानवः ।

निजवंशकरः श्रीमान् बहुसे नाधिपोऽथवा ॥ ६८ ॥

गण्डान्ते यान्युक्तान्यशुभफलानि तानि कियद्भिदिनैः फलन्तीत्यत्रोच्यते । स्पष्टार्थाश्चैते
श्लोकाः । एतेषां दोषाणां परिहारार्थं प्रत्येकस्य शान्तिः प्रकर्तव्या । शान्तिविधिः शान्ति-
पद्धतौ द्रष्टव्यः । इति ॥ ६४-६८ ॥

अश्विनीके आदि चरणमें जायमान गण्डदोष १६ वर्षमें । मघाके आदिचरणोत्पन्न
८ वर्षमें, ज्येष्ठामें उत्पन्न एक वर्षमें, चित्रा और मूलमें उत्पन्न ४ वर्षमें, श्लेषामें उत्पन्न
२ वर्षमें । रेवतीमें उत्पन्न १ वर्षमें, उत्तराका दोष २ मासमें, पुष्यका दोष ३ मासमें होता है ।
पूर्वाषाढमें उत्पन्न ९ वें मासमें पिताको अनिष्टकारक होता है । हस्तके गण्डमें यदि बालक
उत्पन्न हो तो १२ वें वर्षमें पिताका संहार करे । अभुक्त मूलका उत्पन्न बालक उसी क्षण
पिताका नाश करता है ॥ ६४-६७ ॥

यदि अशुक्त मूलका बालक जीवे तो अपने वंशका कर्ता, श्रीमान् और बहुत सेनाका मालिक होवे ॥ ६८ ॥

अथ तिथिदोषः ।

कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां षडंशे प्रथमे शुभम् ।
द्वितीये पितरं हन्ति तृतीये मातरं तथा ॥ ६६ ॥
चतुर्थे मातुलं हन्ति पञ्चमे भ्रातृनाशनम् ।
षष्ठे यदि शिशुं हन्ति गण्डदोष इतीरितः ॥ ७० ॥
अमायां तु प्रजातानां गजानां वाजिनां तथा ।
गवां च महिषादीनां मनुष्याणां विशेषतः ॥ ७१ ॥
सिनीवालीप्रजातानां त्याग एव हि सर्वदा ।
विशेषाच्च कुहूत्थानां शान्तिं कुर्याद्विधानतः ॥
नारीं विनाऽवशेषाणां परित्यागो विधीयते ॥ ७२ ॥

इहानीं तिथिगण्डमुच्यते । कृष्णपक्षे चतुर्दशीतिथिमानं षड्भक्तं कार्यं तत्र प्रथमे षडंशे जातस्य शुभम् । तत्र प्रथमे षडंशे गण्डदोषो न भवतीति भावः । अन्यस्त्वप्यमेव । अषाढायां तिथौ जायमानानां गजानां = हस्तिनां, वाजिनामश्वानां, गवां, महिषादीनां च तथा मनुष्याणां विशेषतो निश्चयेन त्याग एव कर्त्तव्यः । यदि साऽमा सिनीवाली भवति । अथ कुहूत्सङ्गकामायां तिथौ जातानामेतेषां दोषपरिहारार्थं विधानतः = पद्धतिक्रमेण शान्तिं प्रकुर्यात् । एतदुक्तं भवति । सिनीवाल्यामुत्पन्नानां गजादीनां त्यागः प्रकर्त्तव्यः, कुहूजा-तानां विशेषेण त्यागः कर्त्तव्यः । अत्र सिनीवालीकुहूदर्शयोर्विवरणमुच्यते । यस्याममायां चन्द्रस्य काचित्कला दृश्यते सा सिनीवाली भवति, अर्थात्साऽमा चतुर्दशीयुक्ता भवति । यस्याममायां चन्द्रस्य कलाः पूर्णतया परिक्षीणा भवन्ति, सा कुहूनाम्नी भवति । अर्थात्सा शुद्धाऽमेति ।

“सा दृष्टेन्दुः सिनीवाली सा नष्टेन्दुकला कुहूः” ।

इत्यमरसिंहवचनात् । तत्र त्यागाशक्तौ तद्दोषप्रशमनार्थं शान्तिः प्रकर्त्तव्या । अत्र मनुष्यस्य परित्यागे मोहसम्भवान्नरयोनिं विनाऽवशेषाणां गजादिपशुजातीनां परित्याग एवो-त्तमः पक्षो विधीयते ॥ ६९-७२ ॥

कृष्णपक्षकी चतुर्दशीके पहला षडंश (तिथिमानका छठवां हिस्सा) शुभ है, दूसरे अंशका गण्डदोष पिताका, तीसरे अंशका माताका, चौथे अंशमें जायमान मामाका, पांचवें अंशमें उत्पन्न भाईका नाश करता है । छठे अंशका गंड बालकका नाश करता है ॥ ६९-७० ॥ अमावस्यामें उत्पन्न होनेवाले हाथी-बोड़ा-गाय-भैंसीको और विशेषतः मनुष्योंको अनिष्ट होता है । सिनीवाली अमावसमें उत्पन्न हो तो सर्वदा त्याग करे, कुहू अमावसके अमावसको विशेषतः त्याग करे । यदि त्यागमें मोह हो तो विधानसे शान्ति करे । नरयो-निको छोड़ और सबका परित्याग करे ॥ ७१-७२ ॥

अथ योगदोषः ।

पितृजन्मर्त्तकर्मर्त्तजातः पितृविनाशकः ॥ ७३ ॥
जन्मर्त्तशक्तल्लभजातः सद्यो मृतिप्रदः ।
मुनयो मुद्गारे योगं जातः शोभननाशकः ॥ ७४ ॥
विण्ड्यां दरिद्रमाचष्ट्रे गुलिकेऽङ्गविहीनवान् ।
रिक्ताय । पण्डतां याति पट्टः स्यान्नमस्कृतके ॥ ७५ ॥

ग्रहपीडितनक्षत्रे जातो रोगनिपीडितः ।

ग्रहमुक्ते काङ्क्षितर्क्षे दत्तपुत्रो भवेत्सुतः ॥ ७६ ॥

व्यतीपातेऽङ्गहीनः स्यात् परिघे मृत्युमाप्नुयात् ।

वैधृतौ पितरं हन्ति विष्कम्भे चार्थहानिकृत् ।

शूले तु शूलरोगी स्याद् गण्डे गण्डमवाप्नुयात् ॥ ७७ ॥

इदानीं योगजातगण्डमुच्यते । यस्मिन्नक्षत्रे पितुर्जन्म वरीर्वति तन्मक्षत्रे तथा कर्म-
क्षे = दशमनक्षत्रे च जातो जायमानो बालकः पितृविनाशको भवति । तथा पितुर्जन्मराशे-
र्नवांशो तल्लगने च जातः सद्य एव पितृमृतिप्रदो भवति । अन्यत्स्पष्टार्थकमेव ॥ ७३-७७ ॥

पिताके जन्म-नक्षत्र या १० वें नक्षत्रमें उत्पन्न बालक पिताका नाश करता है । पिताके
जन्म राशिके नवांशमें जायमान तथा उस लग्नमें उत्पन्न जातक तुरन्त पिताको मृत्यु देता
है । सुसल और सुदूर योगमें उत्पन्न जातक शुभनाशक होता है । भद्रांशमें जायमान बालक
दरिद्र होता है । गुलिकमें उत्पन्न अङ्गहीन होता है । शिक्ताका पैदा हुआ बच्चा
नपुंसक होता है । यमघंट योगोत्पन्न कुमार लङ्का होता है । ग्रहपीडित नक्षत्रमें जायमान
बालक रोगसे पीडित रहता है । ग्रहमुक्त और काङ्क्षितर्क्षमें दत्तक पुत्र होता है । व्यती-
पातमें अङ्गहीन होता है । परिघमें मृत्यु होती है । वैधृतियोगका उत्पन्न पिताका नाश
करता है । विष्कम्भका जायमान धननाश करता है । शूलोत्पन्न शूल रोगी होता है ।
गण्डबालको गंड रोग होता है ॥ ७३-७७ ॥

अथ दन्तोद्गमफलम् ।

सदन्तजातः कुलनाशकारी द्वितीयमासादिचतुष्टयान्ते ।

दन्तोद्भवो मृत्युकरः पितुः स्यात् षष्ठे शिशोस्तत्परतः शुभं स्यात् ॥ ७८ ॥

अथ जातकस्य दन्तोद्गमे फलमुच्यते । यदि बालो दन्तयुक्तो जायते तदाऽसौ कुल-
नाशकारी भवति । जन्मानन्तरं द्वितीयमासादिचतुष्टयान्ते = द्वितीयमारभ्य पञ्चममासं याव-
च्छिशोर्दन्तोद्भवः पितृमृत्युकरः स्यात् । षष्ठे मासे दन्तोद्भवः शिशोरेव मृत्युकरो भवति ।
परतः = सप्तमादिमासेषु दन्तोद्भवश्चेत्तदा शुभं वाच्यमिति । परन्वात्र दन्तजनने फलवै-
भ्यं दृश्यते—

“मासे चैत्रप्रथमे भवेत्सदशनो बालो विनश्येत्स्वयं

हन्यात्स क्रमतोऽनुजातभगिनीमात्रप्रजान् द्रयादिके ॥

षष्ठादौ लभते हि भोगमतुलं तातासुखं पुष्टां

लक्ष्मीं सौख्यमथो जनौ सदशनो वोर्ध्वं स्वपित्रादिहृ” ॥

इति रामाचार्यवचनात् , तथा—

प्रथमे दन्तजननात्स्वयमेव विनश्यति । द्वितीये भ्रातरं हन्ति तृतीये भगिनीं तथा ॥

चतुर्थे मातरं हन्ति पञ्चमे चात्मनोऽप्रजम् । षष्ठे च मन्त्रजीवी स्यात्सप्तमे पितृसौख्यदः ॥

अष्टमे पुष्टिजनकौ नवमे लभते धनम् । लभते दशमे मासि सौख्यमेकादशेऽपि वा ॥

द्वादशे धनसम्पत्तिर्दन्तानां जनने फलम् ॥ इति चण्डेश्वरवचनाच्चेति ॥ ७८ ॥

दाँतके सहित उत्पन्न बालक कुलका नाशक होता है । दूसरे माससे ४ मास तक दाँत
होनेसे बालक पिताका, पष्ठमें शिशुका नाश करेगा । सप्तम आदि मासोंमें दन्त उत्पन्न होनेसे
शुभ होगा ॥ ७८ ॥

अथ जन्मतारादयः ।

जन्मर्क्षमाद्यं दशमन्तु कर्म साङ्गातिकं षोडशमं वदन्ति ।

अष्टादशं स्यात् समुदायसंज्ञमाधानमेकोनितविंशतिः स्यात् ॥ ७९ ॥

त्रयोविंशतिनक्षत्रं वैनाशिकमिति स्मृतम् ।

जातिदेशाभिषेकाख्याः पञ्चविंशादितारकाः ॥ ८० ॥

जन्मतारादयो यस्य विद्धाः पापवियच्चरैः ।

सद्यो मृत्युकरास्तस्य शुभैः शुभफलप्रदाः ॥ ८१ ॥

अधुना ताराऽपरनामकानि कानिचिन्नक्षत्राणि कथ्यन्ते । यस्मिन्नक्षत्रे जन्म भवति तदर्थं (जन्मक्षम्) प्रथममिति । जन्मर्क्षाद्दशमं नक्षत्रं कर्मसंज्ञकम् । षोडशकं साक्षात्-
कार्मायां वदन्ति । अष्टादशं नक्षत्रं समुदायसंज्ञकम् । एकोनविंशतितमम् (१९) नक्षत्रं आधा-
नसंज्ञकम् । त्रयोविंशतितमं नक्षत्रं जातिसंज्ञकम् । षड्विंशं देशाख्यम् । सप्तविंशं च अभिषेक-
संज्ञकमुक्तम् । प्रयोजनमुच्यते । जन्मतारादय इति । यस्य जातस्य जन्मतारादयः परिभा-
षितास्ताराः पापवियच्चरैः = पापग्रहैः विद्धाः = सप्तशलाकाचक्रे विद्धाः स्युस्तस्य जातस्य
सद्यः = शीघ्रमेव मृत्युकरा भवन्ति । यदि तारताराः शुभग्रहैर्विद्धा भवेयुस्तदा जातस्य शुभ-
फलप्रदा भवन्तीति ॥ ७९-८१ ॥

जन्म नक्षत्र की “आधा” दशमकी “कर्म” सोलहवें की “साधातिक” अठारहवें की “समु-
दाय” उनहस्रवें की “आधान” और तेहस्रवें की “वैनाशिक” संज्ञा कही है । पञ्चीशवें आदि
की “जाति-देश-अभिषेक” संज्ञा है ॥ ७९-८० ॥

जिसके जन्म तारादिका पाप ग्रहसे वेध हो उसकी तुरन्त मृत्यु होती है और शुभ
ग्रहसे वेध हो तो जन्मादि तारा शुभफल देनेवाली होती है ॥ ८१ ॥

अथ गण्डदोषापवादः ।

वैशाखे श्रावणे माघे फाल्गुन्यां व्योमसम्भवम् ।

आषाढपुष्यसौम्येषु ज्येष्ठे मासि च मानुषम् ॥ ८२ ॥

अश्वयुक्चैत्रकार्तिक्यां भाद्रे च बिलसम्भवम् ।

मर्त्ये मृत्युर्गण्डदोषः पाताले नास्ति पुष्करे ॥ ८३ ॥

जातमात्रे कुमारस्य सुखमालोकयेत्पिता ।

पितृणां तस्य विमुच्येत पुत्रस्य सुखदर्शनात् ॥ ८४ ॥

पूर्वमुक्ता ये गण्डदोषास्तेषामपवाद उच्यते । वैशाखे, श्रावणे, माघे, फाल्गुन्यां (फ-
ाल्गुनेषु कायाम्) फाल्गुने चेति मासचतुष्टये व्योमसम्भवमाकाशसंज्ञातं गण्डमुक्तम् ।
आषाढः प्रसिद्धः, पुष्यः = पौषमासः, सौम्यो मार्गमासस्तेषु, ज्येष्ठे च मासि मानुषं = मनु-
ष्यलोकोद्भवं गण्डान्तं ज्ञेयम् । अश्वयुगादिनो मासः । चैत्रः प्रसिद्धः, कार्तिकी = कार्तिक-
मासः भाद्रो भाद्रमास इति मासचतुष्टये बिलसम्भवं = पाताललोकोद्भवं गण्डान्तं ज्ञेयम् ।
अभिप्राय उच्यते । मर्त्ये (ज्येष्ठ आषाढमार्गपौषेतिमासचतुष्टये) जातस्य गण्डदोषो मृत्युर्भ-
वति । पाताले (चैत्रभाद्राश्विनकार्तिकेपु) पुष्करे = आकाशे “व्योमपुष्करमम्बरमित्यमरः”
(वैशाखश्रावणमाघफाल्गुनेषु) च जातस्य गण्डदोषो न भवतीति । यत्रोद्भवं गण्डं तत्रैवा-
पिष्टं करोतीति भावः ।

अथ पितृकर्तव्यमुच्यते । पिता जातमात्रे = त्वरितं जायमाने कुमारे तस्य कुमारस्य
सुखमालोकयेत् । तत्र कुमारसुखसन्दर्शने हेतुवच्यते । सः पिता पुत्रस्य सुखदर्शनात्
पितृणां तस्य विमुच्येत पुत्रस्य सुखदर्शनात् (पितृभ्रातृतर्पणादिरूपात्) विमुच्येत । पुत्राण्यो नरका-
त्तम इति पुत्रशब्दव्युत्पत्त्या यस्य पुत्रोद्गमो न भवत्यसौ पितृप्रस्तो नरकं प्रवति ।

‘पुत्रस्य गतिर्नास्ति स्वर्गो नैव च नैव च, इति वचनाच्च पुत्रोदयादेव पितुर्वरकात्प-
त्रापायितीति जातमात्रे पुत्राननमालोकनीयमिति ॥ ८२-८४ ॥

वैशाख, आश्विन, माघ, फाल्गुन मासमें गण्डान्त स्वर्गमें रहता है। आषाढ, पौष, मार्गशीर्ष, ज्येष्ठ मासमें गण्डान्त मर्त्यलोक में रहता है। आश्विन, चैत्र, कार्तिक, भाद्रपद, इन मासोंमें गण्डान्त पातालमें निवास करता है। मर्त्यलोकमें गण्डदोष रहे तो मृत्यु होती है। पाताल और आकाशमें गण्डके रहनेपर दोष नहीं है ॥ ८१-८३ ॥

पिता पुत्रके उत्पन्न होनेपर शीघ्र ही उसके मुख को देखे, क्योंकि पुत्रके मुखको देखने से ही पितरोंके ऋणसे वह छूट जाता है ॥ ८४ ॥

अथ नक्षत्रफलम् ।

अश्विन्यामतिबुद्धिवित्तविनयप्रज्ञायशस्वी सुखी
याम्यर्क्षे विकलोऽन्यदारानिरतः क्रूरः कृतघ्नो धनी ।
तेजस्वी बहुलोद्भवः प्रभुसमोऽमूर्खश्च विद्याधनी
रोहियां पररन्ध्रवित्कृशतनुर्बोधी परस्त्रीरतः ॥ ८५ ॥
चान्दे सौम्यमनोऽटनः कुटिलदृक् कामातुरो रोगवान्
आर्द्रायामधनश्चलोऽधिकबलः क्षुद्रक्रियाशीलवान्
मूढात्मा च पुनर्वसौ धनबलख्यातः कविः कामुक-
स्तिष्ये विप्रसुरप्रियः सधनधी राजप्रियो बन्धुमान् ॥ ८६ ॥
सार्पे मूढमतिः कृतघ्नवचनः कोपी दुराचारवान्
गर्वा पुण्यरतः कलत्रवशागो मानी मघायां धनी ।
फलगुण्यां चपलः कुकर्मचरितस्त्यागी दृढः कामुको
भोगी चोत्तरफलगुनीभजनितो मानी कृतज्ञः सुधीः ॥ ८७ ॥
हस्तर्क्षे यदि कामधर्मनिरतः प्राज्ञोपकर्ता धनी
चित्रायामतिगुप्त्रशीलनिरतो मानी परस्त्रीरतः ।
स्वात्यां देवमहीसुरप्रियकरो भोगी धनी मन्दधी-
गर्वी दारवशो जितारिरधिकक्रोधी विशाखोद्भवः ॥ ८८ ॥
मैत्रे सुप्रियवाग् धनी सुखरतः पूज्यो यशस्वी विभु-
ज्यैष्ठ्यामतिकोपवान् परवधूसक्तो विभुधार्मिकः ।
मूलर्क्षे पटुवान्विधूतकुशलो धूर्तः कृतघ्नो धनी ।
पूर्वाषाढभवो विकारचरितो मानी सुखी शान्तधीः ॥ ८९ ॥
मान्यः शान्तगुणः सुखी च धनवान् विश्वर्त्तजः पण्डितः
श्रोणायां द्विजदेवभक्तिनिरतो राजा धनी धर्मवान् ।
आशालुर्वसुमान् वसूद्वज्जनितः पीनोरुकण्ठः सुखी
कालज्ञः शततारकोद्भवनरः शान्तोऽल्पभुक् साहसी ॥ ९० ॥
पूर्वभोष्ठपदि प्रगल्भवचनो धूर्तो भयार्तो मृदु-
आहिर्बुध्न्यजमानवो मृदुगुणस्त्यागी धनी पण्डितः ।
रेवत्यामुरुलाञ्छनोपगतनुः कामातुरः सुन्दरो
मन्त्री पुत्रकलत्रमित्रसहितो जातः स्थिरः श्रीरतः ॥ ९१ ॥

इदानीं सरलार्थैः सप्तभिः रतोकैर्नक्षत्रफलान्युच्यन्ते । तेषु जन्मदिने यज्ञक्षत्रमर्याद-
स्मिन् चान्द्रनक्षत्रे जन्म जायेत तस्य फलमूहनीयमिति ॥ ८५-९१ ॥

अश्विनी नक्षत्रमें बालक उत्पन्न हो तो अति बुद्धि-धन-विनय-ज्ञान बरस वाला, और सुखी होवे। भरणी नक्षत्रमें उत्पन्न हो तो विकल, परकीगामी, क्रूर, कृतघ्न और धनी होवे,

कृत्तिकामें जन्म हो तो तेजवान्, प्रभुसदृश, ज्ञानी और विद्यावन्ती हो। रोहिणीमें जन्म होवे तो परचिह्नद्वन्द्वेयी, कृशाङ्ग, ज्ञानी और परस्त्रीगामी होवे ॥ ८५ ॥

मृगशिरामें उत्पन्न हो तो सौम्यमन, यात्री, कुटिलदृष्टि, कामातुर और रोगी हो। आर्द्रामें जन्म होनेसे दरिद्र, धूमनेवाला, विशेषबली, छद्मकर्म और शीलवान् हो। पुनर्वसुमें जन्म हो तो मूढ, धन-बलमें मशहूर, कवि और कामी हो। पुष्य नक्षत्रमें जन्म हो तो ब्राह्मण-देवताका प्रिय, धन-बुद्धि-वाला, राजाका प्रिय और बन्धु (परिवार) वाला हो ॥ ८६ ॥

रक्षेष्टा नक्षत्रमें जन्म हो तो मोटी बुद्धि, कृतघ्नवचन, कोपी, आचारवान् हो। मघानक्षत्रमें जन्म हो तो अहङ्कारी, पुण्यमें लीन, स्त्रीके वश, मानी और धनी हो। पूर्वाफाल्गुनीमें जन्म हो तो चपल, कुकर्म चरित्र, त्यागी और दृढ कामी हो। उत्तराफाल्गुनीमें जन्म लेने वाला भोगी, मानी, कृतज्ञ और पण्डित होवे ॥ ८७ ॥

हस्त नक्षत्रमें जिसका जन्म हो वह काम-धर्ममें रत, प्राज्ञ, उपकारी और धनी होवे। चित्रा जन्मर्ष हो तो अत्यन्त गुप्त शीलमें रत, मानी और स्त्री-रत हो। स्वातीमें जन्म हो तो देव-ब्राह्मणका प्रिय करनेवाला, भोगी, धनी और मन्द बुद्धि हो। विशाखामें जन्म हो तो अहङ्कारी, स्त्रीके वशीभूत, शत्रुजित् और विशेष क्रोधी होवे ॥ ८८ ॥

अनुराधा नक्षत्रमें जन्म हो तो सुन्दर-प्रिय वचन बोलनेवाला, धनी, सुखमें रत, पूज्य, यक्षस्त्री और विभु होवे। ज्येष्ठामें जन्म हो तो विशेष कोप करनेवाला, परस्त्रीगामी, विभु, और धर्मात्मा होवे। मूल नक्षत्रमें जन्म हो तो चतुर वचन बोलनेवाला, खूब कुशल, धूर्त, कृतघ्न और धनी होवे। पूर्वाषाढमें जन्म हो तो वह बालक विकारी, मानी, सुखी और शांत बुद्धिवाला होवे ॥ ८९ ॥

उत्तराषाढमें जन्म हो तो मान्य, शान्तगुण, सुखी, धनवान् और पण्डित हो। श्रवणमें जन्म हो तो द्विज-देवकी भक्तिमें निरत, राजा, धनी और धर्मवान् हो। धनिष्ठामें उत्पन्न हो तो आशावान्, धनवान्, मोटे ऊह-कण्ठवाला और सुखी हो। शतभिषका उत्पन्न बालक कालज्ञ, शान्त, अल्पभोजी और साहसी हो ॥ ९० ॥

पूर्वभाद्रपद नक्षत्रका उत्पन्न बालक तेज वचन बोलनेवाला, धूर्त, भयार्त और कोमल होता है। उत्तराभाद्रपद नक्षत्रका जायमान कोमलगुणी, त्यागी, धनी और पण्डित होवे। रेवतीमें उत्पन्न मनुष्य ऊरुमें चिह्नवान्, कामातुर, मन्त्री, पुत्र-स्त्री-मित्रसे युक्त, स्थिर और श्रीरत होवे ॥ ९१ ॥

अथ राशिफलम् ।

मेषस्थे यदि शीतगौ च लघुभुक् कामी महोत्थाप्रजो
दाता कान्तयशोधनोरुचरणः कन्याप्रजो गोगते ।
दीर्घायुः सुरतोपचारकुशलो हास्यप्रियो युग्मके
कामासक्तमनोऽटनः सुवचनश्चन्द्रे कुलीरस्थिते ॥ ६२ ॥
सिंहस्थे पृथुलोचनः सुवदनो गम्भीरदृष्टिः सुखी
कन्यास्थे विषयातुरो ललितवाग्विद्याधिको भोगवान् ।
तौलिस्थेऽस्मरविप्रभक्तिनिरतो बन्धुप्रियो वित्तवान्
कीटस्थे शशिनं प्रमत्तहृदयो रोगी च लुब्धोऽटनः ॥ ६३ ॥
सौम्याङ्गो रुचिरेक्षणः कुलवरः शिल्पी धनुःस्थे विधौ
गीतज्ञः पृथुमस्तको मृगगते शास्त्री परस्त्रीरतः ।
कुम्भस्थे गतशीलवान् बुधजनद्वेषी च विद्याधिको
मीनस्थे मृगलाञ्छने वरतनुर्विद्वान् बहुस्त्रीपतिः ॥ ६४ ॥

अधुना चतुर्भिः श्लोकैः राशिफलान्युच्यन्ते । जन्मकाले चन्द्रो यस्मिन् राशौ भवति तद्राशिफलं जातकस्य वाच्यमिति । श्लोकाः स्पष्टार्थाः ॥ ९२-९४ ॥

यदि मेष राशिमें चन्द्रमा हो तो जातक अल्प भोजन करनेवाला, कामी, भाइयोंमें श्रेष्ठ हो । बुधमें हो तो दाता, सुन्दर, यशस्वी, दृढ़ जङ्हे तथा पैर वाला और कन्या सन्तान-वाला हो । मिथुन राशिमें हो तो दीर्घायु, कामके उपचारमें कुशल और हास्यप्रिय हो । कर्क राशिमें चन्द्रमा हो तो कामासक्त, घूमनेवाला, सुन्दर वचन बोलनेवाला हो ॥ ९२ ॥

सिंह राशिमें चन्द्रमा जन्म समयमें हो तो सुन्दर मुख, गम्भीर दृष्टि और सुखी हो । चन्द्रमा कन्या राशिके होनेपर जन्म हो तो विषयोंमें आतुर, ललित वचन, अधिक विद्या-वाला और भोगवान् हो । जन्म समय तुलाराशिमें चन्द्रमा हो तो देव-ब्राह्मण-जति में लीन, वन्द्यप्रिय और धनवान् हो । जन्म-समय वृश्चिक राशिस्थ चन्द्रमा हो तो प्रमत्त हृदय, रोगी, लोभी और घूमनेवाला हो ॥ ९३ ॥

धनु राशिके चन्द्रमामें जन्म हो तो शुभाङ्ग, रुचिर दृष्टि, कुलश्रेष्ठ और शिष्यकर्म जाननेवाला हो । मकर राशिके चन्द्रमामें गीत जाननेवाला, बड़े मस्तक वाला, शास्त्री और परस्त्रीगामी हो । कुम्भ राशिके चन्द्रमामें जातक शीलहीन, पण्डितोंका बैरी और अधिक विद्यावाला हो । मीन राशिका चन्द्रमा हो तो श्रेष्ठ शरीर, विद्वान् और बहुत स्त्रियोंका स्वामी होवे ॥ ९४ ॥

अथ राश्यंशकफलम् ।

सेनानीर्धनवान् पिशाङ्गनयनश्चोरश्च मेषांशके
पीनस्कन्धमुखांसकोऽसितवपुर्जातो वृषांशे विधौ ।

चार्वाङ्गः प्रभुसेवको लिपिकरो युग्मांशके पण्डितः

श्यामाङ्गः पित्रपुत्रसौख्यरहितश्चन्द्रे कुलीरांशके ॥ ९५ ॥

पीनाङ्गोन्नतनासिको धनबलख्यातश्च सिंहांशके

कन्यांशे मृदुभाषणः कृशतनुर्द्युतक्रियाकोविदः ।

कामी भूपतिसेवकः सुनयनश्चन्द्रे तुलांशे स्थिते

कीटांशे विकलोऽधनः कृशतनुः सेवाऽटनो रोगवान् ॥ ९६ ॥

चापांशे कृशदीर्घबाहुतनुगस्त्यागी तपस्वी धनी

लुब्धः कृष्णतनुः सदारतनयश्चन्द्रे मृगांशे यदि ।

मिथ्यावादरतः स्वदारवशागः कुम्भांशगे शीतगी

मीनांशे मृदुवाग्दीनवचनस्तीर्थाटनः पुत्रवान् ॥ ९७ ॥

अत्र सुखावगमैर्जिभिः श्लोकैर्नवांशफलान्युच्यन्ते । जन्मकाले चन्द्रो यत्र कुत्रापि राशौ यस्मिन् नवांशे स्थितो भवेत्तत्फलमादेशयं जातस्येति ॥ ९५-९७ ॥

मेष राशिके नवांशमें जन्म हो तो सेनापति, धनवान्, पीले नेत्रवाला और चोर होवे । वृष राशिके नवांशमें जन्म हो तो मोटे कंधे और सुखवाला हो और श्यामवर्ण होवे । मिथुन राशिके अंशमें चन्द्रमा हो तो चार्वाङ्ग (सुन्दराङ्ग), प्रभुकी सेवा करनेवाला, लेखक और पण्डित होवे । कर्क के अंशमें चन्द्रमाके होनेपर पैदा हो तो श्यामशरीर, पित्र-पुत्र-सुखसे रहित होवे ॥ ९५ ॥

सिंह राशिके अंशमें चन्द्रमाके होनेपर बालक पैदा हो तो स्थूल शरीर, ऊँची नासिका, धन-बलमें विक्रियात हो । कन्यांशकमें चन्द्रमाके रहनेपर बच्चा पैदा हो तो कोमलवचन, दुर्बल शरीर, धूत (जूवा) में निपुण होवे । तुला राश्यंशमें चन्द्रमाके स्थित होनेपर यदि मनुष्यका जन्म हो तो कामी, राजाका सेवक, सुन्दर नेत्र वाला हो । वृश्चिक के अंशमें चन्द्रमाके होनेपर बालकका जन्म हो तो बड़ विकल, दरिद्र, दुर्बल शरीर, त्यागी, तपस्वी और धनी होवे ॥ ९६ ॥

धनुके नवांशमें चन्द्रमाके रहनेपर उत्पन्न हो तो दुर्बल, बड़ीबाहुवाला, त्यागी, तपस्वी और धनी होवे । मकरके नवांशमें चन्द्रमाके होनेपर बालक उत्पन्न हो तो लोभी, दुर्बल शरीर, स्त्री-पुत्रसे युक्त हो । कुम्भके नवांशमें चन्द्रमाके रहनेपर जन्म हो तो झूठ बोलनेमें युक्त, अपनी स्त्रीके वशीभूत हो । मीनांशकमें चन्द्रमाके प्राप्त होनेपर यदि जन्म हो तो वह कोमल वचन बोलनेवाला, दीन वचन कभी भी न बोलनेवाला, तीर्थयात्री और पुत्रवान् होवे ॥ ९७ ॥

अथ योगफलम् ।

विष्कम्भे जितशत्रुरर्थपशुमान् प्रीतौ परस्त्रीवश-
आयुष्मत्प्रभवश्चिरायुर्गदः सौभाग्यजातः सुखी ॥
भोगी शोभनयोगजो वधरुचिर्जातोऽतिगण्डे धनी
धर्माचाररतः सुकर्मजनितो धृत्वा परस्त्रीधनः ॥ ६८ ॥
शूले कोपवशानुगः कलहकृद्गण्डे दुराचारवान्
वृद्धौ पण्डितवाग्धृत्वेऽतिधनवान् व्याघातजो घातकः ।
ज्ञानी हर्षणयोगजः पृथुयशा वैज्रे धनी कामुकः
सिद्धौ सर्वजनाश्रितः प्रभुसमो मायी व्यतीपातजः ॥ ६९ ॥
दुष्कामी च वरीयर्जस्तु परिचे विद्वेषको वित्तवान्
शास्त्रज्ञः शिवयोगजश्च धनवान् शान्तोऽवनीशप्रियः ॥
सिद्धे धर्मपरायणः क्रतुपरः सार्धे शुभाचारवान्
चार्वाङ्गः शुभयोगजश्च धनवान् कामातुरः श्लेष्मकः ॥ १०० ॥
शुक्ले धर्मरतः पटुत्ववचनः कोपी चलः पण्डितो
मानी ब्रह्मभवोऽतिगुप्तधनिकस्यागी विवेकप्रभुः ॥
ऐन्द्रे सर्वजनोपकारचरितः सर्वज्ञधीर्वित्तवान्
मायावी परदूषकश्च बलवान् त्यागी धनी वैधृतौ ॥ १०१ ॥

इदानीं चतुर्भिः श्लोकैः स्पष्टार्थकैर्योगफलान्युच्यन्ते । तत्र प्रथमं को नाम योगः ?
इत्युच्यते । सूर्याचन्द्रमसोर्योगकलिका अष्टशतभक्ता लब्धमिता योगा भवन्ति 'विधोश्च
सर्कसितगोर्लिताः खखाष्टो-८०० दधृताः, याते स्तो भयुती क्रमात्' इति गणेशोक्तेन । ते
योगाः फलादेशार्थम्—

विष्कम्भः प्रीतिरायुष्मान् सौभाग्यः शोभनस्तथा । अतिगण्डः सुकर्म च धृतिः शूलस्तथैव च ॥
गण्डो वृद्धिर्धृक्चैव व्याघातो हर्षणस्तथा । वज्रः सिद्धिर्व्यतीपातो वरीयान् परिचः शिवः ॥
सिद्धः सार्धः शुभः शुक्लः ब्रह्म ऐन्द्रश्च वैधृतिः ॥

इति सप्तविंशतिनामभिर्व्यवहृताः । तेषु जन्मकाले यो योगस्तदुक्तफलं ज्ञातव्यादे-
रयमिति ॥ ९८-१०१ ॥

विष्कम्भ योगमें जन्म हो तो शत्रुओंको जीतनेवाला, धनवान् और पशुमान् होवे ।
प्रीति योगोत्पन्न बालक पर स्त्रीके वशमें रहे । आयुष्मान् योगमें उत्पन्न बालक दीर्घायु,
रोगरहित होवे । सौभाग्य योगमें उत्पन्न होनेवाला सुखी होवे । शोभन योगमें उत्पन्न बालक
भोगी, वध करनेमें रुचि रखनेवाला हो । अतिगण्डोत्पन्न बालक धनी होता है । सुकर्म
योगका उत्पन्न बालक धर्म-आचारमें रत होवे । धृति योगोत्पन्न परस्त्रीके धनसे
धनी हो ॥ ९८ ॥

शुल योगमें उत्पन्न हो तो कोपके वशमें रहनेवाला और कलह करनेवाला होवे । गण्ड-योगमें पैदा हो तो दुराचारी होवे । वृद्धियोगमें उत्पन्न बालक पण्डितके सदृश बोलनेवाला हो । भ्रुवयोगोत्पन्न विशेष धनी हो । व्याघात योगोत्पन्न घातक हो । हर्षण योगोत्पन्न ज्ञानी और बड़े यशवाला होवे । वज्रयोगोद्भव धनी और कामी होवे । सिद्धि योगोत्पन्न सर्वजनका आश्रित, प्रभुके सदृश हो, व्यतीपातका बालक मायावी हो ॥ ९९ ॥

वरीयान् योगका उत्पन्न दुष्कामी हो । परिघयोगवाला विद्वेषी तथा धनी हो । शिव योगमें उत्पन्न बालक शास्त्रज्ञ, धनी, शान्त और राजाका प्रिय हो । सिद्धयोगका जन्मा हुआ बालक धर्ममें और यज्ञ करनेमें तत्पर हो । साध्ययोगोत्पन्न शुभ आचरण-वाला हो । शुभयोगका बालक चञ्चलाङ्ग, धनवान्, कामातुर और कफ-प्रकृति वाला हो ॥ १०० ॥

शुक्ल योगमें पैदा हुआ बालक धर्ममें तत्पर, चतुर बचन बोलनेवाला, क्रोधी, चञ्चल, और पण्डित हो । ब्रह्मयोगका उत्पन्न बालक मानी, छिपा हुआ विशेष धनवाला, त्यागी, विवेकियोंमें श्रेष्ठ हो । ऐन्द्र योगमें उत्पन्न हुआ बालक सर्वजनका उपकार करने वाला, सर्वज्ञ, बुद्धिमान् और धनी हो । वैद्युति योगमें उत्पन्न होनेवाला बालक माया करनेवाला, परका निन्दक, बलवान्, त्यागी और धनी होवे ॥ १०१ ॥

अथ करणफलम् ।

रणभवः स्याद्बालकृत्यः प्रतापी-विनयचरितवेषो बालवे राजपूज्यः ।
गजतुरगसमेतः कौलवे चारुकर्मा-मृदुपटुवचनः स्यात्तैलिले पुण्यशीलः ॥१०२॥
गरजकरणाजातो वीतशत्रुः प्रतापी-वणिजि निपुणवक्ता जारकान्ताविलोलः ।
निखिलजनविरोधी पापकर्माऽपवादी-परिजनपरिपूज्यो विष्टिजातः स्वतन्त्रः १०३

कालज्ञः शकुनीभवः स्थिरमुखी जातस्त्वनिष्ठाकरः

सर्वज्ञश्च चतुष्पदे तु ललितप्रज्ञायशोर्वित्तवान् ।

तेजस्वी वसुमानतीव बलवान् वाचालको नागके

किंस्तुप्ते परकार्यकृत्पलधीर्हास्यप्रियो जायते ॥ १०४ ॥

इदानीं श्लोकत्रयेण करणफलानुच्यन्ते । तत्र किञ्चाम करणम् ? इत्युच्यते । त्रियेर्दलं करणमर्थादिकस्यां तिथौ करणद्वयं भवति । तच्च सूर्याचन्द्रमसोरन्तरांशमानं षड्भक्तं सञ्जायते । तेषु बव-बालव-कौलव-तैलिल-गर-वणिज्-विष्टय इति सप्त चलकरणानि । तथा शकुनि-चतुष्पद-नाग-किंस्तुप्लानीति चत्वारि स्थिरकरणानि विज्ञेयानि ।

“रविरसैर्विरोधुलवा हृताः फलमितास्तितथयः करणानि च ।

कुरहितानि च तानि बवादितः शकुनितोऽसितभूतदलादनु ॥”

इति भास्करोक्तेः कृष्णे पक्षे चतुर्दशीपराद्धं शकुनिः । अमायाः पूर्वाद्धं चतुष्पदुत्तराद्धं नागः । शुक्लपक्षस्य प्रतिपदः पूर्वाद्धं किंस्तुप्लः । अतः सूर्याचन्द्रमसोरन्तरांशमानं षड्भक्तं सयज्ञान्धं तदेकोनं बवादितः करणमानं स्यात् । प्रतिपदुत्तराद्धं बवकरणत्वादिति । जन्मकाले यत्करणं तस्योक्तं फलं जातकस्योदाहर्त्तव्यमिति । श्लोकाः स्पष्टार्था एव १०२-१०४

बव करणमें उत्पन्न बालक बालकवत् कार्य करनेवाला और प्रतापी होता है । बालव करणमें बालक विनय चरित वाला और राजपूज्य होता है । कौलव करणवाला हाथी घोड़ोंसे युक्त और सुन्दर चरित्र होवे । तैलिल करणवाला कोमल-चतुरतापूर्वक बचक बोलने वाला और पुण्यात्मा हो ॥ १०२ ॥

गर करणका उत्पन्न बालक शत्रुरहित और प्रतापी हो । वणिज करणोत्पन्न बालक वक्ता, विनयी और चञ्चल हो । विष्टि करणमें उत्पन्न बालक सबका विरोधी, पापकर्मा, अपवादी, सब जनोंसे पुजानेवाला और स्वतन्त्र होवे ॥ १०३ ॥

सकुनि करणका उत्पन्न बालक कालज्ञ, स्थिर सुखवाला और अनिष्टका भण्डार होवे ।
पशुपद करणमें उत्पन्न बालक सर्वज्ञ, अच्छी बुद्धि-यश-धनवाला हो । बाग करणका
उत्पन्न मनुष्य तेजवान्, धनवान्, विशेष बलवान् तथा बोलनेवाला हो । किंस्तुत्र करणमें
उत्पन्न मनुष्य परकार्य करनेवाला, चपलबुद्धि और हास्यप्रिय होता है ॥ १०४ ॥
अथ लक्षणफलम् ।

बन्धुद्वेषकरोऽटनः क्रुशतनुः क्रोधो विवादप्रियो
मानी दुर्बलजानुरस्थिरधनः शूरश्च मेषोदये ॥
गोमान् देवगुरुद्विजार्जनरतः स्वल्पात्मजः शान्तधी-

विद्यावादरतोऽटनश्च सुभगो गोलभजः कामुकः ॥ १०५ ॥

भोगी बन्धुरतो दयालुरधिकः श्रीमान् गुणी तत्त्वविद्
योगात्मा सुजनप्रियोऽतिसुभगो रोगी च युग्मोदये ॥

मिष्टान्नाम्बरभूषणो ललितवाक्कापट्यधीर्धर्मवान्
जातः स्थूलकलेवरोऽन्यमवनप्रीतः कुलीरोदये ॥ १०६ ॥

जातः सिंहविलभकेऽल्पतनयः सन्तुष्टधीर्हिसकः

शूरो राजवशीकरो जितरिपुः कामी विदेशं गतः ॥

कन्यालभभवः क्रियासुनिपुणः श्रीमान् सुधीः पण्डितः

मेधावी वनिताविलासरसिको बन्धुप्रियः सात्त्विकः ॥ १०७ ॥

ललितवदननेत्रो राजपूज्यश्च विद्वान्-मदनरतिविलोलः स्त्रीधनक्षेत्रशाली ।

विरलदशनमुख्यः शान्तबुद्धिर्विषादी-चलमतिरतिभीरुर्जायते तौलिलग्ने ॥ १०८ ॥

मूर्खः क्रूरविलोचनोऽतिचपलो मानी चिरायुर्धनी

विद्वान् वृश्चिकलभजश्च सुजनद्वेषी विवादप्रियः ॥

प्राज्ञश्चापविलभजः कुलवरः श्रीमान् यशोवित्त्वा-

न्ना कुम्भीरसमुद्भवश्च रमणीलोलः शठो दीनवाक् ॥ १०९ ॥

अन्तःशठः परवधूरतिकेलिलोलः-कार्पण्यशीलधनवान् घटलं भ्रजातः

मीनोदयेऽल्परतिरिष्टजनानुकूल-स्तेजोबलप्रचुरधान्यधनश्च विद्वान् ॥ ११० ॥

इदानीं लभफलान्युच्यन्ते । तत्र प्रथमं किञ्चाम लभम् ? इत्युच्यते । 'राशीनामु-
दयो लग्नं ते तु मेषवृषादयः' इत्यमरसिंहवचनस्वरसात् वर्तमानकाले राशिमण्डलस्य
(क्रान्तिवृत्तस्य) यो राश्यात्मकः प्रदेश उदेति (उदयक्षितिजे सँल्लभो भवति) तदेव
लग्नं तात्कालिकं भवति, अहोरात्रे समस्तस्य राशिमण्डलस्य भ्रमणात् । तस्य लभस्या-
नभनप्रकारो ग्रन्थान्ते परिशिष्टे द्रष्टव्यः । जन्मकाले यत्लग्नं भवति तदुक्तफलं तस्य जनिमत-
लहनीयमिति । श्लोकास्तु स्पष्टार्था एवेत्यलं पल्लवितेन ॥ १०५-११० ॥

जिस मनुष्यका जन्म मेष लग्नमें हो वह बन्धुओंका द्वेषी, घृमनेवाला, दुर्बल शरीर,
क्रोधी, विवादप्रिय, मानी, दुर्बलजानु, अस्थिर धनवाला और पराक्रमी हो । जिस मनुष्य
का जन्म वृष लग्नमें हो वह गोमान् (पशु आदिसे युत), देव-गुरु-द्विज-पूजन में तत्पर,
स्वस्वतनय, शान्त बुद्धि, विद्यावादरत, घृमनेवाला, सुन्दर और कामी होवे ॥ १०५ ॥

जिस मनुष्यका जन्म मिथुन लग्नमें हो वह भोगी, बन्धुबोंमें रत, अधिक दयावान्,
श्रीमान्, गुणी, तत्त्वज्ञ, योगात्मा, सुजनप्रिय, अतिसुन्दर और रोगी हो । जिस मनुष्यका
जन्म कर्क लग्नमें हो वह मिष्टान्नभोजी, वस्त्र-भूषणयुक्त, सुन्दरवचन, कपटबुद्धि धर्मवान्
खलुशरीर और अन्यके गृहमें प्रीति रखनेवाला हो ॥ १०६ ॥

जिस मनुष्यका जन्म सिंह लग्नमें हो उसकी थोड़ी सन्तान हों, सन्तुष्ट, हिंसा करने वाला, वीर, राजाको वशमें करनेवाला, शत्रुओंको जीतनेवाला, कामी और परदेशमें जाने वाला होवे। जिस मनुष्यका कन्या लग्न हो वह क्रियामें निपुण, श्रीमान्, पण्डित, बुद्धिमान्, स्त्रीविलास का रसिक, बन्धुप्रिय और सात्त्विक होवे ॥ १०७ ॥

जिस मनुष्यका तुला लग्न हो वह ललित वदन-नेत्र, राजपूज्य, विद्वान्, कामके प्रसंगमें चञ्चल, स्त्री-धन-चेत्रका अधिष्ठाता, विरल दाँत, मुख्य, शान्तबुद्धि, विषादी, चञ्चल प्रकृति, अत्यन्त डरपोक होता है ॥ १०८ ॥

जिस मनुष्यका जन्म बुध्निक लग्नमें हो वह मूर्ख, क्रूर नेत्र, विशेष चञ्चल, सानी, दीर्घायु, धनी, विद्वान्, सुजनोंका वैरी और विवादप्रिय होता है। जिस मनुष्यका जन्म धनु लग्नमें हो वह बुद्धिमान्, यशस्वी, धनवान् हो। मकरलग्नमें उत्पन्न हो तो स्त्री प्रसंग में चञ्चल, शठ और दीनवचन बोलने वाला होता है ॥ १०९ ॥

जिस मनुष्यका जन्म कुम्भ लग्नमें हो वह भीतरी शठ, पर-स्त्रीसे रति करनेको चञ्चल, कृपण-शील और धनी होता है। जिस मनुष्यका जन्म मीन लग्नमें हो वह अल्परति, दृढजनोके अनुकूल, विशेष तेज-बल-धनधान्यवाला तथा विद्वान् होता है ॥ ११० ॥

अथ होराफलम् ।

ओजे राशौ भानुहोराप्रजातः-क्रूरः कामी वित्तवान् राजपूज्यः ।

वाग्मी दाता चारुदेहो दयालु-जार्स्त्रीकश्चन्द्रहोरा यदि स्यात् ॥ १११ ॥

मार्तण्डहोराजनितः समर्त्त-मन्त्री कृतज्ञश्चपलोऽतिभीरुः ।

चन्द्रस्य होराप्रभवः प्रगल्भ-वाक्योऽलसः पुण्यवधूरतः स्यात् ॥ ११२ ॥

अत्र श्लोकद्वयेन स्पष्टार्थकेन होराफलमुच्यते । राश्यर्द्धं होरेति प्रतिराशि होराद्वयं भवति । तत्रायुग्मे (११३।१।७।१११) राशौ प्रथमं सूर्यस्य होरा १५ अंशपर्यन्तं ततश्चन्द्रस्य । समे (२।४।६।८।१०।१२) राशौ प्रथमं चन्द्रस्य ततः सूर्यस्य होरा सम्भवति । जन्मकाले प्रोक्तानुसारेण विविच्य फलमादिशेदिति ॥ १११-११२ ॥

विषम राशिमें सूर्यकी होरामें जन्म हो तो क्रूर, कामी, धनवान् और राजपूज्य हो, और यदि विषम राशिमें चन्द्रमाकी होरामें जन्म हो तो वाग्मी, दाता, चारुशरीर, दयालु जार (लम्पट) और स्त्री-प्रकृतिवाला होवे ॥ १११ ॥

सम राशिमें सूर्यकी होरामें जन्म हो तो मन्त्री, कृतज्ञ, चपल और अति डरपोक हो। सम राशिमें यदि चन्द्रमाकी होरा हो तो उसमें उत्पन्न बालक बोलनेमें दृढ़, आलसी और सती स्त्रीमें रत होवे ॥ ११२ ॥

अथ द्रेष्काणफलम् ।

कण्ठीरवाजघटकीटमृगाननाद्या-मीनालिसिंहवणिगन्त्यगता दृकाणाः ।

क्रूरा भवन्ति कटकस्य सरीसृपस्य-मध्यस्थितश्च बहुशः प्रवदन्ति सन्तः ॥ ११३ ॥

कुलीरमीनादिगतौ दृकाणौ-मीनाङ्गनामन्दिरमध्यगौ च ।

भोयुग्मयोरन्त्यगतत्रिभागौ-भवन्ति षट् तोयचरा दृकाणाः ॥ ११४ ॥

मेघाशिवगोकुम्भमृगद्वितीय-स्तुलाधरस्त्रीयुगपूर्वभागः ।

चापाङ्गनातोयधरान्त्ययाता-दृकाणसंज्ञाः प्रभवन्ति सौम्याः ॥ ११५ ॥

मृगाजककर्कन्त्यगता दृकाणा-वृषस्य चापस्य च पूर्वयातौ ।

न्युग्मतौलौहरीमध्यगास्ते-विमिश्रसंज्ञा इति संवदन्ति ॥ ११६ ॥

क्रूरद्रेष्काणजातः खलभतिरटनः पापकर्माऽपवादी

दाता भोगी दयालुः कृषिसलिलधनस्तोयभागे विशीलः ।

सौम्यद्रेष्काणजो यः सुखधनतनयश्चाकरोत्पो दयालु-

जार्तो मित्रे कुरीलः परयुवतिरतः क्रूरदृष्टिश्चलात्मा ॥ ११७ ॥

अधुना द्रेष्काणफलानि विवक्षुरादौ द्रेष्काणसंज्ञा उच्यन्ते । कण्ठोवाजघटकीटसृगान-
नाद्याः=सिंह-मेघ-कुम्भ-वृश्चिक-मकरराशीनां प्रथमद्रेष्काणाः, मीनालिसिंहवणिगन्त्यगताः
=मीन-वृश्चिक-सिंह-तुलाराशीनां तृतीयद्रेष्काणाः, कटकस्य=कर्कराशेः, सरोष्टपस्य=वृश्चि-
कस्य च मध्यस्थितौ द्वितीयद्रेष्काणश्चैते एकादश क्रूराः=क्रूरसंज्ञका द्रेष्काणा भवन्तीति
बहुशः सन्तः प्रवदन्ति । कुलीरमीनादिगतौ=कर्क-मीनराशयोः प्रथमद्रेष्काणौ, मीनाङ्गनाम-
न्दिरमध्यगौ=मीनकन्याराशयोर्द्वितीयद्रेष्काणौ, गोयुग्मयोरन्त्यगतत्रिभागौ=वृषमिथुनयोरतृ-
तीयद्रेष्काणौ चैत् षट् तोयचराः=जलचराख्या द्रेष्काणा उच्यन्ते विज्ञैः । मेषाश्विनगोकुम्भ-
सृगद्वितीयः=मेघधनुर्वृषकुम्भमकरराशीनां द्वितीयद्रेष्काणाः, तुलाधरक्षीयुगपूर्वभागः=तुला-
कन्यामिथुनराशीनां प्रथमद्रेष्काणाः, चापाङ्गनातोयधरात्ययाताः=धनुःकन्याकुम्भराशीनां
तृतीयद्रेष्काणश्चैते एकादश सौम्याः=सौम्यसंज्ञका द्रेष्काणा प्रभवन्ति । सृगाजकर्कान्त्य-
गताः=मकरमेघकर्कराशीनां तृतीयाः, वृषस्य, चापस्य (धनुषः) च राशेः पूर्वयातौ प्रथम-
द्रेष्काणौ, वृयुग्मतौ लौहरिमध्यगाः=मिथुनतुलासिंहानां द्वितीयाश्चैतेऽष्टौ विमिश्रसंज्ञा द्रे-
ष्काणा भवन्तीति मनीषिणः संवदन्ति । द्रेष्काणजातफलमुच्यते । क्रूरद्रेष्काणजात इति
स्पष्टार्थः । जन्मलग्ने यो द्रेष्काणस्तत्फलं वाच्यमिति ॥ ११३-११७ ॥

द्रेष्काणानां संज्ञाचक्रम्		
राशयः	द्रेष्काणाः	संज्ञा
५१११११८१०	१	क्रूराः ११
१२१८१५१७	३	
४१८	२	जलचराः ६
४११२	१	
१२१६	२	
२१३	३	
११९१२११११०	२	सौम्याः ११
७१६१३	१	
९१६१११	३	
१०१११४	३	विमिश्राः ८
२१९	१	
३१७१५	२	

सिंह, मेघ, कुम्भ, वृश्चिक, मकर, इन राशियोंका पहला द्रेष्काण, मीन, वृश्चिक, सिंह,
तुला इन राशियों के अन्तिम द्रेष्काण और कर्क-वृश्चिक का मध्य द्रेष्काण क्रूर
संज्ञक होते हैं ॥ ११३ ॥

कर्क-मीनके आवृत्ति द्रेष्काण, मीन-कन्याका मध्य द्रेष्काण, वृष-मिथुनके अन्त्यका
त्रिभाग (द्रेष्काण) ये छै तोयचर द्रेष्काण होते हैं ॥ ११४ ॥

मेघ-धनु-वृष-कुम्भ-मकर इन राशियोंका द्वितीय, तुला, कन्या, मिथुनका प्रथम
द्रेष्काण और धनु-कन्या, कुम्भके अन्त्य द्रेष्काण सौम्य संज्ञक होते हैं ॥ ११५ ॥

मकर, मेघ, कर्क इन राशियोंके अन्त्य द्रेष्काण, वृष-धनका पहला द्रेष्काण, मिथुन-
तुलासिंहके मध्य द्रेष्काणकी विमिश्र संज्ञा कहते हैं ॥ ११६ ॥

जिस मनुष्यका जन्म क्रूर द्रेष्काणमें हो वह खल दुष्टि, घूमनेवाला, पापकर्मा, अपवादी
होता है । तोय भागमें उत्पन्न जो बालक है वह दाता, भोगी, दयालु, कृषि तथा जलचर
पशुसे बनवान् और शील रहित होता है ।

जिस मनुष्यका जन्म सौम्य द्रेष्काणमें हो वह सुख-धन-पुत्र-युत हो और रमणीय शरीर तथा दयालु होता है । जिस मनुष्यका जन्म मिश्रसंज्ञक द्रेष्काणमें हो वह कुशील, परस्त्रीसे रमण करनेवाला, क्रूरदृष्टि और चंचलात्मा होता है ॥ ११७ ॥

अथ नवांशफलम् ।

मार्तण्डांशे खलात्मा बलसुतधनवान् पिङ्गलाक्षश्च कामी
चन्द्रांशे भोगशाली परयुवतिरतः पण्डितो गोधनाढ्यः ।
भौमांशे क्रूरकर्मा चलमतिरटनः पित्तरोगी च लुब्ध-
स्त्यागी रोगी बुधांशे ललिततनुरतिख्यातविद्यायशस्वी ॥ ११८ ॥
जीवांशे यदि हेमकेशतनुगः श्रेष्ठः सुधी रूपवान्
मन्त्री पण्डितवाक् प्रसन्नवदनो राजाधिराजप्रियः ।
शुक्रांशे परकामिनीजनरतस्त्यागी सुखी पण्डितो
मन्दांशे यदि पापबुद्धिरधनः स्थूलद्विजो रोगवान् ॥ ११९ ॥

इदानीं श्लोकद्वयेन ग्रहाणां नवांशफलान्युच्यन्ते । लग्नराशौ यस्य ग्रहस्य नवांशे जन्म भवति तत्फलमत्र जातस्योह्यमिति श्लोकौ सरलार्थौ ॥ ११८-११९ ॥

सूर्यके नवांशमें जिस मनुष्यका जन्म हो वह दुष्टात्मा, बलवान्, पुत्रवान्, धनवान्, पीछे नेत्रवाला और कामी होता है । जिसका जन्म चन्द्रमाके नवांशमें हो वह भोगकरनेमें दृढ, परस्त्रीसे बिलास करनेवाला, पण्डित, गोवंशसे और धनसे पूर्ण होता है । जिसका जन्म मङ्गलके नवांशमें हो वह क्रूरकर्मा, चञ्चलबुद्धि, धूमनेवाला, पित्तरोगी और छोभी होता है । जिसका जन्म बुधके नवांशमें हो वह त्यागी, रोगी ललित शरीर, विशेषकामा, विद्वान् और यशस्वी होता है ॥ ११८ ॥

जिसका जन्म गुरुके नवांशमें हो वह सुवर्णके सदृश बाल और शरीरवाला, श्रेष्ठ, सुधी, रूपवान्, मंत्री, पण्डितके सङ्गवचनवाला, प्रसन्नवदन, राजाधिराजों का प्रिय होता है । जिस मनुष्यका जन्म शुक्रके नवांशमें हो वह परस्त्री-गामी, त्यागी, सुखी और पण्डित होता है । जिसका जन्म शनिके नवांशमें हो वह पापबुद्धि, दूरिद्र, स्थूलदन्त और रोगवान् होता है ॥ ११९ ॥

अथ द्वादशांशफलम् ।

जाती मेषद्वादशांशे खलात्मा-चोरः पापाचारधर्मानुरक्तः ।
स्त्रीवित्ताढ्यो रोगवानुन्नभांशे-युग्मांशे तु द्यूतकृत्यः सुशीलः ॥ १२० ॥
दुष्टाचारः कर्कटांशे तपस्वी-सिंहे भागे राजकृत्यः सुशूरः ।
द्युताचारः खीरतः कन्यकांशे-व्यापारी स्यात् तौलिभांशे धनाढ्यः ॥ १२१ ॥
कौटांशके धनरुचिर्विट्चारनाथ-श्चापांशके पितृमहीसुरदेवभक्तः ।
सस्याधिपो मृगमुखांशभवः सभृत्यः-कुम्भे खलस्त्वानिमिषे धनिकश्च विद्वान् ॥ १२२ ॥
इदानीं त्रिभिः श्लोकैर्द्वादशांशफलान्युच्यन्ते । जन्मलग्ने यस्य राशेर्द्वादशांशो भवे-
त्तदुक्तफलमादेश्यं जातकस्य । श्लोकाः स्पष्टार्था एवेति ॥ १२०-१२२ ॥

जो मनुष्य मेषके द्वादशांशमें उत्पन्न हो वह खलात्मा, चोर, पाप आचरणमें अनुरक्त होता है । वृषके द्वादशांशमें उत्पन्न मनुष्य स्त्रीके धनसे धनी और रोगवान् होता है । मिथुनके द्वादशांशमें उत्पन्न नर जुआड़ी और सुशील होता है ॥ १२० ॥

कर्कके द्वादशांशवाला दुष्ट आचरणवाला और तपस्वी होता है । सिंहके द्वादशांशवाला राजकार्यपरायण और सुशील होता है । कन्याके द्वादशांशमें उत्पन्न बालक जुआड़ी, स्त्रीमें लीन हो । तुलाके द्वादशांशमें उत्पन्न दुष्टा बालक व्यापारी और धनी हो ॥ १२१ ॥

जिसका वृश्चिकके द्वादशांशमें जन्म हो वह मारनेकी इच्छा रखनेवाला, धूर्त-चोरोंका स्वामी हो। धनुके द्वादशांशमें उत्पन्न हो तो पिता-देवता-ब्राह्मणका भक्त हो। मकरके द्वादशांशमें जन्म हो तो सस्यादि युक्त और दूतवाला हो। कुम्भके द्वादशांशवाला खल हो। मीनके द्वादशांशवाला धनी, और पण्डित होवे ॥ १२२ ॥

अथ त्रिंशांशफलम् ।

त्रिंशांशे धरणीसुतस्य चपलः काठिन्यवाक् क्रूरी-
र्मन्दस्याटनतत्परो मलिनधीर्जीवांशके वित्तवान् ।
सौम्यांशे गुरुदेवभक्तिनिरतः साधुप्रियो बन्धुमान्
कामी कान्तवपुः सुखी च भृगुजत्रिंशांशके जायते ॥ १२३ ॥

इदानीं त्रिंशांशफलमुच्यते। तत्काललगने यस्य ग्रहस्य त्रिंशांशे जन्म भवेत्तदुक्तं फलं तस्य जातकस्य वाच्यमिति । श्लोकः स्पष्टार्थ एव । होरा-द्रेष्काण नवांश-द्वादशांश-त्रिंशांशानां ज्ञानप्रकारस्तु पूर्वमेव दशवर्गानिरूपणे प्रोक्त इति ॥ १२३ ॥

मङ्गलके त्रिंशांशमें जन्म हो तो चपल, कठिन वचन बोलनेवाला, क्रूरबुद्धि हो। शनिके त्रिंशांशमें घृमनेवाला और मलिनबुद्धि हो। बृहस्पतिके त्रिंशांशवाला धनी हो। बुधके त्रिंशांशवाला गुरु-देवभक्तिमें निरत, साधुप्रिय और बन्धुमान् हो। शुकके त्रिंशांशमें उत्पन्न हो तो कामी, सुन्दरशरीर और सुखी होवे ॥ १२३ ॥

अथ वेलाफलम् ।

वाग्मी शिष्टाचारधर्मस्तपस्वी नित्योत्साही निर्मलो दानशीलः ।
तेजोविद्यारूपवान् सत्यवादी वीतारातिः सत्त्ववेलाप्रजातः ॥ १२४ ॥

रजोवेलाजातः सुखधनयशोरूपबलवान्
जितारातिः कामातुरमतिरबन्धुप्रियमनाः ।
तमोवेलाजातः परधनवधूको गतसुखः
शठस्वामी बन्धुद्विजगुरुविरोधी चपलधीः ॥ १२५ ॥
तमः सत्त्वरजोवेलास्तमः सत्त्वं रजस्तमः ।
भवन्त्यर्कदिनादीनामर्धयामैरनुक्रमात् ॥ १२६ ॥

इदानीं वेलाफलान्युच्यन्ते । तत्र का नाम वेलेत्युच्यते । अर्कदिनादीनां=सूर्यादिवा-
सराणामर्धयामैरर्द्धप्रहरप्रमितैरनुक्रमात्=क्रमेण तमः, सत्त्वं, रजः, तमः, सत्त्वं, रजः, तमः
इति वेला भवन्ति । प्रतिदिनं षोडश षोडश । रविवासरे तम आरभ्य तमः, सत्त्वं, रजः,
तमः, सत्त्वं, रज इत्येवं प्रकारेण षोडश । चन्द्रवासरे सत्त्वं, रजः, तमः, सत्त्वमेवं क्रमेण
षोडश । एवं प्रतिवारमुक्तक्रमेण ज्ञेयाः । प्रतिखण्डं प्रहरार्द्धमितमेवमष्टप्रहरेषु षोडश भवन्ति ।
यथा चक्रम्—

वाराः	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६
रविः	तमः	सत्त्व	रजः	त.	स.	र.	त.	स.	र.	त.	स.	र.	त.	स.	र.	त.
चन्द्रः	सत्त्वं	र.	त.	स.	र.	त.	स.	र.	त.	स.	र.	त.	स.	र.	त.	स.
मङ्गलः	रजः	त.	स.	र.	त.	स.	र.	त.	स.	र.	त.	स.	र.	त.	स.	र.
बुधः	त.	स.	र.	त.	स.	र.	त.	स.	र.	त.	स.	र.	त.	स.	र.	त.
बृह.	स.	र.	त.	स.	र.	त.	स.	र.	त.	स.	र.	त.	स.	र.	त.	स.
शु.	र.	त.	स.	र.	त.	स.	र.	त.	स.	र.	त.	स.	र.	त.	स.	र.
श.	त.	स.	र.	त.	स.	र.	त.	स.	र.	त.	स.	र.	त.	स.	र.	त.

जन्मकाले या वेला भवेत्तदुक्तं फलं तस्य वाच्यमिति । फलं सर्वं स्पष्टमेव ॥ १२४-१२६ ॥

सत्र वेलामें उत्पन्न होनेवाला वाग्मी, शिष्टाचारवाला, धर्मो, तपस्वी, नित्य उस्ताह करनेवाला, निर्मल, दानी, तेजस्वी, विद्वान्, पुण्यवान्, सत्यवक्ता, शत्रुरहित होता है ॥

रजोवेलामें उत्पन्न होनेवाला मनुष्य धन-सुख-यश-रूपवान्, बलवान्, शत्रुओंको जीतनेवाला कामातुरबुद्धि, विनापरिवार-मित्रवाला होवे । तमोवेलामें उत्पन्न होनेवाला, पराया धन-परस्त्रीको ग्रहण करनेवाला, सुख रहित, शठोंका स्वामी, बन्धु-द्विज-गुरुका विरोधी, चंचल बुद्धिवाला होवे ॥ १२५ ॥

सूर्यादि दिनमें तम, सश्व, रज, तम, सश्व, रज, तम इस प्रकार आधा २ प्रहर तक एक २ वेला क्रमसे रहती है ॥ १२६ ॥

अथ कालहोराफलम् ।

मन्त्रिमङ्गलमार्तण्डशुक्रज्ञेन्दुशनैश्चराः ।

आरभ्य वारतो होरा रात्रौ पञ्चमवारतः ॥ १२७ ॥

क्लेशायातः संपदः शोकरोगं विद्यावित्तं सर्वसम्पत् प्रभुत्वम् ।

जायासौख्यं वित्तनाशं दिनेशाज्जातस्यैतत्कालहोराफलं स्यात् ॥ १२८ ॥

मार्तण्डसूनुतनयाश्रयभायजानि संवत्सरायनमुखप्रभवखिलानि ।

होरादिवर्गजनितानि फलानि यानि संकीर्तितानि रविमुख्यवरप्रसादात् ॥ १२९ ॥

इदानीं कालहोराफलानि विवक्षुः प्रथमं कालहोरा उच्यन्ते । ततः कालहोराफलानि च । एकस्मिन्होरात्रे षष्टिदण्डात्मके चतुर्विंशतिः कालहोरा भवन्ति । दिने द्वादश रात्रौ च द्वादश । प्रतिखण्डं सार्द्धषटीद्वयम् । वसिष्ठेन—

‘वारप्रवृत्तेर्गदिता दिनेशात्कालाख्यहोरापतयः क्रमेण ।

साद्धेन नाडीद्वितयेन तष्टः षष्टश्च षष्टश्च पुनः पुनः स्यात्’ ॥

इत्युक्तत्वात् । रामाचार्येण च—

‘वारादेर्घटिका द्विध्नाः स्वाक्षहृच्छेषवर्जिताः ।

सैकास्तथा नगैः कालहोरेषा दिनपात् क्रमात्’ ॥

इत्युक्तवशाद् वारमारभ्य षष्टः षष्टः कालहोरेषा भवन्ति । यथा गुरुदिने प्रथमा कालहोरा गुरोर्द्वितीया तस्मात्षष्ठस्य भौमस्य, तृतीयाऽपि तस्मात्षष्ठस्य सूर्यस्यैवं श्लोकोक्तं विज्ञेयम् । एवं रात्रौ वारेशात्पञ्चमादितो भवति । यथा रविरात्रौ प्रथमा गुरोः, द्वितीया भौमस्यैवं चन्द्ररात्रौ प्रथमा शुक्रस्य, द्वितीया बुधस्यैवं सर्वत्र विज्ञेयम् । स्पष्टार्थं चक्रं * द्रष्टव्यम् । कालहोराफलं स्पष्टार्थकमिति ॥ १२७-१२९ ॥

पारिजाते सुधा टीका कपिलेश्वररजिता ।

वर्षादिफलसंज्ञेऽस्मिन्नध्याये (९) पूर्णतां गता ॥ ९ ॥

बृहस्पति, मङ्गल, सूर्य, शुक्र, बुध, चन्द्र, शनि ये होरेषा आरभ्यवारसे छठे २ होते हैं और रात्रिमें अपने पञ्चम वारसे होते हैं । जैसे सूर्य वारमें पहले सूर्यकी फिर शुक्रकी फिर बुधकी ह्यादि क्रमसे, चन्द्रवारमें पहले चन्द्रकी फिर शनिकी फिर गुरुकी ह्यादि क्रमसे सबकी जाने ॥ १२७ ॥

सूर्यादिकी कालहोरामें जायमानका फल इस प्रकार है कि—सूर्यकी कालहोरामें उत्पन्न हो तो क्लेशसे समय व्यतीत हो । चन्द्रमाकी कालहोरामें जन्म हो तो धनवान् हो । मङ्गलकी कालहोरामें पैदा हो तो शोक और रोग हो । बुधकी कालहोरामें जायमान हो तो विद्या, और धन हो । बृहस्पतिकी कालहोरामें पैदा हो तो सर्व संपत्ति, और प्रभुता

हो। शुक्रकी कालहोरामें उत्पन्न हो तो स्त्रीका सुख हो। शनिकी कालहोरामें जन्म हो तो भवका नाश हो ॥ १२८ ॥

गुलिकाश्रित भावफल, संवत्सर-अयनप्रभृति संभोगे फल एवं होरा प्रभृति जितने वर्ग हैं उनके फल श्री सूर्य आदि नव ग्रहोंकी कृपामे हस्त ९ वें अध्यायमें कहे हैं ॥ १२९ ॥

इति जातकपारिजाते नवमेऽध्याये विमला हिन्दी टीका समाप्ता ॥ ९ ॥

सूर्यादिवारेषु कालहोराज्ञानचक्रम् ।

सं.	घट्यः	रविदिने	चं दि.	मं. दि.	बु दि.	शु. दि.	श. दि.
१	२।३०	र.	चं.	मं.	बु.	शु.	श.
२	५।०	श.	श.	र.	चं.	मं.	बु.
३	७।३०	बु.	शु.	श.	र.	चं.	मं.
४	१०।०	चं.	मं.	बु.	शु.	श.	र.
५	१२।३०	श.	र.	चं.	मं.	बु.	शु.
६	१५।०	शु.	श.	र.	चं.	मं.	बु.
७	१७।३०	मं.	बु.	शु.	श.	र.	चं.
८	२०।०	र.	चं.	मं.	बु.	शु.	श.
९	२२।३०	शु.	श.	र.	चं.	मं.	बु.
१०	२५।०	बु.	शु.	श.	र.	चं.	मं.
११	२७।३०	चं.	मं.	बु.	शु.	श.	र.
१२	३०।०	श.	र.	चं.	मं.	बु.	शु.
१३	३२।३०	शु.	श.	र.	चं.	मं.	बु.
१४	३५।०	मं.	बु.	शु.	श.	र.	चं.
१५	३७।३०	र.	चं.	मं.	बु.	शु.	श.
१६	४०।०	शु.	श.	र.	चं.	मं.	बु.
१७	४२।३०	बु.	शु.	श.	र.	चं.	मं.
१८	४५।०	चं.	मं.	बु.	शु.	श.	र.
१९	४७।३०	श.	र.	चं.	मं.	बु.	शु.
२०	५०।०	शु.	श.	र.	चं.	मं.	बु.
२१	५२।३०	मं.	बु.	शु.	श.	र.	चं.
२२	५५।०	र.	चं.	मं.	बु.	शु.	श.
२३	५७।३०	शु.	श.	र.	चं.	मं.	बु.
२४	६०।००	बु.	शु.	श.	र.	चं.	मं.

इति नवमोऽध्यायः ॥ ६ ॥

अथाष्टकवर्गाध्यायः ॥ १० ॥

चक्रं विलिख्य सह लग्नदिव्यकराद्यैः सूर्यादिलग्नभवनान्तर्विषयचराणाम् ।

वाक्याष्टकोपगतवर्णनियोजितारचेन्द्रिजाष्टवर्गजनितस्त्रिबिन्दवः स्युः ॥ १ ॥

देवो ध्रुवो धीगवशस्तमो रमा धूर्तिः क्रमादुग्नकरादिबिन्दवः ।

सालोलसंख्याः समुदायाबिन्दवः सर्वाष्टवर्गः समुदायसंज्ञकः ॥ २ ॥

अथाष्टकवर्गाध्यायो व्याख्यायते । तत्र 'अष्टवर्गेण ये शुद्धाः शुद्धास्तेऽविलक-

र्मसु' इति वृद्धवाक्यमनुस्मरन् स्थिराष्टकवर्गस्यावसरप्राप्तौ सलग्नाखिलखेटेभ्यो गोचरेण प्रतिराशिं विचरत एकैकस्य गगनेचरस्य सदसत्फलनिरूपणार्थमष्टकवर्गां निरूप्यन्ते । तेषु चाष्टकवर्गेषु सर्वेभ्यो ग्रहेभ्य एकैकस्य शुभस्थानानि पठितानि । यानि चापठितानि ताव्यशुभानि । शुभस्थानानि बिन्दूपलक्षितानि, अशुभानि च रेखोपलक्षितानि क्रियन्ते तानि शुभचिह्नानि (बिन्दुरुपाणि) प्रत्येकस्य ग्रहस्य कियन्ति कियन्तीति प्रोच्यते-चक्रमिति श्लोकगुगलेन । लग्नदिवाकारायैः = सूर्यादयः सप्त ग्रहाः लग्नञ्चेत्यष्टौ भवन्ति तैः, सह = सहितं, चक्रं विलिख्यार्थाञ्जन्मकालिकचक्रे यथावस्थानं सलग्नं ग्रहमण्डलं विलिख्य तस्मिन्, सूर्यादिलग्नभवनान्तवियच्चराणामष्टानां, वाक्याष्टकोपगताः = प्रत्येकग्रहवशादुत्पन्नाः, ये वर्णा- (शुभचिह्नानि) स्ते नियोजिताः = सङ्कलिताश्चेद्भवेयुस्तदा मिषाष्टवर्गजनिताखिलबिन्दवः स्युः । ते सङ्कलिताः बिन्दवः पृथक् पृथक् प्रत्येकस्य ग्रहस्योच्यन्ते-देवो धव इत्यादयः । सूर्यस्य देवः = ४८ अष्टचत्वारिंशत् । (अत्र कटपयवर्गभवेरिहेत्यादिसङ्ख्यावगमनसंकेतेनावगम्या अङ्काः) । चन्द्रस्य, धवः = ४९ ऊनपञ्चाशत् । कुजस्य धीगः = ३९ ऊनचत्वारिंशत् । बुधस्य वशः = ५४ चतुःपञ्चाशत् । गुरोः तमः = ५६ षट्पञ्चाशत् । शुक्रस्य रमाः = ५२ द्विपञ्चाशत् । शनेः धूलिः = ३९ ऊनचत्वारिंशत् । एते किल सूर्यादिसप्तखेटानां सङ्कलिताः शुभबिन्दवः पृथक् पृथक् आस्तेषामपि संयोगेन समुदायबिन्दवः सालोल-(३३७) सङ्ख्याः = सप्तत्रिंशदधिकशतत्रयमिता भवन्ति । प्रतीत्यर्थं तद्वर्णितं, ४८ + ४९ + ३९ + ५४ + ५६ + ५२ + ३९ = ३३७ । अत्र यदुक्तं 'समुदायबिन्दवः' इति तत्को नाम समुदायस्तदुच्यते, सर्वाष्टवर्गः समुदायसंज्ञ इति । अथात्र प्रज्ञात् प्रत्येकस्य ग्रहस्याष्टकवर्गा वराहोक्तं विलिख्यन्ते-

सूर्याष्टकवर्गः—स्वादर्कः^१ प्रथमायबन्धुनि^२भनाद^३व्याह्वातपो^४धूनगो^५

वक्रात् स्वादिब, तद्वदेव रविजात्, शुक्रात् स्मरान्त्यारिषु ।

जीवात् धर्मसुतायशत्रुषु, दशत्र्यायारिगः शीतगोः

एष्वेवान्त्यतपःसुतेषु च बुधात्, लग्नात् सबन्धन्त्यगः ॥ १ ॥

चन्द्राष्टकवर्गः—लग्नात् षट्त्रिंशदायगः, सधनधीषर्मेषु चाराच्छशी

स्वात् सास्तादिषु, साष्टसप्तसु रवेः, षट्त्र्यायधीस्थो यमात् ।

धीत्र्यायाष्टमकण्डकेषु शशिजात्, जीवाद् व्ययायाष्टमः,

केन्द्रस्थश्च, सितात् धर्मसुखधीत्र्यायास्तपदानङ्गः ॥ २ ॥

भौमाष्टकवर्गः—वक्रस्तूपचयेष्विनात्, सतनयेष्वाद्याधिकेषूदयात्,

चन्द्राद् दिग्विफलेषु, केन्द्रनिधनप्राप्त्यर्थगः स्वाच्छुभः ।

धर्मायाष्टमकेन्द्रगोऽर्कतनयात् ज्ञात् षट्त्रिंशीलाभगः,

शुक्रात् षड्व्ययलाभमृत्सुषु, गुरोः कर्मान्त्यलाभारिषु ॥ ३ ॥

बुधाष्टकवर्गः—द्यायायाष्टतपःसुखेषु भृगुजात् सत्र्यात्मजेष्विन्दुजः,

साह्वास्तेषु यमारयोः व्ययारिप्राप्त्यष्टगो वाक्पतेः ।

धर्मायारिसुतव्ययेषु सवितुः, स्वात् सायकर्मविगः

षट्स्वायाष्टमुखास्पदेषु हिमगोः, सावेषु लग्नाच्छुभः ॥ ४ ॥

गुरोरष्टकवर्गः—दिक्स्वायाष्टमदायबन्धुषु कुजात्, स्वात् सत्रिकेष्वाङ्गिराः,

सूर्यात् सत्रिनेषु, धौस्वनवदिग्लाभारिगो भार्गवात् ।

आयायार्थनवात्मजेषु हिमगोः, मन्दात् त्रिषड्धीन्यये,
दिग्धीषट्स्वसुखायपूर्णनवगो ज्ञात्, अस्मरन्धोदयात् ॥ ५ ॥

शुक्राष्टकवर्गः—लग्नादासुतलाभरन्ध्रनवगोः, सान्त्यः शशाङ्कात् सितः,
स्वात् साक्षेषु, सुखत्रिधीनवदशच्छिद्रातिगः सूर्यजात् ।
रन्ध्रायन्ययगो रवेर्नवदशप्राप्त्यष्टधीत्यो गुरोः,
ज्ञाद् बीन्यायनवारिगन्धिनवषट्पुत्रायसान्त्यः कृजात् ॥ ६ ॥

शनेष्टकवर्गः—मन्दः स्वात् त्रिषुतायशत्रुषु शुभः साक्षान्त्यगो भूमिजात्,
केन्द्रायाष्टधनेष्विनादुपचयेष्वाद्ये सुखे चोदयात् ॥
धर्मायारिदशान्त्यमृस्युषु बुधात्, चन्द्रात् त्रिषड्लाभगः,
षष्टायान्त्यगतः सितात्, सुरगुरोः प्राप्त्यन्त्यधीशत्रुषु ॥ ७ ॥

इति निगदितमिष्टं नेष्टमन्यद् विशेषादधिकफलविपाकं जन्मभात्तत्र दशुः ।

उपचयगृहमित्रस्वोच्चैः पुष्टमिष्टं त्वपचयगृहनीचरातिगैर्नेष्टसम्पत् ॥ इति १-२ ॥

अथ अष्टक वर्गका विचार करते हैं—छनके सहित सूर्य आदि ७ ग्रहों के चक्र लिखकर
भागों के २ रे श्लोक के अनुसार बिन्दुओं के न्याससे भिन्नाष्टकवर्ग सम्बन्धी बिन्दु होते हैं ॥१॥
सूर्यादि ग्रहों के बिन्दु क्रमसे ४८।४९।३९।५४।५६।५२।३९ होते हैं । अर्थात् सूर्यके ४८,
चन्द्राके ४९, मङ्गलके ३९, बुधके ५४, वृहस्पतिके ५६, शुकके ५२, और शनिके ३९, बिन्दु
हैं । सबकी संख्या ३३७ होती है । यह सर्वाष्टक समुदाय संज्ञक है ॥ २ ॥

१ सूर्याष्टकवर्गाङ्काः ॥४८॥

सु.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.	त.
१	१०	१	१०	९	७	१	१०
११	३	११	३	५	१२	११	३
४	११	४	११	११	६	४	११
८	६	८	६	६	०	८	६
२	०	२	१२	०	०	२	४
१०	०	१०	९	०	०	१०	१२
९	०	९	५	०	०	९	०
७	०	७	०	०	०	७	०

००००० २ बु. ३ सु. ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥	१ सु. ००००० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥	१२ बु. ०००० ॥ १ ॥ ॥ ००००
मं. ४ चं. क. ००००० ॥	सूर्याष्टकवर्गः स्योदाहरं ४८	१० ०००० रा. ॥
००० ॥ ॥ ॥ ५ ००००	७ ००० ॥ ॥ ॥ ००००	०००० ८ ॥ ॥ ००००

२ चन्द्राष्टकवर्गाङ्काः ॥४९॥

चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.	सु.	ल.
१	६	१	१	३	३	३	६
३	३	३	४	४	५	६	३
६	१०	४	७	५	६	७	१०
७	११	५	८	७	११	८	११
१०	२	७	१०	९	०	१०	०
११	५	८	११	१०	०	११	०
०	९	१०	१२	११	०	०	०
०	०	११	०	०	०	०	०

००००० ५ ०० ०० ०० ॥	चं. ४ मं. के ०० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥	३ शु. श. ॥ ॥ ॥ ॥ ०० ०० ॥ ॥
१० रा. ०००० ॥ ॥	चन्द्राष्टक वर्गस्यो- दाहरणम् ४७	१ सु. ॥ ॥ ॥ ०००
००००० ८ ॥ ॥ ०००००	१० रा. ००० ॥ ॥ ॥ ०००००	१२ बु. ॥ ॥ ००००

३ भौमाष्टकवर्गाङ्काः ॥ ३६ ॥

मं.	वृ.	शु.	श.	सु.	चं.	ल.
१	३	६	६	१	३	३
२	५	१०	८	४	५	६
४	६	११	११	७	६	११
७	११	१२	१२	८	१०	०
८	०	०	०	९	११	०
१०	०	०	०	१०	०	०
११	०	०	०	११	०	०

०००० ६ ॥॥ ॥॥ ००००	४ के. चं. मं. ०० ॥॥॥	३शु. श. ॥॥॥ ०० ॥॥॥ ०००
७ ०० ॥॥॥	३९ भौमाष्टक- वर्गस्थो- दाहरणम्	१ सु. ००००० ॥॥
॥॥॥ ०० ८ ०००	१० रा. ००००० ॥॥	वृ. १२ ०० ११ ॥॥॥ ००००

४ बुधाष्टकवर्गाङ्काः ॥ ५४ ॥

वृ.	शु.	श.	र.	चं.	मं.	ल.
१	६	१	१	५	२	१
३	८	२	२	६	४	२
५	११	३	०	९	६	०
६	१२	४	४	११	८	४
९	०	५	७	१२	१०	७
१०	०	८	८	०	११	८
११	०	९	९	०	०	९
१२	०	११	१०	०	०	१०
०	०	०	११	०	०	११

शु. श. ल. ००० ॥॥॥ ॥॥॥	२ वृ. ००० ॥॥॥	००००० सु. ॥॥॥ १२ वृ. ०००००
५ ००००० ॥॥	बुधाष्टक- वर्गोदा- हरणम् ५४	११ ००००००० ॥
००००० ६ ॥॥	८ ० ॥॥॥	श. ० १० ॥॥॥ ०००

५ जीवाष्टकवर्गाङ्काः ॥ ५६ ॥

वृ.	शु.	श.	र.	चं.	मं.	ल.
१	२	३	१	२	१	१
२	५	५	२	५	२	२
३	६	६	३	७	४	४
४	९	१२	४	९	७	५
७	१०	०	७	११	८	६
८	११	०	८	०	१०	९
१०	०	०	९	०	११	१०
११	०	०	१०	०	०	११
०	०	०	११	०	०	११

००००० ००० ॥॥॥ ००००० ०००००	सु. १ ॥॥॥ ००००० वृ. १२ ॥॥॥ ०००००	००००० ११ ॥॥॥ रा १० ०००००
ल. शु. श. ३ ०००० ॥॥॥	जीवाष्टक- वर्गोदा- हरणम् ५६	९ ००० ॥॥॥
चं. मं. के. ००००० ॥॥॥ ०००००	६ ००० ॥॥॥	००००० ८ ॥॥॥ ०००००

द्विको मनस्तापनृपालचोरकृतापवादाशननाशनानि ॥ ५ ॥

त्रिकस्त्वसश्चारकुशावलम्बकलेवरव्याकुलमानसानि ।

सुखामुखार्थव्ययवित्तलाभफलप्रदः सागरबिन्दुकः स्यात् ॥ ६ ॥

सद्वस्त्रलाभसुतलालनसाधुसङ्गविद्याधनानि कुरुते च सप्तबिन्दुः ।

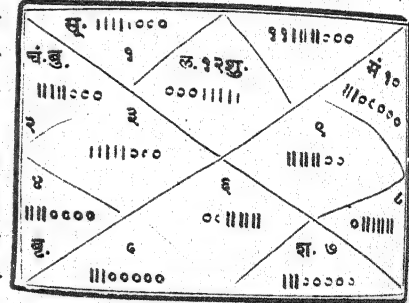
षड्बिन्दुकस्तु नवमोहनरूपशीलसङ्ग्रामजिद्धनयशोबलवाहनानि ॥ ७ ॥

सप्तबिन्दुस्तुरगादियानसेनाधनप्राभवशोभनानि ।

बिन्दुष्टकः सप्तगुणाभिरामराजप्रतापं प्रकटीकरोति ॥ ८ ॥

इदानीमष्टकालाष्टकवर्गे बिन्दुसङ्ख्यापरत्वेन भावग्रहफलानुच्यन्ते । मेघादौति षडभिः
लोकैः मेघादिके यस्मिन् ग्रहे पूर्वोक्तविचारेणाष्टौ बिन्दवः (शुभचिह्नानि) भवेयुस्तद्भाव-
स्य ते ग्रहबिन्दवः पुष्टिकरा भवन्ति । एतदुक्तं ज्ञेयम् । यस्य ग्रहस्याष्टकवर्गो विचार्यते
तस्य ग्रहस्य यस्मिन् भावे सर्वेभ्य एव ग्रहेभ्यः शुभत्वं (अष्टावपि बिन्दवो भवेयुः) स्या-
त्तदा तस्य भावस्य तद्ग्रहवशात्पुष्टिर्भवति, अर्थाच्चारवशात्तद्भावे समागते तस्मिन् ग्रहे
तद्दशायां च तद्भावफलस्य वृद्धिर्वाच्येति । एवं षट्पञ्चसप्तबिन्दुयुतानि भानि शुभफलदाणि
भवन्ति । यस्मिन् यस्मिन् भावे पञ्च, षट्, सप्त वा बिन्दवो भवन्ति तस्मिन् तस्मिन् शुभं
फलं वाच्यमिति । सागरबिन्दुयोगे = यत्र भावे चत्वारो बिन्दवः स्युस्तस्मिन्, मिश्रं फलं =
शुभमशुभं च फलं भवति । ये च शून्यभावा अर्थात् येषु भावेषु नैकोऽपि शुभबिन्दुः स्यात्
किन्तु सर्वा (अष्टौ) रेखा एव भवेयुस्ते भावा रोगापवादभयदा भवन्ति । अत एकादि-
बिन्दुयुतानां सूर्यादिग्रहाणां भिन्नाष्टवर्गजनितं = तत्कालेऽष्टकवर्गात् समुद्भूतं सर्वफलं =
शुभाशुभं, प्रवचिम् = कथयाम्यहं ग्रन्थकार इति । स्पष्टमन्यत्सर्वमित्यलं पल्लवितेन । अत्र

किल यदुक्तं बिन्दुपरत्वेन शुभाशुभं फलं
तत्र बिन्दूनामवगमप्रकार उच्यते । यत्र
तत्र भावे वर्तमानो यः कश्चिद् ग्रहो यावज्ज्यो
ग्रहेभ्यः शुभस्तावन्तस्तस्य तत्र बिन्दवो
लेख्याः । यावदस्यो ग्रहेभ्योऽशुभस्तावत्यो
रेखा लेख्याः । एवं बिन्दूनां रेखाणाञ्चान्तरे
कृते यदवशिष्येत तद्ग्रहात् उक्तं शुभाशुभं
वाच्यम् । तत्र शुभफले रेखापेक्षया बिन्दुभि-

रधिकैर्भवितव्यमिति । उदाहरणार्थं भौमाष्टकवर्गचक्रं विलिख्यते—

अत्रोदाहरणार्थं 'वक्रस्तूपचयेष्विनादित्यादि'—बृहज्जातकोक्तश्लोकवशात् मेघे त्रयो बि-
न्दवः पञ्च रेखाश्च वियन्ते तत्रान्तरेण रेखाद्वयमवशिष्यते । तेन गोचरवशाद्यदा भौमो मेघ-
स्यो भवेत्तदाऽष्टभागद्वयेनाशुभः स्यादिति । वृषे बिन्दुत्रयं रेखापञ्चकं च विद्यते, तत्रान्तरेण
रेखाद्वयमवशिष्टमिति वृषेऽपि चारवशादागते भौमेऽष्टभागयुगलेनाशुभं फलं वाच्यम् । मिथु-
नेऽपि तथैव । कर्के बिन्दुचतुष्कं रेखाचतुष्कं च, तत्रान्तरेण किमपि नावशिष्टमिति तत्र नापि
शुभं नाप्यशुभं चेति । सिंहे बिन्दुषड्वकं रेखात्रयं चास्ति, तत्रान्तरेण बिन्दुद्वयमवशिष्टमिति
सिंहस्यो गोचरीयो भौमोऽष्टभागद्वयेन शुभो भवेत् । एवं किल कन्यायामष्टभागचतुष्के-
नाशुभः । तुलायामष्टभागद्वयेन शुभः । वृश्चिके षड्गुणितेनाष्टभागोनाशुभः । धनुषि अष्टभा-
गचतुष्टयेनाशुभः । मकरेऽष्टभागद्वयेन शुभः । कुम्भेऽष्टभागैर्नैकेनाशुभः । मीनेऽष्टभागयुग-
लेनाशुभ इति ॥ ३-८ ॥

मेधादि राक्षिके जिस गृहमें ८ बिन्दु हों वह भाव पुष्टि-बल-वृद्धि करनेवाला होता है । जो भाव ६ बिन्दु ५ बिन्दु ७ बिन्दुसे युक्त हों वे भी शुभ फल देनेवाले होते हैं । जो भाग ६ बिन्दु २ बिन्दु से युक्त हों वे शुभ नहीं हैं ॥ ३ ॥

जो भाव चार बिन्दुसे युक्त हों वे मिश्र फल देते हैं । जो भाव बिन्दुसे रहित हो वह रोग-अपवाद-भयको देता है । एक आदि बिन्दुसे युक्त सूर्यादि ग्रहोंके भिन्नाष्टक वर्गसे उपन्न सम्पूर्ण फलको कहता हूँ ॥ ४ ॥

एक बिन्दु नाना प्रकारका रोग-दुःख-भय और अमण कराता है । दो बिन्दु मनमें ताप, राजा और चोरसे दुःख, अपवाद, तथा भोजनमें कष्ट देते हैं । तीन बिन्दु अच्छे प्रकारसे चलनेमें रोक, कृश शरीर तथा मनको व्याकुल करते हैं । चार बिन्दु सुख-दुःख, धन आदि-का भय-व्यय-प्रद हैं याने अच्छा बुरा दोनों ही समान होते हैं ॥ ५-६ ॥

पांच बिन्दु उत्तम वस्त्रका लाभ, पुत्रका लालन, साधु सङ्ग और विद्या धनको देते हैं । छः बिन्दु नवीन तथा मोहित करने वाला रूप, शील, युद्धमें विजय, धन-यश-बल-वा-हन देते हैं ॥ ७ ॥

सात बिन्दु घोड़ा आदिकी सवारी, सेना, धन, विभव, शोभा आदिको देते हैं । आठ बिन्दु सप्तगुण में श्रेष्ठ राज प्रतापको प्रकाश करते हैं (देते हैं) ॥ ८ ॥

शरादिबिन्दुस्थितराशियातः स्वकीयवर्गे शुभदस्तु नित्यम् ।

अतोऽन्यथा चेदफलप्रदाता गोचारतः शून्यफले प्रमादी ॥ ९ ॥

स्वोच्चमित्रादिवर्गस्थाः केन्द्रादिबलसंयुताः ।

अनिष्टफलदाः सर्वे स्वल्पबिन्दुयुता यदि ॥ १० ॥

दुष्टस्थानस्थिता ये च ये च नीचारिभांशगाः ।

ते सर्वे शुभदा नित्यमधिबिन्दुयुता यदि ॥ ११ ॥

दिनेशमुख्यग्रहवर्गकेषु यदा शनिः शून्यगृहं प्रयातः ।

करोति पित्रादिकभावजानामतीव रोगारिभयाकुलानि ॥ १२ ॥

इदानीमष्टकवर्गे स्थितिवर्धन बिन्दुपरत्वेन च फलान्युच्यन्ते । स्वकीयवर्गे विद्यमानो ग्रहः, शरादिबिन्दुस्थितराशियातः = शरादयः (पञ्च, षट्, सप्त, अष्टौ वा) बिन्दवो क्व यत्र विद्यन्ते तत्र राशौ व्यवस्थितः स्यात्तदाऽसौ ग्रहस्तत्तद्भावे नित्यं = यदा यदा चारवशाद्दृष्टेत्तदा सदैव शुभदो भवेत् । अतोऽन्यथा चेत् = यदि पञ्चाक्षरबिन्दुयुतराशिषु स्वर्गहीनो ग्रहो व्यवस्थितः स्यात्तदा अफलप्रदाता = निष्फलः स्यादिति । शून्यफले = बिन्दुरहिते राशौ गोचारतः समागते ग्रहे प्रमादी = अमशीलो भवति नर इति ।

अधिकारयुक्ता अपि ग्रहा यद्यल्पबिन्दुकाः स्युस्तदा विफला एव स्युरित्याह-स्वोच्चेत्यादि । ये ग्रहा स्वकीयोच्च-मित्रादि-वर्गस्था भवेयुः, केन्द्रादिभिर्बलैः संयुक्ता अपि भवेयुस्ते यदि अष्टकवर्गे स्वल्पबिन्दुयुताः = अर्द्धाल्पबिन्दुकाः स्युस्तदा तथाभूताः सर्व एव ग्रहा अनिष्टफलदा भवन्ति । अथ ये च ग्रहा दुष्टस्थानस्थिताः = षडादिगर्हितभावगताः, ये च नीचारिभांशगताश्च भवेयुस्ते यदि, अधिबिन्दुयुताः = अर्द्धाधिकबिन्दुसहिता भवेयुस्तदा ते सर्वे नित्यं शुभदा एव भवन्ति । नाधिकबिन्दुकाः कदाचिद्दोषावहा भवन्तीति भावः । अथ शनेः वैशिष्ट्यमुच्यते । दिनेशमुख्यग्रहवर्गकेषु = सूर्यादिषडग्रहाणां वर्गगतः शनिः यदा अष्टकवर्गे शून्यगृहं = बिन्दुरहितं भावं चारवशात्प्रयाति तदा पित्रादिकभावजानां = पित्रामृतपुत्रीनां अतीव रोगारिभयाकुलानि करोति ॥ ९-१२ ॥

पांच आदि बिन्दु जिस राक्षिके स्थित हों उस राक्षिके अपने वर्गमें जो ग्रह हो वह सदा शुभप्रद है । इससे अन्यथा हो तो गोचरसे दुष्ट फल देता है । शून्य बिन्दुवाला ग्रह प्रमाद फल देनेवाला है ॥ ५ ॥

अपने उच्च भिन्नादि वर्गमें स्थित केन्द्रादि बलसे संयुक्त ग्रह भी यदि थोड़े बिन्दुसे युक्त हों तो अविष्ट फल देनेवाले होते हैं ॥ १० ॥

दुष्टस्थानमें जो ग्रह स्थित हों जो नीच या शत्रुके राश्यांशमें हों वे सब यदि अधिक बिन्दुसे युक्त हों तो सदा शुभप्रद हैं ॥ ११ ॥

सूर्यादि ग्रहके वर्गमें यदि शनि शून्य गृहमें प्राप्त हो तो भिन्नादिक भावसे जायमानोंको रोग शत्रुभय व्याकुल आदि फल करता है ॥ १२ ॥

अथ रचिफलम् ।

लग्नं गते दिनकरे रिपुनीचभागे जातः कृशानुयुगबिन्दुयुते च रोगी ।

बाणादिबिन्दुसहितोदयगे दिनेशे स्वोच्चेऽथवा निजगृहे नृपतिश्चिरायुः ॥ १३ ॥

केन्द्रत्रिकोणोपगते दिनेशे षट्पञ्चसप्ताष्टकबिन्दुवर्गे ।

रुद्रामलानीलचलाब्दकेषु जातस्य वा तज्जनकस्य मृत्युः ॥ १४ ॥

शोध्यावशिष्टद्वयबिन्दुयाते केन्द्रस्थिते सेन्दुशानीन्दुसूनौ ।

भानौ दशान्दात्परतः समृद्धां तातस्य राज्यश्रियमाहुः ॥ १५ ॥

इदानीं स्थितिपरत्वेन सूर्याष्टकवर्गफलमाह—लभमिति । दिनकरो लग्ने विद्यमानः शत्रुराशेः वा नीचराशेर्नवांशगतो बिन्दुत्रयेण बिन्दुद्वयेन वा सहितो भवेत्तदा जातो रोगो भवति । यदा यदा लग्नराशिमेति गोचरेण तदा तदेति । अथ दिनेशो बाणादि-(पञ्चषट्-सप्ताष्ट-) बिन्दुसहितः सक्षुदये (लग्ने) स्थितः स्वोच्चराशि-(मेष) गतः, अथवा निजगृह-(सिंह) गतो भवेत्तदा जातश्चिरायुः (दीर्घजीवी) नृपतिः स्यादिति । अथ केन्द्र-(१।४।१०) त्रिकोणो-(९।५) पगतो रविर्यदि षट्पञ्चसप्ताष्टक-(६।५।१०) बिन्दुयुतो भवेत्तदा क्रमेण रुद्रामलानीलचलाब्दकेषु जातस्य वा जातस्य पितुः मृत्युर्भवति । एतदुक्तं भवति । षड्बिन्दुयुतो रविः केन्द्रत्रिकोणगो भवेत्तदा रुद्रा-(२२) ऋदे, पञ्चबिन्दुयुतः स्यात्तदा मला-(३५) ऋदे, सप्तबिन्दुयुक्तः स्यात्तदा नील-(३०) वर्षे, अष्टबिन्दुयुतश्चेत्तदा चला-(३६) ऋदे तस्य जातस्य वा तज्जनकस्य मरणं स्यादिति । चारवशात्तद्वाशिगते सूर्ये सतीति । अथ भानौ सेन्दुशानीन्दुसूनौ = चन्द्रशनिबुधैः सहिते सूर्ये केन्द्रस्थिते तस्मिन्, शोध्यावशिष्टद्वयबिन्दुयाते = त्रिकोणैकाधिपत्यशोधनशिवेन बिन्दुद्वयेन सहिते च दशान्दात् = दशवर्षात् परतः तातस्य = जातकस्य पितुः, समृद्धां राजश्रियमार्था आहुः ॥ १३-१५ ॥

सूर्य शत्रु राशि या नीचराशि के नवांशमें स्थित होकर लग्नमें हो और तीन चार बिन्दुसे युक्त हो तो रोगी हो । अपनी उच्च राशि का वा अपने गृहमें स्थित लग्नमें सूर्य पांच आदि बिन्दुसे युक्त हो तो दीर्घायु राजा हो ॥ १३ ॥

सूर्य केन्द्र या कोणमें प्राप्त छः पांच सात आठ बिन्दुसे युक्त हो तो क्रमसे २२, १५, ३०, ३६ वर्षोंमें उस जातकके पिताकी मृत्यु हो ॥ १४ ॥

शोधनेपर शेष दो बिन्दुसे युक्त केन्द्रमें चन्द्रमा शनि बुध और सूर्य हों तो दश वर्ष के बाद उस जातकके पिताको सम्यक् प्रकार ऋद्धिसे युक्त राजलक्ष्मीको देते हैं, यह श्रेष्ठ विद्वान् कहे हैं ॥ १५ ॥

अथ चन्द्रफलम् ।

शून्यागारं तरणिशशिनोरष्टवर्गे तदीयो

मासो राशिः सकलशुभदे कर्मणि त्याज्य आहुः ।

यद्मालस्यं शशनि तनुगे सैकलोकाक्षिबिन्दौ

सप्तत्रिंशच्छरदि मरणं द्वित्रिखेटान्विते च ॥ १६ ॥

केन्द्रत्रिकोणायगते शशाङ्के नीचारिणे वृद्धिकलाविहीने ।

बिन्दुद्विके वा यदि सत्रिबिन्दौ सद्भावनाशं कथयन्ति तज्ज्ञाः ॥१७॥

वेदादिबिन्दुयुतकोणचतुष्टये वा लाभे विधौ बलयुते यदि भाववृद्धिः ।

बिन्दुष्टके शशिनि केन्द्रगते तु जाता विद्यायशोधनबलप्रबला नरेन्द्राः ॥ १८ ॥

इदानीं चन्द्राष्टवर्गफलं स्थितिवशेनाह—शून्यागारमिति । तरणिशशिनोः = सूर्याचन्द्र-
मसोः, अष्टवर्गं, शून्यागारं = शून्यराशि (यत्र यत्र राशौ नैकोऽपि बिन्दुर्भवेत्) विज्ञाय,
तदीयो मासो राशिः = सूर्यस्य तद्राशिमासः, चन्द्रस्य तद्राशिश्च सकलशुभदे कर्मणि त्याज्यः
ह्यर्थार्था आहुः । एतदुक्तमवधेयम्—सूर्यस्याष्टवर्गं यो राशिः बिन्दु- (शुभचिह्न-) रहितो
भवति तस्मिन् राशौ (सौरमासे) चारादागते सूर्ये शुभकर्म न कुर्यात् । एवं चन्द्राष्टक-
वर्गं यो राशिः बिन्दुशून्यः स्यात् तस्मिन् राशौ सचारादागते चन्द्रमसि शुभं कर्म न कर्त्त-
व्यमिति । अथ तनुगे=लभगते, शशिनि=चन्द्रे, सैकलोकाशिविन्दौ=एकेन, त्रयेण,
द्वाभ्यां वा बिन्दुभ्यां सहिते सति यच्चमालस्यं=क्षयरोगान्वितं मान्यं वाच्यम् । तथा भूते
चन्द्रे द्वाभ्यां त्रिभिः वा खेटैरन्विते सति सप्तत्रिंशच्छरदि=३७ तमे वर्षे तस्य जातस्य
मरणं च वाच्यम् । केन्द्रत्रिकोणायगत इति । स्वनीचराशिगतः, शत्रुराशिगतः, वृद्धि
कलारहितो (कृष्णपक्षीयः) वा शशाङ्कः केन्द्रत्रिकोणाय- (१४।७।१०.५.९।११ एतद-
न्यतममात्रं) गतो भवेत्, तथा च बिन्दुद्वययुतो वा बिन्दुत्रययुतो यदि स्यात्तदा तद्भा-
वस्य (उक्तलक्षणोपलक्षितस्य भावस्य) नाशं तज्ज्ञाः=ज्योतिर्विदः कथयन्ति । वेदा-
दिति । बलयुते विधौ=स्थानादिवीर्यसहिते चन्द्रे यदि चतुः-पञ्च-षट्-सप्ताष्ट-बिन्दुयुते,
कोणे (५।९) चतुष्टये (१४।७।१०) वा लाभे (११) व्यवस्थिते सति जन्म
भवेत् तदा जनिमतः भाववृद्धिः (उक्तलक्षणलक्षितस्य भावस्य वृद्धिः) भवति । अथा-
ष्टबिन्दुकस्य विशेषफलमाह-बिन्दुष्टके शशिनि केन्द्रगते=अष्टबिन्दुयुतश्चन्द्रो यदि केन्द्र-
वर्ती स्यात्तदा जाता नरास्तु विद्यायशोधनबलप्रबला नरेन्द्रा भवन्ति ॥ १६-१८ ॥

सूर्यके अष्टवर्गमें जिस राशिमें बिन्दु नहीं हो वह मास (सौरमास) और चन्द्रमाके
अष्टवर्गमें शून्य राशि सभी शुभकर्ममें त्याग करे । यदि १, ३ या २, बिन्दुयुत लग्नमें चन्द्र-
मा हो तो यथमाजनिता आलस्य हो । यदि वही चन्द्रमा २ या ३ ग्रहोंके साथ हो तो ३८
वर्षमें मरण हो ॥ १६ ॥

त्रिकोण या केन्द्रमें चन्द्रमा नीचराशिस्थ, शत्रु-राशिस्थ या वृद्धि-कलासे हीन हो, दो
बिन्दु वा तीन बिन्दुसे युक्त हो तो उस भावका नाश होता है, ऐसा विज्ञाने कहा है ॥१७॥
यदि कोण या चतुष्टय (केन्द्र) में या लाभमें ४-५-६-७-८ बिन्दुसे युक्त बलवान्
चन्द्रमा हो तो (कोण केन्द्र लाभ सब ७ भाव हैं, जिसमें हो) उस भावकी वृद्धि
करा है । ८ बिन्दुसे युक्त चन्द्रमा केन्द्रमें हो तो विद्या-यश-धन-बलसे प्रबल
रामा होता है ॥ १८ ॥

अथ भौमफलम् ।

सोमत्वके गुरुसुखोदयमानयाते बिन्दुष्टके च यदि कोटिधनप्रभुः स्यात् ।

पापाजसिंहभृगुकीटविलग्नसंस्थे भौमे चतुष्टयफलोपगते च राजा ॥ १६ ॥

बिन्दुष्टके धरणिजेऽतिलयुत्तितीशो मानेऽथवा तनुगते च महीपतिः स्यात् ।

वातोऽवनीशकुलजो यदि देशनाथः स्वोच्चस्वराशिसहिते नृपचक्रवर्ती ॥ २० ॥

श्लोकद्वयेन सरलार्थेन भौमाष्टकवर्गफलमाह—स्वोच्चेति ॥ १९-२० ॥

यदि मङ्गल अपनी उच्च राशिमें था अपने गृहमें ८ बिन्दुसे युक्त नवम
लग्नमें होवे तो करोड़पति बनाता है । मङ्गल धनु मेघ सिंह मकर कर्क
लग्न युक्त हो तो राजा होता है ॥ १९ ॥

मङ्गल आठ बिन्दुयुत दशम या लघनमें हो तो छोटा राजा हो । उच्चमें या स्वराक्षिमें हो ऐसे योगमें उत्पन्न जातक राजकुलका हो तो देशका नाथ तथा चक्रवर्ती राजा हो ॥२०॥

अथ बुधफलम् ।

केन्द्रत्रिकोणे वसुबिन्दुके ज्ञे जातीयविद्याधिकभोगशाली ।

स्वोच्चादिकैकद्वितयत्रिबिन्दौ तद्भाववृद्धिर्न च भावहानिः ॥ २१ ॥

बिन्द्वाधिक्यं यत्तदागारमासे विद्यारम्भः सर्वविद्याकरः स्यात् ।

गोचारेण ज्ञत्यं शून्यालयस्थे मन्दे बन्धुज्ञातिसम्पद्विनाशः ॥ २२ ॥

अधुना बुधाष्टकवर्गफलमुच्यते-केन्द्रेति । वसुबिन्दुके ज्ञे = अष्टबिन्दुयुते बुधे केन्द्र- (१।४।७।१०) त्रिकोणे (५।९) विद्यमाने जातो नरो जातीयविद्याधिकभोगशाली = कौलिकविद्यायुतो बहुभोगयुतश्च भवति । स्वोच्चादिके = स्वकीयोच्चे, मूलत्रिकोणे, स्वराशौ वा गतवति बुधे एकद्वितयत्रिबिन्दुसहिते सति तद्भाववृद्धिः (उक्तलक्षणयुतस्य भावस्य वृद्धिः) भवति, न च तथा लक्षणौ भावहानिर्भवति । अर्थादेव स्वनीचे शत्रुराश्यादौ वा गते बुधे एकद्वित्रिबिन्दुयुते तद्भावहानिर्भवतीति । बिन्द्वाधिक्यमिति । अष्टकवर्गे बुधस्य यद्भवन् बिन्द्वाधिक्यं भवेत् तदागारमासे = तद्वाशिसम्बन्धिको यो मासः (सौरमासः) तस्मिन्मासे विद्यारम्भश्चेद्भवेत्तदा जातः सर्वासां विद्यानामाकरः भवति । अथ बुधस्य यो राशिबिन्दुरहितो भवेत् तस्मिन् शून्यालये गोचारेण मन्दे (शनौ) समागते सति जातस्य बन्धुज्ञातिसम्पदां विनाशो वाच्य इति ॥ २१-२२ ॥

बुध आठ बिन्दुसे युक्त केन्द्र या त्रिकोणमें हो तो जातीय विद्या और अधिक भोग-वाला हो । अपने उच्चादिमें एक दो तीन बिन्दुसे युक्त हो तो उस भावकी वृद्धि हो, हानि न हो ॥ २१ ॥

बिन्दु अधिक हो तो उस गृहके मासमें विद्यारम्भ करे तो वह सर्व विद्याका अधिकारी हो । गोचरसे बुधके शून्य गृहमें शनि हो तो भाई परिवार धनका नाश हो ॥ २२ ॥

अथ गुरुफलम् ।

जीवाष्टवर्गाधिकबिन्दुराशौ लग्ने निषेकं कुरुते सुतार्थी ।

तद्वाशिदिग्भागगृहस्थितानि गोवित्तयानानि बहूनि च स्युः ॥ २३ ॥

जीवाष्टवर्गलघुबिन्दुगृहोपयाते भानौ कृताखिलशुभानि विनाशितानि ।

पञ्चादिविन्दुकरिपुण्ययरन्ध्रगोष्ठ्ये जातश्चिरायुरतिवित्तजितारिकः स्यात् ॥ २४ ॥

स्वोच्चेऽथवा निजगृहे वसुबिन्दुयुक्ते केन्द्रस्थिते सुरगुरौ गुरुभावगे वा ।

नीचारिभावमपहाय विमूढराशौ जातः स्वकीययशसा पृथिवीपतिः स्यात् ॥ २५ ॥

यदा महीदेवकुलप्रजाता तदीययोगे नरपालतुल्याः ।

कृतानि पुण्यप्रभवप्रसिद्धबुद्धिप्रतापानि गुणाभिरामाः ॥ २६ ॥

सप्तत्रिबिन्दौ सह लक्ष्मणेन जीवे बहुस्त्रीधनपुत्रवन्तः ।

षड्बिन्दुके वाहनवित्तवन्तः सप्तत्रिबिन्दौ जयशीलवन्तः ॥ २७ ॥

इदानीं गुरोरेष्टकवर्गफलमाह—जीवेति श्लोकपञ्चकेन । जीवस्याष्टकवर्गेऽर्धाधिकबिन्दु-युते राशौ लग्ने चारादागते जीवे सुतार्थी नरः निषेकं कुरुते । एतदुक्तं भवति । अष्टवर्ग-धिकबिन्दुयुतराशिलगने जन्मनि विद्यमाने गुरौ सति यदा चारवशात्पुनः पुनस्तद्वाशि-मासो गुरुस्तदा तदा जातस्य पुत्रोदयसम्भवो भवति । तदिति । तस्य (उक्तलक्षणयुतस्य) राशौ जीवभागस्तस्मिन् भागे यद्गृहं तस्मिन् गृहे बहूनि गोवित्तयानानि स्थितानि स्युः । यथा—उच्चराशौ मेषः स्यात् तदा मेषस्य दिग्भागः पूर्वः, अतः पूर्वभागके गृहे

जातस्योक्तं फलं वाच्यम् । अथ जीवाष्टवर्गे लघुबिन्दु- (अर्धाष्टविन्दु) युते गृहे (राशौ) व्यवस्थिते सूर्ये सति जातस्य कृताखिलशुभाणि विनाशितानि वाच्यं नि । तथा च पञ्चादि (५६७१३) बिन्दुके रिषौ (षष्ठे) व्यये (द्वादशे) रन्ध्रे (अष्टमे) वा भावे गत-
वतीज्ये (गुरौ) जातो नरः चिरायुः = दीर्घायुः, अतिवित्तः = बहुधनयुक्तः, जितारिषः =
जितशत्रुकक्ष भवेदिति । अन्ये त्रयः श्लोकाः स्पष्टा एवेत्यलं परलवितेन ॥ २३-२७ ॥

बृहस्पतिके अष्टवर्गमें अधिक बिन्दु राशिके लग्नमें पुत्रार्थी गर्भाधान करे । उस राशिके
दिशाके गृहमें स्थित बहुत गाय, धन, सवारी होंगे ॥ २३ ॥

बृहस्पतिके अष्टवर्गमें थोड़े बिन्दुसे युक्त गृहमें सूर्य हो तो किया हुआ समस्त कार्य
विनष्ट हो । पाँच आदि बिन्दुका बृहस्पति षष्ठ, द्वादश, अष्टम हो तो जातक दीर्घायु, बिशेष
बनी और शत्रुजित हो ॥ २४ ॥

उच्चमें अथवा अपने गृहमें भाठ बिन्दुसे युक्त बृहस्पति केन्द्रमें वा नवम भावमें नीच
राशि, शत्रुगृह तथा अस्तंगत छोड़के हो तो अपने यशसे राजा हो ॥ २५ ॥

यदि राजाके कुलमें उत्पन्न हो तो उस योगमें नरपाल (राजा) मुख्य हो । किये हुए
मुख्यके प्रभावसे प्रसिद्धबुद्धि, प्रतापी और श्रेष्ठगुणी हो ॥ २६ ॥

बृहस्पति सात बिन्दुयुक्त चन्द्रमासे युत हो तो जातक बहुत स्त्री-धन-पुत्र बाला
हो । षष्ठ बिन्दु हो तो वाहन धनवाला हो । वृष्ट पाँच बिन्दुसे युक्त हो तो जीतने वाला हो ॥

अथ शुक्रफलम् ।

साष्टबिन्दुफलकोणकेन्द्रगे भागवे तु बलवाहनाधिपः ।

आयुरन्तमविनाशभोगवान् वित्तरत्नविभुरद्विबिन्दुके ॥ २८ ॥

नीचास्तरिष्फनिधनोपगते तु कान्ये पूर्वोदितक्षितिपयोगविनाशनं स्यात् ।

शुक्रोऽल्पबिन्दुयुतमन्दिरदिविभागे स्त्रीवश्यहेतुशयनीयगृहं प्रशस्तम् ॥ २९ ॥

इदानीं सरलार्थेन श्लोकयुगलेन शुक्राष्टकवर्गफलमाह—साध्येति ॥ २८-२९ ॥

शुक्र भाठ बिन्दुसे युत कोण या केन्द्रमें हो तो बल, वाहनका स्वामी हो । एकादि
बिन्दुमें जीवनभर अविनाश भोगी हो । ७ बिन्दु होनेपर धन-रत्नका स्वामी होता है ॥ २८ ॥

शुक्र नीच राशिमें, अस्त, द्वादश, अष्टम स्थानमें हो तो पहलेका कहा हुआ जो राज
योग है उसका विनाशक हो (राजयोग भंग हो) । शुक्र थोड़े बिन्दुसे युत जिस मन्दिर
(गृह) में हो उस राशिकी दिशामें स्त्रीके लिये प्रशस्त शयनीय गृहका निर्माण करे ॥ २९ ॥

अथ शनिफलम् ।

कोणस्य शून्यतरराशिगते तु मन्दे, जातस्य मृत्युफलमाशुधनक्षयो वा ।

एकद्विलोकयुगबिन्दुयुते च केन्द्रे मुक्ते स्वतुङ्गभवने रविजेऽल्पमायुः ॥ ३० ॥

षट्पञ्चबिन्दुसहिते तनुगे बलाढ्ये जन्मादिदुःखबहुलं धननाशमेति ।

मन्दे शरादिफलनीचसपत्नभावे जातश्चिरायुरतिशोभनवर्गकेन्द्री ॥ ३१ ॥

मृदारिणीचगृहगे शरवेदबिन्दौ दायुष्टवित्तसहितास्तनये तनुस्थे ।

सौरैःषष्टबिन्दुगणिते परमन्त्रतन्त्रग्रामाधिपास्तु गिरिबिन्दुगृहे धनाढ्यः ॥ ३२ ॥

श्लोकत्रयेण शनिफलमुक्तम् । कोणस्येत्यादिना सरलार्थेनेति ॥ ३०-३२ ॥

शनि अपने अष्टवर्गमें शून्य राशिमें हो तो जातककी शीघ्र मृत्यु और धन नाश हो ।
एक, दो, तीन, चार बिन्दुसे युक्त केन्द्रमें शनि हो और अपने उच्च राशि (मुखा) में न
हो तो अल्पायु हो ॥ ३० ॥

शनि बलवान् हो लग्नमें ६-५ बिन्दुसे युक्त हो तो जन्मसे ही बहुत दुःख और धन
नाश हो । शनि पाँच आदि बिन्दु युत नीच या शत्रु भावमें हो अति शोभनवर्गमें चन्द्रमा
हो तो जातक दीर्घायु हो ॥ ३१ ॥

अस्त, शत्रुराशि या नीच गृहमें ५-४ बिन्दु हो तो दासी, उष्ट्र, विरु युक्त हो । यदि शनि ८ बिन्दु युक्त ५ वें या लक्षमें हो तो पर मन्त्र तन्त्र ग्रामका स्वामी हो । सात बिन्दुके गृहमें हो तो धनाढ्य होवे ॥ ३२ ॥

अथ प्रस्तारकम् ।

आलिख्य चक्रं नवपूर्वरेखा याम्योत्तरस्था दश च त्रिरेखाः ।

प्रस्तारकं षण्णवतिप्रकोष्ठं पञ्चकचष्टकं चाष्टकवर्गजं स्यात् ॥ ३३ ॥

होराशशीबोधनशुक्रसूर्यभौमामरेन्द्रार्चितभानुपुत्राः ।

याम्यादिपञ्चकचष्टकराशिनाथाः क्रमेण तद्विन्दुफलप्रदाः स्युः ॥ ३४ ॥

सबिन्दुगः सर्वफलप्रदः स्यादविन्दुको यद्यफलप्रदः स्यात् ।

अरातिनीचास्तगतो नभोगः सबिन्दुकोऽपि प्रविलोपकर्ता ॥ ३५ ॥

अथाधुना अष्टवर्गे प्रस्तारविधिरुच्यते—आलिख्येति । सलग्नसप्तप्रहाणामष्टसङ्ख्य-
त्वादष्टकोष्ठप्रयोजनीभूताः पूर्वापरा नव रेखास्तथा मेषादिद्वादशराशीनां द्वादशकोष्ठ-
प्रयोजनिकास्त्रयोदश रेखा लेख्याः, तथा सति षण्णवतिप्रकोष्ठकं चक्रं विलिखितं स्या-
दिति । यथा हि—

कोष्ठकम्

	मे.	वृ.	मि.	क.	सि.	कं.	तु.	वृ.	ध.	म.	कुं.	मी.
शनिः												
गुरुः												
कुम्भः												
सूर्यः												
शुक्रः												
बुधः												
चन्द्रः												
लभम्												

अस्मिन् चक्रे होरा-शशी-बोधन-शुक्र-सूर्य-भौमा-मरेज्यार्चित-भानुपुत्राः क्रमेण याम्यादिपञ्चकचष्टकराशिनाथाः स्युः । अत्रैतदुक्तं भवति । प्रतिराशिमष्टधा विभज्य अष्टानां खण्डानामेकैकस्य शून्यादयः कक्षाक्रमगताः सलग्ना ग्रहा अभिपतयो भवन्ति । राशेरष्टमो भागः = ३।४५ षादोनांशचतुष्टयमितः । तेन प्रतिराशिं ३।४५यावच्छिन्निः । ततः ७।३० यावद्गुरुः । ततः ११।१५ यावद्भौमः । ततः १५।० यावत्सूर्यः । ततः १८।४५ यावच्छुक्रः । ततः २२।३० यावद्बुधः । ततः २६।१५ यावच्चन्द्रमाः । ततः ३०।० यावत्लग्नं नाथत्वेन (फलदत्वेन) गण्यते । एते किल तत्र तत्र अया-
सम्भवोपगतविन्दुफलदाश्च भवन्ति । निर्दिष्टभागे सबिन्दुको ग्रहस्तदुक्तफलदो भवति । बिन्दुरहितो ग्रहो विफल इत्यर्थादेव सिद्धम् । अथ सबिन्दुकोऽपि ग्रहो यदि शत्रुराशौ, नीचराशौ, सूर्यसहितो वा भवेत्तदा स ग्रहो विफल एव भवति । अथ चास्मिन् प्रस्तारे सर्वग्रहजनितविन्दवोऽर्द्धाधिकाः शुभायापेक्षिता भवन्ति । अर्थाल्पे सति न शुभमिति । तथा च फलदीपिकायाम्—

विन्दौ स्थिते तत्फलसिद्धिकालविनिर्णयाय ग्रहितेऽष्टवर्गे ।

भान्यष्टधा तत्र विभज्य कक्षाक्रमेण तेषां फलमाहुरन्ये ॥

राशयष्टभागप्रथमांशकाले शनिर्द्वितीये तु गुरुः फलाय ।

कक्षाक्रमेणैवमिहान्त्यभागकाले विलघनं फलदं प्रदिष्टम् ॥

सर्वग्रहाणां प्रहितेऽष्टवर्गे तत्कालराशिस्थितविन्दुयोगे ।

अष्टांश २८ संख्याधिकविन्दवश्चेच्छुभं तदूने व्यसनं क्रमेण ॥ इति ॥ ३३-३५ ॥

पूर्व पश्चिम नव रेखा और उत्तर दक्षिण ३२ रेखा लिखकर ८ पंक्तिके अष्टवर्गके ९६ कोष्टका प्रस्तार चक्र बनावे ॥ ३३ ॥

दक्षिणादि पंक्तिके लग्न-चन्द्रमा-बुध-शुक्र-सूर्य-मङ्गल-गुरु और शनि क्रमसे स्वामी और उनके विन्दुफलको देनेवाले होते हैं ॥ ३४ ॥

विन्दुसे युक्त सब फल देते हैं । यदि विन्दु-रहित हों तो अफल (अनिष्ट फल) देते हैं । लघुगृहीका और अस्त ग्रह विन्दुसे युक्त होनेपर भी विशेष फल विलोप करते हैं ॥ ३५ ॥

अथ त्रिकोणशोधनम् ।

पञ्च प्राचीरालिखेद्वाणसंख्यास्तिर्यग्मेखा वर्जितान्तश्चतुष्काः ।

प्रागादीशा द्वादश व्योमभासा ज्योतिश्चक्रस्वामिनस्तूवराद्याः ॥ ३६ ॥

अजहरितुरगाङ्गैरुक्तकन्यामृगस्थैर्युगधटघटरूपैः कर्किकीटावसानैः ।

दिनकरमुखवर्गे तत्त्रिकोणोपयाता लघुतरसमशून्या विन्दवः शोधिताः स्युः ॥ ३७ ॥

त्रिकोणभावेषु यदल्पविन्दवस्तदीयविन्दू भवतस्तु तावुभौ ।

न विन्दुको यस्तु न शोधितैतरौ समानसंख्या यदि सर्वमुत्सृजेत् ॥ ३८ ॥

इदानीमष्टकवर्गे त्रिकोणशोधनमाह—पञ्चेति त्रिभिः श्लोकैः । त्रयः कोणाः (द्वादश-राशिषु त्रयः प्रथम-पञ्चम-नवमास्तत्तद्वात्रिकोणा उच्यन्ते) तेषां परस्परं शोधनं त्रिकोणशोधनमिति । तदर्थं प्रथमं चक्रनिर्माणमावश्यकमिति-पञ्च प्राचीः = पूर्व-परा, बाणसंख्याः = बाण तिर्यग्मेखाः = याम्योत्तरा रेखाः, वर्जितान्तश्चतुष्काः = मध्ये चतुष्पञ्चवर्जिताः कुर्यात् । तथा सति द्वादशकोष्टकं चक्रमुत्पद्यते, तस्मिन् प्रागादित ईशव्युपगता द्वादश व्योमभासा आकाशचारिणस्तूवराद्या मेषमुखा ज्योतिश्चक्रस्वामिनो राशयो विज्ञेयाः । स्पष्टार्थं चक्रमवलोकनीयम् ।

वृष ००० २	मेष ००० १	मीन ००० १२	कुम्भ ००० ११
मिथुन ००० ३	वर्जितान्तश्चतुष्काः		०००० मकर १०
कर्क ०००० ४			धनुः ०० ९
सिंह ० ५	०० कन्या ६	०००० तुला ७	वृश्चिक ० ८

अत्र चक्रे एकस्मात्पञ्चमं पञ्चमं त्रिकोणमतः अजहरितुरगाङ्गैः = मेष-सिंह-धनु-वर्गैः, उक्तकन्यामृगस्थैः = वृष-कन्या-मकरैः, युगधटघटरूपैः = मिथुन-तुला-कुम्भैः, कर्किकीटावसानैः = कर्क-वृश्चिक-मीनैः । राशिभिः, दिनकरमुखवर्गे = सूर्यादिग्रहाणामष्ट-कवर्गे, तत्त्रिकोणोपयाताः = यो यत्र भवति तस्माद्ये राशयस्त्रिकोणगतास्तेषु सङ्गता

लघुतरसमशून्याः प्रत्येकत्रिकोणगतबिन्दुभ्यः शोधिता बिन्दवः भवन्ति एतदुक्तं भवति । प्रत्येकस्य ग्रहस्याष्टकवर्गे कथितेषु चतुर्ष्वपि त्रिकोणेषु प्रत्येकराशित्रये यः सर्वालपबिन्दुः स राशित्रयस्थबिन्दुभ्यः शोध्यः । शेषमिता बिन्दवस्त्रिकोणशोधनजाता भवन्ति । यथा कल्पितोदाहरणे भौमाष्टकवर्गे (३-८ श्लो० टी० चक्रं विलोक्यम्) मेषे बिन्दुत्रयं, सिंहं बिन्दुपञ्चकम्, धनुषि बिन्दुद्वयं वर्तते । अत्र स्थानत्रये सर्वालपबिन्दुर्धनुर्गतो द्वितय इति स्थानत्रये शोधिते मेषे एकम्, सिंहं त्रयम्, धनुषि शून्यं चाष्टाष्टम् । अथ वृषे बिन्दुत्रयं, कन्यायां बिन्दुद्वयं, मकरे बिन्दुपञ्चकं भियते, अत्र सर्वालपं त्रिषु शोधितं तदा वृषे एकम्, कन्यायां शून्यं मकरे बिन्दुत्रयमवशिष्टम् । एवं मिथुने बिन्दुत्रयं, तुलायां पञ्च, कुम्भे त्रयमिति । सर्वालपं त्रयं त्रिषु शोधितं मिथुने शून्यं, तुलायां द्वयं, कुम्भे च शून्यमवशिष्टम् । एवमेव-कर्कटे बिन्दुचतुष्टयं वृश्चिके एकः मीने त्रयमिति सर्वालपं-त्रिषु संशोध्य कर्के त्रयं, वृश्चिके शून्यं, मीने बिन्दुद्वयमवशिष्टमिति । एवं भौमाष्टकवर्गे त्रिकोणशोधनेन द्वादशराशौ बिन्दुफलं जातम्—

मे.	वृ.	मि.	क.	सि.	कं.	तु.	वृ.	ध.	म.	कुं.	मी.	राशयः
३	३	३	४	५	२	५	१	२	५	३	३	बिन्दवः
१	१	०	३	३	०	२	०	०	३	०	२	त्रिकोणशुद्धाबिन्दवः

अथ त्रिकोणशोधने विशेषमाह—प्रत्येकत्रिकोणे सर्वालपबिन्दुः त्रिषु शोधितं सत्सर्वालपबिन्दुको बिन्दुरहितो भवति तस्मादितरौ (५।९) अल्पबिन्दुरहितौ शेषबिन्दुकौ भवतः । त्रिकोणे (भावत्रये) कश्चिदेको यदि शून्यबिन्दुको भवेत्तदा तत्रेतरावपि यथास्थावेवार्थात् तत्र शून्यमिति सर्वालपशोधनेऽबिकृत एव भवति, न तदानीं शोधनं कार्यमिति भावः । यदि स्थानत्रयेऽपि तुल्यसंख्या बिन्दवः स्युस्तदा सर्वं संशोधयेत् । तदानीं स्थानत्रयेऽपि शून्यमेव भवति, सर्वत्र तुल्यशोधनादिति । तथा पाराशरीये—

त्रिकोणेषु च यन्न्यूनं तत्तुल्यं त्रिषु शोधयेत् ।

एकस्मिन् भवने शून्ये तत् त्रिकोणं न शोधयेत् ॥

समत्वं सर्वगोहेषु सर्वं संशोधयेत्तदा ॥ इति ॥ ३६-३८ ॥

पूर्वं पश्चिम ५ रेखा और ५ तिरछी रेखा बनावे इससे १६ कोष्ठ होंगे, उसमें बीच का ४ स्थान दे, शेष १२ कोष्ठोंमें पूर्वसे बारह मेषादि ज्योतिष चक्र है ॥ ३६ ॥

मेष सिंह धनुमें, वृष कन्या मकरमें, मिथुन तुला कुम्भमें और कर्क वृश्चिक मीनमें सूर्यादि अष्टवर्गोंमें कोणमें प्राप्त सर्वालप बिन्दु शोधित होता है ॥ ३७ ॥

त्रिकोण भावमें जिसमें थोड़े बिन्दु हों उससे दोनों भावोंको न्यून करे, जो बिना बिन्दु का है वह अन्यसे न शोधे, यदि समान संख्या हो तो सबको स्थान दे ॥ ३८ ॥

अथैकाधिपत्यशोधनम् ।

कण्ठीरवं कटकभं च विना कुजादिकावासराशियुगलोपगबिन्दुसङ्ख्याः ।

तत्तुल्यशून्यविषमाग्रसहग्रहाद्यास्त्वेकाधिपत्यपरिशोधितशेषिताः स्युः ॥ ३९ ॥

राशिद्वयं सद्युचरं न शोधयेदेकं द्वयोः शून्यमभ्यशोधयेत् ।

फलाधिके खेटयुते परं त्यजेत् तुल्यानभोगद्वितयं परित्यजेत् ॥ ४० ॥

सखेचराखेचरबिन्दुसान्ये विशोधयेद्ग्रहबिन्दुसङ्ख्याम् ।

विखेटराशिद्वयबिन्दवो ये न्यूनाधिका न्यूनसमा विधेयाः ॥ ४१ ॥

खेटोपयाते लघुबिन्दुराशौ तत्तुल्यमायान्ति तदन्यसंख्याः ।

पूर्व त्रिकोणं परिशोध्य पश्चादेकाधिपत्यस्य ततः प्रकल्प्याः ॥ ४२ ॥

अधुना एकाधिपत्यशोधनविधिमाह—कण्ठीरवमित्यादिभिः । तत्र सूर्याचन्द्रमसावेकै-
कराशौ । सूर्यः सिंहस्य, चन्द्रः कर्कस्य । अन्ये भौमादयः पञ्च ग्रहा द्विराशिका इति
विदां स्फुटमेव । तेषां पञ्च—(कुजादिक) ग्रहाणां स्वस्वराशियुगले त्रिकोणशोधनानन्तरं
यथाफलमवशिष्टं तत्तदेकाधिपत्यशोधनेन शुद्धं कुर्यात् । तत्कथमित्युच्यते । कण्ठीरवं = सिंहं
(सूर्यग्रहम्), कटकम् = कर्कं (चन्द्रभवनम्), विना, एतद्राशिद्वयं विहाय, कुजादिकानां
पञ्चग्रहानामावासरशियुगलं (आत्मभवनद्वयम्) उपगता यात्रिकोणशोधनावशिष्टबिन्दुसं-
ख्यास्तत्तुल्यशून्याः, विषमाः = वैषम्यमुपगताः, अग्रहाः = ग्रहरहिताः, सग्रहाः = ग्रहसहि-
ताः, इत्याद्या—(बिन्दुसंख्याः) स्तु एकाधिपत्यपरिशोधितशेषिताः स्युः । एतदुक्तं भवति—
भौमादेः प्रत्येकग्रहस्य स्वं स्वं राशिद्वयं तुल्यबिन्दुकं विषमबिन्दुकं, सग्रहं ग्रहरहितं वा सर्वं
वक्ष्यमाणविधिना शोधनेन शेषितं स्यादिति ॥

शोधनप्रकारमाह—राशिद्वयमिति । राशिद्वयं यदि सद्युचरं = ग्रहयुक्तं स्यात् तदा
न शोधयेत्, तत्रैकाधिपत्यशोधनं न कुर्यादिति । यथा पूर्वोदाहरणे वृष-तुले सग्रहेऽत-
स्तत्र त्रिकोणशोधनफलमेव क्रमेण १, २ स्थाप्यम् । द्वयोः राश्योर्मध्ये एकं यदि शून्यम् =
त्रिकोणशोधनफलरहितं स्यात् तदा तदप्यशोधयेत् । तत्रापि शोधनं न कार्यमुत यथा-
स्थितमेव भवतीति । यथा मकरकुम्भयोः, कुम्भः फलहीन इति, तत्रापि मकरे ३, कुम्भे
शून्यमेव स्थाप्यम् । फलाधिके खेटयुते परं त्यजेत् । एकत्र राशौ फलमधिकं ग्रहोऽपि
भवेदप्युक्तं न्यूनफलं ग्रहरहितं स्यात्तदा तन्न्यूनफलमेव परित्यजेत् । यथा कल्प्यते—
मेषवृश्चिकयोः मेषः सग्रहस्तत्र फलं च ४, वृश्चिको ग्रहरहितस्तत्र फलं १, अतस्तत्र
वृश्चिकफलं त्याज्यमिति, मेषाधः ४ यथावदेव, वृश्चिकाधः ० स्थाप्यमिति । तुल्यानभोगद्वितयं
परित्यजेत् । स्थानद्वयं तुल्यफलकं ग्रहरहितं च भवेत्तदा द्वयमपि परित्यजेदथादुभयत्रापि
शून्यमेव स्थाप्यम् । यथा मिथुनकन्ये ग्रहरहिते, उभयत्र फलं ०, ० अत उभयत्र शून्य-
मेव रक्षितं स्यात् । यदि उभयत्र फलं ३, ३, वा ४, ४, वा २, २, भवेत्तदाऽपि ०, ०
एव स्थाप्यमिति ॥

सखेचराखेचरबिन्दुसाम्ये = एको राशिः सग्रहोऽन्यो ग्रहहीन उभयत्र त्रिकोणशोधन-
फलं तुल्यं च स्यात्तदा अग्रहबिन्दुसंख्यां विशोधयेत् । सग्रहराशौ यथास्थितं फलं,
ग्रहरहिते राशौ शून्यं स्थाप्यमित्यर्थः । विखेटराशिद्वयबिन्दवो ये न्यूनाधिकाः । एको
राशिन्यूनफलः, अन्योऽधिकफलः, उभयत्र ग्रहाभावश्च भवेत्तदा, न्यूनसमा विधेयाः =
अधिकफलबिन्दुतो न्यूनफलबिन्दवो विशोध्यः । यथा धनुषि फलं ४, मीने फलं १, उभयत्र
ग्रहाभावोऽतो धनुषि ३, मीने १, स्थाप्यम् ।

खेटोपयाते लघुबिन्दुराशौ = एको राशिर्ग्रहयुक्तो लघुबिन्दुकश्च भवेत्तस्मिन्, तदन्य-
संख्याः = अन्यराशिसंख्याः = अन्यो राशिः फलाधिको ग्रहहीनश्च स्यात्तदा तत्संख्याः,
तत्तुल्यमायान्ति = लघुबिन्दुसंख्यातुल्यमूनत्वं यान्ति । यथा कल्प्यते वृषो ग्रहयुक्त ऊन २
फलकश्च, तुला ग्रहरहिता फलाधिका ५ चातो विशोधनेन वृषाधः २, तुलाधः ३, फलं
स्थाप्यमिति ।

अथैतदेकाधिपत्यशोधनं त्रिकोणशोधनानन्तरं कुर्यादित्याह—पूर्वमिति । प्रथमं
त्रिकोणं परिशोध्य ततः पश्चात् एकाधिपत्यस्य शोधनाः प्रकल्प्याः । एतत्त्रिकोणैकाधि-

पत्यशोधनानन्तरमष्टकवर्गः शुद्धो भवतीति चिन्त्यम् । एवमेवाह पराशर एकाधिपत्य-
शोधनम्—

एवं त्रिकोणं संशोध्य पञ्चादेकाधिपत्यता । क्षेत्रद्वयं फलानि स्युस्तदा संशोधयेद् बुधः ॥

क्षीणैः सह चान्यस्मिन् शोधयेद्ग्रहवर्जिते । ग्रहयुक्ते फले हीने प्रहामावे फलाधिके ॥

अनेन सह चान्यस्मिन् शोधयेद्ग्रहवर्जिते । फलाधिके ग्रहैर्युक्ते चान्यस्मिन् सर्वमुत्सृजेत् ॥

उभयोर्ग्रहसंयुक्ते न संशोध्यः कदाचन । उभयोर्ग्रहहीनाभ्यां समत्वे सकलं त्यजेत् ॥

सप्रहाग्रहतुल्यत्वात् सर्वं संशोध्यमग्रहात् । कुलीरसिंहयो राश्योः पृथक्क्षेत्रं पृथक् फलम् ॥

बारह राशिमें सिंह और कर्क राशिके एक २ स्वामी है, अन्य १० राशियोंमें दो दो राशिके एक २ स्वामी हैं । अतः सिंह कर्कके अतिरिक्त राशि मंगलादि ग्रहोंकी राशि हैं । एक ग्रह की दो दो जो राशि हैं उन में दोनों राशिकी बिन्दुसंख्या उसके समान शून्य विषम अग्रह सहग्रहादि को एकाधिपत्य संशोधनकर शेषित करे ॥ ३९ ॥

दोनों राशिमें ग्रह हों तो शोधन नहीं करे । यदि दोनोंमें एक राशि फलरहित हो तो भी शोधन न करे । यदि एकराशिमें अधिक फल और ग्रह भी हो तो दूसरेका फल उसमें घटावे । यदि दोनोंमें फल बराबर और ग्रह नहीं हों तो दोनोंको घटावे, दोनोंको शून्य कर दे ॥ ४० ॥

एक राशिमें ग्रह हो दूसरी राशि ग्रहहीन हो दोनोंमें फल बराबर हो तो ग्रहहीन राशिको शून्य बनावे । यदि दोनों राशि ग्रह हीन और न्यूनाधिक बिन्दुवाली हों तो न्यूनके समाव अधिकमें से घटावे ॥ ४१ ॥

एकराशिमें थोड़े फल और ग्रह भी हो दूसरीमें अधिक फल और ग्रह न हो तो थोड़े फलके बराबर अधिक फलमें घटावे । पहले त्रिकोण शोधन करके पीछे एकाधिपत्य शोधन करे ॥ ४२ ॥

Notes—पूर्वोदाहृतभौमाष्टकवर्गं त्रिकोणशोधनावशेषमेव फलमेकाधिपत्यशोधनादपि भवतीति विविच्य प्रतीतिः कर्तव्या ॥ ३६-४२ ॥

भौमाष्टकवर्गादाहरणम् ।

११	१
१२ ल.	०००॥॥
०००॥॥	मं. १०
यु.	००००॥॥
१ सू.	०००॥॥
०००॥॥	७ श.
२ बु. वं.	००००॥॥
०००॥॥	४ वृ.
३	०००॥॥
०००॥॥	६
०००॥॥	५
००००॥॥	

त्रिकोणैकाधिपत्यशोधनोदाहरणम् ।

राश्यः	मे.	वृ.	मि.	क.	सि.	कं.	तु.	वृ.	ध.	म.	कु.	मी.
प्रहाः	सू.	तु. नं.	.	वृ.	.	श.	.	.	मं.	.	ल.	शु.
बिन्दवः	३	३	३	४	५	२	५	१	२	५	३	३
त्रि. शो. बि.	१	१	०	३	३	०	२	०	०	३	०	२
ए.श.शो.बि.	१	१	०	३	३	०	२	०	०	३	०	२

शोध्यावशिष्टानि गुणीकृतानि मेषादिमानैर्गुणकं हि भानाम् ।

सूर्यादिकास्ते गुणिताः स्वमानैरेषां प्रहाणां गुणकं वदन्ति ॥ ४३ ॥

शैलाशावसुसागराम्बरशरैः शैलाहिगोसायकै-

रीशद्वादशभिश्च राशिगुणकैर्मेषादिभानां क्रमात् ।

बाणैः पञ्चभिरष्टकैः शरनभःशैलेषुभिर्भास्वरा-

देवं व्योमतलाधियासगुणकैरायुर्विधानोदितैः ॥ ४४ ॥

इदानीं गुणकपिण्डं गुणकाङ्काद्विह—शोध्यावशिष्टानिति । त्रिकोणैकाधिपत्यशोधना-
च्छेषफलानि, मेषादिमानैः = मेषादि राशीनां यानि पृथक्पृथक् भानानि (गुणकाङ्काः)
पठितानि तैः, गुणीकृतानि = गुणितानि, तदा तद्गुणनफलैक्यं, भानां = राशीनां हि गुणकं
वदन्ति । एवं प्रत्येकस्य ग्रहस्याष्टकवर्गे राशीनां गुणकपिण्ड उत्पद्यते । ग्रहगुणकपिण्डमाह—
सूर्यादिका प्रहास्ते स्वमानैः गुणिताः । अत्रेदं चिन्त्यम् । सूर्यादयो प्रहा यत्र यत्र राशौ
भवेयुस्तत्तद्राशेरधःस्था ये शोध्यावशेषाङ्कास्ते सूर्यादीनां स्वस्वगुणकमानैर्गुणिताः कार्याः ।
तेषां योगो ग्रहगुणकपिण्डो जायते ।

अथ राशीनां गुणकाङ्काः—मे० = ७ । वृ० = १० । मि० = ८ । क० = ४ ।
सि० = १० । कं० = ५ । तु० = ७ । वृ० = ८ । ध० = ९ । म० = ५ । कुं० = ११ ।
मी० = १२ ।

प्रहाणां गुणकाङ्काः—सू० = ५ । च० = ५ । मं० = ८ । बु० = ५ । वृ० = १० ।
शु० = ७ । श० = ५ ।

एवमाह पाराशरः—

शोध्यावशेषं संस्थाप्य राशिमानेन वर्द्धयेत् । ग्रहयुक्तेऽपि तद्राशौ ग्रहमानेन वर्द्धयेत् ॥

गोसिद्धौ दशगुणितौ वसुभिर्मिथुनालिनौ । वणिङ्गेषौ तु मुनिभिः कन्यकामकरौ शरैः ॥

शेषाः स्वमानगुणिता राशिमाना इमे क्रमात् ।

जीवारशुकसौम्यानां दशवसुनीन्द्रियैः क्रमाद् गुणकाः ।

बुधस्य सङ्ख्या शेषाणां ग्रहगुणगुणयेत् पृथक् कार्याः ॥

अथ राशिगुणकोदाहरणम्—प्रदर्शितोदाहृतौ मेषाधःफलं १, मेषगुणेन ७ गुणितं
जातं = ७ । वृषाधः फलं १, वृषगुण-१० गुणितं जातं = १० । एवं कर्क ३ × ४ = १२ ।
सिंह ३ × १० = ३० । तुलायां २ × ७ = १४ । मकरे ३ × ५ = १५ । मीने
२ × १२ = २४ । एषामैक्यं (७ + १० + १२ + ३० + १४ + १५ + २४ =) राशि-
गुणकपिण्डः = ११२ ।

एवं सूर्यो मेषे, मेषस्य फलं १, सूर्यगुणेन ५ गुणितं जातम् = ५ । चन्द्रो वृषे, वृष-
फलं १, चन्द्रगुणेन ५ गुणितं = ५ । भौमो मकरे, मकरफलं ३, भौमगुणेन ८ गुणितं =
२४ । बुधो वृषे वृषफलं १ बुधगुणेन ५ गुणितं = ५ । गुरुः कर्कटे, कर्कफलं ३, गुरुगुणेन
१० गुणितं = ३० । शुक्रो मीने, मीनफलं २, शुक्रगुणेन ७ गुणितं = १४ । शनिस्तुलायां,
तुलाफलं २, शनिगुणेन ५ गुणितं = १० । एषां योगः (५ + ५ + २४ + ५ + ३० +
१४ + १० =) ग्रहगुणकपिण्डः = ९३ । अथ राशिग्रहगुणकैक्यम् = ११२ + ९३ =
२०५ = योगपिण्ड इति भौमाष्टकवर्गे जातं पिण्डमानम् = २०५ । एवमेव सर्वेषामष्टकवर्गे
पिण्डानयनं कार्यमिति ॥ ४३-४४ ॥

लोचन करने पर जो शेष फल हों उन्हें मेष आदि राशिके गुणकसे गुणे, उक्तका योग

राशिगुणक पिण्ड होता है । एवं ग्रहोंको भी अपने २ गुणकले गुणे उनका योग ग्रहगुणक पिण्ड होता है । यहाँ गुणकोंको कहते हैं—

मेघादि राशियोंके गुणक क्रमसे ७१०।८१।१०।५।७।८।९।११।१२ हैं । सूर्यादि ग्रहोंके ५।५।८।५।१०।७।५ ये क्रमसे आयु साधनार्थ गुणक हैं ॥ ४४ ॥

तद्वाशिखेटगुणकैक्यफलानि हत्वा त्रिशद्विभक्त्यमासदिनादिकाः स्युः ।

तद्द्वादशाधिकसमा यदि राशिमानीराहृत्य तत्समतयाऽनुहरेत्तदायुः ॥ ४५ ॥

इदानीं ग्रहाणामष्टकवर्गशुद्धायुरानयनमाह—तदिति । तद्वाशिखेटगुणकैक्यफलानि = पूर्वप्रदर्शितानां राशिगुणपिण्डानां ग्रहगुणपिण्डानाञ्चैक्यफलानि (योगपिण्डमानानीति यावत्) त्रिशद्विः (३०) हत्वा = भक्तवा, फलम् अष्टकवर्गमासदिनादिकाः = वर्ष-मास-दिन-नाडी-प्रभृतयो भवेयुः । तत्र वर्षमाने द्वादशाधिके सति राशिमानीर्द्वादशभिराहत्य विभज्य, तत्समतया = लब्धमितवर्षैस्तत्तद्ग्रहाणामष्टकवर्गजनितमायुःयवहियते ।

यथा हि—प्रदर्शितोदाहरणै योगपिण्डः २०५, त्रिशद्विःको जातं वर्षादिकमायुः = $२०५ \div ३० = ६$ व., १० मा. । एवं सर्वेषां पिण्डमानादायुरानयमिति ॥ ४५ ॥

राशि गुणपिण्ड-ग्रहगुणपिण्डोंके योगमें ३० से भाग देनेसे वर्ष, मास, दिन होंगे । वर्ष १२ से अधिक हो तो १२ से भाग देकर शेष वर्ष ग्रहण करने चाहियें । वही उस ग्रहकी आयु होगी ॥ ४५ ॥

उच्चं गतस्य द्विगुणं तदीयं नीचं गतस्यास्तगतस्य चार्द्धम् ।

अतोऽन्तराले त्वनुपात्यमायुरारस्य वक्रे द्विगुणीकृतं स्यात् ॥ ४६ ॥

मूलत्रिकोणनिजमित्रगृहोपगानां तुङ्गादिवर्गशुभयोगनिरीक्षितानाम् ।

उक्तप्रकारगणितागममायुरेव पापारिवर्गसहितस्य विपादमायुः ॥ ४७ ॥

इदानीं गणितागतायुषि वैशिष्ट्यमाह—उच्चमिति । उच्चं = स्वकीयोच्चराशि गतस्य ग्रहस्य, तदीयं = तस्य गणितागतं यदायुस्तद् द्विगुणं कुर्यादिति शेषः । नीचं गतस्य सूर्येण सहास्तं गतस्य च ग्रहस्य अर्द्धमायुः क्षीयतेऽर्द्धमेवावशिष्टं भवति । अतोऽन्तराले त्वनुपा-तमायुरिति । उच्चे द्विगुणं नीचेऽर्द्धमिति राशिषट्के आयुषोऽर्द्धस्य त्रिगुणितस्य चयापचयौ भवतस्तदा नीचादुच्चाद्वाऽभौष्टान्तरे विद्यमाने ग्रहे आयुषः कियानुपचयोऽपचयो वा भवे-दित्यनुपातेनायुषः स्पष्टीकरणं स्यादिति । आरस्य = भौमस्य, वक्रे = विलोमगमने, द्विगुणी-कृतं तदायुः प्राप्यमिति ।

ये ग्रहाः स्वकीयमूलत्रिकोणौ, स्वमित्रगृहे, स्वोच्चादिवर्गे वा स्थिता भवेयुस्तथा शुभ-ग्रहेण युक्ता निरीक्षिताश्च भवेयुस्तेषामुक्तप्रकारगणितागतमेवायुर्प्राप्यम् । न तेषामायुषि चया-पचयौ कुर्यादित्यर्थः । अथ च यो ग्रहः पापग्रहस्य शत्रुग्रहस्य वा वर्गगतो भवति तस्य विपादमायुः=पादेन (चतुर्थांशेन) रहितं=चतुर्थांशेन गणितागतायुर्प्राप्यमिति ॥ ४६-४७ ॥

उच्च राशिमें ग्रह हो तो दूनी, नीचराशिमें हो वा अस्त हो तो आधी आयु होती है । इसके बीच में अनुपात द्वारा आयु निश्चय करे, संगल वक्की हो तो आयु को दूनी करे ॥ ४६ ॥ मूल त्रिकोण, अपनी उच्च राशि, अपने गृहमें प्राप्त ग्रहोंकी और उच्चादि वर्ग शुभ ग्रह ग्रहोंकी उक्त प्रकारसे गणित की हुई आयु होती है । पापादि वर्गमें स्थित ग्रहकी चतुर्थांशेन आयु होती है ॥ ४७ ॥

रविमुख्यनभोगदत्तसंख्याः परमायुः शरदस्तु मानवानाम् ॥

सविलग्नसमाश्र केचिदाहुर्गुणमूलात्समुपैति तुल्यमायुः ॥ ४८ ॥

इदानीमष्टवर्गसिद्धं परमायुःप्रमाणमाह—रवीति । रविमुख्याः सूर्यादयो ये नभोगा ग्रहास्तैर्दत्तसंख्याः, शरदः = वर्षाणि, मानवानां परमायुर्भवति । अष्टकवर्गवशात्सूर्यादिसत-

प्रहणां यदायुःप्रमाणं सिद्धयति तदेव परमायुर्भवति जातकस्येति । अत्र केचिदाचार्याः (पराशरादयः) क्षितिभ्रमसमाः = लग्नायुर्वर्षसहिताः सूर्यादिप्रहायुर्वर्षसंख्याः परमायुर्भवतीत्याहुः । तदुक्तं (पराशरोक्तं) लग्नशुभस्थानम्—

१. आर्किःशुक्रगुर्वाराः, २. सौम्यदेवेज्यभार्गवाः ।
३. हित्वा सौम्यगुरु शेषाः, ४. सूर्येज्यशुसूर्यजाः ॥
५. तथा जीवभृगू बुधौ, ६. सर्वे शुक्रं विना क्षते ।
७. जीव एकस्तथा यूने, ८. मृतौ सौम्यभृगू तथा ॥
९. धर्मं गुरुक्षितौ, सर्वे १०. खे चाये, ११. शुक्रमन्तरा ।
१२. सूर्यचन्द्रौ तथा रिष्के स्थानं लग्नस्य कीर्तितम् ॥

प्रथमादिद्वादशभावे उक्तानां प्रहणामवस्थितौ लग्नस्य बिन्दवो (शुभचिह्नाणि) जायन्ते । तत् उक्तवक्ष्यमाणुरप्यानेयमिति । तल्लग्नयुर्वर्षसहितं सूर्यादिसप्तप्रहायुर्मनं परमायुष्कम् । अथ सर्वत्रैव गुरुमूलात् = गुरु महन्मूलमानयनप्रकारो यस्य तस्माद् बृहद् (सूक्ष्म) गणितप्रकारेणोक्तिं यावत्, यदायुः सिद्धयति तत्तुल्यमायुः जातः ससुपैतीति ॥ ४८ ॥

अथ लग्नाष्टवर्गस्थानचक्रम्

भावाः	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२
सू.			०	०		०				०	०	०
चं.			०			०				०	०	०
मं.	०		०			०				०	०	
बु.	०	०		०		०		०		०	०	
बु.	०	०		०	०	०	०		०	०	०	
शु.	०	०	०	०	०			०	०			
श.	०		०	०		०				०	०	
ल.			०			०				०	०	

सूर्यादि ग्रहोंकी आयुःसंख्याके योग तुल्य मनुष्योंकी परमायु होती है । किसीका मत है कि उसमें लग्नायुको भी जोड़नी चाहिये । यहाँ निष्कर्ष यह है कि सूक्ष्म गणितसे जो आयु हो बही लेनी चाहिये ॥ ४८ ॥

केन्द्रादन्यगते चन्द्रे सखेटे चाष्टवर्गजम् ।

आयुरेव नभःस्थाने शुभपापयुतेऽथवा ॥ ४९ ॥

इहानीमष्टवर्गायुर्ग्रहणस्थितिमाह—केन्द्रादिति । चन्द्रे केन्द्रा (१।४।७।१०) अन्यगते सखेटे = केनचित्कैश्चिद्वा ग्रहेण ग्रहेर्वा सहिते च अष्टवर्गवशाज्जातमेवायुर्ग्राह्यम् । एतदुक्तं भवति । यस्य जन्मकाले चन्द्रः केन्द्रगतो न भवेद्बृहद्युक्तस्थानत्र स्थितः स्यात्तदा तस्य जातस्याष्टकवर्गायुरेव ग्रहीतव्यम् । अथवा नभः स्थाने = लग्नादशमे ग्रहे शुभपापयुते = शुभपापग्रहाभ्यां सहिते अष्टवर्गजमेवायुः साध्यम् । उक्तलक्षणद्वयेऽन्यतरस्य प्राप्तौ अष्टवर्गजमायुरेव ग्राह्यमर्थादेवैतयोरभावेऽन्यदायुः साधनप्रकारोक्तमायुः ग्राह्यमिति ॥ ४९ ॥

ग्रह सहित चन्द्रमा केन्द्रातिरिक्त स्थानमें हो, अथवा दशम भाव पापग्रह शुभ ग्रहसे युक्त हो तो वही (अष्टवर्गायु) आयु ग्राह्य है ॥ ४९ ॥

रव्यादिखेटास्थितराशियाताः स्वकीयवर्गोपगबिन्दुसंख्याः ।

वेधाष्टवर्गप्रभवायुरन्दा भवन्ति सर्वे हरणक्रियाश्च ॥ ५० ॥

रन्मादयो ग्रहा यत्र यत्र स्थिता भवन्ति तत्तादृशियातास्तेषां स्वस्वाष्टवर्गोपगता बिन्दुसङ्ख्याः यास्ताभ्यः सर्वे वेधाष्टवर्गप्रभवगुरव्दाः (भिन्नाष्टवर्गजनितायुर्वर्षाणि) हरणक्रियाश्च पूर्ववद्भवन्ति ॥ ५० ॥

सूर्य आदि ग्रह जिस २ राशिमें हों उस २ राशिमें उसके अष्टवर्ग वाले जितने बिन्दु हों उनसे भिन्नाष्टवर्गोपगता आयु और सभी हरण क्रियायें पूर्ववत् होती हैं ॥ ५० ॥

तत्तत्कारकभावबिन्दुगुणितं शोध्यावशिष्टं फलं
विंशत्या सह सप्तभिश्च विहृतं तच्छेषताराशनौ ।
तातस्तज्जननी सहोदरजनो बन्धुः सुतः स्त्री स्वयं
तत्तुल्या विलयं प्रयान्ति विपुलश्रीनाशहेतुश्च वा ॥ ५१ ॥

इति भिन्नाष्टवर्गः ।

इदानीम् अष्टकवर्गवशाच्छानिकर्तृकानिष्टनक्षत्राण्याह—तत्तदिति । शोध्यावशिष्टम्=अष्ट-
वर्गों त्रिकोणैकाधिपत्यशोधनाच्छेषं फलं तत्तत्कारकभावबिन्दुगुणितं = यस्य यस्य भावस्य
विचारः क्रियते तत्तद्भावस्य यो यो ग्रहः कारकस्ततस्तावन्मते भावे यद्विन्दुफलं तेन
गुणितं कार्यम् । यथा पितृभावस्य विचारे समुपस्थिते पितृकारकः सूर्यः, अतः सूर्याष्टक-
वर्गं शोध्यावशेषं यत् फलं तत् सूर्याज्जवमभावगतबिन्दुमानेन गुणितं कार्यमिति । तत्
विंशत्या सह सप्तभिश्चात्सविंशति(२७)भिः विहृतं = भक्तं, तच्छेषताराशनौ = शेषभित्ते
नक्षत्रे गतवति शनैश्चरे-तातः, तज्जननी, सहोदरजनः, बन्धुः, सुतः, स्त्री, स्वयश्च विलयं
प्रयान्ति = म्रियन्ते । अर्थात्सूर्यातातः = जातस्य पिता । चन्द्राज्जननी = जातस्य माता ।
भौमात्सहोदरः । बुधाद्बन्धुः = मित्रम् । गुरोः सुतः । शुक्रास्त्री । शनेः जातः स्वयमेव नाश-
मियात् । अथवा तत्तुल्याः = पितृतुल्यः, मातृतुल्यः, आतृतुल्य इत्यादिः म्रियते । वा तेषां
मरणभावे विपुलश्रीनाशहेतुर्भवति ।

उदाहरणम्—उक्तोदाहरण्ये आतृविचारे कर्त्तव्ये आतृकारको भौमो मकरे विद्यते तस्य
शोध्यावशिष्टं फलम्=१५ । भौमात्तृतीये मीने फलं = २ । अतः तयोः १५, २ गुणनफले-
३० ऽस्मिन्सप्तविंशतिभक्ते शेषं=३ कृत्तिकानक्षत्रमतः कृत्तिकान्ते शनैश्चरे तस्य आतृआतृ-
तुल्यस्य वा नाशं ब्रूयादेवं सर्वत्र विचिन्त्यमिति ॥ ५१ ॥

जिसका विचार करना हो उसके कारकसे उतनी राशिमें जो बिन्दु हो उससे उस
कारकके शोधनावशेष बिन्दुको गुणकर २७ से भाग लेने पर जो शेष हो उसमें जब शनि हो
तो क्रमसे उसके पिता-माता-भाई-बन्धु-पुत्र-स्त्री और स्वयं नाशको प्राप्त होते हैं, विपुल
लक्ष्मीका भी वही नाश होनेका कारण है ॥ ५१ ॥

इति भिन्नाष्टकवर्गः ।

अथ समुदायाष्टकवर्गः ।

ततः समालिख्य भगोलचक्रं समस्तबिन्दुस्थितराशिकोष्ठम् ।

रव्यादिकानामजपूर्वकाणां बिन्दूपगस्थानफलं वदामि ॥ ५२ ॥

आपञ्चविंशति फलान्यफलान्यसत्यमात्रिशदज्ञसहितानि समध्यमानि ।

त्रिंशत्पराणि सुखवित्तयशस्कराणि तद्भाववृद्धिफलदानि च सामुदाये ॥ ५३ ॥

इदानीं समुदायाष्टकवर्गं सफलमाह—तत् इत्यादिभिरैकविंशतिभिः श्लोकैः । तत्र
तावत् पूर्वोक्तप्रकारैः प्रतिराशिं प्रत्येकस्य ग्रहस्याष्टकवर्गं प्रसाध्य शुभाशुभबिन्दुरेखात्मकं
ज्ञानं कृत्वा तत्सङ्कलनमेव पृथक् पृथक् ग्रहस्य सर्वाष्टकवर्गजातं (समुदायाष्टकवर्गोत्पन्नम्)

शुभमशुभं वा विजानीयादिति । तदेव तावदुच्यते । सर्वेषामेव ग्रहाणां पृथक् पृथक् भगोलचक्रं = अष्टकवर्गविचारणीयकोष्ठकं समालिख्य ततोऽनन्तरं समस्तबिन्दुस्थितराशिकोष्ठं = प्रत्येकग्रहस्य प्रतिराशिं बिन्दुसङ्ख्यामवगम्य च तेषां पृथक् पृथक् चयमाणं फलं विजानीयात् । अथ च रव्यादिकानां = सूर्यादिसप्तग्रहाणां (सलग्नानाम्) अङ्गपूर्वकाणां = मेघादीनां द्वादशराशीनां बिन्दूपगस्थानफलं = सर्वेषां ग्रहाणां द्वादशशु राशिषु ये बिन्दवस्तेषां फलं वदामि ।

समुदाये = समुदायाष्टकवर्गे आपञ्चविंशतिफलानि = सर्वाष्टकवर्गजाता बिन्दवो यदि पञ्चविंशतिमिताः स्युस्तदा तानि अफलानि = अवस्फलानीति । त्रिशदक्षसहितानि = पञ्चविंशतिमारभ्य त्रिशयावत् बिन्दवः, समध्यमानि = मध्यफलानीति । त्रिशत्पराणि = त्रिशदभ्योऽधिका बिन्दवश्चेत् तदा तानि सुखवित्तयशस्कराणि = उत्तमफलकानि भवन्ति, तद्भाववृद्धिफलदानि च = यद्भावसम्बन्धिनस्ते बिन्दवस्तद्भावस्य पोषकाश्च भवन्तीति ।

Notes—जन्मकाले यो ग्रहो यद्भावे स्थितो यद्भावकारको वा भवति तस्य भावस्य शुभाशुभं फलमुक्तप्रकारेण ग्रहाष्टकवर्गोत्पन्नबलाबलवशाद्विविच्यं तदेव सूक्ष्मं स्यादिति ५२-५३

फिर भगोल चक्रको अच्छे प्रकारसे लिखकर सूर्यादि ग्रहोंका, मेघादि राशिबोंका समस्त बिन्दुस्थिति राशि कोष्ठ बिन्दु प्राप्त फलको कहता हूँ ॥ ५२ ॥

समुदायाष्टवर्गमें एकसे २५ तक बिन्दु अफल असत्य हैं २५ से ३० पर्यन्त ५ मध्यम हैं, ३० के बाद सुख-वित्त-यश करने वाले उस भावकी वृद्धि फल देते हैं ॥ ५३ ॥

इदानीमष्टकवर्गवशाच्छुभस्यानादिगता अप्यशुभा अशुभस्थानगता अपि शुभदा भवन्तीत्याह—

ये तुङ्गराशिस्वसुहृद्गृहस्था ये कोणकेन्द्रोपचयस्थिताश्च ।

ये सौम्यवर्गादिबलोपयातास्ते नाशदा लाघवबिन्दुकाश्चेत् ॥ ५४ ॥

ये चावसानरिपुरन्ध्रतुरङ्गमानां ये नीचपापरिपुखेचरवर्गयुक्ताः ।

ये मान्दिराशिपतिना सह बोधकाश्च

ते सर्वमुख्यफलदास्त्वधिबिन्दुकाश्चेत् ॥ ५५ ॥

ये तुङ्गराशीति । ये ग्रहाः, स्वस्वतुङ्गराशिगताः, स्वमित्रराशिगताः केन्द्रे (१।४।७। १०) वा कोणे (५।९) स्थिताश्च भवेयुः, अपि च शुभवर्गादिगता बलशालिनश्च भवेयुः स्तेऽपि चेद्यदि अष्टकवर्गे लाघवबिन्दुकाः = अल्पशुभचिह्नकाः स्युस्तदा ते नाशदाः = अशुभफलदा एव भवन्ति । अथ ये ग्रहाः अवसाने = द्वादशे, रिपौ = षष्ठे, रन्ध्रे = अष्टमे, तुङ्गे = सप्तमे भावे वा स्थिता भवेयुः, ये च नीचराशौ, पापग्रहस्य-शत्रुग्रहस्य च वर्गागता भवेयुरपि च ये गुलिकराशीशेन सह स्थिताः तत्सम्बन्धिनश्च भवेयुस्तेऽपि यदि अष्टकवर्गे अधिबिन्दुकाः = अधिकशुभचिह्नकाः स्युस्तदा ते सर्वमुख्यफलदाः = निखिलशुभफलसूचका भवन्ति । अत्रैतदुक्तं भवति । अष्टकवर्गे शुभा अशुभा अपि ग्रहा यदि अधिकबिन्दुयुक्ताः स्युस्तदा शुभफलदा लघुबिन्दुका अशुभफलदा भवन्ति । न तत्र केवलं शुभाशुभपरत्वेन शुभाशुभं फलं भवतीति विज्ञेयम् ॥ ५४-५५ ॥

जो उच्च राशि-मित्रगृही और जो ।केन्द्र, कोण, उपचयमें स्थित हैं जो शुभवर्गमें हैं बलवान् हैं वे भी थोड़ी बिन्दुओंसे नाशक हैं ॥ ५४ ॥

जो ग्रह नीच पापग्रहके वर्गमें युक्त हों जो गुलिक राशिके स्वामीके साथ हों वे विशेष बिन्दुके हों तो सब कालमें फलके देनेवाले हैं ॥ ५५ ॥

इदानीं सर्वाष्टकवर्गों केष्ठुचिद् भावेषु शुभस्थितिमाह—

मानस्थिताल्लाभगृहे बहुत्वे लाभाल्लघुत्वे यदि रिष्फराशौ ।

रिष्फोपयातादधिके विलगने जातः सुखी वित्तयशोबलाढ्यः ॥ ५६ ॥

मानस्थितादिति । मानस्थितात्=दशमभावस्थबिन्दुमानात् लाभगृहे=एकादशे भावे बहुत्वे (दशमभावापेक्षया लाभभावे यथाधिका बिन्दुसङ्ख्या भवेत्तदिति), लाभाल्लघुत्वे=एकादशभावतः रिष्फराशौ=द्वादशे भावे लघुत्वे=अल्पमानके, तथा च रिष्फोपयातात्=द्वादशभावगतबिन्दुमानात् विलगने अधिके सति जातः सदा सुखी, वित्तवान्, यशस्वी, बली च भवेदिति । तथोक्तमपि बलभद्रेण—

“मध्वात् फलाधिके लामे लाभतः क्षीणतरे व्यये ।

यस्य व्ययाधिके लगने भोगवार्थवात् भवेत्” इति ॥ ५६ ॥

दशममें स्थित बिन्दुसे लाभगृहमें बहुत हो, लाभसे बारहवेंमें कम हों, बारहवेंसे विशेष लगनमें हो तो जातक सुखी, यश-धनसे बली हो ॥ ५६ ॥

इदानीं भावानां खण्डत्रयपरिकल्पनया वयसः प्रथमे-मध्ये-चरमे अंशे शुभाशुभ-फलमाह—

खण्डत्रयं शफरकर्कटकीटकाद्यं तत्तत्तुष्टयगृहोपगबिन्दुयुक्तम् ।

आद्यं च मध्यमवसानमिति प्रयुक्तं केचिद्व्ययादिकमिति प्रवदन्ति लोके ॥ ५७ ॥

खण्डत्रयमिति । शफरकर्कटकीटकाद्यं = मीन-कर्क-वृश्चिकाद्यं खण्डत्रयं कृत्वा तत्तत्तुष्टयगृहोपगबिन्दुयुक्तं = तत्तद्राशिचतुष्कमुपगता ये समुदायाष्टकवर्गबिन्दुवस्तत्सङ्कलनं, क्रमेण आद्यम्, मध्यम्, अवसानं च खण्डमाद्यैः प्रयुक्तम् । एतदुक्तं भवति । मीनादि-राशिचतुष्के (मी. मे. वृष. मि.) प्रथमखण्डोपगबिन्दुसंख्याम् आद्यसंख्याम् । कर्कादि-राशिचतुष्के (क. सि. कं. तु.) द्वितीयखण्डोपगबिन्दुसंख्यां मध्यसंख्याम् । वृश्चिकादि-राशिचतुष्के (वृश्चि. ध. म. कु.) तृतीयखण्डोपगबिन्दुसंख्याम् अन्यसंख्यां प्रकल्प्य तस्माद्वयसः प्रथमादित्रयं शुभाशुभफलं निर्दिशेत् । यस्मिन्भागेऽधिकबिन्दवो भवन्ति तत्र वयसि सुखादिकमधिकमेवं यस्मिन् भागेऽल्पबिन्दवस्तत्र वयसि दुःखादिकं वाच्यमिति । तथाहि जातकादर्शे—

मीनेन्द्रालयवृश्चिकप्रभृतिकं खण्डत्रयं कल्पये—

दाद्येऽक्षाधिकतादिमे तु वयसस्त्र्यंशे विध्यात्सुखम् ।

मध्ये मध्यवयस्यथान्तिमवयस्यंशेऽन्त्यखण्डे हि सा

हीनाक्षस्तु वयस्त्रिभाग इह योऽत्र व्याधितुःखोद्भवः ॥ इति ।

केचिदिति । व्ययादिकम् = द्वादशभावादिकमुत्क्रमेण खण्डत्रयं भवतीति केचिदपरे आचार्याः लोके प्रवदन्ति । अर्थात् द्वादश-प्रथम-द्वितीय-तृतीय-प्रथमम्, चतुर्थ-चतुर्थ-चतुर्थ-सप्तमेति द्वितीयम्, अष्टम-नवम-दशम-लाभेति तृतीयं खण्डं केषाचिन्मते विज्ञेयमिति ॥ ५७ ॥

तीन खण्ड हैं मीनसे चार राशिका एक खण्ड, कर्कसे चार राशिका दूसरा खण्ड और वृश्चिकसे चार राशिका तीसरा खण्ड । एक खण्डका बिन्दु योग करे । उन खण्डोंको आदि, मध्य, अन्त्य खण्ड कहते हैं । कोई व्ययादिक खण्ड कहते हैं ॥ ५७ ॥

इदानीं पूर्वाक्त खण्डत्रये केषाचिन्मते चेदमाह—

बिन्दुं त्यक्त्वा रिष्फरभोपयातां सिद्धं खण्डं केचिदिच्छन्ति सन्तः ।

तुल्यस्वलपाधिक्यबिन्दुक्रमेण मिश्री दुःखं संपदः स्युर्नराणाम् ॥ ५८ ॥

बिन्दुमिति । केचिदपरे सन्तः = विद्वांसः पूर्व- (५७ तमश्लोके) परिभाषितखण्डत्रये रिक्तरन्ध्रोपयातं=द्वादशोऽष्टमे च भावे स्थितं बिन्दुं त्यक्त्वा शिष्टम्=उर्वरितं खण्डं प्रथमं, द्वितीयं, तृतीयं च इच्छन्ति = स्वीकुर्वन्ति । इदं विचिन्त्यम् । केचिद् व्ययादिकमि-
सुक्तप्रकारे अष्टमो द्वादशो भावो यत्र यत्र खण्डे निपतति तत्र तत्राष्टमोपगता द्वादशो-
पगताश्च बिन्दवो न ग्राह्या इति । परमेतच्च वैयनाथाभिमतं केचिदिति पदोपादानात् ।

अथ सिद्धबिन्दुवशात्फलमाह—तुल्येति । प्रथमादि-खण्डत्रये यदि तुल्या एव बि-
न्दवो भवेयुस्तदा निखिले वयसि मिश्रं (सुखदुःखादिकं) फलं वाच्यम् । यत्र खण्डे
तुल्याः=अत्यल्पा बिन्दवो भवेयुस्तत्र वयसि दुःखं=कष्टादिकं विनिर्दिशेत् । यत्र खण्डे
अधिका बिन्दवो भवेयुस्तत्र वयसि नराणां=जनिमतां सम्पदः=सुखैश्चर्याणि विनिर्दिशेत् ॥ ५८ ॥
बारहवें आठवें में प्राप्त बिन्दुका त्याग करे ऐसा कोई २ सन्त कहे हैं, तुल्य, स्वल्प,
अधिक बिन्दुके क्रमसे मिश्रफल, दुःख तथा धन होते हैं । तुल्य बिन्दुमें मिश्र फल, अल्प-
बिन्दुमें दुःख, अधिक बिन्दुमें धन ॥ ५८ ॥

इदानीं पूर्वोक्तखण्डत्रये ग्रहयोगफलमाह—

सौम्याक्रान्तं यदि सुखकरं मिश्रदं मिश्रयोगं
खण्डं पापद्युचरसहितं क्लेशयोगाकरं स्यात् ।
बिन्दुस्वरूपे यदि निजमनस्तापवान् पापवादी
बिन्द्वाधिक्ये वयसि विपुलः श्रीसमेतः प्रजातः ॥ ५९ ॥

सौम्याक्रान्तमिति । सौम्याक्रान्तं = शुभग्रहसंयुक्तं खण्डं यदि स्यात्तदा जातस्य खण्ड-
मे वयसि सुखकरं भवति । मिश्रयोगं = पापेन शुभेन च संयुक्तं खण्डं मिश्रदं = शुभं,
अशुभं च फलं करोति तत्तुल्ये वयसि । पापद्युचरसहितं = केवलं पापग्रहेण युक्तं खण्डं
तत्तुल्ये वयसि जातस्य क्लेशयोगाकरं = अतीव दुःखजनकं भवति ।

अथ बिन्दुपरत्वेन खण्डफलमाह—बिन्दुस्वरूपे इति । यदि खण्डे बिन्दुस्वरूपे = अ-
त्यल्पबिन्दुयुक्ते सति तत्तुल्ये वयसिभागो जातो निजमनस्तापवान्, पापवादी च भवेत् ।
बिन्द्वाधिक्ये वयसि = यत्र खण्डे अधिकबिन्दवः स्युस्तत्तुल्ये वयसि प्रजातो विपुलश्रीसमेतः
= अतीव सम्पदादियुक्तो भवेदिति ॥ ५९ ॥

यदि शुभग्रहसे आक्रान्त (युक्त) हो तो शुभफल देनेवाला, मिश्रित ग्रहसे आक्रान्त
हो तो मिश्र फल देनेवाला, पापग्रहसे युक्त हो तो क्लेशप्रद होवे । यदि थोड़ी बिन्दु हो तो
अपने मनको ताप पहुँचाने वाला पापी हो, अधिक बिन्दुमें अधिक अवस्थामें विद्वान्,
अधिक लक्ष्मीवान् होवे ॥ ५९ ॥

इदानीं कस्मिंश्चिद्विशिष्टयोगे सति लगनगतबिन्दुसंख्याफलमाह—

यावद्विन्दुर्लगनगस्तावदीयसंख्यातीते वत्सरे राजयानम् ।

वित्तं पुत्रं चातिविद्यामुपैति जातः सम्पद्योगशाली नरश्चेत् ॥ ६० ॥

यावदिति । लगनराशौ यावन्तः सर्वाष्टकवर्गजाता बिन्दवो भवेयुस्तत्तुल्येऽतीते वत्सरे=
बिन्दुसंख्यामितगताब्दे जातो नरो राजयानम्, वित्तम्, पुत्रम्, अतिविद्यां च उपैति
प्राप्नोति । चेद्यदि स जातः सम्पद्योगशाली नरः स्यात् = तस्य जन्मकाले यदि कश्चित्
सुखादिविशिष्टो योगः स्यात्तदैव । नान्यथा केवलं लगनगतबिन्दुवशाद्गण्यमिति भावः ॥ ६० ॥

जितने बिन्दु लगनमें हों उसने उसके वर्ष बीतने पर राज यान (सवारी) प्राप्त हो ।
धन, पुत्र, विशेष विद्या प्राप्त होती है यदि वह मनुष्य संपत्ति योग वाला हो तो ॥ ६० ॥

इदानीं योगविशिष्टे आयुःप्रमाणमाह—

रिःफाधीशे मन्दगेहोदयस्थे होरान्ध्रस्वामिनौ दुर्बलौ च ।

लग्ने यावद्बिन्दुसंख्यास्तदीया जातस्यायुर्वत्सराः सम्भवन्ति ॥ ६१ ॥

रिःफाधीश इति । रिःफाधीशो द्वादशेशस्तस्मिन् मन्दगेहोदयस्थे = मकरकुम्भान्तरराशिलगने व्यवस्थिते (मकरः कुम्भो वा लग्नं तस्मिन् द्वादशेशः स्यादिति) होरान्ध्रस्वामिनौ = लग्नेशाष्टमेशौ च दुर्बलौ भवेतां तदाऽस्मिन् योगे लग्ने यावन्तः सर्वाष्टकवर्गवा बिन्दवः स्युस्तत्संख्यास्तस्य जातस्यायुर्वत्सराः सम्भवन्ति । उक्तलक्षणे योगे लग्ने यावन्तो बिन्दवस्तावन्ति वर्षाणि जातको जीवतीति भावः ।

Notes—अत्र मन्दगेहोदये रिःफाधीशो गुरुः शनिरपि भवितुमर्हः । मकरलग्ने गुरु रिःफेशः, कुम्भोदये शनिरिव रिःफेशः । तथा लग्नेशो हि शनिरिव । अष्टमेशः सूर्यः, बुधश्च भवितुमर्ह इति विविच्यम् । परब कुम्भो राशि शनेर्मूलत्रिकोणमतो मन्मते 'मन्दगेहोदये' इत्यत्र मकरराशिलग्नमेव ग्राह्यम् । तदा लग्नेशः शनिः, अष्टमेशः सूर्यः, रिःफेशो गुरुः स्यादिति ॥ ६१ ॥

द्वादश भावका स्वामी शनिकी राशिमैं हो, और लग्न अष्टमका स्वामी निर्बल हों तो लग्नमें जितनी बिन्दु हों उतने वर्षकी जातककी आयु होती है ॥ ६१ ॥

इदानीं प्रहयोगवशाद्विन्दुफलान्याह—

यानाधीशे लग्नगे वाहनस्थे लग्नाधीशे तद्ग्रहोपेतराशयोः ।

त्रिशत्संख्या बिन्दवः सत्रयश्चेज्जाता राजश्रीनिदाना नरेशाः ॥ ६२ ॥

यानाधीश इति । यानाधीशे = चतुर्थभावेशे लग्नगे, लग्नाधीशे = लग्नस्वामिनि वाहनस्थे = चतुर्थभावमुपगते सति तद्ग्रहोपेतराशयोः = लग्नचतुर्थभावयोः यदि सत्रयक्षिप्तसंख्यायाः ३३ बिन्दवबद्धवेयुस्तदा ते जाता नरा राजश्रीनिदानाः = राजैश्वर्यप्रधाना नरेशाः = भूपाला भवन्ति । अत्रेदमुक्तं भवति । लग्नेशचतुर्थे, चतुर्थेशो लग्ने च भवेत्तथा लग्नचतुर्थभावयोर्गोर्गबिन्दवद्वयक्षिप्त ३३ न्मिताः स्युस्तदा जातो विविधसम्पद्यतो भवतीति ॥ ६२ ॥

चतुर्थका स्वामी लग्नमें और लग्नेश चतुर्थमें हो तो उन दोनों राशिमैं यदि ३३ बिन्दु हों तो राजलक्ष्मीयुक्त राजा होवे ॥ ६२ ॥

होराबन्धुप्राप्तिभावत्रयेषु त्रिशन्मानाधिक्यबिन्दूपगेषु ।

जातस्तेजःश्रीबहुत्वं च राज्यं चत्वारिंशद्वत्सरादूर्ध्वमेति ॥ ६३ ॥

होरेति । होरा = लग्नम्, बन्धुः = चतुर्थभावः, प्राप्तिः = एकादशभावः इत्येषु भावत्रयेषु त्रिशन्मानाधिक्यबिन्दूपगेषु = प्रथम-चतुर्थ-लामभावानां समुदायाष्टकवर्गबिन्दवो मिलिता यदि त्रिशदधिकाः स्युस्तदा जातो नरः चत्वारिंशद्वत्सरादूर्ध्वं तेजः, श्रीबहुत्वं राज्यं च एति = प्राप्नोति । अस्मिन्नक्षणे जातो ४० चत्वारिंशदूर्ध्वं आयवान् भवतीति भावः ॥ ६३ ॥

लग्न चतुर्थ लाभ इन तीन स्थानमें तीससे अधिक बिन्दु हों तो जातक तेजस्वी, बहुत बड़ा धनी हो और उसको ४० वर्षके ऊपर राज्य मिले ॥ ६३ ॥

यत्पञ्चविंशतिमुखास्त्रिदशान्तसंख्या बन्धुस्थिता नवमराशिकबिन्दवश्च ।

यद्यष्टकेन सह विंशतिवत्सराणामन्ते परे शरदि वा नरवाहनाढ्यः ॥ ६४ ॥

नद्विती । यदि बन्धुस्थिताः = चतुर्थभावगताः, नवमराशिकबिन्दवश्च सम्मिलिता पञ्चविंशतिमुखाः = पञ्चविंशतिमारभ्य त्रिदशान्तसंख्याः = त्रिः दश त्रिगुणिता दश अन्त-

संख्या येषां, त्रिंशदित्यर्थः । एतदुक्तं भवति । चतुर्थनवमभावयोः, समुदायकविन्दवो यदि पञ्चविंशति-त्रिंशदन्तर्गता भवेयुस्तदा अष्टकेन सह विंशतिवत्सराणामष्टाविंशतिवर्षाणामन्ते वा ततः परे शरदि = वर्षे जातो नरः नरवाहनाढ्यो भवेत् ॥ ६४ ॥

यदि २५ से ३० तक बिन्दु संख्या चतुर्थ और नवम राशिमैं हों तो २८ वर्षके बाद वह मनुष्य नरवाहन (तामदान या पालकी) से युक्त हो अर्थात् यात्रा करे ॥ ६४ ॥

देवाचार्ये वाहनस्थे स्वतुङ्गे चत्वारिंशद्बिन्दुसंख्यासमेते ।

मेषागारे लग्नगे वासरेशे जातो राजा लक्षसंख्याश्वनाथः ॥ ६५ ॥

देवाचार्ये इति । देवाचार्यो गुरुस्तस्मिन् वाहनस्थे = चतुर्थभावमुपगते स्वतुङ्गे = निजो-पराशौ (कर्क) विद्यमाने, तत्र च चत्वारिंशद्बिन्दुसंख्या-४० समेते, अपि च वास-रेशे = सूर्ये मेषागारे लग्नगे = मेषराशिलगने व्यवस्थिते सति जातो राजा, लक्षसंख्याश्व-नाथः = लक्षघोटकपतिश्च भवेत् ॥ ६५ ॥

अपनी उच्च ४ राशिके बृहस्पति चतुर्थ स्थानमें ४० बिन्दुसे युक्त हो, सूर्य मेष राशिमैं लग्न पर हो तो वह मनुष्य राजा हो तथा लक्ष घोड़ोंको अपने पास रखे ॥ ६५ ॥

चत्वारिंशद्बिन्दुयुक्ते विलगने चापे जीवे भार्गवे मीनराशौ ।

स्वोच्चे भौमे कुम्भगे भानुपुत्रे जातः सर्वश्रीधरः सार्वभौमः ॥ ६६ ॥

चत्वारिंशदिति । विलगने=जन्मकालीनलगने (यत्तद्राशिलगने) चत्वारिंशद्बिन्दुयुक्ते, जीवे = बृहस्पतौ चापे = धनराशौ (स्वमूलत्रिकोणे) भार्गवे=शुके मीनराशौ (स्वोच्चे), भौमे = मङ्गले स्वोच्चे = मकरराशौ, भानुपुत्रे = शनैश्चरे कुम्भगे = स्वमूलत्रिकोणे च गतवति जातः सर्वश्रीधरः = विविधसम्पदैश्वर्ययुक्तः सार्वभौमः = चक्रवर्ती राजा स्यात् ॥ ६६ ॥

चालिष बिन्दुसे युक्त लग्न हो, धनुमें गुरु, मीनमें शुक्र हो, अपने उच्च स्थानमें मङ्गल और कुम्भ राशिमैं शनि हो तो जातक सर्व लक्ष्मीसे युक्त सार्वभौम राजा होवे ॥ ६६ ॥

क्रियादिराशित्रितयोपयाता भवन्ति पूर्वादिचतुर्दिशश्च ।

फलाधिकं यहिंशि तत्प्रदेशे धनादिवृद्धिं समुपैति जातः ॥ ६७ ॥

क्रियादीति । क्रियो मेषस्तदादिराशित्रितयमुपगता पूर्वादिचतुर्दिशो भवन्ति । एव-दुक्तं भवति । मेष-वृष-मिथुनाः पूर्वे, कर्क-सिंह-कन्या याम्ये, तुला-वृश्चिक-धनुर्धराः प्रतीच्यां, मकर-कुम्भ-मीना उदीच्यामवगम्याः । प्रयोजनमुच्यते फलाधिकमिति । यहिंशि फलाधिकं भवेद्वर्थात् समुदायाष्टकवर्गवशादुक्तचतुर्दिशां मध्ये यहिंशि सर्वाधिक-विन्दवो भवेयुस्तत्प्रदेशे = तद्दिग्भागे धनादिवृद्धिं जातो नरः समुपैति । एतदुक्तवि-धिना दिक्फलं विविच्य धनादिवृद्धिमिच्छता पुरुषेण तद्दिशि प्रयतितव्यम् ॥ ६७ ॥

मेषादि तीन २ राशिमैं पूर्वादि चारो दिशामैं (मे० वृ० मि० में पूर्व, कर्क सिंह कन्यामें दक्षिण, तु० वृ० ध० में पश्चिम, म० कु० मी० में उत्तर) अधिक बिन्दुवाली राशिकी दिशामैं धनादिकी वृद्धि होती है ॥ ६७ ॥

इदानीं रोगज्ञानमाह—

लग्नादिशान्यन्तगतं तुरङ्गैः सङ्गुण्य ताराहतलब्धयाते ।

रव्यादिपापे यदि कोणगे वा रोगादिपीडाविपुलं नराणाम् ॥ ६८ ॥

मन्दादिलग्नान्तफलं च तद्वल्लग्नान्तमारादुदयात्कुजान्तम् ।

शुभैक्यसंख्यागततारकायां शुभग्रहे सौख्यफलं वदन्ति ॥ ६९ ॥

लग्नादीति । लग्नादिशान्यन्तगतं = लग्नराशिमार्भ्य शनिस्थितराशिपर्यन्तं ये सप्तदशवर्गजातविन्दवस्तान् तुरङ्गैः = सप्तभिः सङ्गुण्य ततस्ताराहतलब्धयाते = तारा-नक्षत्राणि (सप्तविंशतिः) तैर्हते यत्फलं तावन्मते नक्षत्रमुपयाते रव्यादिपापे = रविशौ-

मशनीनामन्यतमे वा कोण--(५।९) मे ग्रहे सति अत्रेदं विचिन्त्यम् । लग्नमारभ्य शनिपर्यन्तेषु राशिषु यावन्तो बिन्दवस्तात् सप्तभिः सङ्गुण्य सप्तविंशतिभिर्भागमहरेत्तदा यत्फलं तावन्मिते नक्षत्रे यदि रविर्भौमो वा शनिः (पापग्रहः) अथवा कोणस्थितः कश्चिद्ग्रहो भवेत्तदा, नराणां विपुला = महती रोगादिपीडा स्यादिति मूलशब्दार्थः । अथात्र मन्त्रेश्वरेण लब्धतुल्यगताब्दे तथोक्तम्—

लग्नात्प्रभृतिमन्दान्तमेकीकृत्य फलानि वै । सप्तभिर्गुणयेत्पश्चात् सप्तविंशहतात्फलम् ॥

तत्समानगते वर्षे दुःखं वा रोगमाप्नुयात्

एवं मन्दादिलग्नान्तं भौमराहोस्तथा फलम् ॥ इति ॥ ६८ ॥

मन्दादीति । मन्दं=शनिमारभ्य लग्नान्तं यावद्वाशिषु फलं=समुदायाष्टकबिन्दु-सङ्ख्या, वा आरात् = मङ्गलात् लग्नान्तमथवा, उदयात् = लग्नात् कुजान्तं फलं तद्वत् सप्तभिः सङ्गुण्य सप्तविंशतिभिः २७ भक्तं कृत्वा लब्धमिते नक्षत्रे रव्यादिपापे गतवति तद्वत्=रोगादिपीडा वाच्या ।

अथ च शुभैक्यसङ्ख्यागततारकायां—शुभग्रहाणां यावन्तो बिन्दवस्तेषामैक्यवशाद्-कवया तारा, अर्थात् लग्नादितो मन्दान्तगतं मन्दादितो लग्नान्तगतमित्यादि यथा प्रदर्शितं तथैव लग्नादिशुभग्रहान्तं फलं सप्तभिः सङ्गुण्य सप्तविंशतिभिः भक्तं कुर्यात्, लब्धमिते नक्षत्रे गतवति शुभग्रहे सौख्यफलं ब्रूयादिति ।

अत्रापि लब्धतुल्ये वर्षे तत्तदुक्तं फलमुक्तं जातकादेशकारेण । तथा तद्वचनम्—

लग्नादारभ्य सूर्यात्मजगतभवनाक्षान्तमेकत्र युक्त्वा

युक्ते तस्मिन् सुखाप्ते गतवति फलतुल्याब्दे रोगशोकाः ।

मन्दादालग्नमेवं क्षितिसुतगभाच्चादिलग्नं विलग्न-

दाभौमं त्वेति कृत्वा विधिमशुभमतिर्वादिशोचोदिताब्दे ॥ इति ॥

अत एव श्लोकद्वयेऽपि तदुक्तलक्षणे लब्धसङ्ख्यामिते गताब्दे तत्तदुक्तं शुभाशुभ-फलं वाच्यमिति सिद्धान्तः ॥ ६९ ॥

लग्नसे शनि पर्यन्तकी बिन्दुसंख्याको ७ से गुणाकर २७ के भाग देनेसे जो लब्धि प्राप्त हो उसमें सूर्यादि पापग्रह या कोणस्थ ग्रह प्राप्त हो तो मनुष्योंको बड़ी रोगादि पीडा हो ॥ ६८ ॥ शनिसे लग्नान्त जो फल उसी प्रकार मङ्गलसे लग्न पर्यन्त तथा लग्नसे मङ्गल पर्यन्त विचारे । शुभ संख्याकी एकत्रताकी संख्यामें शुभग्रह सौख्य फल देनेवाले हैं, ऐसा आचार्य कहते हैं ॥ ६९ ॥

शोध्यं राशिद्युचरणगुणकैः संगुण्यैतदैक्यं

हत्वा शैलैरुडुगणहृतं लब्धमब्दादिकं स्यात् ।

मानाधिक्ये शिशतमशते तारकायुर्वराज्ञैः

सगुण्याप्तं दिवसनिचयैर्मातुलैः शुद्धमायुः ॥ ७० ॥

शोध्यमिति । शोध्यं = त्रिकोणैकाधिपत्यशोधनजातं फलं राशेद्युचरस्य (ग्रहस्य) च गुणकैः ४४ श्लोकोक्तैः सङ्गुण्य (तत्तद्ग्रहस्य पृथक् पृथगिति) एतेषामैक्यं त्रिषय तच्छैलैः ७ हत्वा (संगुण्य) सङ्गुणैः २७ हृतं = भक्तं सयत्फलं तदब्दादिकं = वर्षा-दिकं स्यात् । तस्मिन् वर्षादी मानाधिक्ये = शताधिक्ये समगते सति तद्विशतं = शतेनितं कार्यं, अशते = शतांशे सति तदेव प्राणं, तदेतारकायुः = नक्षत्रायुः कथ्यते । अथ तद्वत्-वराज्ञैः = ३२४ भिः हत्वा = सङ्गुण्य, दिवसनिचयैः दिनसमूहैः (वर्षान्तःपातिसिः)

मातुलैः = ३६५ प्रमितैः भक्तं कुर्यात् तदा लब्धं शुद्धं आयुः स्यात् । एतद्दि शुद्धाष्टक-
वर्णनितं ज्ञेयमिति ।

अत्र यदुक्तं मानाधिक्ये विशतमिति तदाह जातकादेशकारः—

अष्टवर्गं समुद्धृत्य ग्रहाणां राशिमण्डले ।

प्राग्बत् त्रिकोणं संशोध्य पश्चादेकाधिपत्यताम् ॥

एकस्मिन् मण्डलाधिक्यं शोधयेच्चक्रमण्डलम् ।

द्वादशैव तु गृहणीयादेवं सर्वेषु राशिषु ॥

पूर्वोक्तं गुणकारैस्तु वर्षयेच्च पृथक् पृथक् । एकीकृत्य ततः सर्वं सप्तभिर्गुणयेत् पुनः ।

सप्तविंशतिहस्तैश्च आयुःपिण्डं प्रदृश्यते । द्वादशादिगुणाङ्गत्वं मासादिषट्ठिकास्ततः ॥

शतादूर्ध्वं तु तत्पिण्डं मण्डलं शोधयेच्च तम् । शतमेव तु गृहणीयादीर्घायुयोगसम्भवे ॥

तद्विधं सकलं कृत्वा वराङ्गेण ३२४ विवर्धितम् ।

मातङ्ग-३६५ हतलब्धायुमातङ्गाब्दं प्रदृश्यते ॥

अत्राष्टकवर्गे शतमेवोत्तमायुर्गृहीतमित्यवगन्तव्यम् ॥ ७० ॥

शुद्धावशेषं बिन्दुको राशि ग्रहकं गुणकसे गुणाकरके ७ से गुणे फिर २७ का भाग देने से जो फल मिले वह वर्षादि होता है । शताधिक्य होने पर १०० में शोधकर वरांग ३२४ से गुणाकर मातंग ३६५ से भाग देने पर शुद्ध आयु होती है ॥ ७० ॥

इदानीं साधितमायुः कदा यथात्वमुपयातीत्याह—

स्वल्पमध्यबहुमानवत्सरा मण्डलोनयुतकर्मकल्पिताः ।

तुल्यकालमुपयान्ति सर्वतः सद्गुणोदयकटाक्षवीक्षणतः ॥ ७१ ॥

स्वल्पेति । उक्तप्रकारैः साधिताः स्वल्पमध्यबहुमानवत्सराः = अल्पायुर्मध्यायुर्दीर्घायुषां
वर्षभेदाः मण्डलोनयुतकर्मकल्पिताः (मानाधिक्येत्यादिकर्मकृताः) सद्गुणोदयकटाक्षवी-
क्षणतः=सद्गुणविशिष्टानां ग्रहाणामुदये लग्ने यत् कटाक्षवीक्षणम्=सद्वलोकनं तस्मादर्थतः
यदि लग्ने सद्गुणयुक्तानां ग्रहाणां दृष्टिः स्यात्तदा सर्वतो भावेन तुल्यकालमुपयान्ति ।
यदि लग्ने सद्ग्रहाणां दृष्टिर्न स्यात्तदा तदागतमायुर्न याथातथ्येन परिणमतीति भावः ॥ ७१ ॥

लग्नमें सद्गुण ग्रहकी कटाक्षदृष्टिसे स्वल्प मध्य बहुवत्सरा मण्डलमें हीन युत कर्म-
कल्पनासे सब तरहसे समान समय आते हैं ॥ ७१ ॥

श्रीवैद्यनाथकृतजातकपारिजाते पराशरादिफलसारसोपयाते ।

प्रस्तारभिन्नसमुदायकबिन्दुशीलः संकीर्तितस्तु सकलद्युचरप्रसादात् ॥ ७२ ॥

इति दशमोऽध्यायः ।

सरलाथेन श्लोकेनानेनाध्यायमुपसंहरतीति ॥ ७२ ॥

पारिजाते सुधा टीका कपिलेश्वरनिर्मिता ।

दशमे चाष्टवर्गाख्येऽध्यायेऽस्मिन् पूर्णतां गता ॥ १० ॥

पराशर आदि मुनियोंके ग्रन्थके फलके सार भागसे उत्पन्न श्रीवैद्यनाथजी कृत जातक-
पारिजातमें सब ग्रहोंकी कृपासे अष्टवर्गके प्रस्तारके भेदोंका वर्णन किया ॥ ७२ ॥

इति जातकपारिजाते दशमेऽध्याये 'विमलः' हिन्दी टीका समाप्ता ॥ १० ॥

अथ प्रथमद्वितीयभावफलाध्यायः ॥ ११ ॥

अथातो भावफलानि विवक्षुरादौ भावानां ग्रहस्थितिवशाच्छुभाशुभत्वं निरूपयति द्वाद-
शभिः श्लोकैः—

होरातङ्कारमुख्यप्रभवशुभफलादीनि सर्वाणि पुंसां
तत्तद्भावोद्भवानि द्यचरबलवशाद्यानि तानि प्रवक्षिम् ।
ये ये भावाः सितज्ञामरगुरुपतिभिः संयुता वीक्षिता वा
नान्यैर्दृष्टा न युक्ता यदि शुभफलदा मूर्तिभावादिकेषु ॥ १ ॥

होरेति । पुरुषाणां युचरबलवशात् = ग्रहाणां बलावलवशतो यानि शरीरादीनां शुभा-
शुभफलादीनि तत्तद्भावोद्भवानि = लग्नादिद्वादशभावजातानि तानि अथुना अहं प्रत्यक्षकारः
प्रवक्षिम् । अत्रेदमुक्तं भवति । जनिमतां यत् किञ्चित् शरीर-धन-आतृ-मित्र-पुत्र-शत्रु-
जी-मृत्यु-धर्म-राज्य-लाभ-व्यय-सम्बन्धि फलं विचार्यते तत्सर्वं तत्तद्भावात् (तनु-धन-
सहज-सुहृदित्यादितः) एव जातं तथा तत्र तत्रोपस्थितग्रहबलवशादुद्भूतमेव भवति । तान्यत्र
कथयामि । ये ये भावाः लग्नादयः, सितज्ञामरगुरुपतिभिः = शुक्र-बुध-बृहस्पति-स्वस्वामि-
भिः, संयुताः = सहिताः, वा वीक्षिताः = दृष्टाः सन्तः अन्यैः = उक्तोभ्य इतरैः ग्रहैः युक्ता न,
तथा दृष्टा न भवेयुस्तदा ते मूर्तिभावादिकेषु = लग्नादिभावेषु शुभफलदा भवन्ति । यस्मिन्
भावे बुध-गुरु-शुक्राणामन्यतमस्य सकलस्य वा तथा तद्भावपतेर्वा स्थितिरथवा दृष्टिर्भवति,
तथा तत्र यदि कस्यचिदन्यस्य ग्रहस्य स्थितिर्दृष्टिर्वा न भवति तदा तद्भावजन्यं फलं शुभं
भवतीति भावः । तथा चाह पराशरः—

यो यो भावः स्वामिदृष्टो युतो वा सौम्यैर्वा स्यात्तस्य तस्याभिवृद्धिः ।

पापैरेवं तस्य भावस्य हानिर्निदिष्टव्या जन्मतः प्रश्नतो वा । इति ॥ १ ॥

अब ग्रहोंके बलानुसार लग्नादि भावोंसे उत्पन्न मनुष्योंके शुभाशुभ फलोंको कह रहा
हूँ लग्नादि भावोंमें जो जो भाव शुक्र बुध बृहस्पति और अपने पतिसे युक्त वा दृष्ट हों,
और यदि पाप ग्रहसे दृष्ट युत न हों तो वे शुभफल देते हैं ॥ १ ॥

तन्वादिभावेषु शुभोदयेषु तद्भावनाथोपगतेक्षितेषु ।

तदुक्तभावस्य समृद्धिरुक्ता न पापखेटेक्षितसंयुतेषु ॥ २ ॥

तन्वादीति । लग्नादयो भावाः शुभराशिकाः स्वस्वपतिना संयुक्ता वीक्षिता वा भवेयु-
स्तथा केनचित्पापग्रहेण युक्ता वीक्षिता वा न भवे स्तदा तत्तद्भावे यद्यद्वस्तुनो विचारः
क्रियते तस्य तस्य समृद्धिरुक्ता आर्यैरिति ॥ २ ॥

शुभोदय राशिबाले लग्नादि भावोंके स्वामी उक्त भावोंमें प्राप्त हों और वे भाव पाप-
ग्रहोंसे दृष्ट युत न हों तो उस २ भावकी वृद्धि होती है ॥ २ ॥

नीचस्थो रिपुराशिस्थः खेटो भावविनाशकः ।

मूलस्थतुल्लमित्रस्थो भाववृद्धिकरो भवेत् ॥ ३ ॥

नीचेति । स्वनीचराशौ शत्रुराशौ वा स्थितो ग्रहो यस्मिन् भावे विद्यमानः स्यात् स
ग्रहस्तस्य भावस्य विनाशको भवति । एवं स्वमूलत्रिकोणे, स्वराशौ, स्वकीयोच्चे, स्व-
मित्रग्रहे वा स्थितः सन् यस्मिन्भावे स्थितो भवति तस्य भावस्यासौ ग्रहो वृद्धिकरो भवति ॥

नीच राशिगत तथा शत्रुराशिस्थ ग्रह जिस भावमें हो उस भावका नाश करता है,
अपने मूल त्रिकोणमें, अपने उच्च स्थानमें, मित्रराशिमें पापग्रह जहाँ हो उस भाव
(स्थान) की वृद्धि करता है ॥ ३ ॥

यद्भावनाथो रिपुरिष्करन्ध्रे दुःस्थानर्षो यद्भवनस्थितस्तु ।

तद्भावनाशं कथयन्ति तज्ज्ञाः शुभेक्षितश्चेत् फलमन्यथा स्यात् ॥४॥

वदिति । यस्य भावस्य स्वामी, रिपुरिष्करन्ध्रे = षष्ठ्यादशाष्टमानामन्यतमो भवति, वा दुःस्थानपः = षष्ठ्यव्ययेशानामन्यतमो ग्रहो यस्मिन् भवने (भावे) स्थितो भवति, तस्य भावस्य नाशं तज्ज्ञाः = तद्विदः (भावफलवेत्तारः) कथयन्ति । अथ चेदसौ भावः केनचित् कैश्चिद्वा शुभग्रहेण शुभग्रहैर्वा ईक्षितः = निरीक्षितः स्यात् तदा फले अन्यथाऽर्था-तद्भावनाशो न स्यादुत तद्भाववृद्धिरेव वाच्येति ॥ ४ ॥

जिस भावका स्वामी षष्ठ, द्वादश या अष्टम स्थानमें प्राप्त हो, एवं दुःस्थान (६।८।१२) का स्वामी जिस भावमें हो उस भावका नाश होता है ऐसा विद्वान् लोग कहते हैं । यदि उसे शुभग्रह देखते हों तो अन्यथा फल होता है अर्थात् उस भावका नाश नहीं होता है ॥ ४ ॥

यद्भावपे केन्द्रगते विलगनात्त्रिकोणगे वा यदि सौम्यदृष्टे ।

तुङ्गादिवर्गोपगतं बलाढ्ये तद्भावपुष्टिं फलमाहुरार्याः ॥ ५ ॥

यद्भावप इति । यस्य भावस्य स्वामी विलगनात् = जन्मलग्नतः, केन्द्रे (१।४।७।१०) वा कोणे (५।९) स्थितः यदि सौम्येन (शुभग्रहेण) दृष्टो भवेत्तथा तुङ्गादिवर्गोपगतः = लघुकोणादिराशौ स्ववर्गे च स्थितः बलाढ्यः = पूर्वोक्तैर्बलैर्युक्तो वा भवेत् तदा तद्भावपुष्टि-फलं तद्भावस्य वृद्धिरेव फलम् आर्या आहुः ॥ ५ ॥

जैसे जिस भावका पति केन्द्रमें हो वा त्रिकोणमें हो उसे शुभग्रह देखते हों उच्चादि वर्गों में प्राप्त होकर बलवान् हो तो श्रेष्ठ विद्वानोंके मतसे उस भावकी पुष्टि होती है ॥ ५ ॥

तत्तद्भावत्रिकोणे सुखमदनगृहे वाऽऽस्पदे सौम्ययुक्ते

पापानां दृष्टिहीने भवनपसहिते पापखेटैर्युक्ते ।

भावानां पुष्टिमाहुः सकलशुभकरं चान्यथा चेत्प्रणाशं

मिश्रं मिश्रग्रहेन्द्रैरखिलमपि तथा मूर्तिभावादिकानाम् ॥ ६ ॥

तत्तदिति । तत्तद्भावत् = विचारणीयभावतः, त्रिकोणे (५।९) सुखमदनगृहे (४।७), वा आस्पदे (१०) सौम्ययुक्ते = शुभग्रहेण शुभग्रहैर्वा सहिते, तस्मिन् पापानां दृष्टिहीने = पापग्रहेरनवलोकिते इति, भवनपसहिते स्वराशिपतिना युक्ते, तथा पापखेटैर्युक्ते, ईदृग्लक्षणशक्तितानां भावानां पुष्टिः = वृद्धिः विद्वांस आहुः । यस्मिंस्तस्मिन् भावे ईदृग्लक्षणं तद्भावजातं सकलशुभकरं भवति । अस्मादन्यथा चेद्भवति तदा तद्भावस्य प्रणाशं करोति । अथ मिश्रग्रहेन्द्रैः = तत्तद्भावत्रिकोणे सुखमदने आस्पदे वा पापैः शुभैश्च सहिते, पापैः शुभैश्चवलोकिते सति, मूर्तिभावादिकानां = लघादिद्वादशभावानाम् अखिलमपि फलं = सकल-मेव तत्तद्भावजातं फलं मिश्रं साधारणं (शुभमशुभञ्च) वाच्यमिति ॥ ६ ॥

लक्षादि प्रत्येक भावोंके उस २ भावसे त्रिकोण, चतुर्थ, सप्तम या दशम गृहमें शुभग्रह या उसका पति युक्त हो वहां पापग्रहोंकी दृष्टि तथा योग न हो तो भावोंका समस्त शुभ-फल तथा पुष्टि कहे । यदि ऐसा न हो तो उस २ भावका नाश होता है । यदि उक्त स्थान मिश्रग्रहसे युक्त हों तो सब मिश्रफल होते हैं ॥ ६ ॥

नाशस्थानगतो दिवाकरकरच्छन्नस्तु यद्वाशिपो

नीचारातिगतोऽपवा यदि शुभैः खेटैर्युक्तेन्नितः ।

तद्भावस्य विनाशनं मुनिगणाः शंसन्ति खेटैर्युक्ते

यद्यत्रापि फलप्रदो नहि तथा मूर्त्यादिभानां क्रमात् ॥ ७ ॥

नाशस्थानगत इति । यद्वाशिपः=यस्य भावस्य पतिः, नाशस्थानगतः=अष्टमभावगतः, दिवाकरकरच्छन्नः=सूर्यस्य किरणैर्लुप्तयुतिरस्तङ्गत इत्यर्थः, अथवा नीचारातिगतः=स्वकीयनीचराशौ, शत्रुगृहे च स्थितः, यदि शुभैः खेटैः=बुधगुरुशुक्रैः, अयुक्तेक्षितः=युक्तो दृष्टश्च न भवति, तदा तद्भावस्य = यद्भावपतिरीदृग्लक्षणयुतो भवति तस्य भावस्य विनाशनं मुनिगणाः = गर्गपराशरादयो महर्षयः, शंसन्ति = कथयन्ति । अथ यदि अत्रोक्तस्थानां यद्वाशिपः खेटैरितरग्रहैर्युतोऽपि भवेत्तदा मूर्तिप्रभृतिभावानां क्रमात् तथा फलप्रदो नहि भवति ॥ ७ ॥

लग्नादि जिस भावका स्वामी सूर्यके किरणसे आक्रान्त हो, अष्टम स्थानमें प्राप्त हो, नीच वा शत्रु गृहमें प्राप्त हो, यदि शुभग्रहसे युक्त न हो उस भावका विनाश मुनि लोग कहते हैं । अर्थात् ये भाव फलप्रद नहीं होते हैं ॥ ७ ॥

दुःस्थाने वाऽरिगे मूढे दुर्बले भावनायके ।

भावस्य सम्पदं कर्तुं न शक्ता भावमाश्रिताः ॥ ८ ॥

दुःस्थान इति । भावनायके = विचारणीयभावपतौ, दुःस्थाने = षष्ठ्ययानामन्यतमे भावे वा अरिगे = शत्रुगृहे विद्यमाने, मूढे = सूर्येण सहास्तङ्गते, दुर्बले=निर्वीर्ये सति भावमाश्रिताः = तद्भावमुपगता अन्ये ग्रहा अपि तस्य भावस्य सम्पदं=वृद्धिं, कर्तुं, शक्ताः=दक्षा न भवन्ति । भावस्य शुभफलहेतवे भावेशेन शुभभावगतेन बलिना चावश्यमेव भवितव्यमिति ॥ ८ ॥

यदि भावका स्वामी दुःस्थानमें शत्रुभवनमें हो अस्त हो या दुर्बल हो तो भावाश्रित ग्रह भावको सम्पन्न करनेमें समर्थ नहीं होते हैं ॥ ८ ॥

दुष्टस्थितो वापि यदा नभोगः पापोऽरिनीचांशकसंयुतो यः ।

स्वतुङ्गमित्रांशकराशियुक्तः शुभेक्षितो वा यदि शोभनः स्यात् ॥ ९ ॥

दुष्टस्थित इति । यः कश्चित्, नभोगः = ग्रहः, यदा दुष्टस्थितः = असङ्गवगतः, अपि वा अरिनीचांशकसंयुतः = शत्रुराशेर्नीचस्य वा नवांशे स्थितो भवति, स पापः = पापफलदो भवति । अथ स्वतुङ्गस्य, मित्रस्य च नवांशे राशौ च युक्तो ग्रहः, शुभग्रहेक्षितो वा यदि भवेत्तदा शोभनः शुभफलदः स्यात् ॥ ९ ॥

यदि जो कोई ग्रह दुष्ट स्थानमें स्थित हो वा शत्रुगृह या नीचांशसे संयुक्त हो वह अशुभ फल देता है । यदि अपने उच्च या मित्रके नवांश या राशिमें शुभग्रहसे दृष्ट हो तो शुभ होता है ॥ ९ ॥

भावेशाक्रान्तराशीशे दुःस्थे भावस्य दुर्बलम् ।

स्वोच्चमित्रस्वराशस्थे भावपुष्टिं वदेद् बुधः ॥ १० ॥

भावेशेति । भावेशाक्रान्तराशीशे = यस्य भावस्य फलं विचार्यते तद्भावेशोनाक्रान्तो यो राशिस्तदीशे (विचारणीयभावेशाधिष्ठितराशिपतावित्यर्थः) दुःस्थे = षष्ठ्ययाना-न्यतमे गते भावस्य दुर्बलं फलं वाच्यम् । अथ च तस्मिन् भावेशाक्रान्तराशीशे ग्रहे स्वोच्चे, स्वमित्रराशौ, स्वकीयराशौ वा स्थिते सति भावपुष्टिं बुधो वदेदिति ॥ १० ॥

जिस किसी भावका स्वामी जहाँ बैठा हो उसका पति दुष्टस्थानमें हो तो उस मूल भावको दुर्बल करता है । यदि वह अपने उच्च, मित्र राशि, स्वराशिमें स्थित हो तो उस भावकी पुष्टि करता है, ऐसा पंडित लोग कहते हैं । सु० शा० कार० ॥ १० ॥

यद्वावलाभधनविक्रमराशियाता यद्वावनाथसुहृदश्च तदुच्चनाथाः ।

तद्भावपुष्टिबलमम्बरचारिणस्ते कुर्वन्ति मूढरिपुनीचविविजिताश्चेत् ॥ ११ ॥

यदि। यस्य तस्य भावस्याधिपतेः मित्रग्रहाः, तदुच्चनाथाः = भावपतीनां ये उच्च-
राशवस्तत्पतयश्च यत्तद्भावात् लाभ- (११) धन- (२) विक्रम- (३) राशियात्ता भवे-
नुत्तदा तद्भावस्य पुष्टिफलं तेऽन्वरचारिणो ग्रहाः कुर्वन्ति । चेद्यदि ते ग्रहा मूढरिपुनीचवि-
वर्जिताः = अस्तौ गताः, शत्रुराशिगताः, नीचराशिगता वा न भवेयुस्तदेति । एतदुक्तं
भवति । यस्य तस्य विचारणीयराशेयोऽधिपस्तस्य मित्राणि तदुच्चपतिष्वेतेषामन्यतमो
ग्रहो मूढशत्रुनीचराशिवर्जितः सन् तत्तद्भावात् लाभधनविक्रमान्यतमगतो भवति तदा
तद्भावस्य पुष्टिं कुरुते ॥ ११ ॥

जिस भावसे ११२३ स्थानमें गत ग्रह उस भावशके मित्र या उसके उच्च स्थानके
स्वामी हों और यदि वे ग्रह अस्तङ्गत, शत्रुराशिगत या नीचगत न हों तो वे ग्रह उस
भावको पुष्ट और बलवान् बनाते हैं । (सु० शा० कारः) ॥ ११ ॥

भावांशतुल्यः खलु वर्तमानो भावोद्धवं पूर्णफलं विधत्ते ।

भावोनके चाप्यधिके च खेदे त्रैराशिकेनात्र फलं विचार्यम् ॥ १२ ॥

भावांशतुल्य इति । भावांशतुल्यः = राश्यादिमानेन यावत्प्रमाणको भावस्तावन्मित एव
वर्तमानो ग्रहः तद्भावोद्धवं पूर्ण फलं खलु = निश्चयेन, विधत्ते = कुरुत इति । भावोनके =
भावप्रमाणान्मूने, अधिके चापि ग्रहे सति त्रैराशिकेनानुपातद्वारा फलमत्र विचार्यम् ।
अत्रेदं विचिन्त्यम् । पूर्ण भावे विद्यमानो ग्रहस्तद्भावजन्यं पूर्ण फलं ददाति । पूर्णभावप्र-
माणद्वारे ग्रहे यावदनुपातागतं फलं तत्र न्यूनं कथनीयम् । तथा पूर्णभावमानाधिकेऽप्रे
विद्यमाने ग्रहे स ग्रहस्तद्भावसन्ध्युन्मुखो भवतीति तत्रापि न्यूनमेव फलं वाच्यम् । पर-
मनुपातलब्धमितमिति ॥ १२ ॥

जो ग्रह भावके अंशके बराबर होकर जिस भावमें हो उस भावके पूर्ण फलको देता है
भावसे अल्प वा अधिक ग्रह हो तो त्रैराशिकसे यहाँ फलका अनुमान करना चाहिये ॥ १२ ॥

अथ तनुभावफलम् ।

शरीरवर्णाकृतिलक्षणानि यशोगुणस्थानसुखामुखानि ।

प्रवासतेजोबलदुर्बलानि फलानि लग्नस्य वदन्ति सन्तः ॥ १३ ॥

लगाधुना तनु- (लग्न) भावफलं विवक्षुः तत्र लग्ने किं किं फलं विचारणीयमित्यु-
च्यते । शरीरेति । श्लोकस्तु स्पष्टार्थ एवेत्यलम् ॥ १३ ॥

अब प्रथम भावका फल कहते हैं- लग्नसे शरीरका वर्ण, आकृति, लक्षण, यश, गुण,
स्थान, सुख, दुःख, प्रवास, तेज और बलका विचार करना पण्डितोंका मत है । (सु०
शा० कारः) ॥ १३ ॥

नरश्रिरार्युर्नृपपूजितः सुखी लग्ने भवेत्सौम्यगृहं यथा तथा ।

लग्ने यदा स्वामिनिरीक्षिते धनी कुशाग्रबुद्धिः कुलकीर्तिवर्द्धनः ॥ १४ ॥

नर इति । सरलार्थोऽयं श्लोक इति ॥ १४ ॥

यदि लक्ष शूभराशि हो तो मनुष्य दीर्घायु, राजपूजित और सुखी होवे । लग्नको यदि
लग्नेश देखता हो तो धनी, तीक्ष्णबुद्धि और कुलकी कीर्तिकी वृद्धि करनेवाला होवे ॥ १४ ॥

लभांशपाद्वीर्ययुतग्रहाद्वा तनुस्वरूपाकृतिलक्षणानि ।

वर्णं वदेष्वान्द्रवांशानाथाद्विलम्बमात्सर्वयुभाशुभानि ॥ १५ ॥

पूर्व १३ श्लोके यदुक्तं 'शरीरवर्णाकृतिलक्षणानि' तदाह — लग्नांशपादिति । लग्ने =
लग्नमालीनलग्ने योऽंशको नवांशकस्तस्य यः पतिस्तस्माद् वा तत्काले सर्वग्रहापेक्षया
यो ग्रहो बलीयान् भवति तस्मात् जातस्य तनुस्वरूपाकृतिलक्षणानि वाच्यानि । यस्य

ग्रहस्य याहकतुः, यत्स्वरूपं, याहगाकृतिश्च वर्तते तथैव तस्य जातस्यापि वाच्यमित्यर्थः ।
अथ वर्णमाह—वर्णमिति । चान्द्रनवांशनाथात् = चन्द्रो यस्मिन्नवांशे स्थितो भवेत्तत्र-
वांशराशिपतेः वर्णं जातस्य वदेदिति । यस्य ग्रहस्य यो वर्णः (२ अ० १९ श्लो०)
उक्तः स एव वर्णो जातकस्येति । विलम्बभाव सर्वशुभाशुभानि = लग्नादिद्वादशाभावाशयः
कालपुरुषाङ्गं यत्र यत्रावस्थितो विद्यते (१ अ० ८ श्लो०) तत्र तत्राङ्गे जातस्य शुभ-
शुभग्रहपरत्वेन शुभाशुभानि फलानि वाच्यानि । अत्र ३ अ० ७६ श्लोको द्रष्टव्यः ॥ १५ ॥

शरीरके स्वरूप-आकृति लक्षणोंको लग्नके नवांशपतिसे वा तत्कालमें सर्वाधिक बलवान्
ग्रहसे कहे । चन्द्रमाके नवांशके स्वामीसे शरीरका वर्ण कहे, और समस्त शुभ अशुभको
लग्नसे कहे ॥ १५ ॥

त्रिकोणकेन्द्रे यदि लग्ननाथे शुभान्विते शोभनवीक्षिते वा ।

शुभग्रहागारागते बलाढ्ये चतुःसमुद्रान्तयशः समेति ॥ १६ ॥

त्रिकोणेति । शुभग्रहेण युक्तो दृष्टो वा लग्नेशः, त्रिकोणे केन्द्रे (५१११४७१०)
वा गतः स्यात्, एवं शुभग्रहाणां राशिगतो बलाढ्यदा भवेत्तदा जातो नरः चतुस्समुद्रान्तं
यशः = प्रतिष्ठां समेति प्राप्नोति ॥ १६ ॥

यदि लग्नेश त्रिकोण वा केन्द्रमें स्थित हो शुभग्रहसे युक्त हो, वा शुभग्रहसे देखा
जाता हो, वा बलवान् होकर, शुभग्रहकी राशिमें हो तो चारो समुद्र पर्यन्त (भूमंडल) में
इसका यश होवे ॥ १६ ॥

होराधिनाथे रिपुरन्ध्ररिफे पापान्विते पापनिरीक्षिते वा ।

पापग्रहाणां भवनोपयाते जातोऽप्रकाशो भवतीह मर्त्यः ॥ १७ ॥

होराधिनाथ इति । होराधिनाथे = जन्मलग्नपतौ । अन्यत्सुगममेवेति ॥ १७ ॥
यदि लग्नेश छटे, आठवें या बारहवें स्थानमें हो पापग्रहसे युक्त हो या देखा जाता
हो, वा पापग्रहके गृहमें हो तो इस योगमें मनुष्य यहां नामी नहीं होता है ॥ १७ ॥

कीर्तिस्थानपतौ विलग्नभवने जातः स्वयं कीर्तिमान् ।

वित्तस्थे तु विशेषकीर्तिसहितः स्वोच्चादिवर्गान्विते ।

दुःस्थे चञ्चलयात्रया हततनुर्जातोऽथवा दुर्जनः

केन्द्रे कोणगते शुभग्रहयुते यात्रासुखं जायते ॥ १८ ॥

कीर्तिस्थानपताविति । कीर्तिस्थानपतौ = नवमभावाधिपतौ ग्रहे, विलग्नभवने = जन्म-
कालीनलग्ने गते सति जातो नरः स्वयं कीर्तिमान् भवति । तस्मिन् कीर्तिस्थानपतौ, वि-
त्तस्थे = द्वितीयभावसुपगते स्वकीयोच्चादिवर्गयुते च जातो विशेषकीर्तिसहितः = तद्भाग्या-
मदेवालयपुस्तकादिविरस्थाधिकीर्तिमान् भवति । तस्मिन्नेव कीर्तिपतौ दुःस्थे = षडष्टव्यय-
गते सति जातः चञ्चलयात्रया (तीव्रगतियानादिनिपाततः) हततनुः = नष्टशरीरः, अथवा
दुर्जनः दुःशरीरो भवति । तस्मिन्नेव कीर्तिपतौ केन्द्रे कोणे वा गते शुभग्रहयुते च जातस्य
यात्रासुखं जायते ॥ १८ ॥

कीर्तिभावेश (नवमेश) लग्नमें हो तो जातक स्वयं कीर्तिमान् हो । यदि वही उच्चा-
दिवर्गसे युक्त धन भावमें हो तो विशेष कीर्ति वाला हो । यदि दुष्ट स्थानमें हो तो
चञ्चल यात्रासे शरीरका नाश हो, वा दुर्जन हो । यदि वही केन्द्र या कोणमें हो शुभग्रहसे
युक्त हो तो यात्रामें सुख प्राप्त होवे ॥ १८ ॥

होरास्वामिनि पञ्चमे यदि सुतस्थानेशयुक्तेऽथवा

भाग्ये वा यदि भाग्यपेन सहिते लग्ने यशस्वी पिता ।

भातुस्थानपतौ विज्रभगृहगे तत्कारकप्राप्त्या-

वेकस्थौ बलशालिनौ च यदि वा वत्सोदरः कीर्तिमान् ॥ १९ ॥

होरास्वामिनीति । होरास्वामिनि = जन्मलभेशे यदि पञ्चमे गते, अथवा सुतस्थानेश-
बुधे = पञ्चमेशेन सहिते भाग्ये = नवमे भावे गतवति, यदि वा भाग्यपेन = नवमेशेन स-
हिते लग्ने विद्यमाने सति जातस्य पिता यशस्वी = कीर्तिमान् भवति । भ्रातृस्थानपतौ =
तृतीयभावेशे, विलम्बग्रहणे = जन्मलग्नमुपगते, तत्कारकभ्रातृपौ = भ्रातृकारकः (भौमः)
नातृपः (तृतीयेशः) चैकस्थौ (यत्र तत्रैकराशिगतौ) बलशालिनौ च यदि भवेतां तदा
तत्सोदरः = तस्य जातस्य सोदरो भ्राता कीर्तिमान् भवतीति ॥ १९ ॥

यदि पञ्चमेशसे युक्त लग्नेश पञ्चम भावमें हो वा नवममें हों, वा नवमेशके साथ लग्नमें
हो तो जातकका पिता यशस्वी होवे ।

यदि तृतीय भावका स्वामी लग्नमें हो अथवा उसका कारक और तृतीयेश दोनों एक
राशिमें हों बलवान् हों तो उसका सहोदर भाई कीर्तिमान् होवे ॥ १९ ॥

विद्याधिपे वा यदि चन्द्रसूनौ लग्ने सुखे लग्नपसंयुते वा ।

बलान्विते पापदृशा विहीने विद्यायशस्वी भवति प्रजातः ॥ २० ॥

विद्याधिप इति । विद्याधिपे = विद्यास्थानपतौ = द्वितीयेशे (द्वितीयभावाद् विद्याविचारः
क्रियते, ४९ श्लोको द्रष्टव्यः) वा चन्द्रसूनौ = बुधे, लग्ने = जन्मलग्ने, वा लग्नपसंयुते =
लग्नेन समन्विते, बलान्विते, सुखे = चतुर्थभावे, पापदृशा विहीने च सति प्रजातः =
ईश्वरशोपलक्षिते काले जायमानो नरः, विद्यायशस्वी भवति ॥ २० ॥

यदि द्वितीयेश, वा बुध लग्नमें वा लग्नेशके साथ चौथेमें हो बलवान् हो पाप ग्रहकी
दृष्टिसे रहित हो तो जातक विद्यामें यशस्वी हो ॥ २० ॥

धर्मोदयेशौ नवमोदयस्थौ धर्मोदयेशौ तनुधर्मगौ वा ।

सुरेन्द्रवन्द्येक्षितसंयुतौ चेत् समेति जातश्चिरकालभाग्यम् ॥ २१ ॥

धर्मोदयेशाविति । धर्मोदयेशौ = नवमेशलग्नेशौ क्रमेण नवमोदयस्थौ (नवमेशो
लग्नगतो लग्नेशो लग्नगतश्च) भवेताम्, वा धर्मोदयेशौ तनुधर्मगौ (धर्मेशो लग्ने, लग्नेशो
धर्मं च गतः) भवेतां तथा भूतौ चेद्यदि सुरेन्द्रवन्द्यं = गुरुणा, ईक्षितौ संयुक्तौ वा भवेतां
तदा जातो नरः चिरकालभाग्यं समेति यावज्जीवनं भाग्यवान् भवतीत्यर्थः ॥ २१ ॥

धर्मेश और लग्नेश क्रमसे नवम और लग्नमें हों (नवमेश ९ वें, लग्नेश लग्नमें) वा
लग्नेश और नवमेश क्रमसे ९ वें और लग्नमें हों (नवमेश लग्नमें लग्नेश ९ वें) दोनों
गुरुस्थितिले देखे जाते हों या युक्त हों तो जातक बहुत समय तक भाग्यवान् रहे ॥ २१ ॥

लग्नाधिपस्य व्ययगे तदुच्चमित्रे सुहृत्तृणस्वगेक्षिते वा ।

तद्वाशिगे वा यदि मित्रखेदे तस्य स्थितिर्जन्मवसुन्धरायाम् ॥ २२ ॥

लग्नाधिपस्येति । लग्नाधिपस्य = जन्मलग्नपतेः, व्ययगे = द्वादशे भावे, तदुच्चमित्रे =
तस्य लग्नाधिपस्योच्चे मित्रग्रहे वा सति तस्मिन् सुहृत्तृणस्वगेक्षिते लग्नेशस्य मित्रग्रहेण
गुरुगतग्रहेण चेक्षिते वा तद्वाशिगे = लग्न इत्यर्थः, मित्रखेदे = लग्नेशस्य मित्रग्रहे
सति तस्य जातस्य स्थितिः, जन्मवसुन्धरायां = यत्र भूमौ जन्म जातं तस्यां (जन्मभूमावेव
तस्यावस्थानं) भवतीत्यर्थः ॥ २२ ॥

लग्नेशसे १२ वें उसके उच्च स्थान या मित्र राशि हो मित्र या उच्च ग्रहसे देखा जाता
हो वा लग्नेशका मित्रग्रह उसके राशिमें हो तो उसकी स्थिति जन्म-भूमिमें हो ॥ २२ ॥

लग्नेशाद्व्ययपे विलम्बपरिपौ नीचेऽथवा दुर्बले

जातो याति विदेशमिष्टदनुजाचार्येण हृष्टे यदि ।

तत्रैव स्थितिरन्त्यपे रविकरच्छन्ने विलम्बाधिपा-

दल्पमामचरो बलिन्यपि धनप्रमाधिवासो भवेत् ॥ २३ ॥

लग्नेशादिति । लग्नेशाध्यपे = लग्नपतिर्यत्र तिष्ठति तस्माद्यो द्वादशो भावस्त-
दीशे (लग्नेशाधिष्ठितराशेर्ययेश इत्यर्थः) विलग्नपरिचौ = लग्नेशस्य शत्रुग्रहे सति,
नीचे = नीचराशिगते, अथवा दुर्बले बलहीने सति, तस्मिन् यदि इष्टदशुजाचार्येण = मित्रल-
ग्नपतयेन शुक्रेण दृष्टे सति जातो नरो विदेशमन्यदेशं याति । अथ तस्मिन्नेव विलग्न-
धिपाललग्नेशादन्यपे = द्वादशेशग्रहे, रविकरच्छन्ने = सूर्येण सहास्तङ्गते सति तत्रैव जन्म-
भूमावेव स्थितिर्भवति, तथा ग्रहपग्रामचरः—लघुग्रामवासी भवति । अथ तस्मिन्नेव विल-
ग्नधाधिपादन्यपे बलिनि = सबले सति धनग्रामाधिवासः = विविधधनधान्ययुक्तस्य ग्रामस्य
(नगरस्य) निवासी भवतीति ॥ २३ ॥

लग्नेशासे चारहवें स्थानका स्वामी लग्नेशका शत्रु हो और यदि वह नीचमें हो वा
दुर्बल हो और यदि उसे शुक्र देखता हो तो जातक विदेशमें जाय । यदि लग्नाधिपसे
द्वादश स्थानका स्वामी सूर्यके किरणोंसे छन्न हो तो उसी जगह स्थित हो और छोटे
ग्रामोंमें निवास करे । यदि वह बलवान् हो तो शहरोंमें उसका निवास होवे ॥ २३ ॥

होरेशाद्व्ययपे विलग्नभवनात् केन्द्रत्रिकोणस्थिते

मित्रस्वोच्चगृहोपगो शुभयुते पार्श्वद्वये मानवः ।

चेतोरम्यमहीचरो दिविचराचार्येन्दुशुकेक्षिते

दिव्यक्षेत्रमुपैति जन्मधरणीवासस्तदर्थे रिपौ ॥ २४ ॥

होरेशादिति । होरेशाद् व्ययपे = लग्नेशो
यत्र तिष्ठति तस्माद् व्ययभावस्य पतिस्त-
स्मिन्, विलग्नभवनात् = जन्मलग्नराशेः
केन्द्रत्रिकोणे (१।४।७।१०।१३।९ स्थिते,
तथा सति स्वकीयमित्रराशिस्वराशिस्वकी-
योच्चराशीनामन्यतममुपगते पार्श्वद्वये =
तस्मादुभयत्र द्वितीये द्वादशो च शुभयुते
शुभग्रहे विद्यमाने सति जातो मानवः
चेतोरम्यमहीचरः = मनोरमभूमिचरो (अ-
तीवसुन्दरस्थलवासी) भवति ।

उदाहरणम्—

४	३ ल.	२
५		१ बु.
६		मं. १२
७	९ बु.	११
८		१०

अत्रोदाहरणे—कल्प्यते मिथुनलग्नपतिर्बुधो धनुषि सप्तमे भवे विद्यते, तस्माद् व्ययो
वृश्चिकस्तत्पतिर्भौमो मीने लग्नाद् दशमे (केन्द्रे) मित्रराशिस्थो वरीवर्ति, तस्मादुभयत्र
गुरुशुक्रौ मेषकुम्भस्थौ विद्येते इति उक्तयोगलक्षणं घटत इति । अथ तस्मिन्नेव लग्नेशा-
द् व्ययपे, दिविचराचार्येन्दुशुकेक्षिते = गुरुचन्द्रशुक्रदृष्टे सति, दिव्यक्षेत्रं = देवादितृतीयस्थानं
प्राप्नोति (तीर्थादौ वासं करोतीत्यर्थः) । अथ तदर्थं = लग्नेशाद् व्ययेशग्रहाद् द्वितीयभावे
रिपौ = तस्य शत्रुग्रहे विद्यमाने सति जन्मधरणीवासः = यत्र जातस्य जन्म भवति तस्यामेव
भूमौ वासकृद्भवति ॥ २४ ॥

लग्नेशासे व्यापशील लग्नसे केन्द्र या कोणमें हो, मित्र गृहमें या अपने उच्च भवनमें हो
उसके दोनों तरफ शुभग्रह हों तो मनुष्य रमणीय भूमिमें वास करे । यदि उसके दूसरे तथा
छठे स्थान पर बृहस्पति, चन्द्रमा और शुक्र की दृष्टि हो तो जातक जन्म भूमिमें वास करे
और दिव्य स्थानको प्राप्त हो ॥ २४ ॥

विदेशभाग्यं चरमे विलग्नने चरे तदीशे चरखेटदृष्टे ।

स्थिते स्वदेशे बहुभाग्ययुक्तः स्थिरग्रहैर्भूरिधनान्वितः स्यात् ॥ २५ ॥

विदेशेति । चरमे = मेवकर्कतुलामकराणामन्यतमे राशौ, लग्ने, तदीशे = लग्नेशे, चरे = चरराशौ विद्यमाने, तस्मिन्, चरखेटदृष्टे = चरराशिगतखेटेन दृष्टे जातस्य, विदेश-भाग्यं = विदेशी भाग्योदयं नृयात् । अथ स्थिर विलग्न, स्थिर लग्नेशे च स्वदेश एव बहुभाग्ययुक्तो भवेत् । तस्मिन् स्थिरग्रहैः = स्थिरराशिगतग्रहैर्दृष्टे सति जातो भूरिधना-ल्लतो बहुविधधनयुतो भवतीति ॥ २५ ॥

जन्मलग्न चर राशि हो, लग्नेश चर राशिमें हो, उसे चर राशिस्थ ग्रह देखते हों तो जा-तक का भाग्योदय विदेशमें होवे । जन्मलग्न स्थिर राशि हो, लग्नेश स्थिर राशिमें हो, स्थि-ग्रह से युक्त हो या दृष्ट हो तो अपने देशमें ही बहुत भाग्यसे तथा धनसे युक्त होवे ॥२५॥

५	४ गु.	३
६		२
गु. ७ बु.	विदेशभाग्यम्	१ मं.
८		१२
९	चं. १०	११

३	२ शु.	१
४		१२
बु. ५ बु.	स्वदेशभाग्यम्	११ चं.
६		१०
७	८	९

होराधीशे पापखेटे रिपुस्थे पापक्षेत्रे भानुपुत्रेण युक्ते ।

शुद्धप्रायो राहुणा केतुना वा जातश्चाण्डालोऽथवा नीचतुल्यः ॥ २६ ॥

होराधीश इति । लग्नेशे पापग्रहे, रिपुस्थे = षष्ठभाष्यते च, वा भानुपुत्रेण = शनिना सहिते पापक्षेत्रे = पापग्रहराशौ विद्यमाने सति जातो नरः शुद्धप्रायो भवति । ईदृग्योगे दृक्छले जातोऽपि शुद्धवदाचरणयुक्तो भवति । तस्मिन्नेव तथाभूते लग्नेशे राहुणा केतुना युक्ते सति जातो नरः चाण्डालो भवति, अथवा नीचतुल्यः = दलितजातिसमो भवतीति ॥ २६ ॥ पापग्रह लग्नेश होकर शत्रु(६)स्थानमें हो या पापग्रहकी राशिमें शनिके साथ हो तो प्रायः शुद्ध प्रकृति हो । यदि राहुसे वा केतुसे युक्त पाप लग्नेश हो तो चाण्डाल हो वा नीचके तुल्य हो ॥ २६ ॥

लग्नाधिपे शोभनराशियुक्ते बलोपयाते तनुपुष्टिमेति ।

लग्नस्थखेटे रिपुनीचभागे दुःस्थानपे देहसुखं न याति ॥ २७ ॥

लग्नाधिप इति सरलार्थ एवायं श्लोक इति ॥ २७ ॥

लग्नेश बलवान् होकर शुभग्रहकी राशिमें हो तो उस जातकका शरीर पुष्ट हो । लग्नमें स्थित ग्रह शत्रु राशि या नीचराशिके भागमें हो अथवा वह लग्नस्थ ग्रह दुःस्थानका पति हो तो उसे देह सुख नहीं होता है ॥ २७ ॥

विलग्नदर्शी तनुपो विलग्नराशयोऽपि षष्ठाष्टमरिष्कराशिपाः ।

सपत्ननीचोपगताश्च दुर्बला यदि स्वपाके न फलं प्रकुर्युः ॥ २८ ॥

विलग्नदर्शीति = विलग्नदर्शी = जन्मलग्नग्रहा, तनुपः = जन्मलग्नपतिः, विलग्नराशः = जन्मलग्नराशेति त्रयोऽपि ग्रहाः यदि यथासम्भवं षष्ठाष्टमरिष्कराशिपाः = षष्ठाष्टमद्वि-दशभाष्यतयो भवेयुस्ते चेत्सपत्ननीचोपगताः = शत्रुग्रहगता, नीचराशिगताश्च भवेयुस्तथा दुर्बला वा भवेयुस्तदा ते त्रयोऽपि स्वपाके = स्वस्वदशायां, फलं = स्वं स्वं फलं न प्रकुर्युः स्वयम्भूता ग्रहा विकला भवन्तीति भावः ॥ २८ ॥

लग्नको देखनेवाला, लग्नेश और लग्नमें स्थित ये तीनों ग्रह यदि छूटे आठवें, और बारहवें भावके स्वामी हों, शत्रुगृह-नीचस्थ या दुर्बल हों तो वे ग्रह अपनी दशामें अपने अपने फलको नहीं देते ।

यहाँ लग्नको देखनेवाले तथा लग्नमें रहनेवाले अधिक ग्रह हों तो उनमें बलीका ही ग्रहण करना चाहिये । सु० शा० कारः ॥ २८ ॥

लग्ने जलर्क्षे शुभखेचरेन्द्रैर्युक्ते तनोः स्थौल्यमुदाहरन्ति ।

लग्नाधिपे तोयखगे बलाढ्ये सौम्यान्विते तत्तनुपुष्टिमाहुः ॥ २९ ॥

लग्न इति । जलर्क्षे=जलचरराशिके, (१ अ. १७ श्लोक. द्र.) लग्ने तस्मिन् शुभखेचरेन्द्रैः = बुधशुक्रशुभियुक्ते जातस्य तनोः = शरीरस्य, स्थौल्यं = पीनत्वम्, उदाहरन्ति = कथयन्त्याचार्याः । अथ लग्नाधिपे = जन्मलग्नेशे तोयखगे = जलचरर्क्षगतग्रहे, बलाढ्ये= पूर्वोक्तैर्बलैर्युक्ते, सौम्यान्विते = शुभग्रहयुक्ते च तत्तनुपुष्टि=जातस्य देहपुष्टिम् आहुरिति ॥ २९ ॥

लग्न जलचर राशिका हो, शुभग्रहोंसे युक्त हो तो जातकका शरीर स्थूल होवे । यदि लग्नेश बली होकर जलचर राशिमें हो शुभग्रहसे युक्त हो तो उस जातकका शरीर पुष्ट हो ॥ २९ ॥

लग्नाधिपे नाशगते तु शुष्कराशौ तनोः कष्टमतीव कृच्छ्रम् ।

लग्नांशपस्थांशपराशिनाथः शुष्कग्रहः स्यात्तनुशुष्कमाहुः ॥ ३० ॥

लग्नाधिप इति । जन्मलग्नेशे, नाशगते = अष्टमभावगते तु=तथा, शुष्कराशौ=मेष-धनुः-तुला-सिंहानामन्यतमे गते सति, तनोः = शरीरस्य, अतीव कष्टं, कृच्छ्रं = व्याधियुक्तं फलं वाच्यम् । लग्नांशपस्थांशपराशिनाथः = जन्मकालीनलग्ने यो नवांश उदितस्तत्तन्वांशपतिर्ग्रहस्तिष्ठति यस्मिन्वांशे तद्रीशधिष्ठितराशिपतिर्ग्रहो यदि शुष्कग्रहः = निस्तो-यभूतलचरराशिगतग्रहो भवेत्तदा जातस्य तनुशुष्कं = अस्थिमात्रावशेषशरीरं वाच्यम् ।

अत्र 'लग्नाधिपस्थांशपराशिनाथः' इत्यपि पाठान्तरम् । तथा सति लग्नेशाधिष्ठितवांशपतिः यत्र राशौ भवेत्तद्रीशपतिर्ग्रह इति व्याख्येयम् ।

Notes—शुष्कग्रहः = शुष्कराशिगतो ग्रहः, शुष्कराशयस्तु निस्तोयभूतलचराः किमचापतौलिकण्ठीरवा इति (१ अ० १५ श्लोक. द्र०) ॥ ३० ॥

लग्नेश अष्टमभावमें शुष्क राशिमें हो तो उसका शरीर अत्यन्त क्लेश युक्त हो । लग्नांश पति जहाँ हो उसका नवांशपति या उस राशिका स्वामी शुष्क ग्रह हो तो शरीर शुष्क होना कहा है ॥ ३० ॥

मध्यस्थे रिपुखेटयोस्तनुपतौ जातोऽरिभीतो भवेत्

केतौ लग्नगतेऽथवा फणिपतौ दुःस्थे विलग्नधिपे ॥

तत्पाके तदरीशमुक्तिसमये वैकल्यमङ्गे वदेत्

लग्ने शत्रुपतौ फणिष्वजयुते देहव्रणं देहिनाम् ॥ ३१ ॥

मध्यस्थ इति । तनुपतौ = जन्मलग्नेशे, रिपुखेटयोः = शत्रुग्रहयोः, मध्यस्थे सति । एतदुक्तं भवति । लग्नपतिर्यत्र भवेत्तस्मादुभयत्र (द्वितीये द्वादशे च) लग्नेशस्य शत्रुग्रहौ भवेतां, तदा जातो नरोऽरिभीतः = शत्रुभिः शङ्कितमना भवति । केतौ, फणिपतौ = राहौ वा, लग्नगते, विलग्नधिपे = लग्नेशे, दुःस्थे=षष्ठष्टव्ययानामन्यतमस्थे सति, तत्पाके= लग्नेशदशायां, तदरीशमुक्तिसमये = लग्नेशात्षष्ठभावेशग्रहान्तर्दशाकाले जातस्याग्रे, वैकल्यं = विकलताम् (अस्वास्थ्यम्) वदेत् । अथ लग्ने, शत्रुपतौ = षष्ठभावेशे, तस्मिन् फणिष्वजयुते = राहुकेत्वोरन्यतरेण युक्ते सति देहिनां देहव्रणं = शरीरे व्रणादिरोगो जायते ॥

लग्नेश अपने दो शत्रुग्रहोंके मध्यमें हो तो जातकको शत्रुका भय होवे । केतु वा राहु लग्नमें हो लग्नेश दुष्ट स्थानमें हो तो उसकी दशामें जब उसके ६ स्थानके स्वामीकी

अन्तर्दशा प्राप्त हो तो जातकके अङ्ग (शरीर) में विकलता कहे। शत्रु (६) स्थानका स्वामी लग्नमें राहु वा केतुसे युक्त हो तो मनुष्यके शरीरमें व्रण कहे ॥ ३१ ॥

बलैर्विहीने यदि लग्ननाथे केन्द्रत्रिकोणे सति लग्नभाक् स्यात् ।

लग्नेश्वराधिष्ठितराशिनाथे दुःस्थानगे दुर्बलदेहवान् स्यात् ॥ ३२ ॥

बलैरिति । सरलार्थ एवायं श्लोक इति ॥ ३२ ॥

यदि बलसे हीन लग्नेश केन्द्र या त्रिकोणमें हो तो शरीर कुछ रोगी होवे। लग्नेश जिस राशिमें हो उस राशिका स्वामी दुष्ट स्थानमें हो तो दुर्बल शरीरवाला हो ॥ ३२ ॥

सक्रूरो देहपो देहसौख्यहाऽन्त्यारिरन्ध्रगः ।

सारीशे देहपे दुःस्थे लग्नस्थे वाऽथ रोगवान् ॥ ३३ ॥

सक्रूर इति । क्रूरग्रहेण सहितो देहपः = लग्नपतिः, अन्त्यारिरन्ध्रगः = द्वादशषष्ठा-
ष्टमानामन्यतमगतः स्यात्तदा देहसौख्यहा=शरीरसुखनाशकरो भवति । लग्नेशे, सारीशे=
षष्ठेशेन सहिते, दुःस्थे = षष्ठेऽष्टमे व्यये वा स्थिते, अथवा लग्नस्थे सति जातो रोगवान्
भवति ॥ ३३ ॥

क्रूरग्रहसे युक्त लग्नेश द्वादश, षष्ठ या अष्टममें हो तो देहसौख्यकी हानि होवे। लग्नेश
षष्ठेशके साथ दुष्ट स्थानमें हो वा लग्नमें हो तो जातक रोगी हो ॥ ३३ ॥

लग्ने सपापे लग्नेशे बलहीनोऽपि रोगवान् ।

लग्नेशे दुर्बले कोपी निर्व्याधिः केन्द्रकोणगे ॥ ३४ ॥

लग्न इति । स्पष्टार्थः ॥ ३४ ॥

लग्नमें पापग्रह हो, लग्नेश निर्बल हो तो भी रोगवान् हो। लग्नेश दुर्बल हो तो कोपी
हो। वहां यदि दुर्बल लग्नेश केन्द्र, कोणमें स्थित हो तो व्याधि रहित होवे ॥ ३४ ॥

देहेशस्थितराशीशे नाशगे दुर्बलो भवेत् ।

भावेशाक्रान्तराशीशैर्दुःस्थैर्भावाश्च दुर्बलाः ॥ ३५ ॥

देहेशेति । देहेशः = लग्नेशः, यत्र राशौ स्थितो भवेत्तद्राशीशे ग्रहे नाशगे = लग्नाद-
ष्टमभावगते सति जातो दुर्बलः = बलहीनो भवेत् । भावेशाक्रान्तराशीशैः = तत्तद्भावपतयो
ग्रहा यद्यद्राशिगता भवन्ति तत्तद्राशिपतिभिर्ग्रहैः, दुःस्थैः = षष्ठष्टव्ययभावगतैः तत्तद्भावा
दुर्बला भवन्ति ॥ ३५ ॥

लग्नेश जिस राशिमें हो उसका स्वामी अष्टम स्थानमें हो तो जातक दुर्बल होवे।
जिस किसी भावका स्वामी जिस राशिमें हो उस राशि का स्वामी दुःस्थमें हो तो वह
भाव दुर्बल होवे ॥ ३५ ॥

सर्पारयोर्बृहद्बीजो योगे वा सर्पमन्दयोः ।

लग्ने कुजे नाभिगुल्फत्रणस्थौल्यं समादिशेत् ॥ ३६ ॥

सर्पारयोरिति । राहुभौमयोगी (एकत्र स्थिते) सति, अथवा सर्पमन्दयोः=राहुश-
नैश्वरयोगी सति जातो बृहद्बीजः = महावृषणः स्यात् । कुजे=भौमे लग्नगते सति नाभि-
गुल्फत्रणस्थौल्यं=नाभिदेशे गुणनामाघातेन स्थूलत्वं समादिशेदिति ॥ ३६ ॥

राहु-मङ्गलके योगमें बृहद्बीज होता है, या राहु और शनिके योगमें बृहद्बीज होता है।
लग्नमें मङ्गल हो तो नाभिमें गुल्म रोग तथा फोतेकी विमारी होती है ॥ ३६ ॥

लग्नेशे यदि रिष्फगे दिनकरस्थारातिनाथान्विते

जायावान् बहुरोगवान् कृशतनुः संरक्तगौरवृत्तिः ।

लग्नार्चादरिनाथपेन च युते जातोऽसिताङ्गो यदा

साहौ लग्नपतौ तु वञ्चनविषाद्वीतिं समेति ध्रुवम् ॥ ३७ ॥

लग्नेश इति । लग्नेशे यदि रिष्कगे = द्वादशभावगते, तथाभूते दिनकरस्थारातिना-
थान्विते = दिनकरः (सूर्यः) यत्र तिष्ठति, तस्मादरातिनाथेन (बधेशेन) सहिते सति,
जातो जायावान् = स्त्रीभिर्युक्तः, बहुरोगवान् = विविधरोगैर्युक्तः, कृशतनुः = क्षीणाङ्गः, संरक्त-
गौरद्युतिः = रक्तान्वितगौरवर्णः भवति । लग्नेशे, लग्नर्क्षादरिनाथेन = जन्मलग्नात् षष्ठभाव-
पतिना च युते जातो नरः, असिताङ्गः = कृष्णवर्णः स्यात् । अथ लग्नपती, साहौ = राहुणा
सहिते तु जातः, वधनविषात् = वधनया (प्रतारणेन) दीयमानाद् गरलात्, भीति = भयं,
धुवं = निश्चयेन, समेति = प्राप्नोति ॥ ३७ ॥

यदि लग्नेश द्वादश स्थानमें हो, सूर्यसे छूटे भावके स्वामीसे युक्त हो तो वह जातक
स्त्रीयुक्त, बहुत रोगवाला, कृशाङ्ग और लाल युत गौर कान्तिवाला होवे । यदि लग्नेश
लग्नसे शत्रु भावके पतिसे युक्त हो तो जातक श्यामवर्ण होवे । यदि राहुसे युत लग्नेश हो
तो निश्चय उसे ठगौलीसे विषका भय हो ॥ ३७ ॥

लग्ने शुभे शोभनदृष्टियुक्ते बाल्यात् सुखं तन्नहि पापयोगात् ।

दुःखी भवेत्पापबहुत्वयोगे लग्ने तु बाल्यान्मरणान्तमाहुः ॥ ३८ ॥

लग्न इति । शुभे = शुभराशिके, लग्ने, तस्मिन्, शोभनदृष्टियुक्ते = शुभग्रहेण शुभ-
ग्रहेर्वाऽवलोकिते, बाल्यात् = बाल्यावस्थात एव सुखं प्राप्नोति जातकः । तस्मिन् लग्ने,
पापयोगात् = पापग्रहस्य योगतः, तन्नहि = सुखं न भवतीति । अथ लग्ने पापबहुत्व-
योगे = बहूनां पापानां संयोगे सति जातो बाल्यान्मरणकालपर्यन्तं दुःखी भवेदित्याचार्याः
आहुः । एतेनेदं फलितं यच्छुभफलाय शुभलग्ने शुभग्रहस्य दृष्ट्या योगेन वाच्यमेव
भवितव्यमिति ॥ ३८ ॥

लग्नमें शुभग्रह हो और उस पर शुभग्रहकी दृष्टि भी हो तो बाल अवस्थासे ही जातक
सुखी होवे । यदि पापग्रहका योग और दृष्टि हो तो दुःखी होवे । लग्नमें बहुत पापग्रहोंका
योग हो तो लक्ष्मणसे मरण पर्यन्त दुःखी रहै, ऐसा आचार्योंने कहा है ॥ ३८ ॥

देवलोकांशके शुके लग्नेशे गोपुरांशके ।

लग्ने शुभग्रहैर्दृष्टे मध्येऽन्ते सौख्यमाप्नुयात् ॥ ३९ ॥

देवलोकांशक इति । शुके यत्र तत्र देवलोकांशके गतवति, लग्नेशे यत्र तत्र गोपु-
रांशके विद्यमाने, लग्ने शुभग्रहैः = शुभगुरुशुकेर्दृष्टे जातो मध्ये वयसि अन्त्ये च सौख्य-
माप्नुयात् ।

Notes—देवलोकांशगोपुरांशलक्षणं १. अ. ४५।४६. श्लो. द्रष्टव्यम् ॥ ३९ ॥

शुक्र देवलोकांशमें हो, लग्नेश गोपुरांशमें हो और लग्नमें शुभग्रहकी दृष्टि हो तो मध्य
और अन्त्य अवस्थामें सुख होवे ॥ ३९ ॥

लग्ने शुभे धने पापे केन्द्रे पापसमन्विते ।

लग्नेश्वरोत्तमांशस्थे चादौ दुःखमतः सुखम् ॥ ४० ॥

लग्नेशे शुभराशिस्थे शुभग्रहनिरीक्षिते ।

गोपुरांशगते वापि षोडशाब्दात्परं सुखम् ॥ ४१ ॥

लग्नेशस्थांशानाथे तु केन्द्रकोणोच्चसंयुते ।

लाभे वा बलसंयुक्ते त्रिंशद्द्वर्षात्परं सुखम् ॥ ४२ ॥

लग्न इति, लग्नेश इति, लग्नेशस्थांशेति श्लोकत्रयं सरलार्थकमेवेत्यलं विस्तरेण ॥

लग्नमें शुभग्रह हो, द्वितीयमें पापग्रह हो, केन्द्र पापग्रहसे युक्त हो और लग्नेश उत्त-
मांशमें स्थित हो तो प्रथम अवस्थामें दुःख हो उसके बाद सुख होवे ॥ ४० ॥

लग्नेश शुभ राशिमें हो, शुभग्रह उसको देखता हो वा लग्नेश गोपुरांशमें हो तो उसे १६ वर्षके बाद सुख होवे ॥ ४१ ॥

लग्नेश जिस नवांशमें स्थित हो उसका स्वामी केन्द्र या कोणमें था अपने उच्चका वा बली होकर लाभमें हो तो ३० वर्षके बाद सुखी होवे ॥ ४२ ॥

लग्ने रव्यादिसंहटे पादशः फलमुच्यते ।

राजसेवी पितृधनो जलपण्यो महाधनः ॥ ४३ ॥

धार्मिकः स्थूलशिरः स्याद्विद्याशिल्पयशोऽन्वितः ।

राजपूज्यो व्रतयुतो वेश्यासक्तो धनी सुखी ॥ ४४ ॥

मन्ददृष्टे विलग्ने तु वृद्धस्त्रीको मली खलः ।

केनाप्यदृष्टं लग्नं चेद्राशिग्रहवशाद्देत् ॥ ४५ ॥

लम इति । रव्यादिग्रहेण संहटे लग्ने सति पादशः = श्लोकोक्तचरणक्रमेण फलमुच्यते । तथा रविणा संहटे लग्ने-राजसेवी पितृधनश्च (राज्ञोऽमात्यः पैत्रिकधनयुक्तश्च) भवति । चन्द्रसंहटे लग्ने-जलपण्यो महाधनश्च = जलजन्तूनां (मीनादीनां) विक्रेता, बहुधनयुक्तश्च भवति । मङ्गलेन दृष्टे लग्ने-धार्मिकः, स्थूलशिरश्च भवति । बुधेन दृष्टे लग्ने-विद्याशिल्पयशोऽन्वितः स्यात् । गुरुणा दृष्टे लग्ने-राजपूज्यः व्रतयुतश्च भवति । शुक्रदृष्टे लग्ने-वेश्यासक्तः, धनी, सुखी च भवति । मन्देन (शनिना) दृष्टे विलग्ने तु जातो वृद्धस्त्रीकः = वृद्धभार्यावान्, मली = मलिनशरीरः, खलः = पापात्मा च भवति । अथ चेन्नलग्नं, केनाप्यदृष्टं = न केनचिद् ग्रहेण दृष्टं स्यात्तदा राशिग्रहवशात् = लग्नराशौ यो ग्रहस्तिष्ठति तद्वशात्तदुक्तं फलं वदेत् । तत्रापि (लग्नेऽपि) ग्रहाभावे चन्द्राधिष्ठितराशौ ग्रहदृष्टिवशात्तदुक्तं फलं वाच्यमिति ॥ ४३-४५ ॥

लग्नमें सूर्यादि ग्रहकी दृष्टि हो तो उनका फल क्रमशः श्लोकके चरणके अनुसार कहते हैं । सूर्यकी दृष्टि हो तो राजसेवी, पितृधनसे धनी होवे । चन्द्रमा की दृष्टि हो तो जलचरोंके व्यवहारसे वा जलसे और रोजगारसे धनी होवे । मङ्गलकी दृष्टि हो तो धर्मात्मा और स्थूल लिङ्गवाला होवे । बुधकी दृष्टि हो तो विद्वान्, शिल्पज्ञ तथा यशस्वी हो । बृहस्पतिकी दृष्टि हो तो राजाका पूज्य और व्रतयुक्त होवे । शुक्रकी दृष्टि हो तो वेश्यामें आसक्त, सुखी और धनी हो । शनि लग्नको देखता हो तो बूढ़ा कीवाला मलिन और खल होवे । यदि कोई भी लग्नको न देखता हो तो लग्नस्थ ग्रहके वशसे फल कहे ॥ ४३-४५ ॥

लग्ने स्वामीक्षिते राजा तत्प्रियो वा धनी सुखी ।

सौम्येक्षितेऽखिलं सौम्यं पापदृष्टे त्वशोभनम् ॥ ४६ ॥

सुखी लग्ने द्रव्यादिदृष्टे सर्वदृष्टे नृपो भवेत् ॥

लग्ने त्रयः शुभा राजा दुःखी पापग्रहत्रयम् ॥ ४७ ॥

लग्न इति । लग्नेशेनावलोकिते लग्ने जातो राजा वा राजप्रियः, धनी सुखी च भवति । लग्ने शुभग्रहेक्षिते सर्वं लग्नजातं फलं शुभं भवति । पापदृष्टे तु सर्वमशुभमेव फलं वाच्यमिति ।

लग्ने द्विप्रयतिभिर्ग्रहेर्दृष्टे जातः सुखी भवति । (अत्र द्रव्यादिशुभैर्दृष्टे सति शुभतरं फलमिति) सर्वैर्ग्रहेर्दृष्टे लग्ने जातो नृपः = राजा भवेत् । अथ लग्ने त्रयः शुभाः (बुध-शुक्रशुक्राः) चेद्भवेयुस्तदा जातो राजा भवति । एवं यदि लग्ने पापत्रयं (मं. श. र.) स्यात्तदा जातो दुःखी भवतीति ॥ ४६-४७ ॥

लग्नको लग्नेश देखता हो तो राजा हो, वा राजाका प्रिय, धनी तथा सुखी होवे ।

कर्मको शुभग्रह देखता हो तो समस्त शुभ फल होते हैं । यदि पापग्रह देखता हो तो अशुभ फल होते हैं ॥ ४६ ॥

लग्नको दो आदि ग्रह देखते हों तो सुखी होवे, सब ग्रह देखते हों तो राजा हो । लग्नमें तीन शुभग्रह हों तो राजा हो, और तीन पापग्रह हों तो दुःखी हो ॥ ४७ ॥

लग्नाधिपोऽतिबलवानशुभैरदृष्टः केन्द्रस्थितः शुभखगैरवलोक्यमानः ।

मृत्युं विधूय विदधाति सुदीर्घमायुः सार्द्धं गुणैर्बहुभिर्भूजितया च लक्ष्म्या ॥४८॥

लग्नाधिप इति । अतिबलवान् = पूर्वोक्तसकलबलैर्युक्तो लग्नाधिपः = जन्मलग्नपतिः, केन्द्रस्थितः, अशुभग्रहैरदृष्टः शुभखगैः = बुधगुरुशुक्रपूर्णचन्द्रैः, अवलोक्यमानो यदि भवेत्तदा मृत्युं = बालाघरिष्टमृतं मरणं विधूय = उन्मूल्य सुदीर्घमायुः = चिरायुष्यं विदधाति = करोति । न केवलमसौ दीर्घायुः करोति अपितु बहुभिर्दानजपहोमादिगुणैर्भूजितयोपाजितया लक्ष्म्या श्रिया सार्द्धं सुदीर्घमायुः विदधानीति ॥ ४८ ॥

इति तनुभावफलम् ।

लग्नेश विशेष बली होकर केन्द्रमें हो उसे केन्द्रगत शुभग्रह देखते हों और पापग्रह न देखते हों तो वह अरिष्टका संहार कर बहुत गुणसे उपार्जित राजलक्ष्मी के साथ दीर्घायु करता है ॥ ४८ ॥

अथ द्वितीयभावफलम् ।

तत्रादौ धनविचारः ।

वित्तं नेत्रं मुखं विद्या वाक्कुटुम्बाशनानि च ।

द्वितीयस्थानजन्यानि क्रमाज्ज्योतिषिदो विदुः ॥ ४९ ॥

अथाधुना द्वितीयभावफलं विवक्षुरनेन श्लोकेन द्वितीयभावं विचारणीयान्याह । वित्तं (धनं), नेत्रं, मुखं, विद्या, वाक् (वचन) कुटुम्बाशनानि च (परिवाराः, भोजनश्च) द्वितीयस्थानजन्यानि = द्वितीयभावे चिन्तनीयानि भवन्ति इति ज्योतिर्विदो विदुः । एतेषां विचारो द्वितीयभावात्कर्तव्य इत्यर्थः ॥ ४९ ॥

धन, नेत्र, मुख, विद्या, वचन, कुटुम्ब और भोजनका विचार द्वितीयस्थानसे करना ज्योतिषियोंने कहा है ॥ ४९ ॥

वित्तायोदयराशयः पतियुता वित्ताधिको जायते

लाभस्थौ धनलाभपौ निजमुहत्तुङ्गादिगौ चेत्तथा ।

तद्वज्राभधनाधिपौ तनुगतावन्योन्यमिष्टग्रहौ

लग्नेशे धनलाभराशिपयुते लग्ने बहुद्रव्यवान् ॥ ५० ॥

इदानीं द्वितीयभावफलान्यारभ्यन्ते । वित्तायोदयराशयः = द्वितीयैकादशप्रथमभावाः, चेत् जन्मकाले, पतियुताः = स्वस्वस्वामियुता भवेयुस्तदा जातो वित्ताधिकः = धनैराधिकः (बहुधनयुतः) जायते । धनलाभपौ = द्वितीयेशैकादशेशौ, लाभस्थौ = एकादशभावगतौ, निजमुहत्तुङ्गादिगौ = स्वराशि-मित्रग्रह-स्वकीयोच्चारश्यादिगतौ (आदिशब्देन तत्तद्देष्काणनवांशादयो ज्ञेयाः) भवेतां चेत्तदा, तथा = वित्ताधिको भवति । तद्वदिति । लाभधनाधिपौ = लाभेशधनेशौ, तनुगतौ = जन्मलग्नगतौ, तौ चान्योन्यं = परस्परम्, इष्टग्रहौ = मित्रग्रहौ भवेतां तदा तद्वदर्थं वित्ताधिकः जायते । अथ लग्नेशे, धनलाभराशिपयुते = द्वितीयैकादशभावपतिवहिते, लग्ने गतवति सति (लग्ने लग्नेश-द्वितीयेश-लाभेशानां संयोग इत्यर्थः) जातो बहुद्रव्यवान् भवति । अत्र योगचतुष्कमिति ॥ ५० ॥

द्वितीय-लग्न और लाभ भाव अपने २ पतिसे युक्त हों तो जातक खूब धनवान् होवे । लग्नेश और लाभेश निज मित्र स्थानीय या उच्चस्थानीय होकर लाभ स्थानमें हों तो अधिक

जनवान् होवे । उसी प्रकार लामेश और धनेश लग्नमें हों दोनों परस्पर मित्र हों तो अधिक धनी होवे । लामेश-धनेश और लामेशके साथ होकर लग्नमें स्थित हो तो बहुत धनवाला होवे ॥ ५० ॥

धनोपयातः प्रथमोऽथ दर्शी ग्रहो द्वितीयो धनपस्त्वृतीयः ।

तत्पाकभुक्तौ धनलाभमेति क्रमेण तत्कारकवर्गमूलात् ॥ ५१ ॥

धनोपयात इति । प्रथमः धनोपयातः = द्वितीयभावगतो ग्रहः, द्वितीयः अर्थदर्शी = द्वितीयभावद्रष्टा ग्रहः, तृतीयः धनपः = धनभाव- (द्वितीयभाव-) स्वामी ग्रहः, इति त्रयो ग्रहा धनदातृत्वेन गृह्यन्ते । तत्पाकभुक्तौ = एतद्ग्रहत्रयस्य दशाऽन्तर्दशकाले तत्कारकवर्ग-मूलात् = धनकारको ग्रहो यत्र वर्गे स्थितो भवति तदशिमूलात् (तद्वर्गराशिसंख्यादेशात्, १ अ०, १०-१२ श्लो०) क्रमेण धनलाभमेति जातक इति ॥ ५१ ॥

द्वितीय भावमें जो ग्रह हो १, जो ग्रह द्वितीय भावको देखता हो २, जो ग्रह द्वितीय भाव का स्वामी हो ३ इन तीनों ग्रहों की दशा और अन्तर्दशामें वे ग्रह जिस भावके कारक हों उसके द्वारा धनका लाभ होता है ॥ ५१ ॥

धनस्थे यदि लग्नेशे निधिमान् बलसंयुते ।

दुर्बले पापसंयुक्ते वस्त्रनादिफलं वदेत् ॥ ५२ ॥

धनस्थितः पापदृशा समेतः सपत्नीचारककराभितप्तः ।

तत्पाकभुक्तौ धननाशमाहुः स गोचरे दुष्टबलान्त्रिते वा ॥ ५३ ॥

कुटुम्बभावे बहुखेटयुक्ते धनप्रदव्योमचरे बलाढये ।

स्वतुङ्गमित्रस्वगृहोपगो वा धनं समेत्यामरणान्तमाहुः ॥ ५४ ॥

धनस्थ इति । स्पष्टार्थाः ॥ ५२-५४ ॥

बलवान् लग्नेश यदि धन भावमें होतो धनी होवे । और वह यदि निर्बल और पापग्रहसे युक्त हो तो ठगैती आदि फल कहे ॥ ५२ ॥

जो ग्रह धन राशिमें स्थित हो उसे पापग्रह देखता हो और वह शत्रु राशिमें नीब भवनमें हो, या अस्त होतो उसकी दशा अन्तर्दशामें धनका नाश कहे, वा गोचरीय बलवान् ग्रहसे युक्त धनभाव होनेपर धनका नाश कहे ॥ ५३ ॥

धनभाव बहुत ग्रहोंसे युक्त हो, धनप्रद (कारक) ग्रह बलवान् हो, वा अपने उच्चस्थान, मित्रगृहमें प्राप्त हो तो वह जातक मरण पर्यन्त धनसे परिपूर्ण रहे ॥ ५४ ॥

वित्ताधीशो सोदरेशेन युक्ते लग्नस्थे च भ्रातृवित्तं समेति ।

मातृस्थानस्वामिना मातृवित्तं यद्भावशेनान्वितस्तद्धनं स्यात् ॥ ५५ ॥

वित्ताधीशे लग्नगो लग्ननाथे वित्तस्थानेऽयत्नतो वित्तमेव ।

यद्भावस्थौ लग्नवित्तेश्वरौ चेत्तन्मूला तु द्रव्यवृत्तिर्नराणाम् ॥ ५६ ॥

वित्ताधीश इति । धनभावशे, सोदरेशेन = तृतीयभावशेन युक्ते लग्नस्थे च सति जातो भ्रातृवित्तं=सोदरधनं समेति = प्राप्नोति । धनेशे, मातृस्थानस्वामिना = चतुर्थेशेन संयुक्ते, लग्ने च गते सति, मातृवित्तं = मातृसम्पत्ति प्राप्नोति । एवं किल धनभावपतिः यद्भावशेन युतो भवेत्तद्धनं जातस्थ भवतीति सिद्धान्तः । धनेशे लग्नगते, लग्नेशे धनभावगते जातस्यायत्नतः=प्रयासं विनैव (अनायासात्) वित्तं = धनं भवति । लग्नवित्तेश्वरौ = लग्नेशधनेशौ चेदेकत्र संयुक्तौ यद्भावस्थौ भवेतां, तन्मूला नराणां द्रव्यवृत्तिः = धनप्राप्तिर्भवति लग्नेशधनेशौ लभगतौ तदाऽऽत्ममूलादेव धनाप्तिः । तृतीयगतौ चेत्तदा भ्रातृमूलादनाप्तिः । चतुर्थगतौ चेत्तदा मित्रतो मातृतो वा धनाप्तिरेवं सर्वत्रैवोद्यमिति ॥ ५५-५६ ॥

धनेश तृतीयेशके साथ लग्नमें स्थित हो तो वह जातक भाई का धन प्राप्त करे । यदि

धनेश मातृस्थानेश (सुखेश) के साथ लग्नमें हो तो माताका धन पावे । एवं धनेश जिस भाव पतिके साथ होकर लग्नमें हों उसका धन जातक प्राप्त करे ॥ ५५ ॥

यदि लग्नेश धन भावमें हो और धनेश लग्नमें हो तो अनायास ही धन प्राप्त हो । लग्नेश और धनेश जिस भावमें हों उसीके द्वारा मनुष्योंको धन मिले । जैसे तृतीयमें हो तो भाईसे, चतुर्थमें हो तो मातासे इत्यादि प्रकारसे जाने ॥ ५६ ॥

चन्द्रः कुटुम्बभवने शुक्रेण निरीक्षितः प्रदाता च ।

सौम्ये शुभसंदष्टे स एव धनवान् सदा ज्ञेयः ॥ ५७ ॥

चन्द्र इति । कुटुम्बभवने=द्वितीयभावे स्थितश्चन्द्रो यदि शुक्रेण निरीक्षितः=दृष्टो भवेत्तदा ज्ञातः प्रदाता = अन्येभ्योऽर्थदाता भवति । अत्र चकारात् कारकेनापि शुक्रदृष्टेन भवितव्यम् । तत्र कुटुम्बभवने स्थिते सौम्ये=बुधे, शुभसंदष्टे = शुभशुक्रयोरन्यतरेण द्वाभ्यां वा दृष्टे स ज्ञातः सदैव धनवान् भवेदिति ज्ञेयः । स यावज्जीवनं धनी स्यादित्यर्थः ।

Notes—उक्तयोगयुगले चन्द्रो बुधश्च यदि स्वराशिमूलत्रिकोणोच्चादिगतौ भवेतां तदोक्तं फलं विशेषेण फलतीति चिन्त्यम् ॥ ५७ ॥

चन्द्रमा द्वितीय स्थानमें हो शुक्रसे देखा जाता हो तथा धन-कारक भी शुक्रदृष्ट हो तो धनी होवे । यदि धनभावगत बुध शुभदृष्ट हो तो वह सदा धनवान् रहे ॥ ५७ ॥

अर्थाधीशो यत्र संस्थो नराणां तस्मिन् काले तत्र वृद्धिर्विशेषात् ।

तद्भागे च द्रव्यलाभं करोति वक्रोऽसौ चेद्दिक्षु सर्वार्थसिद्धिः ॥ ५८ ॥

अर्थाधीश इति । अर्थाधीशः = द्वितीयेशः, जन्मकाले यत्र = यस्मिन्भावे, तिष्ठति, तस्मिन् काले धनेशस्य दशासमये तत्र=तद्भावदिशि, विशेषाद् वृद्धिः भवति । तद्भागे=तद्भावदिग्भागे द्रव्यलाभं च करोति । अथासौ धनेशो वक्रगतिश्चेत्तदा दिक्षु = सर्वांषु दिक्षु जातस्य सर्वार्थसिद्धिर्वाच्येति ।

Notes—अत्र भावानां दिक् चक्रानुसारेण ज्ञेया । लग्नादित्रयाणां पूर्वा दिक् । चतुर्थादित्रयाणामुत्तरा, सप्तमादित्रयाणां वारुणी, कर्मादित्रयाणां याम्या दिगिति ज्ञातव्यम् ॥ ५८ ॥

जन्मकालमें धनेश जहाँ स्थित हो उस भाव राशिकी जगहमें मनुष्यों की विशेष वृद्धि होती है । वह राशि जिस दिशाकी हो उस भागमें उसे द्रव्यलाभ होता है । वह यदि वक्री हो तो सब दिशाओंमें अर्थसिद्धि हो ॥ ५८ ॥

धनेशो लाभसंयुक्ते लाभेशे धनलाभगे ।

तावुभौ केन्द्रगौ वाऽपि धनवान् ख्यातिमान् भवेत् ॥ ५९ ॥

धनेशे व्ययषष्ठस्थे व्ययेशे वित्तगोऽथवा ।

लाभेशे रिपुर्न्यस्त्ये व्यये वा धननाशनम् ॥ ६० ॥

व्ययभावगते जीवे वित्तेशे बलवर्जिते ।

शुभैरनीक्षिते लग्ने वित्तनाशं वदेद् बुधः ॥ ६१ ॥

लग्नेशे धनराशस्थे धनेशे लाभराशिगे ।

लाभेशे वा विलग्नस्थे निष्ठादिधनमाप्नुयात् ॥ ६२ ॥

लग्नायधनभाग्येशाः परमोक्षांशसंयुताः ।

वैशेषिकांशगा वापि तदा कोटीश्वरो भवेत् ॥ ६३ ॥

दिनेश्वरकरच्छन्ने धनेशे नोचराशिगे ।

पापषष्ठ्यंशसंयुक्ते ऋणप्रस्तो भवेन्नरः ॥ ६४ ॥

स्पष्टार्थाः किलैते श्लोका इति ॥ ५९-६४ ॥

धनेश लाभ स्थानमें हो और लाभेश धन स्थान में या लाभमें हो या दोनों केन्द्रमें हों तो धनवान् और विख्यात होवे ॥ ५९ ॥

धनेश द्वादश या षष्ठ स्थानमें हो, व्ययेश धनमें हो, अथवा लाभेश षष्ठ वा अष्टम स्थानमें हो, व्ययमें हो तो तीनों स्थितियों में जातकके धनका नाश कहे ॥ ६० ॥

गुरु व्यय भावमें हो, धनेश निर्बल हो और शुभग्रह लग्नको न देखता हो तो जातकके धनका नाश कहे ॥ ६१ ॥

लग्नेश धन भावमें हो, धनेश लाभ स्थानमें हो, वा लाभेश लग्नमें हो तो निश्चि वापि धन उस जातकको प्राप्त हो ॥ ६२ ॥

लग्न-एकादश-द्वितीय-नवमके स्वामी परम उच्चांगमें प्राप्त हों वा अपने १ वैशेषिक-भागमें प्राप्त हों तो-करोड़ पति होवे ॥ ६३ ॥

धनेश नीचराशिमें अस्त होवे और पाप षष्ठ्यंश में हो तो मनुष्य जलसे प्रसूत होवे ॥ ६४ ॥
अथ नेत्रविचारः ।

शुकेन्दुनयनाधीशैरकस्थैस्तु निशान्धकः ।

सूर्यशुकविलग्नेशैरदृश्यैर्मध्यलोचनः ॥ ६५ ॥

इदानीं नेत्रविचारमाह—शुकेन्द्रिति । शुकेन्दुनयनाधीशः = शुक-चन्द्र-द्वितीयभावेशः, एकस्थैः यत्र तत्रैकस्थानगतैः, जातो निशान्धकः = रात्र्यन्धो भवति (अस्मिन्योगे जातो नो रात्रौ विलोकनाश्रमो भवतीत्यर्थः) । अथ सूर्यशुकविलग्नेशैः त्रिभिर्ग्रहैरदृश्यैः = अदृश्यभावगतैः (लग्नस्य यावन्तो भागा भोग्यास्तावन्त एव सप्तमभावस्य शुक्रभागाः एतदन्तर्गतेषु भावेषु गता अदृश्या भवन्तीति) जातो मध्यलोचनः = साधारणनेत्रवान् भवति । एवं जातकालद्वारे निशान्धमध्यदशोर्लक्षणम्—

“शुकेन्दुभ्यां संयुते नेत्रनाथे निरयन्धः स्यात् पापदृष्टे शुभैर्न ।

शुक्राकौ वा लग्नपैर्नैव शुक्रौ पातालौ वा रन्ध्रगे मध्यदृक् स्यात्” इति ॥ ६५ ॥

शुक, चन्द्रमा और धनेश तीनों एकत्र हों तो निष्ठांश (रातमें उठे न सूखे) हो । पूर्व, शुक और लग्नेश अस्त हों तो मध्यम दृष्टिवाला हो ॥ ६५ ॥

विलग्नवित्तास्ततपःसुतेशा रिपुव्ययच्छिद्रगृहोपयाताः ।

विलग्नसम्बन्धकरः सितश्चेद्विलोचनाभावमुपैति जातः ॥ ६६ ॥

इदानीं नेत्राभावयोगमाह—विलग्नैति । लग्नेश-धनेश-सप्तमेश-नवमेश-पञ्चमेशाः, यथासम्भवं षष्ठ्यव्ययभावगता भवेयुः, तथा सितः = शुकः, चेद्यदि, विलग्नसम्बन्धकरः = लग्नस्य सम्बन्धी (लग्नगतो लग्नदर्शी वा) भवेत्तदा जातो विलोचनाभावः = नेत्रराहित्य-मन्थलमितियावद्, उपैति प्राप्नोति । अस्मिन् योगे जातोऽन्धो भवतीत्यर्थः ॥ ६६ ॥

लग्नेश, धनेश, सप्तमेश, नवमेश और पंचमेश षष्ठ, द्वादश या अष्टम भावमें प्राप्त हों और शुक लग्नसे सम्बन्ध करता हो तो जातक नेत्रसे हीन होवे ॥ ६६ ॥

सितः सुतारीशयुतो विलग्नो नरेशकोपान्नयनप्रमादः ।

धनेशभौमौ यदि लग्नयातौ कर्णस्थ रोगं कथयन्ति तज्ज्ञाः ॥ ६७ ॥

सित इति । सितः = शुकः, सुतारीशयुतः = पञ्चमेशषष्ठेशाभ्यां सहितः, विलग्नः = जन्मलग्ने, स्थितो भवेत्तदा, नरेशकोपात् = राज्ञः क्रोधात्, नयनप्रमादः = नयनयोर्विकृतत्वं जायते । अस्मिन् योगे जातस्य नरस्य कश्चिद्राजा क्रोधवशान्नेत्रे विनाशयतीति भावः । कर्णरोगमाह । धनेशभौमौ = द्वितीयभावेश-मङ्गलौ यदि लग्नयातौ = जन्मलग्नगतौ भवेतां तदा तस्य जातस्य, कर्णस्थ रोगं = बधिरत्वादि, तज्ज्ञाः तद्विदो विद्वांसः कथयन्ति ॥ ६७ ॥ शुक पञ्चमेश और षष्ठ्यंशके साथ लग्नमें हो तो राजाके कोपसे नेत्रमें विकार हो । यदि धनेश और मङ्गल दोनों लग्नमें हों तो जातकको पण्डित लोग कर्णरोग कहते हैं ॥ ६७ ॥

शन्यारयोगे गुलिकेन युक्ते नेत्रेश्वरे तत्र तु नेत्ररोगः ।

नेत्रे यदा पापबहुत्वयोगे यमेन दृष्टे सति हृग्गनेत्रः ॥ ६८ ॥

इदानीं नेत्ररोगमाह—शन्यारेति । नेत्रेश्वरे = द्वितीयभावेशे, गुलिकेन युक्ते, तत्र शन्यारयोगे = शनिभौमयोगे सति । एतदुक्तं भवति । यत्र गुलिको भवति तत्रैव द्वितीयेश-शनि-भौमा भवेयुरिति । तदा जातस्य नेत्ररोगः स्यात् । अथ नेत्रे = द्वितीयभावे, पापबहुत्वयोगे = बहूनां पापग्रहाणामवस्थितौ, यमेन = शनिना दृष्टे च सति जातो हृग्ग-नेत्रः = नेत्ररोगी भवति ॥ ६८ ॥

द्वितीयेश शनि, मङ्गल तथा गुलिकसे युक्त हो तो जानकको नेत्ररोग हो, धन (२) स्थानमें बहुत पापग्रहोंका योग हो उनको शनि देखता हो तो जातक नेत्रका रोगी होवे ॥ ६८ ॥

नेत्रेश्वरे शुभयुते शुभदृष्टियुतेऽथवा ।

शुभांशकस्थिते वाऽपि शुभदृक् स नरो भवेत् ॥ ६९ ॥

सुनेत्रयोगमाह—नेत्रेश्वर इति । द्वितीयेशः शुभग्रहेण युतो वा दृष्टो वा शुभग्रहनर्वा-शगतो भवेत् तदा स नरः शुभदृक् = सुनेत्रो भवेत् । एवं जातकरत्ने सुनेत्रयोगः—

“लग्नाधिपे सौम्यखगेन युक्ते बलान्विते कारकखेत्रेन्द्रे ।

नेत्रे शुभे तद्भवनेश्वरो वा सौम्यान्वितः सौम्यदशा समेतः ॥ इति ॥ ६९ ॥

धनेश शुभग्रहसे युक्त हो, वा उसे शुभग्रह देखते हों, वा शुभांशकमें हो तो उस जातक की सुन्दर दृष्टि हो ॥ ६९ ॥

अथ मुखविचारः ।

जातोऽसौ सुमुखः शुभे धनगते तुङ्गादिवर्गान्विते

तद्भावे यदि सौम्यवर्गसहिते वाक्सिद्धिमेति ध्रुवम् ।

आज्यस्पर्शमुपैति वित्तगृहगे भौमे दिनेशोक्षिते

जातः कोद्रवमुख्यभुग् धनगते राहौ च पापेक्षिते ॥ ७० ॥

इदानीं मुखविचारमारभते—जात इति । शुभे = शुभग्रहे (बुधगुरुशुक्रशुक्लचन्द्रा-न्यतमे) धनगते = द्वितीयभावसुपगते तस्मिंस्तुङ्गादिवर्गान्विते = स्वकीयोच्चराशिप्रशुति-वर्गगते सति, असौ = ईदृशयोगे जातः, सुमुखः = सुन्दरमुखो भवति । यदि तद्भावे = द्वितीयभावे सौम्यवर्गसहिते = शुभग्रहसम्बन्धिवर्गण (राश्यादिना) सहिते, असौ जातः, ध्रुवं = निश्चयेन, वाक्सिद्धिं = स्ववचनप्राशस्त्यम्, एति = प्राप्नोति । अस्मिन्योगे जातस्य वचनं (यत्किञ्चित् भाषितम्) सत्यं भवतीत्यर्थः । भौमे = मङ्गले, वित्तगृहगे = द्वितीय-भावगते, तस्मिन् दिनेशेन (सूर्येण) दृष्टे सति जातः, आज्यस्पर्शं = वृत्तस्पर्शं, मुखं प्राप्नोति । अर्थादत्र योगे जातो नरः सर्वदा स्वमुखं धृतात्कं करोति । यतस्तन्मुखं हवि-रादिविकारयुक्तं भवतीत्यर्थः । अथ राहौ धनभावगते तस्मिन् पापग्रहेक्षिते च जातो नरः कोद्रवमुख्यभुक् कोद्रवादिकद्वन्द्वभोक्ता भवति ॥ ७० ॥

धन भावमें शुभग्रह यदि उच्चादि वर्गमें हो तो जातकका सुन्दर मुख हो । यदि धन भावमें शुभग्रहोंका वर्ग हो तो जातक वाक्सिद्धि प्राप्त करे । धनभावमें मङ्गलको सूर्य देखता हो तो आज्यस्पर्श रोग हो । धन भावगत राहुको पापग्रह देखता हो तो वह जातक कोबो (कदम्ब) आदि अन्न का खानेवाला होवे ॥ ७० ॥

लग्नास्तार्थाष्टमस्थेऽर्के भौमे वाऽन्यतरेक्षिते ।

आज्यस्पर्शाऽग्निभीतिर्वा सम्भवन्ति मसूरिकाः ॥ ७१ ॥

लग्नास्तेति । अर्के = सूर्ये, वा भौमे = मङ्गले, लग्नास्तार्थाष्टमस्थे = लग्न-सप्तम-

द्वितीयाष्टमभावानामन्यतमगते, अन्यतरेक्षिते=उक्तभावगतः सूर्यो भौमेन, वा भौमः सूर्येणा-
वलोक्षिते सति, आग्नेयस्पर्शः = घृतस्पर्शमुखः, अग्निभीतिः, = अग्निलभययुक्तः, वा मस्-
रिकाः = वसन्तरोगविह्वानि (Smallpox) जातस्य मुखे सम्भवन्तीति । तथा जातकरत्ने-

“विलग्नसप्ताष्टमवित्तराशौ दिनेशयुक्ते क्षितिसूनुयुक्ते ।

भौमेन वा वासरनाथदृष्टे स्फोटग्निसंक्षितं प्रवदेद् व्रणाद्वा” इति ॥७१॥

छान, सप्तम, द्वितीय या अष्टममें सूर्य हो, वा मङ्गल हो इन्हीं दोनोंमें एक दूसरेको
देखा हो तो सुंहमें आग्नेयस्पर्श रोग, अथवा अग्निभय वा मस्त्रिका रोग होवे ॥ ७१ ॥

पापैर्युते मुखस्थाने दुर्मुखः पापवीक्षिते॥

क्रोधाननो नरः पापी तदीशे गुलिकान्विते ॥ ७२ ॥

पापैरिति । मुखस्थाने = द्वितीयभावे, पापैर्युते = पापग्रहेः (अत्र बहुवचननिर्देशाद् द्वय-
धिकैः पापैः) युते, तस्मिन् केनचित्पापेन, वीक्षिते = दृष्टे च सति, जातो नरो दुर्मुखः=कु-
स्मितमुखो भवति । अथ तदीशे = द्वितीये प्रहे गुलिकेन सहिते जातो नरः, क्रोधाननः =
क्रुपितवदनः, पापी = दुष्कर्मकृच्च भवति ॥ ७६ ॥

मुख (धन) स्थानमें पापग्रह हो तो जातक दुर्मुख होवे । धनभावगत पापको पापग्रह
देखते हैं तो क्रोधान्वित मुखवाला हो और उस स्थानका स्वामी गुलिकसे युक्त हो तो
मनुष्य पापी हो ॥ ७२ ॥

प्रफुल्लवदनः श्रीमान् केन्द्रे मुखपतौ यदा ।

स्वोच्चस्वमित्रवर्गस्थे सुमुखः शुभवीक्षिते ॥ ७३ ॥

रत्नकोऽयं सरलार्थ इत्यलम् ॥ ७३ ॥

धन स्थानका मालिका यदि केन्द्रमें हो तो विकसित मुख (हँसमुख), सौन्दर्य युक्त
जातक होवे, अपने उच्च स्थान में, अपने मित्र के वर्गमें हो, शुभग्रहसे देखा जाता हो तो
सुमुख होवे ॥ ७३ ॥

वाग्भावेशे राहुयुक्ते च दुःस्थे राहुक्रान्तस्थाननाथान्विते च ॥

पाके भुक्तौ तस्य दन्तामयः स्याद् जिह्वारोगं तारकासूनुभुक्तौ ॥ ७४ ॥

वागिति । वाग्भावेशे = द्वितीयभावपतौ, राहुयुक्ते, च = अथवा, दुःस्थे = षष्ठ्यष्टय-
गते राहुक्रान्तस्थाननाथान्विते, च = अथवा राह्विधितराशीरोन सहिते सति तस्य =
द्वितीयेष्टस्य, पाके = दशायाम्, भुक्तौ = अन्तर्दशायाश्च, दन्तामयः = दन्तरोगः, स्यात् ।
तथा वास्मिन्नेव योगे जातस्य द्वितीयेष्टपाके तारकासूनुर्बुधस्य, भुक्तौ = अन्तर्दशायां
जिह्वारोगं व्रूयादिति । जातकरत्नेऽपि—

‘वाग्भावपे षष्ठगते सराहौ राहुस्थितर्धाधिपसंयुते वा ।

दन्तादिरोगः पतनं च तेषां भुक्तौ तयोर्वा प्रवदन्ति तज्ज्ञा’ इति ॥

Notes—अत्र द्वितीयेष्टदशायां तथा द्वितीयेष्टो येन (राहुणा, राह्विधितराशि-
पतिना वा) संयुतो भवेत्तदन्तर्दशायाश्च दन्तादिरोगो वाच्यः इति ॥ ७४ ॥

द्वितीयेष्ट राहुसे युक्त होकर दुष्ट स्थानमें हो वा राहुसे युक्त स्थानके स्वामीके साथ
हो तो उन दोनोंकी दशा, अन्तर्दशामें उस जातकको दन्तरोग हो और बुधकी अन्तर्दशामें
भीममें रोग हो ॥ ७४ ॥

राहुद्वितीयगृहपौ सहजेशयुक्तौ जातः समेति गलरोगमतीव कष्टम् ।

वारिद्रश्च दौ शशिरवी धनराशियातौ भौमाकजौ सकलरोगकरौ भवेताम् ॥ ७५ ॥

राहिति । राहुद्वितीयगृहपौ सहजेशेन युक्तौ भवेतामर्थोद् राहुः, द्वितीयभावेशः, तृती-
यभावेशश्चेति त्रयो ग्रहा एकत्रगता भवेयुस्तदा जातो नरः, गलरोगं = कण्ठव्याधि, समेति =

प्राप्नोति, येन तस्यातीव कष्टं = दुःखम्, स्यादिति । शशिरवी = चन्द्रसूरी, धन-
राशियातौ = द्वितीयभावगतौ भवेतां तदा, दारिद्र्यदौ प्रोक्तौ) अत्र योगे जातो नरो दरिद्रो
भवतीत्यर्थः । अथ भौमार्कजौ = कुजशनी द्वितीयगतौ भवेतां तदा जातस्य सकलरोगकरो =
विविधव्याधिदायकौ भवेतामिति ।

Notes—अत्रोक्तयोगे यदि योगकरा ग्रहाः स्वोच्च-स्वराश्यादिगताः स्युस्तदा न
तावदोषकरा भवन्तीति चिन्त्यम् । 'दोषकृन्नतु सर्वत्र स्वोच्च-स्वर्क्षगतो ग्रहः' इति
वक्ष्यमाणवचनात् ॥ ७५ ॥

राहु और द्वितीयेश दोनों तृतीयेशसे युक्त हों तो जातक विशेष गलरोगके कष्टसे युक्त
हो । शनि और सूर्य दोनों धनभावमें प्राप्त हों तो दरिद्रता को दें । मंगल और ज्ञानि हों
तो सब रोगोंके करनेवाले हों ॥ ७५ ॥

अथ विद्या-वाग्बिचारः ।

वाग्भावेशे गुरुयुते नाशर मूकता भवेत् ।

दोषकृन्नतु सर्वत्र स्वोच्चस्वर्क्षगतो ग्रहः ॥ ७६ ॥

वागीशबुधजीवेषु निर्विद्यो नाशगेषु च ।

केन्द्रेषु ते त्रिकोणे वा स्वर्क्षे वा विद्ययाऽन्वितः ॥ ७७ ॥

अधुना वाग्बिचारमाह—वागिति । वाग्भावेशे = द्वितीयभावपतौ, गुरुयुते = बृहस्पतिना
सहिते, नाशस्थे = अष्टमभावमुपगते जातस्य मूकता = अवाक्स्वं = वचनराहित्यं भवति ।
अस्मिन्योगे जातो नरो मूको भवतीत्यर्थः । अत्रापवादमाह—सर्वत्र = कथितेषु, वक्ष्यमा-
णेषु च दुर्योगेषु यदि तत्तत्योगकरो ग्रहः स्वोच्च-स्वर्क्षगतो भवेत्तदा दोषकृन्न भवति । अपि
तु तदुक्तदोषापहारक एव स्यादिति ।

वागीशबुधजीवेषु = द्वितीयभाववेश-बुध-गुरुषु, नाशगेषु = अष्टमभावमुपगतेषु, जातो
नरः, निर्विद्यः = विद्यया रहितो (मूर्ख इति) भवति । ते त्रयः (वागीशबुधजीवाः) केन्-
द्रेषु = १।४।७।१० भावेषु, वा त्रिकोणे = ५।९ भावयोः, वा स्वर्क्षे = स्वस्वराशौ यथासम्भवं
भवेयुस्तदा जातो विद्ययाऽन्वितः = विद्वान्, भवति ॥ ७६-७७ ॥

वाग्भावेश (द्वितीयेश) गुरुसे युक्त अष्टम स्थानमें हो तो जातक गूंगा हो । अपने
स्वाभ या अपनी उच्च राशिका ग्रह कहीं भी दोष करनेवाला नहीं होता है ॥ ७६ ॥

द्वितीयेश, बुध और बृहस्पति अष्टम स्थानमें हों तो जातक विद्यासे रहित होंगे । यदि
ये सब केन्द्र या कोणमें हों, वा अपने गृहमें हों तो विद्यासे युक्त होंगे ॥ ७७ ॥

द्वितीये दुर्बले सौम्ये द्वन्द्वयुद्धहतो भवेत् ।

जीवार्थेशौ दुर्बलौ वा पवनव्याधिमान्नरः ॥ ७८ ॥

द्वितीय इति । दुर्बले = पूर्वोक्तबलरहिते, सौम्ये = बुधे, द्वितीये = द्वितीयभावगते सति
जातो नरः, द्वन्द्वयुद्धहतः = द्वन्द्वयुद्धं युगलपुरुषसङ्ग्रामः (मङ्गयुद्धमिति यावत्) तस्मिन्
हतो भवति, म्रियत इत्यर्थः । अथवा जीवार्थेशौ = गुरुद्वितीयभावपतिश्च, दुर्बलौ = बलहीनौ
स्यातां तदा जायमानो नरः, पवनव्याधिमान् = वातरोगयुक्तो भवेदिति ॥ ७८ ॥

द्वितीय स्थानमें निर्बल शुभग्रह हो तो जातक इह (दो आदमियों के) युद्धमें मरे ।
बृहस्पति और द्वितीयेश दुर्बल हों तो मनुष्य वातव्याधिवाला होवे ॥ ७८ ॥

वाक्स्थानपे पुरोहितेन युक्ते यदा नाशगते तु मूकः ।

वाक्स्थानपे संस्थिते त्रिकोणे केन्द्रस्थिते वा शुभदे च वाग्मी ॥ ७९ ॥

वागिति । गुरुणा सहितो द्वितीये शौ यदि नाश- (अष्टम) भावगतः स्यात्तदा जातो-

युक्तो भवतीति (७६ श्लोको द्रष्टव्यः) । अथ यदि द्वितीयेशः शुभग्रहयुतः त्रिकोणेषु वा केन्द्रे विद्यमानः स्यादथवा कस्मिंश्चिच्छुभदे (शुभग्रहे) इत्यभूते सति जातो वाग्मी = वाक्प-
दुः भवति । 'वाचो युक्तपटुर्वाग्मी' इत्यमरः ॥ ७९ ॥

द्वितीयेश और बृहस्पति अष्टम स्थानमें हों तो जातक गूंगा हो । द्वितीयेश शुभग्रहसे युक्त त्रिकोणमें हो, वा केन्द्रमें हो, वा शुभस्थानमें हो तो वाचाल होवे ॥ ७९ ॥

वागीशस्थांशपे सौम्ये स्वोच्चे वा शुभवीक्षिते ।

पारावतांशके वाऽपि वाग्मी पटुतरो भवेत् ॥ ८० ॥

वागीशेति । वागीशः (द्वितीयेशः) तिष्ठति यत्र नवांशे तस्य नवांशस्य स्वामिग्रहे (द्वितीयेशाधिष्ठितनवांशपतिग्रहे) सौम्ये-शुभग्रहे, स्वोच्चे, वा शुभवीक्षिते, वा पाराव-
तांशके गतवति । एतदुक्तमवधेयम् । द्वितीयभावपतिः शुभग्रहो भूत्वा स्वकीयोच्चराशौ स्थितः, वा यत्र कुत्र शुभग्रहेण दृष्टः, वा स्वपारावतांशगतो भवेत् । तदा जातो वाग्मी =
वचनपटुः, पटुतरः = अतीव विद्वान् भवति ॥ ८० ॥

द्वितीय स्थानका स्वामी जिसके नवांश में हो, उसका स्वामी शुभ हो, अपने उच्च स्थानमें हो, वा शुभग्रहसे दृष्ट हो, वा पारावतांशमें हो तो जातक वाचाल और चतुर होवे ।

केन्द्रत्रिकोणगे जीवे शुके स्वोच्चं गते यदि ।

वाग्भावपेन्दुपुत्रे वा गणितज्ञो भवेन्नरः ॥ ८१ ॥

अधुना विद्याविचारमाह—केन्द्रेति । जीवे केन्द्रत्रिकोणगे (१।४।७।९।१५।१९ एत-
दन्यतमगते) शुके, स्वोच्चं = मोनराशिमुपगते, यदि वा वाग्भावपेन्दुपुत्रे = द्वितीयेशे बुधे
स्वोच्चं (कन्याराशि) गते नरः, गणितज्ञः = गणितशास्त्रवेत्ता भवेत् ।

Notes—अत्र वृषसिंहयोरन्यतरे लगने 'वाग्भावपेन्दुपुत्रे' इति सङ्घटते । अन्यथा
तु 'गुरौ केन्द्रकोणगते शुके स्वोच्चं गते' इत्येव चिन्त्यम् ॥ ८१ ॥

यदि बृहस्पति केन्द्र या त्रिकोणमें हो और शुक्र उच्च स्थानमें हो, वा द्वितीयेश बुध हो तो वह मनुष्य गणितज्ञ हो ॥ ८१ ॥

गणितज्ञो भवेज्जातो वाग्भावे भूमिनन्दने ।

ससौम्ये बुधसन्ष्टे केन्द्रे वा सोमनन्दने ॥ ८२ ॥

गणितज्ञयोगान्तरमाह—गणितज्ञ इति । ससौम्ये = केनचिच्छुभग्रहेण (गुरुशुक्र-
शुभलचन्द्राणामन्यतमेनेत्यर्थः) सहिते, भूमिनन्दने = मङ्गले, वाग्भावे = द्वितीयभावे गत-
वति, तस्मिन्, बुधेन सन्ष्टे, वा सोमनन्दने = बुधे, केन्द्रे गतवति जातः, गणितज्ञः
(ज्योतिर्विद्) भवेत् । अत्र 'ससौमे' इत्यपि पाठान्तरं दृश्यते । तथा सति, ससौमे =
चन्द्रयुक्ते भूमिनन्दने इति व्याख्येयम् ॥ ८२ ॥

मङ्गल द्वितीय स्थानमें शुभग्रहके साथ हो उसे बुध देखता हो वा बुध केन्द्रमें हो तो मनुष्य गणितज्ञ होता है ॥ ८२ ॥

वाग्भावपे रवौ भौमे गुरुशुक्रनिरीक्षिते ।

पारावतांशके वापि तर्कयुक्तिपरायणः ॥ ८३ ॥

इदानीं तार्किकयोगमाह—वाग्भावप इति । सूर्यो वा भौमो द्वितीयेशो भवेत् ।
तस्मिन् गुरुशुक्राभ्यामवलोकिते, अपि वा सूर्यभौमयोरन्यतरे यत्र तत्र स्वपारावतांशगते
सति जातः तर्कयुक्तिपरायणः = तर्कशास्त्र-(न्यायशास्त्र) व्रती भवति । अत्र 'पाराव-
तांशके सौम्ये' इत्यपि पाठो दृश्यते । तथा सति 'बुधे पारावतांशके विद्यमाने सति'
इति व्याख्येयम् ।

Notes—सूर्यो वा भौमो वाग्भावपस्तदैव भवति, यदि कर्को वा मीन-तुल्योरन्य-तरं लग्नं स्यादिति चिन्त्यम् । अन्यथा सूर्यो वा भौमः यत्र तत्र पारावतांशे (स्वकीय-षडधिकारे) भवेत्तदोक्तं फलं स्यादिति ॥ ८३ ॥

सूर्य या मंगल द्वितीयेषां होकर गुरु और शुक्रसे दृष्ट हो, वा अपने पारावतांशमें हो तो वह मनुष्य तर्कशास्त्र (न्याय) में तत्पर हो ॥ ८३ ॥

सम्पूर्णबलसंयुक्ते गुरौ तद्भवनेश्वरे ।

दिनेशभृगुसन्दृष्टे शाब्दिकोऽयं भवेन्नरः ॥ ८४ ॥

इदानीं वैयाकरणयोगमाह—सम्पूर्णेति । तद्भवनेश्वरे=द्वितीयभावपतौ, गुरौ=बृहस्पतौ (गुरुद्वितीयेषां तदैव यदि वृश्चिक-कुम्भान्यतरं लग्नं स्यादिति) सम्पूर्णबलयुक्ते = पूर्वं यानि बलान्युक्तानि तैः सर्वैः संयुक्ते, तथाभूते, दिनेशभृगुसन्दृष्टे = सूर्यशुक्राभ्यामवलोकिते सति, अयमस्मिन् योगे समुद्भवो नरः शाब्दिकः = शब्दशास्त्राभ्यासी=वैयाकरणः भवेदिति । जातकरत्नेऽपि—

गुरौ धनस्थे बलपूर्णयुक्ते शुक्रेण सूर्येण च दृष्टियुक्ते ।

शुक्रे धने स्योच्चगतेऽथवाऽपि जातो नरः शब्दविशेषशास्त्रात् ॥ इति ॥ ८४ ॥

सम्पूर्ण बलसे परिपूर्ण गुरु यदि द्वितीय भावका स्वामी (द्वितीयेषां) हो उसको सूर्य और शुक्र देखते हों तो वह मनुष्य व्याकरणका पण्डित होवे ॥ ८४ ॥

वेदान्तपरिशीली स्यात्केन्द्रकोणो गुरौ यदि ।

बुधेन भृगुणा दृष्टे शनौ पारावतांशके ॥ ८५ ॥

इदानीं वेदान्तज्ञयोगमाह—वेदान्तेति । गुरौ केन्द्रकोणे (१४।७।१०।५।९) गत-बति, तस्मिन् यदि बुधेन, भृगुणा (शुक्रेण) च दृष्टे, शनौ च पारावतांशके (स्वकीयाधिकारषट्के) विलसति, जातः वेदान्तपरिशीली = वेदान्तशास्त्रविवेचको भवतीति ॥ ८५ ॥

यदि बृहस्पति केन्द्र या कोणमें हो उसे बुध और शुक्र देखते हों और शनि अपने पारावतांशमें हो तो मनुष्य वेदान्ती होवे ॥ ८५ ॥

षट्शास्त्रवक्त्रः केन्द्रे जीवे दानवपूजिते ।

सिंहासने गोपुरांशे वाग्भावस्यांशपे बुधे ॥ ८६ ॥

इदानीं षट्शास्त्रज्ञयोगमाह—षडिति । जीवे = बृहस्पतौ, केन्द्रे (१४।७।१०), दानवपूजिते = शुक्रे, सिंहासने = स्वकीयाधिकारषट्के, वाग्भावस्यांशपे = द्वितीयभावगत-नवांशराशिपतौ, बुधे, (बुधो द्वितीयभावगतनवांशपतिभूत्वा) गोपुरांशे = स्वकीयाधिकारचतुष्टके सति (अ. १ श्लो. ४५ द्र.) जातः, षट्शास्त्रवक्त्रः = शिक्षा-कल्प-व्याकरण-ज्योतिः-निरुक्त-छन्दःशास्त्राणां श्रुतेः षडङ्गभूतानां विवेचको भवति ॥ ८६ ॥

बृहस्पति केन्द्रमें हो शुक्र अपने सिंहासनांशमें हो और बुध द्वितीय भावका नवांशपति होकर अपने गोपुरांशमें हो तो जातक षट्शास्त्री हो ॥ ८६ ॥

अथ कुटुम्बविचारः ।

उपजीव्य नरं सर्वे तदीशे गोपुरांशके ।

वर्द्धन्ते मुदितास्तस्य भृगौ पारावतांशके ॥ ८७ ॥

उपजीव्येति । तदीशे = द्वितीयभावपतौ, गोपुरांशे = स्वकीयाधिकारचतुष्टये, भृगौ = शुक्रे, पारावतांशके = स्वाधिकारषट्के विद्यमाने सति तस्य जातस्य, सर्वे = आत्मीयाः (कृद्भ्याः) तं ज्ञायमानं नरमुपजीव्य = तदाश्रिता जीवं यापयन्तो मुदिताः=प्रसन्नचित्ताः सन्तो वर्द्धन्ते = समृद्धिमुपगच्छन्तीति ॥ ८७ ॥

यदि द्वितीयेशगोपुरांशमें हो और शुक्र पारावतांशमें हो तो उसके सभी आश्रित उससे पलित होकर बड़ी प्रसन्नतासे बढ़ते हैं याने वह मनुष्य अपने आश्रितों का पालक होता है ॥ ८७ ॥

जायाकुटुम्बगृहपौ सितपापयुक्तौ दुःस्थौ च तत्समकलत्रहरौ भवेताम् ।
विताधिपे बलवति स्मरराशिपे वा तुङ्गादिगे यदि समेति कलत्रमेकम् ॥ ८८ ॥
जयेति । जाया-कुटुम्बगृहपौ = सप्तमेश-द्वितीयेशौ, सितपापयुक्तौ = शुक्रेण पापग्रहेण च सहितौ, दुःस्थौ = षडष्टन्ययगतौ च स्यातां, तदा तत्समकलत्रहरौ = तत्सङ्ख्यामितस्त्री-नाशकौ, भवेताम् । एतदुक्तं भवति । सप्तमेशो द्वितीयेशो वा यदि शुक्रेण वा केनचिदेकेन पापेन युक्तो दुःस्थश्च स्यात् तदैकस्त्रीनाशको भवति । यदि ग्रहद्वयेन युक्तः स्यात् तदा त्र्युगलं नाशयेत् । एवं ग्रहसंख्यापरत्वेन स्थितिपरत्वेन च स्त्रीनाशयोगो वाच्यः । विताधिपे = द्वितीयेशो, वा स्मरराशिपे = सप्तमभावपतौ बलवति सति यदि तुङ्गादिगे = स्व-स्त्रीगोत्रादिगते (आदिशब्देन स्वमूलत्रिकोण-स्वराशि स्ववर्गादिकं ज्ञेयम्) तदा जातः एकं, कलत्रं=भार्या, समेति=प्राप्नोति । अत्र योगे जातो नर एकभार्यो भवतीत्यर्थः ॥ ८८ ॥
सप्तमेश और द्वितीयेश शुक्र और पापग्रहसे (जितनेके साथ) युक्त हों और दृष्टस्थान में हो तो उतनी स्त्रीके नाशक हों । द्वितीयेश वा सप्तमेश बलवान् होकर उच्चादिमें हो तो एक ही स्त्री होवे ॥ ८८ ॥

अथ पात्राशनयोर्विचारः ।

भुक्तिस्थानपतौ सितेन्दुसहिते लग्नादिकेन्द्रस्थिते

रौप्यं पात्रमुपैति काञ्चनमयं जीवेन्दुशुक्रान्विते ।

भुक्तिस्थानपदेहपौ शनियुतौ लोहादिपात्रं वदेद्

भौमे पापनिरीक्षिते धनगते जातः कदम्बादिभुक् ॥ ८९ ॥

भुक्तिस्थानपताविति । भुक्तिस्थानं=द्वितीयभावः, तत्पतौ=द्वितीयभावेशे, सितेन्दुसहिते = शुक्रचन्द्राभ्यां युक्ते, तथा सति, लग्नादिकं यत्केन्द्रं (१।४।७।९०) तदन्यतमगते जातः, रौप्यं = रजतमयं, पात्रं = भाजनं, उपैति = प्राप्नोति । तथाभूते भुक्तिस्थानपतौ (लग्नादिकेन्द्रस्थिते), जीवेन्दुशुक्रान्विते = गुरुचन्द्रशुक्रैः सहिते सति काञ्चनमयं = सौवर्णं पात्रं प्राप्नोति । अथ भुक्तिस्थानपदेहपौ = द्वितीयेशलग्नेशौ यदि शनियुतौ भवेतां तदा लोहादिपात्रं जातकः प्राप्नोतीति वदेत् । अशनमाह—भौमे = मङ्गले, पापनिरीक्षिते=शनि-वर्षाक्षीणचन्द्रान्यतमेनावलोकिते, धनगते = द्वितीयभावमुपगते सति जातः कदम्बादिभुक् = अश्विपञ्चमशुक्रादिभोक्ता भवति ॥ ८९ ॥

युक्ति (२) स्थानका पति शुक्र और चन्द्रमाके साथ लग्नादि केन्द्रमें स्थित हो तो जातको रूपाका (चाँदी) पात्र मिले । द्वितीयेश यदि बृहस्पती और शुक्रसे युक्त हो तो सोनेका पात्र प्राप्त होवे । द्वितीयेश और लग्नेश शनिले युक्त हो तो लोहेका पात्र कहे । पापग्रहसे दृष्ट मंगल धनमें हो तो जातक कदम्ब भोज करे ॥ ८९ ॥

बह्वाशनो भुक्तिपतौ सपापे दावाग्निदण्डायुधकालभागे !

नीचांशके पापनिरीक्षिते च शुभैर्न दोषः सहितेक्षिते वा ॥ ९० ॥

बह्वाशन इति । भुक्तिपतौ = द्वितीयेशो, सपापे=पापग्रहेण सहिते, दावाग्नि-दण्डायुध-कालानां भागे (षट्पथेषु) विद्यमाने सति जातः, बह्वाशनः=अधिकभुक् भवति । भुक्ति-पतौ नीचांशके = स्वकीयनीचराशिनांशे तस्मिन्पतेन निरीक्षिते च तथैव फलं (बह्वाशनः) स्यात् । अथोकयोगेऽपि, शुभैः = शुभग्रहैः, सहितेक्षिते=संयुक्ते, दृष्टे वा दोषः न स्याद-बह्वाशनो न भवेदिति ॥ ९० ॥

भुक्ति (२ भाव) का स्वामी पापग्रहसे युक्त होकर दावाग्नि, दण्डायुध, कालके षट्पंश में हो या नीचांशमें हो पापग्रहसे देखा जाता हो तो बहुत खानेवाला होवे। यदि यह द्वितीयेश शुभयुक्त दृष्ट हो तो यह दोष न होवे ॥ ९० ॥

भुक्तिस्थाने शुभयुते तदीशे शुभसंयुक्ते। शुभग्रहेण सन्दृष्टे सुखभुक् स नरो भवेत् ॥ पराङ्गभुक् तदीशेऽपि नीचशत्रुसमन्विते। नीचखेचरसन्दृष्टे तद्दूषणपरायणः ॥ ६२ ॥

भुक्तिस्थाने इति। भुक्तिस्थाने = द्वितीयभावे, शुभयुते (कश्चिच्छुभग्रहो द्वितीयभावाः स्यादिति), तदीशे = द्वितीयेशे, शुभसंयुते = केनचिच्छुभग्रहेण सहिते तथाभूते केनचिच्छुभग्रहेण सन्दृष्टे स जातो नरः सुखभुक् = सुखेन भोजनकृद्भवति ॥ ९१ ॥

तदीशे = द्वितीयभावपतौ, नीचशत्रुसमन्विते = स्वनीचे, शत्रुग्रहेण वा समन्विते सति, अपि = निश्चयेन पराङ्गभुक् = अन्यान्मन्त्रणशीलो भवति। अथ द्वितीयेशे तथाभूते, नीचखेचरसन्दृष्टे = नीचवर्तिना दृष्टेनावलोकिते जातः तद्दूषणपरायणः = भुक्ताङ्गदूषणशीलः भवति। तेन यद्बुद्ध्यते तदेव दृश्यते चेति ॥ ९२ ॥

भुक्ति (२) स्थानमें शुभग्रह हो और भुक्ति (२) स्थानेश भी शुभग्रहसे युक्त हो और शुभग्रह उसे देखते हों तो वह मनुष्य सुखसे भोजन करनेवाला हो। यदि २ भावका स्वामी नीच स्थानमें या शत्रुस्थानमें हो तो पराया अन्न खानेवाला हो। नीचग्रहसे दृष्ट हो तो उसके दूषणमें तत्पर हो ॥ ९१-९२ ॥

कालोचिताशनो भुक्तिनाथे लग्नेशवीक्षिते।

पापग्रहेण सन्दृष्टे नीचांशादियुते न तु ॥ ६३ ॥

कालोचितेति। भुक्तिनाथे = द्वितीयेशे, लग्नेशेन वीक्षिते = दृष्टे, स्वोच्चादिगते च जातः कालोचिताशनः = यस्मिन् काले यदशनमुचितं तद्वान् (समयानुकूलभोज्यभुक्) भवति। अथ तस्मिन्भुक्तिनाथे, पापग्रहेण सन्दृष्टे नीचांशादियुते च तथा तु न (कालोचिताशनो न) भवति। अपि तु कालानुचिताशनो भवतीत्यर्थः ॥ ९३ ॥

द्वितीयेश यदि लग्नेशसे देखा जाता हो पापग्रहसे देखा न जाता हो नीचांशादि युक्त न हो तो समयानुकूल भोजन करने वाला हो ॥ ९३ ॥

स्वल्पाशी रुचिकामः स्याद् भुक्तिनाथे शुभे गृहे।

त्योक्त्वे शुभेन सन्दृष्टे मृदंशादिसमन्विते ॥ ६४ ॥

स्वल्पाशीति। सरलार्थ एवेत्यलम् ॥ ९४ ॥

द्वितीयेश शुभराशिमें हो तो जातक थोड़ा खानेवाला हो। द्वितीयेश अपने उच्चमें शुभग्रहसे दृष्ट और षट्पंशमें हो तो सदा खानेमें रुचि रखनेवाला हो ॥ ९४ ॥

भुक्तिस्थानाधिपे मन्दे तदीशे वाऽऽर्किसंयुते।

नीचेऽर्कसूनुना दृष्टे श्राद्धभुक् सततं नरः ॥ ६५ ॥

भुक्तिस्थानाधिप इति भुक्तिस्थानाधिपे = द्वितीयभावेशे, मन्दे = शनैश्चरे सति, वा तदीशे = द्वितीयेशे, आर्किसंयुते = शनिना सहिते, वा तदीशे नीचे = स्वनीचराशौ, अर्कसूनुना = शनैश्चरेण दृष्टे सति जातो नरः सततं = नित्यं, श्राद्धभुक् = श्राद्धाङ्गभोक्ता (महाब्राह्मण इव) भवति ॥ ९५ ॥

दूसरे भावका स्वामी शनि हो वा

२	१ ल.	१२ श.
	श्राद्धाङ्गभुक्	
६ शु.		

द्वितीयेश शनिसे युक्त हो वा द्वितीयेश नीच राशिमें हो उस परशनिकी दृष्टि हो तो निरन्तर आदका अन्न खानेवाला (महापात्र) होवे ॥ ९५ ॥

सिंहासनांशो यदि देवपूज्ये शुके यदा गोपुरभागयुक्ते ।

पारावतांशे धनपे बलाढ्ये जातस्त्वसङ्ख्याश्रितरक्षकः स्यात् ॥९६॥

सिंहासनांश इति । यदि देवपूज्ये = बृहस्पतौ, सिंहासनांशे = स्वकीयाधिकारपक्षके, शुके यदा गोपुरभागयुक्ते = स्वाधिकारचतुष्टये, धनपे = द्वितीयेशे, बलाढ्ये सति, पारावतांशे = स्वकीयाधिकारषट्के (१ अ०, ४५-४६ श्लो.) च विद्यमाने सति जातः असङ्ख्यामाननेकानामाश्रितानां = शरणागतानां रक्षकः = प्रतिपालको भवति ॥ ९६ ॥

पारिजाते सुधा टीका कपिलेश्वररक्षिता ।

अध्याये रुद्र (११) संख्येऽस्मिन् पूर्तिं भावफले गता ॥ ११ ॥

यदि बृहस्पति सिंहासनांशमें हो, शुक्र गोपुर भागमें हो, बलवान् धनेश पारावतांशमें हो तो जातक असंख्य आश्रितों का रक्षक होवे ॥ ९६ ॥

इति जातकपारिजाते एकादशे तनु-धनभावफलाध्याये विमला हिन्दी टीका समाप्ता ॥११॥

अथ तृतीयचतुर्थभावफलाध्यायः ॥ १२ ॥

तत्र तृतीयभावफलम् ।

येष्टानुजस्थितिपराक्रमसाहसानि कण्ठस्वरश्रुतिवराभरणांशुकानि ।

धैर्यं च वीर्यबलमूलफलाराणानि वदये तृतीयभवनात् क्रमशोऽखिलानि ॥११॥

अर्थाधुना तृतीयभावफलानि विवक्षुः प्रथमं तृतीयभावे किं किं विचार्यमित्याह । रत्नोक्तस्तु स्पष्टार्थ एवेत्यलम् ॥ १ ॥

अब तृतीय भावका विचार करते हैं । तृतीय भावसे ज्येष्ठ और छोटा भाईका विचार, पराक्रम, साहस, कण्ठस्वर, श्रवण, आभरण, वस्त्र, धैर्य, वीर्य, बल, मूल, फल भोजन ये सब क्रमसे कहेंगे ॥ १ ॥

अथ आतृविचारः ।

आतृस्थानं तृतीयं च नवैकादशसप्तमम् ।

तत्तदीशदशायां च आतृलाभो भवेन्नृणाम् ॥ २ ॥

इदानीं आतृस्थाननिरूपणपूर्वकं आतृविचारमाह—आतृस्थानमिति । जन्मलभात्-तृतीयम्, नवमम्, एकादशम्, सप्तमम् स्थानं आतृस्थानं कथितम् । अत एव तत्तदीश-दशायां = तृतीय-सप्तम-नवमै-कादशभावपतीनां दशाकाले, नृणां = जनिमतां, आतृलाभः = सोदोत्पत्तिः भवेत् । उक्तेषु भावेषु यद्भावपतिर्जन्मकाले बलीयान् भवेत्तद्दशायां विशेषतो आतृलाभेन भवितव्यमिति चिन्त्यम् ॥ २ ॥

तीसरा, नववां, ग्यारहवां और सातवां ये आतृस्थान हैं । उन स्थानोंके स्वासीकी दशा में मनुष्योंको आतृलाभ होता है ॥ २ ॥

आतृस्थानेशतद्वाशितद्भावस्थद्युच्चारिणाम् ।

मध्ये बलसमेतस्य दशा सोदरवृद्धिदा ॥ ३ ॥

तृतीयेश-तृतीयेशराशि-तृतीयभावगतप्रहाणां मध्ये बलीयसो ग्रहस्य दशा सोदरवृद्धिदा भवति ॥ ३ ॥

भातृ (३) स्थानके स्वामी, उसकी राशि तथा ३ में स्थित ग्रहोंके बीचमें बलवान् ग्रह की दशा भाईकी वृद्धि करनेवाली होती है ॥ ३ ॥

भौमो बलविहीनश्चेद्दीर्घायुर्भ्रातृगो भवेत् ।

विलग्नगो बली यस्य कारकः स प्रभुः स्मृतः ॥ ४ ॥

बलहीनो भौमो भ्रातृगः = तृतीयभावग्रहचेद्भवत्तदा जातो दीर्घायुर्भ्रातृमान् भवेत् ।
यस्य जन्मकाले कारकः = भ्रातृकारको (मङ्गलः) ग्रहः, विलग्नः = जन्मलग्नगतः स्यात्,

स जातः, प्रभुः = जनाधिपः स्मृतः = कथितः ॥ ४ ॥

बलसे हीन मंगल ३ रे भावमें हो तो दीर्घायु भाईवाला हो । जिसका भ्रातृभाव कारक
लग्नमें बलवान् होकर हो तो वह समर्थ होता है ॥ ४ ॥

जन्मकाले गुणी प्राणी कारको यः समृद्धिं कृत् ।

क्षयकारी विपर्यासे भावपो विबलोऽधिकः ॥ ५ ॥

स्पष्टार्थः । एतदर्थं ११ अ. ४, ५, ८ श्लोका द्रष्टव्याः ॥ ५ ॥

जन्म समय यदि किसी भावका कारक गुणवान् और बली हो तो वह उस भावको
समृद्धि करने वाला होता है । इससे विपरीत हो तो उस भावकी हानि करता है । भावपति
निबल हो तो भ्रातृपक्षका अधिक क्षयकारी होता है ॥ ५ ॥

सोदरेशकुजौ नाशं गतौ चेत्सोदरक्षयः ।

पापक्षौ सपापौ वा भ्रातृनुत्पाद्य नाशदौ ॥ ६ ॥

सोदरेशकुजौ = तृतीयेशो भौमश्च, नाशं गतौ = अष्टमभावसुपगतौ चेद्भवेतां तदा
जातस्य सोदरक्षयः = भ्रातृहानिर्भवति । तौ सोदरेशकुजौ चेत्पापराशिगतौ, वा पापग्रहा-
युक्तौ भवेतां तदा भ्रातृनुत्पाद्य नाशदौ भवतः । योगेऽस्मिञ्जातस्य भ्रातर उद्भूय त्रिय-
न्त इति । जातकरत्वेऽपि—

नाशस्थितौ सोदरनाथभौमौ पापेक्षितौ सोदरनाशमाहुः ।

पापक्षौ पापसमागतौ वा भ्रातृन्समुत्पाद्य विनाशहेतुः ॥ इति ॥ ६ ॥

तृतीयेश और मंगल अष्टम भावमें हों तो भाईका नाश होता है । दोनों पापग्रहकी
राशिमें हों वा पापग्रहके साथ हों तो दोनों ग्रह भाईको उत्पन्न करके नाश करते हैं ॥ ६ ॥

नीचास्तगौ सोदरनाथकाख्यौ नीचांशगौ पापसमागतौ वा ।

क्रूरादिषष्ठ्यंशगतौ तदानीं भ्रातृन्समुत्पाद्य विनाशहेतुः ॥ ७ ॥

सोदरनाथकाख्यौ = सहजेशः, सहजकारकत्वेत्यन्यत्स्पष्टार्थमेवेति ॥ ७ ॥

भ्रातृस्थानेश और भ्रातृकारक नीच राशिमें हों अस्त हों या नीचांशमें हों वा दोनों
क्रूर षष्ठ्यंशमें हों तो भाईका जन्म नाश करने ही के निमित्त करते हैं ॥ ७ ॥

अतिक्रूरसमायुक्ते भावे वा कारकेऽपि वा ।

तद्भावनायके वाऽपि बाल्ये सोदरनाशनम् ॥ ८ ॥

अतिशयेन क्रूरः अतिक्रूरः (पापीयान्), पापग्रहक्षेत्रीचगतोऽस्तं गतः शत्रुवर्णादिग-
तो वा भवेत्तदाऽसौवतिक्रूरोऽतीव पापी भवति । तेन पापीयसा ग्रहेण तृतीयभावे वा भ्रातृ-
कारके वा तृतीयेशो समायुक्ते सति, बाल्ये = बाल्यावस्थायामेव सोदरनाशनं भवति । तस्य
बाल्यकाल एव सोदरो म्रियत इत्यर्थः ॥ ८ ॥

अत्यंत क्रूरग्रहसे युक्त १ रा भाव हो या भ्रातृकारक हो या ३ रे भावका स्वामी हो तो
बाल्यावस्थामें भाई का नाश होवे ॥ ८ ॥

धनेश्वरे नाशगते बलाढ्ये पापान्विते सोदरकारकाख्ये ।

तन्मातृकारग्रहसंयुते च सापत्नमातुः सहजा वदन्ति ॥ ९ ॥

धनेश्वरे = द्वितीयभावेशो, बलाढ्य = सबल सति, नाशगते = अष्टमभावगते, सोदर-

कारकाख्ये = भ्रातृकारके ग्रहे (भौमे) पापान्विते = पापग्रहेण सहिते, तन्मातृकारकग्रहसं-
युते = तस्य (तृतीयभावस्य) यो मातृकारको ग्रहः (चतुर्थेशः) लग्नात्मकभावपतिरि-
त्यर्थः तेन संयुक्ते सति, सापन्नमातुः = विमातुः सकाशात् सहजाः = भ्रातरो भवन्ति
(वैमात्रेयभ्रातरो भवन्ति) इति विज्ञा वदन्ति ॥ ९ ॥

बलवान् द्वितीयेषां अष्टममें हो, पापयुक्त भ्रातृकारक ग्रह ३ यसे ४ र्थ भावके कारकसे *
भी युक्त हो तो उसको सौतेली मातासे उत्पन्न भाई हो ॥ ९ ॥

भ्रातृस्थाने यदि शुभयुते सोदराणां चिरायुः

पापाक्रान्ते सहजभवने पापदृष्टे विनाशम् ।

ज्येष्ठं हन्ति युग्मणिरनुजस्थानगः पापदृष्टः

सौरस्तस्थानुजमवनिजो हन्ति सर्वान् कनिष्ठान् ॥ १० ॥

तृतीयभावे शुभग्रहाणां दृष्ट्या योगेन च सोदराणां दीर्घायुद्धं, पापानां दृष्ट्या योगेन
च सोदराणां विनाशं वृथात् । सूर्यश्चेत्तृतीयस्थानगः स्यात्तदा ज्येष्ठभ्रातरं, शनिस्तस्मा-
त्तुनं, भौमो हि सर्वान् पञ्चाब्जातान् कनिष्ठान् हन्ति । तत्र पापदृष्टे विशेषेणार्थादेव शुभ-
दृष्टे तत्परिहारोऽपि भवतीति ॥ १० ॥

यदि तृतीय भावमें शुभग्रह हो तो भाई दीर्घायु होवे । पापग्रह तृतीयमें हो उसपर
पापग्रहकी दृष्टि हो तो भाईका विनाश हो । सूर्य पापग्रहसे दृष्ट तृतीयमें हो तो जातकके
ज्येष्ठ भ्राताका विनाश करे, और शनि हो तो उसके केवल १ छोटे भाईका नाश करे और
भौम हो तो सब छोटे भाइयोंका संहार करे ॥ १० ॥

त्रिकोणकेन्द्रे यदि पापखेदे तृतीयभावादनुजस्य नाशम् ।

शुभोपयाते सहजाभिवृद्धिः शुभाशुभं मिश्रफलं वदन्ति ॥ ११ ॥

तृतीयभावात् त्रिकोणो केन्द्रे वा पापखेदे विद्यमाने सति अनुजस्य = कनिष्ठभ्रातुः नाशः
स्यात् । शुभोपयाते = तृतीयभावात् त्रिकोणकेन्द्रे शुभग्रहे गतवति सहजाभिवृद्धिः = सोदर-
वृद्धिर्भवति । अथ च तत्र शुभेऽशुभेऽपि गतवति, मिश्रफलं = सोदरहानिः, सोदरवृद्धिर्भवेति
यनीषिणो वदन्ति ॥ ११ ॥

तृतीय भावसे यदि त्रिकोणका केन्द्रमें पापग्रह हो तो भाईका नाश करे । शुभग्रह हो
तो भाईकी वृद्धि करे । यदि शुभ अशुभ दोनों हों तो मिश्र फल (शुभाशुभ दोनों) फल
भेदे हैं ॥ ११ ॥

दुःस्थे चन्द्रे सोदरस्वामियुक्ते जातस्यान्यस्तन्यपानं वदन्ति ।

मातृभ्रातृस्थानपौ बन्धुयातौ नास्ति भ्रातृस्थानवृद्धिर्नराणाम् ॥ १२ ॥

भौमान्वितौ सोदरदौ भवेतामन्यैः समेतौ यदि नानुजः स्यात् ।

सौरस्तृतीयेऽनुजनाशकर्ता विधुन्तुदः सोदरवृद्धिः कृत्यात् ॥ १३ ॥

चन्द्रे, सोदरस्वामियुक्ते = तृतीयभावपतिना सहिते दुःस्थे = षडष्ट्यन्यान्यतमगते सति
जातस्य नरस्य, अन्यस्तन्यपानं = जननीतरदुग्धपानं विज्ञा वदन्ति । मातृभ्रातृस्थानपौ =
चतुर्थेशचतुर्थेशौ बन्धुयातौ = चतुर्थस्थानगतौ स्यातां तदा नराणां भ्रातृस्थानवृद्धिः = सह-
जोद्भवः, नास्ति = न भवतीति । तौ मातृभ्रातृस्थानपौ यदि भौमान्वितौ = मङ्गलेन युक्तौ
भवेतां तदा सोदरदौ = भ्रातृदातारौ भवतः । यदि तौ, अन्यैः ग्रहैः (भौमेतरैः) समेतौ
स्यातां तदा अनुजो न स्यात् । शनिस्तृतीयभावगतः स्यात्तदाऽनुजनाशकर्ता भवति ।
विधुन्तुदः = राहुस्तृतीयगतः सोदरवृद्धिः कृत्यात् स्यात् = भ्रातृजन्मदो भवति । तृतीये राहुः
भ्रातृनाशको न, किन्तु भ्रातृकारक एव भवतीति भावः ॥ १२-१३ ॥

चन्द्रमा ६।८।१२ भावमें तृतीयेश से युक्त हो तो जातकको दूसरेका स्तनपान करना कहते हैं। चतुर्थेश और तृतीयेश दोनों चतुर्थ स्थानमें हों तो मनुष्योंके आतृ स्थानकी वृद्धि न हो ॥ १२ ॥

यदि तृतीयेश और चतुर्थेश संगलसे युक्त हों तो भाई को दें ! अन्यग्रहोंसे युक्त हों तो भाई न हो। तीसरे शनि हो तो भाई का नाश करे और राहु हो तो भाईकी वृद्धि करनेवाला हो ॥ १३ ॥

अदृश्यराशौ यदि वा सपापे वधूगृहस्थे सहजाधिनाथे ॥

जातानुजस्योपरि नानुजः स्यात् पुंवर्गगे दृश्यगते तथैव ॥ १४ ॥

वहजाधिनाथे = तृतीयभावेशे, अदृश्यराशौ = स्पष्टलग्नाद्राशिषट्कमदृश्यं भवति, तदन्यतराशौ यदि वा = अथवा, सपापे = पापग्रहयुक्ते, वधूगृहस्थे = सप्तमभावगते सति, जातानुजस्योपरि = जायमानकनिष्ठानन्तरं, अनुजः = लघुसोदरभ्राता न स्यात्। स जाते यदि कस्यचिदनुजो भवेत्तदा तस्यानुजो न स्यादथवा तस्य जातस्यैकानुजानन्तरमन्योऽनुजो न जायेत्, इत्यर्थः। अथ सहजाधिनाथे, दृश्यराशिगते (स्पष्टसप्तमभावाद्राशिषट्काभ्यन्तरे) पुंवर्गगे = पुरुष- (विषम) राशिसम्बन्धिवर्गे गतवति तथैव फलमर्थाज्जातानुजस्योपरि नानुजः स्यादिति ॥ १४ ॥

यदि तृतीयका स्वामी अदृश्य राशिमें हो वा पापग्रहसे युक्त सप्तममें हो तो भाई उत्पन्न होनेके बाद फिर भाई न हो। पुरुष राशिके वर्गमें दृश्य राशिमें हो तो भी वही फल होवे ॥ १४ ॥

भ्रातृस्थानपतौ तु पुंभवनगे तस्यानुजो जायते

युग्मर्क्षे यदि भार्गवेण शशिना युक्तेऽथवा वीक्षिते ।

सौम्यर्क्षे शुभखेचरेक्षितयुते केन्द्रत्रिकोणस्थिते

पश्चाज्जातसहोदरश्चिरसुखी दीर्घायुरारोग्यभाक् ॥ १५ ॥

भ्रातृस्थानपतौ = तृतीयेशे, पुंभवनगे = नरराशि- (मेष-मिथुनादिविषमराशि) गते सति तस्य = जातस्य अनुजः=कनिष्ठभ्राता जायते। अथवा यदि भ्रातृस्थानपतौ, युग्मर्क्षे=सम- (वृष-कर्कदि) राशौ गते, तस्मिन् भार्गवेण = शुक्रेण, शशिना = चन्द्रेण च युक्ते=सहिते, वा वीक्षिते = अवलोकिते जातस्यानुजो जायते। अथ भ्रातृस्थानेशे सौम्यर्क्षे = शुभराशौ, शुभखेचरेक्षितयुते = शुभग्रहेण दृष्टे, वा सहिते, केन्द्रत्रिकोण- (१।४।७।१०।५।९) स्थिते सति तस्य जातस्य पश्चाज्जातसहोदरः = लघुभ्राता, चिरसुखी = यावज्जीवनं सुखभाक्, दीर्घायुः, आरोग्यभाक् च भवति ॥ १५ ॥

तृतीय भावका स्वामी पुरुष राशिमें हो तो उसके भाई होवे। तृतीयेश सम राशिमें यदि हो शुक्र और चन्द्रमासे युक्त हो, वा दृष्ट हो तो अनुजका जन्म होवे। शुभग्रहकी राशिमें तृतीयेश शुभग्रहसे दृष्ट युत हो, केन्द्र-त्रिकोणमें स्थित हो तो उसके पश्चात् दीर्घायु तथा आरोग्यवान् भाई होवे ॥ १५ ॥

सहोदरस्थानपतौ तनुस्थे सलग्नपे सोदरनाथके वा ।

गर्भोऽभयोऽनन्तरमस्य मातुस्तृतीयराशौ सपतौ तथैव ॥ १६ ॥

सहोदरस्थानपतौ = तृतीयभावेशे, तनुस्थे = जन्मलग्नमुपगते, वा सोदरनाथके=तृतीयेशे सलग्नपे = लग्नपतिना संयुते, अस्य जातस्य, मातुः, अनन्तरं = एतच्चातानन्तरं, गर्भः, अभयः = निर्विघ्नो भवति। तृतीयराशौ = तृतीय (भ्रातृ) भावे, सपतौ = पतिना सहिते (तृतीयेशे तृतीयगत इत्यर्थः) तथैव फलमर्थात् गर्भोऽभयोऽनन्तरमस्य मातुरिति वाच्यम्। अस्मिन्योगे जातस्य माता पुनरपि निर्विघ्नं सन्तति प्रसूत इत्यर्थः ॥ १६ ॥

तृतीयेश लग्नमें हो, वा लग्नेशके सहित तृतीयेश हो तो उस जातकके वादका गर्भ भयम् होता है । तृतीय भावमें तृतीयेश हो तो भी वही फल होवे ॥ १६ ॥

अथ सोदरसङ्ख्याज्ञानम् ।

लाभावसानभवनोपगतग्रहेन्द्रसङ्ख्यास्तदग्रजजनाः सहजा भवन्ति ।

लग्नात्तृतीयधनथातवियच्चरेन्द्रैः संख्याजनाः स्युर्नुजाः कथयन्ति तज्ज्ञाः ॥१७॥

इदानीं सोदरसङ्ख्यामाह—लाभावसानेत्यादिभिः । जन्मलग्नात्, लाभावसान-
भवे = एकादशद्वादशाभावौ, तादुपगतग्रहेन्द्रसङ्ख्यास्तस्य जातस्याग्रजजनाः = पूर्वजाताः,
सहजाः = आतरः (ज्येष्ठआतरः) भवन्ति । एकादशे द्वादशे च भावे यावन्तो ग्रहास्ति-
ष्ठन्ति तावन्मितास्तस्य ज्येष्ठाः सोदरा भवन्तीत्यर्थः । एवं लग्नात् तृतीये, द्वितीये च
भावे वर्तमानग्रहतुल्या अनुजाः = पश्चाज्जायमानाः (लघुआतरः) भवन्तीति तज्ज्ञाः =
भाषणविदः कथयन्ति ।

Notes—अत्र पुरुषग्रहसङ्ख्यातुल्या ज्येष्ठाः कनिष्ठा वा औत्तरः, स्त्रीग्रहसङ्ख्यातुल्या
मिथुन्यश्च वाच्या इति ॥ १७ ॥

लग्ने ११ और १२ वें भावोंमें जितने ग्रह हों उतनी ज्येष्ठ आताकी संख्या कहे । लग्ने
तृतीय और द्वितीय भावस्थ ग्रहसे छोटे भाईयों की संख्या पण्डित लोग कहते हैं ॥ १७ ॥

भातृस्थानपकारकेक्षितयुता वीर्याधिका यद्यदा

तद्युक्तग्रहसंख्ययाऽनुजजनि जातः समेति ध्रुवम् ॥

चत्वारो यदि नीचमूढरिपुगा निघ्नन्ति जातानुजाँ-

स्ते कुर्वन्ति चिरायुरिष्टबलिनः सर्वानुजानां ग्रहाः ॥ १८ ॥

आतृस्थानपतिना, आतृकारकेण चेक्षिता युताश्च यद्यदा = यावन्मिता वीर्याधिकाः बल-
वन्तो ग्रहा भवेयुः, तद्युक्तग्रहसंख्यया = तत्रोक्तलक्षणे युतेक्षितग्रहसङ्ख्यातुल्यामनुजजनि =
लघुसोदराणामुत्पत्ति, जातो जनो ध्रुवं = निश्चयेन, समेति = प्राप्नोति । यावन्तो बलयुक्ता
ग्रहास्तृतीयेशेन तृतीयभावकारकेण च युक्ता दृष्टाश्च भवन्ति तावन्तस्तस्य सोदरा भव-
न्तीति भावः । चत्वारो इति । आतृभावे शाश्वतकारवन्तश्चत्वारः—कारकः, सहजाधीशस्त-
र्णी, तत्र संस्थित इति चत्वारः, यदि, नीचमूढरिपुगाः = स्वनीचराशौ, अस्तमयाः,
शत्रुशङ्किता वा भवेयुस्तदा जातानुजान् = समुत्पन्नसोदरान् निघ्नन्ति = विनाशयन्ति ।
परिमन् योगे जातस्य जायमाना अनुजा न जीवन्तीत्यर्थः । ते चत्वारो ग्रहा यदीष्ट-
बलिनः = उच्चादिगताः, मित्रग्रहाः, बलयुक्ताश्च भवेयुस्तदा सर्वानुजानां चिरायुः = दीर्घा-
युष्टं कुर्वन्ति ॥ १८ ॥

आतृस्थानेश और आतृकारकसे दृष्ट या युत विशेष बली जितने ग्रह हों या ३ रे भावमें
एक ग्रहकी संख्या तुल्य भाई निश्चय जायमान होते हैं । यदि चार ग्रह नीच गत अस्त-
मया वा शत्रु स्थानमें हों तो उत्पन्न भाइयोंका संहार करते हैं । यदि चार ग्रह शुभस्थानगत
वला बली हों तो भाइयोंको दीर्घायु करते हैं ॥ १८ ॥

आतृस्थानपमुख्यखेचरगणे द्वौ वीर्यवन्तौ यदा

नाशानाशफलप्रदौ समतया वीर्याधिकाश्चेत्त्रयः ।

खेटाः स्वल्पसहोदरक्षयकरा दुःस्थानगाः स्त्रीग्रहाः *

यद्यत्पानुजवृद्धिदास्तदनुजस्याम्यंशसंख्यानुजाः ॥ १९ ॥

आतृस्थानपः = तृतीयेशः मुख्यं = प्रधानं यत्र तस्मिन् खेचरगणे (तृतीयेशप्रभृतिग्रह-

*स्त्रीग्रहौ शशिशुक्रौ द्वावेव, परस्वाधिकाराधिक्यपरत्वाद्वहुवचनं निर्दिष्टम् ।

चतुष्के) यदा द्वौ ग्रहौ वीर्यवन्तौ = बलशालिनौ, स्याताम्, तदा नशानाशफलप्रदौ सम्-
तया भवतः । अर्थात् यावदशुभदौ तावदेव शुभदावपीति । अत्र चतुर्षु ग्रहेषु द्वौ बलिनौ
द्वौ बलरहितौ च तुल्यमेव शुभमशुभञ्च कुरुत इति तात्पर्यम् । चेद्यदि चतुर्षु ग्रहेषु त्रयो
ग्रहा वीर्याधिकाः स्युस्तदा स्वल्पसहोदरश्रमकरा भवन्ति । तत्र शुभफलमधिकमशुभफलं
किञ्चिदेवेति । अथ तत्र यदि स्त्रीग्रहा (योगकारकाः) दुःस्थानगता भवेयुस्तदाऽरुपा-
नुजवृद्धिदा भवन्ति । तदानीमरुपा एव अनुजा जायन्त इत्यर्थः । तदनुजस्वाम्यंशसङ्ख्या-
नुजा इति । तस्य जातस्यानुजस्वामी (तृतीयेशः) यत्र तत्र भावे यावन्मिमे नशो
विद्यमानः स्यात्तावन्तस्तस्यानुजा भवन्तीति ॥ १९ ॥

आतृस्थानेश, आतृदर्शी, आतृस्थानगत और आतृकारक इन चारोंमें यदि दो भी पूर्ण
बली हों तो भाइयोंकी हानि और लाभ बराबर ही करते हैं । उन चारोंमें यदि तीन बल-
वान् ग्रह हों तो थोड़े भाइयोंका संहार करते हैं और स्त्रीग्रह दुःस्थानमें हों तो थोड़े
भाइयोंकी वृद्धि करें । उसके छोटे भाईकी संख्या तृतीयेशके नवांशके तुल्य होवे ॥ १९ ॥

भूमिजे सहजस्थाने यावतां विद्यते बलम् ।

शत्रुनीचग्रहं त्यक्त्वा तावन्तः सहजाः स्मृताः ॥ २० ॥

भूमिजे = मङ्गले, सहजस्थाने-तृतीयभावे, शत्रुनीचग्रहं त्यक्त्वा = स्वशत्रुग्रहं नीचगत-
ग्रहं च विहाय यावतां = यत्सङ्ख्यकानां ग्रहाणां, फलं=अष्टकवर्गसम्बन्धि शुभफलं विद्यते ।
अत्र किलौतदुक्तं भवति । सहजभावगतो भौमो यावन्मिमेभ्यो ग्रहेभ्यः शुभफलो भवति
परं शत्रुग्रहं नीचगतग्रहं त्यक्त्वेति । तावन्तः = तत्सङ्ख्यकाः, सहजाः = सोदराः, स्मृताः =
कथितास्तस्य जातस्येति ॥ २० ॥

मंगल तृतीयमें जितने ग्रहोंसे शुभफल वाला (अष्टकवर्गमें) हों, उनमें बाहु और नीच
गत ग्रहोंको छोड़कर शेषग्रहोंके तुल्य भाई कहे ॥ २० ॥

आत्रीदौ स्त्रीग्रहर्क्षस्थौ आतृदौ पुंग्रहर्क्षगौ ।

सोदरेशकुजौ स्यातां आतृआत्रीमुखप्रदौ ॥ २१ ॥

सोदरेशकुजौ = तृतीयभावेशो मङ्गलश्च यदि स्त्रीग्रहर्क्षस्थौ = स्त्रीग्रहौ शुक्रशनिनौ,
तयोः ऋक्षाणि वृषतुलाकर्कटास्तेषु स्थितौ भवेतां तदा, आत्रीदौ = भगिनीप्रदौ स्याताम्,
तौ यदि पुंग्रहर्क्षगौ = पुंग्रहा आतृशक्तिचगुरवस्तेषां राशयः = सिंह-मेघ-वृश्चिक-धनु-
मीना-स्तेषु स्थितौ तदा, आतृजन्मकरौ भवेताम् । अर्थादेव तौ यदि पुरुषस्त्रीराशिगतौ
(एकः पुरुषराशिस्थोऽन्यः स्त्रीराशिस्थश्च) भवेतां तदा आतृआत्रीमुखप्रदौ = आतृभगिन्योः
मुखदायिनौ भवेतामिति ॥ २१ ॥

तृतीयेश और मंगल स्त्रीग्रहकी राशिमें हों तो बहिनको देते हैं । यदि दोनों पुरुष
ग्रहकी राशिमें हों तो भाईको देयें । ये ही दोनों ग्रह भाई और बहिनका मुख देते हैं ॥ २१ ॥

स्त्रीहोरया वा युवतिग्रहेण युक्ते यदि आतृगृहे विलग्नात् ।

सहोदरीलाभमुपैति जातः सहोदरं तत्परतोऽन्यथा चेत् ॥ २२ ॥

विलग्नात् = जन्मलग्नात्, आतृगृहे = तृतीयभावे, यदि स्त्रीहोरया = चन्द्रहोरया युक्ते
(विषमराशेरपार्श्वे, समराशोः पूर्वार्धे च तृतीयभाव इत्यर्थः) वा युवतिग्रहेण = स्त्रीग्रहेण
(चन्द्रेण युक्तेण वा) युक्ते सति जातो नरः सहोदरीलाभमुपैति । सहोदरं तत्परतोऽन्यथा
चेत् । आतृगृहे पुरुषहोरया युक्ते वा पुरुषग्रहेण युक्ते सति जातः सहोदरमुपैति । तत्परत
इति स्वकीयजन्मानन्तरं सहोदरीलाभः सहोदरलाभो वा वाच्य इत्यर्थः ॥ २२ ॥

यदि ३ रे आभमें चन्द्रमाकी होरा वा स्त्री ग्रह (चं. शु.) विद्यमान हो तो जातकमें

बहिनकी उत्पत्ति होवे । इससे अन्यथा (सूर्यकी होरा वा पुरुष ग्रहमें) भाईकी उत्पत्ति कही जाहिये ॥ २२ ॥

कारकः सहजाधीशस्तदर्शी तत्र संस्थितः ।

इष्टानिष्टकरास्तेषां स्वदशान्तर्दशासु च ॥ २३ ॥

इदानीं भ्रातृभावे चतुरोऽधिकारिण आह—कारक इति । १. कारकः = भ्रातृभावकारकः, २ सहजाधीशः = भ्रातृभावेशः, ३, तदर्शी = भ्रातृभावद्रष्टा, ४, तत्र संस्थितः = भ्रातृभावे वर्तमानः, इति चत्वारो ग्रहाः स्वदशासु स्वान्तर्दशासु च, तेषां = भ्रातृणां (भगिनीनाञ्च तासाम्) इष्टानिष्टकराः = शुभाशुभफलदाः (पूर्वोक्तसङ्क्षेपणयुक्ताः शुभदाः, असङ्क्षेपणयुक्ता अशुभदाश्च) भवन्ति ॥ २३ ॥

भ्रातृकारक, सहजका स्वामी, सहजको देखनेवाला और सहजस्थ ग्रह ये चारों ग्रह अपनी दशा अन्तर्दशामें शुभाशुभ फल देते हैं ॥ २३ ॥

कारकादिचतुःखेटस्फुटयोगांशकानुजाः ।

वर्ज्या नीचारिमूढांशाः स्वोच्चांशा द्विगुणीकृताः ॥ २४ ॥

कारकादयो ये चत्वारः (कारकः सहजाधीशः तदर्शी तत्र संस्थितः) खेटास्तेषां स्फुटयोगांशकानुजाः स्पष्टराश्यादीनामैवयेन यद्वाश्यादि लभ्यते तस्मिन् यावन्तो नवांशा भवन्ति तावन्तस्तस्यानुजा जायन्त इत्यर्थः । परं च तेषु वर्ज्या नीचारिमूढांशाः = यो ग्रहो नीचगतः, शत्रुगृहस्थः, अस्तमयश्च ते वर्ज्याः । ते तेषु न योज्या इति । एवं ये ग्रहाः स्वोच्चगतास्तेषामंशा द्विगुणीकृता भवन्तीति ।

अथवा ते चत्वारो ग्रहाः पृथक् पृथक् यावन्मते नवांशे विद्यमानाः स्युस्तेषां नवांश-सङ्ख्यानामैक्यं चतुर्भक्तं विधाय लब्धनवांशानुव्या अनुजा वाच्याः । तत्रापि नीचारिमूढांशास्त्यक्त्वा स्वोच्चांशान् द्विगुणीकृत्य योजयेदिति । अत्र जातकरनकारेण 'तृतीयेश-कुज-कुजतृतीयेशा' इति त्रय एव ग्रहा गृहीताः । यथा यद्वचनम्—

'तृतीयराशीश्वरसंस्थितांशं भौमान्वितांशं च कुजात्तृतीये ।

तदर्शीरांशं च समेन योज्यं त्रिभागलब्धं सहजाः क्रमेण ॥ इति ॥ २४

पूर्वोक्त कारकादि (कारक, सहजेश, सहजदर्शी, सहजस्थ) के योग करने पर जितना नवांश हो उतने भाई कहे । उसमें जो ग्रह नीच, अरिगृह और अस्तमें हो उसका योग नहीं करना चाहिये और जो ग्रह अपने उच्चांशमें हों उनको दूना करे ॥ २४ ॥

तृतीयात्सप्तमर्क्षेण भ्रातृभार्याफलं वदेत् ।

लग्नेशकुजसोत्थेशा भ्रात्रनिष्टशुभप्रदाः ॥ २५ ॥

तृतीयात्सप्तमर्क्षेणार्थालग्नान्नवमभावेन भ्रातृभार्यायाः शुभाशुभं फलं वदेत् । लग्ना-न्नवमे भावे तत्पतौ च शुभदृष्टियुते सबले च भ्रातृभार्यायाः शुभमन्यथाऽशुभं फलं ब्रूयात् । लग्नेशः, कुजः, तृतीयेशश्चैते भ्रातुरनिष्टशुभप्रदाः । शुभदृष्टयुक्ताः सबलश्चैते भ्रातृ-शुभकराः, अन्यथा अनिष्टकरा भवन्तीति ॥ २५ ॥

तृतीय भावसे सप्तम राशि द्वारा भाईकी स्त्रीका फल कहे । लग्नेश, मंगल और तृतीयेश से भाईके अनिष्ट और शुभ फलका विचार करे ॥ २५ ॥

अन्योन्यमिष्टविपुलं तु सहोदराणां लग्नाधिपेन सहिते यदि सोदरेशे ॥

अन्योन्यमिष्टखचरो यदि तौ बलाढ्यौ लग्नेऽथवा सहजभे न विभागमाहुः ॥ २६ ॥

इदानीं सहोदराणां परस्परिकं प्रमाणमाह—अन्योन्यमिति । सोदरेशे = भ्रातृभावपतौ यदि लग्नाधिपेन = अनुर्लभपतिना सहिते सति सहोदराणां = भ्रातृणां, अन्योन्यमिष्टविपुलं प्रेमा स्यात् । यदि तौ = लग्नाधिपसोदरेशौ, बलाढ्यौ = सबलौ, अन्योन्यं = परस्परं, इष्टखचरो

= मित्रग्रहौ, सन्तौ लग्ने, अथवा सहजमे स्थितौ भवेतां तदा सहोदराणां, विभागं = पार्थ-
क्यं (Portition) न आहुरार्याः । ईदृग्योगे जातस्य सहोदरैः सह प्रेमविच्छेदो न
भवत्युत विपुलः प्रेमा भवतीति भावः ॥ २६ ॥

लग्नेश और वृत्तीश यदि एकत्र हों तो भाइयोंमें विशेष प्रेम हो । यदि दोनों
परस्पर दृष्टग्रह और बलवान् होकर लग्नस्थ वा वृत्तीयस्थ हों तो भाइयोंमें विभाग (भेद)
नहीं होता है ॥ २६ ॥

अथ भ्रात्ररिष्टम् ।

लग्नेशानुजनायकौ विवलिनावन्योन्यशत्रुग्रहौ

दुश्चिन्थस्थितकारकौ च यदि वा दुःस्थानगौ दुर्बलौ ॥

तत्पाके सहजप्रमादकलहं तन्नाशमर्थक्षयं

तत् खेटोपगकोपहेतुकलहस्नेहादि सर्वं वदेत् ॥ २७ ॥

लग्नेश-वृत्तीशौ, विवलिनौ, परस्परं शत्रुग्रहौ भवेताम्, यदि वा दुश्चिन्थस्थित-
कारकौ = वृत्तीयगतो ग्रहः, भ्रातृकारकश्च, दुःस्थानगौ = षडष्टव्ययगतौ, दुर्बलौ च भवेतां
तदा, तत्पाके = योगकर्तृग्रहयोर्दशाकाले सहजप्रमादकलहं भ्रातृणां वैमनस्याज्झकटकं,
तन्नाशं = भ्रातृनाशं, अर्थक्षयं = धनहानिं वदेत् । तत्खेटोपगकोपहेतुकलहस्नेहादि सर्वं =
तत्तत्खेटनिमित्तकं कलहं प्रेमादि च सकलं ब्रूयादिति ॥ २७ ॥

यदि लग्नेश और वृत्तीश निर्वल तथा परस्पर शत्रु ग्रह हों अथवा वृत्तीय भावमें स्थित
और ३रे भावका कारक यदि दुष्टस्थानमें निर्वल हों तो उनकी दशामें भाइयोंमें प्रमाद तथा
कलह हो उनका नाश और धनका क्षय हो । उस ग्रहके कोपसे कलह और प्रेम कहे ॥ २७ ॥

गुरुदृष्टेऽनुजे शुके भ्रातृरक्षणतत्परः ॥

रविदृष्टे बुधे सोम्ये सुहृन्नाशकरो भवेत् ॥ २८ ॥

शुके अनुजे = वृत्तीयभावगते तस्मिन् गुरुणा दृष्टे च जातो भ्रातृरक्षणे तत्परो भवेत् ।
बुधे सोम्ये = वृत्तीयभावगते तस्मिन् रविणा दृष्टे च सुहृन्नाशकारको भवतीति ॥ २८ ॥

रीयमें शुक्र हो उसे गुरु देखता हो तो भाईकी रक्षामें तत्पर रहे । वृत्तीयस्थ बुधको
सूर्य देखे तो मित्रका नाश करनेवाला हो ॥ २८ ॥

भ्रातृस्थतन्नायककारकाणां नीचारिदुःस्थानसमन्वितानाम् ॥

भुक्तौ दशायां धनसत्त्वनाशं पराजयं भ्रातृविनाशमाहुः ॥ २९ ॥

भ्रातृस्थः = वृत्तीयभावगतः, तन्नायकस्तृतीयेशः, कारको भ्रातृकारक इत्येषां त्रयाणां,
नीचे, अरौ (शत्रुस्थाने) दुःस्थाने (षडष्टव्यये) समन्वितानां सतां भुक्तौ = अन्तरे,
दशायां च धनसत्त्वनाशं = ऐश्वर्य-पराक्रमाणां नाशं, पराजयं, भ्रातृविनाशं च मनीषिण
आहुः ॥ २९ ॥

भ्रातृभावस्थ, भ्रातृभावेश और भ्रातृकारक ये यदि नीचे, शत्रुस्थाने तथा दुःस्थानमें हों
तो उनकी दशान्तर्दशामें धन-बलका नाश, पराजय, और भाईयोंका नाश होता है ॥ २९ ॥

लग्नेशस्फुटतो विशोध्य सहजस्थानाधिपस्य स्फुटं

तन्मत्तग्रते शनौ तु मरणं तत्सोदराणां वदेत् ॥

तस्माद्धि स्फुटतस्तु मानगृहपे भौमे च संशोधिते

राशौ भानुसुते तथैव च चतुर्योगस्फुटांशोऽथवा ॥ ३० ॥

इदानीं शनिस्थित्या भ्रात्ररिष्टमाह—लग्नेशेति । सहजस्थानाधिपस्य = वृत्तीयभावेश-
स्य, स्फुटं राश्यादि, लग्नेशस्फुटतो विशोध्य शेषं कलीकृत्याष्टशतभक्तं तदा यज्ञक्षत्रं लब्धं
स्यात्तन्मत्तग्रते शनौ सति, तत्सोदराणां = तत्र योगे जातस्य भ्रातृणां मरणं वदेत् । सह

केशोनलमेशमानतन्धनक्षत्रे गतवति मन्दे जातस्य भ्रातरो न जीवन्तीति भावः । तस्मादिति । तस्मादि स्फुटतः = लग्नेशस्पष्टराश्यादितस्तु मानगृहपं = दशमभावेशं, भौमं च विशेष्य तस्मिन्संशोधिते राशौ, भानुपुले = शनैश्चरे याते सति तथैव फलमर्थोत्सोदराणां मरणं स्यादिति । अथवा चतुर्योगस्फुटशो = चतुर्णां (कारकः सहजाधीशस्तद्दर्शी तत्र संस्थित इति चतुर्णाम्) योगस्फुटशो गतवति शनौ तथैव फलं वाच्यमिति ॥ ३० ॥

Notes—विद्यमाने भ्रात्ररिष्टे उक्तलक्षणलक्षिते शनौ भ्रातृमरणं वाच्यमिति ॥ ३० ॥

स्पष्ट लग्नेशमंसे स्पष्ट सहजेशको घटाकर शेष राशि आदिसे जो नक्षत्र हो उस नक्षत्रमें शनिके होनेपर उसके सहोदर भाइयोंका मरण कहे । उसी स्पष्ट लग्नेशमें दशमेश और मंगलको घटाकर शेष राशिमें शनिके होने या सहजेश, सहजदर्शी, सहजस्थ और सहजकारक इन चारोंके योग करने पर जो अंश हो उसपर शनिके होने पर भी वही फल कहे ॥ ३० ॥

चतुःस्फुटाक्रान्तदृक्काणराशि गते गुरौ सोदरनाशमाहुः ॥

तत्तारकानाथदशाऽनुजानामतीव सम्पत्सुखदायिनी स्यात् ॥ ३१ ॥

इदानीं गुरुस्थित्या भ्रात्ररिष्टमोह—चतुरिति । चतुर्णां (कारक-सहजाधीश-तद्-क्षि-तत्संस्थितानाम्) स्फुटैक्येनाक्रान्तो यो दृक्काणस्तद्दृक्काणराशौ गते गुरौ सति सोदर-नाशमाहुः । उक्तग्रहचतुष्टययोगराशौ यद्वाशिद्रेष्काणः स्यात्तद्वाशौ याते गुरौ जातस्य भ्रातृ-नाशं ब्रूयादिति । तत्तारकानाथदशा = तदुक्तयोगतो या तारका (नक्षत्रं) लभ्यते तस्या यो नाथस्तस्य दशा अनुजानामतीव सम्पत्सुखदायिनी स्यात् ॥ ३१ ॥

Notes—अत्र नक्षत्राणां स्वामिनः महादशासम्बन्धिनो ज्ञातव्याः । यस्मिन्नक्षत्रे यस्य ग्रहस्य दशा भवति स एव तत्तत्तारकानाथ इति (अ० १८, श्लो० ३३०) ॥ ३१ ॥

चारों (पूर्वोक्त) के योग करनेसे योगके द्रेष्काण राशिमें गुरुके होने पर भ्रातृनाश होता कहे हैं । उस योग राशिका जो नक्षत्र है उसकी दशा छोटे भाइयोंके लिये विशेष सुख देनेवाली होती है ॥ ३१ ॥

भूसुतस्फुटतो विशेष्य फणिनं शेषत्रिकोणे गुरौ
जातस्यानुजनाशनं क्षितिसुतं राहुस्फुटाच्छोधयेत् ॥

तद्वाशिस्थनवांशकेऽमरगुरौ तज्ज्येष्ठनाशं वदेद्

जन्माधानपकर्मपस्फुटगृहे जीवेऽनुजो जायते ॥ ३२ ॥

भूसुतस्फुटतः = भौमस्पष्टराश्यादितः, फणिनं = राहुं, विशेष्य = ऊनीकृत्य, शेषमा-
नाथ त्रिकोणे (९।५) गुरौ याते सति जातस्यानुजनाशनं विन्ध्यात् । एवं राहुस्फुटात्
क्षितिसुतं=भौमं विशेष्यधयेत्, शेषराशौ यन्नवांशकं तस्मिन् गतवत्यमरगुरौ=बृहस्पतौ, तज्ज्ये-
ष्ठानुनाशं वदेत् । अथ जन्माधानपकर्मपस्फुटगृहे = जन्म यस्मिंस्लग्ने जातको जातस्तत्,
आधानपः = यस्मिंस्लग्ने जातकस्य गर्भाधानमभूत् तत्पतिः, कर्मपः = जन्मकालीनदशम-
भावपतिः, एषां त्रयाणां स्फुटैक्यराशौ प्राप्ते जीवे = गुरौ, जातस्यानुजः=कनिष्ठो जायते=स-
मुत्पद्यते ॥ ३२ ॥

स्पष्ट मंगलमें राहुको घटाकर शेष राशिसे त्रिकोणमें जब गुरु होवे तो जातकके छोटे भाईका नाश कहे । स्पष्ट राहुमें मङ्गलको घटाकर शेषराशिके नवांशमें जब बृहस्पति हो तो उसके ज्येष्ठ भाईका नाश कहे । जन्मपति, आधानपति तथा कर्मपतिके योग स्पष्ट गृहमें जब गुरु हो तो छोटे भाईका जन्म होवे ॥ ३२ ॥

पराक्रमविचारः ।

विक्रमाधिपतौ स्वोच्चे नाशस्थे पापसंयुते ॥

चरराशौ चरांशस्थे युद्धात्पूर्वं दृढो भवेत् ॥ ३३ ॥

कारके बलहीने वा क्रूरपृथ्वंशसंयुते ॥

शुभदृग्योगसम्बन्धे विजयी विक्रमेश्वरे ॥ ३४ ॥

विक्रमाविपतौ = तृतीयभावशेषे, स्वकीयोच्चराशौ, नाशस्थे = अष्टमभावगते, तस्मिन्ना-
ग्रहसंयुक्ते तथा चरराशौ चरराशिनवांशे च गतवति जातो युद्धात् पूर्वं सङ्ग्रामारम्भा-
त्प्रथम एव दृढो भवेत् ।

कारके = तृतीयभावकारकग्रहे, वतहीने, अथवा क्रूरपृथ्वंशसंयुते, विक्रमेश्वरे = तृती-
यभावपतौ, शुभदृग्योगसम्बन्धे = शुभग्रहाणां दृष्टियोगसम्बन्धेनान्विते सति जातः संग्रामे
विजयी भवेत् ॥ ३३-३४ ॥

तृतीयभावका स्वामी उच्च स्थानमें होकर अष्टममें हो, पापग्रहसे युक्त हो, चर राशिसं-
घर नवांशमें हो तो युद्धके पहले दृढ हो जाय ॥ ३३ ॥

आतृ-कारक बलहीन हो, क्रूरपृथ्वंशकमें हो और तृतीयेश शुभग्रहसे दृष्ट युत हो तो
युद्धमें विजयी होवे ॥ ३४ ॥

शौर्याधिपे भानुयुतेऽत्र वीरश्चन्द्रान्विते मानसधैर्यजातः ॥

दुष्टो जडो भौमयुते प्रकोपी सौम्यान्विते सार्विकबुद्धियुक्तः ॥ ३५ ॥

जीवान्विते धीरगुणाभिरामः समस्तशास्त्रार्थविशारदः स्यात् ॥

कामातुरः शुक्रसमन्विते तु तन्मूलकोपात् कलहप्रवीणः ॥ ३६ ॥

जडो भवेद्वासरनाथसूनुयुक्तेऽतिभीतो फणिसंयुते स्यात् ॥

बहिर्गदो हृद्गदजाड्ययुक्तः केत्वन्विते मान्दियुते तथैव ॥ ३७ ॥

इदानीं सूर्यादिग्रहयुतस्य तृतीयभावेशस्य फलसाह—शौर्याधिप इत्यादित्रिभिः श्लो-
कैः । श्लोकाः सरलार्था इत्यलम् ॥ ३५-३७ ॥

तृतीयेश सूर्यसे युक्त हो तो वीर होवे । चन्द्रमासे युक्त हो तो मानसधैर्ययुक्त हो ।
मंगलसे युक्त हो तो दुष्ट, जड़ और क्रोधी हो । बुध से युक्त हो तो सार्विक बुद्धिवाला हो ।
बृहस्पतिसे युक्त हो तो धीरगुणयुक्त और सम्पूर्णशास्त्रमें विशारद हो । शुक्रसे युक्त हो तो
कामी और कामके ही कारण कलहमें दक्ष हो । शनिसे युक्त हो तो जड़, राहुसे युक्त हो तो
हरषोक्त हो । केतुसे युक्त हो तो बाहरी और हृदय रोगसे युक्त हो और गुलिकसे युक्त हो तो
भी यही फल हो ॥ ३५-३७ ॥

लग्ने गुरौ विक्रमनाथयुक्ते चतुष्पदानां प्रवदन्ति भीतिम् ॥

गवां भयं वा जलराशिलगने जलप्रमादं समुपैति जातः ॥ ३८ ॥

बृहस्पतिस्त्वृतीयेशेन सहितो यदि लग्ने भवेत्तदा चतुष्पदानां = गजाश्वादीनां भीति =
भयं प्रवदन्ति । वा गवां = गोवृषमहिषादीनां भयं वाच्यम् । जलराशिलगने (जलराशयः
पूर्वमुक्तास्तेषामन्यतमे लग्ने) जातो नरः जलप्रमादं = जले प्रवृद्धनादिभयं समुपैति ॥ ३८ ॥

लग्ने बृहस्पति तृतीयेशसे युक्त हो तो चतुष्पदोंका या गौवोंका भय हो । जलचर लग्न
हो तो जातक जलका प्रमादी हो याने उसे जलमें डुबनेका सन्देह रहे ॥ ३८ ॥

कुजेन युक्ते खचरे बलिष्ठे सत्त्वं बलं गानसुखं समेति ॥

कुजानुजस्थानुजराशिनाथास्त्रयो बालिष्ठा रणरङ्गशूराः ॥ ३९ ॥

तेषां त्रयाणामपहारकाले पाकेऽथवा मूलफलादिसौख्यम् ॥

श्रोत्रद्वयं भूषणसत्कथादिसम्पत्करं भ्रातृसुतादिलाभम् ॥ ४० ॥

यस्मिंस्तरिग्नं बलिष्ठेऽवीर्यशालिनि खचरे कुजेन युक्ते सति जातः सत्त्वं, बलं, गानसुखं
च समेति = प्राप्तंति । अथ—कुजो भौमः, अनुजस्थस्त्वृतीयभावगतः, अनुजराशिनाथः

तृतीयेश इति त्रयो ग्रहा यदि जन्मकाले बलिष्ठाः स्युस्तदा जातः रणरङ्गशूरः = रणरङ्गे (सकृदामस्थले) शूरो महाबलो भवतीति ॥ ३९ ॥

तेषां त्रयाणां (कुजानुजराशिनाथानाम्) ग्रहाणामपहारकाले = अन्तर्दृश्याभयवा पके = महादशकाले मूलफलादिसौख्यमुपैति जातक इति । अन्यस्पष्टमित्यलम् ॥ ४० ॥

मंगलसे युक्त ग्रह बली हो तो पराक्रम, बल और गान-सुख प्राप्त हो । मंगल, तृतीयेश और सहज राशिस्थ तीनों ग्रह बलवान् हों तो रणभूमिमें वीर हो । उन तीनोंकी अन्तर्दृशा वा दशामें मूल आदिका सुख हो, दोनों कर्णमें सकथाका श्रवण तथा धारणार्थ श्रवण प्राप्त हों, तथा भ्रातृ पुत्रका लाभ हो ॥ ३९-४० ॥

सात्त्विको भवति सोदराधिपे सौम्यवर्गसहिते बलान्विते ॥

नीचमूढरिपुपापराशिगे पापस्वेचरयुते तु साहसी ॥ ४१ ॥

सोदराधिपे = तृतीयेशे, सौम्यवर्गसहिते = शुभग्रहस्य वर्गं गतवति, बलान्विते च जातः सात्त्विकः = सत्त्वगुणयुक्तो (क्षमाशीलः) भवति । तस्मिन् सोदराधिपे नीचे, अस्तमये, पापराशिगे तथा पापग्रहेण सहिते च जातः साहसी = रजोगुणी (उद्यमकृद्) भवति ॥ ४१ ॥

बलवान् भ्रातृस्थानेश शुभ वर्गमें हो तो सात्त्विकी हो । यदि तृतीयेश नीच, मूढ, शत्रु-राशिमें हो पापग्रहसे युक्त हो तो साहसी होवे ॥ ४१ ॥

अथ कण्ठचिचारः ।

शौर्याधिपे राहुसमेतराशिनाथान्विते राहुयुते विलग्ने ।

सर्पाङ्गयं विक्रमराशिनाथे बुधेन युक्ते गलरोगभाक् स्यात् ॥ ४२ ॥

इदानीं सर्पभय-गलरोगावाह-शौर्याधिप इति । तृतीयेशे राहुधिष्ठितराशीयेन सहिते, विलग्ने राहुयुते । अत्र तृतीयेशो लग्नेशेनान्वितो भवेत् राहुर्लग्नगतो भवेदिति तात्पर्यम् ।

अथवा तृतीयेशो राह्याक्रान्तराशिपतिना सहितः स्याद्वा राहुर्लग्नगतः स्यादिति । तदा जातः सर्पाङ्गयं प्राप्नोति । तृतीयेशे बुधेन युक्ते सति जातो गलरोगभाक् स्यादस्मिन्योगे जातस्य गलदेशे रोगो भवतीत्यर्थः ॥ ४२ ॥

तृतीयेश राहुस्थित राशिपतिसे युत हो, लग्न राहुयुक्त हो तो सर्पका भय होवे । तृतीयेश बुधसे युक्त हो तो जातकको गलरोग होवे ॥ ४२ ॥

पापे तृतीये गलरोगमत्र वदन्ति सान्ध्यादियुते विशेषात् ॥

भौमान्विते भानुसुते बलाढ्ये तृतीयराशौ यदि कण्डुरोगम् ॥ ४३ ॥

विक्रमेशगुरु लग्नं गतौ गोभीतिसूचकौ ।

राहुणा वा फणिक्रान्तराशिपेन युतौ यदि ॥ ४४ ॥

सबुधो विक्रमपतिर्गलरोगकरो भवेत् ।

सोत्थेऽरिनीचगे पापे सोत्थाभावो विषादिभुक् ॥ ४५ ॥

बुधेन जीवेन युतेक्षिते वा तृतीयराशौ बलसंयुते च ।

तत्केन्द्रगे मन्त्रिणि बोधने वा कण्ठस्वरं चारुतरं समेति ॥ ४६ ॥

सरलार्थाश्चैते श्लोका इत्यलम् ॥ ४३-४६ ॥

पापग्रह तीसरे हो तो गलरोग होवे । गुरुलिक आदि उपग्रहसे युक्त हो तो विशेष गल-रोग हो । तृतीय भावमें मङ्गल, शनि बली हों तो खजली रोग होवे ॥

यदि राहुसे वा राहु जिस राशिमें हो उसके स्वामीसे युक्त तृतीयेश और वृहस्पति दोनों लग्नमें हों तो बैल, गायका भय हो ॥ ४४ ॥

बुधके साथ तृतीय भावका स्वामी हो तो गलरोग उत्पन्न करे । तृतीय भावमें शत्रु गृहका या नीचका पापग्रह हो तो विष आदिके द्वारा भाईका अभाव होवे ॥ ४५ ॥

तृतीयभवन बली हो, वा बुधसे और गुरुसे युक्त या दृष्ट हो या उसके (३ रे भावके) केन्द्रमें बृहस्पति या बुध हो तो रमणीय कण्ठस्वर होवे ॥ ४६ ॥

अथ श्रुतिभूषणविचारः ।

तृतीये सौम्यसंयुक्ते सौम्यखेचरवीक्षिते ।

तदीशे शुभसंयुक्ते कर्णयोर्भूषणं वदेत् ॥ ४७ ॥

शुक्रे तृतीये यदि मौक्तिकं तु जीवे तुलस्याभरणं वदन्ति ।

सरक्तमानीलमयं दिनेशे चन्द्रे बहु त्वाभरणं बलाढ्ये ॥ ४८ ॥

सौम्ये श्यामं कुजक्षेत्रे विचित्राभरणं वदेत् ।

तत्पतौ स्योच्चवर्गस्थे दिव्यमाभरणं लभेत् ॥ ४९ ॥

इदानीं कर्णभूषणविचारमाह—तृतीय इत्यादिश्लोकत्रयेण । श्लोकाः किल स्पष्टार्था इत्युपेक्षिताः ॥ ४७-४९ ॥

तृतीय भवनमें शुभग्रह हो उसे शुभग्रह देखते भी हों और तृतीयेश शुभग्रहसे युक्त हो तो कानोंमें भूषण होवे ॥ ४७ ॥

तीसरे भावमें शुक्र हो तो मोतीका भूषण, गुरु हो तो तुलसीका आभरण, सूर्य हो तो लाल नील भूषण, बली चन्द्रमा हो तो बहुत आभरणका होना कहते हैं। बुध हो तो श्याम वर्णका, तृतीय भाव मङ्गलका क्षेत्र हो तो विचित्र आभरण कहे। तृतीय भावका पति उच्च स्थानमें हो तो दिव्य भूषण प्राप्त होवे ॥ ४८-४९ ॥

अथ वस्त्रविचारः ।

मानस्थे तुरगेऽथवाऽनुजपतौ सौम्यक्षणे तद्युते

दिव्यं वस्त्रमपूर्वमेति सहजे सौम्ये सुवस्त्रं लभेत् ।

वीर्याढ्यौ बहुवस्त्रभूषणकरौ शुक्रानुजस्थानपौ

स्यातां धर्मकथारसश्रवणदौ जीवन्नयुक्तेक्षितौ ॥ ५० ॥

इदानीं वस्त्रविचारमाह—मानस्थ इति । अनुजपतौ = तृतीयभावेशे, मानस्थे = दशम-भावागते, अथवा तुरगे = तुरगेऽश्वः, अश्वशब्दः सप्तसङ्ख्याबोधक इति तुरगे = सप्तमभावे, सौम्यक्षणे तद्युते = शुभग्रहान्विते शुभराशौ गतवति च जातः अपूर्वम् = अद्भुतं, दिव्यं = मनोरमं वस्त्रमेति = प्राप्नोति । सहजे = तृतीये भावे सौम्ये = शुभग्रहे सति सुवस्त्रं लभेत् । शुक्रोऽनुजस्थानपतिस्तृतीयेशश्चैतौ, वीर्याढ्यौ = सबलौ स्यातां तदा बहुवस्त्रभूषणकरौ भवतः । तौ सबलौ शुक्रानुजस्थानपौ, जीवन्नयुक्तेक्षितौ = गुरुबुधाभ्यां सहितौ दृष्टौ वा भवेतां तदा धर्मकथारसश्रवणदौ भवतः । अत्र योगे जातो धर्म- (पुराणेतिहासपुण्यमार्गीय) कथारसाः स्वादनलोलुपो भवति ॥ ५० ॥

तृतीयेश दृष्टवै या ४ थे भावमें हो सौम्य ग्रहके क्षेत्रमें हो वा शुभग्रहसे युक्त हो तो दिव्य अपूर्व वस्त्र प्राप्त हो । तृतीय बुध हो तो सुन्दर वस्त्र मिले । शुक्र और तृतीयेश बलवान् हों तो बहुत वस्त्र और भूषण देवें । यदि वे दोनों बृहस्पति तथा बुधसे युक्त वा दृष्ट हों तो धर्म कथाओंके श्रवण करानेवाले होते हैं ॥ ५० ॥

अथ धैर्यविचारः ।

धैर्यान्वितो विक्रमेशे सौम्यग्रहनवांशके ।

शुभेक्षिते शुभयुते वैशेषिकसमन्विते ॥ ५१ ॥

धैर्याधिपे पातयुतेक्षिते वा दुःस्थानगे धैर्यविनाशमेति ।

केन्द्रत्रिकोणे शुभखेटयुक्ते शुभेक्षिते वा यदि धैर्यशाली ॥ ५२ ॥

इदानीं जातस्य धैर्यविचारमाह—धैर्यान्वितौ इति श्लोकयुगलेन । तत्र श्लोकौ स्पष्टा-
वीकृत्यलम् ॥ ५१-५२ ॥

तृतीयेन शुभग्रहके नवांशमें हो तो शुभदृष्टयुत वैशेषिकांशमें हो तो धैर्यवान् होवे ॥ ५१ ॥
तृतीय भावका स्वामी पापग्रहसे युक्त या दृष्ट हो वा दृष्ट स्थानमें हो तो धैर्यका नाश
हो । यदि केन्द्रमें या त्रिकोणमें शुभयुत या शुभदृष्ट तृतीयेन हो तो धैर्यवान् हो ॥ ५२ ॥

अथ बलविचारः ।

वीर्याधिपे भूमिसुतेन युक्ते पापक्षणे वीर्यविनाशहेतुः ।

केन्द्रत्रिकोणे ससिते बलाढ्ये वीर्याधिको भोगगुणप्रकाशः ॥ ५३ ॥

श्लोकेनानेन जातस्य बलविचारः क्रियते । वीर्याधिपे = तृतीये, मङ्गलेन युक्ते पाप-
क्षणे = पापराशिगते सति वीर्यविनाशहेतुः = बलहानिकारणं भवति । अत्र जातो निर्बलो
भवतीत्यर्थः ।

अथ तृतीये ससिते = शुकेण सहिते बलाढ्ये च जातो वीर्याधिकः = महाबलो भोग-
गुणप्रकाशः भवति ॥ ५३ ॥

तृतीय का स्वामी मङ्गलसे युक्त होकर पापग्रहकी राशिमें हो तो बलका विनाशक होता
है, और बलवान् तीसरेका स्वामी शुक्रके साथ केन्द्र या कोणमें हो तो अधिक वीर्यवान्
तथा भोग आदि गुणसे प्रकाशित होवे ॥ ५३ ॥

अथ अशनविचारः ।

शुक्रं निशाकरं त्यक्त्वा लग्नात्सोदरभे शुभे ।

शुभराश्यंशगे जातः समेति सुखभोजनम् ॥ ५४ ॥

इदानीमशनविचारमाह—शुक्रमिति । शुक्रं, निशाकरं = चन्द्रं च त्यक्तवा लग्नात्सोद-
रभे = तृतीयभावे शुभे = शुभग्रह, शुभराशिनवांशे च गतवति जातः सुखभोजनं समेति =
प्राप्नोति । चन्द्रे शुके च तृतीये सति न सुखभोजनमिति शुक्रं निशाकरं त्यक्त्वेत्युक्तमिति ॥

लग्ने तृतीय स्थानमें चन्द्रमा और शुक्रके अतिरिक्त शुभ (बु० वृ०) ग्रह शुभराशि
के नवांशमें हों तो जातक शुभ भोजनसे युक्त होवे ॥ ५४ ॥

जीवस्य राशिनवभागदृक्काणसंस्थे वीर्याधिपे यदि सुरार्चितवीक्षिते वा ।

तत्केन्द्रकोणगृहेऽवनित्जे बलाढ्ये जातस्तु कन्दफलमूलरसप्रियः स्यात् ॥ ५५ ॥

वीर्याधिपे = तृतीयभावशे, जीवस्य = गुरोः, राशौ (धनुर्मीनान्यतरे) नवभावे =
नवांशे, दृक्काणे वा स्थिते यदि सुरार्चितेन = गुरुणा वीक्षिते = अवलोकिते, अथवा तत्केन्द्र-
कोणगृहे = तत्तत्तृतीयभावशे, केन्द्रकोणे (१।४।७।१०।१।५) गृहे गतवति बलाढ्ये =
सबले, अवनित्जे = भौमे सति जातः कन्दफलमूलरसप्रियः स्यात् ॥ ५५ ॥

यदि तृतीय भावका स्वामी बृहस्पतिसे दृष्ट बृहस्पतिके राशि, नवांश या द्रेष्काणमें
हो, वा बलवान् मंगल उसके (३ भावके) केन्द्र-कोणमें हो तो जातक कन्द, मूल, फलके
सका प्रिय हो ॥ ५५ ॥

सोदरारातिगः शुक्रः शोकरोगभयप्रदः ।

तत्रैव शुभकारी स्यात्पुरतो यदि भास्करात् ॥ ५६ ॥

शुक्रः, सोदरारातिगः = तृतीये षष्ठे वा भावे स्थितः जातस्य शोकरोगभयप्रदो
भवति । तत्रैव = तृतीये षष्ठे वा, भास्करात् पुरतः = सूर्यादग्रे विद्यमानः सञ्छुभकारी
भवति । अर्थात्सञ्छुभतृतीये षष्ठे वा भवेत्तथा सूर्यो द्वितीये पञ्चमे वा भवेदिति ॥ ५६ ॥

तृतीय तथा छठें स्थानमें शुक्र हो तो शोक-रोग-भय देनेवाला होता है । यदि वही
शुक्र सूर्यके आगे हो तो शुभ होता है ॥ ५६ ॥

*गुरुशुक्रयुते भुक्तौ नाथे सौम्ययुतेक्षिते ।

बलवच्छुभदृष्टे वा त्वन्नदाता भवेन्नरः ॥ ५७ ॥

सौम्ये स्वोच्चं गते भुक्तौ सौम्यग्रहनिरीक्षिते ।

नाथे वैशेषिकांशे वा सुखभुक्तिप्रदो भवेत् ॥ ५८ ॥

भुक्तौ = द्वितीयभावे, गुरुशुक्रयुते, नाथे = भुक्तिनाथे = द्वितीयेशे, सौम्ययुतेक्षिते = शुभ-
ग्रहेण युतदृष्टे वा केनचिद्बलवता शुभेन दृष्टे जातो नरः परेषामन्नदाता भवति ॥

सौम्ये = शुभगुरुशुक्रान्यतमे स्वोच्चं गते सति भुक्तौ = द्वितीयभावे स्थिते, तस्मिन्
केनचित् सौम्यग्रहेण निरीक्षिते, वा नाथे = द्वितीयभावेशे, स्ववैशेषिकांशे गतवति जातः
सुखभुक्तिप्रदो भवति ॥ ५७-५८ ॥

गुरु और शुक्रसे युक्त भुक्ति (२ रा भाव) हो या द्वितीयेश शुभग्रहसे युक्त वा दृष्ट हो
वा बलवान् शुभग्रह से दृष्ट २ रा भाव हो तो अन्नदाता हो ॥ ५७ ॥

शुभ उच्चस्थ होकर २ रे भावमें शुभग्रहसे दृष्ट हो वा २ रे भावका स्वामी वैशेषिकांशमें
हो तो शुभभुक्ति (भोग) देनेवाला होवे ॥ ५८ ॥

इति तृतीयभावफलानि ।

अथ चतुर्थभावफलम् ।

वदन्ति विद्याजननीसुखानि सुगन्धगोबन्धुमनोगुणानि ।

महीपयानक्षितिमन्दिराणि चतुर्थभावप्रभवानि तज्ज्ञाः ॥ ५९ ॥

श्लोकेनानेन चतुर्थभावे विचारणीयानि वस्तून्वाह-वदन्तीति । विद्या-जननी-
सुख-सुगन्ध-गो-बन्धु-मनोगुण-राज्य-यान-भू-मन्दिराणि, इत्येतानि चतुर्थभाव-
शात्प्रभवानि तज्ज्ञाः = भावफलविदो वदन्ति । एषां विचारश्चतुर्थभावतः कर्तव्य इति ॥ ५९ ॥

विद्या, माता, सुख, सुगन्ध, गो, बन्धु, मनो गुण, राज्य, यान (सवारी), भूमि और
गृह ये सब चतुर्थ भावसे विचारणीय हैं ऐसा पण्डित लोग कहते हैं ॥ ५९ ॥

अथ विद्याविचारः

विद्याराशौ निजपतियुते सौम्ययुतेक्षिते वा
जातो विद्याविनयचतुरश्रन्द्रसूनौ बलिष्ठे ॥

दुःस्थे पापयुचरसहिते पापदृष्टे तदीशे

विद्याहीनो भवति मनुजः पापराशिस्थिते वा ॥ ६० ॥

विद्यास्थानपजीवचन्द्रतनयाः षट्त्रिंशद्यायुःस्थिता

विद्याबुद्धिविवेकहीनफलदा नीचारिणा वा यदि ॥

स्वोच्चैर्गतास्त्रिकोणगृहगाः केन्द्रस्थिता वा यदि

श्रीविद्याविनयादियुक्तिनिपुणो राजाधिराजप्रियः ॥ ६१ ॥

श्लोकद्वयेन विद्याविचारः । विद्याराशौ = चतुर्थभावे, निजपतियुते = चतुर्थेशेन सहिते
तस्मिन् शुभग्रहेण युतेक्षिते, वा तत्र (विद्याराशौ) चन्द्रसूनौ बलिष्ठे = बलवति बुद्धे
गतवति जातः विद्यायां विनये च चतुरो भवति । तदीशे = चतुर्थेशे, दुःस्थे = षट्त्रिंशद्यायुःस्थे,
पापग्रहेण सहिते पापदृष्टे चाथवा पापराशिस्थिते मनुजः विद्याहीनः = मूर्खो भवति ।

विद्यास्थानपजीवचन्द्रतनयाः = चतुर्थेश-गुरु-बुधाः, षट्त्रिंशद्यायुः—(६।३।१२।८

*एतत् ५७-५८ श्लोकद्वयं द्वितीयभावफलप्रकरणे समुचितम् ।

आवेष्टु) स्थिताः, अथवा, नीचारिणाः = नीचे, शत्रुगृहे वा स्थिता यदि भवेयुस्तदा जातस्य विद्याबुद्धिविवेकेषु हीनफलदा भवन्ति । अस्मिन् योगे जातो विद्याबुद्धिविवेकहीनो भवतीत्यर्थः । ते विद्यास्थानपञ्चमचन्द्रतनयाः यदि स्वोच्चैः, स्वर्क्षे, लग्नात् त्रिकोण- (१५) गृहे स्थिता वा लग्नात् केन्द्रेषु (१४।१५।१०) स्थिता भवेयुस्तदा जातो नरः श्रीविद्या-विनयादियुक्तिषु निपुणः, राजाधिराजप्रियश्च भवति ॥ ६०-६१ ॥

चतुर्थ स्थानमें चतुर्थेश शुभग्रहसे युत वा दृष्ट हो और बुध बलवान् हो तो जातक विद्या-विनय-से युक्त चतुर होवे । यदि चतुर्थेश दुष्टस्थानमें पापग्रहसे युक्त हो और पापदृष्ट हो वा पापराक्षिमें हो तो मनुष्य विद्यासे हीन हो ॥ ६० ॥

चतुर्थेश, बृहस्पति और बुध षष्ठ, तृतीय, द्वादश या अष्टम स्थानमें स्थित हों तो विद्या-बुद्धि-विवेककी हानि करते हैं और उक्त ग्रह नीच या शत्रुस्थानमें हों तो भी उक्त फल देते हैं । यदि वे उक्त ग्रह स्वगृही, स्वोच्च स्थान या त्रिकोणमें हों वा केन्द्रमें हों तो जातक श्री-विद्या-विनय आदिसे युक्त निपुण, तथा राजाधिराजका प्रिय होवे ॥ ६१ ॥

अथ मातृविचारः

शुक्रे बलिष्ठे यदि वा शशाङ्के सौम्येक्षिते शोभनभागयुक्ते ॥

चतुष्टये, मातृगृहे बलाढ्ये मातृशिरायुष्मुदाहरन्ति ॥ ६२ ॥

मातृस्थानाधिपे षष्ठे व्यये वा बलवर्जिते ॥

लग्ने पापे पापदृष्टे मातृनाशं वदेद् बुधः ॥ ६३ ॥

क्षीणे चन्द्रेऽष्टमे षष्ठे व्यये वा पापसंयुते ॥

पाताले पापसंयुक्ते मातृहानिर्न संशयः ॥ ६४ ॥

मातृस्थानगते मन्दे पापग्रहनिरीक्षिते ।

रन्ध्रनाथेऽरिनीचस्थे मातृनाशं त्रिनिर्दिशेत् ॥ ६५ ॥

आतृपुत्रगते पापे पातालेशेऽरिनीचगे ।

चन्द्रे पापसमायुक्ते मातृरोगं विनिर्दिशेत् ॥ ६६ ॥

इदानीं मातृविचारः कियते-शुक्र इत्यादिश्लोकपञ्चकेन । यदि शुक्रे, वा शशाङ्के = चन्द्रे, बलिष्ठे = पूर्णबले, सौम्येक्षिते = शुभग्रहावलोकिते, शुभग्रहभागयुक्ते, चतुष्टये=लग्ना-केन्द्रे गतवति, मातृगृहे = चतुर्थभावे, बलाढ्ये सति जातस्य मातुः शिरायुष्ट्वं (दीर्घायुष्ट्वं) विद्वांसः समुदाहरन्ति । अन्ये श्लोकाः स्पष्टार्था एवेति ॥ ६२-६६ ॥

यदि शुक्र वा चन्द्रमा बलवान् होकर शुभग्रहसे देखा जाता हो और शुभवर्गमें हो तथा केन्द्रमें हो, मातृगृह (चतुर्थ) सबल हो तो जातककी माता दीर्घायु होवे ॥ ६२ ॥

बलहीन बुधेश षष्ठ स्थानमें हो वा द्वादश स्थानमें हो लग्नमें पापदृष्ट पापग्रह हो तो पण्डित लोग माताका नाश (मृत्यु) कहते हैं ॥ ६३ ॥

क्षीण चन्द्रमा अष्टम, षष्ठ वा व्ययमें पापग्रहसे युक्त हो और चतुर्थ भाव पापग्रहसे युक्त हो तो माताकी हानि (मृत्यु) निःसंदेह होवे ॥ ६४ ॥

१ थे स्थानमें शनि हो, पापग्रह उसे देखता हो, अष्टमेश शत्रुगृहमें वा नीच स्थानमें हो तो माताका नाश होता है ॥ ६५ ॥

तृतीय और पञ्चम भावमें पाप ग्रह हो चतुर्थेश शत्रु राक्षिमें वा नीच राक्षिमें हो तथा चन्द्रमा पापग्रहके साथ हो तो माताको रोग हो ॥ ६६ ॥

षष्ठेश्वरेण सहितः सुखराशिनाथो धर्मस्थितो जनकमत्र विटं करोति ।

भाग्याधिपेन सहितो यदि मातृनाथः सौख्यास्थितो जनकमत्र विटं करोति ॥ ६७ ॥

परमातृपौ पितृस्थाने पितृश्च व्यभिचारदौ ।

मातृतातारिदेहेशैरेकस्थैः परजातकः ॥ ६८ ॥

इदानीं पितृविटत्वमाह—षष्ठेश्वरेणेति । सुखराशिनाथः = चतुर्थेश्वरः षष्ठेश्वरेण सहितो यदि धर्म- (नवम) स्थितो भवेत्तदात्रास्मिन् योगे जातस्य जनकं = पितरं विटं धूर्तं कासुकं करोति । यदि मातृनाथः = चतुर्थेशः भाग्याधिपेन नवमेशेन सहितः सन् सौख्यस्थितः = चतुर्थे एवं गतः स्यात्तदात्र जनक विट करोति । अत्र योगे जातो विटैनोत्पादितोऽपि वा जातस्य पिता विटो ज्ञेय इति ॥ ६७ ॥

षष्मातृपौ = षष्ठेश-चतुर्थेशौ, पितृस्थाने = लग्नान्नवमे भावे भवेतां तदा पितुः व्यभिचारदौ भवतः । अस्मिन् योगे जातस्य पिता व्यभिचारो (परदारसक्तः) भवति । मातृतातारिदेहेशः = चतुर्थेश-नवमेश-षष्ठेश-लग्नेशश्चतुर्भिर्गृहेरेकस्थः यत्र तत्रैकभावगतर्जातः, परजातकः = अन्यपुरुषोत्पादितः भवति ॥ ६८ ॥

सुखेश षष्ठेशके साथ धर्म भावमें स्थित हो तो जातकका पिता धूर्त होवे । यदि सुखेश नवमेशके साथ सौख्य स्थानमें हो तो पिता विट (धूर्त) हो ॥ ६७ ॥

षष्ठेश और सुखेश ९ वें में हों तो जातकके पिताका व्यभिचारी बनावें । सुखेश, नवमेश, षष्ठेश और लग्नेश एक भवनमें हों तो दूसरेसे जायमान जातकको जाने ॥ ६८ ॥

२	१	१२
३		११
४	विटो जनकः १	१०
५		चु. बु. ९
६	७	८

२	१	१२
३		११
४ चं. बु.	विटो जनकः २	१०
५		९
६	७	८

३	२	१
४		१२
५	व्यभिचारी-पिता	११
६		१० सू. शु.
७	८	९

२	१	१२
३		११
४ चं. बु. मं.	परजातकः	१०
५		९
६	७	८

एतानि कल्पितोदाहरणानि बालावबोधार्थं प्रदर्शितानीति ।

पापेक्षिते पापयुते शशाङ्के दिवाकरे वा यदि केन्द्रराशौ ।

क्रूरे सुखे वा यदि पापदृष्टे जातो नरः स्याद्यदि मातृगामी ॥ ६९ ॥

चन्द्रे भृगौ वा केन्द्रस्थे पापदृष्टेऽथवा द्वयोः ।

क्रूरे सुखे मातृगामी यदि वा गुरुदारभाक् ॥ ७० ॥

इदानीं जातस्य मातृगामित्वमाह—पापेक्षित इति । चन्द्रे वा सूर्ये पापग्रहेण दृष्टे युते च यदि केन्द्रराशौ भवे, यदि वा क्रूरे = पापग्रहे सुखे तस्मिन् पापदृष्टे च जातो नरः मातृगामी = मात्रा सह पापकृद्भवेत् ।

चन्द्रे वा भृगौ = शुके, केन्द्रस्थे तस्मिन् पापेन दृष्टे च, अथवा द्वयोः = चन्द्रशुक्रयोः

केन्द्रस्थयोः सुखे = चतुर्थस्थाने क्रूर = पापाक्रान्ते सति जातो मातृगामी यदि वा गुरुदार-
भाक् = गुरुपत्नीगामी भवतीति ॥ ६९-७० ॥

चन्द्रमा, वा सूर्य पापग्रहसे दृष्ट या युत केन्द्रमें हो वा क्रूर ग्रह चतुर्थमें हो और पापग्रह
सुखको देखता हो तो वह जातक मातृगामी होवे ॥ ६९ ॥

चन्द्रमा वा शुक्र केन्द्रमें हो उसे पापग्रह देखता हो अथवा दोनोंसे ४ थे पाप ग्रह हों
तो वह जातक मातृगामी वा गुरुपत्नी-गामी हो ॥ ७० ॥

सुखस्थे सारषष्ठेशे चन्द्रे माताऽन्यमैथुनी ।

व्यभिचारप्रदो मातुः सराहुर्दिननायकः ॥ ७१ ॥

शीतांशौ राहुकेतुभ्यां युक्ते नीचेन सङ्गमः ।

मन्दयुक्ते च शूद्रेण वैश्येन बुधयोगतः ॥ ७२ ॥

रवियुक्ते क्षत्रियेण मन्त्रिभ्यां द्विजसङ्गमः ।

एवं चन्द्रः कुजारीशयुक्तस्तत्फलदो भवेत् ॥ ७३ ॥

इदानीं मातृव्यभिचारयोगानाह—सुखस्थ इति त्रिभिः श्लोकैः । चन्द्रः भौम-पठे-
शाभ्यां सहितश्चतुर्थे भवेत्तदा माता परपुरुषेण (वारेण) मैथुनमुपयाति । सूर्यो राहुणा
सहितश्चतुर्थे मातुः व्यभिचार- (परपुरुषसङ्ग) प्रदो भवति । चन्द्रे राहुणा केतुना वा
युक्ते सुखस्थे सति मातुः नीचेन = हीनजातिपुरुषेण सह सङ्गमो वाच्यः । तथाभूते (सुख-
स्थे) चन्द्रे मन्देन = शनिना युक्ते सति शूद्रेण, बुधयोगतः = बुधेन सहिते चन्द्रे वैश्येन,
रविना युक्ते क्षत्रियेण, मन्त्रिभ्यां = गुरुणा, शुकेण च युक्ते सति द्विजेन = ब्राह्मणेन मातुः
सङ्गमो वाच्यः । एवं कुजारीशयुक्तः = भौमपठेशाभ्यां सहितश्चतुर्थे स्थितश्चन्द्रस्तत्फलदः =
व्यभिचारित्वकरः स्यादिति पूर्वमेव (७१ श्लो०) कथितः ॥ ७१-७३ ॥

मङ्गलके सहित पष्ठेश और चन्द्रमा सुखमें हों तो उसकी माता दूसरेसे मैथुन करावे ।
राहुके साथ सूर्य ४ थे में हो तो भी उसकी माताको व्यभिचारिणी बनावे ॥ ७१ ॥

चन्द्रमा राहु या केतुसे युक्त ४ थे में हो तो नीचसे सङ्गम करे । शनिले युक्त हो तो
शूद्रसे । बुधसे युक्त हो तो वैश्यसे । सूर्यसे युक्त हो तो क्षत्रियसे और बृहस्पति या शुक्रसे
युक्त हो तो ब्राह्मणसे जातककी माता मैथुन करावे । इसी प्रकार चन्द्रमा, मङ्गल और पष्ठेश
से युक्त होनेका भी फल है ॥ ७१-७३ ॥

चन्द्रोऽनिष्टस्थानगः सानुजेशो जातस्यान्यस्तन्यपानं करोति ।

दुःस्थानस्थौ मातृपितृक्षनाथौ पित्रोर्मृत्युर्लभनाथे बलाढ्ये ॥ ७४ ॥

इदानीं पित्रोरनिष्टयोगानाह—चन्द्र इत्यादिभिः । सानुजेशः = तृतीयभावपतिना
सहितश्चन्द्रः, अनिष्टस्थानगतः स्यात्तदा जातस्यान्यस्तन्यपानं करोति । अस्मिन्योगे समुद्भूतो
मरो मातृहीनो भवति । मातृपितृक्षनाथौ = चतुर्थनवमभावपती, दुःस्थानगतौ स्याताम्, लग-
नाथे = लग्नेशे च बलाढ्ये सति, पित्रोः = मातुः पितुश्च मृत्युः = मरणं भवतीति ॥ ७४ ॥

तृतीयेशके साथ चन्द्रमा अनिष्ट(द)स्थानमें हो तो जातक दूसरेका दूध पीता है ।
सुखेश और नवमेश दुष्ट स्थानमें हों तथा लग्ननाथ बली हो तो माता और पिता की
मृत्यु होवे ॥ ७४ ॥

पितृकर्माधिपे दुःस्थे लग्नेशे बलसंयुते ।

पित्रोरनिष्टकारी स्यात् सीमन्तरहितोऽथवा ॥ ७५ ॥

पितृकर्माधिपे = पितुः (नवमभावस्थ) कर्माधिपो दशमेशो लग्नात्पष्ठभावपतिरिति
यावत्स्मिन्नलगात् पष्ठेश, दुःस्थे = षडष्टन्ययान्यतमगते, लग्नेशे = जन्मलग्नपती,
बलसंयुते सति जातः पित्रोः = मातुः पितृश्चानिष्टकारी स्यात्, अथवा स्वयं सीमन्तान्ना
गमसंस्कारेण रहितः स्यात् ॥ ७५ ॥

पितृभावका दशमेश (याने पञ्चमावेश) द्रुष्ट स्थानमें हो लग्नेश बलयुक्त हो तो माता और पिताका अनिष्ट करता है, वा वह जातक सीमन्तले रहित होता है ॥ ७५ ॥

मातृस्थानेशलग्नशौ तत्र कोणगतौ यदि ।

तदीशो लग्नगो माता पित्रा सह मृता भवेत् ॥ ७६ ॥

मातृस्थानेश-लग्नशौ = यदि कोण-(९।५) गतौ स्यातां, तदीशः = त्रिकोणेशः (पञ्चमेशो नवमेशो वा) लग्नगतः स्यात्तदा जातस्य माता पित्रा सह मृता भवेत् । तत्र दम्पत्योर्भरणं वाच्यमिति । ७६ ॥

यदि सुलेश और लग्नेश कोणमें हों उस कोणका स्वामी यदि लग्नमें हो तो जातककी माता पिताके साथ मरे ॥ ७६ ॥

मातृलग्नेशपितृपाः केन्द्रकोणस्थिता यदि ।

तद्दशान्तर्दशाकाले जनन्यास्त्वनुमृत्युदाः ॥ ७७ ॥

मातृलग्नेशपितृपाः=चतुर्थ-प्रथम-नवमभाविशः यदि केन्द्रकोण-(१।४।७।९।५।९) स्थिताः भवेयुस्तदा तद्दशान्तर्दशाकाले (त्रयाणां मध्ये यो बलीयांस्तद्दशान्तर्दशायांमिति) जनन्यास्त्वनुमृत्युदा भवन्ति । तत्र मातुरनुपश्रान्तिपुत्रप्रे मरणमित्यर्थः ॥ ७७ ॥

यदि सुलेश, लग्नेश और नवमेश केन्द्र या कोणमें स्थित हों तो उसकी दशा-अन्तर्दशा के समय माताकी मृत्यु होवे ॥ ७७ ॥

रवीन्दू पितृमातृस्थौ यदि तावनुमृत्युदौ ।

तदीशोक्षितयुक्ता वा रविसम्बन्धिनस्तथा ॥ ७८ ॥

यदि रवीन्दू = सूर्याचन्द्रमसौ, पितृमातृस्थौ = नवमगतौ, चतुर्थगतौ वा भवेतां तदा तौ अनुमृत्युदौ = जनन्याः पश्चात्पूर्वं पितुः मरणकारकौ भवतः । वा रविसम्बन्धिनः = सूर्यसम्बन्धिनः (सूर्यस्य मित्रं, सूर्येण दृष्टः, सूर्ययुक्तः, सूर्यगृहस्थश्चैतेषां केचित्) तदीशोक्षितयुक्ताः = चतुर्थेननवमेशान्यतरेण दृष्टा युक्ताश्च तथाऽर्थादनुमृत्युदा भवन्ति ॥ ७८ ॥

यदि सूर्य और चन्द्रमा पिता माताके गृह (नवम-चतुर्थ) में हों तो दोनोंकी मृत्यु करें । वा उसके स्वामीसे दृष्ट या युत तथा सूर्य सम्बन्धी हों तो भी वही फल कहे ॥ ७८ ॥

ये मातृभावपतिकारकतत्समेता-स्तन्मातृराशिगतवीक्षितखेचरेन्द्राः ।

तेषामनिष्टकरखेटदशापहारे-जातस्य मातृमरणं प्रवदन्ति सन्तः ॥ ७९ ॥

इदानीं मातुः मरणदशामाह—य इति । मातृभावपतिः = चतुर्थेशः, कारकः = मातृ-कारकग्रहः (चन्द्रः) तत्समेतः = मातृभावगतश्चैते ये ग्रहास्तथा तन्मातृराशिगतग्रहेण वीक्षिता ये खेचरेन्द्राः=ग्रहाः, तेषां मध्ये अनिष्टकरस्य खेटस्य (यो ग्रहो मात्ररिष्टदो भवति तस्य) दशापहारे जातस्य मातुः मरणं सन्तः प्रवदन्ति ॥ ७९ ॥

चतुर्थेश, मातृकारक, उसके सहचर, चतुर्थस्थ और चतुर्थदर्शी इन ग्रहोंके बीच जो ग्रह सबसे अधिक अनिष्ट सूचक हो उसकी दशा अन्तर्दशामें जातककी माता मरण प्राप्त करती है ऐसा पण्डितोंने कहा है । सु. शा. कारः ॥ ७९ ॥

मार्तण्डस्फुटतो विशोध्य शशिनं तच्छेषराशयंशके

जीवे भानुसुते च मातृमरणं तत्कोणगे वा नृणाम् ।

संशोध्य यमकण्टकं हिमकराद्रन्ध्राधिपस्य स्फुटं

तद्दशौ रविनन्दने मृत्तिमुपैत्यम्बा तद्दशे रवौ ॥ ८० ॥

मार्तण्डस्फुटतः शशिनं विशोध्य = सूर्यस्पष्टराश्यादितश्चन्द्रस्पष्टराश्यादिकमूलोक्त्य, तच्छेषराशयंशके = तदवशेषमिति राशौ तन्नवांशे च गते जीवे = गुरौ, भानुसुते=शनिबरे

६, अथवा तत्कोणगे = तच्छेषराशौः कोणौ (११५) च गते जीवे शनौ च नृणां मातुर्मरण भवति । अत्रेदं विचिन्त्यम् । चन्द्रेण विरहिते सूर्ये यच्छेषं भवति तस्मिन् राशौ गतवति शनौ तच्छेषांशके गतवति गुरौ च जातस्य मातृमृत्युं विन्यात् । अथ हिमकराच्चन्द्राद-
न्नाधिपस्याष्टमस्थानपतेः स्फुटे (जन्मकालीनचन्द्रादष्टमराशीशस्फुटराश्यादितः) यम-
कण्टकः संशोध्य, तद्वाशौ = शेषमिते राशौ सज्जाते रविचन्दने = शनैश्चरे, तदंशे = शेषमिते-
ऽग्रे गतवति रवौ च तस्य जातस्याम्बा = जवनी, मृति = मरणमुपैति ॥ ८० ॥

एष सूर्यं स्पष्ट चन्द्रमाको घटाकर जो हो उसके शर्यंशमें वा इस शेषसे कोणमें जब बृहस्पति, शनि हों तो माताका मरण कहे । चन्द्रमासे आठवें राशिके स्वामीमें यमकण्टकको घटाकर जो शेष बचे उस राशिमें शनि और उस अंशमें सूर्य जब प्राप्त हो तब माता मृत्यु को प्राप्त होती है ॥ ८० ॥

अथ सुखविचारः ।

गोपुराद्यंशके जीवे सुखस्थानगतेऽपि वा ।

धनायवृद्धिभावेषु खेदेषु च सुखी भवेत् ॥ ८१ ॥

बुधदृष्टियुते सौख्ये सौम्यमध्यगतेऽथवा ॥

जीवराश्यांशके वाऽपि पुण्यकर्मरतः सदा ॥ ८२ ॥

सुखस्थितः शोभनराशिगो बली विलग्नसम्बन्धगुणाधिको यदि ।

तज्जातिवर्गेण सुखं निरन्तरं तदीयधातुश्रियमेति मानवः ॥ ८३ ॥

चतुर्थगो नीचसपत्नयातस्त्वनिष्टभावाधिपतिर्विलग्नात् ।

लग्नेशशत्रुर्यदि तत्प्रकोपात् शरीरसौख्यादिविनाशमाहुः ॥ ८४ ॥

चतुर्थभावस्थितदर्शिकारका बलान्विता यद्यतिसौख्यहेतुकाः ।

अनिष्टदा नीचसपत्नमूढगाः सुखं शुभेनाशुभमन्यत्वेचरैः ॥ ८५ ॥

चतुर्थगे भाग्यपतौ सशुके बलाधिके स्याच्चिरकालभोगी ।

शुभान्विते रन्ध्ररिपुव्यत्ये जातोऽल्पकालं समुपैति सौख्यम् ॥ ८६ ॥

इदानीं सुखविचारमाह-गोपुराद्यंशक इत्यादिपञ्चभिः श्लोकैः । तत्र श्लोकाः सरलार्था एवमुपेक्षिताः ॥ ८१-८६ ॥

बृहस्पति गोपुराद्यंशमें हो वा सुख स्थानमें हो, द्वितीय एकादश और चतुर्थ भावोंमें और ग्रह हों तो सुखी हो ॥ ८१ ॥

सुख भावमें बुधकी दृष्टि हो, वा ४ था भाव दो शुभग्रहोंके बीचमें वा बृहस्पतिके राश्यांश में हो तो सदा पुण्यकर्ममें रत हो ॥ ८२ ॥

शुभराशिगत बलवान् ग्रह चौथे भावमें लग्नसे सम्बन्ध करनेवाला तथा अधिक गुण (शुभविन्दु) युक्त हो तो उस ग्रहकी जाति वाले मनुष्योंसे उसे सदा सुख मिले और उस ग्रहकी धातुसे उसे सम्पत्ति प्राप्त हो । (सु० शा० कारः) ॥ ८३ ॥

लग्नसे अष्टम भावका स्वामी चतुर्थम नीच या शत्रु गृहमें प्राप्त हो और वह यदि लग्नेशका शत्रु हो तो उसके प्रकोपसे शरीर आदिके सौख्यका नाश होवे ॥ ८४ ॥

चतुर्थ भावस्थित, चतुर्थदर्शी, चतुर्थका कारक, बलवान् हों तो अत्यन्त सुख होवे । यदि वे सब नीच, शत्रु गृह या अस्तरगत हों तो अनिष्ट देनेवाले होते हैं । ये तीनों ग्रह शुभ हों तो सुख, अन्यसे अशुभ होता है ॥ ८५ ॥

चतुर्थ स्थानमें नवमेश शुक्रके साथ हो तथा विशेष बलवान् हो तो बहुत काल तक भोगी हो । शुभ ग्रहसे युक्त भाग्येश यदि अष्टम, षष्ठ या न्ययमें हो तो अल्प समय ही सुख होता है ॥ ८६ ॥

अथ सुखादिविचारनिर्णयः ।

सुखचिन्ता गृहज्याभ्यां मातृचिन्ता सुखेन्दुतः ।

सुगन्धं गृहशुक्राभ्यां वस्त्रवाहनभूषणम् ॥ ८७ ॥

इदानीं सुख-मातृ-सुगन्ध-वस्त्र-वाहनभूषणानां विचारविवरणमाह-सुखचिन्तेति । गृहं चतुर्थभावः, इज्यो बृहस्पतिस्ताभ्यां सुखचिन्ता = सुखस्य विचारः, सुखेन्दुतः = चतुर्थभावचन्द्राभ्यां मातृविचारः, चतुर्थभावशुक्राभ्यां सुगन्धविचारः, तथा ताभ्यामेव वस्त्र-वाहन-भूषणानां च विचारः प्रकर्त्तव्यः । चतुर्थभावस्य तत्तद्ग्रहस्य च शुभाशुभस्थितिपरत्वेन सुखादीनां शुभाशुभत्वं विनिर्दिशेदिति ॥ ८७ ॥

सुख (४) भावसे और गुरुसे सुखकी चिन्ता करे । सुख (४) भाव और चन्द्रमासे माता की चिन्ता करे । सुख भाव और शुक्रसे सुगन्ध-वस्त्र-वाहन-भूषणकी चिन्ता करे ॥ ८७ ॥

अथ सुगन्धविचारः ।

सुखेश्वरे शोभनराशियुक्ते शुकेण दृष्टे सति संयुते वा ।

अरातिनीचग्रहदृष्टिहीने सुगन्धमाल्यादिसुखं समेति ॥ ८८ ॥

इदानीं सुगन्धमाल्यादिविचारः क्रियते । सुखेश्वरे = चतुर्थभावशेषे, शोभनराशियुक्ते = शुभराशिस्थिते तस्मिन् शुकेण दृष्टे वा संयुते तथा तत्र अरातिनीचग्रहदृष्टिहीने = शत्रुग्रहगतेन नीचगतेन च ग्रहेणानावलोकिते सति जातः सुगन्धद्रव्याणां माल्यादीनां च सुखं समेति ॥ ८८ ॥

चतुर्थेश शुभ राशि में हो, उसे शुक्र देखता हो वा वह शुक्रसे युक्त हो तथा शत्रु, नीच गत ग्रहकी दृष्टिसे रहित हो तो जातक सुगन्ध, माला, आभरणादिके सुखसे युक्त होवे ॥ ८८ ॥

अथ वस्त्रविचारः ।

वीर्यान्विते शीतकरे सुवस्त्रं साहिध्वजे जीर्णतरं समेति ।

कौशेयकं जीवयुते च रत्नचित्रं सशुके सशानी तु कृष्णम् ॥ ८९ ॥

इदानीं वस्त्रविचारः क्रियते । शीतकरे = चन्द्रे, वीर्यान्विते = पूर्वोक्तबलैर्युक्ते सुवस्त्रं = उत्तमं वासः प्राप्नोति जातकः । तथा चन्द्रे साहिध्वजे = राहुणा केतुना वा युक्ते सति जीर्णतरं वस्त्रं प्राप्नोति । चन्द्रे जीवेन = गुरुणा युते कौशेयकं (Silk) वस्त्रं प्राप्नोति । चन्द्रे सशुके = शुकेण सहिते रत्नचित्रं = रत्नादिभिर्विचित्रत्वमुपगतं वस्त्रं प्राप्नोति । सशानी = शनियुक्ते चन्द्रे तु कृष्णं वस्त्रं जातः समेति । अत्र चन्द्रे सूर्य-कुज-बुधयुक्ते वस्त्रं नोक्तमिति तत्र सूर्ययुते चन्द्रे स्फुटितं, कुजयुते दग्धं, बुधयुते विविधशिल्पयुतं वस्त्रं वाच्यम् ।

Notes—८७ श्लोके 'गृहशुक्राभ्यां वस्त्रवाहनभूषणमि'त्युक्तम् । परञ्चात्र चन्द्रतो वस्त्रविचारः कृत इति प्रतिज्ञाभङ्ग इवाभातीति चिन्त्यम् ॥ ८९ ॥

लग्नकालमें बलवान् चन्द्रमा हो तो सुन्दर वस्त्र प्राप्त हो और चन्द्रमा राहु-केतु से युक्त हो तो जीर्ण वस्त्र प्राप्त हो । बृहस्पतिसे युक्त हो तो कौशेय (रेशमी), शुक्रसे युक्त हो तो रत्नादि विचित्र, शनिसे युक्त हो तो काला वस्त्र प्राप्त होवे ॥ ८९ ॥

अथ पशुविचारः ।

शुकेन्दुवर्गसहिते सुखराशिनाथे शकेण शीतरुचिना सहितेक्षिते वा ।

नीचारिपापगगनाटनदृष्टिमुक्ते पश्चाद्वित्तमखिलं लभते मनुष्यः ॥ ९० ॥

इदानीं पशुविचारविचारः क्रियते । सुखराशिनाथे = चतुर्थभावशेषे शुक्रचन्द्रयोरन्यतरस्य वर्गे स्थिते तत्र शुकेण चन्द्रेण वा युतदृष्टे तस्मिन् नीचारिगतानां पापगगनाटनानां

(पापग्रहाणां) च दृष्टिमुक्ते = दृष्टिरहिते सति मनुष्यः अखिलं पाप्मादिवित्तं (गो-महिषो-
शेटक-गजादिधनं) लभते ॥ ६० ॥

सुखेन शुक्र या चन्द्रमाके वर्गमें हो शुक्र और चन्द्रमासे युक्त हो वा देखा जाता हो, नीच
तथा शत्रु गृहगत या पापग्रहसे दृष्ट न हो तो मनुष्य सम्पूर्णपशु आदि धनको प्राप्त करे ॥ ६० ॥

अथ बन्धुविचारः ।

बन्धुस्थानेश्वरे सौम्ये सौम्यग्रहनिरीक्षिते ।

कारके बलसम्पूर्णे बन्धुपूज्यो भवेन्नरः ॥ ६१ ॥

बन्धूपकर्ता तन्नाथे केन्द्रकोणायसंयुते ।

वैशेषिकांशसंयुक्ते पापदृग्योगवर्जिते ॥ ६२ ॥

बन्धुद्वेषी भवेन्नित्यं पापाक्रान्ते रसातले ।

नीचास्तखेटसंयुक्ते शुभदृग्योगवर्जिते ॥ ६३ ॥

इदानीं बन्धुविचारः क्रियते । तत्र श्लोकाः सप्तार्था इति ॥ ९१-९३ ॥

चतुर्थेश शुभग्रह हो, शुभग्रह उसे देखते हैं और सुखका कारक बलसे परिपूर्ण हो तो
मनुष्य बन्धुवोंसे पूज्य होवे ॥ ९१ ॥

चतुर्थेश केन्द्र, कोण या लाभ स्थानमें हो तथा वैशेषिकांशमें हो और पापग्रहसे दृष्ट
न हो तो बन्धुओंका उपकार करनेवाला होवे ॥ ६२ ॥

यदि ४ थे भावमें पापग्रह नीचगत या अस्तगत ग्रहके साथ बैठा हो और उसके ऊपर
शुभग्रह का दृष्टि-योग नहीं हो तो वह सदा मित्रोंका विरोधी होता है । (सु० शा० कार) ॥

अथ मनोविचारः ।

सपापे रन्ध्रपे सौख्ये कपटी पापसंयुते ।

स्वोच्चमित्रस्वर्गस्थे निष्कापट्यं शुभेक्षिते ॥ ६४ ॥

विशुद्धहृदयः शान्तो हृदयेशे बलान्विते ।

गोपुराद्यंशके वाऽपि मृद्वंशादिसमन्विते ॥ ६५ ॥

अत्र श्लोकद्वयेन जातस्य मनोगुणविचारः कृतः । तत्र श्लोकौ स्फुटार्थाविति ॥ ९४-९५ ॥

अष्टमेश पापग्रहसे युत हो पापग्रह सुखमें हो तो कपटी हो । वह अष्टमेश यदि स्वोच्च-
मित्र-स्ववर्गमें हो, शुभग्रह उसे देखते हैं तो कपटी न हो ॥ ९४ ॥

हृदयेश (चतुर्थेश) बलवान् हो, गोपुरांश वा मृद्वंश में हो तो विशुद्ध हृदय तथा
शान्त चित्त होवे ॥ ९५ ॥

अथ वाहनविचारः ।

वाहनेशे बलयुते यानराशौ बलान्विते ।

शुभग्रहेण संदृष्टे वाहनादि फलं वदेत् ॥ ६६ ॥

वाहनेशे वाहनस्थे सेन्दुजे शुभवीक्षिते ।

शुभस्त्रेचरराशंशे वाहनादि फलं वदेत् ॥ ६७ ॥

चन्द्रो विलग्नसम्बन्धी वाहनेशसमन्वितः ।

तुरङ्गवाहनं तस्य वदन्ति मुनिपुङ्गवाः ॥ ६८ ॥

द्वितीये वा चतुर्थे वा चन्द्रे शोभनराशिगे ।

शुभस्त्रेचरसंयुक्ते समुपैत्यश्ववाहनम् ॥ ६९ ॥

सेन्दौ चतुर्थाधिपतौ विलग्ननेलग्नेश्वरेणापि युतेऽश्वलाभम् ।

शुक्रेण युक्ते यदि वाहनेशे देहान्विते वा नरवाहनं स्यात् ॥ १०० ॥

आन्दोलिकाभरणदौ सितपूर्णचन्द्रौ केन्द्रत्रिकोणगृहगौ बलिनौ भवेताम् ।

रक्तान्बराभरणदः सुरपूजितर्क्षे चन्द्रे सुरेन्द्रसचिवेक्षितसंयुते वा ॥ १०१ ॥

आन्दोलिकातुरगलाभमुपैति जातः शुक्रेन्दुयानपतयस्तनुनाथयुक्तः ।

एकत्र देवगुरुयानपचन्द्रशुक्राः केन्द्रत्रिकोणगृहगाश्चतुरङ्गयानम् ॥ १०२ ॥

वाहनेशे गुरुयुते चतुरङ्गाख्यवाहनम् ।

यानेशे सशुभे माने चामरच्छत्रसंयुतः ॥ १०३ ॥

सुखेश्वरे केन्द्रगते तदीशे लग्नस्थिते वाहनयोगवन्तः ।

कर्मेश्वरे लाभगते तदीशे कर्मस्थिते भूषणयानवन्तः ॥ १०४ ॥

अधुना वाहनविचारमाह-वाहनेश इत्यादि-नवभिः श्लोकैः । तत्र श्लोकाश्च सरतायां इति न व्याख्याताः ॥ ९६-१०४ ॥

चतुर्थेश और चतुर्थ भाव बली हों शुभग्रहसे दृष्ट हों तो वाहन आदिका सुख हो ॥ १०१ ॥

सुखेश सुखमें बुधके साथ हो शुभग्रह उसे देखते हों शुभग्रहके शिशु या अंशमें हो तो वाहनादिकी प्राप्ति कहे ॥ १०२ ॥

चन्द्रमा लग्नका संबन्धी हो, सुखेशसे युक्त हो तो उस जातकको घोड़ाका वाहन हो ऐसा श्रेष्ठ सुनि लोग कहते हैं ॥ १०३ ॥

द्वितीय वा चतुर्थ भावगत शुभराशिमें चन्द्रमा हो शुभग्रहसे युक्त हो तो उस जातकको घोड़ा वाहन मिले ॥ १०४ ॥

चतुर्थेश चन्द्रमाके साथ लग्नमें हो लग्नेश्वरसे भी युक्त हो तो उसे घोड़ेका लाभ हो । यदि चतुर्थेश शुक्रसे युक्त लग्नमें हो तो उसे नरवाहन प्राप्त हो ॥ १०० ॥

बलवान् शुक्र तथा पूर्ण चन्द्रमा केन्द्र या त्रिकोणमें प्राप्त हों तो आन्दोलिका और आभरणको देवें । वे दोनों यदि बृहस्पतिके गृहमें हों तो रक्तवस्त्र और भूषणको देवें । चन्द्रमा यदि बृहस्पतिसे दृष्ट युत हो तो भी यही फल जाने ॥ १०१ ॥

शुक्र, चन्द्रमा और चतुर्थेश लग्नेशके साथ हो तो आन्दोलिका (आटाळी) और सुरङ्ग (घोड़ा) का लाभ हो । बृहस्पति, सुखेश, चन्द्रमा और शुक्र एकत्र होकर केन्द्र या त्रिकोण गृहमें हों तो चतुरंग यान (सवारी) होवे ॥ १०२ ॥

चतुर्थेश बृहस्पतिसे युक्त हो तो चतुरंग वाहन प्राप्त हो । चतुर्थेश शुभग्रहके सहित १० वें हो तो जातक चामर छत्रसे युक्त हो (राजा हो) ॥ १०३ ॥

चतुर्थेश केन्द्रमें हो और उस केन्द्रका स्वामी लग्नमें हो तो वह वाहनवाला होता है । दशमेश एकादशमें हो और लाभेश १० वें में हो तो भूषण तथा सवारीवाला होवे ॥ १०४ ॥

अथ राज्यविचारः ।

यानेश लाभराशिस्थे सुखे वा लाभगे कुजे ।

अथवा भौमराशिस्थे राज्यप्राप्तिर्न संशयः ॥ १०५ ॥

राज्यप्राप्तियोगमाह-यानेश इति । यानेश = चतुर्थेश लाभराशिस्थे, कुजे सुखे = चतुर्थे वा लाभगे, अथवा भौमराशिस्थे मेघवृश्चिकान्यतरराशिगत जतस्य राज्यप्राप्तिर्विना तोत्यत्र संशयो न ।

Notes—'अथवा भौमराशिस्थे' इत्यस्यार्थः-भौमे भौमराशिस्थे, किं वा यानेशे भौमराशिस्थे इत्यपि भवितुं युज्यते । तथा च सर्वार्थचिन्तामणौ—

“क्षेत्रेश्वरे लाभगते बलाढ्ये बन्धो भवे वा क्षितिसुयुक्ते ।

भूसुराशौ यदि वा सुखेशे राज्यार्थसौख्याभरणादियानम् ॥ इति ॥ १०५ ॥

चतुर्थेश ११ वें वा ४ थे में हो मंगल लाभमें हो वा उन स्थानोंमें मंगलकी (१८) राशि हो तो राज्य प्राप्त होता है इसमें संशय नहीं है ॥ १०५ ॥

लम्बाद्वाहनराशिगतस्तदधिपस्तद्वीक्ष्य त्रयः

स्वोच्चस्वर्चसुहृद्गृहेषु बलिनः केन्द्रत्रिकोणायगाः ।

दीर्घायुः शयनासनाम्बरबहुक्षेत्राणि सन्मन्दिरं

बन्धुस्नेहमनोज्ञवाहनयशःसौख्यानि कुर्वन्ति ते ॥ १०६ ॥

लग्नादिति । जन्मलग्नाद् वाहनराशिगः = चतुर्थभावगतः, तदधिपः = चतुर्थभावेशः ।
लक्षकः = चतुर्थभावद्वष्टा चैत त्रयो ग्रहा बलिनः, स्वोच्चराशिषु, स्वरशिषु, मित्रगृहेषु
व्यवस्थिताः केन्द्रत्रिकोणायेषु (१।४।७।१०।१५।१९) गता भवेयुस्तदा ते जातस्य
दीर्घायुः शयनासनाम्बरबहुक्षेत्राणि सन्मन्दिरं बन्धुस्नेहमनोज्ञवाहनयशःसौख्यानि कुर्वन्ति ॥

चतुर्थस्थ, चतुर्थेश और चतुर्थदर्शी ये तीनों ग्रह यदि स्वोच्च, स्वगृह या मित्रगृहमें
प्राप्त होकर बली हों, और तीनों ग्रह केन्द्र, त्रिकोण या एकादशमें हों तो वे ग्रह जातशुकी
दीर्घायु और शयन-आसन-वस्त्र-बहुतक्षेत्र-उत्तमगृह-बन्धु स्नेह-मनोज्ञ वाहन-यश-और
सौख्य को करते हैं ॥ १०६ ॥

स्वोच्चराशिगतश्चान्द्रिः केन्द्रकोणसमन्वितः ।

विद्यावाहनसम्पत्तिं करोति विपुलं धनम् ॥ १०७ ॥

स्वोच्चेति । चान्द्रिः = बुधः, स्वोच्चराशिगतः = कन्यागतः सन् केन्द्रे (१।४।७।१०)
कोणे वा (५।९) समन्वितो भवेत्तदा विद्यावाहनसम्पत्तिं विपुलं धनं च करोति ॥ १०७ ॥
बुध अपनी उच्च राशिमें होकर केन्द्र या कोणमें हो तो विद्या, वाहन, सम्पत्ति और
विपुल धन करनेवाला होता है ॥ १०७ ॥

लग्नेशात्सुखनाथतद्भवनगौ भाग्येशभाग्यस्थितौ

चत्वारः शुभवर्गगाः सुबलिनस्ते लग्नसम्बन्धिनः ।

अन्योन्याश्रितवीक्षिता यदि महीपालश्चिरायुः सुखी

तेजस्वी चतुरङ्गयानविपुलश्रीराजचिह्नाङ्कितः ॥ १०८ ॥

लग्नेशदिति । लग्नेशो यत्र तिष्ठति तस्मात्सुख- (चतुर्थ) राशेर्नाथः = चतुर्थेशः,
तद्भवनगः = लग्नेशाच्चतुर्थभावगतश्चैतौ तथा लग्नेशाद्भाग्येशः = नवमेशः, भाग्यस्थितः =
नवमगतश्चैतौ चेति चत्वारो ग्रहाः शुभवर्गगाः सुबलिनस्तथा ते यदि लग्नसम्बन्धिनः
सुखमन्योन्याश्रितवीक्षिताः = परस्परं राशिस्था दृष्टा वा भवेयुस्तदा जातो महीपालः = राजा,
चिरायुः = दीर्घजीवी, सुखी, तेजस्वी, चतुरङ्गयानविपुलश्रीराजचिह्नाङ्कितः भवति ॥ १०८ ॥

चतुर्थभावगत, चतुर्थेश, नवमेश और नवमभावस्थ ये चारो ग्रह बली हों शुभवर्गमें हों,
वे एकका सम्बन्धिक हों, परस्पर गृहाश्रित और परस्पर देखते हों तो जातक दीर्घायु, सुखी,
तेजस्वी, चतुरङ्ग सवारी, विपुल लक्ष्मी और राजचिह्नसे अङ्कित राजा होवे ॥ १०८ ॥

ग्रहत्रयं स्थानबलाधिकं चेद्विचित्ररत्नाभरणादि यानम् ।

खेटद्वये वीर्ययुते बिलगने तदीयपाके समुपैति सौख्यम् ॥ १०९ ॥

चेद्यदि पूर्व (१०८ श्लोके) कथितग्रहचतुष्टये ग्रहत्रयं स्थानबलेनाधिकं स्यात् तदा
जातो विचित्ररत्नाभरणादि, यानं = वाहनसौख्यं च प्राप्नोति । अथ च खेटद्वये वीर्ययुते
बिलगने च गतवति सति जातस्तदीयपाके = तद्ग्रहदशाकाले सौख्यं समुपैति ॥ १०९ ॥

पूर्वोक्त ४ ग्रहोंमें तीन ग्रह स्थानबली हों तो अनेक रत्नोंका आभरण और यान (सवारी)
प्राप्त होवे । यदि दो ग्रह बलवान् होकर लग्नमें हों तो उनकी दशामें सौख्य प्राप्त हो ॥ १०९ ॥

उक्तस्थानत्रयेष्वेको बली वाहनराशिपः ।

लग्नलग्नेशसम्बन्धी तद्दशा वाहनप्रदा ॥ ११० ॥

एक एव वाहनराशिपः (चतुर्थेशः) बली सन् उक्तस्थानत्रयेषु (१।४।९ भावेषु)
अन्यतमे स्थितो भवेत्तथा लग्नस्य लग्नेशस्य वा सम्बन्धी स्यात्तदा तद्दशा वाहनप्रदा
भवति । तद्दशार्थां तस्य वाहनलाभो वाच्य इति ॥ ११० ॥

उक्त तीनों स्थानों (१११९) में बलवान् एक भी चतुर्थेश लग्न या लग्नेशका सम्बन्धी हो तो उसकी दशा वाहन देनेवाली होती है ॥ १५० ॥

चतुर्थधर्मायधनाधिनाथा विलग्नसम्बन्धिवल्लभाधिकाश्चेत् ।

तदीयपाके समुपैति राज्यं क्रमेण भाग्यं धनलाभमर्थम् ॥ १११ ॥

चतुर्थेश-धर्मेंश-लामेश-धनेशाः विलग्नसम्बन्धिनः पूर्णबलाश्च यदि भवेयुस्तदा तदीयपाके क्रमेण राज्यं, भाग्यम्, धनलाभम्, अर्थम् समुपैति । विलग्नसम्बन्धिनो बलयुक्तस्य चतुर्थेशस्य दशायां राज्यम् । तथाभूतस्य धर्मेंशस्य दशायां भाग्यम् । तथाभूतस्य लामेशस्य दशायां धनलाभम् । तथाभूतस्य धनेशस्य दशायां अर्थं समुपैति ।

Notes—अत्र सम्बन्धो बहुसम्मतश्चतुर्विधः प्रोक्तः—स्थानसम्बन्धः १, दृष्टिसम्बन्धः २, मित्रसम्बन्धः ३, सहचरसम्बन्धः ४, इति ॥ १११ ॥

चतुर्थ, नवम, एकादश और द्वितीयके स्वामी लग्नके सम्बन्धी और अधिक बलवाले हों तो उनकी दशा में क्रमसे राज्य-प्राप्ति, भाग्योदय, धनलाभ और कार्यसिद्धि होते हैं ॥ १११ ॥

ते चत्वारोऽधिकबलयुता देहसम्बन्धिनश्चे-

दन्तत्सर्वं भवति विपुलं दुर्बला दुःखदाः स्युः ।

मिश्रं मिश्रैस्तनुपरिभवः कारको भावनाथो

भावक्रान्तो विगतबलिनश्चेदतिक्लेशदास्ते ॥ ११२ ॥

ते चत्वारः = चतुर्थधर्मायधनाधिनाथा इति शेषं स्पष्टमेवेत्यलम् ॥ ११२ ॥

पूर्वोक्त चार (४११११२) स्थानोंके स्वामी अधिक बलयुक्त तथा लग्नके सम्बन्धी हों तो उन भावोंके सम्बन्धी फल पूर्ण रूपसे होते हैं । परन्तु यदि वे ही दुर्बल हों तो दुःख देने वाले होते हैं । मिश्रित हों तो मिश्र फल देते हैं । भावका कारक, भावनाथ और भावगत ग्रह बलसे हीन हों तो विशेष कष्टदायक होते हैं ॥ ११२ ॥

वाहनेशोऽरिनीचस्थे दुःस्थे धर्माधिपेक्षिते ।

सुदुर्वाहनसम्प्राप्तिश्चलवाहनताऽपि वा ॥ ११३ ॥

धर्मकर्मविलग्नस्थास्तुक्कोपगशुभग्रहाः ।

लग्नाधिपेन संदृष्टा यानान्ते दुःखमाप्नुयात् ॥ ११४ ॥

वाहनेश = चतुर्थेश शत्रुग्रहे, नीचे, दुःस्थे (बृहस्पत्ययोगे) च तस्मिन्धर्माधिपेन दृष्टे जातस्य दुष्टवाहनस्य सम्प्राप्तिः, अपि वा चलवाहनता = चञ्चलवाहनाप्तिः वक्तव्या । अत्र दुष्टसैन्यस्य चलसैन्यस्य वा प्राप्तिरपि वक्तव्या । तथा सर्वार्थचिन्तामणौ—

“दुःस्थे विमूढे यदि वाहनेशे भाग्येश्वरेणपि समीक्षिते वा ।

दुर्वाहिनी चञ्चलवाहिनी वा लाभाधिपेनापि समीक्षिते वा” इति ॥

तुक्कोपगशुभग्रहाः = स्वकीयोच्चराशिगताः शुभग्रहाः, यदि धर्मकर्मविलग्नस्था भवेयुस्तथाभूता लग्नाधिपेन संदृष्टाश्च भवेयुस्तदा जातो यानान्ते = वाहनान्ते दुःखमाप्नुयात् । ईदृशयोगे जातः त्रिरामावसरे वाहनादितो निपातेन कष्टभागभवति । एवमेव सर्वार्थचिन्तामणौ—

“कर्मभाग्यविलग्नेषु स्वोच्चे सौम्यग्रहाः स्थिताः ।

दृष्टेषु वा लग्नपेन यानान्ते दुःखमाप्नुयात्” इति ॥ ११३-११४ ॥

चतुर्थेश शत्रुस्थान या नीचस्थानमें होकर दुष्ट स्थानमें हो उसको नवमेश देखता हो तो खराब वाहन प्राप्त हो वा चल वाहन प्राप्त हो ॥ ११३ ॥

नवमेश, दशमेश और लग्नमें स्थित, उच्चगत शुभग्रह लग्नेशसे संदृष्ट हो तो सवारीके अन्तमें दुःख प्राप्त होता है ॥ ११४ ॥

जीवे वा सुख्यपे शुभग्रहयुते लग्नात्तपःस्थानगे
सौम्यर्क्षे नरवाहनं चिरतरं राजप्रतापान्वितम् ॥
दुःस्थे पापयुतेऽस्तनीचरिपुगे यानादिभाग्यं नहि
स्वर्क्षे सर्वबलाधिके चिरसुखं चान्दोलिकारोहणम् ॥ ११५ ॥

बन्धुकर्मगृहाधीशौ लाभस्थानगतेक्षकौ ।
बलवन्तौ यदि स्यातां सर्वभाग्यफलप्रदौ ॥ ११६ ॥

लाभस्थौ सुखभाग्येशौ पश्यन्तौ वा सुखस्थलम् ।
वाहिनीसर्वभाग्याढ्यो राजप्रीतिकरो भवेत् ॥ ११७ ॥
धर्मवाह्नराशीशौ लग्नसम्बन्धिनौ यदि ।

जीवदृष्टियुतौ तस्य राजवश्यादिभूषणम् ॥ ११८ ॥

शुभवाह्नराशीशौ शुभखेचरसंयुतौ ।

बहुसेनाधिपः श्रीमान् बलिनौ यदि जायते ॥ ११९ ॥

भाग्यस्थिते वाहनराशिनाथे सशुक्रजीवे शुभखेटराशौ ।

भाग्याधिपे कोणचतुष्टये वा बहुत्वदेशाभरणार्थयानम् ॥ १२० ॥

कामारियानसहजतपोलग्नव्ययेश्वराः ।

सुखाधिपेन संयुक्तास्त्वसंख्याकरदेशभाक् ॥ १२१ ॥

सुखाधिपो देवगुरुः सितो वा बली विलग्नान्नयमोपयातः ।

त्रिकोणकेन्द्रोपगतः शुभेशः समेति जातो बहुवाहनानि ॥ १२२ ॥

सशुक्रजीवो गेहेशो भाग्यस्थो भाग्यपे सुखे ।

केन्द्रत्रिकोणयोर्वाऽपि बहुवाहनदेशभाक् ॥ १२३ ॥

स्पष्टार्थाः किलैते नव श्लोका अतो न व्याख्याता इति ॥ ११५-१२३ ॥

बृहस्पति वा चतुर्थेश शुभग्रहसे युक्त लग्नसे नववें भावमें हो और सौम्यर्क्षमें हो तो बहुत काल पर्यन्त राजप्रतापसे युक्त नरवाहन प्राप्त हो । यदि गुरु या चतुर्थेश दुष्टस्थान, पापग्रह युक्त, अस्त, नीच या शत्रु गृहमें हो तो सवारी आदि भाग्यमें नहीं है । यदि स्वगृहमें अति बलवान् हो तो बहुत काल तक सुख आन्दोलिका पर निवास करे ॥ ११५ ॥

यदि चतुर्थेश और दशमेश बलवान् होकर लाभ स्थानमें हों वा लाभस्थानको देखते हों तो सर्वभाग्यके दाता होते हैं ॥ ११६ ॥

चतुर्थेश और नवमेश लाभ स्थानमें हों वा चतुर्थ स्थानको देखते हों तो सैन्ययुक्त सर्व-भाग्यसे युक्त और राजाको प्रसन्न करनेवाला हो ॥ ११७ ॥

यदि धर्मेश और सुखेश लग्नके सम्बन्धी हों और उन्हें बृहस्पति देखता हो तो जातक को राजासे मान और भूषण प्राप्त हो ॥ ११८ ॥

नवमेश और वाहनेश (चतुर्थेश) यदि बलवान् हों शुभग्रहसे युक्त हों तो बहुत सेना का मालिक और श्रीमान् होवे ॥ ११९ ॥

वाहनेश भाग्यस्थानमें प्राप्त हो, शुक्र और बृहस्पतिके साथ हो और वह शुभग्रहकी राशि हो वा नवमेश कोण या केन्द्रमें हो तो उसे बहुत देश, आभरण, सवारी और धन प्राप्त हो ॥ १२० ॥

सप्तम, षष्ठ, चतुर्थ, तृतीय-नवम लग्न और व्यय (१-३-४-६-७-९-१२) के स्वामी सुखेशके साथ हों तो जातक असंख्य देशोंको प्राप्त करे ॥ १२१ ॥

सुखेश बृहस्पति, वा शुक्र बलवान् होकर लग्नसे नववें भावमें प्राप्त हो, नवमेश त्रिकोण वा केन्द्रमें हो तो जातक बहुत वाहनसे युक्त होवे ॥ १२२ ॥

चतुर्थेश गुरु और गुरुके साथ नवममें हो और नवमेश चतुर्थमें हो वा केन्द्र-त्रिकोणमें हो तो बहुत बाहन और देशवाला होवे ॥ १२३ ॥

अथ राजयोगाः—

लग्नकेन्द्रस्थिते सौम्ये धर्मे तुङ्गगृहाश्रिते ।

धनेशे केन्द्रभावस्थे योगः सिंहासनप्रदः ॥ १२४ ॥

भाग्ये शुभेक्षिते केन्द्रे शुभैः सह धनाधिपे ।

उच्चग्रहे द्वितीयस्थे जन्म सिंहासनप्रदम् ॥ १२५ ॥

लग्नवाहनभाग्येशाः कर्मस्थाः कर्मपस्तनौ ।

लग्नं पश्यति वा खेटः सिंहासनफलप्रदः ॥ १२६ ॥

कर्मलग्नसुखाधीशाः कर्मस्थानगता यदि ।

कर्मपो लग्नसम्बन्धी सिंहासनपतिर्भवेत् ॥ १२७ ॥

गुरुशुक्रशुभाधीशाः केन्द्रकोणायगा यदि ।

अनेकयानसम्पन्नो मण्डलाधिपतिर्भवेत् ॥ १२८ ॥

यानेशकर्मोपगतौ बलिष्ठौ धर्मशहृष्टौ यदि तद्युतौ वा ।

परस्परक्षेत्रसमागतौ वा सिंहासनप्राप्तिकरौ भवेताम् ॥ १२९ ॥

तद्दशान्तर्दशकाले तद्वाशिपदशागमे ।

तदीशभुक्तिसम्प्राप्तौ सिंहासनपतिर्भवेत् ॥ १३० ॥

इदानीं सप्तभिः श्लोकैः सिंहासनप्रदा योगा उच्यन्ते ।

१. शुभग्रहे लग्नकेन्द्रे, नवमे उच्चगतग्रहे, धनेशे केन्द्रभावे च सति सिंहासनप्रदो योगः ॥ १२४ ॥

२. नवमभावे शुभग्रहदृष्टे, शुभग्रहैः सहिते धनेशे केन्द्रगते, उच्चगतग्रहे द्वितीयगते सिंहासनप्रदो योगः ॥ १२५ ॥

३. लग्नेश-चतुर्थेश-नवमेशाः कर्मभावगताः स्युः, कर्मेशो लग्नगतः स्यादथवा कर्मेशो लग्नदर्शो स्यात्तदा सिंहासनप्रदो योगः ॥ १२६ ॥

४. कर्मेश-लग्नेश-चतुर्थेशास्त्रयः कर्मभागवताः स्युः, कर्मेशो लग्नसम्बन्धी स्यात् तदा सिंहासनप्रदो योगः ॥ १२७ ॥

५. गुरु-शुक्र-नवमेशास्त्रयः केन्द्रकोणायगाः (१४।७।१०।११।११ गताः) स्युस्तदा बहुवाहनयुक्तः मण्डलेश्वरकारको योगः ॥ १२८ ॥

६. चतुर्थेश-दशमभावगतौ बलिष्ठौ धर्मशहृष्टौ वा धर्मेशयुतौ वा परस्परक्षेत्रगतौ (चतुर्थेशो दशमगतग्रहदृष्टे दशमगतग्रहदृष्टतुर्धभावे) भवेतां तदा योगः सिंहासनप्रदः ॥ १२९ ॥

उक्तेषु योगेषु जातो नरः सिंहास्यारूढः (राजासनगतः) भवति । कदा भवतीत्येतदर्थं 'तद्दशान्तर्दशकाले' इत्यायुक्तम् । यो यो ग्रहः कारको भवति तत्तद्ग्रहदशान्तर्दशायाम् तत्कालं वाच्यमिति भावः ॥ १३० ॥

लग्न-केन्द्रमें शुभग्रह हो, धर्म स्थानमें उच्चगत ग्रह हो, द्वितीयेष केन्द्रमें हो तो सिंहासन देनेवाला योग होता है । याने इस योगमें उत्पन्न मनुष्य सिंहासन पर बैठने वाला (राजा) होवे ॥ १२४ ॥

नवम शुभग्रहसे देखा जाता हो, शुभग्रहके साथ द्वितीयेष केन्द्रमें हो द्वितीय स्थानमें उच्चराशिस्थ होनेपर जन्म हो तो यह योग सिंहासन देनेवाला होता है ॥ १२५ ॥

लग्नेश चतुर्थेश और नवमेश कर्म(१०)में हों, कर्मेश लग्नमें हो वा लग्नको देखता हो तो वह सिंहासनको देवे ॥ १२६ ॥

यदि दशमेश, लग्नेश और चतुर्थेश, दशम भावमें हों, दशमेश यदि लग्नका सम्बन्धी हो तो जातक सिंहासनका स्वामी हो ॥ १२७ ॥

यदि बृहस्पति, शुक्र और नवमेश केन्द्र या कोण या लाभ भावमें हो तो जातक अनेक गहनोंसे युक्त हो और मण्डलका राजा हो ॥ १२८ ॥

चतुर्थेश और दशमस्थ ग्रह बलवान् हों नवमेशसे देखे जाते हों, वा युत हों, वा परस्पर गृहमें प्राप्त हों तो दोनों सिंहासन प्राप्ति करानेवाले होते हैं ॥ १२९ ॥

उसकी दशा अन्तर्दशाके समय उसके राशिपतिकी दशामें उसकी अन्तर्दशा प्राप्त होने पर जातक सिंहासनका पति होता है ॥ १३० ॥

३	शु. २	
बु.	सिंहासन प्रदः १	
		१० मं.

२ चं.	१	
	सिंहासन प्रदः २	
	शु. बु. ७ वृ.	६

	१	श. ११
४	सिंहासन प्रदः ३	१० मं. चं. वृ.
		९

	१	
४	सिंहासन प्रदः ४	१० श. मं. चं.

३	२	श. शु १२ शु.
४	सिंहासन प्रदः ५	११
६	८	१०

२	ल.	१२
३	सिंहासन प्रदः ६	११
४ वृ.	७	१० चं. मं.

एतानि कल्पितोदाहरणानि सुकुमारमतीनामवबोधार्थमेव प्रदर्शितानीति ॥ १३० ॥

अथ भाग्यविचारः

शुभोदयेशौ सुखराशियातौ सुखाधिपो लग्नगतः शुभर्क्षे ॥

अतीव सौख्यं समुपैति नित्यं सपत्नयातो यदि शत्रुभाग्यम् ॥ १३१ ॥

इदानीं सौख्यभावाभावयोगावाह-शुभोदयेशावति । नवमेश-लग्नेशौ, सुखराशियातौ स्याताम्, सुखाधिपः शुभर्क्षे विद्यमानः सन् लग्नगतः स्यात् तदा जातोऽतीव सौख्यं नित्यं

(मर्वदा) समुपैति । यदि पूर्वोक्तयोगे सुखाधिपः सपत्नयातः = षष्ठभावगतः स्यात्तदा शत्रु-
भाग्यं = रिपुभोगं प्राप्नोति । तदानीं शत्रुहस्तगतं तस्य भाग्यादि स्यादिति तात्पर्यम् ॥ १३१ ॥
नवमेश लनेश चतुर्थं स्थानमें हों चतुर्थेश शुभ राशिमें लग्नमें हो तो नित्य अत्यन्त
सुख होता है । यदि शत्रुस्थानमें हो तो शत्रु भाग्य प्राप्त करे ॥ १३१ ॥

सपत्नभावाधिपतौ तपःस्थे शुभैरदृष्टे बलसंयुते वा ॥

स्वकीयभाग्यादिकमल्पकालं ददाति शत्रौ सुखनाथदाये ॥ १३२ ॥

सपत्नभावाधिपतौ = षष्ठभावेशे, पतःस्थे = नवमभावगते, शुभैरदृष्टे, वा बलसंयुते सति
अल्पकालं = किञ्चित्कालं, स्वकीयभाग्यादिकं शत्रौ ददाति, स्वयं तावद्भाग्यहीनो भवति ।
कदा ? तदुच्यते 'सुखनाथदाये' = चतुर्थेशग्रहदशायांमिति ॥ १३२ ॥

शत्रुभावेश नवमें हो उसे शुभग्रह न देखते हों, वा बलवान् हो तो चतुर्थेशकी दशामें
कुछ कालतक अपना भाग्य शत्रुको देता है ॥ १३२ ॥

सुखाधिपे शोभनखेटयुक्ते तदीयपाकान्तमरातिगं तत् ॥

पापान्विते तस्य दशावसाने पुनः स्वभाग्यं समुपैति सर्वम् ॥ १३३ ॥

स्पष्टार्थ एवेत्यलम् ॥ १३३ ॥

चतुर्थेश शुभग्रहसे युक्त हो तो उसकी दशामें शत्रुमें उसका भाग्य जाय । यदि चतु-
र्थेश पापग्रहसे युक्त हो तो उसकी दशा बीतनेपर फिर सब भाग्य प्राप्त होवे ॥ १३३ ॥

अथ क्षेत्रविचारः ।

क्षेत्रस्थाने शुभक्षेत्रे तदीशे शुभसंयुते ॥

तत्कारके तथा प्राप्ते बहुक्षेत्रधनान्वितः ॥ १३४ ॥

क्षेत्रेश्वरे नीचसपत्नभागे कालाग्निशूलान्तकषष्टिभागे ॥

पापान्विते पापमीक्षिते वा क्षेत्रादिनाशं कथयन्ति तज्ज्ञाः ॥ १३५ ॥

इदानीं क्षेत्रविचारमाह-क्षेत्रस्थान इति श्लोकद्वयेन । श्लोकौ स्पष्टार्थविति ॥ १३४-१३५ ॥

४ र्थ भावमें शुभ राशि हो और चतुर्थेश शुभ ग्रहसे युक्त हो तथा उसका कारक शुभ-
स्थानमें प्राप्त हो तो जातक बहुत क्षेत्र-धनसे होता है ॥ १३४ ॥

चतुर्थेश नीचराशि या शत्रुके भागमें हो कालाग्नि, शूल, अन्तकके षष्टिभागमें हो,
पापग्रहसे युक्त वा देखा जाता हो तो विज्ञ लोग क्षेत्रादिकका नाश कहे हैं ॥ १३५ ॥

लग्नाधिपस्य गृहपो यूषि शत्रुखेटस्तत्पाकभुक्तिसमये गृहभूमिनाशम् ।

यानेशभुक्तिसमये निजबन्धुहानिः शन्यारमान्दियुतभुक्तिरनर्थहेतुः ॥ १३६ ॥

गृहपः = चतुर्थेशः यदि लग्नाधिपस्य = लग्नेशस्य शत्रुग्रहो भवेत्तदा तत्पाकभुक्ति-
समये = तस्य रिपुग्रहस्य दशान्तर्दशाकाले गृहभूमिनाशं विन्धात् । यानेशस्य = चतुर्थेशस्य
भुक्तिसमये निजबन्धुहानिर्भवति । असौ यानेशो यदि शन्यारमान्दियुतः = शनि = भौम-
गुलिकान्यतमयुक्तः स्यात्तदा तस्य भुक्तिरनर्थहेतुः = अनिष्टकरा भवतीति ॥ १३६ ॥

चतुर्थे यदि लग्नेशका शत्रु ग्रह हो तो उसकी दशान्तर्दशामें गृह और भूमिका नाश
हो । चतुर्थेशकी अन्तर्दशामें अपने परिवारोंकी हानि हो । शनि-मंगल-गुलिक-युतग्रह की
अन्तर्दशा अनर्थ- (मरण) का कारण होती है ॥ १३६ ॥

वित्तेशः ससुखाधिपो नवमगः सौम्यान्वितः सौम्यमे

निक्षेपं समुपैति लाभधनपौ पातालराशिस्थितौ ।

तन्नाथः शुभराशिगः शुभयुतो निक्षेपसिद्धिर्भवे-

ल्लामेशः सुखराशिगः शुभयुतो निक्षेपवित्तप्रदः ॥ १३७ ॥

इदानीं निक्षेपधनप्राप्तियोगा उच्यन्ते-वित्तेश इति ।

१ सुखाधिपेन (चतुर्थेशेन) सहितो वितेशः (धनेशः) नवमभावगतः सौम्यग्रहयुक्तः सौम्यराशिगतश्च यदि भवेत्तदा जातः निक्षेपं = भूमौ निहितं द्रव्यं समुपैति ।

२ लाभधनपौ = एकादश-द्वितीयेशौ पातालराशि-(चतुर्थभाव) गतौ भवेतां, तथाचः= चतुर्थेशः शुभग्रहेण सहितः शुभराशिगतश्च भवेत्तदा निक्षेपसिद्धिः=निखातद्रव्यलाभः स्यात् ।

३ लाभेशः = एकादशभावपतिः शुभग्रहेण युतः सन् सुखराशि-(चतुर्थभाव) गतः स्यात् तदा निक्षेपवित्तप्रदो भवति । उक्तयोगत्रये जातस्य भूतले सञ्चितस्य द्रव्यादेर्लाभो भवतीत्यर्थः ॥ १३७ ॥

शुभराशिमं शुभग्रहके साथ धनेश सुखाधिपले युक्त नवम भावमें हो तो गाड़ी हुई समिति प्राप्त होवे । लाभेश और धनेश चतुर्थ स्थानमें स्थित हों और ४ थंका स्वामी शुभ-राशिमं शुभयुत हो तो निक्षेप (गड़ा हुआ धन) मिले । लाभेश शुभग्रहके साथ ४ थे भावमें हो तो भी निक्षेप धन मिले ॥ १३७ ॥

अथ गृहविचारः ।

अर्थव्ययगृहाधीशा नाशगाः पापसंयुताः ।

यावद्भिरशुभैर्युक्तास्तावद्गेहालसत्त्वदाः ॥ १३८ ॥

पापेऽरी वा पापदृष्टे सुखे गेहसुखार्तिभाक् ।

नीचेऽरातौ कुजेऽर्के वा सुखे स्याद्गृहो नरः ॥ १३९ ॥

नीचेऽस्तगे वा गेहस्थे दुःखान्भोधौ पतिष्यति ।

सुखे पापे पापभाक् स्यात् सुखे मन्दे सुखक्षयः ॥ १४० ॥

गृहेशे व्ययगे लग्नादन्यगेहोऽन्यदेशगः ।

रन्ध्रे गृहाद्यभावो वा षष्ठे ज्ञात्यादिसंग्रहः ॥ १४१ ॥

अयत्नतो मन्दिरलाभदः स्यात् चतुर्थपस्तत्र बलाधिको वा ।

दुःस्थानगो दुष्टबलान्वितश्चेदालस्यगेहं ग्रहपीडितं वा ॥ १४२ ॥

षट्त्रिव्ययाष्टमोपेता व्ययवित्तगृहाधिपाः ।

यावत्पापसमोपेतास्तावद्गृहविनाशदाः ॥ १४३ ॥

लग्नत्रिकोणकेन्द्रस्था यावद्बलसमन्विताः ।

तावत्संख्याकगेहानां सामीचीन्यं वदेद् बुधः ॥ १४४ ॥

चतुर्थभावाधिपतौ विलग्नाद्रथस्थिते जीर्णगृहं समेति ।

त्रिकोणकेन्द्रोपगते बलाढये विचित्रगेहं चिरं तदाहुः ॥ १४५ ॥

तृतीये सौम्यसंयुक्ते गेहेशे बलसंयुते ।

गोपुराद्यंशगे वाऽपि समेति दृढमन्दिरम् ॥ १४६ ॥

आज्ञाक्रियाक्षेत्रविनाशमाहुराज्ञेश्वरे गेहगतेऽसपापे ।

क्रांशके मृत्युकरादिभागे रन्ध्रेऽश्वरेणापि युते तथैव ॥ १४७ ॥

तृतीये सौम्यसंयुक्ते गेहेशे स्वबलान्विते ।

लग्नेशे बलसम्पूर्णं हस्यं प्राकारसंयुतम् ॥ १४८ ॥

पारावतांशके गेहनाथे गुर्विन्दुवीक्षिते ।

गोपुराद्यंशके वाऽपि दैविकं गृहमादिशेत् ॥ १४९ ॥

इति श्रीनवग्रहकृपया वैद्यनाथविरचिते जातकपारिजाते

इदानीं गृहविचारमाह—अर्थव्ययगृहाधीशा इत्यादिद्वादशश्लोकैः । श्लोकाश्चैते सुग-
मार्थका इति न व्याख्याताः ॥ १३८-१४९ ॥

पारिजाते सुधा टीका कपिलेश्वररजिता ।

अध्याये रवि १२ संख्येऽस्मिन् पूर्ति भावफले गता ॥ १२ ॥

द्वितीय द्वादश और चतुर्थ गृहके स्वामी पापग्रहसे युक्त होकर अष्टम स्थानमें हों वहां
जितने पापग्रहसे युक्त हों उतने गृह आलसग्रह हों ॥ १३८ ॥

शत्रुस्थानमें पापग्रह हो वा पापग्रह सुख भावको देखता हो तो जातक गृहके दुःख
का भागी हो । नीच राशि या शत्रुराशिमें मङ्गल वा सूर्य होकर सुखमें हो तो मनुष्य
गृहरहित होवे ॥ १३९ ॥

यदि ४ र्थस्थ ग्रह नीचराशिमें या अस्त हो तो कूप, तलाबमें गिरे । सुखमें पापग्रह हो
तो पापका भागी हो । सुखमें शनि हो तो सुखका नाश होवे ॥ १४० ॥

चतुर्थेश द्वादश भावमें हो तो परगैह वाली तथा परदेशवासी हो । अष्टममें हो तो
गृहका अभाव हो । कुठेमें हो तो जाति आदिका संग्रह हो ॥ १४१ ॥

वहां चतुर्थेश बलवान् हो तो विना प्रयास हो गृहादिका लाभ हो । दुष्ट स्थानमें दुर्बल
चतुर्थेश हो तो आलस्य वा ग्रहपीडित गृह कहे ॥ १४२ ॥

द्वादशेश, द्वितीयेश और चतुर्थेश, षष्ठ, तृतीय, द्वादश तथा अष्टम स्थानमें जितने पाप-
ग्रहसे युक्त हों उतने गृहका नाश हो ॥ १४३ ॥

लग्न, त्रिकोण और केन्द्रमें जितने बलवान् ग्रह हों उतते अच्छे गृह पण्डित लोग
कहे हैं ॥ १४४ ॥

चतुर्थका स्वामी लग्नसे १२ वें हो तो पुराना गृह जातकको मिले । यदि चतुर्थेश बल-
वान् होकर त्रिकोण या केन्द्रमें हो तो सुन्दर विचित्र गृह कहे ॥ १४५ ॥

तृतीय भावमें शुभग्रह हो चतुर्थेश बलवान् हो वा अपने गोपुर आदि अंशमें हो तो
जातक धन गृहसे युक्त हो ॥ १४६ ॥

दशमेश पापग्रहके साथ ४ थे भावमें हो तो आज्ञा क्रिया तथा भूमिका नाश होता
है । यदि दशमेश क्षूरशकमें, मृत्युकरादि षष्ठ्यंशमें हो और अष्टमेशसे युक्त हो तो भी यही
फल कहे ॥ १४७ ॥

तृतीयभाव शुभग्रहसे युक्त हो, चतुर्थेश बलयुक्त हो लग्नेश परिपूर्ण बली हो तो प्राकार
(वेरा) से युक्त हर्ष (अटारी) गृह हो ॥ १४८ ॥

चतुर्थेश अपने पारावतांशमें हो गुरु और चन्द्रमासे देखा जाता हो वा अपने गोपुर
आदि अंशमें हो तो दैविक (मन्दिर) गृह हो ॥ १४९ ॥

इति जातकपारिजाते द्वादशे भावफलाध्याये 'विमला' हिन्दी टीका समाप्ता ॥ १२॥

अथ पञ्चमषष्ठभावफलाध्यायः ॥ १३ ॥

अथ पञ्चमभावफलम् ।

पुत्रादेवमहीपुत्रपितृधीपुण्यानि सञ्चिन्तये-

द्यात्रामस्तसुतस्त्रकर्मभवनैर्दूरान्तरं रिष्फतः ।

लग्नाद्बन्धुदिनेरातः पितृसुखं जीवात्मजस्थानतः

पुत्रप्राप्तिरनङ्गवित्तपसितैः स्त्रीसम्पदश्चिन्तयेत् ॥ १ ॥

इदानीं पञ्चमभावफलं विवक्षुरादौ केषाञ्चिद्भावानां विचारक्रममाह-पुत्रादिति । देवः =
आराध्यदेवता, महीपुत्रः = राज्ययोगः, पुत्रः = सन्तानः, पिता, धीः = बुद्धिः, पुण्यम् = सुकर्म
एतानि पुत्रान् = पञ्चमभावतः सञ्चिन्तयेत् । अस्त-सुत-स्व-कर्मभवनैः = सप्तम-पञ्चम-

द्वितीयदशमभावेः यात्रां विचारयेत् । रिष्कतः = द्वादशभावतः, दूराटनं=विदेशभ्रमणं सञ्चि-
तयेत् । लग्नाद् बन्धुदिनेशतश्च = लग्नाच्चतुर्थभावतः, सूर्याच्च पितृमुखं विचारयेत् ।
जीवात्मजस्थानतः = गुरोः, पञ्चमभावतश्च, पुत्रप्राप्तिः विचारणीया । अनङ्गवित्तपतितैः =
सप्तमभाव-द्वितीये-शुक्रैः, स्त्रीसम्पदः चिन्तयेत् । तत्तद्भावकारके भावे च सङ्गक्षणल-
क्षिते सति सफलमन्यथाऽन्यथात्वं वाच्यमिति ॥ १ ॥

पञ्चम भावसे देवता, राजा, पुत्र, पिता, बुद्धि और पुण्यका विचार करे । सप्तमभाव,
पुत्रभाव, धनभाव और कर्म भावसे यात्राको विचारे । द्वादशसे दूरयात्राको विचारे । लग्न
से, चतुर्थसे और सूर्यसे पिताको विचारे । बृहस्पतिसे और पञ्चमसे पुत्र प्राप्तिको विचारे ।
सप्तमेश द्वितीये, और शुक्रसे स्त्रीसंपत्तिको विचारे ॥ १ ॥

अथ देवताविचारः ।

लग्नादात्मनि पुंमहेक्षितयुते पुंनदेवताराधनं
युग्मे शुक्रनिशाकरेक्षितयुते स्त्रीदेवतामिच्छति ।

भानौ भास्करमुख्यमिन्दुसितयोगौ गौरीं कुमारं कुजे

विष्णुं चन्द्रसुते गुरौ शशिधरं शन्यादियोगे परान् ॥ २ ॥

इदानीं जातस्याराध्यदेवतामाह—लग्नादिति । लग्नादात्मनि = पञ्चमे भावे, पुंमहेक्षि-
तयुते = पुरुष- (रविभौमजीवान्धतम) ग्रहेण दृष्टे युते वा जातस्य पुंनदेवताराधनं ब्रूयात् ।
अस्मिन्योगे जातो नरः पुरुषदेवोपासको भवति । तस्मिन् पञ्चमे भावे, युग्मे = समराशी
सति, तत्र शुक्रेण चन्द्रेण वा दृष्टे वा युते जातः स्त्रीदेवतामिच्छति । समराशीनां शुक्रश-
शिनीश्च स्त्रीप्रकृतिवात् । तत्र पञ्चमे भावे सूर्येण युक्ते दृष्टे वा भास्करमुख्यं = सूर्यप्रभृति-
पुरुषदेवता वाच्यम् । इन्दुसितयोः = चन्द्रशुक्रयोः गौरीं देवतां ब्रूयात् । कुजे कुमारं =
कार्तिकेयं, चन्द्रसुते = बुधे विष्णुं, गुरौ शशिधरं = शिवं, शन्यादियोगे परानितरान् शुद्ध-
देवान् ब्रूयादिति ॥ २ ॥

लग्नसे पांचवें भावको पुरुष संज्ञक ग्रह देखता हो वा उसमें स्थित हो तो जातक पुरुष
देवताकी पूजा करे । समराशि पंचममें हो और पंचममें शुक्र या चन्द्रमा हो वा उस स्थान
को देखता हो तो स्त्री देवताका आराधन आचार्योंने कहा है । पञ्चम भावमें सूर्य हो तो सूर्य
का, चन्द्रमा शुक्र हो तो गौरी का, मंगल हो तो कार्तिकका, बुध हो तो विष्णुका,
बृहस्पति हो तो शंकरका, शनि, राहु या केतुका पञ्चममें योग हो तो अपर (शुद्ध)
देवका पूजन करे ॥ २ ॥

लग्नाधिपस्यात्मपतौ सपत्ने तद्देवभक्तिः सुतनाराहेतुः ।

समानता साम्यतरे सुहृत्त्वे तद्देवताऽपारकृपासुपैति ॥ ३ ॥

इदानीं स्थितिपरत्वेन देवाराधनपरिणाममाह—लग्नाधिपस्येति । लग्नेशस्य, आत्मा
धिपतौ (पञ्चमेश) सपत्ने = शत्रुग्रहे सति तद्देवभक्तिः जातस्य सुतनाराहेतुर्भवति । सा-
म्यतरे = लग्नाधिपस्यात्मपतौ समत्वग्रहे (उदासीने) सति तद्देवभक्तिः समानता=न
शुभा नाशुभा चेति । सुहृत्त्वे=लग्नाधिपस्यात्मपतौ मित्रग्रहे सति जातस्तद्देवताया अपा-
रकृपां = परममनुग्रहसुपैति, तदानीं तद्देवताराधनं परमश्रेयकरं भवतीत्यर्थः ॥ ३ ॥

पंचमेश लग्नेशका शत्रु हो तो उस देव भक्तिसे पुत्रनाश हो । सम हो तो समानता
रहे । पञ्चमेश लग्नेशका मित्र हो तो उस देवताके आराधनसे कार्य परिपूर्ण हो ॥ ३ ॥

अथ राज्यविचारः ।

राजस्थाने गुरुबुधसितैरीक्षिते संयुते वा
तद्राशीशे बलवति नृपप्रीतिसम्पत्तिमेति ।

पापाक्रान्ते विगतबलिनि स्वामिनि क्रूरभागे
जातो विद्याविनयगुणधीराजसन्मानहीनः ॥ ४ ॥

इदानीं महीप्रीतिसम्पत्तिभावाभावमाह—राजस्थाने इति । राजस्थाने = पञ्चमे भावे, इति । अन्यस्पर्धार्थमेवेत्यलम् ॥ ४ ॥

पुत्र स्थानमें बुध, बृहस्पति और शुक्रकी दृष्टि हो, वा योग हो, उसका राक्षीक (पञ्च-
मेष्ट) बलवान् हो तो राजाकी प्रसन्नतासे धन मिले । यदि पञ्चमभावेश, पापाक्रान्त हो, बल-
रहित हो, क्रूरभागमें हो तो जातक विद्या, विनय, गुण, बुद्धि और राजसन्मानसे हीन हो ॥

अथ जन्मविचारः ।

लग्नं यानपतौ सुखे तनुपतौ दृष्टेऽथवा खेचरैः
संयुक्ते तु चतुष्पदस्य जननं राहुध्वजाभ्यामजः ।
गोजन्मार्थसितेन्दुभिश्च महिषी मन्देन दृष्टे युते
जातः पादपुरस्सरं तनुपतिमनि तनौ भोगिराट् ॥ ५ ॥

इदानीं केषांचित्चतुष्पदानां जन्मज्ञानमाह—लग्न इति । यानपतौ = चतुर्थेशे, लग्ने,
तनुपतौ = लग्नस्वामिनि सुखे = चतुर्थे तत्र खेचरैरितरग्रहैर्यथासम्भवं दृष्टे अथवा संयुक्ते
तु चतुष्पदस्य = पशोः, जननं = उत्पत्तिं विजानीयात् । तत्र चतुष्पदविवरणमाह । राहुध्व-
जाभ्यामजः=राहुणा केतुना वा युक्ते दृष्टे वा अजो जायते । आर्थसितेन्दुभिः=गुरुशुक्रचन्द्रैरन्य-
तमेन वा दृष्टे गोजन्म वाच्यम् । मन्देन=शनिना दृष्टे युते वा महिषी जायते । अथ तनु-
पतिः=लग्नस्वामी, माने = दशमे स्थाने, भोगिराट्=राहुः तनौ लग्ने व्यवस्थितः स्यात्तदा
पादपुरस्सरं जातः स्यात् । अस्मिन्योगे जातस्य प्रथमं चरणौ प्रादुर्भवतस्ततः शिर इति ॥

सुखेश लग्नमें हो, लग्नेश सुखमें हो और ग्रहोंसे युक्त या दृष्ट हो तो चतुष्पदका जन्म
जाने । उसमें राहु-केतुसे बकरा जाने । बृहस्पति, शुक्र और चन्द्रमासे गौका जन्म जाने ।
शनिसे दृष्ट या युत हो तो महिषीका जन्म कहे । लग्नेश दशवें हो और राहु लग्नमें हो तो
जातक प्रथम पाँवसे जन्मे ॥ ५ ॥

वित्तास्तगौ पञ्चमयाननाथौ पापेक्षितौ पापसमन्वितौ वा ।

पुंसस्त्रिभागे पुरुषग्रहेन्द्रे जाताः कपिक्रोडविडालकाद्याः ॥ ६ ॥

इदानीं कपिक्रोडविडालादीनां जन्माह—वित्तास्तगाविति । पञ्चमयाननाथौ = पञ्चमेश-
चतुर्थेशौ वित्तास्तगौ = द्वितीयसप्तमगतौ भवेतां तथाभूतौ पापग्रहेण दृष्टौ वा युक्तौ भवेतां,
पुरुष ग्रहेन्द्रे = रविभौमजीवान्यतमे पुंसस्त्रिभागे पुरुषग्रहद्वेष्काणौ गतवति जाताः कपिक्रो-
डविडालकाद्याः भवन्ति । अस्मिन्योगे वानरसुकरमाजारादीनां जन्म भवतीति भावः ॥ ६ ॥

द्वितीय और सप्तममें पंचमेश तथा चतुर्थेश हों, पापग्रहसे देखे जाते हों या युक्त हों
पुरुष द्वेष्काणमें पुरुष ग्रह हो तो जातक कपि क्रोड विडाल आदि जाने ॥ ६ ॥

तस्मिन्मन्दबुधेक्षिते तु जननं पिण्डाकृतिर्वाक्पतिः ।

साहिर्दुर्बलवीक्षितो यदि महीदेवान्वयो नीचकृत् ।

एकस्था गुरुराहुभानुतनयाः शुक्रेन्दुपुत्रेक्षिताः

शूद्रोऽपि द्विजतौल्यमेति निखिलां विद्यामुपैति द्विजः ॥ ७ ॥

तस्मिन्निति । तस्मिन् पूर्वोक्त- (पुंसस्त्रिभागे पुरुषग्रहेन्द्रे) योगे, मन्दबुधान्यामीक्षिते
तु जननं पिण्डाकृतिर्भवति । अस्मिन्योगे यत्प्रादुर्भवति तदवयवादिरहितमिति । यदि साहि-
र्वाक्पतिः = राहुयुक्तो गुरुः दुर्बलवीक्षितः = बलहीनग्रहदृष्टः स्यात्तदा महीदेवान्वयः =
विप्रवंशजः, नैच्यकृत् = कुत्सितकर्मा भवति । अस्मिन्योगे ब्राह्मणकुलेऽपि जातो नीचव-
दाचरणशीलो भवतीति । गुरुराहुभानुतनयाः = बृहस्पतिराहुशनैश्चराः यदि एकस्थाः शुक्रे-

शुभपुत्राभ्यामीक्षिताश्च भवेयुस्तदा शूद्रोऽपि जातो द्विजतौरयमेति = विप्रसमतां प्राप्नोति ।
अस्मिन्योगे शूद्रजन्माऽपि ब्राह्मणवदाचरति । उच्चकर्मा भवतीति भावः । अत्र योगे जातो
यदि द्विजः—ब्राह्मणवंशजः स्यात्तदा निखिलां विद्याम् उपैति, सकलविद्याविद् भवतीत्यर्थः ॥
शनि और बुध पूर्वोक्त पञ्चमेश चतुर्थेशको देखते हों तो पिंडके समान जन्म हो । यदि
बृहस्पति राहुके साथ बलरहित ग्रहसे दृष्ट हो तो विप्र भी नीच कर्म करनेवाला उत्पन्न
हो । एक स्थानमें बृहस्पति राहु और शनिको शुक्र और बुध देखें तो शूद्र भी हो तो ब्राह्म-
णकी समानताको प्राप्त होता है, और ब्राह्मण समस्त विद्याको प्राप्त करता है ॥ ७ ॥

अथ पुत्रविचारः ।

लग्नात्पुत्रकलत्रमे शुभपतिप्राप्तेऽथवाऽऽलोकिते
चन्द्राद्वा यदि सम्पदस्ति हि तयोर्ज्ञेयोऽन्यथाऽसम्भवः ।
पाथोनोदयगे रवौ रविमुते मीनस्थिते दारहा
पुत्रस्थानगतश्च पुत्रमरणं पुत्रोऽवनेर्यच्छति ॥ ८ ॥

इदानीं श्रीपुत्रयोर्भावाभावज्ञानमाह—लग्नादिति । जन्मलग्नात्पुत्रे = पञ्चमभावे,
कलत्रे = सप्तमभावे च शुभग्रहेण पतिना च युक्ते, अथवाऽऽलोकिते, चन्द्राद्वा = जन्मका-
लिकचन्द्रतो वा पुत्रकलत्रमे = पञ्चमे सप्तमे च भावे शुभग्रहेण स्वस्वस्वामिना च युतेऽ-
थवा दृष्टे सति तयोः = पुत्रस्त्रियोः सम्पत् अस्ति हि = निश्चयेनेति । लग्नाच्चन्द्राद्वा पञ्चमे
भावे शुभग्रहेण पञ्चमेशेन च युते वा दृष्टे पुत्रस्य प्राप्तिर्भवति । एवं लग्नाच्चन्द्राद्वा सप्तमे
भावे शुभग्रहेण सप्तमेशेन च युते वा दृष्टे श्रीसम्पदस्तीति वाच्यम् । अन्यथाऽसम्भवः ।
अस्य जन्मलग्नाच्चन्द्राद्वा पञ्चमो भावः शुभेन स्वामिना च दृष्टो युतो वा न भवति तस्य
पुत्रोत्पत्तिर्न भवति । असौ पुत्रहीनः स्यादिति । एवं लग्नाच्चन्द्राद्वा सप्तमः शुभपतिभ्यां
युतो वा दृष्टो न स्यात्तदा तस्य श्री न भवति । अत्र 'पुत्रकलत्रमे' इत्युपलक्षणमेव किन्तु
सर्वेषामेव भावानामीदृग्विचारेण भवितव्यम् ।

“यो यो भावः स्वामिदृष्टो युतो वा सौम्यैर्वा स्यात्तस्य तस्याभिवृद्धिः” ।

इति विशेषवचनदर्शनात् । पाथोनोदयग इति । रवौ = सूर्ये, पाथोनोदयगे = कन्या-
राशिलमे गते, रविमुते = शनैश्चरे, मीनस्थिते सति जातो दारहा = श्रीनाशको मृतभार्य
इति यावद्भवति । अत्रैव (पाथोनोदयगे रवौ) योगे अवनेः पुत्रः = मङ्गलो यदि पुत्रस्था-
नगतः = पञ्चमभाव- (मकर) गतः स्यात् तदा पुत्रमरणं यच्छति । अत्र योगे जातस्य
पुत्रो म्रियत इत्यर्थः ॥ ८ ॥

लग्नसे या चन्द्रमा से पंचम और सप्तम भावमें शुभग्रह या उनके पतिका योग अथवा
पति हो तो क्रमसे पुत्र और श्रीका सुख अच्छा होवे । अन्यथा इन दोनोंकी प्राप्तिमें असम्भव
है । कन्या लग्नमें सूर्य हो, शनि मीनमें हो तो श्रीकी हानि हो । पुत्र स्थानमें मङ्गल हो तो
पुत्रकी मृत्यु हो ॥ ८ ॥

	६ सू.	
	दारहा	
	१२ श.	

	६ सू.	
	पुत्रमरणम्	
१० मं.		

पुत्रस्थानपतौ तु वा नवमपे लग्नात्कलत्रेऽथवा
युग्मर्क्षे शशिशुक्रवीक्षितयुते पुत्रीजनो जायते ।
पुंवर्गे पुरुषग्रहेक्षितयुते जातस्तु पुत्राधिको
जीवात्पञ्चमराशितश्च तनयप्राप्तिं वदेद् दैशिकः ॥ ६ ॥

इदानीं पुत्रपुत्रीयोगावाह-पुत्रस्थानपताविति । पञ्चमेशे, अथवा नवमभावैशे लग्नात्
कलत्रे = सामे भावे, अथवा युग्मर्क्षे = समराशौ व्यवस्थिते तत्र शशिना शुक्रेण वा दृष्टे
वा युते पुत्रीजनो जायते । अस्मिन्योगे कन्यासन्ततिर्भवति । अथ तत्र (पुत्रस्थानपतौ तु
वा नवमपे) पुंवर्गे = पुरुषग्रहवर्गे पुरुषग्रहेण दृष्टे वा युते जातस्तु पुत्राधिको भवति ।
अस्मिन्योगे जातो नरो बहुपुत्रान्वितो भवति । एवमाह मन्त्रेश्वरः—

‘पुंराश्यंशे धीश्वरे पुंमहेन्द्रैर्युक्ते दृष्टे पुंमहे पुंप्रसूतिः ।

स्त्रीराश्यंशे स्त्रीमहेर्युक्तदृष्टे स्त्रीणां जन्म स्यात्सुतर्क्षे सुतेरी’ इति ॥

जीवात् = गुरोः, पञ्चमराशितः = पुत्रभावाच्च दैशिकः = फलादेशकर्ता तनयप्राप्तिं वदे-
दित्युक्तमपि पुनरुक्तवदुक्तमिति ॥ ९ ॥

पुत्र स्थानका स्वामी वा नवमेश लक्ष्मसे सप्तम हो या सम राशिमें हो चन्द्रमा तथा
शुक्रसे दृष्ट या युत हो तो कन्या उत्पन्न होवे । बिषम राशिमें हो पुरुष ग्रह (सु०मं०ब०)
से दृष्ट या युत हो तो जातक अधिक पुत्रसे युक्त हो । गुरुसे तथा पञ्चम भावसे पुत्र प्राप्ति
का विचार करे ॥ ९ ॥

शुक्रेन्दुवर्गे सुतभे विलम्बाच्छुक्रेण चन्द्रेण युतेऽथ दृष्टे ।

पापैर्युक्ते बहुपुत्रशाली शन्यारदृष्टे सति पुत्रहीनः ॥ १० ॥

इदानीं पुत्रभावाभावावाह—शुक्रेन्दुवर्ग इति । विलम्बात्सुतभे = बन्धमे भावे, शुक्रेन्दु-
वर्गे = शुक्रचन्द्रमसोरन्यतरस्य राश्यादौ वर्तमाने, तस्मिन् शुक्रेणायवा चन्द्रेण युते दृष्टे वा,
तथा पापग्रहैर्युक्ते सति जातो बहुपुत्रशाली भवति । तत्र पूर्वलक्षणे शन्यारदृष्टे = शनिमौ-
माभ्यां निरीक्षिते सति जातो नरः पुत्रहीनः = अपुत्रो भवतीति ॥ १० ॥

लक्ष्मसे पञ्चम भवन शुक्र या चन्द्रमाके वर्गमें हो शुक्र या चन्द्रमासे युक्त या दृष्ट हो
पापग्रहसे युक्त न हो तो बहुत पुत्रवाला हो । शनि और मङ्गल देखते हों तो पुत्रसे
रहित हो ॥ १० ॥

पौत्रप्राप्तिरनङ्गमे सुतगृहात्सौम्यस्य राश्यंशके

तन्नाथे शुभखेटवीक्षितयुते केन्द्रत्रिकोणोऽथवा ।

स्वक्षेत्रोपगते तु पुत्रगृहपे जातोऽल्पपुत्रो भवेत्

पुत्रेशांशपतिः स्वभांशकगतो यद्येकपुत्रं वदेत् ॥ ११ ॥

इदानीं पौत्रप्राप्तियोगम्, अल्पपुत्रयोगमेकपुत्रयोगावाह—पौत्रप्राप्तिरिति । सुतगृहात् =
पञ्चमभावतः, अनङ्गमे = सप्तमे भावे (लग्नादेकादशे भाव इति दिक्) सौम्यस्य राश्यंश-
के = शुभग्रहस्य राशिनभांशके विद्यमाने, तन्नाथे = तत्पतौ (लाभेशे) शुभखेटेन वीक्षिते
वा युते, अथवा लग्नात् केन्द्रत्रिकोणौ (१।४।७।१०।१५।९) व्यवस्थिते सति जातस्य पौत्र-
प्राप्तिः (पुत्रस्यापत्यं पुमत् पौत्रस्तस्य लाभः) भवति । स्वक्षेत्रोपगत इति । पुत्रगृहपे =
पञ्चमभावेशे, स्वक्षेत्रोपगते = स्वराशौ व्यवस्थिते सति जातः अल्पपुत्रः भवति । पुत्रेशां-
शपतिरिति । पुत्रेशः = पञ्चमभावपतिः अत्रवांशे भवेत्तत्रवांशपतिर्ग्रहो यदि स्वभांशकगतः
स्यात् तदा जातस्यैकं पुत्रं वदेत् ॥ ११ ॥

पञ्चम गृहसे सप्तममें (लग्नसे ११ बें) सौम्यग्रहकी राशि तथा नवांश हो, उसका
स्वामी शुभग्रहसे दृष्ट-युत हो, वा केन्द्रत्रिकोणमें हो तो पौत्रकी प्राप्ति हो । पञ्चमेश अपनी

राशिमें हो तो जातकके थोड़े पुत्र होंगे । पुत्रेका नवांछपति अपने नवांछमें हो तो एक पुत्र होना कहे ॥ ११ ॥

पुत्रस्थे मदनाधिपे वितनयो जायाविहीनोऽथवा

पुत्रादष्टमशत्रुरिष्कगृहगाः पापाः कुलध्वंसकाः ।

राहौ नन्दनराशिगे तदधिपे दुःस्थानगे पुत्रहा

पुत्रस्थे तनुपे तनौ सुतपतौ गृह्णाति दत्तात्मजम् ॥ १२ ॥

इदानीं पुत्रस्त्रीरहितयोगान् दत्तात्मजयोगाह-पुत्रस्थ इति । मदनाधिपे = सप्तमभा-
वे पुत्रस्थे = पञ्चमभावगते सति जातः वितनयः = पुत्ररहितः, अथवा जायाविहीनः = स्त्रीरहितो
भवेत् । पुत्रादिति । पञ्चमभावतः अष्टमरिष्कशत्रु- (८ । १२ । ६) गृहगाः; पापाः = पा-
पग्रहाः कुलध्वंसकाः = वंशविच्छेदकराः भवन्ति । राहोविति । राहौ नन्दनराशिगे = पञ्च-
मभासुपगते, तदधिपे = पञ्चमेशे, दुःस्थानगे = षष्ठ्ययान्यतमगते सति जातो दारहा =
जीनाशकः भवेत् । अथ तनुपे = लग्नेशे, पुत्रस्थे = पञ्चमभावगते, सुतपतौ = पञ्चमेशे,
तनौ = लग्ने च गतवति जातो दत्तात्मजः = दत्तकपुत्रं गृह्णाति । न खलु तस्यौरसः पुत्रो
भवति इति ॥ १२ ॥

सप्तमेश पुत्र भावमें हो तो पुत्र-रहित
वा सीसे हीन हो । पुत्र भावसे अष्टम षष्ठ
ग्रह राशिमें पापग्रह हों तो कुलका नाश
हो जाने उसे खलान नहीं हो । राहु प-
ञ्च हो, पञ्चमेश दुष्ट स्थानमें हो तो पुत्र-
हीन होवे । लग्नेश पुत्रभावमें हो पञ्चमेश
कर्ममें हो तो उसे दत्तक पुत्र हो ॥ १२ ॥

	१	मं.
र.	१ । २ कुलध्वंसक	श.
५ शु.	७	

	१	
	३ पुत्रहा	
५ रा.		८ म.

२	१ सु.	
	दत्तपुत्रः ४	
५ मं.		

दुःस्थौ विलग्नसुतपौ समुपैति पुत्रं दत्तात्मजं च शुभस्वेचरवीक्षितौ चेत् ।

तद्वावराशियुतकारकवर्गमूलात् गृह्णाति दत्ततनयं परतस्त्वस्वेतात् ॥ १३ ॥

दुःस्थोविति । विलग्नसुतपौ = जन्मलग्नेश-पञ्चमभावेशे, दुःस्थौ = षष्ठ्ययान्यत-
मगते, चेद्यदि शुभस्वेचरवीक्षितौ च भवेतां तदा जातस्य पुत्रं, दत्तात्मजं च विनिर्दिशेत् ।
अस्मिन्न्योगे समुद्भूतस्य नरस्य स्त्रीयः पुत्रः, दत्तकपुत्रश्च भवति । तस्य दत्तकग्रहणानन्तरं
पुत्रो जायेत वा जायमानस्य पुत्रस्य मरणान्ते दत्तात्मजग्रहणं स्यादित्यर्थः । तदिति ।
तद्वावराशौ = पञ्चमभावे, यो ग्रहो युतो भवति (तिष्ठति) तस्य, तथा पञ्चमभावकारक-
स्य वर्गमूलाद् = षष्ठ्ययान्यतः, कस्वेतात् = ग्रहशून्यस्थानात्, परतः = वरातः, दत्ततनयं

गृह्णाति । अत्रेदमवधेयम् । पञ्चमभावगतग्रहस्य तत्कारकग्रहस्य च मध्ये बलीयसो ग्रहस्य षष्ठ्यर्गे यत्स्थानं ग्रहशून्यं भवेत् तद्ग्रहं यज्जातिकं स्यात्ततो दत्तात्मजं गृह्णाति जातक इति ॥

लग्नेश और पञ्चमेश दुष्ट स्थानमें हो उन्हें यदि शुभग्रह देखते हों तो दत्तक पुत्रको देते हैं । पञ्चमभावगत ग्रह और कारकके मध्य जो बली हो उसके षड्वर्गमें जो शून्य स्थान हो उसी जातिसे दत्तक ग्रहण करे ॥ १३ ॥

केन्द्रत्रिकोणगृहगः सुतपः शुभर्त्ते सौम्यान्वितो यदि सुतं समुपैति बाल्ये ।

भोगीशयुक्तसुतराशिपमुक्तिजातः स्वल्पायुरेति फणिभुक्तिभवश्चिरायुः ॥ १४ ॥

केन्द्रेति । सुतपः = पञ्चमभावशः, शुभर्त्ते विद्यमानः सन् केन्द्रत्रिकोण-(१।४।७।१०।

५।९) गृहगः स्यात्तथाभूतो यदि सौम्यान्वितः = केनचिच्छुभग्रहेण सहितः स्यात्तदा, बाल्ये = अल्पवयस्येव सुतं = पुत्रं, समुपैति । अथ पुत्रस्यास्पायुर्दीर्घायुर्गोवाह-भोगीशयुक्तेति । भोगीशेन (राहुणा) युक्तस्य सुतराशिपस्य (पञ्चमेशस्य) मुक्तिजातः = दशान्तर्दशाकाले समुद्भूतः पुत्रः स्वल्पायुः = अल्पजीवित्वं, फणिभुक्तिभवः (पञ्चमेशयुक्तस्य राहोर्भुक्तिकाले जायमानः) चिरायुः = दीर्घायुश्चेति ॥ १४ ॥

शुभराशिस्थ पञ्चमेश केन्द्र-त्रिकोणमें हो शुभ युत हो तो बाल्यावस्थामें ही पुत्रप्राप्ति हो । राहुसे युक्त पञ्चमेशकी अन्तर्दशामें उत्पन्न हो तो अल्पायु हो और राहुभुक्तिमें चिरायु पुत्र प्राप्त करे ॥ १४ ॥

पुत्रस्थानपवित्तपौ गतबलौ पापेक्षिते पुत्रभे

जातोऽनेककलत्रवानपि सुताभावं समेति ध्रुवम् ।

तज्जाया यदि पुत्रयोगजनिता सौम्येन वा पञ्चमात्

षष्ठेशेन निरीक्षिते सुतवती जारेण सञ्जायते ॥ १५ ॥

इदानीं सुताभावयोगं जारपुत्रयोगश्चाह—पुत्रस्थानपवित्तपाविति । पञ्चमेश-द्वितीयेशौ यत्र तत्र गतबलौ भवेतां तथा पुत्रभे=पञ्चमभावे पापेक्षिते सति जातो नरोऽनेककलत्रवानपि=बहुदारोऽपि, ध्रुवं = निश्चयेन सुताभावम्=अपुत्रत्वं समेति । अस्मिन् योगे जातस्य बहुविवाहे कृतेऽपि न कस्यामपि स्त्रियां पुत्रो जायत इत्यर्थः । अथ तज्जाया = तस्य पूर्वोक्तलक्षणयुक्तस्य नरस्य स्त्री यदि, पुत्रयोगजनिता = पुत्रयोगवती स्यात् तथा तत्र पञ्चमे भावे सौम्येन=केनचिच्छुभग्रहेण वा पञ्चमात्षष्ठेशेन (लग्नाद्दशमेशेनेत्यर्थः) निरीक्षिते सती जारेण = अन्यपुरुषेण, सुतवती=पुत्रवती सञ्जायते । न तदानीमौरसः पुत्रः स्यात्किन्तु क्षेत्रज एव जायत इति भावः ॥ १५ ॥

पुत्रेश और धनेश बलरहित हों पुत्रभाव पापग्रहसे देखा जाता हो तो जातक अनेकस्त्री वाला होने पर भी निश्चय सन्तानसे रहित रहे । यदि उसकी स्त्री पुत्रयोगवाली हो तो ५ वें को बुझसे या पाँचवें भावके षष्ठेशसे दृष्ट होने पर अन्यपुरुषसे पुत्रवती होवे ॥ १५ ॥

पुत्रस्थाने तदीशे वा गुरौ वा शुभवीक्षिते ।

शुभग्रहेण संयुक्ते पुत्रप्राप्तिर्न संशयः ॥ १६ ॥

लग्नेशो पुत्रभावस्थे पुत्रेशे बलसंयुते ।

परिपूर्णबले जीवे पुत्रप्राप्तिर्न संशयः ॥ १७ ॥

पुत्रस्थानगते जीवे परिपूर्णबलान्विते ।

लग्नाधिपेन संदृष्टे पुत्रप्राप्तिर्न संशयः ॥ १८ ॥

वैशेषिकाराके जीवे पुत्रेशे च तथास्थिते ।

शुभनाथेन संदृष्टे पुत्रे तत्प्राप्तिर्मादिशेत् ॥ १९ ॥

इदानीं पुत्रप्रदा योगो उच्यन्ते-पुत्रस्थान इत्यादिश्लोकचतुष्केण । तत्र श्लोकाः किल सरलार्था इति ॥ १६-१९ ॥

पञ्चमभाव वा पञ्चमेश वा गुरु शुभग्रहसे दृष्ट हो तथा शुभग्रहसे युक्त हो तो निस्सन्देह पुत्रप्राप्ति होवे ॥ १६ ॥

लग्नेश पुत्रभावमें हो पञ्चमेश बलवान् हो गुरु पूर्ण बलवान् हो तो निस्सन्देह पुत्रप्राप्ति हो ॥ १७ ॥

परिपूर्ण बली बृहस्पति पुत्रभावमें हो उसे लग्नेश देखता हो तो निस्सन्देह पुत्रप्राप्ति हो ॥ बृहस्पति वैशेषिकांशमें हो वैसे ही पुत्रेश भी हो, ५ वें भावको नवमेश देखता हो तो उसको पुत्रप्राप्ति होवे ॥ १९ ॥

दशमे शीतगुर्धूने भृगुजः पापिनः सुखे ।

तस्य सन्ततिविच्छेदो भविष्यति न संशयः ॥ २० ॥

षष्ठाष्टमस्थो लग्नेशः पापयुक्तः सुताधिपः ।

दृष्टो वा शत्रुनीचस्थैः पुत्रहानिं वदेद् बुधः ॥ २१ ॥

लग्नसप्तमधर्मान्तराशिगाः पापलेचराः ।

सपत्नराशिबर्गस्था वंशविच्छेदकारिणः ॥ २२ ॥

इदानीं वंशविच्छेदकरा योगा उच्यन्ते-दशमे शीतगुरित्यादिश्लोकत्रयेण । श्लोकास्तु पुनर्भाषका इत्यलम् ॥ २०-२२ ॥

चन्द्रमा दशमं भावमें हो, शुक्र सप्तममें हो पापग्रह चतुर्थमें हों तो उसके सन्तानका निस्सन्देह नाश होता है ॥ २० ॥

लग्नेश षष्ठ भावमें वा अष्टम भावमें हो, पुत्रेश पापग्रहसे युक्त हो वा उसे शत्रुगृहस्थ या नीचस्थ ग्रह देखता हो तो पुत्रकी हानि कहे ॥ २१ ॥

पापग्रह लग्न, सप्तम, नवम और द्वादश स्थानमें हों तथा शत्रुके राशि या बर्गमें हों तो वंशका विच्छेद करनेवाले होते हैं ॥ २२ ॥

बन्ध्या वृद्धा कृशा बाला रोगिणी पुष्पवर्जिता ।

कर्कशा स्थूलदेहा च नार्योऽष्टौ परिवर्जिताः ॥ २३ ॥

इदानीमष्टविधानां स्त्रीणां परित्यागमाह-बन्ध्या इति । बन्ध्या = सन्ततिरहिता (Barren woman), वृद्धा = अधिकवयस्का, कृशा = क्षीणाङ्गी, बाला = अत्यल्पवयस्का, रोगिणी = व्याधिपीडिता, पुष्पवर्जिता = रजोहीना, कर्कशा = दुर्बलहारिणी, स्थूलदेहा = चैता अष्टौ नार्यः परिवर्जिताः । श्रेयस्कामैः पुंभिरेतदष्टलक्षणोपलक्षिताः स्त्रियो हेया नोद्वाह्या इत्यर्थः ॥

बन्ध्या, वृद्धा, कृशा (दुर्बला), बाला, रोगिणी, पुष्पवर्जिता (कलसे हीना), कर्कशा, स्थूलदेहा (मोटी) ये ८ स्त्रियां वर्जित हैं । विवाहके पूर्व इनकी परीक्षा कर लेनी चाहिये ॥

गुरुलग्नेशदारेण पुत्रस्थानाधिपेषु च ।

सर्वेषु बलहीनेषु वक्तव्या त्वनपत्यता ॥ २४ ॥

पुत्रस्थानं गते पापे तदीशे नीचराशिने ।

शुभदृष्टिविहीने तु वक्तव्या त्वनपत्यता ॥ २५ ॥

गुरुलग्नहिमांशूनां पञ्चमस्थैरशोभनैः ।

शुभदृग्योगरहितैर्वक्तव्या त्वनपत्यता ॥ २६ ॥

पुत्रस्थानगते पापे तदीशे पापमध्यगे ।

सौम्यदृग्योगरहिते वक्तव्या त्वनपत्यता ॥ २७ ॥

पापमध्यगते जीवे पुत्रेशे बलवर्जिते ।

सौम्यदृग्योगरहिते वक्तव्या त्वनपत्यता ॥ २८ ॥

इदानीमनपत्यतायोगाभाह—गुरुलग्नेत्यादिरलोकपञ्चकेन ।

१ वृहस्पति-लग्नेश-सप्तमेश-पञ्चमेशा यदि निर्बला भवेयुस्तदा जातस्यानपत्यता (सन्ततिराहित्यं) भवति । अस्मिन्योगे जातो बरोऽसन्ततिर्भवतीति ।

२ पञ्चमे भावे पापग्रहे विद्यमाने पञ्चमेशो नीचऋते तत्र शुभग्रहदृष्टिनिहीने सति अनपत्यता भवतीति ।

३ गुरोः, लग्नाच्चन्द्राच्च पञ्चमे भावे यदि पापग्रहा भवेयुस्तथा शुभदृष्टियोगरहिता भवेयुस्तदा अनपत्यता भवति ।

४ पापग्रहः पञ्चमभावगतः पञ्चमेशः पापद्वयमध्यगतः शुभग्रहदृष्टियोगरहितश्च भवेत्तदा अनपत्यता भवति ।

५ गुरुः पापद्वयमध्यगतः पुत्रेशः (पञ्चमेशः) निर्बलः शुभदृष्टियोगरहितः स्वातन्त्र्यता भवति ॥ २४-२५ ॥

वृहस्पति, लग्नेश, सप्तमेश और पञ्चमेश, इन सबके बलहीन होनेपर अनपत्यता (सन्तानरहित) कहे ॥ २४ ॥

पापग्रह पुत्रस्थानमें हो, पुत्रेश नीच राक्षिमें हो, शुभग्रहकी दृष्टि न हो तो अनपत्यता कहे ॥ २५ ॥

वृहस्पति, लग्न और चन्द्रमा इनके पाँचवें पापग्रह हों शुभग्रहसे दृष्ट युक्त न हों तो अनपत्यता कहे ॥ २६ ॥

पुत्रस्थानमें पापग्रह हो, पुत्रेश पापग्रहके मध्यमें हो, वहाँ शुभग्रहकी दृष्टि योग न हो तो अनपत्यता कहे ॥ २७ ॥

पापग्रहोंके बीचमें गुरु हो पुत्रेश निर्बल हो शुभग्रह न देखता हो या न युक्त हो तो अनपत्यता कहे ॥ २८ ॥

पुत्रस्थाने बुधक्षेत्रे मन्दक्षेत्रेऽथवा यदि ।

मान्दिमन्दयुते दृष्टे तदा दत्तादयः सुताः ॥ २९ ॥

इदानीं दत्तादिपुत्रयोगमाह—पुत्रस्थान इति । बुधक्षेत्रे = मिथुनकन्ययोरन्यतरे अथवा मन्दक्षेत्रे = मकर-कुम्भयोरन्यतरे पुत्रस्थाने = पञ्चमे भावे सति तस्मिन् मान्दिमन्दयुते दृष्टे=शुक्लिकसन्ध्यायोरन्यतरेण द्वाभ्यां वा सहिते वा दृष्ट तदा जातस्य दत्तादयः सुता भवन्ति । अत्र योगे जातस्य नौरसः पुत्रो भवति, किन्तु दत्तात्मजादय एव पुत्रत्वेनोप-
गुज्यन्त इति । तथा च फलदीपिकायाम्—

‘मान्दं सुतर्षं यदि वाऽथ बौधं मान्यर्कपुत्रान्वितबौधितं चेत् ।

दत्तात्मजः स्यादुदयास्तनाथसम्बन्धहीनो विबलः सुतेशः’ इति ।

यदि पुत्रभावमें बुधकी राक्षि (३६) वा शनिकी राक्षिमें (१०११) शनि वा शुक्र हो वा इसकी दृष्टि हो तो दत्तक आदि पुत्र हो ॥ २९ ॥

मीनस्थोऽत्यल्पसन्तानश्चापस्थः कृच्छ्रसन्ततिः ॥

असन्ततिः कुलीरस्थो जीवः कुम्भे न सन्ततिः ॥ ३० ॥

पुत्रस्थाने कुलीर वा मीने कुम्भे शरासने ।

स्थितो यदि सुराचार्यस्तत्फलं कुरुते नृणाम् ॥ ३१ ॥

इदानीं गुरोः स्थितिवशेन सन्तानविचारमाह—मीनस्थ इति । जीवः = गुरुवैदि मीन-
स्थो भवेत्तदा जातोऽत्यल्पसन्तानः स्यात् । यदि गुरुभापस्थः = धनुर्गतः स्यात्तदा,
कृच्छ्रसन्ततिः = कष्टेन सन्तानवान् स्यात् । अत्र योगे जातस्य निविध- (देवास्तरान्)
प्रयागेन पुत्रो जायते । यदि गुरुः कुलीरस्थः = कर्कराशियतः स्यात्तदा असन्ततिः = अश-

सन्तानरहितो भवति । एवं जीवः कुम्भे स्थितः स्यात्तदाऽपि न सन्ततिर्मवतीति । पूर्वोक्त-
(ज्योति-मीन-कुम्भ-धनु-रिति) राशिचतुष्टयानामन्यतमे राशौ पुत्रस्थाने = पञ्चमे भावे,
यौ भूराचार्यः = बृहस्पतिः स्थितो भवति तदाऽसौ गुरुः नृणां = जनिमतां, तत्फलं = पुत्रो-
त्पत्तिं कुरुते ॥ ३०-३१ ॥
मीनके गुरुर्मीनो योऽसौ सन्तान, धनुस्थ गुरुर्मीनो कश्चिन्मन्तान्, उक्त गुरुर्मीनो सन्तानरहित,
कुम्भके गुरुर्मीनो सन्तान न होवे ॥ ३० ॥
पुत्रस्थानमें कर्क-मीन-कुम्भ-धनु राशि हो यदि उसपर बृहस्पति हो तो मनुष्योंको
सन्तान उत्पन्न होनेका फल करे ॥ ३१ ॥

२	१	१२वृ. १.			
३		४.	१२।८।७।५		
४ वृ. ३.	१।२।३।४	१०	पुत्रोत्पत्तिः		
५	७	९ वृ. २.	४।१२।११।		
६	८	९ वृ.	९ वृ.		

पापग्रहेण संदृष्टे देवशापात्सुतक्षयः ।
षष्ठाधिपयुते दृष्टे विप्रशापात्सुतक्षयः ॥ ३२ ॥
सुतेशो कुजसंयुक्ते रिपुनाथेन वीक्षिते ।
शुभदृष्टिर्विहीने च रिपुदोषात्सुतक्षयः ॥ ३३ ॥
नवमे पापसंयुक्ते मन्दयुक्ते सुताधिपे ।
त्रिकोणे मान्दिसंयुक्ते पितृदोषात्सुतक्षयः ॥ ३४ ॥
मातृस्थानगते पापे सुतेशो मन्दसंयुते ।
व्ययनाशगते पापे मातृदोषात्सुतक्षयः ॥ ३५ ॥
राहुकेतुयुते दृष्टे पञ्चमे बलवर्जिते ।
तदीशे वा तथा प्राप्ते सर्पदोषात्सुतक्षयः ॥ ३६ ॥
गुरुपुत्रेशदारेण भूमिजाः संयुता यदि ।
दुर्द्वेषपीडया पुत्रीपुत्रनारां वदेद् बुधः ॥ ३७ ॥

इदानीं सन्तानसंयकारणान्माह—पापग्रहेणेत्यादिषडभिः । सुते, सुतेशो, गुरौ वा पा-
पग्रहेण संदृष्टे सति ज्ञातस्य देवशापात् = कस्यचिद् देवस्यावहेलनाप्रयुक्तदोषात् सुतक्षयो
भवति । तस्मिन्नेव षष्ठाधिपेन = षष्ठभावावपतिना सुते वा दृष्टे विप्रशापात् = ब्राह्मणस्य दुर्वाक्य-
मातृदोषात् भवति ॥ ३२ ॥
सुतेशो = पञ्चमभावेशो कुजेन संयुक्ते रिपुनाथेन = षष्ठेशेन वीक्षिते तस्मिन्कुम्भग्रहदृष्टि-
निते च रिपुदोषात् = राज्ञोरपराधेन सुतक्षयो भवति ॥ ३३ ॥
नवमे भावे पापग्रहेण संयुक्ते, सुताधिपे = षष्ठमभावेशो, मन्दयुक्ते = शनिना सहिते वा
शनिना = युक्तिकेन संयुक्ते त्रिकोणे (९।५) व्यवस्थिते सति पितृदोषात् = पितुरपराधेन
सुतक्षयो भवति ॥ ३४ ॥
मातृस्थानगते पापे, पापे सुतेशो मन्दसंयुते, अर्थात् कश्चित्पाप-
म सुतेशो भूत्वा शनिना सहितः सन्, व्यये (१२) नारो (८) वा भवेत् तदा मातृ-
दोषात् = मातृशापवशात्सुतक्षयो वाच्यः ॥ ३५ ॥

पञ्चमे भावे राहुणा केतुना वा युते वा दृष्टे निर्बले च सति, अथवा तदीशे = पञ्चमभावपतौ तथा प्राप्ते (राहुणा केतुना वा युतदृष्टे निर्बले च) सर्पादौषात् = सर्पादिमरणादिप्रत्ययात्सुतक्षयः स्यादिति ॥ ३६ ॥

गुरुः, पञ्चमेशः, सप्तमेशः, मङ्गलश्चैते यदि संयुताः सन्त एकत्र गताः स्युस्तदा दुर्दैवपीडया = कस्यचित्प्रतिकूलदेवस्य बाधावशात् कन्यापुत्रयोर्नाशं बुधो वदेत् ॥ ३७ ॥

Notes—जन्मकुण्डल्यां सन्तानबाधाकारणमधिगम्य तद्दोषपरिहारार्थं तत्तत्प्रतिकूलदेवादेराधनादिकं प्रकर्तव्यम् । तदा सत्यपि बाधकयोगे सन्ततिसम्भवो भवति “शान्त्या सर्वत्र स्रद्धाति” “तत्प्रातिर्धर्ममूलादिति” वचनाच्चेति दिक् ॥ ३२-३७ ॥

पुत्र भावको पापग्रह देखता हो तो देवशापसे पुत्रका नाश कहे । षष्ठेशसे युक्त या दृष्ट पुत्रभाव हो तो ब्राह्मणके शापसे पुत्रका संहार कहे ॥ ३१ ॥

पुत्रेश मंगलसे युक्त हो, षष्ठेश उसको देखता हो शुभग्रह न देखता हो तो शत्रुके दोषसे पुत्रका क्षय जाने ॥ ३३ ॥

९ वें स्थानमें पापग्रह हो पंचमेश शनिसे युक्त हो गुलिक त्रिकोणमें हो तो पिताके शापसे पुत्रका नाश कहे ॥ ३४ ॥

४ थें भाव पापग्रहसे युक्त हो, पुत्रेश शनिसे युक्त हो तथा १२।८ स्थान पापयुक्त हो तो माताके दोषसे पुत्रका क्षय हो ॥ ३५ ॥

पांचवाँ स्थान राहु या केतुसे युक्त या दृष्ट हो बलसे रहित हो उसका स्वामी भी उसी प्रकार हो तो सर्पके दोषसे पुत्रका क्षय हो ॥ ३६ ॥

यदि गुरु, पुत्रेश, सप्तमेश और मंगल सम्मिलित हों तो दुष्टदेवकी पीडासे पुत्री और पुत्रका नाश कहे ॥ ३७ ॥

पुत्रस्थानगतः कश्चित्परिपूर्णबलान्वितः ।

अदृष्टः पुत्रनाथेन तदा दत्तादयः सुताः ॥ ३८ ॥

पापक्षेत्रगते चन्द्रे पुत्रेशो धर्मराशिगे ।

दत्तपुत्रस्य सम्प्राप्तिर्लग्नेशस्तु त्रिकोणगः ॥ ३९ ॥

युग्मोदये पुत्रनाथश्चतुर्थस्थानगोऽपि वा ।

मन्दांशकसमारूढो दत्तपुत्रो भविष्यति ॥ ४० ॥

युग्मांशे भानुजांशे वा पुत्रेशोऽर्केन्दुजान्वितः ।

दत्तपुत्रस्य सम्प्राप्तिस्तस्मिन्योगे भविष्यति ॥ ४१ ॥

मन्दांशे पुत्रराशीशः स्वराशीं गुरुभार्गवौ ।

पूर्वं दत्तसुतप्राप्तिः पुनर्नार्याः पुनः सुतः ॥ ४२ ॥

मन्दांशकस्थिताः खेदाः शुक्लपक्षबलाधिकाः ।

गुरुर्यदि सुखस्थाने दत्तपुत्रेण सन्ततिः ॥ ४३ ॥

इदानीं कश्चिद्वक्तृपुत्रयोगानाह—पुत्रस्थानगत इत्यादिषड्भिः । परिपूर्णबलान्वितः = पूर्णोक्तसकलबलशाली कश्चिद् ग्रहः, पुत्रस्थानगतः = पञ्चमभावगतः पुत्रनाथेन = पञ्चमेशेन, अदृष्टो भवेत्तदा तस्य जातस्य दत्तादय एव सुता भवन्ति नौरसा इति ॥ ३८ ॥

चन्द्रमाः पापग्रहराशिगतः, पञ्चमेशः—नवमभावगतः, लग्नेशस्त्रिकोणगतः स्वात्ता दत्तपुत्रस्य सम्प्राप्तिर्भवति ॥ ३९ ॥

पुत्रनाथः = पञ्चमेशः युग्मोदये = समराशिके लग्ने, वा चतुर्थस्थानगोऽपि मन्दांशकसमारूढः = शनेः (मकरकुम्भयोरन्यतरस्य) नवांशे विद्यमानः स्यात्तदा जातस्य दत्तपुत्रो भविष्यति ॥ ४० ॥

अर्केंद्रुशान्वितः = सूर्याबुधाभ्यां सहितः, पुत्रेशः = पञ्चमेशः, युग्मांशे = समराशिन-
गरी अथवा भातुजांशे = शनेः (मकरकुम्भान्यतरस्य) नवांशे विद्यमानः स्यात्तदा
तस्मिन् योगे दत्तपुत्रस्य सम्प्राप्तिर्भविष्यति ॥ ४१ ॥

पुत्रराशीशः = पञ्चमभावपतिः यत्र तत्र, मन्दांशे = मकरकुम्भान्यतरराशिनवांशे भ-
वेत्, गुरुभार्गवौ = बृहस्पतिशुक्रौ स्वराशौ भवेतां (गुरुर्धनुर्मानान्यतरे, शुक्रो वृषतुलान्य-
तरे) तदा जातस्य पूर्व = प्रथमं, दत्तसुतप्राप्तिर्भवति, ततः परं नार्याः = स्वस्त्रियाः पुनरौ-
रुः पुत्रो भवति ॥ ४२ ॥

यदि शुक्लपक्षे जन्म स्यात् तथा बलाधिकाः = पूर्णबलशालिनः खेदाः (व्यधिकाः)
मन्दांशके (मकरकुम्भान्यतरराशिनवांशे) स्थिता भवेयुः, तदानीं यदि गुरुः सुख (४)
स्थाने भवेत्तदा जातस्य दत्तपुत्रेण सन्ततिर्भवति ॥ ४३ ॥

Notes—अत्र युग्मशब्देन मिथुनस्यापि ग्रहणं भवति । तेन 'युग्मोदये=मिथुनरा-
शिलगने, 'युग्मांशे = मिथुनराशिनवांशे' इत्यपि व्याख्यानं स्यात् । अग्रे 'मन्दांशके'
'भातुजांशके' च दर्शनात् युग्मेत्यत्र मिथुनग्रहणमदोषमिति विचिन्त्यम् ॥ ३८-४३ ॥

पुत्र स्थानमें परिपूर्ण बलवान् कोई भी ग्रह प्राप्त हो और पुत्रनाथ अस्त हो तो दत्तक
पुत्र हो ॥ ३८ ॥

चन्द्रमा पापग्रहके गृहमें हो पुत्रेश नवमें में हो और लग्नेश त्रिकोणमें हो तो दत्तक पुत्र
की प्राप्ति हो ॥ ३९ ॥

पुत्रनाथ सम राक्षिमें हो वा चतुर्थ स्थानमें हो तथा शनिके नवांशमें हो तो दत्तक
पुत्र होवे ॥ ४० ॥

सम राक्षिके नवांशमें, शनिके नवांशमें सूर्य और चन्द्रमासे युक्त पुत्रेश हो तो इस
योगमें दत्तक पुत्रकी प्राप्ति होती है ॥ ४१ ॥

पुत्र राक्षिका स्वामी शनिके अंशमें हो, अपनी राक्षिमें गुरु और शुक्र हों तो पहले
दत्तक पुत्र हो, फिर स्त्रीसे पुत्र प्राप्ति होवे ॥ ४२ ॥

शनिके अंशमें शुक्ल पक्षके अधिक बलवाले ग्रह हों यदि गुरु पुत्र-स्थान में हो तो दत्त
पुत्र हो ॥ ४३ ॥

विलग्नस्थे धरासूनौ निधनस्थे दिवाकरे ।

सुखे वा शुभसंहृष्टे पुत्रः कालान्तरे भवेत् ॥ ४४ ॥

लग्ने दिनेशतनये रन्ध्रस्थानगते गुरौ ।

पञ्चमे दुर्बले रिष्के भौमे कालान्तरे सुतः ॥ ४५ ॥

इदानीं विलम्बेन पुत्रोत्पत्तियोगावाह—विलग्नस्थ इति द्वाभ्याम् । धरासूनौ=मङ्गले,
विलग्नस्थे = जन्मलग्नमुपगते, दिवाकरे = सूर्ये, निधनस्थे = अष्टमभावगते, अथवा सुखे=
चतुर्थभावमुपगते तस्मिन्नुभयग्रहेण संहृष्टे सति, कालान्तरे = विलम्बेन (अधिकवयसि)
पुत्रः भवेत् । तथा च होरारत्ने—

“भौमे विलग्नयाते चाष्टमराशिस्थिते दिनेशसुते ।

सूर्ये वाऽरूपसुतर्क्षे पुत्रः कालान्तरे भवति” इति ।

दिनेशतनये = शनैश्चरे, लग्ने गतवति, गुरौ रन्ध्रस्थान-(८) गते, पञ्चमे भावे
दुर्बले सति, भौमे रिष्के = द्वादशे भावे गतवति कालान्तरे = विलम्बेन सुतो जायते ।

पराशरीये च—“लग्ने मन्दे गुरौ रन्ध्रे व्यये भौमसमन्विते ।

शुभहृष्टे स्वतुङ्गे वा चिरात् पुत्रमुपैति सः ॥” इति ॥ ४४-४५ ॥

लग्नमें मंगल हो अष्टममें वा सुखमें सूर्यपर शुभग्रहकी दृष्टि हो तो कालान्तरमें
पुत्र होवे ॥ ४४ ॥

लक्षमें शनि हो अष्टम गुरु हो पंचममें वा द्वादशमें बलहीन मंगल हो तो कालान्तर में पुत्र होवे ॥ ४५ ॥

पुत्रान् पञ्चमभाततीयभवनाद् भ्रातृन् कलत्रात् स्त्रियो दासीश्च क्षितिराशितः स्वभवनादासौश्च मित्राणि च ॥

याताश्चैव नवांशकञ्चुभट्टशा हत्वा तथा रोपयेद् ।

व्योमव्योमकरैर्विभज्य तु तथा भूताश्च पुत्रादयः ॥ ४६ ॥

इदानीं पुत्र-भ्रातृ-कलत्र-दास-दासी-मित्राणां विचारस्थानानि तेषां संख्याज्ञान-
साह-पुत्रानिति । पञ्चमभात् = सप्तमभावावतः, पुत्रान्, विचारयेदिति रोषः । तृतीय-
भवनात् = सहजभावतः, भ्रातृन् । कलत्रात् = सप्तमभावतः स्त्रियस्थिन्तनीया इति । क्षिति-
राशितः = चतुर्थभावात्, दासीस्थिन्तयेत् । स्वभवनात् = द्वितीयभावात्, दासान्, मित्राणि
च विचारयेत् । यातानिति । तत्तत्पञ्चमवृत्तीयादिभावे यातान् = भुक्तान्, नवांशकान्
(यावन्तो नवांशा भुक्तास्तानिति) शुभदशा = शुभखेटदृग्बलं, हत्वा = सङ्गृह्य तथा-
रोपयेत् = स्थापयेत् । अथ च तान् व्योमव्योमकरैः = २०० शतद्वयेन विभज्य तु (पुनः)
तथाभूताः = लब्धिसंख्यामिताः, पुत्रादयः वाच्याः । अत्रेदं खलु विचिन्त्यम् । पञ्चमे,
तृतीये, चतुर्थे, द्वितीये, सप्तमे च भावे यावच्छुभखेटदृग्बलं (२ अ० ३०-३१ रत्नो-
द् ०) तेन तत्तद्भावस्य भुक्तनवांशाः सङ्गणिताः शतद्वयेन भक्ताश्च कार्यास्तदा लब्धमिताः
पुत्रादयो वक्तव्या इति ॥ ४६ ॥

अत्र-युक्तिः—“पुत्रभावोपयुक्तांशतुल्या सङ्ख्या शुभांशके” इति गर्गवचनेन, तथा-

“सङ्ख्या नवांशतुल्या सौम्यांशे तावती सदा दृष्टा” इति कल्याणवचनेन च
पुत्रादिभावे गतनवांशानां शुभदृष्टिबलानां च सापेक्षतातयोरुपगमनफले कलामये (दृष्टि-
बलस्य कलामयत्वात्) शतद्वयभक्ते सति (एकस्मिन्नवांशे द्विशतकलात्वात्) लब्धि-
तुल्याः पुत्रादय इति साधूक्तमिति ॥ ४६ ॥

पञ्चम भावसे पुत्रोका, तृतीयसे भाइयोका, सातवेंसे स्त्रीका, चौथेसे दासियोंका, दूसरेसे
नौकरों और मित्रोंका विचार करना चाहिये । इन सबोंकी संख्या जाननेका प्रकार यह है
कि-उस २ भाव पर शुभग्रहोंका जो दृग्बल हो (२ अ० ३०-३१ रत्नो० देखिये) उससे
उस भावके गतनवांश संख्याको गुणा करे उसमें २०० से भाग देने पर लब्धि संख्या तुल्य
पुत्रादि जानना चाहिये । सुधाशास्त्रिणीकारः ॥ ४६ ॥

पुत्रं सोदरम कलत्रमुदयं यानं च राशिं विना

तल्लिप्ताः शुभखेटदृग्बलहताः षष्ठ्या विभक्ताः क्रमात् ॥

व्योमाकाशकरात्पुत्रसहजस्त्रीदासदासीसुहृत्-

सङ्ख्याः पापनमोगदृग्बलमवाः पुत्रादिनाशप्रदाः ॥ ४७ ॥

पुत्रमिति । पुत्रं = पञ्चमभावम्, सोदरम् = तृतीयभावम्, कलत्रं = सप्तमभावम्, उदयं =
लग्नम्, यानं = चतुर्थभावम्, राशिं विना कृत्वा = उक्तभावानां राशिसङ्ख्यां परित्यज्य,
तल्लिप्ताः = तत्तद्भावानां दीर्घां पृथक् पृथक् कलाः, शुभखेटदृग्बलहताः = शुभग्रहाणां दृष्टि-
बलप्रमाणेन शुभिताः, षष्ठ्या ६० विभक्ताः, ततः क्रमात् = क्रमशः, व्योमाकाशकरैः २००
आप्ताः (विभक्ताः सन्तः) पुत्र-सहज-स्त्री-दास-दासी-सुहृदां पृथक् पृथक् सङ्ख्या-
भवेयुः । तत्र पापनमोगदृग्बलमवाः पुत्रादिनाशप्रदा भवन्ति । इदमुक्तं भवति । तत्तदुक्त-
भावेऽपि पापग्रहाणां दृष्टिबलादुक्तविधिना नावत्यः सङ्ख्या आगच्छन्ति तावती पुत्रादीनां
नाशं नृणादिति ।

अत्रापि युक्तिः ४६ श्लोकटीकोक्तैवेत्यलम् ॥ ४७ ॥

पञ्चम, तृतीय, सप्तम, ऊर्ध्व, और चतुर्थ भावके राक्षिको जीवकर किया करे। (इन भावके नंदादिदी कला बनावे) शुभग्रहके दृष्टि बलसे गुणे, ६० का माय दे, फिर २०० का माय देने पर क्रमसे पुत्र, माई, स्त्री, दास, दासी, मित्र होते हैं। पाप ग्रहके दृष्टि बलसे क्षयमान पुत्रादि नाश होते हैं ॥ ४७ ॥

पुत्रस्थानपलमपस्फुटयुते राशयंशकोणे गुरौ

पुत्राप्तिः सचिवेन्द्रिनस्फुटयुते राशयंशसंख्याः सुताः ।

धीधर्मावनिनायकस्फुटचयप्राप्तांशसंख्याऽथवा

धीधर्मक्षितिगस्फुटैक्यभवने यातांशतुल्याः सुताः ॥ ४८ ॥

इदानीं पुत्राप्तिकालं पुत्रसंख्याज्ञानप्रकारान्तराद्वाह-पुत्रस्थानपेति । पुत्रस्थानपल-मपस्फुटयुते = पञ्चमेश-लग्नेशयोः पृथक् पृथक् यत्पञ्चराश्यादिमानं तयोद्योगि क्रियमाणौ वे राशयंशा भवन्ति तत्र तस्मात्कोणे (५१९) च सञ्चारात्समायते गुरौ = बृहस्पतौ, पुत्रा-प्तिः = सुतोत्पत्तिः सम्भवति । सुतसंख्याज्ञानमाह-सचिवेन्द्रिनस्फुटयुते = गुरु-चन्द्र-सूर्या-णां स्पष्टैक्ये कृते जायमानस्य राशेरंशसंख्याः = नवांशसंख्यासमाः, सुताः = पुत्रा भवे-युः । वा, धीधर्मावनिनायकस्फुटचयप्राप्तांशसंख्या = पञ्चमेश-नवमेश-चतुर्थेशानां स्पष्टै-क्ये प्राप्तराशेरंवांशसमा पुत्रसंख्या वाच्या । अथवा धीधर्मक्षितिगस्फुटैक्यभवनेऽपञ्चम-नवम-चतुर्थभावेषु व्यवस्थितानां प्रहाणां स्पष्टैक्ये कृते यो राशिर्भवति तस्मिन् राशौ, या-तांशतुल्याः = गतनवांशसंख्यासमाः सुता वक्तव्या इति ॥ ४८ ॥

स्पष्ट पञ्चमेश और लग्नेशके योग करनेसे जो राशयंश हो उसमें या उससे कोणमें बृह-स्पति के प्राप्त होनेसे पुत्रप्राप्ति कहे । स्पष्ट गुरु, चन्द्र और सूर्यके योग करने पर प्राप्तरा-क्षिमें जितना नवांश गत हो उतने पुत्र होते हैं । वा पञ्चमेश नवमेश, चतुर्थेशके स्पष्टैक्य राक्षिके नवांश संख्यां तुल्य पुत्र होते हैं । वा पञ्चम, नवम और चतुर्थभावमें प्राप्त ग्रहोंके योगराक्षिमें गत नवांशसंख्या तुल्य पुत्र जाने ॥ ४८ ॥

जीवाच्चन्द्रमसो विलग्नभवनात्पुत्रप्रदं पञ्चमं

तस्माद्धर्मगृहं च तत्पतिदशामुक्तौ सुताप्तिं वदेत् ॥

पुत्रस्थानपकामपस्फुटयुते यत्तारका तदशा

तत्स्वेटान्वितवीक्षकग्रहदशामुक्तिश्च पुत्रप्रदा ॥ ४९ ॥

जीवादिति । जीवात् = गुरुयंत्र भवति तस्मात्, चन्द्रमसः = चन्द्राधिष्ठितराशितः, विलग्नभवनात् = जन्मलग्नतद्वच पञ्चमं स्थानं पुत्रप्रदं भवति । त्रयाणां मध्ये बलीयसो ग्रह-स्य पञ्चमस्थानात् पुत्रभावाभावं विचारयेत् । तस्माद्धर्मगृहं च = ततः (पुरोः चन्द्राद्विल-ग्नत्वा) नवमं स्थानमपि पुत्रदं भवति । तत्पतिदशामुक्तौ = यत्स्थानं पुत्रदं कथितं तदी-शग्रहदशान्दर्शाकाले, सुताप्तिः = पुत्रोत्पत्तिं वदेत्प्राज्ञ इति शेषः । अथ पुत्रस्थानपकामप-स्फुटयुते = स्पष्ट-पञ्चमेश-सप्तमेशयोरैक्ये क्रियमाणौ, यत्तारका = यज्ञक्षत्रं सञ्जायते, तदशा = विंशोत्तरीमतेन तस्मिन्क्षत्रे यस्य ग्रहस्य दशा भवति तद्ग्रहदशा पुत्रप्रदा भवति । तदि-ति । तत्स्वेटेन = पञ्चमेशेन सप्तमेशेन च अन्वितस्य = युक्तस्य तस्मिन् वीक्षकस्य च ग्रहस्य दशा, मुक्तिरन्तर्द्दशा च पुत्रप्रदा भवति ॥ ४९ ॥

बृहस्पतिले, चन्द्रमासे, लग्नेसे, पांचवां स्थान पुत्र देनेवाला है और उससे ९ राशि भी पुत्रदायक होता है । उन राक्षिकोंके स्वामीकी दशामें पुत्र प्राप्ति कहे । पञ्चमेश सप्त-मेशके स्पष्टताको युत करने पर जो नक्षत्र हो उसकी स्पष्टदशा और उससे युतदृष्टक दशामुक्ति पुत्र देनेवाली है ॥ ४९ ॥

पुत्रस्थानपकारकेक्षकयुता दुःस्थानपा दुर्बला
दुःस्थास्तत्परिपाकभुक्तिसमये पुत्रस्य नाशं वदेत् ।
चत्वारो बलशालिनो यदि शुभास्तत्पाकभुक्त्यन्तरे
पुत्राति सुतसम्पदः प्रभुजनप्रीतिं च कुर्वन्ति ते ॥ ५० ॥

इदानीं स्थितिपरत्वेन पुत्रस्येष्टानिष्टे आह—पुत्रेति । पुत्रस्थानपकारकेक्षकयुताः =
१ पुत्रभावेशः, २ पुत्रकारकः, ३ पुत्रभावदर्शी, ४ पुत्रभावगतश्चैते ग्रहा यदि दुःस्थान-
पाः = षडष्टव्ययभावेशाः, वा दुर्बलाः, वा दुःस्थाः = षडष्टव्ययगता भवेयुस्तदा तत्परिपाक-
भुक्तिसमये = ईदृग्लक्षणलक्षितानां ग्रहाणां दशान्तर्दृशकाले पुत्रस्य नाशं = मरणं वदेत् ।

अथ ते चत्वारः=पुत्रस्थानपकारकेक्षकयुता ग्रहा यदि बलशालिनः=वीर्यवन्तः, शुभाः=
शुभग्रहाश्च भवेयुस्तदा ते तत्पाकभुक्त्यन्तरे = तद्दशाभोगकाले, पुत्राप्ति = पुत्रोत्पत्ति, सुत-
सम्पदः = पुत्रसमृद्धिः, प्रभुजनानां = नृपादीनां प्रीति, च कुर्वन्ति ॥ ५० ॥

१ पुत्रभावेशः, २ पुत्रकारकः, ३ पुत्रभावदर्शी, ४ पुत्रभावगतश्चैते चार ग्रहा यदि दुःस्थान
(६।८।१२) के स्वामी हों, निर्बल हों या दुःस्थान (६।८।१२) में स्थित हों तो उनकी
दृशा अन्तर्दृशमें पुत्रका नाश कहे ।

यदि वे चारों ग्रह पूर्णबली हों शुभग्रह हों तो अपनी दशा अन्तर्दृशमें पुत्रलाभ, पुत्रों
की समृद्धि राजाओंकी प्रसन्नता करते हैं ॥ ५० ॥

पुत्रेशकारकयुतेक्षकखेचराणां तत्कालजस्फुटयुतांशकराशियातौ ।

वागीशभानुतनयौ यदि गोचरेण जातस्य पुत्रजनिमृत्युरौ भवेताम् ॥ ५१ ॥

इदानीं पुत्रस्य जननमरणलक्षणौ आह—पुत्रेति । पुत्रेशकारकयुतेक्षकखेचराणां =
पञ्चमेश-पुत्रकारक-पञ्चमदर्शिग्रहाणां तत्काले (जन्मसमये) याता ये स्पष्टराश्यादयस्तेषां
योगेन ये राश्यंशाः समुत्पद्यन्ते तस्मिन् राशौ नवांशे च, यातौ = सम्प्राप्तौ, गोचरेण =
सञ्चारेण, वागीशभानुतनयौ = गुरुशानैश्चरौ यदि भवेतां तदा जातस्य नरस्य पुत्रजनिमृ-
त्युरौ भवेताम् । अत्रैतदुक्तं भवति । जन्मकाले उक्तानां चतुर्णां स्पष्टग्रहाणां योगेन यद्वा-
श्यादिकं स्यात्तत्र यदा गोचरेण गुरुर्याति तदा पुत्रजन्म वाच्यम् । यदा तत्र शनिर्गति
तदा पुत्रस्य मरणं वाच्यमिति ।

Notes—अत्र न केवलं गणितागतराशौ गुरोः शनैश्चरस्य प्राप्तौ तत्तत्फलं विनिर्दि-
शेदपि च तत्र जातस्य वयसस्तारतम्येनापि भवितव्यमन्यथा कदाचिच्चतुर्णां ग्रहाणां योगे
परमाव्ये तदासन्ने च जन्मकालिके गुरौ शनौ वा सति, परमाव्यवयसि जातस्य पुत्रोत्पत्तेर-
सम्भवापत्तिरिति विन्त्यम् ॥ ५१ ॥

जन्मकालमें पुत्रभावेश, पुत्रकारक, पुत्रभावदर्शी, पुत्रभावगत इन चारों ग्रहोंके स्पष्टरा-
श्यादिके योग करने पर जो राशि नवांश हो उसमें गोचरवशा गुरुके जाने पर पुत्रका जन्म
और शनिके जाने पर पुत्रका मरण कहना चाहिये ॥ सं० टी० कारः ॥ ५१ ॥

अथ पितृविचारः ।

पितृस्थानेश्वरे सौम्ये कारके शुभसंयुते ।

भावे वा शुभसंयुक्ते पितृसौख्यं विनिर्दिशेत् ॥ ५२ ॥

इदानीं जातस्य पितृविचारमाह—पितृस्थानेश्वर इति । पितृस्थानेश्वरे = पञ्चमभावेशे,
सौम्ये = शुभग्रहे, कारके = पितृकारके ग्रहे, शुभसंयुते, वा पञ्चमभावे शुभसंयुते सति पितृ-
सौख्यं विनिर्दिशेत् । अस्मिन्योगे समुत्पन्नस्य नरस्य पितृसुखं भवतीति ।

Notes—“पिताऽपि विन्त्यो नवमे सुतर्क्षे” इति वचनस्वरसाद्ग्रहत्रय पञ्चमे नवमे च

भावे पितृविचारः क्रियते । परस्मात्स्मिन् ग्रन्थे 'पुत्राद्देवमहीपपुत्रपितृवीपुण्यानि सञ्चिन्तये-
दिति' प्रतिज्ञादर्शनात्, नवमे- 'भाग्यप्रभावगुरुधर्मतपःशुभानि' इत्यत्र पितुरदर्शनाच्च
प्रकृतश्लोके 'पितृस्थानेश्वरे भावे' इत्यादौ पञ्चमभाव एव मया व्याख्यात इति ॥ ५२ ॥

पितृस्थानेश (पञ्चमेश) शुभग्रह हो, पितृकारक ग्रह शुभग्रहसे युक्त हो, या पञ्चमभाव
शुभयुक्त हो तो जातकको पिताका सुख कहना चाहिये ॥ ५२ ॥

पारावतादौ तन्नाथे कारके च तथा स्थिते ।

स्वोच्चमित्रांशके वाऽपि पितृदीर्घायुरादिशेत् ॥ ५३ ॥

क्रूरनीचांशकस्थे वा भावनाथे च कारके ।

मन्दमान्धगुसंयुक्ते पितृदुःखं विनिर्दिशेत् ॥ ५४ ॥

सौम्ये तदीश्वरे वाऽपि नीचमूढारिराशिगे ।

क्रूरषष्ठ्यंशके वाऽपि पितृदुःखं विनिर्दिशेत् ॥ ५५ ॥

सरलार्थाश्चैते त्रयः श्लोका इति न व्याख्याताः ॥ ५३-५५ ॥

पञ्चमेश अथवा पितृकारक ग्रह पारावत आदि वैशेषिकांशमें हो, या अपने उच्चमें
मित्रके नवांशमें हो तो पिता दीर्घायु होता है ।

पञ्चमेश तथा पितृकारक ग्रह पापग्रहके नवांशमें या नीच में हों या शनि, गुलिक, राहु
इवमें किसी एकसे अथवा एकाधिकसे युक्त हों तो पितृदुःख कहना चाहिये ।

शुभग्रह और पञ्चमेश यदि नीच, अस्तङ्गत, या शत्रुग्रह में हो अथवा क्रूर-षष्ठ्यंशमें हो
तो पितृदुःख कहना चाहिये ॥ ५३-५५ ॥

पितृकर्मगृहे जातः पितृतुल्यगुणान्वितः ।

पितृजन्ममृतीयर्क्षे जातः पितृवशानुगः ॥ ५६ ॥

पितृषष्ठाष्टमे जातः पितृशत्रुर्भविष्यति ।

तद्भावपे विलग्नस्थे पितृश्रेष्ठो भवेत्सुतः ॥ ५७ ॥

इदानीं पितुर्जन्माङ्गवशात्पुत्रजन्माङ्गे फलमाह—पितृकर्मगृहे जात इति द्वाभ्याम् ।
पितृकर्मगृहे = यस्मिन्लगने पितुर्जन्म भवेत्तस्माद्दशमे राशौ, जातः = समुत्पन्नो बालकः,
पितृतुल्यगुणान्वितः = पितृसदृशगुणादिसंयुतो भवति । तत्र यदि पिता पण्डितस्तदा पुत्रोऽपि
पण्डितः । पिता मूर्खश्चेत्तदा पुत्रोऽपि मूर्ख एवं सर्वे गुणदोषास्तत्तुल्या एव । पितृजन्म-
मृतीयर्क्षे = पितुर्जन्मलग्नमात्तृतीये लगने, जातो बालः, पितृवशानुगः = पितुरादेशकरो भवेत् ।
परस्मिन् न केवलमेतावत्तैव तत्फलं वाच्यमपि च जातकस्य स्वीयजन्मकालीनतत्तद्भाव-
लाबलमपि सञ्चिन्त्यमिति ।

पितृषष्ठाष्टमे = पितुर्जन्मलग्नमात्षष्ठेऽष्टमे वा लगने जातो बालः पितृशत्रुर्भविष्यति =
अस्मिन्क्षयौ जातः पित्रा सह द्वेषकरो भविष्यति । तद्भावपे = जातकस्य जन्मलग्नमात्पञ्च-
मभावेशे, विलग्नस्थे = जातस्य जन्मलग्नमुपगते सति युतः, पितृश्रेष्ठो भवेत् । अस्मिन्क्ष-
यौ जातो बालः गुणादिभिः पितुः सकारात्, श्रेष्ठः = प्रतिष्ठितो भवेदिति ॥ ५६-५७ ॥

पिताके जन्मलग्नसे १० वें लग्नमें जन्म होनेसे वह जातक पिताके समान गुणवाला
होता है । पिताके पण्डित होनेसे पण्डित और पिता मूर्ख हो तो मूर्ख । इसी तरह पिताके
समान गुण दोषसे युक्त हो । पिताके जन्मर्क्षसे ३ रे राशिमें जायमान बालक पिताका
आवेशकारी होता है ।

पिताके जन्मलग्नसे ६।८ वें लग्नमें जन्म लेनेवाला बालक पिताका शत्रु (दुश्मन)
होता है । जातकके जन्मलग्नसे पञ्चम भावेश यदि जातकके लग्नमें हो तो वह जातक
गुणोंमें श्रेष्ठ और पिताके अपेक्षा आदरणीय होता है ॥ ५६-५७ ॥

लग्नादायतपःस्थिताः शनिमहीपुत्रागवो मृत्युदा-
स्तातस्यार्कजभूसुतौ निघनदौ बालस्य रन्ध्रास्तगौ ॥

माने वा यदि पञ्चमे कुजरविच्छायाकुमारेन्दवः

सद्यो मातुलतातबालजननीनाशं प्रकुर्वन्ति ते ॥ ३८ ॥

लग्नादिति । शनिमहीपुत्रागवः = शनि-कुब-राहवः, यदि लग्नादायतपःस्थिताः = जन्मलग्नादेकादश-नवमभावगताः भवेयुस्तदा, तातस्य-पितुः मृत्युदा भवन्ति । अस्मि-
न्योगे जातस्य पिता म्रियते इत्यर्थः । अर्कजभूसुतौ = शनिमहौ, रन्ध्रास्तगौ = लग्ना-
दष्टम-सप्तमगतौ, बालस्य = आत्मजस्य निघनदौ = मृत्युकरी भवतः । अथ कुजरविच्छा-
याकुमारेन्दवः = मङ्गल-सूर्य-शनि-चन्द्रमसः, माने-लग्नादष्टमे यदि वा पञ्चमे व्यवस्थिताः
स्युस्तदा ते सद्य एव क्रमेण मातुलतातबालजननीनाशं प्रकुर्वन्ति । तत्र दशमे पञ्चमे वा
स्थितः कुबो मातुलनाशकरः, सूर्यः तातनाशकः, शनिर्बालनाशकः, चन्द्रमा जननी-
नाशको भवतीति । अयमेवार्थ उक्तः सर्वार्थचिन्तामणौ—

‘लामे शुभे वा यदि मन्दभौगौ फनोन्द्रयुक्तौ पितुरस्त्वपायः ।

लग्नाच्छुभे कर्मणि भूमिपुत्रे पापेक्षिते मातुलमृत्युमाहुः ।

मन्देन शुके यदि मुत्रमृत्युं चन्द्रे हि तन्मातृमृतिं सपापे ।

पितुर्मृतिं वासरनायकेऽत्र न संशयः पापदशा समेते’ इति ॥ ५८ ॥

शनि, मङ्गल और राहु जन्मलग्नसे १११९ स्थानमें हों तो पिताकी मृत्यु करते हैं । शनि
और मङ्गल ८१७ में हों तो जातकके पुत्रकी मृत्यु करते हैं । यदि मङ्गल १० वें वा ५ वें में
हो तो सौम्यही मामाकी मृत्यु, सूर्य १०५ में हो तो पिताकी मृत्यु, शनि हो तो पुत्रकी
मृत्यु और चन्द्रमा हो तो माताकी मृत्यु करता है ॥ ५८ ॥

सबले पितृभावशे लग्नेशेन्दुचतुर्थपाः ।

दुर्बला यदि तन्मातुर्गर्भतो मरणं विदुः ॥ ५९ ॥

सबल इति । पितृभावशे = पञ्चमेशे, सबले = बलयुक्ते सति, तथा लग्नेशेन्दुचतुर्थपाः =
जन्मलग्नेश-चन्द्र-चतुर्थेशः यदि दुर्बलाः भवेयुस्तदा, तन्मातुः = जातकस्य मातुः, गर्भतः
मरणं विदुः । अस्मिन्नयोगे जातस्य माता गर्भयातनया म्रियते इति भावः ॥ ५९ ॥

यदि पञ्चम भावेश बली हो लग्नेश, चन्द्रमा और सुखेन दुर्बल हों तो उसकी माताका
गर्भसे मरण होवे ॥ ५९ ॥

नवमादष्टमाधीशो नवमात्स्वरपोऽथवा ॥

शनिर्वेधेषु यः क्रूरः संभवेत् पितृमृत्युदः ॥ ६० ॥

नवमादिति । जातस्य नवमभावादष्टमाधीशः = जन्मलग्नाच्चतुर्भावेश इति, अथवा
नवमात्स्वरपः = नवमाद्वाविशतिद्रेष्काक्षेशः, नवमे यो द्रेष्काणः स एव तस्मादष्टमे (लग्ना-
च्चतुर्थे) भावे खर-सङ्कष्टस्तदीशः यदि शनिः स्थात तत्र यः क्रूरः वेधेषु = तत्कालि-
कप्रद्वेषेषु शनिना विद्धो भवेत् स पितृमृत्युदः सम्भवेत् ।

अत्र वेधो जन्मराशेः (जन्मकाले चन्द्राधिष्ठितराशेः) विचार्यः । तत्र तत्तद् वेधका-
नाय कालप्रकाशिकोक्तः श्लोका उद्दिश्यन्ते—

रविः पु-रो-धा-गौ-ता-ह्य-स-दा-व-व-श-युग्-यतेः ।

शशी या-या-न्ध-गौ-व-या-र-स-ना-यु-ज-युग्-यतेः ॥

क्रूरः पु-रा-ह्य-गौ-वे-स-ती-य-दा-ने-श-युग्-यतेः ॥

बुधः स्व-मि-व-गो-सि-पु-स्तो-य-दा-वा-ख्य-युग्-गतैः ॥

जीवः का-बै-र-मा-भू-तो-गो-स्थो-न-ल-द-युग्-गतैः ।

शुक्रो हँ-स-पु-न-वै-यो-रा-मा-बै-भो-य-त-प्रहैः ॥

कुजवद्राहुरविजौ न वेधः पितृपुत्रयोः ॥ इति ॥

Notes—अत्र सूर्यशनैश्वरयोः, चन्द्रबुधयोश्च वेधलक्षणसत्त्वेऽपि वेधदोषो न भवति 'न वेधः पितृपुत्रयोः' इत्युक्तत्वात् । तेन 'वेधेषु यः क्रूरः' इत्यत्र सूर्यशनैश्वरयोः वेधमप-
ह्नौ न विचारः कर्तव्य इति ॥ ६० ॥

नववैसे अष्टमेस वा ६ वैसे खरेस (२२ त्रे० पति) यदि शनि हो और वेधमें जो पापग्रह हो वह पिताकी मृत्यु करता है ॥ ६० ॥

अथ वेधस्थानबोधकचक्रम् ।

प्रहाः	चन्द्र-भावाः											
	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२
सूर्यः	१	२	९	३	६	१२	७	८	१०	४	५	११
चन्द्रः	५	१	९	३	६	१२	७	८	१०	४	५	११
मं.श.रा.	१	२	१२	३	४	९	६	७	८	१०	५	११
बु.	२	५	४	३	७	९	६	१	८	१०	१२	११
वृ.	१	१२	२	५	४	६	३	७	१०	३	८	११
शु.	८	७	१	१०	९	१२	२	५	११	४	३	६

दिनेशस्थितराश्यंशप्राणितः कोणगे रवौ ।

पितृमृत्युर्मातृमृत्युरिन्दुस्थानार्थोर्बलात् ॥ ६१ ॥

दिनेशेति । दिनेशस्थितराश्यंशप्राणितः = सूर्यो यस्मिन् राशौ नवांशे च तिष्ठति तयोर्मध्ये यः प्राणी = बलवान् भवेत् तस्मात् राशेर्नवांशाद्वा कोण- (५१९) वे रवौ = सूर्ये सञ्जाते सति पितृमृत्युः स्यात् । एवम् इन्दुस्थानार्थोर्बलात् = चन्द्रमा यस्मिन्नवांशे राशौ च तिष्ठति तयोर्मध्ये बलवतो नवांशाद्वा राशेः कोणे (५१९) गतवति सूर्ये मातृमृत्युर्भव-
दिति । प्रथमं गुरोः शनैश्वराद्वा पित्रोर्मरणवर्षं विज्ञायानेन श्लोकेन पित्रोर्मरणमासज्ञानं
कुर्यात् ॥ ६१ ॥

सूर्य जिस राशि और जिस नवांशमें हो उन दोनोंमें जो बलवान् हो उससे ५१९ राशि में सूर्यके जाने पर पिताकी मृत्यु एवं चन्द्रस्थित नवांश और राशिमें बली राशिसे ५१९ में सूर्यके जाने पर माता की मृत्यु होती है । पहले बृहस्पति और शनिके द्वारा माता और पिताके मरण वर्षका ज्ञान करके इस श्लोकसे महीने का ज्ञान करना होगा ॥ ६१ ॥

आनुस्थितांशपारुढनवांशाद्वादशांशम् ।

गते चन्द्रे भवेन्मृत्युर्मातापित्रोर्यथाक्रमम् ॥ ६२ ॥

भानुस्थितेति । भानुः = सूर्यः जन्मकाले यस्मिन्नवांशे तिष्ठति तच्चवांशपतिर्ग्रहो यद्वा-
शिसम्बन्धिनवांशे द्वादशांशे च व्यवस्थितः स्यात्तं भं = राशिं गते चन्द्रे मातापित्रोः यथाक्रमं
मृत्युर्भवेत् । अर्थात् सूर्याधिष्ठितनवांशपतिर्ग्रहो यच्चवांशे भवति तद्वाशिगते चन्द्रे मातु-
र्मरणं तथा तद्द्वादशांशराशिगते चन्द्रे पितुर्मरणं वाच्यमित्यर्थः ॥

Notes—पितुर्मरणवर्षमासज्ञानानन्तरमनेन श्लोकेन तिथिज्ञानं सम्भवेदिति ॥ ६२ ॥

सूर्यं जिस नवांशमें हो उसका पति जिस राशिमें नवांशमें हो उस राशिमें चन्द्रमाके
जाने पर माताकी मृत्यु, एवं सूर्याधिष्ठित नवांशपति जिस राशिमें द्वादशांशमें हो उस
राशिमें जब चन्द्रमा जावे तब पिताकी मृत्यु हो । पहले माता और पिताकी मृत्युके वर्ष,
मास जान कर इस श्लोकसे तिथि जान सकते हैं ॥ ६२ ॥

दुष्टस्थानगते भानौ सिंहान्त्यद्वादशांशके ।

जातश्चेज्जननात्पूर्वं पितृमृत्युं प्रयच्छति ॥ ६३ ॥

इदानीं जातस्य जननात्पूर्वं पितुर्मरणमाह—दुष्टेति । भानौ सूर्ये, दुष्टस्थानगते = षष्ठ-
व्ययगते तत्र सिंहान्त्ययोः = सिंहमीनराशयोः, द्वादशांशके च व्यवस्थिते सति जातश्चेत् =
यदि जन्म स्यात् तदा जननात्पूर्वं=गर्भस्थ एव जातके तस्य पितुर्मृत्युं प्रयच्छति । अस्मि-
न्योगं जातस्य गर्भस्थस्यैव पिता म्रियत इति भावः ॥ ६३ ॥

सूर्यं दुष्टस्थान (६१।१२) में होते हुये यदि सिंह या मीनके द्वादशांशमें हो तो जातक
के जन्मसे पहले ही पिताकी मृत्यु हो ॥ ६३ ॥

मार्तण्डे गुलिकस्फुटादपहृते राशित्रिकोणे शनौ

रोगं तज्जनकस्य देवसचिवे मृत्युस्तदंशोपगो ।

आदित्ये यमकण्टकस्फुटयुते तद्वाशिकोणे गुरौ

रोगं तद्वचनांशकेऽमरगुरौ तातस्य नाशं वदेत् ॥ ६४ ॥

इदानीं गुरुवशात् पितृमरणमाह—मार्तण्ड इति । मार्तण्डे = सूर्ये, गुलिकस्फुटात् =
गुलिकस्पष्टराश्यादितः अपहृते = विशोधिते सति यद्वशिष्टं स्यात्तद्वाशित्रिकोणे (५।९)
सञ्चारात् सञ्जाते शनौ तज्जनकस्य रोगं वदेत् । तथा देवसचिवे = गुरौ सञ्चारात् तदंशो-
पगो = तद्वशिष्टराशयंशोपगते सति तज्जनकस्य = तस्य जातस्य पितुर्मृत्युर्भवेत् । प्रका-
रान्तरमाह—आदित्ये इति । सूर्ये स्पष्ट-यमकण्टकस्य राश्यादिना युक्ते सति यो राशि-
स्तद्वाशिकोणे सञ्चारात्समागते गुरौ तातस्य रोगं ब्रूयात्तथा तद्वचनांशके = तद्वचनांश-
नवांशे सञ्जातेऽमरगुरौ = बृहस्पतौ सति तातस्य, नाशं = मरणं वदेदिति । अनेन विधिना
पितुर्मरणवर्षज्ञानं सम्भवेद् गुरोरेकैकराशिभ्रमणस्य वर्षमिति परिभाषात्वात् ॥ ६४ ॥

स्पष्ट गुलिकमें स्पष्टसूर्यके घटानेसे जो शेष हो उस राशिमें या उससे त्रिकोणमें गोच-
रीय क्षणिके जाने पर जातकके पिताको रोग होता है और शेष राशिमें नवांशमें बृहस्पतिके
जानेपर उसके पिताकी मृत्यु होती है ।

सूर्यमें स्पष्ट यमकण्टकके जोड़नेसे प्राप्त राशि त्रिकोण में गुरुके जाने पर पिताको रोग
और उसके नवांशमें जानेपर पिताकी मृत्यु कहनी चाहिये ॥ ६४ ॥

केन्द्रे चरेऽर्के चन्द्रे वा पितरौ न दहेत्सुतः ॥

केन्द्रे द्विदेहगौ तौ चेन्मृत्युदाहौ द्विकालगौ ॥ ६५ ॥

इदानीं पुत्रहस्तात् पित्रोः शवदाहाभावयोगमाह = केन्द्र इति । अर्के = सूर्ये, वा चन्द्रे,
चरे = मेष-कर्क-तुला-मकरान्यतमे विद्यमाने सति, केन्द्रे = जन्मलग्नात् १।४।७।१०
तदन्यतमे व्यवस्थिते सुतः पितरौ = पितरं मातरं च मरणानन्तरं न दहेत् अस्मिन् योगे
जातस्य पितरौ पुत्रहस्तेन न दह्येते, तत्र पुत्रस्य परोक्षत्वादशक्यत्वाद्धेति । अथ तौ =

चन्द्रसूर्यौ चेद्यदि द्विदेहगौ = द्विस्वभावराशिगतौ भूत्वा केन्द्रे भवेतां तदा पित्रोः, स्यु-
दाहौ = मरणं शवदहनश्च, द्विकालगौ भवेताम् । न खलु मरणावसर एव शवदाहो भवेत् ।
अर्धान्मरणानन्तरं कालान्तरे तच्छवदाहो भवेदिति । अत्रेदं वक्तुं युज्यते-यस्य नरस्य
जन्मकाले सूर्याचन्द्रमसौ केन्द्रे द्विदेहगौ भवतस्तस्य पितरौ स्वजनपरोक्षे (विदेशादौ)
म्रियेते अतस्तयोः स्युत्पदाहौ नैककालौ भवत इति । अर्थादेव जन्मकाले चन्द्रसूर्यौ स्थिरक्षे
केन्द्रे भवेतां तदा पितरौ मरणकाल एव पुत्रहस्तेन दह्येते इति ॥ ६५ ॥

सूर्यं वा चन्द्रमा चर (मे. क. तु. म.) राशिका होकर यदि केन्द्र (११३।७।१० भाव)
में हो तो पुत्र माता-पिताका दाह (मरणानन्तर शवदाह) नहीं करता । यदि सूर्य और
चन्द्रमा द्विस्वभाव (मि. कं. ध मी) राशिमें होकर केन्द्रमें हों तो माता-पिताकी स्युत्पु
और दाह एक समय नहीं होते, बल्कि मरणके कुछ काल (दिन) के बाद दाह होता है ।
अर्थतः सिद्ध हुआ कि स्थिरराशिसे चन्द्र और सूर्य यदि केन्द्रमें हों तो पुत्र अपने माता-
पिताका दाह मरण कालही में करता है । सु. शा. कारः ॥ ६५ ॥

अदृश्ययातौ पितृमातृनाथौ पित्रोर्मुखादर्शनदौ भवेताम् ।

पुत्राधिपोऽदृश्यगृहोपगश्चेत्पुत्राननादर्शनदोऽन्त्यकाले ॥ ६६ ॥

इदानीमन्तकाले पित्रोः पुत्रस्य च मुखादर्शनयोगावाह—अदृश्ययाताविति । जातस्य
जन्मकाले पितृमातृनाथौ—पितृमातृभावशौ (५।४ भावपती) यदि अदृश्ययातौ = लभ्यो-
ग्य-सप्तमभुक्तान्तर्गतौ (अदृश्यचक्रार्धगतौ) भवतस्तदा जातस्य पित्रोर्मुखादर्शनदौ
भवेतामर्थादस्मिन्योगे जातो नरः पित्रोर्मुखं न परयेदिति । अथ पुत्राधिपः = जातकस्य
पुत्र- (५) भावेशः चेद्यदि, अदृश्यगृहोपगः = अदृश्यचक्रार्द्धगतः स्यात्तदाऽन्त्यकाले = मर-
णावसरे पुत्राननादर्शनदः स्यात् । अस्मिन्योगे जातो नरो मरणकाले पुत्रमुखं न परयेती-
त्यर्थः । उभयत्रापि परोक्षस्थितिकारणादिति वक्तव्यम् ॥ ६६ ॥

नवमेश और चतुर्थेश यदि अदृश्य चक्रार्द्ध (लग्नके भोग्यांश और सप्तमके मुक्तांश
इन दोनोंके मध्य) में हों तो पुत्र अपने माता और पिताका मुख (मरनेके समय) नहीं
देखता । यदि पञ्चमेश अदृश्य राशिमें हो तो मरनेके समय पिता माता अपने पुत्रका मुख
नहीं देख पाते । तात्पर्य यह है कि दोनों योगमें पुत्रके परोक्षमें माता-पिताकी स्युत्पु हो ॥

अथ बुद्धिविचारः ।

दुःस्थे बुद्धिस्थानपेऽदृश्यगे वा जातो मन्दप्रायबुद्धि समेति ॥

केन्द्रे कोयो सौम्यवागीशयुक्ते वीर्योपेते बुद्धिमानिङ्गितः ॥ ६७ ॥

त्रिकालज्ञो भवेज्जीवे स्वांशे मृद्वंशसंयुते

गोपुराद्यंशके वाऽपि शुभांशे शुभवीक्षिते ॥ ६८ ॥

अधुना जातस्य बुद्धिविचारः क्रियते-दुःस्थ इत्यादिद्वाभ्याम् । बुद्धिस्थानपे = पञ्चम-
भावेशे, दुःस्थे = षष्ठ्यव्यय- (६।८।१२) गते, वा अदृश्यगे = अदृश्यचक्रदलगतं सति
जातो नरः मन्दप्रायबुद्धि = स्थूलबुद्धि, समेति = प्राप्नोति । अत्र योगे जातः मलिनप्रज्ञो
भवतीति । अथ बुद्धिस्थानपे केन्द्रे (१।४।७।१०) कोये (५।६) गते, तस्मिन् सौम्य-
वागीशयुक्ते = बुधगुर्वोरन्यतरेण द्वाभ्यां वा युक्ते, (अथवा केवलं बुध-गुरु केन्द्रे कोये वा
भवेतामित्यपि वक्तुं युज्यते) वीर्योपेते = बलयुक्ते च सति जातो बुद्धिमान्, इङ्गितः =
सङ्गतेनैव मनोगतविषयज्ञो भवति ।

जीवे = वृहस्पतौ, स्वांशे = स्वराशेः (१।१२) नवांशे, मृद्वंशेन = शुभषष्ठ्यंशेन संयुते,
अपि वा गोपुराद्यंशके (१ अ० ४५-५६ श्लो. द्र.) शुभांशे वा विलसति, शुभप्रज्ञेन

(बुध-शुक्र-शुक्लचन्द्रान्वतमेन) दीक्षिते = अवलोकिते च सति जातो नरः, त्रिकालज्ञः = भूत-वर्तमान-भविष्यविद् भवेत् ॥ ६७-६८ ॥

पञ्चमेश-दुस्स्थान (६८।१२) में हो या अष्टम्य-राक्षसमें हो तो जातक विशेषकर मन्द-बुद्धि होता है । यदि पञ्चमेश बुध और शुक्रसे युक्त होकर केन्द्र या कोणमें हो तथा बलवान् हो तो जातक बुद्धिमान् और दूसरेसे अधिप्रायको जाननेवाला होता है ॥ ६७ ॥

बृहस्पति अपने नवांशमें, या शुभषष्ठ्यंशमें या गोपुरादि वैशेषिकांशमें, या शुभग्रहके नवांशमें होकर शुभदृष्ट हो तो जातक त्रिकालज्ञ (भूत-वर्तमान-भविष्य जाननेवाला) होता है ॥ ६८ ॥

हृद्रोगी पञ्चमे पापे सपापे च रसातले ।

क्रूरषष्ठ्यंशसंयुक्ते शुभग्रहयोगवर्जिते ॥ ६९ ॥

इदानीं जातस्य हृद्रोगयोगमाह—हृद्रोगीति । जातकस्य पञ्चमे भावे पापे = सूर्य-शौम-शनि-क्षीणचन्द्रान्यतमे तिष्ठति, रसातले = लग्नावतुर्थभावे च सपापे = पापग्रहेण सहिते सति तथा तत्र क्रूरषष्ठ्यंशसंयुक्ते शुभग्रहाणां दृष्ट्या योगेन च वर्जिते सति जातो नरः हृद्रोगी = हृद्रोगयुक्तो भवति ॥ ६९ ॥

चतुर्थ और पञ्चम भावमें पापग्रह हो, पापषष्ठ्यंशसे युक्त हो और शुभग्रहके योग तथा दृष्टिसे रहित हो तो जातकको हृदय रोग होता है ॥ ६९ ॥

अथ पुण्यविचारः ।

अन्नदानपरो नित्यं पञ्चमेशो शुभांशके ।

शुभखेचरसंयुक्ते भूमिजे केन्द्रमाश्रिते ॥ ७० ॥

इदानीं यस्मिन्योगे जातोऽन्नदानपरो भवति तमाह—अन्नदानपर इति । पञ्चमेश शुभांशके विलसति, भूमिजे = मङ्गले शुभखेचरेण संयुक्ते केन्द्रमाश्रिते च सति जातो नरः नित्यं = सततम्, अन्नदानपरः = अन्नदानकशीलः भवति ॥ ७० ॥

इति पञ्चमभावफलानि ।

पञ्चमेश शुभग्रहके नवांशमें होकर शुभग्रहसे युक्त हो और मङ्गल केन्द्रमें हो तो जातक अन्नदान करनेमें तत्पर रहता है ॥ ७० ॥

अथ षष्ठमावफलम् ।

तत्रादौ रोगविचारः ।

रोगारिव्यसनक्षतानि वसुधापुत्रारितश्चिन्तये-

दुक्तं रोगकरं तदेव रिपुगे जीवे जितारिर्भवेत् ।

षष्ठोऽरीशत्रुधौ विधुन्तुदयुतौ लग्नेशसम्बन्धिनौ

लिङ्गस्यामयकृद् अणौ नरधिरः षष्ठे सलम्भाधिपः ॥ ७१ ॥

अथाधुना षष्ठमावफलानि विवक्षुरादौ षष्ठभावे विचारणीयविषयात् ततो रोगयोगं चाह—रोगेत्यादिना । रोगः = आमयः, अरिः = शत्रुः, व्यसनं = दुराचरणम्, अतः=मृषा-याचातश्चैतानि वसुधापुत्रारितः = मङ्गलतः षष्ठभावतश्च चिन्तयेत् = विचारयेत् । तदेव = षष्ठस्थानं (भौमान्तिकम्) रोगकरमुक्तम् । जीवे = गुरौ, रिपुगे = षष्ठभावयते सति जातः, जितारिः = शत्रुनाशको भवेत् । अरीशत्रुधौ = षष्ठेशो बुधश्च, विधुन्तुदेव = राहुणा युतौ, लग्नेशस्य सम्बन्धिनौ (स्थान-दृष्टि-मित्र-सहचरान्यतमसम्बन्धयुक्तौ) भवेतां तदा

जातः षष्ठो (नपुंसकः) भवति । सलग्नाधिपः = लग्नेशेन सहितः, रुधिरः = मङ्गलः,
 षष्ठे भावे भवेत् तदा त्रयोऽन लिङ्गस्यामयकृद् = शिश्नरोगकरो भवति ॥ ७१ ॥

मङ्गल और शत्रुभावसे-रोग, क्षत्र, व्यसन और चोट घाव वगैरहका विचार करे ।
 मङ्गल युक्त कृता भाव रोग करने वाला कहा गया है । वृहस्पति षष्ठभावमें हो तो जातक
 शत्रु जीतनेवाला हो । षष्ठेश और बुध राहुके साथ लग्नेशके सम्बन्धी हों तो जातक नपुंसक
 हो । मङ्गल लग्नेशके साथ जुटे भावमें हो तो घावसे लिङ्गमें रोग हो ॥ ७१ ॥

पत्नी षण्ढत्वमेति क्षतभवनगते कामपे सासुरेज्ये

भौमे मन्देन दृष्टे रिपुभवनगते शत्रुभार्यामुपैति ।

सौम्यैर्दृष्टे युते वा न भयमरिजनाच्छत्रुमे जन्मलग्नात्

पापैः शत्रुक्षतादिब्रणभयविपुलं जायते लाञ्छनं वा ॥ ७२ ॥

पत्नीति । सासुरेज्ये=असुरेज्येन (शुक्रेण) सहिते, कामपे=सप्तमेशे, क्षतभवनगते=
 षष्ठभावाभ्युपगते जातस्य पत्नी = स्त्री, षण्ढत्वं = क्लीबत्वम्, एति=प्राप्नोति । विगतयोषिद्धर्मा
 भवतीत्यर्थः । भौमे=मङ्गले, रिपुभवनगते=षष्ठभावमुपगते तस्मिन्मन्देन=शनिना दृष्टे च सति
 जातः शत्रुभार्या=द्विषद्विजयम्, उपैति=प्राप्नोति । अस्मिन्योगे जातस्य भार्या शत्रुर्भवतीति ।

अथ जन्मलग्नात् शत्रुमे = षष्ठभावे, सौम्यैः शुभग्रहैः दृष्टे वा युते सति जातस्य,
 अरिजनात् = शत्रोः सकाशात्, भयं न भवेत् । तस्मिन् षष्ठभावे पापैः दृष्टे वा युते
 (सौम्यदृष्टियोगरहिते च) सति, शत्रोः = वैरिजनात्, क्षतादेः = आघातारितः, ब्रणभय-
 विपुलं = ब्रणादितो भयाधिक्यं जायते वा लाञ्छनं=मिथ्यापवादः सजायते ॥ ७२ ॥

युक्ते सहित सप्तमेश शत्रुस्थानमें हो तो स्त्री नपुंसकी हो । मङ्गल शत्रुभवनमें हो क्षनि
 से देखता हो तो शत्रु स्त्री मिले । जन्मलग्नेसे षष्ठस्थानमें शुभग्रह हों या देखते हों तो
 शत्रुसे भय न हो । पाप ग्रह हो तो शत्रुसे क्षतादि ब्रण बहुत हो और लाञ्छन हो ॥ ७२ ॥

षष्ठे भास्वति लग्ननायकरिपौ नीचारिगे दुर्बले

जातस्तत्पितृवर्गशत्रुसहितो लग्नेशमित्रग्रहे ।

इष्टस्थानगते निजोच्चसुहृदां वर्गोपयाते सति

ज्ञातीनां बहुलं वदन्ति मुनयः शत्रुव्रणाभावभाक् ॥ ७३ ॥

षष्ठ इति । भास्वति = सूर्यः, षष्ठे भावे व्यवस्थिते, लग्ननायकरिपौ = लग्नेशस्य शत्रुग्रहे
 षष्ठे नीचारिगे च सति जातो नरः, तत्पितृवर्गशत्रुसहितः = स्वपित्रादीनां ये शत्रवस्तैः
 सहितः भवति । अथ तस्मिन् भास्वति षष्ठे व्यवस्थिते, लग्नेशमित्रग्रहे, इष्टस्थानगते शुभ-
 भावे (केन्द्रकोणादिके) गते, तथा निजोच्चसुहृदां = स्वकीयोच्चराशेः मित्राणां वा वर्गे
 प्रयाते सति जातः ज्ञातीनां = स्ववंशजानां (दायादानां) बहुलं प्राप्नोति, शत्रुव्रणाभावभा-
 कः = रिपु-क्षतादिभीरहितश्च भवेदिति ॥ ७३ ॥

युक्ते षष्ठस्थानमें हो लग्नेशका शत्रुग्रह नीचराशिमें हो दुर्बल हो तो जातक पितृवर्ग
 शत्रुसे सहित हो । लग्नेशका मित्रग्रह इष्टस्थानमें प्राप्त हो अपने उच या मित्रके वर्गमें प्राप्त
 हो तो पुरुष अपने बहुत वंशजोंको प्राप्त करता है और उसे शत्रु तथा घाव वगैरह नहीं
 होते, ऐसा मुनिवोंने कहा है ॥ ७३ ॥

शत्रुस्थानगतोऽरिनीचगृहगो वक्रं गतो वाऽस्तगो-

ऽनेकारातिजने बहुक्षततनुः षष्ठाधिपो वा तथा ॥

षष्ठस्थानगतेषु भास्करमुखव्योमाटनेषु क्रमात्

तत्तत्कारकखेटवर्गारिपुणा सम्पीडितः सन्ततम् ॥ ४ ॥

शत्रुस्थानगत इति । अरिनीचगृहगः = शत्रुगृहे नीचे वा गतः, वक्रं गतः, वा अस्तगः

कश्चिद् ग्रहो यदि शत्रुस्थानगतः = पृष्ठभावनतः स्यात् तदा अनेकारातिजनः=बहुशत्रुजनै-
र्युक्तः, बहुक्षततनुः = बहुव्रणादिपीडितगात्रश्च भवेत् । षष्ठाधिपः = षष्ठेशो वा तथा = अरि-
नीचग्रहः, वर्कं गतोऽस्तमो वा भवेत्तदाऽपि तथा फलं भवेत् । भास्करमुख्योमात,
नेष्टु = सूर्यादिग्रहेषु, षष्ठस्थानगतेषु = शत्रु-(६) भावनतेषु जातो नरः क्रमात् तत्तत्कारक
खेटवर्गरिपुणा = यो ग्रहः षष्ठगतो भवति तस्य यो वर्गः (वर्णः) तज्जातीयशत्रुणा सन्ततं =
नित्यम् 'सततानरताश्रान्तसन्तताविरतानिशम् । नित्यानवरताजसम्' इत्यमरः, सम्पीडितो
भवति । अत्रेदं विचिन्त्यम् । गुरु-शुक्रौ षष्ठस्थौ भवेतां तदा ब्राह्मणजातीयशत्रुणा सम्पी-
डितो भवेत् । सूर्य-भौमौ षष्ठस्थौ तदा क्षत्रियेण रिपुणा, चन्द्रश्चेतदा वैश्येन, बुधश्चेतदा
शूद्रेण, शनिश्चेतदा म्लेच्छेन सम्पीडितो भवेदिति ॥ ७४ ॥

कोई भी ग्रह अपने शत्रुगृहमें होकर, या नीचमें होकर, या वर्क होकर, या अस्त होकर
यदि छूटे भावमें हो तो जातक अनेक शत्रुओंसे युत हो तथा उसके शरीरमें बहुत घाव हों।
इसी तरह षष्ठेशके होने पर भी फल होते हैं। सूर्य आदि ग्रहोंके छूटे भावमें रहने पर क्रमसे
उनके वर्गके शत्रुसे जातक पीडित होता है ॥ ७४ ॥

पापव्योमचरास्त्रयोऽरिपतितत्प्राप्तेक्षका दुर्बला-

गोवित्तक्षयमामयं रिपुभयं कुर्वन्ति जन्मादितः ।

ते सर्वे बलशालिनो यदि शुभा गोवित्तमशवादिकं

राजान्नं सकलोपदंशसहितं रोगारिनाशं वदेत् ॥ ७५ ॥

पापेति । अरिपतितत्प्राप्तेक्षकाः = १. षष्ठभावेशः, २. षष्ठभावनतः, ३. षष्ठभावदर्शी चैते
त्रयो ग्रहाः यदि पापव्योमचराः = पापग्रहाः, दुर्बलाः = बलरहिताश्च भवेयुः तदा गोवित्त-
क्षयं=गवां धनानां च नाशम्, आमयं=रोगम्, रिपुभयं=शत्रुभीतिं च जन्मादित एव कुर्वन्ति ।
अथ ते सर्वे=षष्ठेश-षष्ठस्थ-षष्ठद्वारो ग्रहा यदि शुभाः=शुभग्रहाः, बलशालिनः=बलवन्तश्च
भवेयुस्तदा गोवित्तमशवादिकं, विविधोपस्करयुक्तं राजान्नं, रोगारिनाशं च वदेत् ॥ ७५ ॥

षष्ठेश, षष्ठभावस्थ और षष्ठभावद्वारा ये तीनों ग्रह यदि पापग्रह हों और दुर्बल हों तो
जन्मसे ही गौ-धनका नाश, रोग और शत्रुसे भय होता है । यदि वे तीनों ग्रह बली और
शुभग्रह हों तो गौ, धन, घोड़ा आदि सवारी, अनेक सामग्रियोंके सहित, सुन्दर-अबकी
प्राप्ति और रोग तथा शत्रुका नाश होता है ॥ ७५ ॥

तेषामम्बरचारिणामतिशुभौ केन्द्रत्रिकोणायगौ

द्वावेतौ बलशालिनौ यदि लघुव्याध्यादिनाशं नृणाम् ।

एकोऽपि प्रबलो यदि व्रणरिपुक्लेशादि किञ्चित् फलं

यत्तत्कारकवर्गमूलमखिलं मोदं प्रमादं तु वा ॥ ७६ ॥

तेषामिति । तेषां = त्रयाणाम्, अम्बरचारिणां = ग्रहाणाम्=अरिपतितत्प्राप्तेक्षकाणां,
अतिशुभौ=त्रयाणां मध्येऽतीव शुभग्रहौ द्वौ यदि केन्द्रत्रिकोणाय (१४।१७।१०।५।१।११)
गौ भवेताम्, तथा चैतौ द्वौ यदि बलशालिनावपि भवेतां तदा नृणाम् = जनिमताम्,
लघुव्याध्यादिनाशं कुतः । अथ तेषां त्रयाणां मध्ये एकोऽपि प्रबलो ग्रहो यदि केन्द्रत्रि-
कोणायगो भवेत् तदा किञ्चित् = ईषदेव व्रणरिपुक्लेशादि फलं कुतः । अत्र मोदम्=अनुकूलं
(शुभम्) वा प्रमादं=प्रतिकूलम् (अशुभम्) यत् फलमुक्तं तदखिलं तु=सर्वमपि कारक-
वर्गमूलं=यो ग्रहस्तद्योगकरो भवति तन्मूलकं विजानीयात् ॥ ७६ ॥

उन तीनों (षष्ठेश-षष्ठस्थ-षष्ठदर्शी) में कोई दो ग्रह अत्यन्त शुभग्रह हों, १४।१७।१०।
५।१।११ इव भावोंमें किसीमें स्थित हों, बलयुक्त हों तो छोटे २ रोगोंका नाश करते

यदि उक्त तीनोंमें एक भी ग्रह प्रबल हो तो थोड़े बाव, शत्रु, रोग वगैरह कहने चाहिये ।
यहाँ अच्छा या बुरा जो फल कहा गया है वह उस योगकारक ग्रहके सम्बन्धसे जानना
चाहिये । अर्थात् जिस ग्रहका जो अच्छा या बुरा फल है वही जानना चाहिये ॥ ७६ ॥

पापे लग्नगते सपत्नपयुते देहव्रणं देहिनां
पुत्रस्थे पितृपुत्रयोः सुखगते मातुः कलत्रे स्त्रियाः ।

धर्मस्थे सति मातुलस्य सहजे तस्यानुजस्य व्रणं
लाभस्थे तु तदग्रजस्य निधने जातो गुदार्तो भवेत् ॥ ७७ ॥

पाप इति । सपत्नपेन = षष्ठेन युते पापे = पापग्रहे (सूर्य = कुज-शनि-राहुणाम-
न्यतमे) लग्नगते सति देहिनां = जातानां, देहव्रणं = शरीरे व्रणं स्यात् । सपत्नपयुते
पापे पुत्रस्थे = पञ्चमभावगते सति पितृपुत्रयोः = जातस्य पितुः पुत्रस्य च देहव्रणं स्यात् ।
सुखगते = चतुर्थभावगते सति मातुः = जातस्य जनन्याः देहव्रणं स्यात् । कलत्रे = सप्तमगते,
स्त्रियाः देहव्रणं स्यात् । धर्मस्थे = नवमभावगते सति तन्मातुलस्य । सहजे = तृतीये सति
तस्यानुजस्य = तस्य कनिष्ठप्रातुः । लाभस्थे = एकादशस्थे सति तु तदग्रजस्य = तस्य
ज्येष्ठप्रातुः व्रणं जायते । अथ सपत्नपयुते पापग्रहे निधने = अष्टमभावगते सति जातः
स्वयमेव गुदार्तः = अपानरोगेण (भगन्दरादिना) पीडितो भवेदिति ॥ ७७ ॥

षष्ठेन युक्त लग्नमें पापग्रह हो तो मनुष्यके देहमें व्रण हो । पञ्चममें हो तो पिता और
पुत्रके देहमें । चौथेमें हो तो माताके देहमें । धर्ममें हो तो मामाके देहमें । तृतीयमें हो तो
जातके छोटे भाईके देहमें व्रण हो । लाभमें हो तो बड़े भाईके देहमें व्रण हो । अष्टममें हो
तो जातक स्वयं गुदार्त (बवासीर रोगी) हो ॥ ७७ ॥

भानुर्भूभिर् शशी मुखेऽवनिमुतः कण्ठे तु नाभेरध-

श्चान्द्रिः सूरिरनामयं प्रकुरुते नेत्रामयं भार्गवः ।

मन्दो वातमहिश्च केतुरुदरव्याधिं बुधश्चेन्नगो

लग्नेशः शशिजेन वीक्षितयुतो गुह्यव्रणं यच्छति ॥ ७८ ॥

भानुरिति । भानुः = सूर्यो यदि षष्ठेशयुतः षष्ठाष्टमगतश्च भवेत्तदा मूर्ध्नि = शिरोदेशे
आमयं=रोगं=व्रणादिकं करोति । शशी=चन्द्रस्तथाभूतो मुखे, अवनिमुतः=मङ्गलस्तथाभूतः
कण्ठे, चान्द्रिः=बुधस्तथाविधस्तु नाभेरधोदेशे रोगं करोति । सूरिः=बृहस्पतिः अनामयं=रोग-
मुक्तिम् (आरोग्यम्) कुरुते । भार्गवः=शुक्रस्तथाविधश्चेत्तदा नेत्रामयं = नेत्ररोगं प्रकुरुते ।
मन्दः=शनिः, वातं=वातव्याधिम्, अहिः=राहुः, केतुश्च उदरव्याधिम्=उदररोगं प्रकुरुते ।
अथ च लग्नेशः, बुधश्चेन्नगः = कन्यामिथुनान्यतरस्थः शशिजेन = बुधेन, वीक्षितयुतः =
दृष्टो युक्तो वा षष्ठस्थश्च यदि भवेत् तदा गुह्यव्रणं=भगन्दरादिगुप्तरोगं यच्छति=करोतीति ।

Notes—अत्र बृहस्पतौ 'अनामयत्वम्' उक्तं परन्तु पराशरेण षष्ठेशयुते षष्ठाष्टमगते
४ गुरौ नासिकारोगोऽभिहितः । तथा च तद्वचनानि—

षष्ठाधिपोऽपि पापश्चेद्देहे वाऽप्यष्टमे स्थितः । तदा व्रणं भवेद् देहे कर्मस्थानेऽप्ययं विधिः ॥

एवं पित्रादिभावे शास्तत्कारकसंयुताः । व्रणाधिपयुताश्चपि षष्ठाष्टमयुता यदि ॥

तेष्वपि व्रणं वाच्यमादित्येन शिरोव्रणम् । इन्दुना च मुखे, कण्ठे भौमेन, ज्ञेन, नाभिषु ॥

गुरुणा नासिकार्थां च मृगुणा नयने पदे ।

शनिना राहुणा कुक्षौ केतुना च तथा भवेत् । इति ॥ ७८ ॥

षष्ठेन युक्त शनि आवमें सूर्य हो तो शिरपर, चन्द्रमा हो तो मुखमें, मंगल हो तो
कण्ठमें, बुध हो तो नाभिके नीचे रोग हो । गुरु हो तो रोगका नाश करते हैं । शुक्र हो तो

नेत्ररोग, शनि हो तो वातग्याधि, राहु-केतु हो तो पेट में रोग हो। लग्नेश बुधके ग्रह (१६) में हो और बुधसे देखा जाता हो वा युक्त हो तो गुह्यस्थानमें व्रण करता है ॥७८॥

लग्नादियद्राशिगते फणीशो शुक्रेक्षिते तत्तनुचिह्नमेति ॥

मन्दाहियुक्ते रिपुराशिनाथे तुरङ्गपश्वादिभयं वदन्ति ॥ ७९ ॥

लग्नादीति । फणीशः = राहुः लग्नादि-यद्राशिगतः = लग्नाद्यस्मिन् स्थाने स्थितः शुक्रेण दृष्टश्च भवेत् तत्स्थानं 'कादिविलग्नविभक्तभगात्रः' (अ० ३, श्लो० ७६ द्र०) इत्यनेन यस्मिन्नङ्गे भवेत्तत्तनौ = तदङ्गे, चिह्नमेति = व्रणादिविह्वं भवति । अथ रिपुराशिनाथे = षष्ठभावेशे मन्दाहियुक्ते=शनिराहुभ्यां सहिते सति जातस्य तुरङ्गपश्वादिभयं = घोटकादिचतुष्टदेभ्यो भयं मनीषिणः वदन्ति ॥ ७९ ॥

लग्नादि जिस राशिमें राहु हो, शुक्र उसको देखता हो तो वह राशि शरीरमें जिस स्थानका हो उस जगह व्रण कहे। शत्रुस्थानका मालिक शनि-राहुसे युक्त हो तो बोका आदि पशुओंसे भय होता है ॥ ७९ ॥

पापग्रहेण संदष्टे बलहीनेऽरिनायके । पापान्तरगते वाऽपि शत्रुपीडा भविष्यति ॥ शत्रुस्थानाधिपे दुःस्थे नीचमूढारिराशिगे । लग्नेशे बलसंयुक्ते शत्रुनाशं वदेद्बुधः ॥

इदानीं शत्रोः पीडां शत्रुनाशश्चाह—पापग्रहेणैवेतिद्राभ्याम् । अरिनायके = षष्ठभावेशे, बलहीने, पापग्रहेण संदष्टे च, अपि वा पापान्तरगते = पापद्वयमध्यगते सति जातस्य शत्रोः सकाशात् पीडा = दुःखं भविष्यति । अस्मिन्योगे जातस्य शत्रुद्वारेण दुःखं भवति । न कदाचिच्छत्रुणा तज्जातस्य शुभं सम्भाव्यत इति भावः ।

शत्रुस्थानाधिपे = षष्ठभावेशे, दुःस्थे, नीचे, अस्तङ्गते, शत्रुग्रहं गते वा तथा लग्नेशे = जन्मलभाधिपतौ बलसंयुक्ते सति बुधः शत्रुनाशं = जातस्य रिपौः मरणं वदेत् । अस्मिन् योगे जातस्य शत्रुप्रियते इति भावः ॥ ८०-८१ ॥

शत्रु स्थानका मालिक बलहीन हो पापग्रहसे देखा जाता हो, वा पापग्रहोंके बीच हो तो शत्रुसे पीडा होती है ॥ ८० ॥

शत्रुभावेश बुध स्थानमें हो नीच, अस्तङ्गत, शत्रु राशिमें हो लग्नेश बली हो तो शत्रु का नाश कहना चाहिये ॥ ८१ ॥

षष्ठेशो गोपुरांशादौ दिवाकरनिरीक्षिते । लग्नेशे बलसम्पूर्णे ज्ञातीनामुपकारकृत् ॥ इति श्रीनवमहर्षय वैद्यनाथविरचिते जातकपारिजाते त्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥

इदानीं ज्ञातीनामुपकारकृतं जातकमाह—षष्ठेश इति । षष्ठेशे = षष्ठभावपतौ, गोपुरांशादौ = गोपुरादिवैशेषिकांशे (१ अ० श्लो० ४५-४७) विद्यमाने, दिवाकरनिरीक्षिते = सूर्येणावलोकिते, लग्नेशे बलसम्पूर्णे = परिपूर्णबलान्विते च सति जातो नरो ज्ञातीनामुपकारकृत् = स्वदेशजानामुपकृतिकरो भवतीति ॥ ८२ ॥

इति षष्ठभावफलानि ।

पारिजाते सुषा टीका कपिलेश्वररजिता ।

अध्याये विश्व (१३) सङ्ख्येऽस्मिन् पूर्ति भावफले गता ॥ १३ ॥

षष्ठेश गोपुरांशादिमें हो उसको सूर्य देखता हो लग्नेश परिपूर्णबली हो तो जातक जातिका उपकार करनेवाला होता है ॥ ८२ ॥

इति वैद्यनाथवैद्यविरचिते जातकपारिजाते त्रयोदशाध्याये पञ्चमषष्ठभावफले

'विमला' हिन्दी टीका समाप्ता ॥ १३ ॥

अथ सप्तमाष्टमनवमभावफलाध्यायः ॥ १४ ॥

तत्र सप्तमभावफलम् ।

यात्रापुत्रकलत्रसौख्यमखिलं सञ्चिन्तयेत्सप्तमा-

दुक्तं पुत्रसुखासुखागमफलं सर्वं च यत्तद्वदेत् ॥ ३ ॥

जात्रेति । सप्तमात् = सप्तमभावात्, यात्रापुत्रकलत्रसौख्यमखिलं सञ्चिन्तयेत् = विचार-
येत्, तथा इतः पूर्वं पुत्रसुखासुखागमफलं यदुक्तं तत्सर्वं च सप्तमादधि वदेत् । तथा हि
जातकाभरणौ—

“रणाङ्गणं चापि वणिकक्रियाश्च जायाविचारागमनप्रयाणम् ।

शास्त्रप्रवीणैर्हि विचारणीयं कलत्र(७)भावे किल सर्वमेतत्” इति ॥

एवं जातकरत्ने—

“युवतिपदादुद्वाहं भार्या-पति-सूय-दधि-गुब्बक्षीरम् ।

आगमनं सरिदाप्ति मूत्राशयं च नष्टधनम्” इति ॥ ३ ॥

सप्तम भावसे सम्पूर्ण यात्रा-पुत्र-स्त्री-सुखका विचार करे । जो कुछ पहले पुत्रादिके
सुख-असुखके आगम फल कहे जा चुके हैं वे सब सप्तम भावसे भी कहे ॥ ३ ॥

जारः कामगते सिते मदनपे साहिध्वजे वा तथा

कामे जीवयुगीक्षिते शुभगृहे जातो न जारो भवेत् ॥ १ ॥

जार इति । सिते = शुके, कामगते = सप्तमभावगते सति जातो नरः जारः=परस्त्रीगामी
भवति । वा मदनपे = सप्तमभावेशे यत्र तत्र साहिध्वजे = राहुणा वा केतुना सहिते सति
तथा = जारो भवति । अथ कामे = सप्तमे भावे शुभगृहे=शुभग्रहराशौ सति तस्मिन् जीव-
न-गृहणा युके वा ईक्षिते=दृष्टे सति जातो नरो जारो न भवेत्प्रत्युत सदाचारी भवेदिति ॥ १ ॥

शुक्र सप्तममें हो तो जार (परस्त्रीलम्पट) हो, या सप्तमेश राहु या केतुसे युत हो तो भी
जार हो । सप्तम शुभगृह हो उसमें गुरु हो वा उसे देखता हो तो जार नहीं होता है ॥ १ ॥

दुःस्थे कामपतौ तु पापगृहगे पापेक्षिते तद्युते

तज्जायाभवनस्य मध्यमफलं सर्वं शुभं चान्यथा ॥

कामस्थानपतौ सितेन सहिते पापक्षणे कामधीः

सौम्यक्षे शुभखेटवीक्षितयुते जातः सितच्छत्रवान् ॥ २ ॥

दुःस्थ इति । कामपतौ = सप्तमेशग्रहे तु, दुःस्थे = षडष्टययान्यतमगते, पापग्रहग्रहगे,
पापग्रहेक्षिते वा पापग्रहेण युक्ते तज्जायाभवनस्य = तस्य जातकस्य सप्तमभावस्य सर्वं
मध्यमफलं भवति, अर्थादीदृश्योगे जातस्य सप्तमभावे यत्किञ्चिद्विचार्यते तत्सर्वं मध्यमफलं
भवति । अन्यथा चार्थात् सप्तमेश शुभस्थानगते, शुभराशिगते, शुभेक्षिते वा शुभयुते सति
तज्जायाभवनस्य सर्वं फलं शुभं स्यात् । कामस्थानपतौ = सप्तमभावेशे, सितेन = शुकेण
सहिते, पापक्षणे = पापराशिगते च जातः कामधीः = कायुकः भवति । तस्मिन्नेव सप्तमेशे
सौम्यक्षे = शुभराशिगते, शुभखेटेन वीक्षिते वा युते सति जातो नरः सितच्छत्रवान् = धव-
लातपत्रयुतः (राजेति यावत्) भवेदिति ॥ २ ॥

सप्तमेश दुष्ट स्थानमें हो, पापग्रहमें हो, उसे पापग्रह देखता हो, या पापसे युत हो तो
उसके सप्तमग्रहका मध्यम फल कहे । ऐसा न हो तो सब शुभ जाने । सप्तमेश शुक्रके साथ
होकर पापराशिमें हो तो कामी हो । शुभराशि में हो, शुभग्रहसे युक्त हो, वा उसे शुभग्रह
देखते हैं तो वह जातक सितच्छत्रवान् (राजा) होवे ॥ २ ॥

वित्तास्तारिपभार्गवास्तनुगताः पापान्विताः कामुकः

पापव्योमचरान्वितौ तनुरिपुस्थानाधिपौ चेत्तथा ।

कामस्थे रिपुवित्तलग्नपथुते पापे परस्त्रीरतः

पापारातिकलत्रपा नवमगाः कामातुरो जायते ॥ ३ ॥

वितेति । वित्तास्तारिपभार्गवाः = द्वितीयेश-सप्तमेश-षष्ठेश-शुक्राः, पापान्विताः = पापग्रहयुक्ताः सन्तो यदि तनुगताः = लग्ने विद्यमाना भवेयुस्तदा जातः कामुकः = अति कामी भवेत् । चेयदि तनुरिपुस्थानाधिपौ = लग्नेश-षष्ठेशौ यत्र तत्र पापव्योमचरान्वितौ = पापग्रहयुक्तौ भवेतां तदा तथा = कामुकः = सदा स्त्रीरतो भवेत् । पापे = रविमौमशनीनाम-न्यतमे, कामस्थे = सप्तमभावगते, तस्मिन् रिपुवित्तलग्नपथुते = षष्ठेश-द्वितीयेश-लग्नेशैः सहिते च जातः परस्त्रीरतः = अन्यदारसक्तः स्यात् । अथ च पापारातिकलत्रपाः = पापग्रह-षष्ठेश-सप्तमेशाः यदि नवमगा भवेयुस्तदा जातः कामातुरः = कामपीडितः जायते = भवतीति । अत्रोक्तयोगेषु शुभग्रहाणां दृष्टियोगे न तथात्वमिति ज्ञेयम् ।

तथा च सर्वार्थचिन्तामणौ—

लग्नस्थिता वित्तकलत्रशत्रुनाथाः सशुक्रा यदि पापयुक्ताः ।

जातः परस्त्रीषु रतः कुमार्गं शुभेक्षितस्त्वेव तथा भवेच्च ॥

लभारिपौ पापयुतौ यदि स्याज्जातः परस्त्रीषु रतः कुमार्गं ।

लग्नेश्वरे शत्रुकुटुम्बनाथे पापैर्युते वा यदि दारराशौ ।

जातः परस्त्रीषु रतः ..... इति ॥ ३ ॥

द्वितीयेश, सप्तमेश, षष्ठेश और शुक्र पापग्रहसे युक्त होकर लग्नमें हों तो जातक कामी हो लग्नेश और षष्ठेश पापग्रहसे युक्त हो तो भी कामी होता है । कोई पापग्रह षष्ठेश, धनेश और लग्नेशसे युक्त होकर सप्तम भावमें ही हो तो परस्त्रीगामी हो । पापग्रह, षष्ठेश और सप्तमेश नवम भावमें हों तो कामातुर होता है ॥ ३ ॥

जारः कर्मधनास्तपा दशमगाः पुत्रादिकारग्रहा-

दुःस्था धीगुरुकामपाः सुतगृहे पापेक्षितेऽनात्मजः ।

जीवन्मौ यदि वा निशाकरसितौ कामे बहुस्त्रीरतः

शुके मन्मथराशिगे बलवति स्त्रीणां बहूनां पतिः ॥ ४ ॥

जार इति । कर्मधनास्तपाः = दशमेश-द्वितीयेश-सप्तमेशाः यदि दशमभावगताः स्युस्तदा जातो जारः स्यात् । धीगुरुकामपाः = पञ्चमेश-नवमेश-सप्तमेशाः पुत्रादिकारग्रहाः सन्तो यदि दुःस्थाः = प्रदृष्टव्यगताः स्युः, तथा सुतगृहे = पञ्चमभावे पापेक्षिते सति जातो नरोऽनात्मजः = पुत्रग्रहितो भवेत् । तथाहि सर्वार्थचिन्तामणौ—

‘कर्मेशवित्तेशकलत्रनाथा मानस्थिता जारमुदाहरन्ति ।

धीधर्मनाथौ सकलत्रनाथौ दुःस्थानगौ हीनबलौ शुभैर्न ॥

दृष्टे सुते दारबहुत्वयोगे त्वपुत्रयोगं मुनयो वदन्ति’ इति ॥

जीवन्माविति । गुरुधौ, वा निशाकरसितौ = चन्द्रशुक्रौ, कामे = सप्तमभावे भवेतां तदा जातो बहुस्त्रीरतः = विविधस्त्रीसंसक्तो भवेत् । अथ च बलवति = पूर्णबलयुक्ते शुके मन्मथराशिगे = सप्तमभावगते सति जातो बहूनां स्त्रीणां पतिः भवति । यस्य जन्मकाले बलीयान् शुक्रः सप्तमे भवति तस्य वद्वयः स्त्रियो भवन्तीति ॥ ४ ॥

दशमेश, द्वितीयेश और सप्तमेश दक्षमें हों तो जातक जार हो पञ्चमेश, नवमेश और सप्तमेश पुत्रादि कारक होकर दुष्ट स्थानमें हों, पाँचवे भावको पापग्रह देखता हो तो जातक

का सन्तान न हो । यदि गुरु, बुध, वा चन्द्र सप्तममें हों तो बहुत स्त्रियोंसे भोग करे ।
लघुवान् शुक्र सप्तममें हो तो बहुत स्त्रियोंका पति हो ॥ ४ ॥

शुक्रारौ मदगौ कलत्ररहितो धर्मात्मजस्थौ तथा
शत्रुस्थानगतौ निशाकरसितौ यद्येकपुत्रो भवेत् ।
लग्नास्तव्ययगेषु पापखचरेष्विन्दौ सुते दुर्बले
बन्ध्यास्त्रीपतिरेव जातमनुजो जायविहीनोऽथवा ॥ ५ ॥

शुक्राविति । शुक्रारौ = शुक्रमङ्गलौ, मदगौ = सप्तमभावगतौ भवेतां तदा जातः
कलत्ररहितः = स्त्रीविहीनः (मृतभार्य इति यावत्) भवति । तावेव शुक्रारौ धर्मात्मज-
स्थौ = नवमपञ्चमगतौ भवेतां तदा तथा = कलत्ररहितः स्यात् । तथा च सारावल्याम्—
यूने कुजभार्गवयोर्जातः पुरुषो भवेद्विकलदारः ।
धीधर्मस्थितयोर्वा परिकल्प्य पण्डितैरेवम्” इति ॥

शत्रुस्थानगताविति । निशाकरसितौ = चन्द्रशुक्रौ यदि शत्रुस्थानगतौ = षष्ठभावगतौ
भवेतां तदा जातस्यैकपुत्रः भवेत् । लग्नास्तेति । पापखचरेषु = पापग्रहेषु, लग्नास्तव्यय-
गेषु = लग्नसप्तमद्वादशभावेषु व्ययस्थितेषु, दुर्बले = निर्बले (क्षीणे) इन्दौ = चन्द्रे, सुते=
पञ्चमावे च गतवति सति जातमनुजः = समुद्भूतो नरः, बन्ध्यास्त्रीपतिः = अग्रजायाः
स्त्रिया भर्ता भवति, अथवा जायविहीनः = स्त्रीविहीनो भवति । अस्मिन्योगे जातस्य स्त्री
बन्ध्या (वाम्निन) भवति, वा असौ पुरुषः स्त्रीरहितः स्यादिति । तथा च सारावल्याम्—
लग्नव्ययमदनस्थैः पापैः क्षीणे निशाकरे धीस्थे ।

स्त्रीहीनो भवति नरः पुत्रैश्च विवर्जितो नूनम्” इति ॥ ५ ॥

शुक्र और मङ्गल सप्तममें हों तो जातक स्त्रीसे रहित होवे । नवम और पञ्चममें हों
तो भी यही फल जाने । यदि चन्द्रमा और शुक्र शत्रु स्थानमें हों तो जातकको एक पुत्र
हो । लग्न, सप्तम और द्वादशमें पापग्रह हों निर्बल चन्द्रमा पञ्चम भावमें हो तो जातक
बन्ध्या (वाम्निन) स्त्रीका पति होवे, वा स्त्रीसे रहित होवे ॥ ५ ॥

बन्ध्यापतिः सितरवी मदनोदयस्थौ चन्द्रोदये समगृहे ललनाकृतिः स्यात् ॥

पुराशिगे पुरुषभावयुतं कलत्रं स्त्रीपुंमहेक्षितयुते सति मिश्ररूपम् ॥ ६ ॥

बन्ध्यापतिरिति । सितरवी = शुक्रसूर्यौ, मदनोदयस्थौ = सप्तमस्थौ लग्नस्थौ वा
भवेतां तदा जातः बन्ध्यापतिः भवति । चन्द्रोदये = चन्द्राश्रिते लग्ने, समगृहे = २।४।६।
८।१०।१२ एतदन्यतमराशौ सति जातो नरः ललनाकृतिः = योषित्प्रकृतिः भवति । पुरा-
शिग इति । चन्द्रोदये पुरुष- (१।३।५।७।९।११ एतदन्यतम-) राशिगते सति जातस्य
कलत्रं = स्त्री, पुरुषभावयुतं = पुरुषाकृतिः भवति । तस्मिन्नेव लग्नाश्रितचन्द्रे यत्र तत्र
स्त्रीपुंमहेक्षितयुते = स्त्रीग्रहेण पुरुषग्रहेण च दृष्टे वा संयुक्ते सति मिश्ररूपं = स्त्रीपुरुषसंयुक्ता-
कृतिर्भवति । तत्र कथितलक्षणलक्षिते चन्द्रोदये समराशौ पुरुषस्य मिश्ररूपम्, विषमराशौ
तस्मिन्मिश्ररूपमिति वाच्यम् ॥ ६ ॥

शुक्र और सूर्य सप्तम वा लग्नमें हों तो जातक बन्ध्यापति हो । चन्द्रमा उदय (लग्न)
में समगृहमें हो तो जातक स्त्रीके आकृतिका हो । पुरुषराशि (विषमगृह) में हो तो
स्त्री पुरुष आकृतिवाली हो । यदि मिश्र ग्रहसे दृष्ट युक्त हो तो मिश्रित-रूपा हो ॥ ६ ॥

भौमांशे वा भौमराशौ विलग्नात् कामस्थाने जन्मभे वा वधूनाम् ।

जाया दासी नीचमूढग्रहांशे दुष्टा वा स्याद्यौवने भर्तृहीना ॥ ७ ॥

भौमांश इति । विलग्नात् = पुरुषस्य जन्मलग्नात् कामस्थाने = सप्तमे भावे, वा
वधूनाम् = स्त्रीणाम्, जन्मभे = जन्मलग्ने भौमांशे = मेषशुक्रिकान्तरारशिनांशे वा भौम-

राशौ = मेषवृश्चिकान्यतरराशौ सति जाया=स्त्री, दासी=भृत्या भवति । एतदुक्तं भवति । पुरुषस्य सप्तमे भावे भौमांशे वा भौमराशौ सति तस्य स्त्री दासी भवति । एवं क्रिया जन्मलग्ने भौमांशे वा भौमराशौ सति सा स्त्री दासी स्यादिति । तस्मिन्नेव भावे नीच-मूढग्रहांशे = नीचं गतस्यास्तं गतस्य वा ग्रहस्य नवांशे सति स्त्री दुष्टा = दुराचारिणी, अथवा यौवने = युवावस्थायां भर्तृहीना=भृतभर्तृका (विधवा) भवति ॥ ७ ॥

पुरुषके जन्मलग्नसे सप्तम भावमें तथा क्रियाके जन्मलग्नमें मङ्गलका नवांश या राशि हो तो स्त्री दासी होवे । यदि उसमें नीचगत ग्रहका या अस्त ग्रहका नवांश हो तो स्त्री दुष्टा या युवा अवस्थामें विधवा होवे ॥ ७ ॥

शुभांशराशौ यदि सद्गुणाढ्या शुभेक्षिते चारुतरं कलत्रम् ।

चन्द्रांशके दुर्बलचन्द्रराशौ जाता पतिगनी सबले तु साध्वी ॥ ८ ॥

शुभांशराशाविति । तस्मिन्नेव पुरुषस्य सप्तमे, क्रियाः प्रथमे वा भावे यदि शुभांश-राशौ = शुभनवांशे वा शुभराशौ = सति जातस्य स्त्री, वा स्त्री (जाता) सद्गुणाढ्या भवति । अथ तस्मिन्सप्तमे वा प्रथमे भावे शुभांशराशौ, शुभेक्षिते=शुभग्रहेण दृष्टे च जातस्य कलत्रं = स्त्री, चारुतरं = अतीव सुन्दरी भवति । अथ च दुर्बलचन्द्रराशौ वा चन्द्रांशके = कर्कराशिनवांशे जाता स्त्री पतिघ्नी = पतिनाशकर्त्री भवति । तत्र चन्द्रे सबले = बलयुक्ते सति जाता स्त्री साध्वी = भर्तृपरायणा सच्चरित्रा च भवति ॥ ८ ॥

पूर्वोक्त ७ या १ भाव यदि शुभ राशि या शुभांशमें हो तो सद्गुण वाली स्त्री हो । यदि उसे शुभग्रह देखते हों तो खूब रमणीय स्त्री हो । चन्द्रमाके नवांश तथा दुर्बल चन्द्रराशिमें उत्पन्न स्त्री हो तो पतिनाशिनी होती है । सबल चन्द्रमें जायमान हो तो साध्वी होती है ॥ ८ ॥

अर्कांशे कुलटा निजोच्चग्रहगे साध्वी शुभालोकिते

लग्ने शीतकरेऽथवा मदनमे नीचारिमूढान्विते ।

पापव्यालविहङ्गपाशनिगलद्रेष्काणभागान्विते

सन्ध्यंशे विगतव्रता च विधवा जातस्य जाया भवेत् ॥ ९ ॥

अर्कांश इति । शीतकरे=चन्द्रे, लग्ने अथवा मदनमे = सप्तमे भावे व्यवस्थिते तस्मिन् अर्कांशे = सिंहराशिनवांशे च गतवति जातस्य पुरुषस्य स्त्री कुलटा = पुंश्वली (व्यभि-चारिणी) भवति । तस्मिन्नेव लग्नाश्रिते मदनश्रिते वा चन्द्रे निजोच्चग्रहगे = वृषराशिगते तत्र शुभालोकिते च सति जातस्य स्त्री साध्वी = सच्चरित्रा भवति । अथ तस्मिन्नेव लग्ने वा मदनमे चन्द्रे नीचारिमूढान्विते = स्वनीच-(वृश्चिक-) राशिस्ये, शत्रुराशिस्ये, सूर्येण सहास्तत्रते वा, अथवा पापव्यालविहङ्गपाशनिगलद्रेष्काणभागान्विते (अ० ५, रत्न० ५५, द्र०) अथवा सन्ध्यंशे = ऋक्षसन्ध्यंशे-(कटकालिमीनभान्यंश-) गते सति जातस्य नरस्य जाया = स्त्री, विगतव्रता = स्त्रीनियम-(पातिव्रत्य-) रहिता, च = अथवा विधवा=भृतभर्तृका भवेत् ॥ ९ ॥

यदि चन्द्रमा लग्नमें अथवा सप्तममें सूर्यके अंशमें हो तो स्त्री कुलटा हो । अपने उत्प-शृद्धमें हो शुभ ग्रह देखते हों तो साध्वी होती है । नीचगत, शत्रुग्रहस्थ या अस्तगत हो तथा पाप-सूर्य-विहंग-पाश-निगलके द्रेष्काण भागमें हो और ऋक्षसन्धिमें हो तो जातक की स्त्री पातिव्रत धर्मसे रहित तथा विधवा होवे ॥ ९ ॥

कामस्थे तनुपे शुभग्रहयुते सद्ग्रंशजामिच्छति

क्रूरत्वे मदगे विलग्नरमणे दुर्वंशजाताङ्गनाम् ॥

वर्णरूपगुणाकृति च सकलं यत्तद्ग्रहोक्तं वदेद्

दुर्व्यापारकरग्रहाकृतिनरप्रीतिं प्रयात्यङ्गना ॥ १० ॥

कामस्थ इति । तदुपे = लग्नेशे कामस्थे = सप्तमभावगते शुभराशौ, तस्मिन् शुभ-
ग्रहेण युक्ते च जातो नरः सर्वशजाम् = उत्तमकुलोत्पन्नां स्त्रियमिच्छति = अमिलषति (प्राप्नो-
तीत्यर्थः) । क्रूरश्च इति । विलग्ननरमणौ = लग्नेशे, मदगे = सप्तमे भावे, क्रूरश्च = पापराशौ
च गतवति दुर्वशजाताङ्गनां = कुलहीनग्रहोत्पन्नां स्त्रियं प्राप्नोतीति । स्त्रिया वर्णादिकमाह-
वर्णमिति । सप्तमे भावे यो राशिस्तस्य यो वर्णः, यद्रूपं, ये च गुणाः, या चाकृतिः तत्सकलं
तद्ग्रहोक्तं (तत्सप्तमराशयुक्तम्) स्त्रिया वदेत् । अथ स्त्रिया व्यभिचारयोगस्य सति सम्भवे
कीदृक्पुरुषमुपयातीत्याह—दुर्व्यापारेति । सप्तमे भावे यो ग्रहो दुर्व्यापारकरः = व्यभिचारयोग-
सूचको भवेत् तद्ग्रहाकृतियुक्तेन नरेण सह, अङ्गना = जातस्य स्त्री प्रीति = प्रमोदं प्रयाति ॥१०॥

लग्नेश सप्तम भावमें शुभग्रहसे युक्त हो तो अच्छे वंशकी उत्पन्न उसकी स्त्री हो । लग्ने-
श सातवें भावमें पापराशिमें हो तो दुर्वंशमें जायमान उसकी अङ्गना (स्त्री) हो । स्त्रीका
वर्ण, रङ्ग, गुण, स्वभाव सब सप्तम ग्रहके अनुकूल कहे । व्यभिचार योगमें जो ग्रह व्यभि-
चार योग करता हो उसीके अनुकूल रूपवाले मनुष्यसे स्त्री प्रेम करती है ॥ १० ॥

पापाप्रकाशसंयुक्ते कलत्रे दुष्टचारिणी ।

रवौ बन्ध्या तु शीतांशौ क्षीणे तु व्यभिचारिणी ॥ ११ ॥

कुजे तु म्रियते मन्दे दुर्भंगा राहुसंयुते ।

परदारोऽरतिः स्त्रीयां निषेकाभावकोऽसुतः ॥ १२ ॥

धूमे विवाहहीनः स्यान्म्रियते कार्मुके सति ।

परिवेषे तु दुःशीला केतौ बन्ध्या सती भवेत् ॥ १३ ॥

काले विदारः पापे तु गर्भस्त्रावेण संयुता ।

मुशीला स्त्री प्रसूता च पूर्यमाणे सुधाकरे ॥ १४ ॥

बुधे सुपुत्रा वागीशे गुणयुक्ता सुपुत्रिणी ।

शुके सौभाग्यसंयुक्ता श्रीमती च बलान्विते ॥ १५ ॥

इदानीं सप्तमे भावे ग्रहाणामुपग्रहाणाञ्च स्थितिवशेन फलान्याह—पापेति श्लोकपञ्चकेन ।
कलत्रे = सप्तमे भावे पापाप्रकाशसंयुक्ते = पापग्रहेण अप्रकाशग्रहेण (उपग्रहेण अ० २
श्लो० ६) वा सहिते जातस्य स्त्री दुष्टचारिणी = दुर्जनासका (दुराचारवती) भवति ।
रवौ = सूर्ये कलत्रे सति स्त्री बन्ध्या भवति । क्षीणे शीतांशौ = चन्द्रे तु व्यभिचारिणी
(पुंश्ली) भवति । अन्यत् सर्वं सुस्पष्टमेवेत्यलमतिविस्तरेण ॥

सप्तम भावमें पापग्रह या अप्रकाश (उपग्रह) ग्रह हों तो जातककी स्त्री दुष्टचारिणी
(व्यभिचारिणी) हो । वहां सूर्य हो तो बन्ध्या हो । वीण चन्द्रमा हो तो व्यभिचारिणी
हो । मंगल हो तो स्वयं मर जावे । शनि हो तो दुर्भंगा स्त्री हो । राहु हो तो परस्त्रीमें रत
हो, अपनी स्त्रीमें उदासीन, गर्भाधानका अभाव तथा पुत्रहीन हो । धूम हो तो विवाहसे
रहित हो । बुध हो तो स्वयं मर जावे । परिवेष हो तो दुःशीला हो । केतु हो तो बौद्ध
और पतिव्रता हो ॥ ११-१३ ॥

सप्तममें काल हो तो स्त्री-रहित हो । पापग्रह हो तो गर्भस्त्राव हो । पूर्ण चन्द्रमा हो तो
मुशीला और कन्या उत्पन्न करनेवाली हो । बुध हो तो सुपुत्रा हों । गुरु हो तो गुणवती
तथा पुत्रवती स्त्री हो । बली शुक्र हो तो सौभाग्यवती और श्रीमती हो ॥ १४-१५ ॥

क्षीपुत्रपे बलिनि शोभनखेटदृष्टे षष्ठाधिपेन सहिते सति वीक्षिते वा ।

जारेण पुत्रजनिनाभमुपैति जाया तस्या धवो बहुकलत्रयुतोऽप्यपुत्रः ॥ १६ ॥

क्षीपुत्रपे इति । क्षीपुत्रपे = सप्तमेशे वा पञ्चमेशे, बलिनि = पूर्णबलयुते, शोभनखेट-
दृष्टे = शुभग्रहेणालोकिते, षष्ठाधिपेन = षष्ठेशेन सहिते वा वीक्षिते = दृष्टे च सति तस्य

जातस्य जाया = स्त्री, जारण = अन्यपुरुषेण पुत्रजनितान् = सुतोत्पत्तिमुपैति । तस्याः क्रियाः, धवः = स्वामी (यस्य जन्माङ्गचक्रमीदृग्लक्षणयुतं स्यात्सः) बहुकलत्रयुतोऽपि = अनेकस्त्री-सहितोऽपि, अपुत्रः = पुत्ररहित एव भवेदिति । न खलु कस्यामपि स्त्रियां तस्यौरसः पुत्रो जायेतेति भावः ।

Notes—यदि क्रियाः कुण्डल्यामयं योगः स्यात्तदा सा स्त्री परपुरुषेण पुत्रोत्पत्तिमुपैति ।

न स्वपतिनेति । पुरुषस्य कुण्डल्यामयं योगः सर्वथा सन्तानबाधक एव भवतीति विज्ञेयम् ॥ १६ ॥

सप्तमेश या बलवान् पञ्चमेश शुभग्रहसे दृष्ट और षष्ठेशके साथ हो वा षष्ठेश देखता हो तो स्त्री जारसे पुत्र उत्पन्न करे और उसके स्वामीके बहुत स्त्री हों तो भी पुत्रहीन हो ॥ ११ ॥ नीचे गुरौ मदनगे सति नष्टदारो मीने कलत्रभवने रविजे तथैव ।

मन्दारराशिनवभागगते सुरेज्ये जारो भवेदिनसुतारसमन्विते वा ॥ १७ ॥

नीच इति । नीच- (मकरराशि-) वर्तिनि गुरौ मदनगे = सप्तमभावगते सति जातः नष्टदारः = मृतभार्यः भवेत् । कर्कराशिलग्न्येऽस्य योगस्य सम्भवः । रविजे = शनैश्चरे मीने कलत्रभवने = सप्तमे भावे च गते तथैवाथान्नष्टदारः भवेत् । कन्यालग्न्येऽस्य सम्भव इति । सुरेज्ये = गुरौ मन्दारराशिनवभागगते = शनिकृजयोरन्यतरस्य राशौ नवशि वा गते, अथवा इनसुतारसमन्विते = शनिभौमान्यतरेण सहिते सति जातो जारो भवेदिति । तथा च मन्त्रेश्वरः-

शुके वृश्चिकगे मदे मृतवधूः कामे वृषस्ये बुधे,

स्त्रीनाशस्त्वथ नीचगे सुरगुरौ धूनाधिरुद्धे तथा ।

जामित्रे ऋषगे शनौ सति तथा भौमेऽथवा ज्ञीमृति-

धन्त्रक्षेत्रगयोर्मदेऽर्किकृजयोः पत्नी सती शोभना ॥ इति ॥ १७ ॥

सातवें भावमें नीच राशिका गुरु हो तो उसकी स्त्री मर जावे । सप्तम मीन राशि हो उसमें शनि हो तो भी पूर्वोक्त फल जाने । शनि या मंगलके नवौं भागमें गुरु हो, वा शनि मंगलके साथ हो तो वह जार (व्यभिचारी) हो ॥ १७ ॥

सप्तमे वाऽष्टमे पापे व्ययस्ये धरणीसुते । अदृश्ये यदि तन्नाथे कलत्रान्तरभागभवेत् ॥

सुर्वशाजातं प्रथमं कलत्रं लग्नेश्वरो दारपसंयुतश्चेत् ।

दिनेशकान्त्याभिहतस्तदानीं स्वरूपहीनां सुतरां वदन्ति ॥ १६ ॥

इदानीं कलत्रद्वययोगं तल्लक्षणञ्चाह—सप्तम इति, सुर्वशाजातमिति श्लोकद्वयेन । जन्म-लमात् सप्तमे, अथवा अष्टमे भावे कस्मिंश्चित् पापे सति तथा धरणीसुते = मङ्गले व्ययस्ये = द्वादशे गतवति, तन्नाथे = स्त्रीभावेशे यदि अदृश्ये = अदृश्यचक्रार्द्धगतेऽस्तज्ज्ञते वा सति जातो नरः कलत्रान्तरभाक् = दारान्तरोपयुक्तो भवेत् । अस्मिन् योगे जातस्य कलत्रद्वयं स्यादिति भावः । तत्र कलत्रद्वये प्रथमं कलत्रं सुर्वशाजातं विजानीयात् । यदि पूर्वोक्तयोगे लग्नेश्वरः = जन्मलग्नस्वामी, दारपसंयुतः = सप्तमेशेन सहितः स्यात्तदेति । अथ केवलं लग्नेश्वरो यदि दिनेशकान्त्याभिहतः = सूर्येण सहास्तमितो भवेत्तदानीं प्रथमां स्त्रियं सुतराम् = अतिशयेन स्वरूपहीनां = सौन्दर्यरहितां = कुरूपां विहा वदन्तीति ॥ १६-१९ ॥

सप्तम या अष्टममें पापग्रह हो बारहवें मंगल हो और यदि सप्तमेश अदृश्य हो तो उसे दूसरी भी स्त्री होवे ॥ १८ ॥

लग्नेश जायेशके साथ हो तो पहिली स्त्री सुर्वशोत्पन्न हो । यदि सूर्यकी कान्तिसे हत हो अर्थात् अस्त हो तो रूपसे रहित (कुरूपा) स्त्री जाने ॥ १९ ॥

चित्ते पापबहुत्वे च कलत्रेशे तथास्थिते ।

* शत्रुस्थानगते केतौ कलत्रत्रयभागभवेत् ॥ २० ॥

इदानीं कलत्रत्रययोगमाह—वित्त इति । वित्ते = लमाद् द्वितीयभावे पापबहुत्वे = अधिकपापग्रहे सति कलत्रेशे = सप्तमेशे च तथास्थिते = अदृश्येऽस्तङ्गते वा सति केतो शत्रुभावगते च जातः कलत्रत्रयभाग् भवेत् । अस्मिन्योगे जातस्य कलत्रत्रयं भवतीति । सर्वा-
र्धचिन्तामणावपि कलत्रत्रययोगः—

“वित्ते पापबहुत्वे तु कलत्रे वा तथाविधे ।

तदीशे पापसन्देहे कलत्रत्रयभागभवेत्” ॥ २० ॥

द्वितीय स्थानमें बहुत पापग्रह हों सप्तमेश भी पाप युक्त हो और शत्रुस्थान (छठे) में केतु हो तो जातककी तीन स्त्रियाँ हों ॥ २० ॥

केन्द्रत्रिकोणे दारेशे स्वोच्चमित्रस्ववर्गगे ।

कर्माधिपेन वा दृष्टे बहुस्त्रीसहितो भवेत् ॥ २१ ॥

इदानीं बहुस्त्रीयोगमाह—केन्द्रेति । दारेशे = सप्तमेशे स्वोच्चमित्रस्ववर्गगे सति वा केन्द्रत्रिकोणे (१।४।१।१०।१५) गतवति वा कर्माधिपेन = कर्म-(दशम-) भावपतिना दृष्टे सति जातो नरः बहुस्त्रीसहितः = अधिककलत्रवान् भवति ॥ २१ ॥

सप्तमेश अपनी उच्चराशि, मित्रगृह, स्ववर्गमें होकर केन्द्रत्रिकोणमें हो वा कर्मेश उसे देखता हो तो जातक बहुत स्त्रीसे युक्त हो ॥ २१ ॥

कलत्राधिपतौ केन्द्रे शुभग्रहनिरीक्षिते ।

शुभांशे शुभराशौ वा पत्नी व्रतपरायणा ॥ २२ ॥

इदानीं व्रतपरायणा स्त्रियमाह—कलत्रेति । कलत्राधिपतौ = सप्तमेशे केन्द्रे (१।४।१।१०) शुभांशे = शुभग्रहनवांशे, शुभराशौ वा व्यवस्थिते तस्मिन् शुभग्रहेण निरीक्षिते सति जातस्य पत्नी = स्त्री, व्रतपरायणा = पातिव्रत्यैकनियमा भवति ॥ २२ ॥

सप्तमेश केन्द्रमें हो शुभग्रह उसको देखता हो शुभांश वा शुभराशि में हो तो जातक की पत्नी व्रतमें तत्पर रहे (स्त्री पतिभक्त होवे) ॥ २२ ॥

दाराधिपे सोमसुते सपापे नीचारिवर्गे रिपुनाशभावे ।

पापान्तरे पापदृशा समेते जाया पतिघ्नी कुलनाशिनी स्यात् ॥ २३ ॥

इदानीं पतिघ्नी स्त्रियमाह—दाराधिप इति । सोमसुते = बुधे दाराधिपे = सप्तमेशे सति सपापे = केनचित्पापग्रहेण सहिते नीचारिवर्गे, रिपुनाश-(६।८) भावे वा गतवति, वा पापान्तरे = पापद्वयव्ययगते (एकेन पापेन संयुक्तः, एकः पापो बुधाद् द्वितीयेऽन्यो द्वादशे भवेदिति) तस्मिन् पापदृशा समेते वा जातस्य जाया पतिघ्नी = पतिनाशिनी, कुलनाशिनी = वंशोन्मूलिनी च भवेदिति ॥ २३ ॥

सप्तमेश बुध पापग्रहके साथ नीच या शत्रुवर्गका होकर शत्रुभाव या अष्टम भावमें हो, पापग्रहोंके बीचमें हो उसपर पापग्रहकी दृष्टि हो तो उसकी स्त्री पतिको मारनेवाकी कुलनाशिनी होवे ॥ २३ ॥

शुभांशे शुभसंदेहे नाथे जाया सुवंशजा ।

पापारूढे पापवर्गे तस्य जाया कुवंशजा ॥ २४ ॥

स्पष्टार्थः ॥ २४ ॥

सप्तमेश शुभांशमें शुभदृष्ट हो तो स्त्री अच्छे वंशकी हो । यदि सप्तमेश पापयुक्त पापवर्ग में हो तो उसकी स्त्री कुवंशोत्पन्ना होवे ॥ २४ ॥

कामस्थाने सखेटे सितयुतखचरैर्दारिसंख्यां वदन्ति

स्वोच्चस्थव्योम्वासो न भवति गणने शुक्रयुक्तग्रहैर्वा ॥

जायाधीशे सितर्क्षे सति धनभवने शुक्रसंयुक्तसंख्या

शुकानङ्गेशयुक्तद्युचरनववधूवल्लभो जायते वा ॥ २५ ॥

इदानीं स्त्रीसङ्ख्यामाह—कामस्थान इति । कामस्थाने = सप्तमे भावे सखेदे = प्रहयुक्ते सति सितयुतखचरैः = शुक्रसंयुक्तगगनेचरैः दारसङ्ख्यां = स्त्रीसङ्ख्यां वदन्ति । अत्रेदं युक्तं भवति । यदि सप्तमे भावे कश्चिद्ग्रहो भवेत्तदा शुक्रेण सहिता यावन्तो ग्रहा भवेयुस्तावत्यो दारास्तस्य भवन्तीति । अत्र शुक्रयुक्तग्रहैः स्वोच्चस्थव्योमवासः = स्वोच्चस्थ उच्चस्थितो वा ग्रहो गणने = सङ्ख्याने ग्राह्यो न भवति । यदुक्तं 'सितयुतखचरैः दारसंख्यां वदन्ति' तत्र शुक्रेण युक्तः स्वोच्चस्थोच्चगतो ग्रहो न गणनीय इति भावः । अत्र 'वा' इति पदं मतान्तरसूचकमिवाभातीति चिन्त्यम् ।

जायाधीश इति । जायाधीशे = सप्तमभावेशे, सितर्क्षे = शुक्रराशौ = वृषतुल्योरन्यतरे, धनभवने = द्वितीयभावे च सति शुक्रसंयुक्तसङ्ख्या = शुक्रेण संयुक्ता यावन्तो ग्रहास्तावती सङ्ख्या स्त्रियो वाच्या । अथवा शुक्रेण, अनङ्गेशेन = सप्तमेशेन च युक्ता यावन्तो युचराः = ग्रहास्तावतीनां नववधूनां वल्लभः = भर्ता, जायते = भवति जातक इति ॥ २५ ॥

सातवां भाव ग्रह युक्त हो तो शुक्र के साथ जितने ग्रह हों उतनी स्त्रियों की संख्या पण्डित लोग कहते हैं । शुक्रयुक्त ग्रहोंमें उच्चगत ग्रहकी गणना नहीं होती है । सप्तमेश शुक्र के गृह (२१७) में धन भात्रमें हो (मेष लग्न हो, शुक्र वृष पर हो, या कन्या लग्न हो गुरु तुला पर हो तो यह योग मिलेगा) तो शुक्र संयुक्त संख्या स्त्रीकी जाने । वा शुक्र और सप्तमेशसे युक्त ग्रहकी संख्या तुल्य नवीन स्त्रियोंका स्वामी होवे ॥ २५ ॥

दारेशेन कुटुम्बपेन सहिता यावद्ग्रहा दुर्बला-

स्तत्संख्याककलत्रनाशनकरा दुःस्थाननाथा यदि ॥

यावन्तो बलशालिनः शुभकरास्तत्तुल्यजायासुखं

कुर्वन्त्येकवियञ्चरो बलयुतो यद्येकदारो भवेत् ॥ २६ ॥

दारेशेनेति । दारेशेन = सप्तमेशेन, वा कुटुम्बपेन — द्वितीयेशेन सहिता, यावद्ग्रहा दुर्बलाः = बलरहिता यदि दुःस्थाननाथाश्च भवन्ति तदा तत्संख्याककलत्रनाशनकरा भवेयुः । बलशालिनः, शुभकराः = शुभाः शुभस्थानेशाः शुभस्थानगताश्च यावन्तो ग्रहा दारेशेन द्वितीयेशेन वा सहिताः स्युस्तत्तुल्यजायासुखं कुर्वन्ति । अथ यदि बलयुत एक एव वियञ्चरः = ग्रहः सप्तमेशेन कुटुम्बपेन वा सहितो भवेत्तदा जातो नर एकदारः = एकस्त्रीयुतो भवेत् ।

Notes—सप्तमभावगतैर्ग्रहैः स्त्रीसङ्ख्या वक्तव्या । तत्र पापास्तावत्स्त्रीनाशकाः शुभास्तावत्स्त्रीतौल्यदा भवन्ति । पापोऽपि सप्तमे यदि स्वगेहोच्चादिगतः स्यात्तदा शुभ एव भवत्येवं शुभो यदि नीचारिगतः सन् सप्तमे भवेत्तदाऽशुभकर एवेति विवक्ष्य वक्तव्यम् । तथा च मन्त्रेश्वरः—

स्त्रीसङ्ख्यां मदगैर्ग्रहैर्भूतिमसखेदैश्च सङ्गिः स्थितिः,

यूनेशे सबले शुभे सति बधूः साध्वी सुपुत्रान्विता ।

पापोऽपि स्वगृहं गतः शुभकरः पत्न्याश्च कामस्थितो

हित्वा षड्व्ययरन्ध्रपान् मदमगाः सौम्यास्तु सौख्यावहाः ॥ २६ ॥

जितने दुर्बल ग्रह सप्तमेश या द्वितीयेशसे युक्त हों उतनी संख्या स्त्रीका नाश करते हैं । यदि वे पुष्ट स्थानके स्वामी हों जितने बलवान् शुभ ग्रह हों उनके तुल्य स्त्रीका सुख हो । यदि एक ग्रह बली हो तो एक ही स्त्री हो ॥ २६ ॥

अथ विवाहकालः ।

लग्नानङ्गपतिस्फुटैक्यगृहगे जीवे विवाहं बदे-

चन्द्राधिष्ठिततारकावधुपयोदैक्यांशके वा तथा ॥

जीवे मित्रनवांशके बलयुते यद्येकदारान्वितः

स्वांशे द्वित्रिकलत्रवान् बहुवधूनाथः स्वतुङ्गांशके ॥ २७ ॥

इदानीं जातस्य विवाहसमयमाह—लग्नेति । लग्नानक्षत्रपतिस्फुटैक्यग्रहगे = जन्म-
समयस्य सप्तमेशस्य च पृथक् पृथक् यत्स्पष्टराश्यादिकं तयोर्योगे कृते यद्वाश्यादिकं भवे-
त्स्मिन् सञ्चारेण गतवति जीवे = गुरौ जातस्य विवाहं वदेत् । अथवा जन्मकाले चन्द्रा-
विहिततारकायाः = चन्द्रो यस्मिन्नक्षत्रे भवेत्तस्य यत्स्पष्टराश्यादिकं, तथा वधुपस्य = स-
प्तमेशस्य यत्स्पष्टराश्यादिकं तयोर्बलांशके = योगे कृते सति यच्चवांशस्तस्मिन् गतवति
गोचरीयजीवे सति तथा = जातस्य विवाहं वदेदिति ।

अथैकदारमाह—जीव इति । जन्मकाले बलयुते = पूर्वोक्तबलसहिते जीवे = गुरौ मित्र-
नवांशके च व्यवस्थिते सति जात एकदारान्वितः = एकस्त्रीयुतो भवति ।

अथ द्वित्रिकलत्रमाह—स्वांश इति । बलयुते जीवे स्वांशे = धनुर्मानान्यतरराशिनवांशे
सति जातः द्वित्रिकलत्रवान् भवति ।

अथ बहुदारमाह—बहुति । तस्मिन्नेव बलयुते जीवे स्वतुङ्गांशके = स्वोच्च-(कर्क-)
राशिनवांशे गतवति जातः बहुवधूनाथः = अयधिकवनितापतिर्भवतीति ॥ २७ ॥

ऊर्ध्वे और सप्तमेशके स्पष्ट राश्यादिके योगतुल्य राशिमें जब गोचरीय बृहस्पति हो
तब विवाह होना कहे । वा चन्द्राधिष्ठित नक्षत्र और सप्तमेशके योगतुल्य अक्षमें गुरुके
होने पर विवाह कहे । यदि गुरु मित्रके नवांशमें हो तो एक ही स्त्रीसे युक्त हो । स्वांशमें
हो तो दो तीन स्त्रीवाला हो । उच्चान्शमें हो तो बहुत स्त्रियोंका स्वामी होवे ॥ २७ ॥

कलत्रनाथस्थितभांशकेशयोः सितक्षपानायकयोर्बलीयसः ।

दशागमे धूनपयुक्तभांशकत्रिकोणगे देवगुरौ करग्रहः ॥ २८ ॥

इदानीं विवाहकालज्ञाने प्रकारान्तरमाह—कलत्रेति । कलत्रनाथस्थितभांशकेशयोः =
सप्तमेशः स्थितो यस्मिन् भे = राशौ, अंशके = नवांशे च तदीशयोः मध्ये बलीयसो
ग्रहस्य दशागमे, वा सितक्षपानायकयोः = शुक्रचन्द्रयोर्मध्ये बलीयसो ग्रहस्य दशागमे =
गदादशकाले, धूनपेन = जन्मलग्नात्सप्तमेशेन युक्तो यो राश्यंशकस्तस्मात् त्रिकोणे (५।९)
भवति गुरौ च जातस्य करग्रहः = विवाहो वाच्यः ।

Notes—अत्र लग्नचन्द्रयोर्बलीयसः पक्षे प्राणः । अर्पाद्यदि चन्द्रो बलीयांस्तदा
सितक्षपानायकयोर्बलीयसः दशागमे इति, लग्ने बलीयसि कलत्रनाथस्थितभांशकेशयोः
बलीयसः दशागमे इति पक्षः स्वीकार्यः । लग्नाच्चन्द्राद्वा भावविचारस्य विहितत्वादिति ॥

सप्तमेश जिस राशि और नवांशमें हो उनके स्वामियोंमें, या शुक्र और चन्द्रामें जो
पक्ष बली हो उसकी दक्षामें सप्तमेश युत, राश्यंशसे त्रिकोणमें गुरुके होनेपर विवाह
कहे ॥ २८ ॥

शुक्रोपेतकलत्रराशिपदशामुक्तिर्विवाहप्रदा

लग्नाद्विप्तपतिस्थराशिपदशामुक्तौ च पाणिग्रहः ॥

कर्मायुर्भवनाधिनायकदशामुक्तौ विवाहः क्रमात्

कामेशेन युतः कलत्रगृहगस्तत्पाकमुक्तौ तु वा ॥ २९ ॥

इदानीमन्यानपि विवाहसमयानाह—शुक्रोपेतेति । शुक्रमेव उपेतस्य = सहितस्य कल-
त्रराशिपस्य=सप्तमभावेशस्य दशामुक्तिः विवाहप्रदा भवति । यस्य जन्मसमये सप्तमेशः
शुक्रसंयुक्तः स्यात्तस्य सप्तमेशदशान्तर्दशकाले विवाहो भवतीत्यर्थः ।

लग्नादिति । जन्मलग्नाद् वित्तपतिः = द्वितीयेशः यस्मिन् राशौ तिष्ठति तदशशिपतेर्द-
शाभुक्तौ च पाणिग्रहः = विवाहो वक्तव्यः ।

कर्मायुरिति । कर्मभावेशस्यायुर्भावेशस्य च दशान्तर्दशकाले विवाहो वाच्यः ।

अथवा यदि कलत्रग्रहणः = सप्तमभावगतः ग्रहः कामेशेन = सप्तमेशेन युतो भवे-
त्तदा तु तद्दशायाः = सप्तमगतग्रहदशाया भुक्तौ विवाहो वक्तव्य इति । अत्र क्रमादित्यनेन
क्रमिका योगा उक्ता इति ज्ञातव्यम् ॥ २६ ॥

शुक्रयुक्तसप्तमेशकी दशाभुक्ति विवाह करानेवाली होती है । लग्नसे द्वितीयेशकी
राशिपतिकी दशाभुक्तिमें पाणिग्रहण होवे । दशमेश और अष्टमेशकी दशाकी भुक्तिमें
क्रमसे विवाह होवे । वा सप्तमेशसे युक्त तथा कलत्र (सप्तम) राशिमें प्राप्त ग्रहकी दशा-
की भुक्तिमें विवाह कहे ॥ २९ ॥

सौम्यव्योमचरः स्थितः शुभग्रहे चादौ ददाति श्रियं
पापक्षे शुभखेचरो यदि दशामध्ये विवाहादिकम् ॥

क्रूरः पापग्रहोपगो यदि फलं पाकावसाने तथा

सौम्यक्षे यदि सर्वकालफलदः सौम्यान्वितः शोभनः ॥ ३० ॥

इदानीं ग्रहाणां शुभाशुभत्ववशात् स्थितिवशाच्च फलसमयमाह—सौम्यव्योमचर
इति । शुभग्रहो यदि शुभग्रहे स्थितः स्यात् तदाऽसौ आदौ=स्वदशारम्भसमय एव श्रियं
= शुभसम्पदं (विवाहादिकफलम्) ददाति । शुभखेचरः=शुभग्रहो यदि पापक्षे=पापराशौ
स्थितः स्यात्तदा स्वदशामध्ये = स्वदशाया मध्यकाले विवाहादिकं शुभफलं ददाति । क्रूरः=
पापग्रहो यदि पापग्रहोपगोः स्यात्तदा पाकावसाने = स्वदशाया अन्तकाले तथा = विवाहादि-
फलं ददाति । यदि क्रूरः सौम्यक्षे = शुभराशौ भवेत् तदा सर्वकालफलदो ज्ञेयः । क्रूरः
सौम्यान्वितः = शुभग्रहसंयुक्तक्षेत्रेवेत्तदाऽसौ शोभनः = शुभ एव स्यादिति ।

Notes—इतः पूर्वश्लोके यदुक्तं 'दशाभुक्तौ विवाहः' इति तत्समय एवोक्तोऽ-
स्मिन् श्लोके । तत्र विवाहकर्तृग्रहस्य स्थितिं विलोक्य तद्दशाभुक्तौ विवाहसमये ब्रूयादिति ।
अत्र विवाह इत्युपलक्षणमेव अतः सर्वस्मिन्नेव भावविचारे तत्तद्भावकारकस्य परिस्थिति-
वशेनोक्तवत्फलं वाच्यमिति निष्कर्षः ॥ ३० ॥

सौम्य ग्रहसे शुभ ग्रह युक्त हो तो दशामें पहले शुभफलको देता है । यदि पापराशिमें
शुभग्रह हो तो दशाके मध्यमें विवाह आदि शुभ फल हो । पापग्रह यदि पापग्रहमें हो तो
दशाके अन्तमें फल देता है । पापग्रह यदि शुभराशिमें हो तो अपनी सम्पूर्ण दशामें फल
देवे । यदि वह शुभ युक्त हो तो शुभ होता है ॥ ३० ॥

लग्नेश्वरस्थितनवांशपतिः स्वराशौ चन्द्रे पुरन्दरगुरौ च कलत्रलाभम् ॥

कामेशशुक्रग्रहोऽमरमन्त्रिणीन्दौ केन्द्रेऽथवा गुरुयुते सति गोचरेण ॥ ३१ ॥

इदानीमन्यमपि विवाहसमयमाह—लग्नेश्वरेति । लग्नेश्वरः = जन्मलग्नपतिस्तिष्ठति
यस्मिन्नांशे तत्रवांशपतेः स्वराशौ = द्वितीयस्थाने चन्द्रे, पुरन्दरगुरौ = बृहस्पतौ च गो-
चरेण समागते सति जातस्य कलत्रलाभम् = स्त्रीप्राप्तिः=विवाहं विजानीयात् । अथवा केन्द्रे=
जन्मलग्नात् १४।७।१० एतदन्यतमे गुरुयुते सति कामेशशुक्रग्रहे = सप्तमेशो भृगुर्वा
यत्र तिष्ठति तस्मिन् राशौ गोचरेण = सञ्चारेण गतवति अमरमन्त्रिणि = गुरौ, इन्दौ=चन्द्रे
च कलत्रलाभं ब्रूयादिति ।

Notes—अत्र वयसस्तारतम्येनापि भवितव्यम् । न केवलं गुरोः सञ्चारतः फल-
मादिशेदिति ॥ ३१ ॥

लग्नेश जहाँ स्थित हो उस नवांशका स्वामी जहाँ हो उससे २ री राशियों चन्द्रमा और बृहस्पति हों तो स्त्रीका लाभ होवे । सप्तमेश और शुक्रके गृहमें जब चन्द्रमा तथा बृहस्पति हों, तथा उससे केन्द्रमें जब गोचरीय गुरु हो तो स्त्रीका लाभ होवे ॥ ३१ ॥

यत्संख्याकमजादि कामभवनं तद्वत्सरे वा नृणां
साष्टाब्दे कृतमौखिकर्मपरतः कल्याणकालो भवेत् ॥

लग्नादस्तविलग्ननायकयुतक्षेत्रांशके सम्भवा

या सा भर्तृमनःप्रसादकरणी भर्ता तथैव स्त्रियाः ॥ ३२ ॥

अन्यमपि विवाहकालं स्त्रियाः स्वभार्यं चाह—यदिति । कामभवनं = सप्तमं स्थानम् अजादि = मेधादिगणनाक्रमेण यत्संख्याकं भवेत् तद्वत्सरे, वा साष्टाब्दे=अष्टवर्षसहिते तत्सप्तमभावाद्भवसमये नृणां कृतमौखिकर्मपरतः = मौखिकसंस्कार- (व्रतबन्धन-) तः अनन्तरं कल्याणकालः = परिणयनसमयो भवेत् । यथा कस्यचित् सप्तमे भावे कर्कराशिस्तथा तस्य मौखिकबन्धनमष्टाब्दे जातं तदा मौखिकर्मपरतो द्वादशे (८ + ४) वर्षे जन्मतो विंशतितमे (४ + ८ + ८) वर्षे वा द्वादशे वर्षे तस्य परिणयनं वाच्यमिति ।

अथ भर्तृमनःप्रसादकरणी जीमनःप्रसादकराह—लग्नादिति । लग्नात् = जन्मल-
गात् अस्तविलग्नं = सप्तमो भावस्तस्य नायकेन = स्वामिना (सप्तमेशेनेत्यर्थः) युतो य
क्षेत्रांशकः = राशिनवांशस्तस्मिन् सम्भवा = उत्पन्ना या स्त्री, सा भर्तृमनःप्रसादकरणी =
पतिमनोमोदिनी भवति । तथैव = तेनैव प्रकारेण (तल्लक्षणविशिष्टः) भर्ता = स्वामी, स्त्रियाः
मनःप्रसादकरो भवतीति ॥ ३२ ॥

जितनी संख्या मेधादिसे सप्तम भाव हो उतने वर्ष वा उसमें ८ जोड़कर यज्ञोपवीतके बाद कल्याण (विवाह) का समय होता है । लग्नेसे सप्तम भावेश युक्त क्षेत्रांशकमें (अर्थात् जन्ममें सप्तमेशस्थ राशिका नवांश हो) उत्पन्ना स्त्री स्वामीके मनको प्रसन्न करनेवाली होती है । उसी प्रकार स्त्रीको स्वामी प्रसन्न करनेवाला होता है ॥ ३२ ॥

कामान्वितेक्षकवियञ्चरराशिजाता चन्द्रादतीव सुभगा च पतिप्रिया स्यात् ॥

स्त्रीजातके च पतिरिष्टकरो वधूनां दिग्देशजा भृगुसुतादबलाधिपस्य ॥ ३३ ॥

कामेति । चन्द्रात् = जन्मकालीनचन्द्राधिष्ठितराशितः कामे = सप्तमे भावे, अन्वितः =
ग्वस्थितः वा ईक्षकः = सप्तमभावद्रष्टा यो वियञ्चरः = ग्रहस्तस्य, राशौ = स्वग्रहे
जाता स्त्री अतीव सुभगा पतिप्रिया च स्यात् । इदमुक्तं भवति । जन्मकाले चन्द्राधिष्ठित-
राशेः सप्तमे स्थाने यो ग्रहो भवेत्तदभावे तत्र यस्य सर्वाधिका दृष्टिर्भवति तस्य ग्रहस्य राशि-
रेष यस्या जन्मराशिर्भवति सा स्त्री अतीव सुन्दरी भर्तुः प्रियतमा च भवतीति । स्त्रीजातके =
स्त्रियाः जन्मकुण्डल्यामपि कथितलक्षणे सति पतिः वधूनां = स्त्रीणाम्, इष्टकरः = मनः-
प्रीतिकरो भवेदिति ।

दिगिति । भृगुसुतात् = शुक्रात् अबलाधिपस्य सप्तमेशस्य या दिक् (२ अ. २३
रत्नोक्तं द्र.) तद्दिग्देशजा जातस्य स्त्री वाच्यः । अत्रेदं विचिन्त्यम् । पुरुषस्य जन्मकाले
शुक्रो यत्र भवेत्तस्मात्सप्तमभावस्य योऽधिपस्तस्य या दिगुक्ता तस्यां दिशि तस्य विवाहो
वाच्य इति ॥

अत्र दारदिवहानेऽन्येऽपि प्रकाराः—

शुक्राधिष्ठितराश्यंशदिशो वा दारसम्भवः ।

शुक्रजाभिन्नतो वाऽपि दारेशस्य दिशोऽथवा ॥

कलत्रसंस्थस्य तदीक्षकस्य लमातदीशस्य च चन्द्रतो वा ।

विगृजातमत्र प्रवदेत् कलत्रं पुंसोऽज्ञानायाश्च पतिं तथैव ॥

कामस्थकामाधिपमार्गवानामृक्षं दिशं शंसति तस्य पत्न्याः ॥ इति ॥ ३३ ॥

पुरुषके चन्द्रमासे सप्तममें स्थित तथा सप्तमको देखनेवाले ग्रह उसकी राशि में उत्पन्न होनेवाली स्त्री अत्यन्त सुन्दरी और पतिप्रिया होती है। स्त्री जातकमें ऐसा हो तो स्त्रियों के मनोरथ पूर्ण करनेवाला पति होता है। शुक्रसे सप्तमेशकी दिशाकी स्त्री कहे। याने जातक की शादी शुक्रसे सप्तमेशकी दिशामें कहनी चाहिये ॥ ३३ ॥

अथ धरवधूजातकसंयोगः ।

इदानीं वरस्य वध्वाश्च जातकसंयोगमाहेत आरभ्य रत्नोक्तैश्चतुर्दशभिः—

धनावसानस्मरयानरन्ध्रगो धरासुतो जन्मनि यस्य दारहा ॥

तथैव कन्याजनजन्मलग्नतो यदि क्षमासुतुरनिष्टदः पतेः ॥ ३४ ॥

धनेति । यस्य पुरुषस्य जन्मनि = जन्मकाले धरासुतः = मङ्गलः, धनावसानस्मर-यानरन्ध्रगः = द्वितीय-द्वादश-सप्तम-चतुर्थाष्टमानामन्यतमगतः स्यादसौ पुरुषो दारहा = स्त्रीविनाशकः भवेदर्थोत्तस्य नरस्य स्त्री न जीवेदित्यर्थः ।

कन्याजनजन्मलग्नतो यदि क्षमासुतः = मङ्गलः तथैव = धनावसानस्मरयानरन्ध्र- (२१२।७।४।८) गतः स्यात् तदा पतेः = स्वामिनः अनिष्टदः = मृत्युकरः भवेदिति । अत्र योगे जाता कन्याऽपि भर्तृविनाशिनी भवतीति भावः । अत्र वध्वा वरस्य च जन्म-लग्नगतो भौमोऽप्युक्तः । अत्रोपलभ्यतेऽपि विशेषवचनम्—

“लग्ने व्यये च पाताले जामित्रे चाष्टमे कुजे ।

कन्या भर्तृविनाशाय भर्ता कन्याविनाशकृत्” इति ॥ ३४ ॥

जिस पुरुषके द्वितीय, द्वादश, सप्तम, चतुर्थ या अष्टममें मंगल हो वह (दारहा) स्त्री का नाशक होवे। इसी प्रकार कन्या के लग्नसे (२-४-७-८-१२) भावमें यदि मंगल हो तो पतिका अनिष्ट करनेवाली होती है। “धना” की जगह “लग्ना” पाठमें अन्य ग्रन्थोंसे भी सहयोग होगा। क्योंकि “लग्ने व्यये च पाताले जामित्रे चाष्टमे कुजे” इससे १-४-७-८ १२ ये स्थान अनिष्टकर अन्य ग्रन्थोंमें दृष्टि गोचर होते हैं ॥ ३४ ॥

क्रूरव्योमचरः स्त्रीणामष्टमस्थो विलग्नतः ।

नीचारिपापवर्गेषु यदि मृत्युकरः पतेः ॥ ३५ ॥

क्रूरेति । क्रूरव्योमचरः = कश्चित्पापग्रहः नीचारिपापवर्गेषु विद्यमानः सन् यदि स्त्रीणां विलग्नतः = लग्नलग्नात् अष्टमस्थो भवेत् तदा तस्याः पतेः = स्वामिनः मृत्युकरो भवेदिति ॥ ३५ ॥ स्त्रियोंके लग्नसे अष्टम क्रूरग्रह नीच, शत्रु, पापके वर्गमें हो तो पतिकी मृत्यु करने वाला होता है ॥ ३५ ॥

यूनकुटुम्बगतौ यदि पापौ दारवियोगजदुःखकरौ तौ ।

तादृशयोगजदारयुतश्चेज्जीवति पुत्रधनादियुतश्च ॥ ३६ ॥

यूनकुटुम्बगताविति । पापौ = द्वौ पापग्रहौ यदि यूनकुटुम्बगतौ = सप्तमद्वितीयगतौ भवेताम्, (एकः सप्तमे, एको द्वितीये इति) तदा तौ दारवियोगजदुःखकरौ = स्त्रीवियोग-जनितदुःखदायिनौ भवेताम् । अस्मिन्योगे गतस्य पुरुषस्य स्त्री म्रियत इत्यर्थः । अथासौ पुरुषो यदि तादृशयोगजदारयुतः = तादृशे योगे (यूनकुटुम्बगतौ यदि पापावित्यस्मिन्) जातः दारः (स्त्रीभिः) युतो भवेत् अर्थात्तस्य जातस्य स्त्रिया जन्मकुण्डल्यामपि पापौ द्वितीय-सप्तमौ भवेतां तदा पुत्रधनादियुतश्च जीवति । न तदानीं दम्पत्योरकाले मरणमिति भावः ॥ ३६ ॥ यदि पापग्रह सप्तम और द्वितीय स्थानमें हों तो दोनों स्त्रीवियोगोत्पन्न दुःख देनेवाले होंगे। ऐसे ही योगवाली उसकी स्त्री हो तो पुत्र धनाविसे युक्त होकर जीवे ॥ ३६ ॥

कलत्रराशिर्त्रितयेऽथवा स्यात्तदीशसंयुक्तभराशिकोणे ।

कलत्रराशिर्यदि पुत्रशाली तदन्यराशिर्यदि पुत्रहीनः ॥ ३७ ॥

कलत्रेति । पुरुषजन्मकुण्डल्याम्—कलत्रराशिर्त्रितये=कलत्रराशेर्मेदत्रये (कलत्रेऽथवा भवेत् १, तस्योच्चं नीचं वा २, कलत्रराशिः ३ इति कलत्रस्य मेदत्रयं भवति) किं वा सप्तमादित्रये, अथवा तदीशसंयुक्तभराशिकोणे=सप्तमेशस्थितराशेः कोणे (५१९) यदि कलत्रराशिः = स्त्रिया जन्मराशिः स्यात्तदा जातः पुत्रशाली भवेत् । तस्मिन् यदि तदन्यराशिः = स्त्रिया जन्मराशेर्भिन्नो राशिः स्यात्तदा पुत्रहीनो भवेदिति ॥ ३७ ॥

पुरुषके कलत्रराशिर्त्रितये वा सप्तमेशसे संयुक्त राशिके कोणमें यदि उसके स्त्रीकी राशि हो तो पुत्रशाली (पुत्रवान्) हो । उससे अन्य राशि हो तो पुत्रहीन होवे ॥ ३७ ॥

अथ स्त्रियाः स्तनविचारः ।

काठिन्योरुकुचा मदे दिनकरे कामाधिपे केन्द्रगे

जीवेन्दुहसितान्विते गुरुकुचा, शुष्कस्तना भूमिजे ।

लम्बापीनपयोधरा सगुलिकच्छायासुताहिष्वजे,

धूमादौ विषमाकृतिस्तनवती दुःस्थेऽथवा कामपे ॥ ३८ ॥

इदानीं कथम्भूता स्त्री भवेदित्याह—काठिन्येति । दिनकरे = सूर्ये, मदे=सप्तमे स्थिते सति जातस्य स्त्री काठिन्योरुकुचा=काठिन्यं=घनत्वमुपगतावृक्ष = जघनौ, कुचौ = स्तनौ च तस्यां सा तथाभूता भवेत् । जीवेन्दुहसितान्विते = गुरु-चन्द्र-बुध-शुकान्यतमेन सहिते कामाधिपे = सप्तमभावशे केन्द्रगे सति स्त्री गुरुकुचा = पीनपयोधरा भवेत् । भूमिजे=मङ्गले सप्तमे सति शुष्कस्तना = गलत्कुचा भवेत् । सगुलिकच्छायासुताहिष्वजे = गुलिकेन सहिते क्षमासुते = शनौ, अहिष्वजे = राहुकेत्वोरन्यतरे वा सप्तमे गतवति सति स्त्री लम्बापीनपयोधरा = लम्बायमानावापीनौ (स्थूलौ) च पयोधरौ (कुचौ) यस्यास्तथाभूता भवेत् । धूमादौ = सप्तमे भावे धूमाद्युपग्रहे सति स्त्री विषमाकृतिस्तनवती = असमान- (लघुमहत्-) पयोधरधरा भवेत् । अथवा कामपे = सप्तमेशे दुःस्थे सत्यपि विषमाकृतिस्तनवती स्त्री भवेदिति ॥ ३८ ॥

सूर्य सप्तममें हो तो उसके स्त्रीकी जाँचें और स्तन कठिन हों । सप्तमेश केन्द्रमें हो बुध-सति, चन्द्रमा, बुध या शुक्रसे युक्त हो तो स्त्रीके स्तन बड़े हों । यदि ७ वेंमें मङ्गल हो तो शुष्क स्तन हो । गुलिकके साथ शनि, राहु या केतु हों तो लम्बे मोटे स्तन हों । सप्तमेश बुधस्थानमें हो अथवा सप्तममें धूमादि उपग्रह हो तो स्त्री विषमस्तनवाली हो ॥ ३८ ॥

अथ गम्यस्त्रीविचारणम् ।

बन्ध्यासङ्गमिनेऽस्तगे समवधूकेलिं निशानायके

भूपुत्रे तु रजस्वलाजनरतिं बन्ध्यावधूमेति वा ।

वेश्यामिन्दुसुते तु विप्रवनितां जीवे सिते गर्भिणीं

नीचस्त्रीरतिमर्कजोरगशिखिप्राप्तेऽथवा पुष्पिणीम् ॥ ३९ ॥

इदानीं कथम्भूतया स्त्रिया सह सङ्गो भवेदित्याह—बन्ध्यासङ्गमिने = बन्ध्यासङ्गमिने = सप्तमेशसे सति पुरुषो बन्ध्यासङ्गं करोति । निशानायके = चन्द्रे सप्तमगते सति समवधूकेलिं = स्वसमानरूपगुणवयोर्युतया वच्चा सह केलिं = रतिक्रीडां करोति । भूपुत्रे = शीमे सप्तमे सति रजस्वलाजनरतिं करोति । अथवा बन्ध्यावधूम् एति = प्राप्तेति । इन्दुसुते = बुधे

॥ कलत्रनाथस्थितसं तदीयराशिं कलत्रस्य विदुर्महान्तः ।

तस्योच्चनीचं यदिवा कलत्रराशिं तद्वत्त्रितयं तदीयम् ॥

सप्तमे गते तु वेद्यामुपयाति । जीवे = गुरौ सप्तमे सति विप्रवनितां = ब्राह्मणीमुपगच्छति ।
सिते = शुके तथाभूते सति गर्भिणीं स्त्रियमुपेयात् । अर्कभोरगशिविप्राप्ते = सप्तमे भावे शनौ,
राहौ, केतौ वा प्राप्ते सति नीचद्वीरतिं कुर्यादथवा पुष्पिणीं = रजस्वलासुपेयादिति ॥ ३९ ॥

सूर्य सप्तममें हो तो बन्ध्या स्त्रीसे सङ्गम हो । चन्द्रमा ७ वेंमें हो तो अपने ससाज स्त्री
से केलि हो । मङ्गल हो तो रजस्वला स्त्रीसे रति हो, वा बन्ध्या स्त्री प्राप्त हो । बुध हो तो
वेद्यासे रति हो । बृहस्पति हो तो ब्राह्मणीसे रति हो । शुक हो तो गर्भिणी स्त्रीसे विहार
हो । शनि, राहु वा केतु हो तो नीच स्त्रीसे रमण हो, वा रजस्वला स्त्रीसे केलि हो ॥ ३९ ॥

अथ स्त्रीसङ्गमे स्थानविचारः ।

क्रीडागारमिने वनं सुखगते चारु स्वगेहं विधौ

भूपुत्रे सति कुड्यमिच्छति बुधे जातो विहारस्थलम् ।

जीवे देवगृहं सिते तु सलिलं मन्देऽथवा पद्मगे

केतौ माधवशङ्करप्रियसुतस्थानं वधूसङ्गमे ॥ ४० ॥

इदानीं जातस्य रतिक्रीडास्थलानि निर्दिशति । इने = सूर्ये, सुखगते = चतुर्थस्थानस्थे
सति वनम् = अरण्यम्, वधूसङ्गमे क्रीडागारं = विहारस्थलं वाच्यम् । विधौ = चन्द्रे सुखगते
सति चारु स्वगेहं = रमणीयमात्मभवनमेव वाच्यम् । भूपुत्रे = मङ्गले चतुर्थे सति कुड्यं =
तुण्णकादिवरिवर्तितं गृहं वाच्यम् । बुधे चतुर्थे सति विहारस्थलं = विहरणभूमिः । जीवे चतुर्थे
सति देवगृहं = देवालयः = मठमन्दिरादि । सिते = शुके चतुर्थे सति तु सलिलं = जलाशय-
तटम् । अथ मन्दे = शनौ, पद्मगे = राहौ, केतौ वा चतुर्थे सति माधव-शङ्कर-प्रिया-सुत-
स्थानं वधूसङ्गमे = स्त्रीप्रसङ्गे स्थानं वाच्यमिति ॥ ४० ॥

सुख स्थान में सूर्य हो तो वनमें (गृहातिरिक्त स्थानमें) रतिक्रीडा हो । चन्द्रमा हो तो
रमणीय गृहमें विहार हो । मङ्गल हो तो कुटीमें रमण हो । बुध हो तो विहारके ही स्थानमें
विहार हो । शुक हो तो देवागारमें केलि हो । शुक हो तो जलके समीप क्रीडा हो । शनि वा
राहु, केतु हो तो विष्णु, शङ्कर, देवों, गणेश, आदि देवताओंके मन्दिरमें मैथुन करे ॥ ४० ॥

शुक्रांशे मदनस्थितेऽवनिमुते कामाधिपे पद्मगे ।

जायारिष्टमुपैति सप्तमगते भानौ कलत्रार्थवान् ।

दुःस्थौ कामकुटुम्बपौ सभृगुजौ दुश्चिक्वयातौ तु वा

तत्संख्याककलत्रहा बलयुतौ वित्तास्तपौ दारवान् ॥ ४१ ॥

इदानीं कलत्रशुभाशुभमाह—शुक्रांश इति । अवनिमुते = भौमे शुक्रांशे गतवति मदन-
स्थिते सति कामाधिपे = सप्तमेशे पद्मगे च सति जातो जायारिष्टं = लीकष्टम्, उपैति =
प्राप्नोति । अस्मिन् योगे जातस्य स्त्री कष्टं प्राप्नोतीत्यर्थः । भानौ = सूर्ये सप्तमगते सति
कलत्रार्थवान् भवति ।

कामकुटुम्बपौ = सप्तमेशद्वितीयेशौ सभृगुजौ = शुक्रेण सहितौ भूत्वा दुःस्थौ = पक्ष-
व्ययगतौ, वा दुश्चिक्वयातौ = वृत्तीबमुपगतौ तु तत्संख्याककलत्रहा = यस्यिन् भावेऽयं
योगो भवेत्तद्भावाद्दुःस्थौलीविनाशकः स्यात् । अथ वित्तास्तपौ = धनेश-सप्तमेशौ बलयुतौ
वेद्मवेतां तदा तत्संख्याकदारवान् भवेज्जातक इति ॥ ४१ ॥

शुक्रके नवांशमें सप्तमस्य मङ्गल हो, सप्तमेश पद्मममें हो तो स्त्रीको कष्ट प्राप्त हो । सूर्य
७ वेंमें हो तो स्त्रीसुखवाला हो । सप्तमेश और द्वितीयेश शुक्रके साथ दुष्ट स्थानमें हों वा
वृत्तीयमें हों तो उसनी संख्याको स्त्रीकी हानि हो । यदि द्वितीयेश और सप्तमेश बली हों
तो स्त्री जीती रहे ॥ ४१ ॥

अथ भगबुम्बनयोगः ।

जातः समेति भगबुम्बनमस्तनाथे शुक्रेण वीक्षितयुते भृगुमन्दिरे वा ।

एवं कुटुम्बभववार्धिपतौ तथा स्याद् दारक्षिणे दशमपे ससिते तथैव ॥ ४२ ॥

इदानीं भगबुम्बनयोगमाह—जात इति । १. अस्तनाथे = सप्तमेश्वरे शुक्रेण वीक्षिते वा भृगुमन्दिरे = वृषतुल्योरन्यतरे यत्र तत्र गते सति जातः भगबुम्बनं समेति । अस्मिन्लक्षणे जातो नरः स्त्रीभगस्य बुम्बनं कुर्यादिति । २. कुटुम्बभवनाधिपतौ = द्वितीये एवमुक्तलक्षणसंयुक्ते (शुक्रेण वीक्षितयुते भृगुमन्दिरे वा) तथा स्यादर्थाज्जातो भगबुम्बनमेति । अथैव ३. ससिते = शुक्रसंयुक्ते दशमपे = दशमभावेशे, दारक्षिणे = सप्तमभावगते सति तथैवार्थाज्जातो भगबुम्बनं समेतीति ॥ ४२ ॥

	३ ल.	शु.
	१	
	भगबुम्बन- योगः	
वृ. ७	९	

४	३ ल.	कं. २
	२	
	भगबुम्बन- योगः	
शु.	९	

सप्तमेश यदि शुक्रसे दृष्ट या युत हो तो जातक भग (योनि) का बुम्बन करे । शुक्रके पूर्वमें सप्तमेश हो तो भी यही फल हो । इसी प्रकार द्वितीयेशके होने पर भी फल होता है । सप्तमेश शुक्रके साथ सप्तममें हो तो भी यही फल होता है ॥ ४२ ॥

	३ ल.	
	२	
	भगबुम्बन- योगः	१८
	९ वृ. शु.	

अथ स्त्रिया भगविचारः ।

कामेश्वरो देवगुरुः सितो वा समं भगं चारुतरं तरुण्याः ।

ह्रस्वं भगं सप्तमराशिनाथे शनीन्दुतारासुतमध्ययाते ॥ ४३ ॥

दीर्घं समेति भगमस्तपतौ जलक्षे तत्कारके जलगृहोपगते तथैव ।

सारं भगं भदनगे भृगुवीक्षितेऽब्जे गुह्यं त्वनार्द्रमुपयाति वधूः सपापे ॥ ४४ ॥

इदानीं जातकस्य स्त्रिया भगविचारमाह—कामेश्वर इति । देवगुरुः = बृहस्पतिः वा सितः = शुक्रः, कामेश्वरः = सप्तमभावपतिः स्याच्चैतदा तरुण्याः = स्त्रियाः समं = नाति-ह्रस्वं नातिदीर्घं च चारुतरम् = अतीव विकल्पं, भगम् = योनिः स्यात् । मेघवृषिकयोः मिथुनकन्ययोर्वाऽन्यतरे लब्धे सति अयं योगः सम्भवेत् । सप्तमराशिनाथे = सप्तमेशे शनी-न्दुतारासुतमध्ययाते = शनिचन्द्रबुधमध्यगते सति स्त्रिया ह्रस्वं = लघुप्रमाणकं भगं स्यादिति ॥ ४३ ॥

दीर्घमिति । अस्तपतौ = सप्तमेशे, जलक्षे = जलचरराशौ = मृगापरादार्द्रांशुलौ ससे, सति, दीर्घं = महत्प्रमाणकं भगं (योनिम्) समेति । तत्कारके = सप्तमभावकारकग्रहे (शुके) कल्यणोपगते = जलचरराशौ गतवति सति तथैवार्थादीर्घं भगं समेति ।

सार्द्रमिति । अञ्जे = चन्द्रे, मदनगे = सप्तमभावगते, तस्मिन् शृग्वीक्षिते=शुक्लेश-
लोकिते च सति सार्द्र=विलम्बनं (सजलमिति) भगं समेति । अथ तादृशेऽञ्जे सपापे=पाप-
ग्रह-संयुक्ते सति वधू=स्त्री, अनार्द्र=शुष्कं, गुह्यं=रहस्यदेशं=भगम्, उपयाति=प्राप्नोतीति ।

Notes—एते योगाः स्त्रियाः पुरुषस्य च जन्मकुण्डल्यां समफला एव भवन्तीति
चिन्त्यम् ॥ ४५ ॥

सप्तमेश, बृहस्पति या शुक्र हो तो उसके स्त्रीकी योनि सप्त और अच्छी हो । सप्तमेश
यदि शनि, चन्द्र और बुधके मध्यमें हो तो योनि छोटी हो ॥ ४३ ॥

सप्तमेश जलचर राक्षिमें हो तो बड़ी योनि हो । उसका (स्त्रीभावका) कारक ग्रह
जलवर्षमें हो तो भी बड़ी योनि हो । चन्द्रमा सप्तममें हो उसे शुक्र देखता हो तो सार्द्र
(भीगी हुई या अत्यन्त शीतल) भग हो और सप्तममें पापग्रह हो तो योनि आर्द्र न
हो शुष्क हो ॥ ४४ ॥

लग्नेशस्थनवांशानाथगृहगे जीवे समेति स्त्रियं
नीचारातिनवांशके सति मृतस्त्रीको विदारोऽथवा ।

लग्ने कामपतिस्फुटादपहृते राशित्रिकोणे गुरौ

लग्ने सप्तमराशिपस्फुटहृते जीवे मृतिं योषितः ॥ ४५ ॥

लग्नेशेति । लग्नेशस्थनवांशानाथगृहगे = लग्नेशो यन्मवांशे तिष्ठति तन्मवांशानाथो
ग्रहो यद्गृहगतो भवेत् तत्र गतवति जीवे = गुरौ सति जातः स्त्रियं समेति प्राप्नोति ।

नीचारातिनवांशके = तथाभूते जीवे स्वनीचराशेः, शत्रुग्रहस्य वा नवांशे सति जातः
मृतस्त्रीकः, अथवा विदारः = स्त्रीरहितः (अविवाहितः) भवेत् ।

अथ स्त्रीमरणमाह—लग्न इति । कामपतिस्फुटात् = स्पष्टसप्तमेशग्रहात् । लग्ने अप-
हृते = विशोधिते यच्छेषं स्यात्तद्राशित्रिकोणे गतवति गुरौ, अथवा लग्ने सप्तमराशिपस्फु-
टेन हृते रहिते (ऊनीकृते) यच्छेषं तद्राशौ गतवति गुरौ योषितः = जातकस्य पत्न्याः
मृतिं वदेदिति ॥ ४५ ॥

लग्नेन जहां हो वहाँके नवांशपतिके गृहमें जब गुरु हो तो स्त्री प्राप्त हो । यदि लग्नेन
नीच या शत्रुके नवांशमें हो तो स्त्री मरे, वा बिना स्त्रीका ही रहे । स्पष्ट सप्तमेशमेंसे लग्न
को बढ़ानेसे शेष राक्षिसे त्रिकोणमें गुरुके होने पर या लग्नमें स्पष्ट सप्तम राक्षिपतिके बढ़ाने
पर शेषमें गुरु हो तो स्त्रीकी मृत्यु कहे ॥ ४५ ॥

लग्नात्कामपकारकौ शुभकरो वीर्याधिके सप्तमे

पत्या साकमुपैति मृत्युमबला पापैरयुर्कच्छते ।

कामच्छिद्रदशापहारसमये शुक्राष्टवर्गोदिते

राशौ भानुसुते कलत्रकरणं जीवे तदंशान्विते ॥ ४६ ॥

लग्नादिति । जन्मलग्नात् यः कामपतिः = सप्तमेशः, कारकः = स्त्रीकारकश्च तौ यदि
शुभकरो = शुभग्रहौ सप्तमे भवेतां तथा सप्तमे भावे वीर्याधिके = पूर्णबलान्विते तस्मिन्
पापैरयुर्कक्षिते = पापयोगदृष्टिवर्जिते सति अबला = स्त्री, पत्या = भर्ता, साकं = सहैव मृत्यु-
मुपैति । अस्मिन् योगे सकृदेव दम्पत्योर्भरणं भवतीति भावः ।

कलत्रमरणमाह—कामच्छिद्रदशापहारसमये = सप्तमस्थानाधिकस्तृ कच्छिद्रग्रहस्य (अ०
५, रत्नो० ५२-५३ द्र०) दशापहारकाले, शुक्राष्टवर्गोदिते = पूर्वोक्त (अ० १०) शुक्र-
ष्टवर्गकथितराशौ भानुसुते = शनैश्चरे, तथा तदंशान्विते = तद्राश्यंशे गतवति गुरौ च कल-
त्रमरणं = स्त्रीमरणं स्यादिति ॥ ४६ ॥

कलसे सप्तमेश और ० मका कारक शुभग्रह हों, सप्तम भाव बली हो उसपर पापग्रहोंका

मो बा इष्टि नहीं हो तो खी पतिके साथ मरे । सप्तम भावसे छिद्र ग्रहकी दक्षा प्राप्त होने पर शुक्रके अष्टवर्गोंके राशिमें बनि हो और उसके नवांशमें जब गुरु हो तब खीकी मृत्यु कहे ॥ ४६ ॥

रदनभवननाथे पारिजातादिवर्गे सुरगुरुयुतदृष्टे शोभनस्थानयते ।
दधिमधुघृतसूपक्षीरपकोपदंशैः सह शुचि रुचिरान्नं चारुकान्तामुपैति ॥ ४७ ॥
स्पष्टार्थः ॥ ४७ ॥

इति सप्तमभावविचारः ।

सप्तमेश अपने पारिजातादि वर्गमें हो, गुरुसे युक्त या दृष्ट हो, शुभ स्थानमें हो तो दधि-मधु-खी-दाल-दूध एक पदार्थोंके साथ सुन्दर अन्नका भोजन और रमणीय खी प्राप्त होती है ॥ ४७ ॥

अथाष्टमभावफलम् ।

अथायुजाऽष्टमभावफलानि विवक्षुरादौ तत्र विचारणीयकथन पूर्वकमरुपायुर्योगद्वयमाह—

आयुर्दायमनिष्टहेतुमुदयव्योमायुरीशार्कजै-

रुक्तं तत्सकलं तथापि निधनप्राप्तिं प्रवक्ष्ये पुनः ।

अल्पायुर्व्ययगेऽथवा रिपुगते पापान्विते रन्ध्रपे-

लग्नेशेन युते तु तत्र विबले जातोऽल्पजीवी नरः ॥ ४८ ॥

आयुर्दायमिति । उदयव्योमायुरीशार्कजैः = लग्नेश-दशमेश-छमेश-शनेश्वरैः, जा-
तस्यायुर्दायम्, अनिष्टहेतुं = मरणकारणं च विचारयेदिति सकलं पूर्वमुक्तम् (आयुर्दाया-
व्यापेऽरिष्टाध्याये) तथापि पुनः निधनप्राप्तिं प्रवक्ष्ये । अत्राष्टमेशाष्टमभावाभ्यामायुर्विचारो
निधनविचारार्थं कार्य इति तात्पर्यम् ।

अल्पायुरिति । पापान्विते=पापग्रहेण सहिते रन्ध्रपे = अष्टमभावपतौ व्ययगे = द्वादशे,
अथवा रिपुगते = षष्ठ्युपगते जातः अल्पायुर्भवेत् । अथ तत्र = रन्ध्रपे तथाभूते विबले लग्ने-
शेन युते च जातो नरः अल्पजीवी भवेदिति ।

Notes—यस्य भावस्याधिपतिः षष्ठ्यव्ययगतो भवति तस्य भावस्य हानिरिति
सामान्यो नियमस्तेनाष्टमभावादायुषो विचारस्य सङ्कावादष्टमेशो षष्ठे व्यये वा गतेऽल्पायुद्व-
मिति किं चित्रम् ॥ ४८ ॥

लग्न दशम और अष्टमके स्वामी और शनिसे आयुर्दाय तथा अनिष्टका कारण पहले
कहा है, तथापि फिर अष्टमभाव प्रसङ्गसे सब कहते हैं । अष्टमेश द्वादश वा षष्ठ भावमें
पापग्रहसे युक्त होतो जातक अल्पायु होवे । वहीं (१२६) पर यदि अष्टमेश बलहीन तथा
लग्नेशके साथ हो तो जातक अल्पजीवी होवे ॥ ४८ ॥

स्वस्थे रन्ध्रपतौ चिरायुरुदयच्छिद्राधिपौ षष्ठ्या

रिष्कस्थौ यदि वा समेति मनुजो जातश्चिरायुर्बलम् ।

व्यापारोदयरन्ध्राशिपतयः केन्द्रत्रिकोणायगा

दीर्घायुर्विबलाः सभानुतनया यद्यल्पमायुर्वदेत् ॥ ४९ ॥

अधुना दीर्घायुर्योगानाह—स्वस्थ इति । रन्ध्रपतौ = अष्टमेश स्वस्थे = स्वराशिसंस्थे
(अत्र सूर्यचन्द्रान्यतरस्याष्टमेशत्वे सति स्वस्थे = अष्टमस्थे इत्येवमेव) जातश्चिरायुः =
दीर्घजीवी स्यात् ।

उदयच्छिद्राधिपौ = लग्नेशाष्टमेशौ, षष्ठ्या, वा रिष्कस्थौ = द्वादशगतौ यदि स्याताम्
तदा जातः मनुजः चिरायुर्बलं समेति = दीर्घजीवी भवतीति ।

व्यापारोदयरन्ध्राशिपतयः = दशमेश-लग्नेशा-ष्टमेशाः यथासम्भवं केन्द्रत्रिकोणाव-
(१४१७, १०५, १११) याः भवेयुस्तदा जातो दीर्घायुः स्यात् ।

अथास्पष्टापुराह—विबला इति । एत एव तथा भूता ग्रहाः सभानुतनयाः = सूर्यपुत्रे (शनिना) सहिताः यदि विबलाः = निर्बला भवेयुस्तदा अष्टपमायुर्भवेत् । तदानीं जातो-
ऽष्टपायुर्भवेदिति ॥ ४९ ॥

अष्टमेश अपने स्थानमें हो तो दीर्घायु हो । लग्नेश और अष्टमेश दोनों छठे भागमें हो या द्वादशमें हों तो जातक दीर्घायु होवे । दशम, लग्न और अष्टमके स्वामी केन्द्र, त्रिकोण या एकादश भागमें प्राप्त हों तो दीर्घायु हो । यदि वे शनिके साथ हों तो अष्टपायु कहे ॥ ४९ ॥
कर्मेशरन्ध्रतनुपा बलशालिनश्चेज्जातश्चिरायुरिननन्दनयोगहीनाः ।

द्राव्यतीव बलिनौ यदि मध्यमायुरेको बली लघुतरायुरनायुरन्यः ॥ ५० ॥

इदानीं दीर्घ-मध्य-लघु-हीनायुर्योगानाह—कर्मेशेति ।

चिरायुः—कर्मेशरन्ध्रतनुपाः = दशमेशाष्टमेशलग्नेशाख्येयदि बलशालिनः = पूर्णबलाः (त्रयोऽपि) भवेयुस्तथा इननन्दनयोगहीनाः = शनैश्चरयोगरहिताश्च भवेयुस्तदा जातश्चिरायुः = दीर्घजीवी स्यात् । अत्र पूर्णबला अपि शनियोगसहिता न तावद्दीर्घायुष्कराः स्युरिति ज्ञेयम् ।

मध्यायुः—यदि तेषु (कर्मेशाष्टमेशलग्नेशेषु) द्वावपि कौचिदतीव बलिनौ भवेताम् तदा मध्यमायुः स्यात् ।

अष्टपायुः—यदि तेषु त्रिषु कश्चिदेको बली भवेत् तदा लघुतरायुः = अतिलघ्वायुः = अष्टपायुर्भवेत् ।

हीनायुः—अन्यः अनायुरर्थात् तेषु न कश्चिदपि बली स्यात् प्रत्युत लग्नेशाष्टमेशदश-
मेशाः निर्बला भवेयुस्तदा अनायुः = हीनायुः भवेदिति ॥ ५० ॥

दशमेश, अष्टमेश, लग्नेश बली हों और शनिका योग न हो तो जातक चिरायु होता है । इनमें दो यदि अत्यन्त बली हों तो मध्यमायु हो । एक बली हो तो अष्टपायु हो यदि तीनोंमें कोई बली नहीं हो तो आयु नहीं होती है ॥ ५० ॥

रन्ध्राधिपे पापग्रहोपयाते दुःस्थानगे पापयुतेऽल्पमायुः ।

शुभान्विते शोभनराशियुक्ते शुभेक्षिते रन्ध्रगते चिरायुः ॥ ५१ ॥

इदानीमष्टपायुश्चिरायुर्योगावाह—रन्ध्राधिप इति स्पष्टार्थ एवेत्यलम् ॥ ५१ ॥

अष्टमेश पापग्रहमें प्राप्त हो कुछ स्थानमें पापग्रह युक्त हो तो अष्टपायु होवे । वही यदि शुभग्रह से युक्त शुभराशिकमें हो या शुभदृष्ट अष्टममें प्राप्त हो तो चिरायु होवे ॥ ५१ ॥

नाशस्थे तनुपेऽथवा निघनपे पापेन युक्तेक्षिते

मूढेऽदृश्यगतेऽथवा रिपुगृहे जातो गतायुर्भवेत् ।

दीर्घायुर्निजतुङ्गगे शुभयुते केन्द्रत्रिकोणेऽथवा

रन्ध्रे रन्ध्रपतौ चिरायुरुदयं यातो विलग्नाधिपे ॥ ५२ ॥

नाशस्थ इति । तनुपे = लग्नेशे, अथवा निघनपे = अष्टमेशे, नाशस्थे = अष्टमभाव-
गते, केनचित् पापेन युक्तेक्षिते = सहिते वा दृष्टे, मूढेऽदृश्यगते = सूर्येण सहादृश्यकालांशान्त-
र्गते परमास्तं गत इत्यर्थः, अथवा रिपुगृहे = षष्ठभावगते सति जातः गतायुः = आयु-
रहितः भवेत्तु जीवेदित्यर्थः ।

अथ चिरायुः—तस्मिन्नेव तनुपेऽथवा निघनपे शुभयुते निजतुङ्गगे = स्वकीयेऽर्चनगते
केन्द्रत्रिकोणे वा गतवति चिरायुः स्यात् । अथवा रन्ध्रपतौ, रन्ध्रे = अष्टमे, विलग्नाधिपे =
लग्नेशे, उदयं याते = लग्नं गते जातश्चिरायुर्भवेदिति ॥ ५२ ॥

लग्नेश अष्टममें हो वा अष्टमेश पापग्रहसे युक्त या दृष्ट होकर अस्तं गत हो अथवा शत्रु-
गृहमें हो तो जातक आयु रहित हो । अष्टमेश अपनी उच्चारणशक्तिमें शुभग्रहयुक्त हो, केन्द्र-
त्रिकोणमें हो तो दीर्घायु हो । अथवा अष्टमेश ४ वें हो लग्नेश लग्नमें हो तो जातक चिरायु
होवे ॥ ५२ ॥

लग्नादन्त्यगृहाधिपे बलवति स्वर्क्षे चिरायुः सुखी
लग्नेशो यदि रन्ध्रपश्च बलिनौ केन्द्रस्थितौ चेत्तथा ।
आधानोदयरशितोऽष्टमगृहान्मेधूरणं जन्मभं
शुक्रज्ञामरवन्दिदेशितयुतं यद्यायुरारोग्यभाक् ॥ ५३ ॥

लग्नादिति ! लग्नादन्त्यगृहाधिपे = द्वादशभावपतौ बलवति स्वर्क्षे च गतवति जातः
चिरायुः सुखी च भवेत् । लग्नेशः, रन्ध्रपः = अष्टमेशश्चैतौ यदि बलिनौ केन्द्रस्थितौ च
भवेताम् तदा तथा = चिरायुः सुखी च भवेदिति ।

आधानोदयरशितः = गर्भाधानकालीनलग्नात्, वा अष्टमगृहात् = जन्मकालीनाष्टमभावात्
मेधूरणं = दशमभावः, अथवा जन्मभं = जन्मकालीनचन्द्रराशिः यदि शुक्रज्ञामरवन्दिदेशितयुतं =
शुक्रबुधबीजान्यतमेन दृष्टः युतो वा स्यात् तदा आयुष्मान्, आरोग्यश्च भवेदिति ॥ ५३ ॥

लग्नेसे द्वादशका स्वामी अपनी राशिमें बलवान् हो तो जातक चिरायु और सुखी
होवे । यदि लग्नेश और अष्टमेश बली हों, केन्द्रमें हों तो भी वही फल हो । यदि गर्भा-
धानकी लग्नराशिमें अष्टम गृहसे द्वादशी राशि, या जन्मलग्न शुक्र-बुध-दृष्टपतितसे दृष्ट
या युत हो तो जातक आयुष्मान् और आरोग्य हो ॥ ५३ ॥

अथ मृत्युविचारः ।

रन्ध्रेशे रिपुरन्ध्ररिष्फगृहे तत्पाकभुक्तौ मृति
मन्दाक्रान्तगृहेशपाकसमये रन्ध्रेशभुक्तौ तथा ॥
पाके रन्ध्रगृहाधिपस्य तदनुक्रान्तस्य भुक्तौ तु वा
खेटानां बलदुर्बलेन सकलं संचिन्त्य यत्तद्वदेत् ॥ ५४ ॥

अधुना मृत्युविचारः क्रियते—रन्ध्रेश इति ।

१. अष्टमभावपतौ रिपुरन्ध्ररिष्फगृहे = षष्ठ्याष्टमद्वादशान्यतमभावगते सति तत्पाक-
भुक्तौ = अष्टमेशदशान्तर्दशाकाले मृति = जातकस्य मरणं वदेत् ।

२. मन्दाक्रान्तगृहेशपाकसमये = जन्मकाले शनिर्यस्मिन् राशौ भवेत्तद्वाशीशग्रह-
दशायाम्, रन्ध्रेशभुक्तौ = अष्टमेशान्तर्दशाकाले, तथा = जातस्य मृति वदेदिति ।

३. अथवा रन्ध्रगृहाधिपस्य = अष्टमभावपतेः, पाके = दशायाम्, तदनुक्रान्तस्य =
अष्टमभावपतेः सङ्गतस्य ग्रहस्य, भुक्तौ = अन्तर्दशाकाले जातस्य मृति वदेत् ।

अत्रोक्तयोगत्रये खेटानां = मरणयोगकर्तृग्रहाणां बलदुर्बलेन (बलाबलविचारणपूर्वकम्)
सकलं, संचिन्त्य = विचिन्त्य, यत् = यद्ग्रहदशायां सम्भवः स्यात्तद्ग्रहदशान्तर्दशाकाले
तन्मरणं वदेदिति ॥ ५४ ॥

अष्टमेश, षष्ठ, अष्टम, द्वादश गृहमें हो तो उसकी दशाभुक्तिमें मृत्यु हो । शनि जिस
गृहमें हो उस गृहके स्वामीकी दशामें रन्ध्रेशकी भुक्ति (अन्तर्दशा) में मृत्यु हो । वा
अष्टमेश की दशामें अष्टमस्थ ग्रहकी अन्तर्दशामें मृत्यु हो । यहां ग्रहोंके बलाबलसे सब
विचार कर फल कहे ॥ ५४ ॥

लग्नेशे निधनारिष्फगृहे साहौ सकेतौ तु वा
होरारन्ध्रपसंयुतग्रहदशा जातस्य मृत्युप्रदा ॥

तत्खेटान्वितराशिनायकदशा नाशप्रदा देहिनां

खेटानां प्रथमागतस्य फणिनः पाकापहारे क्रमात् ॥ ५५ ॥

लग्नेश इति । साहौ = राहुणा सहिते, वा सकेतौ = केतुयुक्ते लग्नेशे निधनारि—
रिष्फगृहे = अष्टम-षष्ठ-व्यायान्वतमभावमुपगते सति होरारन्ध्रपसंयुतग्रहदशा = लग्नेशा-
ष्टमेशान्यतरेण सहितस्य ग्रहस्थ दशा जातस्य मृत्युप्रदा भवति ।

अथ यदि लग्नेशोनाष्टमेशेन वा न कश्चिद् ग्रहः संयुतो भवेत्तदा तस्मैऽन्वितराशि-
नायकदशा = तेन खेटेन (लग्नेशाष्टमेशान्यतरेण) अन्वितो यो राशिरर्थाहलग्नेशाष्टमे-
शान्यतरो ग्रहो यस्मिन् राशौ भवेदित्यर्थः, तन्नायकस्य = तद्वाराशीग्रहस्य दशा देहिनां =
जनिमतां नाशप्रदा = मृत्युदा भवति ।

अथोक्तग्रहदशायां कदा मरणमित्याह—खेटानामिति । योगकर्तृग्रहाणां प्रथमागत-
स्य = पूर्व प्राप्तस्य फणिनः = राहोः कृमात् पाकापहारे = भुक्तौ मरणम् । अत्रेदं तावदवशे-
यम् । मृत्युदशायां राहुप्रपत्तिग्रहदशाभुक्तिर्मृत्युकर्त्री भवति, न ततः पूर्वमिति ॥ ५५ ॥

लग्नेश अष्टम, चष्ट या द्वादश गृहमें हो, राहुके साथ वा केतुके साथ हो तो लग्नेश या
अष्टमेशके संयुत ग्रहकी दशा मृत्यु देनेवाली हो । यदि लग्नेश या अष्टमेशके साथ ग्रह न
हो तो उससे युक्त राशिके स्वामी की दशा मनुष्योंको नाश करने वाली होती है । पूर्वोक्त
ग्रहों में क्रमसे पहले राहु की अन्तर्दशा प्राप्त होने पर मृत्यु कहे ॥ ५५ ॥

व्यापाररन्ध्रतनुनाथशानैश्चराणां मध्ये विधुन्तुदयुतो विबलग्रहो यः ।

तत्पाकभुक्तिसमये मरणं नराणां तद्युक्तवीक्षकनभोगदशान्तरे वा ॥ ५६ ॥

व्यापारेति । दशमेशाष्टमेशलग्नेशशानैश्चराणां चतुर्णां मध्ये यो ग्रहो विबलो विधुन्तु-
दयुतः = राहुयुतो भवेत् तस्य ग्रहस्य पाकभुक्तिसमये, अथवा तद्युक्तस्य ग्रहस्य, तद्वीक्षकस्य
ग्रहस्य वा दशान्तरे नराणां मरणं वाच्यम् ॥ ५६ ॥

दशमेश, अष्टमेश, लग्नेश और शानिके मध्यमें राहुयुत और बलरहित जो ग्रह हो उस
की दशा भुक्तिमें मनुष्योंका मरण होता है । वा उसके साथी या दर्शी ग्रहकी अन्तर्दशा
में मृत्यु होती है ॥ ५६ ॥

नाशो नाशपतौ तु तद्ग्रहदशाभुक्तौ समेत्यामयं

लग्ने लग्नपतौ तु लग्नपदशाभुक्तौ शरीरार्तिभाक् ॥

पश्चादामयनाशनं तनुसुखं मोदश्च सञ्जायते

रन्ध्रेशो बलसंयुते तनुपतेर्दाये मृतिर्देहिनाम् ॥ ५७ ॥

नाश इति । नाशपतौ = अष्टमभावेशे, नाशे = अष्टमभावगते तु तद्ग्रहदशाभुक्तौ =
अष्टमेशग्रहदशान्तर्दशाकाले जातः आमयं = रोगं समेति = प्राप्नोति, रोगी भवेदित्यर्थः ।
लग्नपतौ लग्ने गते तु जातः लग्नपदशाभुक्तौ = लग्नेशग्रहदशान्तर्दशाकाले, शरीरार्ति-
भाक् = शरीरबलेशयुक्तः (रुग्णः) स्यादिति ।

अथान्न (लग्नेशाष्टमेशग्रहयोर्मध्ये रन्ध्रेशो = अष्टमेशग्रहे, बलसंयुते = बलशाली सति
पश्चात्, आमयनाशनं = व्याधिर्विभुक्तिः, तनुसुखं = शरीरसुखम्, मोदश्च = हर्षश्च सञ्जा-
यते । तथा तनुपतेः = लग्नेशग्रहस्य, दाये = दशायाम्, देहिनां मृतिः स्यात् ॥ ५७ ॥

अष्टमेश अष्टममें हो तो उसकी दशा भुक्ति प्राप्त होने पर रोग होता है लग्नमें लग्नेश
हो तो उसकी दशाभुक्तिमें पहले शरीरमें दुःख होता है, बाद रोगका नाश होकर शरीर
का सुख होता है, हर्ष होता है । यदि अष्टमेश बली हो तो लग्नेशकी दशामें मनुष्यों की
मृत्यु होती है ॥ ५७ ॥

जातस्य जन्मसमये विबले विलग्नने लग्नेशरन्ध्रपतिपाकमतीव कष्टम् ।

पश्चादतीव सुखमेति विलग्ननाथे वीर्यान्विते निधनपस्य मृतिं दशायाम् ॥ ५८ ॥

जातस्येति । जन्मसमये विबले = बलहीने सति लग्नेशरन्ध्रपत्योः पाकं
(दशा) जातस्यातीव कष्टं = दुःखदं भवति । तत्र विलग्ननाथे—लग्नेशे वीर्यान्विते=पूर्ण-
बलशुक्ते सति पश्चादनन्तरमतीव सुखमेति । तथा निधनपस्य = अष्टमभावपतेः दशायाम्
मृतिः स्यात्तस्य जातस्येति ॥ ५८ ॥

जातकके जन्म समय लग्न निर्बल हो तो लग्नेश और अष्टमेशकी दशा विशेष कह देने वाली होती है। यदि लग्नेश बली हो तो वादमें विशेष सुख हो। अष्टमेशकी दशामें मृत्यु हो ५८

देहेशो च विनाशपे बलयुते केन्द्रत्रिकोणस्थिते

तद्युक्तप्रहपाकमुक्तिसमये रोगापवादः फलम् ।

रन्ध्रेशास्तनुपश्च खेचरयुतौ केन्द्रत्रिकोणस्थितौ

रन्ध्रस्थानगतस्य पाकसमये मृत्युं समेति ध्रुवम् ॥ ५६ ॥

देहेश इति । देहेशो = लग्नस्वामिनि, च = अथवा विनाशपे = अष्टमेशे बलयुते केन्द्र-
त्रिकोणस्थिते च सति तद्युक्तप्रहपाकमुक्तिसमये = तथाभूतेन लग्नेशाष्टमेशान्यतरेण युक्तस्य
ग्रहस्य पाकमुक्तिकाले रोगापवादः = व्याधिभयम् फलं प्राप्नुयाज्जातक इति ।

रन्ध्रेशः = अष्टमेशः, तनुपः = लग्नेशश्चैतौ, खेचरयुतौ = येन केनचिद् ग्रहेण युक्तौ, केन्द्र-
त्रिकोणस्थितौ च भवेतां तदा रन्ध्रस्थानगतस्य = अष्टमभावस्थितस्य ग्रहस्य पाकसमये जातो
ध्रुवम् = अवश्यमेव मृत्युं समेति = प्राप्नोति ॥ ५६ ॥

लग्नेश तथा अष्टमेश बलवान् हों केन्द्र या त्रिकोणमें स्थित हों तो उससे युक्त ग्रहकी
दशामुक्तिमें रोग और अपवाद फल होता है। अष्टमेश तथा लग्नेश दोनों किसी भी ग्रह
से युक्त तथा केन्द्र, त्रिकोणमें हो तो अष्टम स्थानमें स्थित ग्रहकी दशामें निश्चय मृत्युको
प्राप्त होता है ॥ ५५ ॥

नो चेदष्टमखेचरौ यदि तनुप्राप्तेन सञ्चिन्तये-

न्मन्दे लग्नगतेऽथवाऽष्टमगते तत्पाकमुक्तौ मृतिः ।

रन्ध्रेशोदयनायकौ सखचरौ युक्तग्रहो दुर्बलो

यस्तस्य युचरस्य पाकसमये मुक्तौ च मृत्युं वदेत् ॥ ६० ॥

नो चेदिति । पूर्वश्लोके (५९) यदुक्तं 'रन्ध्रस्थानगतस्य पाकसमये मृत्युं समेति ध्रुवम्'
तत्र रन्ध्रे ग्रहाभावे सति तनुप्राप्तेन = लग्नगतेन ग्रहेणार्थाङ्गनगतग्रहस्य पाकसमये मृत्युं
सञ्चिन्तयेदिति ।

अथ मन्दे = शनैश्चरे लग्नगते, अथवा अष्टमगते सति तत्पाकमुक्तौ = शनिदशान्त-
दशायाम् जातस्य मृतिः स्यात् ।

अपि च रन्ध्रेशोदयनायकौ = अष्टमेशलग्नेशौ सखचरौ = केनचित्स्वेतरग्रहेण सहितौ
भवेतां तदा तत्र यो ग्रहो दुर्बलो युक्तस्तस्य ग्रहस्य पाकसमये तस्मैव मुक्तौ च जातस्य
मृत्युं वदेदिति ॥ ६० ॥

यदि ऐसा (८ वें में ग्रह) न हो तो लग्नमें प्राप्त ग्रहसे विचारे। शनि लग्नमें वा
अष्टममें हो तो उसकी दशा मुक्तिमें मृत्यु हो। अष्टमेश और लग्नेश जिस ग्रहसे युक्त हो
५६ युक्त ग्रहकी दशा और मुक्तिमें मरण कहे ॥ ६० ॥

इदानीं मारकग्रहदशामुक्तौ कदा मरणं स्यादित्याह—

लग्नात्पञ्चमराशिपेन सहितव्योमाटनानां दशा-

संख्याभानुहतावशेषग्रहगे मृत्युं दिनेशे सति ।

पुत्रेशो न वियच्चरेण सहितः स्वाब्देन सञ्चिन्तये-

लग्नेशेन युताब्दमङ्गविहतं संक्रान्तिपूर्वं दिनम् ॥ ६१ ॥

लग्नादिति । जन्मलग्नात् पञ्चमराशिपेन = पञ्चमेशेन सहितानां, व्योमाटनानां =
प्राणां, दशासंख्याभानुहतावशेषग्रहगे = दशासमामानानि द्वादशभिर्विभज्य शेषमिमे राशौ
गतवति दिनेशे = सूर्ये सति जातस्य मृत्युं वदेत् ।

अथ यदि पञ्चमेशो न केनापि वियच्चरेण = ग्रहेण सहितो भवेत्तदा स्वाब्देन = स्वदशा-

वर्षेण मृत्युं सञ्चिन्तयेत् । अर्थात्पञ्चमेशो ग्रहयोगरहिते सति तदानीं पञ्चमेशस्त्वैव दशा-
वर्षमानं द्वादशभक्तं कृत्वा लब्धमिति राशौ गतवति सूर्ये मरणमिति ।

अथ तत्र राशौ सूर्ये सति कस्मिन्दिने मरणमित्याह—लग्नेशेनेति । लग्नेशग्रहेण
युताब्दं = सहितप्रदाणां दशावर्षमानं (तस्मिन् ग्रहयोगाभावे केवलं लग्नेशवर्षमिति)
अङ्गविहृतं = त्रिशङ्ककं (अत्र क-ट-प-य-वर्णभवेरित्यादिना अङ्गं = ३०) शेषमितं सङ्का-
न्तिपूर्वं=सूर्यस्य राशिसङ्क्रमणमारभ्य दिनं वाच्यमर्थात्तद्वाशौ तद्दिने मरणं स्यादिति ॥६१॥

लग्नसे पञ्चमराशिके स्वामीसे युक्त प्रहोकी दशा संख्यामें १२ से भाग देने पर जो शेष
हो उसमें जब सूर्य हो तो मृत्यु होवे । पञ्चमेश यदि किसी ग्रहसे युक्त न हो तो केवल अपने
वर्ष (दशावर्ष) से विचारें । लग्नेशसे युक्त वर्षमें ३० का भाग देने पर जो हो उतने दिन
संक्रान्तिसे मृत्युके होते हैं ॥ ६१ ॥

इदानीं मात्रा पित्रा च सह मृत्युयोगम्, अपस्मारान्मृत्युयोगं चाह—

त्रिकोणे केन्द्रे वा यदि पितृतनुक्षेत्रपतयो

दशामुक्तौ तेषामनुमरणमाहुर्मुनिगणाः ॥

सभौमे मन्दाह्ये फणियुजि तु वेन्दौ निधनगे

त्वपस्मारस्तस्मान्मरणमथवेन्दौ कृशतनौ ॥ ६२ ॥

त्रिकोण इति । पितृतनुक्षेत्रपतयः = पितृ-(९) भावेशः, लग्नेशः क्षेत्रपतिः = मातृ-
भावपतिः = चतुर्थेशः इति त्रयो प्रहा यदि त्रिकोणे=लग्नात् ५।९ भावे, वा केन्द्रे १।४।
७।१० भवेयुस्तदा तेषां मध्ये बलीयसो ग्रहस्य दशामुक्तौ तेषामनुमरणं = सहैव मृत्युं मुनि-
गणाः = पूर्वं महर्षयः आहुः । तथा च सर्वार्थचिन्तामणौ—

मुखेश-भाग्येश-विलग्ननाथात्रिकोणगाः केन्द्रगताश्च सर्वे ।

भुक्तौ यदा तत्परिपाककाले पित्रा सहैवानुमृतिश्च मातुः ॥

अथ सभौमे = मङ्गलयुक्ते वा मन्दाह्ये = शनियुक्ते, वा फणियुजि = राहुयुक्ते, इन्दौ=
चन्द्रे, निधनगे = अष्टमसुपगते तु जातस्यापस्मारः = मृगी रोगः स्यात् । अथवा कृशतनौ=
क्षीणज्योतिषि (नष्टबले) इन्दौ = चन्द्रे पूर्वोक्तलक्षणे सति तस्यापस्मारान्मरणं स्यादिति ।
तथा हि सर्वार्थचिन्तामणौ—

रन्त्रे शशाङ्के फणिनाथयुक्ते हीने त्वपस्मारयुतः समन्दे ।

तत्र स्थिते हीनबले शशाङ्के पिशाचपीडा जलजा च पीडा ॥

भौमाहिमन्दान्यतमेन युक्ते क्षीणे शशाङ्के निधनस्थितेऽपि ।

दुःस्थे त्वपस्मारभयान्मृतिः स्यात् पिशाचपीडा त्वथवा मृतिः स्यात् ॥६२॥

जबमेष, लग्नेश और चतुर्थेश त्रिकोणमें वा केन्द्रमें हों तो उनकी दशामुक्तिमें मुनिगण
अनुमरण उनका (माता पिताका) कहे हैं । यदि चन्द्रमा-मंगल या शनि या राहुके साथ
अष्टममें हों वा चन्द्रमा निर्बल हो तो मृगी रोगसे मृत्यु होवे ॥ ६२ ॥

चन्द्रे विन्तगतेऽथवा निधनगे जातो बहुस्वेदवान्

कर्मस्थानगते कुजे बुधयुते दुर्गन्धदेहो भवेत् ।

पापे रन्त्रगते तु पापसहिते रोगप्रमादाकरः

सौम्यव्योमगृहेऽतिशोभनयुते जातः समोदः सुखी ॥ ६३ ॥

स्पष्टार्थ एवेत्यलम् ॥ ६३ ॥

चन्द्रमा द्वितीय भावमें अथवा अष्टममें हो तो जातक बहुत स्वेद (पसीना) वाला
हो । दशममें मंगल बुधसे युक्त हो तो दुर्गन्ध देह हो । अष्टममें पापग्रह पापयुक्त हो तो

बहुत रोग हो। कुछ दशम गृहमें हो और अत्यन्त शुभग्रहसे युक्त हो तो जातक हर्ष युक्त तथा सुखी हो ॥ ६३ ॥

शीर्षोदयेषु चरभादिषु वित्तपस्य लग्नाधिपस्य भुजगस्य दशापहारे।

पृष्ठोदये सति तदीयदृगाणपस्य तद्वीक्षितादिसहितस्य मृत्ति वदेद्वा ॥ ६४ ॥

इदानीं लग्ने चरादिराशिवशान्मृत्युविचारमाह—शीर्षोदयेष्विति। शीर्षोदयेषु राशिषु (१ अ० १४ श्लो० ३०) लग्नगतेषु चरभादिषु=चरस्थिरद्वन्द्वराशिषु क्रमेण-वित्तपस्य=धनेशस्य, लग्नाधिपस्य, भुजगस्य=राहोः दशापहारे मृत्ति वदेत्। एतदुक्तं भवति। मिथुन-सिंह-कन्या-तुला-वृश्चिक-कुम्भानां मध्ये तुला-लग्ने द्वितीयस्य दशापहारे, सिंह-वृश्चिक-कुम्भान्यतमे लग्ने लग्नेशस्य दशापहारे, मिथुन-कन्ययोरन्यतरे लग्ने राहोर्दशापहारे जातस्य मरणं वदेत्।

अथ पृष्ठोदये=वृष-कर्क-मेष-धनुः-मकरान्यतमे (१ अ० श्लो० १४ ३०) लग्ने सति तदीयदृगाणपस्य=लग्नाश्रितद्रेष्काणपतेः, तद्वीक्षितादिसहितस्य=लग्नगतद्रेष्काणपतिद्रष्टृस्तयुक्तस्य वा दशापहारे मृत्ति वदेत्। इत्यापि त्रैविध्यमुक्तं, तच्चरादिराशि-परमेवार्थात् मेषकर्कमकरान्यतमे लग्ने-लग्नद्रेष्काणपतेर्दशापहारे, वृषलग्ने-लग्नद्रेष्काण-पतिद्रष्टृर्दशापहारे, धनुर्लग्ने-लग्नद्रेष्काणपतिसहितस्य दशापहारे जातस्य मरणं वाच्यम्।

Notes—अत्र लग्नद्रेष्काणपतौ ग्रहदृष्टियोगाभावे तद्द्रेष्काणपतिरेव प्राप्य इति ॥६४॥

शीर्षोदय राशिमें, चर भादि राशिमें क्रमसे धनेशकी, लग्नेशकी और राहुकी दशामें, पृष्ठोदय राशिमें क्रमसे चरादि राशिमें उसके द्रेष्काणपति, उसके देखने वाले तथा उसमें युक्तकी दशामें मृत्यु कहे ॥ ६४ ॥

इति अष्टमभावफलविचारः।

अथ नवमभावफलम्।

तत्रादौ भाग्यविचारः।

अथाधुना नवमभावफलविचारः क्रियते। तत्रादौ नवमभावात्तत्कारकाच्च [(गुरोः) विचारणीयविषयकथनपूर्वकं भाग्ययोगमाह—

भाग्यप्रभावगुरुधर्मतपःशुभानि संचिन्तयेन्नवमदेवपुरोहिताभ्याम्।

भाग्येशदेवसच्चिवौ शुभवर्गयातौ भाग्ये शुभग्रहयुते समुपैति भाग्यम् ॥ ६५ ॥

भाग्यप्रभावेत्यादि। नवमदेवपुरोहिताभ्याम्=लग्नाष्टमभावतः गुरोश्च सकाशात् भाग्यम्=दैवम् (तत्कर्तृ), प्रभावः=सामर्थ्यम्, गुरुः=शिक्षको दीक्षकश्च, धर्मः, तपः, शुभम्=सत्कार्याणि एतानि संचिन्तयेत्=विचारयेत्। एतेषां शुभाशुभविचारो नवमभाववृहस्पतिभ्यां प्रकर्तव्य इति।

भाग्येशदेवसच्चिवौ=नवमभावेशो वृहस्पतिश्च शुभवर्गयातौ भवेताम्, भाग्ये=नवमे भावे शुभग्रहयुते सति जातो नरः भाग्यं=सदभ्युदयं, समुपैति=प्राप्नोति। अस्मिन् लक्षणे जातो भाग्यवान् भवेदित्यर्थः ॥ ६५ ॥

नवम भाव और वृहस्पतिसे भाग्य, प्रभाव, गुरु, धर्म, तप और शुभका विचार करना चाहिये।

नवमेश और वृहस्पति शुभवर्गमें हों, भाग्य भाव शुभग्रहसे युक्त हो तो जातक भाग्य-वान् होता है ॥ ६५ ॥

पापारिनीचरविलुप्तकरा नमोगा भाग्यस्थिता यदि यशोधनधर्महीनाः ॥

पापोऽपि तुङ्गनिजमित्रगृहोपगच्छेद्भाग्ये तु भाग्यफलदः सततं नराणाम् ॥६६॥

पापारीति । पापग्रहाः, शत्रुग्रहगताः, नीचगताः, सूर्येण सहास्तङ्गता वा नमोगाः = ग्रहाः यदि, भाग्यस्थिताः = नवमभावगताः स्युस्तदा जाताः नराः यशोधनधर्महीना भवन्ति । अथ यदि पापोऽपि = कश्चित्पापग्रहोऽपि तुङ्गगतः (उच्चस्थः), निजग्रहगतः मित्रगृहोपगतः सन् चेद् भाग्ये=नवमभावे स्थितः स्यात्तदा तु नराणां सततं भाग्यफलदः= अभ्युदयकृदेव भवेत् । पापो वा शुभो वा कश्चिद्ग्रह उच्च-स्व-मित्रग्रहगतो यद्भावगतः स्यात्तद्भावपोषक एव भवतीति प्रायः सर्वेषां सिद्धान्त एवावगम्यः ॥ ६६ ॥

यदि पापग्रह, नीचराशिस्थ ग्रह, या अस्तग्रह नवमें भावमें हों तो जातक यश, धर्म और धनसे हीन हो । पापग्रह भी यदि उच्चस्थानमें, मित्रगृहमें होकर नवमें हो तो मनुष्य निरन्तर भाग्यवान् होता है ॥ ६६ ॥

सौम्यस्वामियुतेक्षितं नवममं भाग्यप्रदं प्राणिनां
तद्राशीशसमेतराशिरमणो भाग्यस्य कर्त्ता भवेत् ॥

भाग्येशः परिपाचको भवति तत्पुत्रेश्वरो बोधक-

स्तुङ्गस्वर्गगृहोपगो यदि चिरं भाग्यं प्रकुर्वन्ति ते ॥ ६७ ॥

सौम्यस्वामीति । नवममम् = भाग्यस्थानम्, सौम्येन = शुभग्रहेण, स्वामिना = स्वपतिना (नवमेशेन) युक्तमोक्षितं = दृष्टं वा भवेत्तदा प्राणिनां = जनिमतम् भाग्य-प्रदम् = अभ्युदयकारकं भवेदिति ।

तदिति । तद्राशीशः भाग्यराशिपतिः (नवमेशः) समेतः = स्थितो यस्मिन् राशौ तद्राशिरमणः = तद्राशिपतिः=नवमेशाधिष्ठितराशिपतिर्ग्रह इत्यर्थः, स भाग्यस्य कर्त्ता भवेत् । भाग्येशाधिष्ठितराशिपतेः शुभाशुभस्थितिवशेनापि शुभाशुभभाग्यविचारः कर्त्तव्य इति भावः ।

भाग्येश इति । भाग्येशो ग्रहो हि परिपाचको भवति । अर्थाद्भाग्येशदशायां भाग्यो-दयसम्भवः । तत्पुत्रेश्वरः=नवमभावात्पञ्चमेशोऽर्थाङ्गनेशः, बोधकः=भाग्यज्ञापको भवति । ते सर्वे पूर्वोक्ताः (भाग्येश-भाग्येशाधिष्ठितराशीश-भाग्यगत-लग्नेशाः) यदि तुङ्गस्वर्ग-गताः स्युस्तदा चिरं = यावदायुः भाग्यं प्रकुर्वन्ति ॥ ६७ ॥

नवमभाग यदि अपने स्वामीसे या शुभग्रहसे युत या दृष्ट हो तो जातकका भाग्यबोध करता है । भाग्येश जिस राशिमें हो उसका स्वामी भी भाग्यकारक होता है । नवमेश ग्रह भाग्यका परिपाचक और भाग्यका पञ्चमेश (लग्नेश) भाग्यबोधक होता है । ये सब ग्रह यदि अपने २ उच्च या स्वगृह की राशि में हों तो सदा भाग्यवान् बनाते हैं । सु. शा. कार ॥६७॥

भाग्यस्थे दशवर्गजोच्चभवनस्वांशस्थिते पञ्चके

भाग्यं श्रीविपुलं समेति नृपतिस्तत्स्वामियुक्तेक्षिते ॥

चत्वारो बलशालिनो नवमगा भाग्यं प्रयच्छन्ति ते

तुङ्गस्वांशगताः स्वदेशविभवं त्वन्यत्र चान्यांशगाः ॥ ६८ ॥

भाग्यस्थ इति । दशवर्गजोत्पन्नयोगे (वैशेषिकांशे), उच्चे, स्वभवने, स्वांशे च स्थिते पञ्चके = ग्रहाणां पञ्चके (पञ्चप्रमिते ग्रहे) भाग्यस्थे = नवमभावगते तस्मिन् तत्स्वामियुक्ते = नवमेशेन युक्ते वा दृष्टे सति जातो नृपतिः स्यात्, तथा श्रीविपुलं = विविधसम्पन्नक्षितं, भाग्यं समेति = प्राप्नोति ।

अथ चेद्बलशालिनः चत्वारो ग्रहास्तुङ्गस्वांशगताः सन्तो नवमगा भवेयुस्तदा ते भाग्यं, स्वदेशविभवं = स्वदेशाश्रयसम्पत्ति, प्रयच्छन्ति = ददति । ते चेदन्यांशगाः = परतवांश-गताः स्युस्तदाऽन्यत्रमर्थं विभवं प्रयच्छन्तीति ॥ ६८ ॥

अपने वैशेषिकांशमें, उच्चमें, स्वगृहमें, नवांशमें स्थित पांच ग्रह यदि भाग्य स्थानमें हों तबपर नवमेसकी दृष्टि या योग हो तो जातक राजा तथा अनेक सम्पत्तिले सहित भाग्यशाली होता है ।

यदि चार ग्रह बली और अपने उच्च तथा नवांशमें स्थित होकर भाग्य स्थानमें हों तो भाग्य तथा अपने २ देशमें उत्पन्न सम्पत्तियां जातकको देते हैं । यदि वे ग्रह अन्य नवांशमें हों तो अन्यत्र उत्पन्न सम्पत्ति देते हैं । सु. शा. कार ॥ ६८ ॥

अथ नवमे गुरौ ग्रहदृष्टिफलानि ।

इत आरभ्य ७२ श्लोकं यावन्नवमे गुरौ ग्रहदृष्टिफलान्युच्यन्ते—

भाग्ये तत्पतिशोभनेक्षितयुते भाग्यं समेति ध्रुवं
धर्मे पापयुते भृगौ शशिनि वा जातो गुरुस्त्रीरतः ॥

दृष्टेऽर्केण गुरौ नृपः क्षितिभुवां मन्त्री बुधेनार्थवान्

शुक्रेणाश्वपतिः सुखी तु शशिना मन्देन चोष्ट्रादिभाक् ॥ ६६ ॥

भाग्य इति । भाग्ये = नवमभावे तत्पतिना = नवमेशेन, शोभनेन = शुभग्रहेण वा ईक्षिते वा युते जातो नरः ध्रुवं = निष्चयेन, भाग्यं समेति, भाग्यवान्भवेदित्यर्थः । पापग्रहेण युते भृगौ = शुक्रे, वा शशिनि = चन्द्रे, धर्मे = नवमभावे गतवति जातो नरो गुरुस्त्रीरतः = गुरुपत्न्यामासक्तो भवेत् । तथा च जातकरत्ने—

चन्द्रे सपापे यदि धर्मराशौ भृगोः युते वा गुरुदारगामी ।

धर्माधिपस्यांशपतौ तथैव शुक्रके तथा तद्वशदारगामी ॥

दृष्टेर्केणैति । गुरौ = दृष्टपतौ, अर्केण, = सूर्येण दृष्टे जातो नृपो भवेत् । क्षिति-
भुवा = भौमेन दृष्टे गुरौ जातो मन्त्री = सचिवः (Minister) भवेत् । बुधेन दृष्टे
गुरौ जातोऽर्थवान् भवेत् । शुक्रेण दृष्टे गुरौ जातोऽश्वपतिः = तुरङ्गधनो भवेत् । शशिना =
चन्द्रेण दृष्टे गुरौ सुखी स्यात् । मन्देन = शनिना दृष्टे गुरौ जातः उष्ट्रादिभाक् = उष्ट्र-
प्रधत्तचतुष्पदयुक्तो भवेत् ।

Notes—अत्र यदि गुरुभाग्यस्थः स्यात्तदा ग्रहदृष्टिफलस्याधिक्यं वक्तव्यम् ॥ ६९ ॥

यदि भाग्यस्थान (९ वां भाव) अपने स्वामी वा शुभग्रहसे युत वा दृष्ट हो तो जातक अवश्य भाग्यवान् होता है ।

पापग्रहसे युत शुक्र वा चन्द्रमा यदि भाग्य (९) स्थानमें हो तो जातक अपने शुक्ली लीमें आसक्त होवे ।

नवम भावगत गुरु यदि सूर्यसे देखे जावें तो जातक राजा हो । मङ्गल गुरुको देखे तो जातक मन्त्री हो । बुध देखे तो धनी हो । शुक्र देखे तो जोड़ेवाला हो । चन्द्रमा देखे तो सुखी हो । शनि देखे तो ऊँट वगैरह चौपायोंसे युक्त हो । सु. शा. कार ॥ ६९ ॥

विद्वान् धारणगोतुरङ्गधनवानिन्द्रर्कदृष्टे गुरौ
सेनावाहनरत्नवान्नवमगे जीवेऽकुजार्केक्षिते ॥

विद्यावादयिनोदवित्तविपुलः सूर्येन्दुजालोक्षिते
शुक्रादित्यनिरीक्षिते विनयवान् जीवे तपःस्थानगे ॥ ७० ॥

मन्दादित्यनिरीक्षिते गुणनिधिः प्राज्ञो बहुभ्रामवान्
जीवे चन्द्रकुजेक्षिते पृथुयशाः सेनासुखश्रीयुतः ॥

तारेन्दुजवीक्षिते गृहसुखश्रेष्ठार्थशय्यासनः

शुक्रेन्दुप्रविलोक्षिते वित्तनयः शूरो धनी कर्मकृत् ॥ ७१ ॥

चन्द्रादित्यसुतेक्षिते तु गुणवान् वादी विदेशं गतो-

जीवे शुक्रबुधैर्ज्ञिते नवमगे विद्याधिको जायते ॥

सर्वव्योमचरैर्ज्ञिते नरवरो राजा बहुद्रव्यवान्

सौभाग्याचरराज्यवित्तफलदाः सर्वे तपःस्थानगाः ॥ ७२ ॥

विद्वानिति । नवमगे गुरौ इन्द्रकण्ठे = चन्द्रसूर्याभ्यामवलोकिते जातो विद्वान्, वारण-
गोतुरङ्गधनवांश्च भवेत् । कुजाकार्भ्यामीक्षिते नवमगे गुरौ जातः वाहनरत्नवान् भवेत् ।
ग्रन्थस्सर्वं स्पष्टमेवेत्यलम् ।

Notes—नवमगतो गुरुः सकलग्रहनिरीक्षमाणो जातकं बहुधनयुतं राजानं करोति ।
तत्रापि यदि शुक्रचरः स्वगृहादिगतो वा स्यात्तदाऽतिशयेनेति । सर्वे शुभाः भाग्यस्थाने
सङ्गता निष्कलराज्यदा इत्येव पापा नवमे भाग्यबाधकाः स्युरित्यपि विन्त्यम् ॥ ७०-७२ ॥

नवम भावमें स्थित गुरुको चन्द्रमा और सूर्य देखें तो जातक पण्डित तथा हाथी, गौ,
घोड़े और सम्पत्तियोंसे युक्त हो । मङ्गल और सूर्य देखें तो सेना, वाहन और रत्नसे युक्त
हो । सूर्य और बुधसे देखे जानेपर विद्याकी चर्चामें आनन्दित और स्व धनी हो । शुक्र और
सूर्य नवमगत गुरुको देखें तो जातक अत्यन्त मधुर बोलनेवाला हो ।

नवमगत गुरुको शनि और सूर्य देखें तो जातक बहुत बड़ा गुणी, विद्वान् और अनेक
गांव (इलाके) वाला हो । चन्द्रमा और मङ्गल देखें तो बहुत बड़ा यशस्वी, सेना-सुख-
और सम्पत्तिले पूर्ण हो । चन्द्रमा और बुध देखे तो अनेक प्रकारके गृहसुख, उत्तम धन
और वास्त्यादि सुखोंसे युक्त हो । शुक्र और चन्द्रमा देखें तो पुत्रहीन, पराक्रमी, धनवान्
और कर्मकर्ता हो ।

नवमगत गुरुको चन्द्रमा और शनि देखें तो जातक गुणी हो, विवादी हो और विदेश,
वासी हो । बुध और शुक्र देखें तो उत्तम विद्वान् हो । यदि नवमगत गुरुको सभी ग्रह
देखते हैं तो मनुष्योंमें पूज्य, बहुत धनी राजा हो । सभी शुभग्रह यदि ९ वें भावमें हों
तो अचल राज्य और धन देनेवाले होते हैं । सुखावाङ्मनिकारः ॥ ७०-७२ ॥

नवमे द्विग्रहयोगफलानि

इत आरभ्य ७७ श्लोकं यावन्नवमे द्विग्रहयोगफलान्युच्यन्ते—

भाग्यस्थे शशिनि प्रभाकरसुतहारेर्ज्ञिते भूपति-

स्तुक्त्रव्योमचरे तपःस्थलगते भूपः शुभालोकिते ।

सेन्दौ तिग्मकरे तु तत्र धनिको नेत्रामयार्त्तो भवेद्

दुःखी वादरतः कुजेन सहिते भानौ नृपालप्रियः ॥ ७३ ॥

भाग्यस्थ इति । शशनि = चन्द्रे भाग्यस्थे, तस्मिन् प्रभाकरसुतहारेक्षिते = शनिबुध-
भौमैरवलोकिते जातो भूपतिः = राजा भवेत् ।

स्तुक्त्रव्योमचरे = उच्चवाग्रिते कस्मिन्नपि ग्रहे, तपःस्थलगते = नवमभावगते (तत्र शुभ
ग्रहे विशेषेणैति बोद्धव्यम्) तस्मिन् शुभालोकिते च जातो भूपः स्यात् ।

(सू. चं.)—सेन्दौ = चन्द्रसहिते तिग्मकरे = सूर्ये, तत्र=नवमस्थे (अमावास्याया-
भित्त्यं सम्भाव्यते) तु जातः धनिकः, नेत्रामयार्त्तः = चक्षुरोगपीडितश्च भवेत् ।

(सू. मं.)—कुजेन सहिते भानौ भाग्यस्थे जातो दुःखी, वादरतः = विवादप्रियः,
नृपालप्रियश्च भवेदिति ॥ ७३ ॥

नववें भावमें स्थित चन्द्रमाको शनि, बुध और मंगल देखते हैं तो जातक राजा हो ।
उच्चराशिसे ग्रह नववें भावमें हो उसे शुभग्रह देखते हैं तो जातक राजा हो ।

नववें भावमें चन्द्रमा और सूर्य हों तो धनी हो और नेत्ररोगी हो । मङ्गलके साथ सूर्य
९ वें में हो तो दुःखी, विवादी और राजाका प्रिय होने ॥ ७३ ॥

भानौ सेन्दुसुते सपत्नबहुलो दुःखी रुगार्तः सदा
वागीशेन युते पितृप्रियकरो जातः स्वयं वित्तवान् ।
रोगी शुक्रयुते रवौ शनियुते रुग्णः पिता कुक्षिरुक्
चन्द्रे सावनिनन्दने तु जननीहन्ता धनत्यागवान् ॥ ७४ ॥

भानाविति । (स. बु.)—सेन्दुसुते = इन्दुसुतेन (बुधेन) सहिते, भानौ=सूर्ये भाग्ये
गतवति जातः सपत्नबहुलः = शशुबहुलः = अनेकारिपुत्र्याप्तः, दुःखी, सदा रुगार्तः =
व्याधिपीडितश्च भवेत् ।

(स. वृ.)—वागीशेन = गुरुणा युते नवमस्थे भानौ जातः पितृप्रियकरः = स्वज-
नकामोदकृत, स्वयं वित्तवान् = धनी च भवेत् ।

(स. शु.)—शुक्रयुते रवौ भाग्ये सति रोगी स्यात् ।

(स. श.) शनियुते रवौ भाग्ये जातो रुग्णः = व्याधिमान्, तस्य पिता च कुक्षिरुक् =
उदरामययुग्मं भवेत् ।

(चं. मं.) चन्द्रे सावनिनन्दने=मौमेन सहिते चन्द्रे भाग्यगते तु जातो जननीहन्ता =
मातृवधकृत, धनत्यागवाँश्च भवेदिति ॥ ७४ ॥

सूर्य और बुध ९ वें भावमें हों तो जातकके बहुत शत्रु हों । स्वयं सदा दुःखी और
रोगसे पीड़ित रहे । सूर्य गुरुके साथ ९ वेंमें हो तो जातक पिताका आश्लाकारो और धनी
होवे । सूर्य शुक्रके साथ हों तो जातक रोगी हो । शनिके युक्त हो तो जातक रोगी हो और
उसका पिता उदरव्याधिले युक्त हो ।

यदि मङ्गल और चन्द्रमा ९ वें भावमें हो तो जातक माताका नाश करे और धनका
भी त्याग करे ॥ ७४ ॥

वाग्मी शास्त्रकलापवान् नवमगे चन्द्रे सतारासुते
सेन्दौ मन्त्रिणि धीरधीनरवरः श्रीमान् गुरुस्थानगे ।
तारेशे कुलटापतिः सभृगुजे सापत्नमातृप्रिय-
श्चन्द्रे मन्दयुते विधर्मगुणवान् माता कुलप्रच्युता ॥ ७५ ॥

वाग्मीति । (चं. बु.)—सतारासुते = तारासुतेन (बुधेन) सहिते चन्द्रे नवमगे
सति जातो नरः वाग्मी = वाचचतुरः, शास्त्रकलापवान् = विविधशास्त्रज्ञो भवेत् ।

(चं. वृ.) सेन्दौ = चन्द्रयुक्ते, मन्त्रिणि=गुरौ, गुरुस्थानगे=नवमगे, जातः श्रीमान्,
धीरधीः = प्रशस्तबुद्धिः, नरवरः = पुरुषश्रेष्ठश्च भवेदिति ।

(चं. शु.)—सभृगुजे शुक्रेण सहिते, तारेशे = चन्द्रे नवमगे जातः, कुलटापतिः =
पुंश्लीलीत्वामी, सापत्नमातृप्रियः = विमातुः स्नेहकृच्च भवेत् ।

(चं. शं.)—मन्दयुते = शनिसहिते चन्द्रे भाग्यगते जातो विधर्मगुणवान् भवेत्,
तस्य माता च कुलप्रच्युता = कुलाद् बहिष्कृता भवेदिति ॥ ७५ ॥

यदि चन्द्रमा बुधके साथ नववें भावमें हो तो जातक बोलनेमें चतुर और अनेक बातों
का ज्ञाता हो । चन्द्रमा और गुरु नववें हों तो जातक धीर बुद्धि, पुरुषश्रेष्ठ और श्रीमान् हो ।
नववें चन्द्रमा शुक्रसे युक्त हो तो कुलटा स्त्रीका पति हो और सौतेली माताका प्रिय हो ।
नववें चन्द्रमा शनिके युक्त हो तो जातक निन्दित गुणोंसे युत हो और उसकी माता कुलसे
बाहर हो आय ॥ ७५ ॥

शास्त्री भोगसुखी कुजे बुधयुते सेव्ये धनी पूजितः

शुक्रेण द्विवधूपतिः सहकुजे वादी विदेशं गतः ।

भौमे भानुसुतान्विते नवमगे पापी परस्त्रीरतः

सौम्ये सामरवन्दिते पदुमतिर्विद्वान् धनी पण्डितः ॥ ७६ ॥

शास्त्रीति । (मं० बु०)—बुधयुते, कुजे = मङ्गले नवमगे जातः शास्त्री = शास्त्राध्यय-
नाध्यापनकृद्भवेत् ।

(मं० वृ०)—सेज्ये = इज्येन (गुरुणा) सहिते कुजे नवमगे जातो धनी, लोकैः
पूजितः = मान्यश्च भवेत् ।

(मं० शु०)—शुक्रेण सह कुजे नवमगे जातो द्विवधूपतिः = द्विदारः, वादी, विदेशं
गतश्च भवेत् ।

(मं० श०)—भाद्रपुतान्विते = शनिसंयुक्ते भौमे नवमगे जातो हि पापी, परत्रो-
रतश्च भवेत् ।

(बु० वृ०)—सामरवन्दिते = अमरवन्दितेन (गुरुणा) सहिते, सौम्ये = बुधे नव-
मगे सति जातः पट्टमतिः = चतुरबुद्धिः, विद्वान्, धनी, पण्डितः = सदसद्वस्तुविवेकबुद्धि-
शाली च भवेदिति ॥ ७६ ॥

बुधसे युक्त नववर्गं मंगल हो तो जातक शास्त्र जाननेवाला हो, और भोगी तथा सुखी
हो । मंगल बृहस्पतिसे युक्त नववर्गं हो तो धनवान् और पूज्य होता है । मंगल शुक्रसे
युक्त नववर्गं हो तो दो स्त्रियोंका पति, विवादी और विदेश वासी हो । नववर्गं भावमें मङ्गल
शनिले युक्त हो तो जातक पापी, पराई स्त्रीगामी हो । नवममें बुध गुरुके सहित हो तो
चतुरबुद्धि, विद्वान् धनी और ज्ञानी होवे ॥ ७६ ॥

प्राज्ञो गीतरतिप्रियः सभृगुजे चन्द्रात्मजे पण्डितः

सौम्ये मन्दयुते तु रोगितनुको वित्ताधिकोऽसत्यवाक् ।

जीवे शुक्रयुते चिरायुरधिकश्रीमान् समन्दे गुरौ

रोगी रत्नधनः सितेऽसितयुते भूपालतुल्यो भवेत् ॥ ७७ ॥

प्राज्ञ इति । (बु. शु.)—सभृगुजे = शुक्रेण सहिते, चन्द्रात्मजे = बुधे भाग्य-(नवम)
स्थानगते जातः पण्डितः स्यात् ।

(बु. श.)—मन्दयुते, सौम्ये = बुधे नवमगे तु जातो रोगितनुकः = रुग्णशरीरः,
वित्ताधिकः = धनी, असत्यवाक् = मिथ्यावादी च भवेत् ।

(वृ. शु.)—शुक्रयुते जीवे = गुरौ नवमगते जातः, चिरायुः = दीर्घजीवी, अधिक-
श्रीमान् = बहुलधनश्च स्यात् ।

(वृ. श.)—समन्दे गुरौ नवमगते जातो रोगी, रत्नधनश्च भवेत् ।

(शु. श.)—सिते = शुक्रे, असितेन = शनिना युते नवमगते सति जातो भूपालतुल्यो
भवेत् तु भूपाल इति ॥ ७७ ॥

नववर्गं भावमें बुध शुक्रसे युक्त हो तो जातक बुद्धिमान्, गीतरति प्रिय और पण्डित हो ।
बुध शनिले युक्त नववर्गं भावमें हो तो रोगी, अधिक धनवान् और मिथ्यावादी हो । नववर्गं
में बृहस्पति शुक्रसे युक्त हो तो चिरायु और विशेष श्रीमान् हो । नवममें शनिके साथ गुरु
हो तो रोगी तथा रत्नका धनी हो । नववर्गमें शुक्र शनिले युक्त हो तो राजाके सदृश हो ॥ ७७ ॥

अथ नवमे त्रिग्रहयोगफलानि ।

इतः प्रथमि ८६ श्लोकान्तं नवमे भावे त्रिग्रहयोगफलान्युच्यन्ते—

रवीन्दुभौमा नवमोपयाता यदि क्षताङ्गः पितृमातृहीनः ।

हिंसी विकर्मा रविचन्द्रसौम्या रवीन्दुजीवाः सुखवाहनाढ्याः ॥ ७८ ॥

रवीन्दुभौमा इति । (सू. चं. मं.)—सूर्य-चन्द्र-कुजाः यदि नवमोपयाताः स्युः
तदा जातः, क्षताङ्गः = रुग्णशरीरः, पितृमातृहीनश्च भवेत् ।

(सू. चं. बु.)—रविचन्द्रसौम्याः = सूर्यचन्द्रबुधा नवमगारचेत्तदा जातो हिंसी =
हिंसाकर्मकृत्, विकर्मा = स्वकुलाचारकर्मरहितश्च भवेत् ।

(सू. चं. वृ.)—रवीन्दुजीवा यदि नवमे स्तुतदा जातः सुखवाहनः भवेदिति ॥७८॥
यदि नववेंमें सूर्य चन्द्र और मंगल हों तो जातकके शरीरमें चत (घाव) हो और वह
माता पितासे हीन हो । नववेंमें रवि, चन्द्र और बुध हों तो हिंसा कर्म करनेवाला, कुला-
चार हीन हो । नववेंमें रवि, चन्द्र और गुरु हों तो जातक सुख और वाहनसे पूर्ण हो ॥७९॥

चन्द्रार्कौ ससितौ वधूकलहृद्दु राजप्रियो वित्तहा
भाग्यस्थौ रविशीतगू शनियुतौ भृत्यो विरोधी सताम् ।

रव्यारौ सवुधौ तु तत्र सुभगः क्रुद्धो विवादप्रियः

सेज्यौ देवपितृप्रियः सुतवधूवित्तान्वितो जायते ॥ ७६ ॥

चन्द्रार्कविति (सू. चं. शु.)—ससितौ = शुकेण सहितौ चन्द्रार्कौ भाग्यस्थौ स्यातां
तदा जातो नरो वधूकलहृद्दुत=स्त्रीभिः सह एकद्वयः, राजप्रियः, वित्तहा=धनक्षयकरः भवेत् ।

(सू. चं. श.)—शनियुतौ रविशीतगू भाग्यस्थौ स्यातां तदा जातः भृत्यः = परेषां
सेवकः, सतां = सज्जनानां विरोधी च भवेत् ।

(सू. मं. बु.)—सवुधौ = बुधेन सहितौ रव्यारौ = सूर्यभौमौ, तत्र = भाग्ये भवेतां
तदा जातः सुभगः = दर्शनीयशरीरः, क्रुद्धः, विवादप्रियश्च भवेत् ।

(सू. मं. वृ.)—सेज्यौ = गुरुणा सहितौ सूर्यभौमौ भाग्यगतौ स्यातां तदा जातः
देवपितृप्रियः, सुतवधूवित्तान्वितः = स्त्रीपुत्रधनैः सङ्कुलश्च भवेदिति ॥ ७९ ॥

यदि ९ वें भावमें सूर्य, चन्द्रमा और शुक्र होवें तो जातक स्त्रीसे श्रम करनेवाला, राजा-
का स्नेही और धननाश करनेवाला होता है ।

सूर्य, चन्द्रमा और शनि ९ वेंमें होवें तो जातक दूसरेका नौकर और भले आदमियों
का विरोधी होता है ।

सूर्य, मंगल और बुध नववें भावमें होवें तो जातक देखनेमें सुन्दर, क्रोधी और विवा-
दप्रिय होता है ।

सूर्य, मङ्गल और गुरु ९ वें में हों तो देवता और पितरोंके प्रिय, पुत्र, स्त्री और धनोत्पे
पूर्ण होता है ॥ ७९ ॥

सूर्यारौ ससितौ विवादनिरतः कोपी वधूदूषक-

शङ्कायासूनुयुतौ विबन्धुरधनो साधुः पितुर्मारकः ।

धर्मस्थौ रविचन्द्रजौ गुरुयुतौ राजप्रियो वित्तवान्

साच्छौ राजसमः सभानुतनयौ पापी परस्त्रीपतिः ॥ ८० ॥

सूर्यारविति । (सू. मं. शु.)—ससितौ = शुकेण सहितौ सूर्यारौ = रविमङ्गलौ
भाग्यगतौ स्यातां तदा जातो विवादनिरतः, कोपी, वधूदूषकश्च भवेत् ।

(सू. मं. श.)—शङ्कायासूनुयुतौ = शनिना सहितौ सूर्यभौमौ भाग्यगतौ तदा जातो
विबन्धुः = बन्धुरहितः, अधनः = दरिद्रः, साधुः = सज्जनः, पितुर्मारकः (तस्मिन्जात एव
तस्य पिता म्रियेत इत्यर्थः) भवेत् ।

(सू. बु. वृ.)—गुरुयुतौ रविचन्द्रजौ (रविबुधगुरुवः) धर्मस्थौ भवेतां तदा जातो
राजप्रियो वित्तवान्श्च भवेत् ।

(सू. बु. शु.)—साच्छौ = शुकेण सहितौ सूर्यबुधौ धर्मगतौ तदा जातो राजसमः=
नृपतुल्यो भवेत् ।

(सू. बु. श.)—सभानुतनयौ = शनिना सहितौ सूर्यबुधौ नवमे भवेतां तदा जातो
हि पापी, परस्त्रीरतश्च स्यादिति ॥ ८० ॥

यदि सूर्य, मङ्गल और शुक्र ९ वें भावमें होवें तो जातक विवादमें निरत क्रोधी, स्त्रियोंसे
श्रम करने वाला हो ।

सूर्य, मङ्गल और शनि ९ वें में होवें तो बन्धुहीन, साधु और पितृहीन हो ।
 सूर्य, बुध और गुरु ९ वें में हों तो जातक राजाका स्नेही और धनी हो । सूर्य, बुध और
 शुक्र ९ वें में हों तो राजाके समान हो । सूर्य, बुध और शनि हों तो पापी और परलोगामी
 हो । सु० शा० कार ॥ ८० ॥

जीवाकाँ सितसंयुतौ परवधूसक्तो धनी पण्डितः ।
 सार्कौ जीवदिवाकरौ यदि विटस्वामी तपस्थानगौ ॥

आदित्यासितभार्गवा नवमगा हीनो नृपैर्दण्डितो

बाल्ये तप्तमनाः सुखी च परतश्चन्द्रारशीतांशुजाः ॥ ८१ ॥

जीवाकाँविति । (सु० वृ० शु०)—जीवाकाँ = गुरुसूर्यौ, सितेन = शुक्रेण संयुतौ नव-
 मगतौ स्यातां तदा जातः परवधूसक्तः = अन्यदाररतः, धनी पण्डितश्च भवेत् ।

(सु० वृ० श०)—सार्कौ = शनिना सहितौ जीवदिवाकरौ=गुरुसूर्यौ, तपःस्थानगौ=
 नवमभावगतौ स्यातां तदा जातो विटस्वामी—विद्वान् (धूर्तानां) स्वामी=धूर्तराज् भवेदिति ।

(सु० शु० श०)—आदित्यासितभार्गवाः = सूर्यशुक्रशनैश्चराः नवमगा भवेद्युस्तदा
 जातो हीनो गुणादिरहितो नृपैः = राजभिर्दण्डितश्च भवेत् ।

(च० मं० बु०)—चन्द्रारशीतांशुजाः = चन्द्रकुजबुधा यदि नवमगताः स्युस्तदा
 जातो बाल्ये = शैशवे, तप्तमनाः = दुःखितचित्तः, परतः = यौवने च सुखी भवेदिति ॥ ८१ ॥

यदि ९ वें भावमें सु० वृ० शु० हों तो जातक परस्त्रीरत, धनी और पण्डित हो । सु० वृ०
 श० हों तो धूर्तराज हो ।

सु० शु० श० नववें भावमें होवें तो जातक निर्गुण तथा राजासे दण्डित हो । चं० मं०
 और बुध ९ वें भावमें होवें तो जातक बाल्यावस्थामें दुःखी और उसके बाद (युवा अवस्था)
 में सुखी होता है ।

देवाराधनतत्परो नवमगैश्चन्द्रारवागीश्वरै-

जातो नष्टकलत्रवान् क्षततनुः शुक्रेन्दुभूनन्दनैः ॥

क्षुद्रो मातृहरो महीपतिसमश्चन्द्रारसूर्यात्मजै-

राचार्यो धनवान् विमुश्च रजनीनाथश्च देवार्चिचतैः ॥ ८२ ॥

देवेत्यादि । (चं० मं० वृ०)—चन्द्रारवागीश्वरैः = चन्द्रमङ्गलशुक्रहस्पतिभिः नव-
 मगैः जातः देवाराधनतत्परो = देवपूजनपरायणो भवेत् ।

(चं० मं० शु०)—शुक्रेन्दुभूनन्दनैः = चन्द-कुज-शुक्रैः नवमगैः जातः नष्टकलत्र-
 वान् = मृतभार्यः, क्षततनुः = पीडितगात्रश्च भवेत् ।

(च० मं० श०)—चन्द्रारसूर्यात्मजैः = चन्द्रकुजशनैश्चरैः नवमगैः जातः, क्षुद्रः =
 कृपणः, मातृहरो = जननीविनाशकः, महीपतिसमः = नृपतुल्यश्च भवेत् ।

(चं० बु० वृ०)—रजनीनाथश्च देवार्चिचतैः = चन्द्रबुधगुरुभिर्नवगैः जातः आचार्यः,
 धनवान्, विमुश्च भवेदिति ॥ ८२ ॥

यदि चं० मं० वृ० ९ वें में होवें तो जातक देवताओंकी पूजामें तन्मय होता है । चं० मं०
 शु० ९ वें में हों तो क्षीरहित तथा रोगी होता है । चं० मं० श० ९ वें में होनेसे कृपण (कजूस)
 और मातृहीन होता है । चं० बु० वृ० ९ वें में होवें तो जातक पूय विद्वान्, धनी और परा-
 क्रमी होता है ॥ ८२ ॥

मातुः सपत्नीजनको विभुः स्यात् चन्द्रश्च शुक्रा नवमोपयाताः ।

पापी विवादप्रियबुद्धियुक्तो जातः सुधाररिमबुधार्कपुत्राः ॥ ८३ ॥

प्रादुरिति । (चं० बु० शु०)—चन्द्रश्च शुक्रा यदि नवमोपयाता भवेद्युस्तदा जातो

मातुः = स्वजनन्याः, सपत्नीजनकः = सापत्न्यकारको भवेत्, विभुः = समर्थश्च स्यात् ।

(चं० बु० श०)—सुधारश्मिबुधार्कपुत्राः = चन्द्रबुधशनिश्चरा यदि नवमोपगताः स्यु-
स्तदा जातः पापी, विवादप्रियबुद्धियुक्तः = विवादशीलश्च भवेदिति ॥ ८३ ॥

चन्द्रमा, बुध और शुक्र नववेंमें प्राप्त हों तो अपनी माताकी सपत्नी (सौत) उत्पन्न
करवे और पराक्रमी हो । चन्द्रमा, बुध और शनि नववें हों तो जातक पापी, विवादप्रिय
और बुद्धियुक्त हो ॥ ८३ ॥

चन्द्रामरेज्यौ ससितौ महीपः सार्कात्मजौ सद्गुणकर्मशीलः ॥

मन्दज्ञशुक्रा नरपालतुल्यः कृषिक्रियावित्तपरो गुरुस्थाः ॥ ८४ ॥

चन्द्रामरेज्याविति । (चं० वृ० शु०)—ससितौ = शुक्रसंयुतौ, चन्द्रामरेज्यौ = चन्द्र-
गुरु यदि नवमगतौ भवेतां तदा जातः महीपः = राजा भवेत् ।

(चं० वृ० श०)—सार्कात्मजौ = शनिना सहितौ चन्द्रगुरु नवमगौ चेतदा जातः
सद्गुणकर्मशीलः = विहितसत्कर्मकृद्भवेत् ।

(बु० शु० श०)—मन्दज्ञशुक्राः = शनिबुधशुक्राः, गुरुस्थाः = नवमभावगताः स्युस्तदा
जातः नरपालतुल्यः = राजसमः, कृषिक्रियावित्तपरः = कृषिकर्मणा धनोपार्जनशीलश्च भवेदिति ॥

चन्द्रमा और गुरु शुक्रके सहित नववें में हों तो राजा, शनिके साथ हों तो सद्गुण
कर्मशील हो । नववेंमें शनि, बुध और शुक्र हों तो राजाके तुल्य और कृषि क्रियासे धनार्जनमें
तत्पर हो ॥ ८४ ॥

राजप्रियो माण्डलिकः सजीवौ भाग्यस्थितौ भूसुतचन्द्रपुत्रौ ।

शास्त्री सशुक्रौ चपलश्च भीरुः सभानुजौ वादपरोऽसमर्थः ॥ ८५ ॥

राजप्रिय इति । (मं० बु० वृ०)—सजीवौ = गुरुणा सहितौ भूसुतचन्द्रपुत्रौ = मङ्गल-
बुधौ यदि भाग्यस्थितौ = नवमभावगतौ स्यातां तदा जातः राजप्रियः = नृपमित्रः, माण्ड-
लिकः = मण्डलशासकः (Ruler of a Province) भवेत् ।

(मं० बु० शु०)—सशुक्रौ कुजबुधौ भाग्यस्थौ स्यातां तदा जातः, शास्त्री = शास्त्रवेत्ता
चपलः = चञ्चलमतिः, भीरुः = भयभीतश्च भवेत् ।

(मं० बु० श०)—सभानुजौ = शनिना सहितौ कुजबुधौ भाग्यस्थौ स्यातां तदा जातः
वादपरो = विवादशीलः, असमर्थः = सर्वत्रैव कार्ये अक्षमो भवेदिति ॥ ८५ ॥

बृहस्पतिके साथ मङ्गल और बुध भाग्य भवनमें हों तो राजाका प्रिय, प्रान्तका शासक
हो । शुक्रके साथ हो तो, शास्त्रवेत्ता, चञ्चल, भीरु (डरफोक) हों । शनिले युक्त हो तो
विवादमें तत्पर और कार्योंमें असमर्थ हो ॥ ८५ ॥

ख्यातो विद्वान् धर्मवाक् जीवसौम्यौ धर्मस्थाने दानवाचार्ययुक्तौ ।

विद्यावाग्मी सासितौ धर्मयातौ राजश्रीमाब् जीवशुक्रश्चन्द्राः ॥ ८६ ॥

ख्यात इति । (बु० वृ० शु०)—जीवसौम्यौ = गुरुबुधौ, दानवाचार्येण = शुक्रेण युक्तौ
धर्मस्थाने = नवमे भावे भवेतां तदा जातः ख्यातः = अतिप्रसिद्धः, विद्वान्, धर्मवाक् भवेत् ।

(बु० वृ० श०)—सासितौ = शनैश्चरेण सहितौ गुरुबुधौ नवमगौ स्यातां तदा विद्या-
वाग्मी = विविधविद्यासु चतुरो भवेत् ।

अथ नवमे भावे केषाञ्चित् चतुर्ग्रहाणां योगफलमाह—राजश्रीमानिति ।

(चं० बु० वृ० शु०)—जीवशुक्रश्चन्द्रा यदि नवमभावसुपगताः स्युस्तदा जातः राज-
श्रीमान् = राजलक्ष्मीयुतो भवेदिति ॥ ८६ ॥

धर्मस्थानमें शुक्रले युक्त बृहस्पति और बुध हों तो नामी, विद्वान् और धर्मवान् हो ।

शनिके साथ नववेंमें वे ही हों तो विद्या पढ़नेवाला खूब वक्ता हो । गुरु, शुक्र, बुध और चन्द्रमा ९ वें भावमें हों तो श्रीमान् राजा हो ॥ ८६ ॥

जातः साहसविक्रमार्जितधनः सूर्यारजीवार्कजैः

शूरः सर्वगुणप्रपञ्चरसिकः शुक्रारजीवेन्दुभिः ।

पटपञ्चत्रिचतुर्विधचरयुते भाग्ये समेति श्रियं

राजत्वं सवुधे विबोधनगुरौ जातः समेत्यश्रियम् ॥ ८७ ॥

जात इति । (सू. मं. वृ. रा.)—सूर्यारजीवार्कजैः = सूर्य-मङ्गल-बृहस्पति-शनिश्चरैः भाग्ये = नवमे भावे गतैः जातः साहसविक्रमार्जितधनः = उद्योगेन, पराक्रमेण ज्योतिषाजित धनयुक्तः भवेत् ।

(चं. मं. वृ. शु.)—शुक्रारजीवेन्दुभिः = शुक्रमङ्गलबृहस्पतिचन्द्रैः भाग्ये स्थितैः जातः शूरः = सङ्ग्रामप्रियः, सर्वगुणप्रपञ्चरसिकः = विविधगुणविलासी च भवेत् ।

अथ सामान्यतो नवमे भावे व्यादिग्रहयोगफलमाह—पडित्यादि । भाग्ये = नवमे भावे षट्-पञ्च-त्रि-चतुर्विधचरयुते जातः, श्रियं = विविधसम्पत्ति, समेति = प्राप्नोति । सवुधे = बुधयुक्तं व्यादिग्रहे भाग्ये गते राजत्व समेति । अथ च तस्मिन्व्यादिग्रहे विबोधन-गुरौ = विगतो बोधनो गुरुश्च यस्मात्तस्मिन् (बुध-गुरु-रहिते) भाग्ये गतवति अश्रियम् = अनैश्वर्यं समेति । बुधे गुरौ वा भाग्ये गतवति भाग्यवान् भवतीति भावः । तत्रापि भाग्ये व्यादिग्रहयोगे बुधे गुरौ च गतवति विशेषादिति चिन्त्यम् ॥ ८७ ॥

नवें में सूर्य, मंगल, बृहस्पति और शनि हों तो जातक साहस और पराक्रमसे धन उत्पन्न करे । शुक्र, मंगल, बृहस्पति और चन्द्रमा हों तो वीर और सर्वगुणप्रपञ्चका रसिक हो । छः, पाँच, तीन या चार ग्रहसे युक्त भाग्यस्थान हो तो जातक लक्ष्मी प्राप्त करे । बुधके साथ वे ग्रह नववें हों तो राज प्राप्त हो । यदि वे ग्रह बुध या गुरुसे रहित होकर ९ वें हों तो भाग्यहीन होवे ॥ ८७ ॥

जनयन्ति भाग्यसंस्था गुरुसौम्यविवर्जिता ग्रहाः पुरुषम् ।

व्याधिप्रायमकान्तं जनहीनं बन्धनार्तमतिदीनम् ॥ ८८ ॥

जनयन्तीति । गुरुसौम्याभ्यां = बृहस्पतिबुधाभ्यां विवर्जिताः = रहिताः ग्रहास्त्रिग्रह-तयः, भाग्यसंस्थाः = नवममुपगताः, व्याधिप्रायं = विविधरोगाक्रान्तम्, अकान्तं = कुरूपं, जन-हीनं = परिवारादिरहितं, बन्धनार्तं = कारागारादिभाजम्, अतिदीनं च पुरुषं जनयन्ति = उत्पद्यन्ति । अत्रेदमुक्तं भवति । नवमे भावे बुधगुरुरहिता व्यादयो ग्रहा न भाग्यकारका भवन्ति । किन्तु यदि केचित् व्यादयो ग्रहाः सवुधाः सजीवा वा भवेयुस्तदा ते भाग्य-वन्तमेव जातं कुर्वन्तीति ॥ ८८ ॥

बृहस्पति और बुधके अतिरिक्त ग्रह भाग्य स्थानमें हों तो पुरुषको प्रायः व्याधि होती है, जनसे हीन होता है, तेज हीन, बन्धनार्त और अत्यन्त दीन होता है ॥ ८८ ॥

भाग्याधिपे विनाशस्थे नीचशत्रुखगेक्षिते ।

क्रूराशे नीचराश्यादौ भाग्यहीनो भवेन्नरः ॥ ८९ ॥

भाग्याधिप इति । भाग्याधिपे = नवमभावेशे, विनाशस्थे = अष्टमभावमुपगते तस्मिन् नीचगतग्रहेण स्वशत्रुग्रहेण वा दृष्टे क्रूराशे = पापग्रहनवांशे, वा नीचराश्यादौ = स्वनीच-राशौ स्वनीच-नवांशे वा विद्यमाने भाग्ये जातो नरः भाग्यहीनः भवेदिति ॥ ८९ ॥

भाग्याधीका अष्टममें हो उसे नीच गत या शत्रु ग्रह देखता हो, वह क्रूरांश या नीच राशि जायेंगे तो भाग्यसे हीन मनुष्य होता है ॥ ८९ ॥

भाग्याधिपे शुभयुते शुभग्रहनिरीक्षिते ।

तद्भावे शुभसम्बन्धे तत्कीर्तिधनभाग्यवान् ॥ ६० ॥

भाग्याधिप इति । भाग्याधिपे = नवमभावेशे शुभयुते = जेनचिच्छुभग्रहेण सहिते शुभ-
ग्रहेण निरीक्षिते च तद्भावे शुभसम्बन्धे = शुभग्रहस्य सम्बन्धे (नवमो भावः शुभग्रहराशिः,
वा शुभदृष्टः, वा शुभयुक्तो भवेदित्यर्थः) सति जातः सत्कीर्तिधनभाग्यवान् भवेदिति ॥ ६० ॥

नवमेश शुभयुक्त हो, शुभग्रहसे देखा जाता हो, उस भावमें शुभग्रहका सम्बन्ध हो तो
कीर्तिमाय, धनवान् और भाग्यवान् होवे ॥ ६० ॥

सिंहासनांशे तन्नाथे लग्नेशेन निरीक्षिते ।

कर्माधिपेन संदृष्टे महादानकरो भवेत् ॥ ६१ ॥

जातः पुरोहितो वाऽपि ब्रह्मवंशसमुद्भवः ।

दानाध्यक्षोपकारी स्याद् वर्णभेदविकल्पना ॥ ६२ ॥

सिंहासनांश इति । तन्नाथे = नवमभावेशे सिंहासनांशे (१ अ० ४५ श्लो०) यतः त
तथाभूते लग्नेशेन, निरीक्षिते = दृष्टे, कर्माधिपेन = दशमेशेन संदृष्टे च जातो नरो महादान-
करः = अतीवदानशीलो भवेदिति ।

जात इति । उक्तयोगेऽस्मिन् ब्रह्मवंशसमुद्भवः = ब्राह्मणकुलोत्पन्नो जातश्चेत्तदा पुरोहि-
तः = याजकः भवेत् । किं वा दानाध्यक्षोपकारी = राज्ञामन्तिके दानाध्यक्षत्वमवाप्य परेषामु-
पकारकृद्भवेत् । अत्र वर्णभेदविकल्पना = नवमभावराशेः यो वर्णस्तदनुकूलाधिकारिता जात-
स्य निर्देष्टव्येति । यथा विप्रस्य पौरोहित्यम्, क्षत्रियस्य सैन्याधिपत्यम्, वैश्यस्य कोशाधि-
पत्यम्, शूद्रस्य दास्यमिति कर्म निर्देष्टव्यम् ॥ ६१-६२ ॥

भाग्यस्थानका स्वामी सिंहासनांशमें हो लग्नेश उसको देखता हो और दशमेश भी
देखता हो तो वह जातक महादानी होवे ॥ ६१ ॥

अथवा ब्राह्मणके वंशमें उत्पन्न पुरोहित, दानाध्यक्ष, परोपकारी हो । यहां वर्णके भेद
से फलकी कल्पना करे ॥ ६२ ॥

गुरौ तद्भावसंयुक्ते नवांशाधिपतौ तथा ।

शुभग्रहेक्षिते वाऽपि गुरुभक्तियुतो भवेत् ॥ ६३ ॥

गुराविति । गुरौ = बृहस्पतौ तद्भावसंयुक्ते = नवमभावमुपगते, नवांशाधिपतौ =
नवमगतनवांशपतिग्रहे तथा (तद्भावसंयुक्ते), अपि वा गुरौ शुभग्रहेक्षिते सति जातो
गुरुभक्तियुतो भवेत् ॥ ६३ ॥

नवमो भावमें बृहस्पति हो, नवांशाधिपति ९ वेंमें हो तथा शुभग्रहसे देखा जाता हो तो
गुरुभक्तिमें युक्त होवे ॥ ६३ ॥

गुरुस्थाने सौम्ययुते गुरुवर्गसमन्विते ।

तदीशे गुरुभागस्थे गुरुभक्तिरतः सुखी ॥ ६४ ॥

गुरुशुक्रबुधांशस्थे धर्मनाथेन वीक्षिते ।

शुभग्रहाणां मध्यस्थे धर्मकृत्स नरो भवेत् ॥ ६५ ॥

गुरुस्थान इति । गुरुस्थाने = नवमे भावे, सौम्ययुते = शुभग्रहेण सहिते तस्मिन् गुरो-
वर्गण, समन्विते च, तदीशे = नवमभावपतौ गुरुभागस्थे = गुरुनवांशपते च सति जातो गुरु-
भक्तिरतः = गुरुसेवापरायणः सुखी च भवेदिति ॥ ६४ ॥

गुरुशुक्रेति । तस्मिन् गुरुस्थाने गुरुशुक्रबुधांशस्थे = गुरुशुक्रबुधानामन्वितमस्य नवां-
शमुपगते तस्मिन् धर्मनाथेन = नवमेशेन (स्वपतिना) वीक्षिते = दृष्टे शुभग्रहाणां मध्यस्थे
च सति स नरः = एतल्लक्षणलक्षिते काले जायमानो नरः धर्मकृत् भवेत् ॥ ६५ ॥

नववें स्थानमें शुभग्रह गुरुके वर्गमें हो, नवमेश गुरुके नवांशमें हो तो गुरु भक्तिमें रत तथा सुखी हो । गुरु, शुक्र या बुधके अंशमें नवमेशको शुभग्रह देखते हैं वा शुभग्रहोंके बीचमें हो तो वह अनुच्छ धर्म करनेवाला होवे ॥ ९४-९५ ॥

धर्म पापे पापभाक् स्यात् तदीशे पापसंयुते ।

क्रूरषष्ठशके वाऽपि धर्महीनो भवेन्नरः ॥ ९६ ॥

धर्म पाप इति । कस्मिंश्चित् पापग्रहे धर्म = नवमभावे गतवति जातो नरः पापभाक् = पापी भवति । तदीशे = नवमभावेशे पापसंयुते = केनापि पापेन सहिते, अपि वा क्रूरषष्ठशके गतवति सति नरो धर्महीनः = पापकर्मी भवेदिति ॥ ९६ ॥

नववेंमें पापग्रह हो तो पापी हो । धर्मेश पापग्रहसे युक्त हो वा क्रूर षष्ठशमें हो तो धर्मसे हीन हो ॥ ९६ ॥

बलवति शुभनाथे केन्द्रकोणोपयाते शुभशतमुपयाति स्वाभिष्टेविलगने ।

सुरगुरुनवभागत्रिंशदंशत्रिभागे दशमभवनपे वा वीतभोगस्तपस्वी ॥ ९७ ॥

बलवतीति । शुभनाथे = शुभाख्यो नवमो भावस्तत्राथे = नवमभावपतौ, केन्द्रकोणोपयाते = लग्नात् केन्द्र (१४।७।१०) वा कोणम् (५।९) उपगते विलगने = जन्मलग्ने स्वाभिष्टे = लग्नेशेनावलोकिते सति जातः शुभशतं = विविधशुभफलानि, उपयाति = प्राप्नोति । वा दशमभवनपे = दशमेशे, सुरगुरुनवभागत्रिंशदंशत्रिभागे = सुरगुरोर्बृहस्पतेर्नवमांशे त्रिंशदंशे द्रेष्काणे वा व्यवस्थिते जातो वीतभोगः = त्यक्तमुखैश्वर्यसम्पत्कः, तपस्वी भवेत् । तत्रैव (बलवति शुभनाथे केन्द्रकोणोपयाते) दशमभवनपे गुरोः नवभागत्रिंशदंशत्रिभागान्यतममुपगते वीतभोगस्तपस्वी भवेदिति ॥ ९७ ॥

बलवान् नवमेश केन्द्र या कोणमें हो, लग्न लग्नेशसे देखा जाता हो तो सैकड़ों शुभ होवें । वा दशमेश बृहस्पतिके नवांश, या त्रिंशांश, या द्रेष्काणमें हो तो जातक भोगरहित तपस्वी हो ॥ ९७ ॥

सकलगगनवासाः स्वोच्चगा भाग्यराशौ धनकनकसमृद्धं श्रेष्ठमुत्पादयन्ति ।

यदि शुभखचरेन्द्रैस्तत्र दृष्टा नभोगा विनिहतरिपुपक्षौ दिव्यदेहः सुकीर्तिः ॥ ९८ ॥

सकलगगनवासा इति । सकलगगनवासाः = पापी वा शुभः कश्चिदपि सर्व एव ग्रहः (न खलु सर्वे सप्त प्रहातेषां युगपदुच्चैः स्थितेरसम्भवत्वात्) स्वोच्चगाः, भाग्यराशौ = नवमे भावे गता भवेयुस्तदा श्रेष्ठम् = अत्युत्कृष्टम् धनकनकसमृद्धम् उत्पादयन्ति । यदि तत्र = नवमे भावे केचिदपि नभोगाः = प्रहाः, शुभखचरेन्द्रैः शुभग्रहैः दृष्टा भवेयुस्तदा जातो विनिहतरिपुपक्षः = विशीर्णैरिजुलः, दिव्यदेहः = सुन्दरवपुष्मान्, सुकीर्तिश्च भवेत् ।

Notes—एकस्मिन् काले सकलगगनवासाः स्वोच्चगा न जातु भवितुमर्हन्ति । स्वोच्चे (श्रेष्ठे) गतवति सूर्ये बुधस्यापि स्वोच्चे (कन्याराशौ) स्थितिः सर्वथा सिद्धान्तविच्छेदित सकलगगनवासा इत्यनेन सप्तप्रहाणां मध्ये कश्चिदपि शुभः पापी वा, सर्वोऽपि स्वतुल्यगतो भाग्यस्थाने धनकनकसमृद्धिदो भवतीति विविच्यम् ॥ ९८ ॥

जन्मके समय सभी ग्रह अपने उच्च राशिमें, या नवम भावमें हों तो धन-सुवर्णकी अच्छी दृष्टि करते हैं । यदि शुभग्रह नवम भावगत ग्रहोंको देखते हैं तो उसके शत्रुपक्षका संहार होता है और सुकीर्ति होती है ॥ ९८ ॥

तातेशतत्कारकखेचरेन्द्रौ दुःस्थौ तयोः पुत्रमुखं न दृश्यम् ।

केन्द्रत्रिकोणो यदि तौ नभोगौ वदेत्तयोः पुत्रमुखं हि दृश्यम् ॥ ९९ ॥

तातेति । तातेशः पितृभावेशः, तत्कारकः पितृकारकः तौ खेचरेन्द्रौ = प्रहौ, दुःस्थौ = दुःस्थान- (षष्ठव्यय-) गतौ भवेतां तदा पुत्रमुखं न दृश्यं भवेदिति । अस्मिन्नाक्षणे

जातस्य पुत्रोत्पत्तिर्न भवतीत्यर्थः । अथ यदि तौ नभोगौ = ग्रहौ (तातेशतत्कारकं-
वरी) केन्द्रत्रिकोणे (१४।७।१०।५।९) भवेतां तदा तयोः = दम्पत्योः पुत्रसुखं, हि=नि-
श्चयेन दृश्यं भवेदिति ॥ ९९ ॥

नवमेश और पितृ कारक ग्रह उन दोनोंके दृष्ट स्थानमें होनेसे पुत्रका सुख नहीं देखे ।
बदि वे दोनों ग्रह केन्द्र, कोणमें हों तो पुत्रका सुख देखे ॥ ९९ ॥

इदानीं जातस्य पितुर्मरणं दिने रात्रौ वा स्यादित्याह—

पितुर्निशायां मरणं सुखेशशुक्रेन्दवः षष्ठगता बलाढ्याः ॥

सारीश्वरास्तन्मरणं तथैव चन्द्रेण हीनास्तु दिवा मृतिः स्यात् ॥ १०० ॥

पितुरिति । सुखेशशुक्रेन्दवः=चतुर्थेश-शुक्र-चन्द्राः बलाढ्याः सन्तो यदि षष्ठगताः
लग्नात् षष्ठभावे व्यवस्थिताः स्युस्तदा पितुः मरणं, निशायां = रात्रौ वक्तव्यम् । अथ त-
एव त्रयो ग्रहाः (सुखेशशुक्रेन्दवः) सारीश्वराः = षष्ठशेन सहिताः, चन्द्रेण हीनाश्च
भवेयुः, अर्थात् चतुर्थेश-षष्ठेश-शुक्रास्तथैव (बलाढ्याः षष्ठगताश्च भवेदुस्तदा तु पितुः
दिवा = दिन एव, मृतिः = मरणं स्यादिति ॥ १०० ॥

चतुर्थेश, शुक्र और चन्द्रमा ६ ठे स्थानमें हों तो रात्रिमें पिताकी मृत्यु हो । यदि वहां
चन्द्रमा न हो और षष्ठशसे युक्त हो तो दिनमें पिताकी मृत्यु होवे ॥ १०० ॥

सौम्ये चराद्यभागस्थे भाग्येशे बलसंयुते ॥

गुरुशुक्रयुते दृष्टे जपध्यानसमाधिमान् ॥ १०१ ॥

सौम्य इति । सौम्ये = शुभे (बुध इत्यर्थः) भाग्येशे = नवमभावपतौ बलसंयुते सति
चराद्यभागस्थे = चरराशिप्रथमनवांशसुपगते तस्मिन् गुरुशुक्रयुते, वा गुरुशुक्रदृष्टे जातो जप-
ध्यानसमाधिमान् भवेत् । तुलामकरान्यतरलग्ने सङ्गच्छतेऽयं योगः ॥ १०१ ॥

शुभग्रह नवमेश बलवान् होकर चरराशिके प्रथम नवांशमें हो गुरु और शुक्रसे युक्त दृष्ट
हो तो जप-ध्यान-समाधि वाला होवे ॥ १०१ ॥

देवलोकादिभागस्थे कर्मेशे भाग्यपेऽपि वा ।

पारावतांशके सौम्ये ब्रह्मनिष्ठापरो भवेत् ॥ १०२ ॥

देवलोकादिभागस्थ इति । कर्मेशे = दशमभावपतौ, अपि वा भाग्यपे = नवमेशे, देव-
लोकादिभागस्थे (१ अ० ४५-४७ श्लो० ३०) सौम्ये=कस्मिंश्चिच्छुभग्रहे पारावतांशके
गतवति जातो ब्रह्मनिष्ठापरः = ब्रह्मज्ञानी भवेत् ॥ १०२ ॥

कर्मेश वा शुभ भाग्येश अपने देवलोकादि भागमें हो, वा पारावतांशमें हो तो ब्रह्म-
ज्ञानमें जातक तत्पर हो ॥ १०२ ॥

पारावतादिभागस्थे धर्मेशे गुरुसंयुते ।

लग्नेशे गुरुसंदृष्टे महादानकरो भवेत् ॥ १०३ ॥

इति श्रीनवग्रहकृपया वैद्यनाथविरचिते जातकपारिजाते चतुर्दशोऽध्यायः ॥१४॥

पारावतादिभागस्थ इति । धर्मेशे=नवमभावपतौ गुरुणा संयुते तथा स्वपारावतादि-
भागे गतवति, लग्नेशे च गुरुसंदृष्टे सति जातो महादानकरो भवेदिति ॥ १०३ ॥

पारिजाते सुधा टीका कपिलेश्वररजिता ।

अध्याये शक्रतुल्ये- (१४) ऽस्मिन् पूर्तिं भावफले गता ॥ १४ ॥

धर्मेश बहुस्पृतिसे युक्त पारावतादि भागमें हो लग्नेश गुरुसे देखा जाता हो तो जातक
महादानी होता है ॥ १०३ ॥

इति जातकपारिजाते चतुर्दशे भावफलाध्याये 'विमला' हिन्दी टीका समाप्ता ॥ १४ ॥

अथ दशमैकादशद्वादशभावफलाध्यायः ॥ १५ ॥

तत्र दशमभावफलम् ।

अथाधुना पञ्चदशाध्यायो व्याख्यायते । अस्मिन्नध्याये कर्मायव्ययभावानां फलानि निर्दिष्टानि । तत्र प्रथमं दशमभावफलं विवक्षुर्दशमभावे विचारणीयविषयानाह—

आज्ञामानविभूषणानि वसनव्यापारनिद्राकृषि-

प्रव्रज्यागमकर्मजीवनयशोविज्ञानविद्याः क्रमात् ।

कर्मस्वामिदिनेशबोधनगुरुच्छायासुतैश्चिन्तये-

दुक्तानि प्रविहाय पूर्वमशुभे मानी विमानो भवेत् ॥ १ ॥

आशेति । आज्ञा, मानम्, विभूषणानि, वसनम्, व्यापारः, निद्रा, कृषिः, प्रव्रज्या, आगमः, कर्म, जीवनम्, यशो विज्ञानम्, विद्या इत्येतान् विषयान्, कर्मस्वामिदिनेशबोधनगुरुच्छायासुतैः = दशमेश-सूर्य-बुध-बृहस्पति-शनिधरैः, क्रमात्, पूर्वम् = इतः प्रथमम्, उक्तानि, प्रविहाय = त्यक्त्वा, सच्चिन्तयेत् = विचारयेत् । अत्र क्रमादित्यनेन कर्मस्वामिदिनेशबोधनगुरुच्छायासुतैरित्यत्र पूर्वपूर्वस्याभावे उत्तरोत्तरतो ब्राह्म इत्यर्थः । अशुभे, माने = दशमे भावे अशुभे = पापाकान्ते, पापदृष्टे च जातो नरः, विमानः = मानरहितः = अप्रतिष्ठः लोकैरनादृत्य भवेदिति ॥ १ ॥

आज्ञा (हुक्मत), मान, भूषण, वस्त्र, व्यापार, निद्रा, कृषि, प्रव्रज्या, आगम, कर्म, जीवन, वस्त्र, विज्ञान और विद्या इन सबका विचार दशमेश, सूर्य, बुध, गुरु और शनिले क्रमसे करे । १० वें भावमें अशुभ ग्रह हो तो मान-रहित हो ॥ १ ॥

अथ कर्मविचारः ।

कर्मेशे बलवर्जिते चपलधीर्जातो दुराचारवान्

जीवज्ञासितभानवो विबलिनो दुःस्था विकर्मप्रदाः ।

गङ्गास्नानफलं समेति दशमे राहौ दिनेशोऽथवा

मीने कर्मणि चन्द्रजारसहिते जातः स मुक्तो भवेत् ॥ २ ॥

कर्मेश इति । कर्मेशे = दशमभावेशे, बलवर्जिते = निर्बले सति जातो नरः परः चपलधीः = अव्यवस्थितबुद्धिः, दुराचारवान् = कुत्सितकर्मकृत् भवेत् । जीवज्ञासितभानवः = गुरु-बुध-शनि-सूर्याः विबलिनो भूत्वा यदि दुःस्थाः = दुःस्थान (६।८।१२) गताः स्युस्तदा जातस्य विकर्मप्रदाः भवेयुः । अस्मिन् योगे जातः गृहितकर्मा भवेदिति भावः राहौ वा दिनेशे = सूर्ये दशमे सति जातो नरो गङ्गास्नानफलं, समेति = प्राप्नोति । कर्मणि = दशमे भावे, मीने = मीनराशौ सति तस्मिन् चन्द्रजारसहिते = बुधमौमाभ्यां संयुक्ते च स जातो नरः मुक्तः = निर्धूततापः = जीवन्मुक्तो भवेदिति ॥ २ ॥

कर्मेश (दशमेश) निर्बल हो तो जातक चञ्चल बुद्धि और दुराचारी हो । बृहस्पति, बुध, शनि और सूर्य बलरहित और दुष्टस्थानमें हों तो जातक सत्कर्महीन हो । दशवेंमें राहु वा सूर्य हो तो गङ्गास्नानका फल देता है । मीन राशि दशवेंमें हो वह बुध और मङ्गलसे युक्त हो तो जातक मुक्त हो ॥ २ ॥

मानेश्वरे शुक्रयुते च केन्द्रे तुल्लस्थिते तादृशतोयपूतः ।

व्यये बुधे तद्भवनाधिपे वा स्वोच्चान्विते तादृशपुण्यभाक् स्यात् ॥ ३ ॥

मानेश्वर इति । शुक्रेण युते, मानेश्वरे = दशमभावपतौ केन्द्रे, वा तुल्लस्थिते = उच्चस्थिते सति जातः तादृशतोयपूतः = गङ्गाजले निर्मलीकृतकायो भवेत् । व्यय इति । तद्भवनाधिपे

दशमभावैरो बुधे, व्यये = द्वादशे वा स्वोच्चाद्विते = स्वकीयोच्चराशि गते सति जातः तादृश-
गुण्यमात्रं = कथितपुण्ययुक्तः (जातः स मुक्तो भवेदिति) स्यादिति ॥ ३ ॥

दशमेश शुक्रले युक्त केन्द्रमें बैठा हो । द्वादशमें बुध हो, वा द्वादशका स्वामी वहां हो,
तद्वाराशिका हो तो उसीके सदृश पुण्यका भागी हो ॥ ३ ॥

चन्द्रे कर्मणि जाह्नवीसलिलतः पूतो हि पूतचुतौ
पापो यच्छति कर्मगो विबलवान् धूतक्रियासाहसम् ।

सौम्या दुर्बलशालिनो दशमगाः सत्कर्मविध्वंसकाः

कर्मेशज्ञसुराचितैः क्रतुफलं सञ्चिन्त्य सम्यग्वदेत् ॥ ४ ॥

चन्द्र इति । पूतधुतौ = विमलकिरणौ = परिपूर्णबिम्बे चन्द्रे, कर्मणि = दशमभावे विल-
सति सति जातो नरो हि = निश्चयेन जाह्नवीसलिलतः = गङ्गाजलतः, पूतः = विधूतपापः
भवेत् । पाप इति । कर्मगः = दशमभावगतः, विबलवान् = दुर्बलः पापः धूतक्रियासाहसम् =
अश्रु- (जूआ) क्रीडोत्कर्षं यच्छति = करोतीति । सौम्या इति । दुर्बलशालिनः = निर्बलाः,
सौम्याः = शुभग्रहाः, दशमगाश्चेद्भवेयुस्तदा सत्कर्मविध्वंसकाः = तीर्थस्नानदेषयज्ञमतादीनां
विनाशकाः भवेयुः । कर्मेशज्ञसुराचितैः = कर्म- (दशम) भावेश-बुध-गुरुभिः, कर्मगैः
(दशमगैः) क्रतुफलं = यज्ञफलं लभेत् । इति सम्यक् सञ्चिन्त्य = विविच्य, ग्रहस्थिति-
वशात् सर्वं वदेत् ॥ ४ ॥

पूर्ण चन्द्रमा दशवें भावमें हो तो जातक गङ्गाजलसे पवित्र हों । बलरहित पापग्रह
दशवें में हो तो जूआ काममें साहसी हो । निर्बल शुभग्रह दशवें स्थानमें हो तो सत्कर्म
का संहार कारक हो । दशमेश, बुध तथा बृहस्पति दशवें में हों तो जातक यज्ञकर्ता होवे ।
ये सब फल अच्छे प्रकारसे विचारकर कहें ॥ ४ ॥

एकस्थौ तनुकर्मपौ यदि तयोरेकाधिपत्यं तु वा

जातः स्वार्जितसद्गुणेन कुरुते यज्ञादिकर्मोत्सवम् ।

साकौ शूद्रधनेन साहिशिखिनि क्षुद्रैः सजीवे नृप-

स्तत्तत्कारकवित्तो यदि युते रव्यादिभिः कर्मपे ॥ ५ ॥

एकस्त्विति । तनुकर्मपौ = लग्नेश-दशमेशौ यदि, एकस्थौ = यत्र तत्रैकत्र सङ्गतौ
भवेताम्, वा तयोः = लग्नकर्मभावयोः, एकाधिपत्यम् = एकत्वमित्वं भवेत्, तदा जातः,
स्वार्जितसद्गुणेन = निजबाहुबलादुपार्जितेन सद्गुणेन यज्ञादिकर्मोत्सवं कुरुते । न खलु
तस्यासन्मार्गे द्रव्यापायो भवतीति ।

साकविति । कर्मपे = दशमेशौ, साकौ = आर्किणा (शनिना) सहिते सति शूद्रधनेन
यज्ञादिकर्मोत्सवं कुरुते । तस्मिन्कर्मपे, साहिशिखिनि = अहिना (राहुणा) शिखिना
(केतुना) वा सहिते सति, क्षुद्रैः = क्षुद्रजातिधनैः, सजीवे = जीवेन (गुरुणा) सहिते
कर्मपे सति नृपैः = राजन्यद्रव्यैः यज्ञादि कुरुते ।

तत्तदिति । कर्मपे रव्यादिभिः = सूर्यग्रमुखैः ग्रहैः युते सति तत्तत्कारकवित्ततः =
दशमेशसंयुतो रव्याद्यन्यतमो ग्रहो यस्य भावस्य जातीयस्य वा कारको भवति तदुपार्जि-
तद्रव्यतो यज्ञादिकर्मोत्सवं कुरुते जातक इति ।

Notes—तयोरेकाधिपत्यमित्यत्र लग्नदशमभावयोरेक एवाधिपतित्वदेव भवेत्
यदि कन्या मीनो वा राशिर्लग्नं स्याद् । कन्यालग्ने सति तस्माद्दशमो मिथुनराशिस्तेन
लग्नदशमयोरेक एव बुधोऽधिपतिः । मीनलग्ने तस्माद्दशमो धनुराशिरतो लग्नदशमयोरेक
एवाधिपो गुरुरिति ॥ ५ ॥

लग्नेश और दशमेश एक स्थानमें हों वा दोनों (११०) का एकाधिपत्य हो (कन्या और मीन लग्न होनेसे लग्नेश और दशमेश एक हो सकेगा) तो जातक स्वाज्ञित उसम धनसे यज्ञादि करे । राहु-केतुके साथ हो तो ब्रह्म जातिके धनसे और गुरुसे युक्त हो तो राजाके धनसे यज्ञादि कर्म करे । दशमेश सूर्यादि जिस ग्रहसे युक्त हो वह जिस जातिका कारक हो उस जातिके धनसे यज्ञादि होते हैं ॥ ५ ॥

बहुशुभयुजि माने वाजपेयादिसिद्धिः सितबुधयुतराशिस्वामिनौ दुर्बलाढ्यौ यदि कृतसवनोऽपि प्राप्तकर्मप्रनष्टो भवति परमकर्मा दानवाचारशीलः ॥ ६ ॥

बह्वि । माने = दशमे भावे, बहुशुभयुजि = बहूनां शुभग्रहाणां संयोगे सति वाजपेयादिसिद्धिः = वाजपेयप्रमुखमखपूर्तिर्भवति जातस्येति शेषः । यदि सितबुधयुतराशिस्वामिनौ = शुक्रबुधकान्तराशीशौ दुर्बलाढ्यौ = निर्बलौ भवेतां तदा कृतसवनोऽपि = सम्पादिताभिषवोऽपि ("यस्याऽभिषवः सवनं च सा" इत्यमरः) प्राप्तकर्मप्रनष्टः = दुर्दैवविपाकादुपस्थिताध्वरेऽक्षमोऽभूत्वा परमकर्मा = उत्कृष्टकर्मकृदपि, दानवाचारशीलः = राक्षसाचरणयुक्तो भवेदिति ॥ ६ ॥

दशममें बहुत शुभग्रह हों तो वाजपेय यज्ञ करे । यदि शुक्र तथा बुधसे युक्त राशिके स्वामी निर्बल हो तो यज्ञकार्य प्रारम्भ करके भी कर्म नष्ट होता है और वह परमकर्म करनेवाला भी राक्षसी स्वभाववाला होता है ॥ ६ ॥

चन्द्रात् कर्मणि शोभने बलयुते तुङ्गादिवर्गस्थिते वागीशेन युतेक्षिते नरवरो यज्वा यशस्वी भवेत् ॥

जीवज्ञासुरपूजितस्थितगृहाधीशा विनाशं गता

जातः सत्फलकर्मवानपि कृतां कर्मश्रियं नाप्नुयात् ॥ ७ ॥

चन्द्रादिति । बलयुते = सबले, शोभने = बुध-शुक्रयोरन्यतरे ग्रहे तुङ्गादिवर्गस्थिते सति, चन्द्रात् = बन्मकालीनचन्द्राधिष्ठितराशितः, कर्मणि = दशमे गते तस्मिन्, वागीशेन = गुरुणा, युतेक्षिते = सहिते दृष्टे वा सति जातः, नरवरः = पुरुषेषु श्रेष्ठः, यज्वा = विधिनेष्टवान् (कृतोत्तमाध्वरः यज्वा तु विधिनेष्टवान्, इत्यमरः) यशस्वी = यशोधनः = लोके लब्ध-प्रतिष्ठ इति भवेत् ।

जीवेत्यादि । जीवः = गुरुः, ज्ञः = बुधः, असुरपूजितः = शुक्रः, एते यत्र यत्र तिष्ठन्ति तत्तद्गृहाधीशाः = राशिस्वामिनः (गुरु-बुध-शुक्रकान्तराशिपतयः) चेद् विनाशम् = अष्टमभावं गताः स्युस्तदा जातः सत्फलकर्मवान् = कृतसत्परिणामककर्मा अपि, कृतां = सम्पादितां, कर्मश्रियं = परिणामसम्पदां, नाप्नुयात् = न लभेत् । अस्मिन्योगे विधिना कर्माणि कृत्वाऽपि कर्मसाफल्यं न प्राप्नोतीति भावः ॥ ७ ॥

चन्द्रमासे दशममें बलवान् शुभग्रह उरुचादि वर्गमें हो बृहस्पतिसे युक्त वा दृष्ट हो तो मनुष्योंमें श्रेष्ठ तथा यज्ञ करनेवाला यशस्वी हो । बृहस्पति, बुध और शुक्र जहाँपर स्थित हों उनके स्वामी अष्टममें हों तो जातकको सत्कर्मवान् होने पर भी किये हुए कर्मका फल (कल्याण) प्राप्त नहीं होता है ॥ ७ ॥

कर्मेशज्ञसुरार्चिता बलयुता यज्ञादिसत्कर्मदाः

सौम्यव्योमचरेण वीक्षितयुतास्ते वाजपेयादिभाक् ।

जीर्णोद्धारणमुख्यगोपुरतटाकारामपुण्यप्रदा

यज्वा कर्मपतौ शुभे शशियुते माने विराहुष्वजे ॥ ८ ॥

कर्मेशेत्यादि । कर्मेशः = दशमेशः, ज्ञः = बुधः, सुरार्चितः = बृहस्पतिवैते यदि बलयुताः = बलशालिनः स्युस्तदा यज्ञादिसत्कर्मदा भवेयुः । ते त्रयो यदि सौम्यव्योमचरेण =

पुण्यं, पूर्णचन्द्रेण वा वीक्षिताः, युता वा भवेयुस्तदा जातः वाजपेयादिभाक् = वाजपेय-
प्रप्रतियज्ञकृद्भवेत् । तथा ते ग्रहास्तस्य जातस्य जीर्णोद्धारणमुक्त्यगोपुरतटाकारामपुण्यप्रदा
भवन्ति । अर्थादसौ जातकः जीर्णोद्धारणम् = पुरातनस्य मठमन्दिरादेः संस्कारम्, मुख्य-
गोपुरादेः = प्रसिद्धगोशालादेर्निर्माणम्, तटाकादेर्निर्माणम्, आरामादेः = उद्यानादेर्निर्माण-
मित्यादि पुण्यकार्यं कुर्यादिति । यज्वेति । कर्मपतौ = दशमेशे, शुभे = शुभग्रहे, राशिना
= चन्द्रेण युते, माने = दशमगते तस्मिन् विराहुष्वजे = राहुकेतुभ्यां रहिते च सति जातः,
अथा = कृतयज्ञो भवेदिति ॥ ८ ॥

दशमेश, बुध और बृहस्पति बलवान् हों तो यज्ञादि सत्कर्मके देनेवाले होंगे । यदि वे
सौम्यग्रहसे दृष्ट या युत हों तो वाजपेयादि यज्ञके करानेवाले होते हैं, तथा जीर्णोद्धार
प्रप्रति गोशाला, तालाब, बाग आदि निर्माणका पुण्य देते हैं । यदि दशमेश शुभग्रह तथा
चन्द्रमाके साथ हो और १० वें में राहु और केतु नहीं हो तो जातक यज्ञकर्ता होवे ॥ ८ ॥

उच्चस्थे शशिजेऽहिःकेतुवियुते भाग्योपयातेऽथवा
कर्मस्वामिनि भाग्यो च मनुजो यागादिसत्कर्मवान् ॥
कर्मेशे निजतुङ्गगे बुधयुते तारायुते चास्तगे
तुङ्गस्थानगते सति क्रतुफलं जातः समेति ध्रुवम् ॥ ९ ॥

उच्चस्थ इति स्पष्टार्थ एवेत्यलम् ॥ ९ ॥

बुध अपने उच्च (कन्या) राशिमें राहु-केतुसे रहित हो भयवा ९ वें भावमें हो और
दशमेश नववें में हो तो मनुष्य यज्ञ आदि कर्म करनेवाला होता है । दशमेश अपनी उच्च
राशिमें बुधसे युक्त हो या सप्तममें उच्चका बुध हो तो जातक निरचय यज्ञफलको प्राप्त करे ॥

कर्मस्थे शशिनन्दने सवनकृत्साहिष्वजे कर्महा
कर्मेशे रिपुरन्ध्ररिष्कगृहगे कर्मावरोधी भवेत् ॥
कर्मेशस्य बुधस्य कर्मभवने राहौ मखध्वंसक-
स्तुङ्गस्थानगतोऽपि कर्मगृहपो दुःस्थानगः कर्महा ॥ १० ॥

कर्मस्थ इति । शशिनन्दने=बुधे, कर्मस्थे=दशमभावगते सति, सवनकृत्=यज्ञाज्ञवस्तु-
सम्पादकः भवेत् । तथाभूते शशिनन्दने, साहिष्वजे = राहुणा केतुना वा सहिते सति जातः
कर्महा=यज्ञादिकर्मनाशको भवेत् । कर्मेश इति । दशमेशे, रिपुरन्ध्ररिष्कगृहगे=षष्ठाष्टमव्ययान्य-
तमभावगते सति, कर्मावरोधी=अन्यस्यापि कर्तव्यस्य यज्ञादिकर्मणः निरोधकः भवेत् ।

कर्मेशश्चेति । कर्मेशस्य बुधस्य=दशमेशत्वविशिष्टस्य बुधस्य, कर्मभवने=दशमे स्थाने
राहौ सति । अत्रेदमुक्तं भवति । दशमभावपतिः बुधो भवेत्तथा बुधो यत्र भवेत्तस्माद्दशमे
स्थाने राहुर्भवेत्तदा, जातः-मखध्वंसकः = यज्ञविनाशकः स्यादिति । धनुः-कन्ययोरन्यतरे
लग्ने बुधो दशमेशो भवितुमर्हतीति चिन्त्यम् ।

तुङ्गस्थानगतोऽपीति । कर्मगृहपः = दशमेशः, तुङ्गस्थानगतोऽपि = स्वकीयोच्चराशि
गतः अपि यदि, दुःस्थानगः=षष्ठ्यव्ययगतः स्यात्तदा जातः, कर्महा=कर्मनाशकः भवेत् ।
षष्ठाष्टमे व्यये वा भावे दशमेश उच्चगतोऽपि जातम् कर्मविनाशकमेव करोतीति भावः ॥१०॥

बुध कर्ममें हो तो सवन (यज्ञार्थ औषध संग्रह) करनेवाला हो । यदि बुध राहु-केतुसे
युक्त हो तो कर्मकी हानि करने वाला हो । दशमेश षष्ठ, अष्टम या द्वादशम हा तो कर्मका
अवरोधी (रोकनेवाला) हो । दशमेश-बुधसे दशममें राहु हो तो वह यज्ञनाशक होवे ।
कर्मेश उच्चराशिगत होने पर भी यदि दुःस्थान (६।८।१२) में हो तो जातक कर्मका
नाशक होवे ॥ १० ॥

व्यापारधर्मभवेन शुभखेदयुक्ते तन्नाथजीवतनुपा बलशालिनश्चेत् ।

आचारधर्मगुणकर्मविधिप्रयुक्तश्रद्धापरो भवति विप्रकुलाग्रगण्यः ॥ ११ ॥

व्यापारधर्मभवन इति । व्यापारः = दशमभावः । धर्मः = नवमभावः । अन्यत्सप्तमेवेत्यलम् ॥ ११ ॥

दशम और नवम गृहमें शुभग्रह हों उन भावोंके स्वामी, बृहस्पति और छ्मेस बलवान् हों तो आचार-धर्म-गुण-कर्म-विधिमें प्रयुक्त और श्रद्धाळु हो, तथा ब्राह्मण कुलमें मुख्य हो ॥ ११ ॥

सौम्यान्वितानि गुरुकर्मकलत्रपुत्रलभानि पञ्च भवनानि शुभेक्षितानि ।

तन्नायकाश्च बलिनो यदि सर्वतत्त्वविद्याधिकक्रतुसमस्तगुणप्रसिद्धः ॥ १२ ॥

सौम्यान्वितानीति । गुरु-कर्म-कलत्र-पुत्र-लभानि = नवम-दशम-सप्तम-पञ्चम-प्रथमेत्येतानि गृहाणि (भावाः) यथासम्भवं सौम्यान्वितानि = शुभग्रहसंयुक्तानि शुभेक्षितानि वा भवेयुस्तथा तन्नायकाश्च = नवमेश-दशमेश-सप्तमेश-पञ्चमेश-लग्नेशाश्च यदि बलिनः भवेयुस्तदा जातः सर्वतत्त्वविद्याधिकः, क्रतुकरः, समस्तैः गुणैः प्रसिद्धश्च भवेदिति ॥

यदि नवम, दशम, सप्तम, पंचम और लग्न ये पांच गृह शुभग्रहसे युक्त हों या शुभग्रह से दृष्ट हों और उन स्थानोंके स्वामी बलवान् हों तो सर्व तत्त्व, अधिकविद्या, सब यज्ञ आदि गुणोंसे प्रसिद्ध होवे ॥ १२ ॥

ज्ञानव्योमाधिवासास्तनुगुरुदशमस्थानपाः षड्बलाढ्या
जातः षट्शास्त्रवेत्ता निखिलनिगमविज्ञानदीप्तामुपैति ।

धर्मव्यापारलग्नाधिपबुधविबुधाचार्यपाकापहारे

सत्कर्माचारसर्वक्रतुफलनिगमज्ञानविद्याकरः स्यात् ॥ १३ ॥

ज्ञानेत्यादि । ज्ञानव्योमाधिवासाः = ज्ञानश्च व्योम च = ज्ञानव्योमनी, तेऽधिवसन्तीति =

ज्ञानव्योमाधिवासाः । तत्र ज्ञानं = २।४।५। भावास्तेषु ज्ञानस्य विचारार्त् । व्योम = १० भावः । अत एव ज्ञानव्योमाधिवासाः = द्वितीय-चतुर्थ-पञ्चम-दशमभावगता ग्रहा यदि तनुगुरुदशमस्थानपाः = लग्न-नवम-दशमभावानामधिपाः स्युस्तथा षड्बलाढ्याः = पूर्वोक्तैः षड्बलैः सहिताः स्युः तदा जातः षट्शास्त्रवेत्ता, निखिलनिगमविद् भवति, तथा ज्ञानदीक्षां च प्राप्नोति ।

धर्मेति । धर्मव्यापारलग्नाधिपबुधविबुधाचार्याणां = नवमेश-दशमेश-लग्नेश-बुध-गुरु-गाम, पाकापहारे = दशान्तर्दृशकाले जातो नरः - सत्कर्माचारशीलः, सर्वक्रतुफलयुक्तः, सकलनिगमज्ञान-विद्याकरश्च भवेदिति ॥ १३ ॥

ज्ञानस्थान (१।४।२) तथा दशममें लग्नेश, नवमेश, दशमेश अपने षड्बलसे युक्त हों तो जातक कृः आन्ध्रोंका ज्ञाता, सम्पूर्णनिगमका विद्वद् हो और ज्ञानदीक्षा प्राप्त करे । उसको नवम-दशम-लग्नेशके स्वामी, बुध और गुरुकी दक्षा-अन्तर्दृशमें सब सत्कर्म, आचार, सब यज्ञफल, वेदज्ञान और विद्याकी प्राप्ति हो ॥ १३ ॥

चन्द्रे तृतीये जलराशियुक्ते करोति जीर्णोद्धरणादि पुण्यम् ।

तटाककूपादिकमत्र लग्नात् कर्मेश्वरे गोपुरभागयुक्ते ॥ १४ ॥

चन्द्र इति । जलराशियुक्ते = मृगाश्रवाद्यन्त्यकुलीरान्यतम- (१ अ० १७ श्लो० ६०) राशौ गतवति चन्द्रे, तृतीये = लग्नात् तृतीयभावे व्यवस्थिते सति जातः जीर्णोद्धरणादि = पुरातनस्य जलाशयारामदेवमन्दिरादेः उद्धारः (पुनः संस्कारः) इत्यादि पुण्यं = धर्मकार्यं करोति । लग्नात् कर्मेश्वरे = दशमभावशे गोरपुरभागयुक्ते गोपुरादिवैशेषिकांशे गते सति, अत्र = अस्मिन्योगे जातः तटाककूपादिकं पुण्यं करोति ॥ १४ ॥

बलचर राशिका चन्द्रमा तृतीयमें हो तो जातक जीर्णोद्धार पुण्यको करे । लग्नसे दश-
मेक गोपुरभागमें हो तो तालाब, कूप आदि निर्माण करनेवाला होवे ॥ १४ ॥

अथ प्रव्रज्यायोगः ।

अथातः अष्टाविंशतिभिः रत्नैः प्रव्रज्यायोगा उच्यन्ते —

जातः पञ्चचतुर्विंशचरवरैः केन्द्रत्रिकोणस्थितै-

रेकस्थैर्बलिभिः प्रधानबलवत्खेटाश्रमस्थो भवेत् ।

आदित्यासितजीवशुक्रधरणीपुत्रेन्दुतारासुतै-

र्वानप्रस्थविवासमिक्षुचरकाः शाक्यो गुरुर्जीवकः ॥ १५ ॥

वानप्रस्थस्तपस्वी वनगिरिनिलयो नगशीलो विवासा

मिक्षुः स्यादेकदण्डी सततमुपनिषत्तत्त्वनिष्ठो महात्मा ।

नानादेशप्रवासी चरकपतिवरः शाक्ययोगी कुशीलो

राजश्रीमान् यशस्वी गुरुरशनपरो जल्पको जीवकः स्यात् ॥ १६ ॥

इदानीं प्रव्रज्यायोगं सूर्यादिसप्तग्रहाणां पृथक् पृथक् प्रव्रज्यां प्रव्रज्यालक्षणम् आह—
जात इति द्वाभ्याम् । पञ्चचतुर्विंशचरवरैः = पञ्चमिधतुर्भिर्वा ग्रहेरेकस्थैः = सम्मिलितैर्ब-
लिभिश्च सङ्गः, केन्द्र-त्रिकोणस्थितैः = केन्द्रे (१।४।७।१०) वा त्रिकोणे (५।९) व्यव-
स्थितैः । अत्रेदं किल विचिन्त्यम् । बलवन्तः पञ्च, चत्वारो वा ग्रहा एकत्र सम्मिलिताः
सन्तः केन्द्रे वा कोणे स्थिता भवेयुः, तदा जातः प्रधानबलवतः = तेषु पञ्चसु चतुर्षु वा
ग्रहेषु यः प्रधानबलवान् (सर्वापेक्षया बलीयान्) भवेत्तस्य खेटस्याश्रमस्थः (यस्य ग्रहस्य
यः आश्रमस्तदाश्रमगतः) भवेत् ।

अथ ग्रहाणां प्रव्रज्याश्रममाह—आदित्येत्यादि । आदित्यासितजीवशुक्रधरणीपुत्रे-
न्दुतारासुतैः = सूर्य-शनि-गुरु-शुक्र-कुज-चन्द्र-बुधैः क्रमात्-वानप्रस्थ-विवास-मिक्षु-
चरक-शाक्य-गुरु-जीवकाः प्रव्रज्या ज्ञातव्याः । एवमुक्तं तत्र भवता वराहेण—

“चतुरादिभिरेकस्थैः प्रव्रज्यां स्वां ग्रहः करोति बली ।

बहुवीर्यैस्तावत्यः प्रथमा वीर्याधिकस्थैव ॥

तापसवृद्धश्चावकर्त्तव्यः पञ्चाजीविमिक्षुचरकाणाम् ।

निर्ग्रन्थानां चार्कात् पराजितैः प्रच्युतिर्वलिभिः” इति ॥

अथ पूर्वोक्तप्रव्रज्यानां लक्षणाभ्याह—वानप्रस्थेत्यादि ।

वानप्रस्थः—तपस्वी, वनगिरिनिलयः = वनानि, गिरयश्च निलयो गृहं यस्मिन्ति स
वानप्रस्थ उच्यते ।

विवासाः—नगशीलः = वस्त्ररहितः (नगः) विवासाः कथ्यते ।

मिक्षुः—एकदण्डी = एकदण्डधरः, सततमुपनिषत्तत्त्वनिष्ठः = ब्रह्मविचारणपरः, महा-
त्मा च मिक्षुच्यते ।

चरकः—चरकयतिवरः, नानादेशप्रवासी = विविधदेशभ्रमणशीलः भवति ।

शाक्यः—शाक्ययोगी, कुशीलः = दुराचारवान् वधकः भवति ।

गुरुः—राजश्रीमान् = राजसम्पन्नः, यशस्वी = कीर्तिमौल्यः भवति ।

जीवकः—अशनपरः=त्रेवलमुदरम्भरः, जल्पकः=वाक्पटुश्च भवति ॥ १५-१६ ॥

बलवान् पांच या चार ग्रह केन्द्र (१।४।७।१०) या त्रिकोण (५।९) मेंसे एक स्थान
में स्थित हों उनमें सबसे अधिक बलवाले ग्रहका आश्रमस्थ जातक होगा । यहाँ सूर्य, शनि,
गुरु, शुक्र, मङ्गल, चन्द्र और बुधसे क्रमसे वानप्रस्थ, विवास (नङ्गा), मिक्षु, चरक,

शाक्य, गुरु और जीवक प्रजया होती हैं (सूर्यके बली होनेसे वानप्रस्थ, क्षत्रिसे नान, गुरुसे भिक्षुक, शुक्रसे चरक, मङ्गलसे शाक्य, चन्द्रसे गुरु और बुधसे जीवक होता है) ॥१५॥

अब प्रजयाओंके स्वरूप कहते हैं—वानप्रस्थ तपस्वी है, वह जंगल तथा पर्वतों पर रहता है। विवासा-हमेशा नङ्गा बिनावस्त्रका रहता है। भिक्षु-एकदण्डी निरन्तर उपनिषत् के तत्त्वज्ञ महात्मा है। चरक-नानादेश प्रवासी यतिश्रेष्ठ है। शाक्ययोगी-कुशील होता है। गुरु-राजश्रीयुत यशस्वी है। जीवक-भोजनमें तत्पर, जल्दक (बहुत बोलने वाला) है ॥

कर्मस्था बलिनस्त्रयो गगनगाः स्वोच्चादिवर्गस्थिताः

कर्मेशश्च बलाधिको यदि यतिस्तत्तुल्यशीलोऽथवा ।

कर्मेशे बलवर्जिते गृहगृहप्राप्ते दुराचारवान्

तद्योगप्रदमध्यगौ धनमदस्थानाधिपौ कामधीः ॥ १७ ॥

कर्मस्था इति । स्वोच्चादिवर्गस्थिताः = स्वकीयोच्च-मूलत्रिकोण-स्वराशिप्रसूतिवर्गे व्यवस्थिता बलिनस्त्रयो ग्रहा यदि कर्मस्थाः=दशमभागता भवेयुस्तथा यदि कर्मेशः=दशमभावेशो ग्रहो बलाधिको भवेत्तदा जातः, यतिः = जितेन्द्रियः भवेत् 'ये निर्जितेन्द्रियप्राप्ता यतिनो यतयश्च ते' इत्यमरः । अथवा तत्तुल्यशीलः = यतिसमस्वभावः भवेत् ।

कर्मेश इति । दशमभावपतौ, बलवर्जिते = निर्बले, गृहगृहप्राप्ते = गृहात् चतुर्थभावाद गृहं चतुर्थं (१ अ० ५० श्लो० ८०) तद्गृहगृहं, तस्मिन्मध्यगौ गगनात्सप्तमे भावे च विद्यमाने सति जातः दुराचारवान् = कुत्सितचरित्रः (लम्पटः) भवेत् ।

तदिति । धनमदस्थानाधिपौ = द्वितीयेश-सप्तमेशौ यदि तद्योगप्रदमध्यगौ = कथितप्रजयायोगकर्तृग्रहमध्यगतौ भवेतां तदा जातः कामधीः = कामुकः भवेदिति ॥ १७ ॥

दशवैभेदं बलवान् तीन ग्रह स्वोच्चादि वर्गस्थित हों कर्मेश अधिक बलवान् यदि हो तो यति अथवा उसके समान शीलवाला हो। यदि कर्मेश बलरहित हो और ७ वें भावमें प्राप्त हो तो दुराचारो होवे। द्वितीय और सप्तमके स्वामी प्रजयाकारक ग्रहोंके बीचमें हो तो वह काम-बुद्धि होता है ॥ १७ ॥

तद्योगप्रदखेचरैरिनिशनिक्षोणीकुमारान्वितैः

संन्यासं समुपैति वित्ततनयस्त्रीवर्जितो मानवः ॥

सौम्यांशोपगतः सहस्रकिरणस्तुङ्गान्तभागस्थितं

खेटं पश्यति यौवने वयसि वा बाल्ये यतीशो भवेत् ॥ १८ ॥

तद्योगेति । तद्योगप्रदखेचरैः = उक्तप्रजयायोगकारकैर्ग्रहैः, इनशनिक्षोणीकुमारान्वितैः = सूर्य-शनि-मङ्गलसंयुतैः सङ्घिः जातो मानवः, वित्ततनयस्त्रीवर्जितः = धन-पुत्र-द्वाररहितः सन् संन्यासं समुपैति । सौम्यांशोपगत इति । सहस्रकिरणः = सूर्यः सौम्यांशोपगतः = शुभनवांशगतः सन् तुङ्गान्तभागस्थितम् = उच्चतमभागे व्यवस्थितं खेटं = ग्रहं (यं कम्पि) पश्यति तदा जातो नरः यौवने वयसि, वा बाल्ये वयसि, यतीशः = जितेन्द्रियाग्रणीः भवेत् ॥

प्रजयायोगके देनेवाले ग्रह सूर्य-शनि-मङ्गलसे युक्त हो तो मनुष्य धन, पुत्र, स्त्रीसे रहित होकर संन्यासको प्राप्त होता है। शुभनवांशमें सूर्य हो वह उष्णके अन्त भागमें स्थित ग्रह को देखता हो तो जातक युवा अवस्थामें वा बाल्यावस्थामें संन्यासी हो ॥ १८ ॥

शुकेन्दुप्रविलोकिते गतबले लग्नाधिपे निर्द्धनो

भिक्षुः स्याददि तुङ्गभांशकयुतस्तारापतिं पश्यति ॥

एकस्थैरविलोकिते तु बहुभिलग्नेश्वरे दीक्षित-

स्तद्योगप्रदभावकारकदशामुक्तौ तदीयं फलम् ॥ १९ ॥

शुकेन्द्विति । गतबले = अतिनिर्बले, लग्नाधिपे = बन्मलग्नेशे, शुकेन्दुप्रविलोकिते = शुक्र-

यन्मात्रा निरीक्षिते सति जातः निर्द्वन्द्वः = दरिद्रो भवेत् । मिश्रुरिति । यदि तु प्रभांशक-
युतः = स्वकीयोच्चराशयशकगतः कश्चिद्ग्रहः लग्नेश्वरो वा, तारापतिः = चन्द्रं परयति तदा
जातः मिश्रुः = परित्राट् स्यात् । एकस्थानगतैः बहुभिः (अधिकैः) ग्रहैर-
स्तोकिते लग्नेश्वरे तु जातः दीक्षितः = दीक्षया सहितः (प्रव्रजितः) भवेत् । अत्रोक्तयो-
गेषु फलानां पाककालमाह—तदिति । तदुक्तप्रव्रज्यायोगो यद्भावे सम्भवेत्तद्भावाकर-
णमदशभुक्तौ तदीयमुक्तं फलं वाच्यमिति ॥ १९ ॥

युक्त और चन्द्रमा बलहीन लग्नेशको देखते हैं तो दरिद्र होवे । कोई ग्रह यदि उच्च-
राशयमें युक्त होकर चन्द्रमाको देखता हो तो मिश्रुक (संन्यासी) होवे । बहुत ग्रह
एक स्थानमें स्थित होकर लग्नेशको देखते हैं तो दीक्षित हो । ये सब फल योगग्रह तथा
भावकारककी दृष्टा सुक्तिमें होते हैं ॥ १९ ॥

शीतांशुराशीशमिनात्मजो वा लग्नेश्वरः पश्यति दीक्षितः स्यात् ।

भौमर्क्षगे मन्दहगाणभागे मन्देक्षिते शीतकरे यतिः स्यात् ॥ २० ॥

शीतांशुराशीशमिति । शीतांशोः = चन्द्रस्य यो राशिस्तदीशम् = जन्मकालीनचन्द्रा-
क्षितिराशिपतिम्, इनात्मजः = शनैश्वरः, वा लग्नेश्वरः = जन्मलग्नपतिः यदि पश्यति
तदा जातः दीक्षितः = प्रव्रजितः स्यात् ।

भौमर्क्षग इति । शीतकरे = चन्द्रे, भौमर्क्षगे = मेषवृश्चिकान्यतरराशिगते, वा मन्दह-
गाणभागे = शनैश्वरस्य द्रेष्काणौ नवांशे वा गतवति, न केवलं यावत्, मन्देक्षिते = शनिना
स्तोकिते सति जातः यतिः = जितेन्द्रियः परित्राट् भवेदिति । अत्र बाराहोक्तमपि—

“बन्धेशोऽन्यैर्यहदृष्टोऽपुत्रं पश्यत्याकिर्जन्मपं वा बलोनम् ।

दीक्षां प्राप्नोत्यकिर्दृष्टाणसंस्थे भौमाकर्ष्यशे सौरदृष्टे च चन्द्रे” इति चिन्त्यम् ॥ २० ॥

चन्द्रमा जहाँ हो उस राशिपतिको शनि या लग्नेश्वर देखता हो तो दीक्षित होवे ।
यदि चन्द्रमा मङ्गलकी राशि में हो शनिके द्रेष्काणमें हो उसको शनि देखता हो तो
संन्यासी होवे ॥ २० ॥

जीवारमन्दलग्नेषु मन्ददृष्टियुतेषु च ।

लग्नाद्धर्मगते जीवे नृपयोगेऽपि तीर्थकृत् ॥ २१ ॥

जीवारेति । गुरु-भौम-शनि-लग्नेषु, मन्ददृष्टियुतेषु = शनिनावलोकितेषु, च = पुनः
लग्नाद्धर्मगते जीवे = गुरौ लग्नाच्चवमभावगते सति, नृपयोगेऽपि = जातकस्य कस्मिंश्चिद्वाज-
योगे सत्यपि जातः, तीर्थकृत् = शास्त्रकारः भवेत् । अत्र ‘जीवारमन्दलग्नेषु’ इत्यत्र जीवा =
गुरुः, आरः = मङ्गलः, मन्दः = शनिः, लग्नं = जन्मलग्नक्षेत्रेषु, एवं व्याख्याने शनौ शनि-
पदेन नृपपतिदोषापत्तेः गुरुभौमशनीनां लग्नेषु = राशिषु (धनुर्मीनमेषवृश्चिकमकरकुम्भेषु)
शनिनाऽवलोकितेऽपि चित्येवमेव व्याख्यानं सङ्गतं स्यादिति । परञ्च तथापि कर्कसिंहकन्याऽन्य-
मस्ये शनावेवास्य सम्भव इत्यपि विचिन्त्यमित्यलम् ॥ २१ ॥

गुरु, मङ्गल, शनिके लग्नेमें यदि शनिकी दृष्टि हो लग्नेसे ९ वें आवर्त्तमें गृहस्पति हो तो
तब योग होने पर भी तीर्थ करनेवाला बतल होवे ॥ २१ ॥

नवमस्थानगे चन्द्रे नभोगैर्नावलोकिते ।

नृपयोगेऽपि सञ्जातो दीक्षितो नृपतिर्भवेत् ॥ २२ ॥

नवमस्थानग इति । यदि चन्द्रमा लग्नाच्चवमस्थानगतः न केनापि ग्रहेणावलोकितश्च
भवेत्तदा नृपयोगे समुत्पन्नोऽपि दीक्षितः = प्रव्रज्यामुपगतः नृपतिः भवेत् । यथाऽधुना
मङ्गलेश्वरः, महान्त इत्यादिपदवाच्यः परित्राट् भवतीति ॥ २२ ॥

नवम स्थानमें चन्द्रमाको कोई ग्रह न देखते हैं तो राजयोगमें उत्पन्न हो तो भी वीक्षित राजा होवे ॥ २२ ॥

सुरगुरुशशिहोरास्वाकिदृष्टासु धर्मे गुरुः पृथ्वीनां योगजस्तीर्थकृत् स्यात् ।

नवमभवनसंस्थे मन्दगेऽन्यैरदृष्टे भवति नरपयोगे दीक्षितः पार्थिवेन्द्रः ॥ २३ ॥

सुरगुरुशशिहोरास्विति । सुरगुरुः = बृहस्पतिः, शशी = चन्द्रः, होरा = जन्मलग्नम् तासु भाकिदृष्टासु = शनिनाऽवलोकितसु, अथ = तथा, गुरुः धर्मे = नवमे भवेत्, तदा नृपतीनां योगजः = कस्मिंश्चिद्राजयोगे जायमाने जनः, तीर्थकृत् = शास्त्रकर्ता स्यात् । तथा च विशेषवचनम्—

गुरुशशिलभा दृष्टा कोणेन तु नवमगो यदि गुरुः ।

नरनाथजन्मजातः शास्त्रकरो भवति न च नृपः ॥

नवमभवनसंस्थे इति । मन्दगे = मन्द (स्वल्प) गच्छतीति मन्दगस्तस्मिन् = शनैः क्षरे, अन्यैः = इतरग्रहैः, अदृष्टे = नावलोकिते तत्र नरपयोगे = कस्मिंश्चिद्राजयोगेऽपि सति जातो नरः, दीक्षितः = प्रब्रज्यासुपगतः, पार्थिवेन्द्रः = राजाधिराजः (King of Kings) स्यात् । अत्र राजयोगभावे निगदितयोगे जातो नरः प्रब्रज्यासुपेयादिति । तथोक्तमपि—

“नवमस्थाने सौरौ यदि स्थितः सर्वदर्शनविमुक्तः ।

नरनाथयोगजातो नृपोऽपि दीक्षान्वितो भवति ॥

नृपयोगस्याभावे योगेऽस्मिन् दीक्षितो नरो जातः ।

निःसन्दिग्धं प्रवक्ष्ये योगस्यास्य प्रभावेण” इति ॥ २३ ॥

गुरु, चन्द्रमा और लग्न पर शनिकी दृष्टि हो और बृहस्पति नवममें हो तो राजयोगमें उत्पन्न भी तीर्थ (शास्त्र) करने वाला हो । नवम भवनमें शनि किसीसे देखा न जाता हो तो राजयोगमें भी दीक्षित राजेन्द्र होता है ॥ २३ ॥

२	१ ल.	१२	३	२	१
३		११	४		१२ बु. वं.
४ चं	१.	१० मं.	५ र. बु. शु.	२.	मं. ११
५ र.		९ वृ.	६		१० श.
बु. ६ शु.	७ श.	८	७	८	९

इदानीं प्रहाराणां संयोगेन प्रब्रज्यामेदानाहेतु आरभ्योनचत्वारिंशच्छ्रुलोकविधि ।

सितार्कभौमार्कसुता महाबलाः सुरेज्यभूनन्दनभानुभानुजाः ।

कुजेन्दुवागीशरानैश्वरा इमे समं गताश्चेज्जनयन्ति तापसम् ॥ २४ ॥

सितार्कैति । १—सितार्कभौमार्कसुताः = गुरु-सूर्य-कुज-शनैश्वराः । वा—

२—सुरेज्यभूनन्दनभानुजाः = गुरु-भौम-सूर्य-शनैश्वराः । वा—

३—कुजेन्दुवागीशरानैश्वराः = कुज-चन्द्र-गुरु-शनैश्वराः—

यदि महाबलाः = पूर्णबलसंयुक्ताः सन्तः समं गताः = यत्र तत्रैकत्र सम्मिलिताः स्युः स्तदा तापसं = वानप्रस्थं जवयन्ति । यत्रान्यतमयोगे जातो नरस्तपस्वी भवतीत्यर्थः ॥ २४ ॥

शुक्र, सूर्य, मंगल और शनि या बृहस्पति, मंगल, सूर्य और शनि या मंगल, चन्द्रमा बृहस्पति और शनि पूर्णबली होकर एक स्थानमें हों तो तपस्वी उत्पन्न करते हैं (इन तीनों योगोंमें उत्पन्न जातक तपस्वी होता है) ॥ २४ ॥

ग्रहैश्चतुर्भिः सहिते तदीशे केन्द्रत्रिकोणोपगतैस्तु मुक्तः ।

चतुर्ग्रहैः कर्मगतैः प्रव्रज्यां प्राप्नोति जातः कथितो मुनीन्द्रैः ॥ २५ ॥

ग्रहैरिति । तदीशे = दशमभावशे केन्द्रत्रिकोणोपगतैः यैः कश्चिच्चतुर्भिर्ग्रहैः सहिते सति जातो नरः मुक्तो भवेत् । यैः कश्चिच्चतुर्ग्रहैः कर्मगतैः = दशमभावगतैः जातः प्रव्रज्याम् प्राप्नोति इति मुनीन्द्रैः कथितः । तत्र चतुर्णां मध्ये यो बलीयान् भवेत्तत्कृतां प्रव्रज्यां प्राप्नु-
शब्दात्क इति वाच्यम् ॥ २५ ॥

दशम भावका स्वामी केन्द्र या त्रिकोणमें स्थित चार ग्रहोंसे युक्त हो तो मुक्त (मोक्षप्राप्ती) होवे । चार ग्रह दशवें हों तो जातक संन्यासको प्राप्त हो ऐसा मुनियों ने कहा है ॥ २५ ॥

कुजार्कसोमार्कजदेववन्दितैः कुजार्कचन्द्रात्मजमन्दभार्गवैः ।

रवीन्दुभौमासितदानवप्रियैर्भवन्ति जाता व्रतसंयुता नराः ॥ २६ ॥

कुजार्कंति । १—कुजार्कसोमार्कजदेववन्दितैः = भौम-सूर्य-चन्द्र-शनि-गुरुभिः, वा—

२—कुजार्कचन्द्रात्मजमन्दभार्गवैः = भौम-सूर्य-बुध-शनि-शुक्रैः, वा—

३—रवीन्दुभौमासितदानवप्रियैः = सूर्य-चन्द्र-कुज-शनि-शुक्रैः,

यत्र तत्रैकत्र सम्मिलितैः सद्भिः जाता नराः व्रतसंयुताः = परिब्राह्मव्रतपालका भवन्ति ॥ २६ ॥
मंगल, सूर्य, चन्द्रमा, शनि और गुरु या मंगल, सूर्य, बुध, शनि और शुक्र या सूर्य, चन्द्र, मंगल, शनि और शुक्र इनके एकत्र होने पर जो उत्पन्न हो वह मनुष्य व्रतसे युक्त (विद्यमी, संयमी) होवे ॥ २६ ॥

सितारसूर्यात्मजजीवभास्करैः कुजेन्दुदेवेज्यबुधार्कनन्दनैः ।

सितेन्दुपुत्राकिंशशाङ्कभूमिजैर्भवेत्तपस्वी वनपर्वताश्रयः ॥ २७ ॥

सितारेत्यादि । १—शुक्र-कुज-शनि-गुरु-सूर्यैः । वा, २—भौम-चन्द्र-गुरु-बुध-शनि-सूर्यैः । वा-३—शुक्र-बुध-शनि-चन्द्र-मङ्गलैर्यत्र कुत्राप्येकस्थानगतैः जातः वनपर्वता-
श्रयः = वनगिरिनिलयः तपस्वी भवेदिति ॥ २७ ॥

शुक्र, मंगल, शनि, गुरु और सूर्यके एकत्र होनेसे या मंगल, चन्द्रमा, गुरु, बुध और शनिके एकत्र या शुक्र, बुध, शनि, चन्द्र और मंगलके एकत्र होने पर जातक पर्वत तथा वनमें रहनेवाला तपस्वी होवे ॥ २७ ॥

चन्द्रेन्दुपुत्रारसुरेज्यभास्करैः शशाङ्कसूर्येन्दुजशुक्रभूमिजैः ।

एकक्षैर्गैरेभिर्निह प्रजाता भवन्ति विद्यामुनयोऽस्त्रदूषकाः ॥ २८ ॥

चन्द्रेत्यादि । १—चन्द्र-बुध-भौम-गुरु-सूर्यैः । वा, २—चन्द्र-सूर्य-बुध-शुक्र-मङ्गलैः सम्मिलितैरेकत्र गतैः सद्भिर्निहास्मिन्नन्यतरयोगे प्रजाता नरा अस्त्रदूषकाः = आशुच-
निन्दका विद्यामुनयः = सज्ज्ञानप्रवर्तकशास्त्रकर्तारो मुनयो भवन्ति ॥ २८ ॥

चन्द्रमा, बुध, मंगल, गुरु और सूर्यके एकत्र होनेसे या चन्द्र, सूर्य, बुध, शुक्र और मंगलके एक राशिमें होने से उत्पन्न हों तो भद्र शस्त्रोंका विरोधी विद्याभ्यासी मुनि होते हैं ॥ २८ ॥

रवीन्दुभौमेन्दुजजीवभार्गवैः सुधाकराराकिगुरुजभास्करैः ।

कुजेन्दुसूर्याकिसितेन्दुसम्भवैर्भवेदमीभिः सहितैर्व्रती नरः ॥ २९ ॥

रवीत्यादि । १—सूर्य-चन्द्र-कुज-बुध-गुरु-शुक्रैः, वा २—चन्द्र-कुज-शनि-गुरु-बुध-सूर्यैः, वा ३—मङ्गल-चन्द्र-सूर्य-शनि-शुक्र-बुधैरमीभिर्ग्रहैः सहितैरेकस्थानगतैः नरो व्रती भवेत् । अस्मिन्नन्यतमयोगे जातो नरो नियमकृद्भवतीति ॥ २९ ॥

सूर्य, चन्द्रमा, मंगल, बुध, गुरु और शुक्र एक राशिमें हों, या चन्द्रमा, मङ्गल, शनि, गुरु, बुध और रवि एक राशिमें हों या मङ्गल, चन्द्रमा, सूर्य, शनि, शुक्र और बुध एकत्र हों तो इन योगोंमें उत्पन्न मनुष्य व्रती होवे ॥ २९ ॥

सितेन्दुजीवार्कजभानुलोहितैः सिताकिजीवार्कभृगाङ्कसोमजैः ॥

एकत्र यातैर्गगनाटनैः सदा भवन्ति जाता मुनयस्तपस्विनः ॥ ३० ॥

सितेन्द्रित्यादि । १-शुक्र-चन्द्र-गुरु-शनि-सूर्य-मङ्गलैः, वा २-शुक्र-शनि-गुरु-सूर्य-चन्द्र-बुधैः, एकत्रयातैरेभिः गगनाटनैः = ग्रहैः जाता नराः सदा तपस्विनः मनुयो भवन्ति ॥

शुक्र, चन्द्रमा, बृहस्पति, शनि, सूर्य और मङ्गल एकत्र हों या शुक्र, शनि, बृहस्पति, सूर्य, चन्द्र और बुध एकत्र हों तो जातक तपस्वी होता है, यह मुनि लोग कहते हैं ॥ ३० ॥

कुजझवागीशसितासितारुणैः सिताकिजीवेन्दुजचन्द्रभूमिजैः ॥

बलप्रधानैर्गगनाटनैयदा यदि प्रजातः पुरुषस्तपस्विनाम् ॥ ३१ ॥

कुजजेति । १-मङ्गल-बुध-गुरु-शुक्र-शनि-सूर्यैः, वा २-शुक्र-शनि-गुरु-बुध-चन्द्र-मङ्गलैः, बलप्रधानैः = पूर्णबलान्वितैर्ग्रहैरेकत्रगतैः यदा प्रजातः भवेत्तदाऽसौ जात-स्तपस्विनां मध्ये पुरुषः = प्रधानो भवेदिति ॥ ३१ ॥

मंगल, बुध, बृहस्पति, शुक्र, शनि और सूर्यके बली होनेसे या शुक्र, शनि, बृहस्पति, बुध, चन्द्र और मंगलके अत्यन्त बली और एकत्र होनेसे यदि उत्पन्न हो तो जातक तपस्वी हो ॥ ३१ ॥

रवीन्दुवागीशदिनेशपुत्रैः शनैश्चरेन्द्रर्कसितैरवश्यम् ॥

रवीन्दुपुत्रक्षितिजामरेज्यैस्तपस्विनो मूलफलाशनाः स्युः ॥ ३२ ॥

रवीन्द्रिति । १-सूर्य-चन्द्र-गुरु-शनैश्चराः, वा-शनि-चन्द्र-सूर्य-शुक्राः, वा ३-सूर्य-बुध-भौम-गुरवो यद्येकत्र गताः स्युस्तदा जाता नरा अवश्यमेव मूलफलाशनाः तप-स्विनः स्युः ॥ ३२ ॥

सूर्य, चन्द्रमा, बृहस्पति और शनिके एकत्र होनेसे या शनि, चन्द्रमा, सूर्य और शुक्रके एकत्र होनेसे या रवि, बुध, मङ्गल और बृहस्पतिके एकत्र होनेसे अवश्य तपस्वी मूल, फल भोजन करनेवाला होवे ॥ ३२ ॥

वक्रार्कसोमात्मजदानवेज्या भौमेन्दुवागीशशशाङ्कपुत्राः ॥

एकक्षगा जन्मनि यस्य जन्तोर्भवेद्यती वल्कलभूतिधारी ॥ ३३ ॥

वक्रेति । १-मङ्गल-सूर्य-बुध-शुक्राः, वा २-मङ्गल-चन्द्र-गुरु-बुधाः यस्य जन्तोः = पुरुषस्य, जन्मनि = जन्मकाले एकक्षगा भवन्ति स जातकः वल्कलभूतिधारी = वल्कल = वृक्षत्वक्, भूतिः = भस्म, ते धरतीति तथा (वृक्षत्वग्भस्मधारी) सति जितेन्द्रियः = परि-ब्राह्म भवेदिति ॥ ३३ ॥

जिसके जन्म समयमें मंगल सूर्य, बुध तथा शुक्र एकत्र हों या मंगल, चन्द्र, गुरु और बुध एक राक्षिमें हों वह वल्कल और विभूति धारण करनेवाला यती हो ॥ ३३ ॥

शशीन्दुसुनुक्षितिजार्कपुत्रा बुधक्षमापुत्रसुरेज्यसौराः ।

एकत्रगा यस्य नरस्य जातं कुर्वन्ति ते तापसमेव शान्तम् ॥ ३४ ॥

शशीति । १-चन्द्र-बुध-मङ्गल-शनैश्चराः, वा २-बुध-मङ्गल-गुरु-शनैश्चराः यस्य नरस्य जन्मकाले एकत्रगा भवेयुस्तं जातं नरं, ते = तथाभूता ग्रहाः, एव=निश्चयेन, शान्तं = शुद्धान्तःकरणं तापसं कुर्वन्ति ॥ ३४ ॥

जिसके जन्मकालमें चन्द्र, बुध, मङ्गल और शनि एकत्र हों या बुध, मङ्गल बृहस्पति और शनि एकत्र हों वे ग्रह उस जातकको शान्त चित्तवाला तपस्वी करते हैं ॥ ३४ ॥

चन्द्रार्कभार्गवशशाङ्कसुता बलिष्ठा भौमेन्दुपुत्रसितभास्करनन्दनाश्च ॥

मन्देन्दुवाक्पतिसिता नियतं यतीनां कुर्वन्ति जन्म कृतवल्कफलाशनानाम् ॥ ३५ ॥

चन्द्रार्कति । १-चन्द्र-सूर्य-शुक्र-बुधाः, वा २-मङ्गल-बुध-शुक्र-शनैश्चराः, वा ३-शनि-चन्द्र-गुरु-शुक्राः बलिष्ठाः सन्तः एकराशिगता भवन्ति तदा नियतम्=अवश्यमेव

कृतमूलफलशानानां यतीनां जन्म कुर्वन्ति । एतदन्यतमयोगे जातो नरः वल्कलधारी
कन्दमूलफलाहारी यती भवतीत्यर्थः ॥ ३५ ॥

चन्द्रमा, सूर्य, शुक्र और बुध बलवान् हों या मंगल, बुध, शुक्र और शनि बलवान् हों
या शनि, चन्द्रमा, बृहस्पति तथा शुक्र बलवान् हों तथा एकत्र प्राप्त हों तो जातकको
संन्यासी, वल्कल धारण करनेवाला, फल भोजन करनेवाला बनाते हैं ॥ ३५ ॥

रविशशिकुजशुक्रैश्चन्द्रभौमजसूर्यगुरुसितरविमन्दैः शुक्रमन्देन्दुजीवैः ॥

कुजबुधसितचन्द्रैरेभिरेकर्त्तयातैर्भवति गिरिवनौकास्तापसः सर्ववन्द्यः ॥ ३६ ॥

रवीति । १ सूर्य-चन्द्र-मंगल-शुक्राः, वा २-चन्द्र-मंगल-बुध-सूर्याः, वा ३-गुरु-
शुक्र-सूर्य-शनैश्चराः, वा ४-शुक्र-शनि-चन्द्र-गुरवः, वा ५-मंगल-बुध-शुक्र-चन्द्राः,
जन्मकाले एकक्षगताः स्युरसौ जातकः गिरिवनौकाः = गिरयः (पर्वता) वनानि
(विपिनानि) च, श्लोकः (सद्य) यस्य = पर्वतवननिलयस्तापसः = तपश्चरः सर्ववन्द्यो
महात्मा भवेदिति ॥ ३६ ॥

रवि, चन्द्र, मंगल, शुक्र या चन्द्रमा, मंगल, बुध, सूर्य या बृहस्पति, शुक्र, रवि, शनि,
या शुक्र, शनि, चन्द्रमा, बृहस्पति या कुज, बुध, शुक्र, चन्द्रमा ये ग्रह एक राशिमें हों तो
पर्वत और वनमें रहनेवाले सर्ववन्द्य तपस्वी हों ॥ ३६ ॥

सितशशिकुजगुरुमन्दैश्चन्द्रेन्दुजभौमगुरुशुक्रैः ॥

रविकुजशनिबुधजीवैर्भवति यती दुःखितो दीनः ॥ ३७ ॥

सितेति । १-शुक्र-चन्द्र-मङ्गल-गुरु-शनैश्चराः, वा २-चन्द्र-बुध-भौम-गुरु-शुक्राः,
वा ३-सूर्य-भौम-शनि-बुध-गुरवः यस्य जन्मकाले एकत्र गताः स्युरसौ जातकः दुःखितः
दीनः यती भवति ॥ ३७ ॥

शुक्र, चन्द्रमा, मंगल, गुरु, शनि या चन्द्र, बुध, मंगल, गुरु, शुक्र या रवि, मंगल,
शनि, बुध, बृहस्पति ये एकत्र होवें तो जातक दुःखी और दीन यती हो ॥ ३७ ॥

कुजाकिं देव्यसितेन्दुपुत्रैः शनीनसोमात्मजचन्द्रभौमैः ।

नभश्चरैरेकगृहोपयत्तैर्जटाधरा वल्कलधारिणः स्युः ॥ ३८ ॥

कुजाकिंति । १-मङ्गल-शनि-गुरु-शुक्र-बुधाः, वा २-चन्द्र-सूर्य-बुध-चन्द्र-भौमाः,
येषां जन्मकाले एकराशिगताः स्युस्ते जाताः जटाधराः, वल्कलधारिणः परिब्राह्मो भवेयुरिति ॥
मङ्गल, शनि, बृहस्पति, शुक्र और बुधके योगसे या शनि, सूर्य, बुध, चन्द्रमा और
मङ्गल के एकत्र होनेसे जातक जटा और वल्कल धारण करनेवाला संन्यासी होवे ॥ ३८ ॥

भान्विन्दुजेन्दुकुजजीवसुरारिपूज्यैः सूर्येन्दुभौमगुरुशुक्रदिनेशपुत्रैः ॥

प्राप्नोत्यवश्यमिह तापसरूपमेभिरेकक्षगैर्गगनचारिभिरायतातः ॥ ३९ ॥

भान्विन्द्विति । १-सूर्य-बुध-चन्द्र-मङ्गल-गुरु-शुक्राः, वा २-सूर्य-चन्द्र-मङ्गल-
गुरु-शुक्र-शनैश्चराः यदि जन्मकाले एकक्षगा स्युस्तदा जातः आयताक्षः = विशाललोचनः
सर्व अवश्यमेव तापसरूपं प्राप्नोति ॥ ३९ ॥

सूर्य, बुध, चन्द्रमा, मङ्गल, गुरु और शुक्रके एक गृहमें प्राप्त होने से या सूर्य, चन्द्रमा,
मङ्गल, गुरु, शुक्र और शनि इन प्रहोंके एक राशिमें होने से जातक आयताक्ष (बड़े नेत्र
वाला) तापसरूपको प्राप्त होता है ॥ ३९ ॥

न वीक्षितश्चेदितरग्रहेन्द्रैर्लग्नाधिपः पश्यति भानुपुत्रम् ॥

लग्नाधिपं वा यदि भानुपुत्रः संन्यासयोगो हि बलेन हीनम् ॥ ४० ॥

इदानीं शनि-लग्नेशयोः सम्बन्धात् प्रख्यामाह-न वीक्षित इति । लग्नाधिपः = जन्म-
लग्नेशः, इतरग्रहेन्द्रैः = स्वेतरग्रहैः, न वीक्षितः = नावलोकितस्तथाभूतबन्धेति भानुपुत्रं =

शनैश्चरं पश्यति, अथवा भानुपुत्रः = शनैश्चरः (सबलः) बल्लेन हीनं = निर्बलं, लघ्नाधिपं = जन्मलग्नपतिं पश्यति तदा, हि = निश्चयेनायं संन्यासयोगः भवति । अत्र योगे जातः परित्राट् स्यादेवेति भावः । अत्र वराहेण लग्नाधिपस्य स्थाने जन्माधिपोऽर्थाजन्मकालीनचन्द्राधिष्ठितराशीश उक्तः । तथा तद्वचनम्—

“जन्मेशोऽन्यैर्यहष्टोऽर्कपुत्रं पश्यत्यार्किर्जन्मपं वा बलोनम् ।

दीक्षां प्राप्नोत्यार्किदृक्काणसंस्थे भौमाकर्ण्ये सौरदृष्टे च चन्द्रे” इति ॥ ४० ॥

लग्नेश शनिको देखता हो और अन्य ग्रह लग्नेशको न देखते हों अथवा यदि शनि बलसे हीन लग्नेशको देखता हो तो संन्यासयोग होता है । याने इस योगमें जातक संन्यासी होवे ॥ ४० ॥

र. बु.	२ ल.	वृ. चं.
५ शु.		श. ११
मं.		

चन्द्रे भानुसुतेक्षिते रविसुतद्रेक्षाणयाते तथा
भिष्टुर्मन्दनिरीक्षिते रविसुतक्षोणीसुतांशे विधौ ॥
संन्यासप्रदखेचरः सगुलिकः साहिष्वजो वा यदि
ऋंशोपगतः करोति विगताचारं यतीनां ध्रुवम् ॥ ४१ ॥

चन्द्र इति । रविसुतद्रेक्षाणयाते = यत्र कुत्रापि शनैश्चरस्य द्रेक्षाणे गतवति चन्द्रे तथा तस्मिन्, भानुसुतेक्षिते = शनिना निरीक्षिते सति जातो भिष्टुः = भिक्षाशी (परित्राट्) स्यात् । वा विधौ = चन्द्रे, रविसुतक्षोणीसुतांशे = शनिभौमान्यतरनबांशे गते तस्मिन् मन्देन निरीक्षिते च भिष्टुः स्यादिति ।

संन्यासप्रदखेचरः = प्रव्रज्यायोगकरो ग्रहः, सगुलिकः = गुलिकेन सहितः, वा साहिष्वजः = राहुणा केवला वा सहितः, यदि वा ऋंशोपगतः = पापनवांशगतः स्यात् तदा जातं नरं यतीनां = परित्राट् मध्ये विगताचारम् = आचारहीनं (अष्टं) ध्रुवम् = निश्चयेन करोति । तथा हि सर्वार्थचिन्तामणौ—

‘शनैर्दृगाणो कुमुदात्मबन्धौ मन्देक्षिते तादृशयोगमाहुः ।

मन्दोऽंशके भूमिसुतांशके वा मन्देक्षिते चन्द्रयुते तथैव ॥

संन्यासयोगाधिपतौ सराहौ ऋंशके वा गुलिकेन युक्ते ।

संन्यासवैकल्यमुदाहरन्ति भज्जो भवेत्तस्य शुभैर्विहीने” इति ॥ ४१ ॥

शनिके द्रेक्षाणमें चन्द्रमाको शनि देखता हो अथवा शनि वा मंगलके नवांशमें चन्द्रमा से शनि दृष्ट हो तो जातक भिष्टु (संन्यासी) होता है, संन्यासप्रद ग्रह गुलिकके सहित हो वा राहु-केवले युक्त हो, तथा ऋंशमें हो तो जातक आचरण हीन यती (संन्यासी) होता है ॥ ४१ ॥

रविलुप्तकरैरदीक्षिता बलिभिस्तद्गतभक्तयो नराः ।

अभियाचितमात्रदीक्षिता निहतैरन्यनिरीक्षितैरपि ॥ ४२ ॥

इदानीं पूर्वोक्तानां ग्रहयोगवशाज्जायमानप्रव्रज्यासेदानामपवादमाह—रविलुप्तकरैरिति । पूर्वोक्तयोगेष्ट चतुरादिग्रहेषु रविलुप्तकरैः = रविणा सहास्तं गतैर्बलिभिर्ग्रहेः नरा अदीक्षिताः = अलक्षप्रव्रज्या भवन्ति, किन्तु तद्गतभक्तयो भवन्ति । अत्रेदमुक्तं भवति । एकस्थेष्ट चतु-

रदिग्रहेषु यावन्तो ग्रहा बलिनस्तावन्तः स्वस्वप्रव्रज्याकरा भवन्ति, तत्र खलु यावन्तो ग्रहा अस्तमिताः स्युस्तावन्तः स्वप्रव्रज्यां न प्रयच्छन्ति, परस्व तत्प्रव्रज्योपगतेषु ते अक्षालवो भवन्तीति ।

अभियाचितमात्रदीक्षिता इति । बलिभिस्तैर्ग्रहैः, निहतैः = अन्यग्रहेण युद्धे पराजितैः, अन्यैश्च निरोक्षितैः दृष्टैरपि जाता नरा अभियाचितमात्रदीक्षिताः = दीक्षाभ्यर्चनशीला भवन्ति, न तु लब्धदीक्षा भवन्तीति ।

Notes—सूर्येण सह विद्यमानो ग्रहः स्वकालांशधिकान्तरितश्चेत्तास्तं गच्छति । एवं सूर्याद् द्वितीयांशान्तरां यदि स्वकालांशान्तर्गतः स्यात्तदाऽस्तं गच्छतीति तावद्ग्रहाणां कालांशो अपि लिख्यन्ते—

दशेन्दवः १२, शैलभुवध १७, शक्राः १४, रुद्राः ११, खचन्द्राः १०, तिबयः १५ क्रमेण । चन्द्रादितः काललवा निरुक्ता ह्यशुक्रयोर्वक्रगयोर्द्विहीनाः १२, ८ ॥ इति, सि० शि० ॥

तथा न पराशितलक्षणं ब्राह्मोक्तम्—

दक्षिणदिक्स्थः पृथ्वी वेपथुरप्राप्य सखित्तोऽणुः ।

अधिको विकृतो निष्प्रभो विवर्णश्च यः स जितः ॥

कवितानां प्रव्रज्यानां परिपक्तिः तत्तद्योगकृद् ग्रहदशाकालेऽवगम्या ।

‘दीक्षादानसमर्थो यो भवति तदा बलेन संयुक्तः ।

तस्यैव दशाकाले दीक्षां लभते नरोऽवश्यम्’ इत्युक्तत्वात् ॥ ४२ ॥

प्रव्रज्याकारक ग्रह सूर्येण साथ अस्त हों तो अधीक्षित (मन्त्रहीन) यती हो । यदि वे ग्रह बली हों तो उस प्रव्रज्यामें अद्धा रखनेवाला होवे (यती नहीं) । यदि वे ग्रह बुद्धमें हों और अन्य ग्रहोंसे दृष्ट हों तो याचना मात्रसे दीक्षित होता है ॥ ४२ ॥

अथ जीविकायोगाः ।

अथाधुना जातकोऽयं कथं धनमुपाज्जयेत् कथा कृत्या जीवनञ्च आपयेदित्यादीनां विचारनाहस्मिन् जीविकायोगप्रकरणे ।

अर्थासिः पितृजननीसपत्नमित्रभ्रातृस्त्रीभृतकजनाद्विवाकराद्यैः ।

होरेन्द्रोर्दशमगतैर्विकल्पनीया भेन्द्रार्कास्पदपतिगांशानाथवृत्त्या ॥ ४३ ॥

अर्थासिस्थिति । होरेन्द्रोः=होरा लगनम्, इन्दुश्चन्द्रस्तयोर्दशमगतैः, दिवाकराद्यैः = सूर्यादिग्रहैः, पितृजननीसपत्नमित्रभ्रातृस्त्रीभृतकजनात् क्रमेण अर्थासिः (धनागमनं) विकल्पनीया = परिचिन्तनीया । यथा—जन्मकालीनलमाचन्द्राद्वा यदि रविर्दशमे स्यात् तदा पितृतो धनागमं ब्रूयात् । लमादशमे चन्द्रे सति जनन्याः = मातुः सकाशादनासिर्वाच्या । लमाचन्द्राद्वा भौमे दशमगते सपत्नात् = शत्रुतः । एवं बुधे दशमे सति मित्रात् = पुहदः सकाशात् । गुरौ दशमे भ्रातुः सकाशात् । शुके दशमगते स्त्रीतः । शनौ दशमे भृतकजनात् = श्रुत्यात् = सेवकादनासिर्वक्तव्या । अत्र लमादशमे ग्रहाभावे चन्द्रादशमस्थग्रहाद्विचार्यः । यदि कश्चिन्नमादशमगतः स्यात् कश्चिच्चन्द्रादपि दशमगः स्यात्तदा द्वाभ्यामेव विचारयेत् । तत्र द्वावपि ग्रहौ स्वस्वदशायां स्वस्वोक्तवशादर्थसिं कुरुतः । तत्रापि बलीयान् विशेषेणैति वाच्यम् ।

अथ लमाचन्द्रादपि दशमे स्थाने शून्ये (ग्रहरहिते) सति किं कार्यम् ? तदाह—भेन्द्रार्कास्पदपतिगांशानाथवृत्त्येति । भेन्द्रार्काणां = लग्न-चन्द्र-सूर्याणाम्, आस्वदपतयः=दशमेशाः, गता येषु अंशेषु = नवांशेषु, तेषां नवांशानां ये नाथास्तेषां पृथक् पृथक् वा वृत्तिस्तथा जातस्यार्थासिर्वाच्या । अत्रेदं किल विचिन्त्यम् । लग्नाचन्द्रात्सूर्याश्च दशमेशा ग्रहा

यत्र यत्र नवांशे व्यवस्थिताः स्युस्तत्तन्वांशेशग्रहवृत्त्या जातस्यार्थागमनं भवतीति ।
तथा चोक्तमपि—

उदयाच्छशिने वाऽपि ये ग्रहा दशमस्थिताः । ते सर्वेऽर्थप्रदा ज्ञेयाः स्वदशास्तु यथोदिताः ॥
लभार्करात्रिनाथेभ्यो दशमाधिपतिर्ग्रहः । यस्मिन्नवांशे तत्कालं वर्तते तस्य यः पतिः ॥

तद्वृत्त्या प्रवदेद्विंशं जातस्य बहवो यदा । भवन्ति वित्तदास्तेऽपि स्वदशास्तु विनिश्चितम् ॥ इति ॥

अथ जीविकाका विचार करते हैं—लग्नसे वा चन्द्रमासे दशवें स्थानमें जो ग्रह हो उस ग्रहके द्रव्यसे मनुष्यकी जीविका होती है। लग्नसे वा चन्द्रमासे दशम सूर्य हो तो पितासे धन मिले। चन्द्रमा हो तो मातासे। मंगल हो तो शत्रुसे। बुध हो तो मित्रसे गुह्य हो तो भाईसे। शुक्र हो तो स्त्रीसे। शनि हो तो सेवकसे धन मिले। यदि लग्न और चन्द्रमा दोनोंसे १० वें ग्रह हों तो अपनी २ दशामें दोनों फल देंगे। यदि दशवें बहुत ग्रह हों तो अपनी २ दशामें सब फल देंगे। यदि लग्न या चन्द्रमासे दशवें कोई ग्रह न हो तो लग्न, चन्द्रमा, सूर्य इनसे दशम भावके पति जिस नवांशमें हों उसका स्वामी जो ग्रह हो उसकी वृत्तिसे धन प्राप्ति कहे ॥ ४३ ॥

अर्थाप्तिं कथयेद्विलग्नशशिनीमध्ये बली यस्ततः ।

कर्मेशस्थनवांशाराशिपवशाद् वृत्तिं जगुस्तद्विदः ॥ ४३ ॥

अर्थाप्तिमिति । वित्तप्रशशिनीः = जन्मकालीनलग्नचन्द्रयोर्मध्ये बली = अधिकतः लवान् भवेत् ततः = तस्मात्, अर्थाप्तिं = धनलाभं कथयेत्, अर्थात् लग्नचन्द्रयोर्बलाधिकादशमस्थितग्रहाधिकाराद्, दशमे ग्रहाभावे दशमेशग्रहवृत्त्या चार्थलाभं द्रूयाविति । तथा हि सारावस्थाम्—

होरेन्द्रोर्बलयोगाद्यो दशमस्तत्स्वभावजं कर्म । तस्याधिपपरिवृद्ध्या वृद्धिर्ज्ञेयाऽन्यथा हानिः ॥

अत्र बलबृहत्त्वं नोचितं जातस्य विविधद्वारेणार्थागमदर्शनात् । तत्र बलवति विशेषेणाश्वपणलेऽश्वपलेनेति वक्तुं युज्यते ।

अथ वृत्तिम् (जीविकाम्) ग्राह—कर्मेशेति । कर्मेशः (लग्नानन्दाद्वा दशमेशः) यस्मिन्नवांशे तिष्ठति तन्नवांशाराशिपतिवशात्, वृत्तिं = जीविकां, तद्विदः = भाग्यविदो विद्वान्सः, जगुः = ऊचुः । लग्नचन्द्रयोर्दशमेशस्थनवांशपतेर्यो वक्ष्यमाणा वृत्तिस्तस्यैव तस्य जातस्य जीविकं वाच्यमिति ॥ ४३ ॥

लग्न और चन्द्रमा इन दोनोंमें जो बली हो उससे दशमभावका स्वामी जहां स्थित हो उस नवांशपतिसे जीविका कहे ॥ ४३ ॥

अथ ग्रहाणां वृत्तयः ।

भौषज्योर्णतृणान्मुधान्यकनककथापारमुक्तादिकै-

रन्योन्यागमदूतवृत्तिभिरिनस्यारो तु जीवत्यसौ ॥ ४४ ॥

प्रलोद्धवानां क्रयविक्रेण कृषेश्च मृद्धाव्यिनोदमार्गात् ॥

राजाङ्गनासंश्रयवित्तरूपात्रिशाकरांशे वसनक्रयाद्वा ॥ ४५ ॥

धातोर्विवादेन रणप्रकारात् भूतवाग्निवादात् कलहप्रवृत्त्या ।

जीवत्यसौ साहसमार्गरूपाद् धरासुतांशे यदि चौरवृत्त्या ॥ ४६ ॥

शिल्पादिकाव्यागमशास्त्रमार्गाज्योतिर्गणज्ञानवशाद् बुधेशे ॥

परार्थवेदाध्ययनाज्जपाच्च पुरोहिताद्याज्यवशात् श्रुतिः ॥ ४७ ॥

जीवांशके भूसुरदेवतानामुपासनाध्यापकरूपमार्गात् ।

पुराणशास्त्रागमनीतिमार्गाद्धर्मोपदेशैरकुलीदमाहुः ॥ ४८ ॥

सुवर्णमाणिक्यगजान्धमूलाद् गवां क्रयाज्जीवनमाहुरार्याः ।

शुद्धौदनक्षारदधिक्रयेण स्त्रियाः प्रलोभेन शृगोः सुतांशे ॥ ४९ ॥

शान्त्यंशके कुत्सितमार्गवृत्त्या शिल्पादिभिर्दारुमयैर्वधाद्यैः ।

विन्यस्तभाराज्जनविप्रलम्भादन्योन्यवैरागममार्गमूलात् ॥ ५० ॥

पूर्वरलोके यदुक्तं—'कर्मेशस्थनवांशराशिपवशाद् वृत्तिः', तद्व्याख्याणां वृत्तय उच्यन्ते—भैष-
ज्येत्यादिभिः ।

इत्यंशो=सूर्यस्य नवांशे (सूर्यो यदि कर्मेशस्थनवांशपतिः स्यादित्यर्थः) सति अथौ
जातकः—भैषज्यं = औषधम् , ऊर्णा = सेषादिकलोम (ऊन, रेशम) तृणानि = घासाः,
अम्बुधान्यं = जलजाजम् , कनकं = सुवर्णम् , एषां व्यापारेण = क्रयविक्रयेण, मुक्तादिकैः=
मौक्तिकादीनां (मोती वगैरह) व्यापारेण, अन्योन्यागमवृत्तवृत्तिभिः = इतस्ततः परस्परं
सम्पर्कायैव जीवति=जीवनं यापयति ॥ ४४ ॥

निशाकरांशे = चन्द्रनवांशे = कर्मेशस्थनवांशपतौ चन्द्रे सति—जलोद्भवानां = जलोत्प-
न्नानां=शङ्खमुक्तामीनादीनां क्रयविक्रयेण, कृषेः=कृषि- (खेती) कर्मतश्च, मृदाविविनोदमार्गात्=
सृणयवायाधिकरणक—मोदादिना, राजाङ्गनानां=राजपत्नीनां, संश्रयेण = समाश्रयणैः लब्धं
यद्विस्तं तस्मात् , वा वसनक्रयात् वस्त्रादेः क्रयविक्रयतश्च जीविकासुपैति ॥ ४५ ॥

धरासुतांशे=मङ्गलनवांशे=कर्मेशस्थनवांशपतौ मङ्गले सति—धातोः (सुवर्णादेः)
विवादेन = व्यवहारेण विवादो व्यवहारः स्यादित्यमरः । रणप्रकारात् = सम्ग्रामात् , स्त-
व्याग्निरवादात् = स्तब्धानलस्य प्रशान्ताग्नेः (कोयला) व्यवहारतः । कलहप्रवृत्त्या =
झगड़कव्यापारात् , साहसमार्गरूपात् = अनीक्षितकर्त्तव्यतः , चोरवृत्त्या = तस्कारकर्मणा च
जीवनं यापयतीति ॥ ४६ ॥

बुधांशे = बुधस्य नवांशे = कर्मेशस्थनवांशपतिः बुधो भवेत्तदा = शिल्पादिना =
वित्र-पुस्तक-वस्त्रादिनिर्माणेन, काव्येन=काव्यनिर्माणेन, आगमशास्त्रमार्गात् = संहितादिशा-
स्त्रज्ञानतः , ज्योतिर्गणनां ज्ञानवशात् = भास्यगणनया, परार्थवेदाध्ययनाज्जापाच्च = परस्य
हेतोः वेदमन्त्राणामध्ययनेन जपेन च, पुरोहितावाज्यवशात्=पौरोहित्यकर्मतो याजनाश्च
प्रवृत्तिः = जीविका भवति ॥ ४७ ॥

जीवांशके = कर्मेशस्थनवांशे शुरौ सति—भूसुरदेवतानाम् = ब्राह्मणानां देवानाञ्च,
वपसनया = पूजनेन, अध्यापकरूपमार्गात् = छात्राणामध्यापनकर्मतः , पुराणशास्त्रागमनी-
तिमार्गात् , धर्मापदेशैश्चाकुसीदं = स्वजीविकावृत्तिं भनीषिणः आहुः ॥ ४८ ॥

शुभोः सुतांशे = शुक्रस्य नवांशे—सुवर्णमाणिक्यजम्बादीनां व्यापारतः, गवां क्रयात् ,
शुद्धैर्नक्षत्रादधिक्रयेण स्त्रियाः प्रतीयेन च जीवनम् आहुः ॥ ४९ ॥

शान्त्यंशके = शनिनवांशे—कुत्सितमार्गवृत्त्या = गहितकर्मणा, दारुमयैः शिल्पादिभिः =
काष्ठमयचित्रादिरचनया, वधाद्यैः = परेषां घातितया पीडनादिना च, विन्यस्तभारात् = भार-
वहनात् , जनविप्रलम्भात् = जनानां वधनकर्मतः , अन्योन्यवैरागममार्गमूलात् = परस्परवि-
द्वेषमूलतश्च वृत्तिः प्रवक्तव्या ॥ ५० ॥

Notes—अत्र सामान्येन पापप्रहाणां नवांशे कुत्सितवृत्त्या शुभप्रहाणां नवांशे च
गतवति कर्मेशे सुवृत्त्या जीविका कथिता । परत्र तत्र तत्तज्जवांशपतेः स्थितिमवलोक्यैव
शुभाशुभत्वे तारतम्येन न्यूनाधिकत्वमपि वाच्यम् । यतो हि पापोऽपि प्रहो बलीयाच्छुभोचा-
दिवर्गस्तावच्छुभत्वमाप्नोति । एवं शुभोऽपि निर्बलो नीचारिपापवर्गो न तावच्छुभ इति
विन्तनीयम् ॥ ४४-५० ॥

ऊन या चन्द्रमासे दशम स्थान का स्वामी सूर्यके अंश (नवांश) में हो तो औषध
(दवा), ऊन, तृण, जलधान्य, सोना, मोती आदिके व्यापारसे, परस्पर आने जानेसे, दूत
वृत्तिसे जीविका कहे ॥ ४४ ॥

लग्न या चन्द्रमासे दशम स्थानका स्वामी चन्द्रमाके अंशमें हो तो जलमें उत्पन्न होने वाले वस्तु (शंख, सुतुही, मोती, सिंहारा, तिन्नी, मस्य) के व्यापारसे, कृषि (खेती) से, मिट्टीके खिलौना, वाजा आदि विनोदसे, राजाकी खीसे वित्त प्राप्ति होनेसे या वक़्के खरीदनेसे जीविका होती है ॥ ४५ ॥

लग्नसे वा चन्द्रसे दशमाधीन मङ्गलके अंशमें हो तो धातु (सोना, चांदी, तामा, पीतल आदि) के व्यापारसे, लड़ाईसे, क़ोयला तथा राखीके व्यापारसे, कलहसे, चोरीसे, साहससे बह जीता है ॥ ४६ ॥

लग्न या चन्द्रमासे दशमेश बुधके अंशमें हो तो शिल्प (कारीगरी) से, काव्य, पुराण, धर्मशास्त्रके मार्गसे, ज्योतिष शास्त्रसे, दूसरेके निमिष वेद पढ़नेसे, जपसे, पुरोहितीसे, यज्ञकरानेसे जीविका हो ॥ ४७ ॥

लग्न या चन्द्रमासे दशमेश यदि गुरुके अंशमें हो तो ब्राह्मण-देवताकी सेवा करनेसे, अध्यापकीसे, पुराण-शास्त्र-धर्म ग्रन्थके नीति मार्गसे, धर्मोपदेशसे जीविका हो ॥ ४८ ॥

लग्न या चन्द्रमासे दशमेश शुक्रांशमें हो तो सुवर्ण, मणि, हाथी, घोड़ा, गायके व्यापार से, गुड़-चावल-नमक-दधि-खरीदनेसे, स्त्रियोंके प्रलोभनसे पण्डित लोग जीवन कहते हैं ॥

लग्न या चन्द्रमासे दशम स्थानका स्वामी शनैश्चरके अंशमें हो तो निन्दित मार्ग की वृत्तिसे लकड़ीके शिल्पसे, वधसे, बौद्धा ढोनेसे, लोगोंके ठगनेसे, परस्पर वैरसे, जीवन होता है ॥ ५० ॥

सौम्यैश्चतुष्केन्द्रगृहोपयातैः कुलोत्तमा वंशकरा नृपालाः ॥

सर्वज्ञधीवित्तयशोगुणाढ्या नरा नृपप्रीतिकराश्च वा स्युः ॥ ५१ ॥

इदानीं चतुर्षु केन्द्रेषु शुभैः राजयोगमाह—सौम्यैरिति । सौम्यैः = शुभग्रहैः (गुरु-बुध-शुक्लचन्द्रः) चतुष्केन्द्रगृहोपयातैः = चतुर्ध्वपि केन्द्रेषु (१।४।७।१०) यथा सम्भवं व्यवस्थितैः कुलोत्तमाः = स्वकीयकुले मान्याः, वंशकराः = कुलोपचयकराः, सर्व-ज्ञधीवित्तयशोगुणाढ्याः = सर्वज्ञत्वबुद्धिधनकीर्तिगुणगणैः सहिताः, नृपालाः = राजानः भवन्ति । अथवा नृपप्रीतिकराः = राजमानन्ददायकाः (सन्मन्त्रिणः) नराः भवन्ति । पापैश्चतुष्केन्द्रगतैरेतत्प्रतिकूलं फलं वाच्यम् । तथा च क्वचित्पुस्तके—

पापैश्चतुष्केन्द्रगृहोपयातैर्माचक्रताचाररताश्च निःस्वाः ॥

मूर्खाः परस्त्रीपरवित्तशोलाः शूराः कदाचिन्नृपतिप्रियाः स्युः ॥ इति च पाठः ॥ ५१ ॥ चारों केन्द्रोंमें शुभ ग्रह हों तो वे ग्रह उत्तम कुलका बनाने वा वे ग्रह सर्वज्ञ, बुद्धिमान् भवन्, यशस्वी, गुणी और राजाको प्रसन्न करनेवाला मनुष्य बनाते हैं ॥ ५१ ॥

कर्मकर्माशगाः सौम्या जातः पुण्यरतः सदा ॥

पापिनः पापकर्मात्मा चन्द्राद्वा यदि जायते ॥ ५२ ॥

इदानीं पुण्यपापरतत्वमाह—कमेति । सौम्याः=शुभग्रहा यदि कर्मकर्माशगाः=लग्ना-दशमे भावे वा तच्चार्शो गताः स्युः (दशमे भावे सौम्यग्रहाभावे दशमराशिनार्शो सौम्यैर्भवितव्यम्) तदा जातः सदा पुण्यरतः = सत्कर्मनिरतो भवेत् । चेत् पापिनः=पाप-ग्रहाः कर्मकर्माशगाः स्युस्तदा जातः सदा पापकर्मात्मा भवेत् ।

चन्द्राद्वेति । लग्नात् कर्मणि कर्माशो च ग्रहाभावे सति चन्द्रात् कर्मकर्माशो तथाभूते सति तथैव (कथितवत्) जायते । अत्र लग्नाच्चन्द्राद्वा कर्मणि वा कर्माशो सौम्यपापयोरधिकार-वशादपि फले तात्तम्यं कर्त्तव्यमिति ॥ ५२ ॥

लग्नसे या चन्द्रमासे दशममें या दशमके नवार्शमें शुभग्रह हो तो जातक "या पुण्यमें रत हो । यदि इसी तरह पापग्रह हो तो पापी होवे ॥ ५२ ॥

कर्मरारथशो यत्र तदीशः पापखेचरः ।

धूमादिग्रहसम्बन्धी यदि पापरतो भवेत् ॥ ५३ ॥

इदानीं पापरतयोगमाह—कर्मराश्यंशप इति । कर्मराश्यंशपः = कर्मराशेः (दशम-
भावस्य) यो नवांशस्तत्पतिः यत्र राशौ भवेत् तद्राशीशो यदि पापखेत्रस्तथा धूमाशु-
पग्रहसम्बन्धी स्यात्तदा जातः पापरतः = पापकर्मानुरागो भवेत् ॥ ५३ ॥

दशमेश जहाँ हो उस स्थानका स्वामी पापग्रह हो तथा यदि धूमादि उपग्रहका
सम्बन्धी हो तो पापमें रत होवे ॥ ५३ ॥

सिद्धारम्भः कर्मगे चन्द्रलग्नाद्धानौ भौमे साहसी पापबुद्धिः ।

विद्वान् सौम्ये वाक्पतौ राजतुल्यः शुक्रे भोगी भानुजे शोकतप्तः ॥ ५४ ॥

इदानीं चन्द्रादशमे ग्रहस्थितिवशात्फलान्याह, तत्र तावदेकैकग्रहस्य फलम्—सिद्धा-
रम्भ इति । चन्द्रलग्नात् = जन्मकालीनचन्द्राधिष्ठितराशितः, कर्मगे = दशमस्थानगते, भानौ =
सूर्ये जातः सिद्धारम्भः = सिद्धाः (साफल्यमुपगत) आरम्भाः (सङ्कल्पाः) यस्य =
विद्वन्मनोरथ इति यावद्भवति । भौमे = मङ्गले चन्द्रादशमे सति जातः, साहसी = असमी-
क्षितकृद् भवति । पापबुद्धिश्च भवति । सौम्ये = बुधे तथाभूते सति, विद्वान् = पण्डितो
भवति । वाक्पतौ = बृहस्पतौ तथाभूते सति राजतुल्यो भवेन्न तु राजेति । शुक्रे तथासति
भोगी = विविधभोगयुक्तो भवति । भानुजे = शनैश्चरे तथाभूते जातः, शोकतप्तः = विन्ताकुल-
चित्तो भवेदिति ॥ ५४ ॥

चन्द्रलग्नसे सूर्य दशवें हो तो सिद्धारम्भ होवे (वह जिस कर्मका आरम्भ करे उसकी
सिद्धि जरूर हो), मंगल हो तो साहसी और पापबुद्धि, बुध हो तो विद्वान्, गुरु हो तो
राजतुल्य, शुक्र हो तो भोगी और शनि हो तो शोकसे संतप्त होवे ॥ ५४ ॥

चन्द्रात्कर्मगते रवौ सरुधरे मत्तः परस्त्रीरतो-

ज्योतिर्विष्व सचन्द्रजे जलधनस्त्रीभूषणादिप्रियः ।

सिद्धार्थो नृपसंमतश्च सगुरौ शुक्रेण युक्ते नृप-

प्रीतिस्त्रीधनवृद्धिभाक् शनियुते दीनो दरिद्रो भवेत् ॥ ५५ ॥

इदानीं चन्द्राद् दशमे भौमादिसहितस्य सूर्यस्य फलान्याह—चन्द्रादिति । सरुधरे =
मङ्गलेन सहिते रवौ चन्द्रात्कर्मगते सति जातः मत्तः, परस्त्रीरतश्च भवेत् । सचन्द्रजे =
बुधयुक्ते रवौ चन्द्राद् दशमे सति ज्योतिर्वित् = ज्योतिरशास्त्रज्ञः, जलधनस्त्रीभूषणादिप्रियः =
जलधनानि (शङ्खमुक्तादीनि) स्त्रियः (सुवासिन्यः) भूषणादयः (अलङ्कारादयः)
प्रियाः (अभीष्टाः) यस्य स तथा भूतो भवेत् । सगुरौ = गुरुणा सहिते रवौ तथाभूते जातः
सिद्धार्थः = सफलमनोरथः, नृपसंमतः = राजप्रियश्च भवेत् । शुक्रेण युक्ते रवौ तथा सति
नृपप्रीतिस्त्रीधनवृद्धिभाग् भवेत् । शनियुते रवौ चन्द्रादशमे सति जातः, दीनः = अग्रसज्ज-
वदनः, दरिद्रः = निस्वध भवेदिति ॥ ५५ ॥

चन्द्रमाले दसवें सूर्य मंगलके साथ हो तो मतवाला तथा परस्त्रीगामी हो । बुधके
साथ हो तो ज्योतिषी, जलधन-स्त्री-भूषण आदि का प्रिय होवे । बृहस्पतिके साथ हो तो
सिद्धार्थ (पूर्णमनोरथ), राजसंमत (मंत्री) हो । शुक्रसे युक्त हो तो राजासे प्रीति तथा
स्त्री-धन-की वृद्धिवाला और शनिके युक्त हो तो दुःखी तथा दरिद्र होवे ॥ ५५ ॥

चन्द्रात्कर्मणि भूसुते बुधयुते शास्त्रोपजीवी भवेत्

सेज्ये नीचजनाधिपः सभृगुजे वैदेशिकः स्याद्वणिक् ।

साकौ साहसिकोऽसुतश्च शशिनः कर्मस्थिते बोधने

सेज्ये षण्ढतनुश्च दीनवचनः ख्यातो नृपालप्रियः ॥ ५६ ॥

माने चन्द्रमसो बुधे सभृगुजे विद्यावधूचित्तवान्

साकौ पुस्तकलेखकश्च विषमाचारप्रवृत्तोऽथवा ।

जीवे शुक्रयुते तु विप्रजनपो भूपप्रियः पण्डितः

साकौ सर्वजनोपतापचतुरो जातः स्थिरारम्भधीः ॥ ५७ ॥

सुगन्धनीलचूर्णादिचित्रकारो भिषग्वणिक् ।

कर्मस्थानगते मन्दे सासुरेज्ये निशाकरात् ॥ ५८ ॥

इदानीं शशिनो दशमे भौमादिद्विग्रहफलान्याह-चन्द्रादिति । बुधयुते भूसुते = मन्त्रे, चन्द्रात्, कर्मणि = दशमगते सति जातः, शास्त्रोपजीवी = शास्त्राणां पठनपाठनादिना जीविकावाप्त्यर्थं भवेत् । यथाऽऽधुनिकाः पण्डितमन्याः । सेज्ये = गुरुणा युक्ते भौमे चन्द्रादशमे सति नीचजनानाम् (अशिक्षितानां शूद्रादीनाम्) अधिपः स्यात् । सभृगुजे = शुक्रसहिते भौमे तथा भूते सति वैदेशिकः = दूरदेशप्रवासी, वणिक् = व्यापारकृत् स्यात् । साकौ = शनिना सहिते सति साहसिकः = उद्यमकृत्, असुतः = पुत्रहीनश्च भवेत् ।

अथ चन्द्रादशमे बुधे जीवादिदुक्ते फलान्याह-शशिन इति । बोधने = बुधे, सेजे = इज्येन (गुरुणा) सहिते, शशिनः = चन्द्रात्, कर्मस्थिते = दशमगते सति जातः, षण्-तनुः = क्लोबाङ्गः, दीनवचनः, खयातः, गृपालप्रियश्च भवेत् । सभृगुजे = शुक्रसहिते बुधे चन्द्रमसः सकाशात्, माने = दशमे गते सति जातः विद्याबध्नुविस्तारः भवेत् । साकौ = अशिक्षिता (शनिना) सहिते, बुधे चन्द्रादशमे प्राप्ते सति जातः पुस्तकलेखकः, अथवा विषमाचरणौ प्रवृत्तः = प्रतिकूलव्यवहारोन्मुखः (यथा आधुनिकः सुधारवादी जनः) भवेत् ।

अथ चन्द्रादशमे जीवादिद्विग्रहफलानि—जीव इति । शुक्रेण युते जीवे = गुरौ, चन्द्रा-दशमे गते तु जातः विप्रजनपः = ब्राह्मणानामधिपः, भूपप्रियः = राजमन्त्री, पण्डितः = विद्वान् भवेत् । साकौ = शनिना, सहिते गुरौ तथाभूते सति सर्वजनोपतापचतुरः = सर्वेषां जनानाम् उपतापने (प्रपीडने) चतुरः (दक्षो व्यग्रश्च) = सकललोकप्रमथनसमर्थः, स्थिर-रम्भधीः = दृढसङ्कल्पबुद्धिश्च भवेत् ।

अथ चन्द्रादशमे शुक्रशनियोगफलम्-सुगन्धेति । सासुरेज्ये = असुरेज्येन (शुक्रेण) सहिते, मन्दे = शनैश्चरे, निशाकरात् = चन्द्रस्थानात्, कर्मस्थाने = दशमे गते सति जातो नरः सुगन्धनीलचूर्णादिभिश्चित्रकारः, भिषक् = वैद्यः, वणिक् = व्यापारकृत् भवेदिति ॥ ५६-५८ ॥

चन्द्रमासे दशमे मंगल बुधसे युक्त हो तो शास्त्रोपजीवी होवे । गुरुसे युक्त हो तो नीचोका स्वासी होवे । शुक्रके साथ हो तो विदेशी बनियां होवे । शनिके साथ हो तो साहसी और विना संतानका हो । चन्द्रमासे दशमे गुरुसे युक्त हो तो नपुंसक, दीन वचन, मासी तथा राजप्रिय होवे ॥ ५७ ॥

चन्द्रमासे दशमे बुध शुक्रसे युक्त हो तो विद्या-की और धनसे युक्त होवे । शनिके युक्त हो तो पुस्तक लेखक, अथवा विषय आचारमें प्रवृत्त होवे । चन्द्रमासे दशमे गुरु-स्पति शुक्रसे युक्त हो तो ब्राह्मणोंमें मुख्य, राजाका प्रिय और पण्डित होवे । शनिके युक्त हो तो जातक सब ही को सतानेमें व्यग्र तथा किसी कर्मके सम्पादनमें दृढ सङ्कल्प बुद्धि होता है ॥ ५८ ॥

चन्द्रमासे दशमे शनि शुक्रसे युक्त हो तो सुगन्ध विक्रेता, नील आदि चूर्णसे चित्रकार, वैद्य तथा बनियां होवे ॥ ५८ ॥

अथ आज्ञाविचारः ।

आज्ञास्थानाधिपे सौम्ये शुभयुक्तेक्षितेऽपि वा ।

शोभनांशगते वाऽपि जातस्त्वाज्ञाधरो भवेत् ॥ ५९ ॥

आज्ञाधिपे मन्दयुते रन्ध्रनाथेन वीक्षिते ।

क्रूरांशे केन्द्रराशौ वा क्रराज्ञां प्रकरोति सः ॥ ६० ॥

इदानीं जातस्याज्ञाविचारः क्रियते—आशास्थानाधिप इति । आशास्थानाधिप=लग्ना-
दशमभावशे, सौम्ये = शुभग्रहे सति वा तस्मिन् शुभग्रहेण युक्ते वाऽवलोकिते सति, अपि
वा दशमेशे, शोभनांशगते = शुभग्रहनवांशे गतवति जातस्तु आशाधरः = शासनकृत्
भवति । “अववादस्तु निर्देशो निदेशः शासनं च सः । शिष्टिश्चाज्ञा च” इत्यमरः ।

आशाधिपे = लग्नादशमेशे, मन्दयुते = शनिना सहिते, रन्ध्रनाथेन = लग्नादष्टमेशेन,
वीक्षिते = अवलोकिते, क्रूरांशे = पापनवांशे वा केन्द्रराशौ व्यवस्थिते सति स जातः
क्रूराज्ञा = गर्हितस्यादेशः, प्रकरोति = पालयति ॥ ५६-६० ॥

दशमेश शुभग्रह हो शुभग्रहसे युक्त हो वा शुभग्रह उसको देखते हों, वा शुभांशमें
प्राप्त हो तो जातक आशा देने वाला होवे ॥ ५९ ॥

दशमेश शनिये युक्त हो, अष्टमेश उसको देखता हो क्रूरांश वा केन्द्र राशिमें हो तो
वह क्रूर हुकूमत करता है ॥ ६० ॥

अथ कीर्ति-मान-कृषि-व्यापार-निद्राविचारः ।

कर्कटस्थे निशानाथे गुरुशुक्रनिरीक्षिते ।

पारावतादिभागस्थे सत्कीर्तिर्धनवान् भवेत् ॥ ६१ ॥

कर्कटस्थ इति । निशानाथे = चन्द्रे, कर्कटस्थे = स्वग्रह गते, गुरुशुक्राभ्यां निरीक्षिते
तथा पारावतप्रभृति-वैशेषिकांशे गतवति जातः सत्कीर्तिः = पारमाधिकृत्यकृत्, धन-
वान् भवेत् ॥ ६१ ॥

चन्द्रमा कर्क राशिमें हो उसको बृहस्पति और शुक्र देखते हों, तथा चन्द्रमा अपने
पारावतादि भागमें हो तो जातक सत्कीर्ति वाला धनी हो ॥ ६१ ॥

मानेशे शुभसंयुक्ते शुभमध्यगतेऽपि वा ।

शुभग्रहांशके वाऽपि कीर्तिमानमिमानवान् ॥ ६२ ॥

मानेश इति । स्पष्टार्थः ॥ ६२ ॥

दशमेश शुभग्रहसे युक्त हो वा शुभग्रहके वीचमें हो वा शुभग्रहके अंशमें हो तो कीर्ति-
मान् और अभिमानी जातक हो ॥ ६२ ॥

पापेक्षिते कर्मणि पापयुक्ते मानाधिपे हीनबलोपयाते ।

जातोऽपवादी विगताभिमानः स्वकर्मतेजोबलकीर्तिहीनः ॥ ६३ ॥

पापेक्षित इति । कर्मणि = लग्नादशमे भावे पापेक्षिते = पापग्रहेणावलोकिते, वा
पापयुक्ते, मानाधिपे = दशमेशे, हीनबलोपयाते = यत्र कुत्रापि दौर्बल्यमुपगते सति जातो
नरः अपवादी = कलङ्कयुतः, विगताभिमानः = मानहीनः, स्वकर्मणा, तेजसा, बलेन, कीर्त्या
च हीनोऽपि भवति ॥ ६३ ॥

दशमै भावमें बलरहित दशमेश हो उस पर पापग्रहकी दृष्टि हो वह पापग्रहसे
युक्त हो तो जातक अपवादी हो, अभिमान रहित हो और अपने कर्मसे, तेजसे, बलसे,
कीर्तिसे हीन होवे ॥ ६३ ॥

कर्मेशतज्जवांशेशौ शानिसम्बन्धसंयुतौ । षष्ठाधिपयुतौ दृष्टौ बहुदरान्वितौ भवेत् ॥

अथ बहुदरारयोः—कर्मेशेति । कर्मेशतज्जवांशेशौ = दशमेशः तज्जवांशपतिश्चेतौ द्वौ
शानिसम्बन्धसंयुतौ = शनैश्चरस्य सम्बन्धिनौ (शनिना दृष्टौ, वा युतौ, शनिराशियुतौ, वा
शनिमित्रग्रहौ) भवेतां तथा, षष्ठाधिपेक्षितयुतौ = षष्ठेशेन दृष्टौ वा युतौ भवेतां तदा जातो
जनो बहुदरान्वितः = अधिककष्टीयुतो भवेत् ॥ ६४ ॥

दशमेश और उसका जवांश दोनों शनिके सम्बन्धी हों और षष्ठेशसे युक्त दृष्ट हों तो
बहुत कष्टी वाला हो ॥ ६४ ॥

भूसूक्ष्मितीराशिपौ च बलिनौ केन्द्रत्रिकोणायगौ
कर्मेशे भृगुचन्द्रवीक्षितयुते कृष्यादिगोवित्तवान् ।

सम्बन्धी यदि कर्मणः शशिसुतो वाणिज्यशीलः सदा

सौम्यासौम्ययुते तु सात्त्विकतमोनिद्री विमिश्रेऽन्यथा ॥ ६५ ॥

इदानीं कृषिगोधनानां, वाणिज्यस्य, निद्रायाश्च विचारमाह—भूसूक्ष्मितीति । भूसूक्ष्मितीराशिपौ = भौमश्चतुर्थभावपतिश्चैतौ द्वौ च बलिनौ भूत्वा केन्द्रत्रिकोणायगौ (१।४।७। १०.५।९।११ एतदन्यतमगतौ) भवेताम्, तथा कर्मेशे = दशमेशग्रहे भृगुचन्द्राभ्यां वीक्षिते = दृष्टे, वा युते = सहिते सति जातः कृष्यादिगोवित्तवान् = कृषि-गो-धनयुक्तो भवेत् ।

वाणिज्यमाह—सम्बन्धीति । शशिसुतः = बुधः यदि कर्मणः = दशमभावस्य सम्बन्धी = सम्बन्धवतुष्टयेष्वन्यतमसम्बन्धवान् भवेत् तदा जातः सदा वाणिज्यशीलः = व्यापारकृत् स्यात् ।

निद्रामाह—सौम्यासौम्येति । दशमे भावे सौम्यासौम्ययुते = शुभपापसहिते क्रमेण सात्त्विकतमोनिद्री भवेत् । यथा दशमे शुभग्रहयुते सात्त्विकनिद्री (विहितनिद्रावात्) योगीव, दशमे पापग्रहयुते तमोनिद्री (गृहितनिद्रायुतः, रोगीव) भवेत् । विमिश्रे = दशमे शुभ-पापाभ्यां सहिते सति अन्यथा = रजोनिद्री (भोगीव) भवेदिति ॥ ६५ ॥

मङ्गल और चतुर्थश बली होकर १।४।७।१०।५।९।११ भावोंमें किसी भावमें हों और कर्मेश शुक्र तथा चन्द्रमासे दृष्ट या युत हों तो जातक कृषि और गो-धनवाला हो । यदि बुध १० वें भावका सम्बन्धी हो तो सदा व्यापार करनेवाला हो । यदि १० वां भाव शुभ ग्रहसे युत हो तो सात्त्विक निद्रावाला तथा पापग्रहसे युत हो तो तमो निद्रावाला एवं मिश्र (शुभ और पाप) ग्रहसे युत होने पर मिश्र फल कहना चाहिये ॥ ६५ ॥

इति दशमभावविचारः ।

अथ लाभभावफलम् ।

अथाधुना लाभभावफलविचारः प्रारब्धः । तत्रादौ लाभभावे विचारणीयकथनपूर्वकं तत्र सूर्यादिग्रहस्थितिचशास्त्रलाभमाह—

लाभस्थानेन लग्नादखिलधनचयप्राप्तिमिच्छन्ति सर्वे
लाभस्थानोपयातः सकलबलयुतः खेचरो वित्तदः स्यात् ।

भानुरचेज्ज्ञातिवर्गादतिधनमुद्धृपो मातृवर्गेण भौमः
स्वोत्थाच्चान्द्रियदीष्टप्रभुविबुधसुहृन्मातुलैर्वित्तमेति ॥ ६६ ॥

जीवो यच्छति वेदशास्त्रयजनाचारादिपुत्रैर्द्धनं
शुक्रः स्त्रीजनकाव्यनाटककलासङ्गीतविद्यादिभिः ।

दासीदासकृषिक्रियाजितधनं धान्यं समृद्धं शनि-

विप्रादिद्युचरेण वीक्षितयुते विप्रादयो वित्तदाः ॥ ६७ ॥

लाभस्थानेनेति । लग्नात् लाभस्थानेन = एकादशभावेन अखिलधनचयप्राप्ति = सर्वेषामेव धनानां चयं = वृद्धिः, प्राप्ति = लाभं च सर्वे होराशास्त्रविद इच्छन्ति । निखिलधन-वृद्धिलाभमेकादशभावतो विचारयेदिति भावः ।

यः कोऽपि ग्रहः सकलबलयुतः = पूर्णबलवान् सन् लाभस्थानोपयातः = एकादशभावमुपगतः स्यादसौ वित्तदः = धनलाभकरः स्यात् ।

अथैकादशे ग्रहस्थितिपरस्वेन धनलाभमूलमाह—भानुरिति । सूर्यश्चेद्यदि लाभ-

स्थाने पूर्णबलयुतो भवेत्तदा ज्ञातिवर्गक्षामं करोति । उडुपः = चन्द्रस्तथा भवेत् तदा मातृवर्गेण = मातृ-मातामही-मातृध्वस्तभ्यः अतिधनमुपैति । भौमः तथा भवेत् तदा स्वोत्पात् = आतृवर्गात्, चान्द्रिः = बुधः तथा भवेत् तदा इष्टः = आत्मीयः, प्रभुः = स्वामी (मालिक), विबुधः = देवो ब्राह्मणश्च, सुहृत् = मित्रम्, मातुलः = मातृभाता, तैः वित्तं = धनम्, एति = प्राप्नोति । जीवः = गुरुः पूर्णबलो लाभस्थाने स्यात् तदा वेद-शास्त्रयजनादीनामाचारादिना = अध्ययनाध्यापनयज्ञादिव्यवहारतः, पुत्रैश्च धनं यच्छति । शुक्रः तथा भवेद् तदा स्त्रीजनैः, काव्यादिना, नाटकेन, कलाभिः (शिल्पादिभिः) सङ्गीत-विद्यादिभिश्च धनं प्राप्नुयात् । शनिः लाभस्थाने पूर्णबलोपेतो भवेत्तदा दासी-दास-कृषि-क्रियाभिः = स्त्रीचेत्तदा दासीक्रियया, पुमाश्चेत्तदा दास- (सेवक) वृत्त्या कृषिकर्मणा उपार्जितं धनं, धान्यं, समृद्धं (सम्पत्तिं) लभते ।

अथ जातिवशाद्धनलाभमाह—विप्रति । एकादशे भावे विप्रादिशुचरेण = ब्राह्मणादि-जातिग्रहेण वीक्षिते वा युते विप्रादयो वित्तदा भवन्ति । अर्थात् गुरुशुक्रौ सबलौ लाभस्थौ वा लाभेश्चकौ स्याताम् तदा जातस्य ब्राह्मणद्वारेण धनाभिः । सूर्यभौमौ तथा चेत्तदा क्षत्रि-यद्वारेण, चन्द्रस्तथा स्यात्तदा वैश्यवशात्, बुधस्तथा स्यात्तदा शूद्रवशात्, शनिस्तथा चेत्तदा अन्यजैः (म्लेच्छैः) धनाभिर्वाच्येति ॥ ६६-६७ ॥

अब लाभ भावका विचार कहते हैं—लग्नसे ग्यारहवें भावसे सम्पूर्ण धन प्राप्ति का विचार सभी आचार्यों का मत है । प्रत्येकबलसे युक्त ग्रह लाभस्थानमें प्राप्त हो तो धनको देता है । वहां यदि बलवान् सूर्य लाभस्थानमें हो तो अपने जाति (दायादों) से धन मिले । चन्द्रमा हो तो मातृवर्गसे । मङ्गल हो तो भाईसे । यदि बुध हो तो प्रभुसे, देवतासे, मित्रसे और मामासे धन मिले ॥ ६६ ॥

गुरु हो तो वेद-शास्त्र-यज्ञादि-आचारसे तथा पुत्रसे धन मिले । शुक्र हो तो स्त्रीजनसे काव्य-नाटक-कला-सङ्गीत-विद्यासे । शनि हो तो दासी-दास-कृषि-क्रियासे उपार्जित धनधान्य समृद्धि युत हो । लाभस्थान यदि ब्राह्मणादि ग्रहसे युत इष्ट हो तो ब्राह्मणादिसे धन मिले ॥ ६७ ॥

आयस्थः शुभखेचरः शुभधनं पापस्तु पापार्जितं
मिश्रैर्मिश्रधनं समेति मनुजस्तज्जातकोक्तं वदेत् ।
लाभस्थानगतः समस्तगुणवानिष्टाधिकश्चेद्बली
जातो यानविभूषणाम्बरवधूभोगादिविद्याधिकः ॥ ६८ ॥

आयस्थ इति । स्पष्टार्थ एवेत्यलम् ॥ ६८ ॥

लाभ भावमें शुभग्रह हो तो शुभसे धन, पापग्रह हो तो पापसे धन, मिश्र ग्रह हो तो शुभ तथा पापसे उपपन्न धन मनुष्यको हो ऐसा कहे । लाभस्थानमें अधिक बलवान् ग्रह हो तो समस्त गुणवाला तथा मित्रवाला, यान (वाहन), विभूषण, वस्त्र, स्त्री भोगादिसे, पूर्ण विद्वान् हो ॥ ६८ ॥

वित्तेशायगृहाधिपौ तनुपतेरिष्टग्रहौ चेद्धनं
सत्कर्मामरविप्रपुण्यविषये दानादियोग्यं वदेत् ।
आयस्थो विबलः परार्जितबलो नीचारिदुःस्थानपो
रेकायोगकरो यदि प्रतिदिनं कुर्वीत भिच्छाटनम् ॥ ६९ ॥

वित्तेशेति । वित्तेशायगृहाधिपौ = द्वितीयेशैकादशेशौ चेद्यदि तनुपतेः = लग्नेशस्य, इष्टग्रहौ = मित्रग्रहौ स्याताम् तदा जातस्य धनं सत्कर्मणि = यज्ञायनुष्ठाने, अमराणां देवानां) पूजनादौ, विप्रानामध्ययनाध्यापने, पुण्यविषये (तीर्थक्षेत्रादौ) च दानादियोग्यं भवतीति वदेत् ।

आयस्य इति । विबलः = निर्बलः, वा ग्रहयुद्धे पराजितबलः, वा नीचारिदुःस्थानपः = नीचगतः, शत्रुगृहस्थः, दुःस्थान- (६।८।१२) पतिर्वा ग्रहो यदि आयस्यः = लाभस्थान- (११) गतः स्यात्तदा रेकायोगकरः = दारिद्र्ययोगकरः (६ अ० द्र०) स्यादसौ जातकः प्रतिदिनं भिक्षाटनं कुर्वति । अस्मिन् योगे जातो नरो भिक्षाशी भवेदिति भावः ॥ ६९ ॥

धनेश, और लाभेश यदि छपेसके मित्र हों तो उसका धन सत्कर्म-देवता-विप्र-पुण्य-विषयमें दान आदिके योग्य कहे । विबल, पराजित, नीचगत, शत्रुगृहस्थ, दुःस्थानपति और रेकायोगकर्ता ग्रह यदि ११ भावमें प्राप्त हो तो प्रतिदिन भिक्षा मांगनेवाला हो ॥ ६९ ॥

लाभेशे दिनपेऽथवा शशधरे भूपालतुल्याश्रयाद्

भौमे मन्त्रिजनाप्रजानुजकृषिद्वारैर्धनं लभ्यते ।

विद्याबन्धुसुतैः सुधाकरसुते जीवे निजाचारतः

शुके रत्नवधूजजादिपशुभिर्मन्दे कुवृत्त्या श्रियम् ॥ ७० ॥

इदानीं सूर्यादिग्रहे लाभभावेशे सति फलानि-लाभेशे दिनप इति । स्पष्टार्थ एवेति ॥ ७० ॥ यदि सूर्य वा चन्द्रमा लाभेश हो तो राजाके सहस्र धनवान्के आश्रयसे, मंगल लाभेश हो तो मन्त्री, ज्येष्ठ तथा छोटे भाईसे और कृषिसे धन प्राप्त हो । बुध लाभेश हो तो विद्या-बन्धु-पुत्रसे धन लाभ हो । गृहस्पति लाभेश हो तो अपने आचारसे धन प्राप्त हो । शुक्र हो तो रत्न-स्त्री तथा हाथी आदि पशुसे लाभ हो । यदि शनि लाभेश हो तो कुवृत्तिसे धन लाभ होवे ॥ ७० ॥

लाभस्थानपतौ विलग्नभवनात् केन्द्रत्रिकोणस्थिते

लाभे पापसमन्विते तु धनवान् तुङ्गादिराशयंशके ।

तत्तत्कारकवर्गतो बलवशाद् योगानुसारं वदेत्

तत्तत्खेटदशापहारसमये वित्तं वदेत्तद्विधिः ॥ ७१ ॥

लाभस्थानपताविति । एकादशभावस्वामिनि ग्रहे विलग्नभवनात् = जन्मलग्नात् केन्द्रे त्रिकोणे वा स्थिते, वा लाभे-एकादशभावे, पापसमन्विते=पापेन केनचित् सहिते, वा लाभेशे तुङ्गादिराशयंशके विद्यमाने सति जातो जनस्तु धनवान् भवेत् । तथा च सर्वार्थचिन्तामणौ—“लाभेश्वरे केन्द्रगते त्रिकोणे वा समन्विते । लाभे वा पापसंयुक्त धनलाभमुदीरयेत्” । इति ॥

कया रीत्या धनलाभं वदेदित्याह—तत्तदिति । बलवशात् योगानुसारं च = धनलाभयोगे यो ग्रहो योगकृद्भवेत्तद्वलागुसारं (न्यूनाधिक्यम्) तत्तत्कारकवर्गतः = स योगकृद् ग्रहो यद्भावस्य कारको भवेत्तद्वर्गवशाज्ज्ञातं वदेत् । कदा कुत्र च लाभं वदेदित्याह । तस्य योगकृतो ग्रहस्य दशापहारसमये, तद्विधि च = योगकृद् ग्रहो यद्विधिपो भवेत्तस्यां दिशि वित्तं = धनलाभं वदेदिति ॥ ७१ ॥

लाभ स्थानका स्वामी लग्नसे केन्द्र या कोणमें स्थित हो लाभमें पापग्रह हो वा लाभेश शुभ आदि राशि या उसके नवांशमें हो तो धनवान् होवे । लाभ कारक ग्रहके साथ और योगके अनुसार उस ग्रहकी जाति द्वारा लाभ कहे । लाभ कारक ग्रहकी बुद्धा तथा भन्त-ईशामें उसी ग्रहकी दिक्षामें लाभ कहना चाहिये ॥ ७१ ॥

इति लाभभावविचारः ।

अथ व्ययभावफलम् ॥

अथाधुना व्ययभावफलानि विबधुरादौ व्ययभावे विचारणीयविषयकथनपूर्वकं विविध-
देशपनाटनयोगमाह—

लभ्यादन्त्यतदीशभानुतनयैर्दूरान्नं दुर्गतिं
दातृत्वं शयनादिसौख्यविभवं वित्तक्षयं चिन्तयेत् ।
रिष्कस्थे चरखेचरे चरगृहे दुःस्थाननाथेऽथवा
नानादेशवनाटनो हि शनिना युक्तेऽथवाऽऽलोकिते ॥ ७२ ॥

लग्नादिति । दूरान्नं = दूरदेशादिभ्रमणम्, दुर्गतिं = यातनाम्, दातृत्वं = दानकर्म
(त्यागम्), शयनादिसौख्यविभवं = पर्यङ्कादिमुखसम्पत्तिम्, वित्तक्षयं = धनापव्ययश्चै-
तानि, लग्नादन्त्यतदीशभानुतनयैः = द्वादशभाव-द्वादशभावेश-शनैश्चरैः, चिन्तयेत् =
विचारयेत् ।

रिष्कस्थ इति । चरखेचरे = चरप्रकृतिग्रहे = चन्द्रे (२ अ० ४७ श्लो० ६०), अथवा
दुःस्थाननाथे = षष्ठ्यव्ययान्यतमभावपतिग्रहे चरगृहे सति, रिष्कस्थे = व्ययभावमुपगते तस्मिन्
शनिना युक्ते अथवा आलोकिते च सति जातो जनः, हि = निश्चयेन, नानादेशवनाटनः = विवि-
धदेशेषु वनेषु च भ्रमणशीलो भवेदिति ॥ ७२ ॥

अथ व्ययभावका विचार कहते हैं—१२ वें भाव, द्वादशेश और शनिसे दूरका जाना,
दुर्गति, दान, शयनादिसौख्य, विभव और वित्तक्षयका विचार करे । द्वादश भावमें चरग्रह
हो अथवा चरगृहमें दुष्ट स्थानका स्वामी हो शनिसे युक्त या दृष्ट हो तो जातक नानाप्रकारके
रेश और वनमें घूमनेवाला होवे ॥ ७२ ॥

अथ व्ययविचारः ।

रिष्कस्थानगते शुभे शुभयुते सौम्यग्रहालोकिते
तन्नाथे विबलेऽरिनीचगृहगे वित्तव्ययाभावभाक् ।
रिष्कस्थे विबले बलेन सहिते रिष्काधिपे वित्तहा
मिश्रव्योमचरान्विते तु सकलं मिश्रव्ययं देहिनाम् ॥ ७३ ॥

रिष्कस्थानगत इति । शुभयुते = केनचित् शुभग्रहेण सहिते, शुभे = कस्मिंश्चित्छुभ-
ग्रहे रिष्कस्थानगते = द्वादश भावमुपगते, तस्मिन् सौम्यग्रहेणालोकिते, तथा तन्नाथे = द्वाद-
शेशे, विबले = बलरहिते, अरिनीचगृहगे वा सति, जातः वित्तव्ययाभावभाक् = धनव्यय-
हितः (धनसम्पत्त्यकृदेव) भवेत् ।

अथ धनहानियोगः—रिष्कस्थ इति । द्वादशे भावे विबले ग्रहे गतवति, रिष्काधिपे =
द्वादशेशे बलेन सहिते च सति जातः वित्तहा = धनक्षयकरः स्यात् ।

मिश्रेति । तस्मिन् द्वादशभावेशे वा द्वादशे भावे मिश्रव्योमचरान्विते = पापेन सौम्येन
च सहिते तु देहिनां = अनिमताम् सकलं मिश्रव्ययं = साधारणं (सन्मार्गेऽसन्मार्गेऽपि)
धनव्ययं ब्रूयादिति ॥ ७३ ॥

१२ वें भावमें शुभग्रह शुभग्रहसे युत और दृष्ट हो उसका स्वामी विबल, नीच, शत्रु-
गृहमें हो तो धनका व्यय न हो । द्वादशमें निर्बल ग्रह हो और द्वादशेश बलसे युक्त हो तो
धनकी हानि करनेवाला हो । १२ वां भाव या द्वादशेश मिश्रग्रह (शुभग्रह और पापग्रह)
से युक्त हो तो मिश्रव्यय (शुभ तथा अशुभमें खर्च) हो ॥ ७३ ॥

इष्टव्ययो भवति शोभनवर्गीयाते दुष्टव्ययो विबलखेटयुतेक्षिते वा ।

यत्कारकचुचरवर्णजनादनर्थं जातः समेति बलहीनदशापहारे ॥ ७४ ॥

इदानीं शुभाशुभव्ययविचारमाह—इष्टव्यय इति । द्वादशे द्वादशेशे वा शोभनवर्ण-
याते, वा सबलखेटयुतेक्षिते जातः इष्टव्ययः = सन्मार्गे धनव्ययकृद् भवति । अथवा तस्मिन्
विबलखेटयुतेक्षिते, दुष्टव्ययः = अपमार्गे व्ययकृद्भवति ।

यदिति । बलहीनदशापहारे = दादशस्थो द्वादशेशो वा बलहीनः स्यात्तदा तस्य दशा-
न्तर्दशायां, यत्कारकयुचरवर्गजनात् = तादृशोऽसौ ग्रहो यत्कारको भवेत्तद्वर्गजनात् जात
अनर्थ = दुर्गति, समेति = प्राप्नोति ॥ ७४ ॥

द्वादशेश शुभवर्गमें हो तो इष्ट व्यय होता है । निर्बल ग्रहसे युक्त इष्ट हो तो दुष्ट व्यय
हो । दुष्ट फल कारक ग्रह जिस जातिका हो उसी वर्णके द्वारा उस निर्बल ग्रहकी दशा
भुक्तिमें जातक दुःख पाता है ॥ ७४ ॥

क्रूरग्रहे बलवति व्ययगोऽरिनाशस्थानाधिपे कृषिधनस्थितिनाशकः स्यात् ।

रिष्के चतुर्द्विपदमे सह तत्पदेन खेदेन सर्वपशुभृत्यविनाशमेति ॥ ७५ ॥

क्रूरग्रह इति । अरिनाशस्थानाधिपे-षष्ठाष्टमान्यतरभावेशे, क्रूरग्रहे=पापग्रहे बलवति
च सति, व्ययगो-द्वादशभावमुपगते जातः कृषिधनस्थितिनाशकः स्यात् ।

रिष्क इति । द्वादशो भावे चतुर्द्विपदमे = चतुष्पद-(चापापराद्धरिगोमकरादिमेषा-
न्यतमे) मे वा द्विपद-(कन्यानृयुगमचटतौलिशरासनाद्यन्यतमे) मे, तत्पदेन खेदेन चतुष्पद-
ग्रहेण (शनिभौमान्यतरेण) द्विपदग्रहेण (गुरुशुक्रान्यतरेण) वा सह व्यवस्थिते (चतुष्प-
दराशौ चतुष्पदग्रहेण, द्विपदराशौ द्विपदग्रहेणेत्यर्थः) जातः सर्व-पशु-भृत्य-विनाशमेति ॥

षष्ठेश या अष्टमेश बलवान् पापग्रह होकर १२ वें भावमें हो तो कृषि, धन तथा स्थान
का नाश हो । द्वादश भावमें चतुष्पद या द्विपद राशि हो उसमें वैसा ही ग्रह भी हो तो
सभी पशुओं और नौकरोंका नाश होता है ॥ ७५ ॥

विप्रादिखेचरयुते सति विप्रमुख्यैः स्त्रीवर्गस्तु तरुणीखचरेण युक्ते ।

रिष्के नरग्रहयुते रिपुणा सुहृद्भे जातः सुहृज्जनवशाद्धननाशमेति ॥ ७६ ॥

विप्रादीति । रिष्के विप्रादिखेचरयुते सति विप्रमुख्यैः=ब्राह्मणादिभिः धनव्ययो वाच्यः ।
एतदुक्तं भवति । गुरुशुक्रान्यतरे द्वादशे सति ब्राह्मणद्वारेण, कुजाकान्यतरे सति क्षत्रियेण,
चन्द्रे सति वैश्येण, बुधे सति शूद्रेण, शनिराहुकेतूनामन्यतमे म्लेच्छैर्नव्ययो वाच्य इति ।
तरुणीखचरेण = स्त्रीग्रहेण = चन्द्रशुक्रान्यतरेण युक्ते रिष्के तु स्त्रीवर्गः = योषिज्जनव-
शाद्धनव्ययः स्यात् । रिष्के नरग्रहयुते = सूर्य-कुज-गुरुयुते, रिपुणा = शत्रुद्वारेण, तस्मिन्नेव
रिष्के सुहृद्भे = मित्रग्रहराशौ, नरग्रहयुतेऽर्थात्नरग्रहस्यासौ द्वादशो भावः सुहृद्भे भवेत्तदा
जातः सुहृज्जनवशात् = मित्रजनद्वारेण धननाशमेति ॥ ७६ ॥

१२ वां भाव विप्रादि ग्रहसे युक्त हो तो विप्रादि जातिले, स्त्रीसंज्ञक ग्रहसे युक्त हो तो
स्त्रीवर्गसे, १२ वां भाव नर ग्रहसे युक्त हो तो शत्रुके द्वारा, यदि वह मित्रराशिमें हो तो
मित्रसे जातकका धन नाश होता है ॥ ७६ ॥

अथ दानविचारः ।

त्यागी शुभग्रहयुते कृषकश्च धर्मी पापेऽवसानगृहणे तु विवादशीलः ।

नेत्रामयः पवनकृच्चपलोऽटनः स्यादुच्चस्वमित्रभवने तु परोपकारी ॥ ७७ ॥

त्यागीति । रिष्के शुभग्रहयुते जातः त्यागी = दानशीलः, कृषकः = कृषिकृत, धर्मी =
धर्मात्मा च भवति । पापे = पापग्रहे अवसानगृहणे = द्वादशभावमुपगते तु विवादशीलः =
विषमभाषणपरः, पवनकृत, नेत्रामयः=चक्षुरोगवान्, चपलः=चञ्चलः, अटनः=अग्रमणशीलः,
स्यात् । तस्मिन्नेवावसानग्रहे पापे उच्च-स्व-मित्रभवने गतवति तु जातः परोपकारी=अ-
न्योपकृतिकृद्भवेदिति ॥ ७७ ॥

व्यय भाव शुभग्रहसे युक्त हो तो त्यागी, कृषक और धर्मात्मा हो । द्वादश भाव पापग्रह
से युक्त हो तो विवादी, वातव्याधिके कारण नेत्ररोगी, चपल और घूमनेवाला हो । यदि
द्वादशस्थ ग्रह उच्च, स्वगृही या मित्रगृही का हो तो परोपकारी होवे ॥ ७७ ॥

भानुर्वा कृशशीतगुर्व्ययगतो वित्तस्य नाशं नृपै-
भौमो नाशयतीन्दुजेक्षितयुतो नानाप्रकारैर्द्धनम् ।
वागीशेन्दुसिता यदि व्ययगता वित्तस्य संरक्षकाः
सौम्यः शुक्रयुतेक्षितो यदि नृणां शय्यामुखं जायते ॥

इदानीं धननाशं, धनरक्षां, शय्यामुखवाह—भानुरिति । भानुः = सूर्यः, वा कृशशी-
तगुः = क्षीणचन्द्रः, व्ययगतः = द्वादशस्थानगतः स्यात्तदा नृपैः = राजभिः, वित्तस्य=धनस्य
नाशं प्रयात् । भौमः = मङ्गलो व्यये, इन्दुजेक्षितयुतः = बुधेन दृष्टो वा युतः स्यात् तदा
नानाप्रकारैः = विविधहेतुभिः धनं नाशयति ।

वागीशेन्दुसिताः = शुक्रचन्द्रशुक्राः सम्मिलिताः यदि व्ययगताः स्युस्तदा ते वित्तस्य
संरक्षका भवन्ति । न तदानीं धनस्य व्ययो वाच्य इति ।

सौम्यः = बुधः शुक्रेण युक्तः, वा दृष्टो यदि व्यये स्यात् तदा नृणां=जनमतम्, शय्या-
मुखं = पर्यङ्कानन्दो जायते ॥ ७८ ॥

सूर्यं वा क्षीण चन्द्रमा बारहवें हो तो राजाके द्वारा धनका नाश हो । मंगल बुधसे युक्त
वा दृष्ट हो तो नाना प्रकारसे धनका संहार करे । यदि बारहवें चन्द्रमा, शुक्र और बुधस्पति
हों तो धनके रक्षक होते हैं । यदि बुध शुक्रसे युक्त वा दृष्ट हो तो मनुष्योंको शय्याका
मुख होवे ॥ ७८ ॥

अथ शयनविचारः ।

व्ययेशो स्वोच्चराशिस्थे शुभवर्गसमन्विते ।

शुभखेचरसंहृष्टे पर्यङ्कशयनं वदेत् ॥ ७९ ॥

विचित्रमञ्चे शयनं व्ययेशो परमोच्चगे ।

भाग्यनाथेन वा दृष्टे मणिरत्नविभूषितम् ॥ ८० ॥

इदानीं जातस्य शय्याविचारमाह—व्ययेश इति । व्ययेशः (द्वादशेशः) स्वोच्च-
राशिगतः शुभवर्गगतः शुभग्रहदृष्टश्च भवेत्तदा जातस्य पर्यङ्कशयनं = मञ्च = खट्वा-शयनं
वदेत् । व्ययेशः परमोच्चगतः, भाग्यनाथेन = नक्षत्रेशेन दृष्टो वा भवेत्तदा विचित्रमञ्चे =
विविधशिल्पसज्जिते पर्यङ्के मणिरत्नविभूषितं शयनं = शय्या स्यात् ॥ ७९-८० ॥

द्वादशेश अपने उच्चराशिमें हो, शुभवर्गमें हो, शुभग्रहसे देखा जाता हो तो पर्यङ्क
(पलङ्क) पर शयन कहे ॥ ७९ ॥

द्वादशेश परम उच्च स्थानमें हो तो विचित्र मणिरत्नसे विभूषित खट्वापर शयन हो ८०

शुके वा रविनन्दने हिमकरे रन्ध्रत्रिकोणस्थिते

तद्गोहे शिथिलीभवेन्नृपतनं जातस्य केत्वन्विते ॥

निद्रास्त्रीकृकलासगौलिपतनं पापान्विते मार्गवे

भौमे कच्छपदर्शनं बुधयुते जातः श्वदष्टो भवेत् ॥ ८१ ॥

शुके वेति । शुके, रविनन्दने=शनैश्चरे, वा हिमकरे = चन्द्रे, रन्ध्रत्रिकोणस्थिते=अष्ट-
मात् ९।५ भावे गतवति, केत्वन्विते = केतुना सहिते च तस्य जातस्य गोहे नृपतनं =
अकस्मान्मनुष्याणां निपतनं शिथिलीभवेन्न भवेदित्यर्थः । अथ तत्र मार्गवे = शुके, पापा-
न्विते सति, निद्रास्त्री = सुषुप्ता नारी, कृकलासः=सरटः (पक्षीविशेषः) गौलिः=गौवेयः
(विषखपरा) एषां पतनं भवेत् । तत्र भौमे सति जातस्य कच्छपदर्शनं = शयनकाले
सम्पन्ने कच्छपस्य दर्शनं जायते । तत्र बुधयुते सति जातः श्वदष्टः = शुना दंशितो भवेत् ॥

शुक शनि वा चन्द्रमा अष्टमके त्रिकोणमें स्थित हो केतुके साथ हो तो जातकके घरमें

नरपतन स्थितिल हो । यदि वहाँ पापग्रहसे युक्त शुक्र हो तो निद्रा स्त्री, गिरगिट तथा गौलि (विषखपरा) का पतन हो । मंगल हो तो स्वप्नमें कुछ आ देख परे । बुधसे युक्त हो तो कुत्तेसे काटना कहे ॥ ८१ ॥

अथ गतिविचारः ।

मन्दाहिध्वजसंयुते तु निधनस्थानाधिपेनान्विते

रिष्के दुर्गतिमेति षष्ठपतिना दृष्टेऽथवा मानवः ॥

जातो याति परं पदं सुरगुरौ लग्ने भृगौ कामगे

कन्यास्थे रजनीकरे यदि धनुर्लग्ने च मेषांशके ॥ ८२ ॥

इदानीं जातस्यावसाने गतिविचारमाह—मन्दाहीति । निधनस्थानाधिपेन = अष्टमभाव-
वैशेन, अन्विते = सहिते, रिष्के = द्वादशे भावे, मन्दाहिध्वजसंयुते = शनिराहुकेत्वन्वितयेन
च सहिते अथवा तस्मिन् षष्ठेशेन दृष्टे जातो मानवोऽवसानकाले दुर्गति = यातनां (नरकम्)
एति = प्राप्नोति ।

अथ परं पदमाह—जात इति । सुरगुरौ = बृहस्पतौ लग्ने जन्मकालीनलग्ने, भृगौ =
शुके, कामगे = सप्तमगते, रजनीकरे = चन्द्रे, कन्यास्थे = कन्याराशिमुपगते सति जातो
नरः परं पदं = निर्वाणपदं (मोक्षस्थानम्) यद् गत्वा पुनर्न निवर्तते तत्—

‘यद् गत्वा न निवर्तन्ते तद्गाम परमं ममे’ति श्रीभगवद्वचनात् । याति गच्छति ।

अस्मिन्योगे लग्नं निर्दिशति—‘यदि धनुर्लग्ने च मेषांशके’ अर्थादनूराशौ मेषनवांशे
च (८१३°१२०’१०”) लग्नं स्यादिति । अस्यामवस्थायां गुरुः स्वराशौ लग्नगतः, शुक्रः
स्वराशौ सप्तमगः, चन्द्रः षष्ठे कन्यागतश्च भवेदिति स्पष्टमेव ॥ ८२ ॥

	१ ल.	मं. रा. श.
	दुर्गतियोगः	
६ बु.		८

	१ बु. ल ३१२०'	
	परं पदयोगः	
६ चं.	७ शु.	

द्वादश भाव शनि, राहु वा केतुसे युक्त हो फिर अष्टमेशसे युक्त हो, अथवा षष्ठेशसे दृष्ट
हो तो मरनेके बाद दुर्गति हो । वा बृहस्पति लग्नमें हो, शुक्र सप्तममें हो, कन्यापर चन्द्रमा
हो यदि धनु लग्नमें मेषका नवांश हो तो जातक परम पद (मोक्ष) प्राप्त करे ॥ ८३ ॥

दुःस्थे दुष्टगृहाधिपे बलयुते तद्भावपुष्टि वदे-

दायुःस्थानपतौ तु यत्र विबले तद्भावनाशं तथा ।

लग्नेशः शुभखेटवीक्षितयुतो यद्भावयातो बली

तद्भावस्य शुभं करोति विपुलं नीचारिगस्तन्वया ॥ ८३ ॥

इति श्रीनवग्रहकृपया वैद्यनाथविरचिते जातकपारिजाते पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

इदानीं ग्रहस्थितिशास्त्रावानां शुभाशुभत्वमाह—दुःस्थ इति । बलयुते = पूर्णबले
दुष्टगृहाधिपे = षष्ठाष्टमद्वादशभावाधीशे, दुःस्थे = षष्ठाष्टमद्वादशान्यतमभावगते इति तद्भा-
वपुष्टि वदेत् । विबले = निर्बले, आयुःस्थानपतौ = अष्टमेशग्रहे तु यत्र भावे सति तद्भावस्य
नाशं ब्रूयात् । निर्बलोऽष्टमेशो यद्भावगतः स्यात् तद्भावनाश इति भावः । बली लग्नेशः
शुभखेटेन वीक्षितो वा युतो यस्मिन् भावे गतः स्यात् तद्भावस्य विपुलम् = अतीव, शुभं =

पुष्टि करोति । स एव लग्नेशो नीचारिणो भूत्वा यद्भावगः स्यात्तस्यान्यथा = अशुभमेव करोतीति ।
इति द्वादशभावफलविचारः ।

परिजाते सुधा टीका कपिलेश्वररजिता । अध्याये पञ्चदशके पुष्टि भावफले गता ॥ १५ ॥
दुष्ट स्थानका स्वामी दुष्ट स्थानमें हो तो उस भावकी पुष्टि कहे । आयु स्थानका स्वा-
मी वहाँ विफल होकर रहता है उस भावका नाश होता है । बली लग्नेश शुभग्रहसे दृष्ट
होकर जिस भावमें प्राप्त हो उस भावका विशेष शुभ करता है । नीच, या शत्रु गृहका
तो अन्यथा (अशुभ) फल देता है ॥ ८३ ॥

इति जातकपरिजाते पञ्चदशाध्याये 'विमला' हिन्दी टीका समाप्ता ॥ १५ ॥

अथ स्त्रीजातकाध्यायः ॥ १६ ॥

श्रीबलारोग्यसन्तानविद्याकीतिविवर्द्धनम् ।
तिथिभग्रहसंयुक्तं जातकं ब्रूमहे वयम् ॥ १ ॥
अर्थार्जने सहायः पुरुषाणामापदर्णवे पोतः ।
यात्राकाले मन्त्री जातकमपहाय नास्त्यपरः ॥ २ ॥
श्रीमजातकपत्रिका परहितं व्योमाधिवासस्कटैः
पञ्चाङ्गयुचराष्ट्रवर्गसहितस्थानादिषड्वीर्यजैः ।
आयुर्गोचरयोगभावजफलैः सार्द्धं दशाचक्रजै-
दीर्घायुःसुतभर्तृसौख्यविपुलश्रीकीर्तिदा लिख्यते ॥ ३ ॥

अथानुना स्त्रीजातकाध्यायो व्याख्यायते । तत्रादौ त्रिभिः श्लोकैर्जातकविवरण-
यते । श्रीबलारोग्येत्यादि । श्रियः = सम्पदः, बलानि = शौर्याणि, आरोग्यं = नैरुज्यम्,
सन्तानाः = अपत्यानि, विद्याः, कीर्तयः = यशांसि, एतेषां विवर्द्धनं यतो ज्ञायते तं तिथिभ-
ग्रहसंयुक्तं तिथिनक्षत्रग्रहवशाज्जायमानं जातकं वयं ग्रन्थकर्तारो ब्रूमहे प्रकटयाम इति ।
सामकालिकग्रहतिथिनक्षत्रवशादेव सकलं शुभाशुभफलं सङ्घटत इति भावः । अयं हि जातकः
पुरुषाणामर्थार्जने सहायो भवत्यर्थायः कश्चिज्जातकोक्तसमयेऽर्थार्जने प्रवृत्तो भवति स सुखे-
नार्थार्जयति । अथवा जातकशास्त्रबलेन जातकविदां (ज्योतिर्विदाम्) पुरुषाणामर्थाः
प्राप्तेन सिद्धयन्ति । आपदर्णवे पोतः = आपदो विपत्तेरर्णवः समुद्रस्तस्मिन् पोतस्तरणिः ।
यात्राकालमेव पुरुषाणामापदवस्थायां परित्राणोपायं दर्शयतीति भावः । यात्राकाले मन्त्री ।
मन्त्री नृपमधुनाऽनेन विधिना वर्तितव्यमधुनेदमाचरणीयमित्यादि विजयमार्गमुपदिशति
नैतज्जातकशास्त्रमात्मविहितमार्गे गच्छतां पुरुषाणां कौशल्यां प्रकटयतीत्यर्थः । अतएव
पुरुषाणां धनोपार्जने सहायकः, आपदर्णवे पोतः, यात्राकाले मन्त्री जातकमपहाय = जातक-
विदा विना अपरो नास्ति, किन्तु जातकबलादेव जनिमतां सर्वं सम्पत्स्यत इति भावः ।
तृतीयश्लोकेन जातकपत्रिका- (जन्मपत्रिका) लेखनोपकरणानि प्रदर्शयन्ते । तास्का-
न्ताः स्पष्टग्रहाः, पञ्चाङ्गस्थिता ग्रहाः, ग्रहाणामष्टकवर्गाः, ग्रहाणां स्थानादिषड्वलानि,
गोपि, योगाः, भावफलानि, दशाचक्राणि चैतैः सहिता दीर्घायुःसुतभर्तृसौख्यविपुलश्रीकी-
र्तिदा श्रीमजातकपत्रिका लिख्यते मनीषिणेति ॥ १-३ ॥

अथ हम् श्री, बल, आरोग्य, सन्तान, विद्या और कीर्तिको बढ़ानेवाला तिथि-नक्षत्र-ग्रहसे
जातकको कहते हैं ॥ १ ॥

धनोपार्जनमें सहायक, पुरुषोंके आपत्ति रूपी समुद्रमें जहाज, यात्रा समयमें मंत्री
रूपको छोड़ दूसरा नहीं है ॥ २ ॥

दूसरोंके उपकारके लिये दीर्घायु पुत्र-स्वामी-स्त्री-सुख विपुल श्री तथा यशको बता-
वाली श्रीजातक पत्रिकाको लिखा है। जिसके अन्दर सभी स्पष्टग्रहके अष्टकवर्ग, पद्वार,
आयु, गोचर, भावफल और अनेक दशाचक्र दर्शाये गये हैं ॥ ३ ॥

स्त्रीणां जन्मफलं नृयोगमुदितं यत्तत्पतौ योजयेत्-

तासां देहशुभाशुभं हिमकराक्षमात्रं वीर्याधिकात् ।

भर्तृणामगुणं गुणं मदगृहाच्छिद्राच्च तेषां मृतिम्

सौम्यासौम्यबलाबलेन सकलं सञ्चिन्त्य सर्वं वदेत् ॥ ४ ॥

इदानीं स्त्रीणां जातकफलानुचयन्ते । स्त्रीणां जन्मफलं = जन्मकालवशाज्जातं शुभा-
शुभं फलं यन्नृयोगं पुरुषसम्भवमुदितं तत्सर्वं तासां पतौ = स्वामिनि योजयेत् । एतदुक्तं
भवति । स्त्रीषु यद्यत्फलमक्षयं तत्तासां पतिविषये विजानीयात् । यथा राखयोगादिकं
पुरुषसम्भाव्यम् । अथ तासां स्त्रीणां देहशुभाशुभं = शरीरसौख्यदुःखं हिमकराचन्द्रवशा-
ज्जगनाज्जन्मलग्नाच्च वीर्याधिकादर्याचन्द्रलग्नयोर्मध्ये यो बलवान् भवेत्तद्वशाच्छारीरिकं
सुखदुःखं विचिन्त्यम् । चन्द्रे लग्ने वा शुभे शरीरसौख्यम् । लग्ने चन्द्रे वा विबले (कूरे)
शरीरकष्टमिति ब्रूयात् । तातां स्त्रीणां भर्तृणां = पतीनामगुणं = दोषं गुणं च मदगृहाज्ज-
न्मलग्नात्सप्तमं यद्ग्रहं तस्मात्सप्तमभावाच्चिन्तयेत् । तेषां पतीनां, छिद्रादष्टमभावात्
(स्त्रीणां जन्माष्टमगृहात्) मृतिः विवेचनीया । अन्यत्सकलं सौम्यासौम्यबलेन शुभपाप-
बलेन सञ्चिन्त्य = विविच्य सर्वं शुभाशुभं वदेत् । यस्मिन् शुभबलाधिक्यं तच्छुभम्,
वस्मिन्शुभबलाधिक्यं तदशुभमिति ब्रूयादिति । तथाऽत्र वराहमिहिरः—

यद्यत्फलं नरभवेऽक्षममङ्गनानां तत्तद्वदेत्पतिषु वा सकलं विवेचयम् ।

तासां तु भर्तृमरणं निघने वपुस्तु लग्नेन्दुगं सुभगतास्तमये पतिश्च ॥ इति ॥ ५ ॥

पुरुषोंके योगफल जो कहे गये हैं वे स्त्रियोंके योगमें उसके पतिके वास्ते कहने चाहिये।
स्त्रियोंके देहका शुभाशुभ फल लग्न वा चन्द्रमार्गमें अधिक बलीसे विचारे। सप्तमसे पतिके
अगुण और गुणको विचारे। अष्टमसे पतिकी मृत्यु विचारे। यह शुभ और पापग्रहोंका
बलाबल विचार कर सभी फल कहने चाहिये ॥ ४ ॥

स्त्रीणां जन्मनि लग्नीति करयोर्मध्ये बली यस्ततः

सम्पदरूपबलानि तन्नवमतः पुत्रायवृद्धिं वदेत् ।

सौमङ्गल्यमनिष्टमष्टमगृहाद् भर्तृश्रियं सप्तमात्

केचिद्भर्तृशुभाशुभं शुभगृहादिच्छन्ति होराविदः ॥ ५ ॥

वैधव्यं निघनेन लग्नभवनात्तेजो यशः सम्पदः

पुत्रं पञ्चमभावात् पतिसुखं कामेन केचिद्विदुः ।

प्रज्ञयामपि योषितामतिमुखं धर्मोपयातमहैः

शेषं भावजयोगजन्यमखिलं नारीनराणां समम् ॥ ६ ॥

स्त्रीणां, जन्मनि = जन्मकाले लग्नीति करयोर्मध्ये बली यस्ततः
तत्तस्माद्बलयुक्ताचन्द्राक्षमाद्वा स्त्रीणां सम्पदः = धन्यः, रूपमाकृत्यादि, बलानि = शौर्यानि
श्रेयानि । तन्नवमतः = स्त्रीजन्मलग्नाच्चवमभावात् पुत्रायवृद्धिं = पुत्रस्यात्मजस्यायस्य द्रव्या-
देर्लोभस्य च वृद्धिं वदेत् । सौमङ्गल्यं = सौभाग्यं, अनिष्टं = मरणवशादष्टमगृहाच्चिन्त्यम् । सप्तम-
भावात्स्त्रीणां भर्तृश्रियं = पतिसौख्यं विचिन्तयेत् । अत्र केचित् होराविदो जातकशास्त्रवेत्ता
भर्तृशुभाशुभं स्त्रीणां शुभगृहाच्चवमभावादिच्छन्ति । परं तत्राचार्याभिमतं केचिदिति पदो-
पादानादिति । अतः सप्तमभावादेव पतिशुभाशुभं विचार्यमिति ॥ ५ ॥

विषनेन स्त्रीणामष्टमभावेन तासां वैधन्यं = पतिनिधनं विचार्यम् । लग्नभवनान्नन्मल-
जातेन = कान्तिः, यशः, सम्पदः = श्रियो विचार्याः । पञ्चमभावतः पुत्रमपत्यं चिन्तयेत् ।
अनेन = सप्तमभावेन पतिमुखं चिन्त्यम् । इति केचिदन्ये विज्ञा ऊचुः । धर्मोपयातप्रहेः =
लग्नमवस्थितप्रहेस्तत्र बलवद्ग्रहवशात्, गोषितां = स्त्रीणां, प्रव्रज्यां = सन्यासं अपि
पतिमुखं विचिन्त्यम् । शेषमवशिष्टं भावजं फलं योगजन्यं चाखिलं फलं, नारीनराणां =
पुरुषाणां, समम् = समानमेव भवति । न च तेषु कश्चिद्भेद इति ॥ ६ ॥

स्त्रियोंके जन्मसमय लग्न और चन्द्रमामें जो बली हो उससे धन, रूप और बल और
सम्पद नवमे भावसे पुत्र और आयकी वृद्धिको कहे । अष्टम गृहसे शुभ और अनिष्ट कहे ।
सप्तम गृहसे स्वामीका शुभाशुभ कहे । किसीका मत है कि नवम भवनसे स्वामीका शुभा-
शुभ फल कहे ॥ २ ॥

अष्टमसे वैधन्य योग, लग्नसे तेज-यश-सम्पत्ति विचारे । पञ्चम भावसे पुत्र विचारे ।
सप्तमे पतिका सुख विचारना किसीका मत है । नवममें प्राप्तग्रह- (संन्यास) से प्रव्रज्या
और स्त्रियोंका विशेष सुख विचारे । शेष भावोंके फल स्त्री और पुरुषके समान हैं ॥ ६ ॥

१२२ लघुनिशाकरौ यदि वरस्त्री रूपशीलान्विता
सौम्यालोकितसंयुतौ गुणवती साध्वी च सम्पद्यता ।
ओजर्त्तौ पुरुषाकृतिश्च चपला पुंश्चेष्टिता पापिनी
पापव्योमचरेण वीक्षितयुतौ जाता दुराचारिणी ॥ ७ ॥
लग्नेन्दु विषमर्क्षगौ शुभयुतौ सौम्यग्रहालोकितौ
नारी मिश्रगुणाकृतिः स्थितिगतिप्रज्ञावती जायते ।
युग्मागारगतौ तु पापसहितौ पापेक्षितौ वा तथा
तद्वाशीशयुतेक्षकग्रहबलादाहुः समस्तं विदः ॥ ८ ॥

इदानीं लग्नेन्दुवशात्स्त्रीफलमाह । यदि लग्ननिशाकरौ = स्त्रिया जन्मलग्नं चन्द्रश्च,
युग्मे-समराशौ (२४।६।८।१०।१२ राशौनामन्यतमे) स्यातां तदा जाता स्त्री, वरस्त्रीरूप-
शीलान्विता भवति । तौ युग्मगतौ लग्नेन्दु सौम्यैः शुभग्रहेरालोकितौ दृष्टौ वा संयुतौ भवेतां
तदा स्त्री गुणवती साध्वी सम्पद्यता च भवति । ओजर्त्तौ इति । तौ लग्नेन्दु यदि ओजर्त्तौ =
विषम- (१।३।५।७।९।११) राशौ भवेतां तदा जाता स्त्री, पुरुषाकृतिः = पुरुषस्वभावा,
चपला = चापव्यययुक्ता, पुंश्चेष्टिता = पुंश्चली, पापिनी च भवति । तौ लग्नेन्दु विषमर्क्षगौ, पाप-
व्योमचरेण = पापग्रहेण, विक्षितौ = दृष्टौ, वा युतौ = सहितौ भवेतां तदा जाता स्त्री दुरा-
चारिणी दुष्कर्मकर्त्री भवति । तथा च—फलदीपिकायाम्—

‘उदयहिमकरौ द्वौ युग्मगौ सौम्यदृष्टौ सुतनयपतिभूषा—सम्पदुत्कृष्टरीला ।
अशुभसहितदृष्टौ चोच्चगौ पुंस्वभावा कुटिलमतिरवरया भर्तुं कृपा दरिद्रा’ ॥ इति ।
तौ लग्नेन्दु, विषमर्क्षगौ शुभग्रहेण युतौ, सौम्यग्रहालोकितौ वा भवेतां तदा जाता नारी =
स्त्री, मिश्रगुणाकृतिः = स्त्री-पुरुषोभयाकृतिगुणयुक्ता तथा स्थितिगतिप्रज्ञावती—दिग्देराकालादि-
विदियुक्ता जायते । तावेव लग्नेन्दु, युग्मागारगतौ = समराशिगतौ, पापसहितौ वा पापदृष्टौ
भवेतां तदा तथाऽर्यात्पूर्वोक्त- (मिश्रगुणाकृतिरित्यादि) फलयुक्ता भवति । अथ तद्वाशीशयुते-
क्षकग्रहबलात् = तस्याः कन्याया यो राशीशब्दनाधिष्ठितराशिपतिस्तत्र यस्य यस्य ग्रहस्य
योगो दृष्टिश्च भवति, तेषु बलीयसो ग्रहस्यानुरूपं समस्तं फलं विदो द्वोराशाब्ज्ज्ञा वदन्ति ॥ ७-८ ॥
यदि सम राशिमें लग्न और चन्द्रमा दोनों हों तो श्रेष्ठ स्त्रीके रूप और शीलसे स्त्री युक्त
होती । यदि उसे शुभग्रह देखते हों तो वह स्त्री गुणवती साध्वी और संपत्ति युक्त हो । लग्न
और चन्द्रमा यदि विषम राशिमें हों तो स्त्री पुरुषकी आकृतिवाली, चंचल, पर-पुरुष पर चेष्टा

करनेवाली, पापिनी होती है। पापग्रहसे दृष्ट-युत हों तो वह स्त्री व्यभिचारिणी होती है ॥७॥

लग्न और चन्द्रमा विषम राशिमें हों शुभग्रहसे युक्त हों और उन्हें शुभग्रह देखते हों तो स्त्री मिश्रित गुण, आकृति, स्थिति, चाल और बुद्धिवाली होती है। यदि दोनों युग्म (सम) राशिमें हों पापग्रहसे युक्त हों वा पापग्रह उन्हें देखता हो तो भी मिश्र गुणादि कहे। उस समय जन्म राशिपति पर जिस ग्रहका योग या दृष्टि हो उस ग्रहके बलानुसार विद्वान् समस्त फल कहते हैं ॥ ८ ॥

ओजे विलग्ने पुरुषैर्बलिष्ठैर्बलान्वितैश्चन्द्रबुधासुरेज्यैः ।

सामान्यशक्तौ सति सूर्यपुत्रे जाता हि तस्या बहवो धवाः स्युः ॥ ९ ॥

इदानीं कुलटायोगमाह—ओज इति । ओजे विलग्ने = विषमराशिके जन्मलग्ने, पुरुषैः (श्विभौमगुरुभिः) ग्रहैः यत्र तत्र बलिष्ठैः = स्थानादिवीर्ययुक्तैः, चन्द्रबुधासुरेज्यैः = चन्द्रबुधशुक्रैः, बलान्वितैः = सबलैः, सूर्यपुत्रे = शनैश्चरे, सामान्यशक्तौ = साधारणबलयुक्ते सति जाता = या स्त्री जायते, तस्याः स्त्रियाः, हि = निश्चयेन बहवो धवाः = स्वामिनो भवन्ति । इत्थं भूते योगे जाता कन्या अनेकान् पतीन् वृणुते । कुलटा भवतीत्यर्थः ॥ ९ ॥

विषम राशिमें लग्न हो पुरुष ग्रह बली हों चन्द्रमा, बुध तथा शुक्र बलवान् हों, शनि सामान्य शक्ति युक्त हो तो उत्पन्न होनेवाली स्त्रीके बहुत पति होंगे ॥ ९ ॥

युग्मे विलग्ने कुजसौम्यजीवशुक्रैर्बलिष्ठैः खलु जातकन्या ।

विख्यातनाम्नी सकलार्थतत्त्वबुद्धिप्रसिद्धा भवतीह साध्वी ॥ १० ॥

इदानीं साध्वीजीयोगमाह—युग्म इति । युग्मे विलग्ने=समराशिके लग्ने, कुजसौम्यजीवशुक्रैः=मङ्गलबुधगुरुशुक्रैः, बलिष्ठैर्यत्र तत्रस्थैः, जातकन्या=तदानीं जनिता कन्या, खलु=निश्चयेन, विख्यातनाम्नी = लोकेषु गीयमाना, सकलार्थानां तु तत्त्वबुद्धौ=सारवगमे प्रसिद्धा, साध्वी = सती (सदाचारवती) च भवति ॥ १० ॥

सम राशि लग्नमें, मङ्गल, बुध, गुरु और शुक्र बलवान् हों तो उत्पन्न कन्या निश्चय विख्यात नामवाली, सकल अर्थ, तत्त्व बुद्धिमें प्रसिद्धा तथा साध्वी होती है ॥ १० ॥

सौरै मध्यबले बलेन सहितैः शीतांशुशुक्रेन्दुजैः

शेषैर्वीर्यसमन्वितैः पुरुषिणी यद्योजराशयुद्गमे ।

जीवारास्फुजिदैन्दवेषु बलिषु प्राग्लग्नराशौ समे

विख्याताखिलशास्त्रयुक्तिकुशला स्त्री ब्रह्मवादिन्यपि ॥ ३१ ॥

इदानीं पुरुषिणीयोगं ब्रह्मवादिनीयोगञ्चाह—सौर इति । सौरैः=शनौ, मध्यबले=सामान्यबलसहिते, शीतांशुशुक्रेन्दुजैः=चन्द्रशुक्रबुधैः तत्र तत्र, बलेन रहितैः=निर्बलैः, शेषैः=सूर्यभौमगुरुभिर्वैत्र तत्र गतैर्वीर्यसमन्वितैः=सबलैः, यद्योजराशयुद्गमे=यदि विषमराशिस्वर्गमे लग्ने भवति (१३१५।७।९।११ राशीनामन्यतमे लग्न इत्यर्थः) तदा जाता स्त्री पुरुषिणी=विविधपुरुषा भवतीति । ब्रह्मवादिनीमाह—जीवारास्फुजिदैन्दवेषु=गुरुभौमशुक्रबुधेषु, यत्र तत्र बलिषु, प्राग्लग्नराशौ समे=जन्मलग्ने सम-(२।४।६।८।१०।१२ एतदन्त्यतमे) राशौ सति जाता स्त्री विख्याताखिलशास्त्रयुक्तिकुशला=प्रसिद्धानि चाखिलानि शास्त्राणि तेषां युक्तिषु (विवेकेषु) कुशला (प्रौढमतिः), ब्रह्मवादिन्यपि = मोक्षशास्त्रेऽपि दक्षा भवतीति ॥ ३१ ॥

शनि मध्यबली हो, चन्द्र-शुक्र और बुध बलसे हीन हों, शेष ग्रह बलयुक्त हों, यदि विषम राशिके लग्नमें जन्म हो तो पुरुषिणी (परपुरुषगामिनी) हो। समराशिमें प्रथम लग्न हो और बृहस्पति, शुक्र, बुध बलवान् हों तो वह स्त्री विख्यातनाम्नी, सम्पूर्ण शास्त्र युक्ति में कुशल और ब्रह्मवादिनी होवे ॥ ३१ ॥

अथ त्रिंशंशफलम् ।

लग्ने भौमगृहं गते शशिनि वा वीर्याधिके भूसुते
त्रिंशंशप्रभवाऽबला यदि दुराचारप्रयुक्ता भवेत् ।
प्रेष्या भानुसुतांशके गुणवती साध्वी च जीवांशके
सौम्यांशे मलिना सितांशजवधूर्जारव्रताचारिणी ॥ १२ ॥
लग्ने भार्गवराशिगे कलहकृद् दुष्टा कुजस्यांशके
साध्वी पुत्रवती पुरन्दरगुरोःशे पुनर्भूः शनेः ।
सौम्यस्यांशसमुद्भवाऽखिलकलासङ्गीतवाद्यप्रिया
शुक्रांशे बुधवल्लभा च सुभगा लोकप्रिया जायते ॥ १३ ॥
त्रिंशंशेऽवनिजस्य बोधनगृहे लग्ने तु पुत्रान्विता
मन्दांशे विधवाऽथवा मृतसुता क्लीबाकृतिस्थाऽसती ।
जैवे भर्तृपरा बुधस्य तरुणी विख्याततेजस्विनी
शौक्रे चारुतराम्बराभरणगोवित्तप्रसिद्धा भवेत् ॥ १४ ॥
लग्ने चन्द्रगृहं गते बलवति क्षीणीसुतस्यांशके
जाता जारविनोदशीलरसिका पापेक्षिते शीतगौ ।
विश्वस्ता रविजस्य निर्जरगुरोरल्पायुरल्पात्मजा
बौधे शिल्पकलावती भृगुसुतत्रिंशंशके कामुकी ॥ १५ ॥
भानुक्षेत्रगते तनौ शशिनि वा भूनन्दनस्यांशके
नारी पुम्प्रकृतिस्थिता च कुलटा मन्दांशके दुःखिता ।
जीवांशे नृपवल्लभा गुणवती सौम्यस्य पुंश्रेष्ठिता
दुष्टा चासुरवन्दितस्य कुपतिस्नेहान्विता रोगिणी ॥ १६ ॥
वागीशस्य गृहोदये वसुमतीपुत्रस्य भागोद्भवा
विख्याता परिवारिणी रविसुतस्यांशे दरिद्रा भवेत् ।
जीवांशे धनवस्त्रभूषणवती सौम्यस्य सम्पूजिता
साध्वी दानवमन्त्रिणः सुतवती सद्बलभूषान्विता ॥ १७ ॥
लग्ने मन्दगृहे बलिन्यवनिजत्रिंशंशके शोकिनी
मन्दांशे सति दुर्भगा निजकुलाचारानुरक्ता गुरोः ।
सर्वज्ञा कुलटा बुधांशजनिता शुक्रस्य बन्ध्या सती
लग्नेन्दुस्फुटयोगतस्तु सकलत्रिंशंशजं वा वदेत् ॥ १८ ॥

अधुना स्त्रीजातके त्रिंशंशफलान्युच्यन्ते । तत्र प्रतिराशि ताराग्रहणां त्रिंशंशे गतस्य लग्नस्य
नि ज्ञेयानि । वीर्याधिके=बलीयसि, लग्ने वा शशिनि, भौमगृहं=मेषवृश्चिकयोरन्यतरं गते
मन् भूसुतस्य=मङ्गलस्य त्रिंशंशे, प्रभवा=जनिता, अबला=स्त्री, दुराचारप्रयुक्ता=दुराचार-
भिचार) कर्मणि निरता भवेत् । अन्यत्सर्वं स्पष्टमेव । एतदर्थं चक्रं विलोक्यम् ॥१२-१८॥
यदि लग्न वा चन्द्रमा मङ्गलकी (१५) राशिमें हो बली हो तो मङ्गलके त्रिंशंशमें
होनेवाली दुराचारमें युक्त हो । शनिके त्रिंशंशमें हो तो दूती हो । गुरुके त्रिंशंशमें
हो गुणवती हो । बुधके त्रिंशंशमें मलिना, शुक्रके त्रिंशंशकी स्त्री जारव्रतका आचरण
ही है (व्यभिचारिणी होती है) ॥ १२ ॥

लग्नमें शुक्रकी (२१७) राशि हो तो मङ्गलके त्रिंशंशमें कलह करनेवाली दुष्टा हो ।
श त्रिंशंश हो तो साध्वी, पुत्र-वती हो । शनिका अंश हो तो पुनर्भू हो । बुधका अंश

हो तो सम्पूर्ण कला संगीत और वाद्यकी प्रिया हो। शुक्रका अंश हो तो पण्डितकी स्त्री, सुन्दरी और लोकमें आदरणीया हो ॥ १३ ॥

बुध का गृह (३६) लग्नमें हो तो मङ्गलके त्रिंशांशमें पुत्रसे युक्ता हो। शनिका अंश हो तो विधवा वा मृतवत्सा हो। नपुंसकीके समान और पापिनी हो। गुरुके अंशमें हो तो स्वामीमें तत्पर रहे। बुधके त्रिंशांशकी स्त्री विख्यात तेजवाली हो। शुक्रके त्रिंशांशकी सुन्दर वस्त्र-भूषण-योधनसे प्रसिद्धा हो ॥ १४ ॥

लग्न चन्द्रमाके गृह (कर्क) में हो तो मङ्गलके त्रिंशांशमें स्त्री बली हो। चन्द्रमा पाप-ग्रहसे देखा जाता हो उस समय उत्पन्न कन्या जार पुरुषसे विनोद करनेवाली हो। शनिके त्रिंशांशमें विश्वस्ता, बृहस्पतिके त्रिंशांशमें अल्प आयुवाली तथा अल्प पुत्रवाली होती है। बुधके त्रिंशांशमें शिल्पकला जाननेवाली, शुक्रके त्रिंशांशमें विशेष कामिनी होती है ॥ १५ ॥

सूर्यके गृह (सिंह) में लग्न वा चन्द्रमा हो उसमें मङ्गलका त्रिंशांश हो तो स्त्री पुरुषके समान प्रकृतिवाली और कुलटा हो। शनिके त्रिंशांशमें हो तो दुःखिनी हो। गुरुके त्रिंशांशमें हो तो राजाकी स्त्री, गुणवती हो। बुधके त्रिंशांशमें हो तो पुरुषकी हृष्टा करनेवाली हो। शुक्र त्रिंशांशका हो तो बुद्धा, जारके प्रेममें तत्पर तथा रोगिणी हो ॥ १६ ॥

बृहस्पतिका गृह (धनु या मीन) लग्न हो मङ्गलके त्रिंशांशमें उत्पन्न हो तो मातृ-वती, विख्यात तथा परिवार युक्ता हो। शनिके अंशमें दरिद्रा हो। बृहस्पतिके अंशमें हो तो धन-वस्त्र-भूषणवाली हो। बुधके अंशमें हो तो सुपूजिता हो। शुक्रके अंशमें साध्वी पुत्रवती और सुवस्त्र भूषणसे युक्ता हो ॥ १७ ॥

लग्न शनिका गृह (मकर या कुम्भ) हो, उसमें बलवान् मंगलका त्रिंशांश हो तो शोक युक्ता हो। शनिका अंश हो तो दुर्भगा हो। बृहस्पतिका अंश हो तो निज कुलाचारमें अनुरक्ता हो। बुधके अंशमें उत्पन्न हो तो सर्वज्ञा और कुलटा वह स्त्री हो। शुक्रके अंशमें बन्ध्या और पतिव्रता हो। स्पष्ट लग्न और चन्द्रमाके योगसे भी समस्त त्रिंशांश अनित फल कहा है ॥ १८ ॥

स्त्रीजातके लग्नत्रिंशांशफलचक्रम् ।

लग्नराशयः चन्द्रराशयो वा	भौमत्रिंशांशफलम्	शनित्रिंशांशफलम्	गुरुत्रिं-फलम्	बुधत्रिं-फलम्	शुक्रत्रिं-फलम्
भौमगृहे १।८ मे. वृश्चिक.	दुराचारिणी	प्रेम्णा	गुणवती, साध्वी	मलिना	जारिणी
शुक्रगृहे २।७ वृ. तु.	कलहकृत्, दुष्टा	पुनर्मूः	साध्वी, पुत्रिणी	कलावती	सुभगा, लोक-प्रिया, पण्डिता
बुधगृहे ३।६ वि. कन्या.	पुत्रान्विता	विधवा अपुत्रा वा	भर्तृपरा	तेजस्विनी	मनोरमा
चन्द्रगृहे ४ कर्क	बलवती जारिणी	विश्वस्ता	अल्पायुरल्पात्मजा	शिल्पकलावती	कामुकी
सूर्योक्ते ५ सिंहे	पुम्प्रकृतिः, कुलटा	दुःखिता,	वृषवस्त्रभा	पुंचेष्टिता	दुष्टा, रोगिणी
गुरुगृहे १।१२ घ. मी.	विख्याता, सपुत्रा,	दरिद्रा	धनवस्त्रभूषणवती	सम्पूजिता	साध्वी, पुत्रवती
शनियुहे १०। ११ म. कु.	शोकिनी	दुर्भगा	कुलीना	सर्वज्ञा, कुलटा	बन्ध्या, सती

आग्नेयैर्विधवाऽस्तराशिसहितैर्मित्रैः पुनर्भू भवेत्
क्रूरे हीनबलेऽस्तगे स्वपतिना सौम्येक्षिते प्रोज्झिता ।

अन्योन्यांशकयोः सितावनिजयोरन्यप्रसक्ताङ्गना

यूने वा यदि शीतरश्मिसहिते भर्तुस्तदाऽनुज्ञया ॥ १६ ॥

इदानीं विधवा-पुनर्भू-भर्तृत्यक्तयोगानाह—आग्नेयैः = पापग्रहेः,
अस्तराशिसहितैः = सप्तमस्थानगतैः, विधवा भवति । मित्रैः = शुभैः पापैश्च सप्तमस्थैः,
पुनर्भू भवेत् (पुनर्भूलक्षणमभिमन्त्रलोके दृष्टव्यम्) पुनरन्येन परिणीता भवेत् । हीनबले,
क्रूरे = पापग्रहे, अस्तगे = सप्तमभावगे, तथाभूते केनचित् सौम्येन = शुभग्रहेण, ईक्षिते =
दृष्टे स्त्री, स्वपतिना प्रोज्झिता = स्वभर्त्रा परित्यक्ता स्यात् । अन्योन्येति । सितावनिजयोः =
शुक्राक्षारकयोः, यत्र तत्रान्योन्यांशगयोः शुक्रनवांशो भौमः, भौमनवांशो शुक्रो भवेत्तदा सा
अङ्गना = स्त्री, अन्यप्रसक्ता = परपुरुषरक्ता भवति । वा यदि तौ सितावनिजौ, शीतरश्मिना =
चन्द्रेण, सहितौ, यूने = सप्तमे भावे भवेतां तदा सा स्त्री, भर्तुरनुज्ञया = पतिनिर्देशेन पर-
पुरुषमुपयाति न तु स्वेच्छयेति । तथा जातकाभरणौ—

अन्योन्यांशावस्थितौ भौमशुक्रौ स्यातां कान्तासङ्गताऽन्येन नूनम् ।

चन्द्रोपेतौ शुक्रवक्रौ स्मरस्थावाङ्मव स्यात् स्वामिनवामनन्ति ॥ १९ ॥

सातवां भाव यदि पापग्रहोऽस्य युक्त हो तो स्त्री विधवा हो । यदि पापग्रह, शुभग्रह दोनों
हों तो दो बार ब्याही जाय या अनेक पतिवाली हो । बलरहित क्रूरग्रह सप्तम गृहमें हो
उसे शुभग्रह देखता हो तो अपने पतिसे त्यागो जाय (उसका स्वामी उसको छोड़ दे) ।
युक्त और मंगल परस्पर एक दूसरेके अंशमें हों तो अन्य पुरुषमें वह स्त्री प्रसक्त रहे । यदि
दोनों सप्तम भवनमें चन्द्रमासे युक्त हो तो पतिकी आज्ञासे पर पुरुष संगिनी हो ॥ १९ ॥

स्वैरिणी या पतिं त्यक्त्वा सर्वणं कामतः श्रेयेत् ।

अक्षतं च प्रजाद्वारं पुनर्भूः संस्कृता पुनः ॥ २० ॥

इदानीं स्वैरिणी-पुनर्भूलक्षणमुच्यते । या स्त्री स्वकीयं पतिं त्यक्त्वा कामतः = स्वे-
च्छया, सर्वणं = निजवर्णतुल्यमन्यं पुरुषं श्रेयेत् सा स्वैरिणी भवति । अक्षतमिति । विवाहि-
तायाः यस्याः स्त्रियाः प्रजाद्वारं = यतः प्रजाः (अपत्यानि) निःसरन्ति, 'यो निरिति यावत्'
अक्षतं = पुरुषसङ्गमेन- (मैथुनेन) रहितं स्यात् सा स्त्री पुनरन्येन पुरुषेण संस्कृता = विवा-
हिता भवति तदा सा 'पुनर्भूः' भवतीति ॥ २० ॥

जो स्त्री अपने पतिको छोड़कर कामसे (अपनी इच्छासे)-सर्वणं (अपने प्राप्तिके)
अन्य पुरुषका सेवन करे वह स्वैरिणी कहलाती है । प्रथम पतिसे यदि स्त्रीकी योगि अक्षत
(मैथुन रहित) हो तो उसकी दूसरी बाही होती है, इस छन्दे उसका नाम पुनर्भू होता है ॥
सौरारक्षे लग्नगे सेन्दुशुक्रे मात्रा सार्द्धं पुंश्चली पापदृष्टे ॥

कौजे स्वैरिणी सौरिणा व्याधियोनिश्चारुश्रोणी बल्लभा सद्ग्रहांशे ॥ २१ ॥

इदानीं जनन्या सह पुंश्चली-व्याधियोनि-सुभगायोगानाह—सौरारक्षे इति । सौरा-
रक्षे = शनिभौमराशौ (१०।११।१।२ एषामन्यतमराशौ) लग्नगते तस्मिन्, सेन्दुशुक्रे =
चन्द्रशुक्राभ्यां सहिते, तथाभूते पापदृष्टे = केनचित्पापग्रहेण निरीक्षिते च जाता स्त्री, मात्रा
सह पुंश्चली = जनन्या सहितैव परपुरुषगामिनी स्यात् । कौजे इति । अस्तांशे = लग्ना-
त्सप्तमे राशौ यच्चवांशो भवति तस्मिन्, कौजे = कुजसम्बन्धिके, अर्थात्सप्तमे राशौ भौम-
नवांशे सति तस्मिन्, सौरिणा = शनिना दृष्टे स्त्री व्याधियोनिः = सारोगभया भवति । चारु
श्रोणी बल्लभा सद्ग्रहांशे = तस्मिन् सप्तमे भावे शुभग्रहस्य नवांशे सति स्त्री चारुश्रोणी
(सुन्दरकटियुक्ता) बल्लभा = भर्तृप्रिया च भवति । तथा च सारवक्ष्याम्—

सौरारग्रहे तद्वत् शशिनि सशुके विलग्नगे जाता । मात्रा सार्क कुलटा क्रूरग्रहवीक्षिते भवति ॥

यूने तु कुजनवांशे शनिना दृष्टे सरोगयोनिः स्त्री ।

सदृग्दृग्भागे चारुश्रेणी पतिवल्लभा भवति ॥ २१ ॥

शनि या मङ्गलकी राशिमें लग्न हो वहां शुक्र चन्द्रमाके सहित हो, उसे पापग्रह देखते हैं तो वह स्त्री माताके सहित पुंश्रली हो । सातवेंमें मङ्गलके नवांशको शनि देखता हो तो योनिमें व्याधि हो । यदि शुभ ग्रहके अंशमें हो तो स्त्रीकी कमर रमणीय हो और वह पतिकी प्यारी होवे ॥ २१ ॥

बलहीनेऽस्तगे पापे सौम्यग्रहनिरीक्षिते ।

पत्या विसृज्यते नारी नीचारिस्थे च वैरिणी ॥ २२ ॥

श्लोकोऽयं सरलार्थोऽपि च १६ तमश्लोकस्य द्वितीयपदे गतार्थो भवतीति ॥ २२ ॥

निर्बल पापग्रह सप्तम स्थानमें हो उसे शुभग्रह देखते हैं तो वह स्त्री पतिसे त्यागी जाय । यदि नीच या शत्रु-स्थानमें वह पापग्रह हो तो वह पतिकी वैरिणी हो ॥ २२ ॥

उत्सृष्टा मदनस्थिते दिनकरे शत्रुग्रहालोकिते

ऽविश्वस्ताऽवनिजे वधूरमणयोरन्योन्यवैरं तु वा ।

सौम्यासौम्ययुते कलत्रभवने जाता पुनर्भूः शनौ

कामस्थे रिपुवीक्षिते त्वविधवा जाता जरां गच्छति ॥ २३ ॥

इदानीं स्त्रीजातके सप्तमभावफलं ग्रहपरत्वेनोच्यते-उत्सृष्टेति । दिनकरे = सूर्य, मदन-स्थिते = सप्तमभावमुपगते, तस्मिन्, शत्रुग्रहेणालोकिते सति स्त्री पतिना उत्सृष्टा = त्यक्ता भवति । अवनिजे=मौमे, मदनस्थिते शत्रुग्रहालोकिते च स्त्री अविश्वस्ता, वा तत्र वधूरम-णयोः=स्त्रीपुंसोरन्योन्यवैरं=परस्पर विद्वेषो भवति । कलत्रभवने = सप्तमे भावे, सौम्यासौ-म्ययुते=शुभपापग्रहैः सहिते सति जाता स्त्री पुनर्भूः=पत्यन्तरकर्त्री, भवति । शनौ, कामस्थे=सप्तमभावस्थे, रिपुणा वीक्षिते च सति जाता स्त्री तु अविधवा सती (कुमारिकैव) बाह्य इति यावत् जरां वृद्धत्वं गच्छति । अर्थाच्छनिः सप्तमे पापदृष्टो भवेत्तदा कुमारिकैव स्त्री वृद्धात्व-मुपयाति । तस्या विवाहो न भवेदिदित्यर्थः । तथा वृहज्जातके—

‘उत्सृष्टा रविणा, कुजेन विधवा बाल्येऽस्तराशिस्थिते ।

कन्यैवाशुभवीक्षितेऽर्कतनये यूने जरां गच्छति’ इति ॥ २३ ॥

सूर्य सप्तममें हो उसका शत्रु उसे देखता हो तो वह स्त्री उत्सृष्टा (त्यागी) हो । मङ्गल हो तो विश्वाससे हीन अथवा स्त्रीपुरुषमें परस्पर वैर हो । सप्तम भवनमें शुभ अशुभ दोनों प्रकारके ग्रह हों जो पुनर्भू हो । शनि सप्तम स्थानमें शत्रुसे देखा जाता हो तो बुढ़ापा तक कुमारो रहती है ॥ २३ ॥

पापक्षे मदनस्थिते शनियुते वैधव्यमेत्यङ्गना

जारासक्तविलासिनी सितकुजावन्योन्यराशयंशगौ ॥

चन्द्रे कामग्रहं गते तु पतिना सार्द्धं दुराचारिणी

मन्दार्चविलग्नौ शशिसितौ बन्ध्या सुतस्थे खले ॥ २४ ॥

पापक्षे इति । मदनस्थिते = सप्तमभावगते, पापक्षे = पापग्रहक्षे, शनियुतेऽर्थात्सप्तमो भावः पापराशित्वात् शनिः स्थितो भवेत्तदा, अङ्गना = जायमाना कन्या, वैधव्यमेति=भर्तृ-मरणं प्राप्नोति । भारिणीमाह । सितकुजौ = शुक्रमङ्गलौ, अन्योन्यराशयंशगौ=शुक्रः कुज-राशिनवांशगतः, कुजः शुक्रराशिनवांशगतः स्यात्तदा जाता स्त्री, जारासक्तविलासिनी=पर-पुरुषरतामोदवती भवति । दम्पत्योः व्यभिचारित्वमाह । चन्द्रे, कामग्रहं=सप्तमभावं गते तु स्त्री पतिना सार्द्धं दुराचारिणी भवति । चन्द्रमा यदि स्त्रीजातके सप्तमे भवेत्तदा सा स्त्री

अभिचारिणी, तत्पतिश्च व्यभिचारी भवति । बन्ध्यामाह । शशिसितौ = चन्द्रशुक्रौ, मन्दा-
रक्षविलग्नौ = शनिभौमराशिके (१०।११।१।८, एषामन्यतमे राशौ) लग्ने व्यवस्थितौ
भवेतां, खले=रविभौमशनीनामन्यतमे सुतस्थे=पञ्चमभावगते सति जाता स्त्री बन्ध्या=सन्त-
तिरहिता भवति, सा न जातु प्रसूत इत्यर्थः । तथा होरारत्ने—

अन्योन्यांशे सितारौ चेज्जारासक्ता भवेद्वधूः । तथैव सप्तमे चन्द्रे दुश्चरी पतिना सह ॥
मन्दारक्षे विलग्नस्थौ शशिशुक्रौ यदा तदा । बन्ध्या भवति सा नारी पञ्चमे पापग्रहयुते ॥२४॥

सप्तम गृह पापराशि हो उसपर शनि हो तो स्त्री विधवा होवे । शुक्र और मङ्गल अन्यो-
न्य राशि (शुक्रकी राशि वृष या तुलामें मङ्गल, मङ्गलकी राशि मेष या वृश्चिकमें शुक्र)
हो तो जार पतिमें आसक्त और विलासवती होती है । चन्द्रमा सप्तममें हो तो पतिके साथ
अभिचारिणी (स्त्री पति दोनों लम्पट) हो । चन्द्रमा और शुक्र यदि शनि या मङ्गल की
राशि गत लग्नमें प्राप्त हों तथा पञ्चममें पापग्रह हो तो बन्ध्या हो ॥ २४ ॥

कलत्रराश्यागते महीजे मन्देक्षिते दुर्भगमेति कन्या ॥

शुक्रांशके सौम्यदशा समेते कलत्रराशौ पतिवत्सभा स्यात् ॥ २५ ॥

इदानीं दुर्भगा-पतिवत्सभायोगावाह-कलत्रेति । महीजे=मङ्गले यत्र तत्र कलत्रराशेः =
सप्तमभावस्थ, अंशगते=नवांशगते, मन्देन=शनिना, ईक्षिते=दृष्टे सति जाता कन्या दुर्भगं =
रुगात्तयोनिम्, एति = प्राप्नोति । अस्मिन्योगे जाता दुर्भगा भवतीत्यर्थः । शुक्रांशक इति ।
महीजे कलत्रराशौ=सप्तमभावे शुक्रस्यांशगते, तस्मिन्सौम्यस्थ=शुभग्रहस्थ, दशा=दृष्टया,
समेते सति जाता स्त्री पत्युः वत्सभा प्रियतमा स्यात् ॥ २५ ॥

सप्तम भाव राशिके नवांशमें मङ्गल हो उसको शनि देखता हो तो वह कन्या दुर्भगा
(खराब योनिवाली) हो । यदि ७ वें भावमें मङ्गल शुक्रांशमें हो उसे शुभग्रह देखते हैं तो
पतिवत्सभा हो ॥ २५ ॥

भौमागारविलग्नगौ शशिसितौ नारी पतिद्वेषिणी

चन्द्रज्ञौ परतत्त्ववादचतुरा भौमेन्दुजौ भोगिनी ।

चन्द्रज्ञासुरवन्दिता यदि सुखद्रव्यान्विता लग्नगा

वागीशो यदि लग्नगाः सुतनया प्रज्ञाविभूषान्विता ॥ २६ ॥

भौमागारेति । शशिसितौ = चन्द्रशुक्रौ, भौमागारविलग्नगौ = मङ्गलराशिके जन्मलग्ने
गतौ (मेषे वृश्चिके वा गतावित्यर्थः) भवेतां तदा जाता नारी पतिद्वेषिणी = भर्तृ विरो-
धिनी भवति । चन्द्रज्ञौ = चन्द्रबुधौ, यदि भौमागारविलग्नगौ भवेतां तदा परतत्त्ववादच-
तुरा = ब्रह्मवाद-(मोक्षशास्त्र-) कुशला भवति । भौमेन्दुजौ = मङ्गलबुधौ, भौमागारविल-
ग्नगौ भवेतां तदा, भोगिनी=सुखिनी भवति । अथ चेत् यदि चन्द्रज्ञासुरवन्दिताः = चन्द्रबु-
धशुक्राः, लग्नगाः=यस्मिन्तस्मिन् जन्मलग्ने गता भवेयुस्तदा स्त्री सुखद्रव्यान्विता भवति ।
यदि वागीशो गुरुः लग्नगो भवेत्तदा स्त्री सुतनया = सुपुत्रवती, प्रज्ञाविभूषान्विता=प्रज्ञाभिः
(बुद्धिभिः) विभूषाभिः-(अलङ्करणैः) श्रान्विता भवति ॥ २६ ॥

चन्द्रमा और शुक्र मङ्गलकी राशिगत लग्नमें हो तो स्त्री पतिसे वैर करनेवाली हो ।
चन्द्रमा और बुध हों तो परतत्त्ववाद (ब्रह्मज्ञान) में चतुर हो । मङ्गल और बुध हों तो भोग
करनेवाली हो । यदि चन्द्रमा, बुध तथा गुरु लग्नमें हों तो वह स्त्री सुख-द्रव्यसे युक्त होती
है । बृहस्पति लग्नमें हो तो सुन्दर सन्तान, बुद्धि और भूषणसे युक्त होवे ॥ २६ ॥

तुङ्गस्था गगनाटनाः शुभकरा रन्ध्रे सपापे वधू-

वैधव्यं समुपैति पापभवने पापग्रहालोकिते ।

रन्ध्रेशांशपतौ खले च विधवा निःसंशयो भामिनी

सौम्यै रन्ध्रगतैः समेति तरुणी प्रागेव मृत्युं पतेः ॥ २७ ॥

तुल्यस्था इति । शुभकरा गगनाटनाः = शुभग्रहाः यत्र तत्र भावे, तुल्यस्थाः = स्वस्वो-
पगताः स्युः, रन्ध्रे = अष्टमे भावे. सपापे = पापग्रहेण सहिते, पापभवने = पापग्रहराशौ,
पापग्रहालोकिते च सति जाता स्त्री वैधव्यं संसृपैति । विधवा भवतीत्यर्थः । योगान्तर-
माह—रन्ध्रेऽशौ (अष्टमेशः) यस्मिन्नवांशे तिष्ठति तच्चवांशपतौ खले = पापग्रहे सति
भामिनी = स्त्री, निःसंशयः=अवश्यमेव, विधवा भवति । सध्वामरणमाह । सौम्यैः=शुभग्रहैः,
रन्ध्रगतैः=अष्टमभावस्थितैः, पतेः = स्वाभिन्ः, प्रागेव=पूर्वमेव, तरुणी = स्त्री, मृत्युं संसेति ।
अस्मिन्योगे जाता स्त्री सधवा सती भ्रियते इत्यर्थः ॥ २७ ॥

अपने २ उक्त्वा स्थानमें शुभ ग्रह हों, पापग्रहकी राक्षिमें पापयुक्त अष्टम स्थान पापग्रह
से दृष्ट हो तो स्त्री विधवा होवे । अष्टमेशका नवांश पति पापग्रह हो तो निःसन्नेह विधवा
हो । शुभग्रह यदि ८ वेंमें हो तो स्वामीसे पहले मरे ॥ २७ ॥

भाग्यस्थाः शुभखेचराः स्मरगते पापेऽष्टमस्थेऽथवा

भर्तृश्रीबहुपुत्रसौख्यविभवैः सार्द्धं चिरं जीवति ।

क्रूरैर्बन्धुगृहोपगैर्बहुसुतप्राप्ता भवत्यङ्गना

चापे वा कटकोदये पतिसुतप्राप्ता दरिद्रान्विता ॥ २८ ॥

भाग्यस्था इति । शुभखेचराः = बुधगुरुशुक्रशुक्लचन्द्राः, भाग्यस्थाः = नवमभावगता
भवेयुः, पापे = सूर्यमौमशनीनामन्यतमे ग्रहे, स्मरगते = सप्तमस्थे, अथवा अष्टमस्थे सति
स्त्री, भर्ता, भ्रिया, बहुपुत्रैः, सौख्यैः, विभवैश्च सार्द्धं चिरं = दीर्घकालं जीवति । योगेऽस्मि-
न्सकलसुखसम्पन्ना सती दीर्घजीविनी भवति । क्रूरैः = पापैः, बन्धुगृहोपगैः = ननुर्भवाव-
सुपगतैः अङ्गना = स्त्री, बहुसुतप्राप्ता = अनेकसन्ततियुक्ता भवति । चापे = धनुषि, वा कट-
कोदये = कर्कराशिलग्न्ये सति स्त्री पतिसुतप्राप्ता = भर्तृपुत्रवती, दरिद्रान्विता = निर्धना भव-
ति । तथा हि—

‘भाग्यस्थाने स्थिते सौम्ये सपापेऽस्तेऽष्टमेऽपि वा । भर्तृपुत्रसुखैः सार्द्धं दीर्घकालं च जीवति ॥

धनुःकर्कटके लगने भर्तृपुत्रादिदुःखदा’ इति यवनः ॥ २८ ॥

नववें शुभमें शुभग्रह हों सप्तम वा अष्टममें पापग्रह हों तो वह स्त्री पति-लक्ष्मी-बहुव
पुत्र-सुख-विभवके साथ बहुत काल तक जीवित रहती है । क्रूरग्रह ५ वें स्थानमें हों तो
वह स्त्रीके बहुत पुत्र हों । लग्नमें धनु वा कर्क हो तो पति-पुत्रसे युत दरिद्रा होवे ॥ २८ ॥

गोसिंहालिवधूदये सुतगते चन्द्रेऽल्पपुत्रान्विता

पापैरस्तशुभोदयाष्टमगतैर्दरिद्रयशोकाकुला ।

सौम्यासौम्ययुतैश्च मिश्रफलिनी सौम्यैः शुभश्रीयुता

पुत्रेशोऽरिगते तनौ रिपुपतौ शस्त्रेण मृत्युर्भवेत् ॥ २९ ॥

गोसिंहति । गोसिंहालिवधूदये सुतगते = पञ्चमे भावे वृषसिंहवृश्चिककन्यान्यतमे राशौ
तस्मिन्नन्ध्रे व्यवस्थिते सति जाता स्त्री अरुषपुत्रवती भवति । तथा च गर्गः—

“सिंहालिवृषकन्यासु चन्द्रे तिष्ठति पञ्चमे । अरुषापत्यं विजानीयात् पुरुषेषु तथा वदेत्” इति ।

पापैरिति । पापग्रहैः यथासम्भवं, अस्तशुभोदयाष्टमगतैः = सप्तमनवमप्रथमाष्टमभावग-
तैः, स्त्री दारिद्र्यशोकेनाकुला भवति । पूर्वोक्तैर्भावैः सौम्यासौम्ययुतैः=शुभैः पापैश्च युतैः
मिश्रफलिनी = शुभाशुभफलद्वयवती भवति । पूर्वोक्तैर्भावैः केवलं सौम्यैः युतैः शुभश्रीयुता
भवति । क्षियाः शस्त्रकृतं मरणमाह—पुत्रेशे इति । पञ्चमभावेशे, अरिगते = षष्ठभावगते,
रिपुपतौ = षष्ठेशे, तनौ = लग्ने विद्यमाने सति क्षियाः शस्त्रेण मृत्युर्भवेत् ॥ २९ ॥

वृष, सिंह, वृश्चिक या कन्या लग्न हो, पंचममें चन्द्रमा हो तो थोड़े पुत्र होंगे । पापग्रह
सप्तम, नवम, लग्न तथा अष्टममें हों तो दरिद्रताके शोकसे व्याकुल हो । शुभग्रह, पापग्रह

दोनों प्रकारके ग्रह हों तो मिश्र फल हो । केवल शुभग्रह हों तो शुभ लक्ष्मीसे युक्ता हो ।
पंचमेश वरु स्थानमें हो, षष्ठ्य स्थान (६) का स्वामी लग्नमें हो, तो शस्त्रसे मृत्यु हो ॥२९॥

क्रमग्रहैरस्तगतैः समस्तैर्विलग्नराशेर्विधवा भवेत्सा ।

मिश्रैः पुनर्भूरिह जातकन्या पत्युष्मिता हीनबलैरसद्भिः ॥ ३० ॥

रत्नोक्तोऽयं स्पष्टार्थः १९ तमश्लोकपूर्वार्द्धस्य समानार्थकश्चेति ॥ ३० ॥

लग्नसे सप्तम भावमें सब पापग्रह हों तो विधवा हो । मिश्रग्रह ७ वें हों तो इस योग
में उत्पन्न कन्या पुनर्भू हो । पापग्रह बलसे हीन हों तो उसका पति उस स्त्रीको त्याग दे ॥

स्त्रीजन्मलग्नान्मदगे शशाङ्के शुक्रायुक्ते यदि जातकन्या ।

सा पत्यनुज्ञापरगामिनी स्यात्सौरारभांशोपगते तथैव ॥ ३१ ॥

स्पष्टार्थः १९ तमश्लोकोत्तरार्द्धार्थतुर्यश्चेति ॥ ३१ ॥

स्त्रीके जन्म लग्नसे सप्तम स्थानमें चन्द्रमा हो, शुक्र और मंगलसे युक्त हो तो वह स्त्री
पतिकी आज्ञासे दूसरे पुरुषसे विहार करे । पूर्वोक्त चन्द्रमा यदि शनि या मंगलके नवांश
में हो तो भी यही फल होवे ॥ ३१ ॥

सौरारभांशोपगतग्रहेषु शुकेन्दुयुक्तेष्वशुभेक्षितेषु ।

जाता कुलाचारगुणैर्विहीना मात्रा च सार्क व्यभिचारिणी स्यात् ॥ ३२ ॥

धौरारेति । यत्र तत्र भावे सौरारभांशोपगतग्रहेषु = शनिमङ्गलबोर्भानि मेघवृश्चिकम-
करकुम्भास्तेषां नवांशेषूपगतेषु ग्रहेषु, शुकेन्दुभ्यां युक्तेषु अशुभेन = पापग्रहेण, ईक्षितेषु ।
एतदुक्तं भवति । शुक्रचन्द्रभ्यां युक्ताः केचिदन्ये व्यधिका महा भौमशनिभांशे यत्र तत्र
गताः केनचित्पापेन दृष्टाश्च भवेयुस्तदा जाता स्त्री कुलान्तरगुणैर्विहीना तथा मात्रा सार्क
व्यभिचारिणी च स्यात् । अस्मिन्योगे जाता न यावत्कन्यैव कुर्मकर्त्री भवत्यपि तु तन्मा-
ताऽपि दुराचारिणी भवतीति ॥ ३२ ॥

शनि और मंगलकी राशि या नवांशमें ग्रह प्राप्त हों शुक्र और चन्द्रमासे युक्त तथा पाप
ग्रहसे दृष्ट हो तो कन्या कुल आचारसे हीन हो और माताके सहित व्यभिचारिणी हो ॥३२॥

क्षितितनयनवांशे लग्नतः सप्तमस्थे दिनकरबुधदृष्टे व्याधियोनिः प्रजाता ।
शुभकरनवभागे सप्तमस्थानसंस्थे सुभगसुतवती सा चान्यथा दुर्मगा स्यात् ॥३३॥

सरलार्थः रत्नोक्तोऽयमिति ॥ ३३ ॥

लग्नसे सप्तम भावमें मंगलका नवांश हो, सूर्य और बुध देखते हों तो योनिमें व्याधि
हो । शुभग्रहका नवांश सप्तम भावमें हो तो सुभगा और पुत्रवाकी हो, अन्यथा दुर्मगा हो ॥

कामासुक्कमनस्विनी च विधवा पापद्वये सप्तमे

पञ्चात्स्वामिवधं करोति कुलटा पापत्रये चास्तगे ।

राजामात्यवराङ्गना यदि शुभे कामं गते कन्यका

मौरस्थे तु शुभत्रये गुणवती राज्ञी भवेद् भूपतेः ॥ ३४ ॥

सरलार्थः । स्त्रीजातके सप्तमे भावे सपापेऽशुभं फलम् । सप्तमे तु मग्रहे शुभं फलमिति
भावार्थः ॥ ३४ ॥

हो पापग्रह सप्तममें हों तो काममें आसक्ता, मनस्विनी और विधवा हो । तीन पापग्रह
सप्तममें हों तो कुछ समयके बाद पतिको मारे और कुलटा होवे । यदि सप्तममें शुभग्रह
हो तो राजाके नौकरकी स्त्री हो । सातवें स्थानमें यदि तीव्र शुभग्रह हों तो गुणवती और
राजाकी रानी होवे ॥ ३४ ॥

अन्योन्यांशगतौ सितार्कतनयावन्योन्यदृष्टौ तु वा

कुम्भे चाष्टमभागाजातवनिता कामाभितप्ता भवेत् ।

वैधव्यं समुपैति चन्द्रभवनात् क्रूरे मदस्थानगे

चन्द्रादस्तगृहोपगः शुभकरो राज्यास्पदं यच्छति ॥ ३५ ॥

अन्योन्येति । सितार्कतनयौ = शुक्रशनी, अन्योन्यांशगतौ = यत्र तत्र भावे शुक्रः शनिनवांशे, शनिः शुक्रनवांशे भवेत्, तौ परस्परदृष्टौ च भवेतां, वा कुम्भे लगने अष्टमे भागे जनिता बनिता (स्त्री) कामाग्निता = मद्वानलेन दग्धा (अतीव कामातुरा) भवति । वैधव्यमिति । क्रूरे = कस्मिंश्चित्पापग्रहे, चन्द्रभवनात् = चन्द्राधिष्ठितराशितः, मदस्थानगे = सप्तमराशिगते सति स्त्री वैधव्यं = पतिमृत्युं, समुपैति = प्राप्नोति । शुभकरः = बुधगुरुशुक्रान्यतमो ग्रहः चन्द्रादस्तग्रहमुपगतो भवेत्तदा स्त्रियै तद्भर्त्रे वा राज्यम्, आस्पदं = प्रतिष्ठानं च यच्छति = ददाति । स्त्रीजातके चन्द्रादस्ते (७) पापोऽशुभदः शुभः शुभदश्चेति सारार्थः ॥ ३५ ॥

शुक्र और शनि परस्पर एक दूसरेके अंशमें हों परस्पर देखते हों, वा कुम्भके आठवें नवांशमें उत्पन्न स्त्री कामाग्निसे संतप्त हो । चन्द्रमासे सप्तम क्रूरग्रह हो तो विधवा होती है । चन्द्रमासे सातवें घरमें शुभग्रह हो तो राज्य पदको देवे ॥ ३५ ॥

स्त्रीजन्मलग्ने शशिशुक्रयुक्ते कोपान्विता सा सुखभागिनी स्यात् ।

सर्वत्र चन्द्रे सति तत्र जाता सुखान्विता वीतरतिप्रिया स्यात् ॥ ३६ ॥

सरलाथौऽयं श्लोकः । स्त्रीजन्मलग्ने चन्द्रशुक्रौ केवलं वा चन्द्रः शुभकर एवेत्यलम् ३६ स्त्रीके जन्म लग्नमें चन्द्रमासे युक्त शुक्र हो तो वह कोपसे युक्त और सुखकी भागिनी होती है । चन्द्रमा ल' नमें हो तो उत्पन्न होनेवाली सर्वत्र सुखसे युक्त वीर पुरुषके साथ रतिप्रिया होती है ॥ ३६ ॥

शुकेन्दुर्भावे रूपगुणाभिरामा कलावती जीवबुधोदये तु ।

लग्नस्थिता जीवबुधासुरेज्या जाताङ्गना सर्वगुणप्रसिद्धा ॥ ३७ ॥

वाचस्पतौ नवमपञ्चमकेन्द्रसंस्थे तुङ्गादिके भवति शीलसमन्विता च ।

साध्वी सुपुत्रजननी सुखिनी गुणाढ्यां नूनं कुलद्वययशस्करीणी भवेत्सा ॥ ३८ ॥

सरलाथौ श्लोकौ द्वाविति ॥ ३७-३८ ॥

लग्न शुक्र या चन्द्रमाके ग्रहमें हो तो रूपगुणसे सुन्दरी हो । गुरु या बुधकी राक्षिका उदय हो तो कला जानने वाली हो । लग्नमें बृहस्पति, बुध और शुक्र हों ऐसे योगमें कन्या सर्वगुणमें प्रसिद्धा हो ॥ ३७ ॥

बृहस्पति नवम, पंचम या केन्द्रमें स्थित हो उच्चादिमें हो तो शीलसे युक्त, साध्वी सुपुत्रकी माता, सुखिनी, गुणयुक्ता और निश्चय दोनों कुलका यश करनेवाली होवे ॥ ३८ ॥

यदि शुभकरदृष्टा शिल्पिनी शुद्धचित्ता सततमिह सलज्जा चारुमूर्तिः सुपुत्रा । बहुधनशुभयुक्ता वल्लभे वल्लभत्वं व्रजति शुभशतानां भाजनत्वं च होरा ॥ ३९ ॥

यदिति । होरा = स्त्रिया जन्मलग्नं, यदि शुभकरदृष्टा = एकेन द्वाभ्यां त्रिभिर्वा शुभग्रहैर्दृष्टा स्यात्तदा शिल्पिनीत्यादि फलं वाच्यम् ॥ ३९ ॥

यदि शुभग्रह लग्नको देखते हों तो शिल्पिनी, शुद्ध चित्तवाली, निरंतर लाजवाली, रमणीय मूर्ति, पुत्रवती तथा वल्लभ-धन-सुखसे युक्ता, पतिप्रेमा और सैकड़ों शुभकी प्राप्ति होती है ॥ ३९ ॥

चन्द्रे कर्कटकोदये च बलिभिः शुक्रशनीवेन्दुभि-

नानाशास्त्रकलारसज्ञचतुरा विख्याततेजस्विनी ।

कामस्थैरथवा विलग्नभवनाद्धर्मस्थितैः स्नेहरैः

प्रज्यामुपयाति जन्मसमये पाणिग्रहे चिन्तयेत् ॥ ४० ॥

चन्द्र इति । कर्कटकोदये = कर्कराशिलगने, चन्द्रे, बलिभिः शुक्रशनीवेन्दुभिश्च जाता

स्त्री नानाशास्त्रकलाज्ञा, रसज्ञा, चतुरा, विख्याता, तेजस्विनी च भवति । विलग्नभवनात् = जन्मलग्नात्, कामरथैः = सप्तमगतैः, अथवा धर्मस्थितैः = नवमगतैः, खेचरैः = यैः कश्चित् प्रादिग्रहैः व्यवस्थितैः, स्त्री प्रव्रज्यां = संन्यासमुपयाति । तत्र बलीयसो ग्रहस्य हेतुमूलां प्रव्रज्यां प्राप्नुयात् । इमां किल जन्मसमये, पाणिग्रहे = विवाहे च चिन्तयेत् ।

उक्तञ्च—बलिभिर्बुधगुरुशुक्रैः शशाङ्कसहितैर्विलग्नगे शशिमे ।

स्त्री ब्रह्मवादिनी स्यादनेकशास्त्रेषु कुशला च ॥

क्रूरे जामित्रगते नवमे यदि खेचरो भवति नूनम् ।

आप्नोति प्रव्रज्यां पापग्रहसम्भवामबलाः ॥

जन्मकाले विवाहे च चिन्तायां वरणे तथा ।

चिन्त्यं स्त्रीणां तु यत्प्रोक्तं घटते तत्पतिष्वपि ॥ सारावहयाम् ॥ ४० ॥

चन्द्रमा कर्कं लग्नमें हो, शुक्र, बुध गुरु तथा चन्द्रमा बली हों तो नाना प्रकारके शास्त्र कला और रसज्ञानमें चतुरा, विख्यात तेजस्विनी हो । लग्नसे सप्तम वा नवम भावमें ग्रहों से जन्म समय और विवाहके समय प्रव्रज्या योगका विचार करे ॥ ४० ॥

पापेऽस्ते नवमगतग्रहस्य तुल्यां प्रव्रज्यां युवतिरूपैत्यसंशयेन ।

उद्वाहे वरणविधौ प्रदानकाले चिन्तायामपि सकलं विधेयमेतत् ॥४१॥

जन्मन्युद्वाहकाले च चिन्तायां वरणे तथा ।

स्त्रीणां चिन्ता बुधेनोक्ता घटते तत्पतिष्वपि ॥ ४२ ॥

इदानीं स्त्रीणां प्रव्रज्यायोगमाह—पापेऽस्त इति । स्त्रियाः जन्मलग्नात्, अस्ते = सप्तमे भावे, पापे = पापग्रहे सति नवमगतस्य ग्रहस्य तुल्यां प्रव्रज्यां, युवतिः = स्त्री, असंशयेनोपैति । एतत् सकलं प्रव्रज्यादि उद्वाहे = विवाहे, वरणविधौ = कन्याया वैवाहिकवरण, प्रदानकाले, चिन्तायामपि विधेयं = विचारणीयमिति । तथोक्तञ्च गुणाकरेण—

अस्ते पापे धर्मयत्प्रहोकां प्रव्रज्यां स्त्री याति निःसंशयेन ।

दानोद्वाहे प्रश्नकालेषु चैवं चिन्त्यं सर्वं हौरिकैस्तत्र युक्त्या ॥

अत्र प्रसङ्गात् ग्रहोक्ताः प्रव्रज्या उच्यन्ते—योगकर्तृषु ग्रहेषु यदि सूर्यो बलीयान स्यात्तदा तापसः, चन्द्रश्चेत्तदा कापालिकः, भौमे बलवति रक्तपटः बुधे एकदण्डी, गुरौ त्रिदण्डी (भिधुः), शुके चरकः, शनौ नरनः, इति प्रव्रज्याः कथनीयाः । तथा स्वस्वजातके—
'तापस-वृद्धश्रावक-रक्तपटा-जीवि-भिधु-चरकाणाम्-निर्ग्रन्थानामिति' ॥

जन्मनोत्पादिः । सरलार्थ एवेति ॥ ४१-४२ ॥

पापग्रह सप्तममें हो तो नवम गत ग्रहके सदृश स्त्री प्रव्रज्याको प्राप्त हो इसमें सन्देह नहीं है । इसलिये स्त्रीके विवाहमें, वरण विधिमैं, कन्यादान कालमें, चिन्तामें यह सब विचार करे ॥ ४१ ॥

स्त्रियोंके जन्म समयमें, विवाह कालमें, प्रश्नकालमें, वरणमें प्रव्रज्याका विचार करना कहा है । यह प्रव्रज्या स्त्रीके पतिमें भी घटती है ॥ ४२ ॥

क्रूरेऽष्टमे विधवता निधनेश्वरांशे यस्य स्थिते वयसि तस्य समे प्रदिष्टा ।

सत्स्वर्गगेषु मरणं स्वयमेव तस्याः कन्यालिगोहरिषु चाल्पसुतत्वमिन्दौ ॥४३॥

इदानीं स्त्रिया वैधव्ययोगं मरणयोगमाह—क्रूर इति । क्रूरे = कस्मिंश्चित्पापे, अष्टमे भावे व्यवस्थिते, निधनेश्वरः = अष्टमभावेशः यत्र तत्र यस्य ग्रहस्यांशे = नवांशे स्थितो भवेत्, तस्य समे वयसि = तस्य ग्रहस्यायुर्द्वये (दशायां) स्त्रियाः, विधवता प्रदिष्टा = पतिमरणं वाच्यमिति । सत्स्विति । तदानीं (स्त्रीजन्मनि) सत्सु = शुभग्रहेषु, अर्थगेषु = द्वि-

तीयभावमुपगतेषु तस्याः स्त्रियाः स्वयमेव मरणं स्यात् । स्त्री स्वयमेव म्रियते (बलवतो-
दशायाम्) इति । कन्येति । इन्दौ=चन्द्रे, कन्यालिगोहरिषु=कन्या-वृश्चिक-वृष-सिंहान्य-
तमे गते च स्त्री अल्पसुतत्वम् = अल्पपत्यत्वमाप्नुयादिति । तथा च—

पापेऽष्टमे तु विधवा निधनाधिपतिर्नवांशके यस्य ।

तस्य दशायां मरणं वाच्यं तस्याः शुभैर्द्वितीयस्यैः ॥

कन्यालिग्वृषभसिंहे शिशिरमयुखेऽल्पपुत्रा स्यात् ।

पुत्रभवने शुभयुते निरीक्षिते वा तथैव स्यात् ॥ इति सारावश्याम् ॥ ४३ ॥

क्रूरग्रह अष्टम भावमें हो अष्टमेश जिसके नवांशमें हो उस ग्रहके नैसर्गिकायु तस्य वय-
समें विचवा हो । उस योगमें शुभ ग्रह धन स्थानमें हो तो स्वयं उसकी मृत्यु हो चन्द्रमा
यदि कन्या, वृश्चिक, वृष या सिंहमें हो तो थोड़ी सन्तान हों ॥ ४३ ॥

रन्ध्रे मिश्रबले शुभाशुभखगैरालोकिते वा युते

दम्पत्यो समकालमृत्युमखिलज्योतिर्विदः संविदुः ॥

एकस्थौ मदलग्नपौ च यदि वा लग्नस्थिते कामपे

कामस्थे तनुपे शुभग्रहयुते मृत्युस्तयोस्तुल्यतः ॥ ४४ ॥

इदानीं दम्पत्योः समकालमरणमाह—रन्ध्र इति । रन्ध्रे=अष्टमे भावे, मिश्रबले=शुभा-
शुभसामान्यबलयुते तस्मिन् शुभैरशुभैश्च ग्रहैरालोकिते वा युते सति, दम्पत्योः = वधूव-
रयोः, समकालम्=एकस्मिन्नेव समये मृत्युं=मरणम्, अखिलज्योतिर्विदो विद्वांसः संविदुरुः ।
योगान्तरमाह । मदलग्नपौ = सप्तमेशलग्नेशौ यत्र तत्रैकत्रस्थौ भवेतां, यदि वा कामपे =
सप्तमेशे, लग्नस्थिते, तनुपे=लग्नेशे, कामस्थे=सप्तमभावगते शुभग्रहयुते च, तयोः=द्वीपुंसोः
तुल्यतः = एककाले, मृत्युर्मेवेदिति ॥ ४४ ॥

अष्टम भाव सम बल हो, शुभ-अशुभ दोनों प्रकारके ग्रह देखते हों वा युक्त हों तो दंपती
(स्त्री-पुरुष दोनों) समकाल (एकसाथ) में मरे यह सभी ज्योतिष शास्त्रके विद्वान् कहे
हैं । यदि सप्तमेश और लग्नेश एक स्थानमें हों, वा सप्तमेश लग्नमें हो सप्तममें लग्नेश
हो शुभग्रहसे युक्त हो तो दोनों (स्त्री-पुरुष) की मृत्यु समकालमें हो ॥ ४४ ॥

सत्स्वर्ग्येषु स्वयमेव सा स्त्री विपद्यते तत्परिपाककाले ।

रन्ध्रस्थतन्नाथतदंशपानां दशापहारे मृतिमाहुरार्याः ॥ ४५ ॥

इदानीं स्त्रिया मरणकालमाह—सत्स्विति । स्त्रिया जन्मकाले सत्सु = शुभग्रहेषु, अर्थ-
गेषु = द्वितीयभावमुपगतेषु, तत्परिपाककाले = तेषां (शुभग्रहाणां) मध्ये बलीयसो
ग्रहस्य दशाकाले सा स्त्री स्वयमेव विपद्यते = म्रियते । रन्ध्रेति । रन्ध्रस्थतन्नाथतदंशपानां =
रन्ध्रे (अष्टमे) यो ग्रहस्तिष्ठति, तन्नाथः (अष्टमेशः), तदंशपः (अष्टमगतनवांशप-
तिः = जन्मतो हि ६४ नवांशेशः) इत्येषां त्रयाणां (यो बलीयान् भवेत्तस्य) दशापहारे =
दशावसाने स्त्रिया मृतिमार्या आहुरिति ॥ ४५ ॥

शुभग्रह धन भावमें हो तो स्वयं वह स्त्री उसकी दशाके परिपाक कालमें मरे । अष्टम
स्थानमें स्थित और अष्टमेश तथा उसके नवांशपतिकी दशा भुक्तिमें मृत्यु होना श्रेष्ठ वि-
द्वान् लोग कहे हैं ॥ ४५ ॥

सहजभवननाथे पुङ्गवर्हे पुङ्गवर्हौ पुरुषखचरयुक्ते पुङ्गवर्हालोकिते वा ।

नयनभवनकेन्द्रे कोणगे वा बलिष्ठे बहुधनसुखवन्तं सोदरं याति जाता ॥ ४६ ॥

सहोदरस्थानपलाभनाथौ विलग्नतः पञ्चमराशियातौ ।

नृपालतेजोगुणरूपवन्तं सहोदरं जातवधूः समेति ॥ ४७ ॥

इदानीं स्त्रियाः सोदरप्राप्तियोगावाह—सहजेति श्लोकद्वयेन । सहजभवननाथे = तृतीयभावेशे, पुष्प्रहे = पुरुषग्रहे = रविभौमगुरुणामन्यतमे, पुष्प्रहर्षे = पुरुषग्रहराशौ = सिंह-मेष-वृश्चिक-धनुः-मीनानामन्यतमे स्थिते, पुरुषखचरेण = रविभौमगुरुणामन्यतमेन बुधे वा केनचित् पुष्प्रहेणालोकिते, वा सहजेशे नयनभवने = द्वितीयभावे केन्द्रे (११४।७। १०) कोण- (५।९) गे वा सति बलिष्ठे = सबले च जाता स्त्री बहुधनमुखवन्तं सोदरम् = एकजनन्यां जातं भ्रातरं, याति=प्राप्नोति । सहोदरेति । तृतीयैकादशभावेशौ, विलग्नतः= विलग्नलगनात् पञ्चमराशिगतौ भवेतां तदा जातवधूः= समुत्पन्ना स्त्री, नृपालस्य = राज्ञः तेजोगुणरूपाणि इव तेजोगुणरूपाणि सन्त्यस्य तं (राजसदृशं) सहोदरं भ्रातरं समेति प्राप्नोति ॥ ४६-४७ ॥
तृतीयेश पुरुष संज्ञक ग्रह हो, पुरुषग्रहकी राशिमें हो, पुरुषग्रहसे युक्त हो वा पुरुषग्रहसे देखा जाता हो, वा द्वितीय, केन्द्र वा कोणमें बलिष्ठ हो तो उस कन्याके बहुत धन सुखवाला भाई होवे ॥ ४६ ॥
तृतीयेश और लाभेश लग्नसे पञ्चम भावमें हों तो राजाके समान तेज, गुण, रूपवाला भाई स्त्रीको प्राप्त होवे ॥ ४७ ॥

अथ पतिलक्षणम् ।

यस्या मन्मथमन्दिरे गतबले शून्ये खलालोकिते
सौम्यव्योमनिवासदृष्टिरहिते भर्ता नरः को भवेत् ।

स्त्रीषः स्यात् पतिरस्तगो शशिसुते सार्कात्मजे दुर्भगा

बन्ध्या वा तरुणी चरे मदगृहे नित्यं प्रवासान्वितः ॥ ४८ ॥

अथाधुना स्त्रीणां पतिलक्षणमुच्यते-यस्या इति । यस्याः स्त्रिया मन्मथमन्दिरे = सप्तमे भावे, गतबले = निर्बले, शून्ये = ग्रहरहिते, खलालोकिते = पापग्रहदृष्टे, तस्मिन् सौम्यव्योमनिवासानां = शुभग्रहाणां दृष्टिरहिते सति, भर्ता = तस्याः स्त्रियाः स्वामी, को नरः = कुत्सितो नरः (कापुरुषः) भवेत् । क्लीब इति । शशिसुते = बुधे, अस्तगे = सप्तमगते सति पतिः क्लीबः = नपुंसकः स्यात् । सार्कात्मजे = सप्तमे शनियुते, तरुणी = स्त्री दुर्भगा = दूषितयोनिः, वा बन्ध्या = प्रसवरहिता भवति । चरे मदगृहे = लग्नात्सप्तमे भावे चरराशौ सति भर्ता नित्यं=सर्वदा प्रवासान्वितः = विदेशगतो भवति न कदाचिद् गृहे तिष्ठतीति । अर्थादेव सप्तमे स्थिरराशौ नित्यं गृहस्थो द्विस्वभावे च गृहान्वितः प्रवासान्वितः भवतीति । तथा वराहः—

शून्ये कापुरुषोऽबलेऽस्तभवने सौम्यग्रहावीक्षिते

कलीबोऽस्ते बुधमन्दयोश्चरगृहे नित्यं प्रवासान्वितः ॥ ४८ ॥

जिस स्त्री का सप्तम स्थान बलरहित, शून्य हो शुभग्रहकी दृष्टिसे रहित हो तो उसका स्वामी कापुरुष (कायर) हो । बुध ७ वें में शनिके साथ हो तो पति नपुंसक हो, वा वह स्त्री बन्ध्या तथा दुर्भगा हो । सप्तम भवनमें चर राशि हो तो पति सदा प्रवासी हो ॥ ४८ ॥

स्वांशे भास्वति कामगे मृदुरतिक्रीडाविनोदी पति-

अन्ध्रे सौख्यमुपैति भूमितनये जारो वधूतत्परः ।

विद्वान् चन्द्रसुते जितेन्द्रियवरो जीवे मदस्थानगे

शुके कान्तवपुः सुखी च रविजे वृद्धोऽतिमूर्खो भवेत् ॥ ४९ ॥

स्वांश इति । स्वांशे = स्वनवांशोपगते, भास्वति = सूर्ये, कामगे = सप्तमभावगते सति पतिः मृदुरतिक्रीडाविनोदी भवति । चन्द्रे स्वांशे गते सप्तमे विद्यमाने सति स्त्री पतिसौख्यमुपैति । भूमितनये = मङ्गले स्वांशे सप्तमे च गते पतिः जारः=परस्त्रीगामी, वधूतत्परः=

खीलोलुपथ भवति । चन्द्रसुते = बुधे, तथाभूते, पतिः विद्वान् भवति । जीवे = गुरौ, मदस्थानगे = सप्तमगते स्वांशे सति, जितेन्द्रियाणां वरः = श्रेष्ठो भवति भवेति । शुके तथाभूते सति पतिः, कान्तवपुः = मनोरमगात्रः सुखो च भवति । रविजे = शनौ सप्तमे स्वांशे सति पतिः वृद्धः अतिमूर्खश्च भवति । तथा होरारत्ने—

अस्तेऽर्के स्वांशगे स्वर्क्षे भर्ता रतिपरो मृदुः । चन्द्रेऽस्ते स्वर्क्षगे स्वांशे मृदुस्मरवशः पतिः ॥

भौमेऽस्ते स्वांशगे क्षेत्रे खीलोलो निर्धनः पतिः ।

सौम्येऽस्ते स्वांशगे क्षेत्रे भर्ता विद्वान् भवेत् सुखी ॥

जीवेऽस्ते स्वांशगे स्वर्क्षे गुणवान् विजितेन्द्रियः । शुकेऽस्ते स्वांशगे क्षेत्रे कन्यालौभागवान् सुखी ॥

मन्देऽस्ते स्वांशगे क्षेत्रे वृद्धो मूर्खो भवेत्पतिः । एवं सप्तमराशिस्यैवैर्नृणां वदेत् फलम् । इति ॥

सूर्य अपने नवांशमे सातवें भावमें स्थित हो तो उसका पति कोमलमति तथा रति क्रीडाका विनोदी हो । स्वांशस्थ चन्द्रमा ७ वें हो तो सुखकी प्राप्ति हो । स्वांशस्थ मङ्गल ७ वें हो तो जार पति उस स्त्री में तत्पर रहे । स्वांशस्थ बुध ७ वें हो तो पति पण्डित हो । स्वांशका गुरु सप्तम भावमें हो तो पति जितेन्द्रिय हो । अपने अंशका शुक्र सप्तममें हो तो सुन्दर शरीरवाला सुखी पति हो । शनि स्वांशमें हो तो पति वृद्ध और विशेषतः मूर्ख होवे ॥

स्यान्मार्हवाङ्गो गुणवान् प्रगल्भो जामित्रराश्यंशकजा तु याऽस्याः ।

सौरैऽस्तगे स्वांशगृहोपयाते वृद्धोऽतिमूर्खः पतिरेव तस्याः ॥ ५० ॥

स्यादिति । या स्त्री जामित्रराश्यंशकजा = लग्ने सप्तमभावस्थ नवांशे समुद्भूता भवति, अस्याः पतिः मार्हवाङ्गः = मृदोर्भावो मार्दवस्तदङ्गवानर्थोक्तोमलगान्नः, गुणवान्, प्रगल्भः (चतुरः) च भवति । अत्रोदाहरणं यथा—यदि मेषराशिर्लग्नं स्यात्तदाऽत्र तुलाराशेर्नवांशेन भवितव्यमेवं सर्वत्रोद्यम् । तथा सति लग्नमानम् ०।२३' । सौर इति स्पष्टार्थः, ४९ रत्नोक्तस्य—'रविजे वृद्धोऽतिमूर्खो भवेत्' इत्यस्य सहसार्थमेवेति ॥ ५० ॥

लग्नस्थ सप्तम भाव राशिके नवांशमें (जैसे मेष लग्न गत बुलाके नवांशमें) उत्पन्न स्त्रीका पति कोमलांग, गुणवान् और चतुर होता है । शनि सप्तम भावमें अपने राशि या नवांशमें हो तो उस स्त्रीका पति वृद्ध तथा अतिमूर्ख होवे ॥ ५० ॥

दुःस्थौ धर्मगृहेशदेवसचिवौ भर्ता गतायुर्भवेद्
दीर्घायुर्धनवास्त्रिकोणगृहगौ केन्द्रस्थितौ वा यदि ।

विद्वान् बोधनवाहनेशसहितौ सारार्कजौ कर्षकः

स्वर्भानुष्वजसंयुतौ यदि खलः सारीश्वरश्चोरराट् ॥ ५१ ॥

दुःस्थानिति । धर्मगृहेश-देवसचिवौ = नवमभावपतिवृहस्पति यदि दुःस्थौ = षष्ठ-व्ययगतौ भवेतां तदा तस्याः स्त्रिया भर्ता गतायुर्भवेन्नियत इत्यर्थः । तौ यदि त्रिकोण- (५।९) गृहगौ वा केन्द्र- (१।४।७।१०) स्थितौ भवेतां तदा भर्ता दीर्घायुश्चिरजीवौ धनवान् च भवेत् । विद्वानिति । तौ धर्मेशगुरु यदि बोधनवाहनेशसहितौ = बुधचतुर्गेशाभ्यां संयुतौ भवेतां तदा भर्ता विद्वान् भवति । तौ धर्मेशगुरु सारार्कजौ = भौमराशिभ्यां सहितौ स्यातां तदा भर्ता कर्षकः = कृषिकर्मा भवेत् । तौ धर्मेशगुरु स्वर्भानुष्वजसंयुतौ = राहुकेतुयुतौ भवेतां तदा भर्ता खलः स्यात् । सारीश्वरश्चोरराट् = तयोर्धर्मेशगुरोरेकतरः अश्वरेण (षष्ठेन) सहितो भवेत्तदा भर्ता चोरराट् महान् चोरो भवेदिति ॥ ५१ ॥

धर्मेश और बृहस्पति दुष्ट स्थानमें हों तो पति गतायु (अक्षायु) हो । यदि वे दोनों त्रिकोणमें वा केन्द्रमें हों तो दीर्घायु और धनी हो । यदि वे दोनों केन्द्र-कोणमें बुध या बुधेशसे युक्त हों तो विद्वान् हो । मङ्गल या शनिसे युक्त हों तो कर्षक (खेतियार) हो । राहु या केतुसे युक्त हों तो खल हो । षष्ठेशसे युक्त हो तो चोरोंका मालिक होवे ॥ ५१ ॥

गौराङ्गः पतिरस्तगे दिनकरे कामी सरोषेक्षण-
 श्रन्दे रूपगुणान्वितः कृशतनुर्भोगी रुगार्तो भवेत् ।
 नम्रः क्रूरसोऽलसः पटुवचाः संरक्तकान्तिः कुजे
 विद्यावित्तगुणप्रपञ्चरसिकः सौम्ये मदस्थानगे ॥ ५२ ॥
 दीर्घायुर्नृपतुल्यवित्तविभवः कामी च बाल्ये गुरौ
 कान्तो नित्यविनोदकेलिचतुरः काव्ये कविः ह्मापतिः ।
 मन्दे वृद्धकलेवरोऽस्थिरतनुः पापी पतिः कामगे
 राहौ वा शिखिनि स्थिते मलिनधीर्नचोऽथवा तत्समः ॥ ५३ ॥

इदानीं सप्तमभावे ग्रहपरत्वेन भर्तृलक्षणमाह—गौराङ्ग इति श्लोकयुगलेन सरलायें ॥
 सूर्य सप्तम भवनेमें हो तो पति गौर वर्ण हो, कामी और रोष इष्टिवाला हो । चन्द्रमा
 सप्तम स्थानमें हो तो पति रूपगुणसे युक्त दुर्बल गात्र भोगी और रोगी हो । मङ्गल सप्तम
 भावमें हो तो पति नम्र, क्रूर स्वभाववाला, आलसी, चतुरता पूर्वक बोलनेवाला और रक्त
 गौर कान्तिवाला हो । बुध सप्तम भावमें हो तो विद्या, वित्त, गुण-प्रपञ्चका रसिक हो ॥ ५२ ॥
 बृहस्पति सप्तम स्थानमें हो तो पति दीर्घायु, राजाके सङ्गत धनी तथा बाख्तावस्थामें
 ही कामी हो । शुक्र सप्तम स्थानमें हो तो तेजवान्, नित्य विनोद केलि करनेमें चतुर
 कवि और भूपति हो । शनि सप्तममें हो तो वृद्ध शरीर, एवं चञ्चल शरीरवाला और पापी
 पति हो । राहु वा केतु हो तो मलिनबुद्धि नीच वा नीचके सदृश हो ॥ ५३ ॥

दिग्देशस्थितिधर्मकर्मजगुणाः पुञ्जातके योषितां
 ये नारीजनजातके निजपतौ संयोजितास्तत्त्वतः ।

शून्यांशोपगतग्रहेषु बलवत्खेटांशतुल्याः सुताः
 केन्द्रे कामपतिः करोति विपुलं कल्याणकालोत्सवम् ॥ ५४ ॥

इति श्रीनवग्रहकृपया वैद्यनाथविरचिते जातकपारिजाते षोडशोऽध्यायः ॥१६॥
 दिग्देशेति । पुञ्जातके = पुरुषाणां जातके दिग्देशस्थितिधर्मकर्मजगुणाः ये निगदितास्त
 एव योषितामपि जन्मनि विनिर्देश्याः । एवं नारीजनजातके = स्त्रीजन्मविषये ये निगदिता
 दिगादिगुणास्ते स्त्रीणां निजपतौ=स्वस्वभर्तृविषये तत्त्वतो विशेषेण संयोजिता भवन्ति ।
 'यद्यत्फलं नरभवेऽशमनङ्गनानां तत्तद्वदेतिषु वा सकलं विधेयम्' इति वराहोक्तेन । शून्यां-
 शेति । शून्यांशे=सप्तमभावस्य नवांशे यावन्तो ग्रहा भवेयुस्तेषां मध्ये बलीयसो ग्रहस्य
 नवांशसङ्ख्यातुल्याः सुता भवन्ति । एतदुक्तं भवति । यत्र तत्र राशौ लभात्सप्तमभावाशोः
 सम्बन्धिके नवांशे यावन्तो ग्रहा भवेयुस्तेषां मध्ये यो ग्रहः सर्वापेक्षया बली भवेत् असौ
 ग्रहस्त्वस्मिन् राशौ यावत्सङ्ख्ये नवांशे व्यवस्थितः स्यात्तत्रनवांशसङ्ख्यातुल्याः सुता वाच्या
 इति । केन्द्र इति । कामपतिः=सप्तमभावेशः, केन्द्रे गतरश्मेद् तदा विपुलं कल्याण-
 कालोत्सवं करोति इति ॥ ५४ ॥

पारिजाते सुधा टीका कपिलेश्वररजिता ।

अध्याये षोडशे चास्मिन् पूर्तिं श्रीजातके गता ॥ १८ ॥

पुरुषके जातकमें दिशा, देश, स्थिति, धर्म, कर्म, ह्त्वादि जो शुभाशुभ, गुण हैं, वे ही
 स्त्री जातकमें स्त्रियांको कहने चाहियें । एवं स्त्री-जातकमें स्त्रीके स्वामीको कहने चाहिये ।
 सप्तमभावके नवांशमें जितने ग्रह हों उनमें सबसे बली ग्रहके नवांशके तुल्य पुत्र कहे । यदि
 सप्तमेश केन्द्रमें हो तो बड़ा कल्याण समय प्राप्त कराता है ॥ ५४ ॥

इति जातकपारिजाते षोडशे श्रीजातकाध्याये 'विमला' हिन्दी टीका समाप्ता ॥ १९ ॥

अथ कालचक्रदशाध्यायः ॥ १७ ॥

प्रणम्य परमात्मानं शिवं परमकारणम् ।

खेचरं चक्रमध्यस्थं चतुःषष्टिकलात्मकम् ॥ १ ॥

पप्रच्छ देवदेवेशमीश्वरं सर्वमङ्गला ।

कालचक्रगतिं सर्वा विस्तराद्ब्रू मे प्रभो ॥ २ ॥

अथाधुना कालचक्रदशाध्यायो व्याख्यायते । तत्र प्रथमं कालचक्रगतिविषये भगवत्याः शङ्करं प्रति प्रश्नः—‘प्रणमेति श्लोकयुगलेन’ सरलार्थेन ॥ १-२ ॥

परम कारण परमात्मा खेचर ग्रह-चक्र मध्यस्थ चौसठ कला वाले उस देवदेवेश ईश्वर श्री शिवजीको भगवती श्री सर्वमङ्गला (गौरी) देखेकर प्रणाम कर बोली-हे प्रभो ! मुझे समस्त कालचक्र गतिको विस्तारसे कहिये ॥ १-२ ॥

ईश्वर उवाच ।

अहमादित्यरूपोऽस्मि चन्द्रमास्त्वं प्रचक्षसे ।

संयोगेन वियोगेन जगत्स्थावरजङ्गमम् ॥ ३ ॥

भगवत्याः पूर्वोक्तं (कालचक्रविषयकं) प्रश्नं निशम्य तदुत्तरमाह महादेवः—‘अहमिति । अहं किल सर्वेषामात्मा, आदित्यरूपः = सूर्य इवास्मि । ‘सूर्य आत्मा जगतस्तत्स्थुषश्च’ इति श्रुतौ गीतत्वात् । त्वं चेश्वरी चन्द्रमाः प्रचक्षसे, सर्वेषां मनस्त्वात् । ‘चन्द्रमा मनसो जातः’ इति तथा “आत्मा रविः शीतकरस्तु चेतः” इति ज्योतिषे च बहुधाऽभिहितत्वात् । अत एवात्म-मनसोः संयोगेन वियोगेन स्थावरजङ्गमं = चराचरं, जगत् प्रकटीभवति, तिरोभवति चेति । इदमुक्तं भवति । सूर्याचन्द्रमसावेव दशायां कारणत्वेन गृह्येते । ताभ्यामेव नक्षत्रस्य कालस्य चावगमनात् ॥ ३ ॥

श्री शङ्करजी बोले—मैं सूर्य स्वरूप हूँ, तू प्रत्यक्ष चन्द्रमा हो, हमारे तुम्हारे संयोग वियोगसे ही समस्त चराचर संसारकी सृष्टि और लय होते हैं ॥ ३ ॥

पञ्च प्राचीरालिखेद्वाणसङ्ख्यास्तिर्यग्प्रेक्षा वर्जितान्तश्चतुष्पङ्काः ॥

प्रागादीशा द्वादश व्योमवासा ज्योतिश्चक्रस्वामिनस्तुबराद्याः ॥ ४ ॥

धराजशुक्रशशीनसौम्यसितारजोवार्कजमन्दजीवाः ।

क्रमेण मेषादिकराशिनाथास्तदंशपारचेति वदन्ति सन्तः ॥ ५ ॥

भूतैकविंशद्विरयो नवदिकषोडशाब्धयः ।

सूर्यादीनां क्रमादब्दा राशीनां स्वामिनो वशात् ॥ ६ ॥

अश्वीपुनर्वसूहस्तमूलपौष्णपदादिषु ।

अंशकान् गणयेन्मेषात्प्रादक्षिण्यक्रमं वदेत् ॥ ७ ॥

रोहिणीमघवैशाखवैष्णवादिषु मेषु च ।

अंशकान् वृश्चिकादीनां गणयेदपसव्यतः ॥ ८ ॥

दक्षिणाभिक्नक्षत्रं द्वादशांशकराशिषु ।

चक्रं प्रदक्षिणीकृत्य मीनान्ते विन्यसेत्पुनः ॥ ९ ॥

उत्तरात्रयनक्षत्रं वृश्चिकाद्यप्रदक्षिणम् ।

कृत्वा चापान्तकेऽन्यस्मिन् ज्ञातव्ये दक्षिणोत्तरे ॥ १० ॥

सव्यापसव्यमार्गेण चाश्विन्यादि त्रिकं त्रिकम् ।

देहादि गणयेत्सव्ये वामे जीवादि गण्यते ॥ ११ ॥

मेषगोयमकुलीरमन्दिरेष्वंशकेषु परमायुरुच्यते ।

ज्ञानकं मद्गजास्तदा क्रमात्तत्र कोणभवनेषु तद्वदेत् ॥ १२ ॥

एवमायुः परिज्ञानं देहजीवौ प्रकल्प्य च ।

सव्ये तु प्रथमांशस्तु देह इत्यभिधीयते ॥ १३ ॥

जीवः सर्वेष्वन्त्यपादौ विलोममपसव्यके ।

इदानीं कालचक्रक्रममाह—पञ्च प्राचीति । तत्र चक्रलेखनप्रकारो हि चक्रदर्शनेन स्फुट-
त्वाद् । कालचक्रे सूर्यादीनां दशावर्षाणि क्रमेण भूतादयः सन्ति । अर्थात् सूर्यस्य = ५
व० । चन्द्रस्य = २१ व० । मं. = ७ व० । बु. = ९ व० । गुरोः = १० व० । शु. =
१६ व० । शनेः = ४ वर्षाणि । एतानि किल वर्षाणि प्रतिराशि खण्डनवके राशीनां ('पौर-
ज्ञानो मातासहोधी' इत्यादिवक्ष्यमाणसव्यापसव्योपगतानां) स्वामिनां वशतो ज्ञेयानि ।

सव्यश्चक्रवाक्यानि—

१, पौ-र-ज्ञा-वो-मा-ता-स-हो-धी । २, न-क्ष-त्र-दा-सी-च-र्व-ण-गः ।

३, रू-पो-त्र-क्षु-निं-वा-य-र-ज्ञ-म् ।

४, वाणी-च-स्थ-न्द-धि-न-क्ष-त्र-म् ॥

५, हं-स-ध-व-शां-व-र-प-त्र-म् । ६, क्ष-जा-धी-क-र-गो-मो-मा-च ।

७, सु-द-धि-न-क्ष-त्र-जः-सि-तः । ८, वा-मा-ज्ञा-र-को-त्र-क्षु-निं-धिः ॥

निर्दिष्टचक्रे—अश्विनी-पुनर्वसु-हस्त-मूल-पूर्वभाद्रपदादिषु नक्षत्रेषु मेषादारभ्यांश-
काल क्रमेण गणयेत् । एतदिकल आदक्षिण्यक्रमं = सव्यमार्गं वदेत् । रोहिण-मषा-विशा-
खा-श्रवणादिषु मेषु = नक्षत्रेषु वृषिकादीनामंशकालुत्क्रमेण गणयेत् । एतदिकलापसम्यमार्गं
वाच्यम् । अत्रैतदुक्तं भवति । अश्विनी-पुनर्वसु-हस्त-मूल-पूर्वभाद्रेति नक्षत्रपञ्चकस्य प्रथम-
द्वितीय-तृतीय-तुरीयपादाः क्रमेण मेष-वृष-मिथुन-कर्काशगताः स्थाप्याः । भरणी-
पुष्य-चित्रा-पूर्वाषाढोत्तरभाद्रेति नक्षत्रपञ्चकस्य प्रथम-द्वितीय-तृतीय-चतुर्थ-पादाः
क्रमेण सिंह-कन्या-तुला-वृषिकाशगताः स्थाप्याः । कृतिका-श्लेषा-स्वाती-उत्तराषाढ-
रेवतीति पञ्चमानां प्रथम-द्वितीय-तृतीय-चतुर्थ-पादाः धनुर्मकरकुम्भमीनांशगताः स्थाप्याः ।
इति धन्यक्रमम् । अथ च रोहिणी-मषा-विशाखा-श्रवणेति नक्षत्रचतुष्टयस्य प्रथम-
द्वितीय-तृतीय-चतुर्थ-पादाः क्रमेण वृषिक-तुला-कन्या-सिंहगताः । मृगशिरा-पूर्वफ-
ल्गुनी-अनुराधा-धनिष्ठानां चत्वारः पादाः क्रमेण कर्क-मिथुन-वृष-मेषगताः । आर्द्रा-
उत्तरफाल्गुनी-ज्येष्ठा-शतताराणां चत्वारः पादाः क्रमेण मीन-कुम्भ-मकर-धनुराशगताः
स्थापनीयाः । इत्यपसव्यम् । अन्यत्सर्वं चक्रदर्शनेन स्पष्टं भवेत् ।

अथ राशीनामंशके परमायुरुच्यते । मेषगोयमकुलीरमन्दिरेषु = मेष-वृष-मिथुन-
कर्क-राशिषु, अंशकेषु क्रमेण-ज्ञानकं = १००, मदाः = ८५, गणाः = ८३, तदा = ८६,
कोणभवनेषु = उक्ता ये मेषाश्चत्वारो राशयस्तेभ्यः कोण- (५।९) राशिषु सिंहादिचतुर्षु
धनुरादिचतुर्षु च राशिषु तद्वदेव वदेत् । अर्थात्-मेष-सिंह-धनुर्षां शतं (१००)
पूर्णांशुः । वृष-कन्या-मकराणां पञ्चाशीतिः (८५) । मिथुन-तुला-कुम्भानां अशीतिः
(८३) । कर्क-वृषिक-मीनानां षडशीतिः (८६) पूर्णांशुर्भवतीति ।

अथ कालचक्रदशा-

सव्यनक्षत्राणि—१, २, ३, ७, ८, ९, १३, १४,

नक्षत्राणि	पादाः	देहा- धीशाः	१	२	३	४
अश्विनी १, पुनर्वसु ७, हस्त १३, मूल १९, पुष्यभाद्र २५	१	मं.	पौ=१ मं=७ व	रं=२ शु=१६ व	गा=३ बु=९ व	वो=४ वं=२१ व
	२	श.	न=१० श=४ व	क्ष=११ श=४ व	त्र=१२ वृ=१०	दा=८ मं=७ व
	३	शु.	रु=२ शु=१६	पौ=१ मं=७	त्र=१२ वृ=१०	क्षु=११ श=४
	४	वं.	वा=४ वं=२१	णी=५ सू=५	व=६ बु=९	स्थ=७ शु=१६
भरणी २ पुष्य ८ मित्रा १४ पुनर्वसुभाद्र २० उत्तरभाद्र २६	१	मं.	हं=५ मं=७	रु=७ शु=१६	क्ष=६ बु=९	व=४ वं=२१
	२	श.	क्ष=११ श=४	गा=१० श=४	धी=९ वृ=१०	क=१ मं=७
	३	शु.	सु=७ शु=१६	व=८ मं=७	धि=९ वृ=१०	न=१० श=४
	४	वं.	वा=४ वं=२१	भां=५ सू=५	गा=३ बु=९	र=२ शु=१६
आ ३ श्लेषा ६ स्वाती १५ उत्तराषाढ़ २१ रेवती २७	१	मं.	पौ=१ मं=७	रं=२ शु=१६	गा=३ बु=९	वो=४ वं=२१
	२	श.	न=१० श=४	क्ष=११ श=४	त्र=१२ वृ=१०	दा=८ मं=७
	३	शु.	रु=२ शु=१६	पौ=१ मं=७	त्र=१२ वृ=१०	क्षु=११ श=४
	४	वं.	वा=४ वं=२१	णी=५ सू=५	व=६ बु=९	स्थ=७ शु=१६

सव्यमार्गवाक्यानि

१५, १९, २०, २१, २५, २६, २७, इति पञ्चदश ।

५	६	७	८	९	परमा- युर्वर्षा- णि	जीवा- धिपाः	राशयः
सा=५ सू=५ व	ता=६ लु=९ व	स=७ शु=१६ व	हो=८ मं=७ व	धी=९ वृ=१० व	१०० व.	वृ.	मेषः
सी=७ शु=१६ व	च=६ वृ=९ व	वर्=४ वं=२१	ण=५ सू=५ व	ग=३ वृ=९ व	८५ व.	वृ.	वृषः
नि=१० श=४	धा=९ वृ=१०	य=१ मं=७	रं=२ शु=१६	गं=३ वृ=९	८३ व.	वृ.	मिश्रनं
द=८ मं=७	त्रि=९ वृ=१०	न=१० श=४	क्ष=११ श=४	प्रं=१२ वृ=१०	८६ व.	वृ.	कर्कः
शां=५ सू=५	ब=३ लु=९	र=२ शु=१६	प=१ मं=७	प्रं=१२ वृ=१०	१०० व.	वृ.	सिंहः
र=२ शु=१६	गो=३ लु=९	भी=४ वं=२१	मां=५ सू=५	च=६ लु=९	८५ व.	वृ.	कन्या
क्ष=११ श=४	प्र=१२ वृ=१०	ज=८ मं=७	सि=७ शु=१६	त=६ वृ=९	८३ वृ.	वृ.	तुला
मो=१ मं=७	प्र=१२ वृ=१०	धु=११ श=४	नि=१० श=४	धि=९ वृ=१०	८६ वृ.	वृ.	वृश्चिकः
सा=५ सू=५	ता=६ लु=९	स=७ शु=१६	हो=८ मं=७	धी=९ वृ=१०	१०० वृ.	वृ.	धनुः
सी=७ शु=१६	च=६ लु=९	वर्=४ वं=२१	ण=५ सू=५	ग=३ वृ=९	८५ वृ.	वृ.	मकरः
नि=१० श=४	धा=९ वृ=१०	य=१ मं=७	रं=२ शु=१६	गं=३ लु=९	८३ वृ.	वृ.	कुम्भः
द=८ मं=७	त्रि=९ वृ=१०	न=१० श=४	क्ष=११ श=४	प्रं=१२ वृ=१०	८६ वृ.	वृ.	मीनः

अथापसव्य-

१, ध-न-ले-त्र-प-रा-ङ्ग-मि-व ॥ २, ता-सा-द-त्र-क्षु-नि-धि-र्दा-सा ॥

५, त्र-क्षु-नि-धि-दा-स-स्त-मे-व ॥ ६, गि-रा-यु-ध-न-क्ष-त्र-प-रः ॥

नक्षत्राणि	पादाः	जीवा- धिपः	अथ कालचक्रदशा-			
			अपसव्यनक्षत्राणि—४,५,६,१०,			
रोहिणी १०, मघा १०, विशाखा १६, श्रवण २२,	१	वृ.	ध=९ वृ=१०	न=१० श=४	ले=११ श=४	त्र=१२ वृ=१०
	२	जु.	ता=६ जु=९	सा=७ शु=१६	द=८ मं=७	त्र=१२ वृ=१०
	३	जु.	च=६ जु=९	मी=५ सू=५	भो=४ चं=२१	गी=३ जु=९
	४		त्र=१२ वृ=१०	यो=१ मं=७	रा=२ शु=१६	गी=३ जु=९
मृगशिराः ५, पूर्वाफाल्गुनी ११, अनुराधा १७, घनिष्ठा २३	१	वृ.	त्र=१२ वृ=१०	क्षु=११ श=४	नि=१० श=४	धि=९ वृ=१०
	२	जु.	मि=३ जु=९	रा=२ शु=१६	यु=१ मं=७	ध=९ वृ=१०
	३	जु.	गो=३ जु=९	मां=५ सू=५	वा=४ चं=२१	वी=६ जु=९
	४	वृ.	धि=९ वृ=१०	ज=८ मं=७	सि=७ शु=१६	त=६ जु=९
आर्द्रा ६, उत्तरफाल्गुनी १२, ज्येष्ठा १८, शतभिषा २४,	१	वृ.	त्र=१२ वृ=१०	क्षु=११ श=४	नि=१० श=४	धि=९ वृ=१०
	२	जु.	मि=३ जु=९	रा=२ शु=१६	यु=१ मं=७	ध=९ वृ=१०
	३	जु.	गो=३ जु=९	मां=५ सू=५	वा=४ चं=२१	वी=६ जु=९
	४	वृ.	धि=९ वृ=१०	ज=८ मं=७	सि=७ शु=१६	त=६ जु=९

चक्रवाक्यानि—

१, व-मी-भो-गो-रा-य-ध-न-क्ष-म् ॥ ४, त्र-यो-रा-गी-मा-घे-ता-म-ह ॥

७, गो-मां-वा-वी-स-दा-त्रि-क्षु-जे ॥ ८, धि-ज-सि-त-मि-वा-ज्ञा-रि-का ॥

उपसव्यचक्रवाक्यानि—

११, १२, १६, १७, १८, २२, २३, २४

					परमा- युर्वर्षा- णि	देहा- धिपः	राशयः अंशाः
प=१ मं=७	रां=२ शु=१६	ग=९ बु=३	मि=५ सू=५	व=४ वं=२१	८६	चं.	वृक्षकः
क्षु=११ श=४	नि=१० श=४	धि=९ बृ=१०	दां=८ मं=७	सा=७ शु=१६	८३	शु.	तुला
रा=२ शु=१६	य=१ मं=७	ध=९ बृ=१०	न=१० श=४	क्षं=११ श=४	८५	शनिः	कन्या
मा=५ सू=५	मे=४ वं=२१	ता=६ बु=९	स=७ शु=१६	ह=८ मं=७	१००	मं.	सिंहः
दां=८ मं=७	स=७ शु=१६	स्त=६ बु=९	मे=५ सू=५	व=४ वं=२१	८६	चं.	कर्कः
न=१० श=४	क्ष=११ श=४	त्र=१२ बृ=१०	प=१ मं=७	रः=२ शु=१६	८३	शु.	मिथुनं
स=७ शु=१६	दा=८ मं=७	त्रि=१२ बृ=१०	क्षु=११ श=४	जे=१० श=४	८५	श.	वृषः
मि=५ सू=५	वा=४ वं=२१	ज्ञा=३ बु=९	रि=२ शु=१६	का=१ मं=७	१००	मं.	मेघः
दां=८ मं=७	स=७ शु=१६	स्त=६ बु=९	मे=५ सू=५	व=४ वं=२१	८६	चं.	मीनः
न=१० श=४	क्ष=११ श=४	त्र=१२ बृ=१०	प=१ मं=७	रः=२ शु=१६	८३	शु.	कुम्भः
स=७ शु=१६	दा=८ मं=७	त्रि=१२ बृ=१०	क्षु=११ श=४	जे=१० श=४	८५	श.	मकरः
मि=५ सू=५	वा=४ वं=२१	ज्ञा=३ बु=९	रि=२ शु=१६	का=१ मं=७	१००	मं.	धनुः

अथ देहजीवपरिज्ञानमुच्यते । प्रतिराशि नवखण्डानि (अंशाः) भवन्ति । तेषु सव्यभागं प्रथमोऽंशो देहसंज्ञोऽन्तिमोऽंशो जीवसंज्ञो भवति । एतद्विज्ञोमपसव्यकेऽर्थत्रयमेव जीवसंज्ञोऽन्त्यो देहाभिधो भवति । एतच्चत्त्रलेखनप्रकारः पाराशरीये—

द्वादशारं लिखेच्चर्कं तिर्यगूर्ध्वसमानकम् । गृहा द्वादश जायन्ते सव्यचक्रे यथाक्रमम् ॥
द्वितीयादिषु कोष्ठेषु राशीन्मेवादिकौलिखेत् । एवं द्वादशराश्याख्यकालचक्रमुदीरितम् ॥
निवर्त्तपूर्वाभाद्रं च रेवती सव्यतारकः । एतद्दशोद्गपादीनामश्विन्यादौ च वीक्षयेत् ॥
विशदस्तत्प्रकारस्तु कथ्यते शृणु पार्वति ! । देहजीवौ मेष-चापौ दस्त्रायचरणस्य च ॥
मेषादिचापपर्यन्तं राशिपाथ दशाधिपाः । देहजीवौ नक्षत्रगमौ दिगीशाकौष्ठभूधराः ॥
बृहदेदशरलोकश्च राशिपाथ दशाधिपाः । दस्त्रादिदशताराणां तृतीयचरणेषु च ॥
गौर्देहो मिथुनं जीवो दिकार्कशदशाशकाः । अक्षिरामाख्यनाथास्ते दशाधिपतयः क्रमात् ॥
अश्विन्यादिदशोद्गनां चतुर्थचरणेषु च । कर्कमीनौ देहजीवौ कर्कादिनवमेधराः ॥
दशाधिपा नव ज्ञेयाः शृणु पार्वति ! निश्चितम् । याम्येज्यचित्रातोयर्का उत्तराभाद्रतारकाः ॥
एतत्पद्मोद्गपादीनां भरण्यादौ च वीक्षयेत् । याम्यप्रथमपादस्य देहजीवावलीकृषौ ॥
नागापतुर्गोघोषुरामाक्षीन्द्रकर्मेश्वराः । याम्यद्वितीयपादस्य देहजीवौ घटाङ्गने ॥
रुद्रदिक्नन्दचन्द्राक्षिरामाक्षीपुनरसेश्वराः । याम्यतृतीयपादस्य देहजीवौ तुलाङ्गने ।
सप्तम्याद्द्विगीशार्कगजादिरसराशिपाः । देहजीवौ कर्कचापौ चतुर्थचरणे स्मृतौ ॥
वेदबाणाग्निनेत्रेन्दुसूर्यशदशनन्धाः । सव्यमेवं विजानीयात् , अपसव्यं तु कथ्यते ॥
द्वादशारं लिखेच्चर्कं तिर्यगूर्ध्वसमानकम् । द्वितीयादिषु कोष्ठेषु वृक्षिकाद् व्यस्तमालिखेत् ॥
प्राजापत्यमेवेन्द्राग्निश्रवणं च चतुर्थम् । धातुबद्धोऽयं देहजीवौ कर्कधनुर्वरी ॥
नवदिग्रस्तसूर्येन्दुनेत्राग्निष्वग्निशराशिपाः । धातुद्वितीयचरणे तुलात्री देहजीवकौ ॥
षष्ठसप्तम्याष्टकं च दिक्नवा गिरिराशिपाः । धातुतृतीयचरणे (देह) जीवौ कुम्भाङ्गनाधिपौ ।
बृहन्नागाधिगुणाक्षीन्दुनन्ददिग्रस्तराशिपाः । रोहिण्यन्तपदे देहजीवावलीकृषौ स्मृतौ ।
सूर्येन्दुदिग्रयोष्वग्निधतर्कशैलाष्टराशिपाः । चान्द्रोद्गमगार्ग्यमित्रेन्द्रवसुवारणम् ।
एतत्पाराष्टकं चैव विज्ञेयं चान्द्रवत् क्रमात् । देहजीवौ कर्कमानौ मृगायचरणस्य च ।
व्यस्तमीनादिकर्कान्तं राशिपाथ दशाधिपाः । गौर्देहो मिथुनं जीव इन्द्रभस्य द्वितीयके ।
त्रिद्वीन्द्रद्विगीशार्कचन्द्रद्विभयनाधिपाः । देहजीवौ नक्षत्रगमौ मृगपादे स्तुतीयके ।
त्रिबाणाग्निरसागाष्टसूर्यशदशराशिपाः । मेषचापौ देहजीवाविन्द्रभस्य चतुर्थके ।
व्यस्तं चापादिमेवान्तं राशिपाथ दशाधिपाः । एवं व्यस्ततरे ज्ञेयं देवजीवदशादिकम् ।

स्पष्टं तवाग्रे कथितं पार्वति ! प्राणबलमे ! ॥

अत्र प्रसङ्गाज्जन्मकालीननक्षत्रतो राशीनामंशावगमनप्रकारो लिख्यते । जन्मकाले गतनक्षत्रसङ्ख्या त्रिभक्ता कार्या, शेषं चतुर्गुणं कार्यं, तज्जन्मनक्षत्रस्य वर्त्तमानचरणेन सहितं कुर्यादेवं फलं राशिमानं स्यात् ; तस्य राशेः यत्पूर्णाधुर्मानं तदेव तस्य पूर्णाधुर्भवति । अथ जन्मनक्षत्रस्य वर्त्तमानचरणे यद् भुक्तमानं तद्राशिपूर्णाधुर्मानेन सङ्गुणं नवशतेन भक्तं च कार्यं, फलं भुक्तदशमानं भवेत् । तद्वत् पूर्णाधुर्मानं भोग्यदशमानं स्यादिति ।

अत्रोदाहरणम्—

कल्प्यते कस्यचिज्जन्म कृतिकानक्षत्रस्य चतुर्थचरणे वर्त्तते ; तत्र चतुर्थचरणे भुक्तमानं दण्डादि ७।८। तदा—

‘गततारा त्रिभिर्भक्ता शेषं चत्वारिसङ्गुणम् । वर्त्तमानपदेनाब्धं राशीनामंशको भवेत्’ ॥

इत्युक्तप्रकारेण गतनक्षत्रसङ्ख्या = २ । त्रिभक्ता तदा शेषं = २ । एतच्चतुर्गुणं जातं =

(१×४)=८ । कृतिकानक्षत्रस्य वर्तमानेन पदेना=(४) नेन सहित जातं=(८+४) १२ । अतएव मीनांशदशायां तस्य जन्म जातमतस्तत्पूर्णाधुमानं = ८६ षष्ठशीतिः । अथ कृति-
कान्तुर्ध्वचरणभुक्तमान—(७।८) मेतत् मीनांशपूर्णाधुमानेनानेन (८६) संयुजितं जातं=
(७।८) × ८६ = ४२८५ × ८६ = ३६८०८५ । एतत् नवशतेन (६००) भक्तम् । जातं
भुक्तदशमानं वर्षादि=४०।१०।२३।१२ । एतत् पूर्णाधुमाना—(८६) दस्माच्छोधितं जातं=
८६—(४०।१०।२३।१२) भोग्यदशमानम् = ४५।१।६।४८; स्पष्टार्थं चक्रं विलोक्यम् ॥

पांच रेखायें पूर्वसे पश्चिम तक (खड़ी) लिखे और पांच रेखायें बेड़ी लिखे इस तरह
१६ कोष्ठ होते हैं; उनमें बीचके ४ कोष्ठों को त्याग दे, तो १२ कोष्ठका चक्र होता है उसमें
पूर्वसे ईशान पर्यन्त मेघादि द्वादश राशि के स्वामी प्रत्येक कोष्ठ के स्वामी जानने चाहिये ॥४॥
मेघादि राशि के और मेघादि नवांश के क्रमसे मंगल, शुक्र, बुध, चन्द्र, सूर्य, बुध, शुक्र,
मंगल, बृहस्पति, शनि, शनि और गुरु पति हैं ऐसा मनीषी गण कहते हैं ॥ ५ ॥

सूर्यादि ग्रहके ५।२।१७।१०।१६।४ क्रमसे दशा वर्ष हैं । जो ग्रह जिस राशिका स्वामी
है उस ग्रहका वर्ष ही उस राशिका भी वर्ष जाने जैसे—(सिंह ५, कर्क ११, मेष ७, मि-कं
५, ध-मी. १०, कु-तु १६, म-कु ४) ॥ ४ ॥

अश्विनी, पुनर्वसु, हस्त, मूल और पूर्वभाद्रपदादि तीन २ नक्षत्रों के पादोंमें सव्यक्रमसे
मेघसे अंशोंको गिने । रोहिणी, मघा विशाखा और अश्रवण आदि नक्षत्रोंमें वृश्चिक आदि
राशिसे अंशकोंको क्रमसे गिने । सव्यके प्रत्येकसे तीन नक्षत्रके चार २ चरणोंसे १२ राशि-
योंमें मेघसे प्रदक्षिणा करके मीन पर्यंत लिखे । अपसव्यके प्रत्येक नक्षत्रसे तीन नक्षत्रके चार
२ चरणोंसे वृश्चिकसे उलटा क्रमसे धनु पर्यन्त लिखे । सव्य और अपसव्य मार्गसे अश्विनी
आदिसे तीन २ नक्षत्र जिलमें सव्य क्रमसे देहादि और वाममें जीवादि जाने । इसका
स्पष्टीकरण संस्कृत चक्रसे कीजिये ॥ ७-११ ॥

मेघ-बृष-मिथुन-कर्क-राशियोंके अंशमें क्रमसे ज्ञानक (१०० वर्ष) मद (८५ व.) राज
(८३ व) तदा (८६) वर्ष परमायु कहे हैं । और ये ही उनके कोण (१।१६) गृहमें पूर्णायु हैं ॥

इस प्रकार आयुका परिज्ञान करके देह और जीवकी कल्पना करके फलका विचार करे ।
पहला अंश 'देह' संज्ञक है । सबके अन्त्यमें 'जीव' है । अपसव्यमें विलोम (पहला जीव
और अन्त्यमें 'देह') जाने ॥ १३ ॥

देहजीवे यदा राहुः केतुर्भौमो रविः स्थितः ॥ १४ ॥

तदा तस्मिन्भवेन्मृत्युर्देहे रोगः प्रवर्तते ।

देहजीवगृहं यातः सौम्यो जीवश्च भार्गवः ॥ १५ ॥

सुखसम्पत्करं सर्वं शोकरोगविनाशनम् ॥

मिश्रखेचरसंयुक्ते मिश्रं फलमवाप्नुयात् ॥ १६ ॥

इदानीं पूर्वपरिभाषितदेहजीवयोः फलमाह—देहजीव इत्यादिभिः । पूर्वपरिभाषिते देहे
जीवे च सम्प्राप्ते निर्दिष्टग्रहे निर्दिष्टं फलं वाच्यम् । तथा च बृहत्पाराशरं—

देहजीवसमायोगे भौमार्करविजादिभिः । एकैकयोगे मरणं बहुयोगे तु का कथा ॥

यत्र स्थाने तु सजीवो देहयोगसमन्वितः । तत्र पापग्रहयोगे तद्दशामरणं भवेत् ॥

देहयोगे महाबाधा जीवयोगे तु मृत्युदः । द्वाभ्यां संयोगमात्रेण हन्यते नात्र संशयः ॥

जीवे जीवो यदा राहुः सौरिर्वक्रो रविः स्थितः । मृत्युकालगतिं ज्ञात्वा शान्तिं कुर्याद्यथाविधि ॥

जीवे जीवो यदा सोमः सौम्यो वाऽपि सितः स्थितः । तदा सौख्यं प्रकुर्वन्ति रोगमृत्युविनाशनम् ॥

पापचेत्रदशायोगे देहजीवौ तु दुःखदौ । शुभचेत्रदशायोगे शुभयोगे शुभं भवेत् ।

देहे शुभग्रहैर्युक्ते भूषणादि ध्रुवं भवेत् । जीवे शुभग्रहैर्युक्ते पुत्रदारादिकौलमेत् ॥ इति १४-१६

यदि सव्य या अपसव्य चक्रमें देह-जीवमें राहु, केतु, मंगल और सूर्य स्थित हो तो

उस दशामें मृत्यु हो। केवल देहमें हों तो रोग हो। देह या जीव गृहमें बुध, बृहस्पति, शुक हों तो सम्पूर्ण सुख-सम्पत्ति करें और शोक रोगका संहार करें। यदि देह-जीव मिश्र ग्रहसे युक्त हो तो मिश्र फल होवे ॥ १४-१६ ॥

सिंहावलोकसमये मण्डूकगतिः सम्भवे ।

अपमृत्युभयं तस्मिन् प्रायश्चित्ताद्विमुच्यते ॥ १७ ॥

सिंहावलोकसमय इति । सिंहावलोकनं मण्डूकगतिश्चाग्रे (८९-९१ श्लोके) वक्ष्यति ।
“कालचक्रगतिस्त्रेधा निश्चिता पूर्वसूरिभिः । मण्डूकगमनं चैव पृष्ठतो गमनं तथा ॥
सिंहावलोकनं नाम पुनरागमनं भवेत् । पृष्ठतो गमनं चैव कर्किकेसरिणोरपि ॥
मीनवृश्चिकयोश्चापमेषयोः केसरी गतिः । कन्याकर्कटयोः सिंहयुग्मयोर्मण्डूकी गतिः” इति ॥
तथा पाराशरीये—“प्रथमे गतिर्मण्डूकी द्वितीये मर्कटी तथा ।

बाणायनवपर्यन्तं गतिः सिंहावलोकनम् ॥

कन्यायां कर्कटे वाऽपि सिंहे मितुनेऽपि च । मण्डूकीगतिसंज्ञो वै तादृशं रोगकारणम् ॥
मीने तु वृश्चिके वाऽपि चापे मेषे तथैव च । सिंहावलोकनं चैव तादृशं च फलं लभेत्” इति ॥
अत्रैतदुक्तं भवति । कालचक्रदशायां मुक्तलक्षणकेऽन्तरे प्राप्ते सति तत् तत्फलं वाच्यम् ।
तत्र गतिज्ञानाय चक्रमेव द्रष्टव्यम् । लक्षणलक्षिते ग्रहे विविच्य फलमूहनीयमित्यलं पक्षवितेन ॥ १७ ॥

सिंहावलोकके समयमें मण्डूकगतिके सम्भव होने पर अपमृत्युका भय होता है वह प्रायश्चित्त (शान्ति) करनेसे छूटता है । (सिंहावलोक, मण्डूकगति, पृष्ठगमनका विवरण आगे ८९-९१ श्लोकमें कहेंगे) ॥ १७ ॥

मीनात् वृश्चिके याते उवरं भवति देहिनाम् ।

पाथोनात्कर्कटे याते मातृबन्धुवधूमृतिः ॥ १८ ॥

कर्कटात्तु हरौ याते व्रणरोगं वदेद् बुधः ।

सिंहात्तु मिथुनं याते स्वस्त्रीव्याधिर्यतिर्भवेत् ॥ १९ ॥

पुत्रबन्धुमृतिं विद्याच्चापान्मेषं गते पुनः ।

शुभग्रहेऽस्मिन्नभयं पापग्रहयुते भयम् ॥ २० ॥

कन्यायाः कर्कटे याते पूर्वभागे महान्भवेत् ।

उत्तरां दिशमाश्रित्य शुभयात्रां गमिष्यति ॥ २१ ॥

सिंहात्तु मिथुनं याते पूर्वभागं विवर्जयेत् ।

कार्यारम्भे तु नैर्ऋत्यां सुखयात्रां गमिष्यति ॥ २२ ॥

कर्कटादक्षिणे सिंहे कार्यहानिश्च रोगकृत् ।

दक्षिणां दिशमाश्रित्य पश्चादागमनं भवेत् ॥ २३ ॥

मीनात्तु वृश्चिके क्रान्ते उदगाच्छति सङ्कटम् ।

चापान्मेषे भयं यात्रा व्याधिर्बन्धुमृतिर्भवेत् ॥ २४ ॥

तत्र सम्पद्विवाहादि शुभं भवति पश्चिमे ।

शुभारूढे मृप्रीतिं सर्वसम्पत्करं नृणाम् ॥ २५ ॥

सरलार्थाः किलैते श्लोकाः ॥ १८-२५ ॥

मीनसे वृश्चिक पर जानेवाली अन्तर्दशामें मनुष्योंको उवर होता है। एवं कन्यासे कर्कसे जाने पर माता-बन्धु-स्त्रीको मृत्यु होती है ॥ १८ ॥

कर्कसे सिंहमें जानेवाली दशामें पण्डित लोग व्रण रोग कहते हैं। सिंहसे मिथुनमें जाने पर अपनी स्त्रीकी व्याधिसे मृत्यु होती है ॥ १९ ॥

धनुसे मेषपर जानेपर पुत्र और मित्रकी मृत्यु हो । इसमें शुभग्रह होनेसे भय नहीं है, पापग्रह होनेसे भय है ॥ २० ॥

कन्यासे कर्क पर जानेपर पूर्व भागमें महान् हो । यहाँ उत्तर दिशाके आश्रयसे शुभ-
शास्त्रा करे ॥ २१ ॥

सिंहसे मिथुनपर जानेवाली दशामें पूर्वदिशाका त्याग करे । यहाँ कार्यसिद्धिके लिये
वैश्वत्य दिशामें सुखयात्रा करे ॥ २२ ॥

सम्य चक्रमें कर्कसे सिंहपर जानेवाली दशामें कार्यहानि और रोग हो । उसमें दक्षिण
दिशाका आश्रयण कर पीछे भागसन हो ॥ २३ ॥

मीनसे वृश्चिकपर जानेवाली दशामें उत्तर दिशामें सङ्कट प्राप्त हो । धनुसे मेषपर
जाने वाली दशामें भय, यात्रा, व्याधि तथा बन्धुकी मृत्यु होती है ॥ २४ ॥

यहाँ (धनुसे मेषवालीमें) सम्पत्ति विवाहादि शुभ पश्चिममें होता है । यदि उसमें
शुभग्रह हों तो मनुष्यको राजासे प्रीति, सब सम्पत्ति करानेवाली होवे ॥ २५ ॥

देहो मेषश्चापसिंहाजभानां जीवश्चापी गोवधूनक्रभानाम् ।

आकोकेरो देहसंज्ञो नृयुगं जीवः सव्ये चापसव्ये विलोमात् ॥ २६ ॥

उच्चा देहो युगमकोणं गतानां जीवं युग्मागारमाहुर्मुनीन्द्राः ।

मीनो जीवः कर्कटो देहराशिः सव्ये चक्रे कर्किकीटान्त्यभानाम् ॥ २७ ॥

अधुना पूर्वोक्तकालदशाचक्रे द्वादशराशीनां देहजीवपरिभाषामाह—देह इति । चाप-
सिंहाजभानां = धनुःसिंहमेषराशीनां, मेषो = भौमः देहसंज्ञो भवति, चापी = धनुः =
गुरुः जीवसंज्ञो भवति । गोवधूनक्रभानाम् = वृषकन्यामकरराशीनाम्, आकोकेरः =
मकरः राशिः, देहसंज्ञो भवति । नृयुगं = मिथुनं बुधः, जीवसंज्ञो भवति । एवं किल सव्ये
भवति । अपसव्ये च विलोमात् । अर्थात् अपसव्ये चापसिंहाजभानाम्, धनुर्देहाभिधं, मेषो
जीवाख्यश्चैवं गोवधूनक्रभानां मकरो जीवाख्यः, मिथुनं देहश्च भवतीति ज्ञेयम् । युगमस्य =
मिथुनस्य, कोणगतानां = मिथुनतुलाकुम्भभानामुक्ता = वृषाधिपः = गुरुः, देहसंज्ञो भवति ।
युग्मागारं = मिथुनं = बुधं, जीवं मुनीन्द्रा आहुः । एतत्किल सव्येऽपसव्ये च समानमेव
भवति । अथ कर्किकीटान्त्यभानां = कर्कवृश्चिकमीनानां मीनो (गुरुः) जीवः, कर्कटश्च-
न्द्रमा देहश्च भवति । परमेतत् सव्ये चक्रे । अपसव्ये तु विलोममर्थात् कर्किकीटान्त्यभानां
मीनो (गुरुः) देहः, कर्कटः (चन्द्रः) जीवश्चेति वाच्यम् । स्पष्टार्थं चक्रं विलोक्यमिति ॥

सम्यचक्रमें मेष-धनु-सिंह-राशिमें मेष देह संज्ञक है, और धनु जीव संज्ञक है । वृष-
कन्या-मकर राशियोंका मकर देह संज्ञक और मिथुन जीव संज्ञक है । अपसव्यमें इसका
बलता जाने । राक्षीशको देहेश और जीवेश जानें । स्पष्टार्थ सं चक्र देखें ॥ २६ ॥

सम्यचक्रमें मिथुन-तुला-कुम्भराशियोंका वृष देह और मिथुन जीव मुनीन्द्रोंने कहा
है । कर्क-वृश्चिक-मीनका मीन जीव और कर्क देह संज्ञक है । यहाँ भी जीव और देहका
वृत्ति राशिपति समर्थ । अपसव्यमें इसका विपरीत होता है ॥ २७ ॥

देहजीवसमायुक्तैर्भौमार्किरविभोगिभिः ।

एकैकयोगे मरणं बहुयोगे न संशयः ॥ २८ ॥

देहयुक्ते महारोगं जीवयुक्ते महद्भयम् ।

द्वाभ्यां संयोगमात्रेण हन्यते नात्र संशयः ॥ २९ ॥

अधिरोगो भवेद् द्वाभ्यामपमृत्युस्त्रिभिर्भवेत् ।

चतुर्भिर्मृतिरापन्ना देहजीवे भवेच्चादि ॥ ३० ॥

युगपदेहजीवौ तु पापग्रहयुतौ तथा ।

राजचोरादिभीतिश्च द्वाभ्यां मृत्युर्न संशयः ॥ ३१ ॥

अग्निबाधां रवौ विद्याच्चन्द्रे ज्वलनबाधनम्
भौमे शस्त्रकृता पीडा वायुबाधाकरं बुधे ॥ ३२ ॥
गुरौ चोदरबाधा स्यात् शुक्रेऽग्निभयमाप्नुयात् ।
शनौ गुल्मेन बाधा स्याद् राहौ विषकृतां रुजम् ॥ ३३ ॥

अस्मिन् कालचक्रे प्रतिराशि या देहजीवसंज्ञाः परिभाषितास्तासु यथासम्भवं देह-
जीवसमायुक्तैः भौम-शनि-सूर्य-राहुभिः निर्दिष्टं फलं ब्रूयात् । तत्रैकैकयोग एव मरणं
भवति । बहुयोगे तु अवश्यमेव मरणं वाच्यम् । यथा पूर्वोक्तोदाहरणौ मीनांशदशायां
देहः कर्कटः (चन्द्रः), जीवो मीनः (गुरुः) वरीवर्त्ति । अत्र यदि देहे जीवे वा राशौ,
बोधभयत्रयं यदि भौमाकिरविभोगिनामन्यतमः सर्वे वा सम्प्राप्ता भवेयुस्तदा मीनांश-
दशायां निर्दिष्टग्रहान्तरे तस्य मरणं वक्तव्यमित्यर्थः । पञ्चान्तरमाह—देहयुक्त इति ।
देहे गतवति भौमादिपापग्रहे महारोगं, जीवे गतवति मृद्ध्यं, द्वाभ्यां देहे जीवे च संयोग-
मात्रेण नरस्तदन्तरे हन्यते, अत्र संशयो नेति । अन्यत्स्पष्टार्थमेवेति ॥ २८-३३ ॥

मंगल, शनि, रवि या राहु देह और जीवमें संयुक्त हो तो एक २ के योगमें भी मरण
कहे । बहुतके योगमें तो निःसन्देह मृत्यु कहे ॥ २८ ॥

पूर्वोक्त कोई ग्रह देहयुक्त हो तो महारोग, जीवयुक्त हो तो महाभय होता है । दोनोंका
संयोग होनेसे मृत्यु होती है ॥ २९ ॥

दो ग्रहोंसे युक्त देह या जीव हो तो अधिरोग, तीनसे अपमृत्यु, चारसे निश्चित मृत्यु हो ॥
देह और जीव दोनों पापग्रहसे युक्त हों तो राजासे और चोरसे भय हो । दोनों दो दो
पापग्रहोंसे युक्त होनेसे मृत्यु हो, इसमें संशय नहीं है ॥ ३१ ॥

उस देह या जीवमें सूर्य हो तो अग्निबाधा, चन्द्रमा हो तो ज्वलन बाधा, मंगल हो तो
शस्त्रसे पीडा, बुध हो तो वायु की बाधा हो ॥ ३२ ॥

बृहस्पति हो तो उदर बाधा, शुक्र हो तो अग्निका भय हो, शनि हो तो गुल्म बाधा
हो, राहु हो तो विषका किया रोग हो ॥ ३३ ॥

भ्रातृस्थानगतो जीवो दारस्थानगतः कुजः ।

तथा जन्मगतो मन्दो राहुर्नवमराशिगः ॥ ३४ ॥

चन्द्रोऽष्टमगृहं यातः सूर्यो रिष्कगृहं गतः ।

बुधः सप्तमभावस्थो भार्गवः शत्रुराशिगः ॥ ३५ ॥

इत्येवं मरणस्थानं तस्मिन्पापयुतेऽथवा ।

पापदृष्टेऽरिनीचस्थे दुर्बले दुःखमाप्नुयात् ॥ ३६ ॥

अधुना कानिचिमरणस्थानान्युच्यन्ते—भ्रातृस्थानेति । १. जीवो (गुरुः) यदि
भ्रातृस्थानगतः = तृतीयभावस्थो भवेत्तदा तृतीय मरणस्थानं भवति । २. कुजो दारस्थान-
(७) गतः स्यात्तदा दारास्थानं (७) मरणं ज्ञेयम् । ३. जन्मगतः=लनस्थितः, मन्दः ।
४. नवमस्थितो राहुः । ५. अष्टमगतः चन्द्रः । ६. द्वादशगतो रविः । ७. सप्तमगतो बुधः ।
८. अष्टमस्थः शुक्रश्च यदि भवति तदा किलैतत् मरणस्थानं भवति । तस्मिन् = मरणस्थाने,
पापयुते = पापग्रहेण सहिते अथवा पापदृष्टे अरिनीचस्थे (तत्तद्वाशौ यौ ग्रहो भवेत्तस्य
ग्रहस्यासौ राशिर्नीचो वा शत्रुगृहं स्यात् तदा) दुर्बले वा ग्रहे सति तद्योगकारकदशायां
नरो दुःखमाप्नुयात् । अत्र बहूनां योगकर्त्तृग्रहाणां मध्ये बलवतो ग्रहणं भवति । तद्दशायां
दुःखं प्राप्नुयाज्जातक इति ॥ ३४-३६ ॥

भ्रातृ स्थानमें बृहस्पति हो, सप्तम स्थानमें मंगल हो, जन्म स्थानमें शनि हो, राहु
नवम राशिमें हो, चन्द्रमा अष्टम गृहमें हो, सूर्य १२ वें हो, बुध ७वें हो, शुक्र छठे हो तो

वे मरण स्थान हैं । इनके पाप युक्त होने पर वा पाप दष्ट होनेपर तथा शत्रु नीच-स्थानीय-
दुर्बल-ग्रहयुत होनेपर कष्ट होता है ॥ ३४-३६ ॥

अथ देहजीवफलम् ।

भानुः करोति विविधापदमर्थनाशमातिञ्जरारिजनभीतिपदच्युतिं च ॥
पित्तातिगुल्मग्रहणीक्षयकर्णरोगं पश्चादिवन्धुमरणं सहजादिनाशम् ॥ ३७ ॥

इति सूर्यफलम् ।

चन्द्रः स्वबन्धुनजनसङ्गमकन्यकाप्तिमारोग्यभूषणसुखाम्बरराजपूज्यम् ।
दानक्रियादिसुरभूसुरपुण्यतीर्थस्नानार्चनं मृदुसुखान्नसुखं करोति ॥ ३८ ॥

इति चन्द्रफलम् ।

भौमः करोति तनुतापहृगभिचोरभीतिं स्वबन्धुकलहं सहजादिनाशम् ।
क्षेत्रार्थनाशपदविच्युतियुद्धनीतिं गुल्मार्शकुष्ठविषशत्रुभयं कुवृत्तिम् ॥ ३९ ॥

ज्वरमासुरिकापैर्यथं ग्रन्थिस्फोटं कुजस्य च ।

विषाग्निशस्त्रचोरारिपभीतिं वदेद् बुधः ॥ ४० ॥

इति भौमफलम् ।

सौम्यः करोति सुहृदात्ममहत्प्रसादविज्ञानशीलनिगमागमशास्त्रबोधम् ।
स्त्रीपुत्रदारनृपभूषणयोगजाश्रलाभं विवेकधनबुद्धियशोऽभिवृद्धिम् ॥ ४१ ॥

इति बुधफलम् ।

जीवः करोति विविधार्थसुखं महत्त्वं राज्याभिषेकमवनिप्रभुपूजनाद्यम् ।
स्त्रीपुत्रलाभसुखभूषणभोजनार्थमारोग्यकीर्तिविजयं च परोपकारम् ॥ ४२ ॥

इति गुरुफलम् ।

शुक्रः करोति रतिलाभसुखाङ्गनादिचित्राम्बरार्थपशुयाहनरत्नजालम् ।
गानक्रियानटनगोष्ठिमहत्प्रतापं सत्कीर्तिदानविभवं सुजनैः समाजम् ॥ ४३ ॥

इति शुक्रफलम् ।

मन्दः करोति कलहं तनुकुच्छमृत्युबन्धवार्तिमग्निरिपुभूतभयं विपार्तिम् ।
मानार्थहानिभभिमानकलत्रपुत्रनाशं गृहार्थकुविषाणिजगोविनाशम् ॥ ४४ ॥

इति शनिफलम् ।

राहौ देहेऽरिपीडाऽऽत्मबन्धुकष्टपरिभ्रमम् ।
पक्षाघातादिपीडां च राजभीतिं वदेन्नृणाम् ॥ ४५ ॥

इति राहुफलम् ।

केतौ चोराभिपीडादिरक्तस्त्रावादिपीडनम् ।
दारिद्र्यं बन्धुनाशं च स्थाननाशं धनक्षयम् ॥ ४६ ॥

इति केतुफलम् ।

अधुना देहजीवयोः ग्रहपरस्वेन फलानि दशभिः श्लोकैराह । देहजीवयोः बुधगुरुशु-
क्राणामेव शुभं फलं भवतीति सारार्थः । श्लोकास्तु सरलार्था अतो विस्तरभयात्
व्याख्याता इति ॥ ३७-४६ ॥

इति देहजीवफलम् ।

सूर्यं यदि देह या जीवमें हो तो विविध प्रकारकी आपत्ति, धननाश, पीडा, ज्वर, शत्रुसे
भय, पदच्युति, पित्तरोगसे गुरुम-ग्रहणी-क्षय-कर्णरोग, पशु तथा परिवारका मरण,
और भ्रातृनाश करता है ॥ ३७ ॥

चन्द्रमा देह या जीवमें बन्धुबोंसे समागम, कन्याकी प्राप्ति, आरोग्यता, भूषण-सुख वस्त्र, राजपूज्य, वा दान क्रियादि, देव ब्राह्मणकी सेवा पुण्यतीर्थमें स्नान-पूजन और मृदु अन्नसुखको करता है ॥ ३८ ॥

मंगल देह-जीवमें होनेसे शरीरमें ताप-रोग, अग्नि तथा चौरसे भय, कुटुम्बमें कलह आवृणाश, चेन्न-धननाश, पदच्युति, युद्धनीति, गुल्म-बवासीर-कोह-विष-हानुसे भय और कुहृत्ति (निकृष्ट जीविका) को करता है ।

ज्वर, मसूरिका (शीतला) पित्त विकार, गँठिया घाव, विष-अग्नि-शस्त्र-हानु और राजासे भय मंगलका फल कहे ॥ ३९-४० ॥

बुध देह या जीवमें मित्रसे खूब प्रसन्नताकी प्राप्ति, विज्ञान-शील-निगमागम शास्त्रका बोध, स्त्री पुत्र-नृपभूषण-गौ-हाथी-बोदेका लाभ, विवेक-धन-यशकी वृद्धि करता है ॥ ४१ ॥

देह या जीवमें स्थिर बृहस्पति-विविध प्रकारके धन-सुख, महत्त्व, राज्याभिषेक, राजा से पूजन आदि, स्त्री-पुत्रका लाभ, सुख-भूषण-भोजन-धन, आरोग्यता, कीर्ति, विजय, और परोपकारिता करता है ॥ ४२ ॥

शुक्र देह या जीवमें रतिका लाभ स्त्रियोंसे सुख, अनेक वस्त्र, धन-पशुवाहन-रत्नसमूह का लाभ, नाच-गानकी गोष्ठीमें विशेष प्रताप, सत्कीर्ति, दान, विभव और सुजनोसे सत्संग कराता है ॥ ४३ ॥

देह जीवमें शनि कलह, शरीरको क्षीण, सुशु, आतु दुःख, अग्नि-हानु-भूतका भय, विषसे पीड़ा, मान-अर्थकी हानि, गौरव-स्त्री-पुत्रका नाश और गृह-धन-कृषि-ध्यापार-तथा गाय बैलोंका नाश करता है ॥ ४४ ॥

जीव या देहमें राहु हो तो हाथसे अपनेको पीड़ा, बन्धुको कष्ट, मनस्ताप, पद्मावातादि पीड़ा और राजभय, मनुष्योंको कहे ॥ ४५ ॥

केतु देह या जीवमें हो तो अग्निसे पीड़ा, खून गिरना इत्यादि पीड़ा, दरिद्रता, बन्धु-नाश, स्थाननाश और अनजय होता है ॥ ४६ ॥

अथ चक्रदशाफलम् ।

लग्नचक्रदशाकाले देहारोग्यं महत्सुखम् ।

कीर्तिभूषणराज्यार्थसुतदाराम्बरायतिम् ॥ ४७ ॥

शुभक्षेत्रे शुभं सर्वं पापक्षे फलमन्यथा ।

तद्वत्पापसमायुक्ते शुभयुक्ते शुभादिकम् ॥ ४८ ॥

स्वक्षेत्रतुङ्गमित्रस्थलेचरेण समन्विते ।

विलग्नचक्रपाके तु राज्यार्थनृपपूजनम् ॥ ४९ ॥

नीचमूढारिराशिस्थलेचरेण समन्विते ।

पुत्रदारादिनाशं च मिश्रे मिश्रफलं वदेत् ॥ ५० ॥

इति लग्नफलम् ।

द्वितीयराशिचक्रे तु धनधान्यविवर्द्धनम् ।

भोजनं सुतदारानि क्षेत्रगोनृपपूजनम् ॥ ५१ ॥

विद्यानि वाक्पटुत्वं च सद्गोष्ठ्या कालयापनम् ।

शुभक्षेत्रे फलमेवं स्यात्पापक्षे फलमन्यथा ॥ ५२ ॥

इति द्वितीयफलम् ।

तृतीयराशिचक्रस्य परिपाके महत्सुखम् ।

भक्ष्यभोज्यफलानि च शौर्यं धैर्यं मनोजयम् ॥ ५३ ॥

कर्णभणरवस्त्राप्तिं कण्ठभूषणमायतिम् ।
अन्नपानादिसम्पत्तिं शुभराशौ शुभं वदेत् ॥ ५४ ॥
इति तृतीयफलम् ।

चतुर्थराशिचक्रस्य पाके वाहनभूषणम् ।
सीमाप्तिं तीर्थयात्रादिमहज्जननिषेवणम् ॥ ५५ ॥
चित्तशुद्धिं महोत्साहं स्त्रीसुताप्तिं कृषिक्रियाम् ।
बन्धुक्षेत्राभिवृद्धिं च गृहलाभं महत्सुखम् ॥ ५६ ॥
आरोग्यमर्थलाभं च सुगन्धाम्बरभूषणम् ।
शुभर्त्ते शोभनं विद्यात्पापर्त्ते सर्वनाशनम् ॥ ५७ ॥
इति चतुर्थफलम् ।

सुतैराश्यात्मके चक्रे राज्याप्तिं राजपूजनम् ।
स्त्रीसुताप्तिं महाधैर्यमारोग्यं बन्धुपोषणम् ॥ ५८ ॥
अन्नदानं यशोलाभमानन्दाब्धिमहोदयम् ।
उपकर्तृत्वमर्थाप्तिं वाहनाम्बरभूषणम् ॥ ५९ ॥
शुभपापर्त्तजं सर्वं ग्रहयोगादिसम्भवम् ।
पूर्ववद्योजयेत्तत्र चरराशौ वदेद् द्युतिम् ॥ ६० ॥
इति सुतफलम् ।

चक्रस्य षष्ठ्यं राशेस्तु परिपाकेऽग्निजं भयम् ।
चोरारिविषभूपातिस्थाननाशं महद्भयम् ॥ ६१ ॥
ग्रमेहगुल्मपाण्डुवादिग्रहणीक्षयसम्भवम् ।
अपकीर्तिः कलत्रार्थे सुतबन्धुविनाशनम् ॥ ६२ ॥
बन्धनानि गरप्राप्तिमृणदारिद्र्यपीडनम् ।
पापर्त्ते फलमेवं स्यान्मिश्रं शुभगृहे सति ॥ ६३ ॥
इति षष्ठ्यफलम् ।

कलत्रैराशिचक्रस्य परिपाके करग्रहः ।
स्त्रीसुखं पुत्रलाभं च घृतसूपगुडादिकम् ॥ ६४ ॥
कृषिगोगजभूषाप्तिं राजपूजां महद्यशः ।
शुभराशौ फलं सत्यं शुभखेचरसंयुते ॥ ६५ ॥
इति सप्तमफलम् ।

मृत्युचक्रदशाकाले महद् दुःखं धनक्षयम् ।
स्थाननाशं बन्धुनाशं गुह्योदरनिपीडनम् ॥ ६६ ॥
दारिद्र्यमन्नविद्वेषमन्नाभावमरेर्भयम् ।
पापर्त्ते पापसंयोगे फलमेवं विनिर्दिशेत् ॥ ६७ ॥
इत्यष्टमफलम् ।

शुभचक्रदशाकाले शोभनं भवति ध्रुवम् ।
पुत्रमित्रकलत्रार्थकृषिगोगृहभूषणम् ॥ ६८ ॥
सत्कर्मधर्मसंसिद्धिं महज्जनपरिग्रहम् ।
शुभराशौ शुभं सर्वं पापराशौ विपर्वयः ॥ ६९ ॥

इति नवमफलम् ।

कर्मचक्रदशाकाले राज्याप्तिं नृपपूजनम् ।
सत्कीर्तिदारपुत्रात्मबन्धुसङ्गं महोत्सवम् ॥ ७० ॥
आज्ञाधरत्वमारोग्यं सद्गोष्ठ्या कालयापनम् ।
सत्कर्मफलमैश्वर्यं शुभराशौ वदेद् बुधः ॥ ७१ ॥

इति दशमफलम् ।

लाभचक्रदशाकाले धनाप्त्यारोग्यभूषणम् ।
विचित्रवस्त्रागमनं गृहोपकरणं लभेत् ॥ ७२ ॥
स्त्रीपुत्रबन्धुसौख्यामिष्टमृगद्रव्यायतिं शुभम् ।
राजप्रीतिं महत्सङ्गं प्रवदन्ति शुभोदये ॥ ७३ ॥
इति लाभफलम् ।

व्ययचक्रदशाकाले देहातिं स्वपदच्युतिम् ।
चोराग्निनृपकोपादिबन्धुस्त्रीनृपपीडनम् ॥ ७४ ॥
उद्योगभङ्गमालस्यं कृषिगोभूमिनाशनम् ।
दारिद्र्यं कर्मवैकल्यं पापघ्ने तु न संशयः ॥ ७५ ॥

इति व्ययफलम् ।

इदानीं भावपरत्वेन कालचक्रदशाफलान्याह । अत्रेदमवधेयम् । नक्षत्रपादवशात् सव्यापसव्यचक्रे यद्वाश्यंशसम्बन्धिनी दशा समागच्छति स राशिर्जन्यकाले लग्नादिको यो भावस्तदुक्तं फलमत्र विनिर्दिशेत् । तत्र शुभराशिके शुभसंयुते च भावे कथितफलं शुभतर-मन्यथा (पापघ्ने पापयुते च भावे) अशुभं च वाच्यमिति । श्लोकाब्धे सर्वे स्पष्टार्था एवे-त्युपेक्ष्यन्ते ॥ ४७-५५ ॥

अब १२ भावोंकी कालचक्र-दशाके फल कहते हैं—लग्नकी चक्रदशाकालमें देहकी आ-रोग्यता, महासुख, कीर्ति-भूषण-राज्य-अर्थ-पुत्र-स्त्री-वस्त्रकी प्राप्ति होती है ॥ ४७ ॥

यदि लग्न शुभ चेत्रमें हो तो शुभफल हो, पापचेत्रसे अन्यथा (अशुभ) फल होता है । उसी प्रकार पापग्रहयुक्त लग्नका भी फल है । शुभग्रहसे युक्त लग्नके होने पर शुभ फल होता है ॥ ४८ ॥

स्वगृह-उच्चस्थान-मित्रगृहमें प्राप्त ग्रहसे लग्न यदि युक्त हो तो लग्नकी चक्र दशामें राज्य-धनकी प्राप्ति और राजपूजन होता है ॥ ४९ ॥

नीच राशि-अस्तगत-सन्धुराशिस्य ग्रहसे लग्नके युक्त होने पर पुत्र-स्त्री आदिका नाश होता है । मित्रमें मित्र फल कहे ॥ ५० ॥

द्वितीय भावकी चक्र दशामें धन-धान्यकी वृद्धि होती है । भोजन, पुत्र, स्त्री-जमीन-की प्राप्ति तथा राजपूजन होता है । विद्याकी प्राप्ति, बोलनेमें पटुता, सज्जनोंके सङ्गसे कालका यापन होता है । दूसरे भावमें शुभ राशि होनेसे शुभफल एवं पापराशिसे पाप-फल होते हैं ॥ ५१-५२ ॥

तीसरे भावकी चक्रदशामें उत्तम सुख, सुन्दर भोजनादिका लाभ, साहस, धैर्य और स-न्तोषका लाभ, कर्णभूषण, वस्त्र, कण्ठभूषण, सुन्दर अन्न और जलादिका लाभ होना कहे । ३ रा भाव शुभ होनेसे उक्त फल खूब उत्तम अन्यथा साधारण और अधम जानें ॥ ५३-५४ ॥

चौथे भावकी चक्रदशामें सवारी, भूषण, जमीन और तीर्थ आदिकी यात्राका लाभ हो, सज्जनोंसे सङ्ग हो, वित्तकी शुद्धि, उत्साह, स्त्री-पुत्रकी प्राप्ति, खेतीमें उन्नति, मित्रोंसे प्रेम, गृहोंका लाभ, महत् सुख, भारोग्य, धनलाभ, सुगन्ध और वस्त्रोंकी प्राप्ति होवे । यहां भी शुभ राशि होनेसे शुभफल तथा पापराशि होनेसे फलोंका नाश हो ॥ ५५-५७ ॥

पुत्रभावकी चक्रदशामें राज्यप्राप्ति, राजासे आदर, स्त्री-पुत्रकी प्राप्ति, धीरज, आरोग्य, बन्धुओंका पालन, अन्नदान, यशका लाभ, मङ्गलादिकी प्राप्ति, दूसरोंका उपकार, धनलाभ, सवारी और वस्त्राभरणोंकी प्राप्ति होवे । यहाँ भी शुभ और पापराशि तथा ग्रहोंके संयोगसे फलमें शुभाशुभ कहे ॥ ५८-६० ॥

छूटे भावकी चक्रदशामें अग्निका भय, चोर-शत्रु-विष और राजाओंसे भय, पीडा, स्थानकी हानि, प्रमेह-गुल्म-पाण्डु-ग्रहणी और क्षय रोगसे भारी भय, स्त्रीके लिये अयश, पुत्र और बन्धुओंका नाश, जेल आदिमें बन्धन, विष आदि घातक वस्तुओंका खाना, कर्ज और गरीबीसे पीडा ये सब फल होते हैं । यदि छूटा भाव शुभराशि हो तो उक्त फलोंमें कमी होती है । पापराशि होनेसे उक्त फल पूर्ण होते हैं ॥ ६१-६३ ॥

सातवें भावकी दशामें विवाह, स्त्रीसुख, पुत्रोदय, सुन्दर पकान्नादि भोजन, खेती-पशु-वाहन और भूषणकी प्राप्ति, राजासे आदर, सुन्दर यश होते हैं । यहाँ शुभराशि और शुभग्रहोंके योगसे फलमें विशेषता होती है ॥ ६४-६५ ॥

आठवें भावकी दशामें बहुत दुःख, धननाश, स्थाननाश, मित्रनाश, गुदारोग, उदररोग, दरिद्रता, अन्नसे अरुचि और अन्नका अभाव, शत्रुसे भय कहना चाहिये । यहाँ ८ वां भाव पापराशि और पापग्रह युक्त हो तो फल पूर्ण रूपसे होवे ॥ ६६-६७ ॥

नववें भावकी दशामें निश्चय शुभफल होते हैं । पुत्र, मित्र, स्त्री, धन, खेती, पशु और गृह एवं भूषणोंकी प्राप्ति, शुभकार्यकी सिद्धि, सज्जनोंसे प्रेम ये फल होते हैं । यहाँ शुभराशि और शुभग्रहोंके योगसे उक्तफलोंमें विशेषता भी होवे ॥ ६८-६९ ॥

दशवें भावकी दशामें राज्यप्राप्ति, राजासे आदर, सुयश-स्त्री-पुत्र-मित्रका उदय, मङ्ग-लोदय, दृढमत, नीरोगता, सज्जनोंसे सङ्ग, सुन्दर कार्य कहने चाहिये । यहाँ शुभराशि होने से उक्तफल खूब सुन्दर होवे ॥ ७०-७१ ॥

लाभ भावकी दशामें धनलाभ, आरोग्य, भूषण, सुन्दर वस्तुओंका लाभ, स्वगृहके सामग्रियोंका लाभ, स्त्री-पुत्र-मित्र-बन्धुओंका उदय, लहनेका लाभ, राजासे प्रेम और सज्जनोंसे सङ्ग होते हैं ॥ ७२-७३ ॥

अध्याय भावकी दशामें शरीरमें पीडा, पदका नाश, चोर-भक्षि-राजाजोंके कोपसे भय, बन्धु-स्त्री और राजासे पीडा, उद्योगका नाश, आलस्य, खेती-पशु प्रभृतिकी क्षति, दरिद्रता और कर्मोंमें विफलता होती हैं । यहाँ पापराशि और पापग्रहोंके योगसे फलमें विशेषता कहनी चाहिये ।

उपर्युक्त फलोंमें यह विशेषता जाननी चाहिये कि शुभफलोंमें भाव यदि शुभराशि और शुभग्रह युक्त हो तो शुभमें विशेषता और पापफलोंमें पापराशि और पापयुक्त हो तो पापमें विशेषता इसका उलटा हो तो उलटा फल कहे ॥ ७४-७५ ॥

अथ चक्रदशाफलेषु विशेषः ।

लग्नादिद्वादशान्तानां भावानां फलमीदृशम् ।

प्रोक्तमत्र विशेषोऽस्ति विशेषात्कथ्यतेऽधुना ॥ ७६ ॥

तत्तद्वाशीशवीर्येण यथायोग्यं प्रयोजयेत् ।

राशीश्वरे बलयुते स्वोच्चमित्रस्ववर्गके ॥ ७७ ॥

मित्रान्विते शुभैर्दृष्टे यत्प्रोक्तं तच्छुभं वदेत् ।

बलहीनेऽरिनीचस्थे दिनेशकरपीडिते ॥ ७८ ॥

षष्ठाष्टमव्ययस्थाने पापशत्रुनिरीक्षिते ।

तद्वाशिपे तु जनने कष्टं राश्युद्भवं फलम् ॥ ७९ ॥

फलं तद्विगुणं कष्टं शुभं राश्युद्भवं फलम् ।

अधिपस्य बलं हीनं यदि चानर्थमाप्नुयात् ॥ ८० ॥

अधिपस्य बलाधिक्यं राश्युद्भवफलं शुभम् ।
 यदि चेद् द्विगुणं सौम्यं फलत्येव न संशयः ॥ ८१ ॥
 अधिपे चरराशिस्थे चरराश्यंशकेऽपि वा ।
 चरराश्युद्भवं चक्रं विदेशगमनप्रदम् ॥ ८२ ॥
 यावच्चक्रं तदा ज्ञेयं यद्येकस्मिन् चरे सति ।
 विदेशगमनं वाऽपि स्वस्थानाप्तिं विनिर्दिशेत् ॥ ८३ ॥

इदानीमुक्ते द्वादशभावदशाफले वैशिष्ट्यमाह—लग्नादीति । लग्नादिद्वादशान्तानां भावानामीदृशं पूर्वोक्तं फलं यत्प्रोक्तं तत्र यो विशेषोऽस्ति असौ विशेषात् (विस्तरेण) अथुना कथ्यते मयेति शेषः । तत्तद्भावानां राशीशवीर्येण यथायोग्यं फलं प्रयोजयेत् (भावाधिपस्य बलवशादेवोक्तफलेषु न्यूनाधिक्यं वाच्यमिति भावः) राशीधरे = तत्तद्भाव-वेशे बलसुते, स्वोच्चगते, स्वमित्रस्यात्मनो वा वर्गगते, वा मित्रान्विते शुभैर्दृष्टे सति यत्फलं तच्छुभं वदेत् । तथा राशीधरे बलहीने, वा रिपुराशौ वा नीचे वा दिनेशकर-पीडिते (अस्तङ्गते) वा षष्ठाष्टमव्ययभावानामन्यतमगते, वा पापेन, शत्रुणा च निरीक्षिते सति तदराश्युद्भवं = चक्रदशायां तद्भावजं फलं कष्टमशुभं भवति । यदि अधिपस्य = तत्तद्भावधिपतेः बलं हीनं स्यात्तदा तदराश्युद्भवं फलं शुभमपि द्विगुणं कष्टमशुभत्वं प्राप्नु-यादिति । यदि अधिपस्य = भावेशस्य बलाधिक्यं भवेत्तदा तदराश्युद्भवं शुभं फलं द्विगुणं सौम्यं फलति । अत्र संशयः = सन्देहो न । अत्र भावफलस्य शुभहेतवे तत्तद्भावधिपतेः बलाधिक्यमपेक्षितमिति भावः । भावाधिपे चरराशिस्थे, वा चरराश्यंशकेऽपि स्थिते, वा चरराश्युद्भवं चक्रं = कालचक्रदशा यदि चरराशिसम्बन्धिनी भवेत्तदा विदेशगमनप्रदं भवति जातस्येति ।

चक्रदशायां यद्येकस्मिन् चरे (तद्भावे चरराशौ, वा भावेशे चरराशिस्थे वा चरन्वा-शस्थे इत्यादि) सति यावच्चक्रं = चक्रदशाकालं यावत् (अत्रापि चरराश्यन्तरे विशेषेण) विदेशगमनं वा स्वस्थानाप्तिं = तदराशिविनिर्दिष्टपदलाभं विनिर्दिशेत् ॥ ७६-८३ ॥

लग्नादि द्वादश भाव पर्यन्त भावोंकी कालचक्रदशाके फल इस प्रकारके कहे हैं । यहाँ पर जो विशेष है वह विस्तर रूपसे अब कहते हैं ॥ ७६ ॥

प्रत्येक भावके उस २ राशीशके बलानुसार यथायोग्य फलकी योजना करे । राशीश बलसे युक्त हो, अपने उच्च स्थानमें हो, मित्र राशिमें हो, स्ववर्ग में हो, मित्रसे युक्त हो वा शुभदृष्ट हो तो जो फल कहे हैं वे सब ठीक २ होते हैं । भावेश यदि बलसे हीन हो अथवा नीचे राशिस्थ हो, सूर्यसे पीडित हो, षष्ठ-अष्टम-द्वादश-स्थानमें हो, पापग्रह तथा शत्रु ग्रह देखता हो तो उस भावका चक्रदशाफल कष्टजनक होता है ॥ ७७-७९ ॥

यदि भाव राशिका फल बुरा हो तो उस भावकी अशुभ चक्र दशाका फल दूना खराब होता है । वही यदि भावपति निर्बल हो तो और भी अनर्थ (बुरा फल) होता है ॥ ८० ॥

यदि भावाधिपतिका बल विशेष हो और राश्युपन्न फल भी अच्छा हो तो उसका चक्रदशाफल दूना शुभ होता है इसमें संशय नहीं है ॥ ८१ ॥

भावाधिपति चरराशिमें हो, अथवा चरराशिसे नवांशमें हो तो चरराशिवाले भावका चक्रदशाफल विदेश यात्रा करानेवाला हो ॥ ८२ ॥

यदि एक भी चर हो, याने भाव या भावपति चरराशिमें वा चरनवांशमें हो तो उसकी सम्पूर्ण चक्रदशामें विदेशगमन वा स्वस्थानकी प्राप्ति जाने ॥ ८३ ॥

संज्ञाव्याये च यत्प्रोक्तं कर्माजीवे च यत्फलम् ।

फलमाश्रयजं यद्यस्थानजन्यं च यत्फलम् ॥ ८४ ॥

यत्प्रोक्तं राजयोगादौ चान्द्रयोगे च यत्फलम् ।

नाभसादिषु यत्प्रोक्तं शुभपापेषुणादपि ॥ ८५ ॥

द्विग्रहादिषु यत्प्रोक्तं ग्रहाणां पूर्वसूरिभिः ।

तद्वाशिचक्रकाले तु स्वधिया योजयेद् बुधः ॥ ८६ ॥

इदानीं पूर्वोक्तानां भवितव्यानां फलानां परिपाककालं चक्रदशायामाह-संज्ञाध्याय इत्यादिभिः । संज्ञाध्यायमारभ्यात्रावधि भावराशिग्रहादिमूलका यावन्तो योगाः समुदितास्तेषां फलपरिपाककालं तद्वाशिचक्रकाले = सव्यापसव्योपगतचक्रदशायां तत्तद्वाशिसम्बन्धितदशाकाले बुधः = विद्वान् स्वधिया तारतम्येन विविच्य योजयेत् । सर्वे एव ग्रहा राशयश्च स्वस्वदशायामेव स्वस्वशुभाशुभं फलं ददाति । तथा च वराहः—

संज्ञाध्याये यस्य यद् द्रव्यमुक्तं कर्माजीवो यश्च यथोपदिष्टः ।

भावास्थानालोकयोगोद्भवं च तत्तत्सर्वं तस्य योज्यं दशायाम् ॥ इति ॥ ८४-८६ ॥

संज्ञाध्यायमें जो द्रव्यादि फल कहे हैं, कर्माजीवमें जिसका जो फल है, आश्रय योगज जो फल है, ग्रहोंके स्थानोद्भव जो फल है, राजयोगादिमें जो फल कहा है, चान्द्रयोगमें जो फल है, नाभस आदि योगमें जो फल कहा है, शुभ और पापकी दृष्टिसे जो फल कहा है, ग्रहोंके द्विग्रहादि योगसे जो फल कहे हैं उन सबोंको राशिचक्रदशा कालमें बुझिसे विचार कर कहे ॥ ८४-८६ ॥

मेषादिराशिचक्रं तु भूभागे न्यस्य दक्षिणम् ।

अल्यादि ह्यौत्तरं यच्च तच्चक्रं तत्र निर्दिशेत् ॥ ८७ ॥

फलं वा विफलं वाऽपि प्रागादिद्युचरादधः ।

राशिदिग्भागतो वाऽपि तद्दिग्भागे विनिर्दिशेत् ॥ ८८ ॥

यथोपदेशमार्गेण सर्वेषां फलमीदृशम् ॥ १ ॥

मेषादिति । मेषादिमीनान्तकं राशिचक्रं, दक्षिणं = सव्यमार्गजातं भूभागे न्यस्य=विलिख्य, तथा हि अस्यादि = वृश्चिकादि, औत्तरम्=अपसव्यमार्गजं (वृश्चिकतो वैपरीत्येन चतुरन्तम्) यच्चक्रं तदपि तत्र भूभागे न्यस्य तस्मात्फलाफलं बुधो विनिर्दिशेत् । तत्र यस्य भावस्य राशेषां यत्फलादि तत्तद्वाशिदिग्भागतो लभ्यं स्यादिति तारतम्येन यथोपदेशमार्गेण सर्वेषां ग्रहराश्यादीनां विनिर्दिशेत् । एतदुक्तं भवति । सव्ये वा अपसव्ये चक्रे यस्य राशेः सम्बन्धितदशायां शुभाशुभफलं वक्तव्यं स्यात् स राशिचक्रे यदि ग्भावे पतितस्तस्मिन् दिग्भागे तत्फलस्य लाभं ब्रूयादिति ॥ ८७-८८ ॥

मेषादि राशिचक्र सव्य प्रकार (क्रम) से लिखे और वृश्चिक आदि अपसव्य (व्युत्क्रम) प्रकारसे लिखे। दोनों चक्रोंमें सम्भवानुसार ज्ञानकर उसके फल कहे। दोनों (अपसव्य-सव्य) चक्रके बीच जो ग्रह पूर्वोदि जिस दिशामें (चक्रस्थ दिशामें) हो उस दिशामें सफल या विफल यथासम्भव पूर्वोक्त फल कहे ॥ ८७-८८ ॥

अथ त्रिविधकालचक्रगतिः ।

कालचक्रगतिस्त्रेधा निश्चिता पूर्वसूरिभिः ॥ ८९ ॥

मण्डुकगमनं चैव पृष्ठतो गमनं तथा ।

सिंहावलोकनं नाम पुनरागमनं भवेत् ॥ ९० ॥

पृष्ठतो गमनं चैव कर्किकेसरिणोरपि ।

मीनवृश्चिकयोश्चापमेषयोः केसरी गतिः ॥ ९१ ॥

कन्याकर्कटयोः सिंहयुग्मयोर्मण्डुकी गतिः ॥ ९२ ॥

इदानीं त्रेधा कालचक्रगतिनिष्पणमाह—कालचक्रगतिरिति । पूर्वसूरभिः = गर्गपरा-
शरायैः कालचक्रस्य, त्रेधा = त्रिविधा, गतिः निश्चिता = निर्णीता । कास्ता इत्याह—१ मण्ड-
कगमनम्, २. पृष्ठतो गमनम्, ३. सिंहावलोकनं (एतदेव पुनरागमनं नाम) भवेत् ।
गतीनां लक्षणश्च पृष्ठत इति । कर्किकेसरिणोः = कर्कसिंहयोः पृष्ठतो गमनं भवति । मीन-
वृश्चिकयोः, चापमेषयोश्च गतिः केसरी = सिंहावलोकनम् । कन्याकर्कटयोः, सिंहयुग्मयोः
मण्डूकी गतिर्भवति । एतदुक्तं भवति । सव्ये, अपसव्ये च चक्रे कर्किकेसरिणोः गमनं (कर्क-
स्य मिथुने सिंहस्य कर्के गमनं) पृष्ठतो गमनं कथ्यते । एवं मीनवृश्चिकयोः, धनुर्मेषयोश्च ।
नवमपञ्चमयोः । पारस्परिकं गमनं केसरी-गतिरुच्यते । एवमेव सिंहमिथुनयोश्च कन्याक-
र्कटयोः गमनं मण्डूकी गतिः भवति । तथा च पाराशरीये—

प्रथमे गतिर्मण्डूकी द्वितीये मर्कटी तथा । बाणायनवपर्यन्तं गतिः सिंहावलोकनम् ॥

कन्यायां कर्कटे वापि सिंहे मिथुनेऽपि च । मण्डूकीगतिसंज्ञो वै तादृशं रोगकारणम् ॥

मीने तु वृश्चिके वापि चापे मेषे तथैव च । सिंहावलोकनं चैव तादृशं च फलं लभेत् ॥ इति ॥

एतत् किलान्तर्दृशाविचारे बोद्धव्यम् । कस्यचिद्दशायां कर्कतो मिथुनस्यान्तर्दृशा,
सिंहात्कर्कस्यान्तर्दृशा चेद्भवति तदा तत्पृष्ठतो गमनं (मर्कटी गतिः) कथ्यते । एवं किल
सर्वत्र बोद्धव्यम् । तस्य फलञ्च वक्ष्यमाणप्रकारेण विज्ञेयम् ॥ ८९-९१ ॥

इस कालचक्रकी गति पंडितोंने तीन प्रकारकी कही हैं । १-मण्डूक गमन । २-पृष्ठसे
(पीछे) गमन । ३-सिंहावलोकन नाम पुनरागमनका ॥ ८९-९० ॥

कर्क सिंहका पृष्ठसे गमन है । ५ से ४ में तथा ४ से ३ में आना पृष्ठ गमन है । मीन वृश्चिकका
धनुर्मेषका सिंहावलोकन गति है (मीनसे वृश्चिकमें और धनुसे मेषमें जानेकी सिंहावलोकन
कहते हैं) कन्या-कर्ककी, सिंह-मिथुनकी (६ से ४ में और ५ से-३ में जानेकी) मण्डूक
गति कहते हैं ॥ ९१ ॥

सिंहावलोकसमये ज्वरातिस्थाननाशनम् ॥ ६२ ॥

बन्धुस्नेहादिनाशं च समानजनपीडनम् ।

जले वा पतनं कूपे विषशस्त्राग्निजं भयम् ॥ ६३ ॥

वाहनात्पतनं वाऽपि दशाच्छिद्रान्विते सति ॥

क्रूरास्तनीचापचयखेचरस्य दशा यदि ॥ ६४ ॥

दशाच्छिद्रमिति ज्ञेयं प्रवदन्ति विपश्चितः ॥ ६ ॥

इदानीं सिंहावलोकफलं दशाच्छिद्रश्चोच्यते । क्रूरग्रहस्य, अस्तज्ञतस्य (रविणा सहि-
तस्य) नीचज्ञतस्य, अपन्यस्य (क्षीणरश्मिः) ग्रहस्य दशा दशाच्छिद्रमिति विपश्चितः
(विद्वांसः) कथयन्ति । शेषं स्पष्टमेवेति ॥ ९१ ॥ ९४ ॥

(सिंहावलोकके समय ज्वरसे कष्ट, स्थानका नाश, बन्धुप्रेमादिका नाश, समान जनकी
पीडा, जलमें वा कूपमें गिरना, विष-शस्त्र-भग्निका भय, वाहन (घोड़ा आदि) से गिरना
ये सब उस समय दशा छिद्र होने पर कहने चाहिये । क्रूर, अस्तं गत, नीचगत, निर्बल
ग्रहकी दशा दशाछिद्र है यह पण्डित लोग कहते हैं ॥ ९२-९४ ॥

मण्डूकगतिसम्भूतसमये मरणं गुरोः ॥ ६५ ॥

पित्रोर्वा विषशस्त्राग्निज्वरचोराग्निभिर्भयम् ।

मण्डूकसमये सव्ये समानजनपीडनम् ॥ ६६ ॥

केसरीयुग्ममण्डूके मातुर्मरणमादिशेत् ।

मरणं राजमीति च सन्निपातमरेर्भयम् ॥ ६७ ॥

अथ मण्डूकगतिफलमाह—मण्डूकगतीति । पूर्वोक्तमण्डूकगतिसमये (अन्तर्दशा-
याम्) गुरोः = स्वकीयश्रेष्ठजनस्य, पित्रोर्वा = अथवा स्वकीयपित्रोः (मातुः पितुश्च)
मरणं भवति । तथा विषशस्त्राग्निज्वरचोराग्निभिर्भयं भवति । अथ सव्ये = सव्यचक्रोद्धृते,
मण्डूकसमये (मण्डूकगतिदशायां) समानजनस्य (भ्रातृमित्रादेः) पीडनं भवति । तत्र
क्षेत्रीयुगममण्डूकेऽर्थात् सिंहतः कन्यायां गते, मिथुनतः कर्कटे गते सति, मातुः=जातस्य
मातुः, मरणमादिशेत् । तथा तत्र स्वस्य मरणं, राजभीतिं, सन्निपातरोगम्, अग्नेः (शत्रुतः)
भयं च वदेत् ॥ ९५-९७ ॥

अपसव्य मण्डूक गति दशा समयमें गुरुका मरण होता है । वा माता पिताके मरण
होते हैं । विष-शस्त्र-अग्नि-ज्वर-चोर-सर्पसे भय हो । सव्य चक्रकी मण्डूकगति समयमें
अपने समान जनको पीड़ा हो । सिंहसे मिथुनवाले मण्डूकमें माताकी मृत्यु हो और अपना
मरण, राजदण्ड, सन्निपात तथा शत्रुभय हो ॥ ९५-९७ ॥

सव्ये सिंहावलोकने तु चतुष्पाद्वयमभिजम् ।

पृष्ठतो गमने सव्ये धनधान्यपशुक्षयः ॥ ९८ ॥

पितुर्मरणमालस्यं तत्समानेषु वा मृतिः ।

मण्डूकगमने वामे श्रीसुतातिपरिश्रमम् ॥ ९९ ॥

तापज्वरं मृगाद् भीतिं पदच्युतिमरेर्भयम् ।

सिंहावलोकने वामे स्थानभ्रंशः पितुर्मृतिः ॥ १०० ॥

पृष्ठतो गमने वाऽपि जलभीतिं पदच्युतिम् ।

पितुर्नाशं नृपक्रोधं दुर्गारण्याटमं वदेत् ॥ १०१ ॥

स्पष्टार्थाश्चैते श्लोकाः ॥ ९८-१०१ ॥

सव्य चक्रके सिंहावलोकने चतुष्पदसे भय, अग्निभय हो । सव्यवाले पृष्ठ गमनमें धन-
धान्य-पशुका क्षय, पिताका मरण, आलस्य वा उसके सदृशकी मृत्यु होती है । मण्डूक
गमनमें की-सुतकी पीड़ा, परिश्रम, तापज्वर, मृगासे भय, पदच्युति, शत्रुसे भय होते हैं ।
अपसव्य चक्रके सिंहावलोकनमें स्थानभ्रंश, पिताकी मृत्यु हो । अपसव्य चक्रवाले पृष्ठ
गमनमें भी जलभय, पदच्युति, पिताका नाश, राजाका क्रोध, दुर्ग जंगलमें जाना घूमना
कल कहें ॥ ९८-१०१ ॥

अथ कालचक्रदशाप्रकारः ।

दत्तानलादितिभुजङ्गदिनेशभानां पूषासुराजपदविश्वसमीरणानाम् ।

वाक्यानि सव्यगतिचक्रभवादिकानि चत्वारि सर्वमुनयः प्रवदन्ति तज्ज्ञाः ॥

चित्राहिर्बुध्न्यभरणीपूर्वाषाढेन्द्रमन्त्रिणाम् ।

सव्यचक्रान्त्यवाक्यानि चत्वारि क्रमशो विदुः ॥ १०३ ॥

द्विदैवकमलागारपितृदानववैरिणाम् ।

अपसव्यस्य चक्रस्य वाक्यं चादिचतुष्टयम् ॥ १०४ ॥

जलेशमित्रेन्द्रमृगश्रविष्ठाभगार्थमाशङ्करतारकाणाम् ।

अन्त्यानि वाक्यान्यपसव्यजानि चत्वारि चक्रोपगतानि चाहुः ॥ १०५ ॥

कालचक्रदशाप्रकारः पूर्वमुक्तोऽप्यधुना प्रसङ्गवशादुच्यते—दत्तेति । अश्विनी-कृत्ति-
का-पुनर्वसु-रश्मि-हस्त-रेवती-मूल-पूर्वाभाद्रपद-उत्तराषाढ-स्वाती-ति दशनक्षत्राणां
सव्यगतिचक्रभवादिकानि “पौरुषावोमातासहोधी १, नक्षत्रदासीचर्वणगः २, रूपोत्रधुर्निधा-
यरत्नम् ३, वाणीचस्थन्दिनक्षत्रम् ४” इति चत्वारि वाक्यानि तज्ज्ञाः सर्वमुनयः प्रवद-
न्ति । चित्रा-उत्तरभाद्र-भरणी-पूर्वाषाढ-पुष्येति पञ्चभानां चत्वारि “हंसवशांवरपत्र-

म ५, क्षधाधीकरगोभीमाच ६, सुदधिनक्षत्रजः सितः ७ वामाङ्गारकोत्रक्षुर्निधिः ८" इति सव्यचक्रान्त्यवाक्यानि क्रमशो विदुः । अत्रेदं किलावधेयम् । अश्विनी-पुनर्वसु-हस्त-मूल-पूर्वभाद्रपदानां प्रथम-द्वितीय-तृतीय-चतुर्थचरणेषु यावन्ति दशामानानि तावन्त्येव कृत्तिका-श्लेषा-स्वाती-रेवती-उत्तराषाढाणां च चरणपरत्वेन दशामानानि भवन्ति । तेषु केवलमेतावानेव भेदः, यदश्विनी-पुनर्वसु-हस्त-मूल-पूर्वभाद्रपदानां प्रथम-द्वितीय-तृतीय-चतुर्थचरणाः क्रमेण मेष-वृष-मिथुन-कर्कराशिसम्बन्धिनो भवन्ति । कृत्तिका-श्लेषा-रेवती-स्वाती-उत्तराषाढाणां प्रथम-द्वितीय-तृतीय-चतुर्थचरणाः क्रमेण धनुः-मकर-कुम्भ-मीन-राशिसम्बन्धिनो भवन्तीति । परमुभयत्र दशामानं तदीशाश्च समाना एव । तथा चित्रा-उत्तरभाद्र-भरणी-पूर्वाषाढ-पुष्याणां प्रथम-द्वितीय-तृतीय-चतुर्थचरणाः सिंह-कन्या-तुला-वृश्चिकराशिसम्बन्धिनः क्रमेण भवन्ति । तेषु दशावर्षाणि च सव्यचक्रान्त्यवत्वारि वाक्यानि ज्ञेयानि । एवं किल सव्यचक्रे भवति । अथापसव्यचक्रे उच्यते-द्विदैवेति । द्विदैव-कमलागार-पितृ-दानववैरिणाम् = विशाखा-रोहिणी-मघा-श्रवणानाम्, अपसव्यस्य चक्रस्य चादिचतुष्टयं 'धनक्षेत्रयं पराङ्गमिव १, तासादत्रक्षुर्निधिर्हासा २, चर्माभोगीरायधनर्कम् ३, त्रयोरागीमासेतासह ४, इति वाक्यं भवति । तथा शतभिषाअनुराधा-ज्येष्ठा-मृगशिरः-धनिष्ठा-पूर्वफल्गुनी-उत्तरफल्गुनी-आर्द्रा इति नक्षत्राणाम्, अपसव्यजानि अन्त्येयानि 'त्रक्षुर्निधिर्हासस्तमेव ५, गिरागुधनक्षत्रपरः ६, गोमावाची-सदान्निष्ठुन्ने ७, धीजः सितोमिवाङ्गारिका ८" इति वाक्यानि चक्रोपगतानि च तज्ज्ञा आहुः । एतदुक्तं विज्ञेयम् । अपसव्ये चक्रे विशाखा-रोहिणी-मघा-श्रवणानां प्रथम-द्वितीय-तृतीय-चतुर्थचरणाः क्रमेण वृश्चिक-तुला-कन्या-सिंहराशिसम्बन्धिनो भवन्ति । तेषां दशावर्षाणि चापसव्यचक्रादिवाक्यचतुष्टयेन ज्ञेयानि । अथ मृगशिरः-पूर्वफल्गुनी-अनुराधा-धनिष्ठानां यावन्ति दशामानानि तावन्त्येव आर्द्रा-उत्तरफल्गुनी-ज्येष्ठा-शततराणां दशामानानि भवन्ति । तेषु केवलमेतावान् भेदः यत् मृगशिरः-पूर्वफल्गुनी-अनुराधा-धनिष्ठानां प्रथम-द्वितीय-तृतीय-चतुर्थचरणाः क्रमेण कर्क-मिथुन-वृष-मेषसम्बन्धिनः सन्ति । आर्द्रा-उत्तरफल्गुनी-ज्येष्ठा-शतभिषजां प्रथम-द्वितीय-तृतीय-चतुर्थचरणाः क्रमेण मीन-कुम्भ-मकर-धनुः-सम्बन्धिनो भवन्तीति । एतत्सर्वमेव कालचक्रदशाचक्रावलोकनतः व्यक्तं स्यादित्यलम् ॥ १०२-१०५ ॥

अश्विनी, कृत्तिका, पुनर्वसु, श्लेषा, हस्त, नक्षत्रांका रेवती, मूल, पूर्वभाद्र, उत्तराषाढ और स्वाती नक्षत्रांका सव्यगति चक्रके आदि चार वाक्य हैं यह सब तत्त्वज्ञ मुनिगण कहते हैं ॥ १०२ ॥

चित्रा, उत्तराभाद्रपद, भरणी, पूर्वाषाढ और पुष्य नक्षत्रांके सव्यचक्रके अन्त्य चार वाक्य क्रमसे कहे हैं ॥ १०३ ॥

विशाखा, रोहिणी, मघा, श्रवणा नक्षत्रांके अपसव्य चक्रके आदिके चार वाक्य हैं ॥ १०४ ॥ शतभिषा, अनुराधा, ज्येष्ठा, मृगशिरा, धनिष्ठा, पूर्वाफल्गुनी, उत्तराफल्गुनी, आर्द्रा नक्षत्रांके अपसव्य चक्रके अन्त्य चार वाक्य क्रमसे प्राप्त मुनिगण कहे हैं ॥ १०५ ॥

अथ सव्यचक्रवाक्यानि ।

पौरङ्गवोमातासहोधी ॥ १ ॥ नक्षत्रदासीचर्वणः ॥ २ ॥

रूपोत्रक्षुर्निधायरङ्गम् ॥ ३ ॥ वाणी चत्थन्दधिनक्षत्रम् ॥ ४ ॥

हंसस्त्रयसांबरपत्रम् ॥ ५ ॥ क्षधाधीकरगोभीमाच ॥ ६ ॥

सुदधिनक्षत्रजः सितः ॥ ७ ॥ वामाङ्गारकोत्रक्षुर्निधिः ॥ ८ ॥

एमिरष्टभिर्वाच्यैः सव्यचक्रे प्रतिराशि नव नवान्तर्दशा निगदिताः । द्वादशराशीनां मध्ये प्रथमे चत्वारो राशयः, अन्त्ये च चत्वारो राशयः समानमानका इति अष्टानां राशीनां प्रथमचत्वारि वाक्यानि दशासूचकानि, तथा मध्यवर्तिनो ये चत्वारो राशयस्तेषामपरचत्वारि वाक्यानि दशाबोधकानि सन्ति । तत्र राशीनां दशाः पूर्वोक्तानां सव्यापसव्योपगतनक्षत्राणां चरणवशेन जायन्ते इति पूर्वमेवोक्तम् । अथैतेषु अष्टस्वपि वाक्येषु वर्णपरत्वेन राशीनामङ्का अवगन्तव्याः । “कटपयवर्गमवैरिह पिण्डान्त्यैरक्षरैरङ्काः” इत्यादिदृढवाक्येन । तेन धौ = १, रं = २, गा = ३, वो = ४, मा = ५, ता = ६, स = ७, हो = ८, धी = ९, इति प्रथमे राशौ (मेघे) सव्यचक्रे नवराशीनामन्तर्दशा भवति । एतेषामधिपादशान्तर्दशाधिपाः मं., शु., बु., जं., सू., कु. शु., मं., वृ., इति । एषां दशावर्षाणि वक्ष्यन्तेऽग्रे श्लोके । एवमेवाष्टानामपि वाक्यानां वर्णवशेनाङ्कास्ततो राशयो राशिपतयश्चावगन्तव्याः । स्पष्टार्थं दशाचक्रमेवावलोकनीयम् ॥ १-८ ॥

अथ सव्यवाक्यचक्रम्—

धौ=१	रं=२	गा=३	वो=४	मा=५	ता=६	स=७	हो=८	धी=९	मेघः
न=१०	क्ष=११	त्र=१२	दा=८	सी=७	च=६	व=५	ण=५	ग=३	वृषः
रू=२	पो=१	त्र=१२	क्ष=११	नि=१०	धा=९	य=१	रं=२	गं=३	मिथुनं
वा=४	णी=५	च=६	स्थं=७	द=८	धि=९	न=१०	क्ष=११	त्रं=१२	कर्कः
हं=८	स=७	क्ष=६	व=४	शां=५	व=३	र=२	प=१	त्रं=१२	सिंहः
क्ष=११	जा=१०	धी=९	क=१	र=२	गो=३	मी=४	मा=५	च=६	कन्या
सु=७	द=८	धि=९	न=१०	क्ष=११	त्र=१२	जं=८	सि=७	तं=६	तुला
वा=४	मां=५	गा=३	र=२	को=१	त्र=१२	क्ष=११	निं=१०	धिः=९	वृश्चिकः
धौ=१	रं=२	गा=३	वो=४	मा=५	ता=६	स=७	हो=८	धी=९	धनुः
न=१०	क्ष=११	त्र=१२	दा=८	सी=७	च=६	व=५	ण=५	ग=३	मकरः
रू=२	पो=१	त्र=१२	क्ष=११	निं=१०	धा=११	य=१	रं=२	गं=३	कुम्भः
वा=४	णी=५	च=६	स्थं=७	द=८	धि=९	न=१०	क्ष=११	त्रं=१२	मीनः

अथापसव्यवाक्यानि ।

धनक्षेत्रपराङ्गमिव ॥ १ ॥ तासादत्रक्षुर्निधिर्हासा ॥ २ ॥

चर्मोभोगीरायधनार्हम् ॥ ३ ॥ त्रयोरगमीमाभेतासह ॥ ४ ॥

त्रक्षुर्निधिर्हासस्तमेव ॥ ५ ॥ गिरायुधनक्षत्रपरः ॥ ६ ॥

गोमावाचीसदात्रिक्षुन्ते ॥ ७ ॥ धीजः सितोमिवाङ्गारिका ॥ ८ ॥

इति सव्यापसव्यवाक्यानि ।

एमिरष्टभिर्वाच्यैरपसव्यचक्रे प्रतिराशि नवनवराशीनामन्तर्दशा निगदिताः । तत्र द्वादशेषु राशिषु प्रथमचतुर्णां राशीनां प्रथम-चत्वारि वाक्यानि दशासूचकानि । मध्यवर्तिनामन्तेस्थितानाञ्च चतुर्णां चतुर्णाम् अपरचत्वारि वाक्यानि दशाबोधकानि ज्ञेयानि । तेषु च वाक्यानां वर्णवशेनाङ्कास्ततो राशयो राशिपतयश्चोदनीयाः । प्रतीत्यर्थं चक्रमेव विलोक्यम् ॥ १-८ ॥

अथापसव्यवाक्यचक्रम्-

घ=९	न=१०	क्षे=११	त्र=१२	प=१	रा=२	ग=३	मि=५	व=४	वृश्चिकः
ता=६	सा=७	द=८	त्र=१२	क्षु=११	नि=१०	धि=९	दा=८	सा=७	तुला
च=६	मी=५	भो=४	गी=३	रा=२	य=१	ध=९	न=१०	क्ष=११	कन्या
त्र=१२	यो=१	रा=२	गी=३	मा=५	मे=४	ता=६	स=७	ह=८	सिंहः
त्र=१२	क्षु=११	नि=१०	धि=९	दा=८	स=७	स्त=६	मे=५	व=४	कर्कः
मि=३	रा=२	यु=१	ध=९	न=१०	क्ष=११	त्र=१२	प=१	र=२	मिथुनं
गो=३	मा=५	वा=४	ची=६	स=७	दा=८	त्रि=१२	क्षु=११	क्षे=१०	वृषः
धी=९	ज=८	सि=७	तो=६	मि=५	वां=४	गा=३	रि=२	का=१	मेघः
त्र=१२	क्षु=११	नि=१०	धि=९	दा=८	स=७	स्त=६	मे=५	व=४	मीनः
मि=३	रा=२	यु=१	ध=९	न=१०	क्ष=११	त्र=१२	प=१	र=२	कुम्भः
गो=३	मा=५	वा=४	ची=६	स=७	दा=८	त्रि=१२	क्षु=११	क्षे=१०	मकरः
धी=९	ज=८	सि=७	तो=६	मि=५	वां=४	गा=३	रि=२	का=१	धनुः

अथ कालचक्रदशावर्षाणि ।

भूतैकविंशद्विरयो नवदिक्षोडशाब्धयः ।

सूर्यादीनां क्रमादब्दा राशीनां स्वामिनो वशात् ॥ १०६ ॥

इदानीं कालचक्रदशायां सूर्यादिग्रहाणां दशावर्षाण्युच्यन्ते-भूतैकेति । राशीनां स्वामिनो वशात् सूर्यादीनां ग्रहाणां क्रमाद् भूतैकविंशद्विरयो नवदिक्षोडशाब्धयः = ५, २१, ७, ९, १०, १६, ४, अब्दाः = वर्षाणि भवन्ति । अत्र राशीनां स्वामिनो वशादित्यनेन यो ग्रहो यस्य राशेः स्वामी वर्तते तस्य राशेरपि ग्रहोक्तवर्षाणि दशामानानि भवन्तीति ज्ञेयम् । तथा सति सिंह सूर्यस्य = ५, कर्क चन्द्रस्य = २१, मेघवृश्चिकयोः भौमस्य = ७, मिथुनकन्ययोः बुधस्य = ९, धनुर्मीनयोः गुरोः = १०, वृषतुल्योः शुक्रस्य = १६, मकरकुम्भयोः शनैश्चरस्य = ४ वर्षाणि कालचक्रदशामानानि भवन्तीति ॥ १०६ ॥

राशिस्वामीके वशा सूर्यादि ग्रहोक्ते ५, २१, ७, ९, १०, १६ और ४ क्रमसे दशावर्ष हैं । यह श्लोक इसी अन्वयमें ६ ठा कहा जा चुका है ॥ १०६ ॥

अथ राशिस्वामिवशेन ग्रहाणां कालचक्रदशावर्षचक्रम् ।

ग्रहाः	सूर्यः	चन्द्रः	मङ्गलः	बुधः	गुरुः	शुक्रः	शनिः
राशयः	सिंहः ५	कर्कः ४	मेघ-वृश्चि. ११८	मिथुनकन्ये ३१६	धनुर्मीनौ ९१९२	वृष-तुले २१७	मकर-कुम्भौ १०१११
वर्षाणि	५	२१	७	९	१०	१६	४

अथान्तर्दशाप्रकारः ।

दशां दशाब्देः सङ्ख्यस्य सर्वायुः संख्यया हरेत् ।

लब्धमन्तर्दशा ज्ञेया वर्षमासदिनादिकाः ॥ १०७ ॥

अधुना अन्तर्दशाविधिरुच्यते-दशामिति । एकैकस्य ग्रहस्य राशेर्वा दशायां प्रत्ये-
कस्य ग्रहस्य राशेर्वा अवान्तर्दशा भवति, सैवान्तर्दशाशब्देनोच्यते । तस्यानयनप्रकारः ।
यस्य ग्रहस्य दशामध्ये यदीयान्तर्दशानयनमपेक्षितं भवेत्तयोर्ग्रहयोः ये स्वस्वदशामाने
तयोः गुणनं कार्यम् । एकस्य दशामन्यस्य दशाब्दैः सङ्गुप्येति । तद्गुणनफलं सर्वायुः-
संख्याया हरेत् = यद्वाशिसम्बन्धिदशायामन्तर्दशा साध्यते तद्वाशौ यत्पूर्णयुग्मानं तेन विभ-
जेदिति । लब्धं वर्षमासदिनादिका अन्तर्दशा ज्ञेया ।

उदाहरणम्—यथा कस्यचिज्जन्म मूलमक्षत्रस्य चतुर्थचरणौ वर्तते, तदा तस्य सव्य-
चक्रे कर्कसम्बन्धिदशायां जन्मेति तत्र पूर्णयुग्मानं=८६ वर्षाणि । तत्र यदि धनुर्गुरुदशायां
मकरशनेरन्तर्दशाऽपेक्ष्यते तदा धनुर्गुरुदशामानेना १०. नेन मकरशानिदशा ४ गुणिता
जाता = ४०, एतत्सर्वायुःसंख्या ८६ भक्तेति जातं गुरुदशायां शन्यन्तर्दशावर्षादि
०।५।१७।२६। एवं सर्वत्र विजानीयात् ।

अत्रोपपत्तिः—सर्वग्रहदशायोगमि ते पूर्णयुषि ग्रहाणां पृथक् पृथक् दशामितिः पठिता ।
अथैकैकस्य ग्रहस्य दशारूपे पूर्णयुषि प्रत्येकस्यावान्तर्दशा साध्यते । तदर्थमयमनुपातः-
यदि सर्वग्रहदशायोगमि ते पूर्णयुषि साध्यस्य ग्रहस्यैतन्मिता दशा लभ्यते तदा प्रकृतग्रह-
दशारूपे पूर्णयुषि केति ? ($\frac{\text{प्र. ग्र. द.} \times \text{सा. प्र. द.}}{\text{पूर्णयुः}} = \text{अन्तर्दशा}$) लब्धं साध्यग्रहस्य

प्रकृतग्रहदशायामन्तर्दशामितिरित्युपपन्नम् ॥ १०७ ॥

दशाको दशावर्षसे गुणा करके सर्वायुः संख्या (पूर्णयु) से भाग दे लब्ध वर्ष, मास,
दिनादिक अन्तर्दशा होती है ॥ १०७ ॥

चक्रेशाब्दा भुक्तिराशीश्वराब्दैर्हत्वा तत्तद्वाशिमानायुराप्ताः ।

अब्दा मासा वासरा नाडिकाद्या दुःस्थानेशा दुःखरोगाकराः स्युः ॥ १०८ ॥

इत्थं महादायदिनं महाब्दैः सङ्गुण्य तत्रान्तरदास्तु दाये ।

पुनस्तदा तत् परमायुरब्दहृतं दशास्वन्तरगा दशा स्यात् ॥ १०९ ॥

विनाडीकृत्य नक्षत्रं स्वैः स्वैः संवत्सरैः पृथक् ।

दायैः सङ्गुण्य सर्वायुराप्तं सूक्ष्मदशाफलम् ॥ ११० ॥

ग्रहवत्सरवासरा हृताः परमायुष्यसमामितप्रुवै ।

निजवर्षगुणाः स्वपाकदा इति पाकेष्वखिलेषु चिन्तयेत् ॥ १११ ॥

इति श्रीनवग्रहकृपया वैद्यनाथविरचिते जातकपारिजाते सप्तदशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

एते श्लोकाः १०७ श्लोकतुल्यार्थका एवेत्यलम् ॥ १०८-१११ ॥

पारिजाते सुधा टीका कपिलेश्वरनिर्मिता । कालचक्रदशाख्येऽस्मिन्नध्याये पूर्णतां गता १७
चक्रेशके वर्षको भुक्तिराशीश्वरके वर्षसे गुणा कर उस २ राशिके पूर्णयुसे भाग देनेसे
वर्ष, मास, दिन, घटी आदि स्पष्ट होता है। कुछ स्थानका स्वामी दुःख रोग कारक होता है ।
इस प्रकार एकके महादशावर्षको दूसरेके महादशावर्षसे गुणा कर वहां परमायु संख्यासे
(१२० से) भाग देवे तो दशामें अन्तर्दशा होती है ॥ १०९ ॥

नक्षत्रके घट्यादिको पला बनाकर उस नक्षत्रकी पूर्णयुसे गुणे और पूर्णयु (सर्वायु)
मानसे भाग देवे तो लब्ध वर्षादि सूक्ष्म दशा होगी ॥ ११० ॥

जिस ग्रहकी दशामें अभीष्ट ग्रहकी अन्तर्दशा जानी हो उसकी दशा वर्षादिको पूर्णयुसे
भाग दे और अभीष्ट ग्रहकी दशा वर्षसे गुणा करे तो वर्षादि अन्तर्दशा हर एककी होती है ॥

इति जातकपारिजाते कालचक्राख्ये सप्तदशाध्याये 'विमला' हिन्दी टीकासमाप्ता ॥ १७ ॥

अथ दशाफलाध्यायः ॥ १८ ॥

दशानुसारेण फलं वदन्ति मुनीश्वरा जातशुभाशुभं यत् ।

सारं समुद्धृत्य तथैव वक्ष्ये भेदं यथाविस्तरतो दशायाम् ॥ १ ॥

बलानुसारेण यथा हि योगो योगानुसारेण दशामुपैति ।

दशाफलः सर्वफलं नराणां वर्णानुसारेण यथा विभागः ॥ २ ॥

अथ दशाफलाध्यायो व्याख्यायते । तत्र जातस्य सकलं शुभाशुभं फलं ग्रहाणां दशान्तर्दशास्वेव परिणमन्तीति दशाविचार एवाभिहितः । ग्रहाणां दशाफलैरेव जातानां नराणां सर्वफलं सम्पत्स्यत इति दशाफलान्यत्रोच्यन्ते । दशानुसारेणैति श्लोकौ सरलार्थौ ॥

क्योंकि मुनि लोग जातकका शुभाशुभ फल दशाके अनुकूल ही कहते हैं, इस लिये दशाके भेदोंका सारभाग इकट्ठा करके इस १८ वें अध्यायमें कहता हूँ ॥ १ ॥

जिस प्रकार बलके अनुसार योग होते हैं उसी प्रकार योगके अनुसार दशा प्राप्त होती है । मनुष्योंके सभी फल दशाफलसे ही होते हैं । जैसे वर्णानुसारसे विप्रादि होता है ॥ २ ॥

अथ विंशोत्तरी महादशा ।

आदित्यचन्द्रकुजराहुसुरेशमन्त्रिमन्दक्षकेतुशुगुजा नव कृतिकाद्याः ।

तेनो नयः सिनदयातटधन्यसेव्यसेनानरा दिनकरादिदशान्दसंख्याः ॥ ३ ॥

अधुना विंशोत्तरीमहादशायां सूर्यादिग्रहाणां दशावर्षाण्युच्यन्ते—आदित्येति । कृति-काद्याः = कृतिकानक्षत्रमादियेषां ते, आदित्य-चन्द्र-कुज-राहु-सुरेशमन्त्रि-मन्द-क्ष-केतु-शुगुजाः = सूर्य-चन्द्र-मङ्गल-राहु-गुरु-शनि-बुध-केतु-शुक्रा दशापतयो भवन्ति । कृतिकादिनक्षत्रनवके अमी नव ग्रहा दशापतयः । एवं नक्षत्रचक्रे वारत्रयं दशापतयोऽर्थात् कृत्तिकोत्तरफल्गुन्युत्तराषाढेषु सूर्यः । रोहिणीहस्तश्रवणाषु चन्द्रः । मृगशिरश्चित्राघनिष्ठाषु भौमः । आर्द्रास्वातीशतताराषु राहुः । पुनर्वसु-विशाखा-पूर्वभाद्रेषु गुरुः । पुष्यनुराघोत्तर-भाद्रेषु शनिः । श्लेषा-ज्येष्ठा-रेवतीषु बुधः । मघा-मूलाश्विनीषु केतुः । पूर्वफल्गुनीपूर्वाषा-ढभरणीषु शुक्रो दशापतिर्भवति । अथैषां दशावर्षाण्याह—तेनो नय इत्यादयः । अत्र फट-पयवर्गभर्वरिहेत्यादिवर्णवशेनाह्वा ऊहनीयाः । तेन सूर्यस्य तेनः=६ वर्षाणि । चन्द्रस्य नयः=१० व । भौमस्य क्षिप्तः=७ व । राहोः दया=१८ व । गुरोः तट=१६ व । शनोः धन्यः=१९ व । बुधस्य सेव्यः=१७ व । केतोः सेना=७ व । शुक्रस्य नरा=२० वर्षाणि दशामानं भवति । सर्वेषां योगः ६+१०+७+१८+१६+१९+१७+७+२०=१२० विंशोत्तरशतमिति विंशोत्तरीति संज्ञा ॥ ३ ॥

सूर्य, चन्द्रमा, मङ्गल, राहु, बृहस्पति, शनि, बुध, केतु और शुक्र इन नव ग्रहोंकी दशा होती है । कृतिकासे एक २ नक्षत्रकी एक आकृति दशा हुई । पुनः उत्तराषाढागुनीसे एक २ नक्षत्रकी दशा एक ग्रहोंकी हुई । फिर तृतीयाकृति उत्तराषाढासे एक २ नक्षत्रकी एक ग्रहोंकी दशा हुई । सूर्यकी तेन (६ वर्ष) चन्द्रकी नय (१० व) मङ्गलकी क्षिप्त (७ व) राहुकी दया (१८ व) गुरुकी तट (१६ व) शनिकी धन्य (१९ व) बुधकी सेव्य (१७ व) केतुकी सेना (७ व) और शुक्रकी नरा (२० व) होती है ॥ ३ ॥

अथ ग्रहाणां विंशोत्तरीदशावोधकचक्रम् ।

दशाधिपाः	सूर्यः	चन्द्रः	मङ्गलः	राहुः	गुरुः	शनिः	बुधः	केतुः	शुक्रः
नक्षत्राणि	क, उफ, रो, ह, उषाः	द, चि, आ, स्वा, ध्र.	ध, श.	पु, वि, पु, आसु, पूमा.	श्ले, ज्ये, म, मू, आ.	पूफ, पूषा, भ.			
दशावर्षाणि	६	१०	७	१८	१६	१९	१७	७	२०

अथ दशापतेः शुभाशुभत्वम् ।

आरोहवीर्याधिकभावतुल्यबिन्द्वाधिकाः कर्मभवोदयस्थाः ।
तुङ्गादिवर्गोपगता नभोगाः षड्वीर्यवन्तश्च शुभप्रदाः स्युः ॥ ४ ॥
मान्दिशशिपतिमान्दिभावगाः स्वरूपबिन्दुरिपुनीचमूढगाः ।
पापखेटयुतभावसन्धिगा राशिसन्धिलयगास्त्वनिष्टदाः ॥ ५ ॥
दशापतिलभगतो यदि स्यात् त्रिषड्दशैकादशगश्च लग्नात् ।
तत्सप्तवर्गोऽप्यथ तत् सुहृद्वा लग्ने शुभो वा शुभदा दशा स्यात् ॥ ६ ॥
दशाधिनाथस्य सुहृद्गृहस्थस्तदुच्चगो वाऽथ दशाधिनाथात् ।
स्मरत्रिकोणोपचयोपगश्च ददाति चन्द्रः खलु सत्फलानि ॥ ७ ॥
उक्तेषु राशिषु गतस्य विधोः स भावः स्याज्जन्मकालभवमूर्तिधनादिभावः ।
तत्तत्प्रवृद्धिकृदसौ कथितो नराणां तद्भावहानिकृदथेतरराशिसंस्थः ॥ ८ ॥
दशाप्रवेशे स्वगृहादिसंस्थे हिमयुतौ यत्फलमुक्तमायैः ।
तद्वाच्यमिन्दुहि शुभाशुभाख्यं फलं मनोरूपतया ददाति ॥ ९ ॥
उत्पादितं हि युचरस्य पूर्वं शुभादिकं कष्टफलं हि यस्तत् ।
तेनानुसारेण दशासु कल्प्यं शरीरभाजामशुभं शुभं वा ॥ १० ॥
इष्टोत्कटत्वे हि शुभानि पुंसां फलान्यनिष्ठान्यशुभोत्कटत्वे ।
सान्ये तु मिश्राणि फलानि नूनं सर्वत्र चैवं परिकल्पनीयम् ॥ ११ ॥

इदानीं दशापतीनां प्रहाणां शुभाशुभत्वमुच्यते—आरोहेत्यादिभिः । ये नभोगाः=प्रहाः
आरोहवीर्याधिकाः, भावतुल्याः, बिन्द्वाधिकाः (अष्टकवर्गोऽधिकशुभविहकाः) कर्मभवोद-
यस्थाः = दशमैकादशप्रथमभावगताः, तुङ्गादिवर्गोपगताः, षड्वीर्यवन्तश्च (स्वकीयषड्वल-
युक्ताश्च) भवन्ति ते दशायां शुभप्रदाः स्युः । ये प्रहाः मान्दिशशिपतयः = गुलिकाधिष्ठित-
राशीशाः, मान्दिश्यत्र तिष्ठति तद्भावगताः, अष्टकवर्गे स्वरूपबिन्दुकाः, शत्रुराशिपताः, नीच-
गताः, अस्तज्ञताः, पापप्रहयुताः, भावसन्धिगताः, ऋक्षसन्धिगता वा भवन्ति ते प्रहा अनि-
ष्टफलदा भवन्ति । अथ दशापतिः = यस्य ग्रहस्य दशाफलं विचार्यते स ग्रहः, यदि लग्न-
गतः=तत्काललग्नवर्ती स्यात्, तथा लग्नात् त्रिषड्दशैकादशगः स्यात्, अथ तत्सप्तवर्गः=
तस्य दशापतेः सप्तवर्गः, वा तत्सुहृत् = तस्य दशापतेः मित्रग्रहः, वा शुभः=शुभग्रहो लग्न-
गतो भवेत् तदा सा दशा शुभदा स्यात् ।

अथ चन्द्रः, दशाधिनाथस्य = प्रकृतदशापतेः सुहृद्गृहस्थः = मित्रराशिगतः, वा
तदुच्चगः = दशापतेरुच्चराशिगतः, दशाधिनाथात्, स्मरत्रिकोणोपचयोपगश्च = सप्तम-
नवम-पञ्चम-त्रि-षडेकादश-दशमानामन्यतमगतो वा भवेत्- तदा सत्फलानि = शुभ-
फलानि ददाति ।

उक्तेषु, 'दशाधिनाथस्येत्यादिषु' राशिषु गतस्य विधोः = चन्द्रस्य जन्मकालभवमूर्ति-
धनादिभावः = जन्मकालजायमानलग्नधनादिद्वादशान्यतमो भावः, सभावः = भावेन (स्व-
स्वभावेन = फलेन) सहितः सफलो भवतीत्यर्थः । असावुक्तराशिगतश्चन्द्रः, तत्तत्प्रवृद्धिकृत्=
तत्तद्भावस्य वृद्धिकरो भवति । स चन्द्रो यदीतरराशिसंस्थः = उक्तेभ्योऽन्यराशिगतः
स्यात्तदा नराणां तद्भावहानिकृत्कथितः । तथा भूतश्चन्द्रो यद्भावगतो भवति तद्भावस्य हानि-
देव वाच्येति ।

जन्मकाले स्वगृहादिसंस्थे = स्वग्रहे, उक्ते, मूलत्रिकोणादौ वोपगते, हिमयुतौ = चन्द्र-
मसि यत्फलमायैः वराहमिहिरादिभिरुक्तं, तच्छुभाशुभाख्यं फलं दशाप्रवेशे = स्वकीयमहाद-

शारम्भे, इन्दुधन्वो हि=निधयेन मनोरूपतया पूर्णभावेन ददाति इति वाच्यम् । अत्र चन्द्र इत्युलक्षणमुत सर्वेषामेवैष नियमो ज्ञेयः ।

उत्पादितमिति । इष्टोत्कटत्व इति च श्लोकौ स्पष्टार्थाविति ॥ ४-११ ॥

अधिक आरोहवीर्यं, भावसदृश, अष्टवर्गमें अधिक बिन्दुवाले, १०-११-१ भावस्थ, अपने उच्चादिवर्ग प्राप्त, षड्बलयुक्त ग्रह दशामें शुभप्रद होते हैं ॥ ४ ॥

गुलिक राशिका स्वामी, गुलिकके साथी, थोड़े बिन्दुवाले, शत्रु-नीच-अस्तं गत, पाप-ग्रह युक्त, भावसन्धिमें प्राप्त और शत्रु सन्धि नवांशमें जो ग्रह हों वे दशामें अनिष्ट फल देते हैं ॥ ५ ॥

दशापति यदि लग्नमें प्राप्त हो तथा लग्नसे तृतीय-षष्ठ-दशम-एकादशमें दशापतिका सप्तवर्ग या उसका मित्र ग्रह हो वा लग्नमें शुभग्रह हो तो दशा शुभ होती है ॥ ६ ॥

दशाधीशके मित्रगृहमें या उसके उच्च स्थानमें, अथवा दशाधीशसे सप्तम, त्रिकोण (५।९), उपचय (३।६।१०।११) में चन्द्रमा हो तो निश्चय उस दशामें शुभ फलोंको देते हैं ॥ ७ ॥

उक्त राशियोंमें गत चन्द्रमाका वह भाव उक्त समय लग्न-धनादि जो भाव हो उसकी दृष्टि उस दशामें होती है । यदि वह चन्द्रमा इतर राशिमें हो तो उस भावकी हानि होती है चन्द्रमाके स्वगृहादिमें प्राप्त होने पर जो फल श्रेष्ठ २ विद्वानोंने कहा है, वह शुभाशुभ फल दशाके प्रवेशमें मनोरूपसे निश्चय चन्द्रमा देता है ॥ ९ ॥

पहले ग्रहोंके जो शुभ तथा अशुभ फल कहे जा चुके हैं उसीके अनुसार उनकी दशामें मनुष्योंके शुभ वा अशुभ फल होते हैं ॥ १० ॥

इष्ट फलकी अधिकतामें मनुष्योंको शुभ फल होते हैं और अशुभकी अधिकता होने पर अनिष्ट फल होते हैं । साम्यमें निश्चय मिश्र फल होते हैं । इसकी कल्पना सब जगह करनी चाहिये ॥ ११ ॥

संज्ञाध्याये यस्य यद्द्रव्यमुक्तं कर्माजीवो यस्य यश्चोपदिष्टः ।

भावस्थानालोकयोगोद्भवं च तत्तत्सर्वं तस्य योज्यं दशायाम् ॥ १२ ॥

इदानीं पूर्वोक्तानां विविधफलानां तत्तद्योगकर्तृग्रहदशायां परिपाकमाह—संज्ञाध्याय इति । संज्ञाध्याये यस्य ग्रहस्य यद् द्रव्यं 'ताम्र-मणीत्यादि' उक्तम् । यस्य ग्रहस्य कर्माजीवश्च य उपदिष्टः । भावस्थानालोकयोगोद्भवं च=यस्य ग्रहस्य यद्भावफलं, स्थानफलम्, आलोक- (दृष्टि-) फलं, योगफलश्चोक्तं तत्तत्सर्वं तस्य ग्रहस्य दशायां योज्यम् = वाच्य-मिति । शुभदशायां तस्य तस्य द्रव्यादेरवाप्तिः, अशुभदशायां तत्तद्द्रव्यादेर्हानिर्भवतीति वाच्यम् (गृहन्वातकम्) ॥ १२ ॥

संज्ञाध्यायमें जिसका जो द्रव्य कहा है, कर्माजीवाध्यायमें जिसका जो उपदेश किया है, भावफल, योगफल, दृष्टिफल जो कहे हैं वे सब उसकी दशामें योजना करे ॥ १२ ॥

शुभफलदशायां तादृगेवान्तरात्मा बहु जनयति पुंसां सौख्यमर्थगमं च ।

कथितफलविपाकैस्तर्कयेद्वर्तमानां परिणमति फलोक्तिः स्वप्रचिन्तास्वीर्यैः ॥ १३ ॥

इदानीमात्मस्वरूपदर्शनादेव दशावगमप्रकारमाह—शुभफलदशायामिति । शुभानि फलानि ददातीति शुभफलदस्तस्य दशा = शुभफलदशा, तस्यां मनुष्याणामन्तरात्मा जीवात्मा (चित्स्वरूपः तादृगेव) शुभः = (प्रसन्नः) एव भवति । तदानीं पुंसां = पुरुषाणां बहुविधं सौख्यमर्थगमश्च जनयति । शुभदशायां पुरुषाणामन्तःकरणं उपसन्नमाभासते, तथा विविधं सौख्यं धनागमश्च भवति । ईदृगुलक्षणं ईदृक् शुभदशा तर्क्येति भावः । अर्थादेवाशुभदशायां नराणामन्तरात्मा वैरूप्यमुपगतः, विविधं दुःखं धनापगमश्च भवति । मिश्रे मिश्रफलश्चेति बोध्यम् । अत एव कथितफलानां विपाकदर्शनादेव वर्तमानां

शुभमशुभां वा दशां तर्कयेत्क्षयेत् । यस्य ग्रहस्य शुभाशुभदशायां यादृक् शुभमशुभं वा फलमुक्तं, वर्तमानकाले तादृक् फलमवलोक्य तद्ग्रहसम्बन्धिनी तथा दशाऽवगन्तव्येति । अथ बलरहितानां दशासु न यावदुक्तं फलं फलतीत्युच्यते । परिणमति फलोक्तिः स्वप्न-चिन्तास्ववीर्यः । अवीर्यैः=बलहीनैः ग्रहेयानि शुभाशुभानि फलानि दीयन्ते तेषां फलोक्तिः=फलप्राप्तिः, स्वप्ने=स्वप्नावसरे, चिन्तायां=मनोभिलाषे वा परिणमति=अनुभूयते । यथा कश्चिद् ग्रहः सिंहासनारोहणफलदो निर्बलो भवेत्तदा स्वप्ने तत्फलप्राप्तिर्वाच्या, अर्था-दसौ नरो हि कदाचित्स्वप्नावस्थायाम् 'अहं सिंहासनारूढोऽस्मि' इत्येवमनुभूयात् । वा तस्य मनोरथेनैव पूर्तिर्भवतीति वाच्यम् (बृहज्जातकम्) ॥ १३ ॥

शुभफल देनेवाली दशामें जातककी उसी प्रकारकी अन्तरात्मा होती है तथा अनेक प्रकारके सुख-धनकी प्राप्ति होती है । कहे हुए फलोंकी प्राप्ति देखकर वर्तमान दशा समझनी चाहिये । यदि ग्रह निर्बल हों तो उनके फलकी प्राप्ति स्वप्नकी भावनामें कहनी चाहिये १३

पाकस्वामिनि लग्नगे सुहृदि वा वर्गेऽस्य सौम्येऽपि वा

प्रारब्धा शुभदा दशा त्रिदशषड्लामेषु वा पाकपे ।

मित्रोद्योपचयत्रिकोणमदने पाकेश्वरस्य स्थित-

अन्द्रः सत्फलबोधनानि कुरुते पापानि चातोऽन्यथा ॥ १४ ॥

अनेन श्लोकेन दशायाः शुभाशुभत्वमाह—पाकस्वामिनीति । पाकस्य = दशायाः, स्वामी=पाकस्वामी, तस्मिन् (दशापतौ) लग्नगे=दशारम्भकालिकलग्नगते सति, वा सुहृ-दि=पाकेश्वरस्य यन्मित्रं तस्मिन्, दशारम्भकाले लग्नगे सति प्रारब्धा दशा शुभदा भव-ति । अथवाऽस्य पाकेश्वरस्योक्तो यो वर्गः (षड्वर्गः, सप्तवर्गः, दशवर्गः वा) तस्मिँल्ल-ग्नगते वा कस्मिँश्चिच्छुभग्रहे लग्नगते सति प्रारब्धा दशा शुभदा स्यादिति । अथि वा पाकपे = दशापतौ, लग्नात् त्रिदशषड्लामेषु स्थिते शुभदा दशा स्यात् । अथ पाकेश्वरस्य = दशापतेः मित्रराशौ, उच्चराशौ, उपचयराशिषु (३।६।१०।११) त्रिकोण्ये (५।९) मदने (७) चेतैषामन्यतम इत्यर्थः । स्थितश्चन्द्रो दशायां सत्फलबोधनानि कुरुते = शुभफलान्नु-त्पादयतीति । अतः = उक्तैर्भ्योऽन्यथा स्थितश्चन्द्रः पापानि = अशुभफलानि कुरुते । एतत्-श्लोकानुरूपमेव ६।७ श्लोकाविति चिन्त्यम् (बृहज्जातकम्) ॥ १४ ॥

दशाधीन लग्नमें हो, वा मित्रगृहमें हो, वा सौम्यवर्गमें हो तो प्रारब्ध दशा शुभफल देती है । अथवा दशापति दशम, षष्ठ या लाभमें हो और दशापतिके मित्र-उच्च-त्रिकोण-सप्तममें स्थित चन्द्रमा हो तो सत् फलोंका ज्ञान कराते हैं । इससे अन्यथा हो तो पापोंको करते हैं ॥ १४ ॥

लग्नादिष्टगृहोपगः स्वभवने तुङ्गे सुहृद्देश्यवा

पाकेशः शुभमित्रवीक्षणयुतस्तत्पाकभुक्तौ शुभम् ।

केन्द्रे वा यदि कोणगोऽतिशुभदः पापस्त्रिषष्टायगा-

स्तुङ्गाद्योपचयेषु ये बलयुतास्तेषां दशायां शुभम् ॥ १५ ॥

लग्नादिति । पाकेशः=दशापतिः, दशारम्भकाले लग्नादिष्टं (अभीष्टं) यद्ग्रहं तद्वत्-श्चेत्स्वभवने = आत्मीयराशौ, तुङ्गे=लोच्येऽथवा सुहृद्देशे=स्वमित्रभवने स्थितः सन् शुभप्र-हेण, मित्रग्रहेण वा वीक्षितो युतो वा भवेत्तदा तत्पाकभुक्तौ तद्दशाभोगकाले नराणां तद्भाव-सम्बन्धि शुभं फलं वाच्यम् । अथ दशापतौ केन्द्रे यदि वा कोणगे सति दशायामतिशुभ-दो भवति । अथ च जनने पापाः पापग्रहाः (सूर्यभौमशनयः) त्रिषष्टायगाः (३।६।११ भावगताः) स्युस्तथा ये ग्रहा बलयुताः सन्तः तुङ्गाद्योपचयेषु विद्यमाना भवेयुस्तेषां दशा-यां अनिमतां शुभं फलं भवति । अथार्थेन पापास्त्रिषष्टायेतरस्थानगाः, ये निर्बला ग्रहास्तुङ्गा-

दिस्वानरहिताश्च भवेयुस्तेषां दशायामशुभं फलमिति चिन्त्यम् । तथा चोक्तं फलदीपिकायाम्-
यद्भावगो गोचरतो विलग्नाद्दशेश्वरः स्वोच्चसुहृद्गृहस्थः ।

तद्भावपुष्टिं कुरुते तदानीं बलान्वितश्चेज्जननेऽपि तस्य ॥ १५ ॥

लग्नसे इष्टगृहमें—स्वगृहमें, उच्चमें, मित्रगृहमें, स्थित दशापति शुभग्रह तथा मित्रले
इष्ट युत हो तो उसकी दशाकी भुक्तिमें शुभ हो । केन्द्र वा कोणमें हो तो अत्यन्त शुभ हो ।
पापग्रह तृतीय, षष्ठ, एकादशमें हों, उच्च, उपचयमें जो बलवान् हों उनकी दशामें शुभ
होता है ॥ १५ ॥

अन्योन्यमिष्टग्रहयोर्दशायां भुक्तौ शुभं षड्बलशालिनोस्तु ।

शत्रुग्रहौ दुर्बलशालिनौ चेत् पाकापहारे तु तयोरनर्थः ॥ १६ ॥

अन्योन्यमिति । अन्योन्यं = परस्परम्, इष्टग्रहयोः = मित्रग्रहयोः, षड्बलशालिनोः =
स्वस्वषड्बलसहितयोः, दशायां, भुक्तौ = अन्तर्दशायां च शुभं फलं भवति । एतदुक्तं भवति ।
यस्य ग्रहस्य दशायां यदीयान्तर्दशा भवति तौ दशान्तर्दशाधिपतौ ग्रहावन्योन्यं मित्रत्वमुप-
गतौ स्वस्वषड्बलयुतौ च भवेतां तदा तद्दशान्तर्दशाकाले शुभं फलं वाच्यम् । अथ तौ चेत्
परस्परं शत्रुग्रहौ दुर्बलशालिनौ च भवेतां तदा तयोः पाकापहारे = दशान्तर्दशाकाले अनर्थः =
अशुभं फलं भवतीति ॥ १६ ॥

परस्पर मित्रकी दशा भुक्तिमें शुभ फल देते हैं । यदि दोनों परस्पर शत्रुग्रह हों तो
उनकी दशामें अनर्थ होता है ॥ १६ ॥

करोति यद्भावगतः स्वपाके तद्भावजन्यं त्वशुभं शुभं वा ।

शुभं शुभन्योमचरस्य दाये पापस्य दाये त्वशुभं वदन्ति ॥ १७ ॥

सौम्यान्वितग्रहदशाऽतिशुभप्रदा स्यात् पापान्वितस्य विफलं परिपाककाले ।

मिश्रग्रहेण सहितस्य दशापहारे मिश्रं फलं भवति मिश्रबलान्वितस्य ॥ १८ ॥

करोतीति । पाकपतिः ग्रहः (अन्तर्देशः) दशापतेः सकाशात् यद्भावगतः स्यात्
तद्भावजन्यम् अशुभं शुभं वा फलं स्वपाके = स्वान्तर्दशाकाले करोति । तत्र शुभाशुभव्यव-
स्थामाह । शुभन्योमचरस्य पाके शुभं फलं तथा पापस्य दाये तु अशुभं फलं भवतीति
आर्या वदन्ति । तत्रापि शुभदशायां शुभान्तरे तद्भावजं फलं शुभन्तरेवमशुभस्य दशायां
पापान्तरेऽशुभन्तरेऽपि मिश्रं मिश्रं फलमिति । तथा फलदीपिकायाम्—

यद्भावगः पाकपतिर्दशेशात् तद्भावजातानि फलानि कुर्यात् ।

विपक्षरिष्णाष्टमभावगश्चेत् दुःख विदध्यादितरत्र सौख्यम् ॥

सौम्यान्वितेति श्लोकः सरलार्थः एवेत्यलम् ॥ १७-१८ ॥

कोई ग्रह जिस भावमें प्राप्त हो उस भावजन्य अशुभ-शुभ फलको अपनी दशामें करता
है । शुभ ग्रहकी दशामें शुभ, पाप ग्रहकी दशामें अशुभ होना कहते हैं ॥ १७ ॥

शुभग्रहसे युक्त ग्रहकी दशा शुभ फल देती है । पापग्रह युक्त ग्रहकी दशा अशुभ फल
परिपाक कालमें देती है । मिश्रबल युत तथा मिश्र ग्रह युत ग्रहकी दशा प्राप्त होने पर
मिश्र फल होता है ॥ १८ ॥

यद्भातुखेटस्य दशापहारे तद्भातुवित्तायतिमाहुरार्याः ।

धातुक्षयं पापवियञ्चरस्य पाकेऽभिवृद्धिं शुभदस्य धातोः ॥ १९ ॥

यदिति । यस्य धातोः 'मज्जा-स्नायु-वसेत्यायुक्तस्य' यः खेटः = ग्रहस्तस्य दशापहारे
तद्भातुवित्तायतिम् = तत्तद्ग्रहसम्बन्धिधातुभूतीनां परिपाकम्, आर्याः = मनीषिण आहुः ।
तत्र तद्भातुग्रहदशायां पापवियञ्चरस्य, पाके = भुक्तौ (अन्तर्दशायांमिति यावत्) धातुक्ष-
यम्, शुभस्य = शुभग्रहस्य पाके तु धातोरभिवृद्धिमाहुरार्या इति ॥ १९ ॥

जिस धातुवाले ग्रहकी दशा हो उस दशामें उसी धातु और धनकी प्राप्ति होवे यह ग्रहोंने कहा है । पाप ग्रहकी दशामें उस धातुका न्य होता है । शुभ ग्रहकी दशामें उस धातुकी वृद्धि होती है ॥ १९ ॥

सपत्नखेटोपगतस्य पाके सपत्नवृद्धिं सकलार्थनाशम् ।

यत्कर्मकर्तृग्रहपाककाले तत्कर्मसिद्धिं प्रवदन्ति सन्तः ॥ २० ॥

यत्कार्यकारियुचरस्य दाये तत्कार्यसिद्धिं प्रवदेन्नराणाम् ।

शुभग्रहोऽसौ यदि कार्यसिद्धिं पापस्तु तत्कार्यविनाशमेव ॥ २१ ॥

सपत्नेति । सपत्नखेटोपगतस्य = वैरिग्रहदशायामुपगतस्य पाके = अन्तर्दशाकाले, सपत्नवृद्धिं = शत्रुवृद्धिं सकलार्थनाशं च वाच्यम् । यत्कर्मकर्तृग्रहपाककाले = यो ग्रहो यस्य कर्मणः कारको भवति तद्ग्रहस्य परिपाकावसरे तस्य शुभाशुभस्य कर्मणः सिद्धिं सन्तो विद्वांसः प्रवदन्ति ॥ २० ॥

यत्कार्यकारियुचरस्येत्यस्य श्लोकस्यार्थः स्पष्ट एवेत्यलम् ॥ २१ ॥

शत्रु ग्रहोंकी दशान्तर्दशामें शत्रुकी वृद्धि, सम्पूर्ण धनका नाश होता है । जिस कर्मके करने वाले जो ग्रह हों उनकी दशा कालमें उस कर्मकी सिद्धिको सन्तलोग कहते हैं ॥२०॥

जिस कार्यका जो कर्ता ग्रह है उस ग्रहकी दशामें मनुष्योंके उन कार्योंकी सिद्धि कहे । यदि वह शुभग्रह हो तो कार्यसिद्धि हो । यदि पापग्रह हो तो कार्यका विनाश ही होता है ॥

राज्यस्थानपराज्यकारकदशा राजप्रसादप्रदा

देवव्योमचरस्य पाकसमये तदेवताराधनम् ।

धर्माधोशदशागमे सति तपोधर्मादिसिद्धिं वदेत्

कर्मेशस्य दशापहारसमये यज्ञादिकर्मोत्सवम् ॥ २२ ॥

राज्येति । राज्यस्थानपस्य = दशमेशस्य, राज्यकारकस्य ग्रहस्य च दशा राजप्रसादप्रदा भवति । राजपुत्रश्चेतदा तद्दशायां राज्यं लभते । साधारणो राजप्रसादं (राज्ञः प्रसन्नतां) प्राप्नोति । देवव्योमचरस्य = तत्तद्देवात्मकस्य (५ भावेशस्य) ग्रहस्य पाकसमये दशान्तर्दशाकाले तत्तद्देवताया आराधनं वाच्यम् । धर्माधोशस्य = नवमेशस्य दशागमे सति तपोधर्मादीनां कर्मणां सिद्धिं वदेत् । कर्मेशस्य = दशमेशस्य दशापहारसमये यज्ञादीनां कर्मणामुत्सवं वाच्यम् । उक्तानां ग्रहाणां दशावसरे तत्तदुक्तं कर्म कृतं चेत् साफल्यमुपगच्छतीति भावः ॥ २२ ॥

दशमेश और राज्यकारक ग्रहकी दशा राजप्रद होती है । देवता ग्रहके पाकसमयमें उस देवताका आराधन करे । धर्मेशकी दशामें तप धर्मकी सिद्धि कहे । कर्मेशकी दशामें यज्ञ आदि कर्मोत्सव कहे ॥ २२ ॥

सत्त्वादिग्रहपाकभुक्तिसमये तत्तद्गुणो जायते

जन्मक्षीदिनवर्षाग्रहदशा कुर्वीत भूतं फलम् ।

कर्मक्षीदिनवर्षागस्य बलिनः पाके भविष्यत्फलं

चाधानादिगतस्य सर्वमफलं पाके फलं वा वदेत् ॥ २३ ॥

सत्त्वादीति । सत्त्वादिप्रकृतिमतां ग्रहाणां (द्वितीयाध्याये २६ श्लोको द्रष्टव्यः) पाकभुक्तिसमये तत्तद्गुणो जायते (सत्त्वगुणात्मकग्रहदशायां सत्त्वगुणः, रजसि रजोगुणः, तमसि तमोगुणो भवति मनुज इति) । जन्मक्षीदिनवर्षाग्रहदशा = यस्मिन्नक्षत्रे जन्म भवति तज्जन्मर्षे तस्मान्नवनक्षत्रगता ग्रहदशा भूतं फलमतीतं फलं कुर्वीत । एतदुक्तं भवति । यो ग्रहो जन्मकाले जन्मनक्षत्रादिनक्षत्रनवकगतो भवति तस्य दशायामतीतमेव फलं वाच्यमर्थात्दशायां वर्तमानं फलं नोपलभ्येत । कर्मक्षीदिनवर्षाग्रहदशा = यस्मिन्नक्षत्रे जन्म तस्मा-

दशमं नक्षत्रं कर्मनाम (अ. ६ श्लो. ७८-८० द्र.) तदादिनवनक्षत्रे गतस्य बलिनो ग्रहस्य दशायां भविष्यत् = भावि फलं वदेत् । अथ आधानादिस्य = जन्मर्क्षादेिकोनविंशं नक्षत्र-माधानसंज्ञकं तदादिनवनक्षत्रे गतस्य ग्रहस्य पाके सर्वं फलमफलं=विफलमेव वा वदेत् । अत्र कर्माधानान्तर्गतग्रहदशाफलमेव हरयं भवतीत्यर्थः ॥ २३ ॥

सरव-रज-सम-गुणवाले ग्रहकी दशामें वह वह गुण होता है (सत्वमें सत्वगुण, रजमें रजोगुण, तममें तमोगुण) जन्म नक्षत्रसे नव नक्षत्र तक प्राप्त ग्रहकी दशा भूत फलकी करती है । कर्मक्षेत्रसे नव नक्षत्रमें बली ग्रहकी दशामें भविष्य फल होता है । आधान आदि नवमें गत ग्रहकी दशामें सब अफल फल कहे ॥ २३ ॥

शीर्षोदयगतः खेटः पाकादौ फलदो भवेत् ।

पृष्ठोदयस्थः पाकान्ते चोभयोदयगः सदा ॥ २४ ॥

शीर्षोदयगत इति । स्पष्टार्थः ॥ २४ ॥

जो ग्रह शीर्षोदय राशिमें हो वह दशाके आदिमें फल देता है । पृष्ठोदयका ग्रह दशाके अन्तमें फल देवे । उभयोदय राशिका ग्रह सदा फल देता है २४ ॥

षष्ठेशस्य दशा विलापकरणी मृत्युविनाशप्रभो-

रस्तव्योमचरस्य बन्धुमरणं पाकेऽपहारेऽथवा ।

सम्पत्साधकमैत्रपाः परममैत्रक्षेमताराधिपा-

वेतेषामपहारभुक्तिसमये सम्पत्समृद्धिं वदेत् ॥ २५ ॥

षष्ठेशस्येति । षष्ठेशस्य = अन्मलग्नात् षष्ठभावपतेः दशा विलापकरणी = दुःखदात्री भवति । विनाशप्रभोः = विनाशग्रहमध्यमो भावस्तत्पतेर्दशायां मृत्युर्भवति । अस्तव्यो-मचरस्य = रविणा सहास्तं गतस्य वाऽस्तभवन- (सप्तमभाव-) सुपगतस्य, सप्तमेशस्य वा ग्रहस्य पाकेऽपहारेऽथवा = दशायामन्तर्दशायां वा बन्धुमरणं वाच्यम् । अत्रोक्त-भावाधिपस्य शुभाशुभत्वे सति फले न्यूनाधिक्यं विन्तनीयम् । अथ, सम्पत्-साधक-मैत्रपाः, परममैत्र-क्षेमताराधिपौ = सम्पत् (यस्मिन्नक्षत्रे जन्म तस्माद् द्वितीयैकादशविंशतितमानि नक्षत्राणि), साधकं (जन्मर्क्षात् षष्ठ-पञ्चदश-चतुर्विंशतितमानि) मैत्र = (अष्टम सप्तदश-वर्द्धिविशतितमानि) एषां पतयः, तथा परममैत्र (नवमाष्टादशसप्तविंश-तितमानि) क्षेमतारा (चतुर्थत्रयोदशद्वाविंशतितमानि) एतयोरधिपौ, एतेषां ग्रहाणाम् अप-हारभुक्तिसमये (अन्तर्दशाकाले) जातस्य सम्पत्प्रवृद्धिं = धनादिशुद्धिं वदेत् । तथा फल-दीपिकायाम्—

चोराद् भीतिमनर्थतां च दमनं रोगान् बहून् दुष्कृतिं

मृत्युस्य लभतेऽपमानमयशः षष्ठेशदाये व्रणम् ।

जामातुर्व्यसनं कलत्रविरहं लीहेत्वनर्यागमे

धूनेशे विबलिन्यसत्यभिरतिं गुह्यामयं चाटनम् ।

रन्ध्रेषामुषि शोकमोहमदमासर्पादिमूच्छोच्छ्रितिं

दात्रिद्वयं भ्रमणं वदेदपयशो व्याधौ नवज्ञां मृतिम् ॥ इति ॥ २५ ॥

षष्ठेशकी दशा विलाप करनेवाली होती है । अष्टमेशकी दशा मृत्यु करनेवाली है । अस्त ग्रहकी दशा अन्तर्दशा बन्धुमरण करती है । सप्त (२) साधक (१) मैत्र (८) परममैत्र (९) क्षेम ताराधिप (४) इन सबकी अन्तर्दशाके समय सम्पत् समृद्धि कहे ॥ २५ ॥

त्रिमण्डलेष्वथैकस्मिन् पापस्तिष्ठति दुर्बलः ।

तदशायां मृतिं विद्यात् ससौम्यो यदि शोभनम् ॥ २६ ॥

राशिसन्धिगदाये तु शोकरोगादिपीडनम् ।

त्रिंशद्भागमनुक्रान्तदशा मृत्युफलप्रदा ॥ २७ ॥

एतत् श्लोकद्वयं पञ्चमाध्याये, ४५।४६ श्लो० द्रष्टव्यम् ॥ २६-२७ ॥

त्रिमण्डलमें एकमें भी निर्बल पापग्रह हो तो उसकी दशामें मृत्यु जाने । यदि शुभग्रहके साथ हो तो शुभ हो ॥ २६ ॥

राशिसन्धि गत ग्रहकी दशामें शोक-रोगादिकी पीडा होती है । किसी राशिके ३० वें अंशमें गत ग्रहकी दशा मृत्यु फल देती है ॥ २७ ॥

नीचस्थितो जन्मनि यो ग्रहः स्यात् स चापि तद्युक्तखगो न शक्तः ।

दातुं शुभं राहुयुतस्त्वनिष्टं तत्क्षेत्रगस्तद्युतराशिपञ्च ॥ २८ ॥

नीचस्थित इति । जन्मनि = जन्मकाले, यो ग्रहः, नीचस्थितः = स्वनीचराशि गतः स्यात्, स नीचवर्ती ग्रहस्तद्युक्तखगश्चापि = तेन नीचगतग्रहेण युक्तो ग्रहश्चापि शुभं फलं दातुं शक्तः = समर्थः, न भवति । अनावशुभफलमेव करोतीति भावः । राहुयुतो ग्रहः, तत्क्षेत्रगः = राहोः क्षेत्रगतः, तद्युतराशिपञ्च = राहुयुतस्य राशेरविषो ग्रहश्च दशायां अनिष्टम् = अशुभं फलं करोति ॥ २८ ॥

जन्म समय नीच राशिमें स्थित जो ग्रह वह और उससे युक्त ग्रह शुभ फल नहीं देता है । राहुसे युक्त ग्रह तथा राहुराशिपति और उसके गृहमें प्राप्त ग्रह अनिष्ट फल देता है ॥ २८ ॥

तत्तद्भावाधीश्वरस्याधिशत्रुर्यो वा खेटो बिन्दुशून्यर्चयुक्तः ।

तत्तत्पाके मूर्तिभावादिकानां नाशं ब्रूयादेवमाहुर्मुनीन्द्राः ॥ २९ ॥

तत्तद्भावेति । तत्तद्भावाधीश्वरस्य = तत्तद्विचारणीयभावस्याधिपतेग्रहस्य यो ग्रहोऽधिशत्रुस्तथा अष्टवर्गे बिन्दुशून्यर्चयुक्तो भवति, तत्तत्पाके मूर्तिभावादिकानां = लमादिकभावानां नाशं ब्रूयादेवं प्राक्तन । मुनीन्द्राः आहुः । लग्नेशाधिशत्रुग्रहदशायां शरीरनाशं धनेशाधिशत्रुदशायां धननाशमेवं सर्वत्र विचिन्त्यम् ॥ २९ ॥

उस उस भावके अधीश्वरका जो अधिशत्रु ग्रह बिन्दुशून्य राशिमें हो उस उसकी दशामें शरीरादि (लग्नादि भाव) का नाश कहे ऐसा मुनीन्द्रोंने कहा है ॥ २९ ॥

बाधास्थानपतद्युतग्रहदशा शोकादिरोगप्रदा

तत्केन्द्रस्थदशापहारसमये दुःखं विदेशाटनम् ।

अन्योन्याष्टमषष्ठमद्युचरयोः पाकापहारे भयं

देशत्यागमनर्थमिष्टशुभयोः सर्वं विमिश्रं वदेत् ॥ ३० ॥

बाधास्थानपतेति । बाधास्थानानि पूर्वमुक्तानि (२ अ० ४८ श्लो०) तदन्यतमपतिस्तथा तेन युक्तस्य ग्रहस्य दशा शोकादिरोगप्रदा भवति । एतदुक्तं भवति । यस्य भावस्य विचारः प्रस्तुतस्तस्य यद्बाधास्थानं तत्पतेरथवा तद्युक्तग्रहस्य दशा तद्भावस्य शोकादिरोगप्रदा भवति । तत्केन्द्रस्थदशापहारसमये = तस्मात् बाधास्थानात् केन्द्रे स्थितस्य ग्रहस्य दशापहारसमये (दशान्तर्दशाकाले) दुःखं विदेशाटनञ्च भवति । अन्योऽन्यं = परस्परम्, अष्टमषष्ठमद्युचरयोः पाकापहारे = दशान्तर्दशायां (कस्यचिदशायां तस्मात्षष्ठेऽष्टमे वा स्थितस्यानन्तर्दशायाञ्च) भयं देशत्यागमनर्थं च वदेत् । अथ तत्क्षेत्रगान्यमष्टमषष्ठमद्युचरयोः मिश्रयोः शुभग्रहयोश्च सर्वमुक्तं फलं विमिश्रं = शुभम्, अशुभं च वदेत् ।

अत्र प्रसङ्गात् बाधास्थानानि—

आरुढराशौ चर आरुढराशौ, स्थिरे तु बाधा नवमे विचिन्त्या ।

तयोभये कामगृहे त्रयाणां केन्द्रेषु चैवामिति केचिदाहुः ॥

चरस्थिरोभये लग्ने लाभधर्मास्तपैः क्रमात् ।

त्रयाणां केन्द्रसंस्थैश्च ग्रहैर्बाधकमुच्यते ॥ इति ॥ ३० ॥

बाधा स्थान पति तथा उससे युक्त ग्रहकी दशा शोक रोग देनेवाली है । उससे केन्द्रस्थकी दशाके समय दुःख और परदेशमें जाना होता है । परस्पर अष्टम, षष्ठ स्थान स्थित ग्रहोंकी दशामें भय, देशत्याग, अनर्थ कहे । यदि दोनों मित्र या शुभ हों तो सब मिश्र कहे ॥ ३० ॥

इदानीं सावस्थग्रहदशाफलमाह—

पाके दीप्तस्य राजा भवति धनयशोदानविद्याविनोदी
स्वस्थस्याचारधर्मश्रवणबहुसुखारोग्यवित्तान्वितः स्यात् ॥

राजप्रीतिं विभूतिं सुखमिह मुदितव्योमवासस्य दाये
शान्तस्यारोग्यसौख्यश्रियमवनिपतिप्रीतिमुत्साहमेति ॥ ३१ ॥

पाके शक्तस्य विद्याविनयधनतपःसिद्धिधर्मप्रवृत्ति-
श्रोरारातिक्षितीशैर्भयमनुजमृतिः पीडितस्य ग्रहस्य ॥

दाये दीनस्य दैन्यं विकलखगदशा शोकरोगप्रदा स्यात्

चित्तक्लेशः खलस्य प्रतिदिनमरिभिर्भीतखेटस्य भीतिः ॥ ३२ ॥

पाक इति । अत्र दीप्तादिलक्षणं द्वितीयाध्याये द्रष्टव्यम् (२ अ. १६-१८ श्लो.)
अन्यत्स्पष्टमेवेत्यलम् ॥ ३१-३२ ॥

दीप्त ग्रहकी दशामें राजा तथा धन-यश-विद्या-विनोदी होता है । स्वस्थ ग्रहकी दशा-में आचार-धर्म-श्रवण-बहुसुख-आरोग्य और धन युक्त हो । मुदित ग्रहकी दशामें राज-प्रीति-विभूति-और सुख होता है । शान्त ग्रहकी दशामें आरोग्यता-सौख्य-लक्ष्मी-राजा-की प्रसन्नता-उत्साह प्राप्त होता है ॥ ३१ ॥

शक्त ग्रहकी दशामें विद्या-विनय धन-तपकी सिद्धि, धर्ममें प्रवृत्ति हो । पीडित ग्रहकी दशामें चौरभय, शत्रुभय, राजभय, छोटे भाईकी मृत्यु हो । दीन ग्रहकी दशामें दीनता, विकल ग्रहकी दशा शोक-रोगके देनेवाली है । खल ग्रहकी दशा चित्तमें प्रतिदिन क्लेश और अतः अतः ग्रहकी दशा भय देती है ॥ ३२ ॥

विलग्नतारेन्दुभनामताराप्रश्नेन्दुनक्षत्रगणेषु मध्ये ।

बलाधिकर्क्षेदशदशाक्रमेण फलं शुभं वाऽशुभमाहुरार्याः ॥ ३३ ॥

अधुना प्रष्टुः शुभाशुभफलजिज्ञासायां दशानिर्णयमाह—विलग्ननेति । विलग्नतारा = जन्मकालीनस्पष्टलग्नायनक्षत्रम् । इन्दुभं = जन्मकालीनचान्द्रं नक्षत्रम् । नामतारा = सम्बुद्धिविशिष्ट- (पुकार) नाम्नी यनक्षत्रं तत् । प्रश्नेन्दुनक्षत्रम् = प्रश्नकालीनचान्द्रनक्षत्रम् । एषु नक्षत्रगणेषु मध्ये, बलाधिकर्क्षेदशदशाक्रमेण = यन्नक्षत्रदशापतिः सर्वापेक्षया बली भवति तद्दशाक्रमेण । अत्रैतदुक्तं भवति । पूर्वोक्तप्रत्येकनक्षत्रवशाद्दशापतिं विज्ञाय तेषां दशापतीनां मध्ये यो बलीयान् भवति तद्दशाक्रमेणार्थात्तद्दशादिक्रमेण प्रष्टुः शुभं वाऽशुभं फलं ब्रूयादित्यार्या आहुः ॥ ३३ ॥

जन्मकालिक लग्नतारा, चन्द्रतारा, पुकार नामकी तारा और प्रश्न चन्द्रनक्षत्रके मध्यमें अधिक बलवाले नक्षत्रपतिकी दशाके क्रमसे शुभफल वा अशुभफल होना श्रेष्ठ विद्वानोंने कहा है ॥ ३३ ॥

पुनः प्रकारान्तरेण दशाफलक्रमविचारं, दशावसाने सामान्यफलमाह—

उत्पन्ननक्षत्रविलग्नतो वा भूयात् क्रमेणैव दशाफलानि ।

दशावसानेष्वशुभं च सर्वे कुर्वन्ति सामान्यफलं नराणाम् ॥ ३४ ॥

उत्पन्ननेति । उत्पन्ननक्षत्रं वक्ष्यमाणम् (जन्मक्षेत्रपरतस्तु पञ्चमवशात्स्थोत्पन्नसंज्ञेति)
विलग्नं = जन्मलग्नसम्बन्धिनक्षत्रम्, ततः उत्पन्ननक्षत्रादिलग्ननक्षत्राद्वा (तयोर्वलाधि-

कात्) क्रमेणैव दशाफलानि भूयात् । अथ सर्वे = सकला एव ग्रहाः (शुभाः पापाश्च) दशा-
वसानेषु = दशासमाप्तिकालेषु नराणाम् सामान्यफलं = साधारणं फलम्, अशुभं कुर्वन्ति । सर्व
एव ग्रहा दशान्ते प्रायोऽशुभमेव फलं ददतीति तात्पर्यम् ॥ ३४ ॥

उत्पन्न नक्षत्र वा लग्नेसे दशाका फल क्रमसे होगा । दशाके अवसानमें सभी ग्रह अशुभ
सामान्यफल मनुष्योंका करते हैं ॥ ३४ ॥

इदानीं केषांचित्स्वल्पानल्पमध्यायुष्मतां मरणदशाज्ञानमाह—

जन्मक्षार्त्तपरतस्तु पञ्चमभवाऽथोत्पन्नसंज्ञा दशा

स्यादाधानदशाऽप्यथाष्टमभवात् क्षेमान्महाख्या दशा ।

आसां चैव दशावसानसमये मृत्युं वदेत्प्राणिनां

दीर्घस्वल्पसमायुषां वर्धविपत्प्रत्यग्-दशासु क्रमात् ॥ ३५ ॥

जन्मक्षार्त्तिति । जन्मनक्षत्रात् पञ्चमनक्षत्रादिका दशा उत्पन्नसंज्ञा दशा स्यात् ।
जन्मक्षार्त्त पञ्चमनक्षत्रसम्बन्धिनी दशा उत्पन्नदशासंज्ञोच्यते । अतो जन्मक्षार्त्त, अष्ट-
मभवा=अष्टमनक्षत्रसम्बन्धिनी दशा आधानदशा-नाम्ना व्यवहियते । क्षेमात् = जन्मक्षार्-
त्तुर्थनक्षत्रसम्बन्धिनी महाख्या=महासंज्ञिका = महादशेति कथ्यते । यथा-कस्यचिज्जन्मक्ष-
रोहिणी स्यात् तदा तस्य पुण्यनक्षत्रसम्बन्धिनी दशा 'उत्पन्ना' दशा । पूर्वफाल्गुनीसम्ब-
न्धिनी दशा 'आधान' दशा । पुनर्वसुसम्बन्धिनी दशा 'महादशा' इति वाच्यम् । तत्प्रयो-
जनमुच्यते । आसामिति । आसाम्=उत्पन्नाधानमहादशानाम्, एव दशा, अवसानसमये=
व्यशेषकाले, नृणां = मनुष्याणां, मृत्युप्रदा = मरणकर्त्री, स्यात् = भवति । यदि व्यशेष-
काले उत्पन्नाधानमहादशानामन्यतमायाः सम्भवः स्यात्तदा तद्दशायामेव नृणां मरणं
स्यादिति भावः । अथ स्वल्पानल्पसमायुष्मतां मरणदशामाह । स्वल्पानल्पसमायुषां=स्वल्पायुः
(द्वात्रिंशद्वर्षानायुष्मान्) अनल्पायुः (दीर्घायुः=षष्टिवर्षाधिकायुष्मान्) समायुः = मध्यमायुः
(द्वात्रिंशत्षष्टिवर्षान्तरालायुष्मान्) चैतेषां क्रमेण त्रिवधपञ्चदशायान्तिमे मरणं वाच्यम् ।
अर्थात् अल्पायुषां त्रितयक्षेददशावसाने, दीर्घायुषां सप्तमक्षेददशावसाने, मध्यायुषां पञ्चम-
क्षेददशावसाने, मरणं स्यादिति । तथैवाह पराशरोऽपि—

“अल्पायुर्योगजातस्य विषद्वये मृतिं वदेत् । जातस्य मध्यमे योगे प्रत्येयौ तु मृतिर्भवेत् ॥

दीर्घायुर्योगजातानां वर्धमे तु मृतिर्भवेत्” ॥ इति ॥ ३५ ॥

जन्मनक्षत्रसे पञ्चम नक्षत्र उत्पन्नदशा होती है । ८ वां नक्षत्र आधान दशा, ४ र्थ गृहसे
महादशा कहलाती है । इनकी दशा के अवसान समयमें मनुष्योंकी मृत्यु कहे । अल्पायु
योगमें तृतीय तारेक्षकी दशामें, मध्यायुवालेकी पञ्चम ताराकी दशामें मृत्यु होवे और पूर्णायु
वालेकी ८ वीं दशामें मृत्यु होती है ॥ ३५ ॥

अथ निर्याणदशा ।

जातोऽह्नि चेदर्कशनिस्फुटैक्यतारादिनिर्याणदशा प्रकल्प्या ।

तारेशाराहुस्फुटयोगतारापूर्वा दशारिष्टकरा रजन्याम् ॥ ३६ ॥

श्लोकोऽयमायुर्दायाध्याये व्याख्यात एवेति (५ अ० ७२ श्लो० द्र०) ॥ ३६ ॥

यदि दिनका जन्म हो तो सूर्य और शनि स्पष्टको एकत्र जोड़ने पर लग्न ताराविकी
निर्याणदशा कल्पना करे । रात्रिके जन्ममें चन्द्रमा और राहु स्पष्ट योग तारासे निर्याण
दशा होती है ॥ ३६ ॥

अथ गुलिकदशा

गुलिकस्थितनक्षत्रादशा तस्य प्रकल्पिता ।

तद्युक्तभवनांशौ सहकारी च मृत्युदाः ॥ ३७ ॥

‘गुलिकस्फुटोदितनक्षत्रवशाद् गुलिकदशा’ ।

अधुना श्लोकेनानेन गुलिकदशाच्यते । गुलिकः स्थितो यस्मिन्नक्षत्रे तस्मान्नक्षत्राद्-
गुलिकदशा प्रकल्पिता भवति । अत्रेदमवधेयम् । गुलिकस्थितनक्षत्रे यस्य ग्रहस्य दशा
आरभ्यते, तदादिग्रहदशागुलिकदशेति नाम्ना व्यवहियते । तस्यां गुलिकदशायां तद्युक्त-
भवनांशेऽशौ = गुलिकयुक्तराशिपतिनवांशपती’ तत्सहकारी च (सम्बन्धी च) मृत्युदा
भवन्ति । एतदुक्तं भवति । गुलिको यस्मिन् राशौ तिष्ठति तदीशः, यस्मिन्नवांशे तिष्ठति
तदीशः, गुलिकेन सह सम्बन्धकर्ता चैतेषां दशायां (गुलिकदशायां) मरणं वाच्यम् ॥ ३७ ॥

गुलिक जिस नक्षत्रमें स्थित हो उससे उसकी दशा कल्पित करे । उससे युक्त ग्रहेश
और अंशेश दोनों और सहकारी मृत्यु देते हैं ॥ ३७ ॥

अथ शूलदशा ।

दिनेशाविनशुकौ च राजारौ कारकाः स्मृताः ।

कारकस्य त्रिशूलक्षेपे यदा चरति या दशा ॥ ३८ ॥

“विक्रमाष्टमाधिपवशाज्जातस्यायुः, पितृकारकौ रविशुकौ,

मातृकारकौ चन्द्रकुजौ” ।

तत्कारकस्थितगृहादिषु सर्वभेषु चक्रप्रमाणदलवत्सरसंयुतेषु ॥

वीर्यान्वितेषु शुभदृष्टियुतेषु सौख्यं नीचारिपापयुतभेषु वदन्त्यनिष्टम् ॥ ३९ ॥

दिनेशाविति । दिनेशौ = अत्र ‘कटपयवर्गभवैरिहे’त्यादिना दिनं = ८, तदीशौ अष्टमे-

शोऽष्टमादप्यष्टमेशः=तृतीयाष्टमभावयोरधिपती । इनशुकौ = सूर्यः, शुक्रश्च । राजारौ =
राजा चन्द्रः, आरौ भौमश्च । कारकाः स्मृताः । एतदुक्तं भवति । तृतीयाष्टमेशावायुकारकौ ।

सूर्य-शुकौ पितृकारकौ । चन्द्र-मङ्गलौ मातृकारकौ । अयमर्थो ग्रन्थकर्त्रा गद्येन स्पष्टीकृतः
(विक्रमाष्टमाधिपवशाज्जातस्यायुः, पितृकारकौ रविशुकौ, मातृकारकौ चन्द्रकुजौ) इति । तथा च-

“रविशुक्रयोः प्राणी जनकः । चन्द्रारयोर्जननी” इति जैमिनिः । एतत्प्रयोजनमुत्तरार्द्धे-
नाह-कारकस्य त्रिशूलक्षेपे इति । तत्कारकस्य त्रिशूलक्षेपे=अष्टमर्ष इत्यर्थः । या दशा यदा
चरति सा दशा तदा तस्य मृत्युदा भवति । यद्यत्कारकादष्टमराशि सम्बन्धिनी दशा यस्मिन्
समये चलति तदानीं तस्य तस्य मृत्युं वदेदिति भावः ॥ ३८ ॥

तत्कारकेति । तत्कारकस्थितगृहादिषु = तत्कारकावकारको ग्रहो यत्र कुत्र भावे स्थितो
भवेत्तद्भावाशयादिषु, सर्वभेषु = यत्र कुत्रापि सर्वत्रैष नियम इत्यर्थः, चक्रप्रमाणदलवत्स-
रेण = कालचक्रदशोक्तार्द्धप्रमाणवर्षेण संयुतेषु = मिलितेषु वर्षेषु, यदि कारको बली शुभदृष्टो
वा शुभयुतो भवेत्तदा तस्य तस्य सौख्यमार्या वदन्ति । यदि च कारको ग्रहो नीचे, शत्रु-
गृहे, पापयुतो वा भवेत्तदा तस्य तस्यानिष्टं वदन्ति । अयमर्थः । यस्य कस्य भावस्य
कारकः शुभो वाऽशुभो यद्वाशौ भवेत्तद्वे कालचक्रदशाप्रमाणार्द्धं संयोज्य तावन्मते वर्षे
कारकप्रकृत्या सुखमनिष्टं वा विजानीयादिति ॥ ३९ ॥

तृतीयाेश और अष्टमेश आयुःकारक, सूर्य और शुक्र पितृकारक, चन्द्र और मङ्गल मातृ-
कारक कहे हैं । कारकके त्रिशूल राशिमें जो दशा जब आती है उसमें उस २ का मरण कहे ॥

जो कारक जिस किसी भावमें हो उस राशिमें ६ राशि जोड़कर उतने २ वर्षमें यदि
कारक शुभदृष्टि-युत हो तो उस २ का सुख कहना । यदि कारक नीचे-शत्रुगृह-पापयुत
दृष्ट हो तो अनिष्ट कहना चाहिये ॥ ३९ ॥

अथ महादशाविशेषः ।

यत्तारांगतः शशी तदधिपेनालोकितो वा युत-
स्तेषां चक्रदशा विशेषफलदा वक्ष्यामि तच्चक्रजम्

देहे पापयुते तु रोगमधिकं जीवे तु जीवभ्रमं
दद्याद्यद्यनयोः सहाबल्युतिर्मृत्युं दशायां नृणाम् ॥ ४० ॥

यदिति । शरी = चन्द्रः, यत्तारांशगतः = चक्रदशायां यक्षक्षत्रसन्ध्यंशगतो भवेत्तद्वा-
शीरोनार्धचन्द्राधिष्ठितनक्षत्रे यद्वाशिसम्बन्धिनी चक्रदशाभवेत्तद्वाशीश्लोच, आलोकितः =
हृदः वा युतः = सहितो भवेत्तदा तेषां चन्द्रक्षशां चक्रदशा विशेषफलदा भवेत् । अत-
रोगं वदेत् । जीवाख्ये च पापयुते जातस्य जीवभ्रमं दद्यात् । स्वदशान्तर इत्यर्थः । यद्य-
नयोः = देहजीवयोः सह, अबल्युतिः = बलहीनग्रहयोगो भवेत्तदा तद्दशायां नराणां मृत्यु-
मरणं वदेदिति ॥ ४० ॥

जिस ताराके अंशमें चन्द्रमा हो-उसका जो स्वामी हो उससे देखा जाता हो वा युक्त
हो तो उनकी चक्रदशा विशेष फल देनेवाली होती हैं । अतः उनको मैं कहता हूँ । वेह यदि
पापग्रह युक्त हो तो देहमें अधिक रोग हो । जीवमें जीवभ्रम हो । इन दोनों के साथ सबल
ग्रह हों तो उसकी दशामें मनुष्योंकी मृत्यु कहते हैं ॥ ४० ॥

अथान्तर्दशाविशेषफलम् ।

पापो विलग्नगृहगो यदि तद्दशायां पापापहारसमये बहुशोकयोगम् ।

वित्तक्षयं नृपसपत्नभयं नराणां सौम्यस्य मिश्रमखिलं प्रवदन्ति सन्तः ॥ ४१ ॥

अधुनाऽन्तर्दशायां विशेषं फलमाह । यदि पापः = सूर्यभौमशनीनामन्यतमः, विलग्न-
गृहगो भवेत् तदा तद्दशायां (लग्नवर्तिपापस्य दशायां) पापापहारसमये = पापग्रहान्त-
र्दशाकाले नराणां बहुशोकरोगं, वित्तक्षयं, नृपसपत्नभयं (राजभयं, शत्रुभयम्) प्रवद-
न्ति । अथ तदानीं सौम्यस्य=शुभग्रहस्यापहारेऽखिलमुक्तं फलं मिश्रं (शुभाशुभसम्मिलितं)
सन्तोः प्रवदन्ति ॥ ४१ ॥

पापग्रह यदि लग्नमें हो तो उसकी दशामें पापके अन्तर्दशा समयमें बहुत शोक रोग
हो । धन नाश, राजभय, शत्रुभय हो । शुभग्रहके अन्तरमें सम्पूर्ण फल मिश्र होता है, यह
सन्त लोग कहते हैं ॥ ४१ ॥

लग्नाधिपदशाकाले मन्दभुक्तौ धनक्षयम् ।

इष्टबन्धुविरोधश्च भविष्यति न संशयः ॥ ४२ ॥

अथ लग्नेशदशायां शन्यन्तरे फलमाह । लग्नाधिपदशाकाले = लग्नेशस्य दशायां,
मन्दभुक्तौ = शनैश्चरस्यान्तर्दशायां धनक्षयं, वदेत् । इष्टबन्धुविरोधश्च भविष्यति । अत्र
संशयो नेति । निश्चयमेवेत्यं भवतीति । अत्र यदि शनिरेव लग्नेशोऽपि भवेत्तदा योगोऽयं
बलीयान् भवतीति चिन्तनीयम् ॥ ४२ ॥

लग्नेशकी दशाके समय शनिकी मुक्तिमें धन नाश, इष्ट बन्धु विरोध विस्सन्देह होवे ॥४२॥

धनाधिपः पापखगो यदि स्याच्छन्यारभोगीशदिनेश्वराणाम् ।

अन्तर्दशायां धननाशमाहुः पापान्विते तद्भवने तथैव ॥ ४३ ॥

धनान्वितः पापखगस्तदीशः स्यात्तद्दशायां क्षितिपालकोपात् ।

मानार्थनारां निगलं नराणां स्थानच्युतिं मित्रविरोधमेति ॥ ४४ ॥

इदानीं धनेशदशायामन्तर्दशाफलमाह—धनाधिपः=द्वितीयभावेशः, यदि पापखगः=
सूर्यभौमशनीनामन्यतमः स्यात्तदा तद्दशायां, शन्यारभोगीशदिनेश्वराणाम्=शनि-मङ्गल-
राहु-सूर्याणाम्, अन्तर्दशायां धननाशं भवतीत्याहुः पापान्विते तद्भवने तथैव ॥ ४३ ॥
पापान्विते=पापग्रहेण राहिते च तथैव फलमर्थान्नक्षयं तत्पापदशान्तर्दशायामिति ॥ ४३ ॥

पापखगः = कश्चित्पापग्रहः, धनान्वितः = द्वितीयभावगतो भवेत्तथा स एव तदीशः =
धनेशः स्यात्तदा तद्दशायां नराणां क्षितिपालकोपात् = राजकोपात्, मानार्थनारां निगलं

(प्राणदण्डः = फौसी), स्थानच्युति = पदभ्रष्टताम्, मित्रविरोधं=बन्धुवैरघ वदेत् ॥ ४४ ॥
यदि धनेश पापग्रह हो तो शनि, मंगल, राहु, सूर्यकी अन्तर्दशासे धनका नाश होना
कहे हैं । पाप ग्रहसे युक्त हो वा पाप ग्रहकी राशिमें हो तो भी वही पूर्वोक्त फल हो ॥ ४३ ॥
धन भावमें पापग्रह उसका स्वामी हो तो उसकी दशामें राजकोपसे मान-धनका
नाश हो । फौसी हो । स्थानच्युति और मित्र विरोध हो ॥ ४४ ॥

पापग्रहे विक्रमभावनाथे पापान्विते पापवियच्छराणाम् ।

अन्तर्दशायाभिराशुचोरैर्दुःखं समायाति शुभान्विते वा ॥ ४५ ॥

दुश्चिक्व्यभावाधिपदायकाले मन्दारभोगिध्वजभानुभुक्तौ ।

नाशं वदेत्तत्र सहोदराणां भवेद्विशेषात्सहजैर्विरोधः ॥ ४६ ॥

इदानीं सहजेशदशायामन्तर्दशाफलमाह—श्लोकद्वयेन स्फुटार्थेनेति ॥ ४५-४६ ॥

तृतीयका स्वामी पापग्रह हो पापग्रह युक्त हो तो पाप ग्रहोंकी अन्तर्दशामें शत्रु, चौरसे
दुःख हो । शुभयुक्त होने पर भी उक्त फल हो ॥ ४५ ॥

तृतीय भावके स्वामीकी दशामें शनि-मंगल-केतु-सूर्यकी भुक्तिमें सहोदर भाईयोंका
नाश कहे, छूटे भाइयोंसे विरोध हो ॥ ४६ ॥

क्षेत्राधिनाथस्य शुभेतरस्य पाके तु पापग्रहभुक्तिकाले ।

स्थानच्युतिं बन्धुजनैर्विरोधं कृष्यादिगोवित्तविनाशमाहुः ॥ ४७ ॥

इदानीं चतुर्थशदशाफलमाह = श्लोकेन सरलार्थेन ॥ ४७ ॥

चतुर्थका स्वामी पापग्रह हो तो पापग्रहकी भुक्ति कालमें स्थानच्युति, बन्धुजनोंसे
विरोध, कृषि गोधनका विनाश होना आचार्योंने कहे हैं ॥ ४७ ॥

पापापहारसमये सुतराशिपस्य पाके नृपालभयमिष्टसुतार्तिमाहुः ॥

सौम्यापहारसमये सुतवित्तलाभमुर्वीशबन्धुजनलालनमिष्टसिद्धिम् ॥ ४८ ॥

इदानीं पञ्चमेशदशायामन्तर्दशाफलमाह । सुतराशिपस्य = पञ्चमभावपते; पाके =
दशायाम्, पापापहारसमये = पापग्रहान्तर्दशाकाले, नृपालभयं = राज्ञो भयम्, इष्टसु-
तार्ति = मित्रस्य, पुत्रस्य च पीडनमाहुः । अथ तस्मिन्नेव सुतराशिपस्य पाके, सौम्या-
पहारसमये = शुभान्तर्दशाकाले, सुतवित्तलाभम् = पुत्रस्य धनस्य च लाभम्, उर्वीश-
बन्धुजनलालनम् = राजतो बन्धुजनाच्च प्रेम, इष्टसिद्धिम् = मनोरथस्य सिद्धि (साफल्यम्)
आहुः विद्वांस इति ॥ ४८ ॥

पापग्रहके अपहार समयमें पञ्चमेशकी दशामें राजभय, इष्ट-पुत्रकी पीडा कहे हैं । सौ-
म्यग्रहके अपहार समयमें पुत्र-धनका लाभ होगा और राजा बन्धुधनसे प्रेम, तथा इष्ट-
सिद्धि होगी ॥ ४८ ॥

षष्ठेशपाकसमये तु शुभेतराणां भुक्तौ नृपालभयं व्यसनं च रोगम् ।

पाके कलत्रगृहपस्य खलापहारे पत्नीविनाशमटनं च विदो वदन्ति ॥ ४९ ॥

इदानीं षष्ठेशसप्तमेशयोर्दशायामन्तर्दशाफलमाह । अत्र पापानामन्तरेऽशुभं फलं कथित-
मथदिव शुभग्रहान्तरे शुभफलेन भवितव्यमिति विन्त्यम् ॥ ४९ ॥

षष्ठेशके दशा-समयमें शुभग्रहके अतिरिक्त ग्रहोंकी अन्तर्दशामें राजभय, अग्निभय,
व्यसन और रोग होता है । सप्तम गृहके पतिकी दशामें पापग्रहकी अन्तर्दशामें स्त्रीनाश
और रोग होता है । सप्तम गृहके पतिकी दशामें पापग्रहकी अन्तर्दशामें स्त्रीनाश और पर-
देश जाना पण्डित जन कहते हैं ॥ ४९ ॥

रन्ध्रस्वामिदशागमे रिपुभयं पापापहारे नृणा-

मायुर्वित्तयशोविनाशमटनं स्थानच्युतिं वा वदेत् ॥

पाके धर्मगृहाधिपस्य मरणं पित्रोरधर्मायति

भुक्तौ पापवियच्छरस्य निगलप्राप्तिं च वित्तक्षयम् ॥ ५० ॥

इदानीमष्टमेशनवमेशयोर्दशायां पापापहारे फलमाह । अत्र पापानामन्तर्दशायां शुभानि फलानि कथितानि । अर्थादेवाष्टमेशस्य च दशायां शुभान्तरे शुभफलं ब्रूयादिति ॥ ५० ॥

अष्टमेशकी दशामें पापशुक्तिमें मनुष्योंको शत्रुभय, आयु-वित्तनाश, विदेशगमन वा स्थान-व्युत्ति कहे । धर्मेशकी दशामें माता-पिताकी मृत्यु, अधर्म प्राप्ति, पापग्रहकी दशामें निगलप्राप्ति और धनक्षय होता है ॥ ५० ॥

कर्मेशस्य खलस्य पाकसमये भुक्तौ यदा पापिना-
मिष्टार्ति पदविच्युति सुखयशोहानि च वित्तक्षयम् ॥

मन्दारार्कफणीशभुक्तिसमये लाभेशदाये सुखं

कृष्यादिप्रविनाशनं नृपभयं वित्तस्य नाशं विदुः ॥ ५१ ॥

अधुना कर्मेशदशान्तर्दशायां लाभेशदशान्तर्दशायाश्च फलमाह सरलार्थकेन श्लोकेन ॥
कर्मेश पापग्रहकी दशामें पापग्रहोंकी शुक्ति हो तो इष्टार्ति, पदव्युत्ति, सुख-यशकी हानि, धनका नाश हो । लाभेशकी दशामें शनि, मंगल, सूर्य और राहुके शुक्ति समयमें सुख, कृषि आदिका, नाश, राजभय धननाश, जाने ॥ ५१ ॥

व्ययेशदाये रविमन्दभौमभुक्तौ कलत्रात्मजबन्धुवैरम् ।

बलक्षयं मानधनक्षयं च फणीशभुक्तौ विषभीतिमाहुः ॥ ५२ ॥

श्लोकेनानेन व्ययेशदशाफलमाह । श्लोकः स्पष्टार्थ एव । उपर्युक्तानां प्रत्येकभावेश-
दशान्तर्दशाफलानामेतावतावद्विचिन्तनीयं-प्रत्येकभावेशदशायां पापान्तरेऽशुभं, शुभान्तरे च शुभं फलमुक्तम् । तत्र यदि भावेशः पापस्तदा तद्दशायां पापान्तरे तदशुभं फलं पूर्ण-
भावेन कथनीयम् । एवं शुभस्य भावेशस्य दशायां शुभान्तरे तच्छुभं फलमपि शुभतरमिति वाच्यम् । अथ च शुभे पापान्तरे, पापे शुभान्तरे च मिश्रं फलं वाच्यमिति तारतम्येन विचार्यम् ॥

द्वादशेशकी दशामें रवि-शनि-मंगल की शुक्तिमें बी-पुत्र-परिवारसे वैर, बलका नाश, मान तथा धनका नाश, और राहुकी शुक्तिमें विष (जहर) का भय होना कहे हैं ॥ ५२ ॥

अन्योन्यषष्ठाष्टमपाकभुक्तौ पदच्युतिं वा मरणं नराणाम् ।

एकस्थयोरन्तरदायकाले मृत्युं वदेद् दुर्बलशालिनोस्तु ॥ ५३ ॥

अन्योन्येति । परस्परं षष्ठाष्टमगतयोः ग्रहयोः, पाकभुक्तौ = एकस्य दशायामन्यस्या-
न्तरे, नराणां पदच्युतिं = स्थानहानि, वा मरणं ब्रूयात् । एकस्थयोः = एकस्मिन्नेव भावे
विद्यमानयोः दुर्बलशालिनोः = बलरहितयोर्द्वयोर्ग्रहयोरन्तरदायकाले = एकस्य दशायामन्य-
स्यान्तरे नराणां मृत्युं = मरणं वदेदिति ॥ ५३ ॥

परस्पर षष्ठेश अष्टमेशकी शुक्तिमें मनुष्योंकी पदव्युत्ति वा मरण हो । एक जगह दोनों
हैं तो उनकी दशामें मृत्यु कहे । दुर्बल ग्रहकी दशामें भी वही फल कहे ॥ ५३ ॥

क्रूरग्रहदशाकाले क्रूरस्थान्तर्दशागमे ।

मरणं तस्य जातस्य भविष्यति न संशयः ॥ ५४ ॥

स्पष्टार्थः । परस्पर सामान्यस्यैव क्रूरस्य दशायां मरणं न वाच्यमुताहौ क्रूरो यदि
दुःस्थानेशः (द्वितीयेशः, सप्तमेशः, षष्ठेशः, अष्टमेशः, द्वादशेशो वा) भवेत्तदाऽवश्यमेव
तथा वाच्यमिति चिन्त्यम् ॥ ५४ ॥

क्रूरग्रहकी दशामें क्रूरग्रहकी अन्तर्दशा प्राप्त हो तो उस जातकका निस्सन्देह मरण होगा ॥

क्रूरराशिगताः पापाः शत्रुखेटनिरीक्षिताः ।

शत्रुखेचरसंयुक्तास्तद्दशायां मृतिर्भवेत् ॥ ५५ ॥

दशाधिपस्य यः शत्रुस्तस्य भुक्त्यन्तरान्तरे ।

मृत्युकालो भवेन्नूनं पापखेटस्य निश्चयः ॥ ५६ ॥

इदानीं मरणदशामाह । पापाः = पापग्रहाः, यदि क्रूराशिगताः = पापराशिस्थिताः, शत्रुखेटनिरीक्षिता वा शत्रुखेचरसंयुक्ता भवेयुस्तदा तद्दशायां = तत्पापग्रहदशायां पापान्तरे च पुरुषस्य मृतिः = मरणं भवेत् ।

दशाधिपस्य=पूर्वकथितमृत्युदशापतेः (क्रूराशिगतस्य शत्रुखेटेन वीक्षितयुतस्य पापस्य) यः शत्रुग्रहः तस्य भुक्त्यन्तरान्तरे (अन्तरे प्रत्यन्तरे च) नूनं=निश्चयेन मृत्युकालो भवेत् । पापखेटस्य = स दशाधिपस्य शत्रुग्रहो यदि पापग्रहः स्यात्तदा तस्य पापखेटस्य भुक्त्यन्तरान्तरे मृत्युकालो भवत्येवेति । तदानीं नरो अग्रित एवेति भावः ॥ ५५-५६ ॥

क्रूराशिमैं पापग्रह हों, अपने शत्रु ग्रहसे देखे जाते हों, शत्रुग्रहसे युक्त हों तो उनकी दशामैं मृत्यु हो ॥ ५५ ॥

दशाधीशका जो शत्रु ग्रह हो उसके भुक्तिके अन्तरमें (पाप ग्रहकी भुक्ति में) निश्चय मृत्युका समय हो ॥ ५६ ॥

स्वोच्चादिजन्यमशुभस्य दशाप्रवेशे भावाद्विजं फलमशोभनपाकमध्ये ।

दृष्टधुङ्गवं सकलपापवियचराणां पाकावसानसमये फलमाहुरार्याः ॥ ५७ ॥

इदानीं पापग्रहाणामुच्च-भाव-दृष्टि-जनितं फलं कदा फलतीत्याह । अशुभस्य ग्रहस्य स्वोच्चादिजन्यं = स्वकीयोच्च-मूलत्रिकोण-स्वोच्चादिजनितं फलं, दशाप्रवेशे = दशारम्भकाल एव फलति । भावाद्विजं फलमशोभनस्य, पाकमध्ये=दशामध्यकाले फलति । सकलपापवियचराणां=अखिलपापग्रहाणाम् दृष्टधुङ्गवं फलं पाकावसानसमये=दशान्ते फलतीति आर्या आहुः ॥

पापग्रहके उच्च आदि जन्यफल दशाके प्रवेशमें, पापग्रहोंके भावफल दशाके मध्यमें होते हैं । सब पापग्रहके दृष्टधुङ्गव फलका होना दशाके अन्त्यमें श्रेष्ठ लोग कहें हैं ॥ ५७ ॥

पाकस्यादौ भावजन्यं शुभानां तत्तद्राशिस्थानजं पाकमध्ये ।

दायस्यान्ते दृष्टिसञ्जातमेवं सर्वे तारापाकभेदं वदन्ति ॥ ५८ ॥

इदानीं शुभानां भाव-स्थान-दृष्टि-जनितफलानि कदा फलन्तीत्याह । शुभानां = शुभग्रहाणां भावजन्यं फलं पाकस्यादौ = दशारम्भे, तत्तद्राशिस्थानजं फलं पाकमध्ये = दशामध्ये, दृष्टिसञ्जातं फलं दायस्यान्ते = दशावसाने फलतीति सर्वे आचार्या एवमेव तारापाकभेदं = नाक्षत्रदशाभेदं वदन्तीति ॥ ५८ ॥

इति नाक्षत्रदशासमुदायफलम् ।

शुभग्रहके भावोत्पन्न फल दशाके आदिमें होते हैं । उस १ राशिके स्थानज फल दशा के मध्यमें होते हैं । दृष्टिले उत्पन्न फल दशाके अन्त्यमें होते हैं । इस प्रकार सब नाक्षत्रका दशाभेद पण्डित लोग कहते हैं ॥ ५८ ॥

अथान्तर्दशाफलानि ।

अथ तरणिदशायां चौर्यमुच्चाटनाद्यैर्धनमनलचतुष्पातपीडनं नेत्रतापम् ।

उदरदशनरोगः पुत्रदारैर्वियोगो गुरुजनपितृनारो भृत्यगोवित्तहानिः ॥ ५९ ॥

अथाधुना ग्रहाणामन्तर्दशफलान्युच्यन्ते । तत्रादौ रविदशाफलमाह-अथेति । तत्र सामान्यतो रविदशायामशुभमेव फलमुक्तम् । परश्च रविश्चेच्छुभभावेशः स्वोच्चमूलत्रिकोणादिगतश्च भवेत्तदा तद्दशायां शुभफलेनापि भवितव्यमिति चिन्तनीयम् ॥ ५९ ॥

सूर्यकी दशामैं चोरी, उच्चाटनादिसे धनकी प्राप्ति, अग्नि चतुष्पदोंसे पीडा, नेत्र ताप, उदर और दन्तका रोग, स्त्रीपुत्रका वियोग, गुरुजन पिताका नाश, मृत्यु, गाय, धनकी हानि होती है ॥ ५९ ॥

अथ अन्तर्दशानयनम् ।

दशा दशाहता मासाश्चैकस्थानं विना परे ।

एकस्थानं त्रिगुणितं दिनान्यन्तर्दशाक्रमः ॥ ६० ॥

इदानीमन्तर्दशासाधनप्रकारं पूर्वमुक्त—(अ. १७. श्लो. १०७) मप्याह—दशा दशा-
हतेति । अत्र यस्य ग्रहस्य दशायामन्येषामन्तर्दशा साध्या तस्य ग्रहस्य दशामानेनान्यस्य
ग्रहस्य दशामानं सङ्गुणयम्, गुणनफले एकस्थानं=प्रथमाहं विना परे अष्टा मासा ज्ञेयाः, एक-
स्थानं=प्रथमस्थानाहं त्रिगुणितं कुर्यात्तदा तावन्ति दिनानि चेति अन्तर्दशाक्रमो ज्ञेयः ।

उदाहरणम्—यथा सूर्यदशायां भौमस्यान्तर्दशा साधनीया वर्तते तदा सूर्यस्य दशा=
६ व । भौमस्य दशा = ७, व । द्वयोरहतिः=६ × ७ = ४२) अत्र गुणनफले एकस्थानं
२ एतद्विना परे ४ मासा जाताः । एकस्थानं २, एतत् त्रिगुणं २ × ३ = ६, दिनानि । तेन
सूर्यदशायां भौमस्यान्तर्दशामानं षड्दिनाधिकं मासचतुष्टयमितं जातमिति । एतदेव
पूर्वोक्त—(अ० १७ श्लो० १०७) प्रकारेणाप्यायाति । यथा ६ × ७ ÷ १२० = ०।४१६,
वर्षादि । इति ॥ ६० ॥

जिस ग्रहकी दशामें जिसकी अन्तर्दशा लानी हो उन दोनोंके दशावर्षोंको गुणाकर
गुणनफलमें इकाई अंकको तिगुना करनेसे दिन और शेष अंकके समान महीनें जाने ॥६०॥

अथ रविदशायोमन्तर्दशाफलानि ।

स. स. —द्विजभूपतिशास्त्राद्यैर्धनप्राप्तिं मनोरुजम् ।

विदेशवनसञ्चारं भानोरन्तर्गते रवौ ॥ ६१ ॥

स. चं. —बन्धुमित्रजनैरर्थं प्रमादं मित्रसज्जनैः ।

पाण्डुरोगादिसन्तापं चन्द्रे भानुदशान्तरे ॥ ६२ ॥

स. मं. —रत्नकाञ्चनवित्ताप्तिं राजस्नेहं शुभावहम् ।

पैत्त्यरोगादिसञ्चारं कुजे भानुदशान्तरे ॥ ६३ ॥

स. रा. —अकाले मृत्युसन्तापं बन्धुवर्गारिपीडनम् ।

पदच्युतिं मनोदुःखं रवेरन्तर्गतेऽप्यहौ ॥ ६४ ॥

स. वृ. —सर्वपूज्यं सुताद्वित्तं देवब्राह्मणपूजनम् ।

सत्कर्मचारसङ्गोष्ठी रवेरन्तर्गते गुरौ ॥ ६५ ॥

स. श. —सर्वशत्रुत्वमालस्यं हीनवृत्तिं मनोरुजम् ।

राजचोरभयप्राप्तिं रवेरन्तर्गते शनौ ॥ ६६ ॥

स. बु. —बन्धुपीडां मनोदुःखं सन्नोत्साहं धनक्षयम् ।

किञ्चित्सुखमवाप्नोति रवेरन्तर्गते बुधे ॥ ६७ ॥

स. के. —कण्ठरोगं मनस्तापं नेत्ररोगमथापि वा ।

अकालमृत्युमाप्नोति रवेरन्तर्गते ध्वजे ॥ ६८ ॥

स. शु. —जले द्रव्याग्निमायासं कुस्त्रीजननिषेवणम् ।

शुष्कसंवादमाप्नोति रवेरन्तर्गते भृगौ ॥ ६९ ॥

विशेषः—दशादौ दिननाथस्य पितुरोगं धनक्षयम् ।

सर्वबाधाधरं मध्ये दशान्ते सुखमाप्नुयात् ॥ ७० ॥

स्थोक्तचे नीचनवांशगस्य तरणोद्दिष्टेऽपवादं भयं

पुत्रस्त्रीपितृवर्गबन्धुमरणं कृप्यादिवित्तक्षयम् ।

नीचे तुङ्गनवांशगतस्य च रवेः पाके नृपालश्रियं

सौख्यं याति दशावसानसमये वित्तक्षयं वा मृतिम् ॥ ७१ ॥

इदानीं रविदशायां सर्वेषां ग्रहाणामन्तर्दशाफलान्युच्यन्ते । इह तु सामान्येन फला-
न्युक्तानि । तेषु ग्रहाणां भावस्थानादिस्थितिवशेनापि फले तारतम्यं कुर्यात् । श्लोकास्तु सर-
लार्था इति न व्याख्याताः ॥ ६१-७१ ॥

सूर्यकी दशामें सूर्यकी अन्तर्दशा हो तो ब्राह्मण राजा शाखादिसे धन मिले, मनमें रोग
हो और विदेश-वनमें यात्रा हो ॥ ६१ ॥

सूर्यकी दशामें चन्द्रमाकी अन्तर्दशा प्राप्त होनेपर बन्धु-मित्रजनसे धनप्राप्ति, मित्र स-
जनसे प्रमाद और पाण्डुरोगादि सन्ताप हो ॥ ६२ ॥

सूर्यकी दशामें मङ्गलकी अन्तर्दशा प्राप्त हो तो रत्न-सोना धनकी प्राप्ति, राजप्रीति,
शुभ और पित्तरोगकी वृद्धि हो ॥ ६३ ॥

सूर्यकी दशामें राहुकी अन्तर्दशा हो तो अकालमें मृत्यु, सन्ताप, बन्धु वर्गका पीडन,
पक्षयुति और मनमें दुःख हो ॥ ६४ ॥

सूर्यकी दशामें बृहस्पतिकी अन्तर्दशा हो तो सबसे पूज्य हो, पुत्रसे धन प्राप्ति, देव-
ब्राह्मणका पूजन करे, सत्कर्म-आचारण करे और अच्छी सङ्गत हो ॥ ६५ ॥

सूर्यकी दशामें शनिकी अन्तर दशा हो तो सर्वशत्रु हो, आलस्य, हीनजीविका, मनमें
रोग, राजभय और चोरभयकी प्राप्ति होती है ॥ ६६ ॥

सूर्यकी दशामें बुधकी अन्तर दशा हो तो बन्धुपीडा, मनमें दुःख, उद्यम हीन, धन-
नाश और किञ्चिन्मात्र सुख प्राप्त होता है ॥ ६७ ॥

सूर्यकी दशामें केतुकी अन्तर दशा हो तो कण्ठरोग, मनमें ताप, नेत्ररोग और असमय
में मृत्यु होती है ॥ ६८ ॥

सूर्यकी दशामें शुक्रकी अन्तर्दशा हो तो जलमें द्रव्य अनायास मिले, दुष्टस्त्रीका सङ्ग हो
शुष्क संवाद प्राप्त हो ॥ ६९ ॥

सूर्यकी दशाके आदिमें पिताको रोग हो, धनका नाश हो, मध्यमें सर्वबाधा हो, दशाके
अन्त्यमें सुख हो ॥ ७० ॥

उक्तमें नीच नवांशगत सूर्यकी दशामें अपवाद, भय, पुत्र-स्त्री पितृवर्ग-और बान्धवोंका
मरण, कृषि आदिमें धनका नाश हो । नीचमें उच्च नवांशगत सूर्य की दशामें राजासे
लक्ष्मीप्राप्ति, सौख्य प्राप्ति, दशाके अन्त्यमें धननाश वा मृत्यु होती है ॥ ७१ ॥

अथ रविदशायां सर्वेषामन्तर्दशाज्ञानाय चक्रम् ।

सू. सू.	सू. चं.	सू. मं.	सू. रा.	सू. बृ.	सू. श.	सू. बु.	सू. के.	सू. शु.	योगः
००	००	००	००	००	००	००	००	०१	६ व.
०३	०६	४	१०	०६	११	१०	०४	००	० मा.
१८	००	०६	२४	१८	१२	०६	०६	००	० दि.

अथ चन्द्रदशाफलम् ।

हिमकिरणदशायां मन्त्रदेवद्विजातिर्युवतिजनविभूतिः स्त्रीधनक्षेत्रसिद्धिः ।

कुसुमवसनभूषागन्धनानाधनाढ्यो भवति बलविरोधे चार्थहा वातरोगी ॥ ७२ ॥

अधुना चन्द्रदशाफलमाह सरलार्थेन श्लोकेन । अत्रापि चन्द्रस्य स्थितिपरत्वेन फले
तारतम्यं कुर्यादिति ॥ ७२ ॥

चन्द्रमाकी दशामें मन्त्र-देव-द्विजकी प्राप्ति, स्त्री जनसे विभूति (ऐश्वर्य), स्त्री-धन-
क्षेत्रकी प्राप्ति, पुष्प-वस्त्र-भूषण-चन्दन-अनेक प्रकारके धनसे युक्त हो । चन्द्रमाके बलके
विरोधसे अर्थकी हानि और वात रोग हो ॥ ७२ ॥

अथ चन्द्रदशायामन्तर्दशाफलानि ।

- चं. चं.—विद्यास्त्रीगीतवाद्येष्वभिरतिशमनं पट्टवस्त्रादिसिद्धिं
सत्सङ्गं देहसौख्यं नृपसचिवचमूनायकैः पूज्यमानम् ।
सत्कीर्तिं तीर्थयात्रां वितरति हिमगुः पुत्रमित्रैः प्रियं च ।
क्षोणीगोवाजिलाभं बहुजनविभवं स्वे दशान्तर्विपाके ॥ ७३ ॥
- चं. मं.—रोगं विरोधबुद्धिं च स्थाननाशं धनक्षयम् ।
मित्रभ्रातृवशात् क्लेशं चन्द्रस्यान्तर्गते कुजे ॥ ७४ ॥
- चं. रा.—रिपुरोगमयात् क्लेशं बन्धुनाशं धनक्षयम् ।
न किञ्चित्सुखमाप्नोति राहौ चन्द्रदशान्तरे ॥ ७५ ॥
- चं. वृ.—यानादिविविधार्थाप्तिं वस्त्राभरणसम्पदः ।
यत्नात् कार्यमवाप्नोति जीवे चन्द्रदशान्तरे ॥ ७६ ॥
- चं. श.—मातृपीडा मनोदुःखं वातपित्तादिपीडनम् ।
स्तब्धवागारिसंवादं शनौ चन्द्रदशान्तरे ॥ ७७ ॥
- चं. बु.—मातृवर्गाद्धनप्राप्तिं विद्वज्जनसमाश्रयम् ।
वस्त्रभूषणसम्प्राप्तिं बुधे चन्द्रदशान्तरे ॥ ७८ ॥
- चं. के.—स्त्रीरोगं बन्धुनाशं च कुक्षिरोगादिपीडनम् ।
द्रव्यनाशमवाप्नोति केतौ चन्द्रदशान्तरे ॥ ७९ ॥
- चं. शु.—स्त्रीधनं कृषिपश्यादिजलवस्त्रागमं सुखम् ।
मातृरोगमवाप्नोति भृगौ चन्द्रदशान्तरे ॥ ८० ॥
- चं. स.—नृपप्रायकमैश्वर्यं व्याधिनाशं रिपुक्षयम् ।
सौख्यं शुभमवाप्नोति रवौ चन्द्रदशान्तरे ॥ ८१ ॥
- विशेषः—आदौ भावफलं मध्ये राशिस्थानफलं विदुः ।
पाकावसानसमये चाङ्गजं दृष्टिजं फलम् ॥ ८२ ॥

इदानीं चन्द्रदशामध्ये सर्वेषां प्रहाणामन्तर्दशाफलान्युच्यन्ते । इह किल सामान्येन
फलान्युक्तानि । परन्तु तत्र प्रहाणां स्थितिपरस्वेनोक्तेषु तारतम्यं कुर्यात् । श्लोकाश्च स्पष्टार्था
इत्युपेक्षिताः ॥ ७३-८२ ॥

चन्द्रमाकी दशामें चन्द्रमाकी अन्तर्दशा हो तो विद्या-स्त्री-गीत वाद्यमें प्रीति, रसमयी
वस्त्रादिकी प्राप्ति, सत्सङ्ग, देहसुख, राजा मन्त्री सेनापतिसे पूज्य, सत्कीर्ति, तीर्थयात्रा,
पुत्र मित्रसे प्रेम, भूमि-गो-अश्वका लाभ, बहुत धनविभव होता है ॥ ७३ ॥

चन्द्रमाकी दशामें मङ्गल की अन्तर दशा हो तो रोग, विरोध बुद्धि, स्थानका नाश,
धन का क्षय और मित्र भ्रातृके जरियेसे क्लेश हो ॥ ७४ ॥

चन्द्रमाकी दशामें राहु की अन्तर दशा हो तो शत्रुसे रोगसे क्लेश हो, बन्धुनाश, धन-
क्षय और कुछ भी सुख न हो ॥ ७५ ॥

चन्द्रमाकी दशामें बृहस्पतिकी अन्तर दशा हो तो वाहन आदि, भक्ति २ के धनलाभ,
वस्त्र-आभरण सम्पदा और यत्नसे कार्यकी सिद्धि हो ॥ ७६ ॥

चन्द्रमाकी दशामें शनि हो तो मातृपीडा, मनमें दुःख, वातपित्तादिकी पीडा, स्तब्ध-
वाग् और शत्रुसंवादी हो ॥ ७७ ॥

चन्द्रमाकी दशामें बुधकी अन्तर्दशा हो तो मातृवर्गसे धनकी प्राप्ति, विद्वज्जनका अण्डे
प्रकारसे आश्रय, वस्त्र और भूषणकी सम्प्राप्ति हो ॥ ७८ ॥

चन्द्रमाकी दशामें केतुकी अन्तर्दशा हो तो स्त्रीके गेग, बन्धुका नाश, कुक्षिरोगादि पीड़ा, और द्रव्यका नाश हो ॥ ७९ ॥

चन्द्रमाकी दशामें शुक्रकी अन्तर्दशा हो तो स्त्रीसे धनप्राप्ति, कृषि-पशु आदि जल तथा वस्त्रका आगम, सुख, माताको रोग हो ॥ ८० ॥

चन्द्रमाकी दशामें सूर्यकी अन्तर्दशा हो तो राजासे ऐश्वर्य प्राप्ति, व्याधिका नाश, शत्रुका डग, सौख्य और शुभ प्राप्त हो ॥ ८१ ॥

प्रादिमें भावफल, मध्यमें राशि स्थान फल, दशाके अन्त्यमें लग्नोत्पन्न और दृष्टि उत्पन्न फल जाने ॥ ८२ ॥

अथ चन्द्रदशायां सर्वेषां ग्रहाणामन्तर्दशाचक्रम् ।

चं. चं.	चं. मं.	चं. रा.	चं. वृ.	चं. श.	चं. बु.	चं. के.	चं. शु.	चं. स.	योगः
०	०	१	१	१	१	०	१	०	१०
१०	७	६	४	७	५	७	८	६	०
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०

अथ कुजदशाफलम् ।

पाके भूमिसुतस्य शक्रहुतभुग्भूवाहनाद्यैर्धनं

भैषज्यान्नपत्रञ्चनैश्च विविधैः क्रौर्धैर्धनस्थागमम् ।

पित्तास्तृज्वरपीडनं तु सततं नीचाङ्गनासेवनं

विद्वेषं सुतदारबन्धुगुरुभिर्दुष्टाङ्गभोगं विदुः ॥ ८३ ॥

इदानीं कुजदशाफलमाह स्पष्टार्थेन पद्येन । इह सामान्येन फलमुक्तम् । तत्र भौमस्य स्थितिवशेन कथितफले न्यूनाधिक्यमूहनीयमिति ॥ ८३ ॥

मङ्गलकी दशामें शस्त्रसे, अग्निसे, भूमिसे, वाहनसे, धन प्राप्त हों । दबासे, लगनेसे, विविध कूरतासे धन प्राप्ति हो । पित्त-हृदय-ज्वरसे पीडा हो । निरन्तर नीच स्त्रीका सेवन करे । पुत्र-स्त्री-बन्धु-गुरुसे वैर करे । दुष्ट अन्नका भोजन करे यह फल जाने ॥ ८३ ॥

अथ कुजदशाग्रामन्तर्दशाफलानि ।

मं. मं. — उष्णाधिक्यं सुहृद्वेषं मातृपीडां नृपाद्भयम् ।

सर्वकार्यार्थनाशं च कुजे कुजदशान्तरे ॥ ८४ ॥

मं. रा. — नृपचोरादिभीतिश्च धनधान्या दनाशनम् ।

दुष्टकर्मादिसंसिद्धि राहौ कुजदशान्तरे ॥ ८५ ॥

मं. वृ. — द्विजमूलाद्धनप्राप्तिं भूलाभं च निरामयम् ।

सम्पूजनं जयं सौख्यं गुरौ कुजदशान्तरे ॥ ८६ ॥

मं. श. — बहुदुःखाकरव्याधिमरिचोरनृपैर्भयम् ।

धनक्षयमवाप्नोति शनौ भौमदशान्तरे ॥ ८७ ॥

मं. बु. — वैश्यवर्गाद्धनप्राप्तिं गृहगोधान्यसम्पदः ।

शत्रुबाधां मनःक्लेशं बुधे कुजदशान्तरे ॥ ८८ ॥

मं. के. — कुक्षिरोगेण सन्तापं बन्धुसोदरपीडनम् ।

दुष्टमानवशत्रुत्वं केतौ कुजदशान्तरे ॥ ८९ ॥

मं. शु. — कलत्रभूषणं वस्त्रं बन्धुवर्गाद्धनागमम् ।

स्त्रीजनद्वेष्यतद्गोष्ठीं शुके भौमदशान्तरे ॥ ९० ॥

मं. स. — अपवादं गुरुद्वेषं कलहं व्याधिपीडनम् ।

आत्मवर्गान्मनोदुःखं रवौ भौमदशान्तरे ॥ ६१ ॥

मं. चं.—नानावित्तसुखं वस्त्रमुक्तामणिविभूषणम् ।

निद्रालस्यमथोद्वेगं चन्द्रे भौमदशान्तरे ॥ ६२ ॥

विशेषः—भूतन्दनस्य पाकादौ मानहानिर्धनक्षयः ।

मध्ये नृपामिचोराद्यैर्भीतिश्चान्ते तथा भवेत् ॥ ६३ ॥

उच्चस्थितस्य धरणीतनयस्य पाके नीचांशस्य मरणं सुतसोदराणाम् ।

नीचे तु कुङ्गभवनांशगतस्य दाये कृष्यादिभूमिधनधान्यसुखं वदन्ति ॥ ६४ ॥

इदानीं कुजदशायां सर्वेषामन्तर्दशाफलान्याह । तत्र भौमो यदि स्वकोयोच्च- (मकर)

गतः स्वनीच- (कर्क) राशिनवांशगतो भवेत्तदा तद्दशायां सुतसोदराणां (पुत्राणां भ्रातृणां च) मरणं वाच्यम् । तथा नीच- (कर्क) राशौ तुङ्गनवांश- (मकरनवांश) गतस्य भौमस्य दाये कृष्यादिभूमिधनधान्यसुखं वदन्ति । एवं तारतम्येनैव सर्वेषां ग्रहाणामपि स्थितिवशेः नान्तर्दशाफलान्यप्युहनीयानि ॥ ८४-९४ ॥

मंगलकी दशामें मंगलकी अन्तर्दशा हो तो गर्मी विशेष हो, मित्रसे वैर हो, भ्रातृपीडा, राजभय और समस्त कार्य-धनका नाश हो ॥ ८४ ॥

मंगलकी दशामें राहुको अन्तर्दशा हो तो राजा और चोरका भय हो, धन-धान्यका नाश हो, दुष्ट कार्योंकी सिद्धि हो ॥ ८५ ॥

मंगलकी दशामें बृहस्पतिकी अन्तर दशा हो तो ब्राह्मणसे धन लाभ, भूमि लाभ, आरोग्यता, पूजन, जय और सौख्य हो ॥ ८६ ॥

मंगलकी दशामें शनिकी अन्तर्दशा हो तो बहुत दुःख व्याचिकी खान, शत्रु-चोर-राजासे भय और धन नाश होता है ॥ ८७ ॥

मंगलकी दशामें बुधकी अन्तर्दशा हो तो बैरवर्गसे धन प्राप्ति हो, गृह-गो-धन-सम्पत्ति, शत्रुबाधा और मनमें क्लेश हो ॥ ८८ ॥

मंगलकी दशामें केतुकी अन्तर्दशा हो तो कुचि रोगसे सन्ताप, बन्धु-सहोदर भाई को पीडा और कुछ मनुष्य से शत्रुता होती है ॥ ८९ ॥

मंगलकी दशामें शुक्रकी अन्तर दशा हो तो स्त्री-भूषण प्राप्ति हो, वस्त्र लाभ, बन्धु वर्ग, स्त्रीजनसे वैर और उनकी संगत हो ॥ ९० ॥

मंगलकी दशामें सूर्यकी अन्तर दशा हो तो अपवाद, गुरुसे वैर, कलह, व्याधिपीडा, आरमवर्गसे मनमें दुःख हो ॥ ९१ ॥

मंगलकी दशामें चन्द्रमाकी अन्तर्दशा हो तो नाना प्रकारके धनका सुख, वस्त्र-मोती-मणि-विभूषणकी प्राप्ति हो । निद्रा, आलस्य और उद्वेग हो ॥ ९२ ॥

मंगलकी दशाके आदिमें भ्रान्ति, धन नाश, मध्यमें तथा अन्त्यमें राजा चोर और अग्निसे भय हो ॥ ९३ ॥

उच्च राशिमें स्थित नीच नवांशमें प्राप्त मंगलकी दशामें पुत्र-सहोदर भाईकी मृत्यु हो । नीचराशिमें उच्चांशमें स्थित हो तो कृषि आवि भूमि-धन-धान्य-सुख होना विद्वान् कहते हैं ॥ ९४ ॥

अथ कुजदशायां सर्वेषामन्तर्दशाचक्रम् ।

मं. मं.	मं. रा.	मं. वृ.	मं. श.	मं. बु.	मं. के.	मं. शु.	मं. मृ.	मं. चं.	योगः
०	१	०	१	०	०	१	०	०	७
४	०	११	१	११	४	२	४	७	०
२७	१८	६	९	२७	२७	०	६	०	०

राहुदशाफलम् ।

सौख्यादिवित्तस्थितिनाशनं च कलत्रपुत्रादिवियोगदुःखम् ॥

अतीव रोगं परदेशवासं विवादबुद्धिं कुरुते फणीशः ॥ ६५ ॥

अधुना राहुदशाफलमाह । श्लोकेनानेन राहोः सामान्यं फलमुक्तम् । अत्र स्थितिपरत्वेन राहोर्दशाफलमप्रतो वक्ष्यते (श्लो. १०५-१०७ द्र.) ॥ ९५ ॥

राहु अपनी दशामें सौख्य आदि धन स्थितिका नाश, स्त्री-पुत्र-वियोग-का दुःख, विशेष रोग, परदेश वास और विवाद बुद्धि करता है ॥ ९५ ॥

अथ राहुदशायामन्तर्दशाफलानि ।

रा. रा.—जायारोगं विवादं च बुद्धिनाशं धनक्षयम् ॥

दूरदेशाटनं दुःखं राहौ राहुदशान्तरे ॥ ६६ ॥

रा. वृ.—व्याधिशत्रुविनाशं च राजप्रीतिं धनागमम् ॥

पुत्रलाभं तथोत्साहं गुरौ राहुदशान्तरे ॥ ६७ ॥

रा. श.—वातपित्तकृतं रोगं बन्धुमित्रादिपीडनम् ॥

दूरदेशनिवासं च शनौ राहुदशान्तरे ॥ ६८ ॥

रा. बु.—मित्रबन्धुकलत्रादिसंयोगं च धनागमम् ॥

राजप्रीतिमवाप्नोति बुधे राहुदशान्तरे ॥ ६९ ॥

रा. के.—चौर्यं च मानहानिं च पुत्रनाशं पशुक्षयम् ॥

सर्वोपद्रवमाप्नोति केतौ राहुदशान्तरे ॥ १०० ॥

रा. शु.—विदेशाद्वाहनप्राप्तिश्छत्रचामरसम्पदः ॥

रोगारिबन्धुभीतिः स्यात् शुके राहुदशान्तरे ॥ १०१ ॥

रा. स.—दानधर्मरतिः प्रीतिः सर्वोपद्रवनाशनम् ॥

संसाररोगसञ्चारो रवौ राहुदशान्तरे ॥ १०२ ॥

रा. च.—भोगसम्पदं भवेन्नित्यं सस्यवृद्धिर्धनागमः ।

स्वबन्धुजनसंवादाश्चान्ते राहुदशान्तरे ॥ १०३ ॥

रा. मं.—सर्वोपद्रवसंयोगः सर्वकार्येषु मूढता ॥

चित्तविस्मृतिदोषः स्यात् कुजे राहुदशान्तरे ॥ १०४ ॥

इदानीं राहुदशायां सर्वेषामन्तर्दशाफलान्याह । श्लोकाश्च सरलार्था एव । प्रह्णाणां स्थितिवैशिष्ट्ये फलेष्वपि वैशिष्ट्यमूहनीयं तर्कयौति ॥ ९६-१०४ ॥

राहुकी दशामें राहुकी अन्तर्दशा हो तो स्त्रीको रोग, विवाद, दूर देशकी यात्रा और दुःख होता है ॥ ९६ ॥

राहुकी दशामें गुरुकी अन्तर दशा हो तो व्याधि-शत्रुका नाश, राजाकी प्रसन्नता, धन का आगम, पुत्रलाभ तथा उत्साह होता है ॥ ९७ ॥

राहुकी दशामें शनिकी अन्तर्दशा हो तो वात-पित्त कृत रोग, बन्धुमित्रादिकी पीडा और दूरदेशमें निवास होता है ॥ ९८ ॥

राहुकी दशामें बुधकी अन्तर्दशा हो तो मित्र-बन्धु-स्त्री आदिका संयोग, धनका आगम और राजप्रीति होती है ॥ ९९ ॥

राहुकी दशामें केतुकी अन्तर्दशा हो तो चोरी, मानहानि, पुत्रनाश, पशुक्षय और सम्पूर्ण उपद्रव होते हैं ॥ १०० ॥

राहुकी दशामें शुक्रकी अन्तर्दशा हो तो विदेशसे वाहनकी प्राप्ति, छत्र-चामर-सम्पदा प्राप्त होती है और रोग-शत्रुका भय हो ॥ १०१ ॥

राहुकी दशामें सूर्यकी अन्तर दशा हो तो दान-धर्ममें रति, प्रीति, सब उपद्रवका नाश संसार रोगका संचार होता है ॥ १०२ ॥

राहुकी दशामें चन्द्रमाकी अन्तर्दशा हो तो खूब भोग, सुख, अन्नकी वृद्धि और मित्रोंसे आलाप होते हैं। परन्तु ग्रन्थान्तरमें राहुकी दशामें चन्द्रमाकी अन्तर्दशा प्राप्त होने पर खीका लाभ, कलह, धनका नाश, वृत्तिका संहार तथा बान्धवोंके साथ क्लेश होता है। खीका भं कलह चैव वित्तनाशमनिर्वृतिः। बान्धवैः सह संक्लेशो राहोरन्तर्गतः शशी ॥१०३॥

राहुकी दशामें मङ्गलकी अन्तर्दशा हो तो बहुत उपद्रव, सर्वकार्यमें मूढ़ता और चित्तमें विस्तृति दोष (भूलना) हो ॥ १०४ ॥

स्थानवशेन राहुदशाफलम् ।

कुलीरैर्गोमेर्षयुतस्य राहोर्दशाविपाके धनधान्यलाभम् ।

विद्याविनोदं नृपमाननं च कलत्रश्रुत्यादिसुखं वदन्ति ॥ १०५ ॥

पार्थोनीमीनाश्रयुतस्य राहोर्दशाविपाके सुतदारलाभम् ।

देशाधिपत्यं नरवाहनं च दशावसाने सकलं विनाशम् ॥ १०६ ॥

शुभोपतिवृषकर्णार्ककटस्थस्य राहोर्भवति च परिपाके राजतुल्यो नृपो वा ।

गजतुरगचमूपः सर्वजीवोपकारी बहुधनसुखशीलः पुत्रदारानुरक्तः ॥ १०७ ॥

दशादौ दुःखमाप्नोति दशामध्ये महत्सुखम् ।

दशान्ते फणिनाथस्य पितृनाशं पदच्युतिम् ॥ १०८ ॥

इदानीं स्थानवशेन राहुदशाफलान्याह । कन्या-मीन-धनुर्गतस्य राहोर्दशायां सुतदार-लाभं, देशाधिपत्यं नरवाहनं च भवति । अथैतद्वाशिष्ठयगतस्य राहोर्दशावसाने-दशाया अन्ते लक्षं सकलं फलं विनाशमायाति । अर्थादेव दशादौ दशामध्ये च फलं ब्रूयात् । तत्रापि 'दशादौ दुःखमाप्नोति' त्युक्तेः दशामध्ये एव तत्फलं भवितव्यमिति चिन्त्यम् । अथ च १.२।४।६।८।१०।१२ एतत्संख्येषु राशिषु गतस्य राहोर्दशा शुभफला ज्ञेयेति सारार्थः ॥

कर्क ऋष मेघ राशिमें राहु हो तो उसकी दशामें धनधान्य लाभ, विद्याविनोद, राज-मान, की नोकर आदिका सुख होना कहते हैं । कन्या मीन धनु राशिषु राहुकी दशामें पुत्र खीका लाभ होता है । देशाधिपत्य और नरवाहन प्राप्त हो । दशाके अन्त्यमें सबका नाश हो ॥ १०५-१०६ ॥

सिंह वृष कन्या कर्क राशिषु राहुकी दशामें राजा वा राजाके सदस्य, हाथी-खोडा सैन्यों का स्वामी और सभी जीवका उपकारी, बहुधन-सुखशील-पुत्र कीमें अनुरक्त होता है ॥ १०७ ॥

राहुकी दशाके आदिमें दुःख, दशाके मध्यमें महासुख, दशाके अन्त्यमें पिताका नाश और पदच्युति होती है ॥ १०८ ॥

अथ राहुदशायां सर्वेषामन्तर्दशाचक्रम् ।

रा.	रा.	रा. वृ.	रा. श.	रा. बु.	रा. के.	रा. शु.	रा. सू.	रा. चं.	रा. मं.	योगः
२	२	२	२	१	३	०	१	१	१	१८
८	४	१०	६	०	०	१०	६	०	०	०
११	२४	६	१८	१८	०	२४	०	१८	०	०

अथ गुरुदशाफलम् ।

स्थानप्राप्तिं वित्तयानाम्बराप्तिं राजस्नेहं चित्तशुद्धिं विभूतिम् ।

ज्ञानाचारं पुत्रदारदिलाभं देवाचार्यः स्वे विपाके करोति ॥ १०९ ॥

इदानीं गुरुदशाफलमाह सरलार्थकेन श्लोकेन । अत्र यदि गुरुचस्थः स्वमूलत्रिको-
णादौ च भवेत्तदा शुभतरं फलं स्यात् । परस्त्रोच्चगतोऽपि यदि नीचादिनवांशगतो भवेत्तदा
अशुभमेव फलं भवति । एवं नीचादिदुःस्थानस्ये गुरौ पापं फलं ब्रूयात् । परस्त्र नीचादावपि
यद्युच्चनवांशगतो भवेत्तदा फलमुत्तममेवेति वाच्यम् (श्लो. ११९ द्र.) ॥ १०९ ॥

गृहस्पति अपनी दशमं स्थानप्राप्ति, धन-वाहन-वस्त्रप्राप्ति, राजप्रीति, वित्तशुद्धि-
ऐश्वर्यज्ञान-आचार-पुत्र-स्त्रीका लाभ करता है ॥ १०९ ॥

अथ गुरुदशायामन्तर्दशाफलानि ।

वृ. वृ.—नृपप्रीतिं तथोत्साहं सर्वकार्यार्थसाधनम् ।

विद्याविज्ञानमाप्नोति गुरौ गुरुदशान्तरे ॥ ११० ॥

वृ. श.—द्वेषबुद्धिं मनस्तापं पुत्रमूलाद्धनव्ययम् ।

कर्मनाशमवाप्नोति शनौ जीवदशान्तरे ॥ १११ ॥

वृ. बु.—वैश्यवर्गेण वित्ताग्निं राजस्नेहं सुखावहम् ।

सत्कर्माचारसिद्धिं च बुधे जीवदशान्तरे ॥ ११२ ॥

वृ. के.—भुक्ताप्रवालभूषाप्तिस्तीर्थयात्रा धनायतिः ।

गुरुभूपवशादाग्निः केतौ जीवदशान्तरे ॥ ११३ ॥

वृ. शु.—वाहनादिधनप्राप्तिः छत्रचामरवैभवम् ।

स्त्रीपीडा जनविद्वेषो भृगौ जीवदशान्तरे ॥ ११४ ॥

वृ. स.—शत्रुनाशं जयं सौख्यं चित्तोत्साहं धनागमम् ।

राजप्रसादमारोग्यं रवौ जीवदशान्तरे ॥ ११५ ॥

वृ. च.—स्त्रीकृतोत्साहमैश्वर्यं राजप्रीतिः सुखावहम् ।

दिव्यवस्त्रविभूषाप्तिं चन्द्रे जीवदशान्तरे ॥ ११६ ॥

वृ. मं.—कर्मनाशं च सञ्चारं ज्वरतापं महद्भयम् ।

धननाशं निरुत्साहं कुजे जीवदशान्तरे ॥ ११७ ॥

वृ. रा.—सर्वक्लेशभयं रोगं सर्वोपद्रवकारणम् ।

धनच्छेदमवाप्नोति राहौ जीवदशान्तरे ॥ ११८ ॥

विशेषः—नीचांशोपगतः स्वतुङ्गभवने जीवस्य पाके भयं

चोरारातिनृपैः कलत्रतनयद्वेषं करोत्यश्रियम् ।

नीचे तुङ्गनवांशको यदि महाराजप्रसादं सुखं

विद्याबुद्धियशोधनादिविभवं देशाधिपत्यं तु वा ॥ ११९ ॥

अधुना गुरुदशायां सर्वेषामन्तर्दशाफलानुच्यन्ते । श्लोकास्तु सरलार्था एवेति ॥ ११०-११९ ॥

गृहस्पतिकी दशमं गृहस्पतिकी अन्तर्दशा हो तो राजाकी प्रीति तथा उत्साह, सर्व-
कार्यसाधन, विद्या और विज्ञान प्राप्त होता है ॥ ११० ॥

गृहस्पतिकी दशमं शनिकी अन्तर्दशा हो तो द्वेषबुद्धि, मनमें पाप, पुत्रके कारण धन
व्यय और कर्मका नाश होता है ॥ १११ ॥

गृहस्पतिकी दशमं बुधकी अन्तर्दशा हो तो वैश्यवर्गसे धन प्राप्ति, राजाकी प्रीति,
सुखप्राप्ति, सत्कर्मकी सिद्धि होती है ॥ ११२ ॥

गृहस्पतिकी दशमं केतुकी अन्तर्दशा हो तो मोती, मूंगा, भूषणकी प्राप्ति, तीर्थयात्रा
अनप्राप्ति और पुत्र तथा राजाके वशसे प्राप्ति होवे ॥ ११३ ॥

गृहस्पतिकी दशमं शुक्रकी अन्तर्दशा हो तो वाहन आदि वस्त्र प्राप्ति, कुत्र चामर
अप्राप्ति प्राप्ति, स्त्री पीडा, जनसे वैर होता है ॥ ११४ ॥

बृहस्पतिकी दशामें सूर्यकी अन्तर्दशा हो तो शत्रुका नाश, जय, सौख्य, धनोत्साह, धनागम, राजप्रसाद और आरोग्यता होती है ॥ ११५ ॥

बृहस्पतिकी दशामें चन्द्रमाकी अन्तर्दशा हो तो स्त्री-कृत उत्साह, ऐश्वर्य, राजप्रीति, सुखी प्राप्ति, विषय वश, विभूषणकी प्राप्ति होती है ॥ ११६ ॥

बृहस्पतिकी दशामें मङ्गलकी अन्तर्दशा हो तो कर्मका नाश, धूमना, ज्वरताप, महामय, धननाश और निरुत्साह होता है ॥ ११७ ॥

बृहस्पतिकी दशामें राहुकी अन्तर्दशा हो तो सर्वक्लेश, भय, रोग, सर्व उपद्रवका कारण और धन नाश होता है ॥ ११८ ॥

उच्चराशिमें नीचराशिसे नवांशगत गुरुकी दशा हो तो चोर-शत्रु-से भय, राजाका भय और अशुभ फल करता है। नीचराशिमें उच्चका नवांश यदि हो तो महाराजकी प्रसन्नता, सुख, विद्या, बुद्धि, धन-यश, विभव और देशाधिपत्य प्राप्त होता है ॥ ११९ ॥

अथ गुरुदशायां सर्वेषामन्तर्दशाचक्रम् ।

वृ. वृ.	वृ. श.	वृ. बु	वृ. के.	वृ. शु.	वृ. सू.	वृ. चं.	वृ. मं.	वृ. रा.	योगः
२	२	२	०	२	०	१	०	२	१६
१	६	३	११	८	६	४	११	४	०
१८	१२	६	६	०	१८	०	६	२४	०

अथ शनिदशाफलम् ।

शनेर्दशायां मजगर्हभोष्टृद्धाङ्गनापन्निकुधान्यलाभम् ।

श्रेणीपुरग्रामजनाधिकाराद्धनं वदेशीचकुलाधिपत्यम् ॥ १२० ॥

इदानीं शनिदशाफलमाह । तत्र शनेः स्थितिबशात् फलेऽपि न्यूनाधिक्यं ब्रूयात् (श्लो. १३१ द्र.) । श्लोकोऽयं सरलार्थ एवेति ॥ १२० ॥

शनिकी दशामें बकरा, गदहा, ऊँट, बृद्धकी, पक्षी, कुड्यान्यका लाभ होता है । श्रेणी-पुर-ग्राम जनाधिकारसे धन और नीच कुलाधिपत्यका लाभ कहे ॥ १२० ॥

अथ शनेर्दशायां मन्तर्दशाफलानि ।

श. श.—क्लेशादिभिव्याधिनिपीडनं च मात्सर्यमानैर्बहुशोकतापम् ।

भूपालचोरेर्धनधान्यनाशं करोति मन्दः स्वदशापहारे ॥ १२१ ॥

रवितनयदशायां स्वापहारे विरोधं नरपति जनकोपं प्रेष्यबुद्धाङ्गनामिम् ।

पशुगणविषभीतिं पुत्रदारादिपीडां ज्वरपवनकफार्तिं शूलरोगं वदन्ति ॥ १२२ ॥

श. बु.—सुखवित्तयशोवृद्धिं सत्कर्माचारसम्पदः ।

कृषिवाणिज्यमाप्नोति बुधे मन्ददशान्तरे ॥ १२३ ॥

श. के.—वातपित्तकृतं रोगं कलहं नीचदुर्जनैः ।

दुःस्वप्नभयमाप्नोति केतौ मन्ददशान्तरे ॥ १२४ ॥

श. शु.—बन्धुत्वेहं जन्मप्रीतिं जायवित्तधनार्थमिम् ।

कृष्यादिसुखमाप्नोति श्रुगौ मन्ददशान्तरे ॥ १२५ ॥

श. सू.—पुत्रदारविनाशं च नृपचोरादिपीडनम् ।

मनोभयमवाप्नोति भानौ मन्ददशान्तरे ॥ १२६ ॥

श. चं.—गुरुस्त्रीभरणं दुःखं बन्धुद्वेषं धनागमम् ।

वातरोगमवाप्नोति चन्द्रे मन्ददशान्तरे ॥ १२७ ॥

श. मं.—स्थानच्युतिं महारोगं नानाविधमनोभयम् ।

सहोदरसुहृत्पीडां भीमे मन्ददशान्तरे ॥ १२८ ॥

श. रा.—सर्वाङ्गरोगसन्तापं चोरारिनुपपीडनम् ।

धनच्छेदमवाप्नोति राहौ मन्ददशान्तरे ॥ १२६ ॥

श. वृ.—देवभूदेवभक्तिं च राजप्रीतिं महत्सुखम् ।

स्थानलाभमवाप्नोति गुरौ मन्ददशान्तरे ॥ १३० ॥

विरोधः—स्वोच्चे नीचनवांशगो रविमुतः कुर्वीत सौख्यं फलं

पाकादौ तु दशावसानसमये कष्टं फलं प्राणिनाम् ।

तुङ्गांशोपगते स्वनीचभवने पाकावसाने सुखं

दायादौ रिपुचोरभीतिमधिकं दुःखं विदेशाटनम् ॥ १३१ ॥

अधुना शनिदशायां सर्वेषामन्तर्दशाफलान्याह । तत्र ग्रहाणां स्थितिवैशिष्ट्ये तेषां फलोच्चपि वैशिष्ट्यं तर्केण वाच्यमिति । अथ च शनिर्यशुश्चराशौ (तुलायां) नीच- (मेष) राशिनवांशगतः स्यात्तदा दशादौ सौख्यं फलं, तथा दशावसाने कष्टं फलं कुर्वीत । तथा च नीच-(मेष) राशौ स्वकीयोच्च-(तुला)राशेर्नवांशगतः शनिः दशावसाने सुखं, दशारम्भे च रिपु-चोरभीतिमधिकं दुःखं कुर्वते ॥ १२१-१३१ ॥

अथ शनिदशायां सर्वेषामन्तर्दशाचक्रम् ।

श. श.	श. बु.	श. के.	श. शु.	श. सू.	श. चं.	श. मं.	श. रा.	श. वृ.	योगः
३	२	१	३	०	१	१	२	२	१६
०	८	१	२	११	७	१	१०	६	०
३	९	९	०	१२	०	९	६	१२	०

शनिर्दशामे शनिर्दशामे अन्तर्दशा हो तो बहुत दुःख व्याधि निपीडन, मात्सर्य, मानसे बहुत शोक, ताप, राजा और चोरसे धनधान्यका नाश होता है ॥ १२१ ॥

शनिर्दशामे अपनी अन्तर्दशा प्राप्त होनेपर विरोध, राजाका कोप, दूतत्व, दुष्टा स्त्रीकी प्राप्ति, पशुगणका तथा विषका भय, पुत्र स्त्री आदिकी पीडा, ज्वर, वात कफका दुःख, शूलरोग होना कहते हैं ॥ १२२ ॥

शनिर्दशामे बुधकी अन्तर्दशा प्राप्त होनेपर सुख-धन-यशकी वृद्धि, सत्कर्मकी वृद्धि, सम्पदा, कृषि वाणिज्यसे लाभ होता है ॥ १२३ ॥

शनिर्दशामे केतुकी अन्तर्दशा प्राप्त होनेपर वातपित्त कृत रोग, नीच और बुर्खानसे कलह, दुःस्वप्न तथा भय प्राप्त होता है ॥ १२४ ॥

शनिर्दशामे शुक्रकी अन्तर्दशा प्राप्त होनेपर बन्धु प्रीति, जनप्रीति, स्त्री-धन-प्राप्ति कृषि आदिका सुख प्राप्त होता है ॥ १२५ ॥

शनिर्दशामे सूर्यकी अन्तर्दशा प्राप्त होनेपर पुत्र स्त्रीका विनाश, नृप चोर आदिले पीडा, मनमें भय प्राप्त होता है ॥ १२६ ॥

शनिर्दशामे चन्द्रमाकी अन्तर्दशा प्राप्त होनेपर गुरु तथा स्त्रीकी मृत्यु, दुःख, बन्धु-वैर, धनप्राप्ति और वातरोग होता है ॥ १२७ ॥

शनिर्दशामे मङ्गलकी अन्तर्दशा प्राप्त होनेपर स्थावययुति, महारोग, नानाविधका मानसिक भय, सहोदर भाईकी और मित्रकी पीडा हो ॥ १२८ ॥

शनिर्दशामे राहुकी अन्तर्दशा प्राप्त होनेपर सर्वाङ्गरोग, सन्ताप, चोर, शत्रु और राजासे पीडा और धनका हानि होता है ॥ १२९ ॥

शनिर्दशामे राहुकी अन्तर्दशा हो तो देव-ब्राह्मणमें भक्ति, राजप्रीति, महत्सुख और स्थानका लाभ होता है ॥ १३० ॥

शनि स्वोच्चमें नीच नवांशमें स्थित हो तो दशाकी आदिमें सुखफलको करता है ।
दशाके अन्त्य समयमें प्राणियोंको कष्ट फल देता है । नीच राशिमें उच्चांशमें हो तो दशाके
अन्त्यमें सुख, दशाकी आदिमें शत्रु चोरका अधिक भय, दुःख और परदेशकी यात्रा हो ॥ १३१ ॥

अथ बुधदशाफलम् ।

स्वकीयदाये गुरुबन्धुमित्रैरर्थार्जनं कीर्तिसुखं करोति ।

दीर्घं च सत्कर्महिरण्यपुरणैर्धनार्जति वातरुजं कुमारः ॥ १३२ ॥

इदानीं बुधदशाफलमाह । सामान्येन कुमारस्य (बुधस्य) शुभफलमेवोक्तं, परञ्च
यदि बुधो दुःस्थानादिगतो भवेत्तदा तद्दशायामशुभफलमपि भवति । अत्र विशेषः
(१४२-१४३ श्लो.) द्रष्टव्यः ॥ १३२ ॥

बुध अपनी दशामें गुरु बन्धु मित्रसे धनप्राप्ति, कीर्ति, सुख करता है । दूत, सत्कर्म,
सोनाके रोजगारसे धनलाभ और वातरोग करता है ॥ १३२ ॥

अथ बुधदशायामन्तर्दशाफलानि ।

बु. बु.—विचित्रगृहवित्ताग्निं राजप्रीतिं महत्सुखम् ।

सर्वकार्यार्थसंसिद्धिं बुधे सौम्यदशान्तरे ॥ १३३ ॥

बु. के.—बन्धुपीडां मनस्तापं सौख्यहातिमरेर्भयम् ।

कार्यनाशमवाप्नोति केतौ सौम्यदशान्तरे ॥ १३४ ॥

बु. शु.—गुरुदेवाग्निविप्रेषु दानं धर्मप्रियं तपः ।

धनवस्त्रविभूषाग्निं शुके सौम्यदशान्तरे ॥ १३५ ॥

बु. स.—वस्त्रभूषणवित्ताग्निं राजप्रीतिं महत्सुखम् ।

धर्मश्रवणमाप्नोति रवौ बुधदशान्तरे ॥ १३६ ॥

बु. चं.—रोगारातिजनद्वेषं सर्वकार्यार्थनाशनम् ।

चतुष्पादभयमाप्नोति चन्द्रे सौम्यदशान्तरे ॥ १३७ ॥

बु. मं.—रोगारिभयनाशं च पुण्यकर्मफलं यशः ।

राजप्रीतिमवाप्नोति कुजे सौम्यदशान्तरे ॥ १३८ ॥

बु. रा.—मित्रबन्धुधनप्राप्तिं सुखविद्याविभूषणम् ।

राजप्रीतिमवाप्नोति राहौ सौम्यदशान्तरे ॥ १३९ ॥

बु. वृ.—इष्टबन्धुगुरुद्वेषं धनलाभं सुतायतिम् ।

रोगादिभयमाप्नोति गुरौ सौम्यदशान्तरे ॥ १४० ॥

बु. श.—धर्मसत्कर्मवित्ताग्निं सुखमल्पजनाधिपैः

कृष्यादिनाशमाप्नोति शनौ सौम्यदशान्तरे ॥ १४१ ॥

विशेषः—उच्चराशिगतः सौम्यो नीचांशकसमन्वितः ।

करोति कर्मवैकल्यं निजदाये च वर्धनम् ॥ १४२ ॥

नीचस्थानगतश्चान्द्रस्तुङ्गांशकसमन्वितः ।

पाकादौ विफलं सर्वं शुभमन्ते प्रयच्छति ॥ १४३ ॥

अधुना बुधदशायां सर्वेषामन्तर्दशाफलान्याह । तत्र श्लोकाः सरलार्था इति न
व्याख्याताः ॥ १३३-१४३ ॥

बुधकी दशामें बुधकी अन्तर्दशा हो तो विचित्र गृह-वित्तकी प्राप्ति, राजाकी प्रसन्नता,
आरी सुख, सब कार्य-अर्थकी सिद्धि होती है ॥ १३३ ॥

बुधकी दशामें केतुकी अन्तर्दशा हो तो बन्धुपीडा, मनमें ताप, सौख्यहाति, शत्रुभय
और कार्यका नाश होता है ॥ १३४ ॥

बुधकी दशामें शुक्रकी अन्तर्दशा हो तो गुरु देवता अग्नि ब्राह्मणमें दान, धर्मप्रिय, तप, धन, वस्त्र, विभूषणकी प्राप्ति होती है ॥ १३५ ॥

बुधकी दशामें सूर्यकी अन्तर्दशा हो तो वस्त्र, भूषण, धनकी प्राप्ति, राजप्रीति, महत् सुख और धर्मकथा प्राप्ति होती है ॥ १३६ ॥

बुधकी दशामें चन्द्रमाकी अन्तर्दशा हो तो रोग, शत्रुजनसे वैर, सर्व-काम-धनका नाश, चतुष्पदसे भय प्राप्त होता है ॥ १३७ ॥

बुधकी दशामें मंगलकी अन्तर्दशा हो तो रोग-शत्रु-भयका नाश, पुण्य, कर्मफल, यज्ञ, और राजप्रीति प्राप्त होती है ॥ १३८ ॥

बुधकी दशामें राहुकी अन्तर्दशा हो तो मित्र-बन्धु-धनकी प्राप्ति, सुख, विद्या, विभूषण और राजप्रीति होती है ॥ १३९ ॥

बुधकी दशामें बृहस्पतिकी अन्तर्दशा हो तो इष्ट-बन्धु-गुरुसे द्वेष, धनलाभ, पुत्र प्राप्ति और रोगादिका भय होता है ॥ १४० ॥

बुधकी दशामें शनिकी अन्तर्दशा हो तो धर्म-सत्कर्म-विचकी प्राप्ति, थोड़े जनाधीनसे सुख, कृषी आदिका नाश होता है ॥ १४१ ॥

यदि बुध उच्चराशिकानीचांशकमें हो तो अपनी दशामें कर्ममें विकलता करता है ॥ १४२ ॥ नीच स्थानमें बुध उच्चांशकमें हो तो दशाके आदिमें सब निष्फल हो। और अन्यमें शुभ देता है ॥ १४३ ॥

अथ बुधदशायां सर्वेषामन्तर्दशाचक्रम् ।

बु.	बु.	बु. के.	बु. शु.	बु. स.	बु. चं.	बु. मं.	बु. रा.	बु. वृ.	बु. श.	योगः
२	०	२	०	१	०	२	२	२	१७	
४	११	१०	१०	५	११	६	३	८	०	
२७	२७	०	६	०	२७	१८	६	९	०	

अथ केतुदशाफलम् ।

दीनो नरो भवति बुद्धिविवेकनष्टो (१) नानाऽऽमयाकुलविवर्द्धितदेहतापः । पापादिवृद्धिरतिकष्टचरित्रयुक्तः किञ्चित्सुखी च शिखिनः परिपाककाले ॥ १४४ ॥

रत्नोकेननेन केतुदशाफलमाह । तत्र सामान्यतः केतुदशाफलमशुभमेवोक्तम् । अथ यदि केतुः शुभग्रहयुतः शुभग्रहश्च भवेत्तदा तद्दशा शुभफलदाऽपि भवति । एवं पापयुतः पापग्रहश्च केतुरशुभमेव फलं करोति । अस्य केतोर्दशाफलं त्रिधा, 'दशादौ' गुरुबन्ध्वाति, दशामध्ये धनायतिम्, दशान्ते सुखमिति वाच्यम् । तत्र विशेषः (रत्नो. १४४-१५६) द्रष्टव्यः ॥

केतुकी दशामें मनुष्य दीन होता है । बुद्धि विवेकसे हीन होता है । नाना प्रकारके रोगसे व्याकुल हो देहमें ताप बढ़ता है । पापादिकी वृद्धि, अति कष्ट चरित्रसे युक्त और दशाके परिपाक कालमें थोड़ा सुखी होता है ॥ १४४ ॥

अथ केतुदशायांमन्तर्दशाफलानि ।

के. के.—कलत्रपुत्रमरणं सुखवित्तविनाशनम् ।

रिपुभीतिमवाप्नोति केतौ केतुदशान्तरे ॥ १४५ ॥

के. शु.—क्षीपुत्ररोगकलहं बन्धुमित्रादिनाशनम् ।

ज्वरातिसारमाप्नोति शुक्रे केतुदशान्तरे ॥ १४६ ॥

के. स.—मनोमङ्गं शरीरार्तिं विदेशगमनं भयम् ।

सर्वकार्यविरोधं च रवौ केतुदशान्तरे ॥ १४७ ॥

(१) 'नष्टविवेकबुद्धिः' इति साधुपाठः ।

- के. चं.—दारपुत्रजनालस्य धानधान्यविनाशनम् ।
मनस्तापमवाप्नोति चन्द्रे केतुदशान्तरे ॥ १४८ ॥
- के. मं.—पुत्रदारानुजद्वेषं रोगारिणृपपीडनम् ।
बन्धुनाशमवाप्नोति कुजे केतुदशान्तरे ॥ १४९ ॥
- के. रा.—राजचोरभयं दुःखं सर्वकार्यविनाशनम् ।
दुष्टमानवसंवादं राहौ केतुदशान्तरे ॥ १५० ॥
- के. धृ.—देवद्विजगुरुप्रीतिं राजस्नेहं निरामयम् ।
भूपुत्रलाभमाप्नोति गुरौ केतुदशान्तरे ॥ १५१ ॥
- के. श.—मनोभयं मनस्तपं स्वबन्धुजनविग्रहम् ।
देशत्यागमवाप्नोति शनौ केतुदशान्तरे ॥ १५२ ॥
- के. बु.—बन्धुमित्रादिसंयोगं पुत्रदारधनागमम् ।
विद्यासुखमवाप्नोति बुधे केतुदशान्तरे ॥ १५३ ॥
- विशेषः—शुभग्रहयुतः केतुः स्वदशायां सुखप्रदः ।
यदि शोभनसन्द्ष्टः करोति विपुलं धनम् ॥ १५४ ॥
सपापः कुरुते केतुः स्वपाके दुष्टमानवैः ।
भीतिं कृत्रिमरोगाद्यैर्व्यसनं धननाशनम् ॥ १५५ ॥
दशादौ गुरुबन्ध्वार्तिं दशामध्ये धनायतिम् ।
दशान्ते सुखमाप्नोति केतोर्हयफलं त्रिधा ॥ १५६ ॥

अधुना केतुदशायां सर्वधामन्तर्दशाफलान्याह । तत्र ग्रहाणां स्थितिविशेषे फलेष्वपि तारतम्येन वैशिष्ट्यं विचिन्त्यमिति । रलोकाः स्पष्टार्थका एवेति ॥ १४५-१५६ ॥

केतुकी दशामें केतुकी अन्तर्दशा हो तो स्त्री-पुत्रका मरण, सुख-वित्तका नाश हो और शत्रुका भय होता है ॥ १४५ ॥

केतुकी दशामें शुक्रकी अन्तर्दशा हो तो स्त्री और पुत्रको रोग, कलह, बन्धु तथा मित्र-का नाश, ज्वर और अतिसार होता है ॥ १४६ ॥

केतुकी दशामें सूर्यकी अन्तर्दशा हो तो मनमें अंग, शरीरमें दुःख, विदेश यात्रा, भय और सब कार्यमें विरोध होता है ॥ १४७ ॥

केतुकी दशामें चन्द्रमाकी अन्तर्दशा हो तो स्त्री-पुत्र-जनोंसे आलसी हो, धन-धान्य का विनाश हो और मनमें ताप होता है ॥ १४८ ॥

केतुकी दशामें मंगलकी अन्तर्दशा हो तो पुत्र-स्त्री भाईसे वैर, रोग-शत्रु-राजासे पीडा और कुटुम्बोंका संहार करता है ॥ १४९ ॥

केतुकी दशामें राहुकी अन्तर्दशा हो तो राजा और चोरका भय, दुःख, सर्वकारका विनाश होता है तथा दुष्ट मनुष्योंसे संवाद होता है ॥ १५० ॥

केतुकी दशामें गुरुकी अन्तर्दशा हो तो ब्राह्मण-गुरु-देवतामें प्रीति हो, राजा के स्नेह की प्राप्ति, रोगसे रहित और भूमि-पुत्रका लाभ होता है ॥ १५१ ॥

केतुकी दशामें शनिकी अन्तर्दशा हो तो भय, मनमें ताप, अपने परिवारसे वैर और देशका त्याग होता है ॥ १५२ ॥

केतुकी दशामें बुधकी अन्तर्दशा हो तो बन्धु-मित्रादिका संबन्ध, पुत्र-स्त्री-धनका आगमन और विद्या सम्बन्धि सुख होता है ॥ १५३ ॥

केतु शुभ ग्रहसे युक्त हो तो अपनी दशामें सुख देता है । यदि शुभ ग्रह देखते भी हों तो बहुत धन होता है ॥ १५४ ॥

केतु पापग्रहसे युक्त हो तो अपनी दशमें दुष्ट मनुष्यों द्वारा भय, कृत्रिम रोगादि तथा ब्रह्मसम और धर्मनाश होता है ॥ १५५ ॥

केतु अपनी दशके आदिमें गुरु बन्धुको कष्ट देता है, दशके मध्यमें धन व्यय । दशके अन्त्यमें सुख देता है । इस प्रकार केतुकी दशाका तीन प्रकार फल है ॥ १५६ ॥

अथ केतुदशायां सर्वेषामन्तर्दशाचक्रम् ।

के.	के.	के. शु.	के. सू.	के. चं.	के. मं.	के. रा.	के. वृ.	के. श.	के. बु.	योगः
०	१	०	०	०	१	०	१	०	७	
४	२	४	७	४	०	११	१	११	०	
२७	०	६	०	२७	१८	६	९	२७	०	

अथ शुक्रदशाफलम् ।

स्त्रीपुत्रवित्ताग्निमतीव सौख्यं सुगन्धमाल्याम्बरभूषणाग्निम् ।

यानादिभाग्यं नरपालतुल्यं यशः स्वपाके भृगुजः करोति ॥ १५७ ॥

इदानीं शुक्रदशाफलमाह । सामान्यतः शुक्रदशायां शुभमेव फलमुक्तम् । विशेषार्थं (१६७-१७१) श्लोका विचिन्त्याः ॥ १५७ ॥

शुक्र अपनी दशामें स्त्री-पुत्र प्राप्ति, अत्यन्त सौख्य, सुगन्ध-माल्य-भूषणकी प्राप्ति सवारी आदिका भाग्य, राजाके सदृश और यश वृद्धि करता है ॥ १५७ ॥

अथ शुक्रदशायामन्तर्दशाफलानि ।

शु. शु.—शय्यास्त्रीधनवस्त्राग्निं धर्मादिसुखसम्पदः ।

रिपुनाशं यशोलाभं शुके शुक्रदशान्तरे ॥ १५८ ॥

शु. सू.—मूर्धोदराक्षिरागं च कृषिगोवित्तनाशनम् ।

नृपक्रोधमवाप्नोति रवौ शुक्रदशान्तरे ॥ १५९ ॥

शु. चं.—शीर्षोष्णरोगसन्तापं कामादिरिपुपीडनम् ।

किञ्चित् सुखमवाप्नोति चन्द्रे शुक्रदशान्तरे ॥ १६० ॥

शु. मं.—पित्तसृग्निरोगं च चित्तोत्साहं धनागमम् ।

दारभूलाभमाप्नोति कुजे शुक्रदशान्तरे ॥ १६१ ॥

शु. रा.—नीलवस्तुधनप्राप्तिं बन्धुद्वेषं सुहृद्भयम् ।

अग्निबाधामवाप्नोति राहौ शुक्रदशान्तरे ॥ १६२ ॥

शु. वृ.—धनवस्त्रविभूषाग्निं धर्माचारं सुखावहम् ।

स्त्रीसुताग्निं च वैषम्यं गुरौ शुक्रदशान्तरे ॥ १६३ ॥

शु. श.—वृद्धस्त्रीजनसम्भोगं गृहक्षेत्रधनागमम् ।

शत्रुनाशमवाप्नोति मन्दे शुक्रदशान्तरे ॥ १६४ ॥

शु. बु.—सुतमित्रमुखार्थाग्निं नृपप्रीतिं महत्सुखम् ।

शुभमारोग्यमाप्नोति बुधे शुक्रदशान्तरे ॥ १६५ ॥

शु. के.—कलहं बन्धुनाशं च शत्रुपीडां मनोभयम् ।

धनच्छेदमवाप्नोति केतौ शुक्रदशान्तरे ॥ १६६ ॥

विशेषः—उच्चराशिं गतः शुक्रो नीचांशकसमन्वितः ।

स्वपाके धननाशं च कुर्वीत पदविच्युतिम् ॥ १६७ ॥

भार्गवो नीचराशिस्थः स्वोच्चांशकसमन्वितः ।

स्वदाये कृषिवाणिज्यं धनलाभं प्रयच्छति ॥ १६८ ॥

अधुना शुक्रदशायां सर्वेषामन्तर्दशाफलान्याह । तत्र ग्रहाणां स्थितिबलादपि फले न्यूनाधिक्यं विचार्यमिति । श्लोकास्तु सरलार्थ एव ॥ १५८-१६८ ॥

शुक्रकी दशामें शुक्रकी अन्तर्दशा हो तो शय्या-स्त्री-धन-वस्त्रकी प्राप्ति, धन आदि सुख सम्पदा, शत्रुनाश, यश लाभ होता है ॥ १५८ ॥

शुक्रकी दशामें सूर्यकी अन्तर्दशा हो तो शिर, उदर और नेत्र रोग, कृषि-गो-धनका नाश और राजाका कोप होता है ॥ १५९ ॥

शुक्रकी दशामें चन्द्रमाकी अन्तर्दशा हो तो शिरमें गर्मी, सन्ताप, कामचेष्टा शत्रुसे पीड़ा और थोड़ा सुख होता है ॥ १६० ॥

शुक्रकी दशामें मंगलकी अन्तर्दशा हो पित्त-रक्त विकारसे नेत्र रोग, चित्तमें उत्साह, धनका आगम, स्त्री भूमिका लाभ होता है ॥ १६१ ॥

शुक्रकी दशामें राहुकी अन्तर्दशा हो तो नील वस्तु तथा धनकी प्राप्ति, बन्धु चैर, मित्रसे भय और अग्निबाधा होती है ॥ १६२ ॥

शुक्रकी दशामें शुक्रकी अन्तर्दशा हो तो धन-वस्त्र-विश्रुणकी प्राप्ति, धर्मका आचरण, सुख प्राप्ति, स्त्री पुत्रको कष्ट और विषमता प्राप्त होती है ॥ १६३ ॥

शुक्रकी दशामें शनिकी अन्तर्दशा हो तो वृद्ध स्त्रीसे भोग, चेन्न, धन प्राप्त हो और शत्रुका नाश होता है ॥ १६४ ॥

शुक्रकी दशामें बुधकी अन्तर्दशा हो तो पुत्र-मित्र-सुख-धनकी प्राप्ति हो, विशेष सुख हो और शुभ आरोग्यता होती है ॥ १६५ ॥

शुक्रकी दशामें केतुकी अन्तर्दशा हो तो कलह, बन्धुनाश, शत्रु पीड़ा, मनमें भय और धनका संहार होता है ॥ १६६ ॥

शुक्र उच्च राशिमें नीच नवांशका हो तो अपनी दशामें धनका नाश और पदच्युति करता है ॥ १६७ ॥

नीचराशि में स्थित शुक्र उच्चांशकमें हो तो अपनी दशामें कृषि (खेती) व्यापार और धनका लाभ करता है ॥ १६८ ॥

अथ शुक्रदशायां सर्वेषामन्तर्दशाचक्रम् ।

शु.	शु.	शु.	शु.	शु.	शु.	शु.	शु.	शु.	शु.	योगः
३	१	१	१	३	२	३	२	१	२०	
४	०	८	२	०	८	२	१०	२	०	
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	

दशाफले विशेषता—

सम्यग्बलिनः स्वतुङ्गभागे सम्पूर्णा बलवर्जितस्य रिक्ता ।

नीचांशगतस्य शत्रुभागे ज्ञेयाऽनिष्टफला दशा प्रसूतौ ॥ १६९ ॥

तत्तद्भावार्थकामेशदशास्वन्तर्दशासु च ।

तत्तद्भावविनाशः स्यात् तद्युतेचित्तकारकैः ॥ १७० ॥

त्रिकोणधनलाभस्था बलिनी यदि शोभनाः ।

स्वदशान्तर्दशाकाले कुर्वन्ति विपुलं सुखम् ॥ १७१ ॥

उपसंहारः—

अष्टादशाध्यायिनि सर्वहोरासमुद्भूते जातकपरिजाते ।

राशिस्वरूपादि दशाफलान्तं प्रोक्तं मया भानुमुखप्रसादात् ॥ १७२ ॥

इति श्रीनवग्रहकृपया वैद्यनाथविरचिते जातकपारिजातेऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

इदानीं पूर्वोक्तानां दशान्तर्दशानां ग्रहस्थितिवशेन शुभाशुभत्वमाह । प्रसूतौ=नराणां जन्मकाले सम्यग्बलिनः=पूर्वोक्तैर्बलैर्गुक्तस्य ग्रहस्य, स्वकीयतुङ्गभागे (परमोच्चांशे) व्यवस्थितस्य च ग्रहस्य सम्पूर्णानाम्नी दशा भवति । तत्फलब । धनारोग्यविवर्धिनी सा दशा भवति । तथा भगवान् गार्गिः—

सर्वैर्बलैरुपेतस्य परमोच्चगतस्य च । सम्पूर्णख्या दशा ज्ञेया धनारोग्यविवर्धिनी ॥

यश्चोच्चराशिगत एव भवति न परमोच्चांशगतस्तथा यो ग्रहो न पूर्णबलैर्गुतः किन्तु किञ्चिद्बलयुतो भवति तस्य पूर्णा नाम दशा शुभा धनवृद्धिकरी च कथिता । तथा हि—स्वोच्चराशिगतस्याथ किञ्चिद्बलयुतस्य च । पूर्णा नाम दशा ज्ञेया धनवृद्धिकरी शुभा ।

यो ग्रहो बलवर्जितस्तस्य = उक्तैर्बलैर्हानिस्य, नीचराशिगतस्यापि ग्रहस्य रिक्ता नाम्नी दशा भवति । तस्यां पुरुषाणां धनहानिः, रोगभयं च भवति । तथा च गार्गिः—

सर्वैर्बलैर्विहीनस्य नीचराशिगतस्य च । रिक्ता नाम दशा ज्ञेया धनारोग्यविनाशिनी ॥

अथ च यो ग्रहो नीचांशगतः (परमनीचभागे स्थितः) स्यात्तस्य, तथा शत्रुभागे = यत्र तत्र राशौ रिपुराशिनवांशगतो भवेत्तस्य ग्रहस्यानिष्टफला दशा ज्ञेया । तस्यां सर्वथा अनिष्टमेव फलं भवति । तथा च—

यः स्यात्परमनीचस्थस्तथा चारिनवांशके । तस्यानिष्टफला नाम व्याध्यनर्थविवर्धिनी ॥

अत एव फलादेशकर्त्रा विदुषा प्रथमं जन्मकालिकीं ग्रहस्थितिं दृष्ट्वा फलादेशयम् । यथा पूर्वं सामान्येनोक्तो दशाफले गुरोः शुक्रस्य वा दशायां शुभफलान्येवोक्तानि । परब्र यदि गुरुः शुक्रो वा जन्मकाले नीचगतो विबलो वा भवेत्तदा तद्दशायां न जातु तदुक्तं शुभफलं स्यादिति चिन्त्यम् । एवमेव सर्वत्र फलादेशे तारतम्यं कर्तव्यमन्यथा फलादेशको हास्यास्पदमुपयातीति ।

तत्तद्भावस्यार्थेशः = द्वितीयाधिपतियौ ग्रहः, तथा कामेशः = सप्तमेशो यो ग्रहः, तस्य दशासु, अन्तर्दशासु च तत्तद्भावस्य विनाशः स्यात् । तत्तद्भावे यद्यदस्तु विचार्यते तत्तद्वस्तुनो हानिर्भवतीत्यर्थः । तथा तत्तद्भावस्य द्वितीयेन सप्तमेशेन च युक्ता वा ईक्षिताः (दृष्टाः) यदि तत्तद्भावस्य कारकग्रहा भवेयुस्तदा तैरपि तत्तद्भावस्य हानिर्वाच्या । अर्थात्तद्दशास्वन्तर्दशासु च तत्तद्भावस्य नाशं ब्रूयादिति । कारकग्रहाः २ अध्याये ५१ श्लोके द्रष्टव्याः । श्लोकोऽयं ५ अध्याये २ श्लोक उक्तः ।

बलिनः = पूर्वोक्तैर्बलैर्गुक्ताः, शोभनाः = शुभग्रहाः, यदि जन्मलग्नात् त्रिकोणधनलाभ- (५।९।२।११) स्थानगता भवेयुस्तदा ते स्वस्वदशान्तर्दशाकाले विपुलं सुखं कुर्वन्ति ।

उपसंहारमाह—अष्टादशाध्यायिनि = अष्टादशाध्याया विद्यन्ते यस्मिन्नसप्तदशोऽध्यायी, तस्मिन् (अष्टादशाध्याययुक्त इत्यर्थः, अत्र ग्रन्थे अष्टादशाध्याया आचार्येण कृताः) सर्वहोरासमुद्भूते = सर्वेभ्यो होराशास्त्रेभ्यः समुद्भूतः सङ्कलितो यस्तस्मिन् (सर्वेषां होराशास्त्राणां सारं सङ्कलनार्थं निबन्धो रचितः इति ग्रन्थारम्भ एवाह—‘गर्गपराशरादिरचितं सङ्ख्येय होराफलम्’ इति) ‘जातकपारिजाते’ राशिस्वरूपादि दशाफलान्तं = यस्यादौ राशिनां स्वरूपाणि, अन्ते च दशाफलानि विद्यन्ते तत् सकलं भानुमुखप्रसादात् =

भानुः सूर्यो मुखं प्रधानो येषु ते भानुमुखाः सूर्यादयो नव ग्रहास्तेषां प्रसादात् = कृपाबलात्,
मया = श्रीवैद्यनाथेन कर्त्रा, प्रोक्तं = कथितमिति ॥ १६९-१७२ ॥

पारिजाते सुधा टीका कपिलेश्वररजिता । दशाफलेऽस्मिन्नध्याये पूर्तिमष्टादशे गता ॥ १८ ॥

उच्चभागमें बली सम्पूर्ण फल देता है । बलरहित ग्रहकी दशा रिक्त (खाको) होती है ।
नीच अंश, शत्रु भागमें प्राप्त ग्रह जातकको अनिष्ट फल देता है ॥ १६९ ॥

उस उस भावसे धनेश और सप्तमेशकी दशा अन्तर्दशामें उससे युक्त दृष्ट कारकोंसे
उस २ भावका नाश होता है । त्रिकोण धन और लाभ स्थानमें स्थित शुभग्रह यदि बली
हों तो अपनी दशा अन्तर्दशाके समय विपुल सुखको करते हैं ॥ १७०-१७१ ॥

होरासे समुद्धत जातकपारिजातमें अठारह अध्याय राशि-रूपादिसे दशाफलान्तको
सूर्यादि ग्रहोंकी कृपाले निर्माण किया है ॥ १७२ ॥

इति मिरजापुरमण्डलान्तर्गत 'आदी' ग्रामवासिसरयूपारीणवंशावतंसपाण्डेयो-

पाहपण्डितश्रीमच्छत्रधरसूनुना-अखिलभारतवर्षीयसंस्कारसमिति-वैदिक

कर्मकाण्डान्याय-दैवज्ञभूषण-पण्डित-श्रीमातु प्रसादशालिणा

विरचिता 'विमला'ख्या हिन्दीटीका-समाप्ता ।

अथ ग्रन्थोपसंहारः ।

शाखाभिरष्टादशसंख्यकाभिरध्यायरूपाभिरतिप्रकाशः ।

ज्योतिर्मयः सर्वफलप्रधानः सङ्कीर्तितो जातकपारिजातः ॥ १ ॥

उक्तं राशिगुणालयं ग्रहगतिस्थानस्वभावाकृति-

राधानादिसमस्तजीवजननं बालाद्यनिष्ठाकरम् ।

आयुर्वर्जातकभङ्गयोगजविधिः श्रीराजयोगादिजो

द्वित्र्यादिग्रहयोगजः शुभकरो मान्यब्दजं च क्रमात् ॥ २ ॥

पञ्चादष्टकवर्गबिन्दुगणितं होराधनस्थानजं

दुश्चिन्त्यावनिभावजं सुतरिपुस्थानप्रयुक्तं फलम् ।

कन्दर्पाष्टमधर्मराशिजनितं व्यापारलामान्यजं

नारीजातकलक्षणं निगदितं चक्रं दशान्तर्दशा ॥ ३ ॥

श्रीविद्याधिकवेङ्कटाद्वितनयः श्रीवैद्यनाथः सुधी-

रादित्यादिसमस्तखेटकृपया विद्वज्जनप्रीतये ।

होरासिन्धुसमुद्भूतामृतमयीमष्टादशाध्यायिनीं

चक्रे जातकपारिजातसरणिं गीतोत्सुकरलोकिनीम् ॥ ४ ॥

इति जातकपारिजातः समाप्तः ।

अधुना चतुभिः श्लोकैर्ग्रन्थोपसंहारमाह । अयं जातकपारिजातः = जातकेषु पारिजातः
(सुरद्रुमः) अध्यायरूपाभिरष्टादशशाखाभिर्युतोऽतिप्रकाशो दोषादिरहितः, ज्योतिर्मयः
ज्योतीषि ग्रहनक्षत्रादयस्तन्मयः ग्रहनक्षत्रविषयैरोत्प्रेतः, सर्वफलप्रधानः मानवजीवने
जन्मादि-निधनान्तं यावत्फलमस्ति तत्प्रकाशने मुख्यतमः अयं ग्रन्थरूपेण सङ्कीर्तितः ।

अस्मिन् जातकपारिजाते राशिगुणस्वरूपम् १, ग्रहनामस्वरूपगुणमेदकम् २, आधा-
नादिजन्माध्यायः ३, बालाद्यरिष्टाध्यायः ४, आयुर्दायाध्यायः ५, जातकभङ्गः ६, राजयो-

गाध्यायः ७, द्वयादिप्रहयोगाध्यायः ८, मान्यन्दादिफलम् ९, अष्टकवर्गः १०, लग्नधन-
भावफलम् ११, तृतीयचतुर्थभावफलम् १२, पञ्चमषष्ठभावफलम् १३, सप्तपाष्ठमनवम-भाव-
फलम् १४, दशमैकादशद्वादशभावफलम् १५, स्त्रीजातकम् १६, कालचक्रदशा १७ दशा-
न्तर्दशाफलम् १८, एते किलाष्टादशाध्यायाः सङ्कीर्तिताः ।

अयं श्रीवैद्यनाथः सुधीः प्रकृतग्रन्थकर्ता, सर्वार्थचिन्तामणिनाम्नो ग्रन्थस्य ज्योतिर्नि-
बन्धस्य कर्तुः श्रीवेङ्कटाद्रिनाम्नो विविधविद्यापारङ्गतस्य विदुषस्तनूजन्मा सूर्यादिनवग्रहाणां
प्रसादात् विद्वज्जनानां प्रीतये होराशास्त्ररूपसमुद्रमन्थननिस्सरिताममृतकल्पाष्टादशाध्याय-
युक्तां गीतोत्सुकश्लोकिनीम् (यथार्थफलश्रवणात्कर्णेन्द्रियाह्लादिनीम्) जातकपारिजातसरणि-
चक्रे कृतवानिति । अथात्र 'गीतोत्सुकश्लोकिनीम्' इत्यनेन 'गीतोत्सुक' सङ्ख्यातुल्यश्लोक-
वतीमित्यपि भवितुमर्हति तत्र । कटपयादिसङ्केतेन 'गीतोत्सुक' = १७६३ भवति । परञ्चा-
धुनोपलब्धपुस्तके १९१५ श्लोका उपलभ्यन्ते । तेनानुमीयते यद्यथाकालं कैश्चित्प्रक्षिप्ता
अपि भवेयुस्तदधिकाः श्लोका इत्यलम् ॥ १-४ ॥

इति श्रीमिथिलादेशान्तःपातिदरभङ्गामण्डलान्तर्गत 'वायुकीविहारी' ग्रामनिवासिमैथिल-
भूदेवकुलभूषणचातुरध्वरिकोपाह्वपण्डितश्रीगिरिनाथशर्मतनूजन्मना ज्यौतिषाचार्य-
पोष्ठाचार्य-काव्यतीर्थोपाधिवारिणा लब्धराजकोयसुवर्ण-रजतपदकेन
'पण्डितश्रीकपिलेश्वरशास्त्रिणा' विनिर्मिता
'सुधाशालिनी' संस्कृतटीका समाप्ता ।

समाप्तोऽयं ग्रन्थः ।

(चौखम्मा प्राच्यविद्या ग्रन्थमाला १)

अथर्ववेद-परिशिष्ट

सम्पादक—जार्ज मेलवील बोलिंग तथा जुलियस फॉन नेजलीन

हिन्दी-टिप्पणियों सहित सम्पादन

डॉ० रामकुमार राय

हर्ष का विषय है कि चौखम्मा ओरियन्टालिया (वाराणसी) द्वारा अथर्ववेद-परिशिष्ट का पुनः प्रकाशन हुआ है। इस प्रकाशन का महत्त्व इसलिए और अधिक हो गया है कि यह संस्करण नागरी लिपि में प्रथम बार प्रकाशित हुआ है। इससे पूर्व प्रस्तुत ग्रन्थ का प्रकाशन १९०९ ई० में हुआ था। परन्तु वह संस्करण रोमन-लिपि में ही था।

पहले अलग-अलग कार्य करते हुए उक्त दोनों विद्वानों ने आगे चलकर संमिलित प्रयास से इस कार्य को सम्पन्न किया। श्रीवेबर महोदय एवं श्री मॉरिस ब्लूमफील्ड ने इस ग्रन्थ पर कुछ कार्य किया था। उन्होंने दोनों विद्वानों ने अलग-अलग इस विशिष्ट ग्रन्थ के संपादन की संपादकों को प्रेरणा दी थी। १८९८ ई० के आस पास वेबर ने फॉन नेजलीन को तथा ब्लूमफील्ड ने बोलिंग को अथर्ववेद-परिशिष्ट के संपादन की दिशा में संप्रेरित किया। इन दोनों पण्डितों ने कार्यों के विवरण का इस ग्रन्थ के अपने प्राङ्गमन में स्वयं उल्लेख किया है। उसे देखने पर यह स्पष्ट हो जाता है कि कितने श्रम, मनोयोग और अध्य-वसाय के साथ उक्त संपादन-कार्य संपन्न हुआ था। उस समय तक अथर्ववेद-परिशिष्ट की जितनी सामग्री मिल सकी थी—उन सब के आधार पर श्रमसाध्य निष्ठा द्वारा दोनों विद्वानों ने परिशिष्ट का संपादन किया था। जिस जिस व्यक्ति या संस्था द्वारा सहायता मिल सकती थी, सबको प्राप्त करने की एवं उसके उचित उपयोग की दिशा में उन दो विद्वानों ने कुछ भी उठा नहीं रखा था।

चौखम्मा ओरियन्टालिया एवं नागरी लिपि के रूपान्तरकार संपादक श्री रामकुमार राय धन्यवाद के पात्र हैं जिन्होंने इस चिर प्रतीक्षित कार्य को संपन्न किया। प्रत्येक परिशिष्ट के आरम्भ में हिन्दी में सम्बद्ध परिशिष्ट का सार संक्षिप्त रूप से देने के कारण एवं अन्त में उद्धरण-सूची और शब्दानुक्रमिका के कारण ग्रन्थ का महत्त्व बढ़ गया है।

इस ग्रन्थ में नित्य, नैमित्तिक तथा विभिन्न अवसरों, पर्वों, परिस्थितियों आदि से संबद्ध कर्मों का—आख्यानों, संवादों आदि द्वारा महत्त्वपूर्ण वैदिक-धार्मिक विधि-विधानों सहित वर्णन मिलता है। प्रस्तुत अपूर्ण से मासमान इस कोशात्मक परिशिष्ट-ग्रन्थ के चतुर्तर (७२) परिशिष्टों में न जाने कितने शास्त्रीय विधान, विचार और उपाय आदि वर्णित हैं।

अतः दुःप्राप्य, दुर्लभ, चिरप्रतीक्षित एवं महत्त्वपूर्ण इस 'अथर्ववेदपरिशिष्ट' के प्रस्तुत संस्करण का प्राच्यविद्या के अनुशीलनकर्ता पण्डितों में निश्चय ही समादर होगा। इस मात्प्रयास का हम स्वागत करते हैं। हमें विश्वास है कि दूसरा संस्करण शीघ्र ही प्रकाशित होगा और तब हिन्दी अनुवाद-सहित यह हमारे सामने आवेगा। इसी आशा के साथ प्रकाशक तथा 'हिन्दी नोट्स' के साथ वर्तमान ग्रन्थ प्रस्तुतकर्ता संपादक को बधाई देते हुए मुझे प्रसन्नता हो रही है।

करुणापति त्रिपाठी

भूतपूर्व वाइसचांसलर, सम्पूर्णानन्द संस्कृत विश्वविद्यालय, वाराणसी

(चौखम्भा प्राच्यविद्या ग्रन्थमाला २)

धाराधीश्वर भोजकृतः

तत्त्वप्रकाशः

तात्पर्यदीपिका-वृत्ति-व्याख्याद्वयः-हिन्दीभाषानुवादसहितः

सम्पादक

डॉ० कामेश्वरनाथ मिश्र, एम. ए., पी-एच. डी., साहित्याचार्य

(३० प्र० संस्कृत अकादमी द्वारा पुरस्कृत)

भारतीय जीवन में शैवधर्म एवं दर्शन का विशेष महत्त्व रहा है। उत्तरभारत में काश्मीरीय शैवदर्शन तथा दक्षिण भारत में सिद्धान्त-शैवदर्शन विशेष रूप से प्रचलित रहे। 'तत्त्वप्रकाश' सिद्धान्त-दर्शन के प्रमेयों का स्पष्ट ज्ञान कराने वाला प्रमुख ग्रन्थ है। तत्त्वों का निरूपण इसलिये भी अधिक निग्नान्त है क्योंकि धर्म, दर्शन, कला, संस्कृति एवं साहित्य के अद्भुत उन्नायक महाराज भोज ने इसी सम्प्रदाय की दीक्षा ली थी और उन्होंने यहाँ साधना के अनुभवों को उतारा है। उनके विचारों का विशद विवेचन करने के लिये श्रीकुमारदेवरचित 'तात्पर्य-दीपिका' तथा अचोरशिवाचार्यरचित 'वृत्ति' दोनों को साथ में जोड़ दिया गया है। डॉ० मिश्र ने अधिक परिश्रम करके जिज्ञासुओं के लाभार्थ कारिकाओं का हिन्दी-अनुवाद करके, विवेकपूर्वक पाठान्तरों का निर्धारण कर ग्रन्थ को प्रामाणिक एवं परिनिष्ठित रूप प्रदान किया है। ग्रन्थ के अन्त में सन्दर्भों का आकारनिर्देश, दोनों टीकाओं में उद्धृत ग्रन्थ एवं ग्रन्थकारों की सूची, पारि-भाषिक शब्दकोश एवं उपयोगी ग्रन्थों का उल्लेख परिशिष्ट के रूप में जोड़ा गया है। अन्त में दिये गये तत्त्वों की उत्पत्ति के रेखाचित्र से सारा विषय स्वतः स्पष्ट हो जाता है।

विद्वान् सम्पादक ने भूमिका में शैवदर्शन के प्रकार, सिद्धान्तशैवदर्शन का अभिप्राय, सिद्धान्तसाहित्य, सिद्धान्तदर्शन, भोज, श्रीकुमार तथा अचोरशिवाचार्य के व्यक्तित्व तथा कृतित्व पर शोधपूर्ण प्रकाश डाला है। भूमिकामात्र को पढ़ लेने से संस्कृत तथा दर्शन के अनुरागियों की 'सिद्धान्त' के साहित्य तथा प्रतिपाद्य विषयों के ज्ञान के लिये अन्य ग्रन्थ देखने की आवश्यकता नहीं पड़ेगी। हिन्दी में इस दर्शन से सम्बद्ध इतनी सामग्री अभी तक प्रकाश में नहीं आयी है। ग्रन्थ का अध्ययन करने से सिद्धान्तशैवदर्शन से सम्बद्ध समस्त विषयों का परिचय मिल जायेगा। हिन्दी माध्यम से सिद्धान्तदर्शन तथा भोज के कृतित्व और साधना पर प्रचुर प्रकाश डालने वाला और दक्षिण भारतीय धर्म तथा साधना को हिन्दीभाषा के द्वारा उत्तर भारत में फैला कर उत्तर और दक्षिण में समन्वय स्थापित करनेवाला यह प्रथम ग्रन्थ होगा।

(चौखम्भा प्राच्यविद्या ग्रन्थमाला ४)

महाराजाधिराजभोजकृतं

सरस्वतीकण्ठाभरणम्

(चित्रप्रकरणसहितम्)

प्रथमो भागः

रत्नदर्पणाख्यसंस्कृत स्वरूपानन्दभाष्यनाम हिन्दी व्याख्याद्वयोपेतम्

व्याख्याकार-

डॉ० कामेश्वरनाथ मिश्र, एम. ए., पी-एच्. डी., साहित्याचार्य

महाराजाधिराज भोज की साहित्यसेवा जनकथा बन चुकी है। साहित्य, कला, धर्म, दर्शन आदि का संरक्षण ही नहीं, सम्पादन भी उन्होंने किया है। आयुर्वेद से लेकर आध्यात्मिक साधना तक का कोई भी क्षेत्र उनसे अछूता न रहा। अलंकारशास्त्र के क्षेत्र में उनके कौतुस्तम्भ 'सरस्वतीकण्ठाभरण' नामक ग्रन्थ को प्रकाशित करते हुए हमें हर्ष हो रहा है।

इस ग्रन्थ के प्रथम परिच्छेद में काव्य-लक्षण, गुण तथा दोषों का सूक्ष्म विवेचन है। द्वितीय परिच्छेद में शब्दालङ्कार का निर्णय करते समय चित्रालङ्कार का विवेचन एवं वर्गीकरण जितना वैज्ञानिक, विशद, पूर्ण एवं व्यवस्थित यहाँ है, वैसा किसी भी अलङ्कार-शास्त्र के ग्रन्थ में नहीं है। यही स्थिति तृतीय परिच्छेद में अर्थालङ्कार के निरूपण में भी है। उभयालङ्कार का भी पृथक् से इतना विस्तृत विवेचन भोज ने ही किया है। पूरा चतुर्थ परिच्छेद इसी के निरूपण पर दिया गया है। पञ्चम परिच्छेद में 'शृङ्गार' की रसराजता सिद्ध करते हुए महाराजाधिराज ने अन्य रसों तथा भावों की समीक्षा तो की ही है, आनुषंगिक रूप से सम्बद्ध नायक, नायिका आदि के विषय में भी प्रचुर सामग्री प्रदान की है। निष्कर्षतः कहा जा सकता है कि महाराज भोज ने काव्य के प्रत्येक क्षेत्र को छुआ और सोने में सुगन्ध भर दी।

साथ में 'रत्नदर्पण' नाम की संस्कृत टीका भी यावदुपलब्ध हो गई है। धन्यवाद है तरुण किन्तु प्रौढ़ समीक्षक डॉ० कामेश्वर नाथ मिश्र को जिन्होंने सरल, सुस्पष्ट एवं भाव-माहिणी हिन्दी भाषा में ग्रन्थ की गूढ़तम ग्रन्थियों तथा रहस्यों को उद्घाटित किया है। डॉ० मिश्र की लेखनी में अद्भुतशक्ति है जिसने गूढ़तम विषय को स्पष्टतम कर दिया है। यथास्थान दिये गये रेखाचित्रों, ऐतिहासिक एवं तुलनात्मक विवेचनों से ग्रन्थ निखर उठा है। भूमिका में विद्वान् भाष्यकार ने राजा भोज के जीवन, ग्रन्थकृतत्व, आध्यात्मिक अभिरुचि तथा उनको सम्मत काव्यलक्षण, चित्रालङ्कार, रस आदि पर शोधपूर्ण दृष्टि ढाली है। अन्त में विविध परिशिष्टों से ग्रन्थ की उपयोगिता और भी बढ़ गयी है। विश्वास है कि छात्रों, अध्यापकों तथा काव्यशास्त्र के जिज्ञासुओं को प्रचुर सामग्री मिलेगी और वे लाभान्वित होंगे।

(चौखम्भा प्राच्यविद्या ग्रन्थमाला ३)

मन्त्र-योग-संहिता

मूल सहित अंग्रेजी अनुवाद

डॉ० राम कुमार राय

प्रोफेसर, मनोविज्ञान विभाग, काशी हिन्दू विश्वविद्यालय, वाराणसी

यह एक मात्र उच्च कोटि की मन्त्र योग की पुस्तक है जिसमें कमवार कदम-कदम पर मन्त्र योग का स्पष्टीकरण पाया जा सकता है। यह मन्त्र-योग के सभी सोलहों अंगों का विवेचन करता है। अर्थात् भक्ति, शुद्धि, आसन, पद्मासन, सेवा, आचार, धारणा, दिव्य-देश-सेवन, प्राण-क्रिया, मुद्रा, तर्पण, हवन, बलि, याग, जप, ध्यान और समाधि। इस संहिता में सभी तरीकों एवं व्यवहारों की इतनी पूर्ण व्याख्या हुई है कि यह संहिता एक हस्त पुस्तक के रूप में प्रयोग की जा सकती है जो मन्त्र-साधना का प्रायोगिक दियारा प्रदान कर सकती है।

इसके अतिरिक्त यह विस्तार से बराबर मन्त्र फलित ज्योतिष (नक्षत्र विद्या, दैवरा विद्या) की अवधारणा करता है। जिसकी सहायता से कोई एक उसकी सत्यता का निर्णय कर सकता है। मन्त्र साधना के लिए अपने लिए उचित मन्त्र का चुनाव कर सकता है। मानना के लिए समय और स्थान का चुनाव पहले से निश्चित करना कि किसी गुरु बनाया जाय और मन्त्र साधना में कैसे आगे बढ़ा जाय।

हमारा उद्देश्य है उन सभी आवश्यक तत्वों का जो मन्त्र साधना के लिए आवश्यक है और जो समय (फलप्राप्तक) मन्त्र हैं उनकी विस्तृत जानकारी देना। आचरण की प्रकृति यहाँ तक बढ़ गयी है कि इस वर्गीकृत पुस्तक में हिन्दुओं का प्राचीन विज्ञान भी है और वह इतना वैज्ञानिक है कि यह उच्च शिक्षा प्राप्त करने वालों या शिक्षितों में एवं सभी बातों में सन्देह करने वालों को भी प्रभावित करती है और वे सभी मन्त्रों की सफलता एवं उसके प्रभाव (गुण) के विषय में समझने लगते हैं।

इसलिए हमने कार्य क्षेत्र के बाहर जो साधक सारे विश्व में फैले हुए हैं उनके लिए प्रथम बार अंग्रेजी अनुवाद के साथ इसे प्रस्तुत करने का प्रयास किया है तथा इसे उस विस्तृत क्षेत्र में साधकों में प्रवेश पाने के योग्य बनाया है। इसमें बहुत अधिक चार्ज, आकृति (मानचित्र) एवं तस्वीरें हैं जो साथ-साथ एक रास्ते का निर्माण करती हैं और जो अधिक प्राण हैं अर्थात् समझ में आने योग्य हैं।

३५-००

12/10/94

5-434